प्रबन्धचिन्तामणिः

मेरुतुङ्गाचार्यकृतः

श्रीमत्स्वामिनारायणीयदीनानाथशास्त्रिसुतेन रामचन्द्रशास्त्रिणा समुत्तेजिते प्रबन्धचिन्तामणौ प्रतिबिम्बितं स्वात्मानमनिर्वाच्यं विलोकयन्तु विद्वांसः

बुद्धिसागरशिष्येण शान्तिसागरसूरिणा ।
मुद्रितोऽध्यापकायायं रामचन्द्रविदेऽर्पितः ॥१॥
तेनापि पीपीटर्सन्श्रीसाहिबाख्ये नियोजितः ।
दृश्यमाद्यन्तयोः किंचिद्विधाय विदुषां दृशाम् ॥२॥

मुम्बापुर्याम्

कालिदाससकलचन्द्रेण
'राज्यभक्त' प्रिन्टींगप्रेसे मुद्रितः

संवत् १९४४ विजयादशम्याम्.
सन्ने १८८८ अकटोम्बर ता० १४

॥ मूल्यम् ॥

केवलसंस्कृतस्य	....	....	....	रु. २
केवलभाषान्तरस्य	....	....	....	रु. २
उभयोः सह	....	....	....	रु. ३

॥ प्रस्तावना. ॥

एषोऽञ्जलिः सममसज्जनसज्जनौ तौ
वन्दे नितान्तकुटिलप्रगुणस्वभावौ ।
एकं भिया निरभिसंधितवैरिभूतं
प्रीत्या परं परमनिर्वृतिपात्रभूतम् ॥ १ ॥

भक्त्याख्यदशमेनाढ्या रसा नव निरूपिताः ।
अद्भुतोऽङ्गी तदङ्गानि यथास्थानं विभाव्यताम् ॥ २ ॥

ग्रन्थादौ प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं मङ्गलविषयप्रयोजनसंबन्धाधिकारिणस्तथोपोद्घातप्रसङ्गावसराभिधानास्तिस्रः संगतीरपि सप्तभिः पद्यैः प्रबन्धकाराः प्रकटयामासुः । यथा ।

आदितीर्थकर्तुर्[1] भगवतश्चतुस्त्रिंशदतिशयान्[2]अपि चतुर्भिर्मूलातिशयैर्ज्ञापयन्तस्तेन वक्ष्यमाणाः प्रततप्रबन्धा अपि संक्षिप्य वक्ष्याम इति ध्वनयन्तः स्वस्य च तपोगच्छेतरत्वद्योतकं स्वेष्टदेवगुरुनमस्कारात्मकं मङ्गलमादिमध्यावसानेष्वत्र सूत्रितमिति सूचयन्त आद्यपद्यमाहुः । तत्र तु पञ्चसु ज्ञानेषु केवलज्ञानस्यैव[3] प्रकृष्टतमत्वेन, केवलज्ञानं विना मोक्षपदप्राप्त्यसंभवात्परमेष्ठिविशेषणेन ज्ञानातिशयो ज्ञापितः । अयोगिगुणस्थान[4]स्थितस्य योगिनः संसारनिःसरणं भवतीति भवान्तकृद्विशेषणेनापायापगमातिशयः प्रकाशितः । श्रीभारत्योश्चतुर्द्वारमित्युत्तरार्द्धेनातिशयद्वयं यथा । सर्वेषां पूज्या देवा देवानामपि पूजनीया लक्ष्मीः सापि तीर्थकरनामगोत्रोत्पन्नदेवकृतसमवसरण[5]समृद्धिरूपेण त्रिःप्रा-

---

१ ऋषभदेवस्य. २ ऐश्वर्याणि. ३ यस्मात्परं ज्ञानमुत्कृष्टं नास्ति. ४ चतुर्दशगुणस्थानकेष्वन्तिमम्. ५ केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं देवकृतं लक्ष्मीमयमुपदेशस्थानम्.

कारोपलक्षितचतुःप्रकारपर्षदौचित्याचरणेन सेवत इत्यनेन पूजातिशयः प्रकटीकृतः। तथा चतुर्दिक्षु स्वस्वाभिमुख्येन स्थितस्य मालवकैशिकीमुख्यग्रामरागगर्भितार्द्धमागधीरूपमपि वचनं मुनिदेवतिर्यङ्मनुष्यपरिषत्स्वपि स्वस्वभाषारूपपरिणतत्वोचितचतुर्द्वारवर्णनेन वचनातिशयो विकाशितः । अथोपलतुल्यकलावच्चन्द्रप्रभशब्दैः पामरविषयिमुमुक्षूणामभव्यवर्जितानां तत्तद्योग्याधिकारप्रबन्धोद्घाटनापदेशोपदेशेन हेयोपादेयतां प्रबोधयन्तो द्वितीयं पद्यं पेठुः । ततोत्रानेकप्रबन्धसिन्धून्मथनोत्पन्नपीयूषपरिवेषणदेशीयसुखावबोधप्रयोजनसंयोजनमपि जनयामासुः । तथा परंपराप्राप्तगुरुसंप्रदायादीयमानविवक्षितवस्तुविषयविषयीकृतग्रन्थनामनिवेदनमप्यन्वर्थं समर्थयामासुः । तथैव सहायकधर्मदेवगुणचन्द्रनामग्रहणेन च प्राचीनमहापुरुषचरित्रश्रवणानन्तरासन्नसच्चरितशुश्रूषणाग्रहग्रथितोपायोपेयभावसंबन्धबन्धुरं प्रबन्धचिन्तामणिसंचयं चिक्युः । तथाचाद्यैः सर्वैरपि पद्यैरुपोद्घातसंगतिं, शककर्त्रोरराद्यन्तद्रव्यव्रतांशप्रभावाविर्भूतैश्वर्ययोर्विक्रमशालिवाहननृपयोः प्रसङ्गसंगतिसंगतयोर्बीजभूतमथविक्रमार्कप्रबन्धइति वाक्यमपि वक्ष्यमाणार्वाचीनमहापुरुषचरित्ररूपावसरसंगतिद्योतकाथशब्दसाहितं सहितं चाचचक्षिरे ॥

तत्र तावत्सर्वेषु सच्छास्त्रेषु साक्षात्परंपरया वा परमपुरुषार्थसाधनस्य साधीयस्त्वेन निर्देशनं निर्विवादं विश्वेषां विदुषां वचनेषु वर्वर्तीत्यतोऽनादिनिधननिगोदनिलयनिलीनप्रलयप्रचण्डदुःखदीर्णशीर्णकृदकामनिर्जरा-

---

१ रत्नसुवर्णरौप्यमयप्राकाराः २ द्रव्यव्रतं भावव्रतमिति सर्वत्र भेदत्वात्. ३ यथा वैदिकमते सृष्टेः प्राक् जीवानां यन्निवासस्थानं तदेवात्राद्यन्तशून्यं निगोदशब्देनोच्यते. ४ वृक्षादिवदिच्छां विनैव तपःप्रमुखकष्टसहनेन कर्मणां कार्श्यमकामनिर्जरेत्युच्यते.

जितोर्जयथाभाविभवाब्धिस्थित्युपस्थितानर्द्धपुद्गलपरावर्तमहावर्तविवर्तन-विकर्तनार्तविकटव्यवहारमहाराशिविकाशितैकेन्द्रियादीनां, प्रोत्सर्पदुत्सर्पिणीगमनावाप्तावसर्पिणीसर्पिणीकषायकश्मलकुषितदीर्घदंष्ट्रान्तर्गतासुखमाख्यपापप्रपञ्चाञ्चितपञ्चमारकाराप्रहारपराभूतविवेकवैभवानां,सगमागमदर्शितदशदृष्टान्तदुर्लभालभ्यसार्द्धद्वयद्वीपान्तर्वर्तिभद्रंकरभारतगतसार्द्धपञ्चविंशत्यार्यक्षेत्रपावित्र्यशुभलेश्यालेशाविर्भावानुभूतचित्रचतुर्विंशतिदण्डकदण्डाङ्किताक्लिष्टषष्ठसंहननसंहितानां चारिसंजीविनीचारन्यायादन्तरायक्षयोपशमाप्तप्रज्ञाप्रकर्षितपञ्चेन्द्रियप्राणिप्रवरमान्यमनुष्यभवानुभवभाजां भव्यानां हितहेतवे, सिद्धशिलाशश्वदावेशप्रसिद्धेः प्राक्,

---

१ महासंख्याविशिष्टः कोपि कालविशेषः पुद्गलपरावर्ताख्यः, तथाचावमनीकृतसम्यक्त्वो जीवोऽर्द्धपुद्गलपरावर्तकालाभ्यन्तरे सिद्ध्यतीति भावः २ अव्यवहारराशेः सकाशाद्व्यवहारराशिं प्राप्ताः ३ उत्सर्पिणीकालो यथा सत्ययुगः ४ अवसर्पिणीकालो यथा कलियुगः, तत्राप्यनन्तास्ववसर्पिणीषु गतास्वियं हुंडावसर्पिणी. ५ कषायाः क्रोधमानमायालोभाः ६ असुखमाख्यो दुखमकालः यथा घोरकलेर्मध्यभागः ७ कालचक्रस्यायं पञ्चमारकः ८ सगमागमो जैनीयशास्त्रम्, गमाः सदृशपाठास्तैः सहित आगमः प्रवचनं तु जिनोदितमेव. ९ दशदृष्टान्तास्तु, उत्तराध्ययनादिजैनीयग्रन्थाद्बोध्याः १० लेश्या, आत्मनोऽध्यवसायविशेषः ११ यत्रायं जीवो दण्डं निग्रहं प्राप्नोति स दण्डको गतिविशेषः १२ षष्ठं संहननं शरीरं वज्रनाराचाख्यप्रथमसंहननापेक्षयातीव निर्बलम्. १३ चारिसंजीविनीचारदृष्टान्तोत्रैव पत्रे (१७३) द्रष्टव्यः १४ सिद्धशिला मोक्षशिला तत्रैव निरन्तरस्थितिः सिद्धानां नतु केनापि निमित्तेनात्रायान्ति ते.

केवलज्ञानानन्तरं प्रथमादिपुरुषार्थसार्थं साधनत्वेन निर्दैष्टुरष्टादशदोषो-ज्झितपरमकारुणिकपरमेश्वरस्य धर्मप्राध्वराध्वप्रस्थानमेव स्थाने, तस्यापि-ज्ञानपूर्वकत्वे सति सफलत्वे सिद्धे तदपि चारित्रान्तर्गतमेव "चारित्रमात्मचरणाज्ज्ञानं वा दर्शनं मुनेरिति" सिद्धान्तत्वात्तदपि पञ्चमहाव्रतरूपं तदपि सम्यक्त्वमूलद्वादशाणुव्रतपूर्वकमिति, तदंशमहाप्रभावं क्रमव्युत्क्रमाभ्यां पञ्चसर्गैरवान्तरप्रबन्धबन्धुरैः पुरुषर्षभचित्रचरित्रचिन्तामणिनिचितैश्चित्रीपवः, षट्त्रिंशदाचार्यगुणगरीयांसो महीयांसः, सप्तविंशतिगुणगरिष्टशिष्टमान्यमुनिसप्रेमप्रेरिताः क्षपितप्रथमगुणस्थानका अपि प्राप्तचतुर्थादिगुणस्थानका अत्रभवन्तो भगवन्तः शिष्यशेमुषीनिसर्गसर्गेनमेरवोपि मेरुतुङ्गाः, भस्मीकृतभस्मग्रहग्रहणशक्ति सकलजैनीयशास्त्रसिद्धान्तोपनिषद्भूतं प्रबन्धचिन्तामणिनामानं ग्रन्थं जग्रन्थुः ॥

तत्र तावदुक्तव्रतेष्वप्यहिंसाव्रतस्यादित्वात्तस्यापि दयामूलत्वाद्दयापि प्राज्यपरदुःखदलनेन दृश्यमानेति निदर्शयन्तः परदुःखभञ्जनबिरुदधारिणः श्रीविक्रमार्कस्य प्रबन्धं प्रथमं बबन्धुः। ततो विशिष्टशिष्टसृष्टिश्रेष्ठत्रिषष्टिशलाकापुरुषान्तिमासन्ननिषण्णतीर्थतीर्थंकरत्वनिदानंमुन्यन्नदानजन्यपूर्वपुण्यप्राग्भारप्रकटितैश्वर्यश्रीमच्छालिवाहनप्रबन्धसंबन्धं तितनिषवस्तत्प्राग्भवीयक्लान्ततान्तवृत्तान्तकथनगर्भान्तिमातीथिसंभागव्रतांशप्र-

---

१ अष्टादशदोषरहित एव हितोपदेष्टा परमेश्वरो भवति नान्यः २ स्थाने युक्तमेतदित्यर्थेऽव्ययम्. ३ चतुर्दशसु गुणस्थानकेषु प्रथमं मिथ्यात्वरूपं गुणस्थानकं ४ देववृक्षाः कल्पद्रुमादयः, विरोधाभासोपि ज्ञेयः ५ श्रीमहावीरमोक्षकाले तच्छासनबाधाकरो भस्मग्रह आपतितस्तद्ग्रस्तजैनीयमतोद्योतकं. ६ महापराक्रमैकप्रसिद्धाः शलाकापुरुषाः ७ महावीरस्वामिनापि पूर्वजन्मनि मुन्यन्नदानेन तीर्थंकरत्वं प्राप्तं, तथा शालिवाहनेन राज्यम्.

भावं प्रकटयन्तस्ततोनुसंदधुर्द्वितीयं महाप्रबन्धम् ॥ इत्थमाद्यन्तव्रतांश-सूचितोचितद्वादशव्रतानां सेतरकष्टानुष्ठानानामपि शीलव्रते सत्येव साफ-ल्यं प्रफुल्लयन्तः श्रीमहाकालमहादेवदत्तमालवदेशकन्यकुब्जेश्वरसांक्षि-प्तचरितकथनपूर्वकमृणालवतीमायामोहितमुञ्जमहाराजचरितमुदाहरणी-भूतमुपन्यस्यन्तो गूर्जरेश्वराग्रगण्यागण्यपुण्यभाजां वनराजादीनां चञ्च-च्चौर्यचटुलचित्तोर्जितार्जितकुलकलङ्ककलितचरितोच्चारणेन चादत्तादान-ब्रह्मचर्योद्भूताद्भुतप्रभावं प्रकाशयांचक्रुः । ससर्प च समाप्तिं प्रथमसर्गोप्यत्र॥

ततश्च प्राप्तपुरुपुरंदरसंपदोपि पृथ्वीपतयो मृषावादेन नितरां पराभूतिपदं प्रयान्तीति प्रतिपादयन्तः काशीशकर्णराजभोजराज-भीमानां महादानिनां चरितेषु "पराभवे प्रतिज्ञातां प्रणतिमकुर्वतो मालवेशस्य" मालवोपि[१] स्थितेरपप्तदिति परिहाररूपामसत्यस्य परां कोटिमुरीकयन्तोऽणूनामनणूनां व्रतानां च कर्तव्यतां कीर्तयन्तोत्र द्वि-तीयसर्गान्तं तेनुः ॥

तदनु तेषामपि (व्रतानामपि) निश्चलनियतनीतिनियन्त्रणाम-न्त्रणत्वात्तद्वृद्धिद्वृन्निष्ठषण्णवति[२]राजगुणविराजमान**सिद्धराज**प्रबन्ध चि-त्रचरित्रं सूत्रयामासुः, सर्गस्तृतीयोप्यतीतोऽत्र ॥

तदनु नीतिरपि परसत्तानिरपेक्षस्वशयशौर्यशालिनामेव शील-तीति शीलशौर्यशालिशीघ्रसमग्रसाहसहसितशतशक्तिसक्तशक्रशक्ति-व्यक्तीकृतस्वकृतसुकृतकृतकृतिकृत्य**कुमारपाल**महीपालप्रबन्धं धिया-ध्यक्षधृतमध्यगासिषुः, तत्र चतुःसर्गेषु[३] सत्स्वपि समाप्तश्चतुर्थः सर्गः ॥

---

१ लक्ष्मीलेशोपि. २ राज्ञां षण्णवतिगुणाः वस्तुविज्ञानरत्नकोशे द्रष्टव्याः ३ दानशीलतपोभावनानामुत्पत्तिः कुमारपालराज्ये विशेषेण तथा विरोधाभासोप्यवर्णि.

तदपि (शौर्यमपि) स्वस्वेष्टदेवताद्दढपर्युपासनयैवेत्युक्तानुक्तकमनीय-प्रशंसनीय परमार्हतार्हणीयनरचरित्रप्रचितप्रकीर्णकप्रबन्धान्द्रव्यभाव-भेदभिन्नात्मपरमात्मपूजाप्रभावाविर्भावान्तांस्तदुपष्टम्भकावान्तरप्रबन्धस-हितानपुनरागमनाय पञ्चत्वं प्राप्तानिव पञ्चमसर्गान्तान्प्राहुरिति वि-स्तरभयात्संक्षिप्ततरापि प्रस्तावना प्राज्ञैः प्रज्ञया प्रकर्षपदवीं दवीयसी-मपि प्रापणीयेति प्रार्थना ॥

शास्त्री रामचन्द्र दीनानाथ.

मुम्बापुरीयसर्वविद्योत्तेजकालये.

(यूनिवर्सिटी) १४–१०-१८८८ ख्रिष्ट.

संवत् १९४४ विजयादशम्याम्.

पुस्तकाप्तिप्रज्ञप्तिपूर्वकस्वकल्पितसंकेतस्वरूपनिरूपणम्.

सन्ने १८८५–८६ वर्षे डा. पीपीटर्सनसाहेबसंगृहीतं नं० ६१७ मुद्रणेच्छाजनकमदृष्टपूर्वं प्राचीनमकृततृतीयलक्षणं[1] प्रबन्धचिन्तामणिपुस्तकं A स्थाने स्थापितम् ॥ १ ॥

तस्यैव द्वितीयावतारमिव पं० रत्नविजयगणिपुस्तकं B स्थाने बोध्यम् २

स्वस्यैव नवीनमपि शतधाछिन्नं C स्थाने निवेशितम् ॥ ३ ॥

आनन्दसुरगच्छाधिराजश्रीपूज्यगुणरत्नसूरिप्रीतिप्रेषितमव्यवस्थितत्वादकल्प्यमपि D स्थाने कल्पितम् ॥ ४ ॥

एवमसमग्रसामग्र्यामपि श्राद्धश्रद्धया प्रवर्तिते मुद्रणकार्ये कालातिक्रमे प्रयासशतैः संक्रान्तं विमलोपाश्रयस्थाद्विमलमपि मलधारिणोऽपूर्णं पुस्तकं पुनरपि प्रान्ते पाठान्तरेषु A स्थाने निसृष्टम् । तादृग्विधमपि केवलभगवदिच्छयाप्तं[2] मुम्बापुरीयसुसाइटीस्थं कृपालयफारबससाहेबसंगृहीतं तन्मित्रमिव तत्रैव B स्थाने नियमितम् ॥

यत्र न कोपि संकेतस्तत्र स्वकृतमेवावगन्तव्यम्। यथा पत्त्रे १ टिप्पनम्.

क. पुस्तकं जिनप्रभसूरिकृततीर्थकल्पः नं० ५९६ कल्पसूत्रटीकाभिः सहितो बोध्यः यथा पत्त्रेषु टि० १६–३० तथाच प. २२४

ख. राजशेखरसूरिकृतप्रबन्धकोशः । यथा तत्रान्ते लिखिता वंशावलिः ५२ पत्त्रे दर्शिता तथाच प. २०३

ग. कल्हणकृतराजतरंगिणी गणिता यथा टि. पत्त्रे ६८

घ. देवसेनसूरिकृतो दर्शनसारः पूर्वोक्तरिपोर्टे पत्त्रे ३७४ स्थितो निवेदितः । यथारम्भे पट्टावल्यां प्रमाणतया द्रष्टव्यः

---

१ अकृता तृतीया भागत्यागरूपा लक्षणा यत्र तत्. २ अस्मन्मित्त्रश्रीयुतभगवद्दासकेवलदासेन तत आनीय दत्तम्.

ङ. प्रद्युम्नसूरिकृतविचारसारः संकलितो यथा १९० पत्त्रे.

अ. मुनिसुन्दरसूरिशिष्यशुभशीलकृतभोजप्रबन्धो ज्ञेयः नं० ६२१

इ. सोमसुन्दरसूरिशिष्यजिनमण्डनगणिकृतकुमारपालप्रबन्धः

उ. रत्नसिंहसूरिशिष्यचारित्रसुन्दरगणिकृतः स एव वेदितव्यः

ऋ: कर्तृज्ञानशून्यमपूर्णं तदेव नं० ५८६ चिन्तनीयम्

१ यत्र किमपि चिह्नं न तत्र स्वकृतं पूर्वोक्तमनुसंधाय च कृतं टिप्पणम् । यथा षोडशादि १६—३१ पत्त्रेषु च

२ पाठान्तरसूचिपत्त्रादौ प्रथमोङ्कः पत्त्रस्य द्वितीयोङ्कः पङ्क्तेः

३ आद्यन्तपदयोर्मध्येऽन्यत्र वा....एतच्चिह्नं त्यक्तस्य। यथा प. ३२६

४ ककाराद्यक्षरेषु यदक्षरं यत्र स्थापितं स शब्दस्तावद्वारं तस्मिन्नेव पत्त्रे पुनः स्थित इति ध्येयम् । यथोपान्ते शब्दकोशे सप्तमादिपत्त्रेषु खकारेण द्विवारं गकारेण त्रिवारमित्यादि.

५ यस्य शब्दस्य पुरतो यावन्तोङ्कास्तत्तादङ्काङ्कितेषु पत्त्रेषु स शब्दोऽवलोक्यः

६ शब्दकोशादौ यत्र यत्र रेखा ॥ इयं तत्र तत्र केवलं पत्त्राङ्का न तु पङ्क्त्यङ्काः ।

७ भा. मु. प्रा. ले. एतेन भावनगरराजमुद्रितप्राचीनलेखसंग्रह ऊह्यः । यथा प. ३३९

८ चा. सु. ग. कृ. कु. एतेन चारित्रसुन्दरगणिकृतकुमारपालप्रबन्ध उकारस्थानीय एव ग्राह्यः

९ टि. T एताभ्यां सूक्ष्माक्षरेषु यट्टिप्पणं तद्विचारणीयम्

१० मा. प्रा. एताभ्यां माग[illegible] कृतभाषैव भावनीया ॥

रा० दी.

अथ विषयवर्णनम्

ग्रन्थकर्तृविषये विशेषवक्तव्यता

:0:

चण्डप्रद्योतनपुत्रस्य पालकनाम्नोऽवन्तौ राज्येऽपापायां पुरि श्रीमहावीरस्वामी ७२ वर्षायुःप्रान्ते मोक्षं गतः। तस्यैकादश गणधरास्तत्रेन्द्रभूति१(गौतमः) रग्निभूति२र्वायुभूति३रितित्रयो भ्रातरो गौतमगोत्राः। व्यक्तो ४ भारद्वाजगोत्रः। सुधर्मा ५ अग्निवेश्यायनगोत्रः। मण्डिकपुत्रो ६ वाशिष्ठगोत्रः। मौर्यपुत्रः ७ काश्यपगोत्रः। तावेकमातृत्वाद्भ्रातरौ भिन्नगोत्रत्वं पृथग्जनकापेक्षया. मण्डिकस्य पिता धनदेवस्तस्मिन्मृते मौर्यः पतिस्तत्पुत्रो मौर्यपुत्रः, माता तु विजयादेवीनाम्न्येकैव। अकम्पितो ८ गौतमगोत्रः। अचलभ्राता ९ हारीतगोत्रः। मेतार्यः १० प्रभास ११ एतौ कौण्डिन्यगोत्रौ, सर्वेपि निरपत्याः सुधर्मणो वंशः॥

श्रीमहावीरमोक्षात्सुधर्मा २० वर्षे मोक्षं गतः।
तत्पट्टे काश्यपगोत्री जम्बूस्वामी[१] ६४ वर्षे मोक्षं गतः।
तत्पट्टे कात्यायनगोत्री प्रभवस्वामी ७५ व. मो. ग.
त० वात्स्यायनगोत्री शय्यंभवः[२] ९८ व. मो. ग.
त० तुङ्गिकायनगोत्री यशोभद्रः १४८ व. मो. ग.
त० माठरगोत्री संभूतिविजयः १५६ व. मो. ग.
त० प्राचीनसगोत्री भद्रबाहुः[३] १७० व. मो. ग.

---

१ महावीरमोक्षादिति सर्वत्रान्वयः २ मनकपिता दशवैकालिकसूत्रकर्ता ३ अयं वृद्धभद्रबाहुः श्रुतकेवली वीरात् १६२ वर्षे तदा दिगम्बरबौद्धमते १४स्वप्नैः श्वेताम्बरमते १२स्वप्नैः सूचितो भद्रबाहुना निर्दिष्टस्वप्नफलो गुप्तवंशाद्यो विक्रमापरनामा चन्द्रगुप्ताभिधोन्तिमो मुकुटबद्धः क्षत्रियवंश्यः कौटिल्यापरनाम्ना चाणाक्येन स्थापितो जैनीयो राजा (भीलसाटोप) पत्रे १४३-१५१ पर्यन्तं तद्विषये द्रष्टव्यम्।

त. गौतमगोत्री स्थूलिभद्रः २१५ व. मो. ग.

तच्छिष्यौ.

आर्यमहागिरिः[1]
एलापत्य(वत्स)गोत्री
२४५ व. मो. ग.
बलिस्सहसूरिः[६] २८० व०
स्वातिसूरिः ३३२ व०
श्यामार्यः ३७६ व०
सांडिल्लसूरिः ४०९ व०
जीतधरसूरिः ४५४ व०
आर्यमङ्गुः ४६७ व०
आर्यसमुद्रः ५०८ व०
नन्दिलसूरिः ५९१ व०
नागहस्तिसूरिः ६८४ व०
रेवतीसूरिः ७१८ व०
सिंहसूरिः ७८० व०
स्कन्दिलाचार्यः ८१४ व०
हेमवन्तः ८४८ व०
नागार्जुनः ८७५ व०
गोविन्दसूरिः ८७७ व०
भूतिदिन्नः ९१४ व०

आर्यसुहस्ती[2]
वाशिष्ठगोत्री
२९१ व. मो. ग.
सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ[3]
व्याघ्रापत्यगौत्रिणौ
इन्द्रदिन्नः
कौशिकगोत्री
आर्यदिन्नः[4]
गौतमगोत्री
सिंहगिरिः
कौशिकगोत्री
वज्रस्वामी[5] गौतमगोत्री
४९६ जन्म ५८८व०मो०
वज्रसेनः ६२० व०
श्रीचन्द्रसूरिः
समन्तभद्रसूरिः
वृद्धदेवसूरिः
प्रद्योतनसूरिः
मानदेवसूरिः

---

१ जिनकल्पी दिगम्बर. २ चन्द्रगुप्त० बिन्दुसार० अशोक० कुणाल० संप्रतिराजस्तद्गुरुः स्थविककल्पी श्वेताम्बरः

३ गर्दभिल्लोच्छेदकारिकालिकाचार्यश्रीसिद्धसेनादिवाकरौ ४५०व०।

४ आर्यखपुटाचार्य ४५३ व० । ५ श्रीगुप्तसूरिः ५४८ व०। वृद्धदेवसूरिः शत्रुंजयोच्छेदश्च ५२५व०। जावडकृतोद्धारः ५७० व०।

६ अर्हद्बलिगुप्तिगुप्तविशाखाचार्योंति नामत्रयस्ख्यातः

लोहित्यगणि*: ९४२ व०
दूष्यगणि: ९७९ व०
देवर्द्धिगणि: १००६ वर्षे
स्वर्गतः, तेनैव [illegible]
९९३ वर्षे सिद्धान्तानि
अङ्गानि ११ उपाङ्गानि ११
छेदाः ६ मूलसू० ६
पइन्नाः १० नन्दिः १
एवं ४५ पुस्तके स्थापितानि[1]

मानतुङ्गसूरिः
तेन नागपुरे विक्रमत-
स्त्रिंशति वर्षे नेमिना-
थप्रतिष्ठा कृता वीरात् ७७०
श्रीवीरसूरिः
जयदेवसूरिः
देवानन्दसूरिः, अथवा आनन्दसूरिः
विक्रमसूरिः
नरसिंहसूरिः

समुद्रसूरिः
मानदेवसूरिहरिभद्रसूरि
विबुधप्रभसूरिः
जयानन्दसूरिः
रविप्रभसूरिः
वीरात् ११५० वर्षे
जिनभद्रगणिः
यशोदेवः
विक्रमतः ८०० वर्षे बप्पभट्टिः
८९६ स्वर्गं गतः
विमलचन्द्रः विक्रमतः९९४ व०
उद्योतनसूरिः
सर्वदेवसूरिः[2]

[illegible]देव.
उदयप्रभ.
नरचन्द्र.
श्रीगुणसूरि.
[illegible]प्रभ.
नरचन्द्र.
वीरचन्द्र.
आयरी[illegible].
जयसिंह.
धर्मघोष.
महेन्द्रसूरि.
सिंहप्रभ.
अजितसिं[illegible].
देवेन्द्रसूरि.

* लोहिताङ्ग, पद्मनन्दि १ वक्रग्रीव २. ग्रापच्छ ३ एलाचार्य ४ कुन्दकुन्द ५ [illegible] नामपञ्चकेनरत

१ दिगम्बरमते तु महावीरात् ६८३ वर्षे पुष्पदन्तभूतबलिभ्यां विक्रमराजजन्मनि सति सिद्धान्तानि पुस्तके स्थापितानीति

२ धनपालः वि० १०२९

धर्मप्रभसूरि.	मेरुतुङ्गाचार्यः
सिंहतिलक.	स च वीरात् ५८ पट्टे जातः
महेन्द्रप्रभ.	

वादीवेताल. उ. टी. शान्तिसूरिः थिरापद्रगच्छीयः
वि० १०९६ व. मृतः ॥ नवाङ्गवृत्तिकृदभयदेवः
वि० ११३५ व. मृतः ॥ ११५९ पौर्णमीयकमतोत्पत्तिः ॥
कुमुदचन्द्रदिगम्बरं विजित्य संवत् १२०४ वर्षे
फलवर्द्धिग्रामे आरासणे च नेमिनाथप्रतिष्ठाकर्त्ता

तथा चतुरशीतिसहस्रपरिमितस्याद्वादरत्नाकरनाम्नो ग्रन्थस्य कर्ता वादिदेवसूरिः सं. १२२६ वर्षे मृतः।

हेमचन्द्रश्च १२२९ मृतः ॥ १२०४ वर्षे खरतरोत्पत्तिः।

१२१३ वर्षे अञ्चलिकमतोत्पत्तिः ॥ १२२६ वर्षे सार्द्धपौर्णमीयमतोत्पत्तिः ॥ १२५० वर्षे आगमिकमतोत्पत्तिः

निग्रन्थ. १ कोटि. २ चन्द्र. ३ वनवासी. ४ वटगच्छ. ५ तपोगच्छ ६ इति षण्णां नाम्नां प्रवृत्तिहेतवः आचार्याः क्रमेण श्रीसुधर्मा १ सुस्थितसूरि. २ श्रीचन्द्रसूरि. ३ समन्तभद्रसूरि. ४ सर्वदेवसूरि. ५ जगच्चन्द्रसूरिनामानः

नाणकगच्छेऽर्बुदाचलस्थवटाधः स्थितेभ्यः सर्वदेवसूरिभ्यो वटगच्छोभूत्स च बृहत्वाद्बृहद्गच्छस्तदाम्नाये जयसिंहसूरीणां शिष्या आर्यरक्षितसूरयस्तेषां दन्ताणीग्रामे जन्म पितृदत्तनाम गोदउ गुरुदत्तनाम विजयचन्द्रोपाध्यायः सूरिदत्तनाम आर्यरक्षितः संवत् ११३६ जन्म ११४१ व्रतं १२२६ परलोकः सर्वायुर्वर्षाणि ९१ ते च सीउदगं न सेविज्जा इत्यादिसिद्धान्तपाठात्संविग्नतया विहर्तुकामाः पूर्णमागच्छं प्रतिपद्यमानैः स्वमातुलैः श्रीशीलगणसूरिभिः सर्वाङ्गपारीणान् कृत्वा मालारोपणादिसावद्यभयादाचार्यत्वमनिच्छवो बलादुपाध्याय-

पदे स्थापिताः। ततश्चात्मचतुर्था विधिना विहरमाना भालिजनगरं प्राप्ताः। तत्र यशोधनश्रेष्ठिना ऋषभदेवप्रासादं कारयित्वा प्रतिष्ठाकारणावसरे तन्निवारणायोपस्थितेषु संगमखेटीयश्रीदेवेन्द्रसूरि, आशापल्लीय श्रीमलयचन्द्रसूरि· पिप्पलीयश्रीशांतिसूरिमुख्येषु देवप्रभावात्प्रतिष्ठोत्सवे जाते संवत् ११६९ वर्षे विधिमार्गप्रवृत्तिं कुर्वन्तः स्थिरपद्रपुरं प्रापुः॥ इतश्च सोपारकपत्तने महेभ्यश्रेष्ठिदाहडस्तत्सुतो जासिकुमारस्तेन जम्बूचारित्रं श्रुत्वा प्रतिबुद्धेन मित्रासवरेण सह श्रीपत्तने सिद्धचक्रवर्त्तिश्रीजयसिंहदेवप्रसादमवाप्य तत्रागतेन प्रथमागमे दशवैकालिकमेकपाठेन पठित्वा गुरुपार्श्वे दीक्षां गृहीत्वा तन्नाम यशश्चन्द्रगणय इति ते च पञ्चभिर्वर्षैः सर्वस्वपरसमयाम्भोधिपारं प्राप्य मन्दारपुरे महतोत्सवेन श्रीजयसिंहसूरयोऽभूवन्। ततस्तैराशातनाभीतैः स्वगुरून्श्रीसूरित्वे संस्थाप्य श्रीआर्यरक्षितसूरीति च नाम दत्त्वा बिउणपतटे चाचार्योपाध्यायादि २० पदानि चक्रिरे। तस्य सं० ११७९ जन्म ११९७ व्रतं १२०२ सूरिपदं १२५८ परलोकः सर्वायुः ८०॥ जयसिंहसूरिपट्टे धर्मघोषसूरयः। तेषां मरुदेशे श्रीचन्द्रः पिता सं० १२०८ जन्म १२१६ व्रतं १२३४ सूरिपदं १२६८ स्वर्गः सर्वायुः ६०॥ तेषां पट्टे आगमकालामुखबिरुदाः महेन्द्रसिंहसूरयः तेषां सरनगरे साणदेवप्रसादः पिता सं० १२२० जन्म सं० १२३७ दीक्षा १२६३ सूरिपदं १२७१ गच्छेशपदं १३०९ स्वर्गः सर्वायुः ८२॥ तत्पट्टे सिंहप्रभसूरयः तेषां च बीजापुरे श्रे० अरसीहः पिता सं० १२२८ जन्म १२९१ दीक्षा १३०८ सूरिपदं १३१३ स्वर्गः सर्वायुः ३१ ततः श्रीअजितसिंहसूरयः, यस्प समरसिंहः शिष्यः तस्य कोकग्रामे शा० जिनदेवः पिता सं० १२८३ जन्म १२९१ दीक्षा १३१४ सूरिपदं १३१६ गच्छेशपदं १३३९ स्वर्गः सर्वायुः ५७॥ तत्पट्टे देवेन्द्रसिंहसूरयः तस्य पाल्हणपुरे जन्म पिता सान्तूनामा

१२९९ जन्म १३०६ दीक्षा १३२३ सूरिपदं १३३९ गच्छेशत्वं १३७१ स्वर्गः सर्वायुः ७३ ॥ तत्पट्टे श्रीधर्मप्रभसूरयः, तेषां भिल्लमाले व्यवहारी लिम्बनामा पिता सं. १३३१ जन्म १३४१ दीक्षा १३५९, सूरिपदं १३७१ गच्छेशपदं १३९३ स्वर्गः सर्वायुः ६२ ॥ ततः श्री-सिंहतिलकसूरयः, तेषां आदित्यवाटके श्रे० आसधरः पिता सं. १३४५ जन्म १३५२ दीक्षा १३७१ सूरिपदं १३९३ गच्छेशपदं १३९५ स्वर्गः सर्वायुः ५१ ॥ तत्पट्टे महेन्द्रप्रभसूरयः तेषां वडग्रामे परीक्ष आभानामा पिता सं. १३६३ जन्म १३६९ दीक्षा १३८९ सूरिपदं १३९८ गच्छेशपदं १४४३ स्वर्गः सर्वायुः ८१ ॥ तत्पट्टे मेरुतुङ्गसूरयः ॥ अत एव दिगम्बरोक्तक्रमो यथा ॥

॥ दिगम्बरपट्टावली ॥

महावीरमोक्षात्स्वमोक्षपर्यन्तं वर्षाणि.

आचार्यनाम	
गौतमस्वामी व. १२	क्षत्रियाचार्यः व. २०८
सुधर्मा व. २४	जयसेनः व. २२८
जम्बूस्वामी[1] व. ६२	सागरसेनः व. २४७
विष्णुकुमारः व. ७६	सिद्धार्थाचार्यः व. २६४
नन्दिमित्रः व. ९२	धृतिसेनाचार्यः व. २८२
अपराजितः व. ११४	विजयाचार्यः व. २९५
गोवर्द्धनः व. १३३	बुद्धलिङ्गाचार्यः व. ३१५
भद्रबाहुः[2] व. १६२	देवाचार्यः व. ३२९
विशाखाचार्यः व. १७२	धर्मसेनाचार्यः[3] व. ३४५
प्रोष्ठिलाचार्यः व. १९१	नक्षत्राचार्यः व. ३६३
	जयपालाचार्यः व. ३८३

१ एते त्रय एव केवलिनः २ एते पञ्च श्रुतकेवलिनः ३ एते ११ दशपूर्विणः

पाण्डवाचार्यः व. ४२२
ध्रुवसेनाचार्यः व. ४३६
कंसाचार्यः व. ४६८
सुभद्राचार्यः व. ४७४
यशोभद्राचार्यः व. ४९२
भद्रबाहुः व. ५१५

लोहाचार्यः[1] व. ५६५
अहिदिलाचार्यः व. ५९३
माघनन्द्याचार्यः व. ६१४
धरसेनाचार्यः व. ६३३
पुष्पदन्ताचार्यः ६८३
भूतबल्याचार्यः व. ७०३

महावीरमोक्षवर्षा ६८३ वर्षे विक्रमादित्यस्य जन्म तथा च महावीरमोक्षात् ४९३ वर्षे त० सुभद्राचार्यात् २४ वर्षे त० विक्रमजन्मतः २२ वर्षे त० तद्राज्याच्चतुर्थे वर्षे भद्रबाहुर्जातस्तमाश्रित्याह

आचार्यस्य मोक्षः	संवत्		
भद्रभाहुः	२६	कुमारनन्दिः	४२७
गुप्तिगुप्तः[2]	३६	लोकचन्द्रः	४५३
माघनन्दिः	४०	प्रभाचन्द्रः	४७८
जिनचन्द्रः[3]	४९	नेमिचन्द्रः	४८७
कुन्दकुन्दाचार्यः[4]	१०१	भानुनन्दिः	५०८
उमास्वातिः[5]	१४२	हरिनन्दिः	५२५
लोहाचार्यः[6]	१५३	वसुनन्दिः	५३१
यशःकीर्त्तिः	२०१	वीरनन्दिः	५६१
यशोनन्दिः	२५८	रत्ननन्दिः[7]	५८५
देवनन्दिः	३०८	माणिक्यनन्दिः	६०१
पूज्यपादः	३५३	मेघचन्द्रः	६२७
गुणनन्दिः	३६४	शान्तिकीर्त्तिः	६४२
वज्रनन्दिः	३८६	मेरुकीर्त्तिः	६८६

१ एते ९ एकादशाङ्गधारिणः २ श्वेताम्बरोत्पत्तिः ३ घपुस्तके विशेषो द्रष्टव्यः ४ पद्मनन्दि, वक्रग्रीव, गृध्रपिच्छ, एलाचार्या इति तस्यैव नामानि ५ काष्ठासंघोत्पत्तिः ६ प्रागुदगिति पट्टद्वयं तत एव ७ रत्नकीर्त्तिः

महाकीर्त्तिः	७०४	गुणचन्द्रः	१०६६
विष्णुनन्दिः	७२६	लोकचन्द्रः[८]	१०७९
श्रीभूषणः	७३५	श्रुतकीर्त्तिः	१०९५
शीलचन्द्रः[१]	७४९	भावचन्द्रः	१११५
श्रीनन्दिकीर्त्तिः[२]	७६५	महाचन्द्रः[९]	११४०
देशभूषणः	७६५	माघचन्द्रः	११४४
अनन्तकीर्त्तिः	७८५	ब्रह्मनन्दिः[१०]	११४८
धर्मनन्दिः	८०८	शिवनन्दिः	११५५
वीरचन्द्रः[३]	८४०	विश्वचन्द्रः[११]	११५६
रामचन्द्रः	८५७	सिंहनन्दिः[१२]	११६०
रामकेतुः[४]	८७८	भावनन्दिः	११६७
अभयचन्द्रः	८९७	देवनन्दिः[१३]	११७०
नरचन्द्रः[५]	९१६	विद्याचन्द्रः	११७६
नागचन्द्रः	९३९	सूरचन्द्रः	११८४
नयननन्दिः	९४८	माघनन्दिः	११८८
हरिचन्द्रः	९७४	ज्ञाननन्दिः[१४]	११९९
महीचन्द्रः	९९०	गङ्गकीर्त्तिः	१२०६
माघचन्द्रः[६]	१०२३	सिंहकीर्त्तिः	१२०९
लक्ष्मीचन्द्रः	१०३७	हेमकीर्त्तिः	१२१९
गुणकीर्त्तिः[७]	१०४८	अभयचन्द्रः*	....

१ श्रीचन्द्रः २ नन्दिकीर्त्तिः ३ विद्यानन्दिः ४ रामकीर्त्तिः ५ नरनन्दिः ६ माधवचन्द्रः ७ गुणनन्दिः ८ वासवचन्द्रः ९ महीचन्द्रः १० वृषभनन्दिः ११ वसुचन्द्रः १२ संघनन्दिः १३ सुरकीर्त्ति १४ ज्ञानकीर्त्तिः

नेमिनन्दिः—नेमिकीर्तिः—नरेन्द्रयशाः—श्रीचन्द्रः—पद्मकीर्त्तिः—वर्द्धमानः—अकलङ्कः चन्द्रगुरुः—केशवः—चन्द्रः—अभयकीर्त्तिः—वसन्तकीर्त्तिः—वनवासी—(पूर्वोक्तेनानुसंधानं स्वधिया विधेयम्)

* चारुनन्दिः पादस्याह देहलीराजाज्ञया वस्त्रधारेण

तथा च सिद्धराजसमक्षं दिगम्बरकुमुदचन्द्रे जिते वादिदेवसूरि-प्रशंसाकर्तृषु प्रद्युम्नाचार्य, हेमाचार्य, उदयप्रभदेव, मुनिदेवाचार्य,-मेरुतुङ्गाचार्येषु सत्सु खरतरगच्छीयोऽञ्चलगच्छीयश्च द्वयोर्मध्ये नैकोऽस्य ग्रन्थस्य कर्ता संभवति ग्रन्थान्ते १३६१ वर्षे कृत इत्युक्तत्वात्। तदुत्तरमपि, १ तथा च ग्रन्थकर्त्रा येभ्यो ग्रन्थेभ्यः पद्यानि गृहीतानि तत्स्थलमपि, २ तथा च जैनीयानां चरित्रग्रन्थेष्वेकनामानो यावन्तः प्राचीनार्वाचीना राजानः सूरयश्च तेषां सहैव चरितानि वर्णयन्ति ग्रन्थकर्तारस्ततस्तेषां कालभेदनिरूपणमपि ३ मत्कैतन्मुद्रणोन्मुद्रिता भगवन्तो दर्शयिष्यन्तीत्याशयाश्रयणीयं सदुपदिष्टं जार्षमेवाधुना श्रेयस्करमित्यलं पल्लवितेन, अथवाल्पकालभाविन्यामस्यैव द्वितीयावृत्तौ समीचीनशुद्धतरायां सर्वं स्फुटं भविष्यति ॥ तथा च । सं. १२६२ वर्षे धर्मघोषसूरिभिः कृता "शतपदिका" सैव १२९४ वर्षे महेन्द्रसिंहसूरिभिः सुखावबोधा कृता । तस्या एव शतपदिकासारोद्धारो नाम ग्रन्थो मेरुतुङ्गसूरिणा कृतः १ तथा सूरिमन्त्रसारोद्धारः २ मेघदूतकाव्यम् ३ कातन्त्रव्याकरणस्य व्याख्यानम् । तत्र युगत्रयेन्दुसंख्येऽब्दे, ग्रन्थः कृत इत्युक्तं तथारंभेपि नत्वा चन्द्रप्रभं गुरुमित्यादौ विशेषोपि सूचितः । ४ महापुरुषचारित्रं प्राकृतम् ५ एतेषु मत्परिचितेषु मेरुतुङ्गकृतेषु प्रबन्धचिन्तामणेरस्य सर्वोपानिषद्भूतत्वात्तत्प्रगटीकरणं समञ्जसमिति ॥ इति प्रस्तावना ॥ रा० दी० ॥

॥ प्रबन्धचिन्तामणिः ॥

॥ ॐ नमः श्रियै ॥ श्रीस्वामिने नमः ॥

श्रीनाभिभूर्जिनः[1] पातु परमेष्ठी भवान्तकृत् ।
श्रीभारत्योश्चतुर्द्वारमुचितं[2] यश्चतुर्मुखी ॥ १ ॥

नृणामुपलतुल्यानां यस्य द्रावकरः करः ।
ध्यायामि तं कलावन्तं गुरुं चन्द्रप्रभं प्रभुम् ॥ २ ॥

गुम्फान्विधूय विविधान्सुखबोधाय धीमताम् ।
श्रीमेरुतुङ्गस्तद्गद्यबन्धाद्ग्रन्थं तनोत्यमुम् ॥ ३ ॥

रत्नाकरात्सद्गुरुसंप्रदाया-
त्प्रबन्धचिन्तामणिमुद्दिधीर्षोः ।
श्रीधर्मदेवः प्रथमोपरोध-
वृत्तेश्च साहाय्यमिह व्यधत्त ॥ ४ ॥

श्रीगुणचन्द्रगणेशः प्रबन्धचिन्तामणिं नवं ग्रन्थम् ।
भारतमिवाभिरामं प्रथमादर्शे प्रदर्शितवान् ॥ ५ ॥

---

१ श्रीऋषभदेवः २ मणिरत्नमयसुवर्णमयरौप्यमयदुर्गत्रये समवसरणे चतुर्दिक्षु द्वारस्य विद्यमानत्वाच्छ्रियश्चतुर्द्वारमुचितं चतुस्त्रिंशदतिशयप्रभावात्सर्वाभिमुखत्वेन देशनां ददानस्य तीर्थकरस्य भारत्याश्चतुर्द्वारमुचितं यत्सम्बन्धिनी श्रीर्भारती च चतुर्मुखी जैनशास्त्रे प्रसिद्धा

।

भृशं श्रुतत्वान्न कथाः पुराणाः
प्रीणन्ति चेतांसि तथा बुधानाम्
वृत्तैस्तदासन्नसतां प्रबन्ध-
चिन्तामणिग्रन्थमहं तनोमि ॥ ६ ॥
बुधैः प्रबन्धाः सुधियोच्यमाना
भवन्त्यवश्यं यदि भिन्नभावाः ।
ग्रन्थे तथाप्यत्र सुसंप्रदाया-
दृब्धे न चर्चा चतुरैर्विधेया ॥ ७ ॥

॥ अथ विक्रमार्कप्रबन्धः ॥

अन्त्योप्याद्यः समजनि गुणैरेक एवावनीशः
शौर्यौदार्यप्रभृतिभिरिहोर्वीतले विक्रमार्कः ।
श्रोतुः श्रोत्रामृतसवनवत्तस्य राज्ञः प्रबन्धं
संक्षिप्योच्चैर्विपुलमपि तं वच्मि किञ्चित्तदादौ ॥८॥
तथाहि ॥

अवन्तिदेशे[1] सुप्रतिष्ठाननामनि नगरेऽसमसाहसैकनिधिर्दिव्यलक्षणलाक्षितो[2] विक्रमादिगुणैः संपूर्णो[3] विक्रमनामा राजपुत्र आसीत् । स पुनराजन्म दारिद्र्योपद्रुतोप्यतिनीतिपरः सन्यरः-

---

१ B उज्जयिनीपूर्यां २ D कर्मविक्रमादिगूणैः ३ C भर्तृहरबन्धुः

शतैरप्युपायैरर्थाननुपलभमानः कदाचिद्भट्टमात्रामित्रसहायो रोहणाचलं प्रति प्रतस्थे। तत्र तदासन्ने प्रवरनामानि नगरे कुलालस्यालये विश्रम्य प्रभातसमये स भट्टमात्रेण खनित्रं याचितः प्राह। अत्र खनीमध्यमध्यास्य प्रातः पुण्यश्रवणपूर्वं ललाटं करतलेन संस्पृश्य हा दैवमित्युदीरयन्घाते पातिते सति दुर्गतो यथाप्राप्त्या रत्नानि लभते।स वृत्तान्तममुं तस्मात्सम्यगवगम्य विक्रमेण तद्दैन्यं कारयितुमक्षमस्तान्युपकरणानि सहादाय रत्नखननार्थं खनीमध्ये प्रहारोद्यतं विक्रममभिदधे। यत्कश्चिदवन्त्याः समागतो वैदेशिकःस्वगृहे कुशलोदन्तं पृष्टो भवन्मातुः पञ्चत्वमाचचख्यौ। तत्तप्तवज्रशूचीनिभं वचो निशम्य ललाटं करतलेनाहत्य हा दैवमित्युच्चरन्खनित्रं करतलाच्चिक्षेप। तेन खनित्राग्रेण विदारितायां भुवि देदीप्यमानं सपादलक्ष्यमूल्यं रत्नं प्रादुरासीत्। भट्टमात्रस्तदादाय विक्रमेण सह प्रत्यावृत्तः। तच्छोकशङ्कुशङ्कापनोदाय खनीवृत्तान्तज्ञापनपूर्वं तत्कालमेव मातुः कुशलमुक्तवान्। विक्रमः सहजां लोलुभतां विमृश्य भट्टमात्रस्य क्रुधा तत्कराद्रत्नमाछिद्य पुनः खनीकण्ठे प्राप्तः।

धिग् रोहणं गिरिं दीनदाद्यव्रणरोहणम् ।
दत्ते हा दैवमित्युक्ते रत्नान्यर्थिजनाय यः ॥

इत्युदीर्य सकललोकप्रत्यक्षं तत्रैव तद्रत्नमुत्सृज्य पुनर्देशान्तरं परिभ्राम्यन्नवन्तिपरिसरं[1] प्राप्तः । पटुपटहध्वनिमाकर्ण्य वृत्तान्तमवबुध्य च तं छुप्तवान् । तेन समं स राजमन्दिरे समायातः । तस्मिन्नेवाएष्टे मुहूर्त्ते अहोरात्रप्रमिते राज्ये सचिवैरभिषिक्तो दीर्घदर्शितयेति दध्यौ । यदस्य राज्यस्य प्रबलः कोऽप्यसुरः सुरो वा क्रुद्धः सम्प्रतिदिनमेकैकं नृपं संहरति नृपाभावे देशविनाशं करोति । अतो भक्त्या वा शक्त्या तदनुनयः समुचित इति नानाविधानि भक्ष्यभोज्यानि[2] निर्माप्य प्रदोषसमये चन्द्रशालायां सर्वमपि सज्जीकृत्य निशारात्रिकावसरानन्तरमङ्गरक्षैर्वृतस्तत्र भारशृङ्खलायां निहितपल्यङ्के निजपट्टदुकूलाच्छादितमुच्छीर्षकं नियोज्य स्वयं प्रदीपच्छायामाश्रित्य कृपाणपाणिर्धैर्यनिर्जितजगत्त्रयो दिगवलोकनपरो यावदास्ते तावन्महानिशीथसमये वातायनद्वारेण प्रथमं धूमं ततो ज्वालां ततः साक्षात्प्रेतपतिरूपमिव करालं वे-

---

१ B D अवन्तिपरिसरे प्राप्तः २ C खाद्यानि निर्माय

तालमालोकितवान् । स च बुभुक्षाक्षामकुक्षिस्तानि भोज्यानि यदृच्छयोपभुज्य गन्धद्रव्यैश्च स्वशरीरं विलिप्य ताम्बूलास्वादनेन परितुष्टस्तत्र पल्यङ्के समुपविश्य श्रीविक्रमं प्राह । रे मनुज अहमग्निवतालनामा देवराजप्रतीहारतया प्रतीतः प्रतिदिनमेकैकं नृपं निहन्मि । किं तु तवानया भक्त्या प्रीणितेन मयाऽभयदानपूर्वं तव राज्यं प्रदत्तं परमेतावद्भक्ष्यभोज्यानि मम सदैवोपढौकनीयानि । इत्थमुभाभ्यामपि प्रतिपन्ने कियत्यपि गते काले श्रीविक्रमेण राज्ञा निजमायुः पृष्टः । नाहं वेद्मि किं तु स्वस्वामिनं विज्ञाप्य भवन्तं विज्ञापयिष्यामीत्युक्त्वा गतः । पुनरन्यस्यां निशि समेतः । महेन्द्रेण संपूर्णशतायुरादिष्ट इति तं जगौ । स राज्ञा मित्रधर्ममधिकमधिरोप्येत्युपरुध्य[1] यन्महेन्द्रपार्श्वादेकेन हायनेन हीनं वर्षशतं कारयेति स तदङ्गीकृत्य भूयोऽभ्युपेतः सन्नित्युवाच । महेन्द्रेणापि न नवनवतिर्नैकोत्तरं वर्षशतं भवतीति[2] निर्णये ज्ञाते यावत्परस्मिन्दिने तद्योग्यं भक्ष्यभोज्यादिपाकं निषिध्य नृपः संग्रामसज्जो भूत्वा निशि तस्थौ । तावत्तत्रैव पूर्वरी-

---

१ A अधिरोप्याग्रहान्महेन्द्र २ B भवतीति कथितमिति निर्णये ज्ञाते

त्था समुपागतः स नृपं जगौ। तद्भोज्यादिकमतीक्ष्य राजानमधिचिक्षेप च तयोश्चिरं द्वन्द्वयुद्धे जायमाने सुकृतसहायेन राज्ञा तं पृथ्वीतले पातयित्वा हृदि चरणमारोप्येष्टं दैवतं स्मरेत्यादिष्टः स नृपं जगौ। अमुनाद्भुतसाहसेन परितुष्टोस्मि यकृत्यादेशकारी अग्निवेतालनामाहं तव सिद्धः। एवं निष्कण्टकं तस्य राज्यमजनि। इत्थं तेन पराक्रमाक्रान्तदिग्वलयेन[1]षण्णवतिप्रतिनृपतिमण्डलानि स्वभोगमानिन्ये

वन्यो[2] हस्ती स्फुटिकघटिते भित्तिभागे स्वबिम्बं
दृष्ट्वा दूरात्प्रतिगज इति त्वद्विषां मन्दिरेषु।
हत्वा कोपाद्गलितरदनस्तं पुनर्वीक्ष्यमाणो
मन्दं मन्दं स्पृशति करिणीशङ्कया साहसाङ्क[3] ॥१॥

अवन्त्यां पुरि श्रीविक्रमादित्यराज्ञः सुता प्रियङ्गुमञ्जरी साध्ययनाय वररुचिनाम्नः पण्डितस्य समर्पिता सा प्राज्ञतया सर्वाणि शास्त्राणि तत्पार्श्वे कियद्भिर्वासरैरधीत्य यौवनभरं वर्त्तमाना जनकं नित्यमाराधयन्ती कदाचिद्वसन्तसमये वर्त्तमाने गवाक्षे सुखासनासीना मध्यान्दिनप्रस्तावे ललाटन्तपे तपने पथि

---

१ C आक्रान्तमण्डलेन २ वररुचिना राज्ञः स्तुतिः कृतेयम्। साहसाङ्क इति विक्रमस्यापरं नाम ३ A D G साहसाङ्कः

संचरन्तमुपाध्यायमालोक्य वातायनच्छायासु वि-
श्रान्तं तमुवाच। परिपाकपेशलानि सहकारफलानि
दर्शयन्ती तं तल्लोलुभमवबुध्यामूनि फलानि शीत-
लान्युष्णानि वा तुभ्यं रोचत इति तद्वचनचातुरी-
तत्त्वमनवबुध्य तान्युष्णान्येवाभिलषामीति तेनोक्ते
तदुपढौकितवस्त्राञ्चले तिर्यग्तानि मुमोच। भूतल-
पाताद्रजोवगुण्ठितानि करतलाभ्यामादाय स्वमुख-
मारुतेन तद्रजोपनयन् राजकन्यया सोपहासमभि-
दधे। किमत्युष्णान्यमूनि वदनवातेन शिशिरीकुरु-
षे इति तस्याः सोपहासवचसा सामर्षः स द्विजः
प्राह। रे विदग्धमानिनि गुरुवितर्कपराया भवत्याः
पशुपाल एव पतिरस्तु। इति तच्छापं श्रुत्वा त-
योक्तं। यस्तव त्रैविद्यस्याप्याधिकोविद्यतया[1] परमगुरु-
स्तमेव विवाहयिष्यामि सेति प्रतिज्ञातवती। अथ
श्रीविक्रमे तदुचितप्रवरवरचिन्तासमुद्रमग्ने स पण्डि-
तः कदाचिदभिलषितवरनिवेदनोत्सुकीकृतराजशा-
सनादरण्यानीमवगाहमानोतितृष्णातरलितः[2] सर्व-
तः सर्वतो मूर्खाभावात्पशुपालमेकमालोक्य जलं
याचितवान्। तेनापि जलाभावाद्दुग्धं पिबेत्युक्त्वा

---

१ A अधिकविद्यया २ B अतितृषा तरलितः

करवडीं विधेहीत्यभिहिते सर्वेष्वभिधानेष्वभिधान-मिद[1]मश्रुतमाकर्ण्य चिन्ताचान्तस्वान्तः स्वहस्तं त-न्मस्तके दत्वा माहिष्यास्तले निवेश्य करवडीसंज्ञां क-रतलयुगलयोजनां कारयित्वाकन्ठं पयः पायितः। स तं मस्तके हस्तदानात्करवडीविशेषशब्दज्ञापना-च्च गुरुप्रायं मन्यमानस्तस्याः[2] समुचितपतिमवगम्य महिषीपरिहारात्तं निजं सौधमानीय षण्मासीं याव-त्तद्वपुःपरिकर्मपूर्वं[3] ॐ नमः शिवायेत्याशिर्वादाध्या-पनं कारितः। षड्भिर्मासैस्तस्य तान्यक्षराणि कण्ठपीठ-स्थितान्यवगम्य शुभे मुहूर्त्ते कृतशृङ्गारः स पण्डितेन नृपसभां नीतो नृपं प्रति सदभ्यस्तमाशिर्वादं स-भाक्षोभवशादुशरटेत्यक्षरैर्जगौ । विसंस्थूलवचसा विस्मितस्य नृपतेरसतीं[4] तच्चातुरीमारोपयितुका-मः पण्डितः[5] प्राह ॥

उमया सहितो रुद्रः शंकरः शूलपाणिभृत् ।
रक्षतु त्वां महीपाल टंकारबलगर्वितः ॥ १ ॥

इति विदितेन श्लोकेन तत्पाण्डित्यगम्भीरतां व-चनविस्तरेण व्याख्यातवान् । तत्प्रत्ययप्रीतेन नृ-

---

१ A अभिधानेष्विदं २ C गुरुप्रायं तस्याः ३ A D परिकर्मणा पूर्वं ४ B नृपतेर्नासि तच्चातुरीं । ५ A C पण्डितः । उमया

पतिना हि महिषीपालः स्वां पुत्रीं परिणायितः पण्डितोपदिष्टं सर्वथा मौनमेवालम्बमानो राजकन्यकया तद्वैदग्ध्यजिज्ञासया नवलिखितपुस्तकस्य शोधनायोपरुद्धः। करतले पुस्तकं विन्यस्य तदक्षराणि बिन्दुमात्रारहितानि नखच्छेदिन्या[1] केवलान्येव कुर्वन् राजपुत्र्या महिषीपाल एव निर्णीतः। ततः प्रभृति जामातृशुद्धिरिति सर्वतः प्रसिद्धिरभूत्। कदाचिच्चित्रभित्तौ महिषीनिवहे दर्शिते सति प्रमोदात्स्वप्रतिष्ठां विस्मृत्य तदाह्वानोचितानि विकृतिवचनान्युच्चरन्महिषीपाल इति निश्चिक्ये। स तां तदवज्ञामाकलय्य कालिकां देवीं विद्वत्ताकृते आरराध। पुत्रीवैधव्यभीतेन राज्ञा निशि छद्मना दासीं प्रहित्य तवाहं तुष्टास्मीत्यभिधाय यावत्स उत्थाप्यते तावद्विप्लवभीतकालिकैव देवी प्रत्यक्षीभूय तमनुजग्राह। तद्वृत्तान्तावबोधात्प्रमुदितया राजकन्यया तत्रागत्यास्ति कश्चिद्वाग्विशेष इत्यभिहिते स तदेव कालिदासनाम्ना प्रसिद्धः कुमारसंभवप्रभृतिमहाकाव्यत्रयषट्प्रबन्धान्[2] रचयामास। अ-

---

१ B रहितानि केवलानि A अक्षरच्छेदिन्या D लेखिन्या

२ A महाकाव्यत्रयं षट् प्रबन्धान् C महाकाव्यप्रबन्धान्

न्यदा[1] तन्नगरवास्तव्यो दान्ताभिधानश्रेष्ठी सभासंस्थितं विक्रमार्कमुपायनपाणिरुपागत्य प्रणामपूर्वकं विज्ञपयामास । स्वामिन्मया शुभे मुहूर्त्ते प्रधानवर्द्धकिभिर्द्धवलगृहं कारितं तत्र महतोत्सवेन प्रवेशः कृतः यावदहं तत्र निशीथे पल्यङ्कस्थितः सुप्तजाग्रदवस्थया तिष्ठामि तावत्पतामीत्याकस्मिकीं गिरं निशम्य भयभ्रान्तो मा पतेत्युदीरयंस्तदैव पलायनमकार्षं । तस्य धवलगृहस्य सम्बन्धिनैमित्तिकैः स्थपतिभिश्च यथावसरमहीनादिभिः सत्कारैर्वृथा दण्डित[2] इत्यर्थे देवः प्रमाणं। तमुदन्तं सम्यगवधार्य तदुक्तं तद्धवलगृहमूल्यं लक्षत्रयं तस्मै प्रदाय संध्यासर्वावसरानन्तरं तस्मिन्नात्मीयीकृते सौधे श्रीविक्रमः सुखं प्रसुप्तः । तामेव पतामीति गिरमाकर्ण्यासमसाहासिकतया सत्वरं पतेत्युदीरयन्समीपे पतितं सुवर्णपुरुषं प्राप। इत्थं पुरुषसिद्धिः ॥ अथास्मिन्नवसरे कश्चिद्दुर्विधपुरुषः करकृतलोहमयकुशतरदरिद्रपुत्रको द्वाःस्थनिवेदितो नृपं प्राह । स्वामिन्भवता नाथेन प्रथितायामवन्त्यां सर्वाण्य-

---

१ C अथान्यदा २ A यथावसरं महादानादिभिः सत्कारैश्च वृथाहं दण्डितः

पि वस्तूनि सत्वरमत्र विक्रयं यान्ति लभ्यन्ते चेति प्रसिद्धिं बुध्वा चतुरशीतिसंख्येषु चतुःपथेष्वहोरात्रं विक्रयाय दरिद्रपुत्रको भ्रामितोपि केनापि न गृहीतः। प्रत्युताहं निर्भर्त्सित इति नगर्या यथावस्थितं कलङ्कं महाराज्ञे विज्ञप्य यथागतं व्रजामीत्यापृच्छन्नस्मि। तदैव तं महान्तं कलङ्कपङ्कं पुर्याः पर्यालोच्य दीनारलक्षं तस्मै प्रदाय नृपस्तं लोहपुत्रकं कोशे निवेशयामास। तस्यामेव निशि प्रथमयामे सुखसुप्तस्य राज्ञः समीपे राज्याधिष्ठातृदैवतं द्वितीययामे हयाधिष्ठातृदैवतं तृतीययामे लक्ष्मीश्चाविर्भूय महाराज्ञा दारिद्र्यपुत्रके क्रीते नास्माकमिहावस्थातुमुचितमित्यापृच्छ्य राज्ञः साहसभङ्गो माभूदित्यनुज्ञातानि तानि जग्मुः। चतुर्थयामेत्र कश्चिदुदारपुरुषो दिव्यतेजोमयमूर्त्तिः प्रादुर्भूयाहं सत्त्वनामा भवन्तमाभवं श्रितो गन्तुमापृच्छे इत्युदिते करतलेन नृपः कृपाणिकामादाय यावदात्मघाताय व्यवस्पति तावत्तेनैव करे गृहीत्वा तुष्टोस्मीत्यभिधाय स्खलितः। गजाद्यधिष्ठातॄणि त्रीणि दैवतानि प्रत्यावृत्य नृपं प्रोचुः। गमनसंकेतव्याघातिना सत्वेन विप्रलब्धानां नृपं विहाय

नास्माकं गमनमुचितमिति तान्यप्ययत्नं तस्थुः। अथान्यस्मिन्नवसरे सभास्थितं श्रीविक्रमं सामुद्रिकशास्त्रवेदी कश्चिद्वैदेशिको द्वाःस्थनिवेदितः प्रविश्य नृपलक्षणानि निरीक्ष्यमाणः शिरोधूननपरो नृपेण स विषादकारणं पृष्ट ऊचे। यत्त्वां सर्वोपलक्षणनिधिमपि षण्णवतिदेशसाम्राज्यलक्ष्मीं भुञ्जानमवेक्ष्य सामुद्रिकशास्त्रे निर्वेदपरोऽभवं। तत्किमपि कर्बुरान्तं न पश्यामि यत्प्रभावेण त्वमपि राज्यं करोषि। तद्वाक्यानन्तरं कृपाणिकामादाय यावदुदरे निधत्ते तावत्तेन किमेतदिति पृष्टः श्रीविक्रमः प्राह। उदरं विदार्य तव तद्विधमन्त्रं दर्शयिष्यामीति वदन्द्वात्रिंशतोऽधिकमिदं सत्त्वलक्षणं तव नोवगतमिति पारितोषिकदानपूर्वकं नृपस्तं विससर्ज॥ अथ कस्मिंश्चिदवसरे परपुर[1]प्रवेशविद्यया निराकृताः सर्वा अपि विफलाः कला इति निशम्य तदधिगमाय श्रीपर्वते भैरवानन्दयोगिनः समीपे श्रीविक्रमस्तं चिरमारराधे[2]। तत्पूर्वसेवकेन केनापि द्विजातिना राज्ञोऽग्रे इति कथितं। यत्त्वया मां विहाय परपुरप्रवेशविद्या गुरोर्नादेया। इत्यु-

---

१ A B पुरप्रवेशविधया २ C E चिरमाराध्य तत्

परुद्धो नृपो विद्यादानोद्यतं गुरुं विज्ञपयामास । यस्प्रथममस्मै द्विजाय विद्यां देहि पश्चान्मह्यं हे राजन्नयं विद्यायाः सर्वथाऽनर्ह इति गुरुणोदिते भूयोभूयस्तव पश्चात्तापो भविष्यतीत्युपदिश्य नृपोपरोधात्तेन विप्राय विद्या प्रदत्ता। ततः प्रत्यावृत्तौ द्वावप्युज्जयिनीं प्राप्य पट्टहस्तिविपत्तिविषण्णं राजलोकमालोक्य परपुरप्रवेशविद्यानुभवनिमित्तं च राजा निजगजशरीरे आत्मानं न्यवेशयत् ॥

तद्यथा ॥

भूपः प्राहरिके द्विजे निजगजस्याङ्केऽविशद्विद्यया
विप्रो भूपवपुर्विवेश नृपतिः क्रीडाशुकोऽभूत्ततः ।
पल्लीगात्रनिवेशितात्मनि नृपे व्यामृश्य देव्या मृतिं
विप्रः कीरमजीवयन्निजतनुं श्रीक्रमो लब्धवान् १॥

॥ इत्थं किक्रमार्कस्य परपुरप्रवेशविद्या सिद्धा ॥

अथास्मिन्नवसरे श्रीविक्रमो राजपाटिकायां व्रजंस्तन्नगरनिवासिना श्रीसङ्घेनानुगम्यमानं बन्दिपुत्रैः श्रीसर्वज्ञपुत्र इति स्तूयमानं श्रीसिद्धसेनाचार्यमागच्छन्तमवलोक्य सर्वज्ञपुत्र इति वचसा कुपितः। तत्सर्वज्ञतापरीक्षार्थं तस्मै मानसं नमस्कारमकरोत् ॥

आप्ते दर्शनमागते दशशती संभाषिते चायुतं
यद्वाचा च हसेहमाशु भवता लक्षोस्य विश्राण्यताम्।
निष्काणां परितोषके मम सदा कोटीर्मदाज्ञा परा
कोशाधीश सदेति विक्रमनृपश्चक्रे वदान्यस्थितिम् १

सिद्धसेनोपि पूर्वगतबलेन नृपभावमवगम्य द-क्षिणपाणिमुदस्य धर्मलाभाशिषं ददौ। नृपतिनाशी-र्वादहेतुं पृष्टः सन्महर्षिस्तव मानसनमस्कारस्याशि-र्वादः प्रदीयमानोस्तीत्यभिहिते तज्ज्ञानचमत्कृतेन राज्ञा तत्पारितोषिके सुवर्णकोटिर्व्यतीर्यत ॥ अ-थान्यस्मिन्नवसरे राज्ञा कोशाध्यक्षस्तस्मै दापितसुव-र्णवृत्तान्तं पृष्टः प्राह। यद्धर्मवाहिकायां श्लोकबन्धे-न मया सुवर्णदानं निहितं ॥

तथाहि ॥

धर्मलाभ इति प्रोक्ते दूरादुच्छ्रितपाणये ॥
सूरये सिद्धसेनाय ददौ कोटिं नराधिपः ॥ १ ॥

ततः श्रीसिद्धसेनसूरीन्सभायामाकार्य तत्सुवर्णं गृह्यतामिति प्रोक्ते वृथा तृप्तस्य भोजनमित्युक्त्वा-रपुरःसरमनेन सुवर्णेन ऋणग्रस्तामवनीमनृणीं कुरु। इत्युपदिष्टे तत्सन्तोषपरितुष्टेन राज्ञा तद-ङ्गीकृतं ॥

दिदृक्षुर्भिक्षुरायातस्तिष्ठति द्वारि वारितः ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोको यद्वागच्छतु गच्छतु ॥ १ ॥
दीयतां दशलक्षाणि शासनानि चतुर्दश ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोको यद्वागच्छतु गच्छतु ॥ २ ॥
सर्वदा सर्वदोसीति मिथ्या संस्तूयसे बुधैः ।
नारयो लेभिरे पृष्ठिं न वक्षः परयोषितः ॥ ३ ॥
सरस्वती स्थिता वक्रे लक्ष्मीः करसरोरुहे ।
कीर्तिः किं कुपिता राजन् येन देशान्तरं गता ॥४॥
अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः ।
मार्गणौघः समभ्येति गुणो याति दिगन्तरम् ॥५॥
आहते तव निःस्वाने स्फुटितं रिपुहृद्घटैः ।
गलिते तत्प्रियानेत्रे राजंश्चित्रमिदं महत् ॥ ६ ॥
वक्राम्भोजे सरस्वत्यधिवसति सदा शोण एवाधरस्ते
बाहुः काकुत्स्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः।
वाहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्य-
भीक्ष्णं
स्वच्छेन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेम्बुपानाभि-
लाषः ॥ ७ ॥

अष्टौ०[1] ॥ २ ॥

---

१ अयमग्रे संपूर्णोस्ति

उरुयन्तरवाहलयीथणपव्वयरोमरायवणगहणे[१] ।
सुरनरगणगन्धव्वा नग्गवीआ मयणचोरेण ॥३॥*

तस्यामेव निशि नृपो वीरचर्यायां पुरि भ्रमन् भूयो भूयस्तैलिक मुखेन पठयमानमिदमश्रौषीत्।

१ ऊर्वोःसक्थ्योरन्तरे वाजही लघुश्रोतः स्त्रीपक्षे पर्वतपक्षे तु महान्तो जलस्य प्रवाहाः स्तनपर्वतरोमराजिवनगहने सुरनरगण-गन्धर्वा नग्नीकृता मदनचौरेण

* महावीरमोक्षात् १७० वर्षेषु गतेषु भद्रबाहुः स्वर्गं गत-स्तच्छिष्यस्य स्थूलभद्रस्य सर्वायुः ९९ वीरात् २१५ वर्षेषु मृतस्त त्पट्टे आर्यमहागिरिः सर्वायुर्वर्षाणि ८५ एवं श्रीवीरात् ३०५ वर्षे सम्प्रती राजा स्थूलिभद्रस्यार्यमहागिरिः १ आर्यसुहस्ती २ शिष्यौ सुहस्तिसमीपे कश्चिद्रङ्कः भिक्षार्थे मुण्डितोऽभिभक्षणेन मृतः स चो-ज्जयिन्यां श्रेणिकराज्यपट्टे कोणिकः यस्यापरं नामाशोकचन्द्र-स्तत्पट्टे उदायी स षष्ठवार्षिकः पौषधस्थस्तं उलेन हत्वा नन्दो राजा ततो नापितगणिकापुत्रं नवमनन्दं चाणाक्यो हत्वा मौर्यवंश्यं चन्द्रगुप्तं राज्येऽस्थापयत । ततो बिन्दुसारस्तत्प ट्टेऽशोकश्रीस्तत्पुत्रः कुणालस्तत्पुत्रो राजा सम्प्रतिनामा स रङ्कजीवो जातः वीरात् ३०५ वर्षे प्राप्तराज्यः । सुहस्तिना प्रतिबोधितः। स आर्यसुहस्ती शतवर्षं सर्वायुः प्रतिपाल्य वीरात् २९१ वर्षे स्वर्गतः। अवन्तीसुकुमालोऽपि सुहस्तिनैव प्रबोधितः पूर्वं तत्सु-तेनैव कुडंगेश्वरः शिवः पितुर्मरणस्थाने स्थापितस्तस्यैव महाकाल इति नामान्तरं । सुहस्तिसूरेर्वाशिष्टगोत्रस्य द्वादशशिष्यान्तर्गत शिष्यौ सुस्थितसुप्रतिबुद्धनामानौ व्याघ्रापत्यगोत्रौ कोटिककाक-

अम्माणिओ सन्देसडओ तारय कन्ह कहिज्ज[1] ।

प्रभातशेषां रजनीमवधीकृत्य तदुत्तरार्द्धम-शृण्वन्निर्विण्णो नृपः सौधं प्राप्य निद्रामकरोत् । प्र-त्यूषकालेऽवसरकृत्यानन्तरं नृपेण तत्राहूतस्तौलिक-स्तदुत्तरार्द्धं पृष्टः ।

जग दालिद्दिहि डुब्बिउं[2] बलिबन्ध ण ह मुइज्ज ॥*

श्रीसिद्धसेनोपदेशं पुनरुक्तं निर्णीय पृथिवीमनृणां कर्त्तुमारेभे ॥

न्द्रिकाविरुद्धौ तत्र सुस्थिताचार्यशिष्यौ क्षुल्लकौ सन्तावदृश्यविद्यया च-न्द्रगुप्तनृपतिना समं बुभुजाते पाटलीपुत्रनगरे । तदुत्पत्तिस्तु यथा ॥

प्रतिदिशं विलोक्यन्ते विहाराश्चारुसौगताः ।
यत्रारुह्यैव निर्वाणं प्रापुस्तेपि महर्षयः ॥ १ ॥
उपत्यकायामस्याद्रेर्भाति (वैभारगिरेः) राजगृहं पुरम् ।
क्षितिप्रतिष्ठचम्पकपुरर्षभपुराभिधम् ॥ २ ॥
कुशाग्रपुरसंज्ञं च क्रमाद्राजगृहाह्वयम् ।
सहस्राः किल षट्त्रिंशद्यत्रासन्वणिजां गृहाः ॥ ३ ॥
तत्र चाढ्याः सौगतानां मध्ये चाश्मसंज्ञिनाम् ।

---

१ अस्माकं सन्देशकं तारकं कृष्णं कथय कथयेः !

२ A (? दालिद्दिहि दुत्थिउ]) दालिद्दिहिं दुब्बिउं * जगद्दा-रिद्र्येण ब्रुडितं बलिबन्धो न च मोचितः ॥ तारयति दारिद्र्य-दुःखसमुद्रादिति तारकः कथं । कर्षति दुःखमिति कृष्णः कथं त्वं कथयसे इति भावः । !

अथ मत्सदृशः कोपि जैनो नृपतिर्भावीति पृष्टे श्रीसिद्धसेनसूरिभिरभिदधे ॥

पुन्ने[1] वाससहस्से सयम्मि वरिसाण नवनवइअहिए।
होही कुमरनरिन्दो तुह विक्कमराय सारित्थो* ॥१॥

अथान्यस्मिन्नवसरे जगदनृणीक्रियमाणे निजौदार्यगुणेनाहंकृतिं दधानः प्रातः कीर्तिस्तम्भं कारयिष्यामीति चिन्तयंस्तस्मिन्नेव निशीथे वीरचर्यया चतुःपथान्तः परिभ्रमन् युद्ध्यमानवृषाभ्यां

यत्र श्रीमान् जरासन्धः श्रेणिकः कोणिकोभयः ॥ ४ ॥
मेघहल्लविहल्लश्रीनन्दिषेणादयोभवन् ॥

श्रेणिकसुनोऽशोकचन्द्रः कूणिकापराख्यः पितुः शोकाद्राजगृहं विहाय कौशाम्ब्याः परिसरे नवीनां चम्पां राजधानीमकरोत् । अत्रैव शय्यम्भवसूरिर्मनकशिष्यार्थं दशवैकालिकं महावीरात् ९८ वर्षे कृतवान् । नवीनचम्पायां श्रेणिकपुत्रे कोणिके मृते तत्पुत्र उदायी राजा जातः सोपि पितुः शोकेन नूतनस्थानगवेषणार्थं सेवकान्प्रेषयामास ते गङ्गातटं ययुः । तत्रानमितच्छायं पाटलीतरुं प्रेक्ष्य तत्कारणं पृष्टः कोपि महामुनिरवदत् । अन्निकापुत्रो जयसिंहाचार्यपार्श्वे दीक्षां गृहीत्वाऽन्निकापुत्राचार्यनाम्ना विहरन्गङ्गातटस्थं पुष्पभद्रपुरं प्राप । तत्र पुष्पकेतुर्नृपः पुष्पवती राज्ञी तयोः पुत्रः पुष्पचूलः पुत्री पुष्पचूला तयोर्गाढानुरागात्परस्परं विरहो मातृ-

---

१ B पुण्णो * पूर्णे वर्षसहस्रे शते वर्षाणां नवनवत्यधिके भविष्यति कुमारपालनरेन्द्रस्तव हे विक्रमराजन् सदृशः ॥

त्रासितः कस्यापि दारिद्र्योपद्रुताद्द्विजन्मनो जीर्णवृष-भकुटीस्तम्भमध्यारूढो यावत्तिष्ठति तावत्तावेव वृ-षौ शृङ्गाग्रेण तं स्तम्भं भूयो भूयस्ताडयतः । अ-त्रान्तरे स विप्रोकस्मान्निद्राभङ्गमासाद्याकाशे शुक्र-गुरुभ्यां निरुद्धं चन्द्रमण्डलमवलोक्य गृहिणीमुत्था-प्य चन्द्रमण्डलसूचितं तन्नृपतेः प्राणसङ्कटमवगम्य होतव्यद्रव्याणि तदुपशान्तये होमार्थमुपढौकयेति सावधानं नृपे शृण्वति स गृहिण्यांचे । अयं नृपः पृथिवीमनृणां कुर्वन्मम कन्याचतुष्कस्य विवाहाय

द्विति राज्ञा भ्रातृभगिन्योः परस्परं विवाहः कृतस्ततो वैराग्येण राज्ञ्यान्निकापुत्राचार्यपार्श्वे दीक्षा गृहीता कालेन केवलिनी जाता । तन्मरणानन्तरं तस्याः करोटिका गङ्गायां वहमाना दैवाद्बहिर्निगता क्वचित्स्थाने । तत्र कालेन पाटलीतरुर्निस्सृतः सेवकैर्योग्यं स्थानं बालराज्ञे निवेदितं । तेन राज्ञा पाटलिपुत्रनामकं तत्र नगरं निवेशितं । ततो नन्दराजा तदा शकटालमन्त्रिपुत्रः स्थूलिभद्रः । राज्ञः पण्डि-तो वररुचिः । आर्यमहागिरिः आर्यसुहस्ती द्वौ भ्रातरौ स्थूलि-भद्रस्य शिष्यौ तत्राद्यो जिनकल्पिकोऽन्यः सूरिपदे । तदुक्तं ।

* वन्दे अज्जसुहत्थिं मुणिपवरं जेण सम्पई राया ।
सिद्धिं सव्वपासिद्धिं चारित्तं पाविओ पवरं ॥ १ ॥
[* वन्दे आर्यसुहस्तिसूरिं मुनिप्रवरं येन सम्प्रती राजा
ऋद्धिं सर्वप्रसिद्धिं चारित्रं प्रापितः प्रवरम् ॥ १ ॥]

सुहस्तिशिष्येष्वेकः साधुर्वृद्धत्वेऽकाले नलिनीगुल्मं पठति यदा तदा राज्ञोक्तं 'किं सुखालं पुष्कलमिदमस्ति । ततस्तदुपमानात्तेन वाग्दे

द्रव्यमयच्छत्रशान्तिकर्मणा कथं व्यसनान्माचयितु-
मुचित इति तद्वचसा सर्वथा परिहृतगर्वस्तत्सङ्क-
टाच्छुटितः कीर्त्तिस्तम्भं विस्मरन् राज्यं चिरं चकार॥

कट्ठं काउं मुक्कं च साहसं मइलिअं च अप्पाणं ।
अजरामरं न पत्तं हा विक्कम हारिओ जम्मो[1] ॥१॥

कदाचिदायुःप्रान्ते केनाप्यायुर्वेदविदा श्री-
विक्रमस्य वपुरपाटवे वायसपिशिताहारेण रोगशा-
न्तिर्भवतीत्युपदिष्टे नृपेण तास्मिन्याके कार्यमाणे
प्रकृतिव्यत्ययं विमृश्य नृप इति ज्ञापितः । साम्प्र-

वीमाराध्य सकला विद्याः संप्राप्य चतुःपथे मुशलं मण्डयित्वा
फुल्लितं च चमत्कृताः सर्वे । नृपः काव्यमिदं पपाठ ।

मण्डोः शृङ्गं शक्रयष्टिप्रमाणं
शीतो वन्हिर्मारुतो निःप्रकम्पः ।
योयं ब्रूते सर्वथा तन्न किञ्चि-
द्वृद्धोवादी किं किमाहात्र वादी ॥ १ ॥

ततः प्रसिद्धेन वृद्धवादिसूरिणा जितः सिद्धसेनदिवाकरो विप्रः।
तत्संबन्धश्चायम् ।

श्वेताम्बराचार्येण चारणमुनिना वज्रसेनेन शक्रावतारतीर्थे ना-
भेयः स्थापितस्तत्र पूर्वलाटदेशमण्डनभृगुकच्छपुरालङ्कारे शकुनि-

---

१ काउं । उपमानभूतमिति देशी० कष्टं मुक्तं साहसं च निस्तेज-
स्विनमात्मानं कृत्वा । अजरामरत्वं न प्राप्तं । हे विक्रम हा जन्म
हारितम् !

तं धर्मौषधमेव बलवत्। प्रकृतेर्विकृतिरुत्पातः। जीवितलोलुपतया लोकोत्तरां सत्वप्रकृतिमपहाय काकमांसमभिलषन्सर्वथा न जीवसीति वैद्येनाभिहितस्तं पारितोषिकदानपूर्वं परमार्थबान्धवमिति श्लाघमानो गजतुरगकोशादिसर्वस्वमार्थिभ्यो वितीर्य राजलोकं नगरलोकमापृच्छय विजने क्वापि धवलगृहप्रदेशे तत्कालोचितम्लानदानदेवार्चनपूर्वं दर्भस्रस्तराधिरूढो ब्रह्मद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिं करिष्यामीति विमृशन्नकस्मादाविर्भूतमप्सरोगणं स ददर्श।

काविहारे स्थिताः श्रीवृद्धवादिसूरयः। तत्र येन जीयते तस्याहं शिष्यो भविष्यामीति कृतप्रतिज्ञं महाविद्याहंकारिणं दक्षिणपथायातं कर्णाटभट्टं दिवाकरनामानं युक्त्या वादे निर्जित्य शिष्यं चक्रुः। तेनैकदा सकलं जैनसिद्धान्तं संस्कृते करोमीति पृष्टो गुरुराह। त्वया तीर्थंकरवचनाशातना कृता। ततस्तत्पापप्रायश्चित्तग्रहणाग्रहे द्वादशवर्षकृतयात्रान्ते कश्चिन्महानृपो बोधितव्य इति गुरुवाक्यमङ्गीकृत्य द्वादशवर्षान्ते विक्रमराजप्रतिबोधार्थमुज्जयिन्यां कालाभिरुद्रकुडङ्गेश्वरदेवालये शिवसन्मुखं पादौ धृत्वा तेन सुप्तं। सेवकैस्ताडितस्तत्ताडनमन्तःपुरे राज्ञीषु जातं। ततो महति कोलाहले तच्छ्रुतवृत्तान्तेन चमत्कृतेन विक्रमेण सविनयं पृष्टो मुनिराह। यदि मया नमस्कारः क्रियते तदैतल्लिङ्गं द्विधा भविष्यति। ततो राजाज्ञया नमस्कारस्तुतिः समारब्धा द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशकाद्यकाव्ये पठिते तल्लिङ्गं द्विधाभूत्। प्रथमं धूमस्ततस्तेजस्ततो नाभिसूनुर्निरगात्। विक्रमः

अञ्जलिं बध्वा प्रणामपूर्वं का यूयमिति पृष्टे । न वाग्विस्तरार्होऽयमवसरः। आपृच्छनायैव वयमुपागता इत्यभिधायाप्सरसोऽपसरन्त्यो नृपेण भूयोऽभिदधिरे । नवीनब्रह्मणा निर्मितानां भवतीनामद्वैतरूपवतीनामेव रूपं नासया हीनमिति जिज्ञासुरस्मि । अथ ताः सहस्ततालं विहस्य निजमपराधमस्मासु संभावयसीति ता मौनमाश्रिता नृपेणोचिरे । स्वर्गलोकस्थितासु भवतीषु ममापराधः कथं संभाव्यत इति नृपवचःप्रान्ते तासु मुख्यया सुमुख्ययाचचक्षे । राजन्प्राग्पुण्योदयेन साम्प्रतं नवा-

---

सपरिवारः शिवोऽस्तु ॥ तदुक्तम् ॥

कल्पोद्दरागाभिनिक्रमेन-

दिवाकराचार्यकृतप्रतिष्ठः ।

श्रीमान्कुडङ्गेश्वरनामसूनु-

र्देवः शिवायास्तु जिनेश्वरो वः ॥ १ ॥

ग्रामाणां लेखं । शासनपट्टिकां । श्रीमदुज्जयिन्यां संवत् १ चैत्रसुदि १ गुरौ माढदेशीयमहाक्षपटालिकपरमार्हतश्वेताम्बरोपासकब्राह्मणगौतमसुतकात्यायनेन राज्ञा लेखयत् । ततु अयोऽनार मनृणां पृथ्वीं सूरिवचसा कृत्वा निजं संवत्सरं प्रावर्त्तयत् । पूर्वं पार्श्वनाथसंवत्सरानन्तरं वर्द्धमानसंवत्सरोऽभूत्तद्देशे । श्वेताम्बरमते महावीरात् ४७० वर्षे विक्रमो राजा । दिगम्बरमते तु

पि निधयस्तव सौधेऽवतेरुस्तदधिष्ठात्र्यो वयं। भवता देवतारूपेणाजन्मावधि महादानानि ददतैकस्यैव निधेरेतावदेव व्यवकलितं यावत्त्वं नासाग्रं न पश्यसि । इत्थं तदुक्तिमाकर्ण्य ललाटं करतलेन स्पृशन् यद्यहं नवनिधीन्वेद्मि तदा नवभ्यः पुरुषेभ्यस्तान्समर्पयामीति दैवेनाज्ञानभावाद्वञ्चित इत्युच्चरंस्ताभिः कलौ भवानेवोदार इति प्रतिबोधितः परलोकमाप । ततः प्रभृति तस्य विक्रमादित्यस्य जगत्ययमधुनापि संवत्सरः प्रवर्त्तते । श्रीविक्रमार्कस्य दाने विविधाः प्रबन्धाः ॥

---

§ वरिसाणि सयचउक्कनिगमी गदा य जिणन्दवीरस्स ।
णिव्वाणं सम्पत्ते उप्पण्णो विक्कमो राजे ॥ १ ॥

[§ निर्वाणं प्राप्तस्य जिनेन्द्रवीरस्य चतुःशीत्यधिकषट्शतानि वर्षाणि गतानि तदा विक्रम उत्पन्नो राजा ॥ १ ॥

तथाच कदाचित्कारणवशाल्लब्ध्वा सैन्यादिकं वर्णेन राज्ञा दत्तं सिद्धसेनविरुदं प्राप्य सिद्धसेनदिवाकर इति नाम्ना प्रसिद्धोऽभूत् ।

* पञ्चेव य वरिससये सिद्धसेणो य जयपयडो ॥

[* महावीरात्पञ्चशते एव वर्षशते जयप्रकटः सिद्धसेनोऽभूत् । बप्पभट्टसूरिगुरुः सिद्धसेनोऽन्यः स तु विक्रमस्य सप्तमशते संवत्सरेऽभूत् । नेमिचन्द्रसूरिकृतप्रवचनसारोद्धारस्य टीकाकर्त्ता सिद्धसेनोऽप्यन्यः स तु विक्रमस्य द्वादशशते संवत्सरेऽभूत् ॥

॥ अथ शालिवाहनप्रबन्धः ॥

अथ दाने विद्वत्तायां च श्रीसातवाहनकथा* यथाश्रुता ज्ञेया । तत्पूर्वभवकथा चैवं । श्रीप्रतिष्ठानपुरे शातवाहनभूपो राजपाटिकायां गच्छन्नगरप्रत्यासन्ननद्यां वीचिभिर्नीरतीरक्षिप्तं मत्स्यमेकं हसन्तमालोक्य प्रकृतेर्विकृतिरुत्पात इति भयभ्रान्तो नृपः सर्वानेव विदग्धपुरुषान्सन्देहममुं पृच्छञ्ज्ञानसागरनामानं जैनमुनिं पप्रच्छ । ज्ञानातिशयेन तेन तत्पूर्वभवं विज्ञायेत्युपादिष्टं । यत्पुरातनभवे त्वमस्मिन्नेव पत्तने उच्छिन्नवंशः काष्ठभारवाहनैकवृत्तिस्तस्यामेव नद्यां भोजनावसरे संनिहितशिलातले सक्तून्पयसालोड्य नित्यमश्नासि । कस्मिन्नप्यहनि जैनमुनिं मासोपवासपारणाहेतोः पुरो व्रजन्तमाहूय तं सक्तुपिण्डं तस्मै प्रादात् । तस्य पात्रदानस्यातिशयात्त्वं शालवाहननृपतिरासीः। स मुनिर्देवो जातस्तद्देवताधिष्ठानवशात्तं का-

---

* शालिवाहन, शालवाहन, सालवाहण, सालवाहन, सालाहण सातवाहन, हालेत्येकस्य नामानि ॥ तत्कथालेशो यथा ॥

दक्षिणखण्डे महाराष्ट्रे प्रतिष्ठानं नाम पुरं । तत्र कदा द्वौ प्रदेशिनावेकाकिब्रह्मचारिणी भगिनी नैकुत्रापि गन्तुकामाः कुम्भकारशा-

ष्टभारवाहिनो जीवं त्वां नृपतितयोपलक्ष्य प्रमोदा-
द्धसितवान् ॥

तत्कथासंग्रहश्चैवं ॥

मीनानने प्रहसिते भयभीतमाह
श्रीशातवाहनमृषिर्भवतात्र नद्याम् ।
यत्सक्तुभिर्मुनिरकार्यत पारणं प्राक्
दैवाद्भवन्तमुपलक्ष्य झषो जहास ॥ १ ॥

स श्रीशातवाहनः पूर्वभववृत्तान्तं जातिस्मृत्या साक्षात्कृत्य ततः प्रभृति दानधर्ममाराधयन् सर्वे-

---

स्थायां निवासं चक्रुः । सुरूपा जलाहरणार्थं गोदावर्यां नागह्रदे गता । तद्रूपमोहितो नागपुरुषो बलात्तां बुभुजे । साऽपि दुःखे स्मरणीयोहं तव दुःखं निर्मूलमुन्मूलयिष्यामीति कृतप्रतिज्ञो नागपुरुषो गतः । तस्या गर्भस्वरूपं ज्ञात्वा तौ भ्रातरौ तां निर्भर्त्स्य कुम्भकारशालायां तां त्यक्त्वा देशान्तरे निर्गतौ । सापि कुम्भकारगृहे सेवां कुर्वती काले पुत्रं सुषुवे । देवानुभावात्स बालो महातेजस्वी प्रतापी जातः । मृन्मयानि हस्त्यश्वरथपुरुषादिक्रीडनकानि बहूनि चकार । स बालः सातवाहननामासीत् । इतश्च ॥

रयणसीहरायाउ भोपल्लनामिआ धूआ तीए नागज्जुणो नाम जाओ । सो सिद्धपुरिसुत्ति विक्खाओ पुहविं विअरन्तो सालाहणरन्नो कलागुरू जाओ । सो पायलित्तायरिए हि सेवइ । कयावि गुरुमुहाओ सुणइ । जहा हि सिरिपासनाहबिम्बं रससाहणत्थे । तओ कन्तिपुराओ नाऊण नागज्जुणो सिद्धरसा सेढीनईतडे ठाविसु ।

षां महाकवीनां विदुषां च संग्रहपरः। चतसृभिः स्वर्णकोटीभिर्गाथाचतुष्टयं क्रीत्वा सप्तशतीगाथाप्रमाणं शालिवाहनाभिधानं संग्रहगाथाकोशं शास्त्रं निर्माप्य नानावदातनिधिः सुचिरं राज्यं चकार। तद्गाथाचतुष्टयमेतद्यथा ॥

हारो वेणीदण्डो खट्टुग्गलियाइ तह य तालुत्ति।
एयाइ नवरि सालाहणेण दहकोडिगहियाइ ॥१॥*

तत्थ सिरिसालिवाहणरन्नो चन्दलेहाभिहाणसई दोण्हं निअपुत्ताणं ताए निवेइयं। ते रसलुद्धा निअं रज्जं मुत्तुं नागज्जुणपासमागया। तओ रससिद्धिं नाऊण तेणेव सत्थेण नागज्जुणो निहओ। तत्थ थम्भणं नाम नयरं।

[रत्नसिंहराज्ञो भोपलनाम्नी सुता तस्या नागार्जुनो नाम पुत्रः। स सिद्धपुरुष इति विख्यातः पृथिवीं विचरन् सातवाहनराज्ञः कलागुरुर्जातः। स पादलिप्ताचार्यं निषेवते। कदापि गुरुमुखात् श्रुतं। यथा हि पार्श्वनाथबिम्बं रससाधनार्थं। ततो नागार्जुनो तदभिप्रायं ज्ञात्वा कान्तिपुरात्कपटेनसेडीनदीतटे समानीय तद्बिम्बं स्थापयित्वा रससिद्धो जातः। तत्र श्रीशालिवाहनराज्ञश्चन्द्रलेखाभिधाना सती द्वयं निजपुत्रस्य तस्मै नागार्जुनाय द्वाभ्यां शिक्षार्थं निवेदितं। तौ रसलुब्धौ निजं राज्यं मुक्त्वा नागार्जुनपार्श्वे आयातौ। ततो रससिद्धिं ज्ञात्वा तेनैव शस्त्रेण ताभ्यां नागार्जुनो निहतः।

---

* यत्र गाथायां हारवर्णनं वेणीदण्डवर्णनं। उत्कीर्णतुल्यत्ववर्णनं तथा च तालाहलौपम्यमन्योक्त्या। नवरं शालिवाहनेनैताश्चतस्रो गाथा दशकोटिभिर्गृहीताः ॥ १ ॥

मग्गं चिय अलहन्तो हारो पीणुन्नयाण थणयाण ।
उब्बिम्बो भमइ उरे जउणानइफेणपुञ्जु व्व ॥२॥
कसिणुज्जलो य रेहइ वेणीदण्डो नियम्बबिम्बम्मि ।
तह सुन्दरि सुरयमहानिहाणरक्खाभुयङ्गु व्व ॥३॥

तस्मिन्स्थाने स्तम्भनं नाम नगरं जातम् ॥

कालियकालकान्वयपालित्तगणाहरो वएसाउ ।
नागज्जुणजोगिन्दो आणेहि अप्पणे ठाणे ॥ १ ॥
[कालिककालकाचार्यवंशजातपादलिप्तगणधरोपदेशा-
न्नागार्जुनयोगींद्र आनिनाय आत्मनः स्थाने । कान्तिपुरात्कपटवृत्त्या रत्नमयपार्श्वनाथबिम्बम्]
॥ पादलिप्तोपि पाटलीपुत्रस्थमुरुण्डराजमस्तकपीडां मन्त्रशक्त्या निवार्य प्रतिष्ठानपुरं प्राप्तस्तद्यथा ॥
जह जह पएसिणिं जाणुअम्मि पालित्तउ भमाडेइ ।
तह तह से सिरवियणा पणस्सइ मुरुण्डरायस्स ॥ १ ॥

कोपि साभिलाषः कस्याश्चित्पीनोन्नतपयोधरायाः हारं वर्णयति ॥ मग्गं चियेति । मार्गमेवालभमानो हारः पीनोन्नतयोः स्तनयोरुद्विग्नो भ्रमत्युरसि यमुनानदीफेनपुञ्ज इव । अत्र यमुनाफे-नसादृश्येन स्तनमुखश्यामता व्यज्यते । तथा च सत्याधानेऽनुपभो-ग्यतेत्यादिस्वयमूहनीयम् ॥ २ ॥ !

कृष्णोज्ज्वलश्च राजते वेणीदण्डो नितम्बबिम्बे तदा हे सुन्दरि सुरतमहानिधानरक्षाभुजङ्ग इव ॥ ३ ॥ !

B C मग्गुं । पीणुण्णआण थणआण । उव्विग्गो । पुञ्जो व A उव्विम्भो ॥

परिओससुन्दराइं सुरए जायन्ति जाइ सुक्खाइं ।
विरहाओ ताइ पियसहि खट्टुग्गलियाइ कीरन्ति ४

[यथा यथा प्रदेशिनीं जानौ पादलिप्तो भ्रामयति ।
तथा तथा तस्य शिरोवेदना प्रणश्यति मुरुण्डराजस्य ॥ १ ॥]
शालिवाहनपुरःसरा नृपा-
श्चित्रकारिचरिता इहाभवन्[1] ।
दैवतैर्बहुविधैरधिष्ठिते
चात्मसत्रसदनान्यनेकशः ॥ १ ॥
कपिलात्रेयबृहस्पतिपञ्चालाह[2] महीभृदुपरोधात्[3] ।
न्यस्तस्वचतुर्लक्षग्रन्थार्थं श्लोकमेकमप्रथमम् ॥ २ ॥
स चायम् ।
जीर्णे भोजनमात्रेयः कपिलः प्राणिनां दया ।
बृहस्पतिरविश्वासः पञ्चालः स्त्रीषु मार्दवम् ॥ ३ ॥
[१ प्रतिष्ठानपुरे २ कामशास्त्रकर्त्ता बाभ्रव्यः ३ शालिवाहनराज्ञ आग्रहात्] ते चत्वारोपि स्वस्वग्रन्थं राज्ञेऽदर्शयंस्तच्छ्रोतुमसमर्थं राजानं श्लोकैकपादेन स्वस्वसकलग्रन्थाभिप्रायं निवेदयामासुः

परितोषसुन्दराणि सुरते जायन्ते यानि सौख्यानि विरहान्तानि हे प्रियसखि खट्टुशब्दो जुक्तार्थवाची देशी० जुक्तोद्गीर्णानि सन्ति कीर्यन्ते कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ !

B परितोससुन्दराइ G D सुरएसु लहन्ति जाइ सोक्खाइं ताइच्चिय उण विरहे B खण्डुग्गिआइ D खट्टुग्गिगालिहाइ

मा जाण कीर जह चञ्चुलालियं पडइ पक्कमाइन्दं।
जरढत्तणदुल्ललियं उव्भुयतालाहलं एयं ॥ ५ ॥
ताण पुरोयमरीढं कयलीथम्भाण सरिसपुरिसाण।
जे अत्तणो विणासं फलाइं दिन्ता न चिन्तन्ति ६
जह सरसे तह सुक्के वि पायवे धरइ अणुदिणं [illegible]झो।
उच्छंगवट्टियं निग्गुणंपि गरूया न छड्डन्ति ॥ ७ ॥

। इतश्चोज्जयिन्यां विक्रमादित्येन कश्चिद्दैवज्ञः पृष्टः मद्राज्यहन्ता कश्चित्समर्थो भूमौ तिष्ठति पुरुषः । तेनोक्तं । प्रतिष्ठानपुरे कुम्भकारगृहे तादृशो बालोस्ति । तच्छ्रुत्वा तं हन्तुं ससैन्यो विक्रमः प्रतिष्ठानपुरं प्राप्तः । सैवकैर्बलात्तन्मारणायोद्योगे कृते तया सुरूपया मात्रा नागपुरुषः स्मृतः । तेन प्रादुर्भूयामृतकुम्भो दत्तः महती शक्तिः कुमाराय दत्ता तेन कुमारेणामृतासिञ्चनेन मृन्मयं सर्वं सैन्यं

मा जानातु हे कीर यथा चञ्चुलालितं पतति पक्कमाकन्दं । पक्काम्रफलं ॥ कठिणत्वग्पिनद्धं उद्भूतं पाठान्तरे सरलं सुलभमित्यर्थः तालाहलं देशी० शालिक्षेत्रमेतत् । पिकस्य भोगयोग्यं सुरतक्षममितिभावः ॥ ५ ॥ !

तेषां कदलीस्तम्भैः सदृशपुरुषाणां पुरोयं ! अरीढमनवगणनं यतः कारणाद्ये आत्मनो विनाशफलानि ददन्तः सन्तो न चिन्तयन्ति। आत्मानं विनाश्यापि परोपकारफलप्रदाः सत्पुरुषाः सन्मानयोग्या एवेति भावः ॥ ६ ॥ !

यथा सरसे तथा शुष्केपि पादपे धरत्यनुदिनमनुरागं विन्ध्याचलः । उत्सङ्गवर्त्तिनं निर्गुणमपि गुरवो न त्यजन्ति ॥ ७ ॥

B पडेइ पक्क. A उज्जुयतालाहलं

पढमो नेहाहारो तेहिं तिसिएहिं तह कहवि गहिऊ।
पिच्छन्ति जं न अन्नं तच्चिय आजम्म मुज्झारा ८
सयलजणाणन्दयरो सुक्कस्स वि एस परिमलो जस्स।
तस्स नवसरसभावम्मि हुज्ज किं चन्दणदुमस्स ९

जीवितं तेन विक्रमसैन्यं नाशितं विक्रमोऽपि पलाय्य गतः। तदनुधावितस्ततो द्वयोः सन्धिर्जातः। तापीतीरपर्यन्तमुत्तरापथं साधयित्वा प्रतिष्ठानपुरे राज्यं चकार। स्वकीयं संवत्सरं प्रावीवृतत्।

तत्रैकस्य द्विजस्य सूनुः सदर्पः शूद्रकाख्यः बहुशिलामर्द्दनं तेन कृतं। तद्दृष्ट्वा राजा तं पुराध्यक्षमकरोत्। ततो गीतमोहितां देवीं मायासुरः कश्चिदहरत्। तदन्वेषणाय शूद्रकं प्राहिणोत्। सोऽपि सकौलेयकः कोल्लापुरस्थां महालक्ष्मीमाराध्य तमस्मरमारयत्। देव्या दत्तं खड्गमादाय मायासुरभ्रात्रा दर्शितां महिषीमादायागतः।

प्रथमः स्नेहाधारस्तैः पुरुषैस्तथा ताभिः स्त्रीभिः कथमपि केनापि कारणेन गृहीतः। यद्यस्मात्कारणादन्यं श्रेष्ठमप्यवलम्बनत्वेन न पश्यति स तामेव सा च तमेव सर्वगुणाधारत्वेन पश्यतो यत आजन्म परस्परानुरागोत्पत्तिं समारभ्य मुज्झारशब्दो देशी० गृहमध्यस्थोर्ध्वतिर्यग्बद्धदारुवाची तद्वत्तावपि स्तः ॥ ८ ॥

सकलजनानन्दकरः यस्य शुक्रस्यापि वीर्यस्य वा शुष्कस्य पुरुषस्य वा काणस्येत्यादिव्यञ्जना! एष परिमलः सुगन्धः संजोगश्च तस्य नवसरसभावे भवेत्किं चन्दनद्रुमस्य भवेन्नैव ॥ ९ ॥

A B C मुज्झारो B D गहीउ C तहवि कहवि

कयलितरू विञ्झगिरी नेहाहारो य चन्दणदुमो य ।
एयाओ नवरि सालाहणेण नवकोडिगहियाओ १०

॥ अथ शीलव्रते प्रबन्धः ॥

तद्यथा ॥

षट्त्रिंशद्ग्रामलक्षप्रमिते कन्यकुब्जे नगरे कल्याणकटके पानीयाधिकृतप्रियाभिलापव्यतिकराद्राजा भूदेवो मालवके श्रीरुद्रमहाकालमाराध्य मालवकं तस्मै देवाय दत्वा स्वयं तापसोभूदिति संक्षेपः ॥

॥ गुर्जरभुवि वढीयाराभिधानदेशे पञ्चाशरग्रामे चापोत्कटवंश्यं झोलिकासंस्थं बालकं वणनाम्नि वृक्षे निधाय तन्मातेन्धनमवचिनोति । प्रस्तावात्तत्रायातैर्जैनाचार्यैः श्रीशीलगुणसूरिनामभिरपराह्णेपि तस्य वृक्षस्य छायामनमन्तीमालोक्य झोलिकास्थितस्य तस्यैव बालकस्य पुण्यप्रभावोयमिति विमृश्य जिनशासनप्रभावकोयं भा-

---

तस्मै शूद्रकाय नृपेन राज्ञा राज्यार्द्धं दत्तं एवं नानाविधानि हालक्षितिपालस्य चारित्राणि । स्थानपितोनेन गोदावरीतीरे महालक्ष्मीप्रासादः । नरपतिनागह्रदे निधनं प्राप्तः ॥

कदलीतरुः । विन्ध्यगिरिः । मोहाभ[illegible]श्च चन्दनद्रुमश्च एताश्चतस्रो गाथा नवरं मालवाहनेन राज्ञा नवकोटिगृहीताः ॥१०॥ !

वीत्याशया वृत्तिदानपूर्वं तन्मातुः पार्श्वात्स बालो जगृहे । वीरमतीगणिन्या स बालः परिपाल्यमानो गुरुभिर्दत्तवनराजाभिधानोऽष्टवार्षिको देवपूजाविनाशकारिणां मूषकाणां रक्षाधिकारे नियुक्तः । स ताँल्लोष्टैर्निघ्नन् गुरुभिर्निषिद्धोपि चतुर्थोपायसाध्यां-स्तानेवं जगौ । तस्य जातके राजयोगमवधार्यायं महानृपतिर्भावीति निर्णीय स मातुः पुनः समर्पितो मात्रा समं कस्यामपि पल्लिभूमौ[२] स्वमातुलस्य चौरवृत्त्या वर्त्तमानस्य सर्वत्र धाटीप्रपातमकरोत् । काकरग्रामे खात्रपातनपूर्वं कस्यापि व्यवहारिणो गृहे धनं मुष्णन्दधिभाण्डे करे पतिते सत्यत्र भुक्तोहमिति विचिन्त्य तत्सर्वस्वं तत्रैव मुक्त्वा विनिर्ययौ । परस्मिन्नहनि तद्भागिन्या श्रीदेव्या निशि गुप्तवृत्त्या सहोदरवात्सल्यादाहूतः । तया भोजनवसुदानपूर्वकमुपकृतो मम पट्टाभिषेके भवत्यैव भगिन्या तिलकं विधेयमिति प्रतिपेदे ॥ अथान्यस्मिन्नवसरे चरटवृत्त्या वर्त्तमानस्य चौरैः क्वाप्यरण्यप्रदेशे रुद्धो जम्बाभिधानो वणिग्तं चौरत्रयं दृष्ट्वा बाणपञ्चकमध्याद्बाणद्वयं भञ्जंस्तैः पृष्ट[३] इति प्राह-

१ B G ताल्लोष्टेन २ A C पल्लीभूमौ B तेन पृष्टः

भवान्वितयाधिकं बाणद्वयं[1] विफलमित्युक्ते तदुक्तं बलवेध्यं[2] बाणेनाहत्य तैः परितुष्टैरात्मना सह नीतस्तद्योधविद्याचमत्कृतेन श्रीवनराजेन मम पट्टाभिषेके त्वं महामात्यो भावीत्यादिश्य विसृष्टः । अथ कन्यकुब्जादायातपञ्चकुलेन तादृशराज्ञः सुतायाः श्रीमहणिकाभिधानायाः[3] कञ्चुकसम्बन्धे पितृप्रदत्तगूर्जरदेशस्योद्ग्राहणकहेतवे[4] समागतेन सेलभृद्नराजाभिधानश्चक्रे । षण्मासीं यावद्देशमुद्ग्राह्य चतुर्विंशतिसंख्यान् । रूप्यकद्रम्मलक्षांस्तेजोजात्यांश्चतुःसहस्रसंख्यांस्तुरङ्गमान्गृहीत्वा पुनः स्वदेशं प्रति प्रस्थितं पञ्चकुलं सौराष्ट्राभिधानघाटे वनराजो निहत्य कस्मिन्नपि वननिकुञ्जे तद्राजभयाद्वर्षं यावद्गुप्तवृत्त्या तस्थौ ॥ अथ निजराज्याभिषेकाय नगरनिवेशचिकीः शूरां भूमिमवलोकमानः पीपलुलातडागपाल्यां सुखनिषण्णेन भीरूयाडसाखडसुतेनाणहिल्लनाम्ना पृष्टः । किमु विलोक्यते नगरनिवेशयोग्या शूरा भूमिरवलोक्यते इति तैः प्रधानैरभिहिते यदि तस्य नगरनिवेशस्य नाम मम

---

१ B जवेन् २ A चलवेध्यं ३ A B महणका. A ४ उद्ग्राहणिकं

वदत ततस्तां भुवमावेदयामीत्यभिधाय जालिवृक्षसमीपे गत्वा यावती भूः शशकेनोच्छासिता तावतीं भुवं दर्शयामास । तत्रोणहिल्लपुरनाम्ना नगरं निवेश्य संवत् ८०२ वर्षे वैशाखसुदि २ सोमे श्रीविक्रमार्कतस्तस्य जालितरोर्मूले धवलगृहं कारयित्वा राज्याभिषेकलग्ने काकरग्रामवास्तव्यां तां प्रतिपन्नभगिनीं श्रियादेवीमाहूय तया कृततिलकः श्रीवनराजो राज्याभिषेकं पञ्चाशद्वर्षदेश्यः कारयामास । सजम्बाभिधानो वणिक् महामात्यश्चक्रे । पञ्चासरग्रामतः श्रीशीलगुणसूरीन् सभक्तिकमानीय धवलगृहे निजसिंहासने निवेश्य कृतज्ञचूडामणितया सप्ताङ्गमपि राज्यं तेभ्यः समर्प्पयंस्तैर्निःस्पृहैर्भूयो निषिद्धः । प्रत्युपकारबुद्ध्या तदादेशाच्छ्रीपार्श्वनाथप्रतिमालंकृतं पञ्चासराभिधानं चैत्यं निजाराधकमूर्त्तिसमेतं च कारया-

---

१ A G नाम शशकेन श्वात्रासिता ; C शशकेनोच्छासिता: २ अट्ठसयेसु दुरुत्तरेसु विक्कमवासेसु अणहिल्लगोवालपरिरक्खियए एसो लक्खारट्ठाणे पट्टणं चउक्कडवंसमुत्ताहलेण वणरायराइणा निवेसिअं [अष्टशतेषु विक्रमवर्षेषु द्विरुत्तरेषु अणहिल्लगोपालपरिरक्षित एतत् लक्षारस्थाने पट्टनं चापोत्कटवंशमुक्ताफलेन वनराजराज्ञा निवेशितम्

मास। तथा तेन धवलगृहकण्ठे कण्ठेश्वरीप्रासादश्च कारितः।

गूर्जराणामिदं राज्यं वनराजात्प्रभृत्यपि -
जैनैस्तु स्थापितं मन्त्रैस्तद्द्वेषी नैव नन्दति ॥ १ ॥

पूर्वं निरुद्धं वर्ष ५९ मास २ दिन २१ श्रीवनराजेन राज्यं कृतं। श्रीवनराजस्य सर्वायुर्वर्ष १०९ मास। २ दिन २१। संवत् ८६२ वर्षे आषाढसुदि ३ गुरौ अश्विन्यां सिंहलग्ने वहमाने वनराजसुतस्य श्रीयोगराजस्य राज्याभिषेकस्तस्य त्रयः कुमाराः। अन्यस्मिन्नवसरे क्षेमराजनाम्ना कुमारेण राजेति विज्ञपयांचक्रे। देशान्तरीयस्य राज्ञः प्रवहणानि वात्यावर्त्तेन विपर्यस्तानि। अन्यवेलाकूलेभ्यः श्रीसोमेश्वरपत्तने समागतानि। ततस्तेषु तेजस्वितुरंगमसहस्रं १०००तथा गजानां सार्द्धशती संख्यया-पर[1]वस्तूनि कोटिसंख्यया। एतावत्सर्वं निजदेशोपरि स्वदेशमध्ये भूत्वा संचरिष्यति। यदि स्वाम्यादिशति तदा तदानीयते इति विज्ञप्तेन राज्ञा तन्निषेधः कृतः। तदनन्तरं तैस्त्रिभिः कुमारै राज्ञो वयोवृद्धभावाद्वैकल्यमाकल्य तस्यामपि स्वदेश-

१ B सार्द्धशतसंख्यया A सिद्धघटीक्र० १८ अपर.

प्रान्तभूमौ सैन्यं सज्जीकृत्याज्ञातचौरवृत्या तत्सर्वमाच्छिद्य स्वपितुरुपानिन्ये। अन्तः कुपितेन मौनावलम्बिना राज्ञा न किमपि तेषां प्रतिपत्त्यादि कृतं। तत्सर्वं नृपतिसात्कृत्वा क्षेमराजकुमारेणैतत्कार्यं सुन्दरं कृतमसुन्दरं वेति विज्ञप्तो नृपतिर्बभाषे। यदि सुन्दरमुच्यते तदा परस्वलुण्टनपातकं यद्यसुन्दरमभिधीयते तदा भवदीयचेतसो विरक्तिः। अतो मौनमेव श्रेय इति सिद्धं। श्रूयतां भवदीयप्रथमप्रश्ने परवित्तापहृतौ निषेधहेतुः। यदा परमण्डलेषु नृपतयः सर्वेषामपि राज्ञां राज्यप्रशंसां कुर्वन्ति तदा गुर्जरदेशे चरटराज्यमित्युपहसन्ति। अस्मत्पुरुषैरित्यादिस्वरूपं विज्ञप्तिकया ज्ञाप्यमानाः किञ्चिन्निजपूर्वजवैमनस्यमावहन्तो दूयामहे। यद्ययं पूर्वजकलङ्कः सर्वलोकहृदये विस्मृतिमावहति तदा समस्तराजपङ्क्तिषु वयमपि राजशब्दं लभामहे। धनलवलोलुभैर्भवद्भिः स पूर्वजकलङ्क उत्सृज्य पुनर्नवीकृतः। तदनन्तरं राज्ञा शस्त्रागारान्निजं धनुरुपानीय यो भवत्सु बलवान् स इदमारोपयत्विति समादिष्टे सर्वाभिसारेण तन्नैकेनाप्यधिरोप्यत इति राज्ञा हेलयैवाधिज्यीकृत्याभिदधे ॥

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदोनुजीविनाम् ।
पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥ १ ॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशादस्मास्वशस्त्रवधकारिषु पुत्रेषु को दण्ड उचितः । अतो राज्ञा प्रायोपवेशनपूर्वकं विंशत्यधिकवर्षशते पूर्णे चिताप्रवेशः कृतः। अनेन राज्ञा भट्टारिकाश्रीयोगीश्वरीप्रासाद्. कृतः । [!संव० ८७८ श्रावणसुदि ४ निरुद्धं वर्ष १७ मास १ दिन १ श्रीयोगराजेन राज्यं कृतं ॥ सं० ८७८! श्रावणसुदि ५ उत्तराषाढनक्षत्रे धनुर्लग्ने रत्नादित्यस्य राज्याभिषेको बभूव । सं० ८८१ कार्त्तिकसुदि ९ निरुद्धं वर्ष ३ मास ३ दिनान्यनेन राज्ञा राज्यं चक्रे ॥ सं०८९८! वर्षे ज्येष्ठसुदि १३ शनौ हस्तनक्षत्रे सिंहलग्ने श्रीक्षेमराजदेवस्य राज्याभिषेकः समजनि। सं० ९२२! भाद्रपदसुदि १५ रवौ वर्ष ३८! मास ३ दिन १० अस्य राज्ञो राज्यनिबन्धः ! ५ । सं० ९३५! वर्षे आश्विनसुदि १ सोमे रोहिणीनक्षत्रे कुम्भलग्ने श्रीचामुण्डराजदेवस्य पट्टाभिषेकः सजनि ॥ ६ ॥ सं० ९३८ माघवदि! ३ सोमे निरुद्धं वर्ष १३ ! मास ४ दिन १६ अनेन राज्ञा राज्यं विदधे ॥सं० ९३८! माघवदि १४ भौमे

स्वातिनक्षत्रे सिंहलग्ने श्रीआकडदेवो राज्ये उपविष्टः। अनेन कर्करायां पूर्यामाकडेश्वरकण्टेश्वरीप्रासादौ कारितौ। सं० ९६५ ! पौषशुदि ९ बुधे निरुद्धं वर्ष २६ ! मास १ दिन २० राज्यं कृतं ॥ सं० ९९० ! पौषसुदि १० गुरौ आर्द्रानक्षत्रे कुम्भलग्ने भूयगडदेवः पट्टे समुपविष्टः। अनेन राज्ञा भूयगडेश्वरप्रासादःकृतः श्रीपत्तने प्राकारश्च सं० ९९१ ! वर्षे आषाढसुदि १५ निरुद्धं वर्ष २७ ! मास ६ दिन ५० राज्यं कृतं एवं चापोत्कटवंशे पुरुषाः ७ तद्वंशे १९० वर्ष मास २ दिनसप्त राज्यं जातं ॥] !

असेव्या मातङ्गा परिगलितपक्षाः शिखरिणो
जडप्रीतिः कूर्मो फणिपतिरयं च द्विरसनः।
इति ध्यातुर्धातुर्धरणिधृतये सान्ध्यचुलुका-
त्समुत्तस्थौ कश्चिद्विलसदसिपट्टः सुसुभटः ॥ इति ॥

अथ पूर्वोक्तश्रीभूयगडराजवंशे मुञ्जालदेवसुता राजबीजदण्डकनामानस्त्रयः सहोदरा यात्रायां श्रीसोमनाथं नमस्कृत्य ततः प्रत्यावृत्ताः। श्रीभूयडदेवनृपं वाहकेल्यामवलोकमानास्तुरगस्य नृपेण कशाघाते दत्ते सति कार्पटिकवेषधारी राजनामा क्षत्रियोऽनवसरे दत्तेन तेन कशाघातेन पीडितः

शिरःकम्पपूर्वं हा हेति शब्दमवादीत् । राज्ञा तत्कारणं पृष्टः स तुरङ्गमेन कृतं गतिविशेषं न्युञ्छन्नयोग्यमनवधार्य कशाघाते दीयमाने ममैव मर्माघातः समजानि । तेन तद्वचसा चमत्कृतेन राज्ञा स तुरङ्गो वाहनाय समर्पितः । तस्यैवाश्वाश्ववारयोः सदृशयोगमालोक्य पदे पदे तयोर्न्युञ्छनानि कुर्वंस्तेनैव तदाचारेण तस्य महत्कुलमाकलय्य लीलादेवीनाम्नीं स्वभगिनीं ददौ। आधानानन्तरं कियत्यपि गते कालेऽकाण्डमरणे संजाते सचिवैरपत्यमरणं पर्यालोच्य तदुदरविदारणपूर्वमपत्यमुद्धृतं । मूलनक्षत्रजातत्वात्स श्रीमूलराजाभिधया समजानि । बालार्क इव तेजोमयत्वात्सर्ववल्लभतया पराक्रमेण मातुलमहीपालं प्रवर्द्धमानसाम्राज्यं कुर्वन् मदमत्तेन श्रीभूयडदेवेन साम्राज्येऽभिषिच्य तेन तु मत्तेनोत्थाप्यते च तदादि चापोत्कटानां दानमुपहासप्रसिद्धं।स इत्थमनुदिनं विडम्बमानो निजपरिकरं सज्ञकित्य विकलेन मातुलेन स्थापितो राज्ये तं निहत्य सत्य एव भूपतिर्बभूव ॥ सं० ९९३ वर्षे आषाढसुदि १५ गुरौ, अश्विनीनक्षत्रे सिंहलग्ने रात्रिप्रहरद्वयसमये जन्मत एकविंशातितमे वर्षे

श्रीमूलराजस्य राज्याभिषेकः समजनि । कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षीयक्षितिपतिः श्रीमूलराजमभिषेणयितुं गूर्जरदेशसन्धौ समाजगाम । तद्यौगपद्येन नरपतेस्तिलङ्गदेशीयराज्ञो बारपनामा सेनापतिरुपाययौ । श्रीमूलराजेन तयोरेकस्मिन्विगृह्यमाणेऽपरः पार्ष्णिघातं कुरुते इति सचिवैः सह विमृशंस्तैरूचे । श्रीकन्थादुर्गे प्रविश्य कियन्त्यपि दिनान्यतिवाह्यन्ते । नवरात्रिकेषु समागतेषु सपादलक्षक्षितिपतिः स्वराजधान्यां शाकम्भर्यामेव स्वगोत्रजामाराधयिष्यति । तस्मिन्नवसरे श्रीबारपनामा सेनानीर्जीयते तदनुक्रमतः सपादलक्षक्षोणिपतिरपीत्थं तदीये मन्त्रे श्रुते सति नृपः प्राह । मम लोके पलायनापवादः किं न भविष्यतीत्यादिष्टे ॥ ते ऊचुः ॥

यदपसरति मेषः कारणं तत्प्रहर्तुं
मृगपतिरपि कोपात्संकुचत्युत्पतिष्णुः ।
हृदयनिहितवैरा गूढमन्त्रप्रचाराः
किमपि विगणयन्तो बुद्धिमन्तः सहन्ते ॥ १ ॥

इति तद्वचसा श्रीमूलराजः श्रीकन्थादुर्गे प्रविवेश । श्रीसपादलक्षीयभूपतिः श्रीगूर्जरदेशे वर्षा-

कालमतिक्रामन्नवरात्रेषु समागतेषु तस्यामेव कट-
कभूमौ शाकम्भरीनगरं निवेश्य तत्र गोत्रजामानी-
य तत्रैव नवरात्राणि प्रारेभे । श्रीमूलराजस्तत्स्व-
रूपमवगम्य निरुपायान्मन्त्रिणो ज्ञात्वा तत्कालो-
त्पन्नमतिवैभवो राजा लिहणिंका[1] प्रारभ्य जादे-
शेन समस्तान्समन्ततः सामन्तानाहूय कूटलेखक-
व्ययकरणप्रतिबद्धपञ्चकुलमुखेन सर्वानपि राजपु-
त्रान्पदातींश्चान्वयावदाताभ्यामुपलक्ष्य यथोचितदा-
नादिभिरावर्ज्य च समयसंकेतज्ञापनापूर्वं ता-
न्सर्वान्सपादलक्षीयनृपतिशिबिरसंनिहितान्विधाय
निर्णीते वासरे प्रधानकरभीमारुह्य तत्प्रतिपा-
लकेन समं भूयसीमपि भुवमाक्रम्य प्रत्यूषकालेऽ-
तर्कित एव सपादलक्षीयनृपतेः कटकं प्रविश्य कर-
भ्या अवरुह्य[2] कृपाणपाणिरेकाक्येव श्रीमूलराजस्त-
द्दौवारिकमभिहितवान् । साम्प्रतं नृपतेः कः समयः
श्रीमूलराजो राजद्वारे प्रविशतीति स्वस्वामिने
विज्ञपयेति वदंस्तं दोर्दण्डप्रहारेण द्वारदेशादपसार्या-
यं श्रीमूलराज एव द्वारे प्रविशतीति तस्मिन्नभिद-
धाने गुरूदरान्तः प्रविश्य तस्य राज्ञः पल्यङ्के स्वयं

१ A लिहिणिकां २ C D करभ्यामेव B करभ्यामवरुह्य

निषसाद । भयभ्रान्तः स राजा क्षणमेकं मौनमवलम्ब्येषत्साध्वसं विधूय भवानेव श्रीमूलराज इत्यभिहिते श्रीमूलराजः स्पष्टं जगौ । ॐमिति गिरमाकर्ण्य यावत्समयोचितं किञ्चिद्वक्ति तावत्पूर्वसंकेतितैस्तैश्चतुःसहस्रप्रमितैः पत्तिभिः स गुरुद्वरः परिवेष्टयांचक्रे । अथ मूलराजेन स नृप इत्यभिदधे। अस्मिन्भूवलये नृपतिः समरवीरः समरे यो मम सन्मुखस्तिष्ठति स कोपि नास्त्यस्ति वेति मम विमृशतस्त्वमुपयाचितैरुपास्थितोसि परमशनावसरे मक्षिकासन्निपात इव तिलङ्गदेशीयतैलपाभिधानराज्ञः सेनापतिं मज्जयाय समागतं यावच्छिक्षयामि तावत्त्वया पार्ष्णिघातादिव्यापाररहितेन स्थातव्यमिति त्वामुपरोद्धुमहमागतोस्मि मूलराजेनेत्यभिहिते भूपतिरेवमवादीत् । यत्त्वं नृपतिरपि सामान्यपत्तिरिव जीवितनिरपेक्षतयेत्थं वैरिगृहे एक एव प्रविशसि तेन त्वया सार्द्धमाजीवितान्तमेव मे संन्धिः। तेन राज्ञेत्युदिते मा मैवं वदेति तं निवारयंस्तेन भोजनाय निमन्त्रितोऽवज्ञया तं निषिध्य करे तरवारिमादायोत्थितः। तां करमीमारुह्य तेन स्कन्धावारेण परिवेष्टितो बारवसेनापतिकटके पतितः। तं निह-

स्य दशसहस्रसंख्यांस्तद्वाजिनोऽष्टादशगजरूपाणि चादाय यावदावासानदत्ते तावत्प्रणिधिभिरस्मिन्वृत्तान्ते ज्ञापिते सपादलक्षः पलायांचक्रे। तेन राज्ञा श्रीपत्तन श्रीमूलराजवसहिका कारिता । श्रीमुञ्जालदेवस्वामिनः प्रासादश्च। तथा नित्यं २ सोमवासरे श्रीपत्तने यात्रायां शिवभक्त्या व्रजंस्तद्भक्तिपरितुष्टः सोमनाथ उपदेशदानपूर्वं मण्डलीनगरमागतः। तेन राज्ञा तत्र मूलेश्वर इति प्रासादः कारितः तत्र नमश्चिकीर्षाहर्षेण प्रतिदिनमागच्छतस्तस्य तद्भक्तिपरितुष्टः श्रीसोमेश्वरः ससागर एव भवन्नगरे समेष्यामीत्यभिधाय श्रीमदणहिल्लपुरेऽवतारमकरोत् । समागतसागरसंकेतेन सर्वेष्वपि जलाशयेषु सर्वाण्यपि वारीणि क्षाराण्यभवन् । तेन राज्ञा तत्र त्रिपुरुषप्रासादः कारितः। अथ तस्य चिन्तायकमुचितं तपस्विनं कंचिदालोकमानः सरस्वतीसरित्तीरे एकान्तरोपवासपारणकेऽनिर्दिष्टपञ्चग्रासभिक्षाहारं कन्थडिनामानं स तपस्विनमश्रौषीत् । यावत्तन्नमस्याहेतवे नृपतिस्तत्र प्रयाति तावत्तेन तृतीयज्वारिणा स ज्वरः कन्थायां नियोजित इति नृपतिरालोक्य तेन राज्ञा

कथं कन्था कम्पते इति पृष्टो नृपेण सह वार्त्तां कर्तुमक्षमतयेह ज्वर आरोपित इत्यभिहिते पार्थिवः प्राह। यद्येतावती शक्तिर्भवतस्तदा ज्वरः किं न सर्वथा प्रहीयते इति राजादेशे॥

उपतिष्ठन्तु मे रोगा ये केचित्पूर्वसंचिताः।
आनृण्ये[1] गन्तुमिच्छामि तच्छम्भोः परमं पदम्॥

इति शिवपुराणोक्तान्यधीयन्नभुक्तं कर्म न क्षीयते इति जानन्कथममुं विसृजामीति तेनाभिहिते त्रिपुरुषधर्मस्थानस्य[2] चिन्तायकत्वाय नृपतिरभ्यर्थयामास।

अधिकारात्त्रिभिर्मासैर्माठापत्यात्त्रिभिर्दिनैः।
शीघ्रं नरकवाञ्छा चेद्दिनमेकं पुरोहितः॥ ३॥

इति स्मृतिवाक्यं जानंस्तपउडुपेन संसारसागरमुत्तीर्य गोष्पदे निमज्जामि किमिति वचसा निषिद्धो नृपस्ताम्रशासनं मण्डकवेष्ठितं निमार्य तस्मै भिक्षागताय पत्रपुटे मोचयामास। स तदजानंस्ततः प्रत्यावृत्तः। पुरा दत्तमार्गोऽपि सरस्वत्याः पूरे तदा न दीयमानमार्ग आजन्म निजदूषणानि विमृशंस्तात्कालिकभिक्षादोषपरिज्ञानाय यावद्दि-

1 A B ओनण्ये. 2 A त्रिपुरुषधर्मस्थापनस्य

लोकते तावत्ताम्रशासनं ददर्श। तदनु क्रुद्धं तपोधनं विज्ञाय तत्रागत्य नृपस्तत्सान्त्वनाय यावद्विनयवाक्यानि ब्रूते तावत्तेन मया दक्षिणपाणिनागृहीतं भवेत्ताम्रशासनं कथं वृथा भवतीति वयजल्लदेवनामा निजविनेयो नृपाय समर्पितः। तेन वयजल्लदेवेन प्रतिदिनमङ्गोद्वर्त्तनाय जात्यघुसृ. .स्याष्टौ पलानि मृगमदपलचतुष्टयं कर्पूरपलमेकं द्वात्रिंशा- द्वाराङ्गना[1]ग्रामसहितं सितातपत्रं च यदा ददासि तदा चिन्तायकत्वमङ्गीकरोमीत्यभिहिते राज्ञा तत्सर्वं प्रतिपद्य त्रिपुरुषधर्मस्थाने तपस्विभूपपदे सोऽभिषिक्तः। कंकरौले[2] इति प्रसिद्धः। इत्थं भोगान्भुञ्जानोऽप्यजिह्मब्रह्मचर्यानिरतः। स कदाचिन्निशि मूलराजपत्न्या परीक्षितुमारब्धः। ताम्बूलप्रहारेण कुष्ठिनीं विधाय पुनरनुनीतो निजोद्वर्त्तनविलेपनस्नानोत्सृष्टपयःप्रक्षालनाच्च सज्जीचकार।

अथात्रैव लाखाकोत्पत्तिविप्रतिपत्तिप्रबन्धः॥

पुरा कस्मिन्नपि परमारवंशे कीर्त्तिराजदेशाधिपतेः सुता कामालतानाम्नी सा बाल्ये सममालिभिः कस्यापि प्रासादस्य पुरो रममाणा वरान्वृणीतेति ताभि-

---

१ A वाराङ्गनाग्रामसहितं २ A C D कुंकूरौल.

र्व्याह्रियमाणा सा कमलता घोरान्धकारनिरुद्धनयनमार्गा प्रासादस्तम्भान्तरितं फुलडाभिधानं पशुपालमज्ञातवृत्त्या तमेव वृत्वा तदनन्तरं कतिपयैर्वर्षैः प्रधानवरेभ्य उपढौक्यमाना पतिव्रताव्रतनिर्वहणाय पितरावनुज्ञाप्य निर्बन्धात्तमेवोपयेमे। तयोर्नन्दनो लाषाकः स कच्छदेशाधिपतिः प्रसादितयशोराजवरप्रसादात्सर्वतोप्यजेयः। एकादशकृत्वस्त्रासितश्रीमूलराजसैन्यः कस्मिन्नप्यवसरे कपिलकोटिदुर्गे स्थित एव राज्ञा लाषाकः स्वयं निरुद्धः। तदनु स लक्षः क्वाप्यवस्कन्ददानाय प्रहितं निर्व्यूढसाहसं माहेचाभिधं भृत्यमागच्छन्तमियेष। तत्स्वरूपमवधार्य श्रीमूलराजेन तदागमनमार्गेषु निरुद्धेषु स समाप्तकार्यस्तत्रागच्छन् शस्त्रं त्यजेति राजपुरुषैरुक्तः स्वामिकार्यसमर्थनाय तथैव कृत्वा समरसज्जं लाषाकमुपेत्य प्राणंसीत्। अथ संग्रामावसरे ॥

ऊग्या ताविउ जहिं न किउ लक्खउ भणइ निघट्ट॥
गणिया लब्भइ दीहडा के दहक अहवा अट्ठ[1]॥१॥

---

१ येनोद्गता सता तापितो न कृतः। नहिं लक्षो निकृष्टो भण्यते। गणिता लभ्यन्ते दिवसाः किं वा दश। अथवाऽष्ट ॥

इत्यादिबोधवाक्यानि विविधानि व्याहरन्माहिचभृत्येनोद्भटवृत्तिदर्शनेन प्रोत्साहितसाहसः श्रीमूलराजेन समं द्वन्द्वयुद्धं कुर्वाणस्तस्याजेयतां दिनत्रयेण विमृश्य तुर्यदिने श्रीसोमेश्वरमनुस्मृत्य ततोवतीर्णरुद्रकलया स लक्षो निजघ्ने ॥ अथ तस्याज्ञिभूपतितस्य वातचलिते श्मश्रुणि पदा स्पृशन् राजा लक्षजनन्या लूतिरोगेण भवद्वंशो विपत्स्यत इति प्रशप्तः ॥

स्वप्रतापानले येन लक्षहोमं वितन्वता ।
सूत्रितस्तत्कलत्राणां बाष्पावग्रहनिग्रहः ॥ १ ॥
कच्छपलक्षं हत्वा सहसाधिकलम्बजालमायातं ।
संगरसागरमध्ये धीवरता दर्शिता येन ॥ २ ॥

इति लाषाकोत्पत्तिविपत्तिप्रबन्धः ॥

मेदिन्यां लब्धजन्मा जितबलिनि बलौ बद्धमूला दधीचौ
रामे रूढप्रवाला दिनकरतनये जातशाखोपशाखा ।
किंचिन्नागार्जुनेन प्रकटितकलिका पुष्पिता साहसाङ्के
आमूलामूलराज त्वयि फलितवती त्यागिनि त्यागवल्ली ॥ ३ ॥

स्नाता प्रावृषि वारिवाहसलिलैः संरूढदूर्वाङ्कुर-
व्याजेनात्तकुशाः प्रणालसलिलैर्दत्वा निवापाञ्ज-
लीन्॥
प्रासादास्तव विद्विषां परिपतत्कुड्यस्थपिण्डच्छला-
त्कुर्वन्ति प्रतिवासरं निजपतिप्रेताय पिण्डक्रियाम्॥४

इत्थं तेन राज्ञा पञ्चपञ्चाशद्वर्षाणि निःकण्टकं साम्राज्यं विधाय सन्ध्यानीराजनाविधेरनन्तरं राज्ञा प्रसादीकृतं ताम्बूलं वण्ठेन करतलाभ्यामादाय तत्र कृमिदर्शनात्तत्स्वरूपमवगम्य वैराग्यात्संन्यासाङ्गीकारपूर्वं च दक्षिणचरणाङ्गुष्ठे वन्हियोजनापूर्वं गजदानप्रभृतीनि महादानानि ददानोऽष्टभिर्दिनैः ॥

उद्धूमकेशं पदलग्नमग्नि-
मेकं विषेहे विनयैकवश्यः ॥
प्रतापिनोऽन्यस्य कथैव का य-
द्बिभेद भानोरपि मण्डलं यः ॥ १ ॥

इत्यादिभिः स्तुतिभिः स्तूयमानो दिवमारुरोह ॥

अथ सं. १०५०!(५२) श्रावणसुदि ११ शुक्रे पुष्यनक्षत्रे वृषलग्ने श्रीचामुण्डराजो राज्ये उपाविशत्। अनेन श्रीपत्तने चन्दनाथदेव,चाचिणेश्वरदेवप्रसादौ कारितौ ॥ सं० १०५५ आश्विनशुदि ५ सोमे नि

रुद्धं। वर्ष १३ मास १ दिन २४ राज्यं कृतं॥ सं० १०६५ आश्विनशुदि ६ भौमे ज्येष्ठानक्षत्रे मिथुनलग्ने श्रीवल्लभराजदेवो राज्ये उपविष्टः। अस्य राज्ञो मालवकदेशे धाराप्राकारं वेष्टयित्वा शीलीरोगेण विपत्तिः संजाता। अस्य राजदमनशंकर इति तथा जगझंपण इति बिरुदद्वयं संजातं॥ सं० १०६५ चैत्रशुदि ५ निरुद्धं मास, ५ दिन २९ अनेन राज्ञा राज्यं कृतं ॥ सं० १०६५चैत्रशुदि ६ गुरौ, उत्तराषाढनक्षत्रे मकरलग्ने तद्भ्राता दुर्लभराजनामा राज्येऽभिषिक्तः। अनेन श्रीपत्तने सप्तभूमिधवलगृहकरणं व्ययकरणहास्तिशालाघटिकागृहसहितं कारितं ॥ स्वभ्रातृवल्लभराजश्रेयसे मदनशंकरप्रासादः कारितस्तथा दुर्लभसरः कारयांचक्रे ॥ एवं १२ वर्ष राज्यं कृतं ॥ तदनु सं० १०७७ ज्येष्ठसुदि १२ भौमे अश्विनीनक्षत्रे मकरलग्ने श्रीभीमाभिधानं मातुः सुतं राज्येभिषिच्य स्वयं तीर्थोपासनवासनया वाणारसीं प्रति प्रतिष्ठासुर्मालवकमण्डलं प्राप्य तन्महाराजश्रीमुञ्जेन छत्रचामरादिराजाचिन्हानि विमुच्य कार्पटिकवे

१ 1) यियासुः   *कर्पटं कापावत्राभ्रमेन चरती ति कार्पटिकः

वेणैव पुरतो व्रजेति यद्वा युद्धं विधेहीत्यभिहिते-
ऽन्सरा धर्मान्तरायमुदितमवगम्य तं वृत्तान्तं निता-
न्तं श्रीभीमराजाय समादिश्य कार्पटिकवेषेण तीर्थे
गत्वा परलोकं साधयामास । ततः प्रभृति माळ-
विकराजभिः सह गुर्जरनृपतीनां मूलविरोधः संवृत्तः॥
अथ प्रस्तावायातं मालवकमण्डनमुञ्जराजचरित-
मेवम् ॥

१ C मालवकराज्ञां. २ B C मालवकमण्डलमण्डन.
३ D ततःप्रभृति मालवकं राजचरितमेकं.

॥वर्त्तमानकालीनविनिश्चितराजप्रसिद्धिर्यथा॥

॥ चापोत्कट (चावडा) वंशराजानः ॥

		इस्विसनः	प्रारम्भः	समाप्तिः	वर्षाणि
१	वनराजः	इ०	७४६	८०६	६०.
२	योगराजः	इ०	८०६	८४१	३५
३	क्षेमराजः	इ०	८४१	८६६	२५
४	भूवडः	इ०	८६६	८९५	२९
५	वीरसिंहः (विजयसिंहः)	इ०	८९५	९२०	२५
६	रत्नादित्यः (रावतसिंहः)	इ०	९२०	९३५	१५
७	सामन्तसिंहः	इ०	९३५	९४२	७

॥ चौलुक्य (सोलङ्की) वंशराजानः ॥

१	मूलराजः	इ०	९४२–	९९७–	५५
२	चामुण्डराजः	इ०	९९७–	१०१०–	१३
३	वल्लभसेनः	इ०	१०१०–	१०१०–	०
४	दुर्लभसेनः	इ०	१०१०–	१०२२–	१२
५	भीमदेवः। प्रथमः	इ०	१०२२–	१०७२–	५०
६	कर्णः	इ०	१०७२–	१०९३–	२२

७ सिद्धराजः। (जयसिंहः) } इ० १०९४—११६३—४९

८ कुमारपालः इ० ११४३—११७४—३१

९ अजयपालः इ० ११७४—११७७— ३

१० मूलराजः॥द्वितीयः इ० ११७७—११७९— २

११ भीमदेवः॥द्वितीयः इ० ११७९—१२४२—६३ (४३)

१२ त्रिभुवनपालः इ० १२४२—१२४४— २

॥व्याघ्रीय (वाघेला) वंशराजानः॥

१ विशालदेवः इ० १२४२ १२६२ १८

२ अर्जुनदेवः इ० १२६२ १२७५ १३

३ सारंगदेवः इ० १२७५ १२७९ ४

४ कर्णराजः (कर्णघेलो) } इ० १२७९ १३०४ २५

(ख)॥सपादलक्षीयचाहमानन्ृपवंशो लिख्यते॥

१ वसुदेवराजः संवत ६०८ वर्षे (चउहाण राजा)

२ सामन्तराजः

३ नरदेवः

४ अजयराजः। अजयमेरुदुर्गकारकः

५ विग्रहराजः

६ विजयराजः

७ चन्द्रराजः

८ गोविन्दराजः। सुरत्राणस्य बेगवरिसनाम्नो जेता

९ दुर्लभराजः

१० वत्सराजः

११ सिंहराजः। सुरत्राणस्य हाजिवदीननाम्नो जेठाणके जेता

१२ दुर्योजनः निसरदीनसुरत्राणजेता

१३ विजयराजः

१४ वप्यइराजः। शाकम्भर्यां देवता [illegible] द्यादि-खानिसंपन्नः

१५ दुर्लभराजः

१६ गण्डूराजः। महमदसुरत्राणजेता

१७ बालपदेवः

१८ विजयराजः

१९ चामुण्डराजः। सुरत्राणभङ्क्ता

२० दूसलदेवः। येन गूर्जरधराधिपतिर्बद्ध्वानीतोऽजयमेरुमध्ये तक्रविक्रयं कारितः

२१ वीसलदेवः। स च स्त्रीलम्पटो महासत्यां ब्राह्मण्यां विलग्नो बलात्तच्छापाद्दुष्टव्रणसंक्रमेण मृतः

२२ वृहत्पृथ्वीराजः। वलुगीसाहसुरत्राणभुजमर्दी

२३ आल्हणदेवः। सहावदीनसुरत्राणजेता

२४ अनालदेवः

२५ जगद्देवः

२६ वीसलदेवः। तुरुष्कजित्

२७ अमरगाङ्गेयः

२८ पेथडदेवः

२९ सोमेश्वरदेवः

३० पृथ्वीराजः संवत् १२३६ वर्षे राज्यं चकार।
संवत् १२४८ मृतः।

३१ हरिराजदेवः

३२ राजदेवः

३३ बोलणदेवः वावरीआलविरुदं तस्य

३४ वीरनारायणदेवः तुरुष्कसमसदीनगृहे मृतः

३५ बाहडदेवः मालवजेता

३६ जैत्रसिंहदेवः

३७ श्रीहम्मीरदेवः संवत् १३४२ वर्षे राज्ये स्थितः
संवत १३५८ वर्षे युद्धे मृतः

॥ इति सपादलक्षीयनृपवंशः ॥

मुञ्जराजप्रबन्धः

पुरा तस्मिन्मण्डले श्रीपरमारवंश्यः सिंहदन्त-भटनामा[1] नृपतिः राजपाटिकायां परिभ्रमन् शरव-णमध्ये जातमात्रं रूपपात्रमतिमात्रं कमपि बाल-मालोक्य पुत्रवात्सल्यादुपादाय देव्यै समर्पयामा-स । तस्य सान्वयं मुञ्ज इति नाम निर्ममे । तदनु सीन्धलं[2] इति नाम्ना सुतः समजनि । निःशेषगुणपु-ञ्जमञ्जुलमुञ्जस्य[3] राज्याभिषेकचिकीर्नृपस्तस्य सौ-धमलंकुर्वन्नमन्दमन्दाक्षतया निजवधूं वेत्रासनान्त-रितां विधाय प्रणामपूर्वं भूपतिमाराराध । राजा तं प्रदेशं विजनमवलोक्य तज्जन्मवृत्तान्तमादित एव तस्मै निवेद्य तव भक्त्या परितोषितः सन्सुतं विहाय तुभ्यं राज्यं प्रयच्छामीति वदन् परमनेन सीन्धलनाम्ना बान्धवेन समं प्रीत्या वर्त्तितव्यमि-त्यनुशास्तिं दत्वा तस्याभिषेकं चकार । स्वजन्म-वृत्तान्तप्रसरशङ्किना तेन स्वदयितापि निजघ्ने । तदनु पराक्रमाक्रान्तभूतलः समस्तसज्जन[4]चक्रवर्त्ति-रुद्रादित्यनाम्ना महामात्येन चिन्तितराज्यश्रियं सु-

---

१ C श्रीसिंहभट D श्रीहर्षनामा. २ B सिन्धुल. D सिन्धुराज. ३ A पु-ञ्जमुञ्जस्य. D निःशेषराजगुणपुञ्ज. ४ D समस्तविद्वज्जन.

स्वमनुभवन्कस्यामपि योषित्यनुरक्ताश्चीरिकिल्लाभिध-करभमधिरुह्य द्वादशयोजनीं निशि प्रयाति प्र-त्यायाति च तया समं विश्लेषे जाते इमं दोधक-मप्रैषीत् ॥

मुँञ्ज पडल्ला दोरडी पेक्खिवसि न गम्मारि ।
असाढि घण गज्जीइं चिक्खिल्लि होसेऽवारि ॥ १ ॥

तं सीन्धलनामानं भ्रातरमुत्कटतयाज्ञाभङ्गकारिणं स्वदेशान्निर्वास्य सुचिरं राज्यं चकार । स सीन्धलो गूर्जरदेशे समागत्य काश-हृदनगरसन्निधौ निजां पल्लीं निवेश्य दीपोत्सवे रात्रौ मृगयां कर्तुं प्रयातः। चौरवधभूमेः सन्निधौ शूकरं चरन्तमालोक्य शूलि-कायाः पतितं चौरशवमजाजन् जानुनाधो विधाय यावत्प्रतिकिरि शरं सज्जीकुरुते तावत्तेन शवेन संकेतितः । ततस्तं [illegible] शूकरं तं श-रेण विदार्य यावदाकर्षति तावत्स शबोऽट्टहासपूर्व-मुत्तिष्ठन् सीन्धलेन प्रोचे तव संकेतकाले शूकरे-

---

* हे मुञ्ज स्खलिता दवरकी [रज्जुः] प्रेक्षसे न मां हे जाल्म आषाढीयो घनो गर्जति चिक्कणा भूर्भविष्यत्यधुना । इत्यन्योक्त्यो-पालम्भेनाक्रन्दन् । त्वद्विरहजन्याश्रुधाराभिः पङ्किलायां भुवि कथ-मागमिष्यामीति हिकुः]

शरप्रहारः श्रेयान्। किं वाऽवबुध्य महाप्रदत्तः प्रहार इति तद्वाक्यान्ते सच्छिद्रान्वेषी प्रेतः तन्निःसीमसाहसेन परितुष्टो वरं वृणु । इत्यभिहितो मम बाणः क्षितौ मा पतत्विति याचिते भूयोपि वरं वृणु । इति श्रुत्वा मद्भुजयोः सर्वापि लक्ष्मीः स्वाधीनेति। तत्साहसचमत्कृतः स प्रेत इत्याह । त्वया मालवमण्डले गन्तव्यमिति । तत्र श्रीमुञ्जराजा संनिहितविनाशस्तथापि तत्र त्वया गन्तव्यमेव तत्र तवान्वये राज्यं भविष्यतीति तत्प्रेषितस्तत्र गत्वा श्रीमुञ्जराज्ञः संपदः पदं कमपि जनपदमवाप्य पुनरुत्कटतया श्रीमुञ्जेन निगृहीतनेत्रः काष्ठपञ्जरनियन्त्रितो भोजं सुतमजीजनत् । सोऽभ्यस्तसमस्तराजशास्त्रः षट्त्रिंशदायुधान्यधीत्य द्वासप्ततिकलाकूपारपारंगमः समस्तलक्षणलक्षितो ववृधे । तज्जन्मनि जातकविदा केनापि नैमित्तिकेन जातकं समर्पितं ॥

पञ्चाशत्पञ्चवर्षाणि मासाः सप्त दिनत्रयम् ।
भोक्तव्यं भोजराजेन सगौडं दक्षिणापथम् ॥ १ ॥

इति श्लोकार्थमवगम्यास्मिन्सति मत्सूनो राज्यं

---

१ A O अवबुध्यमत्प्रदत्त. B अवबुध्यानि मत्.

न भविष्यतीत्याशङ्क्यान्त्यजेभ्यो वधाय तं समर्पयामास । अथ तैर्निशीथे माधुर्यधुर्यां तन्मूर्त्तिमवधार्य तैर्जातानुकम्पैः सकम्पैश्चेष्टदैवतं स्मरेत्यभिहिते ॥

मान्धाता स महीपतिः कृतयुगालंकारभूतो गतः
सेतुर्येन महोदधौ विरचितः क्वासौ दशास्यान्तकः[1]।
अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो यावद्भवान् भूपते
नैके[2]नापि समं गता वसुमती मन्ये[3] त्वया यास्यति १

इदं काव्यं पत्रके आलिख्य तत्करेण नृपतये समर्पयामास । नृपतिस्तद्दर्शनात्खेदमेदुरमना अश्रूणि मुञ्चन् भ्रूणहत्याकारिणं स्वं निनिन्द । अथ तैस्तं सबहुमानमानीय युवराजपदवीदानपूर्वं संमान्य तिलिङ्गदेशीयराज्ञा श्रीतैलिपदेवनाम्ना सैन्यप्रेषणैराक्रान्तो रोगग्रस्तेन रुद्रादित्यनाम्ना महामात्येन निषिध्यमानोपि तं प्रति प्रतिष्ठासुर्गोदावरीं सरितमवधीकृत्य तामुल्लङ्घ्य प्रयाणकं न कार्यमिति शपथदानपूर्वं व्याषिद्धोपि तं पुरा षोढा निर्जितमित्यवज्ञया पश्यन्नतिरेकवशात्तां सरितमुत्तीर्य स्कन्धावारं निवेशयामास । रुद्रादित्यो नृप-

१ C D अन्तकृत्. २ B प्रभृतयः सर्वेपि चास्तं गताः। ३ मुञ्च.

तैर्वृत्तान्तमवगम्य कामपि भाविनीमविनीततया विपदं विमृश्य स्वयं चिंतानले[1] प्रविवेश । अथ तैलिपेन[2] तत्सैन्यं छलबलाभ्यां हतविप्रहतं कृत्वा मुञ्जरज्वा विबध्य[3] श्रीमुञ्जराजो जगृहे । कारागृहे निहितः काष्ठपञ्जरनियन्त्रितो मृणालवत्या तद्भागिन्या परिचार्यमाणस्तया सह जातकलत्रसंबन्धः । पाश्चात्यैर्निजप्रधानैः सुरङ्गादानपूर्वं तत्र ज्ञापितसंकेतः । कदाचिद्दर्पणे स्वं प्रतिबिम्बं पश्यन्नज्ञातवृत्त्या पृष्ठतःसमागताया मृणालवत्या वदनप्रतिबिम्बं जराजर्जरं मुकुरे निरीक्ष्य यूनः श्रीमुञ्जस्य वदनसामीप्यात्तद्विशेषाविच्छायतया तां विषण्णामालोक्यैवमवादीत् ॥

*मुञ्ज भणइ[4] मुणालवइ जुव्वण गयुं न झूरि[5]।
जइ सक्करसयखण्ड थिय तो इस मीठी चूरि ॥१

इति तां संभाष्य स्वस्थानं प्रति यियासुस्तद्विरहासहो भयात्तं वृत्तान्तं ज्ञापितुमशक्तो भूयो भूयः

* मुञ्जो भणति हे मृणालवती यौवनं गतं तदपि मा खिद्यस्व । तत्र दृष्टान्तः । यदि शर्करा शतखण्डा जाता, तदपिमिष्टा, ततोपीयं चूर्णिता मर्दिता मिष्टैव ! १ ॥

१ A B चिन्तानले. २ C D तैलपेन. ३ A C D मुञ्जं रज्वा बद्ध्वा. ४ C D पभणइ मुञ्ज. ५ जुव्वणु गियउं म झूरि.

प्रोच्यमानोपि तां चिन्तामनुच्चरन् । अलवणातिलवणरसवतीं भोजितोपि तदास्वादानवबोधात्तया निर्बन्धबन्धुरया गिरा सप्रणयं पृष्टः प्राह । अहमनया सुरङ्गया स्वस्थाने गन्तास्मीति चेद्भवती तत्र समुपैति तदा महादेवीपदेऽभिषिच्य प्रसादफलं दर्शयामीत्यभिहिते यावदाभरणकरण्डिकामुपनयामि तावत्क्षणं प्रतीक्षस्वेत्यभिदधानाऽसौ (कात्यायिनी[2] तत्र गतो मां परिहरिष्यतीति विमृशन्ती स्वभ्रातुर्भूपतेस्तं वृत्तान्तं निवेद्य विशेषतो विडम्बनाय बन्धनबद्धं कारयित्वा प्रतिगृहं भिक्षाटनं कारयामास । स प्रतिगृहं परिभ्रमन्निर्वेदमेदुरतयेमानि वाक्यानि पपाठ ॥ तथाहि ॥

*सउचित्तहरिसट्ठी[3] मम्मणहवंत्तीसडीहियां ।
हिअम्मिं[4] ते नर दट्ठ[6] सीझे[5] जे वीससइं थियां॥ १॥

* सर्वचित्तहर्षार्थे मणमणाक्षरैर्मन्मथवार्त्तासु दाक्षिण्यशीलायां स्त्रियां ये विश्वसन्ति ते हृदये दृढं खिद्यन्ते ॥ अत्र प्राचीनदेशीशब्दाः ! १ ॥

१ A B तद्भवती. (२ अर्न्तरती मनसा विचारयाति)

३ A चित्तहसट्ठीमणाह ४ अस्सी ते नर B हंरिसट्ठी मम्मणव्वत्ति । हिअम्मि C D पञ्चासडीहियाहअम्मी ५ सिपवे पात्तिजह तांह D अम्मी सीजै ६ पंतिप्पंहतिपांहं.

*झाली तुट्टी किं न मुउ किं न हूयउ छारपुञ्ज ।
हिण्डइ दोरीबन्धीयउ जिममक्कड तिम मुञ्जे ॥२

तथा च ॥

*गयगयरहगयतुरयगयपायकडो निभिच्च ।
सग्गट्ठिय करि मन्तण उम्मुहुं ता रुद्दाइच्च ॥ ३

अथान्यस्मिन्वासरे कस्यापि गृहपतेर्गृहे भिक्षानि-
मित्तं नीतः ॥

पडुकपाणिं तत्पत्नीं तक्रं पाययित्वा गर्वोद्धु-
रकन्धरां भिक्षादाननिषेधं विदधतीं मुञ्जः४ प्राह॥
*भोलि मुन्धि म गव्वु करि पिक्खि वि पडुगुपांइ-
चउदसइ सइं छहुत्तरइं मुञ्जह गयह गैयाइं ॥४

---

* ज्वालित्वा त्रुटित्वा किं न भवेयं भस्मपुञ्जः हिण्डति दवरक-बद्धो यथा मर्कटस्तथा मुञ्जः ॥२॥

१ C झोली तुट्टि वि किं न कउ मुयउ । छारहपुञ्ज घरिघ-रि तिम्म नचावियइ जिम । D तुटवि A झोली त्रुटी । B हुयउ.

* गतगजरथगततुरगगतपद्गो निर्भृत्यो जातोहं । तस्मात् हे रुद्रा-दित्य उन्मुखं मां स्वर्गस्थितः सन्मन्त्रणमामन्त्रणं कुर्याः। ३

२ C D पायकडा ठकुरुद्दाइच्च. ३ B उंमुऊ ४ D मतणुमहता

* हे अज्ञे हे मुग्धे मा गर्वं कुरु प्रेक्ष्य लघुपिठरकहस्तं पडु-कशब्दो देशी ० षट्सप्तत्युत्तरचतुर्दशशतानि मुञ्जस्य गजानां नान्यापि गतानि ! ४

५ C D धनवन्ती म गव्वु पंडुरुआइ A चउदइसइ C छउत्तर.

मा मङ्कुड कुरूद्वेगं यदहं खण्डितोनया ।
रामरावणमुञ्जाद्याः स्त्रीभिः के के न खण्डिताः ५

रेरे यन्त्रक मा रोदीर्यदहं भ्रामितोऽनया ।
कटाक्षाक्षेपमात्रेण कराकृष्टौ च का कथा ॥ ६॥

*जा मति पच्छइ सम्पज्जइ सा मति पहिली होइ ।
मुञ्ज भणइ मुणालवइ विघन न वेढइ कोइ ॥७

यशःपुञ्जो मुञ्जो गजपतिरवन्तिक्षितिपतिः
सरस्वत्यावासः समजनि पुरा यः कृतिरिति ।
स कर्णाटेशेन स्वसचिवबुद्धयैव विधृत।
कृतः शूलाप्रोतस्त्वहह विषमाः कर्मगतयः ॥ ८ ॥

सुहृद्देवेन्द्रस्य क्रतुपुरुषतेजोंशजनकः
प्रमीतः शय्यायां सुतविरहदुःखाद्दशरथः ।
ज्वलत्तैलद्रोण्यां निहितवपुषस्तस्य नृपते-
श्चिरात्संस्कारोऽभूदहह विषमाः कर्मगतयः ॥ ९ ॥

आपद्गतं हससि किं द्रविणान्धमूढ
लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् ।
किं त्वं न पश्यसि घटीर्जलयन्त्रचक्रे

ड. C पट्टकरूपाणि. B पटुकरूपाणि. A पटुकरूपाणि.

*या मतिः पश्चात्संपद्यते सा मतिर्यदि प्रथमा भवेत्तर्हि मुञ्जो भणति हेमृणालवति विघ्नं न वेष्टति कोपि । ७॥

रिक्ता भवन्ति भरिता भरिता च रिक्ताः ॥ १० ॥

अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो
विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः ।
अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वामरगुरो-
र्विधौ वक्रे मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥ ११

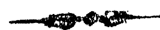
*सायर पाई लंक गढ गढवइ दससिरु राउ ।
भग्गक्खय सो भज्जिगय मुञ्ज म करि विसाउ १२

इत्थं सुचिरं भिक्षां भ्रामयित्वा वध्यभूमौ नृपादेशाद्वधविधौ नीतः । तैरुक्तमिष्टं दैवतं स्मर ।

लक्ष्मी यास्यति गोविन्दे वीरश्रीर्वीरवेश्मनि ।
गते मुञ्जे यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥ १ ॥

इत्यादि तद्वाक्यानि यथाश्रुतमवगन्तव्यानि ॥ तदनु मुञ्जं निहत्य तच्छिरो राजाङ्गणे शूलिकाप्रोतं कृत्वा नित्यं दधिवेष्टितं कारयन्निजममर्षं पुपोष । अथ मालवमण्डले तद्वृत्तान्तवेदिभिः सचिवैस्तद्भ्रातृजं भोजनामानं राज्येऽभ्यषिच्यत ॥

॥इति श्रीविक्रमप्रमुखनृपवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः॥

* सागरः परिखा । लंका दुर्गः । दुर्गपतिर्दशशिरा राजा । भाग्यक्षये तत्सर्वं भग्नं हे मुञ्ज मा कुरु विषादमिति रिपुनारिवाक्यम् १२

भोजभीमप्रबन्धौ

अथ यदा मालवकमण्डले श्रीभोजराजा राज्यं चकार तदाऽत्र गुर्जरधरित्र्यां चौलुक्यवंशीयश्रीभीमः पृथिवीं शशास । कस्मिन्नपि निशाशेषे स श्रीभोजः श्रियश्चञ्चलतां निजचेतसि चिन्तयन् कल्लोललोलं निजं जीवितं च विमृशन् प्रातःकृत्यानन्तरं दानमण्डपेऽनुचरैराहूतेभ्योऽर्थिभ्यो यदृच्छया सुवर्णटङ्कान्दातुमारेभे । अथ रोहकाभिधानस्तन्महामात्यः कोशविनाशात्तदौदार्यगुणं दोषं मन्यमानोऽपरथा तं दानविधिं निषेद्धुमक्षमः सर्वावसरे भग्ने सभामण्डपभारपट्टे ॥

आपदर्थे धनं रक्षेत्

इत्यक्षराणि खटिकयाऽलेखि । प्रातर्यथावसरं नृपतिस्तान्वर्णान्निर्वर्ण्य समस्तपरिजने तं व्यतिकरमपन्हुवाने ।

भाग्यभाजः क्व चापदः ।

इति नृपतिना लिखिते

दैवं हि कुप्यते क्वापि

एवं मन्त्रिलिखनादनन्तरं नृपतिना तद्विलोक्य

---

१ C D चौलुक्यचक्रवर्त्ती. २ C D लिलेख. ३ A नृपः D नृपेण.

संचयोपि विनश्यति ॥ १ ॥

इति पुरो लिखिते स सचिवोऽभयं याचित्वा स्वलिखितं विज्ञपयामास[1] ॥ तदनु पण्डितानां[2] पञ्चशती मम मनोगजं ज्ञानाङ्कुशेन वशीकर्तुममात्रं[3] महामात्यसन्निभा यथायाचितं ग्रासं लभते ॥

तथाहि ॥ कङ्कणोत्कीर्णमार्याचष्टयमेतत् ॥

इदमन्तरमुपकृतये प्रकृतिचला यावदस्ति संपदियम्।
विपदि नियतोदितायां[4] पुनरुपकर्तुं कुतोवसरः ॥१॥
निजकरानिकरसमृद्ध्या धवलय भुवनानि पार्वणशशाङ्क।
सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह सुस्थितं किमपि २
अयमवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्त्तुमर्थिनामनिशम्।
इदमपि सुलभमम्भो भवति पुरा जलधराभ्युदये ३
कतिपयदिवसस्थायी पूरो दूरोन्नतोपि चण्डरयः[5] ।
तटिनीतटद्रुमपातिनिपातकमेकं चिरस्थायि ॥४॥

किंच[6] ॥

१ C D स्वं लेखकं ज्ञापयामास. २ C D इयं पण्डितानां.
३ C D अतिमात्रं D अङ्कुशेन वशीकुर्त्ता. ४ C D उदयायां.
५ D दूरोन्नतिश्च भविता ते. (D किंच श्लोकद्वयं कुण्डलोत्कीर्णम् ॥ तद्यथा—

यदि नास्तमिते सूर्ये न दत्तं धनमर्थिनाम् ।
तद्धनं नैव जानामि प्रातः कस्य भविष्यति ॥ ५ ॥

इति स्वकृतं कण्ठाभरणीकृतं श्लोकमिष्टमन्व-वजपन्मन्त्रिन्, प्रेतप्रायेण भवता कथं विप्रलभ्यः।
अथान्यस्मिन्नवसरे राजा राजपाटिकायां संचरन् सरित्तीरमुपागतः। तन्नीरमुल्लङ्घ्यागच्छन्तं दारिद्र्यो-पद्रुतं काष्टभारवाहकं कमपि विप्रं प्राह ।

कियन्मात्रं जलं विप्र

विप्र०

जानुदघ्नं नराधिप ।

इति तेनोक्ते राजा०

कथं सेयमवस्था ते

इति नृपेणोक्तः ॥ विप्र०

न सर्वत्र भवादृशाः ॥ १ ॥

इति तद्वाक्यान्ते यत्पारितोषिकं नृपतिरस्मै अदापयत्तन्मन्त्री धर्मवाहिकायां श्लोकबद्धं लिलेख।
तद्यथा ॥

लक्षं पुनर्लक्षं मत्ताश्व दश दन्तिनः।

ग्रासाद् [illegible] मपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥१॥

१ A B यदनस्त. २ D इमानि सुभाषितानीष्ट. ३ D विप्रलभ्यः

दत्तं देवेन तुष्टेन जानुदघ्नप्रभाषणात्[1] ॥ १ ॥

अथान्यदा निशि निशीथसमयेऽकस्माद्विगतनिद्रो राजा राजानं गगनमण्डले नवोदितमालोक्य स्वसारस्वताम्भोधिप्रोन्मीलद्वेलानिभामिदं काव्यार्द्धमाह ।

यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां प्रकुरुते[2]
तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा ।

इति राज्ञा भूयो२ निगद्यमाने कश्चिच्चौरो नृपसौधे खात्रपातपूर्वं कोशभुवने[4] प्रविश्य प्रतिभाभरं निषेद्धुमक्षमः ॥

अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणी-
कटाक्षोल्कापातव्रणशतकलङ्काङ्किततनुम् ॥ १ ॥

इति तत्पठनान्तरं चोरमङ्गरक्षकैः कारागारे निवेशयामास । ततोऽहर्मुखे सभामुपनीताय तस्मै चौराय यत्पारितोषिकं राज्ञा प्रसादीकृतं तद्धर्मवहिकानियुक्तो नियोग्येवं काव्यमलिखत् ।

अमुष्मै चौराय प्रतिनिहितमृत्युप्रतिभिये
प्रभुः प्रीतः प्रादादुपरितनपादद्वयकृते ।
सुवर्णानां कोटीर्दश दशनकोटिक्षतगिरी—

१ C D प्रभाषिणे. २ चन्द्रं । ३ C ऊचे ४ कोशगृहे.

न्करीन्द्रानप्यष्टौ मदमुदितगुञ्जन्मधुलिहः ॥ १ ॥

॥ अथ कदाचित्तस्यां वाच्यमानायां स्वमेव स्थूललक्षं मन्यमानो दर्पभूताभिभूत इव[1]

तत्कृतं यन्न केनापि तद्दत्तं यन्न केनचित् ।
तत्साधितमसाध्यं यत्तेन चेतो न दूयते ॥ १ ॥

इति स्वं मुहुर्मुहुः श्लाघ्यमानः केनापि पुरातनमन्त्रिणा तद्गर्वखर्वचिकीर्षया श्रीविक्रमार्कधर्मवहिका नृपायोपनिन्ये । तस्या उपरितनविभागे प्रथमतः प्रथमं काव्यमेतत् ॥

अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः
पञ्चाशन्मदगन्धमत्तमधुपक्रोधोद्धुराः सिन्धुराः ।
अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं[2] वाराङ्गनानां शतं
दण्डे पाण्डुनृपेण ढौकितमिदं वैतालिकस्या[3]र्पितम् १

वक्त्राम्भोजे सरस्वत्यधिवसति सदा शोण एवाधरस्ते
बाहुः काकुत्स्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः ।
वाहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्यभीक्ष्णं

---

१ C दर्पाभिभूतः २ D तारुण्योपचयप्रपञ्चितदशां.

३ B D वैतालिकस्य [वैतालभट्टाय विक्रमपण्डितायेत्यर्थस्तस्मिन्पाठे] ग०

स्वच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपाना-
भिलाषः ॥१॥

अस्य काव्यस्य पारितोषिकदानमष्टौ हाटकामिदं
काव्यं ज्ञेयम् ॥

इति तत्काव्यार्थमवगम्य तदौदार्यविनिर्जितगर्व-
सर्वस्वस्तां वहिकामर्चयित्वा यथास्थानमस्थापयत्।
प्रतीहारेण विज्ञप्तः स्वामिन्देव दर्शनोत्सुकं सरस्व-
तीकुटुम्बं द्वारमध्यास्ते । क्षिप्रं प्रवेशयेति राजादे-
शादनुप्रथमं प्रविष्टं तत् । प्रेष्यः प्राह ॥

*बापो[1] विद्वान् बापपुत्रोपि विद्वान्
आई विउषी[2] आईधुआपि विउषी ।
काणी चेटी सापि विउषी[3] वराकी
राजन्मन्ये विज्जपुञ्जं[4] कुटुम्बम् ॥ १

इति तस्य प्रहसनप्रायेण वचसा नृपतिरीषद्विह-
स्य तज्ज्येष्ठपुरुषाय समस्यापदमाह ॥

असारात्सारमुद्धरेत् ॥

---

*[बापः पिता । हैमशेषकाण्डे । आई माता । धुआ सुता । दृशा० विद्यासमूहं)

१ B बप्पो. २ A C D विदुषी. ३ A विद्री. C विध्री. D विदुस्मी. ४ B विज्ञ D विद्द.

दानं वित्तादृतं वाचः कीर्तिधर्मौ तथायुषः।
परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥ १

अथ नृपस्तत्पुत्राय । हिमालयो नाम नगाधिराजः। चकार मेनाविरहातुराङ्गीति नृपतिवाक्यानन्तरम् ॥

तव प्रतापज्वलनाज्जगाल
हिमालयो नाम नगाधिराजः।
चकार मेना विरहातुराङ्गी
प्रवालशय्याशरणं शरीरम् ॥ १ ॥

इति समस्यायां पूरितायां ज्येष्ठस्य पत्नीं प्रति राजा। कवणु पियावउ खीरु। इति समस्यापदे राज्ञाऽर्पिते।
*जइ यह रावणु जाईयउ दहमुहइकुशरीरु।
जणणि वियम्भी चिन्तवइ कवणुपियावउ खीरु १

सेत्थं पूरयामास ॥ अथ राज्ञः, कण्ठि विलुल्लइं काउ। इति समस्यापदं।
[काण वि विरहकरालिइं [1]पंइउड्डावियउ वराउ।

---

१ D प्रवालशय्याशरणं शरीरं

*(यदा च रावणो जातो दशमुखैकशरीरः। तदा जननी विजृम्भिणी कम्पती सतीत्यर्थः चिन्तयति कस्मै मुखाय क्षीरं पाययामि १]

१ A जेइ B जइ

सहि अच्चभूउं दिट्ठ मइं कण्ठि विलुल्लइ काउ *॥१

स इत्थं पूरयामास । सुतां विस्मृत्य राज्ञा तानि सर्वाणि सत्कृत्य विसृष्टानि ॥

अथ राजा सर्वावसरे चन्द्रशालाभुवि परिभ्रमन्विधृतातपत्रो द्वाःस्थेन विज्ञप्तसुतावृतान्तो नृप-उच्यतामिति तां प्रति प्राह ॥ अथ सा ॥

राजन्भोज कुलप्रदीप निखिलक्ष्मापालचूडामणे
युक्तं संचरणं तवात्र भुवने छत्रेण रात्रावपि ।
मा भूत्त्वद्वदनावलोकनवशाद्व्रीडाविलक्षः शशी
मा भूच्चेयमरुन्धती भगवती दुःशीलताभाजनम् १

इति तद्वाक्यानन्तरं तत्सौन्दर्यापहृतचित्तस्तामुवाह्य भोगिनीं चकार । अथान्यदा यमलपत्रेषु[2] सत्स्वपि सन्धिदूषणोत्पत्तये श्रीभोजराजो गूर्जरदेशविज्ञतां जिज्ञासुः सान्धिविग्राहिककरे कृत्वेमां गाथां भीमं प्रति प्राहिणोत् ॥

---

* कथमपि विरह करालितया कलहान्तरितयेत्यर्थः पतिरुद्गापितो वराकः । हे सखि अत्यद्भुतं दृष्टं मया यतः कण्ठे विलुलति काकस्य । पतिं विना कस्यावलम्बनं करिष्ये इति तया न प्रथमं विचरितमित्यर्थः ॥ १ ॥]

१ C D अच्चिजू.

२ [अन्योन्यमेवं वर्तितव्यामिति व्यवहारः]

*हेलानिद्दलियगइंदकुम्भपयाडियपयावपसरस्स ।
सिंहस्स मएण समं न विग्गहो नेय सन्धाणं १

इति तदुत्तररूपां गाथां वाच्यमानो भीमः सर्वेषामपि महाकवीनां गाथाबन्धान्विविधान्फल्गुवल्गितांश्चिन्तयन् ।

*अन्धयसुयाण कालो पुहवी भीमो[1] यं निम्मिओ[2] विहिणा ।
जेण सयंपि न गणियं का गणना[3] तुज्झ इक्कस्स१[4]

इति गोविन्दाचार्यविरचितां तां चेतश्चमत्कारिणीं गाथां तस्य प्रधानस्य करे प्रस्थाप्य सन्धिदूषणमपाहरत् ॥ कस्मिन्नप्यवसरे प्रतिहारनिवेदितः कोपि पुरुषः सभां प्रविश्य श्रीभोजं प्रति ॥

अम्बा तुष्यति न मया न स्नुषया सापि नाम्बया न मया ।
अहमपि न तया न तया वद राजन्कस्य दोषोयम् १

* (हेलानिर्दलितगजेन्द्रकुम्भप्रकटितप्रतापप्रसरस्य । सिंहस्य मृगेण समं न विग्रहो नैव सन्धानं ॥ १ ॥)

* (अन्धकसुतानां कालः पृथिव्यां भीमश्च निर्मितो विधिना । येन शतमपि न गणितं का गणना तवैकस्य ॥ १)

B १ भीमो पुहवीइ २ D निम्मिअ ३ A गणना ४ C एकस्स

इति तद्वाक्यानन्तरं तदाजन्मदारिद्र्यद्रोहि पारितोषिकं दापयामास ॥ अथ[1] कस्यामपि निशि हिमसमये वीरचर्यया नृपतिः परिभ्रमन्कस्यापि देवकुलस्य पुरः कमपि पुरुषं ॥

शीतेनोद्धुषितस्य[2] माषफलवच्चिन्तार्णवे मज्जतः
शान्तोऽग्निः स्फुटिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षामकुक्षेर्मम।
निद्रा क्वाप्यवमानितेव दयिता संत्यज्य दूरं गता
सत्पात्रप्रतिपादितेव कमला[3] न क्षीयते शर्वरी ॥ १

इति पठन्तं । श्रुत्वा निशान्तमतिवाह्य तं प्रातराहूय पप्रच्छ। कथंभवता निशाशेषेऽत्यन्तशीतोपद्रवः सोढः । सत्पात्रप्रतिपादितेति संकेतपूर्वं समादिष्टं । स्वामिन्मया घनत्रिवेलीबलेन शीतमतिवाह्यते स इति विज्ञपयन् , का तव त्रिवेलीति

---

१ D) अथ तन्नगरनिवासी कोपि द्विजः केवलभिक्षामात्रवृत्तिः कस्मिन्नपि पर्वणि स्नानव्याकुले सकलेपि नगरलोके अलब्धभिक्षया रिक्तपात्र एवागत इति ब्राह्मण्या निर्भर्त्स्यमानः संजातकलहे तां प्रति प्रदत्तप्रहार आरक्षपुरुषैः संबध्य राजमंदिरे नीयमानो राज्ञा पृष्टः सन्नाह । अम्बा तुष्यतीति श्लोकं पपाठ । तदर्थं पण्डितेष्वनवबुध्यमानेषु राज्ञा स्वमनीषया तदभिप्रायं समुपालभ्य तस्मै लक्षत्रये दापिते सति श्लोकार्थं कलहमूलं तदापि दारिद्र्यमूलं नृपो व्याचख्यौ ॥ २ D) वह्नाविलस्य. ३ वसुधा.

भूयोभिहित इदमपाठीत् ।

रात्रौ जानुर्दिवा भानुः कृशानुः सन्ध्ययोर्द्वयोः ।
राजन् शीतं मया नीतं जानुभानुकृशानुभिः १

स इत्थं वदन् राज्ञा लक्षत्रयदानेन परितोषितः ।

धारयित्वा त्वया मानमहो त्यागाध्वनाधुना ।
मोचिता बलिकर्णाद्याः सत्वेतागुप्तिवेश्मनः १

इति सारस्वतोद्गारपूरपरे तत्पारितोषिकदानाक्षमेण राज्ञा सोपरोधं निवारितः । अन्यस्मिन्नवसरे राजा राजपाटिकाया गजारूढः पुरान्तरा संचरन्कमपि रोरं भूमिपतितकणांश्छिन्दन्तमवलोक्य ।

*[नियउयरपूरणम्मि य असमत्था किंपि तेहि जाएहिं ।

इति तेनार्द्धकविना पूर्वार्द्धे प्रोक्ते ।

*[सुसमत्था वि हु न परोवयारिणो तेहि वि नहि किंपि[3] ॥ १ ॥

इति तद्वचनान्ते ॥

* (निजोदरपूरणे येऽसमर्थाः तैर्जातैरपि किं ।

* (सुसमर्था अपि निश्चयेन ये परोपकारिणो न तैर्जातैरपि किं नाहि किमपि ॥ १

[१ कारागारा. २ दरिद्रं.] ३ D न किंपि.

*परपत्थणापवत्तं मा जणणि जणेसु एरिसं पुत्तं ।
इति तद्वाक्यादनु ।
*मा पुहविं मा धरिज्जसु पत्थणभङ्गो कओ जेहिं२

स इति वदन्कस्त्वमिति राज्ञाभिहितो नगरप्रधानैर्भवद्विविधविद्वद्घटायामपरथा प्रवेशमलभमानोऽनेनैव प्रपञ्चेन स्वामिदर्शनचिकीरयं राजशेखर-
*इति ज्ञापितः ।

तदुचितमहादानैः प्रसादीकृते ।
भेकैः कोटरशायिभिर्मृतमिव क्ष्मान्तर्गतं कच्छपैः
पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्मूर्छितम् ।
तस्मिन्नेव सरस्यकालजलदेनोन्नम्य तच्चेष्टितं
येनाकुम्भनिमग्नवन्यकरिणां यूथैः पयः पीयते॥१॥

* (परप्रार्थनाप्रवृत्तमीदृशं पुत्रं हे जननि मा जनय।
* (हे मातः हे पृथिवि यैः प्रार्थनाभङ्गः कृतस्तादृशान्पुरुषान्मा धारय ॥ २) १ A मा पुगवि

* १ D इति भाषिणे विप्राय हस्तिनीं ददौ।
पुनः स विप्रः
निर्वाता न कुटी न चाग्निशकटी नापि द्वितीया पटी
वृत्तिर्नारभटी न तुन्दिलपुटी भूमौ च धृष्टा कटी ।
तुष्टिर्नैकघटी प्रिया न वधुटी तेनाप्यहं संकटी
श्रीमद्भोज तव प्रसादकरटी भङ्क्त्वां ममारत्तटी ॥ २ ॥-

इत्यकालजलदराजशेखरोक्तिः । कस्मिन्नपि संवत्सरे वृष्ट्यभावात्कणतृणानामप्राप्त्या स्थानपुरुषैर्भोजागमं ज्ञापितः श्रीभीमश्चितां प्रपन्नो डामरनामानं सन्धिविग्रहिकमादिशत् । यत्किमपि दण्डं दत्वाऽस्मिन्वर्षे श्रीभोज इहागच्छन्निवारणीयः। स इति तदादेशात्तत्र गतोऽत्यन्तविरूपवान्पराचित्तज्ञः श्रीभोजेनेत्यभिदधे[1] ।

यौष्माकाधिपसन्धिविग्रहपदे दूताः कियन्तो वद
मादृक्षा[2] बहवोपि मालवपते ते सन्ति तत्र त्रिधा।
प्रेष्यन्ते[3]ऽधममध्यमोत्तमगुणप्रेक्षानुरूपक्रमा-
त्तेनान्तःस्मितमुत्तरं विदधता धाराधिपो रञ्जितः॥१

- इति श्रुत्वा तेनैकादशसहस्राणि दत्तानि ॥

अथ राजशेखरनामा कविः संध्यायां महाकालप्रसादे सुप्तः पठति

पोतानेतान्नय गुणवति ग्रीष्मकालावसानं
यावत्तावच्छमय रुदतो येन केनाशनेन ।
पश्चादम्भोधररसपरीपाकमासाद्य तुम्बी
कुष्माण्डी च प्रभवति यदा के वयं कुत्र के ॥ १

प्रसन्नेन राज्ञा सर्वस्वदानात्तोषितेन कविनोक्तं भेकैरिति ॥.

१ D) अथैकदा डामरनामा नागरज्ञातीयो द्विजः श्रीभोजपार्श्वे गतो राज्ञोपहासपूर्व २ द्विज त्वादृक्षा. ३ प्रेक्षन्ते

४ C D) रञ्जितः ॥ १ ॥ श्रीभोजराजा गूर्जरोपरि कृतप्रस्थानो-

*इति तद्वचनचातुर्यचमत्कृतो राजा गूर्जरदेशं प्रति प्रयाणपटहदानं चक्रे। प्रयाणावसरे बन्द्योक्तं।

चौलैः[1] क्रोडं पयोधेर्विशति निवसते रन्ध्रमन्ध्रो गिरीन्द्रे
कर्णाटः पट्टबन्धं न भजति भजते गूर्जरो निर्झराणि।
चेदिर्लैलीयतेऽस्त्रैः क्षितिपतिसुभटः कन्यकुब्जोत्र कुब्जो
भोज त्वत्तन्त्रमात्रप्रसरभयभरव्याकुलो राजलोकः॥१

कोणे कौङ्कणकः कपाटनिकटे लाटः कलिङ्गोङ्गणे-
त्वं रे कोशल नूतनो मम पिताप्यत्रोषितः स्थण्डिले।

---

* बाह्यावासे कृतस्नानो भेटितः सनूराज्ञोचे डामराख्यः। जीमडीयाको नापितोऽद्य कल्ये किं करोति। तेनोक्तं। अन्येषां राज्ञां शिरोमुण्डितमेकस्य शिरो जलक्लिन्नमास्ते पश्चान्मुण्डयिष्यतीति भणिते राज्ञा चमत्कृतेन राजभुवने राजविडम्बननाटके चित्रे डामरस्वामी कर्णाटराजश्चाटूनि कुर्वन् दर्शितः। दूतेनोक्तं।

भोजराज मम स्वामी यदि कर्णाटभूपतेः[2]।
कराकृष्टो[3] न पश्यामि कथं मुञ्जशिरः करे॥ १

इति वाक्येन स्मृतपूर्ववैरः गूर्जरदेशं परित्यज्य कर्णाटोपरि प्रयाणं कृतवान्। नृपाग्रे डामरस्योक्तिः।

सत्यं त्वं भोज मार्तण्ड पूर्वस्यां दिशि राजसे।
सूर्योपि लघुतामेति पश्चिमाशावलम्बने॥ १॥

१ A B चौडः २ B D नृपतिः ३ कचाकृष्टं.

इत्थं यस्य विवर्द्धितो निशि मिथः प्रत्यर्थिनां संस्तर-
स्थानन्यासभुवा विरोधकलहः कारानिकेतक्षितौ २

प्रयाणकपटहदापनादनु समस्तराजविडम्बना-
टकेऽभिधीयमाने । सकोपः कोपि भूपः कारागारा-
न्तरास्थितं सुस्थितं तैलिपं भूपमुत्थापयंस्तेनोचे ।
अहमिहान्वयवासी कथमागन्तुकभवद्वचसा निजं
पदमुज्झामीति विहसन्नृपो डामरं प्रति नाटकरसा-
वतारं प्रशंसंस्तेनाभिदधे । देवातिशायिन्यपि रसा-
वतारे धिग्भटस्य कथानायकवृत्तान्तानभिज्ञताम् ।
यतः श्रीतैलिपदेवराजः शूलिकाप्रोतमुञ्जराजशि-
रसा प्रतीयत इति सभासमक्षं तेनोक्ते तन्निर्भ-
र्त्सनसंपन्नमन्युरनन्यसामग्र्या तदैव तिलङ्गदेशं प्र-
ति प्रयाणमकरोत् । अथ तैलिपदेवस्यातिबल-
मायान्तमाकर्ण्य व्याकुलं श्रीभोजं डामरः स-
मायातः कलि[illegible]राजादेशदर्शनपूर्वं भोगपुरे श्री-
भीमं समायातं विज्ञपयामास । तया तद्वार्त्तया
क्षते क्षारनिक्षेपसदृक्षया विलक्षीक्रियमाणः श्रीभो-
जराजो डामरमभ्यधात् । अस्मिन्वर्षे त्वया स्व-
स्वामी कथंचनेहागच्छन्निवार्य इति भूयो भूयः
सदैन्यं भाषमाणे नृपे प्रस्तावविन्नृपाद्धस्तिनीस

हितं हस्तिनमुपायने उपादाय पत्तने श्रीभीमं परितोषयामास । कस्मिंश्चिद्धर्मशास्त्राकर्णनक्षणेऽर्जुनस्य राधावेधमाकर्ण्य किमभ्यासस्य दुष्करमिति विमृशन्सतताभ्यासवशाद्विश्वविदितं राधावेधं विधाय नगरे हट्टशोभां कारयंस्तैलिकसूचिकाभ्यामवज्ञया निराकृतोत्सवाभ्यां श्रीभोजभूपो व्यज्ञप्यत। तैलिकेन चन्द्रशालास्थितेन भूमिस्थितसंकीर्णवदने मृन्मयपात्रे तैलधाराधिरोपणात् सूचिकेन च भूमिस्थितेनोर्ध्वीकृततन्तुमुख आकाशात्पतन्त्याः सूच्या विवरं नियोज्य निजाभ्यासकौशलं निवेद्य नृपं प्रति चेच्छक्तिरस्ति ततः प्रभुरप्येवं करोत्वित्यभिधाय राज्ञो गर्वं खर्वं चक्राते ॥

भोजराज मया ज्ञातं राधावेधस्य कारणम् ।
धाराया विपरीतं हि सहते न भवानिति ॥ १ ॥

विद्वद्भिरिति श्लाघ्यमानो नवनगरनिवेशं कर्तुकामः पटहे वाद्यमाने धाराभिधया पणस्त्रिया-ग्निवेतालनाम्ना पत्या सह लङ्कां गत्वा तं नगरनिवेशमालोक्य पुनः समागतया मन्नाम नगरे दातव्यमित्यभिधाय तत्प्रतिच्छन्दपटं समर्प्य सा धारां नगरीं निवेशयामास । कस्मिन्नप्यहनि स-

नृपः सान्ध्यसर्वावसरानन्तरं निजनगरान्तः परि-
भ्रमन् ॥

*एऊ जम्मु नग्गुहं गिउ भडासिरिखग्गु न भग्गु ।
तिक्खां तुरियां न माणियां गोरी गलि न लग्गु॥१

‡ इति केनापि दिगम्बरेण पठ्यमानमाकर्ण्य
प्रातस्तमाकार्य रात्रिपठितवृत्तान्तसंकेतवशेन श-
क्तिं पृष्टः सन्

देव दीपोत्सवे जाते प्रवृत्ते दन्तिनां मदे।
एकच्छत्रं करोम्येव सगौडं दक्षिणापथम् ॥ २

इति स्वपौरुषमाविः कुर्वन्सेनानीपदेऽभिषिक्तः।
सिन्धुदेशविजयप्रावृत्ते श्रीभीमे स दिगम्बरः समस्त-
सामन्तैः समं समेत्य श्रीमदणहिल्लपुरं भङ्गं कृत्वा
धवलगृहघटिकाद्वारे कपर्दिकान्वापयित्वा जयपत्रं
जग्राह । तदादि कुलचन्द्रेण मुषितमिति सर्वत्र क्षि-
तौ ख्यातिरासीत् । स जयपत्रमादाय मालवम-
ण्डले गतः श्रीभोजाय तं वृत्तान्तं विज्ञपयन्नुक्तो

* एतज्जन्म गतं नग्नोहं भटश्रीखड्गो न भग्नः तीक्ष्णाः स्त्रीकृता-
श्चम्बूलिकादिशय्योपकरणानि च नानुभूतानि देशी० यतो
गौरीगले स्त्रीकण्ठे न लग्नः ॥ १ ॥ !

‡) आउ जम्मु निग्गहं । नग्गहं [आगर्ं जम्म यद्वागुः। निगूहं]

भवतेङ्गालवापः कथं न कारितोऽत्रत्यमुदग्राहितं गूर्जरदेशे प्रयास्यतीति[1] श्रीसरस्वतीकण्ठाभरणेन श्रीभोजेनेत्यभिदधे ॥ कदाचिच्चन्द्रातपे उपविष्टः श्रीभोजः संनिहिते कुलचन्द्रे पूर्णचन्द्रमण्डलमवलोकमान इदमपाठीत् ॥

येषां वल्लभया सह क्षणमिव क्षिप्रं क्षपा क्षीयते
तेषां शीतकरः शशी विरहिणामुल्केव संतापकृत्॥

इत्यर्द्धं कविना तेनोक्ते कुलचन्द्रः प्राह ।

अस्माकं तु न वल्लभा न विरहस्तेनोभयभ्रंशिनामिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतलः३

इति तदुक्तेरनन्तरमेवैकां वराङ्गनां प्रसादीचकार ॥

अथ डामरनामा सन्धिविग्रहिको मालवमण्ड-

---

१ C नवजलभरीया मग्गडा गयणि धडक्कइ मेहु ।
इत्थन्तरि जरि आविसिइ तउ जाणीसिइ नेहु ॥
[नवजलभरिता मार्गा गगने गर्जति मेघः ।
अत्रान्तरे यद्यागमिष्यासि ततो ज्ञायते स्नेहः ॥]

एषां भावि (धर्म)जभया सह राज्ञा तन्निजपुत्रीस्वरूपं दृष्टं प्रातराकार्य गूर्जरदेशोपरि सेनाधिपत्यं ददौ तदा तेनोक्तं । देव दीपेति॥ ततो गूर्जरदेशः समग्रोपि तेन विनाशितः । श्रीपत्तनचतुःपथे कपर्दिका वापितास्तस्यागतस्य राज्ञोक्तं । न कृतं रम्यं । अद्य प्रभृति मालवदेशदण्डः श्रीगूर्जरे यास्यतीति ॥ कपर्दिका मालवकदेशीयनाणकम्॥
। ।

लादायातः श्रीभोजस्य सभां वर्णयन्महान्तमायल्लकं[1] जनयति। तत्र गतश्च श्रीभीमस्यामात्रां रूपपात्रतां वर्णयंस्तद्दिदृक्षातरलितः श्रीभोजस्तमिहानय तत्र मां नयेति वेत्यभ्यर्थ्यमानः। सभादर्शनोत्कण्ठितेन भीमेन तथैवोच्यमानश्च कस्मिन्नपि वर्षे उपायविन्महदुपायनमादाय विप्रवेषधारिणं ताम्बूलकरण्डकवाहिनं श्रीभीमं स गृहीत्वा सदसि गतः प्रणमन्,श्रीभोजेन श्रीभीमानयनवृत्तान्तं व्याहृतः स विज्ञपयांचक्रे। स्वतन्त्राः स्वामिनोऽभिमतं कार्यं केन बलात्कार्यन्ते, इति सर्वथाप्येके दासा देवेन नावधीरणीया[2] इत्यभिधाय, श्रीभीमस्य वयोवर्णाकृतीनां सादृश्यं पृच्छञ्श्रीभोजस्तान्सभासदो लोकानवलोकयन्स्थगीधरं लक्षीकृत्य डामरणेत्यभिदधे। स्वामिन्

इमाकृतिरयं वर्ण इदं रूपमिदं वयः।
अन्तरं चास्य भूपस्य काचचिन्तामणेरिव ॥ १ ॥

इति तेन विज्ञप्ते चतुरचक्रवर्ती श्रीभोजस्तत्सामुद्रिकाविलोकनान्निश्चलदृग्तादृशं नृपं विमृश्योपायनवस्तून्युपनेतुं स सन्धिविग्रहिकस्तं प्राहिणोत्।

---

१ आश्चर्यं. २ न तिरस्कर्तुं योग्याः

तेषु वस्तुषूपनीयमानेषु तद्गुणवर्णनवार्तान्तरव्याक्षेपेण च भूयसि कालविलम्बे संवृत्ते स्थगीवाहको ऽद्यापि कियच्चिरं विलम्बत इति राज्ञा समादिष्टः स तं भीममिति विज्ञपयामास। राजा तदा तदनुपदिकानि सैन्यानि प्रगुणयन् डामरेणाभिदधे। द्वादश २ योजनानां प्रान्ते प्रावहणिका हया घटिकायोजनगामिन्यः करभ्योनया समग्रसामग्र्या श्रीभीमो भुवमाक्रमन्कथं भवता गृह्यते इति विज्ञप्तस्तेन पाणी घर्षयित्वा चिरं तस्थे। अथ श्रीभोजः श्रीमाघपण्डितविद्वत्तां[1] पुण्यवत्तां च सततमाकर्ण्य[2] तद्दर्शनोत्सुकतया राजादेशैः सततं प्रेष्यमाणैः श्रीमालनगराद्धिमसमये समानीय सबहुमानं भोजनादिभिः सत्कृत्य तदनु राजोचितान्विनोदान्दर्शयन्, रात्रावारात्रिकावसरानन्तरं संनिहिते स्वसंनिभे पल्यङ्के माघपण्डितं नियोज्य तस्मै स्वशीतरक्षामुपनीय प्रियालापांश्चिरं कुर्वाणः सुखं सुखेन सुष्वाप। प्रातर्माङ्गल्यतूर्यनिर्घोषैर्विनिद्रं नृपं स्वस्थानगमनाय माघपण्डित आपृष्टवान्। विस्मयापन्नहृदयेन राज्ञा दिने भोजनाच्छादनादिसुखं पृष्टः स क-

१ D कुमुदपण्डितसुतमाघ. २ C आकर्णयन्.

दन्नसदन्नवार्त्ताभिरलं शीतभारेण[1] श्रान्तं विज्ञपयन्निवद्यमानेन राज्ञा कथं कथञ्चिदनुज्ञातः पुरोपवनं यावद्भूभुजानुगम्यमानः माघपण्डितेन स्वागमनप्रसादेन संभावनीयोऽहमिति विज्ञप्तो नृपानुज्ञातः स्वं पदं भेजे । तदनु कतिपयादिनैः श्रीभोजस्तद्विभवभोगसामग्रीदिदृक्षया श्रीश्रीमालनगरं प्राप्तः । माघपण्डितेन प्रत्युद्गमादियथोचितभक्त्याऽऽवर्जितः ससैन्यस्तन्मन्दुरायां ममौ । स्वयं तु माघपण्डितस्य सौधमध्यास्य संचारकभुवं काञ्चनबद्धामवलोक्य स्नानादनु देवतावसरोर्व्यां मणिमरकतकुट्टिमशैवलवल्लरीयुग्जलभ्रान्त्या धौताम्बरीयं संवृण्वन् सौवस्तिकेन[2] ज्ञापितवृत्तान्तस्तदैव तद्देवतार्चानन्तरं निवृत्ते मन्त्रावसरेऽशनसमयसमागतां रसवतीमास्वादमान आकालिकैरदेशजैर्व्यञ्जनैः फलादिभिश्चित्रीयमाणमानसः संस्कृतपयःशालिशालिनीं रसवतीमाकण्ठमुपभुज्य भोजनान्ते चन्द्रशालामधिरुह्य श्रुतादृष्टपूर्वकाव्यकथाप्रबन्धप्रेक्ष्यादीनि प्रेक्षमाणः शिशिरसमयेपि संजाताकस्मिकग्रीष्मभ्रान्त्या संवीतासितस्वच्छवसनस्तालवृन्तकैरनुचैर-

---

१ C शीतरक्षाभारेण. २ स्वामिवत्का सेवकेन.

वीज्यमानोऽमन्दचन्दनालेपनेपथ्यः सुखनिद्रया तां क्षणदां क्षणमिवातिवाह्य प्रत्यूषे शङ्खनिस्वना-द्विगतनिद्रो हिमसमये ग्रीष्मावतारव्यतिकरो माघपण्डितेन ज्ञापितः प्रतिसमयं सविस्मयः क-ति दिनान्यवस्थाय स्वदेशगमनायापृच्छन् स्वयं करिष्यमाणनव्यभोजस्वामिप्रसादप्रदत्तपुण्यो[1] मा-लवमण्डलं प्रति प्रतस्थे। तथा निजजन्मदिने जन-केन नैमित्तिकाज्जातके कार्यमाणे पूर्वमुदितोदित-समृद्धिर्भूत्वा प्रान्ते गलितविभवः किंचिच्चरणयो-राविर्भूतश्वयथुविकारः पञ्चत्वमाप्स्यतीति । नि-मित्तविदा निवेदितां विभवसंभारेण तां ग्रहगतिं निराचिकीर्षुणा माघपित्रा संवत्सरशतप्रमाणे म-नुजायुषि षट्त्रिंशत्सहस्राणि दिनानि भविष्यन्तीति विमृश्य नाणकपरिपूर्णास्तावत्संख्यान् हारकान् कारितनव्यकोशेषु निवेश्य तदधिकां परां भूतिं श-तशः समर्प्य प्रदत्तमाघनाम्ने सुताय कुलोचितां शिक्षां वितीर्य कृतकृत्यमानिना तेन विपेदे । तद-नन्तरमुत्तराशापतिरिव [illegible]साम्राज्यो विद्वज्जने-भ्यः श्रियं तदिच्छया यच्छन्मानैर्मानैरर्थिसार्थं

---

१ तन्नामकग्रन्थस्यापि श्रेयः

कृतार्थयंस्तैर्भोगविधिभिः स्वममानुषावतारमिव द-
र्शयन् विरचितशिशुपालवधाभिधानमहाकाव्यच-
मत्कृतविद्वज्जनः स प्रान्ते पुण्यक्षयात्क्षीणवित्तो वि-
पत्तिपाते स्वविषये स्थातुमप्रभूष्णुः सकलत्रो मा-
लवमण्डले गत्वा धारायां कृतावासः पुस्तकग्रहणका-
र्पणपूर्वकं श्रीभोजात्किंचिद्यदपि द्रव्यमानेयमिति तत्र
पत्नीं प्रस्थाप्य यावत्तदाशया माघपण्डितश्चिरं त-
स्थौ । तावत्तथावस्थां श्रीभोजस्तत्पत्नीं विलोक्य-
ससंभ्रमाशलाकान्यासेन तत्पुस्तकमुन्मुद्य काव्य-
मद्राक्षीत् ॥

कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डं
त्यजति मदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्तं
हतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः ॥ १ ॥

अथ काव्यार्थमवगम्य का कथा ग्रन्थस्य केव-
लमस्यैव काव्यस्य विश्वम्भरामूल्यमल्यं समयो-
चितस्यानुच्छिष्टस्य हीशब्दस्य पारितोषिके क्षिति-
पतिर्लक्षद्रव्यं वितीर्य तां विससर्ज । सापि ततः सं
चरन्ती विदितमाघपण्डितपत्नी कैश्चिद्भिरर्थिभिर्याच्य-
माना तत्पारितोषिकं तेभ्यः समस्तमपि वितीर्य

यथावस्थिता गृहमुपेयुषी तद्वृत्तान्तं विज्ञापनापूर्वं किञ्चिच्चरणस्फुरच्छोफाय पत्ये निवेदयामास । अथ त्वमेव मे शरीरिणी कीर्त्तिरिति श्लाघमानस्तदा स्वगृहमागतं कमपि भिक्षुं वीक्ष्य भुवने तदुचितं किमपि देयमपश्यन् संजातनिर्वेद इदमवादीत् ॥

अर्था न सन्ति न च मुञ्चति मां दुराशा
दानद्धि सङ्कुचति दुर्ललितः करो मे ।
याञ्चा च लाघवकरी स्ववधे च पापं
प्राणाः स्वयं व्रजत किं परिदेवितेन ॥ १ ॥
दारिद्र्यानलसंतापः शान्तः संतोषवारिणा ।
दीनाशाभङ्गजन्मा तु केनायमुपशाम्यतु ॥ २ ॥
व्रजत व्रजत प्राणा अर्थिनि व्यर्थतां गते ।
पश्चादपि हि गन्तव्यं क्व सार्थः पुनरीदृशः ॥ १ ॥
न भिक्षा दुर्भिक्षे पतति दुरवस्थाः कथमृणं
लभन्ते कर्माणि क्षितिपरिवृढान्कारयति कः[1] ।
अदत्त्वापि ग्रासं ग्रहपतिरसावस्तमयते
क्व यामः किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीवितविधिः २
क्षुत्क्षामः पथिको मदीयभवनं पृच्छन्कुतोप्यागतः

[1] D द्विज.

तत्किं गेहिनि किंचिदस्ति यदयं भुङ्क्ते बुभुक्षातुरः ।
वाचास्तीत्यभिधाय नास्ति च पुनः प्रोक्तं विनैवाक्षरैः
स्थूलस्थूलविलोललोचनजलैर्बाष्पाम्भसां बिन्दुभिः
॥ ३ ॥

इति तद्वाक्यान्त[1] एव स माघपण्डितः[2] पञ्चत्व-मवाप । प्रातस्तं वृत्तान्तमवगम्य श्रीभोजेन श्रीमालेषु सजातिषु धनवत्सु सत्सु तस्मिन्पुरुषरत्ने विनष्टे क्षुधाबाधिते सति भिल्लमाल इति तज्ज्ञातं[*] नाम[3] निर्ममे ॥

पुरा समृद्धिविशालायां विशालायां पुरि मध्यदेशजन्मा काश्यपगोत्रः सर्वदेवनामा द्विजो निवसन् जैनदर्शनसंसर्गात्प्रायः प्रशान्तमिथ्यात्वो धनपाल-शोभनपुत्रद्वयेनान्वितः कदाचिदागतान् श्रीवर्द्धमान-सूरीन्गुणानुरागान्निजोपाश्रये निवास्य निर्द्वन्द्वभक्त्या परितोषितान्सर्वज्ञपुत्रानिति धिया तिरोहितं निजपूर्वजनिधिं पृच्छंस्तैर्वचनच्छलेनार्द्धविभागं याचितः संकेतनिवेदनाल्लब्धनिधिस्तदर्द्धं यच्छंस्तैः पुत्रद्वयादर्द्धं याचितो ज्यायसा धनपालेन मिथ्या-

१ B C गजद्वाण्प. २ क सार्थः पुनर्दिश इति वाक्यान्ते ३ इति ज्ञानात्तज्ज्ञातेर्नाम

* तेन कर्मणा प्रसिद्धं

त्वान्धमतिना जैनमार्गनिन्दापरेण निषिद्धः कनीयसि शोभने कृपापरः स्वप्रतिज्ञाभङ्गपातकं तीर्थेषु क्षालयितुमिच्छुः प्रतितीर्थं प्रतस्थे। अथ पितृभक्तेन शोभननाम्ना लघुपुत्रेण तं तदाग्रहान्निषिध्य पितुः प्रतिज्ञां प्रतिपालयितुमुपात्तव्रतः स्वयं तान्गुरूननुससार। अभ्यस्तसमस्तविद्यास्थानेन[1] धनपालेन श्रीभोजप्रसादसंप्राप्तसमस्तपण्डितप्रकृष्टप्रतिष्ठेन निजसहोदरामर्षभावाद्द्वादशाब्दीं यावत्स्वदेशनिषिद्धजैनदर्शनप्रवेशेन तद्देशोपासकैरत्यर्थमभ्यर्थनया गुरुपुरुषेष्वाहूयमानेषु सकलसिद्धान्तपारावारपारदृश्वा स शोभननामा तपोधनो गुरूनापृच्छ्य तत्र प्रयातो धारायां प्रविशन् पण्डितधनपालेन राजपाटिकायां व्रजता तं सहोदरमित्यनुपलक्ष्य सोपहासं गर्दभदन्त भदन्त नमस्ते इति प्रोक्ते कपिवृषणास्य वयस्य सुखं ते इति शोभनमुनेर्वचसान्तश्चमत्कृतो मया नर्मणापि नमस्ते इत्युक्तेऽनेन तु वयस्य सुखं ते इत्युच्चरता वचनचातुर्यान्निर्जितोऽस्मीति। तत्कस्यातिथयो यूयमिति धनपालस्यालापैर्भवत एवातिथयो वयमिति शोभनमुने-

---

१ पठितपुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रवेद४वेदाङ्गेन ६.

र्वाचमाकर्ण्य वटुना सह निजसौधे प्रस्थाप्य तत्रैव स्थापितः । स्वयं सौधे समागत्य धनपालः प्रियालापैः सपरिकरमपि तं भोजनाय निमन्त्रयंस्तैः प्रासुकाहारसेवापरैर्[1]निषिद्धः । बलाद्दोषहेतुं पृच्छन्

भजेन्माधुकरीं वृत्तिं मुनिर्म्लेच्छकुलादपि ।
एकान्नं नैव भुञ्जीत बृहस्पतिसमादपि ॥ १ ॥

तथाच । जैनसमये दशवैकालिके ॥

*महुकारसमा बुद्धा जे भवन्ति अणिस्सिया ।
नाणापिण्डरया दन्ता तेण वुच्चन्ति साहुणो ॥ १

इति स्वसमयपरसमयाभ्यां निषिद्धं कल्पितं[2]माहारं परिहरन्तः शुद्धाशनभोजिनो वयमिति तच्चरित्रचित्रितमनाः सतुष्णीकमुत्थाय सौधमाप । मज्जनारम्भे गोचरचर्यया समागतं तन्मुनिद्वन्द्वमवलोक्य सिद्धेऽन्नपाके तद्ब्राह्मण्योपढौकिते दधिमुनिभ्यां, व्यतीतकियद्दिनमेददिति पृच्छ्यमाने, धनपालः किमत्र पूतराः सन्तीति सोपहासमभिदधानो, व्य-

* मधुकरसमा भ्रमरवृत्तयः, बुद्धा ये भवन्ति, अनिश्रिता मिश्रादोषरहिताः, नानापिण्डरता दान्ताः तेन हेतुना साधव उच्यन्ते ॥

१ जिनोक्तजीवहिंसारहिताहारसेवनतत्परैः २ कमपि मान्वादिकमुद्दिश्य निष्पादितं.

तीतदिनद्वयमेदिति ब्राह्मण्या निर्णीय प्रोक्तं ताभ्यां पूतराः सन्तीत्यत्रेत्यभिहिते स्नानासनात्तद्दर्शनार्थमुत्थाय तत्रागतः सन्, स्थालेऽधिरोपितदधिसंनिधौ यावद्यावकपुम्भेऽधिरूढैस्तद्वर्णजन्तुभिर्दधिपिण्ड इव पाण्डुरतामालोक्य जिनधर्मे जीवदयाप्राधान्यं तत्रापि जीवोत्पत्तिज्ञानवैदग्ध्यं ॥ यतः॥

*मुग्गमासाइपमुहं[2] विदिलं कच्चम्मि[3] गोरसे पडइ।
ता तसजीवुप्पत्ती भणन्ति दहिए तिदिणुव्वरिए[4] १

तज्जिनशासने एवेति निश्चित्य शोभनमुनेः शोभनबोधात्सम्यक्त्वप्रतिपत्तिपुरःसरं सम्यक्त्वं भेजे। कर्मप्रकृत्यादिजैनविचारग्रन्थेषु प्रकृत्या प्राज्ञः परं प्रावीण्यमुद्वहन्, प्रातः प्रातर्[5]जिनार्चावसरप्रान्ते

कतिपयपुरस्वामी कायव्ययैरपि दुर्ग्रहो
मतिवितरता मोहेनाहो मयानुसृतः पुरा।
त्रिभुवनपतिर्बुद्ध्याराध्योऽधुना स्वपदप्रदः।
प्रभुरधिगतस्तत्प्राचीनो दुनोति दिनव्ययः॥ १ ॥

[* मुद्गमाषादिप्रमुखं द्विदलं अपक्वे गोरसे पतति तदा त्रसजीवोत्पत्तिं भणन्ति दधि त्रिदिनोद्धरिते च]

१ सालक्तककार्पासतूलवर्तिकायामित्यर्थः   २ (° पमुहं.

३ कच्चम्मि ४ तिदिणुव्वरि ५ प्रातिप्रातः

*सव्वत्थ[1] अत्थि धम्मो जा मुणियं जिन न सासणं तुम्ह ।
कणगाउराण कणगुव्व[2] सासियपयमलम्भमाणाणं ॥१॥

देशाधीशो ग्राममेकं ददाति
ग्रामाधीशः क्षेत्रमेकं ददाति ।
क्षेत्राधीशः शिम्बिकाः[3] संप्रदत्ते
सार्वः[4] तुष्टः संपदं स्वां ददाति ॥ १ ॥

इत्यादीनि वाक्यानि पठन्स धनपालः
कदाचिन्नृपेण सह मृगयां नीतो धनपालोऽभिहितः
किं कारणं नु धनपाल[5] मृगा यदेते
व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति भुवं वराहाः ।
देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्वजाति-
मेके मृगाङ्कमृगमादिवराहमन्ये ॥ १ ॥

राज्ञा बाणेन मृगे विद्धे सति तद्वर्णनाय विलोकितमुखो धनपालः प्राह ।

---

* सर्वत्र धर्मोऽस्ति यावत् ज्ञातं हे जिन न शासनं तव । कनकातुराणां कनकमिव श्वसितपदमलभमानां ॥ यथा धत्तूररसमत्ताः सर्वत्र कनकं पीतवर्णं पश्यन्ति यतः स्वस्य धवलपदं शुद्धपदं न प्राप्ता विपरीतं पश्यन्तीत्यर्थः। यद्वा श्वासितपदं विश्वासयोग्यं स्थानं यामुणियं मात्शुग्संवर्मिति वा (घ)]

१ C सव्वत्थ २ कणगं व. ३ A सैनिकां B शाकमात्रं
४ सर्वज्ञः ५ B C कविराज.

रसातलं यातु तवात्र पौरुषं
कुनीतिरेषा शरणो[1] ह्यदोषवान् ।
निहन्यते यद्बलिनापि दुर्बलो
हहा महाकष्टमराजकं जगत् ॥ २ ॥

इति तन्निर्भर्त्सनात्क्रुद्धो नृपः किमेतदित्यभिदधाने

[2]वैरिणापि हि मुच्यन्ते प्राणान्ते तृणभक्षणात् ।
तृणाहाराः सदैवैते हन्यन्ते पशवः कथम् ॥ १ ॥

इत्यूचेऽतोऽद्भुतसंजातकृपेण नृपेण धनुर्बाणभङ्गमङ्गीकृत्याजीवितान्तं संन्यस्तमृगयाव्यसनेन पुरं प्रत्यागच्छता तत्र यज्ञमण्डपे यज्ञस्तम्भनियन्त्रितच्छागस्य दीनां गिरमाकर्ण्य किं पशुरसौ व्याहरतीत्यादिष्टः स धनपालोऽवधेहीति प्राह ॥

नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया
संतुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ।
स्वर्गं याति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥ १ ॥

इति तद्वाक्यानन्तरं राज्ञा किमेतदिति भूयोभियुक्तः ।

१ शरणागतः । २ (अत्र धनपालः । रसातलमित्यादि० तन्निर्भर्त्सनात्क्रुद्धो नृपः किमेतदित्यभिदधानः वैरिणोपि

यूपं कृत्वा पशून्हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम् ।
यद्येवं गम्यते स्वर्गे नरके केन गम्यते ॥ २ ॥
सत्यं यूपं तपो ह्यग्निः कर्माणि समिधो[1] मम ।
अहिंसामाहुतिं दद्यादेवं यज्ञः सतां मतः[2] ॥ ३ ॥

इत्यादि शुकसंवादोदितानि[3] वचांसि नरेन्द्रस्य पुरतः पठन् हिंसाशास्त्रोपदेशिनो हिंसकप्रकृतीन्ब्राह्मणरूपेण राक्षसांस्ताञ्ज्ञापयन्नृपमहर्द्धर्माभिमुखं चकार ॥ अथ कस्मिन्नप्यवसरे नरेश्वरः सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे व्रजन्सदा सर्वज्ञशासनप्रशंसापरं पण्डितं धनपालमालपत् । सर्वज्ञस्तावत्कदाचिदासीत्तद्दर्शने साम्प्रतं कश्चिज्ज्ञानातिशयोस्तीत्यभिहिते, अर्हत्कृतेऽर्हच्चूडामणिग्रन्थे[4] विश्वत्रयस्यत्रिकालवस्तुविषयस्वरूपपरिज्ञानमद्यापि विद्यत इति तेनोक्ते, त्रिद्वारमण्डपे स्थितः कस्मिन्द्वारेऽस्माकं निर्गम इति शास्त्रकलङ्कारोपणोद्यते नृपे बुद्धिमात्रा त्रयोदशीति पाठं सत्यापयता भूर्जपत्रे नृपप्रश्ननिर्णयमालिख्य मृण्मयगोलके निधाय च

१ C प्राणाः समिधयो २ एष यज्ञः सनातनः ३ श्रुतिसंवाद० ४ D) अर्हन्नश्रीचूडामणिनामानि. (५ निर्णयस्तु बुद्धिमात्रगम्य इति लोकोक्तिः, तत्स्थानेऽधुना सर्वसिद्धा त्रयोदशीति ज्योतिर्विदः ।.

छगिकाधरस्य तं समर्प्य देव पादोऽवधार्यतामिति नृपं प्राह । नृपस्तद्बुद्धिसंकटे निपतितं स्वं मन्यमान एतद्द्वारत्रयस्य मध्यात्किमपि निर्णीतं भविष्यतीति विमृश्य सूत्रभृद्भिर्मण्डपपद्मशिलातलमपनीय तन्मार्गेण निर्गत्य तं गोलकं भित्वा तेष्वक्षरेषु तमेव निर्गमनिर्णयं वाचयंस्तत्कौतुकेनाकलचित्तः श्रीजिनशासनमेव प्रशशंस ।

तथाहि ॥

द्वाभ्यां यन्न हरिस्त्रिभिर्न च हरः स्रष्टा न चैवाष्टभि-
र्यन्न द्वादशभिर्गुहो न दशकद्वन्द्वेन लङ्कापतिः ।
यन्नेन्द्रो दशभिः शतैर्न जनता नेत्रैरसंख्यैरपि
तत्प्रज्ञानयनेन पश्यति बुधश्चैकेन वस्तु स्फुटम् ॥१

अथ धनपालः ऋषभपञ्चाशिकास्तुतिं निर्माय, सरस्वतीकण्ठाभरणप्रासादे स्वनिर्मितप्रशस्तिपट्टिकां राज्ञे कदाचिद्दर्शयामास[1] तत्र ।

[2]अभ्युद्धृता वसुमती दलितं रिपूरः
क्रोडीकृता बलवता बलिराज्यलक्ष्मीः ।
एकत्र जन्मनि कृतं तदनेन यूना
जन्मत्रये यदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥ १ ॥

१ (१ पट्टिकायां कदाचिन्नृपः (२ खण्डप्रशस्तावपिदम्

काव्यमिदं निर्वर्ण्य पारितोषिके तस्याः पट्टिकायाः काञ्चनकलशं ददौ नृपः। तस्मात्प्रासादादपसरंस्तदीयद्वारखत्तके[1] रत्या सह हस्ततालदानपरं स्मरं मूर्त्तिमन्तमालोक्य नृपेण हासहेतुं[2] पृष्टः पण्डितः प्राह ।

स एव भुवनत्रयप्रथितसंयमः शंकरो
बिभर्त्ति वपुषाधुना विरहकातरः कामिनीम् ।
अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं
करेण परिताडयन् जयति जातहासः स्मरः ॥ १

*अन्नदिणे सिवभवणे दुवारदेसे निए वि भङ्गिगणं ।
किं दुब्बलो पलोइअ निवपुट्ठो भणइ धणपालो २

दिग्वासा यदि तत्किमस्य धनुषा तच्चेत्कृतं भस्मना
भस्माथास्य किमङ्गना यदि च सा कामं पुनर्द्वेष्टि किम् ।
इत्यन्योन्यविरुद्धचेष्टितमहो पश्यन्निजस्वामिनो
भृङ्गी सान्द्रशिरापिनद्धपरुषं[3] धत्तेऽस्थिशेषं वपुः १

[4]पाणिग्रहे पुलकितं वपुरैशं भूतिभूषितं जयति ।

---

* अन्यदिने शिवभवने द्वारदेशे निजेपि भृङ्गिगणं । (वीक्ष्य)
किं दुर्बलः प्रलोकयते एवं नृपपृष्टो भणति धनपालः ॥ ३ ॥

१ प्रवेशविशेषे. (२ C D हास्य.) ३ घननाडीनिबद्धकार्कश्यं.
४ गोवर्द्धनसप्तशत्यामिदम्.

अङ्कुरित इव मनोभूर्यस्मिन्भस्मावशेषोपि ॥ ३

अमध्यमश्नाति विवेकशून्या
स्वनन्दनं कामयतेऽतिसक्ता ।
खुराग्रशृङ्गैर्विनिहन्ति जन्तून्
गौर्वन्द्यते केन गुणेन राजन् ॥ ४ ॥

पयःप्रदानसामर्थ्याद्वन्द्या चेन्महिषी न किम् ।
विशेषो दृश्यते नास्या महिषीतो मनागपि ॥ ५

इत्यादिभिः प्रसिद्धासिद्धसारस्वतोद्गारैर्नृपं रञ्जयन् यावदास्ते तावत्कोपि सांयात्रिको द्वाःस्थनिवेदितः सभां प्रविश्य नृपं नत्वा मदनपट्टिकायां[1] प्रशस्तिकाव्यानि दर्शयामास । नृपेण तल्लाभस्थानके पृष्टे स एवमवादीत् । नीरधावकस्मादेव मम वाहने स्खलिते निर्यामकैः शोध्यमाने समुद्रे तन्मग्नं[2] शिवायतनमालोक्य परितः परिस्फुरज्जलमप्यन्तः सलिलविकलमवलोक्य कस्यामपि भित्तौ वर्णान्निर्वर्ण्य च तज्जिज्ञासया मदनपट्टिकां[3] तत्र प्रस्थाप्य तत्कान्ताक्षरमयी[4] पट्टिकेयमिति नृपतिर्निशम्य तदुपरि मृन्मयीं पट्टिकां नियोज्य तत्र

---

१ मेणपट्टीति लोकोक्तौ.

२ B) तन्निमग्नं. ३ मदनमयपट्टिकायां ४ तत्संकेताक्षरमयी.

पतितान्[1]वर्णान्पण्डितैर्वाचयामास ॥

आबाल्याधिगमान्मयैव गमितः कोटिं परामुन्नते-
रस्मत्संकथयैव पार्थिवसुतः सम्प्रत्यसौ लज्जते ।
इत्थं खिन्न इवात्मजेन यशसा दत्तावलम्बोम्बुधे-
र्यातस्तीरतपोवनानि तपसे वृद्धो[2] गुणानां गणः १

देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुःप्रत्यर्थिसीमन्तिनी-
वैधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिशं क्रुद्धे परिभ्राम्यति ।
आस्तामन्यनितम्बिनी रतिरपि[3] त्रासात्स पार्श्वे करे
भर्तुर्हर्तुमशन्मदान्धमधुपीनीलीनिचोलं* धनुः २

चिन्तागम्भीरकूपादनवरतचलद्भूरिशोकारघट्ट-
व्याकृष्टं निःश्वसन्त्यः पृथु[4]नयनघटीयन्त्रमुक्ताश्रु-
धारम् ।
नासावंशप्रणालीविषमपथपतद्बाष्पपानीयमेतत्[5]
देव त्वद्वैरिनार्यः स्तनकलशयुगेनाऽविरामं[6] वहन्ति ३

इति संपूर्णेषु काव्येषु वाच्यमानेषु ॥

अयि खलु विषमः पुराकृतानां
भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ।

अस्य काव्यस्योत्तरार्द्धं छिन्नपादिभिः[7] परःशतै-

---

* भ्रमरीश्यामिकाप्रच्छदपटमिव यस्य तत्पुण्यं

१ A B विपरीतान्. (२ वृद्धिं प्राप्तो जरठश्च) ३ D रतिरति.
४ मृदु. ५ एतत्. ६ अविरामं. ७ छिन्नपदसंपादनशीलैः

रपि पण्डितैः परिपूर्यमाणमपि विसंवदतीति राज्ञा धनपालपण्डितः पृष्टः ।

हरशिरसि शिरांसि यानि रेजु-
र्हरिहरितानि लुठन्ति गृध्रपादैः ॥ १ ॥

इदमेवोत्तरार्द्धं संवदतीति नृपेणोक्ते सति स पण्डितः प्रोवाच । यदि गुम्फार्थाभ्यां श्रीरामेश्वरप्रशस्तिभित्ताविदं न भवति तदतःपरमाजीवितान्तं कवित्वस्य संन्यास एवेति तत्प्रतिश्रवसमकालमेव यानपात्रे निर्यामकान्निक्षेप्यावगाह्यमाने नीरधौ षड्भिर्मासैस्तं प्रासादमासाद्य पुनर्मदनपट्टिकायां न्यस्तायामिदमेवोत्तरार्द्धमागतमालोक्य तस्मै तदुचितं पारितोषिकं प्रसादीचकार ॥ इति खण्डप्रशस्तेर्यथाश्रुतानि बहूनि काव्यानि मन्तव्यानि ॥

कदाचिद्राज्ञा सेवाश्लथतां पृष्टः, स्वं[1] पण्डितस्तिलकमञ्जरीगुम्फवैयग्र्यं जगौ । शिशिरयामिन्याश्चरमयामे निर्विनोदत्वात्तां प्रथमादर्शप्रतिमानीय पण्डितेन व्याख्यायमानां तिलकमञ्जरीकथां वाचयंस्तद्रसनिपातभीरुः पुस्तकस्याधः कच्चोलकयुतसुवर्णस्थालस्थापनापूर्वं तां समाप्य तच्चित्रकविताचि-

१ G D सः

म्रीयमाणचित्तो नृपः पण्डितं प्राह । मामत्र कथानायकं कुर्वन् विनतायाः पदेऽवन्तीमारोपयन् शक्रावतारतीर्थस्य पदे महाकालमाकलयन् यद्याचसे तत्तुभ्यं ददामीत्यभिदधाने नृपे खद्योतप्रद्योतनयोः सर्षपकनकाचलयोः काचकाञ्चनयोः धत्तूरकल्पपादपयोरिव तेषां महदन्तरमित्युच्चरन्

*दोमुहय निरक्खर लोहमइय[1] नाराय तुज्झ किं[2] भणिमो ।

गुञ्जाहि समं कणयं तोलन्तु न गउसि पायालं १

इत्याक्रोशपरे तस्मिन्नजाज्वल्यमानेऽग्नौ श्रीभोजे तां मूलप्रतिमिन्धनीचकार। अथ स द्विधा निर्वेदभाग् द्विधाऽवाङ्मुखो निजसौधपश्चाद्भागे जीर्णमञ्चाधिरूढो निःश्वसन् भृशं सुष्वाप । वालपण्डितया तत्सुतया सभक्तिकमुत्थाप्य स्नानपानभोजननिर्मापणानन्तरं तिलकमञ्जरी प्रथमादर्शलेखदर्शनात्[3] संस्मृत्य ग्रन्थस्यार्द्धं लेखयांचक्रे तदुत्तरार्द्धं नूतनीकृत्य ग्रन्थः समर्थितः ॥

---

* रे द्विमुखक निरक्षर लोहमय नाराचतुल्य त्वां किं भणामः गुञ्जाभिः समं कनकं तोलयन् न गतोऽसि पाताले ।

१ A लोहमयी २ C किंत्तिय. ३ C D प्रथमादर्शलेखनात्

अन्यदा भोजसभायां काव्यमिदमुक्तं तेन ।
धाराधीश धरामहीशगणने कौतूहलीयानथं
वेधास्त्वद्गणनां चकार खटिकाखण्डेन रेखां दिवि ।
सैवेयं त्रिदशापगा समभवत्त्वत्तुल्यभूमिधवा-
भावात्तत्त्यजति स्म सोयमवनीपीठे तुषाराचलः १
अपरपण्डितैरस्मिन्काव्ये उपहसिते धनपालेनोक्तम्
शैलैर्बन्धयति स्म वानरहृतैर्वाल्मीकिरम्भोनिधिं
व्यासः पार्थशरैस्तथापि न तयोरत्युक्तिरुद्भाव्यते ।
वस्तु प्रस्तुतमेव किंचन वयं ब्रूमस्तथाप्युच्चकै-
र्लोकोयं हसति प्रसारितमुखस्तुभ्यं प्रतिष्ठे नमः ॥

एकदा राजन्महाभारती कथा श्रूयतामित्युक्ते प-
ण्डितं प्रति परमार्हतेन तेन प्रत्युक्तं
कानीनस्य मुनेः स्वबान्धववधूवैधव्यविध्वंसिनो
नेतारः किल पञ्च गोलकसुताः कुण्डाः* स्वयं पा-
ण्डवाः ।
तेमी पञ्च समानजातय इति ख्यातास्तदुत्कीर्त्तनं
पुण्यं स्वस्त्ययनं भवेद्यदि नृणां पापस्य कान्या
गतिः ॥ २ ॥

शोभनमुनेश्चतुर्विंशतिका[1] स्तुतिः प्रतीतैव[2] ॥

(* अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलकः)

१ B D तु शोजनचतु. २ धनपालस्य धनपालपञ्चाशिकाविद्याने.

अधुना किमपि प्रबन्धादि क्रियमाणमास्ते नृपेणेत्युक्ते धनपालः प्राह ।

आरनाल[1]गलदाहशङ्कया

मन्मुखादपगता सरस्वती ।

तेन वैरिकमलाकचग्रह—

व्यग्रहस्त न कवित्वमस्ति मे ॥ १ ॥

वचनं धनपालस्य चन्दनं मलयस्य च ।

सरसं हृदि विन्यस्य कोभून्नाम न निर्वृतः ॥ १ ॥

अन्यदा सर्वाण्यपि दर्शनानि एकत्राहूय मुक्तिमार्गे पृष्टे ते स्व२दर्शनपक्षपातं ब्रुवाणाः सत्यमार्गजिज्ञासयैकीक्रियमाणाः षाण्मासीमवधीकृत्य श्रीशारदाराधनतत्पराः । कस्या अपि निशः[2] शेषे जागर्मीति व्याहृति[3]पूर्वमुत्थाप्य[4] सा नृपं ॥

श्रोतव्यः सौगतो धर्मः कर्त्तव्यः पुनरार्हतः ।

वैदिको व्यवहर्त्तव्यो धातव्यः परमः शिवः ॥ १ ॥

अथवा धातव्यं पदमक्षयं । श्लोकममुं राज्ञे दर्शनेभ्यश्च समादिश्य श्रीभारती तिरोदधे ।

अहिंसालक्षणो धर्मो मान्यादेवी च भारती[5] ।

---

१ आरनालं काञ्जिकमुष्णोदकं वा उपदंशकं वा

२ C निशा. ३ C D व्याहृतः ४ स्तुत्या. ५ G D सरस्वती.

ध्यानेन मुक्तिमाप्नोति सर्वदर्शनिनां मतम्[1] ॥ २ ॥
इति श्लोकयुग्मं[2] निर्माय नृपाय निरपायनिर्णयं प्राहुः ॥

अथ तन्नगरनिवासिनी शीताभिधाना रन्धनी कमपि विदेशवासिनं कार्पटिकं सूर्यपर्वणि जलाश्रये कङ्गुणीतैलमास्वाद्य गृहमुपेत्य पाकप्राशनमुपादाय[3] तद्वमनाद्विपन्नमालोक्य[4] सद्रव्यमित्युत्पद्यमानकलङ्कशङ्काकुलतया पश्चात्ताय तद्वमनमेव[5] बुभुजे । तस्मिन्स्थिरे प्रादुर्भूत[6]प्रातिभवैभवा विद्यात्रयीं रघुवात्स्यायनकामशास्त्रचाणाक्यनीतिशास्त्रमीपत्सम[7]भ्यस्य च नवयौवनया विजयाभिधानया विदुष्या स्वसुतया सार्द्धं श्रीभोजस्य सदः शृङ्गारयन्ती श्रीभोजं प्रति प्राह ॥

शौर्य[8] शत्रुकुलक्षयावधि यशो ब्रह्माण्डभाण्डावधिस्त्यागस्तर्कुकवाञ्छितावधिरियं[9] क्षोणी समुद्रावधिः।
श्रद्धा पर्वतपुत्रिकापतिपदद्वन्द्वप्रमाणावधिः

---

१ B D मुक्तिमार्गः स्यादेवं २ D युग्मश्लोकमुक्त्वा देवी निरगच्छत् ३ उपनीय. ४ कार्पटिकं पाकाय तस्या गृहेऽन्नं कारयित्वा निशि घृतकुपिकाव्यत्ययेन काङ्गुणीतैलं परिवेषितं तं विपन्नं विलोक्य ५ तदशनमेव. ६ C D प्रभूत. ७ त्रयीमापन्. ८ लोकोत्सैा त्यागडो ९ रिति.

श्रीमद्भोजमहीपतेर्निरवधिः शेषो गुणानां गणः ॥१

अथ विनोदप्रियेण राज्ञा कुचवर्णनाय नियुक्ता[1] विजया प्राह ॥

उन्नाहश्चिबुकावधिर्भुजलतामूलावधिः संभवो
विस्तारो हृदयावधिः कमलिनीसूत्रावधिः संहतिः।
वर्णः स्वर्णकथावधिः[2] कठिनता वज्राकरक्ष्मावधि-
स्तन्वङ्ग्याः स्तनमण्डले यदपरं[3] लावण्यमस्तावधि १

इति तद्वर्णनाकर्णनाद्[4] कविना राज्ञा ॥

किं वर्ण्यते कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः ।

तयोक्तम्

सप्तद्वीपकरग्राही भवान् यत्र करप्रदः ॥ २

राज्ञा.

प्रहतमुरजमन्द्रध्वानवद्भिः पयोदैः
कथमलिकुलनीलैः सैव दिग् संप्ररुद्धा ।

तयोक्तम्

प्रथमविरहखेदम्लायिनी यत्र बाला
वसति नयनवान्तैरश्रुभिर्धौतवक्त्रा ॥ ३ ॥

राज्ञा.

---

१ अनुयुक्ता २ A B कषावधिः ३ D कुचमण्डले किमपरं
४ (G D) तद्वर्णनाकर्णनात्

सुरताय नमस्तस्मै जगदानन्ददायिने ।
इति प्रोक्ते ॥
आनुषङ्गि फलं यस्य भोजराज भवादृशाः ॥ १ ॥
इति विजययोक्ते राजा सत्रपमधोमुखं[1] तस्थौ।
ततो राजा तां भोगिनीं चक्रे
अन्यदा तया जालान्तरे, चन्द्रकरस्पर्शेऽपाठि ।
अलं कलङ्कशृङ्गार करस्पर्शनलीलया ।
चन्द्र चण्डीशनिर्माल्यमसि न स्पर्शमर्हसि ॥ १ ॥
इत्यत्र बहु वक्तव्यं परंपरया तत्तु ज्ञातव्यम् ॥
इति शीतां[2]पण्डिताप्रबन्धः ॥
॥ अथ मयूरबाणाभिधानौ भावुकशालकौ पण्डितौ निजविद्वत्तया मिथः स्पर्द्धमानौ नृपसदसि लब्धप्रतिष्ठावभूतां । कदाचिद्बाणपण्डितो जा[3]मिमिलनाय तद्गृहं गतो निशि द्वारप्रसुप्तो भावुके[4]नानुनीयमानां जामिं निशम्य तत्र दत्तावधान इत्यशृणोत् ॥
गतप्राया रात्रिः कृशतनुशशी शीर्यत इव
प्रदीपोयं निद्रावशमुपगतो घूर्णित इव ।
प्रणामान्तो मानस्त्यजसि न तथापि क्रुधमहो

१ C D मुखः २ सीता ३ कन्या ४ जामात्रा ५ इमां

इति भूयो भूयस्तेन त्रिपदीमुदीर्यमाणामाकर्ण्य ।
कुचप्रत्यासत्त्या हृदयमपि ते चण्डि कठिनम् । १

इति भ्रातृमुखात्तूर्यं पदमाकर्ण्य क्रुद्धा सा सत्रपा च कुष्ठी भवेति तं भ्रातरं शशाप । इति पतिव्रताव्रतप्रभावात्तदात्वप्रभृतिरोगोभूत्[1] । प्रातः शीतरक्षापिहिततनुर्नृपसभायातो मयूरेण मयूरेणेव कोमलगिरा वरकोढीति[2] तं प्राकृतशब्दे प्रोक्ते चतुरचक्रवर्ती नृपो बाणं सविस्मयं प्रेक्ष्यमाणस्तेन[3] प्रस्तावान्तरे देवताराधनोपायश्चेतस्यवतारयांचक्रे[4] बाणस्तु सापत्रपस्तत[5] उत्थाय नरगसीमानि स्तम्भमारोप्य खदिराङ्गारपूर्णमधःकुण्डं विधाय स्तम्भाग्रवर्त्तिनि सिक्कके[6] स्वयमाधिरूढः सूर्यस्ततो प्रतिकाव्यप्रान्ते सिक्ककपदं छुरिकया छिन्दन् पञ्चभिः काव्यैस्तेन पञ्चसु पदेषु छिन्नेषु सिक्काग्रे विलग्नः षष्ठेन काव्येन प्रत्यक्षीकृतभानुस्तत्प्रसादात्सद्यः संजातजात्यकाञ्चनकायः[7]। अन्यस्मिन्नहनि स सुवर्णचन्दनावलिप्ताङ्गः संवीतसितदिव्यवसनः समाजगाम । तद्वपुःपाटवं पश्यता नृपेण सूर्यवरप्रसादं म-

---

१ C D तदात्वे प्रसूतप्रजूनरोगः २ B वरकोढी D बकोढी ३ ततः
४ C चिन्तयांचक्रे ५ सत्रपः ६ शिक्यके ७ कायकान्तिः

यूरे विज्ञपयति बाणो बाणनिभया गिरा तं मर्मणि विव्याध । यदि देवताराधनं[1] सुकरं तदा त्वमपि किमपीदृक् चित्रमाविःकुरु । इत्यभिहिते तेन मयूरेण तं प्रति प्रतिवचः संदधे । निरामयस्य किमायुर्वेदाविदा तथापि तव वचः सत्यापयितुं निजपादौ च पाणी छुर्या विदार्य त्वया षष्ठे काव्ये सूर्यः परितोषितोऽहं तु पूर्वस्य काव्यस्य षष्ठेऽक्षरे भवानीं परितोषयामीति प्रतिश्रुत्य सुखासनमासीनश्चण्डिकाप्रासादपश्चाद्भागे निविष्टो माभ्राङ्क्षीर्विभ्रममिति षष्ठक्षरे प्रत्यक्षीकृतचण्डिकाप्रसादात्प्रत्यग्रप्रथमानवपुःपल्लवः स्वसन्मुखं च तत्प्रासादमालोक्याभिमुखागतैर्नृपतिप्रमुखराजलोकैः कृतजयजयारवो महता महेन पुरं प्राविक्षत् । [2]एतस्मिन्नवसरे मिथ्यादृशां शासने विजयिनि सम्यग्दर्शनद्वेषिभिः कैश्चित्प्रधानपुरुषैर्नृपोऽभिदधे। यदि जैनमते कश्चिदीदृग्प्रभावविर्भावः प्रभवति तदा सिताम्बराः स्वदेशे स्थाप्यन्ते नो चेन्निर्वास्यन्ते इति तद्वचनानन्तरं श्रीमानतुङ्गाचार्यास्तत्राकार्य निजदेवतातिशयं कमपि दर्शयन्तु[3] इति राज्ञा भणितं । ते प्राहुः ।

---

१ A आराधनाद्यं २ D ततस्तौ स्पर्द्धया काश्मीरं गतौ ३ दर्शयत.

मुक्तानामस्मद्देवतानामत्र कोऽतिशयः संभवति तथापि तत्किंकराणां सुराणां प्रभावाविर्भावः कोपि विश्वचमत्कारकारी दर्श्यत इत्यभिधाय चतुश्चत्वारिंशतां निगडैर्निजमङ्गं नियमितं कारयित्वा तन्नगरवर्त्तिनः श्रीयुगादिदेवस्य प्रासादपाश्चात्यभागे स्थितो मन्त्रगर्भं भक्तामरेति नवं स्तवं कुर्वन्प्रतिकाव्यं भग्नैकैकनिगडः शृङ्खलासंख्यैः काव्यैः पर्याप्तस्तवोऽभिमुखीकृतप्रासादः शासनं प्रभावयामास ॥ इति श्रीमानतुङ्गाचार्यप्रबन्धः ॥

॥ अथ कदापि राजा स्वदेशपण्डितानां पाण्डित्यं श्लाघमानो गूर्जरदेशमविदग्धतया निन्दन् स्थानपुरुषेणाभिदधे । अस्मद्देशीयाबालगोपालस्यापि भवदीयपण्डिताग्रणीः कोपि तुलां नारोहतीति। ततः[3] ज्ञापितवृत्तान्तः श्रीभीमः कदापि गोवेषधा-

---

१ C D) ततश्चत्वारिंशत् २ C देशीयबालगोपालयोः

३ विज्ञप्ते नृपस्तं वृथा भाषिणं चिकीर्षुः आकारसंवृत्या कियन्तमपि कालं विलम्बमानः स्थानपुरुषेण तद्वृत्तान्तं ज्ञापितः श्रीभीमः स्वदेशसीमान्तनगरे विदग्धाः काश्चित्पण्यस्त्रियः कांश्चन गोपवेषधारिणः पण्डितांश्च मुक्तवान् । अन्यदा श्रीभोजदौवारिकेण, तत्रागत्य कश्चिद्विधो गोपः प्रतापदेवीनाम्नीं पण्यस्त्रियं स गृहीत्वा विदग्धलोकसुवासारां धारामागादवाप्य तां क्वापि सज्जनाकृते विमुच्य प्रत्यूषमुखे भूपाय गोपे निवेदिते श्रीभोजेन किमपि वदेत्यादिष्टः

रिणं पण्डितं पणस्त्रियं च तत्र प्रहितवान् । तत्र प्रत्यूषे नृपसमीपे नीतो गोपालः श्रीभोजेन किमपि निवेदयेत्यादिष्टः

*भोय ए हु गलिं[1] कण्ठुलउ भण केहउं[2] पडिहाइ।
उर लच्छिहि[3] मुह सरसति सीम निबद्धि काइँ[4]

सरस्वतीकण्ठाभरणगोप इत्याह ततो राजा तदुक्तिविस्मितः । सभायामलंकृतायां नेपथ्यधारिणीं पणस्त्रियं पुरो विलोक्य तां प्रति 'इह किं' इत्याकस्मिकं वचः श्रीभोजः समादिक्षत् । अथ स्वजातिपक्षपातादिव सरस्वत्याः प्रसादपात्रं शेमुषीनिधिः सा सुमुखीशिरोमणी प्रतिभेव गम्भीरमपि तद्वचनतत्त्वमवगम्य[5], पृच्छन्तीति नृपं प्रति वचः प्रथितवती[6]त्युचिततद्वचनविकसितास्येन[7] भोजेन लक्षत्रये दाप्यमानेऽज्ञाततत्त्वतया त्रिरुक्तोपि कोशाधिपो यदा न ददाति तदा तं प्रकाशमाह । देश-

* हे भोज एतत्कण्ठाभरणं वद कीदृशं प्रतिभाति ।
उरसि लक्ष्मीर्मुखे सरस्वती स्थिता तयोः सीमा निबद्धा किम् ॥

१ A भोज एव हु कण्ठलउ २ भंभलउ कंचुल. ३ लच्छिहिं ४ कांइं C उरि लच्छिहि मुहि B सीम विहलों कोइ
५ C तद्वचोवगम्य ६ वचसा D ७ विकसितवदनाम्भोजेन

सात्म्यात्प्रकृतिकार्पण्यनैपुण्याच्च लक्षत्रयमस्यै दाप्यते। औदार्यात्तु साम्राज्यमपि दीयमानमल्पतरमेव स्यादित्यादिष्टे समस्तसमाजलोकैः प्रेर्यमाणः स तयोर्वचनयोरन्वयं पृष्ट इत्यभिदधे । कर्णान्तविश्रान्तमपाङ्गाञ्जनरेखायुगं युगपदम्या निरूप्य मयेह किमित्यभिहितं ।अनया तु द्विवचनस्य बहुवचनमिति प्राकृतलक्षणात्पृच्छन्तीति कर्णाभ्यर्णेञ्जनरेखामिषात् । यो भवद्भ्यां श्रुतपूर्वः स एवायं श्रीभोज इति निर्णेतुं दृशौ गते इत्युत्तरं प्रतिपादितं तादियं प्रत्यक्षरूपा भारती तदस्याः पारितोषिके लक्षत्रयं कियदिति ततो लक्षत्रयस्य त्रिर्व्याहारान्नवलक्षास्तस्यै दापयामास ॥ अथाबाल्यादेव स नृपो ।

मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ।
आहारोपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ १ ॥

इति विज्ञाततत्त्वो धर्मेऽप्रमत्तोभूत् । कदाचिन्निद्राभङ्गानन्तरं कश्चिद्विपश्चित्समेत्य वेगवति तुरगेऽधिरूढस्त्वां प्रति प्रेतपतिरुपैतीत्यनुसारेण धर्मकर्मणि सज्जीभवितव्यमिति वचनाधिकारिणे पण्डि-

---

१ B गत इत्याशङ्कयोत्तरं दत्तवती प्रज्ञावदातवाक्पतीनामपि पण्डितानां योर्थोऽविषयस्तं सहसैवोद्गिरन्ती २C प्रकृत्य.

ताय प्रत्यहमुचितदानं ददानः कदापि पराह्णे स-
भासिंहासने उपविष्टः । स्थगिकावित्तसमर्पितबीट-
कात्प्रागेव मुखे पत्रं क्षिप्त्वाभ्यवहरन् व्यवहारवे-
दिभिस्तत्कारणं पृष्ट इत्यवदत्[1] । कृतान्तदन्तान्तरव-
र्त्तिनां मनुष्याणां यद्दत्तं यच्च भुक्तं तदेवात्मीयं पर-
स्य तु संशयः तथाच ॥

उत्थायोत्थाय बोधव्यं किमद्य सुकृतं कृतम् ।
आयुषः खण्डमादाय रविरस्तं प्रयास्यति ॥ १ ॥
लोकः पृच्छति मे वार्त्तां शरीरे कुशलं तव ।
कुतः कुशलमस्माकमायुर्याति दिने दिने ॥ २ ॥
श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्[2] ।
मृत्युर्न हि परीक्षेत कृतं वास्य न वा कृतम् ॥ ३
मृतो मृत्युर्जरा[3] जीर्णा विपन्नाः किं विपत्तयः ।
व्याधयो बाधिताः[4] किं तु हृष्यन्ति[5] यदमी जनाः ४
इत्यनित्यताश्लोकचतुष्कप्रबन्धः ॥

अथान्यदा श्रीभोजः श्रीभीमभूपतेः पार्श्वाद्दूत-
मुखेन वस्तुचतुष्टयमयाचिष्ट । एकं वस्तु इहास्ति

---

१ A पत्रं मुखबीटिकयाभ्यवहरन् व्यवहारवेदिभिर्विज्ञप्त इति श्लोकचतुष्टयं जगाद

२ C पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ३ व्याधिताः ४ मान्यन्ति

परत्र नास्ति १ द्वितीयं परत्रास्ति अत्र नास्ति २ तृतीयमुभयत्रास्ति ३ चतुर्थमुभयत्रापि नास्ति ४ इति विदुषां संदिग्धेऽर्थे पटहे वाद्यमाने गणिकावचनाद्वेश्यातपस्विदानेश्वरद्यूतकाररूपं वस्तुचतुष्टयं प्रहितमि[1]ति वस्तुचतुष्टयप्रबन्धः ॥

अन्यदा भोजनृपो वीरचर्यया परिभ्रमन्निशि कयाचिदपि दरिद्र[2]वध्वा ।

*माणुसडा[3] दसदसदसा[4] सुणियइ[5] लोयपसिद्ध ।
मह[6] कन्त ह इक्क ज दसा अवरि नवोरहिं लिद्ध[7]॥१

इति पठ्यमानमाकर्ण्य तस्या दुस्थावस्थया संजातकृपो नृपः प्रातस्तत्पतिं सदस्यानीय तस्याः किमप्यायतिहितं विमृश्य बीजपूरकद्वये प्रत्येकलक्ष्यमूल्यं रत्नं तदुपकारायान्तर्विधाय तस्मै प्रसादीकृतवान् । तेनापि तं वृत्तान्तमजानता मूल्येन पत्रशाकापणे विक्रीतं तेनाप्युपायनाय तन्मातु-

---

* मनुष्या दशदशवर्षेषु गतेषु दशावन्तो भिन्नभिन्नावस्थावन्तो लक्ष्यन्ते इति लोकप्रसिद्धम् । मम स्वामिनस्तु एकैव दशा या निकृष्टा तदनन्तरमुत्कृष्टा दशा कदापि न लब्धा सदैव दारिद्र्यमित्यर्थः १

D) १ प्रहीयतां २ दुर्विध. ३B माणसडी ४ D) हवइ ५ C माणसडा दसइं देवेहि निम्मावियाइं ६ मुज्झ ७ नवोगिहिं हरियाइं ते वोरहिं

लिङ्गद्वयं कस्यापि समर्पितं तेन श्रीभोजस्यैव समर्पितं[1] ॥

*वेलामहल्लकल्लोलपल्लिट्टं[2] जइ वि गिरिनई पत्तं ।
अणुसरइ मग्गलग्गं पुणोवि रयणायरे रयणं ॥ १

इत्यनुभवाद्भाग्यं नृपस्तथ्यमेव मेने

यतः

प्रीणिताशेषविश्वासु वर्षास्वपि पयोलवम् ।
नाप्नुयाच्चातको नूनमलभ्यं लभ्यते कुतः ॥ १ ॥

इति बीजपूरकप्रबन्धः ॥

अथान्यदा कस्यामपि निशि नृप एको न भव्य इति प्रच्छन्नं क्रीडाशुकं पाठयित्वा प्रातस्त्वया वाक्यमिदमुच्चारणीयमिति शिक्षितवान् । अथ तेन तथाभिधीयमाने नृपेण पृष्टाः पण्डिता निर्णयमजानन्तः षाण्मासीमवधिं याचितवन्तः। ततस्तन्मुख्यो वररुचिस्तन्निर्णयाय देशान्तरं परिभ्रमन्केनापि पशुपालेनाहमेवामुं निर्णयं भवत्स्वामिने निवेदयिष्यामि। परममुं श्वानं वृद्धतया नोद्वोढुं वत्सल-

* समुद्रवेलामहाकल्लोलैः पर्यस्तलुण्ठितं सन् यद्यपि गिरिनदीप्राप्तं पुनरपि मार्गलग्नं रत्नं रत्नाकरमनुसरतीत्यन्योक्त्यावबुद्धम्॥ ?

१ D उपढौकितम् २ A पल्लियं C D पिल्लियं.

तया न मोक्तुं च शक्नोमीति तेनोक्ते तं श्वानं निजस्कन्धे समारोप्य पशुपालं सह नीत्वा नृपसभामुपागतस्तमुत्तरकारिणं निवेदयामास । अथ स पशुपालो नृपेण तदेव वचनं पृष्टः । अस्मिन् जीवलोके राजन् लोभ एवैको न भव्यः । राज्ञा कथमिति भूयोपि पृष्टः । यद्ब्राह्मणः श्वानं स्कन्धदेशेनास्पृश्यमपि वहति तल्लोभस्यैव विजृम्भितमतो लोभ एव न भव्यः ॥ अथान्यदा मित्रमात्रसहायो नृपतिर्निशि परिभ्रमन्पिपासाकुलतया पणरमणीगृहं गत्वा मित्रमुखेन जलं याचितवान् । ततोऽतुच्छवात्सल्याच्छम्भल्या कालविलम्बेनेनेक्षुरसपूर्णः करकः सखेदमुपानीयत । मित्रेण खेदकारणे पृष्टे, एकस्यामिक्षुलतायां[1] पुरा रसः संपूर्णः सवाहटिको घट आसीत् साम्प्रतं तु प्रजासु विरुद्धमानसाय चिरकालेन केवला वाहटिकैव भृतेति खेदकारणं नृपस्तदाकर्ण्य केनापि वणिजा शिवायतने महति नाटके कार्यमाणे तल्लुण्टनेचित्तमात्मानं विमृश्य तदे-

---

१ C शूलेन भिद्यमानायां रसः परिपूर्णः सवोहटिको घट आसीत्. २ लुण्ठन.

व तथ्यमेवेति[1] ततो व्यावृत्य स्वस्थानमासाद्य निद्रां सिषेवे । अपरेद्युः प्रजासु संजातकृपो नृपः पणाङ्गनागृहं गतः । तदा च तयाद्य प्रजासु वत्सलो नृपतिरिति प्रचुरेक्षुरससंकेतादिति व्याहरन्त्या राजा तोषितः ॥

इतीक्षुरसप्रबन्धः ॥

अथ धारानगर्याः शाखानगरे प्रासादस्थितायाः गोत्रदेव्या नमश्चिकीर्षया नित्यमागच्छन् कदापि तद्भक्तिरञ्जितया देव्या स नृपः साक्षादभ्यधायि परबलं संनिहितमागतं ततः शीघ्रं व्रजेति विसृष्टः क्षणाद्गूर्जरसैन्यैः स्वं वेष्टितमालोक्य[2] जवाधिकेन वाजिना व्रजन् धारानगरगोपुरे प्रविशन्नालूयाकोलूयाभिधानाभ्यां गूर्जराश्ववाराभ्यां तत्कण्ठे धनुषी

१ C दृष्टौ पुनः स वसुधाधवः सौधमध्यास्य निद्रावसरे संजातकृपः प्रजासु । परस्मिन्नहानि पणाङ्गनागृहमुपगतस्तत्कालागतयातयाद्य प्रजासु वत्सलो नृपतिरिति.

२ C D कदाचिद्वेलाव्यतिक्रमे जाते सति प्रत्यक्षीभूतया देवतया मितपरिच्छदं द्वारप्रदेशमागतमकस्मान्नृपमालोक्य ससंभ्रमान्निषेदुषी निजासनमतिचक्राम । नृपः प्रणामपूर्वकं तं वृत्तान्तं पृच्छन् सन्निहितं परबलमागतं विचिन्त्य शीघ्रं व्रजेति विसृष्टो देवतया क्षणात् गूर्जरसैन्यैर्वेष्टितं स्वमपश्यत् ।

प्रक्षिप्य, एतावता व्यापादितोसीति वद्भ्यां त्यक्तः॥

असौ गुणी नमत्वेव भोजः कण्ठमुपेयुषा ।
धनुषा गुणिना यश्चापश्यदश्वान्निपातितः ॥ १ ॥

॥ इत्यश्ववारप्रबन्धः ॥

अथान्यदा स एव राजा राजपाटिकायाः प्रत्यावृत्तः पुरगोपुरे सुमुखमुक्तेन तुरगेण प्रविशन् व्याकुलीकृतेषु लोकेषु, इतस्ततः पलायमानेषु[1] जनेषु कामपि तक्रविक्रयिणीं जनसंमर्देन मौलिकम्याद्भूतलपातितभग्नभाण्डामपि गोरसे सरित्प्रवाह इव प्रसरति विकसितमुखां तां प्राह । तवाविषादे किं कारणमिति नृपेण पृष्टे सा प्राह ।

हत्वा नृपं पतिमवेक्ष्य भुजङ्गदष्टं
देशान्तरे विधिशाद्गणिकास्मि जाता ।
पुत्रं भुजगमधिगम्य चितां प्रविष्टा
शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ॥ १ ॥

तस्मात्प्रदेशान्महीनदी प्रादुरासेत्यवादिषुः॥[2]

॥ इति गोपगृहिणीप्रबन्धः ॥

अन्यदा प्रीतो भोज उपशिलामेकां लक्षीकृत्य धनुर्वेदमनिर्वेदमभ्यसंस्तत्कालदर्शनार्थमागतन सि-

---

१ C लोकेषु. २ C इति लोका वदन्ति

ताम्बरवेषधारिणा श्रीचन्दनाचार्येण प्रत्युत्पन्नप्रतिभाभिरामतयौचित्यमभिदधे ॥

विद्धा विद्धा शिलेयं भवतु परमतः कार्मुकक्रीडितेन
राजन्याषाणवेधव्यसनरसिकतां मुञ्च देव प्रसीद ।
क्रीडेयं चेत्प्रवृद्धा कुलशिखरिकुलं केलिलक्षं करोषि
ध्वस्ताधारा धरित्री नृपतिलक तदा याति पातालमूलम् ॥ १ ॥

इति तत्कवितातीशयचत्कृतोपि किंचिद्विचिन्त्य नृपतिरित्युवाच । भवता सर्वशास्त्रपारगतेनापि ध्वस्ता धारेति यत्पदमपाठि ततः कमप्युत्पातं सूचयति ॥इतश्च॥ डाहालदेशीयराज्ञो राज्ञी देमतीनाम्नी महायोगिनी कदाचिदासन्नप्रसवा सदैव दैवज्ञानिति पप्रच्छ । कस्मिन्सुलग्ने जातः सुतः सार्वभौमो भवतीति। अथ तैः सम्यगवगम्योच्चराशिषु केन्द्रस्थेषु सौम्यग्रहेषु त्रिषडायगेषु क्रूरेषु चामुकलग्ने जातः सुतः सार्वभौमो भवतीत्युक्तं तन्निशम्य[1] निश्चितप्रसवदिनादूर्ध्वं षोडशप्रहराण्यावद्योगयुक्त्या गर्भस्तम्भं कृत्वा नैमित्तिकनिर्णीते लग्ने सुतं कर्णनामानं प्रासूतं[2] । तद्गर्भधारणदोषादष्टमे यामे सा विपन्ना[3] । सुल,

1 D इति निशम्य 2 सुतमसूत 3 संयमिनीं पुरीं जगाम

अजातत्वात्पराक्रमाक्रान्तादिग्चक्रः षट्त्रिंशदधिकेन राज्ञां शतेन सेव्यमानश्चतुर्षु राजविद्यासु परं प्राविण्यमावहन् विद्यापतिप्रमुखैर्महाकविभिः स्तूयमानः । तद्यथा

मुखे हारावाप्तिर्नयनयुगले कङ्कणभरो
नितम्बे पत्राली सतिकलमभूत्याणियुगलम् ।
अरण्ये श्रीकर्ण त्वदरियुवतीनां विधिवशा-
दपूर्वोयं भूषाविधिरहह जातः किमधुना ॥ १ ॥
गोपीपीनपयोधराहतमुरः संत्यज्य लक्ष्मीपतेः
शङ्के पङ्कजशङ्कया नयनयोर्विश्राम्यति श्रीस्तव ।
श्रीमत्कर्णनरेन्द्र यत्र चलति भ्रूवल्लरीपल्लव-
स्तत्र त्रुट्यति भीतिभङ्गुरतया दारिद्र्यमुद्रा यतः ॥१

इति स्तूयमानः स कर्णनृपः कदाचिद्दूतमुखेन श्रीभोजमुवाच । भवन्नगर्यां भवत्कारिताश्चतुरुत्तरं शतं प्रासादाः।एतावन्त एव गीतप्रबन्धा भवदीयाः। एतावन्ति तव बिरुदानि । अतश्चतुरङ्गयुद्धेन द्वन्द्वयुद्धेन वा चतसृषु विद्यासु वादिवत्, त्यागशक्त्या

---

१ C कुन्तलकलापेन २ D पत्रालिः ३ स्तूयमाननानावदातः श्रीभोजं प्रति प्रधानानि प्राहिणोत्

वा मां निर्जित्य पञ्चोत्तरशतं[1]विरुदानां भाजनं भूयाः। नो वाहं त्वां विजित्य सप्तत्रिंशताधिकस्य राज्ञां शतस्य नाथो भवामीति तद्वचसा [2]परिम्लान मुखाम्भोजः श्रीभोजः सर्वेष्वपि प्रकारेषु जितकासिनं[3] श्रीकाशिपुराधीशं विमृशन् स्वं विजितं मन्यमानस्तानुपरोधपूर्वमभ्यर्थ्यैवमङ्गीकारयामास। मयावन्त्यां श्रीकर्णेन वाणारस्यामेकस्मिन्नहनि लग्ने गर्तापूरपूर्वमारभ्याहंपूर्विकया कार्यमाणयोः पञ्चाशद्धस्तप्रमाणयोः प्रासादयोः यस्मिन्प्रासादे प्रथमं कलशध्वजारोपो भवति तस्मिन्नुत्सवे परेण नरेन्द्रेण त्यक्तच्छत्रचामरेण करेणुमधिरूह्य समागन्तव्यमित्थं भोजस्य यथारुच्यङ्गीकारे कर्णगोचरंगते श्रीकर्णस्तेनापि प्रकारेण भोजमधश्चिकीर्षुरेकस्मिन्नेव लग्ने पृथग् २ प्रारब्धयोरुभयोः प्रासादयोः सर्वाभिसारेण निजप्रसादं निर्मापयतोस्तत्र कर्णः सूत्रभृतं पप्रच्छ। एकस्मिन्नहन्युदयास्तयोरन्तरे कियान्कर्मोच्छ्रायो[4]भवतीति निवेद्यतां। अथ तेन चतु-

---

१ वादस्थलेन त्यागेन च मां विनिर्जित्य पञ्चोत्तरशत.

२ इतिप्रज्ञावाविर्भावादीषत्पारि. ३ जयनशीलं. ४ कर्मस्थायो (तोपारखाना जोकोत्को जैनागमु कोशेषु)

देश्यनध्याये तत्र सप्तहस्तप्रमाणा एकादश प्रसादा दिनोदये प्रारभ्य दिनान्ते कलशारोपपर्यन्ताः कारयित्वा नृपाय दर्शितास्तया समग्रसामग्र्या नृपः प्रमुदितचित्तो[1] निजप्रासादकलापबन्धे संजायमाने निजप्रासादेऽनलसः कलशमधिरोप्य निर्णीते ध्वजाधिरोपलग्ने तया प्रतिज्ञया श्रीभोजं दूतमुखेन निमन्त्रयामास। ततः स्वप्रतिज्ञाभङ्गभीरुर्मालवमण्डलप्रभुस्तथा प्रयातुमप्रभुश्च श्रीभोजस्तूष्णीमासीत्। अथ प्रासादध्वजाधिरोपानन्तरं श्रीकर्णस्तावद्भिरेव नृपैः समं प्रस्थितः श्रीभोजमभिषेणयितुं तदा च[2] श्रीभोजराज्यार्द्धं प्रतिश्रुत्य श्रीमालवकमण्डलपार्ष्णिघाताय श्रीकर्णः श्रीभीममाजूहवत्। अथ ताभ्यां नरेन्द्राभ्यां मन्त्रेणाक्रान्तो व्याल इव भोजभूपालो विगलितदर्पविषो बभूव। तदा चाकस्मिके संजाते भोजवपुरपाटवेऽपाह्रियमाणेषु[3] सर्वेष्वपि घाटमार्गेषु निजानियुक्तमानुषैः सर्वथा निषिध्यमाने परपुरुषप्रवेशे श्रीभीमः कर्णाभ्यर्णवर्त्तिनं निजसान्धिविग्राहिकं डामरं भोजवृत्तान्तज्ञानाय

१ C चित्तो भोजप्रसादे कलापबन्धे जायमाने २ अभिषेणयन् तस्मिन्नवसरे ३ तस्मिन्नृपस्य वपुरपाटवेऽपह्रियमाने

स्वपुरुषेण पप्रच्छ तेनापि स पुरुषो गाथामध्याप्य प्रहितः श्रीभीमसभामुपागतः ॥

*अम्बयफलं सुपक्कं बिण्टं सिढिलं समुब्भडो पवणो।
साहा मिल्हणसीला[1] न याणिमो कज्जपरिणामो[2] ॥१

अनया गाथया श्रीभीमे तथास्थिते श्रीभोजः सन्निहितपरलोकपथप्रयाणः कृततदुचितकर्तव्यो[3] मम पञ्चत्वानन्तरं मत्करौ विमानाद्बहिर्विधेयाविति त्यादिश्य दिवं[4] गतः ॥

*कसु करु रे पुत्र कलत्र धी कमु करु रे करसणवाडी ।
एकला आइवो एकला जाइवो हाथपग बे झाडी १

इति भोजवाक्यं वेश्यया कथितं लोकानां प्रति तद्वृत्तान्तविदा कर्णेन दुर्गभङ्गपूर्वं समग्रायां भोजलक्ष्म्यामुपात्तायां श्रीभीमेन डामर आदिष्टो य-

---

*आम्रफलं सुपक्वं वृन्तं शिथिलं समुद्भटः पवनः शाखा म्लानशीला न जानीमः कार्यपरिणामम् ॥ १ ॥

---

* किं करोमि रे पुत्र कलत्र किं करोमि कृत्स्नवाटीं सकलपरिजनोपकरणादिमित्यर्थः । एकाकी आगम्यते एकाकी गम्यते हस्तपादं द्वयं घर्षित्वा (खंखेरीने इति भाषा.)

१. B C उद्धतसाहा मल्हणसीला. २. परिणामे.
३ कृत्यो राज्यस्यानुशास्तिं समस्तराजलोकस्य वितीर्य ।
४ C दिवमुपेयिवान्.

च्छ्रीकर्णात्त्वया मत्यारिकलितं[1] निजं शिरो वोपने-तव्यमितिराजादेशविधित्सुर्द्वात्रिंशता पत्तिभिः सह गुरूदरे प्रविश्य मध्याह्नकाले प्रसुप्तं श्रीकर्णं छान्यं जग्राह। अथ तेन राज्ञ एकस्मिन्विभागे नीलकण्ठचिन्तामणिगणाधिपप्रमुखदेवतावसरे निर्णीते परस्मिन्नुत्तरार्द्धे समस्तराज्यवस्तूनि स्वेच्छयैकमर्द्धमादत्स्वेत्यभिहिते षोडशप्रहरांस्तथा स्थित्वा पुनः श्रीभीमराजादेशाद्देवतावसरमादाय श्रीभीमायोपायनीचकार ॥ अथैतत्प्रबन्धसंग्रहकाव्ययुग्मं यथा ॥

पञ्चाशद्धस्तमाने सुर[2]भवनयुगे तुल्यलग्नक्षणे प्राक्
प्रारब्धे यस्य शीघ्रं भवति हि कलशारोपणं तत्र राज्ञा।
अन्येन च्छत्रवालव्यजनविरहितेनाभ्युपेतव्यमेवं
संवादे भोजराजो व्ययविमुखमतिः कर्णदेवेन जिग्ये॥ १ ॥

भोजे राज्ञि दिवं गतेतिबलिना कर्णेन धारापुरी-
भङ्गं सूत्रयतोपरुध्य नृपतिर्भीमः सहायीकृतः।
तद्भृत्येन च डामरेण जगृहे बन्दीकृतात्कर्णतो

१ राज्यार्द्धं. २ D शिव.

हैमी मण्डपिका गणाधिपयुतः श्रीनीलकण्ठेश्वरः॥ २

अथ श्रीकर्णस्याग्रे इदं काव्यमुक्तं कर्पूरकविना मुखे हारावाप्तिरित्यादि.। अपशब्दकथनाद्राज्ञा तस्य कवेः किंचिन्न प्रदत्तं ।

कुक्षेः कोटर एव कैटिभरिपुर्धत्ते त्रिलोकीमिमा-
मन्तर्भूरिभरं बिभर्त्ति तमपि प्रीतो भुजङ्गाधिपः ।
श्रीकण्ठस्य स कण्ठसूत्रमभवद्देव त्वया तं हृदा
बिभ्राणेन परेषु विक्रमकथा श्रीकर्ण निर्नाशिता१

श्रीनाचिराजकविनोक्तमेतद्राज्ञा प्रदत्तम् ।

दत्ता कोटी सुवर्णस्य मत्ताश्च दश दन्तिनः ।
दत्तं श्रीकर्णदेवेन नाचिराजकवेर्मदात् ॥ २ ॥

भार्यया हक्कितेन कर्पूरकविना समागच्छतो नाचिराजकवेरग्रे मार्गे इदं काव्यं भणितं । यत्

कन्ये कासि न वेत्सि मामपि कवे कर्पूर ।किं भारती
सत्यं किं विधुरासि वत्स मुषिता केनाम्ब दुर्वैधसा।
।किं नीतं तव मुञ्जभोजनयनद्वंद्वं कथं वर्त्तसे
दीर्घायुर्भजतेन्धयष्टिपदवीं श्रीनाचिराजः कविः १

श्रीनाचिराजकविना संतुष्टेन यद्राज्ञा प्रदत्तं तत्सर्वमपि कर्पूरकवये प्रदत्तं ।

इत्यादि भोजस्य नानाविधाः प्रबन्धा अवशे-

षा यथाश्रुतं मन्तव्याः ॥

देव त्वत्करनीरदे दशदिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ
चञ्चत्काञ्चनकङ्कणद्युतितडित्स्वर्णामृतं वर्षति।
वृद्धा कीर्त्तितरङ्गिणी समभवत्प्रीता गुणग्रामभूः
पूर्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदावानलः १
त्यागैः कल्पद्रुम इव भुवि त्रासिताशेषदौस्थ्यः
साक्षाद्वाचस्पतिरिव जनान्द्वव्धनानाप्रबन्धः।
राधावेधेऽर्जुन इव चिरात्तस्य कीर्त्त्यौत्कचित्ते-
राहूतः श्रागमरनिकरैः स्वर्ययौ भोजराजः ॥ ३ ॥

इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्यविरचिते प्रबन्धचिन्ताम-
णौ श्रीभोजश्रीभीमभूपयोर्नानावदातवर्णनो नाम
द्वितीयः प्रकाशः ॥

A C D पुस्तकेषु न B प्रान्तभागे लिखितानि काव्यानि यथा ॥
धाराधरस्त्वदसिरेव नरेन्द्र चित्रं
वर्षन्ति वैरिवनिताजनलोचनानि ।
कोशेन सन्ततमसंगतिराहवेऽस्य
दारिद्र्यमभ्युदयति प्रतिपार्थिवानाम् ॥ १ ॥
कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरूढमुस्ता-
मादत्तामादिपोत्री शिथिलयतु फणामण्डलं कुण्डलीन्द्रः ।
दिङ्मातङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः
सर्वे स्वैरं चरन्तु त्वयि वहति विभो भोज देवीं धरित्रीम् ॥ २ ॥

अये लाजा उच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी
शिशोः कर्णौ यास्मात्सुपिहितवती दीनवदना ।
मयि क्षीणोपाये यदकृत दृशावश्रुबहुले
तदन्तः शल्यं मे त्वमसि पुनरुद्धर्तुमुचितः ॥ ३ ॥
आमोदैर्मरुतो मृगाः किसलयोल्लासैस्त्वचा तापसाः
पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकुनयो घर्मार्दिताश्छायया ।
स्कन्धैर्गन्धगजास्त्वयैव विहिताः सर्वे कृतार्थास्ततः
त्वं विश्वोपकृतिक्षमोऽसि भवता भग्नापदोऽन्ये द्रुमाः ॥ ४ ॥
हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता
जनः स्पर्द्धालुश्चेदहह कविना वश्यवचसा ।
भवेदद्य श्वो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ
घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥ ५ ॥
मुक्ताभूषणमिन्दुबिम्बमजनि व्याकीर्णतारं नभः
स्मारं चापमपेतचापलमभूदिन्दीवरे मुद्रिते ।
व्यालीनं कलकठणमन्दरणितं मन्दानिलैः स्पन्दितं
निष्पन्दस्तबका च चम्पकलता साभून्न जाने ततः ॥ ६ ॥
खिन्नं मण्डलमैन्दवं विलुलितस्रग्भारनद्धं तमः
प्रागेव प्रथमानकैतकशिखालीलायितं सुस्मितम ।
शान्तं कुण्डलताण्डवं कुवलयद्वन्द्वं तिरो मीलितं
वीतं विद्रुमसत्कृतं नहि ततो जाने किमासीदिति ॥ ७ ॥
अहो मे सौभाग्यं मम च भवभूतेश्च भणितिं
तुलायामारोप्य प्रतिफलति तस्यां लघिमनि ।
गिरां देवी सद्यः श्रुतिकलितकल्हारकलिका-
मधूलीमाधुर्यं क्षिपति परिपूर्त्यै भगवती ॥ ८ ॥
लक्ष्मीक्रीडातडागो रतिधवलगृहं दर्पणो दिग्वधूनां

पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् ।
पिण्डीभूतं हरस्य स्मितममरधुनीपुण्डरीकं मृगाङ्को
ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितवृषस्तारकागोधनस्य ॥ ९ ॥
महाराज श्रीमन् जगति यशसा ते धवलिते
पयःपारावारं परमपुरुषोऽयं मृगयते
कपर्दी कैलासं करिवरमभौमं कुलिशभृत्
कलानाथं राहुः कमलभवनो हंसमधुना ॥ १० ॥
नीरक्षीरं गृहीत्वा निखिलखगततिं याति नालीकजन्मा
तक्रं धृत्वा तु सर्वानटति जलनिधींश्चक्रपाणिर्मुकुन्दः ।
सर्वानुत्तुङ्गशैलान् दहति पशुपतिर्भालनेत्रेण पश्यन्
व्याप्तत्वत्कीर्त्तिकान्तौ त्रिजगति नृपते भोजराज क्षितीन्द्र ॥ ११ ॥
विद्वद्राजशिखामणे तुलयितुं धाता त्वदीयं यशः
कैलासं च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निक्षिप्तवान् पूर्त्तये ।
उक्षाणं तदुपर्युमासहचरं तन्मूर्ध्नि गङ्गाजलं
तस्याग्रे फणिपुङ्गवं तदुपरि स्फारं सुधादीधितिम् ॥ १२ ॥
स्वर्गाद्गोपाल कुत्र व्रजसि सुरमुने भूतले कामधेनो—
र्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्धदुग्धं न तस्याः ।
श्रुत्वा श्रीभोजराजप्रचुरवितरणं व्रीडशुष्कस्तनी सा
व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमूर्व्याम् ॥ १३ ॥
अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव सुदुर्लभम् ।
शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं ताम्रं शासनपत्रकैः ॥ १४ ॥
निजानपि गजान् भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती ।
गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यद्य पुनः पुनः ॥ १५ ॥
घटो जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनं
वने वासः कन्दादिकमशनमेवंविधगुणः ।

अगस्त्यः पाथोधिं यदकृत कराम्भोजकुहरे
क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ १६ ॥
रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा
निरालम्बो मार्गश्चरणविकलः सारथिरपि ।
रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः
क्रियासिद्धिः० ॥१७॥
विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधि—
र्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।
तथाप्याजौ रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलं
क्रियासिद्धिः० ॥ १८ ॥
धनुः पौष्यं मौर्वी मधुकरमयी चञ्चलदृशां
दृशां कोणो बाणः सुहृदपि जडात्मा हिमकरः ।
स्वयं चैकोऽनङ्गः सकलभुवनं व्याकुलयति
क्रियासिद्धि० ॥ १९ ॥
अर्द्धं दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्द्धं शिवस्याहृते
देवेत्थं जगतीतले पुरहराभावे समुन्मीलति ।
गङ्गासागरमम्बरं शशिकला नागाधिपः क्ष्मातलं
सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमत्त्वां मां च भिक्षाटनम् ॥ २० ॥
शुक्तिद्वयपुटे भोज यशोऽब्धौ तव रोदसी ।
मन्ये तदुद्भवं मुक्ताफलं शीतांशुमण्डलम् ॥ २१ ॥
अभूत्प्राची पिङ्गा रसपतिरिव प्राप्य कनकं
गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।
क्षणात्क्षीणास्तारा नृपत इवानुद्यमपरा
न राजन्ते दीपा द्रविणरहितानामिव गृहाः ॥ २२ ॥
समुन्नतघनस्तनस्तबककुम्भितुम्बीफल—

क्वणन्मधुरवीणया विबुधलोकलोलभ्रुवा ।
त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुर—
त्तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौरं यशः ॥२३ ॥

बल्लालक्षोणीपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती किराती
कीर्णान्यादाय रत्नान्युरुतरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी ।
क्षिप्त्वा श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती
श्वासामोदानुपातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशङ्कां बिभर्त्ति ॥ २४ ॥

स्नाता तिष्ठति कुन्तलेश्वरसुता वारोङ्गराजस्वसु—
र्द्यूतैरात्रिरियं जिता कमलया देव्या प्रसाद्याधुना ।
इत्यन्तःपुरसुन्दरीजनगणे न्यायाधिकं ध्यायता
देवेनाप्रतिपत्तिमूढमनसा द्वित्राः स्थिता नाडिकाः ॥ २५ ॥

वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
कमठपतिना मध्येपृष्टं सदा स च धार्यते ।
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोनिधिरादरा—
दहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ २६ ॥

दृष्टे श्रीभोजराजेन्द्रे गलन्ति त्रीणि तत्क्षणात् ।
शत्रोः शस्त्रं कवेः कष्टं नीवीबन्धो मृगीदृशाम् ॥

कविषु वादिषु भोगिषु योगिषु
द्रविणदेषु सतामुपकारिषु ।
धनिषु धन्विषु धर्मपरेषु च
क्षितितले नहि भोजसमो नृपः ॥ २७ ॥

सिद्धराजप्रबन्धः

अथ कदाचिद्गूर्जरदेशे अवग्रहनिगृहीतायां वृष्टौ राजदेयविभागनिर्वाहाक्षमो देशलोकः तन्नियुक्तैर्व्यापारिभि[1]ः श्रीपत्तने समानीय भीमभूपाय न्यवेद्यत। ततः कदाचिदहर्मुखे श्रीमूलराजकुमारस्तत्र चङ्क्रममाणो नृपपत्तिभिः सस्यनिदानीभूतसंबन्धे व्याकुलीक्रियमाणं सकललोकमालोक्य पारिपार्श्विकेभ्योऽधिगतवृत्तान्तः कृपया किंचिदश्रुमिश्रलोचनो *वाहवाल्यां[2] तदतुल्यया[3] कलया नृपं परितोष्य वरं वृणीष्वेति नृपादेशमासाद्य भाण्डागार एव वरोऽयमस्तु इति विज्ञपयामास। राज्ञा किमिति न याचसे इत्युक्तः प्राप्तिप्रमाणाभावादित्युदीरयन् भृशं निर्बन्धपराद्धराधिपात्तेषां कुटुम्बिकानां दानीमोचनवरं ययाचे। ततो हर्षबाष्पाविललोचनेन राज्ञा तत्तथेति प्रतिपद्य भूयोऽप्यर्थयेत्यभिहितः।

क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः

---

१ C निगृहीतवर्षेण विशोपकदण्डाहिंदशग्रामकौटुम्बिकेषु राजदेयविभागनिर्वाहाक्षमेषु तन्नियुक्तैर्व्यापारिभिः सकलोऽपि स ज्ञातवित्तो देशलोकः २ वाहवाल्यां A वाहाल्यां. * अश्ववालनपरिभ्रामणादिक्रियायां वा तत्स्थल्यां ३ B अतुलया.

स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः।
दुःपूरोदरपूरणाय पिबति श्रोतःपतिं वाडवो
जीमूतस्तु निदाघसंभृत जगत्संतापविच्छित्तये ॥ १

इति काव्यार्थबलेन[1] निगृहीतप्रभूतलोभस्ततो भूयः किमप्यभ्यर्थ्यमानोऽपि[2] मानोन्नततया स्वस्थानमगमत्। ततश्च कौटुम्बिकलोकैः स्तूयमानस्तृतीयेऽहनि स श्रीमूलराजः स्वर्लोकं जगाम। तच्छोकाम्बुधौ स राजलोको राजा स च पूर्वमोचितलोकश्च निमग्नश्चिरेण चतुरैर्विविधबोधबलादपकृष्टशोकशङ्कुश्चक्रे। अथ द्वितीयवर्षे कर्षुकलोकैर्वषाबलान्निःपन्नेषु समस्तसस्येषु व्यतीततद्वर्षयो राजदेयभाग विभागे प्रदिश्यमाने राज्ञि चानाददाने सति तैरुत्तरसभा मेलिता। तत्र सभ्यानां लक्षणमेवं ॥

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम्।
धर्मः स नो यत्र न चास्ति सत्यं
सत्यं न तद्यत्कृतकानुविद्धम् ॥ १ ॥

---

१ D सूक्तार्थ. २ प्रार्थयमानो मानोन्नततया स्वसौधमध्यास्य बन्धमोचितैस्तैर्लोकैः सदैव तदुपास्यमानः स्वसौधगतैश्च स्तूयमानस्तृतीयेऽहनि तदीयसन्तोषदृशा श्रीमूलराजः

इति निर्णयात्सभ्यैर्गतवर्षतद्वर्षयोर्दानीं राजा ग्राहितः। ततस्तेन द्रव्येण कोशद्रव्येण च श्रीमूलराजकुमारश्रेयसे नव्यस्त्रिपुरुषप्रासादः श्रीभीमेन कारितः। अनेन श्रीपत्तने श्रीभीमेश्वरदेवभट्टारिकाभीरुआणीप्रासादौ कारितौ॥ सं० १०७७ प्रारभ्य वर्ष ४२ मास १० दिन ९ राज्यं कृतं॥ श्री उदयमतिनाम्न्या तद्राज्ञ्या श्रीपत्तने सहस्रलिङ्गसरोवरादप्यातिशायिनी नव्या वापी कारिता॥अथ सं. ११२० चैत्रवदि ७ सोमे हस्तनक्षत्रे मीनलग्ने श्री कर्णदेवस्य राज्याभिषेकः संजातः॥ इतश्च शुभकेशिनामा कर्णाटराट् तुरगापहृतोऽटव्यां नीतः कुत्रापि पत्रलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावपावके कृतज्ञतया विश्रामोपकारकारिणं तमेव तरुमजिहासुस्तेनैव सह तस्मिन्दहने प्राणानाहुतीचकार। ततस्तत्सूनुर्जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः क्रमेण तत्सुता मयणल्लदेवी समजनि। सा च शिवभक्तैः सोमेश्वरनामानि गृहीतमात्र एवेति पूर्वभवमस्मार्षीत्। यदहं प्राग्भवे ब्राह्मणी द्वा-

---

१ D दानीं नृपतेः पार्श्वाद्ग्राहित्वा आपूर्यमाणकोश. २ पूर्वं वर्ष. ९२ सं० ११२८ B सं० १०८० पूर्वं व० ४२ अथ सं. ११२०

दशमासोपवासान्कृत्वा प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि तदु-
द्यापने दत्वा श्रीसोमेश्वरनमस्याकृते प्रस्थिता बा-
हुलोडनगरमागता तत्करं दातुमक्षमाग्रतो गन्तुम-
लभमाना तन्निर्वेदादहमागामिनि जन्मनि अस्य
करस्य मोचयित्री भूयासमिति कृतनिदाना विप-
द्यात्र कुले जातेतिपूर्वभवस्मृतिः । अथ बाहुलोड-
करमोचनाय सा गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना
तं वृत्तान्तं पित्रे निवेदयामास । अथ जयकेशिरा-
जा तं व्यतिकरं ज्ञात्वा तेन श्रीकर्णः स्वप्रधानैः स्व-
सुताया मयणल्लदेव्या अङ्गीकारं याच्यते स्म। अथ
श्रीकर्णे तस्याः कुरूपताश्रवणादुदासीने[1] सति त-
स्मिन्नेव निर्बन्धपरां तां मयणल्लदेवीं पिता स्वयंव-
रां प्राहिणोत् । अथ श्रीकर्णनृपो गुप्तवृत्त्या स्वय-
मेव तां कुत्सितरूपां निरूप्य[2] सर्वथा निरादर एव
जातः। ततोऽष्टभिः[3] सहचरीभिः सह नृपतिहत्याकृ-
ते मयणल्लदेवीं प्राणान्परिजिहीर्षुं मत्वा श्रीकर्ण-
जनन्या देयमतिराज्ञ्या तासां विपदं द्रष्टुमक्षमया
ताभिः सह प्राणसंकल्पश्चक्रे ॥ यतः ॥

---

१ B श्रीकर्णः प्रधानपुरुषैर्मयणल्लदेव्याः कुरूपतां निशम्य मन्दा-
दरे राज्ञि. २ D विलोक्य. ३ A दिक्कन्याभिरिव मूर्त्तिमतीभिः

स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापत्सु।
अचला निजोपहतिषु प्रकम्पते भूः परव्यसने॥ १

इति महोपप्लवमुपस्थितमवगम्य मातृभक्त्या तां परिणीय श्रीकर्णः पश्चाद्दृष्टिमात्रेणापि न संभावयामास ॥ अन्यदा कस्यामप्यधमयोषिति साभिलाषं नृपं मुञ्जालमन्त्री कञ्चुकिना विज्ञाय तद्वेषधारिणीं कृत्वा मयणल्लदेवीमृतुस्नातां रहसि प्राहिणोत्। तामेव स्त्रियं जानता नृपतिना सप्रेमभुज्यमानायास्तस्या आधानं समजनि। तदा च तया संकेतज्ञापनाय नृपकरान्नामाङ्कितमङ्गुलीयकं निजाङ्गुल्यां न्यधायि। अथ प्रातस्तद्दुर्विलसितात्प्राणपरित्यागोद्यतो नृपतिः स्मार्तांस्तत्प्रायश्चित्तं पप्रच्छ। तैस्तप्तताम्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति[२] निवेदिते प्रायश्चित्ताय तथैव चिकीर्षवे स मन्त्री यथावदवदत्॥ सुलग्ने तस्य जातस्य सूनोर्नृपतिर्जयसिंह इति नाम निर्ममे। स बालस्त्रिवार्षिकः कुमारैः सवयोभिः सह रममाणः सिंहासन

१ C इति न्यायात्तदाग्रहादेवानिच्छुनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिणिन्ये। तदनन्तरं दृग्मात्रेण सर्वथा तामसंभावयन् कस्यां

२ उद्यताय नृपतये स्मार्तैस्तप्तताम्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति प्रायश्चित्ते.

मलंचक्रे । निमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाभ्युदयिके[1] लग्ने निवेदिते राजा तदैव तस्य सूनो राज्याभिषेकं चकार ॥ सं० ११५० वर्षे पौषवद ३ शनौ श्रवणनक्षत्रे वृषलग्ने श्रीसिद्धराजस्य पट्टाभिषेकः। स्वयं तु, आशापल्लीनिवासिनमाशाभिधानं भिल्लमभिषेणयन् भैरवदेव्याः शकुने जाते तत्र कोछरबाभिधानदेव्याः प्रासादं च करयित्वा षट्लक्षाधिपं भिल्लं विजित्य तत्र जयन्तीं देवीं प्रासादे स्थापयित्वा तथा कर्णेश्वरदेवतायतनं कर्णसागरतडागालंकृतं चकार। कर्णावतीपुरं निवेश्य स्वयं तत्र राज्यं चक्रे। श्रीपत्तने तेन राज्ञा श्रीकर्णमेरुः प्रासादः कारितः॥ सं० ११२० चैत्रसुदि ७ प्रारभ्य सं० ११५० पौषवदि २ यावत् वर्ष २९ मास ८ दिन २१ अनेन राज्ञा राज्यं कृतं। अथ दिवं गते श्रीकर्णे श्रीमदुदयमतिदेव्या भ्राता मदनपालोऽसमञ्जसवृत्त्याऽवर्त्तत। तेन लीलाभिधानो राजवैद्यो दैवतवरलब्धप्रसादः सकलनागरिकैस्तत्कलाचमत्कृतचित्तैः[2] काञ्चनदानपूजयाऽभ्यर्च्यमानः कदाचिन्नि-

१ B D तद्व्यवहाराविरुद्धं विमृशता नृपेण पृष्टैर्नैमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाभ्युदयिके २ C तत्कलाहृतहृदयैः

जसौधे समानीतः कृतके[1] शरीरामये नाडीदर्शनात्पथ्यासज्ञतां निवेदयन्निदमूचे। तदेव नास्तीति। ततस्त्वं मया रोगप्रतीकाराय नाकारितः किं तु पथ्यदानेन बुभुक्षाप्रतीकारार्थमेव । ततो द्वात्रिंशत्सहस्राण्युपनयेत्युक्त्वा तेन बन्दीकृतस्तत्तथेति[2] निर्मायेत्याभिग्रहमग्रहीत् । यदतः परं प्रतीकारानिमित्तं नृपतेः सौधमपहाय नान्यत्र गन्तव्यमिति । ततः परमातुराणां प्रश्रवणालोकनान्निदानचिकित्सितं कुर्वाणः केनापि मायाविना कृतकामयचिकित्सितकौशलं बुभुत्सुना वृषभप्रश्रवणे दर्शिते सम्यक् तदवगम्य शिरोधूननपूर्वकं वृषभः स बहुखादनेन गोण्डितः[3] इत्यस्मै सत्वरमेव तैलनाली दीयतां नोचेद्विपत्स्यत इति तच्चित्ते चमत्कारमारोपयामास । अन्यदा राज्ञा निजग्रीवाबाधाप्रतीकारं पृष्टः । पलद्वयप्रमाणमृगमदपङ्कलेपेन शिरोर्त्तिरुपशाम्यतीति व्याहृते तथाकृते ग्रीवा सज्जीभूता । ततो नृपसुखासनवाहिना पामरेण नरेण शिरोबाधाप्रतीकारं पृष्टः । वृद्धकरीरमूलरसेन तन्मृत्तिकासहितेन लेपं

---

१ समानीय कृत्रिमे २ B D इत्यादिष्टस्तत्तथेति ३ गोडितः [रुग्णः]

विधेहीत्यभिदधे। ततो राज्ञा किमेतदिति पृष्टे देश-कालौ बलं शरीरप्रकृतिं च विमृश्यायुर्वेदविदा चिकित्सा क्रियत इति विज्ञपयति स्म॥ अन्यदा धूर्तैः कैश्चिदेकसंमत्या पृथक् २ युगलीभूय तत्प्रथमयुगलिकया विपणिमार्गे किमद्य यूयं वपुष्यपटव इति पृष्टः द्वितीययुगलिकया श्रीमुञ्जालस्वामिप्रासादसोपाने पृष्टः तृतीययुगलिकया तु राजद्वारे चतुर्थयुगलिकया द्वारतोरणे तथैव ततो भूयो भूयः पृच्छोत्पन्नेन शङ्कादूषणेन तत्कालोत्पन्नमाहेन्द्रज्वरस्त्रयोदशदिने विपेदे स वैद्य इति वैद्यलीलाप्रबन्धः।

अथ सान्तूमन्त्रिण उपायाद्राजपाटिकाव्याजेन श्रीकर्णाङ्गजेनान्यायकारी मदनपालो व्यापादितः॥ अथ कश्चिन्मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालदेश्य उदाभिधानो वणिक् प्रावृट्काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीथे व्रजन् कर्मकरैरेकस्मा-

१ BD भूयो राज्ञा विप्रलब्धः २ विज्ञप्य गृहं गतः ३ विपणिमार्गे पृष्टः ३ द्वारतोरणे ४ आकस्मिकं वपुरपाटवं पृष्टः ५ श्रीमुञ्जालस्वामिप्रासादे चापृच्छ्यमानः शङ्काविपदोषेणैव मृतः ६ अथ सान्तूनामा मन्त्री अन्यायकारिणं तं मदनपालं कालमिव जिघांसुः कदाचित्कर्णाङ्गजं गजेविरोप्य राजपाटिकाव्याजेन तद्गृहे नीत्वा पत्तिभिस्तं व्यापादयामास

स्केदारादपरास्मिन् जलैः पूर्यमाणे[1] तान्केयूयमिति[2] पप्रच्छ। तैर्वयममुकस्य कामुका इत्युक्ते ममापि क्वापि सन्तीति पृच्छन्, तैः कर्णावत्यां सन्तीत्यभिहिते स सकुटुम्बस्तत्र गतः वायटीयजिनायतने विधिवद्देवान्नमस्कुर्वन्कयापि लाछिनाम्न्या छिम्पिकया श्राविकया साधर्मिकत्वाद्ववन्दे। तया भवान् कस्यातिथिरित्युदीरितः, वैदेशिकोहमिति भवत्या एवातिथिरिति वदन् तया सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारितान्नपाकेन भोजयित्वा निजतनके क्वापि गृहे निवासितः। कालक्रमेण संपन्नसंपदिष्टिकाचितं गृहं चिकीर्षुः खातावसरे निरवधिं सेवधिमाधिगम्य तामेव स्त्रियमाहूय समर्पयन् तया निषिद्धः। तत्प्रभावेण ततः प्रभृति स उदयनमन्त्रीति नाम्ना पप्रथे।*तेन कर्णावत्यामतीतानागतवर्त्तमानचतुर्विंशातिजिनसमलंकृतः श्रीउदनविहारः कारितः। तस्यापरमातृकाश्चत्वारः सुताः वा-

* D यतः

कृतप्रयत्नानपि नैव कांश्चन स्वयं शयानानपि सेवते परान्।
द्वयेपि नास्ति द्वितयेपि विद्यते श्रियः प्रचारो न विचारगोचरः॥ १

१ B C पोषमाणे. २ अपरस्मिन्पूर्यमाणेम्भोभिः के यूयमिति.

हडदेवआम्बडबोहडसोलाकनामानोऽभूवन् ।

अथान्यस्मिन्नवसरे सान्तूनामा महामात्यः करेणुस्कन्धारूढो राजपाटिकायां व्रजन् व्यावृत्तः स्वकारितसान्तूवसाहिकायां देवनमश्चिकीर्षया तत्र प्रविशन् वारवेश्यास्कन्धन्यस्तहस्तं कमपि चैत्यवासिनं सितवसनं ददर्श । ततो गजादवरुह्य कृतोत्तरासङ्गः पञ्चाङ्गप्रणामेन तं नमश्चकार । तत्र क्षणं स्थित्वा भूयस्तं प्रणम्य प्रतस्थे। ततः स लज्जयाऽधोवदनः पातालं प्रविविक्षुरिव तत्कालं सर्वमेव परिहृत्य मलधारिश्रीहेमसूरीणां समीपे उपसंपदमादाय संवेगरससंपूर्णः श्रीशत्रुंजये गत्वा द्वादशवर्षाणि तपस्तेपे। किंच तेनान्ये समानाः प्रतिबोधिताः मुनिश्चिन्तयति ।

रे रे चित्त कथं भ्रातः प्रधावसि पिशाचवत् ।
अभिन्नं पश्य चात्मानं रागत्यागात्सुखी भव ॥ १

संसारमृगतृष्णासु मनो धावासि किं वृथा ।
सुधामयमिदं ब्रह्मसरः किं नावगाहसे ॥ २ ॥

३कदाचित्स मन्त्री श्रीशत्रुंजये देवपादानां नमस्कर-

१ C आस्थडदेवआम्बडदेवबाहडसोल्लाः D सोलदेवभट. १

२ D गौतममिव नमश्चक्रे. ३ इति ध्यायन्स मुनिः कायोत्सर्गे तस्थौ।

णायोपगतो दृष्टपूर्वमिव मुनिं तं प्रणम्य तच्चरित्रवि-
चित्रितमनास्तं गुरुकुलादि पप्रच्छ। तत्त्वतो भवानेव
गुरुरिति तेनोक्ते कर्णौ पिधाय पाणिभ्यामेवं मा-
दिशेत्यज्ञातवृत्त्यैवं विज्ञपयंस्तेन मन्त्र्यूचे ॥

जो जेण शुद्धधम्मम्मि ठाविउ संजएण गिहिणा वा।
सो चेव तस्स जायइ धम्मगुरू धम्मदाणाउ ॥१॥

इति तस्मै मूलवृत्तान्तं निवेद्य तस्य दृढधर्मतां नि-
र्ममे ॥

इति मन्त्रिसान्तूदृढधर्मताप्रबन्धः ॥

अथानन्तरं श्रीमयणल्लदेव्या जातिस्मरणात्पूर्व-
भववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजस्य निवेदिते श्रीमयणल्ल
देवी श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूल्यां हेममयीं
पूजामादाय यात्रायां प्रस्थिता। बाहुलोडनगरं प्राप्ता
पञ्चकुलेन कदर्थ्यमानेषु कार्पटिकेषु राजदेयविभा-
गस्याप्राप्त्या सबाष्पं पश्चान्निवृत्यमानेषु मयणल्लदे-
वी हृदयादर्शसंक्रान्ततद्बाधा स्वयमेव पश्चाद्व्याघु-
टन्ती अन्तरान्तरायभूतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञप्ता स्वा-
मिन्यलममुना संभ्रमेण कुतो हेतोः पश्चान्निवर्त्यते
इति राज्ञोक्ते यदैव सर्वथाऽयं करमोक्षो भवति तदैवा-

---

१ B C तद्गुरु. २ (यात्रिकेषु) ३ D तद्बाधपचारा

हं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि अशनं गृह्णामि नान्यथेति[1] श्रुत्वा राज्ञा पञ्चकुलमाकार्य तत्पट्टकस्याङ्कद्वासप्ततिलक्षानुत्पद्यमानान्विमृश्य तं पट्टकं विदार्य मातुः श्रेयसे करं मुक्त्वा करे जलचुलकं मुञ्चति स्म । ततः श्रीसोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजया देवमभ्यर्च्य तुलापुरुषदानादीनि दानानि दत्त्वा

संग्रहैकपरः प्राप समुद्रोपि रसातलम् ।
दाता तु जलदः पश्य भुवनोपरि गर्जति ॥ १ ॥
सेनाङ्गपरिवाराद्यं सर्वमेव विनश्यति ।
दानेन जनितानन्दे कीर्तिरेकैव तिष्ठति ॥ २ ॥
दातुर्नाथसमो बन्धुर्भारमादाय यः परात् ।
लक्ष्मीरूपादविगमं निस्तारयति तं खलु ॥ ३ ॥

अतो महादानैर्मत्सदृशी कापि नाभून्न भवितेति दर्पाध्मातशिरा निर्भरं सुप्ता । तपस्विवेषधारिणा तेनैव देवेन जगदे । इहैव मदीयदेवकुलमध्ये[2] काचित्कार्पटिकनितम्बिनी यात्रायै आयातास्ति तस्याः सुकृतं याचनीयं त्वयेत्थमादिश्य तिरोहिते तस्मिन्राजपुरुषैरालोक्य समानीता । तस्मिन्पुण्ये याचितेऽप्यददाना कथमपि यात्रायां किं व्ययीकृतमिति

१ D नान्यथा किंचातः परमशननीरयोर्नियमश्च. २ देवायतने.

पृष्टा सती सा प्राह । अहं भिक्षावृत्त्या योजनशता-
न्तरमतिक्रम्य ह्यस्तनदिवसे कृततीर्थोपवासा पा-
रणकदिने कस्यापि सुकृतिनः पिण्याकमासाद्य त-
त्खण्डेन श्रीसोमेश्वरमभ्यर्च्य तदंशमतिथये दत्त्वा
स्वयं पारणकमकार्षं । भवती पुण्यवती यस्याः पि-
तृभ्रातरौ पतिसुतौ च राजानः। या त्वं बाहुलोडक-
रं मोचयित्वा सपादकोटिमूल्यया पूजया श्रीसो-
मेश्वरं पूजितवती सा[२] कथं मदीयपुण्यलब्धेछासि[३]
यदि न कुप्यसि तदा किंचिद्वच्मि । तत्त्वतस्तव
पुण्यान्मदीयं पुण्यं महीतले महीयः । यतः ॥
संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौवने व्रतम् ।
दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

इति युक्तेन वाक्येन तस्या गर्वं निराचकार[४] ॥
सिद्धराजस्तु समुद्रोपकण्ठवर्ती एकेन चारणेन ॥
को जाणइ तुह[५] नाह चीत तु हालेई चक्कवइ लउ।
लंकहले[६]वाहमग्गु निहालई करणउत्तु[८] ॥ १

* को जानाति तव चित्तं हेनाथ चक्रवर्त्तित्वं लब्धं अतः परं लङ्काफलं लब्धुं वाहमार्गं निभालयति किं कर्णपुत्रः ॥ १ ॥

१ C D यात्रायां. २ C कृशेपि पुण्ये कथंलुब्धासि. ३ D अग-ण्यपुण्यमर्जयन्ती सा. ४ B CD मा गर्वं विससर्ज. C ५ कौ ६ हालंतु. ७ काले. ८ लहु.

इत्यादि स्तूयमानोऽभूत् ॥

एवं तत्र यात्रायां व्यावृत्ते राज्ञि छलान्वेषिणा यशोवर्मणा मालवकभूपेन गूर्जरदेशे उपद्रूयमाणे सान्तूसचिवेन त्वं कथं निवर्त्तसे इति प्रोक्तः स राजाह । यदि त्वं स्वस्वामिनः सोमेश्वरदेवयात्रायाः पुण्यं ददासीत्युदीरितस्तच्चरणौ प्रक्षाल्य तत्करतले तत्पुण्यदाननिदानं[1] जलचुलुकं निक्षिप्य तं राजानं निवर्त्तयामास ततः श्रीसिद्धराजस्तद्वृत्तान्तोपगमनेन क्रुद्धस्तं[2] मन्त्र्येवमवादीत् । स्वामिन् यन्मया दत्तं तव सुकृतं याति ततस्तस्य सुकृतमन्येषामपि पुण्यवतां सुकृतं मया भवते प्रदत्तमेव । येन केनाप्युपायेन परचक्रं स्वदेशे प्रविशद्रक्षणीयमेवेति[3] वदता तेन नृपतिरनुनीतः । ततस्तेनैवामर्षेण मालवमण्डलं प्रतिष्ठासुः[4] सचिवान् शिल्पिनश्च सहस्रलिङ्गधर्मस्थानकर्मस्थाये[5] नियोज्य त्वरितगत्या तस्मिन्निष्पद्यमाने नृपतिः प्रयाणकमकरोत् । तत्र स्वजयकारपूर्वकं द्वादशवार्षिके विग्रहे संजायमानेऽद्य[6] मया धाराभङ्गा-

१ D अनिदानं. २ D क्रुद्धो नृपः पराङ्मुखोऽजनि । एकदा राजानं. ३ निवारणीयं. ४ प्रति यियासुः ५ (धर्मस्थानस्य कार्याधिकार.) ६ कथंचिद्धारादुर्गभङ्गं कर्त्तुमप्रभूष्णुरद्य.

नन्तरं भोक्तव्यमिति सचिवैः पत्तिभिः परमारराजपुत्रैः पञ्चशतीभिर्विपद्यमानैः राज्ञः प्रतिज्ञां दिनान्तेपि पूरयितुमक्षमैः कथंचित्तस्यां कणिकामयधाराभङ्गेन पूरितायां राजा पश्चाद्व्याघुटितुमिच्छुर्मुञ्जालसचिवं ज्ञापयामास। तेनापि त्रिकचतुष्कचत्वरप्रासादेषु निजपुरुषान्नियोज्य धारादुर्गभङ्गवार्त्तायां क्रियमाणायां तद्वासिना केनापि पुरुषेण प्रतोल्यां[1] यदि परबलं ढौकते तदैव दुर्गभङ्गो नान्यथेति तद्वाचमाकर्ण्य स विज्ञप्तः सचिवस्तं व्यतिकरं राज्ञे गुप्तविज्ञप्तिकया निवेदयामास । राज्ञापि तद्वृत्तान्तवेदिना तत्र सैन्ये ढौकिते दुर्गमन्तर्दुर्गमविमृश्य[2] यशःपटहनाम्नि बलवद्दन्तावलेऽधिरूढसामलनाम्नारोहकेण पश्चाद्भागेन त्रिपोलि[3]कपाटद्वये आहन्यमाने लोहमयार्गलायां भज्यमानायां बलाधिकतयान्तस्त्रुटितात्द्गजात्कर्णाङ्गजमुत्तार्य स्वयं यावदवरोहति तावत्स गजः पृथिव्यां पपात । सुभटतया विपद्य वडसरग्रामे स्वयशोधवल एव यशोधवलनाम्ना[4] विनायकरूपेणावततार ॥

---

१ D दक्षिणप्रतोल्या. २ दुर्गमं दुर्गमन्तर्विमृश्य. ३ A त्रिपोल.
४ C यशोधलो नाम.

सिद्धेस्तनशैलतटीपरिणतिदलितद्वितीयदन्त इव।
बिभ्राणो रदमेकं गजवदनः सृजतु वः श्रेयः ॥१॥
इति तदीया स्तुतिः ॥ इत्थं दुर्गभङ्गे सूत्रिते सति समराधिरूढं यशोवर्माणं षड्गुणैराबध्य तत्र भ
निजामाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा यशोवर्मरूपया प्रत्यक्षयशःपताकया रोचिष्णुः श्रीपत्तनं प्राप । प्रतिदिनं सर्वदर्शनेष्वाशिर्वाददानायाहूतेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्रीहेमचन्द्रमुख्याः श्रीसिद्धराजमासाद्य नृपेण दुकूलदानादिभिरावर्जितोस्तैः सर्वैरप्यप्रतिमप्रतिभाभिरामैर्द्विधापि पुरस्कृतो नृपायेत्याशिषं श्रीहेमचन्द्रः पपाठ ॥
*भूमिं कामगवि स्वगोमयरसैरासिंच रत्नाकरा
मुक्तास्वस्तिकमातनुध्वमुडुप त्वं पूर्णकुम्भी[1]भव।
धृत्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्दिग्वारणास्तोरणा-
न्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः१
अस्मिन्काव्ये निःप्रपञ्चे प्रपश्यमाने तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसहिष्णुभिरस्मच्छास्त्राध्ययनबलादेतेषां विद्वत्तेत्यभिहिते

* (हैम प्राकृत व्याकरणेप्ययमस्ति) १ C कुम्भो.

राज्ञा पृष्ठाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः । पुरा[1] श्रीजिनेन

---

१ D कैश्चिदसहिष्णुभिर्न मेन ॥ हेमचन्द्रनामा शिष्यः कदाचिन्नवलुञ्चिताशिरा जलविहरणाय व्रजन् गजभयात्सौधाभित्तिस्थितो गवाक्षस्थेनालिंगपुरोहितेन सारिणा पराभूतः[1] गुरवो विज्ञप्तास्तैरुक्तो मिथ्या दुःकृतं देहि । तद्दुःखेन निःस्टतोऽन्यगच्छीयदेवचन्द्रपद्माकराभ्यां सह श्रीकाश्मीरं प्रति । मार्गे नडोलाग्रामे सप्तमोपवासे श्रीसरस्वती प्रसन्ना जाता निजमूर्तिर्दर्शिता मित्रयोर्निवेदिते। श्लोकसप्तशत्या ग्रामो वर्णितः । मित्रद्वयस्य कार्यसिद्धिहेतोः स्तम्भतीर्थे प्रविशन्तः केनापि देशान्तरिणाकार्यविद्या[2] समर्पिता । इत्युक्तं च । मम मरणसमये मम शबोपरि त्रिभिर्नाभिमण्डले मन्त्रः स्मरणीयः शबो वरं दास्यति । एवं कृते श्मशाने मध्यरात्रौ शबेनोत्थाप्य वरो दत्तः । श्रीहेमचन्द्रेण राजप्रबोधो याचितः । देवचन्द्रेण हस्तसिद्धेराकृष्टिविद्या । पद्माकरेण पाण्डित्यं । अत्रान्तरे कृतकृत्यहेमचन्द्रो वलितः । कालभैरवीयमध्ये चाण्डिकाप्रासादे विश्रान्तस्तत्र लघुभैरवानन्दः शिष्यपञ्चशतीवृतः समेत्य, रेरे चण्डे चण्डे प्रचण्डे मह्यं मोदकान् देहीति भणित्वा सुवर्णमयकर्परमग्रे मुक्तं देव्या मोदकैर्भृतं। तेन सर्वेषां तेऽर्पिताः। हेमचन्द्रस्यापि हे शिष्य त्वमपि गृहाणेत्युक्तो। तेन तस्यापि करौ स्तम्भयित्वोक्तं । यद्यस्ति सत्त्वं तदा त्वं भक्षयेथाः । एवमुक्त चरणयोः पतितः। ततः पत्तने आयातं श्रीजयसिंहदेवः सन्मुखमेत्य समानीय हेमचन्द्रं गजाधिरूढं प्रवेश्य च पुरोहिततिरस्कृतं सूरिं, राज्ञा गुरव उपरोध्य हेमचन्द्रस्य पदस्थापना कारिता ॥ श्रीहेमचन्द्रगुरवोऽष्टम्यां चतुर्दश्यां च श्रीजयदेवभुवनं प्रयान्ति। पौषधागारे श्रीस्थूलिभद्रचरितं वाचयन्तः पुरोहितेन राज्ञाग्रे उपहसिताः, महाराज कोऽयमसत्प्रलापः. सर्वेर-

---

(१ सर्वथा बलवताऽत एव तिरस्कृतः) (२ देवाकर्षणविद्या.)

श्रीमन्महावीरेणेन्द्रस्य पुरतः शैशवे यद्व्याख्यातं तज्जैनव्याकरणमधीयामहे वयमिति तद्वाक्यानन्तरमिमां पुराणवार्तामपहायास्माकमेव सन्निहितं नृपं व्याकरणकर्त्तारं कमपि ब्रूतेति तत्पिशुनवाक्यादनु ते प्राहुः। यदि श्रीसिद्धराजः सहायीभवति तदा कतिपयैरेव दिनैः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं रचयामः ॥ अथ नृपेण प्रतिपन्नमिदं निर्वहणीयमित्यभिधाय तद्विसृष्टाः सूरयः स्वं स्थानं ययुः। ततो यशोवर्मराज्ञः करे निःप्रतीकारां क्षुरीं

सभोजने पूर्वपरिचितवेश्यागृहे कामनिग्रहः। परं किं क्रियते भवद्दृक्षुभाः। राज्ञोक्तं। आचार्या अत्र समेष्यन्ति तदा वक्तव्यं परोक्षे न। सूरिष्वागतेषु राज्ञोक्तं। किं२ वाचयन्तो वर्तध्वे यूयं। सूरिभिः समग्रमपि संक्षेपतः स्थूलिभद्रचरितं कथितं। आलिगेनोक्तं। महाराज,

विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन—
स्तेपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा—
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १

गुरुभिरुक्तं। सिंहो बलीयो द्विरद[१] इत्यादि॰

आलिगेनोक्तं। अस्माकमेव शास्त्राणि पठित्वास्माकमेव पतयः संजाताः। गुरुभिरुक्तं। जैनेन्द्रव्याकरणं किं भवदीयं यत्पुरा

(१ सिंहादयश्चिरकाले श्वानस्तु न तथाऽत एव न मैथुने केवलमाहारः कारणं)

समर्प्य तदग्रासने वयं गजाधिरूढाः पुरमध्ये प्रवेशं करिष्याम इति राज्ञः प्रतिश्रवमाकर्ण्य मुञ्जालमन्त्रिणा प्रधानवृत्तिं मुञ्चता किमिति राज्ञा निर्बन्धपृष्टेन

मा स्म सन्धिं विजानन्तु मा स्म जानन्तु विग्रहम्।[1]
आख्यातं यदि शृण्वन्ति भूपास्तेनैव पण्डिताः ॥१॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशात्स्वबुद्ध्यैव स्वामिना प्रतिज्ञातोयमर्थः सर्वथायतौ न हित इत्युक्तं। ततो वरमसून्परिहरामि न तु विश्वविदितं प्रतिश्रवं[2]मिति नृपेणोक्ते मन्त्री दारुमयीं क्षुरिकां[3] पाण्डुवर्णसर्जरसेन पिहितां पृष्ठासनस्थस्य यशोवर्मणः करे समर्प्य तदग्रासनस्थो नृपतिः श्रीसिद्धराजः परमोत्सवेन श्रीमदणहिल्लपुरं प्रविवेश। प्रावेशिकमङ्गलानन्तरं[4] नृपेण स्मारिते व्याकरणवृत्तान्ते बहुभ्यो देशेभ्यस्तद्वेदिभिः पण्डितैः सह सर्वाणि व्याकरणानि समानीय श्रीहेमाचार्यैः श्रीसिद्धहेमाभिधानं पञ्चाङ्गमपि व्याकरणं सपादलक्षग्रन्थप्रमाणं संवत्सरेण रचयांचक्रे। राजवाह्यकुम्भिकुम्भे

१ [पण्डितपक्षे राजपक्षे च प्रसिद्धोर्थः] २ C विश्रुतं प्रतिश्रुतं
३ C D छुरिका. ४ B C व्याकुलतानन्तरं.

तत्पुस्तकमारोप्य सितातपत्रारणे ध्रियमाणे चामरग्राहिणीचामरयुग्मवीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय प्राज्यवर्यपूजापूर्वं कोशागारे न्यधीयत । ततो राजाज्ञयान्यानि व्याकरणान्यपहाय तस्मिन्नेव व्याकरणे सर्वत्राधीयमाने केनापि मत्सरिणा भवदन्वयवर्णना विरहितं व्याकरणमित्युक्ते श्रीहेमाचार्यैः क्रुद्धं राजानं राजमानुपादवगम्य द्वात्रिंशच्छ्लोकान्नूतनान्निर्माय द्वात्रिंशत्सूत्रितपादेषु तान्संबन्धं[1] दधानानेव लेखयित्वा प्रातर्नृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे चौलुक्यवंशोपश्लोककेन श्लोकान्वाचयन्नृपं संतोषयामास ॥ यथा ॥

हरिरिव बलिबन्धकरस्त्रिशक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव।
कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः १

इत्यादि[2]॥ तथा च श्रीसिद्धराजदिग्विजयवर्णने द्व्याश्रयनामा ग्रन्थः कृतः ॥

भ्रातः संवृणु पाणिनि प्रलपितं कातन्त्रकन्था वृथा
मा कार्षीः कटु शाकटायन वचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् -
कः कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्[3]यात्मानमन्यैरपि

(१) संबद्धान् २ चौलुक्यवंशोपश्लोकान् द्वात्रिंशत्सूत्रपादान्तेषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं विस्तरयामास. (३ मूर्खयति)

श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीहेमचन्द्रोक्तयः ॥१॥
अथ श्रीसिद्धराजेन पत्तने यशोवर्मराज्ञस्त्रिपुरुषप्रभृती-
न्सर्वानपि राजप्रासादान्सहस्त्रलिङ्गप्रभृतीनि च धर्म-
स्थानानि दर्शयित्वा प्रतिवर्षं देवदायपदे कोटिद्रव्य-
व्ययं निवेद्यैतत्सुन्दरमसुन्दरं वेति यशोवर्मा पृष्ट इ-
त्यवादीत्। अहं ह्यष्टादशलक्षप्रमाणमालवदेशाधिप-
स्त्वत्तः पराभवपात्रं कथं भवेयं, परं महाकालदेवस्य
दत्तपूर्वत्वाद्देवद्रव्यं मालवकः। तद्भुञ्जानास्तत्प्रभा-
वादुदितास्ताम्यिता वर्त्तामहे। भवदीयान्वयराजानोऽ
प्येतावद्देवद्रव्यव्ययनिर्वाहाक्षमौ[2] लुप्तसर्वदेवदायपदा
विपदां पदं भविष्यन्ति[3]। अथ सिद्धराजः कदा-
पि सिद्धपुरे रुद्रमहाकालप्रासादं कारयितुकामः
कमपि स्थपतिं स्वसंनिधौ स्थापयित्वा प्रासाद-
प्रारम्भलग्ने तदीयकलासिकां लक्षद्रव्येणोत्तमर्णगृ-
हीतां मोचयामास। तां वंशशलाकामयीमालोक्य
किमेतदिति राजा पप्रच्छ। ततो मया प्रभोरौदार्य-
परिक्षानिमित्तमेतत्कृतमिति स्थपतिरुक्तवान्। तत-
स्तद्द्रव्यमनिच्छतेऽपि नृपतिनार्पितं। ततः क्रमेण[4]

१ उद्धापयित्वा. २ देवद्रव्यव्ययमनिर्वहन्तो. ३ मूलनाशं वि-
नङ्क्ष्यन्ति. ४ तद्द्रव्यप्रत्यर्पणापूर्वं.

त्रयोविंशतिहस्तप्रमाणे परिपूर्णे प्रासादेऽश्वपतिगज-
पतिनरपतिप्रभृतीनामुत्तमभूपतीनां मूर्त्तीः कारयि-
त्वा तत्पुरो योजिताञ्जलिं स्वां मूर्त्तिं निर्माप्य देशभ-
ङ्गेपि प्रासादस्याभङ्गं याचितवान्। तस्य प्रासादस्य
ध्वजारोपप्रस्तावे सर्वेषामपि जैनप्रासादानां पता-
कावरोहं कारितवान्। यथा मालवकदेशे महा-
कालवैजयन्त्यां सत्यां जैनप्रासादेषु न ध्वजारोप
इति। अन्यदा सिद्धराजस्य मालवकमण्डलं प्रति
थियासतः केनापि व्यवहारिणा सहस्रलिङ्गकर्म-
स्थाये याच्यमाने विभागे तत्सर्वथाऽदत्ते च
कृतप्रयाणस्य कतिपयदिनानन्तरं कोशाभावा-
त्कर्मस्थायस्य विलम्बमवगम्य तेन व्यवहा-
रिणा सुतस्य पार्श्वात्कस्यापि धनाधिपस्य
वध्वास्ताडङ्कमपहार्य[1] तद्दण्डपदे द्रव्यलक्षत्रयं द-
त्तं तेन कर्मस्थायः स जात इति वार्त्तां शृण्वतो
मालवके वर्षाकालं तस्थुषो राज्ञो वचनगोचरा-
तीतः प्रमोदः संजातः। अथ प्रावृषेण्ये घने प्रगल्भ-
वृष्ट्या क्षोणीमेकार्णवां कुर्वति वर्द्धापनिकाहेतोः
प्रधानपुरुषैः प्रहितः मरुदेशीयपुरुषो नृपतिपुरतः

१ A D ताडङ्केन्यहारिते

सविस्तरं वर्षास्वरूपं व्यज्ञपयत्। तदा त्वागतेन-गूर्जरधूर्त्तेण नरेण सहस्रलिङ्गसरोभृतामिति स्वामिन् वर्द्धाप्यसे[1] इति तद्वाक्यानन्तरमेव सिक्कक-पतितमार्जारस्येव मरुवृद्धस्य पश्यतः सर्वाङ्गलग्न माभरणं नृपतिर्गूर्जराय ददौ। अथ वर्षान्तरं[2] प्रत्यावृत्तः क्षितिपतिः श्रीनगरमहास्थाने दत्तावासो नगरप्रासादेषु ध्वजस्यालोके[3] के एते प्रासादा इति ब्राह्मणान्पप्रच्छ। तैर्जिनब्रह्मादीनां प्रासादस्वरूपे निवेदिते सामर्षो राजा मया गूर्जरमण्डले जैन-प्रासादानां पतकासु निषिद्धासु किं भवतामिह नगरे पताकावज्जिनायतनामित्यादिशं तैर्विज्ञपयांचक्रे। अवधार्यतां श्रीमन्महादेवेन। कृतयुगप्रारम्भे महा-स्थानमिदं स्थापयता श्रीऋषभदेवनाथश्रीब्रह्मप्रा-सादयोः सुकृतिभिरुद्ध्रियमाणयोश्चत्वारो युगा व्य-तीताः। अन्यच्च श्रीशत्रुंजयमहागिरेर्नगरमिदमुपत्य-काभूमिः। यतो नगरपुराणे उक्तं॥

पञ्चाशदादौ किल मूलभूमे—
र्दशोर्ध्वभूमेरपि विस्तरोस्य।

---

१ A B C वर्द्धापयसे   २ B मञ्चरचनाकृतसर्वावसरस्तत्र
३ C ध्वजव्रजमालोक्य

उच्चत्वमष्टैव तु योजनानि
मानं वदन्तीह जिनेश्वराद्रेः॥ १

इति कृतयुगे आदिदेवश्रीऋषभस्तत्सूनुर्भरतस्तन्नाम्ना भरतखण्डमिदं प्रतीतम्॥

*नाभेः सुतः[1] स वृषभो मरुदेविसूनु-
र्यो वै चचार समदृग् मुनियोगचर्याम्।
तस्यार्हसत्यमृषय[3]ः पदमामनन्ति
स्वच्छः प्रशान्तकरणः समदृक् सुधीश्च[4]॥ १॥

*अष्टमो[5] मरुदेव्यां तु नाभेर्जात उरुक्रमः।
दर्शयन्वर्त्म धीराणां सर्वाश्रमनमस्कृतम्॥ ३॥

इत्यादिपुराणोक्तान्युदीर्य विशेषप्रत्ययाय श्रीवृषभदेवप्रासादकोशाच्छ्रीभरतभूपनामाङ्कितं पञ्चजनवाह्यं कांस्यतालमानीय नृपाय दर्शयन्तो जिनधर्मस्याद्यत्वं स्थापयामासुः। ततः स्व-

* श्रीभागवतपुराणे स्कन्ध. २ अ. ७ श्लो. १० मुद्रिते असावृषभ आस सुदेविसूनुः। यत्पारमहंस्यमृषयः। इति पाठौ॥

* तत्रैव स्कन्धः १ अ. ३ श्लो. १३ अष्टमे मेरुदेव्यामिति पाठः।

१ C इति. २ A B अथो ३ A B D आर्हतश्च ऋषयः ४ D सुधीः सः ५ अष्टमे ६ C D कृतः ७ यथावस्थिततदाद्यत्वस्थापनाय श्रीऋषभ: ८ D द्विजा जैनधर्मस्याद्यधर्मत्वं स्थापयांचक्रुः

दुर्मेदुरमनसा राज्ञा हायनान्ते जैनप्रासादेषु ध्वजारोपः कारितः । अथ श्रीपत्तने प्राप्तो नृपः । प्रस्तावे सरोवरपेदेषु[1] वाच्यमानेषु[2] सापराधव्यवहारिसुतदण्डपदाल्लक्षत्रयं कर्मस्थाये[3] व्यवकलितमिति श्रुत्वा लक्षत्रयं तस्य गृहे प्रस्थापयामास । ततः स व्यवहारी, उपायनपाणिर्नृपोपान्तमुपेत्य, किमेतदिति विज्ञपयन् राज्ञादिष्टः । यः कोटिध्वजो व्यवहारी स कथं तादृक्चौरस्त्वयाऽस्य धर्मस्थानस्य धर्मविभागः प्रार्थितोपि यन्न लब्धस्ततः प्रपञ्चचतुरेण मृगमुखव्याघ्रेणान्तःशठेन प्रत्यक्षसरलेन त्वयेदं कर्म निर्मितम् ॥ यतः

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ १ ॥

मुखं पद्मदलाकारं वाचश्चन्दनशीतलाः ।
हृदयं कर्त्तरीभूतमेतद्धूर्त्तस्य लक्षणम् ॥ २ ॥

यस्यान्तर्गिरिशागाररदीपिकाः[4] प्रतिबिम्बिताः ।
शोभन्ते निशि पातालव्यालमौलिमणिश्रियः[5] ॥३॥

(१ आयव्ययावशिष्टाख्येषु) २ C D सरोवरकर्मस्थायत्रिपदेषु (३कार्यस्थाने कारखाना भाषायाम्. ४ श्मशानं ५सर्पाणां श्रीरिव श्रीर्यासां ताः।निशातुल्ये राज्ये शोभन्ते न तु दिवसतुल्ये मद्राज्ये इति भावः)

इत्यादि वाक्यैर्भृशं खण्डितः

एकदा श्रीसिद्धेन रामचन्द्रः पृष्टो। ग्रीष्मे दिवसाः कथं गुरुतराः। रामचन्द्रः प्राह।

देव श्रीगिरिदुर्गमल्ल भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे
धावद्वीरतुरङ्गवल्गनखुरक्षुण्णक्षमामण्डली।
वातोद्धूतरजोमिलत्सुरसरित्संजातपङ्कस्थली-
दूर्वाचुम्बनचञ्चुरा रविहयास्तेनैव वृद्धं दिनम् ॥१॥

लब्धलक्षा विपक्षेषु विलक्षास्त्वयि मार्गणाः।
तथापि तव सिद्धेन्द्र दातेत्युत्कन्धरं यशः ॥ २ ॥

अथ कदाचिद्राज्ञा ग्रथिलाचार्या जयमङ्गलसूरयः पुरवर्णनं पृष्टा ऊचुः ॥

एतस्यास्य पुरस्य पौरवनिताचातुर्यतानिर्जिता
मन्ये हन्त सरस्वती जडतया नीरं वहन्ती स्थिता।
कीर्तिस्तम्भमिषोच्चदण्डरुचिरामुत्सृज्य बाहोर्बलात्तन्त्रीकां गुरुसिद्धभूपतिसरस्तुम्बां निजां कच्छपीम् ॥ १ ॥

अन्यच्च

महालयो महायात्रा महास्थानं महासरः।
यत्कृतं सिद्धराजेन धरिण्यां तत्करोतु कः ॥ १ ॥

॥ अथ श्रीपालकविना सहस्रलिङ्गसरोवरस्य

रचितायां प्रशस्तिपट्टिकायामुत्कीर्णायाम् ।

तत्स्थकाव्यमिदम् ।

न मानसे माद्यति मानसं[1] मे
पम्पा न संपादयति प्रमोदम् ।
अच्छोदकाच्छोदकमत्र[2] सारं
विराजते कीर्तितसिद्धि भर्तुः ॥ १ ॥

तत्प्रशस्तिशोधनाय सर्वदर्शनेष्वाहूयमानेषु श्रीहेमचन्द्राचार्यैः सर्वविद्वज्जनानुमते प्रशस्तिकाव्ये भवता वैदग्ध्यं किमपि न प्रकाश्यमित्युक्त्वा पण्डितरामचन्द्रोनुशिष्यस्तत्र[3] प्रहितः । ततः सर्वविद्वद्भिः शोध्यमानायां प्रशस्तौ नृपोपरोधाच्छ्रीपालकवेर्दक्ष्यदाक्षिण्याच्च सर्वेषु काव्येषु मन्यमानेषु ॥

कोशेनापि युतं दलैरुपचितं नोच्छेत्तुमेतत्क्षमं
स्वस्यापि[4] स्फुटकण्टव्यतिकरं पुंस्त्वं च धत्ते नहि ।
एकोप्येष करोति कोशरहितो निष्कण्टकं भूतलं
मत्वैवं कमला विहाय कमलं यस्यासिमाशिश्रियत् १

विशेषणास्मिन्काव्ये प्रशस्यमाने श्रीसिद्धराजे-

(१ मानससरो मनसि न हर्षं करोति २ अच्छोदकनामकात्सरसो निर्मलोदकं) ३ B अनुशिक्ष्यः (४ असिपक्षे कमलपक्षे च; सैन्यैः पत्रैश्च)
५ A D स्वस्थापि

न पृष्टः श्रीरामचन्द्रश्चिन्त्यमेतदित्यवादीत् अथ तैरेव सर्वैरनुयुक्तः, एतस्मिन्काव्ये सैन्यवाचको दलशब्दः कमलशब्दस्य नित्यक्लीबत्वमिति दूषणद्वयं चिन्त्यं। ततः सर्वानपि पण्डितानुपरुध्य दलशब्दो राजसैन्यार्थे प्रमाणीकारितः[1] कमलशब्दस्य तु लिङ्गानुशासनसिद्धं नित्यक्लीबत्वं केन निर्णीयते[2] इति पुंस्त्वं च धत्ते न वेत्यक्षरभेदः कारितस्तदा श्रीसिद्धराजस्य संजातदृष्टिदोषेण पं॰रामचन्द्रस्य वसतौ प्रविशत एव लोचनमेकं स्फुटितम् ॥

अथ कदाचित् ॥

आयुक्तः प्राणदो लोके वियुक्तो मुनिवल्लभः ।
संयुक्तः सर्वथानिष्टः केवली[3] स्त्रीषु वल्लभः ॥ १

इति डाहलदेशीयनरपतियमलपत्रान्ते लिखितश्लोकव्याख्यानावसरे तूष्णींस्थितेषु पण्डिते[4]-

---

१ A B D प्रमाणीकृतः २ A निर्णीयते ३ A C श्रमणाप्रियः। प्रयुक्तः सर्वविद्विष्टः केवलः D ४ सन्धिविग्रहिकैरानीतयमलपत्रेषु श्लोकमेनं लिखितं निशम्य किमेतदिति पृष्टास्ते प्राहुः । तत्रैकैकप्रधाना भूयांसो विद्वांसस्तत्पार्श्वाद्बुधोऽयं श्लोको व्याख्येय इति तद्वाचमाकर्ण्य सर्वैरपि विद्वद्भिरज्ञाततदर्थैर्विमृशद्भिर्नृपेण पृष्टा हेमाचार्या हारशब्दमध्याहार्य व्याचख्युः

षु श्रीहेमचन्द्राचार्यैं राज्ञा पृष्टैर्हारशब्दमध्याहार्य व्याख्यातः[1]। अन्यदा सपादलक्षक्षितिपतिना।

*पइली ताव न अणुहरइ गोरीमुहकमलस्स।

इति समस्या दोधकार्द्धे प्रहिते तैः कविभिरपूर्यमाणे।

*अदिठी किमु उम्मीयइ पडिपयली[2] चन्द्रस्स॥१॥

इति श्रीहेमचन्द्रनामा मुनीन्द्रस्तां पूरयामास॥

अन्यदा श्रीसिद्धराजो नवघणाभिधानमाभीरराणकं निगृहीतुकामः पुरैकादशवारं निजसैन्यैः पराजिते सति श्रीवर्द्धमानादिषु पुरेषु प्राकारं[3] निर्माप्य स्वयमेव प्रयाणकमकरोत्। तद्भागिनेयदत्ते संकेते सति वप्रपरावर्त्तकालेयं द्रव्यव्यापादित एव करणीयो नवघनो न पुनरस्त्रादिभिरिति परिग्रहदत्तान्तरस्थः सः विशालाघ्छालाद्बहिराकृष्य द्रव्यवासणैरेवं ताडयि-

(१ आहारः विहारः संहारः हारः)

* प्रतिपच्चन्द्रज्योत्स्ना तावन्नानुसरति गौरीमुखकमलं॥

* अदृष्टा किमून्मीयते प्रतिप्रतिपज्ज्योत्स्ना चन्द्रस्य, ॥१॥

(प्रथमकलाऽदर्शनादेव प्रतिप्रच्छब्देन द्वितीया लक्ष्यते)

२ A B ओलीतावन अहरइ अहिठी किमवन्नियइ D किमवन्नीयइ तडिपयली पडिपइली. ३ प्राकारप्रकार निरूप्य. ४ A तद्भागिनेयेन ५ A B इति याचिते राज्ञा जयसिंहदेवेन स शालात् (६ भाण्डैरेव)

त्वा व्यापादितः[1]। अयं द्रव्यव्यापादित एव कृत इति वचनविज्ञापनात् परिग्रहो[2] बोधितः। अथ तद्राज्ञ्याः शोकपतिताया वाक्यानि ॥

*सइरु[3] नहीं स राणइं[4] कुलाईउ नकुलाईं इ।
सइ सउ षङ्गारिहिं प्राणकइ वइसानरि होमीइं[5]॥१

*राणा सव्वे वाणिया जेसलु वड्डउ सेठि।
काहूं वणिजडु माण्डीयउ अम्मीणां[6] गढहेठि ॥२॥

*तइं गडूआ गिरनार काहूं मणि मत्सरु धरिउ।
मारीतां षङ्गार एक्कासिहरु न ढालिउं ॥३

---

* हे सख्यः नायं स राणकः न च कुलानि किं तु नकुलान्येव सत्यः सर्वाः खेङ्गेरो नहि किंतु अङ्गारस्तत्र वैश्वानरे प्राणान् आहुतीकुर्मः १।

* राणकाः सर्वे वणिजः यथा जेसलाख्यो महान् श्रेष्ठी अहो कथं वाणाज्यं मण्डितं अस्माकं दुर्गाधः अस्मदर्थे भाण्डवाज्यमारब्धं किं स्वामिनेत्युत्प्रेक्षा २।

* हे गिरिनार हे रैवतक यूयं गुरवः कथं तदा, यदा मनसि मत्सरं धरन्तः एवं न चेर्त्तर्हि मृतेपि खेङ्गारे एकशिखरमपि नाधो ढौकितं मृते स्वामिन्युन्नताशिरस्त्वं न शोभते इत्युपालम्भः ॥ ३ ॥

१ B तं व्यापादयामास २ C इति वचनबलात्तद्भागिनेयपरिग्रहः ३ सयरू नहि स राण ४ न कुलाई न कुलाई ५ सई सउ षंगारिहि पाण किनवइसारि होमिया ६ अम्मीणां.

*जेसल मोडि मवाह वलिवलि विरूपं भावियइ ।
नइ जिम नवा प्रवाह नवघण विणु आवइ नहि॥४
*वाढी तो वढवाणै वीसारतां न वीसरइ।
सोनासमा पराण भोगावह तइं भोगवीइ॥ ५

इत्यादीनि बहूनि वाक्यानि यथावसरं मन्तव्यानि ॥ ततो महं० जाम्बान्वयस्य सज्जनदण्डाधिपतेः श्रीसिद्धराजेन योग्यतया सुराष्ट्रविषये व्यापारो नियुक्तः । तेन स्वामिनमविज्ञाप्य वर्षत्रयोद्ग्राहितेन श्रीमदुज्जयन्ते श्रीनेमीश्वरस्य काष्टमयं प्रासादमपनीय नूतनः शैलमयः प्रासादः कारितः । चतुर्थे वर्षे सामन्तचतुष्टयं प्रस्थाप्य सज्जनदण्डाधिपतिं श्रीपत्तने समानीय राज्ञा वर्षत्रयोद्ग्राहितद्रव्यं याचि-

* जेसलाख्यं यच्छैलाख्यं वा मम मया मुक्तं वा देशस्थानं पुनः पूर्नविरूपं भाव्यते । पक्षे यः शैलं मर्दयित्वाप्यागतः प्रवाहो यत्र सा नदी नवघनं नवीनमेवं पक्षे राजानं विना नवीना पूर्णशोभावहा नास्ति किं तु विरूपा यथा ॥ ४ ॥ !

* वृश्चितोपि वर्द्धितोऽत एव तव नाम वर्द्धमानग्राम इति सत्यं एतद्विस्मारितमपि न विस्मरिष्यति कथं तदेवाह यतः सुवर्णवत्प्रियाः प्राणाः भोगावर्त्तनदेन भुक्ताः ततस्तवापि सत्यं नाम ॥ ५ ॥ !

१ C वरुण २ नवयण विण आवै नहीं ३ B वाटी तवउं वढमाण ४ सूना ५ C भोगावह पइं भोगिव्या ६ D सवनदण्ड. ७ सुराष्ट्रा.

तः । तद्देशव्यवहारिणां पार्श्वात्तावद्द्रव्यमुपढौक्योज्जयन्तप्रासादजीर्णोद्धारपुण्यमुद्राहितद्रव्यं वा द्वयोरेकमवधारयतु देवः । इति तेनोक्ते श्रीसिद्धराजस्तद्बुद्धिकौशल्यचमत्कृतस्तीर्थोद्धारपुण्यमेवाररीचकार । स पुनस्तस्य देशस्याधिकारमाधिगम्य शत्रुंजयोज्जयन्ततीर्थयोर्द्वादशयोजनयोर्यावद्दुकूलमयं[1] महाध्वजं ददौ ॥

इति रैवतकोद्धारप्रबन्धः ॥

अथ भूयः सोमेश्वरयात्रायाः प्रत्यावृत्तः श्रीसिद्धाधिपो रैवतोपत्यकायां दत्तावासस्तद्दैवस्[2]तत्कीर्त्तनं दिदृक्षुः मत्सरोत्सेकपरैर्द्विजन्मभिः सजलाधारलिङ्गाकारोयं गिरिरित्यत्र पादस्पर्शो नार्हतीति कृतकवचनैर्निषिद्धस्तत्र पूजां प्रस्थाप्य स्वयं शत्रुंजयमहातीर्थसन्निधौ स्कन्धावारं न्यधात् । तत्र पूर्वोक्तैर्जातिपिशुनैः कृपाणिकापाणिभिरकैपस्तीर्थमार्गे निरुद्धे सति श्रीसिद्धाधिपो रजनीमुखे कृतकार्पटिकवेषः[3] स्कन्धनिहितविहङ्गिकोभयपक्षन्यस्तगङ्गोदकस्तन्मध्येभूत्वाऽपरिज्ञातस्वरूप एव गिरिमधि-

१ A B द्वादशयोजनायामं २ स्वं ३ D प्राकृतवेषः ४ उभयतो बद्धशिक्यः पर्याहार्यो भारो यत्र गर्गरिकादौ ' । विहङ्गिकेत्युच्यते

रुह्य गङ्गोदकेन श्रीयुगादिदेवं स्नपयन् पर्वतस-मीपवर्त्तिग्रामद्वादशकशासनं श्रीदेवाचार्यै श्राणयामास। तीर्थदर्शनाच्चोन्मुद्रितलोचन इवा-मृताभिषिक्त इव जातः। अत्र पर्वते सल्लकीवनसरित्पूरसंकुले इहैव विन्ध्यं करिष्यामी[1]त्यवन्ध्यप्रतिज्ञो, हस्तियूथनिष्पत्त्ये विहस्तमनसं[2] मनोरथेनापि तीर्थ-विध्वंसपातकिनं धिग्मामिति श्रीदेवपादानां पुरतो राजलोकविदितं स्वं निनिन्द। सानन्दो गिरेरवत-तार॥ अथ श्रीदेवसूरिचरितं व्याख्यास्यामः॥

तस्मिन्नवसरे कुमुदचन्द्रनामा दिगम्बरस्तेषु दे-शेषु चतुरशीतिवादै[3]र्वादिनो निर्जित्य कर्णाटदेशाद्गु-र्जरदेशं जेतुकामः कर्णावतीं प्राप। तत्र भट्टारकश्री-देवसूरीणां चातुर्मासके स्थितानां श्रीअरिष्टनेमिप्रा-सादे धर्मशास्त्रव्याख्याक्षणे वचनचातुरीमनुच्छिष्टा-माकर्ण्य तत्पण्डितैस्तद्वृत्तान्ते निवेदिते कुमुदच-न्द्रस्तेषामुपाश्रये सतृणमुदकं प्रक्षेपितवान्। अथ तैर्महर्षिभिः पण्डितैः खण्डनतर्कादिप्रमाणप्रवीणै-स्तस्मिन्नर्थेऽनाकर्णिततयाऽवज्ञाते सति श्रीदेवा-

१ C विन्ध्यवनं रचयिष्यामीति. २ (व्याकुलचित्तं ३ शान्त्याचार्यकृतोत्तराध्ययनवृत्तौ]

चार्यजामिं तपोधनां चेटकैराधिष्ठितां विधाय नृ-
त्यजलानयनादिभिर्विविधाभिर्विडम्बनाभिर्विडम्ब्य
तेषु चेटकेषूपहृतेषु[१] तान् भृशं पराभवान्निर्भर्त्स-
नपरानपवार्य[२] श्रीदेवसूरिभिरुक्तं वादविद्याविनो-
दाय भवता पत्तने गन्तव्यं । तत्र राजस-
भायां भवता सह वादं करिष्याम इत्यादिष्टे
स कृतकृत्यमनाः स आशावासनः श्रीपत्तन-
परिसरं प्राप्तः । श्रीसिद्धराजेन मातामहगुरुरिति
प्रत्युद्गमादिना सत्कृतस्तत्रावासान्दत्वा तस्थौ -
श्रीसिद्धराजेन वादनिष्णाततां पृष्टाः श्रीहेमाचार्या-
श्चतस्टषु विद्यासु परं प्रावीण्यं बिभ्राणं जैनमुनि-
गजयूथाधिपं सिताम्बरशासनवज्रप्राकारं नृपस-
भाशृङ्गारहारं कर्णावतीस्थितं श्रीदेवाचार्यं वाद-
विद्याविदं वादीभकण्ठीरवं प्राहुः। अथ राज्ञा तदा-
ह्वानाय प्रेषितविज्ञप्तिकायां श्रीसंघलेखेन सममा-
गतायां श्रीदेवसूरयः पत्तनं प्राप्य नृपोपरोधाद्वाग्दे-
वीमाराधयामासुः । तया तु वादिवेतालीयश्री-
शान्तिसूरिविरचितोत्तराध्ययनबृहद्वृत्तौ दिगम्बर-
वादस्थले चतुरशीतिविकल्पजालोपन्यासे भवद्भिः

१ C उपाहृतेषु. (२ निवार्य)

प्रतन्यमाने दिग्वाससो मुखे मुद्रापयिष्यन्तीत्या-
देशानन्तरं गुप्तवृत्त्या कुमुचन्द्रसन्निधौ पण्डितान्प्र-
स्थाप्य कस्मिन् शास्त्रे विशेषकौशलमिति ज्ञापिते ।

देवादेशयं[1] किं करोमि सहसा लङ्कामिहैवानये
जम्बूद्वीपमितो नयेयमथवा[2] वारांनिधिं शोषये ।
हेलोत्पाटिततुङ्गपर्वतशिरोग्रावत्रिनेत्राचल[3]*-
क्षेपक्षोभविवर्द्धमानसलिलं बध्नामि वा वारिधिम्[4] १

इति तदुक्तिश्रवणात्सिद्धान्तकुशलतां तस्या-
ल्पीयसीमवगम्य जितं मन्यमानाभ्यां श्रीदेवचार्य-
श्रीहेमचन्द्राभ्यां प्रमुदितं । अथ देवसूरिप्रभो रत्न-
प्रभाभिधानः प्रथमशिष्यः क्षपामुखे गुप्तवेषतया
कुमुदचन्द्रस्य गुरूदरे गतः । तेन कस्त्वमित्यभि-
हिते अहं देवः । देवः कः । अहं । अहं कः । त्वं ।
त्वं कः । श्वा । श्वा कः । त्वं ॥ कः अहं देव इति
तयोरुक्तिप्रत्युक्तिबन्धे चक्रभ्रमं भ्रमति, आत्मानं
देवं दिगम्बरं श्वानं च संस्थाप्य यथागतं जगाम ॥
तेन चक्रदोषप्रादुष्करणेन विषादनिषादसंपर्कात् ।
हंहो श्वेतपटाः किमेष विकटाटोपोक्तिसंटङ्कितैः

---

१ D देवाज्ञापय. २ C अथानये किं ३ विन्ध्यमन्दरहिमस्वर्णात्रिकूटा-
चल. *[त्रिनेत्रस्य शिवस्याचलो हिमवान] ४ D वारांनिधिं

संसारावटकोटरेऽतिविकटे मुग्धो जनः पात्यते ।
तत्त्वातत्त्वविचारणासु यदि वो हेवाकलेशस्तदा
सत्यं कौमुदचन्द्रमाङ्घ्रियुगलं[२] रात्रिंदिवं ध्यायत॥१॥

इमां तदुचितां कवितां निर्माप्य समादाय कुमुदचन्द्रः श्रीदेवसूरीन्प्रति प्राहिणोत् ।

तदनु तच्चरणपरमाणुर्बुद्धिवैभवावगणितचाणाक्यः पण्डितमाणिक्यः ।

कः कण्ठीरवकण्ठकेसरसटाभारं स्पृशत्यङ्घ्रिणा
कः कुन्तेन शितेन नेत्रकुहरे कण्डूयनं काङ्क्षति ।
कः सन्नह्यति पन्नगेश्वरशिरोरत्नावतंसश्रिये
यः श्वेताम्बरशासनस्य कुरुते वन्द्यस्य निन्दामिमाम् ॥ १ ॥

अथ रत्नाकरपण्डितः ॥

"नग्नैर्निरुद्धा युवतीजनस्य
यन्मुक्तिरत्र प्रकटं हि तत्त्वम् ।
तत्किं वृथा कर्कशतर्ककेलौ
तवाभिलाषोयमनर्थमूलः ॥ २ ॥

---

१ (यथा केनापि स्वयं नग्नेन बलान्निरुद्धायै तरुण्यै कर्कश क्रीडाभिलापः क्रियतेऽमत्यं सोऽनर्थमूल इति समासोक्त्यलङ्कारः अभ्यासक्लेशः) २।) आं०

इति कुमुदचन्द्रं प्रति सोपहासं प्राहिणोत् ॥ अथ श्रीमयणल्लदेवी कुमुदचन्द्रपक्षिपातिनी, अभ्यासवर्त्तिनः सभ्यांस्तज्जयाय नित्यमुपरोधयन्तीति श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्रचार्येण वादस्थले दिगम्बराः स्त्रीकृतं सुकृतमप्रमाणीकरिष्यन्ति सिताम्बरास्तं स्थापयिष्यन्तीति तेषामेव पार्श्वात्तद्वृत्तान्ते निवेदिते राज्ञी व्यवहाराद्बहिर्मुखे दिगम्बरे पक्षपातमुज्झांचकार। अथ भाषोत्तरलेखनाय सुखासनसमासीनः कुमुदचन्द्रः पण्डितरत्नप्रभश्चरणचारेणाऽक्षपटले[२] समागतौ। तदधिकृतैः ॥

*केवलिहूउं न भुञ्जइ चीवरसहिअस्स नत्थि-
निव्वाणं
इत्थी हूया न सिज्झइ ई मयमेयं कुमुदचन्दस्स१

कुमुदचन्द्र इति भाषां लेखयामास। अथ। सिताम्बराणामुत्तरम् ॥

---

* केवली भूतो न भुञ्जति वस्त्रसहितस्य नास्ति मोक्षः।
स्त्री भूता न सिद्ध्यति मतमेतत्कुमुदचन्द्रस्य ॥ १

१ C लेखनाय सुखासनसमासीनः कुमुदचन्द्रः पण्डितरत्नप्रभश्चरणचारेण आक्षिपटले समागतौ तदधिकृतैः। केवलीत्यादि०

केवँलि हूउवि भुञ्जइ चीवरसाहिअस्स अत्थि निव्वाणं
इत्थी हूयावि सिज्झइ मयमेयं देवसूरीणं॥१॥

इति भाषोत्तरलेखनानन्तरं निर्णीतवादस्थल-वासरे श्रीसिद्धराजे समाजमागतवति, षट्दर्शनप्रमाणवेदिषु सभ्येषु समुपस्थितेषु कुमुदचन्द्र-वादी पुरो वाद्यमानजयडिण्डिमो ध्रियमाणसि-तातपत्रः सुखासनसमासीनः पुरो वंशाग्रलम्बमा-नपत्रावलम्बः सिद्धराजसभायां नृपप्रसादीकृतसिं-हासने निषसाद। प्रभुश्रीदेवसूरयश्च श्रीहेमचन्द्र-मुनीन्द्रसहिताः सभासिंहासनमेकमेवालंचक्रुः। अथ कुमुदचन्द्रवादी स्वयं ज्यायान् किंचिद्-व्यतिक्रान्तशैशवं श्रीहेमचन्द्रं प्रति पीतं तक्रं भवतेत्यभिहिते श्रीहेमचन्द्रस्तं प्रति जरातरलित-मते किमेवमसमञ्जसं ब्रूषे श्वेतं तक्रं पीता हरिद्रेति वाक्येनाधःकृत.। युवयोः को वादीति पृ-च्छन्, श्रीदेवसूरिभिस्तन्निराकरणार्थायं भवतः प्रति-वादीत्यभिहिते कुमुदचन्द्रः प्राह। मम वृद्धस्यानेन

---

* केवली भूतोपि भुञ्जाति वस्त्रसाहितस्याप्यस्ति निर्वाणं।
स्त्री भूतापि सिद्ध्यति मतमेतद्देवसूरीणां॥ १

१ D तात्तिरस्करणाय

शिशुना सह को वाद इति तदुक्तिमाकर्ण्याहमेव ज्यायान् भवानेव शिशुः योद्यापि कटीदवरकमपि नाधत्से निवसनं च । इत्थं राज्ञा तयोर्वितण्डायां निषिद्धायामित्थं पणबन्धो मिथः समजनि पराजितैः श्वेताम्बरैर्दिगम्बरत्वमङ्गीकार्यं । दिगम्बरैस्तु देशत्याग इति निर्णीते पणबन्धादनु स्वदेशाकलङ्कभीरुभिर्देवाचार्यैः सर्वानुवादपरिहारपरैर्देशानुवादपरायणैः कुमुदचन्द्रं प्रति प्रथमं भवान्कक्षीकरोतु पक्षमित्यभिहिते ॥

खद्योतद्युतिमातनोति सविता जीर्णोर्णनाभालय-
च्छायां[2]माश्रयते शशी मशकतामायान्ति यत्राद्रयः ।
इत्थं वर्णयतो नभस्तव यशो जातं स्मृतेर्गोचरं
तत्त[3]स्मिन्भ्रमरायते नरपते वाचस्ततो मुद्रिताः ॥१॥

इति नृपं प्रत्याशिषं ददौ । वाचस्ततो मुद्रिता इति तदीयापशब्देन सभ्यास्तं स्वहस्तबन्धनमिति विमृशन्तो मुमुदिरे ॥ अथ देवाचार्याः ॥

* नारीणां विदधाति निर्वृतिपदं श्वेताम्बरप्रोल्लस-

---

१ AC दोरकं निवसनं २ BC उर्णनाभालयछायां ३ C यस्मिन्

* नारीणां स्त्रीणां जिनशासनपक्षे । अरीणां शत्रूणां नेति राज्यपक्षे निर्वृति सुखं मोक्षं च । नयपथो नीतिमार्गस्तस्य विस्ताररचनास्थानं ।

त्कीर्तिस्फातिमनोहरं नयपथप्रस्तारभङ्गीगृहम् ।
यस्मिन्के वलिनो न निर्जितपरोत्सेकाः सदा दन्तिनो
राज्यं तज्जिनशासनं च भवतश्चौलुक्य जीयाच्चि-
रम् ॥ १ ॥

. नृपं प्रतीमामाशिषं ददौ॥ अथ वादी कुमुदचन्द्रः केवलिभुक्तिस्त्रीनिर्वाणचीरनिराकरणपक्षोपन्यासं पारापतविहङ्गमसदृशया स्खलितगिरा[3] प्रारभमाणः सभ्यैरन्तर्विहसद्भिः प्रत्यक्षप्रशंसापरैः पुरस्क्रियमाणः[4] कियदुपन्यासप्रान्ते उच्यतामित्युक्तो देवाचार्यः प्रलयकालोन्मीलितप्रचण्डपवनक्षुभिताम्भोधिनिचितवीचिसमीचीभिर्वाग्भिर्बृहद्गुर्वाध्ययनवृत्तेश्चतुरशीतिविकल्पजालोपन्यासे प्रक्रान्ते भास्वत्प्रतिभाप्रसरपरिम्लानायमानकुमुदः कुमुदचन्द्रः संभ्रमभ्रान्तचेतास्तद्वचनान्यवधारयितुमक्षमो भूय-

अन्यत्र नैगमादिसप्तनयानां० विनिर्जितः परेषां शत्रूणां च उत्सेक उन्नत्यमहंकारश्च यैः । के पुरुषाः प्रशस्तबलवन्तो न अपि तु सर्वे दन्तिनो गजा अन्यत्र केवलिनः केवलज्ञानवन्तो नादन्तीति नो किं त्वदन्ति भुञ्जन्त्येव सदा छद्मस्थसाधुवदित्यर्थः ॥ १

१ A C विनिर्जित. २ A B भवतोः ३ C उपमया स स्खलितस्खलितागिरा ४ B पुरस्क्रियमाणैः (५ तरङ्गोज्ज्वलाभिः) ६ A उपन्यासप्रक्रमे प्रश्यत.

स्तमेवोपन्यासं समभ्यर्थितवान् । सिद्धराजसभ्येषु निषेधपरेष्वपि । अप्रमेयप्रमेयलहरीभिस्तं प्रमाणाम्भोधौ मज्जयितुं प्रारब्धे षोडशे दिने आकस्मिके देवाचार्यस्य कण्ठावग्रहे मान्त्रिकैः श्रीयशोभद्रसूरिभिरंतुल्यंकुरुकुल्लादेवीप्रसादलब्धवरैस्तत्कण्ठपीठात्क्षणात्क्षपणककृतकार्मणानुभावात्केशचण्डुकः पातयांचक्रे। तच्चित्रनिरीक्षणाच्चतुरैः श्रीयशोभद्रसूरिभिः श्लाघ्यमानः कुमुदचन्द्रश्चामन्दं निन्द्यमानः प्रमोदविषादौ दधाते। अथ श्रीदेवसूरिभिरुपन्यासोपक्रमे कोटाकोटिरिति शब्दे प्रोच्यमाने तच्छब्दव्युत्पत्तिं कुमुदचन्द्रे पृच्छति कण्ठपीठे लुठिताष्टव्याकरणः पण्डितः काकलः टापटीपसूत्रनिष्पन्नं शाकटायनव्याकरणोदितं कोटाकोटिः कोटीकोटिः कोटिकोटिरिति सिद्धं शब्दत्रयनिर्णयं प्राह ॥ अथ प्रथममेव वाचस्ततो मुद्रिता इति स्वयं पठितामिति स्वयमपशब्दप्रभावात्तदा तु प्रादुर्भूतमुखमुद्रः श्रीदेवाचार्येण निर्जितोऽहमिति स्वयमुच्चरन् श्रीसिद्धराजेन पराजितव्यवहारादऽपद्वारेणापसार्यमाणः संभवत्पराभवाविर्भावादुद्दिस्फोटं[3] प्राप्य विपेदे ॥

१ C वीरसूरिभिश्च. २ कार्मुकानुभावाद्बहिः केशकण्डुकः ३ D ऊर्ध्वस्फोटं

अनन्तरं तु श्रीसिद्धराजः प्रमोदमेदुरमना दे-
वाचार्यप्रभावप्रभावनाचिकीर्मूर्ध्नि धारितासितातपत्र-
चतुष्टयः प्रकीर्णकप्रकरवीज्यमानः स्वयं दत्तहस्ताव-
लम्बः पूर्यमाणेषु यमलशङ्खेषु रोदःकुक्षिंभरिविभ्रमं
बिभ्रति निःस्वाननिस्वनैः स्फूर्जद्वर्यतूर्यपूर्यमाणदि-
गन्तराले थाहडनाम्नोपासकेन लक्षत्रयप्रमितद्रव्य-
व्ययकृतार्थीकृतार्थिसार्थे वादिचक्रवर्तिनः पादाव-
धार्यतामिति स्तुतिव्रातैरमन्दानन्दकन्दकन्दलनका-
रिणि मङ्गले मुहुर्मुहुरुच्यमाने श्रीदेवाचार्यान् थाहडेन
तेनैव कारितप्रासादे श्रीमन्महावीरनमस्करणपूर्वं
वसतौ प्रावेशयत्। तत्पारितोषके नृपतिः सूरिभ्योऽ
निच्छद्भ्योपि छालाप्रभृति ग्रामद्वादशकं ददौ ॥ तदु-
पश्लोकेन श्लोका एवं ॥

वस्त्रप्रतिष्ठाचार्याय नमः श्रीदेवसूरये ।
यत्प्रसादमिवाख्याति सुखप्रश्नेषु दर्शनम् ॥ १ ॥

इति श्रीप्रद्युम्नाचार्यः ॥

यदि नाम कुमुदचद्रं नाजेष्यद्देवसूरिरहिमरुचिः ।
कटिपरिधानमधास्यत्कतमः श्वेताम्बरो जगति ॥१

---

१ C प्रभावनां चिकीर्षुः २ D पूर्यमाणेषु दिगन्तरालेषु ३ D ऊर्ज-
तूर्य. ४ A चाहड. ५ A B चाहडेन ६ A D प्रावेशयन् ७ दर्शनः

इति हेमाचार्यः ॥

भेजेऽवकीर्णितां*नग्नः कीर्तिकन्थामुपार्जयन्[1] ।
तां देवसूरिराच्छिद्य तं निग्रन्थं[2] पुनर्व्यधात् ॥१॥

इति श्रीउदयप्रभदेवः ॥

*वादविद्यावतोऽद्यापि लेखशालामनुज्झतां
देवसूरिप्रभोः साम्यं कथं स्याद्देवसूरिणा ॥ ॥

इति श्रीमुनिदेवाचार्यः ॥

नग्नो यत्प्रतिभाघर्मात्कीर्तियोगपटं त्यजन् ।
ह्रियेवात्याजि भारत्या देवसूरिर्मुदेऽस्तु वः ॥ १ ॥

सत्रागारमशेषकेवलभृतां भुक्तिं तथा स्थापय-
न्नारीणामपि मोक्षतीर्थमभवत्तद्युक्तियुक्तोत्तरैः ।
यः श्वेताम्बरशासनस्य विजिते नग्ने प्रतिष्ठागुरु-
स्तद्देवाद्गुरुतोऽप्यमेयमहिमा श्रीदेवसूरिप्रभुः[7] ॥२॥

---

*[क्षतव्रततां, अवकीर्णी क्षतव्रत इत्यमरः)

* मुनिदेवसूरिकृत शान्तिनाथचारित्रे श्लोकबद्धेऽप्ययं श्लोकः १२। देवसूरिणा बृहस्पतिना लेखनशालास्थितेनाद्यापीति विरोधः परिहारस्तु लेखानां देवानां शाला स्थानं स्वर्गमिति शाला स्थाने सभायां चेतिविश्वः

१ A कण्ठामुपार्ज्य यः २ C D निर्ग्रन्थं ३ A B विदः ४ B अ-मुञ्चता ५ A धर्मात् ६ C स्पर्द्धावान् गुरुतो D लग्नप्रतिष्ठागुरु-श्रीदेवाद्गुरुत: ७ श्रीदेवसूरिः प्रभुः B श्रीदेवसूरिप्रभोः

इति मेरुतुङ्गसूरिणां द्वयामिति देवसूरीणां प्रबन्धः॥

॥ अथ श्रीपत्तनवास्तव्य उच्छिन्नवंशकः आभडनामा वणिक्पुत्रः[1] कांस्यकारकहट्टे घर्घरकघर्षणं कुर्वंस्तत्र पञ्च विशोपकान[2]र्जयित्वा दिनव्ययं कुर्वाणो द्विसन्ध्यमपि श्रीहेमसूरिणां चरणमूले प्रतिक्रमन्[3] प्रकृतिचतुरतयाऽधीतागस्त्यबौद्धमतादिरत्नपरीक्षाग्रन्थो रत्नपरीक्षकाणां सान्निध्यात्परीक्षादक्षः कदाचिच्छ्रीहेमचन्द्रसन्निधौ धनाभावात्परिग्रहप्रमाणनियमान्संकुचितान् गृह्णन् सामुद्रिकवेदिभिः प्रभुभिरायतौ तद्भाग्यवैभवप्रसरं विमृशद्भिस्तस्य लक्षत्रयद्रम्माणां परिग्रहमानं कारयद्भिः सह संतुष्टतया व्यवहरन्, कस्मिन्नप्यवसरे क्वापि ग्रामे यियासुरन्तरालेऽजाव्रजं व्रजन्तमालोक्यैकस्या अजायाः कण्ठे पाषणखण्डे रत्नपरीक्षकतया रत्नजातीयं परीक्ष्य तल्लोभात्तां मूल्येन क्रीत्वा मणिकारपार्श्वात्समुत्तेजितं निर्माप्य सिद्धराजमुकुटघटनाप्रस्तावे लक्ष्यमूल्यद्रव्येण तं नृपायैव ददौ। तेन नीवीधनेन मञ्जिष्ठास्थानकानि[4] कदाचिदागतानि क्रीत्वा तद्विक्रयावसरे

(१ श्रीमालज्ञातीयः २ (ख) पञ्च लोष्टिकानीति पाठः तत्समययोग्यनाणकविशेषान्) ३ B D प्रतिक्रामन् [४ मञ्जिष्ठागोणीः]

सांयात्रिकैर्जलचोरभयात्तदन्तर्निहिताः काञ्चनकम्बिकाः पश्यन् सर्वेभ्यः स्थानकेभ्यस्ताः संजग्राह। तदनन्तरं सर्वनगरमुख्यः श्रीसिद्धराजमान्यो जिनशासनप्रभावकः श्रावकः प्रतिदिनं प्रतिवर्षं यदृच्छया जैनमुनिभ्योऽन्नवस्त्रादि ददानो गुप्तवृत्त्या नव्यानि धर्मस्थानानि जीर्णानि च प्रशस्तिरहितानि स्वदेशेषु विदेशेषु च समुद्दधार॥

वल्लीछन्नद्रुम इव मत्स्नाच्छादितसमस्तबीजमिव।
प्रायः प्रच्छन्नकृतं सुकृतं शतशाखतामेति॥ १॥

इति साह[2] आभडप्रबन्धः॥

अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरं तितीर्षुः प्रत्येकं सर्वदेशेषु सर्वदर्शनेषु देवतत्त्वधर्मतत्त्वपात्रतत्त्व जिज्ञासया पृच्छमानेषु निजस्तुतिपरनिन्दापरेषु सन्देहदोलाधिरूढमानसः श्रीहेमाचार्यमाकार्य विचार्यकार्ये पप्रच्छ। आचार्यैस्तु चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यं विमृश्येति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारेभे। यत्पुरा कश्चिद्व्यवहारी पूर्वं परिणीतां पत्नीं परित्यज्य संग्रहणीसात्कृतसर्वस्वैः सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्वेदिभ्यः का-

---

१ A C छल्लीछन्न. २ A वसाह C D वसा (३ वेश्याधीनकृतसर्ववित्तः)

र्मणककर्मणि पृच्छ्यमाने कश्चिद्गौडदेशीयो रश्मि-
नियन्त्रितं तव पतिं करोमीत्युक्त्वा किंचिदाचिन्त्य-
वीर्थं भेषजमुपानीय भोजनान्तर्देयमिति भाषमाणः
स गतः। कियद्दिनान्ते समागते क्षयाहानि तस्मिं-
स्तथा कृते स प्रत्यक्षवृषभतां प्राप। स च तत्प्रती-
कारमनवबुध्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान्सहमाना
निजं दुश्चरितं शोचन्ती कदाचिन्मध्यंदिने। दिने-
श्वरकठोरतरकरनिकरप्रसरतप्यमानापि शाड्वल-
भूमिषु तं पतिं वृषभरूपं चारयन्ती कस्यापि तरो-
र्मूले विश्रान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलापं नभस्य-
कस्माच्छुश्राव। तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः
पशुपतिर्भवान्या तद्दुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं नि-
वेद्य तस्यैव तरोश्छायायां पुंस्त्वनिबन्धनमौषधं त-
न्निर्बन्धादादिश्य तिरोदधे। सा तदनु तदीयां छायां
रेखाङ्कितां निर्माय तन्मध्यवर्त्तिन ऊषधाङ्कुरानुच्छेद्य
वृषभवदने क्षिपन्ती तेनाप्यज्ञातस्वरूपेणौषधाङ्कु-
रेण वदनन्यस्तेन स वृषभो मानुष्यतां प्राप। यथा
तदज्ञातस्वरूपोपि भेषजाङ्कुरः समीहितकार्यसिद्धिं
चकार तथा कलियुगे मोहात्तदपि तिरोहितं पात्र-

परिज्ञानं सभाक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाऽविदितस्वरूपमपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः। इति हेमचन्द्राचार्यैः। सर्वदर्शनसन्माने[1]निवेदिते सति श्रीसिद्धराजः सर्वधर्माराधनां चकार ॥

इति सर्वदर्शनमान्यताप्रबन्धः ॥

॥अथान्यदा निशि कर्णमेरुप्रासादे नृपतिर्नाटकं विलोकयन् केनापि चणकविक्रयकारिणा वणिग्मात्रेण स्कन्धेन स्कन्धन्यस्तहस्तेन तल्लीलायितेन चित्रयिमाणमानसः स भूयो भूयस्तद्दीयमानं सकर्पूरबीटकं परितोषिते गृह्णन् नाटकविसर्जनावसरेनुचरैस्तद्गृहादि सम्यगवगम्य सौधमासाद्य सुष्वाप। प्रत्यूषे भूपः कृतप्राभातिककृत्यः सर्वावसरेऽलंकृतसभामण्डपस्तं चणकविक्रयकारिणं विपणिनमाकार्य निशि स्कन्धन्यस्तहस्तभारेण ग्रीवा बाधते इत्यभिहिते तत्कालोत्पन्नमतिर्विज्ञपयामास। देव आसमुद्रान्तभूभारे स्कन्धाधिरुढे यदि स्वामिनः न बाधते स्कन्धस्तदा तृणमात्रस्य निर्जीविस्य मम पण्याजीवस्य, भारेण स्वामिनः का[2] स्कन्धबाधेति तदीयौचित्यविज्ञपनेन प्रमोदावान्नृपः पारितोषिकं ददौ ॥

---

१ A B संमते. २ D भारेण का.

इति चणकविक्रयिवणिजः प्रबन्धः ॥

अथान्यास्यां निशि नृपः कर्णमेरुप्रासादात्प्रेक्षणं प्रेक्ष्य प्रत्यावृत्तः कस्यापि व्यवहारिणो हर्म्ये बहून्दीपानालोक्य किमेतदिति पृष्टः स लक्षदीपांस्तान्विज्ञपयामास। असौ धन्य इति।

स्वसौधमध्यमध्यास्य व्यतीतक्षणदाक्षणः

स धन्यमानी[1] तं सदः समानीयेत्यादिदेश।

एतेषां सदा प्रदीपानां प्रज्वालनेन भवतः सदा प्रदीपनं तद्भवदीयवित्तस्य कियन्तो लक्षा इत्यभिहितः स विद्यमानांश्चतुरशीतिलक्षान्निवेदयामास। तदनुकम्पयाकम्पमानमानसः स्वकोशात्षोडशलक्षान्प्रसादीकृत्य तत्सौधे कोटिध्वजमध्यारोपयामास ॥

इति षोडशलक्षप्रबन्धः ॥

अथान्यस्मिन्नवसरे राज्ञा कदाचिद्वालाकदेशे दुर्गभूमौ सिंहपुरमिति ब्राह्मणानामग्रहारः स्थापितस्तच्छासने षडुत्तरशतं ग्रामाः। अथ श्रीसिद्धराजः कदाचित्सिंहनादैर्भीतैर्विप्रैर्देशमध्यनिवासं याचितः साभ्रमतीतीरवर्तिनमाशाम्बिली[2]ग्रामं तेभ्यो ददौ। तेषां च सिंहपुराद्धान्यान्यादाय गच्छता-

---

१ A स धन्यंमानी. २ A B आशाम्बली.

मागच्छतां च दानमोक्षं चकार । अथ राज्ञा सिद्ध-
राजेन मालवकं प्रति कृतप्रयाणेन वाराहीग्रामपरि-
सरमाश्रित्य तद्वीयान् पट्टकिलानाहूय तच्चातुर्यप-
रीक्षाकृते निजां प्रधानां राजवाहनसेजवालीं स्थप-
निकार्थं समर्पयत । अथ नृपतौ पुरतः प्रयाते तैः स-
र्वैरपि संभूय तदङ्गानि प्रत्येकं विदार्य यथावाञ्छितं
स्वस्वसौधे निदधिरे। अथ यदा प्रत्यावृत्तो नृपस्तां
स्थापनिकां तेभ्यो याचमानस्तच्छौकितभिन्नानि
तदङ्गानि पश्यन् सविस्मयं किमेतदित्यादिशंस्तै-
र्विज्ञपयांचक्रे। स्वामिन्नेकः कोप्यऽस्य वस्तुनो गो-
पनविधौ न प्रभूष्णुर्मलिम्लुचादिभ्यः कदाचिदपाये
संजायमाने सति कः प्रभोरुत्तरकर्तेति विमृश्यैतद-
स्माभिर्व्यवसितं तदा राजा सविस्मयस्मेरमनास्ते-
षां मूर्ख इति विरुदं ददौ ॥

इति वाराहीयामूर्खप्रबन्धः ।

---

१ D दाण. २ C पाट्ट. (३ यानविशेषं ४ संस्कारविशेषार्थं रोगान देवा इति भाषायां) C स्थापनिकार्थं (न्यासार्थं वा) ५ A समर्पिता. ६ C यथोचितं ७ B स्थपनिकां (न्यासं थापण इति भाषायां) ८ D मलिम्लुचानलादीनां कदाचिदपाये

अथ[1] कदाचिच्छ्रीजयसिंहदेवो नृपतिर्मालवकं विजित्य प्रत्यावृत्तः । उञ्झा[2]ग्रामे निवेशितस्कन्धावारस्तैर्ग्रामीणैः प्रतिपन्नमातुलै[3]र्दुग्धपरिपूर्णप्रवाहा[4]दिभिरुचितैः परितोष्यमाणस्तस्यामेव निशि गुप्तवृत्त्या तद्दुःखसुखजिज्ञासुः कस्यापि ग्रामीणस्य गृहे गतः । गोदोहादिव्याकुलतायामपि तेन कस्त्वमिति पृष्टः,श्रीसोमेश्वरस्य कार्पटिकोहं महाराष्ट्रदेशवास्तव्य इति तस्मै न्यवेदयत् । तेन च नृपतेः पार्श्वे महाराष्ट्रदेशस्य तन्महाराजस्य च गुणदोषवृत्तान्ते पृच्छमाने स नृपतेस्तस्य षण्णवतिराजगुणान्प्रशंसंस्तत्पार्श्वे गूर्जराधीश्वरगुणदोषान्पृच्छत्। श्रीसिद्धराजस्य प्रजापालनपाण्डित्यं सेवकेष्वतुल्यवात्सल्यत्वं चेत्यादीन्गुणान्वर्णयंस्तेन कृत्रिमदोषे उत्पाद्यमाने सोऽस्माकं मन्दभाग्यतया नृपतेरपुत्रतालक्षण एव दोष इत्यश्रूणि मुञ्चन्नृपतिं निःकैतववृत्त्या परितोषयामास। अथ प्रभात-

१ D अथ कदाचित्सिद्धराजः सिंहभीतैर्विप्रैर्देशमध्यनिवासं याचितः साभ्रमतीतीरं तेभ्यो ददौ तेषां च सिंहपुराद्धान्यान्यादाय गच्छतां दाणमोक्षं चकार ॥ २ C ऊंण्डा D झञ्झा, ३ A मौतुलैः ४ A B आवाहादिभिः

काले संभूय सर्वेऽपि मिलिता नृपदर्शनोत्कण्ठिताः सौधमध्यास्य प्रभोः प्रणामानन्तरं तदतुल्यपल्यङ्के निविष्टाः, आसनदाननियोगिभिः प्रदत्तेपि पृथगासने तत्सौकुमार्यं करस्पर्शेन विचिन्त्य वयमिह सुखसुखेन निषण्णास्तिष्ठाम इति नृपे स्मितमुखाम्भोजे तस्थुः ॥

इति उञ्झावास्तव्यग्रामीणानां प्रबन्धः॥

अथ कदाचिज्झालाज्ञातीयमाङ्गूनामा क्षत्रियः श्रीसिद्धराजसेवार्थं सभां गच्छन् प्रत्यहं पाराचीद्वयं भूमौ निहत्योपविशति।उद्धरन्द्वयमुत्तिष्ठति तस्य च भोजने घृतपरिपूर्णः कुतुपं एक एव व्यये याति- तस्य तु घृताभ्यक्तदाढिकानिर्माजने घृतषोडशांशोऽवशिष्यते । कदाचिद्वपुरपाटवे पथ्यावसरे पञ्चमानकप्रमितयवागूपथ्यप्रान्ते आयुर्वेदविदाऽमृतोदकमद्धाहारे किमिति न पीतमुत्पुपालब्धः। यतः॥

पिबेद्घटसहस्रं तु यावन्नाभ्युदितो रविः ।
उदिते तु सहस्रांशौ बिन्दुरेको घटायते ॥ १

१ C कुण्डा. २ D गाल्हा. ३ पाषाणभेदकः शस्त्रविशेषः पराई भाषायां ४ C उत्तिष्टंस्तद्द्वयमुद्धराति A B D ५ कुम्भः ६ A B व्याध्यवसरे ७ C अस्तमितः ८ अस्तं याते ९ C D बिन्दुर्घटशतायते

रजन्याः पाश्चात्यघटिकाचतुष्टये सूर्यस्यानुदयावधि यत्पयः पीयते जलयोगः क्रियते तद्वज्रोदकं तदमृतोदकं सूर्योदये समुत्पन्ने निरन्नैः प्रातर्यदुदकं पीयते तद्विषं ततः बिन्दुरेको घटशतायते। भोजनार्द्धे यज्जलं पीयते तदमृतं भोजनान्ते तत्कालपीतं पयः छत्रं छत्रोदकमिति[1] भण्यते। तेन प्रोक्तं पुनः, पूर्वभुक्तमर्द्धाहारं[2] परिकल्प्य संप्रति पयः पीत्वा पुनरर्द्धाहारं करिष्यामीत्युपक्रममाणस्तेनैव वैद्येन निषिद्धः। नृपतिना निरायुधकारणं पृष्टः, समयोचितं मे प्रहरणमिति विज्ञपयन्नऽन्यदा मज्जनावसरे हस्तिपप्रेर्यमाणं हस्तिनमालोक्य सन्निहितश्वानेनं[3] शुण्डादण्डे निहत्य मर्मस्थाननिपीडितस्य गजस्य पुच्छभागं स गृह्णन् तदीयातुलेन बलेनान्तस्त्रुटितस्य करटिन उत्तारिते हस्तिपके[5] भूपतितः सोऽसुभिर्व्ययुज्यत। स तु गूर्जरदेशभूपाले पलायिते समायातम्लेच्छान्समरे स्वेच्छयोच्छेदयन् यत्र दिवं प्राप्तस्तत्र श्रीपत्तने माङ्कूस्थण्डिलमिति प्रसिद्धिः॥

॥ इति माङ्कूझालाप्रबन्धः॥

१ A C छत्रं छत्रोदकं २ C ततोसौ ३ A पूर्वान्नं. (४ कुक्कुरस्तु शुनिः श्वान इति वाचस्पतिः) ५ C उत्तारिते भूपतौ D उत्तारिते नृपतौ.

अन्यदा म्लेच्छप्रधानेषु समायतेषु मध्यदेशागतान्वेषकारकानाहूय रहस्यं किंचिदादिश्य विससर्ज नृपः। अथापरस्मिन्सायाह्ने च समागते[3] प्रलयकालप्रचण्डपवनप्रादुर्भावे नृपः सुधर्मसधर्माणमास्थानीमास्थाय यावदवलोकते तावदन्तरिक्षादवतरन्तं मस्तकन्यस्तकाञ्चनेष्टिकायुगेन काञ्चनशोभां बिभ्राणं पलादयुगलमालोक्य भयभ्रान्ते समाजलोके नृपचरणपीठे तदुपायनं विमुच्य भूपीठलुठनात्पूर्वं प्रणिपत्येति विज्ञपयामास । यदद्य देवार्चनावसरे लङ्कानगर्यां महाराजाधिराजः श्रीविभीषणो राजस्थापनाचार्यस्य रघुकुलतिलकस्य श्रीरामस्याभिरामगुणग्रामाभिरामस्य स्मरन् ज्ञानमयेन चक्षुषा संप्रति चालुक्यकुलतिलकं श्रीसिद्धराजावतारेऽवतीर्णं स्वयं स्वीयं स्वामिनमवधार्योत्कण्ठोत्कटायमानमानसोऽहं तत्र प्रणामकरणायागच्छामीति किंवा प्रभुर्मामत्रागमनेनानुगृहीष्यतीति विज्ञपयन्नौ प्रहितवान् । तन्निर्णयं श्रीमुखेन समा-

१ A म्लेच्छेशेषु. २ B आकृय D रहः स किंचिदाकृय
३ B C D अवसरे (४ इन्द्रसभा.) ५ D अकुण्ठोत्कण्ठावटमान.
६ A B C नमः

दिशतु देवः । ताभ्यामित्यभिहिते नृपतिः किंचिदन्तर्विचिन्त्य स तावेवं समादिशत् । यद्वयमेव प्रफुल्लायल्लकेल्लहरीप्रेर्यमाणाः स्वसमये स्वयमेव विभीषणामिलनाय समेष्याम इत्युदीर्य निजकण्ठशृङ्गारिणमेकावलीहारं प्रतिप्राभृतं प्रसादीकृतं। प्रभुणाहमयमपि [3]प्रेष्यप्रेषणावसरे न विस्मरणीय इति विशेषविज्ञप्तिं विधायान्तारिक्षमार्गेण तद्राक्षसद्वन्द्वं तिरोधत्ते । तदैव ते म्लेच्छप्रधानपुरुषा भयभ्रान्ताः स्वपौरुषमुत्सृज्य नृपपुरत आहूता भक्तिभारभासुराणि वचांसि ब्रुवाणास्तद्राजाय समुचितमुपायनमुपनीय श्रीसिद्धराजेन व्यसृज्यत[4] ॥

इति म्लेछागमानिषेधप्रबन्धः ॥

अथानन्तरं कोल्लापुरनगरराजस्य सभायां बान्दिनः श्रीसिद्धराजस्य कीर्तिं वितन्वन्तः, तदा तथ्यं सिद्धराजं वयं मन्यामहे यदा प्रत्यक्षमप्यस्माकं कमपि चमत्कारं सिद्धराजो दर्शयतीत्येतद्ब्रुवाणेन तेन राज्ञा ते पराकृतास्तत्स्वरूपं नृपतेर्विज्ञपयामासुः । अथ स्वामिनि सभायां निभालयति तत्तत्त्ववेदिना के-

१ सत्यमेवमादिदेश २ [उत्कण्ठातिशयाश्चर्य) ३ A B आपृच्छतामवसरे प्रभुणाहमन्यस्मिन्नापि. ४ D व्यजृम्भन्त. ५ A कोल्लाकपुर.

नापि नियोगिनाञ्जलिबन्धपूर्वकं निजाभिप्राये प्रादुः-
क्रियमाणे राज्ञा स रहसि तत्कारणं पृष्टो नृपतेरा-
शयं विज्ञपयन् द्रव्यलक्षत्रयसाध्योऽयमर्थ इति वा-
क्यविशेषमाह । तदैव दैवज्ञनिर्दिष्टे मुहूर्त्ते स नृ-
पाल्लक्षत्रयमुपलभ्य वणिगाकारो भूत्वा सर्व-
भाण्डानि संगृह्य सिद्धशङ्कव रत्नखचितं सुवर्णपा-
दुकायुगलमतुलं योगदण्डं च मणिमयकुण्डलयुगलं
च । तद्विधयोगपिशुनं योगपट्टं च चण्डांशुरोचिश्च-
न्द्रातपं सह नीत्वा पथानमुल्लङ्घ्य कतिपयैरहोभि-
स्तत्पुरे दत्तावासः। आसन्नायां दीपोत्सवनिशि तन्न-
गरराज्ञोऽवरोधे महालक्ष्मीदेव्याः पूजार्थं तत्प्रासाद-
मुपेयुषि स कृतकसिद्धरूपस्तेन वेषेणालंकृतः, के-
नापि सदभ्यस्तोत्पतनेन बर्बरेणानुगम्यमानो दे-
व्याः पीठेऽकस्मात्प्रादुरासीत् । देव्या रत्नमय-
सुवर्णकर्पूरमयीं सपर्यां विरचयंस्तदवरोधाय तद्वि-
धानि बीटकानि ददानः श्रीसिद्धराजनामाङ्कितं
सिद्धवेषं पूजाव्याजात्तत्र ।नियोज्योत्पतनवशाद्बर्बर-
स्कन्धमधिरुह्य यथागतमगात् । निशावसाने सम-
येऽवरोधैस्तं विरोधिनृपवृतान्तं ज्ञापितः सन् भयभ्रा-
न्तो नृपः स्वप्रधानपुरुषैस्तत्प्राभृतं सिद्धाधिपतये

प्राहिणोत् । अथ तेन नियोगिना भाण्डादिक्रयवि-
क्रयं संक्षिप्य । ममागमनावधि नैतेषां प्रधानानां
दर्शनं देयमिति वेगवता पुरुषेण विज्ञपयामास ।
तदनु झगिति कतिपयैर्दिनैस्तत्र समुपेतः । तत्स्व-
रूपं विज्ञप्तो नृपतिस्तेषां प्रधानानां तदुचितामाव-
र्जनां चकार॥

इति कोल्लापुरराजप्रबन्धः ॥

श्रीसिद्धराजेन मालवमण्डलाद्यशोवर्मा नृपति-
र्निबध्यानीतः। अवसरे क्रियमाणेन सीलनाभिधा-
नकौतुकिना "बेडायां समुद्रो मग्न इति" तत्पृष्ठ-
गायनेनापशब्दं ब्रूषे इति तर्जितो बेडासमानायां
गूर्जरधरित्र्यां मालवकसमुद्रो मग्न इति विरोधाल-
ङ्कारमर्थापत्त्या परिहरन्प्रभोर्हेममयीं जिव्हां प्राप ॥

इति कौतुकिसीलणप्रबन्धः ॥

कदाचित्सिद्धराजस्य वाग्मी कश्चित्सान्धिविग्र-
हिको जयचन्द्रनाम्ना काशीपुरीश्वरेण श्रीमदणहि-
ल्लपुरस्य प्रासादप्रपानिपानादिस्वरूपाणि पृच्छतेति
दूषणमुक्तः। यत्सहस्रलिङ्गसरोवरवारि शिवनिर्मा-
ल्यं तदऽस्पृशतया तत्सवका अतो लोकद्वयविरो-
धिनस्तत्रत्यलोकः कथमुदितोदितप्रभावः स्यादिति।

सिद्धाधिपेन सहस्रलिङ्गसरः कारयताऽनुचितमिदमाचरितमिति तस्य नृपतेर्वचसान्तः कुपितः स नृपं पप्रच्छ । अस्यां वाणारस्यां कुतस्त्यं पयः पीयते? नृपेण त्रिपथगाजलमित्यभिहिते किं नाम सुरसरिन्नीरं शिवनिर्माल्यं न यतः शिवोत्तमाङ्गमेव गङ्गानिवासभूमिः॥

इति जयचन्द्रराजेन गूर्जरप्रधानस्योक्तिप्रबन्धः।

कस्मिन्नप्यवसरे कर्णाटविषयादागतेन सान्धिविग्रहिकेण श्रीमयणल्लदेव्या पितुर्जयकेशिराजस्य कुशलोदन्ते पृष्टे श्रीमिश्रलोचनेनेति सा विज्ञपयामास। स्वामिनि सुगृहीतनामा जयकेशिमहीन्द्रोऽशनावसरे पञ्जरात्क्रीडाशुकमाकारयन्, तेन मार्जार इत्युच्चरिते नृपः परितो विलोक्य निजभोजनान्धोऽधोभागवर्त्तिनमोतुमपश्यन् यदि तव बिडालेन विनाशः स्यात्तदाहं त्वया सहगमनं करवाणीति प्रतिज्ञाते स यावत्पञ्जरादुड्डीय तस्मिन्काञ्चनभाजने निषीदति तावदकस्मात्तेन वृकदंशेन तं विनाशितमालोक्य परित्यक्ताशनकवलः । उक्तियुक्तिवेदि-

(१ प्रभाते यन्नाम स्मर्तुं योग्यमस्ति सः)

२ C D निजभोजनभाजनाधोभागवर्तिन

ना राजवर्गेण निषिध्यमानोपि ॥

राज्यं यातु श्रियो यान्तु यान्तु प्राणा अपि क्षणात्।
या मया स्वयमेवोक्ता वाचा मा यातु शाश्वती॥१॥

इतीष्टदैवतैमिव तामेव गिरं जपंस्तेनैव शुकेन सह दारुनिचितां चितां विवेश।

इति वाक्याकर्णनाच्छोकाम्भोधिमग्नां श्रीमयणल्लदेवीं विशेषधर्मोपदेशहस्तावलम्बनेन विद्वज्जनः समभ्युद्दधार। अथ सा पितुः श्रेयसे श्रीसोमेश्वरपत्तने यात्रां गता सती त्रिवेदिनं[3] कमपि ब्राह्मणमाकार्य तदञ्जलौ जलन्यासावसरे यदि भवत्रयपातकं लासि तदा ददामि[4] नान्यथेति तद्वचनविशेषपरितोषभाक् गजाश्वकाञ्चनादिभिर्युतं[5] पापघटमाददौ। स च तत्सर्वं विप्रेभ्यो ददानः किमिति देव्या पृष्टः प्राह। प्राक्तनपुण्यादस्मिन् जन्मनि नृपप्रिया नृपतिजननी भूत्वा लोकोत्तरैरेभिर्दानैः सुकृतैर्भावी भवोपि श्रेयस्कर इति विमृश्य भवत्रयपातकं मया जगृहे। भवत्या पापघटदाने उपक्रान्ते कश्चिदधमद्विजोपि पापघटं नीत्वा स्वं भवतीं च

१ A B यात्रुत्रया २ C देवतां. ३ A त्रिवेदीवेदिनं ४ B C ददामि तदाऽददामि ५ D दानैर्युतं.

भवाम्भोधौ मज्जयिष्यतीति मया तु संन्यस्तसमस्तवित्तेन वित्तमेतदादाय पुनर्ददता लब्धाद्दष्टगुणं पुण्यं लब्धमिति । श्रेयः स जगृहे ॥

॥ इति पापघटस्य प्रबन्धः ॥

॥ अथ कदाचिन्मालवकमण्डलं विगृह्य स्वदेशनिवेशं प्रति चलितः श्रीसिद्धाधिपोऽन्तरालेऽप्रतिमल्लैर्भिल्लै रुद्धमध्वानमवधार्य तस्मिन्वृत्तान्ते ज्ञाते सति मन्त्री सान्तूनामा प्रतिग्रामं प्रतिनगरं घोटकमुद्ग्राह्य[1] प्रतिवृषं पर्याणानि[2] विन्यस्य मेलितातिदलबलेन[3] भिल्लान्वित्रास्य श्रीसिद्धराजं सुखेन समानीतवान् ॥

इति सान्तूमन्त्रिप्रबन्धो बुद्धिवैभवप्रबन्धोवा ॥

अथ कस्यांचिन्निशि द्वावकुण्ठावेव वण्ठौ श्रीसिद्धराजस्य चरणसंवाहनव्यापृतौ[4] तं निद्रामुद्रितलोचनं विचिन्त्य तदाद्यो निग्रहानुग्रहसमर्थं श्रीसिद्धराजं सेवकजनकल्पवृक्षं सर्वराजगुणनिलयं प्रशशंस । अपरस्त्वस्यापि भूपतेः प्राज्यराज्यप्रदं प्राक्तनं कर्मैव श्लाघितवानेवमाकर्णितेन तेन राज्ञा त-

(१ अश्वजातिमात्रं. २ पल्याणानि.) ३ C बलस्तद्बलेन
४ D संवाहना. (पादमर्दनव्यापारे सति)

स्मिन्वृत्तान्ते तत्कर्मणः प्रशंसां विफलीकर्तुं स्वप्रशं- साकारिणः प्रेष्यस्यापरस्मिन्नहन्यऽनिवेदिततत्त्वस्य प्रसादलेखमार्पयत्[1]। यदस्मै वण्ठाय तुरङ्गमशतस्य सामन्तता देयेत्यालिख्य तं महामात्यश्रीसान्तू- पार्श्वे प्राहिणोत् । अथ स यावच्चन्द्रशालाया निः- श्रेण्यामवरोहति तावत्प्रस्खलितपदः पृथिव्यां पतदीषदङ्गभङ्गमङ्गीकृतवान् । तत्पृष्ठानुगामिना- ऽपरेण वण्ठेन किमेतदिति पृष्टे तेन स्वस्वरूपे निवेदिते स मञ्चकन्यस्तो गृहं गत्वा तमपरस्मै[2] समर्पितवान् । तत्प्रमाणेन महामात्यस्तस्मै शत- तुरङ्गमसामन्ततां ददौ । अथ तयोर्यथावद्वृत्तान्तेऽव- धारिते नृपतिः कर्मैव बलीय इति तत्प्रभृति मेने यथा ॥

*नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
विद्या न चापि[3] मनुजेषु कृता न सेवा ।
पुण्यानि[4] पूर्वतपसा किल संचितानि

---

* वल्लभदेवकृतसुभाषितावल्यांश्लो. ३१०० भदन्त अश्वघोषस्य ॥
विद्या सहस्रगुणिता न च वाग्विशुद्धिः।
कर्माणि पूर्वशुभसंचयसंचितानीति पाठभेदः

१ C आलिख्य २ A प्रसादलेखं ३ A D तपोपि न च यत्नकृतापि सेवा ४ B D भाग्यानि

काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ १ ॥

इति वण्ठकर्मप्राधान्यप्रबन्धः ॥

*सो जयउ कूडच्छरडो[1] तिहुयणमज्झम्मि[2] जेसल-
नरिन्दो ।
छित्तूण रायवंसं[3] इक्कं छत्तं कयं ज्रेण ॥ १ ॥

मात्रयाप्यधिकं किंचिन्न सहन्ते जिगीषवः ।
इतीव त्वं धरानाथ धारानाथमपाकृथाः ॥ २ ॥

मानं मुञ्च सरस्वति त्रिपथगे सौभाग्यभङ्गीस्त्यज[4]
रे कालिन्दि तवाफला कुटिलता रेवे रयस्त्यज्यताम् ।
श्रीसिद्धेशकृपाणि[5]पाटितरिपुस्कन्धोच्छलच्छोणित-
स्रोतोजातनदीनवीनवनितारक्तोम्बुधिर्वर्त्तते ॥ ३ ॥

श्रीमज्जैत्रमृगारिदेवनृपते सत्यं प्रयाणोत्सवे
पानीयाशयशोषणैः करटतो[6] वीरव्रणा[7]काङ्क्षया ।
स्वीयस्वीयपतेर्विनाशसमयं संचिन्त्य चिन्तातुरा
मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वा-
मं[8] स्त्रियः ॥४॥

---

* स जयतु कूटोच्छेदकः त्रिभुवनमध्ये जयसिंहनरेन्द्रः । छित्त्वा राजवंशं एकं छत्रं कृतं येन एकच्छत्रं राज्यं कृतामित्यर्थः॥ १ ॥

१ D नरडो. २ B मह्मम्मि. ३ D रायवंसे. [४ भङ्गी. रचनाः] ५ C कृपाण. (६ गन्धहस्तिगण्डस्थलात्) ७ B वीरव्रत. (८ वामाङ्ग-स्फुरणं) B वामभ्रुवः

सपादलक्षः सह भूरिलक्षै[1]-
रानाकभूपाय नताय दत्तः ।
दृप्ते यशोवर्मणि मालवोपि[2]
त्वया न सेहे द्विषि सिद्धराज ॥ ५

इत्याद्या बहुशः स्तुतयः प्रबन्धाश्च तदीयाः॥
संवं० ११५० वर्षे उपविष्टो जयसिंहदेवस्तथानेन राज्ञा वर्ष ४९ राज्यं कृतं ॥

[ङः]

इति मेरुतुङ्गाचार्यकृते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीकर्ण-श्रीसिद्धराजयोर्विविधचरित्रनानावदातवर्णनो नाम तृतीयः प्रकाशः ॥

---

१ D तूरि. (२ मालवः लक्ष्मीलेश इतिश्लेषः)

३ इत्याद्या बहवस्तदीयाः स्तुतयः प्रबन्धाश्च ॥

१ A संवत् ११५० पूर्व श्रीसिद्धराजश्रीजयसिंहदेवेन वर्षाणि ५९ राज्यं कृतं ॥

अथ परमार्हतश्रीकुमारपालप्रबन्धः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीमदणहिल्लपुरपत्तने वृहति श्रीभीमदेवे साम्राज्यं पालयति श्रीभीमेश्वरस्य पुरे चउलादेवीनाम्नी[१] पण्याङ्गना पत्तने प्रसिद्धं गुणपात्रं रूपःपात्रं च[२] कुलयोषितोप्यतिशायिनी प्राज्यमर्यादा नृपतिर्विमृश्य तस्यास्तद्वृत्तपरीक्षानिमित्तं सपादलक्ष्यमूल्यां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै ग्रहणके दापयामास । औत्सुक्यात्तस्यामेव निशि बहिरावासे प्रस्थानलग्नमसाधयत् । नृपो वर्षद्वयं यावन्मालवकमण्डले विग्रहाग्रहात्तस्थौ[३] । सा चउलादेवी[४] तद्वित्तग्रहणकप्रामाण्येन तद्वर्षद्वयं[५] परिहृतसर्वपुरुषा शीललीलयैव तस्थौ । निस्सीमपराक्रमो भीमः कृती स्वस्थानमागतो जनपरंपरया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य तामन्तःपुरे न्यधात् । तदङ्गजो हरिपाल[६]स्तत्सुतस्त्रिभुवनपालस्तत्पुत्रः कुमारपालदेवः । स तु विदितधर्मोपि कृपापरः परनारीसहोदरश्च स तु सामुद्रिकवेदिभिर्भवदनन्तरमयं नृपो भवि-

१ C चऊलादेवीनामा २ C चातीव तस्याः ३ D विग्रहाय ४ B सा तु बउला ५ A तृतीयवर्षे ६ हरिपालदेवः

ष्यतीति सिद्धनृपो विज्ञप्तस्तस्मिन्हीनजाताविर्त्य-
सहिष्णुस्तय विनाशावसरमन्वेषयामास सततं ।
स कुमारपालस्तं वृत्तान्तमीषद्विज्ञाय तस्मान्नृपतेः
शङ्कमानमानसः तापसवेषेण निर्मितनानाविधदे-
शान्तरभ्रमणःकियन्त्यपि वर्षाण्यतिवाह्य पुनः पत्त-
नमागतः । क्वापि मठे[1] तस्थौ । अथ श्रीकर्णदेवस्य
श्राद्धावसरे श्रद्धालुतया निमन्त्रितेषु सर्वेष्वपि
तपस्विषु श्रीसिद्धराजः प्रत्येकं तेषां तपस्विनां
स्वयं पादौ प्रक्षालयन् कुमारपालनाम्नस्तपस्विनः
कमलकोमलौ चरणौ करतलेन संस्पृश्य तदूर्ध्वरे-
खादिभिर्लक्षणै राज्यार्होयमिति निश्चलया दृशा-
पश्यत् । तदिङ्गितैस्तं विरुद्धं विबुध्यमानस्तैव-
वेषपरावर्त्तेन काकनाशं नष्टः । आलिङ्गनाम्नः कु-
लालस्यालये मत्पात्राणां पाके[2] रच्यमाने तदन्त-
र्निधाय तन्मानुपदिकेभ्यो रक्षितः स क्रमात्ततः
संचरन् तद्विलोकनाकुलितेन राजलोकेन त्रासितः
सन्निहितां दुर्गमां दुर्गभूमिमवलोक्य क्वापि क्षेत्रे
क्षेत्ररक्षकैः[3] क्रियमाण.छिन्नकण्टकिशाखिशाखानिचये

१ (श्रीमद्रादिभूपतेरस्टो मठे २ आपाके ३ ध्वा-
ङ्क्षरक्षकैः

समुपचीयमाने तं तदन्तर्निधाय तेषु स्वस्थानमागतेषु पदिकेन पदे तत्रानीते सर्वथा तत्रासंभावनया कुन्ताग्रेण भिद्यमानेपि तस्मिंस्तमनासाद्य व्यावृत्ते राजसैन्ये द्वितीयेऽहनि क्षेत्राधिकृतैस्ततः स्थानादुद्धृतः पुरतः क्वापि प्रातरान्तर्व्रजन् क्वापि तरुच्छाये विश्रान्तः सन् बिलान्मूषकं मुखेन रूप्यनाणकमाकर्षन्तं निभृतया दृशा विलोक्य यावदेकविंशसंख्यानि दृष्ट्वा पुनस्तेभ्य एकं गृहीत्वा बिलं प्रविष्टे पाश्चात्यानि तु सर्वाणि स गृहीत्वा यावन्निभृतीभवति तावत्स तान्यनवलोक्य तदर्त्या विपेदे। स तच्छोकव्याकुलितमानसश्चिरं परितप्य पुरतो व्रजन्, कयापीभ्यवध्वा श्वशुरगृहात्पितृगृहं व्रजन्त्या, पथि पाथेयाभावाद्दिनत्रयं क्षुत्क्षामकुक्षिर्भ्रातृवात्सल्यात्कर्पूरपरिमलशालिशालिकरम्बेण[2] सुहितीचक्रे[3]। तदनु स विविधानि देशान्तराणि परिभ्रमन्स्तम्भतीर्थे महं० श्रीउदयनपार्श्वे शम्बलं[4] याचितुमागतः। तं पौषधशालायामागतमाकर्ण्य तत्रागते तस्मिन्नुदयनेन पृष्टः श्रीहेमचन्द्राचार्यः

[१ दूरशून्याध्वनि २ दधियुक्तसक्तुना ३ सुतृप्तः कृतः ४ पाथेयं द्रव्यादि ५ जैनीयव्रतनियमविशेषाचरणस्थानं प्रसिद्धं]

प्राह। लोकोत्तराणि तदङ्गलक्षणानि वीक्ष्य सार्वभौमोऽयं नृपतिर्भावीत्यादिशत्। आजन्म दरिद्रोपद्रवतया[1] तां वाचं संदिग्धतया मन्यमानेन तेन क्षत्रिये नासंभाव्यमेतदिति विज्ञप्ते, सं. ११९९ वर्षे कार्त्तिकवदि२ रवौ हस्तनक्षत्रे यदि भवतः पट्टाभिषेको न भवति तदाऽतःपरं निमित्तावलोकसंन्यास इति पत्रकमालिख्यैकं मन्त्रिणेऽपरं तस्मै समारोपयत्। अथ स क्षत्रियस्तत्कलाकौशलचमत्कृतमानसः यद्यदः सत्यं तदा भवानेव नृपतिः, अहं तु त्वच्चरणरेणुः स कुमारपाल इति प्रतिश्रवं श्रावयन् "किं नो नरकान्तराज्यलिप्सया" भवतु कृतज्ञेन भवता वाक्यमिदमप्यऽविस्मरता जिनशासनभक्तेन सततमेव भाव्यमिति तदनुशास्तिं शिरःशेखरीकृत्यापृच्छ्य च मन्त्रिणा सह गृहं प्राप्तः। स्नानपानाशनादिभिः सत्कृतः यथायाचितं पाथेयं समर्प्य प्रस्थापितो मालवकदेशं गतः। कुडङ्गेश्वरप्रासादे प्रशस्तिपट्टिकायां ॥

पुन्ने[2] वाससहस्से[3] सयम्मि वरिसाण नवनवइअहिए।
होही कुमरनरिन्दो तुह विक्कमराय सारित्थो ॥१॥

---

१ उपद्रुततया २ (C D) पुण्णे ३ A बारसहस्से

इमां गाथामालोक्य विस्मयापन्नमानसो गूर्जर-नाथं सिद्धाधिपं परलोकगतमवगम्य ततः प्रत्यावृत्तो विलीनशम्बलोऽस्मिन्नगरे कस्यापि विपणिनो विपणादशनान्तरं पलायमानः श्रीमदणहिल्लपुरमुपेत्य निशि कान्दविकापणे धनाभावाद्भुक्तदशनो भगिनी-पते राजश्रीकान्हडदेवस्य सदनमासाद्य राजमन्दिरा-दागतेन तेन पुरस्कृत्यान्तर्नीतः सद्भोजनादिभिः सुहितीभूतः सुष्वाप। प्रातस्तेन भावुकेन स्वसैन्यं सन्नह्य नृपसौधमानीयाऽभिषेकपरिक्षानिमित्तं प्रथम-मेकः कुमारः पट्टे निवेशितः। तमुत्तरीयाञ्चलेनाप्य-नावृण्वन्तमालोक्य तदपरो निवेशितस्तं योजितक-रसंपुटं वीक्ष्य तस्मिन्नप्यप्रमाणीकृते श्रीकान्हडदेवा-नुज्ञातः कुमारपालः संवृतवसनः उद्ध्वं पवनं गृह्णन् सिंहासने उपविश्य कृपाणं पाणिना कम्पयन् पु-रोधसा कृतमङ्गलः पञ्चाशद्वर्षदेश्यः सनिस्वानान्य-निस्वनं श्रीमता कान्हडदेवेन पञ्चाङ्गचुम्बितभूतलं

---

१ A तमेव बन्दीचकार सत्वाकुलमाक्रन्दन्मिलितनगरलोकैर्द्व-योरपि निधनं निश्चित्य मम कृतकमूर्च्छां भवानपनयतु इत्याभिहितस्ते-मतिवैभवेन प्रत्युज्जीवितं मन्यस्तत्तथा कृत्वा तस्मादपायात्पलायमानः २ B व्यपेतोपायः ३ राजकुलश्री. ४ अञ्चलमप्यनावृण्वानं.

नमोऽकारि। स प्रौढतया देशान्तरपरिभ्रमणनैपुण्येन राज्यशास्तिं स्वयं कुर्वन् राजवृद्धानामरोचमानस्तैः संभूय व्यापादयितुं व्यवसितः। सान्धकारगोपुरेषु न्यस्तेषु घातुकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्याप्तेन ज्ञापितवृत्तान्तस्तं प्रवेशं विहाय द्वारान्तरेण वप्रं प्रविश्य तानि प्रधानान्यन्तकपुरीं प्राहिणोत्। स भावुकमण्डलेश्वरः शालकसंबन्धाद्राज्यस्थापनाचार्यत्वाच्च राज्ञो दुरवस्थामर्माणि जल्पति। पश्चाद्राज्ञोक्तं हे भावुक राजपटिकायां सर्वावसरे च प्राक्तनदुरवस्थामर्मनर्म[1] न भाषणीयं त्वयाऽतः परमेवं विधं सभासमक्षं नो वाच्यं विजने तु यदृच्छया वाच्यमिति राज्ञोपरुद्धः। उत्कटतयाऽवज्ञावशाच्च रे अनात्मज्ञ इदानीमेव पादौ त्यजसीति भाषमाणो मर्तुकामः औषधमिव तद्वचः पथ्यमपि न जग्राह। नृपस्तदाकारसंवरणेनाऽपन्हवं विधायाऽपरस्मिन्दिवसे नृपसंकेतितैर्मल्लैस्तदङ्गभङ्गं कृत्वा नेत्रयुगं समुद्धृत्य ततस्तं तदावासे प्रस्थापयामास ॥

आदौ मयैवायमदीपि नूनं

---

१ दुरवस्थया समं मर्म

न तद्वहेन्मामवहेलितोपि ।
इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणापि
स्पृशेत[1] नो दीप इवावनीपः ॥१॥

इति विमृशद्भिः समन्ततः सामन्तैर्भयभ्रान्तचित्तैस्ततः प्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे । तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्त्तुः श्रीमदुदयनस्याङ्गजः श्रीवाग्भटदेवनामा महामात्यश्चक्रे । आलिङ्गनामा ज्यायान्प्रधानः । महं० उदयनदेवस्य पुत्रो वाहडनामा कुमारः श्रीसिद्धराजस्य प्रतिपन्नपुत्रः श्रीकुमारपालदेवस्यावज्ञामेव मन्यमानः[2] सपादलक्षीयभूपतेः पत्तिभावं बभार । तेन श्रीकुमारपालभूपालेन सह विग्रहं चिकीर्षुणा तत्रत्यं सकलमपि सामन्तलोकं लञ्चोपचारदानैः[3] स्वायत्तीकृत्य दुर्वारस्कन्धावारोपेतं सपादलक्षक्षोणिपतिं सहादाय देशसीमान्तमागतः । अथ चौलुक्यचक्रवर्त्ती अभ्यमित्रीणतया स्कन्धावारसमीपे निजं चमूसमूहं निवेशयामास । निर्णीते समरवासरे निष्कण्टके क्रियमाणे सीमनि सज्जीक्रियमाणायां चतुरङ्गसेनायां चउलिङ्गनामा पट्टहस्तिनो हस्तिपकः कस्मिन्नप्यागसि नृपेणा-

---

१ D स्पृश्योपि २ C आज्ञामवमन्यमानः ३ B दानादिना

कुश्यमाणः क्रोधादङ्कुशं तत्याज । अथ सामलना-
माऽमात्रगुणपात्रं महामात्रं पुष्कलवसुदानपूर्वकं
तत्पदे नियोजितः सन् राज्ञा स्वकलहपञ्चानन-
नामानमनेकपं प्रक्षरितं कृत्वा तदुपरि नृपासनं नि-
वेश्य तत्र षट्त्रिंशदायुधानि नियोजयन्सकलकला-
कलापसंपूर्णः कलापके चरणौ नियोज्य स्वयमारूढ-
वान् तदासनस्थश्चौलुक्यभूपालोपि संग्रामाधिकृत-
पुरुषैरुत्थापनिकां कार्यमाणेषु बाहडकुमारभेदा-
दाज्ञाभङ्गकारिषु, इति सैन्यविप्लवमाकलय्य तं नि-
षादिनमादिदेश पुरो गन्तुं, सन्मुखसेनायां सपाद-
लक्षक्षितिपतिमतङ्गगजं छत्रचामरसंकेतादुपलक्ष्य
विघटिते कटकबन्धे मयैवैकाकिना योद्धव्यमिति
निर्णीय तेनाधोरणेन स्वसिन्धुरं तत्सन्निधौ ने-
तुमादिशन्नपि तमपि तथाऽकुर्वाणं विलोक्य त्वम-
पि विघटितोसीत्यादिशंस्तेन विज्ञपयांचक्रे ।
स्वामिन्कलहपञ्चाननो हस्ती सामलनामा हस्ति-
पकश्च द्वयं युगान्तेपि न विघटते[1] परं परस्मिन्कु-
म्भिकुम्भे बाहडनामाकुमारस्तारध्वनिराधिरूढोस्ति
यस्य हक्कया हस्तिनोपि भज्यन्ते इत्युक्तोत्तरीया-

१ A विघटयिष्यते

ञ्चलयुगलेन सिन्धुरश्रवणौ पिधाय स निजं गजं प्रतिगजेन संघट्टयामास । अथ बाहडः पूर्वमात्मसात्कृतं चउलिनामानमारोहकं जानन् कृपाणपाणिर्निजगजात्कलहपञ्चाननकुम्भे पदं ददानः श्रीकुमारपालविनाशाशया, तेन नियन्त्रा पश्चात्कृते गजे स भूमौ पतितस्तत्रवर्गीयपदातिभिरधारि । तदनु चौलुक्यभूपतिना श्रीमदानाकनामा सपादलक्षनृपः शस्त्रसज्जो भवेत्यभिहितस्तन्मुखकमलं प्रति औचित्याच्छिल्लमुखं व्यापारयन् प्रधानक्षत्रियोसीति सोपहासश्लाघया तं वञ्चयित्वा नाराचेन निर्भिद्य कुम्भीन्द्रकुम्भे पातयित्वा जितं जितमिति ब्रुवाणः स्वयं पोतं[2] भ्रमयांचकारेति सर्वेषां सामन्तानां सर्वानपि तुरङ्गमान् स नृपतिराक्रम्य जग्राह ॥

इति बाहडकुमारप्रबन्धः ॥

तदनु चौलुक्यराजेन कृतज्ञचक्रवर्त्तिना आलिङ्गकुलालाय सप्तशतीग्राममिता विचित्रचित्रकूटपट्टिका ददे । ते तु निजान्वयेन लज्जमानाः अद्यापि सगरा[3] इत्युच्यन्ते । यैः छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्य क्षितिपो रक्षितस्तेऽङ्गरक्षपदे प्रतिष्ठिताः ॥

१ B युगलं सिन्धुरश्रवणयोराधिरोप्य २ वस्त्रं १ A B सागरा

अथ सोलाकनामा[1] गन्धर्वोऽवसरे गीतकलया परितोषिताद्राज्ञः षोडशाधिकं द्रम्माणां शतं प्राप्य तेन सुखभक्षिकां विसाध्य बालकांस्तर्पयन् राज्ञा कुपितेन निर्वासितः। ततो[2] विदेशं गतस्तत्रत्य-भूपतेर्गीतकलया रञ्जितात्प्रसादप्राप्तं गजयुगलमा-नीयोपायनीकुर्वन् चौलुक्यभूपालेन संमानितः। कदाचित्कोपि वैदेशिकगन्धर्वो मुषितोस्मि मुषि-तोस्मीति तारं बुम्बारवं कुर्वाणः, केन मुषितोसीति राज्ञाभिहितो मम गीतकलया समीपागतेन, मया कौतुकाद्गलन्यस्तकनकशृङ्खलेन[3] मृगेण त्रस्यता मृगे-न्द्रेणेति विज्ञपयामास। स तदनु भूपतिना समादिष्टः सोलाभिधानो गन्धर्वराडऽटवीमटन् स्फीतगीताकृ-ष्टिविद्यया कनकशृङ्खलाङ्कितगलं[4] मृगं नगरान्तः स-मानीय तस्य भूपतेर्दर्शयामास। अथ तत्कलाकौ-शलचमत्कृतमानसः प्रभुः श्रीहेमाचार्यो गीत कलाया अवधिं पप्रच्छ। स शुष्कदारुणः पल्लवप्ररोह मवधिं विज्ञप्तवान्। तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः

१ C तस्य चौलुक्यराज्ञः पट्टाभिषेकानन्तरं स सोलाकनामा २ C स करेणुमारुह्य वि० ३ B सामीप्यमुपेयुषा. कौतुकार्थितगलशृङ्खलेन ४ D गलखेलत्कनकशृङ्खलं

अर्बुदाद्रिरोर्वैरहकनामानं वृक्षमाक्षेपादानाय्य त-च्छुष्कशाखायाः काष्ठं राजाङ्गणे कुमारमृत्तिकया कृतालवाले निवेश्य निजया नवगीतकलया सद्यः प्रोल्लसत्पल्लवं तं निवेदयन् सनृपतीन् भट्टारकश्री-हेमचन्द्रसूरीन् परितोषयामास ।

इति अच्छइंकारसोलाकप्रबन्धः ॥

अथ कदाचित्सर्वावसरे स्थितचौलुक्यचक्रवर्ती कौङ्कुणदेशीयमल्लिकार्जुनाभिधानस्य राज्ञो मागधेन राजपितामह इति बिरुदमभिधीयमानमाकर्ण्य तद-सहिष्णुतया सभां निभालयन्नृपचित्तविदा मन्त्रिणा-ऽम्बडेन योजितकरसंपुटं दर्शयता चमत्कृतः, सभा-विसर्जनानन्तरमञ्जलिबन्धस्य कारणं पृच्छन्नेवमूचे। यदस्यां सभायां स कोपि सुभटो विद्यते यं प्रस्थाप्य मिथ्याभिमानिनं चतुरङ्गनृपवन्नृपाभासं मल्लिकार्जुनं विनाशयाम इत्याशयविदा मया त्वदादेशाक्षमेण चाञ्जलिबन्धश्चक्रे इति विज्ञप्तिस-मनन्तरमेव तं नृपं प्रति प्रयाणाय दलमेकीकृत्य पञ्चाङ्गप्रसादं दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं विसस-र्ज । स चानवच्छिन्नैः प्रयाणैः कुङ्कुणदेशमधिगम्य

१ D C शाखाखण्डं २ C छइ [आश्चर्यकारक]

दुर्वारवारिपूरां कलविणिनाम्नीं सरितमुत्तरन् पर-
स्मिन्कूले आवासेषु दीयमानेषु तं संग्रामसज्जं वि-
मृश्य स मल्लिकार्जुननृपतिः प्रहरंस्तत्सैन्यं त्रास-
यामास । अथ तेन पराजितः स सेनापतिः कृष्ण-
वदनः कृष्णवसनः कृष्णच्छत्रालंकृतमौलिः कृष्णगु-
रूदरे निवसन्, चौलुक्यभूभुजा विलोक्य कस्यासौ
सेनानिवेश इत्यादिष्टे कुङ्कुणात्प्रत्यावृत्तस्य पराजि-
ताम्बडसेनापतेः सेनानिवेशोयमिति विज्ञप्ते तस्य
त्रपया चमत्कृतचित्तः प्रसन्नया[1] दृशा सं[illegible]-
परैर्बलवद्भिः सामन्तैः समं मल्लिकार्जुनं [illegible] पुनः
प्रहितः । स तु कौङ्कुणदेशं प्राप्य तां नदीमासा[illegible] प-
द्याबन्धे विरचिते तेनैव पथा[2] सैन्यमुत्तार्य सावधान-
वृत्त्याऽसमसमरारम्भे हस्तिस्कन्धाधिरूढं वीरवृत्त्या
मल्लिकार्जुनमेव निश्चलीकुर्वन् स आम्बडः सुभटो
दन्तमुशलसोपानेन कुम्भिकुम्भस्थलमधिरुह्य मा-
द्यदुद्दामरणरसः प्रथमं प्रहर, इष्टदैवतं स्मरेत्युच्च-
रन् धारालकरालकरवालप्रहारान्मल्लिकार्जुनं पृ-
थ्वीतले पातयन् सामन्तेषु तन्नगरलुण्टनव्यापृतेषु
केसरिकिशोरः करिणामिव लीलयैव जघान ।

---

१ C प्रमादस्खलितया   २ A पद्यानुक्रमं

तन्मस्तकं स्वर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन्देशे चौलुक्यचक्रवर्त्तिन आज्ञा दापयन् श्रीमदऽणहिल्लपुरं प्राप्य सभानिषण्णेषु द्वासप्ततिसामन्तेषु स्वामिनः श्रीकुमारपालनृपतेश्चरणौ कौङ्कुणदेशीयनृपमल्लिकार्जुनशिरसा समं ववन्दे।

शृङ्गारकोडीसाडी१ माणिकउ पछेडउ२ पापखउ हारु३ संयोगसिद्धिसिप्रा४ तथा हेमकुम्भा३२स्तथा मौक्तिकानां सेडउ६ चतुर्दन्तहस्ति१ पात्राणि १२० कोडी[1]सार्द्ध १४ द्रव्यस्य दण्डः

श्रीआम्बडेनैतैर्वस्तुभिः सह तच्छिरःकमलेन पुपूजे राजा । तदवदातप्रीतेन राज्ञा श्रीमुखेन श्रीमदाम्बडाभिधानमहामण्डलेश्वरस्य राजपितामह इति विरुदं ददे ॥ इति आम्बडप्रबन्धः ॥ (ख०)

अथ कदाचिदणाहिल्लपुरे श्रीहेमचन्द्रसूरयो दत्तव्रतायाः[3] पाहिणिनाम्न्याः स्वमातुः परलोकावसरे कोटिनमस्कारपुण्ये दत्ते व्यापत्तेरनु तत्संस्कारमहोत्सवे क्रियमाणे त्रिपुरुषधर्मस्थानसंनिधौ तत्तपस्विभिः सहजमात्सर्याद्विमानभङ्गापमाने सूत्रिते तदुत्तरक्रियां निर्माय तेनैव मन्युना मालवक-

१ A तडा C मुडा २ C D कोटि. ३ C मेतायाः

संस्थितस्य कुमारपालनृपतेः स्कन्धावारमलंचक्रुः ।
*आपण पइ प्रभु होइअं[1] कइ प्रभु कीजइं हाथि।
कज्ज करिवा[2] माणुसह बीजउ मागु न आत्थि[3] ॥१
इति वचनं तथ्यं[4] विमृशतः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेर्निवेदितागमनाः कृतज्ञमौलिमणितया परोपरोधात्सौधमानीताः । तद्राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयन्नृपः भवद्भिः सदैव देवतार्चनावसरेऽभ्युपेतव्यमित्युपरोधयन्,
भुञ्जीमहि वयं[5] भैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ १
इति सूरिभिरभिहिते नृपः ।
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा[6] ।
एकं शास्त्रं वेदमध्यात्मकं वा
एको देवः केशवो वा जिनो वा ॥१
इति महाकविप्रणीतत्वात्परलोकसमारचनाय भ-

---

* स्वयं प्रभुः समर्थो भवेत् यदि कमपि प्रभुं क्रियते हस्ते मनुष्याणां कार्यं कर्त्तुमन्यो मार्गो नास्तीति हेमचन्द्रवाक्यम्

१ C D पइहोइय २ C काजकरे वा मणुसह ३ A मागत आथि. ४ C वचस्तत्त्वं ५ A वर्ग [६ B C D अन्यानि त्रिचरणानि नान्यत्र]

वाग्भिः सह मैत्र्यमभिलषामीति व्याहरन्, अथाप्रतिषिद्धमनुमतमिति तस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन स नृपः स्खलनाकारिणां वेत्रिणां सर्वसमयकं ददौ । अथ तत्र गतायाते संजायमाने सूरेर्गुणग्रामस्तवं कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधा विराधादामिगः प्राह ।

विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो येऽन्येम्बुपत्राशिन-
स्तेपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १ ॥

इति तद्वचनानन्तरं हेमचन्द्रः ।

सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी
संवत्सरेण रतमेति किलैकवेलम् ।
पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि
कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ १

तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तरेऽभिहिते सति, नृपप्रत्यक्षं केनापि मत्सरिणैते सिताम्बराः सूर्यमपि न मन्यन्ते[1] इत्यभिहिते

---

[1] C भजन्ते

अधाम[1] धामधामार्कं वयमेव हृदि स्थितम् ॥
यस्यास्तव्यसने ज्ञाते[2] त्यजामो भोजनं यतः ॥ १॥

इति प्रामाण्यनैपुण्याद्वयमेव सूर्यभक्ताः नैते "तन्मुखबाधे जाते[3]" कदाचिद्देवतावसरक्षणे सौधमागते मोहान्धकारधिक्कारचन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यशश्चन्द्रगणिना रजोहरणेनासनपदं प्रमार्ज्य काम्बले तत्र निहिते, अज्ञाततत्त्वतया किमेतदिति नृपेण पृष्टः प्राह । कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति तदाबाधापरिहारायाऽसौ प्रयत्नो, यदा प्रत्यक्षतया जन्तुर्निरीक्ष्यते तदैवेदं युज्यते नापरथा वृथाप्रयासहेतुत्वादिति युक्तियुक्तां नृपोक्तिमाकर्ण्य तैः सूरिभिरभिदधे । गजतुरगाद्या चमूः किं प्रतिनृपतिरिपावुपस्थिते क्रियते उत पूर्वमेव यथायं राजव्यवहारस्तथा धर्मव्यवहारोपीति तद्गुणरञ्जितहृदा पूर्वप्रतिपन्ने राज्ये दीयमाने सर्वशास्त्रविरोधहेतुत्वात् । यदाह ॥

राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ।
दग्धानामिव बीजानां पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १

इदं पुराणोक्तं । तथाच जैनागमः ॥

---

१ A C आभाम २ प्राप्ते ३ तत्त्वत इति तन्मुखबन्धे

*नत्ति ही गिहिमत्ते य[1] रायपिण्डे किमिच्छए।

इति तत्संबोधाच्चमत्कृतचित्तः श्रीपत्तनं प्राप। भूपोऽन्यदा मुनिं पप्रच्छ कयापि युक्त्याऽस्माकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तस्थायी भवतीति तदीयां गिरं श्रुत्वा विक्रमार्क इव विश्वस्यानृण्यकरणा[2]। यद्वा सोमेश्वरस्य काष्टमयं प्रासादं वारिधिशीकरनिकरैरासन्नाम्र्मैःशीर्णप्रायं युगान्तस्थायिकीर्त्तये समुद्धरेति चन्द्रातपनिभया श्रीहेमचन्द्रगिरोल्लसन्मुदम्भोधिर्नृपस्तमेव महर्षिं पितरं गुरुं दैवतं मन्यमानो विजानाति। निरन्तरं द्विजाननिन्दंस्ततः प्रासादोद्धाराय तदैव दैवज्ञनिवेदितसुलग्नस्तत्र पञ्चकुलं प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमचीकरत्। अन्यदा श्रीहेमचन्द्रस्य लोकोत्तरैर्गुणैःपरिहृतहृदयो नृपो मन्त्रिश्रीउदयनमिति पप्रच्छ। एतादृशं पुरुषरत्नं समस्तवंशावतंसं देशे च समस्तगुणाकरे नगरे च कस्मिन्नसमुत्पन्नमिति नृपादेशादनु स मन्त्री जन्मप्रभृति तच्चरित्रं पवित्रमित्थमाह। अद्वाष्टमनामनि देशे धुन्धुक्कनगरे श्रीमन्मोढवंशे चाचिगनामा व्यवहारी

* शक्ते हि गृहिमात्रे राजपिण्डं किमर्थमिच्छति मुनिरिति

1 A B सन्निगिहिमित्तेय 2 C अन्त

सतीजनमतल्लिका जिनशासनदेवीव तत्सधर्मचारिणी शरीरिणीव श्रीः पाहिणीनाम्नी चामुण्डागोनशयोराद्याक्षरेणाङ्कितनामा तयोः पुत्रश्चाङ्गदेवोभूत्। स चाष्टवर्षदेश्यः श्रीदेवचन्द्राचार्येषु श्रीपत्तनात्तीर्थयात्राप्रस्थितेषु धुन्धुक्के श्रीमोढवसहिकायां देवनमस्करणाय प्राप्तेषु सिंहासनस्थिततदीयनिषद्याया उपरि सवयोभिः समं रममाणः शिशुभिः सहसा निषसाद तदङ्गप्रत्यङ्गानां जगद्विलक्षणानि लक्षणानि प्रेक्ष्य। अयं यदि क्षत्रियकुले जातस्तदा सार्वभौमचक्रवर्ती यदि वणिक्विप्रकुले जातस्तदा महामात्यश्चेद्दर्शनं प्रतिपद्यते तदा युगप्रधान इव कलिकालेपि कृतयुगमवतारयति स आचार्य इति विचार्य तन्नगरव्यवहारिभिः समं तल्लिप्सया चाविगौकः प्राप्य तस्मिंश्चाविगे ग्रामान्तरभाजि तत्पत्न्या विवेकिन्या स्वागतादिभिः परितोषिताः श्रीमन्तस्त्वत्पुत्रं याचितुमिहागता इति व्याहरन्तोऽथसा हर्षाश्रूणि मुञ्चती स्वं रत्नगर्भं मन्यमाना श्रीसंघस्तीर्थकृतां मान्यः स मत्सूनुं याचते इति हर्षास्पदेऽपि विषादः, एतस्य पिता नितान्तमिथ्यादृष्टिः।

---

१ (गोत्रजायक्षयोः) २ C D श्रीसंघः

तादृशोपि सम्प्रति ग्रामे नास्ति। अथ तैर्व्यवहारिभिस्त्वया दीयतामित्युक्ते स्वदोषोत्तारणाय मात्रा दाक्षिण्यादमात्रगुणपात्रं पुत्रस्तेभ्यो गुरुभ्यो ददे। तदनन्तरं तया श्रीदेवचन्द्रसूरिरिति तदीयमभिधानमबोधि। तैर्गुरुभिः स शिशुः शिष्यो भविष्यसीति पृष्टः, ॐमित्युच्चरन् प्रतिनिवृत्तैस्तैः समं कर्णावत्यामाजगाम। उदयनमन्त्रिगृहे तत्सुतैः समं बालधारकैः पाल्यमानो यावदास्ते तावता ग्रामान्तरादागतश्चाचिगस्तं वृत्तान्तं परिज्ञाय पुत्रदर्शनावधिसंन्यस्तसमस्ताहारस्तेषां गुरूणां नाम मत्वा कर्णावर्ती प्राप। तद्वसतौ समागत्य कुपितः पितेपत्नान्प्रणनाम। गुरुभिः सुतानुसारेणोपलक्ष्य विचक्षणतया विविधाभिरावर्जनाभिरावर्जितः, समागतेनोदयनमन्त्रिणा धर्मबन्धुबुद्ध्या निजमन्दिरे नीत्वा ज्यायःसहोदरभक्त्या भोजयांचक्रे। तदनु चाङ्गदेवसुतं तदुत्सङ्गे निवेश्य पञ्चाङ्गप्रसादसहितं दुकूलत्रयं प्रत्यक्षं रूक्षत्रयं चोपनीय सभक्तिकमावर्जितः। तं प्रति चाचिगः प्राह। क्षत्रियस्य मूल्ये अशीत्यधिकसहस्रं तुरगस्य मूल्ये पञ्चाशदधिकानि सप्तदशशतानि आकिंचित्करस्यापि वणिजो मूल्ये

नवनवतिकलभाः एतावता नवनवतिलक्षाः । त्वं तु लक्षत्रयं समर्पयन्नौदार्यछद्मना कार्पण्यं प्रादुः- कुरुषे। मत्सुतस्तावदनर्घ्यो भवदीया च भक्तिरनर्घ्य- तमा तस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु शिवनिर्माल्यमि- वास्पृश्यो मे द्रव्यसंचयः । इत्थं चाविगे सुतस्य स्वरूपमभिदधाने प्रमोदपूरितचित्तः स मन्त्री अकु- ण्ठोत्कण्ठतया तं परिरभ्य साधु साध्विति वदन् श्रीमानुदयनः प्राह । मम पुत्रतया समर्पितो यो- गिमर्कट इव सर्वेषां जनानां नमस्कारं कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, गुरूणां दत्तस्तु गुरुपदं प्राप्य बालेन्दुरिव त्रिभुवननमस्करणीयो जायतेऽतो यथोचितं विचार्य व्याहरेत्यादिष्टः । स भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् गुरुपार्श्वे नीतः सुतं गुरु- भ्योऽदीदपत् । तदनु सुतस्य प्रव्रज्याकरणोत्सव- श्चाविगेन चक्रे । अथ कुम्भयोनिरिवाप्रतिमप्रतिभा- भिरामतया समस्तवाङ्मयाम्भोधिमुष्टिंधयोऽभ्यस्त- समस्तविद्यास्थानो हेमचन्द्र इति गुरुदत्तनाम्ना प्र- तीतः। सकलसिद्धान्तोपनिषन्निषण्णधीः षट्त्रिंशता सूरिगुणैरलंकृततनुर्गुरुभिः सूरिपदेऽभिषिक्तः ॥ इति मन्त्रिणोदयनेनोदितां हेमाचार्यजन्मप्रवृत्तिमाकर्ण्य

नृपो मुमुदेतराम् । अथ श्रीसोमनाथदेवस्य प्रासादारम्भे शिखरशिलानिवेशे संजाते सति पञ्चकुलप्रहितवर्द्धापनिकाविज्ञप्तिकां नृपः श्रीहेमचन्द्रस्य गुरोर्दर्शयन्, अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निष्प्रत्यूहं प्रमाणभूमिमधिरोढेति पृथ्वीपरिवृढेनानुयुक्तः श्रीमान्किंचिदुचितं विचिन्त्य गुरुरूचिवान् । यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायपरिहाराय ध्वजारोपं यावदाजिह्मब्रह्मसेवा, अथवा मद्यमांसानियमो द्वयोरेकतरं किमप्यङ्गीकरोतु नृप इत्यभिहिते तद्वचनमाकर्ण्य मद्यमांसानियममभिलषन्, श्रीनीलकण्ठोपरि विमुच्योदकं तं चाभिग्रहं जग्राह। संवत्सरद्वयेन तस्मिन्प्रासादे कलशध्वजाधिरोपं यावन्निवृत्ते तं नियमं मुमुक्षुर्गुरूनऽनुज्ञापयंस्तैरूचे । यद्यनेन निजकीर्त्तनेन सार्द्धमर्द्धचन्द्रचूडं प्रेक्षितुमर्हसि, तद्यात्रापर्यन्ते नियममोचनावसर इत्यभिधायोत्थिते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे षट्त्रिंशद्गुणैरुन्मीलन्नीलीरागरक्तहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशशंस सः। निर्निमित्तवैरिपरिजनस्तत्तेजःपुञ्जमसहिष्णुः

उज्ज्वलगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते।
दग्ध्वा तनुमपि शलभो दीप्रं दीपार्चिषं हरति ॥१

इति न्यायात्पृष्टिमांसादनदोषमप्यङ्गीकृत्य तदपवादानवादीत् । यदयममन्दछन्दानुवृत्तिपरः सेवाधर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमतमेव भाषते यद्येवं तदा प्रातरुपेतः श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमत्यर्थमभ्यर्थ्येत राज्ञा तथाकृते सूरयः प्रोचुः । यद्बुभुक्षितस्य किं निमन्त्रणाग्रह उत्कण्ठितस्य किं केकारवश्रावणमिति लोकरूढेस्तपस्विनामधिकृततीर्थाधिकाराणां को नाम नृपतेरत्र निर्बन्धः । इत्थं गुरोरङ्गीकारे किं भवद्योग्यं सुखासनप्रभृति वाहनादि च लभ्यतामितीरिते वयं चरणचारेणैव संचरन्तः पुण्यमुपालभामहे परं वयमिदानीमापृच्छ्य मितैर्मितैः प्रयाणकैः श्रीशत्रुंजयोज्जयन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवतां श्रीपत्तनप्रवेशे मिलिष्याम इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः । नृपतेः समग्रसामग्र्या कतिपयैः प्रयाणकैः श्रीपत्तनं प्राप्तस्य श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रमिलनादतिप्रमुदितस्य सन्मुखागतेन गण्ड[२]० श्रीबृहस्पतिनानुगम्यमानस्य महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानेष्वाक्रान्तेषु भूपीठलुण्ठनादरादनन्तरं चिरतरातुल्यायह्लकानुमा-

[१ परोक्षनिन्दाकारी २ गण्डस्तु भाषायां भईशो तपोधनः]

नेन गाढमुपगूढसोमेश्वरलिङ्गस्य, एते जिनादपरं न नमस्कुर्वन्तीति मिथ्यादृग्वचसा भ्रान्तचित्तस्य श्रीहेमचन्द्रं प्रति एवंविधा गिराविरासीत् । यदि युज्यते तवैतैरुपहारैर्मनोहारिभिः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवन्तः। तत्तथेति प्रतिपद्य क्षितिपकोशादागतेन कमनीयेनोद्गमनीयेनालंकृततनुर्नृपतिनिर्देशाच्छ्रीबृहस्पतिना दत्तहस्तावलम्बः प्रासाददेहलीमधिरुह्य किंचिद्विचिन्त्य प्रकाशं । अस्मिन्प्रासादे कैलासनिवासी महादेवः साक्षादस्तीति रोमाञ्चकञ्चुकितां तनुं बिभ्राणो द्विगुणीक्रियतामुपहार इत्यादिश्य शिवपुराणोक्तदीक्षाविधिनाह्वाननावगुण्ठनमुद्रामन्त्रन्यासाविसर्जनोपचारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमभ्यर्च्य तदन्ते

यत्र तत्र समये यथा तथा
योसि सोस्यभिधया यया तया ।
वीतदोषकुलुषः स चेद्भवा-
नेक एव भगवन्नमोस्तु ते ॥ १ ॥

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा महेश्वरो वा नमस्तस्मै ॥ २ ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि

सविस्मयमवलोकमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्री-
हेमाचार्य उपरते सति स नृपः श्रीबृहस्पतिना
ज्ञापितपूजाविधिः समधिकवासनया शिवार्चानन्तरं
धर्मशिलायां तुलापुरुषगजदानादीनि महादानानि
दत्त्वा कर्पूरारात्रिकमुत्तार्य समग्रं राजवर्गमपसार्य
तद्गर्भगृहान्तः प्राविश्य, न महादेवसमो देवः न
मम तुल्यो नृपतिः न भवत्सदृक्षो महर्षिरिति
भाग्यवैभववशादत्र सिद्धे त्रिकसंयोगे बहुदर्शन-
प्रमाणप्रतिष्ठासंदिग्धे देवतत्त्वे मुक्तिपदं दैवतम-
स्मिंस्तीर्थे तथ्यागिरा निवेदयेत्याभिहितः श्रीहेमा-
चार्यः किंचिद्धिया निध्याय नृपं प्राह । अलं पु-
राणदर्शनोक्तिभिः श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षी-
करोमि, यथा तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैषीति त-
द्वाक्यात्किमेतदिति जाघटीतीति विस्मयापन्न-
मानसे नृपे निश्चितमत्र तिरोहितमस्त्येव दैवत-
मावां गुरुक्रमुन्त्या निश्चलावाराधकौ तदित्थं द्वन्द्वसि-
द्धौ सुकरं दैवतप्रादुःकरणं,मया प्राणिधानं क्रियते भ-
वता कृष्णागुरूत्क्षेपश्च कार्यस्तदा स परिहार्यो यं य-
दा त्र्यक्षः प्रत्यक्षीभूय निषेधयति देवं। अथोभाभ्याम-
पि तथा क्रियमाणे धूमधूम्यान्धकारिते गर्भगृहे नि-

र्णेषु नक्षत्रमालादीपकेषु आकस्मिके प्रकाशे द्वाद-
शात्ममहसीव प्रसरति, नृपो नयने संभ्रमादुन्मृज्य
यावदालोकते तावज्जलाधारोपरि जात्यजाम्बूनद-
द्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसंभाव्य-
स्वरूपं तपस्विनमद्राक्षीत् । तं पदाङ्गुष्ठप्रभृति त-
ज्जटावधि करतलेन संस्पृश्य निश्चितदेवतावतारः
पचाङ्गचुम्बितावनितलं प्रणिपत्य भक्त्या भूमानिति
विज्ञपयामास । जगदीश भवद्दर्शनात्कृतार्थे दृशौ
आदेशप्रसादात्कृतार्थय श्रवणयुगलमिति विज्ञप्य
तूष्णीं स्थिते मोहनिशादिनमुखात्तन्मुखादिति
दिव्या गिराविरासीत् । राजन्नयं महर्षिः सर्वदेव-
तावतारः । अजिह्मपरब्रह्मावलोककरतलकलित-
मुक्ताफलवत्कालत्रयविज्ञातस्वरूपः । एतदुपदिष्ट-
एवासंदिग्धो मुक्तिमार्ग इत्यादिश्य तिरोभूते भू-
तपतावुन्मनीभावं भजति भूपतौ, रेचितप्राणायाम-
पवनः श्लथीकृतासनबन्धः श्रीहेमचन्द्रो याजनामिति
वाचमुवाच। तावदिष्टदैवतसंकेतात्त्यक्तराज्याभिमा-
नो "जीवप आदावधार्यतामिति" व्याहृतिपरे गुरौ
विनयनम्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति व्याजहार । अथ

(१ शिरः करद्वयं जानुद्वयं चेति पञ्चाङ्गम. २ राजा ३ राजानं)

तत्रैव नृपतेर्यावज्जीवं पिशितप्रसन्नानियमं दत्त्वा ततः प्रत्यावृत्तौ गुरुक्ष्मापती श्रीमदणहिल्लपुरं प्रापतुः । श्रीजिनवदननिर्गमपावनीभिः शुद्धसिद्धान्तगीर्भिः प्रतिबुद्धो नृपः परमार्हतबिरुदं भेजे । तदभ्यर्थितः प्रभुः त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितं विंशतिवीतरागस्तुतिभिरुपेतं पवित्रं योगशास्त्रं रचयांचकार । प्रभोरादेशात्स्वाज्ञाकारिष्वष्टादशदेशेषु चतुर्दशवत्सरप्रमितां सर्वभूतेषु मारिं निवारितवान् । तेषु तेषु च देशेषु चत्वारिंशदधिकानि चतुर्दशशतानि विहाराणां कारयामास । सम्यक्त्वमूलानि द्वादव्रतान्यङ्गीकुर्वन्नऽदत्तादानपरिहाररूपे तृतीयव्रते व्याख्यायमाने रुदतीवित्तदोषान् पापैकनिबन्धनान् ज्ञापितो नृपस्तदधिकृतं पञ्चकुलमाकार्य द्वासप्ततिलक्षप्रमाणं तदीयपट्टकं विपाट्य मुमोच । तस्मिन्मुक्ते ॥

न यन्मुक्तं पूर्वैं रघुनहुषनाभागभरत-
प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन्कारुण्यात्तदपि रुदतीवित्तमधुना
कुमारक्ष्मापाल त्वमसि महतां मस्तमकमणिः ॥१

(१मांसमदिरयोर्निषेधं २ एकः क्षमायाः पृथिव्या अन्यः क्षान्तेः पतिः)

इति विद्वद्भिः स्तूयमाने
अपुत्राणां धनं गृह्णन्पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु संतोषतो मुञ्चन्सत्यं राजपितामहः ॥ १ ॥

इति प्रभुरपि नृपतिमनुमोदयांचक्रे ॥ अथ सुराष्ट्रदेशीयं सुंवरनामानं[1] विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमन्त्रिणं दलनायकीकृत्य[2] समस्तकटकबन्धेन समं । प्रस्थापयामास सोपि श्रीवर्द्धमानपुरं प्राप्य श्रीयुगादिदेवपादान्निनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरान्नभ्यर्च्य स्वयं विमलगिरिमा[3]गतः विशुद्धश्रद्धया श्रीदेवपादानां पूजादि विधाय यावत्पुरतो विधिवच्चैत्यवन्दनां विधत्ते तावन्नक्षत्रमालाया दीपवर्ति देदीप्यमानामादाय मूषकः काष्टमयप्रासादबिले प्राविशत् । देवाङ्गरक्षैस्त्याजितस्तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात्काष्ठमयदेवप्रासादविध्वंसभयाज्जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरत एकभक्तादीनभिग्रहान्जग्राह । तदनु कृतप्रयाणः स्कन्धवारमुपेत्य तेन प्रत्यर्थिना समं समरे जायमाने परैः पराजिते नृपबले श्रीमदुदयनः समुत्तस्थौ । तदा तत्प्रहारजर्जरितदेह आवासं नीते

[1] A C D संउमर [2] सेनापतिं कृत्वा [3] शत्रुंजयं

सकरुणं क्रन्दन् स्वजनैस्तत्कारणं पृष्टः सन्निहिते मृत्यौ श्रीशत्रुंजयशकुनिकाविहारयोर्जीर्णोद्धारवाञ्छया देवऋणं पृष्ठिलग्नं मन्त्री प्राह । अथ तैर्भवन्नन्दनौ वाग्भटाम्रभटनामानौ गृहीताभिग्रहौ तीर्थद्वयमुद्धारिष्यत इत्यर्थे वयं प्रतिभुवः इति तदङ्गीकारात्पुलकिताङ्गः धन्यंमन्यः अन्त्याराधनकृते स मन्त्री कमपि चारित्रिणमन्वेषयामास। तस्मिन्ननुपलभ्यमाने कमपि वण्ठं तद्वेषमानीय निवेदिते मन्त्री तदङ्घ्री ललाटे परिस्पृशन् तत्समक्षं दशधाराधनां विधाय श्रीमानुदयनः परलोकं प्राप। वण्ठस्तु चन्दनतरोरिव तद्वासनापरिमलेन क्षुद्रद्रुमवद्वासितोऽनशनप्रतिपत्तिपूर्वकं रैवतके जीवितान्तं चकार । अथाणहिल्लपुरं प्राप्तैस्तैः स्वजनैस्तं वृत्तान्तं ज्ञापितौ वाग्भटाम्रभटौ तानेवाभिग्रहान्गृहीत्वा जीर्णोद्धारमारभाते । वर्षद्वयेन श्रीशत्रुंजये प्रासादे निष्पन्ने उपेत्यागतमानुषेण वर्द्धापनिकायां वाच्यमानायां पुनरागतेन द्वितीयपुरुषेण प्रासादः स्फुटित इत्यूचे । ततस्तप्तत्रपुप्रायां गिरं निशम्य श्रीकुमारपालभूपालमापृच्छ्य महं० कपर्दिनि श्रीकरणमुद्रां

१ C कमर्दिने

नियोज्य तुरंगमाणां चतुर्भिः सहस्त्रैः सह श्रीशत्रुंजयोपत्यकां प्राप्य स्वनाम्ना वाग्भटपुरनगरं निवेशयामास। सभ्रमप्रासादे पवनः प्रविष्टो न निर्यातीति स्फुटनहेतुं शिल्पिभिर्निर्णीयोक्तं भ्रमहीने च प्रासादे निरवद्यतां विमृश्याऽन्वयाभावे धर्मसंतानमेवास्तु पूर्वोद्धारकारिणां श्रीभरतादीनां पङ्क्तौ नामास्तु, इति तेन मन्त्रिणा दीर्घदर्शिन्या बुद्ध्या विभाव्य भ्रमभित्त्योरन्तरालं शिलाभिर्निचितं विधाय वर्षत्रयेण निष्पन्नप्रासादे कलशदण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंघं निमन्त्रणापूर्वमिहानीय महता महेन सं० १२११ वर्षे ध्वजारोपं मन्त्री कारयामास। स शैलमयबिम्बस्य मम्माणीयखनीसक्तपरिकरमानीय निवेशितवान्। श्रीवाग्भटपुरे नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिभुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान्। तीर्थपूजाकृते च चतुर्विंशत्यारामान्नगरे परितो वप्रं देवलोकस्य ग्रासवासादि दत्त्वा चैतत्सर्वं कारयामास। अस्य तीर्थोद्धारस्य व्यये

---

१ A वाहड. २ C निरन्वयतां च (३ भ्रमहीनं विहारं कारयितुः संतानाभाव इति शिल्पशास्त्रोक्तत्वात्) ४ AB सं० ११९९ ॥ ५ B C श्रीवासादि.

षष्टिलक्षयुता ६० कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरे।
स श्रीवाग्भटदेवोऽत्र वर्ण्यते विबुधैः कथम्॥
इति श्रीशत्रुंजयोद्धारप्रबन्धः[2]

॥ अथ विश्वैकसुभटेन श्रीआम्रकभटेन पितुः श्रेयसे भृगुपुरे श्रीशकुनिकाविहारप्रासादप्रारम्भे खन्यमाने गर्त्तापूरे नर्मदासान्निध्यादकस्मान्मिलितायां भूमौ बाधितेषु कर्मकरेषु कृपापरवशतयात्मानमेवामन्दं निन्दन्सकलत्रपुत्रस्तत्र झम्पामदात्। तत्साह-

---

१ A सप्तषष्टि.

[२ वर्षैरुद्रार्कसंख्यैः स्वजनकवचसा विक्रमार्कात्प्रयातैर्यातैनाः सिद्धशैले जिनपतिभुवनं वाग्भटः प्रोद्दधार॥
इति चा. कु. च. स. ७)

३ C छादित.

तत्संबन्धश्चायम्॥

तस्मिन् कृते काचिददृश्यरूपा
देवी जगादामृदुनादमेवम्।
नारीनृरूपं मिथुनं यदीह
निहंसि तत्कार्यमिदं भवेत्ते॥ ८

निपीय तां वाचमवाच्यरूपां
दध्यौ हृदीदं सचिवाधिराजः।
मिथ्यादृशो देवजनंगमान्
धिगीदृशान् दुष्टजनान् सुरान् हा॥ ९

जुहोमि जीवान् जिनधर्मविज्ञो

सातिशयात्तस्मिन्प्रत्यूहे निराकृते । शिलान्यासपूर्वं

ऽमीषां वचोभिः किमु निर्दयानाम् ।
विमानिताश्चैत्यममी विधातुं
दास्यन्ति मह्यामिह नो हि मह्यम् ॥ १०
हत्वात्मानं तदिह निखिलान्निर्जरांस्तोषयित्वा
कार्यं सिद्धिं द्रुततरमिदं प्रापयाम्येष धर्म्यम् ।
नूनं प्राणागमनमनसोऽमी गमिष्यन्ति काला—
त्तस्मादेभिः स्थिरमतिचलैः पुण्यमत्रार्जयामि ॥ ११
गर्त्ते तस्मिन् यममुखसमे सानुकम्प्यः स झम्पां
निःकम्प्यान्तः सरभसमदाद्भार्यया सार्द्धमुच्चैः ।
हाहाकारं खरतरगिरा चाक्रिरे तत्र लोकाः
प्रान्तं प्राप्ते सति नरवरे को न दुःखी भवेद्वा ॥ १२
समुद्यते साधु परार्थमेक—
मित्रे गते तत्र तदास्तदेशम् ।
सच्चक्रमाक्रन्दपरं रुरोद
तमोविलिप्तेव बभूव पृथ्वी ॥ १३
अथान्तरिक्षान्तरिता तमाह
सा व्यन्तरी सत्त्वगुणेन तुष्टा ।
वरं वृणु प्राणवधेऽवधेहि
मा साहसं विस्मयकारि विश्वे ॥ १४
भवत्परीक्षार्थमकारि सर्व—
मेतन्मया मायितयात्र कर्म ।
त्वमेव देवासुरमानवानां
सत्वेन मन्त्रिन् विसनोषि चित्रम् ॥ १५
एवं वदन्ती च मुदं ददाना

समस्तप्रासादे निष्पन्ने कलशदण्डप्रतिष्ठावसरे नगरसंघान्निमन्त्रणपूर्वं तत्रानीय यथोचितमशनवस्त्राभरणादिसन्मानैः सन्मान्य सामन्तेषु यथागतं प्रहितेषु, आसन्ने लग्ने संजायमाने भट्टारकश्रीहेमचन्द्रसूरिपुरस्सरं सनृपतिं श्रीमदणहिल्लपुरसंघं तत्रानीयातुच्छवात्सल्यादिभिर्भूषणादिदानैः संतर्प्य ध्वजाधिरोपाय संचरन्नर्थिभिः स्वयं स्वं मन्दिरं मुषितं कारयित्वा श्रीसुव्रतप्रासादे ध्वजं महाध्वजोपेतमध्यारोप्य हर्षोत्कर्षात्तत्रानालस्यं लास्यं विधाय तदन्ते भूपतिनाऽभ्यर्थित आरात्रिकं गृह्णन् तुरङ्गं द्वारभट्टाय दत्त्वा राज्ञा स्वयं कृततिलकावसरे द्वासप्तत्या सामन्तैश्चामरपुष्पवर्षादिभिः कृतसाहाय्यस्तदाभ्यागताय वन्दिने कृतकङ्कणवितरणो बाहुभ्यां धृत्वा बलात्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुव्रतस्य च गुरोश्चरणौ प्रणम्य साधर्मिकवन्दनापूर्वं नृपतिं स स्वारात्रिकहेतुं

देवी तदा तं विदधेऽक्षताङ्गम् ।
स्यात्साहसं यस्य नरस्य शस्यं
तस्यात्र सेवां रचयन्ति देवाः ॥ १६

इत्यादि चारित्रसुन्दरगणिकृतकुमारपालचरित्रसप्तमसर्गाद्बोध्यम् ॥

(१ मुष्टं २ गृह्णानः)

पप्रच्छ । यथा द्यूतकारो द्यूतरसातिरेकाच्छिरःप्रभृतीन् पदार्थान् पणीकुरुते तथा भवानप्यतः परमर्थितस्त्यागरसातिरेकाच्छिरोपि तेभ्यो ददासीति नृपेणादिष्टे भवल्लोकोत्तरचरित्रेणापहृतहृदया विस्मृताजन्ममनुष्यस्तुतिनियमाः श्रीहैमाचार्याः ।

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।
कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १ ॥

इत्थमाम्रभटमनुमोद्य गुरुक्ष्मापती यथागतं जग्मतुः ॥ अथ तत्रागतानां प्रभूणां श्रीमदाम्रभटस्याकस्मिकदेवीदोषात्पर्यन्तदशामागतस्यापृच्छनविज्ञप्तिकायामुपागतायां सत्यां तत्कालमेव तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्यादृशां देवीनां दोषः संजात इत्यवधार्य प्रदोषकाले यशश्चन्द्रतपोधनेन समं खेचरगत्योपलभ्य निमेषमात्रादलंकृतभृगुपुरपरिसरभुवः प्रभवः सैन्धवीमनुनेतुं कृतकायोत्सर्गास्तया जिव्हाकर्षणादवगणनास्पदं दीयमानौ उदूखले शालितन्दुलान्प्रक्षिप्य यशश्चन्द्रगणिना प्रदीयमानेषु मुशलप्रहारेषु प्राक्प्रासादकम्पो द्वितीये

---

१ C अर्थिमत्यर्थितत्याग. २ B भूरदेवं विधातुं स्वां जिव्हां बहिरकरोत्. ३ C उदूखले

प्रहारे देवीमूर्तिरेव स्वस्थानादुपेत्य वज्रपाणिप्रहारेभ्यो रक्ष रक्षेत्युच्चरन्ती प्रभोश्चरणयोर्निपपात। इत्थमनवद्यविद्याबलात्तन्मूलानां मिथ्यादृग्व्यन्तराणां दोषं निगृह्य श्रीसुव्रतप्रासादमाजग्मुः।

संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा
विश्वालम्बनयष्टयः परमतव्यामोहकेतूद्गमाः।
किं वास्माकमनोमतङ्गजदृढालानैकलीलाजुष-
स्त्रायन्तां नखरश्मयश्चरणयोः श्रीसुव्रतस्वामिनः १

इति स्तुतिभिः श्रीमुनिसुव्रतमुपास्य श्रीमदाम्रभटमुल्लाघस्नानेन[1] पटूकृत्य[2] यथागतमागुः। श्रीमदुदयनचैत्ये[3] शकुनिकाविहारे घटीगृहे राज्ञः कौङ्कणनृपतेः कलशत्रयं स्थानत्रये न्यास्थत्[4] ॥

॥ इतिश्रीराजपितामहाम्रभटप्रबन्धः[5] ॥

(१ रोगमुक्तस्नानेन) २ C उल्लाघ्य निरोगं कृत्वा ३ एवमार्हतशिरोमणेः प्रभोर्महिमा श्रीमद् ४ कलशत्रितयं ५ A एवं शकुनिकाविहारोद्धारे कोटिद्वयं व्ययितम्

• (क)—सिरिपुन्ने नयरे चन्दगुत्तो राया तस्स चन्दलेहाभारिआ तीसे सत्तण्हं पुत्ताणं उवरिं सुदंसणा नाम धूआ जाआ। सउणिभवे तुमं बाणेण पहया... गुरूणं वयणं सुच्चा... चेइयस्स उद्धारं कारेइ ॥ सिरिसुव्वयसामिसिद्धिगमणाणन्तरं इक्कारसेहिं लक्खेहिं चुलसीइ सहस्सेहिं चउसयसत्तरेहिं वासाणं अइएहिं विक्कमाइच्चसंवच्छरो पयट्टो

॥ अथान्यस्मिन्नऽवसरे कुमारपालनामा नृपः पाण्डित्यलिप्सया कपर्दिमन्त्रिणोऽनुमतेन भोजनानन्तरं क्षणं केनापि विदुषा वाच्यमाने कामन्दकीयनीतिशास्त्रे ॥

जीवन्तसुव्वयसामिअदिक्खाए पुण एगारसलक्खेहिं अट्ठावीसूणपञ्चणवइसहस्सेहिं वासाणं विक्कमो भावी एसा सउलिआविहारस्स उप्पत्ती । लोइअतित्थाणि अणेगाणि भरुअत्थे वट्टन्ति । कमेण उदयपुत्तेण वाहडेण सित्तुञ्जपासाय उद्धारकारिए । तदणुएण अम्बडेण पिउणो पुण्णत्थं सउलिआविहारस्स उद्धारो कारिउ । मिच्छदिट्ठी सिन्धवदेवीए अम्बडस्स पासायसिहरे नच्चन्तस्स उवसग्गो कउ सोउ निवारिउ विज्जाबलेण सिरिहेमचन्दसूरिहिं अस्सावबोहतित्थस्स एस कप्पो ॥ इत्यश्वावबोधकल्पे. मा. प. २७ [श्रीपुण्ये नगरे चन्द्रगुप्तो राजा तस्यचन्द्रलेखा भार्या तस्याः सप्तानां पुत्राणां उपरि सुदंसणा नाम सुता जाता । शकुनीभवे त्वं बाणेन निहता । नवकारप्रभावेण राजसुता जातेत्यादि गुरूणां वचनं श्रुत्वा । चैत्यस्योद्धारं कारितं । तन्नाम्ना शकुनिकाविहारः ॥ श्रीसुव्रतस्वामिसिद्धिगमनानन्तरं एकादशलक्षैश्चतुरशीतिसहस्त्रैश्चतुःशतैः सप्तदशोत्तरैः वर्षाणां व्यतिक्रान्तैः विक्रमसंवत्सरः प्रवर्त्तितः । जीवतः सुव्रतस्वामिनो दिक्षाया आरभ्य एकादशलक्षैः अष्टाविंशत्यूनपञ्चनवतिसहस्रैः वर्षाणां विक्रमो, भावी एषा शकुनिकाविहारस्योत्पत्तिः । लौकिकतीर्थाणि अनेकानि भृगुकच्छे वर्त्तन्ते ॥ क्रमेण उदयपुत्रेण वाग्भटेन शत्रुंजयपार्श्वनाथोद्धारः कारितः । मिथ्यादृष्टिसैन्धवीदेव्या आम्रभटस्य प्रासादशिखरे नृत्यतः उपसर्गः कृतः स निवारितः । विद्याबलेन श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः । अश्वावबोधतीर्थस्यैषः कल्पः ॥)

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ[१] ॥ १

वाक्यमिदमाकर्ण्य नृपतेर्मेघ ऊपम्या इति कुमारपालेनाभिहिते सर्वेष्वपि सामाजिकेषु न्युञ्छनानि कुर्वाणेषु तदा कपर्दिमन्त्रिणमवाङ्मुखं वीक्ष्य, एकान्ते नृपपृष्ट एवमवादीत्। ऊपम्याशब्दे स्वामिना स्वयमुच्चरिते सर्वव्याकरणेष्वेतत्प्रयोगापेतेषु[२] छन्दोनुवर्त्तिभिर्न्युञ्छनानि क्रियमाणे मम द्वेधाऽवाङ्मुखत्वमुचितं। तथा वरमराजकं विश्वं न तु मूर्खो राजेति प्रतीपभूपालमण्डलेष्वपकीर्त्तिः प्रसरति। अतोऽस्मिन्नर्थे उपमेयं ऊपम्यं उपमेत्याद्याः शब्दाः शुद्धाः। तद्वचनानन्तरं राजा शब्दव्युत्पत्तिहेतवे कस्याप्युपाध्यायस्य समीपे मातृकापाठात्प्रभृति शास्त्राण्यारभ्यैकेन वर्षेण वृत्तिकाव्य[३]त्रयमधीतं विचारचतुर्मुखबिरुदमर्जितम् ॥

॥ इति विचारचतुर्मुखश्रीकुमारपालाध्ययनप्रबन्धः॥

कस्मिन्नप्यऽवसरे विश्वेश्वरनामा कविर्वाराणस्याः श्रीपत्तनमुपागतः श्रीहेमसूरीणां संसदि प्राप्तः ।

(१ सर्ग १ श्लो. १३) २ CD अपप्रयोगे एतस्मिन् ३ C वृत्तिकाव्यानां. ४ कथमितिचेज्जिनमण्डनसूरिकृतकुमारपालचरित्रं द्रष्टव्यम्

तत्र कुमारपालनृपतौ विद्यमाने सः ।
पातु वो हेमगोपालः कम्बलं दण्डमुद्वहन् ।
इति भणित्वा विलम्बमानो नृपेण सक्रोधं निरैक्ष्यत ।
षट्दर्शनपशुग्रामं चारयञ्जैनगोचरे[1] ॥ १
इत्युत्तरार्द्धपरितोषितसमाजलोकः । श्रीरामचन्द्रादीनां समस्यां समर्पयामास ।
व्यां[2]षिद्धा नयने मुखं च रुदती स्वे गर्हिते कन्यका
नैतस्याः प्रसृतिद्वयेन सरले शक्ये पिधातुं दृशौ ।
सर्वत्रापि च लक्ष्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियमित्थं मध्यगता सखीभिरभितो दृग्मीलनाकेलिषु॥ १
व्याषिद्धा । इति श्रीकपर्दिना महामात्येन पूरितायां समस्यायां पश्चात्कविः पञ्चाशत्सहस्रमूल्यं निजं ग्रैवेयकं श्रीकपर्दिनः कण्ठे श्रीभारत्याः पदमित्युच्चरन्निवेशयामास। अथ तद्वैदग्ध्यचमत्कृतेन नृपतिना स्वसंनिधौ स्थाप्यमानः ।
कथाशेषः कर्णोऽजनि जनकृशा काशिनगरी
सहर्षं हेषन्ते हरिहारिति हम्मीरहरयः ।
सरस्वत्याश्लेषप्रवणलवणोदप्रणयिनि

१ C गोपुरे २ C D इदं चतुर्थं चरणं दृश्यते

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमदः ॥ १

इत्युक्त्वापृच्छ्यमानो नृपसत्कृतः स यथास्थानमगात् । कदाचिदेव श्रीकुमारपालविहारे नृपाहूताः प्रभवः श्रीकपर्दिना दत्तहस्तावलम्बा यावत्सोपानमारोहन्ति तावन्नर्त्तक्याः कञ्चुके गुणमाकृष्यमाणं विलोक्य श्रीकपर्द्दी ।

*सोहग्गीउ सहिकञ्चुयउ जुत्त उत्ताणु करेइ ।

एवमुक्त्वा यावद्विलम्बते ।

*पुट्ठिहिं पच्छइ तरुणीयणु जसु गुणगहणु करेइ॥१

इति श्रीप्रभुपादैरुत्तरार्द्धमपूरि ॥ कदाचित्प्रत्यूषे श्रीकपर्दिमन्त्री प्रणामानन्तरं हस्ते किमेतदिति पृष्टः स प्राकृतभाषया हरड इति विज्ञपयामास । प्रभुभिरुक्तं किमद्यापि आहतप्रतिभतया, तद्वचनच्छलमाकलय्य कपर्दिनोक्त इदानीं न कुतोऽन्त्याप्याद्योभूत् । मात्राधिकश्च । हर्षाश्रुपारिपूर्णदृशः प्रभवः श्रीरामचन्द्रप्रभृतिपण्डितानां पुरस्तात्तच्चातुरीं प्रशशंसुः । तैरज्ञाततत्त्वैः किमिति पृष्टो हरड इति

* सौभाग्यतः सखिकञ्चुको युक्तोत्तानं करोति ।

* पुष्टेः पश्चात् (नितम्बैः) तरुणीजनो यस्मात् गुणग्रहणं (रज्जुग्रहणं) करोति ॥ १ ।

शब्दच्छलेन हकारो रडइ । किमद्यापीत्यभिहित-
मात्रेण वचस्तत्त्वविदाऽनेनेदानीमुक्तं। यतः पुरा
मातृकाशास्त्रे हकारः प्रान्ते पठ्यते अत एव ह रड-
इ साम्प्रतं त्वऽस्मिन्नामनि प्रथमतया मात्राधिकश्च

॥ इति हरडइ प्रबन्धः ॥

॥ कदाचित् केनापि पण्डितेनोर्वशी-
शब्दे शकारस्तालव्यो दन्त्यो वेतिपृष्टे याव-
त्प्रभवः किंचित्समादिशन्ति तावत्, उरून्[1] अश्नु-
ते उर्वशीति पत्रकं लखित्वा श्रीकपर्दिना प्र-
भोरुत्सङ्गे मुक्तं। तत्प्रामाण्यात्तालव्यशकारनिर्णय-
स्तदग्रे प्रभुभिरभिहितः । इत्युर्वशीशब्दप्रबन्धः ॥
अथान्यदा सपादलक्षीयराजस्य कश्चित्सान्धिविग्राहि-
कः श्रीकुमारपालनृपतेः सभायामुपेतो राज्ञा भव-
त्स्वामिनः कुशलमिति पृष्टः। स मिथ्याभिमानी
पण्डितमानी च विश्वं लातीति विश्वलस्तस्य च को
विजयसन्देहः । राज्ञा प्रेरितेन श्रीमता कपर्दिना
मन्त्रिणा । श्वलश्वल्ल आशुगतौ । इति धातोर्विरि-
व श्वलति नश्यतीति विश्वलः । इत्येवं प्रधाने-
न तन्नामदूषणं विज्ञप्त, इति स राजा विग्रहरा-

---

१ A B उरूशेते

ज इतिनाम[1] बभार । अपरस्मिन्वर्षे स एव प्रधानः पुरुषः श्रीकुमारपालनृपतेः पुरो विग्रहराजनाम विज्ञपयन् मन्त्रिणा श्रीकपर्दिना विग्रो विगतनासिक एवं हराजौ रुद्रनारायणौ कृतौ, इति व्याख्यातं। तदित्यवगम्य तदनन्तरं स नृपः कपर्दिना नामखण्डनभीरुः कविबान्धव इति नाम बभार ॥ अथान्यदा श्रीकुमारपालनृपपुरतः श्रीयोगशास्त्रव्याख्याने संजायमाने पञ्चदशकर्मादानेषु वाच्यमानेषु

दन्तकेशनखास्थित्वक्रोम्णां ग्रहणमाकरे ॥

इति प्रभुकृतमूलपाठे पं० उदयचन्द्रः रोम्णां ग्रहणामिति भूयो भूयो वाचयन् प्रभुभिर्लिपिभेदं पृष्ठे स प्राणितूर्याङ्गानामिति व्याकरणसूत्रेण प्राण्यङ्गानां सिद्धमेकत्वमिति लक्षणविशेषं स विज्ञपयन् प्रभुभिः श्लाघितो राज्ञान्यैश्च ॥

इति पं० उदयचन्द्रप्रबन्धः ॥

अथ कदाचित्स राजर्षिर्घृतपूरभोजनं कुर्वन् किंचिद्विचिन्त्य कृतसर्वाहारपरिहार इति प्रभुं प्रपच्छ। यदस्माकं घृतपूराहारो युज्यते नवेति प्रभुभिरभिदधे।

---

१ A B विग्रहराजपण्डितमुखात्तन्नाम

वणिग्ब्राह्मणयोर्युज्यते कृताभक्ष्यनियमस्य क्षत्रियस्य तु न तेन पिशिताहारस्यानुस्मरणं भवतीत्थमेवेति पृथ्वीपतिरभिधाय पूर्वभक्षितस्याभक्ष्यस्य प्रायश्चित्तं याचितवान्। द्वात्रिंशद्दशनसंख्ययां[1] द्वात्रिंशद्विहारान्कारयेति। राज्ञा तथाकृते, प्रभुदत्ते लग्ने वटपद्रकान्निजप्रासादे मूलनायप्रतिष्टां कारयितुं श्रीपत्तनमुपेयुषि कान्हनाम्नि व्यवहारिणि तन्नगरमुख्ये प्रासादे तद्बिम्बं मुक्का यावदुपहारान्गृहीत्वा स पुनरुपैति तावन्नृपतेरङ्गरक्षकैर्निरुद्धे द्वारि अन्तः प्रवेशमलभमानः कियति काले व्यतिक्रान्ते उत्थितैर्द्वारपालकैर्व्यतीते प्रतिष्ठाकाले[2] स तत्र प्रविश्य प्रभोः पादमूले लगित्वा सोपालम्भं रुरोद। प्रभुभिरन्यथा दुरपनेयं तस्य दुःखमिति विमृश्य रङ्गमण्डपाद्बहिर्भूत्वा नक्षत्रचारेण स्वं लग्नमुदितं व्योम्नि विलोक्य घटिका[3]संबन्धेन नैमित्तिकेन यस्मिँल्लग्ने बिम्बानि प्रतिष्ठापितानि तेषां वर्षत्रयमायुः सम्प्रतितने लग्ने तु प्रतिष्ठितमिदं चिरायुरिति प्रभुभिरादिष्टं। स तदैव प्रतिष्ठामकारयत्त-

---

१ A B अब्दान्तसंख्यया एकस्मिन्भिडबन्धे २ A प्रतिष्ठोत्सवे
३ D कूटघटिका.

त्प्रभूक्तं तथैव जज्ञे ॥

इत्यभक्ष्याभक्षणप्रायश्चित्तप्रबन्धः ॥

मयापहृते धने पुरा कश्चिन्मूषको मृतस्तत्प्रायश्चित्ते राज्ञा याचिते तच्छ्रेयसे प्रभुभिस्तन्नामाङ्कितो विहारः कारितः । तथाच कयापि व्यवहारिवध्वाऽज्ञातज्ञातिनामग्रामसंबन्धया पथि दिनत्रयं बुभुक्षितो नृपतिः शालिकरम्बेन सुहितीकृतस्तत्कृतज्ञतया तत्पुण्याभिवृद्धये करम्बविहारं श्रीपत्तनेऽकारयत् ॥ तथा यूकाविहारश्चैवं । सपादलक्षदेशे कश्चिदविवेकी धनी केशसंमार्जनावसरे प्रियार्पितां यूकां करतले संगृह्य पीडाकारिणीं तां तर्जयंश्चिरेण मृदित्वा व्यापदयामास । संनिहितेनामारिकारिपञ्चकुलेन स श्रीमदणहिल्लपुरे समानीय नृपाय निवेदितः । तदनु प्रभूणामादेशात्तद्दण्डपदे तस्य सर्वस्वेन तत्रैव यूकाविहारः कारितः ॥

इति यूकाविहारप्रबन्धः ॥

अथ स्तम्भतीर्थे सामान्ये सालिगवसहिकाप्रासादे यत्र प्रभूणां दीक्षाक्षणो बभूव रत्नबिम्बालंकृतस्तत्र निरुपमो जीर्णोद्धारः कारितः ॥

इति प्रभुदीक्षावसहिकाया उद्धारप्रबन्धः ॥

अथ श्रीसोमेश्वरपत्तने कुमारविहारप्रासादे बृहस्पति-नामा गण्डः कामप्यरतिं कुर्वाणः प्रभोरप्रसादाद्भ्रष्टप्रतिष्ठः श्रीमदणहिल्लपुरं प्राप्य षोढावश्यके प्रौढिं प्राप्य प्रभून् सिषेवे । कदाचिच्चातुर्मासिकपारणके प्रभूणां पादयोर्द्वादशावर्त्तवन्दनादनु ।

चतुर्मासी यावत्तव पदयुगं नाथ निकषा
कषायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
इदानीमुद्भिद्यन्निजचरणनिर्लोठितकले-
र्जलक्लिन्नैरन्नैर्मुनितिलक वृत्तिर्भवतु मे ॥ १

इति विज्ञपयंस्तत्कालागतेन राज्ञा प्रसन्नान्प्रभून्विमृश्य स पुनरेव तत्पददानपात्रीकृतः ॥

इति बृहस्पतिगण्डस्य पुनः पददानप्रबन्धः ॥

अन्यदा सर्वावसरस्थितेन राज्ञालिङ्गनामा वृद्धः प्रधानपुरुष इत्यपृच्छ्यत । यदहं श्रीसिद्धनृपतेर्हीनः समानोऽधिको वा । तेन चाऽच्छलप्रार्थनापूर्वं श्रीसिद्धनृपतेः षण्णवतिर्गुणा द्वौ दोषौ । स्वामिनस्तु द्वौ गुणौ तत्संख्या एव दोषा इति

१ C कामपि रतिं २ मासीं यावत् A चातुर्मासिमासित्.
३ C D कवे (उद्यन्निजचारित्रेण निर्नाशितः कलिर्येन सः)
४ अष्टनवति;

तद्वाक्यादनु दोषमये आत्मनि विरागं दधानो यावच्छुरिकां चक्षुषि क्षिपति तावदाशयविदा तेनेति व्यज्ञपि। श्रीसिद्धनृपतेः षण्णवतिगुणाः संग्रामाऽसुभटतास्त्रीलम्पटतादोषाभ्यां तिरोहिताः। कार्पण्यादयो भवद्दोषाः समरशूरतापरनारीसहोदरतागुणाभ्यामपन्हुता इति तद्वचसा स पृथ्वीनाथः स्वस्थावस्थस्तस्थौ ॥

इत्यालिङ्गप्रबन्धः ॥

अथ पुरा श्रीसिद्धराजराज्ये पाण्डित्ये स्पर्धमानो वामराशिनामा विप्रः प्रभूणां प्रतिष्ठानिष्ठामसहिष्णुः।

यूकालक्षशतावलीवलवलल्लोलोल्लसत्कम्बलो[1][2]
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद्दुर्गन्धरुद्धाननः।
नाशावंशविरोधनाङ्गिणिगिणत्पादप्रतिष्ठास्थितिः[3]
सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्खल्लिः समागच्छति।१

इति तदीयममन्दं निन्दास्पदं वचनमाकर्ण्यान्तर्भूतामर्षवत्तर्जनापरं वचः प्रभुभिरभिहितं पण्डित विशेषणं पूर्वमिति भवता किं नाधीतमतोऽतः परं सेवडहेमड इत्यभिधेयमिति, सेवकैः कुन्तपश्चाद्भागेना-

---

१ C लिक्षशत. (२ चलचलत्) ३ A गिणिगिणी

हत्युक्तः। श्रीकुमारपालनृपते राज्येऽशास्त्रो वध इति तद्वृत्तिच्छेदः कारितः। स ततः परं कणभिक्षया प्राणाधारं कुर्वाणः प्रभूणां पौषधशालायाः पुरतः स्थितः। आनादिभूपतितपस्विभिरधीयमानयोगशास्त्रमाकर्ण्याऽशठतयेदमपाठीत्।

आतङ्ककारणमकारणदारुणानां
वक्रेषु[1] गालिगरलं निरगालि येषाम्।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां
श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥ १

इति तद्वचसाऽमृतधारासारेण निर्वाणपूर्वोपतापास्तस्मै द्विगुणां वृत्तिं प्रसादीकृतवन्तः॥

इति वामराशिप्रबन्धः॥

अथ कदाचिच्चारणौ द्वौ सुराष्ट्रमण्डलनिलयौ दूहाविद्यया स्पर्धमानौ श्रीहेमाचार्येण यो व्याख्यायते सोऽपरस्य हीनोपक्षयं ददातीति प्रतिज्ञाय श्रीमदणहिल्लपुरं प्रापतुः तदैकेन प्रभुसमागतेन।

*लच्छिवाणिमुहकाणि एयइ[2] भागी मुह भरउं[3]।
हेमसूरिअच्छीणि[4] जे ईसरते ते पण्डिया ॥१

---

१ C वक्रेण २ पयइ ३ B मरउ ४ सूरिआ छाणि.

* लक्ष्मीवाणीप्रमुखाणि एतैः भाग्यैः मुखं भृतं सर्वाणि भाग्यानि हे-

इत्युक्त्वाभ्यर्णे स्थिते तस्मिन् श्रीकुमारपालविहारे आरात्रिकावसरानन्तरं प्रणामपरो नृपः प्रभुणा दत्तपृष्ठिहस्तः क्षणं यावत्तिष्ठति । अत्रान्तरे प्रविश्य द्वितीयश्चारणः ॥

"हेम तुहाला कर भरउं जांह अच्चंपभूंरिद्धि ।
जेवं पह हिठा मुहा तांह ऊपहरी सिद्धि[2] ॥ १

इत्यनुच्छिष्टेन तद्वचसान्तश्चमत्कृतो नृपतिरेतदेव भूयोभूयः पाठयामास। ततस्त्रिःकृत्वः पठिते[3] किं पठिते लक्षं दास्यसीति विज्ञप्तस्तस्मै त्रिलक्षं

मसूरेर्मुखे तिष्ठन्तीत्यर्थः यतः ये हेमसूरेरऽक्षिणी यत्र ईषद्गते ते पण्डिताः हेमसूरिनेत्रे रत्या यान् इषत् प्रेक्षेते ते पुरुषाः शीघ्रं पण्डिता भवन्तीत्यर्थः ॥।

यद्वा । पाठान्तरे लक्ष्मीश्चिन्तयति यतयो वाणिमुखकाः वाणीं मुखे धारयान्ति 'मुह मरउं' सपत्नीहेतोः मया मर्त्तव्यं एवं ज्ञात्वा हेमसूरेः प्रच्छन्नं भग्ना नष्टा अत एव ये ईश्वरास्ते पण्डिताः न तु पण्डिता लक्ष्मीवन्त इति ॥१ ।

* हे हेमचन्द्र तव करः भृतः संगतः यत्र आश्चर्यभूतर्द्धिः युक्तं तत् एवं प्रभुपदाधोमुखाः । कुमारपालवत् प्रभुपदं अधोमुखेन वद्गन्ते इत्यर्थः तत्र सिद्धयः उपह्रियन्ते ॥२ ॥ ।

१ C D जिह अच्चुपुयरिद्धि । २ जे चंपहहिठा मुहा तीह उवहरी सिद्धी ३ त्रिःपठिते.

दापयामास ।

इति सौराष्ट्रचारणयोः प्रबन्धः ॥

कदाचिच्छ्रीकुमारपालनृपतिः श्रीसंघाधिपतीभूय तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने संजाते सति देशान्तरायातयुगलिकया त्वां प्रति डाहलदेशीयकर्णनृपतिरुपैतीति विज्ञप्तः स्वेदबिन्दुतिलकितललाटं दधानो मन्त्रिवाग्भटेन साकं साध्वसध्वस्तसंघाधिपत्यमनोरथः प्रभुपादान्ते स्वं निनिन्द । अथ तस्मिन्नृपतेः समुपस्थिते महाभये किंचिदवधार्य द्वादशे यामे भवतो निवृत्तिर्भविष्यतीत्यादिश्य विसृष्टो नृपः किंकर्त्तव्यतामूढो यावदास्ते तावन्निर्णीतवेलायां समागतयुगलिकया श्रीकर्णो दिवं गत इति विज्ञप्तो नृपेण ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति पृष्टौ तावूचतुः । कुम्भिकुम्भस्थः श्रीकर्णः प्रयाणं निशि कुर्वन्निद्रामुद्रितलोचनः कण्ठपीठप्रणयिना सुवर्णशृङ्खलेन प्रविष्टन्यग्रोधपादपेनोल्लम्बितः पञ्चतामाश्रितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमावां प्रचलिताविति ताभ्यां विज्ञप्ते तत्कालं पौषधवेश्मनि समागतो नृपः प्रशंसापरः कथं कथमित्यपवार्य द्वासप्ततिमहासामन्तैः समं समस्तसंघेन च प्रभुणा

द्विधोपादिश्यमानवर्त्मा धुन्धुक्कनगरे प्राप्तः प्रभूणां जन्मगृहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणझोलिकाविहारे प्रभावानां विधित्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातिनामुपसर्गमुदितं वीक्ष्य तान्विषयताडितान्कुर्वन् श्रीशत्रुंजयतीर्थमाराधयन् । दुक्खक्खउं कम्मक्खउं इति प्रणिधानदण्डकमुच्चरन् देवस्य पार्श्वे विविधप्रार्थनावसरे ।

*इक्कह फुल्लह माटि देअइ सामी सिद्धिसुह ।
तिणिसिउं केही साटी भोलिम जिणवरह ॥ १ ॥

इति चारणमुच्चरन्तं निशम्य नवकृत्वः पठितेन नवसहस्रांस्तस्मै नृपो ददौ।तदनन्तरमुज्जयन्तसंनिधौ गते तस्मिन्नऽकस्मादेव पर्वतकम्पे संजायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः।इयं छत्रशिला युगपदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतोरुपरि निपतिष्यतीति वृद्धपरंपरया, तदावां पुण्यवन्तौ यदियं गीरसत्या सत्या भवति तदालोकापवादः,नृपतिरेव देवं नमस्कारोतु न वयमित्युक्ते नृपतिनोपरुध्य प्रभव एव संघेनसह प्रहिताः

* एकपुष्पार्थं एकेन प्रीत्याऽर्पितपुष्पेणेत्यर्थः स्वामी सिद्धिसुखं ददाति तन्निश्रया तेनैव प्रकारेण हे जिनवर किमर्थं भवान् मुग्धः इति भावनाश्रेणिसमुच्छसितस्य वाक्यम् ॥ १ ॥

१ C D देवइ सिद्धि सुठु केहि साटि काटि रेभोतिम २ सउं

स्वयं छत्रशिला[1]मार्गं परिहृत्य परस्मिन्जीर्णप्राकारपक्षे नव्यपद्याकरणाय श्रीवाग्भटदेव आदिष्टः पद्यायाः पक्षद्वये व्ययीकृतास्त्रिषष्टिलक्षाः ।

इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ॥

कदाचित्पृथिव्यामानृण्याय नृपतिना स्वर्णसिद्धये श्रीहेमचन्द्राणामुपदेशात्तद्गुरवः श्रीसंघनृपतिविज्ञप्तिकाभ्यामाकारितास्तीव्रव्रतपरायणा महत्संघकार्यं विमृश्य विधिविहारक्रमेण पथि केनाप्यलक्ष्यमाणा निजामेव पौषधशालामागताः राजा तु प्रत्युद्गमादिसामग्रीं कुर्वन् प्रभुज्ञापितस्तत्राययौ । अथ गुरौ नृपतिप्रमुखैः समस्तश्रावकयुतैः प्रभुभिर्द्वादशावर्त्तवन्दनावन्दिते वन्दनान्ते तौ श्रुततदुपदेशानन्तरं गुरुभिःपृष्टे संघकार्ये सभां विसृज्य जवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्रनृपती तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धेर्याचनां चक्राते। मम बाल्ये वर्त्तमानस्य ताम्रखण्डः काष्टभारवाहिकातो याचितःवल्लीरसेनाभ्यक्तोयुष्मदादेशाद्वान्हिसंयोगात्सुवर्णीबभूव । तस्या वल्लेर्नामसंकेतादिरादिश्यतामिति ॥ श्रीहेमाचार्ये उक्तवति कोपाटोपात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्र-

---

१ A छत्रशिला

क्षिप्य न योग्योसीति । अग्रे मुद्गरसप्रायदत्तविद्यया त्वमजीर्णभाक् कथमिमां विद्यां मोदकप्रायां तव मन्दाग्नेर्ददामीति तं निषिध्य नृपं प्रति एतद्भाग्यं भवतो नास्ति येन जगदानृण्यकारिणी हेमनिष्पत्तिविद्या तव सिद्ध्यति । अपि च मारिनिवारणजिनमण्डितपृथ्वीकरणादिभिः पुण्यैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलषसीत्यादिश्य तथैव विहारक्रमं कृतवन्तः । एकदा पृष्टः राज्ञा पूर्वभव स्वरूपं। तत्सर्वं कथितं प्रभुभिरिति। अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सज्जीकृते सैन्ये श्रीवाग्भटस्यानुजन्मा बाहडनामा मन्त्री दानशौण्डतया दूषितोपि भृशमनुशिक्ष्य भूपतिना सेनापतिश्चक्रे । तेन प्रयाणद्वितयानन्तरमस्तोकमार्थिलोकं मिलितमालोक्य कोशाधिपाल्लक्षद्रव्ये याचिते नृपादेशात्तस्मिन्नददाने अथ तं कशाप्रहारेणाहत्य सेनापतिस्तं कटकान्निरवासयत्। स्वयं तु यदृच्छया दानैःप्राणितार्थिलोकश्चतुर्दशशतसंख्यासु करभीष्वारोपितैर्द्विगुणैः सुभटैः समं चरन्मितैः प्रयाणैर्बम्बेरानगरे प्राकारं वेष्टयामास। अथ तस्यां। निशि सप्तशतीकन्यानां विवाहः प्रारब्धोस्तीति नगरलोकान्मत्वा तद्विवा-

हार्थं तथैव निशि स्थित्वा प्राप्तः प्राकारपरावर्त्तं चकार। तत्राधिगतं स्वर्णकोटीसप्तकं तथैकादशसहस्त्राणि वडवानामिति संपत्तिगर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवत्तरैश्वरैर्नृपं प्रति प्राहिणोत्। स्वयं तत्र देशे श्रीकुमारपालनृपतेराज्ञां दापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य व्याघुटितः। श्रीपत्तनं प्रविश्य राजसौधमधिगम्य नृपं प्रणनाम। नृपस्तदुचितालापावसरे तद्गुणरञ्जितोप्येवमवादीत्। तव स्थूललक्ष्यतैव महद्दूषणं। (वाहानीकयोः साधनादौ साधीयान् नेदीयान्प्रयोगनिष्पत्तिरक्षामन्त्रो नो चेच्चक्षुर्दोषेणोर्द्ध्व एव विदीर्यसे) यं व्ययं भवान्कुरुते[1] तादृशं कर्त्तुमप्यहं न प्रभूष्णुः। स इति श्रुतनृपादेशान्नृपं प्रति "तथ्यमेव तदादिष्टं देवेन" एवंविधं व्ययं कर्त्तुं प्रभुर्न प्रभवति। यतः स्वामी परंपरया न नृपतेः सुतः। अहं तु नृपपुत्राऽतो मयैव द्रव्यव्ययः साधीयान्क्रियते। तेनेति विज्ञप्ते नृपतिस्तोषं करोतु रोषं वा निकषः निकषाकाञ्चनश्रियमासादयतीत्यनर्घ्यतां लभमानो *नृपतिवि

(B C G पङ्क्तिद्वयं नास्ति) १ C कर्तुं क्षमते २ A रोषं वा निकषा.

* यतोहं स्वामिबलेन व्ययं करोमि। स्वामी तु कस्य बलेनातो मयैव द्रव्यव्ययः साधीयान् क्रियते इति वदन् प्रमुदितेन राज्ञा स-

सृष्टः स्वं पदं प्रपदे ॥

इति राजघरट्टवाहडप्रबन्धः ॥

अथ तस्य कनीयान्भ्राता सोलाकनामा मण्डलीकः सत्रागारबिरुदं बभार । अथ कदाचिदानाकनामा मातृष्वस्रीयस्तत्सेवागुणतुष्टेन राज्ञा दत्तसामन्तपदोपि तथैव सेवमानः।कदापि मध्यंदिनावसरे चन्द्रशालापल्यङ्कस्थितस्य नृपतेः पुरो निविष्टः सहसा कमपि प्रेष्यं तत्र प्राप्तं प्रेक्ष्य कोयमिति पृष्टे नृपतिना श्रीमदानाकः स्वं कर्मकरमुपलक्ष्य तत्संकेतान्निकेतनान्निर्गत्य सकौशलं पृष्टः पुत्रजन्मवर्द्धापनिकां प्रार्थयामास । उँमिति तया वार्त्तया तु दिनकरप्रभयेव विकासितवदनारविन्दं तं विसृज्य स्वं पदमुपेतः । राजा किमेतदिति पृष्टस्तेन स्वामिनः पुत्रोत्पत्तिरिति विज्ञप्ते, वसुधाधवः स्वगतं किंचिदवधार्य तं प्रति प्रकाशं प्राह । यज्जन्म निवेदयितुमयं कर्मकरो वेत्रिभिरस्खलित एवायमाप[3] तावता पुण्योपचयेनायं गूर्जरदेशे नृपो

त्कृतो राजसदस्यनर्घ्यतां लभमानो राजघरट्टाबिरुदं लब्ध्वा । इति जिनमण्डनोपाध्यायकृतकुमारपालप्रबन्धे प. ९४

१ A B इति बाहड. २ A तथा. ३ इमां भुवमाप.

भावी परमस्मिन्पुरे धवलगृहे च न। यतोऽतः स्थानादुत्थापितस्य तवाग्रे सुतोत्पत्तिर्निवेदिता। ततो हेतोर्नास्मिन्नगरेश्वरत्वमिति विचारचतुर्मुखेन श्रीकुमारपालदेवेन निर्णीतम् ॥

इति लवणप्रसादप्रबन्धः ॥

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसृमरां मारिं निवार्यौजसा।
कीर्तिस्तम्भनिभांश्चतुर्दशशतीसंख्यान्विहारांस्तथा
कृत्वा निर्मितवान्कुमारनृपतिर्जैनो निजैनोव्ययम् १

अथ प्रभोः कदाचित्कच्छराजलक्षराजमातुर्महासत्याः शापाच्छ्रीमूलराजान्वयानां लूतारोगः संक्रामतीति स व्याधिः कुमारपाले बाधामधात्। संबन्धात्तु गृहिधर्मप्रतिपत्त्यवसरे प्रभोरुद्गणितराज्यभारे श्रीकुमारपाले तच्छिद्रेण तान्प्रविश्य लूताव्याधिर्बाधामधात्। तद्दुःखदुःखिते सराजलोके राज्ञि प्रणि-

* कर्णाटे १ गूर्जरे २ लाटे ३ सौराष्ट्रे ४ कच्छ ५ सैन्धवे ६।
उच्चायां ७ चैव भम्भेर्यां ८ मारवे ९ मालवे १० तथा ॥ १
कौङ्कणे च ११ महाराष्ट्रे १२ कीरे १३ जान्लधरे १४ पुनः।
सपादलक्षे १५ मेवाडे १६ दीपा १७ भीराख्ययोरपि १८॥२
काशिगाजण्यादिचतुर्दशदेशेषु ॥ इतिपूर्वोक्तस्य पत्रे ५७

१ C तस्मिन्नगरे नरेश्वरत्वं २ राजन्यानां

धानान्निजमायुः सबलं वीक्ष्याऽष्टाङ्गयोगाभ्यासेन प्रभवस्तं लीलयोन्मूलितवन्तः॥ कदापि कदलीपत्राधिरूढं कमपि योगिनमालोक्य विस्मिताय नृपतये आसनबन्धेन चतुरङ्गुलमूलभूमित्यागाद्ब्रह्मरन्ध्रेण निर्यत्तेजःपुञ्जं प्रभवो दर्शयामासुः॥ अथ चतुरशीतिवर्षप्रमाणायुःपर्यन्ते निजमवसानदिनमवधार्यान्त्याराधनक्रियायामनशनपूर्वप्रारब्धायां त-

---

* तद्यातनाबाधितमूर्तिरुच्चैः पप्रच्छ सूरिं गदशान्तिहेतुम् ।
आयुर्घनं श्रीकुमरस्य वीक्ष्य ते दक्षमुख्या अवदन्विमृश्य ॥
निवेश्यतेऽन्यो यदि कोपि राज्ये हित्वामयस्त्वां तमयं प्रयाति ॥
उवाच चातुर्यनिधिर्नरेशो निहन्म्यहं किं निजजीवितार्थं ।
वराकमन्यं परमार्थविज्ञः । गिरः सुधासारसमा निपीय ।
दयाकिरस्ता अवदद्यतीशः । निविश्य राज्ये स्वयमेव दुःखं ।
तत्ते हरिष्यामि नरेश्वराहं । अवोचदुच्चैश्चकितो नरेशः ।
को देववृक्षं पिचुमन्दहेतोश्चिन्तामणिं काचकृते निहन्ति ।
रोगं निहन्तुं मम शक्तिरस्ति स्वाङ्गान्तरं योगबलेन राजन् ।
ततः कुमारो महता महेन न्यवीविशत्सूरिवरं स्वराज्ये ।
हित्वा कुमारं परिमुक्तराज्यं लूतामयः सूरिशरीरमाप ।
रोगं हन्तुं निश्चलाङ्गः स योगी प्राणायामं पूरकाख्यं वितेने ।
ऊर्ध्वं नीते. सूर्यबिम्बे समन्ताच्चन्द्रस्तापाद्द्राग् सुधाभिर्ववर्ष ।
श्लिष्टं ताभिः सर्वरोगापहाभिर्वेगादङ्गं चङ्गमासीदमुष्य ।

इति चारित्रसुन्दरगणिकृतकुमारपालचारित्रस्य दशमसर्गस्य प्रथमवर्गे प. ३४

दर्तितरलिताय नृपतये षण्मासीशेषमायुरास्ते संत-त्यभावाद्विद्यमान एव निजामुत्तरक्रियां कुर्या इ-त्यनुशिक्ष्य दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः । त-दनन्तरं प्रभोः संस्कारादनु तद्भस्म पवित्रमिति राज्ञा तिलकव्याजेन नमश्चक्रे । ततः समस्तसाम-न्तैस्तदनु नगरलोकैस्तत्रत्यमृत्स्नायां गृह्यमाणायां तत्र हेमखण्ड इत्यद्यापि प्रसिद्धिः ॥ अथ राजा बाष्पाविललोचनः प्रभुशोकाविप्लवमनाः सचिवै-र्विज्ञप्त इदमवादीत् । स्वपुण्यार्जितोत्तमतमलोका-न् प्रभून्न शोचामि किं तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यं सर्वथा परिहार्यं राजपिण्डदोषदूषितं, यन्मदीयमुद-कमपि जगद्गुरोरङ्गे न लग्नं तदेव शोचामीति प्रभु-गुणानां स्मारं स्मारं सुचिरं विलप्य प्रभूदिते दिने तदुपदिष्टविधिना समाधिमरणेन नृपः स्वर्लोक-मलंचकार ॥ सं० ११९९ वर्षाद्वर्ष ३१ श्रीकुमार-पालदेवेन राज्यं कृतं ॥ सं० १२३० वर्षेऽजयदे-वोऽभिषिक्तः । अस्मिन्पूर्वप्रासादान् विध्वंसयति सीलनामा कौतुकी नृपपुरः प्रारब्धेऽवसरे कृतक-कामपटुतां मायया निर्माय तत्र स्वकल्पितं देवकु-लपञ्चकं पुत्रेभ्यः समर्प्य ममानन्तरं भक्त्यतिशये-

नाराधनीयमित्यनुशिक्ष्यान्त्यावस्थायां यावदास्ते तावत्तेन लघुपुत्रेण तच्चूर्णं चूर्णितमाकर्ण्य रे श्रीमदजयदेवेनापि पितुः परलोकान्तरं तद्धर्मस्थानानि विध्वंसितानि त्वं त्वद्यापि मयि विद्यमानेपि चूर्णयन्नधमतमोसीति तदालापेन सत्रपस्तस्माद्समञ्जसाद्विरराम। तदनु श्रीअजयदेवेन श्रीकपर्दिमन्त्री महामात्यपदं दातुमत्यर्थमभ्यर्थितः प्रातः शकुनान्यवलोक्य तदनुमत्या प्रभोरादेशमाचरिष्यामीत्यभिधाय शकुनगृहं गतस्ततः सप्तविधं दुर्गादेव्याः शकुनं याचितमवाप्य तच्छकुनं पुष्पाक्षतादिभिरभ्यर्च्य कृतकृत्यं मन्यमानः पुरगोपुरान्तः प्राप्तो नदन्तं वृषभमीशानदिग्भागे विलोक्यातिशयस्मेरमनाः स्वं निवासमासाद्य भोजनानन्तरं मरुवृद्धेन यामिकेन शकुनस्वरूपं पृष्टः श्रीकपर्दी तदग्रे तत्स्वरूपमादिश्य तां[1]स्तुष्टाव। ततो मरुवृद्धः

नद्युत्तारेऽध्ववैपम्ये तथा संनिहिते भये।
नारीकार्ये रणे व्याधौ विपरीता[2] प्रशस्यते ॥ १

इति प्रामाण्याद्भवानासन्नव्यसनतया मतिभ्रंशात्प्रतिकूलमप्यनुकूलं मनुते। यस्त्वया वृषभः शुभः

---

१ तान् शकुनान् २ C विपरीतः

परिकल्पितः सोपि भवद्व्यापत्त्या शिवस्याभ्युदयं पश्यंस्तद्ददाहात उक्षा[1] जगर्जेति तदुक्तिमवमन्यमाने तस्मिन्नापृच्छ्य तदर्थानि[2]ऽवगाढुं[3] गते, स नृपतिना प्रसादीकृतां मुद्रामासाद्य महता महेन समधिगतनिजसौधे विश्रम्य निशि नृपतिना विधृतः समानप्रतिष्ठैरभिभवितुमारब्धः ॥

*जो करिवराण कुम्भे पायं दाऊण मुत्तिए दलइ ।
सो सीहो विहिवसउं जम्बूयपरिपिल्लणं सहइ ॥ १

इत्यादि विमृशन्कटाहिकायां प्रक्षेपकाले ।
अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विश्राणिताः कोटयो
वादेषु प्रतिवादिनां विनिहिताः शास्त्रार्थगर्भा गिरः ।
उत्खातप्रतिरोपितैर्नृपतिभिः शारैरिव क्रीडितं
कर्त्तव्यं कृतमर्थिता यदि विधेस्तत्रापि सज्जा वयम् १
स सुधीरित्यन्त्यकाव्यमधीयंस्तथैव व्यापादयांचक्रे इति श्रीकपर्दिप्रबन्धः ॥

अथ श्रीप्रबन्धशतकर्त्ता रामचन्द्रस्तु तेन भूपापसदेन तप्ततांम्रपट्टिकायां निवेश्य[illegible]ानः ।

---

१ तद्दाहनोक्षत्वात् २ तीर्थानि ३ मरुवृद्धे.

*यः करिवराणां कुम्भे पादं दत्त्वा मौक्तिकानि दलति।
स सिंहो विधिवशाज्जम्बूकपरिपीडनं सहते ॥ १

*महिवीढह सचराचरह जिण सिरि दिहुा पाय।
तसु अत्थमणु दिणेसरहे होउत होइँ चिराँय ॥१

इत्युदीर्य दशनाग्रेण रसनां छिन्दन् विपन्न एव व्यापादयांचक्रे ॥

इति रामचन्द्रप्रबन्धः॥

अथ राजपितामहः श्रीमानाम्रभटस्तत्तेजोऽसहिष्णुभिः सामन्तैस्तैः समं तदालब्धावसरैः प्रणामं कारयद्भिराक्षिप्त एवमवादीत् । देवबुद्धया श्रीवीतरागस्य गुरुबुद्धया श्रीहेमचन्द्रर्षेः स्वामिबुद्धया कुमारपालस्यैव मे नमस्कारोऽस्मिन् जन्मनीति जैनधर्मवासितसप्तधातुना तेनेत्यभिहिते रुष्टो राजा युद्धसज्जो भवेति तद्गिरमाकर्ण्य श्रीजैनबिम्बं समभ्यर्च्याऽनशनं प्रपद्याङ्गीकृतसंग्रामदीक्षो निजसौधाद्राज्ञः परिग्रहं निजभटव्रातेन तुषनिकरामिव विकरन् घटिकागृहे प्राप्तस्तेषां मलीमसानां संगजनितं कश्मलं धारातीर्थे प्रक्षाल्य तत्कौतुकालोकनागताभिरप्सरोभिरहंपूर्विकया व्रियमाणो देवभू-

---

*महीपीठे सचराचरे येन श्रीः दत्ता प्रायः।
तस्यास्तमनं दिनेश्वरस्य भवितव्यं भवत्येव चिराय ॥ १

१ A जिणिसिरि दिन्ना २ C D दिणसरसु ३ होइतु होदु ४ A B चिराउ

यं जगाम ॥

वरं भट्टैर्भाव्यं वरमपि च खिङ्गैर्द्धनकृते
वरं वेश्याचार्यैर्वरमपि महाकूटनिपुणैः ।
दिवं याते दैवादुदयनसुते दानजलधौ
न विद्वद्भिर्भाव्यं कथमपि बुधैर्भूमिवलये ॥ १

त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।
अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमश्नुते ॥ १

इति प्रमाणोक्तप्रामाण्यात्स कुपतिर्वयजलदेवनाम्ना प्रतीहारेण क्षुरिकया हतो धर्मस्थानपातकी कृमिभिर्भक्ष्यमाणः प्रत्यहं नरकमनुभूय परोक्षतां प्रपेदे ॥ सं० १२३० पूर्ववर्षादऽजयदेवेन वर्ष ३ राज्यं कृतं ॥ सं० १२३३ पूर्ववर्षाद्वर्ष २ बालमूलराजेन राज्यं कृतमस्य मात्रा नाइकिदेव्या परमर्द्दिभूपसुतयोत्संगे शिशुं निधाय गाडरारघट्टनामनि घाटे संग्रामं कुर्वत्या म्लेच्छराजा तत्सत्त्वादकालागतजलदपटलसाहाय्येन विजिग्ये ॥ सं० १२३५ पूर्ववर्षाद्वर्ष ६३ श्रीभीमदेवेनराज्यं कृतमास्मिन्राज्ञि राज्यं कुर्वाणे श्रीसोहडनामा मालवभूपतिर्गूर्जरदेशविध्वंसनाय सीमान्तमागतस्तत्प्रधानेन संमुखं गत्वेत्यवादि ।

प्रतापो राजमार्त्तण्ड पूर्वस्यामेव राजते।
स एव विलयं याति पश्चिमाशावलम्बिनः ॥ १

इति विरुद्धां तद्गिरमाकर्ण्य स पश्चान्निवर्तते। तदनु तत्पुत्रेण श्रीमदर्जुनदेवनाम्ना गूर्जरदेशभङ्गोऽप्यकारि। श्रीमद्भीमदेवराज्यचिन्ताकारी व्याघ्रपल्लीसंकेतप्रसिद्धः श्रीमदानाकनन्दनः श्रीलवणसाहप्रसादश्चिरं राज्यं चकार। तत्सुतः साम्राज्यभारधवलः श्रीवीरधवलस्तन्माता मदनराज्ञी देवराजनाम्नो भगिनीपतेः पट्टकिलस्य भगिन्यां विपन्नायां तस्य बहुतरमनिर्वहमाणमापद्भारं निशम्य तन्निर्वहणाय लवणप्रसादाभिधपतिमापृच्छ्य शिशुना वीरधवलेन समं तत्र गता सती तेन स्पृहणीयगुणाकृतिरिति गृहिणीचक्रे। श्रीलवणस्तद्वृत्तान्तं सम्यगवगम्य तं व्यापादयितुं निशि तद्गृहे प्रविष्टो निभृतीभूय स यावदवसरं निरीक्ष्यते, तावत्स भोजनायोपविशन् वीरधवलं विना नाश्नामीति भूयो भूयो व्याहृत्य निर्बन्धात्समानीयैकस्मिन्नेव स्थालेऽश्नन्नऽकस्मादपि तं शरीरिणं कृतान्तमिव स्वान्तकमालोक्य श्यामलास्यो मा भैषीरिति तेनोचे। यदहं त्वामेव हन्तुमागतः परमस्मिन्मन्नन्दने वीरधवले

वात्सल्यं साक्षाच्चक्षुषा निरीक्ष्य तदाग्रहान्निवृत्तो-
ऽस्मीत्युक्त्वा तेन सत्कृतो यथागतं जगाम। वीरध-
वलस्यापरमातृकाः राष्ट्रकूटान्वयाः साङ्गणचामुण्ड-
राजादयो वीरजनत्वेन[1] भुवनतलप्रतीताः। अथ स
वीरधवलक्षात्रिय उन्मीलितकिंचिच्चेतनस्तस्माद्वृ-
त्तान्तात्त्वपमाणस्तद्गृहं त्यक्त्वा निजमेव जनकं सि-
षेवे । सत्त्वौदार्यगाम्भीर्यस्थैर्यनयविनयौचित्य-
दयादानदाक्षिण्यादिगुणशाली शालीनतया कण्ट-
कग्रस्तां कामपि भुवमाक्रम्य पित्रापि कियत्कृतज-
नपदप्रसादो द्विजन्मना चाहडनाम्ना सचिवेन चि-
न्त्यमानराज्यभारः प्राग्वाटवंशमुक्तामणिना पुरा
श्रीमत्पत्तनवास्तव्येन तत्कालं तत्रायाततेजःपा-
लमन्त्रिणा सह सौहार्दमुत्पेदे। मन्त्रिणस्तु जन्म-
वार्त्ता चैवं। कदाचिच्छ्रीमत्पत्तने भट्टारकश्रीहरिभ-
द्रसूरिभिर्व्याख्यानावसरे कुमारदेव्यभिधाना काचि-
द्विधवातीव रूपवती मुहुर्मुहुर्निरीक्ष्यमाणा तत्र
स्थितस्याशाराजमन्त्रिणश्चित्तमाचकर्ष । तद्विसर्ज-
नानन्तरं मन्त्रिणानुयुक्ता गुरव इष्टदेवतादेशादमु-
ष्याः कुक्षौ सूर्याचन्द्रमसोर्भाविनमवतारं पश्या-

---

१ वीरव्रतेन

मः. तत्सामुद्रिकानि भूयो विलोकितवन्त इति प्रभोर्विज्ञाततत्त्वः स तामपहृत्य निजां प्रेयसीं कृतवान्। क्रमात्तस्या उदरेऽवतीर्णौ तावेव ज्योतिष्केन्द्राविव वस्तुपालतेजःपालाभिधानौ सचिवावभूतां। अथान्यदा श्रीवीरधवलदेवेन निजव्यापारभारायाभ्यर्थ्यमानः प्राक् स्वसौधे तं सपत्नीकं भोजयित्वा "नुपमा राजपत्न्यै श्रीजयतलदेव्यै निजं कर्पूरमयताडङ्कयुग्मं कर्पूरमयो मुक्ताभिः सुवर्णमयमण्यन्तरिताभिर्निष्पन्नमेकावलीहारं सा प्राभृतीचकार" मन्त्रिणः प्राभृतमुपढौकितं निषिध्य निजं व्यापारं समार्पयत्।[1] यत्तवेदानीं[2] वर्त्तमानं वित्तं तत्ते कुपितोपि प्रतीतिपूर्वं पुनरेवाददामीति, अक्षरपात्रान्तरसंबन्धपूर्वकं[3] श्रीतेजःपालाय व्यापारसंबन्धिनं पश्चात्प्रसादं ददौ।

अकरात्कुरुते कोशमवधाद्देशरक्षणम्।
देशवृद्धिमयुद्धाच्च[4] स मन्त्री बुद्धिमांश्च सः॥ १

निखिलनीतिशास्त्रोपनिषन्निषण्णधीः स्वस्वामिनं वर्द्धयन् भानूदये कालपूजया विधिवच्छ्रीजिनमर्चि-

१ C समर्पयत् २ यत्तावत्कादीनां B यन्मयेदानी ३ पात्रान्तरस्थबन्ध. ४ भूमि.

त्वा गुरूणां वन्दनकर्पूरपूजानन्तरं द्वादशावर्त्तव-न्दनदानादनु यथावसरप्रत्याख्यानपूर्वमपूर्वमेकैकं श्लोकं गुरोरध्येति मन्त्रावसरानन्तरं सद्यस्करसवती-पाकभोजनानन्तरं, मूञ्जालनामा महोपासकस्तद-ङ्गलेखकोऽवसरे रहसि पप्रच्छ। स्वामिनाहर्मुखे शीतान्नमाहार्यते किं वा सद्यस्कमिति पृच्छन्तं ग्रामेयं[1] द्वेधा त्रेधाऽवधीर्य कदाचित्क्रोधान्मन्त्रिणा पशुपाल इत्याक्षिप्तः। स धृतधैर्यः। उभयोः क-श्चिदेकतरः स्यादित्यभिहिते तद्वचश्चातुरीचमत्कृ-तचित्तोऽनधिगतभवदुपदेशध्वनिरहं, तद्विज्ञ यथा-स्थितं विज्ञप्यतामित्यादिष्टः स वाग्मी प्रोवाच। यां रसवतीमतीव रसप्लुतां सद्यस्कां प्रभुरभ्यवहरति तां प्राग्पुण्यरूपां जन्मान्तरिततयात्यन्तशीतलां म-न्यते[2]। किं चेदं मया गुरोः संदेशवचनमाविःकृतं तत्त्वं तु त एवावधारयन्तीति तत्र पादाववधार्यतां तेनेति विज्ञप्तः श्रीतेजःपालनामा मन्त्री कुलगुरु-भट्टारकश्रीविजयसेनसूरीणामभ्यर्णमागतो गृहिधर्मं[3] पप्रच्छ। तैरुपासकदशाभिधसप्तमाङ्गाज्जिनोदितदेव पूजावश्यकयतिदानादिके गृहिधर्मे समुपदिष्टे, ततः

१ C ग्राम्योऽयं २ मन्ये ३ गृहिधर्मविधिं गुरून्

प्रभृति स देवतार्चनविशेषजैनमुनिदानाद्यं धर्म-कृत्यमारब्धवान्। वर्षत्रयदेवतावसराय पदेन पृथक्-कृतेन षट्त्रिंशत्सहस्रप्रमाणेन द्रव्येण बाउलाग्रामे श्रीनेमिनाथप्रासादः समजनि॥ अथ सं० १२७७ वर्षे सरस्वतीकण्ठाभरणलघुभोजराजमहाकविमहा-मात्यश्रीवस्तुपालेन महायात्रा प्रारेभे। गुरूपदिष्टे लग्ने तत्कृत्यसंघाधिपत्याभिषेकेण श्रीदेवालयप्रस्था-ने उपक्रम्यमाणे दक्षिणपथे दुर्गादेव्याः स्वरमाक-र्ण्य स्वयं तद्विदा शाकुनिकेन किंचिच्चिन्तयति। मरु-वृद्ध शकुनं भारितं विधेहीत्यभिदधानः शकुनाच्छ-ब्दो बलीयानिति विचार्य पुराद्विहारावासेषु श्री-देवालयं संस्थाप्य शकुनव्यतिकरं पृष्टो मार्गवैष-म्ये शकुनानां वैपरीत्यं श्लाघ्यते। राज्यविकल-तायां तीर्थमार्गाणां वैषम्यं तथा यत्र सा दुर्गा दृष्टिपथं गता तत्र कमपि दक्षं पुरुषं प्रस्थाप्य स प्रदेशो दृश्यतां। तथाकृते स पुरुष इति विज्ञप-यामास। यत्तस्मिन् वरण्डशब्दे नवीक्रियमाणे सा त्रयोदशेष्वरेषु निषण्णा देव्यभूत्। अथ स मरुवृद्धो। देवी भवतः सार्द्धत्रयोदशसंख्या यात्रा अभिहि-तवती। अन्त्यार्द्धयात्राहेतुं भूयः पृष्ठे स आह। इ-

हातुलमङ्गलावसरे तद्वक्तुं न युक्तं समये सर्वं निवेदयिष्यामीति वाक्यानन्तरं श्रीसंघेन समं मन्त्री पुरतः प्रयाणमकरोत्। सर्वसंवाहनानामर्द्धपञ्चमसहस्राणि। एकविंशतिशतानि श्वेताम्बराणां संघतद्रक्षाधिकारे सहस्रं तुरङ्गमाणां सप्तशती रक्तकरभीणां संघरक्षाधिकारिणश्चत्वारो महासामन्ताः। इत्थं समग्रसामग्र्या मार्गमतिक्रम्य श्रीपादलिप्तपुरे स्वयं कारिते श्रीमहावीरचैत्यालंकृतस्य श्रीललित[1]सरसः परिसरे आवासान्दापयामास। तत्र तीर्थाराधनां विधिवद्विधाय मूलप्रासादे काञ्चनकलशं प्रौढजिनयुगलं श्रीमोढेरपुरावतारे श्रीमन्महावीरचैत्याराधकमूर्त्ती, देवकुलिकामण्डपश्रेणेरुभयतश्चतुष्किकाद्वयपङ्क्तिं, शकुनिकाविहारे सत्यपुरावतारे चैत्यपुरतो रजतमूल्यं तोरणं, श्रीसंघयोग्यान्मठान, धार्मि[2]कसत्यकस्य देवकुलिकाः, नन्दीश्वरावतारे प्रासादा[3]न् इन्द्रमण्डपं च, तन्मध्ये गजाधिरूढश्रीलवणप्रसादवीरधवलमूर्तीं, तुरङ्गाधिरूढां निजमूर्त्तिं, तत्र सप्त पूर्वपुरुषमूर्त्तीः सप्त गुरुमूर्त्तीश्च, तत्संनिधौ चतुष्किकायां ज्यायोभ्रात्रोर्मल्हंमालत्वदेवलूणिगयोराराधकमूर्त्ती, प्रतो-

---

१ C श्रीतदीला २ A जामि. ३ D नन्दीश्वरप्रासादाः

ली:, अनुपमसरः, कपर्दियक्षमण्डपतोरणप्रभृतीनि बहूनि जिनधर्मस्थानानि रचयांचक्रे। तथा नन्दीश्वरकर्मस्थाये कण्टेलीयापाषाणसत्कजातीयषोडशस्तम्भेषु पर्वतात्[1] जलमार्गेणानीयमानेषु समुद्रकण्ठोपकण्ठे उत्तार्यमाणेषु, एककः स्तम्भः पङ्के मग्नस्तथा यथा निरीक्ष्यमाणोपि न लभते। तत्पदेऽपरपाषाणस्तम्भेन प्रासादः प्रमाणकोटिं नीतः। वर्षान्तरे वारिधिवेलावशात्पङ्कनिमग्नः स एव स्तम्भः प्रादुरासीत्। सचिवसमादेशात्तस्मिंस्तत्र संचार्यमाणे प्रासादो विदीर्ण इति निवेदितुमागताय पत्रभाषकाय हैमीं जिव्हां स मन्त्री ददौ। दक्षैः किमेतदिति पृष्टेऽतः परं यथा कथंचिद्धर्मस्थानानि दृढानि कारयिष्यन्ते यथा युगान्तेपि तेषां नान्तो भवति अतः पारितोषिकं दानं। आमूलात्तृतीयवेलायामयं प्रासादः समुद्धृतो विजयते। श्रीपालिताणके च पौषधशालां विशालां कारयामास। श्रीमदुज्जयन्ते च श्रीसंघेन सह प्राप्तो मन्त्री तत्र च तदुपत्यकायां[2] जलपूरे कारितं नव्यं वप्रं, तथा तन्मध्ये श्रीमदाशराजविहारं, तथा कुमारदेवीसरश्च, निरुपमं वि-

---

१ पावकपर्वतात् C D २ उपत्यकान्ते

लोक्य धवलगृहे पादोऽवधार्यतामिति नियुक्तै-
रुच्यमाने श्रीमद्गुरूणां योग्यं पौषधवेश्मास्ति ना-
स्तीति मन्त्रिणादिष्टे तन्निष्पाद्यमानमाकर्ण्य विनया
तिक्रमभीरुर्गुरुभिः सह बाहिर्दापितावासे तस्थौ।
प्रातरुज्जयन्तमारुह्य श्रीशैवेयक्रमकमलयुगलमभ्य-
र्च्य स्वयंकारितश्रीशत्रुंजयावतारतीर्थे प्रभूतप्रभावनां
विधाय कल्याणत्रयचैत्य[1]वर्यसपर्यादिभिस्तदुचिती-
माचर्य मन्त्री यावत्तृतीये दिनेऽवरोहति तावद्वाभ्यां
दिनाभ्यां निष्पन्ने पौषधौकसि मन्त्रिणा समं गुरव-
स्तत्र समानीतास्तत्प्रशशंसुः पारितोषिकदानेनानु-
जगृहुः[2]। श्रीमत्पत्तने प्रभासक्षेत्रे चन्द्रप्रभं प्रभाव-
तया प्रणिपत्य यथौचित्यादभ्यर्च्य च निजेऽष्टापदप्रा-
सादेऽष्टापदकलशमारोप्य तत्रत्यदेयलोकाय दानं
ददानः श्रीहेमाचार्यैः श्रीकुमारपालनृपतये जगद्वि
दितं श्रीसोमेश्वरः प्रत्यक्षीकृत इति पञ्चदशाधिक-
वर्षशतदेशीयधार्मिकपूजाकारकमुखादाकर्ण्य तच्च-
रित्रचित्रितमना व्यावृत्तमानो मार्गे लिङ्गोप-
जीविनामसदाचारेणान्नदाने निषिद्धे तत्पराभवं

---

१ जन्म दीक्षा केवलं च यस्मिन्दिने तीर्थकृतस्तदुत्सवं विधाय यच्चैत्यादौ बिम्बं स्थाप्यते तादृशचैत्येषु २ B जगृहे. ३ प्रभावनया

विज्ञाय वायडीयश्रीजिनदत्तसूरिभिर्जिनोपासकपा-
र्श्वात्तस्मिन्क्षणे पूर्यमाणे सति दर्शनानुनयार्थं[१]
तत्र समागताय मन्त्रिणे.

रत्नाकर इव क्षारवारिभिः परिपूरणात् ।
गम्भीरिमाणमाधत्ते शासनं लिङ्गधारिभिः ॥ १ ॥
यान् लिङ्गिनोनुवदन्ते[२] संविग्ना अपि साधवः ।
तदर्चा चर्च्यते कस्माद्धार्मिकैर्भवभीरुभिः ॥ २ ॥
प्रतिमाधारिणोप्येषां त्यजन्ति विषयं पुरः ।
लिङ्गिनां विषयस्थानामनर्चा तु विरोधिनी ॥ ३ ॥
लिङ्गोपजीविनां लोके कुर्वन्ति येऽवधीरणाम् ।
दर्शनोच्छेदपापेन लिप्यन्ते ते दुराशयाः ॥ ४ ॥
आवश्यकवन्दनानिर्युक्तौ ॥

*तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि निस्संसयं विया-
णन्तो ।
तित्थयरोवि[३] नमन्तो सो पावइ[४] निज्जरं विउलं १

---

१ B अनुनयार्थे. २ C वन्दन्ति ३. तित्थयरुत्ति ४ A पामइ

---

*तीर्थंकरगुणाः प्रतिमासु न सन्ति निःसंशयं विजानन्तोऽपि तीर्थंकरान् नमन्तः ते प्राप्नुवन्ति निर्जरां विपुलाम् १

*लिङ्गं जिणपन्नत्तं एव नमंसन्ति[1] निज्जरा विउला।
जइवि गुणप्पहीणं वन्दइ अज्झप्पसुद्धीए ॥ २ ॥

इति तदुपदेशान्निर्माजितसम्यक्त्वदर्पणो विशेषाद्दर्शनपूजापरः स्वस्थानमासदत्। अथ ज्यायसा सोदरेण मं० लूणिगनाम्ना परलोकप्रयाणावसरेऽर्बुदवसहिकायां[2] मम योग्या देवकुलिका कारयितव्येति धर्मव्ययं याचित्वा तस्मिन्विपन्ने तद्गोष्ठिकेभ्यस्तद्भुवमलभमानश्चन्द्रावत्याः स्वामिनः पार्श्वान्नव्यां भूमिं विमलवसहिकासमीपेऽभ्यर्थ्य तत्र श्रीलूणिगवसहिप्रासादं भुवनत्रयचैत्यशलाकारूपं कारयामासिवान्। तत्र श्रीनेमिनाथबिम्बं संस्थाप्य प्रतिष्ठितं तद्गुणदोषविचारणाकोविदं श्रीजावालिपुरात्श्रीयशोवीरमन्त्रिणं समानीय मन्त्री प्रासादस्वरूपं प्रपच्छ। ततस्तेन प्रासादकारकसूत्रधारः शोभनदेवोऽभ्यधायि। रङ्गमण्डपे शालभञ्जिकामिथुनस्य विशालघाटस्तीर्थकृत्प्रासादे सर्वथानुचितो वास्तुनिषिद्धश्च। तथा

1 नमंसुत्ति 2 D) अर्बुदे विमलवसहिकायां 3 D) विलास.

*लिङ्गं जिनप्रज्ञप्तं एव नमस्यन्ति निर्जरा विपुला यद्यपि गुणप्रहीनं वन्दन्ते अध्यात्मशुद्ध्यै २

गर्भगृहे प्रवेशद्वारे सिंहाभ्यां तोरणमिदं देवस्य विशेषपूजाविनाशि। तथा पूर्वपुरुषमूर्त्तियुतं गजानां शाला पश्चाद्भागे[1] प्रासादकारापकस्यायतिविनाशि[3]। अप्रतीकारार्हं दूषणत्रयं विज्ञस्यापि सूत्रभृतो यदुत्पद्यते स भाविकर्मणो दोष इति निर्णीय यथागतं स च गतः। तदुपश्लोकनश्लोका एवम्।

यशोवीर यशोमुक्ताराशेरिन्दुरसौ शिखा।
तद्रक्षणाय रक्षायाः श्रीकारो लाञ्छनच्छलात्॥१॥
बिन्दवः श्रीयशोवीर शून्यमध्या निरर्थकाः।
संख्यावन्तो विधीयन्ते त्वयैकेन पुरस्कृताः॥ २॥
यशोवीर लिखत्याख्यां यावच्चन्द्रे विधिस्तव।
न माति भुवने तावदाद्यमप्यक्षरद्वयम्॥ ३॥
इति श्रीशत्रुञ्जयादितीर्थानां यात्राप्रबन्धाः।

॥ अथ श्रीवस्तुपालस्य स्तम्भतीर्थे सइदनाम्ना नौवित्तकेन समं विग्रहे संजायमाने श्रीभृगुपुरान्महासाधनिकं शङ्खनामानं श्रीवस्तुपालं प्रति कालरूपमानीतवान्। स जलधिकूले दत्तनिवासे नगरप्रवेसमार्गान् शत्रुसंकीर्णानालोक्य व्यवहारिणां चित्तानि यानपात्रप्रणयीनि च वीक्ष्य प्रहितैर्बन्दिभिः श्री-

१ C पुरतः २ तथाविधप्रयोगेषु रूढिः ३ B आयविनाशी.

वस्तुपालेन समं समरवासरं निर्णीय यावच्चतुरङ्गसैन्यं सन्नह्यते तावच्छ्रीवस्तुपालेन पुरः कृतो गुडजातीयो लूण[1]पालनामा सुभटो यदि शङ्खमन्तरेणाहं प्रहरामि तदा कपिलां धेनुमेवेति वारवर्णिकापूर्वकः शङ्ख इति तद्वचनादनु शङ्खोहमिति प्रातिसुभटेनोदिते तं निपात्य पुनरनयैव रीत्या द्वितीयेपि पातिते सति कथं समुद्रसामीप्यात् शङ्खबाहुल्यमित्युच्चरन् महासाधनिकशङ्खेनैव तत्सुभटतां श्लाघमानेनाहूतः कुन्ताग्रेण प्रहरन् सतुरग एकेनैव प्रहारेण व्यापादितः । तदनु श्रीवस्तुपालेन समराङ्गणप्रणयिना केसरिकिशोरेण च शङ्खसैन्यं गजयूथमिव त्रासितं दिशो दिशमनेशत् । पश्चान्नौवित्तको मारितः सइयद इति । तदनु लूणपालमृत्युस्थाने लूणपालेश्वरप्रासादो मन्त्रिणा कारितः । अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसोमेश्वरस्य कवेः काव्यम् ॥

हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलितकमलप्रत्तरङ्गैस्तरङ्गै-
र्नीरैरन्तर्गभीरैश्चटुलबककुलग्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरूढद्रुमालीतलसुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतै-

---

१ A भवण D लण

भाति प्रक्रीडदूर्मिस्तव सचिव चलच्चक्रवाकस्तटाकः ॥ १ ॥

श्रीमन्त्रिणा षोडशसहस्रद्रम्माणां दत्तिः[२] प्रसादीकृता। क्वचिच्चिन्तातुरस्य मन्त्रिणो भूमिं मृगयमाणस्य समागतः। सोमेश्वरदेवः समयोचितमिदमपाठीत् ॥ तद्यथा ॥

एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिराः स्थिरातलमिदं यद्वीक्ष्यसे वेद्मि तत्
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक श्रीवस्तुपाल स्वयं
पातालाद्बलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति १

मन्त्रिणास्य काव्यस्य पारितोषिकेऽष्टौ सहस्राणि दत्तानि ॥ तथा ॥

त्वचं कर्णः शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः।

ददौ दधीचिरस्थीनि। इति त्रिषु पदेषु पण्डितेषूधीयमानेषु पण्डितजयदेवः समस्यापदमिव वस्तुपालः पुनर्वसु। इत्युच्चरन् सहस्रचतुष्टयं लेभे। तथा सूरीणां दर्शनप्रतिलाभनावसरे केनापि दुर्गतद्विजातिना याचनया तन्नियुक्तेभ्यः कृपया पटीमुपलभ्य मन्त्रिणं प्रति समयोचितमूचे ॥

१ B दाक्षिः २ D सहस्रा दानैः प्रसादीकृताः

क्वचित्तूलं क्वचित्सूत्रं कार्पासास्थि क्वचित्क्वचित् ।
देव त्वदरिनारीणां कुटीतुल्या पटी मम ॥ १ ॥

तत्पारितोषिके मन्त्रिणा दत्तानि पञ्चदशशतानि । तथा बालचन्द्रनाम्ना पण्डितेन श्रीमन्त्रिणं प्रति ॥

गौरी रागवती त्वयि त्वयि वृषो बद्धादरस्त्वं युतो
भूत्या त्वं च लसद्गुणः शुभगणः किं वा बहु ब्रूमहे ।
श्रीमन्त्रीश्वर नूनमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते
बालेन्दुश्चिरमुच्चकै रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः प्रभुः ॥ १

इत्युक्ते तस्याचार्यपदस्थापनायां द्रम्मसहस्रं व्ययीकृतं ॥ कदाचिन्म्लेच्छपतेः सुरत्राणस्य गुरुमालिमं मक्वतीर्थयात्राकृते इह समागतमवगम्य तज्जिघृक्षुभ्यां श्रीलवणप्रसादवीरधवलाभ्यां श्रीतेजःपालमन्त्री मन्त्रं पृष्ट एवमाख्यातवान् ।

धर्मछद्मप्रयोगेण या सिद्धिर्वसुधाभुजाम् ।
स्वमातृदेहपण्येन तदिदं द्रविणार्जनम् ॥ १ ॥

इति नीतिशास्त्रोपदेशेन वृकयोरिव तयोः छागमुन्मोच्य पाथेयादिना सत्कृत्य तं तीर्थं प्रति प्रहितवान् । स च कियद्भिर्वर्षैः[2] पश्चाद्व्यावृत्तः श्रीम-

---

१ मक्का २ B D दिनैः

न्त्रिणा तदुचितनेपथ्यादिभिः सत्कृतः स स्वस्थानं प्राप्तस्तीर्थगुणानां विस्मरन् श्रीसुरत्राणपुरतः श्रीवस्तुपालमेव वर्णयामास। स सुरत्राणस्तदनन्तरमस्माकं देशे भवानेवाध्यक्षोऽहं तु भवतः सेलभृत् तत्त्वयाहं यत्कृत्यादेशेनैव सर्वदा[1]नुग्राह्य इति प्रतिवर्षं तत्प्रहितयमलकपत्रेणोपरुध्यमानः श्रीमन्त्रीशः श्रीशत्रुञ्जयभूमिगृहयोग्यं श्रीयुगादिजिनबिम्बं धन्यं मन्यमानस्य सुरत्राणस्यानुज्ञया तद्देशवर्त्तिन्या उम्माणी[2]नाम्न्याः खन्याः प्रयत्नशतैरानीतवान् । तस्मिन्नप्यारोहति श्रीमूलनायकस्यामर्षात्पर्वते विद्युत्पातः समजनि । ततः प्रभृति श्रीमन्त्रीश्वरस्याजीवितान्तं श्रीदेवपादैर्दर्शनं न ददे । कस्मिंश्चित्पर्वणि श्रीमदनुपमया निरुपमे मुनीनामन्नदाने यदृच्छया दीयमाने कार्यौत्सुक्यात्तदागतः श्रीवीरधवलदेवः सिताम्बरदर्शनिनं[3] द्वारप्रदेशं पाणिंधममालोक्य विस्मयस्मेरमानासो मान्त्रिणमभीहितवान । हे मान्त्रिण इत्थं सदैवाभिमतदैवतवत् किममी न सत्क्रियन्ते । तव चेदशक्तिस्तदर्द्धभागो ममास्तु । मामकमेव सर्वं वा दीयतां सदैवेत्यतः

१ C सर्वथा २ A B मुम्माणी ३ A दर्शनेन

कारणान्नोच्यते तथा कृते भवतो वृथायास एव स्यादिति तन्मुखचन्द्रविनिर्गतैर्गोभिर्निर्वाणोपतापः स्वामिनः कियानर्द्धविभागः सर्वमेव भवदीयमेवेत्युक्त्वा पटीं न्युञ्छनीचक्रे। अन्यदा यतिदानावसरे मिथो मुनिजनसंमर्द्दने श्रीमदनुपमायाः प्रणमत्याः प्राज्याज्यसंपूर्णं घृतपात्रं पृष्ठे पतितमालोक्य कुपितं तेजःपालमन्त्रिणमिति सान्त्वितवती यत्तव स्वामिनः प्रासादात्मुनिजनपुण्यपात्रपतितैराज्यैरङ्गाभ्यङ्गो भवतीति तत्पूर्णदानविधिचमत्कृतो-मन्त्री पश्चात्प्रसादपूर्वं

दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम्
त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ १ ॥

इति युक्तोक्तिपूर्वं च तां मन्त्री प्रशशंस। इत्यनेकधा दानावदातनिकषरेखां प्राप्ता।

लक्ष्मीश्चला शिवा चण्डी शची सापत्न्यदूषिता।
गङ्गा न्यग्गामिनी वाणी वाक्साराऽनुपमा ततः १

इत्यादिभिः स्तुतिभिर्जैनाचार्यैः स्तूयते स्म ॥
अथान्यदा पश्चग्रामसङ्ग्रामाधिरूढयोः श्रीवीरधव-

* बौद्धेन विमलाचार्येण कृतोयं श्लोक प्रश्नोत्तरमालायां वर्तते तस्मान्नारायणेन गृहीत्वा स्वग्रन्थे हितोपदेशे स्थापितः, तस्मादनेनेति

लवणप्रसादयोः श्रीवीरधवलपत्नी राज्ञी जयतलदेवी सन्धिविधानहेतवे जनकं प्रति श्रीशोभनदेवमुपागता । किं वैधव्याद्भीरुः सन्धिबन्धं कारयसीति तेनाभिहिता । वीरचूडामणेः पत्युः श्रीवीरधवलस्योन्नतिमारोपयन्ती सा पितृकुलविनाशशङ्कया भूयो भूयोऽहमेवं व्याहरामि । तुरगपृष्ठाधिरूढे तस्मिन्वीरधवले स कोऽस्ति सुभटो यस्तत्सन्मुखे स्थास्यतीति व्याहृत्य सामर्षैव प्रास्थ । अथ तस्मिन्समरसंरम्भे प्रहारव्यथाव्याकुले श्रीवीरधवले भुवस्तलमलंकुर्वति ।

यः पञ्चग्रामसङ्ग्रामभूमौ भीमपराक्रमः ।
घातैः पपात संजातैरश्वतो न तु गर्वतः ॥ १ ॥

इति किञ्चिदन्तर्भग्ने समरसुभटवर्गे एक एवायं पत्तिः पतित इति सकलं निजबलमुत्साहयन् श्रीलवणप्रसादः समस्तानपि रिपून् लीलयैव समूलकापं कषितवान् । इत्थमेकविंशतिकृत्वः सत्त्वगुणरोचिष्णू रणरसिकतया क्षेत्रे पितुरग्रे पतितः ॥ अथ वीरधवलस्यायुःपर्यन्ते, प्रतितीर्थं प्रस्थितेन दत्तमेकधा सहस्रगुणमुपलभ्यत इति रूढेः श्रीतेजः-

१ A प्रतिहारश्री° २ A C D प्रस्थितस्य.

पालेन जन्मसुकृतं ददे । तदनु तस्मिन् स्वामिनि विपन्ने तत्सौभाग्यातिशयात्सेवकानां विंशत्यधिकशतेन सहगमनं चक्रे । तदनु श्रीतेजःपालेन प्रेतवने यामिकान्मुक्त्वा लोकस्य स निर्बन्धो निषिद्धः ॥

आयान्ति यान्ति च परे ऋतवः क्रमेण
संजातमेतदृतुयुग्ममगत्वरं तु ।
वीरेण वीरधवलेन विना जनानां[1]
वर्षा विलोचनयुगे हृदये निदाघः ॥ १ ॥

अथ श्रीमन्त्रिणा वीरधवलस्य सुतो वीसलदेवो राज्येऽभिषिक्तः। श्रीअनुपमदेव्या विपत्तौ तेजःपालारूढशोकग्रन्थावनिवर्त्तमानायां[2] तत्रागतैः श्रीजयसेनसूरिभिर्बलवत्पुरुषैरुपशामितायां विपादि किंश्चिच्चेतनया सापत्रपः श्रीतेजःपालः सूरिणोचे । वयमस्मिन्नप्यवसरे भवतः कैतवमालोकितुम्[3] उपेताः । श्रीवस्तुपालेन किमेतदिति पृष्टा गुरवः प्राहुः । यदस्माभिः शिशोस्तेजःपालस्योपयामाय धरणिगपार्श्वादनुपमा कन्या याचिता तदा स्थिरता[4] कृता । तदनु[5] तस्याः कन्याया एकान्तविरूपतां निशम्य तत्संबन्ध-

१ C जनस्य २ A C D ग्रन्थेऽनिवर्तमाने ३ D आलोकयितुं
४ तत्परिणयननिश्चयता ५ C स्थिरपत्रदानादनु

भङ्गाय चन्द्रप्रभजिनप्रतिष्ठितक्षेत्राधिपतेरष्टौ द्रम्मा-णां भोगमुपायनीचक्रे । इदानीं तद्वियोगग्रन्थेरामनस्यमित्युभयोर्वृत्तान्तयोः कस्तथ्य इति तन्मूलसंकेताच्छ्रीतेजःपालः स्वहृदयं दृढीचक्रे ॥ अथान्यदावसरे मन्त्री वस्तुपालः पूर्णायुः श्रीशत्रुञ्जयं यियासुरिति मत्वा पुरोधाः सोमेश्वरदेवस्तत्रागतोऽनर्घ्येष्वप्यासनेषु मुच्यमानेष्वनुपविशन् हेतुं पृष्ठ इत्याह ॥

अन्नदानैः पयःपानैर्धर्मस्थानैर्धरातलम् ।
यशसा वस्तुपालेन रुद्धमाकाशमण्डलम् ॥ १ ॥

इति स्थानाभावान्नोपविश्यते इति तदुक्तेरुचितपारितोषिकदानपूर्वं तमापृच्छ्य मन्त्री पथि प्रस्थितः । आकेवालीयाग्रामे देशकुट्यां दर्भसंस्तरमारूढो गुरुभिराराधनां कार्यमाण आहारपरिहारपूर्वं पर्यन्ताराधनया प्रध्वंसितकलिमलो युगादिदेवमेवं जपन्

सुकृतं न कृतं किञ्चित्सतां संस्मरणोचितम् ।
मनोरथैकसाराणामेवमेव गतं वयः ॥ १ ॥

इति वाक्यप्रान्ते नमोऽर्हद्भ्य इत्यक्षरैः समं प-

१ B भागमपि याचितीचक्रे

२ A च भूतलं

रिहृतसप्तधातुबद्धं शरीरं स्वकृतफलमुपभोक्तुं स्वर्लोकमलंचकार । तत्संस्कारस्थानेऽनुजश्रीतेजःपालसुतजैत्रसिंहाभ्यां श्रीयुगादिदेवदीक्षावस्थामूर्त्तिनालंकृतस्वर्गारोहणप्रासादोऽकारि ॥

अद्य मे फलवती पितुराशा
मातुराशिषं[1]शिखा ङ्कुरिताद्य ।
यद्युगादिजिनयात्रिकलोकं
प्रीणयाम्यहमशेषमखिन्नः ॥ १ ॥

नृपव्यापारपापेभ्यः सुकृतं स्वीकृतं न यैः ।
तान्धूलिधावकेभ्योपि मन्येऽधमतरान्नरान् ॥ २ ॥

इत्यादीनि श्रीवस्तुपालमहाकवेः काव्यानि स्वयं कृतान्यमूनि ॥

पूर्णः स्वामिगुणैः स वीरधवलो निर्मान[2] एव प्रभुर्विद्वद्भिः कृतभोजराजबिरुदः श्रीवस्तुपालः कविः ।
तेजःपाल इति प्रधाननिवहेष्वेकश्च मन्त्रीश्वरस्तज्जायानुपमागुणैरनुपमा प्रत्यक्षलक्ष्मीरभूत् ॥ १ ॥

॥ इति श्रीमेरुतुङ्गाचार्याविःकृते प्रबन्धचिन्तामणौ श्रीकुमारपालमन्त्रीश्वरवस्तुपालतेजःपालमहापुरुषयशोवर्णनो नाम चतुर्थः प्रकाशः ॥

---

१ आशिःशब्दोऽकारान्तो न तथापि ग्रन्थकृतैव न्यस्तः २ C निःसीमः

अथ पूर्वोक्तेभ्यो महापुरुषचरितेभ्यो यान्यवशिष्टानि तानि तदितराणि चेह प्रकीर्णकप्रबन्धे प्रारभ्यन्ते ॥ तद्यथा ॥

समीपस्फुरच्छिप्राश्रवन्त्यामवन्त्यां पुरि पुरा श्रीविक्रमार्कनृपः, सत्रागारे वैदेशिकं लोकं भोजनानन्तरं निद्रापरं संपन्नदीर्घनिद्रमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमानसस्तद्वृत्तान्तं जिज्ञासुस्तान् सर्वानपि वसनापिहितान्विधाप्य तद्वार्त्तां चापन्हुतां निजाज्ञां विधाय पुनरुपागतानध्वगांस्तथैव भोजयित्वा प्रदोषे चोष्णोदकं तैलं च तेषां चरणपरिचरणनिमित्तमुपनीय तेषु २ प्रसुप्तेषु महानिशायां कृपाणपाणिर्नृपतिर्निभृतीभूय स्वयं यावत्तस्थौ तादकस्मात्तत्र कोणैकदेशे प्रथमं तावद्धूमोद्गमं तदनु शिखारेखामथ दीप्रफणारत्नफणालंकृतं सहस्रफणालंकृतसहस्रफणं नागं निर्गतमवलोक्य तच्चित्रचमत्कृतो राजा यावत्साकूतं पश्यति तावत्स फणीन्द्रः किं पात्रमिति तद्दिनसुप्तान् पान्थान् प्रत्येकं प्रपच्छ। अथ ते धर्मपात्रं गुणपात्रं तपःपात्रं रूपपात्रं कामपात्रं कीर्त्तिपात्रमित्यादीनि वदन्तोऽज्ञानतया यदृच्छया तस्य

---

१ A श्रीवत्यां २ माप्तमृत्युं

शापान्मृत्युमश्नुवन्तीति विलोक्याऽथ श्रीविक्रम-एव तत्पुरोभूय योजिताञ्जलिः ।

भोगीन्द्र बहुधा पात्रं गुणयोगाद्भवेद्भुवि ।
मनःपात्रं तु परमं शुद्धं श्रद्धापवित्रितम् ॥ १ ॥

अथ निजाशयमेवं भाषमाणं श्रीविक्रमं परितोषाद्वरं वृणीष्वेति प्राह । अथ श्रीविक्रमोऽमून् पथिकानुज्जीवयेति तेन वरे याचिते शेषं विशेषात्परितोषयामास ॥

इति श्रीविक्रमार्कस्य पात्रपरीक्षाप्रबन्धः ॥

अथ कदाचित्पाटलीपुरपत्तनेऽकस्मादमन्दानन्दे नन्दे राज्ञि पञ्चत्वमागते कश्चिद्विप्रस्तत्कालं तदागतः परपुरप्रवेशविद्यया नृपदेहमधितस्थौ । तत्संकेततो द्वितीयो द्विजो नृपद्वारमुपेत्य वेदोद्गारमुदाहरन्प्रत्युज्जीवितो नृपः स कोशाध्यक्षैस्तस्मै स्वर्णलक्षमदापयत् ।अथ तद्वृत्तान्तं विज्ञाय महामात्यो, नन्दः पुरा कदर्योऽभूत् साम्प्रतं तु तदौदार्यमिति वदंस्तं विप्रं विधृत्य परकायप्रवेशकारिणं वैदेशिकं सर्वत्र शोधयन् क्वापि मृतकं केनापि रक्ष्यमाणमाकर्ण्य चिताप्रवेशाद्भस्मीकृत्य पूर्वमिव तं नन्दं निरु-

---

१ A शुद्धश्रद्धा २ C तत्संकेतात् द्वितीयदिने

पममतिवैभवान्निजप्राज्ये साम्राज्ये निर्वाहयामास॥

इति नन्दप्रबन्धः ॥

अथ खेडंमहास्थाने देवादित्यविप्रपुत्री बालकाले विधवा निरूपमरूपपात्रं सुभगाभिधाना प्रधाना प्रातः सूर्यं प्रत्यर्घाञ्जलिं क्षिपन्ती अज्ञाततद्भोगादाधानममूत्कथंचित्तदसमञ्जसं पितृभ्यामवबुध्य मन्दाक्षमुद्रमिति तां प्रति तद्व्याहृत्य स्वपुरुषैर्वलभ्या नगर्या अभ्यासे मुमुचे। तया तत्र प्रसूतः सूनुः क्रमेण वर्द्धमानः सवयोभिः शिशुभिः निःपितृक इति निर्भर्त्स्यमानो मातुः समीपे पितरं पृच्छन् तया न जाने इत्यभिहितस्तज्जन्मवैराग्यान्मुमूर्षोः[4] प्रत्यक्षीभूय सविता सान्त्वनापूर्वं करे कर्करान्समर्प्य भवन्मातुः संपर्ककारिणमर्कं स्वं ज्ञापयन् भवतः पराभवकारिणं प्रत्यऽयं क्षिप्तः शिलारूपो भविष्यतीत्यादिश्य निरपराधस्य कस्यापि क्षिप्तो यदि तवैवाऽनर्थनिबन्धनं ज्ञापयंस्तिरोधत्त। अथेत्थमभिभवकारिणः कांश्चिद्व्यापादयन् शिलादित्य इति सान्वयनाम्ना प्रतीतः। तन्नगरराज्ञा तत्परीक्षा-

---

१ C खेडा २ अज्ञातात्तद्योगभोगादाधानमधात् ३ लज्जागोप्यं
४ C मूर्खो मुमूर्षुः ५ C तत्करं कर्करं D तत्करे

यैव तथाकृते तमिलापालं शिलया तया कालधर्म-
मवापय्य स्वयमेव भूपतिरभूत्। तथा स सवितृप्रसा-
दीकृतहयेऽधिरूढो नभश्चर इव स्वैरविहारी परा-
क्रमाक्रान्तदिग्वलयश्चिरं राज्यं कुर्वन् जैनमुनि-
संसर्गात्प्रादुर्भूतसम्यक्त्वरत्नः श्रीशत्रुञ्जयस्य महा-
तीर्थस्यामानमहिमानमवगम्य जीर्णोद्धारं चकार॥
कदाचिच्छिलादित्यं सभापतीकृत्य चतुरङ्गसभायां
पराजितेन देशत्यागिना[१] भाव्यमिति पणबन्धपूर्वं
सिताम्बरसौगतयोर्वादे संजायमाने पराजितान्
सिताम्बरान्स्वविषयात्सर्वान्निर्वास्य श्रीशिलादि-
त्यजामेयम[२]मेयगुणं मल्लनामानं क्षुल्लकं तत्र स्थितं
समुपेक्ष्य स्वयं जितकाशिन[३]: श्रीविमलगिरौ श्री-
मूलनायकं श्रीयुगादिदेवं बुद्धरूपेण पूजयन्तो बौ-
द्धा यावद्विजयिनस्तिष्ठन्ति तावत्स मल्लः क्षत्रकुलो-
द्भवत्वात्तस्य वैरस्याविस्मरन् कृतप्रचिकीर्षुर्जैनद-
र्शनाभावात्तेषामेव संनिधावधीयन्रात्रिन्दिनं त-
ल्लीनचित्तः कदाचिद्ग्रीष्मवासरेषु निशीथकाले नि-
द्रामुद्रितलोचने समस्तनागरिकलोके दिवाभ्यस्तं
शास्त्रं महताभियोगेनानुस्मरन् तत्कालं गगने सं-

१ C देशताडितेन २ C यामयं भागिनेयं ३ A जितकासिनः

चरत्या श्रीभारत्या के मिष्टा इति शब्दं पृष्टः स परितो वक्तारमनवलोक्य वल्ला इति तां प्रति प्रतिवचनं प्रतिपाद्य पुनः षण्मासान्ते तस्मिन्नेवावसरे प्रत्यावृत्तया देव्या केन सहेति भूयोभिहितस्तदा त्वनुस्मृतपूर्ववाक् गुडघृतेनेति प्रत्युत्तरं ददानस्तदवधानचमत्कृतयाभिमतं वरं वृणीष्वेत्यादिष्टः सौगतपराजयाय कमपि प्रमाणग्रन्थं प्रसादीकुरु । इत्यर्थमभ्यर्थयन् नयचक्रग्रन्थार्पणेनानुजगृहे । अथ देवीप्रसादादेवागततत्त्वैः श्रीशिलादित्यमनुज्ञाप्य सौगतमठेषु तृणोदकप्रक्षेपपूर्वं नृपतिसभायां पूर्वोदितपणबन्धपूर्वकं कण्ठपीठावतीर्णश्रीवाग्देवताबलेन श्रीमल्लस्तांस्तरसैव निरुत्तरीचकार । अथ राजाज्ञया सौगतेषु देशाद्गतेषु जैनाचार्यैश्चाहूतेषु स मल्लो बौद्धेषु जितेषु तेषु वादीति । तदनु भूपाभ्यर्थितैर्गुरुभिस्तस्मै पारितोषिके सूरिपदं ददे । श्रीमल्लवादिसूरिनामा गणभृत्प्रभावकतया नवाङ्गवृत्तिकारश्रीअभयदेवसूरिभिः प्रकटीकृत-

१ A B अनिमित्तं २ C प्रसादतस्तैर्देवावगततत्त्वैः

३ C D देशोद्गतेषु C वादिषु ४ A तस्य ५ चक्रे

६ C नवाङ्गवृत्तिकारश्राभयः देवसूरिभिः प्रगटीकृतः श्री-

श्रीस्तम्भनकस्य तीर्थस्य विशेषोन्नत्यै श्रीसङ्घेन चिन्तायिकत्वे[1] नियोजितः ॥ इति मल्लवादिप्रबन्धः॥

अथ मरुमण्डले पल्लीग्रामे काकूपाताकौ भ्रातरौ निवसतस्तयोः कनीयान्धनवान् ज्यायांस्तु तद्गृहभृत्यवृत्त्या वर्तते । कस्मिंश्चिन्निशीथसमये दिवसकर्मवृत्तिश्रान्तः प्रावृट्काले काकूः[2] प्रसुप्तः कनीयसाभिदधे । भ्रातः स्वकीयकेदाराः पयःपूरैः स्फुटितसेतवस्तव तु निश्चिन्ततेत्युपालब्धः स तदात्यक्तश्रस्तरः[3] स्वं निन्दन् कुद्दालं स्कन्धे निवेश्य यावत्तत्र याति तावत्कर्मकरान् स्फुटितसेतुबन्धरचनापरान्समालोक्य के यूयमिति पृष्टाः भवद्भ्रातुः कामुकाः[4] इत्यभिहिते क्वापि मदीयाः कामुकाः सन्तीति पृष्टे वलभ्यां सन्तीति ते प्राहुः। अथ सोप्यवसरे सर्वस्वं पिठरे आरोप्य तं मूर्द्ध्नि[5] दधानः श्री वलभीमवाप्य गोपुरसमीपवर्त्तिनामाभीराणां समीपेऽवसत्[6] । अत्यन्तकृशतया तै रङ्क इति दत्ताभिधानस्तार्णमुटजं विधाय तदवष्टम्भेन यावत्तस्थौ

---

१ A B श्रीमल्लेन चिन्तायिकत्वं २ A D काकूआकः
३ शय्या ४ कर्मकराः ५ B अथ स पिठरे सर्वस्वमारोपितं मूर्द्ध्नि ६ C सन्निधौ निवसन्

तावत्कश्चित्कार्पटिकः कल्पपुस्तकप्रमाणेनं[1] रैवतकशैलादलाबुना सिद्धरसमादाय मार्गमतिक्रामन् काकूयतुम्बडी[2]त्यशरीरिणीं वाणीमाकर्ण्य विस्मयस्मेरमना जातभीर्वलभीपरिसरे तस्य छद्मनो वणिजः सद्मनि रङ्क इति तन्नामतो निशङ्कतया तत्सरसमलाबु तत्रोपनिधीचक्रे । स स्वयं श्रीसोमेश्वरयात्रायां गतः । कस्मिन्नपि पर्वणि पाकविशेषाय चुल्हीनियोजितायां तापिकायां[3]मलाबुरन्ध्राद्गलितरसबिन्दुना हिरण्मयीं तां निभाल्य स वणिग् तं सिद्धरसं चेतसा निर्णीय तदलाबुसहितगृहसर्वस्वमन्यत्र नियोज्य स्वगृहं प्रदीपकेन भस्मीकृत्य परस्मिन्गोपुरे सौधं निर्माप्य तत्र निवसन्, कदाचित्प्राज्याज्यविक्रयकारिण्याः[4] स स्वयं घृतं तोलयंस्तदक्षयं[5] निरीक्ष्य घृतपात्राधः कृष्णचित्रककुण्डलिकां[6] विमृश्य केनापि कैतवेन तद्व्यत्ययादपहृत्य चित्रकासिद्धिं स्वीचकार। कदाचित्तस्यागण्यपुण्यवैभववशात्सुवर्णपुरुषसिद्धिरजायत । इत्थं त्रिविधसिद्धया कोटिसंख्याभिधानानि धनानि

१ रसानयशास्त्रोक्तरीत्या २ C काकतुम्बडीति सिद्धरसात्
३ तपेलीति भाषायाम् C ४ कारिणा- ५ अक्षीणं ६ A कुण्डलियां

संगृह्यापि कदर्यवर्यतया क्वापि सत्पात्रे तीर्थे वा-
नुकम्पया वा तस्याः श्रियो न्यासो दूरे तिष्ठतु प्र-
त्युत सकललोकसंजिहीर्षया तां लक्ष्मीं सकलस्य
विश्वस्य कालरात्रिरूपामदर्शयत्। अथ स्वसुताया
रत्नखचितकङ्कतिकाया, राज्ञा स्वसुतायाः ।
प्रसभमपहृतायास्तद्विरोधानुरोधात्स्वयं म्लेच्छम-
ण्डले गत्वा वलभीभङ्गाय तद्याचितकाञ्चनकोटी-
रस्मै[2] समर्प्य प्रयाणमचीकरत् । तदनुपकृतस्तु
एकः छत्रधरः निशाशेषे सुप्तजाग्रदवस्थेऽवनीपतौ[4]
पूर्वसंकेतितेन केनापि पुंसा सममित्यालापमकरो-
त् । अस्मत्स्वामिनां मन्त्रेऽमूर्खः कोपि नहि[5] यद-
यमश्वपतिमहीमहेन्द्रः केनाप्यज्ञातकुलशीलेनासा-
धुना साधुना वापि वणिजा नामकर्मभ्यां रङ्केन
प्रेरितः सूर्यपुत्रं शिलादित्यं प्रति यश्चचालेति प-
थ्यां तथ्यां तद्वाचमाकर्ण्य किञ्चिच्चेतसि विचिन्त-
यन् तस्मिन्नहनि नृपः प्रयाणविलम्बमकरोत्। अ-

---

१ C कङ्कतिकायां स्वसुताकृते प्रसभमुपहृतायां २ D तद्याचिताः काञ्चनकोटीस्तस्य नवकोटीरस्य ३ A एकच्छत्रधरो ४ C निशासौधे सुप्तजाग्रदवस्थे पृथिवीपतौ ४ B D मूषकोपि नहि

थ रङ्कः साशङ्कस्तद्वृत्तान्तं निपुणवृत्त्यावगम्य काञ्च-नदानेन तस्य काञ्चन तृप्तिमासूत्र्य पुनः परस्मि-न्प्रत्यूषे विचार्याविचार्य वा कृतप्रयाणोयं महान-रेन्द्रश्चालितः। सिंहस्यैकपदं यथेति न्यायाच्चलित एव राजते ॥ यतः ॥

मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा हरिं व्याहरतां जनैः।
तस्य चोभयथा व्रीडा लीलादलितदन्तिनः ॥१॥

इत्यस्य स्वामिनो निःसीमपराक्रमस्य सन्मुखे कः स्थास्यातीति तद्गिरा प्रोत्साहवान् म्लेच्छप-तिर्भेरीनिनादबधिरितरोदःकन्दरं प्रयाणमकरोत्। इतश्च तस्मिन्वासरे वलभ्यां श्रीचन्द्रप्रभबिम्बमम्बा-क्षेत्रपालाभ्यां सहितमधिष्ठातृबलाद्गगनमार्गेण शि-वपत्तनभुवि भूषणीबभूव। रथाधिरूढा श्रीव-र्द्धमानप्रतिमा चादृष्टवृत्त्याधिष्ठातृबलेन संचरन्ती-आश्विनपूर्णिमायां श्रीमालपुरमलंचकार। अ-न्या अपि सातिशया देवमूर्त्तयो यथोचितं भूभाग-मलंचक्रुः। तत्पुर्देवतया चै श्रीवर्द्धमानसूरीणां चोत्पातज्ञापनावसरे ॥

---

१ B D जनाः २ चकारात्स्वज्ञानेन ज्ञातमपि तथैवान्यैर्मुनिभिर-पीति द्वितीयचार्थः

का त्वं सुन्दरि जल्प देविसदृशे[1] किं कारणं रोदिषि
भङ्गं श्रीवलभीपुरस्य भगवन् पश्याम्यहं प्रत्ययम्[2] ।
भिक्षायां रुधिरं भविष्यति पयो लब्धं भवेत्साधुभिः
स्थातव्यं मुनिभिस्तदेव रुधिरं यस्मिन्पयो जायते१

एवमुत्पातेषु संजायमानेषु पुरीपरिसरप्राप्तेषु म्लेच्छसैन्येषु देशभङ्गसमासादितपङ्केन रङ्केन पञ्चशब्दवादकान्कनकवितरणैर्बहुधा विभेद्य[3] तस्य हयस्यारोहणकाल एव तैः क्रियमाणे प्रतिशब्दसंराविणे तार्क्ष्यवदुड्डीय तस्मिन्स्तार्क्ष्ये[4] दिवमुत्पतति किंकर्त्तव्यतामूढः स शिलादित्यस्तैर्निजघ्ने। तदनु तैर्लीलयैव वलभीभङ्गः सूत्रितः ॥

*पणसयरीवासाइं[5] तिन्निसयाइं अइक्कमे ऊण ।
विक्कमकालाउ तउ वलहीभङ्गो समुप्पन्नो ॥ १ ॥

---

१ C D देवसदृशे २ A मत्ययः ३ D विबोध्य ४ अश्वे
५ A वाससयं

---

*पञ्चसप्ततिवर्षाणि त्रिशतानि अतिक्रमे तु ।
विक्रमकालात् वलभीभङ्गः समुत्पन्नः

क. सत्यपुरकल्पे प. ३७ तु

तेण सन्नेण विक्कमाउ अठाहिं सएहिं पणयालीहिं वरिसाणं गएहिं भञ्जिऊण सो राया मारिउ । गउ सट्ठाणं हम्मीरो । तउ अन्नो ग-

इति श्रीशिलादित्यराज्ञ उत्पत्तिस्तथा रङ्कोत्पत्तिस्तत्कृतो वलभीभङ्गश्चेति प्रबन्धत्रयम्[१] ॥

अथ श्रीरत्नमालनगरे श्रीरत्नशेखरो नाम राजा स कदाचिद्दिग्यात्रायाः प्रत्यावृत्तः पुरप्रवेशमहोत्सवे विपणिश्रेणिं शृङ्गारितां मृगयमाणः कस्मिन्नपि हट्टे काष्ठपात्रीयुतं कुद्दालमालोक्य सौधप्रवेशानन्तरं प्राभृतपाणौ महाजने समायाते सुखिनो यूयमिति नृपालापानन्तरं तैर्न सुखिनो वयमिति विज्ञप्ते विभ्रमभ्रान्तस्तावद्विसृज्य[३] कस्मिन्नपि निर्जनावसरे[४] पुरप्रधानानाहूय किं न सुखिनो यूयमिति पृष्टे अपि च काष्टपात्रीयुतकुद्दालस्योर्ध्वीकरणकारणमनुयुक्तास्ते इति विज्ञपयामासुः ।

यत्र स्वामिना काष्टपाल्यामेकमेवमेवधारितं, स वित्तेश्वरः स्ववित्तसंख्यामजानन् काष्टपात्रिकैः स्ववि-

ज्जणवई गुज्जरं भञ्जित्ता तवो वलन्तो पत्तो सच्चउरे

[तेन सैन्येन विक्रमात् अष्टभिः शतैः पञ्चाशाद्भिः वर्षाणां गतैः [वलभीं] भङ्क्त्वा स राजा मारितः गतः स्वस्थानं हम्मीरः । ततोऽन्यः गज्जणपातिः गूर्जरं भङ्क्त्वा ततो वलन् प्राप्तः सत्यपुरे]

१ D व्यवहारिकाकृत्पत्तिः २ C समाप्तिमफणीत् ३ तान् विसृज्य ४ A अर्ध्यजनावसाने ५ B D पाश्यादिकं

त्तसंकलनां ज्ञापयितुं संकेतश्चक्रे। तथा च न सुखिनो वयमिति स्वामिनः संतानाभावात्।कोटीध्वजकुलाकुलं नगरमिदं स्वामिना चिरकाललालितमन्वयाभावात्केन परां कोटीं नीयत इति "पुरातनस्यान्तःपुरस्य वन्ध्यत्वं बुद्ध्या निधाय नृपवंशवृद्धये नौतनमन्तःपुरं[1] चिकीर्षवः" स्वामिनोनुमत्या पुष्यार्कदिने केनापि प्रधानशाकुनिकेन समं शकुनागारं प्राप्ताः। कामपि दुर्गतनितम्बिनीमासन्नप्रसवां काष्ठभारवाहनैकवृत्तिं शिरोधिरूढदुर्गामालोक्य शकुनवित्तामक्षतादिभिः पुनरभ्यर्चयन्[2], तैः किमेतदिति पृष्टे प्राह। यः कश्चिदाधाने पुत्रः स एवात्र नृपो भावी चेद्बृहस्पतिमतं प्रमाणमित्यसंभाव्यं वृत्तान्तमनुमन्यमानाः मानोन्नतये नृपाय व्याघुट्य यथावस्थितं तत्स्वरूपं निवेदितवन्तः। अथ खेदमेदुरमना नृप आप्तपुरुषैस्तां गर्त्तापूरीकर्त्तुं प्रारभ्यमाणामिष्टं दैवतं स्मरेत्यभिहिते सा मरणभयव्याकुला प्रदोषकाले यावत्ताननुज्ञाप्य शङ्काभङ्गं[3] कुरुते तावत्साऽप्रसूत पुत्रं। तं तत्र परित्यज्य पुनरुपागतां गर्त्तापूरीकृत्य पुनरपि राज्ञे विज्ञपयाञ्चक्रुः। अथ काचि-

१ A नौतनं पुरं २ A C अभ्यर्चयत ३ [मलमूत्रत्यागं]

न्मृगी संध्याद्वयेपि पयःपानं कारयन्ती तमनुदिनं वृद्धिमन्तं कारयामास। तस्मिन्नवसरे देव्या महालक्ष्म्याः पुरतः ढङ्कशालायां[1] हरिण्याश्चतुर्णां पादानामधः शिशुरूपं नाणकं नूतनं संजायमानमाकर्ण्य क्वचिन्नवीनो नृप उत्पन्न इति प्रसृतवार्त्तया श्रीरत्नशेखरः सैन्यानि प्रतिदिशं तं शिशुं विशसितुं प्राहिणोत्। तैर्यत्र तत्रावलोक्य लब्धोपि बालहत्याभीतैः स सायं पुरगोपुरे गोकुलखुररवैर्यथायं बालो विपन्नः सन्स्वयमपवादाय न भवतीति दूरस्थैः स्तैर्यावन्मुक्तस्तावत्तत्रायातं गोकुलं तं मूर्त्तिमन्तं पुण्यपुञ्जमिव बालमालोक्य तैरेव पदैः स्तम्भितामिव तस्थौ। अथ पाश्चात्यपक्षात्पुरोभूय नृषभो वृषभासुरं[2] तं शिशुं पदानामन्तराले निधाय गोधनं सकलमपि प्रेरयामास। अथ तं वृत्तान्तं नृपोऽवधार्य तैः समं तमपरेतं लोकैर्विज्ञप्तश्च[3] तं बालमानीय पुत्रीयमाणः श्रीपुञ्ज इति दत्ताभिधानः प्रवर्द्धयामास। अथ श्रीरत्नशेखरे राज्ञि दिवं गते तस्य राज्ञः कृताभिषेकस्य साम्राज्यं पालयतः

---

१ C टङ्कशालायाः २ नृषेण पूर्वपुण्येन देदीप्यमानं। वृषः कामदेवस्तद्वद्भासुरं ३ B सामन्तनगरलोकः

पुत्री समजनि सा च संपूर्णसर्वाङ्गावयव-सुन्दरापि कपिमुखी तेन वैराग्येण विषय-विमुखतां बिभ्राणा श्रीमातेति नामधेयं बभार । सा कदाचिज्जातजातिस्मृतिः पितुरग्रे स्वं पूर्व-भवं निवेदितवती, यदहमर्बुदाद्रौ पुरा कपिपत्नीत्व-मनुभवन्ती कस्यापि शाखिन एकस्याः शाखायाः शाखान्तरं संचरन्ती केनापि तदतुल्येन शिल्पेन विद्धतालुः पञ्चत्वमासदत्। तदधोवर्त्तिनि कामितती-र्थकुण्डे यावद्गलितं[1] वपुः पपात तावत्तीर्थातिशया-न्मामकं वपुर्मानुषाकारमभवत् यन्मस्तकं तु तत्तथै-वास्ते तेनाहं कपिवदना। अथ श्रीपुञ्जनृपस्तस्यास्त-न्मस्तकं कुण्डे क्षेपयितुं निजान्पुरुषान्[2]समादिदेश । तैस्तु सुचिरात्तत्तदवस्थं[3] विलोक्य तथाकृते सा श्री-माता मानवानना समजनि । ततःप्रभृति सा मा-तरपितरावनुज्ञाप्याऽर्बुदसंख्यगुणा तस्मिन्नेवाऽर्बुदे तपस्यन्ती, कदाचिद्गगनगामिना योगिना ददृशे । स च तत्सौन्दर्यापहृतहृदयो गगनादुत्तीर्य प्रेमाला-पपूर्वकं त्वं मां कथं न वृणोषीति पप्रच्छ[4] । सेत्यवा-दीत् । साम्प्रतं तावत्क्षणदायाः प्रथमयामो व्य-

---

१ A गलित्वा २ A B आप्तपुरुषान् ३ C तत्र तदवस्थं ४ A पृष्टा

तीतस्तूर्ययामस्य ताम्रचूडेषु रुतमकुर्वाणेषु यद्य-स्मिन्नगे कयाचिद्विद्यया द्वादश पद्याः[1] कारयसि ततो भवन्तमभीष्टं करोमीति तदुक्तिसमनन्तरमेव तत्र कर्मणि चेटकपटकं नियोज्य यामद्वयेन नि-र्मापिते सर्वपद्यानिवहे श्रीमाता स्वशक्तिवैभवेन कृतकं ताम्रचूडारवं कारयन्ती तेनागत्य विवाहाय सज्जीभवेत्यभिदधे ।तव पद्याया निष्पाद्यमानायाः कुक्कुटरवः समजनिष्टेति तयोक्ते भवन्मायया कृतकं कृकवाकुरवं को न वेत्तीत्युत्तरं ददानः सरिन्नीरे त-ज्जाम्योपढौकितविवाहोपहारः, श्रीमात्रा समस्तावि-द्यामूलं तत्त्रिशूलमिहैव विहाय पाणिपीडनाय स-न्निहितो भवेत्याहूय, प्रेमोपहृतचित्ततया तत्तथा कृत्वा सामिप्यमुपागतः तत्पदयोः कृतकान् शुनो नियोज्य हृदये तेन त्रिशूलेनाहत्य मारितः । इत्थं निःसीमशीललीलायितेन स्वजन्मातिवाहितवती। तस्यामखण्डशीलायां व्यतीतायां[2] श्रीपुञ्जराजा तत्र शिखरबन्धरहितं प्रासादमकारयत् । यतः षण्मा-सान्ते तस्य गिरेरधोभागवर्त्ती अर्बुदनामा नागो यदा चलति तदा पर्वतकम्पो भवति । अतः शि-

१ B पद्यां ह्वद्यां [२ मृतायाम्

स्वररहितास्तत्र सर्वेऽपि प्रासादाः ।

इति श्रीपुञ्जराजा तत्पुत्री श्रीमाता तत्प्रबन्धः ॥१॥

कदाचिच्चौड[1]देशे गोवर्द्धनो नाम राजाभूत् तदा-यःस्तम्भे निबद्धा[2] सभामण्डपपुरतो न्यायिना हन्य-माना न्यायघण्टा निनदति । अन्यदा तस्यैकसूनोः कुमारेण रथारूढेन पथि संचरता ज्ञानवृत्त्या कश्चि-द्वत्सतरो व्यापादितस्तन्माता सौरभेयी नयना-भ्यामजस्रमश्रूणि वर्षन्ती स्वपराभवप्रतीकाराय शृङ्गाग्रेण न्यायघण्टामवीवदत्तद्घण्टाटङ्कारं नृपो नि-शम्यार्जुनकीर्त्तिस्तमर्जुनी[3]वृत्तान्तं मूलतोवगम्य नि-जं न्यायं परां कोटिमारोपयितुं प्रातः स्वयं स्यन्दने निवेश्य प्रियपुत्रोपि तमेकमेव पुत्रं पथि नियोज्य तदुपरि तां धेनुं साक्षात्कृत्य रथं भ्रामयामास । तस्य भूभुजः सत्वेन तस्य सुतस्य भूयसा भाग्य-वैभवेन रथस्य रथाङ्गे समुद्धृते स कुमारो न वि-पन्नः । इति गोवर्द्धननृपप्रबन्धः ॥

अथ कान्त्यां पुरि पुरा पुराणनृपतिश्चिरं राज्यं निर्गर्वः कुर्वन्कदाचिन्मतिसागराभिधानेन प्रियसु-

---

१ B चोड २ C स्तम्भनिबद्धा ३ अर्जुन इव कीर्त्तिर्यस्येति । अर्जुन्याः सकृद्वत्साया धेनोः

हृदा महामात्येनाऽनुगम्यमानो राजपाटिकायां व्रजन्विपर्यस्तध्वस्तेन[1] तुरङ्गेण नृपेऽपह्रियमाणे चतुरङ्गचमूचक्रे क्रमेण दवीयसि संजायमानेप्यतिजवे जवनेऽधिरूढः। तदानुपादिकः "कियत्यपि भूभागे उल्लङ्घिते सति मार्गोल्लङ्घनपरिश्रमादत्यन्तसुकुमारतया रुधिरपूरितत्वाद्विपन्ने नृपतौ" कृतानन्तरकृत्यस्तुरङ्गमं तद्वेषं च समादाय प्रदोषसमये पुरं प्रविशन् राज्यस्यानुसंधानाचिकीः श्रीमाल[2]भूपालभयात्कमपि नृपतेः सवयसं सरूपं च कुलालमालोक्य तं तद्वेषार्पणपूर्वकं तुरगेऽधिरोप्य सौधप्रवेशानन्तरं देव्यै तं व्यतिकरं निवेद्य सचिवेन पुण्यसार इति नाम विधाय स एव नृपतीचक्रे। इत्थं कियत्यपि गते काले स सचिवश्चमूसमूहवृतः प्रतिनृपतिं प्रति प्रतिष्ठासुः स्वप्रतिहस्तकप्रायं कमपि प्रधानपुरुषं नृपतिसेवाकृते निवेद्य स्वयं देशान्तरविहारमकरोत्। अथ स पृथिवीपतिर्निरङ्कुशो वेश्यापतिरिव[3] स्वैरविहारी तदनन्तरं पुरकुम्भकारान्समस्तानाहूय मृन्मयान् हयान् करिकलभकरभादींश्च निर्माय

1 B C विपर्यरतायस्तेन 2 C सीमाल. 3 B वेशापतिरिव

तैः समं चिरं चिक्रीड । एवं स्थिते समस्तराजलोकस्यावहेलनां नृपतेर्निशम्य ततः स्कन्धावारावारात् सचिवोल्पपरिच्छदो नृपमुपेत्येत्यवादीत् । यस्त्वमिदानीमेव विस्मृतकारुभावः स्वभावचलाचलतया[1] यदि कामपि मर्यादां न मन्यसे तदा त्वां निर्विषयीकृत्य कमप्यपरं कुलालबालं भूपालं करिष्यामीति तदुक्तिक्रुद्धः स नृपः सभायामुपांशुभूमौ कोत्र भोः, इति व्याहृतिसमनन्तरमेव सज्जीभूतैश्चित्रपदातिभिः स सचिवः संदानितः । तदसंभाव्यं महदाश्चर्यं विमृश्य तत्प्रभुप्रभावाविर्भावचमत्कृतचित्तस्तत्पदयोर्निपत्य स्वं मोचयितुमत्यर्थं सभ्यर्थयन् नृपेण तथा कारिते स सभक्तिकं विज्ञपयामास। भवतः साम्राज्यदाने निमित्तमात्रोऽहं तव प्रभावादालेख्यरूपाणि सचेतनीभूयेत्थं निदेशवशंवदानि भवन्ति तत्र प्राकृतान्येव[2] कर्माणि कारणमत एव भवान्पुण्यसार इति सान्वयनामा ॥ इति पुण्यसारप्रबन्धः ॥

अथ पुरा कुसुमपुरे[3] नन्दिवर्द्धननामा राजकु-

१ B बलाबलतया २ C प्राक्तनानि ३ पाटलीपुत्रनगरेऽत्र चन्द्रनृपः

मारः छत्रधरेण समं देशान्तरविलोकनकुतकी पितरावनापृछ्य यदृच्छया गच्छन् प्रत्यूषकाले क्वापि पुरे प्राप्तस्तत्राऽपुत्रिणि नृपतौ पञ्चत्वमुपागते सति सचिवैरभिषिक्तपट्टहस्ती निखिलेपि नगरे यदृच्छया बभ्राम[1]। तत्रागतनृपकुमारमासन्नमपि दुःस्वप्नमिव विस्मृत्य परं छत्रधरमभ्यषिञ्चत्। स च तत्प्रधानैर्महता महोत्सवेन पुरं प्रवेश्यमानो राजा कुमारमपि तथैव महत्या प्रतिपत्त्या सह गृहीत्वा सौधं गतः। अहं राजलोकस्वामी त्वं तु नर्मत्युचितैरुपचारवचनैस्तमन्तरिमेवमारराध[2]। स तु राजा राजगुणानामनर्हो निरवधिदुर्मेधा वर्णाश्रमपालनानभिज्ञो[3] यथा२ प्रजापीडनपरः साम्राज्यं कुरुते तथा तथा पशुपतिमूर्द्ध्नि विधृतेराजेव स कुमारः प्रतिदिनं हीयते। कस्मिन्नप्यवसरे तं तथास्थितं कुमारं स नृपतिस्तत्तनुताहेतुं पृच्छन् दुर्मेधतया प्रजाः पीडयसि तेनात्यन्तमनौचित्येन कृशतामावहामि।

---

१ भ्रामं भ्रामं ससंभ्रमं २ B एव रुरोध ३ C पालनपारिश्रमानभिज्ञः ४ निधृत. ५ [चन्द्रइव

*वासो जडाण मज्झे दोजीहा सामिसवणपडिलग्गा[1]।
जीविज्जइ तं[2] लाहो झीणित्ते विम्हउं[3] कीस ॥ ३॥

इति मया गाथार्थः सत्यापितोऽस्तीति वद्वचनानन्तरं यदस्याः प्रजायाः पापनिरताया अपुण्योदयेनावश्यंभाविपीडनावसरेऽहं नृपतीकृतः। यदि प्रजायाः परिपालनां लोकेशोऽभ्यलिखिष्यत्तदा भवत एव पट्टहस्ती पट्टाभिषेकमकरिष्यादिति तदुक्तियुक्तिभ्यां भेषजाभ्यामिव निगृहीतरुक् स कुमारो वपुःपीवरतां बभार ॥ इति कर्मसारप्रबन्धः ॥

अथ गौडदेशे लक्षणावत्यां नगर्यां श्रीलक्ष्मणसेनो नाम नृपतिरुमापतिधरसचिवेन सर्वबुद्धिनिधिना चिन्त्यमानराज्यश्रिरं राज्यं चकार। स त्वनेकमत्तमातङ्गसैन्यसङ्गादिव मदान्धतां दधानो मातङ्गीसङ्गपङ्ककलङ्कभाजनमजनि। उमापतिधरस्तु तद्व्यतिकरमवगम्य प्रकृतिक्रूरतया च स्वामिनोऽनालोकनीयतां च विचिन्त्य प्रकारान्तरेण तं बो-

*वासो जडानां मध्ये द्विजिव्हाः स्वामिश्रवणप्रतिलग्नाः।
जीव्यते यत्तत् लाभः क्षीणत्वे विस्मरः कीदृशः॥

1 A सवण. 2 C जीवजइ जइ 3 C हाणन्ते विम्हिउ

धयितुं सभामण्डपस्य भारपट्टे गुप्तवृत्त्यामूनि काव्यानि लिलेख ॥

शैत्यं नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां व्रजन्त्यशुचयः स्पर्शात्तवैवापरे ।
किं चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः १
त्वं चेत्संचरसे वृषेण लघुता का नाम दिग्दन्तिनां
व्यालैः कङ्कणभूषणानि तनुषे हानिर्न हेम्नामपि ।
मूर्द्धन्यं कुरुषे जडांशुमयशः किं नाम लोकत्रयी-
दीपस्याम्बुजबान्धवस्य जगतामीशोसि किं ब्रूमहे २
छिन्नं ब्रह्मशिरो यदि प्रथयति प्रेतेषु सख्यं यदि
क्षीवः क्रीडति मातृभिर्यदि रतिं धत्ते श्मशाने यदि ।
सृष्ट्वा[1] संहरति प्रजां[2] यदि तथाप्याधाय[3] भक्त्या मन-
स्तं सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या स एवेश्वरः ३
एतस्मिन्महति प्रदोषसमये राजा त्वमेकस्ततो
लक्ष्मीमम्बुरुहां पिधाय कुमुदे किं नो तनोषि श्रियः ।
यद्ब्राह्मी स्थितिरत्र यच्च सुमनःश्रेणीषु संभावना
त्वं तावत्कतमोसि तत्तिरयितुं[5] धातापि नैव क्षमः ४

१ A भवन्ति २ A B प्रजां ३ C आदाय ४ D तथैव
५ A तिरायितुं [निर्द्धारयितुं आच्छायितुं वा

सद्वृत्तसद्गुणमहार्हमनर्घ्यमूल्य-
कान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्त्ते ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न
हा हार हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ ५ ॥

कस्मिन्नप्यवसरप्रस्तावे[2] तानि वीक्ष्य तदर्थमवगम्य तस्मिन्नन्तर्द्वेषं दधौ । यतः ।

प्रायः सन्ति प्रकोपाय सन्मार्गस्योपदेशनम् ।
विलूननासिकस्येव यद्वदादर्शदर्शनम् ॥ १ ॥

इति न्यायात्सामर्षतया तं पदभ्रष्टं चकार । अथ स नृपतिः कदाचिद्राजपाटिकायां[3] प्रत्यावृत्तो दुरवस्थमेकाकिनमुपायविधुरं तं वीक्ष्य क्रोधाद्वधाय हस्तिपकेन हस्तिनं प्रेरयामास । स तु निषादिनं प्रति प्राह । यावदहं राज्ञोऽग्रे किञ्चिद्वच्मि तावज्जवान्निवार्यतां गजः । तद्वचनात्तेन तथा कृते उमापतिधरः प्राह ॥

नग्नस्तिष्ठति धूलिधूसरवपुर्गोपृष्ठिमारोहति
व्यालैः क्रीडति नृत्यति स्रवदसृग्चर्मोद्वहन्[4]दन्तिनः

१ A महर्घ्य. B महार्घ्य. २ A C सर्वावसरप्रस्तावे
३ C राज्यजयपाटिकायाः ४ A उद्वहद्दन्तिनाम्

आचाराद्बहिरेवमादिचरितैराबद्धरागा हरे[1]
सन्तो नोपदिशन्ति यस्य गुरवस्तस्येदमाचेष्टितम् ॥ १

इति तद्विज्ञानाङ्कुशेन वशंवदमनोगजो निजचरित्रैकवित्[2]सानुशयः स्वममन्दं निन्दंस्तद्व्यसनं शनैर्निषिध्य तं राजा पुनरेव प्रधानीचकार ॥

इति लक्ष्मसेनोमापतिधरयोः प्रबन्धः ॥

अथ काशीनगर्यां जयचन्द्र इति नृपः प्राज्यसाम्राज्यलक्ष्मीं पालयन्पङ्गुरिति बिरुदं बभार । यतो यमुनागङ्गायष्टियुगावलम्बनमन्तरेण चमूसमूहव्याकुलिततया क्वापि गन्तुं न प्रभवति । कस्मिन्नप्यवसरे तत्र वास्तव्यस्य कस्यापि शालापतेः पत्नी सूहवनाम्नी सौन्दर्यनिर्जितजगत्त्रयस्त्रैणा भीष्मग्रीष्मर्तौ जलकेलिं विधाय सुरसरित्तीरे तस्थुषी सा खञ्जनाक्षी व्यालमौलिस्थितं खञ्जनं वीक्ष्य तमसंभाव्यं शकुनं कस्यापि द्विजन्मनः स्नातुमायातस्य पदोर्निपत्य तद्विचारं पप्रच्छ । स निमित्तवित् चेन्मदादेशं सदैव तनुषे तदा तव विचारमहं निवेदयामीति तेनोक्ता तव पितृनिर्विशेषस्य सा मान्या मयाज्ञा, सदैव मूर्ध्ना तां वहामीति

१ A B रागो हरः २ C चारित्रे किञ्चित्

प्रतिज्ञापरायास्तस्याः सप्तमेऽहनि त्वमस्य नृपतेरग्र-महिषी भविष्यसीति आदिश्य द्वावपि यथागतं ज-ग्मतुः॥ अथ निमित्तविदा निर्णीते वासरे स राजा राजपाटिकायाः प्रत्यावृत्तः क्वापि रथ्यायां नेपथ्य-विहीनामपि अगण्यलावण्यपुण्याङ्गीं तां शालापति-बालां विलोक्य स्वचित्तसर्वस्वचौरीमूरीकृत्याग्रम-हिषीं चकार। तदनु तया कृतज्ञतया विप्रप्रतिज्ञां स्मरन्त्या नृपाय तस्मिन् विद्याधरनिमित्ते विज्ञप्ते पटहप्रणादपूर्वं तस्मिन् विद्याधरे आहूयमाने वि-द्याधराभिधानानां द्विजानां सप्तशतीमागतां विलो-क्य तमेकमुपलक्षितं पृथक् कृत्वा शेषेषु यथोचितं सत्कृत्य विसृष्टेषु नृपतिर्यथेप्सितं प्रार्थयेति विद्या-धरं विपद्विधुरं प्राह। राजादेशप्रमुदितेन तेना-ङ्गसेवा सदैवास्तु इति प्रार्थिते नृपतिना तथेति प्र-तिपन्ने तस्य निरवधिचातुर्यं पर्यालोच्य सर्वाधि-कारभारे धुरंधरो व्यधायि। स च क्रमेण संपन्न-संपन् निजद्वात्रिंशदवरोधपुरध्रीणामनुवासरं जा-त्यकर्पूरपूराभरणानि कारयन् प्राच्यानि निर्माल्यानी-त्यवकरकूपिकायां त्याजयन् साक्षाद्दैवतावतार इव

1 A सर्वस्वं चौरीकृत्य

दिव्यभोगान् भुञ्जानोऽष्टादशसहस्राणां[1][2] ब्राह्मणानामभिलषिताभ्यवहारदानादनु स्वयमश्नाति ॥ अथ कदाचित् नृपतिना वैदेशिकभूपतिमभिषेणयितुं चतुर्दशविद्याधरोपि प्रेषितो देशाद्देशान्तराण्यवगाहमानः क्वचिदिन्धनविहीने देशे विहितावासस्तेषां विप्राणां पाककाले सूपकाराणां तैलाभ्यक्तवस्त्रदुकूलान्येवेन्धनीकुर्वन् तान्विप्रान् रूढ्यैव भोजयामास। अथ प्रतिरिपुं निर्जित्य जितकाशितया व्यावृत्य प्राप्तनिजपुरीपरीसरः पिण्याकाभिलाषात् दुकूलज्वालनेन कुपितं भूपतिमवगम्य स्वं गृहमर्थिभिर्लुण्ठाप्य तीर्थोपासनवासनया संचरन् आनुपदिकेन नृपतिनानुनीयमानो मानोन्नततया नृपतेराशये स्वाभिलाषसंभवं निवेद्य कथंकथंचिदापृछ्य निजमवसानमसाधयत्। तदनन्तरं सूहवदेव्या[4] निजाङ्गजस्य कृते युवराजपदवीं याचितो नृपः संगृहिणीपुत्राया[3]स्मद्वंशराज्यं न युज्यते इति बोधिता तं पतिं जिघांसुः म्लेच्छानाहूतवती ॥ अथ स्थानपुरुषाणां समायातविज्ञप्तिकया तं व्यतिकरमवधार्य लब्धप-

१ A जङ्घासहस्राणां. २ C संख्यासहस्राणां ३ (भोगार्थं रक्षिता वेश्यादिस्त्री संगृहिणी. ४ पद्मावतीनाम्नी देवी

द्मावतीवरप्रसादं सादरं कमपि दिग्वाससं निमित्तं पृष्टवान् स पद्मावत्याः सप्रत्ययं म्लेच्छागमनिषेधरूपसमादेशं नृपतेर्विज्ञप्तवान् ॥ अथ कियद्दिनानां प्रान्ते तान् संनिहितानाकर्ण्य स आशाम्बरः किमेतदिति पृष्टस्तस्यामेव निशि नृपतिप्रत्यक्षं पद्मावत्याः पुरो होममारभत ॥ अथ निरवद्याकृष्टिविद्यया होमकुण्डज्वालामालान्तरिता प्रत्यक्षीभूय श्रीपद्मावती तुरुष्कागमनिषेधमुक्तवती ॥ अथ सामर्षः क्षपणक[1]स्तां कर्णयोर्धृत्वा क्रोधानुबन्धात्तेषु संनिहितेषु किं भवत्यपि वितथं ब्रूते इति तेनोपालम्भिता सती सैवमवादीत् । त्वं यां पद्मावतीमतीव भक्त्या पृच्छसि सास्मत्प्रतापबलात्पलायांचक्रे । अहं तु म्लेच्छगोत्रजं दैवतं मिथ्याभाषणेन लोकं विश्वास्य म्लेच्छैर्विश्वासं कारयामीत्युदीर्य तस्यां तिरोहितायां म्लेच्छसैन्येन प्रातर्वाराणसीं वेष्टितां चेष्टया जानन् तद्धनुर्ध्वानैश्चतुर्दशशतीमितनिःस्वानयुग्मनिस्वनेऽपह्नुते बले सति प्रबलम्लेच्छकुलव्याकुलीकृतमनास्तं सूहवदेव्या अङ्गजं निजे गजे नियोज्य जान्हवीजले सगजो ममज्ज ॥ इति जयचन्द्रप्रबन्धः ॥

---

१ क्षपणको भिक्षुः

अथ जगद्देवनामा क्षत्रियः त्रिविधामपि[1] वीर-रकोटिरतां बिभ्रत्, श्रीसिद्धचक्रवर्त्तिनां सन्मान्योपि[2] तद्गुणमन्त्रवशीकृतेन नृपतिना परमर्द्दिश्रीपरम-र्द्दिनाहूतः सोपरोधं पृथ्वीपुरन्ध्रीकुन्तलकलापकल्पं कुन्तलमण्डलमवाप्य यावत्तदागमं श्रीपरमर्द्दिने द्वाःस्थो निवेदयति तावत्तत्सदसि काचिद्विटवनिता विवसना पुष्पचलनकां[3] नृत्यन्ती तत्कालमेवो-त्तरीयकमादाय सापत्रपा सा तत्रैव निषसाद ॥ अथ राजदौवारिकप्रवेशिताय श्रीजगद्देवाय स-प्रियालापप्रभृति सन्मानदानादनु प्रधानपरिधानं दुकूलं लक्ष्यमूल्यातुल्योद्भटपटयुगं[4] प्राभृतीकृत्य तस्मिन् महार्हासननिविष्टे सभासंभ्रमे भग्ने सति नृपस्तामेव विटनटीं नृत्यायादिदेश ॥ अथ सा औचित्यप्रपञ्चचञ्चुचातुर्यधुर्या श्रीजगद्देवनामा ज-गदेकपुरुषः साम्प्रतं समाजगाम तत्तत्र विवसनाहं जिह्रेमि । स्त्रियः स्त्रीष्वेव यथेष्टं चेष्टन्ते इति तस्या लोकोत्तरया प्रशंसया प्रमुदितमानसस्तं नृपप्रसा-दीकृतं वसनयुगं तस्यै वितीर्णवान् ॥ अथ श्रीप-

---

१ दयादानयुद्धाख्यां. २ [सिद्धराजेन सन्मानितोपि]
३ C D चलच्चलनका ४ लक्षमूल्यातुलया

रमर्दिप्रसादतो देशाधिपत्ये संजाते सति तदुपाध्यायः श्रीजगद्देवस्य मिलनाय समागतः काव्यमिदं प्राभृतीचकार ॥ तद्यथा ।

चक्रः पप्रच्छ पन्थं[2] कथय मम सखे क्वास्ति किं स प्रदेशो
वस्तुं नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि चिरायेति स प्रत्युवाच ।
नीते मेरौ समाप्तिं कनकवितरणैः श्रीजगद्देवनाम्ना
सूर्येनन्तर्हितेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वासराद्वैतसृष्टिः १

अस्यै[3] काव्यस्य पारितोषिके तस्मै स स्थूललक्ष्यो लक्षार्द्धं वितताार ॥

क्षोणीरक्षणदक्षदक्षिणभुजे दाक्षिण्यदीक्षागुरौ
श्रेयःसद्मनि धन्यजन्मनि जगद्देवे जगद्दातरि ।
वर्त्तन्ते विदुषां गृहाः प्रतिदिनं गन्धेभगन्धर्वयो-
रालानद्रुमरज्जुदामघटनाव्यग्रीभवत्किंकराः॥ २ ॥

---

१ A D झेणश्रस्तदुपाध्यायः
A B अक्षत्रक्षतवालिनो भगवतः कस्यापि संगीतक-
व्यासक्तस्य च तस्य कुन्तलपतेः पुण्यानि[3] मन्यामहे
एकः कामदुधामदुग्ध मरुतः सूनोः सुबाहुद्वयीं
प्रत्यक्षप्रतिपक्षभार्गव भवानन्यस्य चिन्तामणिः ॥ १ ॥ चक्रः०

२ A पान्थं. ३ B पुण्पाणि

त्वयि जीवति जीवन्ति बलिकर्णदधीचयः ।
दारिद्र्यं तु जगद्देव मयि जीवति जीवति ॥ ३ ॥
दरिद्रान् सृजतो धातुः कृतार्थान् कुर्वतस्तव ।
जगद्देव न जानीमः कस्य हस्तो विरंस्यति ॥ ४ ॥
जगद्देव जगद्देवप्रासादमाधितिष्ठतः ।
स्वयशःशिवलिङ्गस्य नक्षत्रैरक्षतायितम् ॥ ५ ॥
अगाधः पाथोधिः पृथु धरणिपात्रं[1] विभु नभः
समुत्तुङ्गो मेरुः प्रथितमहिमा कैटभारिपुः ।
जगद्देवो वीरः सुरतरुरुदारः सुरसरित्
पवित्रा पीयूषद्युतिरमृतवर्षीति न नवम् ॥ ६ ॥

न नवमिति जगद्देवनार्पिता समस्या पण्डितेन पूरितेत्यादीनि बहूनि काव्यानि यथाश्रुतं ज्ञातव्यानि ॥ अथ श्रीपरमर्द्दिमेदिनीपतेः पट्टमहादेवी श्रीजगद्देवस्य प्रतिपन्नजामिः । कदाचित् राज्ञा श्रीमालभूपालपराजयाय प्रहितः श्रीजगद्देवः श्रीदेवार्चनं कुर्वन् छलघातिना परबलेन सैन्यं नैजमुपद्रुतं शृण्वन् तमेव देवतावसरं न मुमोच । तस्मिन्नवसरे प्रणिधिपुरुषमुखाज्जगद्देवपराजयमश्रुतपूर्वमवधार्य महिषीं श्रीपरमर्द्दी प्राह । भवद्भ्राता सं-

१ A पृथुरवनिपात्रं. २ निज.

ग्रामवीरनाथतां बिभ्राणोऽपि रिपुभिराक्रान्तः पलायितुमपि न प्रभूष्णुरजनि । इति नृपतेर्मर्माभिघातनर्मोक्तिमाकर्ण्य प्रत्यूषसंध्याकाले सा राज्ञी प्रतीचीदिशमालोकितवती राज्ञा किमालोकसे इत्यादिष्टे सूर्योदयमिति, मुग्धे किं सूर्योदयोऽपरस्यां दिशि जाघटीति, सा तु विरञ्चिप्रपञ्चः प्रतीपः प्रतीच्यामपि प्रद्योतनोदयो दुर्घटोपि घटते परं क्षत्रियदेवजगद्देवस्य भङ्गस्तु नेति दम्पत्योः प्रियालापः ॥ देवार्चनानन्तरं जगद्देवः पञ्चशत्या सुभटैः समं समुत्थितश्चण्डांशुरिव तमस्काण्डं, केसरिकिशोर इव गजयूथं, वात्यावर्त्त इव घनमण्डलं हेलयैव तद्दलयामास ॥ अथ परमर्दिनामा नृपो जगत्युदाहरणीभूतं परमैश्वर्यमनुभवन् निद्रावसरवर्जं रात्रिंदिवं निजौजसा चिच्छुरितं छुरिकाभ्यासं विदधानोऽशनावसरे परिवेषणाकुलं प्रतिदिनमेकैकं सूपकारमकृपः कृपाणिकया निघ्नन् षष्ट्यधिकशतत्रयेण भक्तकाराणां वर्षे निषेव्यमाणः कोपकालानल इति बिरुदं बभार ।

आकाश प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्वं पृथ्वि पृथ्वी भव
प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसां युष्माभिरुज्जृम्भितम् ।

प्रेक्षध्वं परमर्दिपार्थिवयशोराशेर्विकाशोदया-
द्वीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिमदशां ब्रह्माण्डमारोहति॥१

इत्यादिभिः स्तुतिभिस्तूयमानश्चिरं राज्यसुख-
मनुबभूव। स च सपादलक्षक्षितिपतिना श्रीपृ-
थ्वीराजेन सह संजातविग्रहः समराजिरमधिरूढः
स्वसैन्ये पराजिते कान्दिशीकः कामपि दिशं गृही-
त्वा पलायनपरः स्वराजधानीमाजगाम। अथ त-
स्य पार्थिवस्यापमानितसर्वसेवको निर्विषयीकृतः
पृथ्वीराजराजसभामुपेतः प्रणामान्ते किं दैवतं पू-
ज्यते परमार्दिपुरे विशेषात्सुकृतिभिरिति स्वामिना-
दिष्टस्तत्कालोचितं काव्यमिदमपाठीत्।

मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसस्तृष्णा न कृष्णार्चने
स्तब्धः[1] शम्भुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो विधातृग्रहः
नाथो नः परमर्दिनेन वदनन्यस्तेन संरक्षितः
पृथ्वीराजनराधिपादिति तृणं तत्पत्तने पूज्यते॥१

इति स्तुतिपरितोषितेनानुजग्राह। स तत्र
त्रिःसप्तकृत्वस्त्रासितम्लेछाधिपोपि द्वाविंशतिवेला-
यां स एव म्लेछाधिपतिः पृथ्वीराजराजधानीमुपे-
त्य निजदुर्द्धरस्कन्धावारेण समवात्सीत्। त्रासि-

१ A स्तब्धा

तमक्षिकेव भूयो भूयो रिपुरुपैतीति निजनृपतेरर-
तिं मनोगतामवगम्य प्रभोर्निःसीमप्रसादपात्राद्विती-
यमिवामात्रं तुङ्गनामा क्षात्रं तेजो वहन् सुभटको-
टीरः स्वप्रतिबिम्बरूपेण पुत्रेण समं म्लेछाधिपते-
रनीकं प्रविश्य निशीथसमये तस्य रिपोर्गुरूदरात्
परितः खदिराङ्गारधगधगायमानां परिखां निरीक्ष्या-
ङ्गजं जगाद । अस्यां मम प्रविष्टस्य पृष्टे पदं ददा-
नो म्लेछपतिं निगृहाणेति पितुरादेशान्ते का-
र्यमेतन्ममासाध्यतमं किं च जीवितकाङ्क्षया वप्तु-[2]
र्विपत्तिदर्शनं, तदहमस्यां विशामि भवन्त एव
तमन्तं नयन्तु । इत्युक्त्वा तेन तथा कृते स्वा-
मिकार्यं पर्याप्तप्रायं मन्यमानस्तमरातिं लीलया
निगृह्य यथागतमाजगाम । विभातभूयिष्ठायां नि-
शि विपन्नं स्वामिनं निरीक्ष्य परसैन्यं पलायांचक्रे ।
स तुङ्गसुभटस्तुङ्गप्रकृतिर्नृपतेः कदाचिन्न ज्ञापया-
मास । कस्मिन्नप्यवसरे राजमान्यतया नितान्तप-
रिचितां तुङ्गपुत्रवधूमवधूतमङ्गलवलयामालोक्य सं-
भ्रमात् पतिना पृच्छयमानोपि पयोधिरिव गम्भी-
रतया मौनमर्यादया किमप्यविज्ञपयन् निजशपथ-

२ A B वपुः [वप्तुः पितुः]

दानपूर्वं पृष्टो निजगुणपातकं दुष्करमिति तथापि प्रभोरभ्यर्थनया निवेद्यमानमस्तीत्यभिधाय तद्वृत्तान्तं प्रत्युपकारभीरुर्यथावस्थितं निवेदयामास ।

इयमुच्चधियामलौकिकी
महती कापि कठोरचित्तता ।
उपकृत्य भवन्ति निःस्पृहाः
परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ १ ॥

इति तुङ्गसुभटप्रबन्धः ॥ अथ कदाचित्तस्य म्लेच्छपतेः सूनुर्नृपतिः पितुर्वैरस्य स्मरन्, सपादलक्षक्षितिपतिर्विग्रहकाम्यया सर्वसामग्र्या समुपेतः पृथ्वीनाथस्य नासीरवीरधनुर्द्धरशरैः प्रावृषेण्यधाराधरधारासारैरिव तस्मिन्ससैन्ये त्रासिते पृथ्वीराजस्तदा तदानुपदिकीभावं भजन्, महानसाधिकृतपञ्चकुलेन विज्ञापितं करभीणां सप्तशत्यापि महानसपरिस्पन्दः सुखेनोह्यते नातः कियतीभिः करभीभिः प्रभुः प्रसीदत्विति विज्ञप्तो नृपतिर्म्लेच्छपतिमुच्छेद्य भवदभ्यार्थिताः करभीः प्रसादीकरिष्यामीति तत्संबोध्य पुनः प्रयाणं कुर्वन् सोमेश्वरनाम्ना प्रधानेन भूयो भूयो निषिध्यमानः, तत्पक्षपातभ्रा-

१ A सुखेनोह्यते ततः

न्त्या नृपतिना निगृहीकर्णः, तदत्यन्तपराभवात् तस्मिन् प्रभौ सामर्षो म्लेच्छपतिं प्राप्य तदभिभवप्रादुःकरणतस्तान् विश्वस्तान् पृथ्वीराजस्कन्धावारसन्निधौ समानीय पृथ्वीराजराजस्यैकादश्युपवासकृतपारणादनु सुप्तस्य तन्नासीरवीरैः सह समरसंरम्भे म्लेच्छाधिपतीनां जायमाने निर्भरनिद्रायमाणस्तुरुष्कैर्नृपतिर्निबध्य स्वसौधं नीतः । पुनरप्येकादश्युपवासपारणके नृपतेर्देवार्चनावसरे म्लेच्छराजेन प्रहितं तत्र पात्रीकृतमांसपाकं गुरूदरान्तर्नियुज्य तदैव देवताराधनवैयग्र्ये सति शुनापह्रियमाणे तस्मिन् पिशिते किं न रक्षसि यामिकैरित्यभिहितः करभीणां सप्तशत्या दुर्वहं यत्पुरा मम महानसं तत्सांप्रतं दुर्दैवयोगादीदृशीं दुर्दशां प्राप्तमिति कौतुकाकुलितमानसो विलोकयन्नस्मीति तेनोक्ते किं काचिदद्यापि त्वय्युत्साहशक्तिरवशिष्यत इति तैर्विज्ञप्ते यदि स्वस्थाने गन्तुं लभेत तदा दर्शयामि वपुःपौरुषमिति यामिकैर्विज्ञप्तो म्लेच्छभूपतिस्तत्साहसं दिदृक्षुस्तदीयां राजधानीमानीय पृथ्वीराजं तत्र राजसौधे यावदभिषेक्ष्यति तावत्तत्र चित्रशालायां शूकरनिवहैर्हन्यमानान् म्लेच्छानालो-

क्यामुना मर्माभिघातेनात्यन्तपीडितस्तुरुष्कपार्थिवः पृथ्वीराजं कुठारशिरश्छेदपूर्वं संजहार ॥

इति नृपतिपरमर्दिजगद्देवपृथ्वीपतीनां प्रबन्धाः ॥

अथ शतानन्दपुरे परिखीभूतजलधौ श्रीमहानन्दो नाम राजा मदनरेखेति तस्य राज्ञी अन्तःपुरप्राचुर्यात् पतिसंवननकर्म[1]निर्माणव्याप्रत्या[2] नानाविधान् वैदेशिकान् कलाविदश्च पृच्छन्ती कस्यापि यथार्थवादिनः सत्यप्रत्ययस्य कार्मणकर्मणे किंचित्सिद्धयोगमासाद्य तत्प्रयोगावसरे[3] ॥

मन्त्रमूलबलात्प्रीतिः पतिद्रोहोऽभिधीयते ।

इति वाक्यमनुस्मरन्ती सतीव तद्योगचूर्णं जलधौ न्यधत्त । अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति तद्भेषजमाहात्म्याद्वशीकृतो वारिधिरेव मूर्त्तिमान् निशि तामुपेत्य रेमे । इत्थमकस्मादाधानवर्ती प्रतीकैस्तद्विधैर्निर्णीय सकोपो भूपो यावत्तस्याः प्रवासादिदण्डं कमपि विमृशति तावत्तस्याः संनिहिते निधननिर्बन्धे प्रत्यक्षीभूय जलधिरधिष्ठातृदैवतमहमिति स्वं ज्ञापयन् मा भैषीरिति तामाश्वास्य प्रति नृपं प्राह ।

---

१ वशीकरणकर्म २ A प्राप्त्या ३ D प्रयोजनावसरे

विवाहयित्वा यः कन्यां कुलजां शीलमण्डिताम् ।
समदृष्ट्या न पश्येत स पापिष्ठतरः स्मृतः ॥ १ ॥

इति त्वामवज्ञाकारिणं प्रलयकालमुक्तमर्यादया सान्तःपुरपरीवारं मज्जयिष्यामीत्यभिधाय क्वचित् क्वचित् पयांस्यपहृत्यान्तरीपान् प्रादुश्चकार । ता[illegible] सर्वाण्यपि लोकेषु कौङ्कणानीति प्रसिद्धानि ॥ इति कौङ्कणोत्पत्तिप्रबन्धः ॥

अथ पाटलीपुत्रपत्तने वराहनामा कश्चिद्ब्राह्मणाङ्गभूः आजन्म निमित्तज्ञानश्रद्धालुर्दुर्गतत्वादसून् रक्षितुं पशून् चारयन् क्वापि शिलातले लग्नमालिख्याकृततद्विसर्जनः प्रदोषकाले गृहमुपेतः। कृतसमयोचितकृत्यो निशीथकाले भोजनायोपविष्टो लग्नविसर्जनमनुस्मृत्य निरातङ्कवृत्त्या तत्र याति तावत्तदुपारि पारीन्द्रमप्युपविष्टमवगणय्य तदुदराधोभागे पाणिं प्रक्षिप्य लग्नं विमृजन् सिंहरूपमपहाय प्रत्यक्षीभूय रविरेव वरं वृणु इत्युवाच । अथ समस्तनक्षत्रग्रहमण्डलं दर्शयेति वरं प्रार्थयमानः स्वविमानेऽधिरोप्य तत्रैव नीतो वत्सरान्ते यावद्ग्रहाणां वक्रातिचारोदयास्तमनादीन् भावान् प्र-

१ A पोटलापुत्र.

क्षरूपान् परीक्ष्य पुनरिहायातो मिहिरप्रासादाद्वराह-
मिहिर इति प्रसिद्धाख्यः श्रीनन्दनृपतेः परमां मा-
न्यतां दधानो वाराहीसंहितेति नवं ज्योतिःशास्त्रं
रचयांचकार। अथ कदाचित्स निजपुत्रजन्मावसरे
निजगृहे घटिकां निवेश्य तया शुद्धजन्मकाललग्नं
निर्णीय जातकग्रन्थप्रमाणेन ज्योतिश्चक्रे। स्वयं प्र-
त्यक्षीकृतग्रहचक्रज्ञानबलात्तस्य सूनोः संवत्सरशत-
प्रमाणमायुर्निर्णीतवान्। जन्ममहोत्सवे चैकं श्री-
भद्रबाहुनामानं जैनाचार्यं कनीयांसं सोदरं विहाय
नृपप्रभृतिकः स कोपि नास्ति य उपायनपाणिर्न
जगाम। स निमित्तविज्जिनभक्ताय शकडालम-
न्त्रिणे तेषां सूरीणामनागमनकारणमुपालम्भगर्भि-
तं जगौ। तेन ज्ञापितास्ते महात्मानः संपूर्णश्रु-
तज्ञानकरतलकलितामलकफलवत्कालत्रयास्तस्य
शिशो[1]र्विंशतितमे दिने बिडालान्मृत्युमुपदिशन्तो
वयं नागता इति तेषामुपदेशभूतां वाचं वराहमि-
हिराय निवेदितायां, ततः प्रभृति निजकुटुम्बं त-
स्य शावस्यावश्यकीं तां विपदं निरोद्धुं बिडालर-
क्षायै शतश उपायान्कुर्वन्नपि निर्णीते दिने निशी-

१ शिशोः

धेऽकस्माद्बालमूर्ध्नि पतितयार्गलया स बालः परलोकमवाप। ततस्तच्छोकशङ्कुमुधिादिर्धवः श्रीभद्रबाहुगुरवो यावत्तद्गेहमायान्ति तावत्तद्गृहाङ्गणे समस्तनिमित्तशास्त्रपुस्तकान्येकत्र पिण्डीकृतानि संनिहितदहनान्यालोक्य किमेतदिति पृष्टः सांवत्सरः समत्सरस्तान् जैनमुनीनुपालम्भयन् एतानि संदेहकारीणि धक्ष्याम्येव यैरहमपि विप्रलब्धस्तेनेति सनिर्वेदमुदिते तैः श्रुतज्ञानबलात्तज्जन्मलग्नं सम्यक् तस्मै निवेद्य सूक्ष्मेक्षिकया तद्ग्रहबले ज्ञापिते विंशतिदिनान्येव भवन्ति। इत्थं विरक्तावपनीतायां स ज्योतिषिक[1] इति जगौ। यद्भवद्भिर्बिडालान्मृत्युरुपदिष्टस्तदेव व्यभिचारीति तेनाभिहिते तत्रार्गलां तामानाय्य तत्रोत्कीर्णं बिडालं दर्शयन्तो भवितव्यताव्यत्ययः किं कदापि भवतीति महर्षिभिरभिदधे। कस्मात् रुद्यते गतः कः परमाणवोऽनपायाः संस्थानविशेषनाशजन्मा शोकश्चेन्न कदापि मोहितव्यम्।

अभावप्रभवैर्भावैर्मायाविभवभावितैः।
अभावनिष्टं पर्यन्ते सतां न क्रियते तमः॥

---

१ ज्योतिर्विद्

इत्युक्तियुक्तिभ्यां प्रबोध्य ते महर्षयः स्वं पदं भेजुः। इत्थं बोधितस्यापि तस्य मिथ्यात्वध्वान्तान्तरितस्य कनकभ्रान्तिरिव तथात्राप्युन्मत्सरोच्छेकात्तद्भक्तानभिचारकर्मणा कांश्चन पीडयन् कांश्चन व्यापादयन् तद्वृत्तान्तं तेभ्यो ज्ञानातिशयादवधार्योपसर्गहरं पासमिति नूतनं स्तोत्रं रचयांचक्रुः॥ इति वराहमिहिरप्रबन्धः॥

अथ ढङ्काभिधानभूभृति रणसिंहनामा राजपुत्रस्तन्नन्दनां भूपलनाम्नीं सौन्दर्यनिर्जितनागलोकबालामालोक्य जातानुरागतया तां सेवमानस्य तस्य वासुकेः सुतो नागार्जुननामा समजनि। तेन पातालपालेन सुतस्नेहमोहितमनसा सर्वासामप्यौषधीनां फलानि मूलानि दलानि च भोजितस्तत्प्रभावान्महासिद्धिभिरलंकृतः सिद्धपुरुषतया पृथ्वीं विगाहमानः शातवाहननृपतेः कलागुरुर्गरीयसीं प्रतिष्ठामुपागतोपि गगनगामिनीं विद्यामध्येतुं श्रीपादलिप्तपुरे पादलिप्ताचार्यान् सेवमानो व्रतमतिभोजनावसरे पदे लेपप्रमाणेन गगनोत्पातितान् श्रीअष्टापदप्रभृतीनि तीर्थानि नमस्कृत्य तेषां स्वस्थानमुपेयुषां पादौ प्रक्षाल्य ज्ञातसप्तोत्तरशतसंख्यम-

हौषधीनामास्वादवर्णघ्राणादिभिर्निर्णीय च गुरून- वगणय्य कृतपदलेपः कृकवाकुकलापिवदुत्पत्यावटे निपतंश्च तद्व्रणश्रेणिजर्जरिताङ्गो गुरुभिः किमेतदित्य- नुयुक्तो यथावद्वृत्तान्तं निवेदयन् तच्चातुर्यचमत्कृतचे- तोभिस्तच्छिरसि पद्महस्तदानपूर्वकं षाष्टीकतन्दुलो- दकेन तानि भेषजान्यभ्यञ्ज्य तत्पादलेपाद्गगनगा- मी भूया इति तदनुग्रहादेकां सिद्धिमासाद्य श्रीपार्श्वनाथपुरतः साध्यमानो रसः समस्तस्त्रै- णलक्षणोपलक्षितपतिव्रतवनितामर्द्यमानः कोटि- वेधी भवतीति तन्मुखादाकर्ण्य च यत्पुरा समुद्रविजयदाशार्हेण त्रिकालवेदिनः श्रीनेमि- नाथस्य मुखान्महातिशायि श्रुत्वा श्रीपार्श्वनाथ- बिम्बं रत्नमयं निर्माप्य श्रीद्वारवत्यां प्रासादे न्यस्तं, द्वारवतीदाहानन्तरं समुद्रेण प्लावितायां तस्यां पुरि तत्र समुद्रे तस्मिन्बिम्बे तथैव विद्यमाने कान्तीयसांयात्रिकस्य धनपतिनाम्नो यानपात्रे दे- वतातिशयात् स्खलिते इह जिनबिम्बमस्तीति दिव्यवाचा निर्णीय नाविकांस्तत्र प्रक्षिप्य सप्तसंख्यै- र्मतन्तुभिः सन्दानितमुद्धृत्य निजायां पुरि चि- न्तातीतलाभात् स्वयंकृतप्रासादे न्यस्तवान् । तत्स-

र्वातिशायिबिम्बं नागार्जुनः स्वसिद्धरससिद्धये प-
हृत्य सेढीतटिन्यास्तटे तदेव विन्यस्य तत्पुरतो
रससाधनाय श्रीसातवाहनस्यैकपत्नीं चन्द्रलेखा-
भिधानां प्रतिनिशं सिद्धव्यन्तरसान्निध्यात्तत्रानीय
रसमर्दनं कारयति स्म । इत्थं भूयो भूयस्तत्र या-
तायाते सति बन्धुबुद्ध्या सा नागार्जुनपार्श्वे तदौ-
षधीनां मर्दनहेतुं पृच्छती, सोपि स्वकल्पनया को-
टिवेधरसस्य यथावस्थितं वृत्तान्तं निवेदयन ,तस्या-
श्च वचनगोचरातीतं सत्कारं कुर्वाणोनन्यसामान्य-
सौजन्यं प्रवर्द्धयामास । अथ कदाचित्तया निजा-
ङ्गजयोरस्मिन् वृत्तान्ते निवेदिते तौ तल्लुब्धौ राज्यं
परित्यज्य नागार्ज्जुनसमलंकृतां भुवमागतौ कैत-
वेन तस्य रसस्य जिघृक्षया गुप्तवेषौ यत्र नागा-
र्जुनो भुङ्क्ते तत्र तामर्थदानेन परितोष्य रसवार्त्तां
पृच्छतः । सा च तज्जिज्ञासया तदर्थं सलवणां रस-
वतीं कुर्वती षण्मास्यां व्यतीतायां तस्मिन् क्षा-
रामिति रसवतीं दूषयति सति, इङ्गितैः सिद्धं रस-
मिति ताभ्यां निवेदितवती । अथ प्रतिप्रन्नभागिने-
याभ्यां रसग्रसनलालसाभ्यां वासुकिना निर्णीत-

[१ रसवतीविधायिनीं कांचित्]

दर्भाङ्कुरमृत्युरिति परपरया ज्ञाततत्त्वाभ्यां तेनैवं शस्त्रेण तथैव स निजघ्ने। स रसः संप्रतिष्ठितत्वा-द्दैवताधिष्ठानाच्च[१] तिरोहितो बभूव। यत्र स रसस्त-म्भितस्तत्र स्तम्भनकाभिधानं श्रीपार्श्वनाथतीर्थं र-सादप्यतिशायि सकललोकाभिलषितफलप्रदं। ।-तः कियता कालेन तद्बिम्बं वदनमात्रवर्जं भूम्यन्त-रितं बभूव। अथ श्रीशासनदेवतादेशात् षण्मासीं यावदाचाम्लानि निर्म्माय कठिनीप्रयोगेण नवाङ्ग-वृत्तौ निवृत्तायां श्रीअभयदेवसूरीणां वपुषि प्रादुर्भूते प्रभूतरोगे पातालपालः श्रीधरणेन्द्रनामा सितस-र्परूपमास्थाय तद्वपुर्जिह्वया विलिह्य[२] प्रसद्य निरा-रामयीकृत्य तत्तीर्थं श्रीमदभयदेवसूरीणामुपदिदेश। श्रीसंघेन सह समागतास्तत्र ते सूरयः प्रस्रवन्तीं सुरभिं विलोक्य गोपालबालैर्निवेदितायां भुवि न-वं द्वात्रिंशतिकास्तवं कुर्वन्तस्त्रिंशत्तमवृत्तेन तत्र श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रादुश्चक्रुः। देवतादेशेन[३] तद्वृत्तं गोप्यमेव निर्ममे॥

यन्मार्गेऽपि चतुःसहस्रशरदो देवालये योऽर्चितः

---

१ B D संप्रतिष्ठितदेवताधिष्ठानवशात् २ A लेलिह्य ३ A देवतावशेन

स्वामी वासववासुदेववरुणैः स्वावासमध्ये[1] ततः।
कान्त्यामिभ्यधनेश्वरेण महता नागार्ज्जुनेनार्चितः[2]
पायात्स्तम्भनके पुरे स भवतः श्रीपार्श्वनाथो
जिनः॥ १ ॥

इति नागार्ज्जुनोपत्तिस्तम्भनकतीर्थावतारप्रबन्धौ॥

अथावन्त्यां पुरि कश्चिद्विप्रः पाणिनिव्याकरणोपाध्यायतां कुर्वाणः सिप्रासरित्प्रान्तवर्त्तिचिन्तामणिगणेशप्रणामगृहीताभिग्रहः छात्रैः फक्किकाव्याख्यानप्रश्नादिभिरुद्वेजितः कदाचित् प्रावृषि तस्या सरितः पूरे प्रसर्पति कृतझम्पापातो दैवात् संघटितवृक्षस्तन्मूले करावलम्बनस्तरीमासाद्य प्रत्यक्षं परशुपाणिं प्रणमन् तेन तत्साहसानुष्ठानेन वरं वृणीष्वेत्यादिष्टः पाणिनिव्याकरणस्योपदेशं प्रार्थयमानस्तेन तथेति प्रतिपद्य खटिकार्पणपूर्वं[3] प्रतिदिनं व्याकरणे व्याख्यायमाने षण्मासपर्यन्ते व्याकरणे समर्थिते सति लम्बोदरं निर्विलम्बमनुज्ञाप्य प्रथमादर्शं सहादाय[4] तां पुरीं प्रविश्य स्थण्डिले कस्यापि पुरस्य निषण्ण एव सुष्वाप। ततः प्रत्यूषे प्रे-

१ A यो वार्द्धिमध्ये २ C अश्चितः ३ A षष्टिकार्पणपूर्वं
४ A सहादीयतां

ष्याभिस्तं तथावस्थितं प्राप्य[1] विपणिरमणी तद्वृ-त्तान्तं ज्ञापिता[2] सती ताभिरेव समानीय प्रेङ्खो-लपल्यङ्के मुक्तः । अहोरात्रत्रयान्ते किंचित्त्यक्तनिद्र-श्चित्रशालादिचित्रं चित्रकारि पश्यन् स्वर्लोकसमु-त्पन्नमात्मानं मन्यमानस्तया पणहरिणीदृशा ज्ञापि-तवृत्तान्तः स्नानपानभोजनादिभिर्भक्तिभिः परितो-षितो नृपसभायां समुपेतः पाणिनिव्याकरणं य-थावस्थितं व्याचक्षाणो नृपप्रभृतिपण्डितैरशेषैः स-त्क्रियमाणस्तदुपात्तं सर्वस्वं तस्यै समर्पयामास ।

अथ तस्य क्रमेण चतुर्णां वर्णानां स्त्रियश्चत-स्रः प्रिया अभवन् । तथा क्षत्रियाङ्गजः श्रीविक्र-मार्कः शूद्रीसुतो भर्तृहरिः[3] स हीनजातित्वात् भूमिगृहस्थो गुप्तवृत्त्याध्याप्यते। अपरे त्रयः प्रत्यक्षाः पाठ्यन्ते एवं भर्तृहरिसंकेतेन तेषामध्याप्यमा-नानां ॥

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।

इति पाठ्यमाने भर्तृहरी रज्जुसंकेतेऽसंजायमा-ने प्रत्यक्षच्छात्रैस्त्रिभिरुत्तरार्द्धे पृच्छ्यमाने कुपितः उपाध्यायं रे वेश्यासुत अद्यापि रज्जुसंकेतं न कु-

---

१ D प्रेक्ष्य २ B C तं वृत्तान्तं ज्ञापिता ३ A भर्तृहरः नृहरः

रुषे इत्याक्रुषन् प्रत्यक्षीभूय शास्त्रकारं निन्दन्

आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योपि गरीयसः ।
गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥ १

इति पाठाद्वित्तस्यैकामेव गतिं मेने । तेन भर्तृहरिणा वैराग्यशतकादिप्रबन्धा भूयांसश्चक्रिरे ॥
इति भर्तृहर्युत्पत्तिप्रबन्धः ॥

अथ श्रीधारायां मालवमण्डनस्य श्रीभोजराजस्यायुर्वेदवेदी कश्चित् वाग्भटनामायुर्वेदोदितानि कुपथ्यानि विधाय तत्प्रभावात् रोगान् प्रादुःकृत्य पुनस्तन्निग्रहाय सुश्रुतविश्रुतैर्भेषजैः पथ्यैश्च तान्निगृह्य नीरमन्तरेण कियत्कालं जीव्यते इति परीक्षार्थं तत्परिहृत्य दिनत्रयान्ते पिपासापीडितताल्वोष्ठपुट इत्यपाठीत् ॥

क्वचिदुष्णं क्वचिच्छीतं क्वचित्क्वथितशीतलम् ।
क्वचिद्भेषजसंयुक्तं वारि क्वापि न वारितम् ॥ १ ॥

इति वारिसत्कारकारि वाक्यमिदमपाठीत् । तेन निजानुभूतो वाग्भटनामा प्रबन्धश्चक्रे । तस्य जामातापि लघुवाहडः श्वसुरेण वृद्धवाहडेन-

---

१ B इत्याक्रुष्टः २ A भर्तृहरिरज्जुसकेतं न कुरुषे इत्यादिष्टः स प्रत्यक्षीभूय धरासुकारं

सह राजमन्दिरे प्रयातः प्रत्यूषकाले श्रीभोजस्य शरीरचेष्टितं[1] विलोक्य बृहद्बाहडेनाद्य नीरुजो यूयमित्युक्ते लघोर्मुखभङ्गं विलोक्य श्रीभोजेन कारणं पृष्टः स स्वामिनः शरीरेऽद्य निशाशेषे कृष्णच्छायाप्रवेशसूचितो राजयक्ष्मणः प्रवेशोऽभूदिति दैवतादेशेनातीन्द्रियं भावं[2] विज्ञपयन्, तत्कलाकलापचमत्कृतेन राज्ञा तस्य व्याधेः प्रतीकारस्तयानुयुक्तः लक्षत्रयमूल्यं रसायनं निवेदयन्, षड्भिर्मासैस्तावता द्रव्यव्ययेन परमादरेण च तस्मिन् रसायने सिद्धे प्रदोषसमये तद्रसायनं काचमये कुम्पके न्यस्य नरेन्द्रपल्यङ्के निधाय प्रत्यूषे देवतार्चनानन्तरं तद्रसायनमत्तुमिच्छुः रसायनपूजावर्द्धापनाद्यनु सज्जीकृतायां समग्रसामग्र्यां स लघुरगदंकारी केनापि कारणेन तं काचकुम्पकं भूमावास्फाल्य बभञ्ज। आः किमेतदिति राज्ञोक्ते रसायनपरिमलादेव पलायिते[3] व्याधौ व्याधेरभावाद्धातुक्षयकारिणानेन वृथा स्थापितेनालं यद्द्या शर्वरीविरामे सति सा पूर्वोक्ता कृष्णा छाया

---

१ A शारीरेङ्गितं २ A दैवताशयेन B मात्मीयभवं
३ D पलायमाने

प्रभोर्वपुरपास्य दूरं गतैव दद्दशे इत्यर्थे देवः प्रमाणमिति तदीयसत्यप्रत्ययेन पारितोषितो राजा दारिद्र्यद्रोहि पारितोषिकं प्रसादीचकार ॥ अथ ते सर्वव्याधयस्तेन चिकित्सितेन भूतलादुच्छेदिताः स्वर्लोकेऽश्विनीकुमारवैद्ययोः स्वपराभवं निजगदुः॥ अथ तौ तया प्रवृत्त्या चित्रीयमाणमानसौ नीलवर्णविहङ्गमयुग्मीभूय व्याधिप्रतिभटस्य वाग्भटस्य धवलगृहवातायनतले वलभ्यां निविष्टौ कोऽरुक् शब्दं चक्रतुः ॥ ततः स आयुर्वेदवेदी नेदीयांसं तदीयशब्दं साभिप्रायं चेतसि चिरं विचिन्त्य।

अशाकभोजी घृतमत्ति योन्धसा
पयोरसान् शीलति नात्ति योम्भसा ॥
अभुक् विभुक् नापकृतां विदाहिनां[1]
चलत्प्रभुक् जीर्णभुगल्पसारभुक् ॥ १ ॥

इत्यभाणि। भणितानन्तरं चमत्कृतचित्तौ तौ प्रयातौ। पुनर्द्वितीयादिने द्वितीयवेलायां तादृक्पक्षिरूपं विधाय प्राकृतनशब्दरूपं कुर्वाणौ समायातौ वैद्यगृहे पुनस्तयोर्वचः, प्रतिवचः।

---

१ A आभुक् विरुट् नावकृतां B अभुक् विभुक् नावकृतां

वर्षासु यस्तिष्ठति शरदि पिबति हेमन्तशिशिर-
योरत्ति ।
माद्यति मधुनि ग्रीष्मे स्वपिति भवति च खग
सोरुक् ॥

इति भणितानन्तरं पुनरेव गतौ । तृतीयदिने योगीन्द्ररूपं कृत्वा तद्गृहे समागतौ तयोर्वचः ।

अभूमिजमनाकाशमहन्तव्यमवारिजम् ।
संमतं सर्वशास्त्राणां वद वैद्य किमौषधम् ॥

पुनर्वैद्यवचः

अभूमिजमनाकाशं पथ्यं रसविवर्जितम् ।
पूर्वाचार्यैः समाख्यातं लङ्घनं परमौषधम् ॥ १ ॥

तेन[1] चमत्कृतचित्तौ वैद्यौ प्रत्यक्षीभूय यथाभिमतं वरं वितीर्य स्वस्थानं भेजतुः ॥

इति वैद्यवाग्भटप्रबन्धः ॥

अथ घामणउलिग्रामवास्तव्यो[2] धाराभिधानः कोऽपि नैगमः श्रिया वैश्रमणस्पार्द्धिष्णुः संघाधिपत्यमासाद्य माद्यद्द्रविणव्ययव्यतिकरजीवितजीवलोकः पञ्चभिरङ्गजैः समं श्रीरैवताचलोपत्यका-

१ A तेन निजाभिप्रायसदृशप्रत्युत्तरदानेन २ A घारणउलिग्रामे वास्तव्यो

यां विहितावासः दिगम्बरभक्तेन केनापि गिरिनगरराजेन सिताम्बरभक्त इति स स्खल्यमानस्तद्द्वयोः सैन्ययोः समरसंरम्भे प्रवर्त्तमाने सति अमानेन रणरसेन[१] युद्धमाना देवभक्तया वल्लभतया प्रोत्साहितसाहसा विपद्य ते पञ्चपुत्राः पञ्चापि क्षेत्रपतयो बभूवुः। तेषां क्रमेण नामानि। कालमेघः १ मेघनादः २ भैरवः ३ एकपदः ४ त्रैलोक्यपादः ५ इति बभूवुः। तीर्थप्रत्यनीकं पञ्चतां नयन्तस्ते पञ्चापि गिरेः परितो विजयन्ते स्म। अथ तत्पिता धाराभिधान एक एवावशिष्टः कन्यकुब्जदेशे गत्वा श्रीबप्पहट्टिसूरीणां व्याख्याक्षणप्रक्रमे श्रीसंघस्याज्ञां दत्तवान् यद्रैवतकतीर्थे दिगम्बराः कृतवसतयः सिताम्बरान् पाषण्डिरूपान् परिकल्प्य पर्वताधिरूढान्नेच्छन्ति[२] अतस्तान् निर्जित्य तीर्थोद्धारं कृत्वा निजदर्शनप्रतिष्ठापरैर्व्याख्याक्षणो विधेय इति तद्वचनेन्धनप्रोज्ज्वलितप्रतीपज्वलनां[३] नृपतिं सहादय तेन समं तां भूधरधरामवाप्य सप्ताभिर्दिनैर्वादस्थलेन दिगम्बरान् पराजित्य श्रीसंघसमक्षं श्रीअम्बिकां प्रत्यक्षीकृत्य

१ A मरणरसेन २ पर्वतेधिरोढुं न ददन्ति D पर्वतोधिरोहं ३ C प्रतिपज्वलनाः

एक्कोवि नमुक्कारो उज्जन्तसेलसिहरे इत्यादितदुक्तां गाथामाकर्ण्य सिताम्बरदर्शने स्थापिते सति पराभूता दिग्वसना बलानकमण्डपात् झम्पापातं वितेनुरीति क्षेत्राधिपत्युत्पत्तिप्रबन्धः ॥

अथ कदाचिद्भवान्या भव इति पृष्टः, यत्त्वं कियतां कार्पटिकानां राज्यं ददासीति तद्वाक्यादनु-यो लक्षसंख्यानामपि एक एव वासनापरस्तस्य वै राज्यमहं वितरामीति प्रत्ययदर्शनाय गौरीं पङ्कमग्नां जरद्गवीं विधाय स्वयं नररूपेण तटस्थः पान्थांस्तामुद्धर्तुमाकारयन् तैरासन्नसोमेश्वरदर्शनोत्कैरुपहस्यमानः केनापि कृपावता पथिकवृन्देन तस्यामुद्धर्तुमारब्धायां सिंहरूपेण शिव एव तान् त्रासयन् कश्चिदेक एव पथिको मृत्युमप्याहत्य तस्या गोः समीपं नौज्झत् स एव राज्यार्ह इति पृथक् गौर्या दर्शित इति वासनाप्रबन्धः ।

अथ कश्चित्कार्पटिकः सोमेश्वरयात्रायां व्रजन् पथि लोहकारौकसि प्रसुप्तः। तस्य लोहकारस्य भार्या पतिं निहत्य कृपाणिकां कार्पटिकशीर्षे निदधती बुम्बारवमकरोत् । आरक्षकेण तत्रागत्य तस्यापराधिनः करौ छिन्नौ स देवस्योपालम्भनपरः निशि

प्रत्यक्षीभूयेत्युक्तः। शृणु त्वया प्राग्भवे कदाचिदजा केनापि एकेन सोदरेण पाणिभ्यां श्रवणयोर्घृता तदपरेण मारिता ततः सा अजा मृत्वा इयं योषिदजनि येन व्यापादिता स साम्प्रतं पतिरभूत् यत्त्वया तदा कर्णौ विधृतौ तदा तव समागमे जाते सति करौ छिन्नौ तदा कथं ममोपालम्भ इति कृपाणिकाप्रबन्धः॥

पुरा शङ्खपुरनगरे श्रीशङ्खा नाम नृपतिस्तत्र नामकर्मभ्यां धनदः श्रेष्ठी स कदाचित्करिकर्णताल-तरलां कमलां विमृश्योपायनपाणिर्नृपोपान्तमुपेत्य तं परितोष्य च तत्प्रसादीकृतायां भुवि चतुर्भिर्नन्दनैः सह समालोच्य सुलग्ने जैनप्रासादमचीकरत्। तत्र प्रतिष्ठितबिम्बानां स्थापनां विधाय तस्य प्रासादस्य समारचनाय बहून्यायद्वाराणि रचयन् तत्सपर्याकुलतया नानाविधकुसुमवृक्षावलीसमलंकृतमभिराममारामं च निर्माप्य तच्चिन्तकेषु नियुक्तेषु उदिते प्राक्तनान्तरायकर्मणि क्रमात् संह्रियमाणसंपदधमर्णतया तत्र मानम्लानिमाकलय्यानतिदूरवर्त्तिनि क्वापि ग्रामे कृतवसतिर्नगरयातायातेन सुतोपात्तजीविकः कियन्तमपि कालमति-

वाहितवान्। अथान्यस्मिन्नवसरे संनिहिते चातुर्मासिकपर्वणि तत्र यायिभिः सुतैः समं स धनदः शङ्खपुरं प्राप्य निजप्रासादसोपानमाधिरोहन् निजारामपुष्पलाविकयोपायनीकृतपुष्पचतुःसारिकः परमानन्दनिर्भरस्ताभिर्जिनेन्द्रमभ्यर्च्य निशि गुरूणां पुरः स्वं दौस्थ्यममन्दं निन्दन् तैः प्रदत्त[illegible]र्दियक्षाकृष्टिमन्त्रोऽन्यदा कृष्णचतुर्दशीनिशीथे तमेव मन्त्रमाराधयन् प्रत्यक्षीकृतात् कपर्दियक्षात् गुरूपदेशतश्चतुर्मासकावसरे पुष्पचतुःसारिकपूजापुण्यफलं देहीति प्रार्थयन् एकस्यापि पूजाकुसुमस्य पुण्यफलं सर्वज्ञेन विना नाहं वितरीतुं प्रभूष्णुरिति किं तु कपर्दियक्षस्तस्य साधर्मिकस्यातुल्यवात्सल्यसंबन्धे तद्धाम्नि चतुर्षु कोणेषु सुवर्णपूर्णान् चतुरः कलशान् निधीकृत्य तिरोदधे। स प्रातः स्वसद्मनि समागतः धर्मदानपराणां नन्दनानां तद्द्रव्यं समर्पयामास। तेपि निर्बन्धात् पितुः पार्श्वे तद्वैभवलाभहेतुं पृच्छन्तस्तेषां हृदि धर्मप्रभावाविर्भावाय जिनपूजाप्रभावतः परितुष्टेन कपर्दियक्षेण प्रसादीकृतां तां संपदं निवेदयामास। तेपि संपन्नसंपत्तयस्तदेव जन्मनगरं

१ चतुःसारिकाभिः २ D तद्धाम्निश्चतुः

समाश्रित्य निजधर्मस्थानसमारचनपराः जिनशासनप्रभावनां विविधां कुर्वन्तो वैधर्मिकाणामपि मनस्सु जिनधर्मं निश्चलीचक्रुरिति श्रीवीतरागपूजायां धनदप्रबन्धः ॥

इत्याचार्यश्रीमेरुतुङ्गाविरुते प्रबन्धचिन्तामणौ विक्रमादित्याद्युदितपात्रविवेचनप्रमुखजिनपूजायां धनदप्रबन्धपर्यन्तवर्णनो नाम प्रकीर्णकाभिधानः पञ्चमःप्रकाशःसमार्थितः ॥ ग्रंथाग्रं ३०००.

दुःप्रापेषु बहुश्रुतेषु गुणवद्वृद्धेषु च प्रायशः
शिष्याणां प्रतिभाभियोगविगमादुच्चैःश्रुते सीदति
प्राज्ञानामथ भाविनामुपकृतिं कर्तुं परामिच्छता
ग्रन्थः सत्पुरुषप्रबन्धघटनाच्चक्रे सुधामत्रवत् ॥ १

प्रबन्धानां चिन्तामणिरयमुपात्तः करतले
स्यमन्तस्य भ्रान्तिं रचयति चिरायोपनिहितः ।
हृदि न्यस्तःशास्तां सृजति विमलां कौस्तुभकलां
तदेतस्माद्ग्रन्थाद्भवति विबुधः श्रीपतिरिव ॥ २

यथा श्रुतं संकलितः प्रबन्धै—
र्ग्रन्थो मया मन्दधियापि यत्नात् ।
मात्सर्यमुत्सार्य सुधीभिरेव
प्रज्ञाङ्कुरैरुन्नतिमेव नेयः — ३

१ ब्राह्मणानां

यावद्दिवि कितवाविव रविशशिनौ क्रीडतो ग्रहकपर्दैः
ग्रन्थस्तावन्नन्दतु सूरिभिरुपादिश्यमानोयम् ॥ ४॥
नृपश्रीविक्रमकालातीतसंवत् १३६१ वर्षे फाल्गुन-
सुदि १५ रवावद्येह श्रीवर्द्धमानपुरे चिन्तामा-
णिग्रन्थः समाप्तः

---

१ A त्रयोदशस्वब्दशतेषु चैक-
षष्टयाधिकेषु क्रमतो गतेषु ।
वैशाखमासस्य च पूर्णिमायां
ग्रन्थः समाप्तिं गमितो मितोयम् ॥ १ ॥

समाप्तम् .

अपूर्णपुस्तकाभ्यां पाठान्तराणि तदन्यद्वेद्यं च यथा

पत्रे	पङ्क्तौ.	मुद्रिते. दृष्टे.
१	६	गुम्फान—ग्रन्थान् A B
१	१०	श्रीधर्मदेवः—श्रीधर्मदेवैः शतघोदितेति वृत्तैश्च A श्रीधर्मदेवः शतघोदितेति वृत्तैश्च B
१	१३	प्रदर्शितवान—विनिर्मितवान् A अत्र निर्मितवान् B
२	८	सुसंप्रदायाहूर्वे—सुसंप्रदायारव्ये A सुसंप्रदायदृष्टे B
२	९	अन्त्यः—अन्तः B
२	१५	विक्रमादि—क्रमविक्रमादि B
२	१७	द्रुतोप्यनिनीतिपर सन्परः शतैः—द्रुतः परशतैः B
३	१	अनुपक्रममानः—अक्रमानः A
३	२	भट्टमात्राभिन्नमहायो—भट्टमात्रसहायो A B
३	३	प्रवरनामानि नगरे—प्रवरनाम्नि प्रवरनगरे A B
३	५	पुण्यश्रवणपूर्वं—पुण्यश्रवणात्पूर्वं A पुण्यश्रवणापूर्वं B
३	९	सहादाय—समादाय A आदाय B
३	१०	यत्कश्चित—तात काश्चित् A दैवःकश्चित् B
३	१५	प्रादुरासीत् मह—प्रादुरासीत् भाग्येनाकिं न घटते॥यतः यद्यपि कृतसुकृतशतः प्रयाति गिरिकन्दरान्तरेषु नरः। करकलितदीपकलिका तथापि लक्ष्मीस्तमनु- सराति ॥ १ ॥ मह B
३	१७	शोकशङ्कुशङ्कापनोदाय—शोकापनोदाय A B

३ १९ विक्रमः सहजां—विक्रमस्तदानीं सहजां A

४ १ व्रणरोहणं—व्रणरोपणं A

४ ४ परिभ्राम्यन्—परिभ्रमन् A B

४ ४ अवन्तिपरिसरं—अवन्तिदेशपरिसरे A अवन्तिपरिसरे B

४ ८ राज्यस्य—राज्ये A

४ ११ भक्त्या वा शक्त्या—यथाशक्त्या भक्त्या वा

५ ६ भक्त्या—अत्यन्तभक्त्या A B

५ ७ एतावद्भक्ष्य—एतद्भक्ष्य A B

५ ११ विज्ञाप्य—विज्ञप्य A

५ ११ विज्ञापयिष्यामि—विज्ञपयिष्यामि A

५ १४ उपरुध्य—उपरुद्धः A B

५ १८ भोज्यादिपाकं—भोजनादिकं A B

६ १ आगतः स नृपं जगौ तद्भोज्य—आगतः। तद्भोज्य A B

६ ४ आदिष्टः स नृपं—आदिष्टः सन् अहो अस्य करिघटाविघट्टनैकपञ्चाननस्य महत्साहसं यत्सत्त्वेन किं न ज्ञायते यतः

सत्त्वैकतानवृत्तीनां प्रतिज्ञातार्थकारिणाम् ।
प्रभविष्णुर्न देवोपि किं पुनः प्राकृतो जनः ॥

एवं विमृश्य नृपं A

६ ५ अमुनाद्भुत—तवाद्भुत A B

६ ९ वन्यो—विज्ञो A

६ ९ भित्तिभागे—चित्रभागे A

६ १२ साहसाङ्क १॥ अवन्त्यां....समर्पिता—साहसाङ्क १॥ कालिदासाद्यैर्महाकविभिरित्थं संस्तूयमानश्चिरं प्रा-

ज्यं राज्यं बुभुजे ॥ सांप्रतमवसरायातां कालि-
दासमहाकवेरुत्पत्तिं संक्षेपतो ब्रूमः ॥ अवन्त्यां पुरि
श्रीविक्रमादित्यसुता प्रियङ्गुमञ्जरीनाम्नी साध्यय-
नाय पित्रा वेदगर्भनाम्नः पण्डितस्य समर्पिता A
वररुचिनाम्नः पण्डितस्य प्रदत्ता B

७ १३ अधिको विद्यतया—अधिकविद्यतया A B

८ १ करवडी—करचण्डी A B (क्वचिद्देशे भाषायां हस्त-
तलद्वययोजना करचुलीति केचित्)

८ २ अश्रुतं—अश्रुतचरं A अश्रुतपूर्वं B

८ ८ वपुःपरिकर्मपूर्वं—वपुःपरिकर्मणा सह पूर्वं A वपुःपरि-
कर्मणा पूर्वं स्वस्तीत्याशिर्वादाध्यापनं B

८ १५ पाणिभृत्....गर्वितः १॥—पाणियुक् । रक्षतात्तव रा
जेन्द्र टणत्कारकरं यशः ॥ १ ॥ A B

९ ६ महिपीपाल एव—मूर्खोयमिति B

९ १२ आरराध....पुत्री—आराधयितुमुपविष्टः न भुङ्क्ते दि-
नाष्टकं जातं पुत्री.

९ १२ दासी—कालिकानाम्नी दासी A B

९ १६ अस्ति कश्चिद्वाग्विशेषः (इत्यनेन कुमारसंभवमेघ-
दूतरघुवंशाख्यपद्यबद्धं काव्यत्रयं तेषां क्रमेण त
एवादिशब्दा इति तत्त्वम् ॥ कालिदासप्रबन्धादयः
षट् गद्यपद्यात्मका इति गुरुवाक्यम्)

९ १८ रचयामास । अन्यदा—रचयामास ॥ इति कालि-
दासप्रबन्धः । अन्यदा A B

१० ५ स्थितः....सुप्त — स्थितः पुरुषमेकमवलोक्य सुप्त B

१० ९ अहीनादिभिः—अर्हणादिभिः A B

१० ११ संध्यासर्वावसरानन्तरं—संध्यायां सर्वावसरानन्तरं A B (सर्वावसरशब्दो मध्यरात्रद्योतक इत्यर्थः)

१२ १ तस्थुः । अथ— तस्थुः । इति विक्रमादित्यसत्त्वप्रबन्धः । अथ A B

१२ १४ विससर्ज । अथ—विससर्ज ॥ इति सत्त्वपरीक्षाप्रबन्धः । अथ A B

१२ १९ निराकृताः—विनाकृताः A B

१३ १० प्राहरिके द्विजे निजं—प्राहरिके द्विजन्मनि A

१३ १२ पल्लीगात्रनिवेशितं—पल्लीमूर्ध्ननिवेशित B

१३ १४ विद्यासिद्धा । अथास्मिन्—विद्यासिद्धिप्रबन्धः ॥ एकदा नृपो गुरुवन्दनाय गतः तत्र वृद्धं कमपि तपस्विनं पठन्तं वन्दयामास तेन नाशीर्निगदिता पठनव्यग्रेण । राज्ञोक्तं वृद्ध पठन् मुशलं पुष्पयिष्यसि । तदवगम्य तेन पठित्वा मुनिपदे मार्गे नस्यैव राज्ञः सदसि गत्वा मुशलमानाय्यालवालं विधाय श्रीऋषभदेवस्तवेन मुशलं पुष्पयित्वा गतः। तावता सिद्धसेनेनापि तदवगत्य वादाय पृष्टे गतम् । परेण केतलारसग्रामं व्रजन् वृद्धवादी रुद्धः वादं विधेहि । तेनोक्तं । पुरे गम्यते तत्र सभ्या भवन्ति । पुनः प्रतिवादिनोचे । अत्रैव वादः । अमी गोपाः सभ्याः । तेप्याकारिताः । प्रथमं सिद्धसेनेनोपन्यासो विहितो गीर्वाणवाण्या । तदनु वृद्धवादिना गण्टीयकं बध्वा गोपकुण्डकं विधाय प्रोचे ॥ नवि मारीयए नवि चोरीयए परदारागमण निवारीयए । थोवा विहु थोवं दाईयए इम सग्गि टगमगु जा-

ईयए ॥ एवं पठाति गोपा नृत्यन्ति । तैरुक्तमनेन जितं त्वं किमपि न वेत्सि । ततो वृद्धवादिना पुर गत्वा वादं विधाय जितः शिष्यो बभूव । ततः सिद्धसेनादिवाकरेण गुरुचरणसंवाहनां विधाय मौनेन गुरव उक्ताः । यदि यूयमादेशं ददत तदाहमागमं संस्कृतेन करोमि, गुरुभिरुक्तं । तव महत्पापमजनि त्वं गुरुगच्छयोग्यो न गच्छेः । तेनोक्तं, प्रायश्चित्तं ददत । गुरुभिरुक्तं । यत्र जिनधर्मो न तत्र जिनप्रभावनां विधाय पुनः समागन्तव्यमित्यवधूतवषेण चलितः । द्वादशवर्षाणि यावदन्यत्र परिभ्रम्य तदनन्तरं मालवके गूढमहाकालप्रासादे शिवाभिमुखं चरणौ कृत्वा चरणत्राणौ द्वारकाष्ठे नियोज्य सुप्तः । तत्र वारितोपि तथैव । अत्रान्तरे राज्ञारक्षिकपुरुषान् प्रेपयित्वोपद्रुतः । तावतान्तःपुरे स्वप्रदीपनं लग्नं, राज्ञा समागत्य पृष्टः । कथं शिवस्य न नमस्कारं विदधासि । तेनोक्तं मम नमोसौ न सहते । विधेहि । तेन सकललोकसमक्षम्

प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम् ।
माङ्गल्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाव्यते ॥१॥

इति द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशतिका कृता, तदा लिङ्गमध्यादवन्तिसुकुमालद्वात्रिंशत्पत्नीकारितप्रासादे श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रकटीभूतं नमस्कृतं च । असौ सहते नमस्कारं तदाप्रभृति गूढमहाकालोजाने । राजा विक्रमार्कः परमजैनोभूत् । सिद्धसेनोपि स्वगुरुपार्श्वे समेत्य सूरिमन्त्रं

प्राप्यैकदोज्जयिन्यामेव चातुर्मासकं स्थितः । अथा-
न्यस्मिन्

१३ १६ बन्दिपुत्रैः—बन्दिवृन्दैः B

१४ १ (आसे दर्शनमिति पद्यं नास्ति A B)

१४ १९ नराधिपः—धराधिपः

१४ १७ वृथा तृप्तस्य—वृथा भुक्तस्य A B

१४ १८ सुवर्ण..उपदिष्ट-सुवर्णदानेनावनीमनृणीकुर्वित्युपदिष्टः B

१९ १ (अष्टौ पद्यानि तानि न A B)

१७ ९ दृष्टः...श्री—दृष्ट इति जगौ । जगुदालिद्दिंह तुन्थिय-
उं बलिबन्धणह मुइज्ज ॥ १ ॥ इत्याकर्ण्य श्री— B

१७ ८ आरेभे...अथ—आरेभे । उज्जयिन्द्या राजा विक्रमा-
दित्यो भट्टमात्रेण समं महाकाले नाटकालोकनार्थं
गुप्तवेषो गतः कालान्तरितेन नागरिकसुतेन कार्य-
माणे नाटके सूत्रधारमुखात्तद्वर्णनं श्रुत्वा [illegible]
नागरिकद्रव्यग्रहणाय मनसि लोभं [illegible] ।
पश्चात्कियत्कालमतिक्रम्य तृषितो [illegible]
भट्टमात्रपार्श्वात्पानीयं याचितवान् । तत्र वृद्धवेश्या
प्रधानान्पुरुषान् भणित्वा तन्निमित्तमिक्षुरसमादातु-
मुपवने गता । मूलैकैरिक्षुदण्डान् भित्त्वा तयार्द्ध-
घटेप्यसंभृते दुर्मनस्का करकं भृत्वा वेलाविलम्बे-
नागता राज्ञेक्षुरसे पीते भट्टमात्रेण वेलाविलम्बदौ-
र्मनस्यकारणं दृष्टा जगाद । अन्यदिने एकेन नि-
र्भिन्नेक्षुदण्डेन सकरको घटो भ्रियते । अद्य घटोपि
न संपूरितः । तत्कारणं न ज्ञायते । भट्टमात्रेण
(पुनः) दृष्टं यूयमेव परिणतमतयस्तत्कारणं जानीत

ततो विचार्य निवेदयन्तु । वेश्यापि वदति । पृ-थ्वीपतेर्मनः प्रजासु विरुद्धं जातं ततः पृथ्वीरसोपि क्षीणो जातः । इति कारणं निवेदितवती । राजापि तद्बुद्धिकौशलाच्चमत्कृतः । स्वभुवनशयनीये सुप्त इति चिन्तितवान् । अकृतेपि प्रजापीडने विरुद्धचि-न्तामात्रेणापि पृथ्वीरसहानिर्जाता । अतः प्रजां न पीडयिष्यामीति कृतनिश्चयो नृप इति परीक्ष-णार्थं द्वितीयायां निशायां तृषामिषात्तद्गृहे गत्वा शीघ्रमेव सहर्षया तयानीतमिक्षुरसं पीत्वा, शयनी-ये सुप्तवान् । वेश्यापि भट्टमात्रपूर्णा राज्ञः प्रजासु हृष्टं मनो निवेदितवती राज्ञापि आत्मानिशावृ-त्तान्तं निवेद्य पुनरपि तस्यै वृद्धवैश्यायै परचि-त्तोपलक्षणतुष्टेन हारो दत्तः । इति नृपतिमनोनु-सारी पृथ्वीरसप्रबन्धः ॥ अथ B

१९ २ नाडश्नतः....अत्रान्तरे—उपरि च फणी पुच्छवलम्बे-नाधोभूय कुसुमगन्धिनृपशिरसि दंशाय पुनः पुनः फुत्कुर्वाति । अत्रान्तरे B

२० २ चकार....कदाचिदायुः—

स्वच्छं सज्जनचित्तवल्लघुतरं दीनार्थिवच्छीतलं
पुत्रालिङ्गनवत्तथा च मधुरं बालस्य संजल्पवत् ।
एलोशीरलवङ्गचन्दनलसत्कर्पूरपालीमिल—
त्पाटल्युत्पलकेतकीसुरभितं पानीयमानीयताम् ॥ १॥
यदा जीवश्च शुक्रश्च परितश्चन्द्रमण्डलम् ।
परिवेष्टयतस्तद्वै राजा कष्टेन जीवति ॥ २ ॥ इति
विक्रमार्कस्य निगर्वताप्रबन्धः

अथान्यस्यां निशि (इत्यादि भोजवृत्तान्ते द्रष्टव्यं तत्रायं विशेषः)

एका रजकी राज्ञा पृष्टा वस्त्राणि विरूपाणि कथं सैकतानि तयोक्तम् ।

यासौ दक्षिण दक्षिणार्णववधूरेवाप्रतिस्पर्द्धिनी
गोविन्दप्रियगोकुलाकुलतटा गोदावरी विश्रुता ।
तस्यां देव गतेपि भवसमये स्वच्छं न जातं जलं
त्वद्दण्डद्विरदेन्द्रदन्तमुशलप्रक्षोभितैः पांसुभिः॥१॥
रजकवधूवचनमिदं श्रुत्वा नरनाथनायकः स ददौ ।
स्वाङ्गपृष्ठकसहितं लक्षं भ्रूक्षेपमात्रेण ॥ २ ॥
चौरमार्गवविप्रभ्यां रजक्यै कविताश्रुतौ ।
चातुःप्रहारिकं दानं दत्तं विक्रमभूभुजा ॥ ३ इति
प्रबन्धाः नानाविधा यथाश्रुतं विज्ञेयाः । कदाचिदायुःB

२२ ५ एव रूपं—एकमेव रूपं A B

२२ ६ ताः सहस्त—ता दत्तहस्त–A B

२२ ६ निजमपरावं—निजमेवापरावं A B

२२ ९ तासु मुख्यया—तासां मुख्यया

२३ ५ निर्धीनू वेद्मि—निधीनवतीर्णान्वेद्मि A B

२४ २ शातवाहनकथा यथा श्रुता ज्ञेया–शातवाहनप्रबन्धा
लिख्यन्ते B

२४ ११ वृत्तिस्तस्यां—वृत्तिः ।
अहो कोपि दरिद्राणां दारिद्र्यव्याधिरद्भुतः ।
मृत्तिकार्थेपि यः पीयमाने न क्षयभूरभूत् ॥ १ ॥
तस्यां B

२४ १४ व्रजन्तमाहूय तं सक्तुपिण्डं–व्रजन्तं जैनमु–निं दृष्ट्वा

पूर्वभवे मया कस्मैचिन्न ददे तस्येदं फलम्। यदुक्तम्।
रम्येषु वस्तुषु मनोहरतां गतेषु
रे चित्त खेदमुपयासि कथं वृथा त्वम्।
पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा
पुण्यैर्विना नहि भवन्ति समीहितार्थाः ॥ १ ॥
इत्थं चिन्तयित्वा मुनिमाकार्य सक्तुपिण्डं B

२४ १९ शालवाहननृपतिरासीः—सातवाहननृपतिरासीः A
(कथासरित्सागरे । सातेन (सुखेन) यस्माद्वाहो-
भूत्तस्मात्तं सातवाहनमिति)

२१ ३ गाथा....(दशश्लोका न AB)....गुर्जरश्रुति—गाथाच-
तुष्टयं बहुश्रुतेभ्यो ज्ञेयम् । षड्ग्रामलक्ष-
मिते कन्यकुब्जदेशे कल्याणकटकनाम्नि राजधानी-
नगरे भूराज इति राजा राज्यं कुर्वन् कस्मिंश्चित्प्र-
भातसमये राजा राजपाटिकायां संचरन्नेकस्मिन्सौ-
धतले वातायनस्थितां कामपि मृगाक्षीं मृगयमाणो
निजचित्तापहारापराधिनीं तां जिघृक्षुर्निजं पानीया-
द्यधिकृतपुरुषं समादिदेश । सच तां नृपसौधे स-
मानीय कस्मिंश्चित्संकेतप्रदेशे स्थापयित्वा नृपं
विज्ञपयामास । नृपेण च तत्रागतेन बाहुदण्डे
धृता सती भूपमवादीत्। स्वामिन् सर्वदेवतावतारस्य
भवतो हन्त कोयं नीचनार्यामभिलाषः । ततस्त-
द्वाक्यामृतेनोपच्छान्तकामानलो नृपः कासीति तां
प्रोचे । तयाहं दासीत्यभिहिते किं तथ्यमेतदिति
नृपादेशात्प्रभोर्दासः पानीयाधिकृतस्तस्य पत्न्यहं
दासानुदासीति तद्वार्त्तयान्तश्चमत्कृतो नृपतिः सर्वथा

विलीनकामार्तिः स्वां सुतां मन्यमानो विससर्ज ।
तस्या वपुषि निजकरौ लग्नाविति विचिन्त्य तन्नि-
ग्रहवाञ्छया निशीथे निजैरेव यामिकैर्गवाक्षप्रवि-
ष्टनरकरभ्रान्त्या निजावेव भुजौ निग्राहयामास ।
अथ प्रत्यूषे तान्यामिकान् सचिवैर्निगृह्यमाणान्नि-
वार्य मालवमण्डले महाकालदेवप्रासादे गत्वा स्वयं
देवमाराधयंस्तस्थौ । देवादेशाङ्कुजद्वये लग्ने सति तं
कन्यकुब्जार्द्धमालवदेशं प्रान्तपुरं तस्मै देवाय दत्त्वा
तद्रक्षाधिकृतान् परमारराजपुत्रान्नियोज्य स्वयमेव
तापसीं दीक्षामङ्गीचक्रे । (इति शीलव्रते भूयराज-
प्रबन्धः) तस्य कन्यकुब्जस्यैकदेशो गूर्जरधरित्री
तस्यां गूर्जरभुवि B

३१ १० बणनाम्नि—बाणनाम्नि A

३१ १२ शीलगुण–शीलगणि-A शीलगण B

३२ २ गणिन्या—गणिना A

३२ २ परिपाल्यमानः—प्रतिपाल्यमानः B

३२ ६ लोष्टैर्निघ्नन्—बाणैर्निघ्नन् A B

३२ ९ अकरोत् । काकरग्रामे—अकरोत् । चौरस्वभावे लग्ने न
सुखं कदाचिदपि । यतः ॥

नक्तं दिवा न शयनं प्रकटा न चर्या
स्वैरं न चान्नजलवस्त्रकलत्रभोगः ।
शङ्कानुजादपि सुतादपि दारतोपि
लोकस्तथापि कुरुते ननु चौर्यवृत्तिम् ॥ १ ॥ A

३२ १४ आहूतः....पूर्वकं—स्नानभोजनवस्त्रदानपूर्वकं A B

३२ १७ चरटवृत्त्या—चौरवृत्त्या A

३२ १८ जम्बाभिधानः—जाम्बाभिधानः B

३३ १ बलवेघ्यं—चलवेघ्यं B

३३ ३ तद्योध—तद्योधृ-A

३३ ५ पञ्चकुलेन (राजाधिकारिणां पञ्चानां समूहेन) ताद्द-
शराज्ञः—तद्देशराज्ञः A B

३३ ६ कञ्चुकसंबन्धे (उद्वहनावसरे दुहितृदत्तसेवका-
द्यर्थसंबन्धे

३३ ७ सेल्लभृत्—सेलभृत् A B (राजद्रव्योद्ग्राहणाय लक्ष्म-
विशेषधारी)

३३ ९ रूप्यकद्रम्म—पारूपकद्रम्म—B

३४ २ शशकेनोच्छासिता—शशकेन श्वा त्रासितः A

३४ ७ श्रियादेवी—श्रीदेवीं A

३४ ९ जम्बाभिवानः—जाम्बाभिधानः A

३५ १ धवलगृहकण्ठे—धवलगृहे कण्ठीश्वर—A

३५ ४ नैव नन्दति—तन्न नन्दति B

३५ ५ निरुद्धं वर्ष ९९ मास २ दिन १० (यस्मिन्वर्षे रा-

३५ १४ ज्ये स्थितस्ततो मरणपर्यन्तं निरुद्धशब्दार्थः)

३५ ८ सुदि ३ गुरौ—शुद्ध १३—A

३५ १४ सार्द्धशती संख्यया—सार्द्धबद्रा संख्यया रूपं १८ B

३६ ३ प्रतिपन्त्यादि कृतं—प्रत्यादिष्टं B

३६ १२ अस्मत्पुरुषैः—अस्मत्स्थानपुरुषैः A B

३७ १ अनुजीविनां—द्विजन्मनां A B

३७ ६ अनेन....वाहकेल्यां—अनेन राज्ञा वर्षाणि ३५ राज्यं
कृतं सं० ८९७ पूर्वं वर्ष २५ श्रीक्षेमराजेन रा-
ज्यं कृतं सं० ९२२ पूर्वं वर्ष २९ श्री मूयडेन

राज्यं कृतं । अनेन श्रीपत्तने श्रीभूयडेश्वरप्रासादः कारितः । सं. ९९१ पूर्वं श्रीवैरिसिंहेन (वीरसिंहेन B) वर्षाणि २५ राज्यं कृतं सं. ९७६ पूर्वं वर्ष १५ श्रीरत्नादित्येन राज्यं कृतं सं. ९९१ पूर्वं वर्षाणि ७ श्रीसामन्तसिंहेन राज्यं कृतं एवं चापोत्कटवंशे सप्त नृपतयोभूवन् विक्रमकालतः संख्यया वर्षाणि ९९८॥ पूर्वोक्तश्रीभूयडराजवंशे राजबीजदण्डकनामानस्त्रयः पुत्राः सहोदरा यात्रायां श्रीसोमनाथं नमस्कृत्य ततः प्रत्यावृत्य श्रीमदणहिल्लपुरे श्रीसामन्तसिंहनृपं वाहकेल्यां AB

३९ १४ श्रीभूयडदेवेन––श्रीसामन्तसिंहेन A

३९ १८ सं० ९९३....अवसरे–९९८ श्रीमूलराजस्य राज्याभिषेको निष्पन्नः

मूलार्कः श्रूयते शास्त्रे सर्वकल्याणकारकः ।
अधुना मूलराजेन योगश्चित्रं प्रशास्यते ॥ १ ॥

इत्यादिस्तुतिभिः स्तूयमानः साम्राज्यं कुर्वन्नास्ते । तस्मिन्नवसरे A

४० ३ अभिषेणयितुं—पराजेतुं A

४० ४ बारवनामा—बारपनामा A B

४१ ५ राजा लहणिकां—राज्ञलहणिकां B

४१ ६ सामन्तान् .... करण—सामन्तानाकार्य क्षूणलेखेन व्ययकरण B

४१ ९ ज्ञापनापूर्वं—ज्ञापनपूर्वं A

४१ ११ प्रत्यूषकाले—प्रदोषकाले A

४२ ९ उपयाचितैः––उपयाचितशतैः A B

४१ ४ वसहिका—(बहुदेवतावासरूपा)

४३ ९ मुआलदेव—मूलस्वामिदेव A

४३ १७ कन्थडि—कान्थाडि. B

४४ १ आनृण्ये—आनृण्यं

४४ ९ चिन्तायकत्वाय—(मठाधिपतित्वाय)

४४ १३ वाक्यं—वाक्यतत्त्वं

४९ ८ ग्रामसहितं—ग्राससहितं A B

४९ ११ अभिषिक्तः....इत्थं—आभीषिक्तः। इत्थं A B

४९ १७ पुरा कस्मिन्नपि—पुरा कदाचिदपि B

४७ १ बोधवाक्यानि—बहूनि वाक्यानि B

४८ १४ का यत्—काचित् A कापि B

४८ १६ अथ सं १०९०....अभिषिच्य—अथ सं. ९९८ पूर्वं वर्षाणि ५५ राज्यं मूलराजेन चक्रे। इति मूलराजप्रबन्धः॥ संवत् १०५३ पूर्वं वर्षाणि १३ श्री चामुण्डराजेन राज्यं कृतं। अथ सं. १०६६ पूर्वं मास ६ श्री वल्लभराजेन राज्यं कृतं। अथ सं. १०६६ पूर्वं वर्ष ११ मास ६ श्रीदुर्लभराजेन राज्य कृतम्। [अथ तस्य राजमदनशंकर तथा जगझंपण इति बिरुदद्वयं जातम् B] तेन राज्ञा श्री पत्तने दुर्लभसरोवरं रचयांचक्रे। तदनु श्रीभीमाभिधानं निजमङ्गजं राज्येभिषिच्य A B

५१ १५ स्वदायितापि० टि० अ०

भीमभूपसुता सिंहभटेन मेदिनीभुजा।

श्रीमती सन्महं मुञ्जकुमारः परिणायितः॥

५६ ८ स सीन्वको० टि० अ०

रुष्टेन मुञ्जभूपेन सिन्धुलो दुर्दमस्तदा ।
देशान्निष्कासितो मेदपाटे नागह्रदे ययौ ॥ ४९ ॥
नागह्रदपुरोपान्ते निजां पल्लीं निवेश्य सः ।
स्थितश्च मृगयां कर्तुमागाद्दीपोत्सवेऽषसि ॥ ५० ॥
चौरवध्यावनौ वीक्ष्य चरन्तं शूकरं निशि ।
शूलिकास्थशवे दत्त्वार्टिनीं धनुषि निर्भयः ॥ ५१ ॥
समारोप्य गुणं तीक्ष्णबाणेन भूपभूस्तदा ।
यावद्धन्ति किरिं तावद्देवीभूय जगावदः ॥ ५२ ॥
त्वत्साहसेन तुष्टोऽस्मि वरं याचस्व संप्रति ।
सिन्धुलोवक् क्षितौ क्षिप्तो मापतद्विशिखो मम ।

५७ ३ अभिहितो—अभिहिते A

५७ १३ आयुधानि—दण्डायुधानि A B

५७ १८ भोक्तव्यं भोजराजेन—भोजदेवेन भोक्तव्यं A

५८ १६ गोदावरीं सरितं० टि० अ०

गोदावर्यास्तटादर्वाक्स्थितेन भवता रणम् ।
कार्यं न चेत्तवाह्नाय वपुर्भङ्गो भविष्यति ॥ ५१ ॥
गोदावरीपुरोभागभूः शूरास्ति भृशं नृप ।
तेन तत्र न गन्तव्यं रणाय भवता मनाक् ॥ ५२ ॥

५९ ६ जातकलत्रसंबन्धः टि० अ०

इतस्तैलिपदेवस्य पित्रा देवलभूभुजा ।
पत्नीस्थाने कृता दासी सुन्दरीत्यभिधा पुरा ॥ ६९ ॥
पुत्रीं मृणालवत्याह्वां सूते स्म सुन्दरी पराम् ।
वर्द्धयामास माता च तां स्तन्यादिप्रदानतः ॥ ७० ॥
वर्द्धमाना क्रमात्प्राप्ता यौवनं भगिनी पुनः ।
दत्ता तैलिपदेवेन श्रीपुरे चन्द्रभूपतेः ॥ ७१ ॥

चन्द्रोऽन्यदागमच्छूलरोगेण यममन्दिरम् ।
सापि तैलिपदेवस्य भ्रातुर्गेहमुपागमत् ॥ ७२ ॥
स्वसा तैलिपदेवस्य रण्डा मृणालवत्यथ ।
भक्तपानादि मुञ्जस्य चक्रे भ्रातृनिदेशतः ॥ ७३ ॥....
तिलङ्गनगरोपान्ते गत्वा गव्यूतपञ्चके ।
ग्रामे चन्द्राभिधे तस्थुः सुरङ्गां दातुमेव ते ॥ ९ ॥

६३ १६ राज्येऽभ्यषिच्यत टि. अं.
विक्रमाद्वासरादष्टमुनिव्योमेन्दुसंमिते ।
वर्षे मुञ्जपदे भोजभूपो पट्टे निवेशितः ॥

६८ १३ वैतालिकस्यार्पितम् (कथा रत्नाकरादियं कथा ज्ञेया)

७३ ९ निशान्तं—निशान्ते निशान्तं A (निशान्ते गृहे)

८८ ११ सर्वदेवनामा (भा. मु. प्रा. ले. प. १६)
अमात्ये मम्मटे सति ॥ ८, अल्लटमेदिनीपतिः, तदीयपुत्रो नरवाहनः, वज्रटः, लिम्बादित्यः, महीधरः, नारायणभट्टः, सर्वदेवः, (एते समकालीनाः ॥)
दशादिग्विक्रमकाले वैशाखे शुद्धसप्तमीदिवसे ।
हरिरिह निवेशितोयं घटितप्रतिमो वराहेण ॥ १९ ॥

९६ १० सिवभवणे. टि. (तदुत्पत्तिस्तु) पूर्वोक्ते ले. प. ९१
संवत्सरशतैर्यातैः सपञ्चनवत्यर्गलैः ।
सप्तभिर्मालवेशानां मन्दिरं धूर्जटेः कृतम् ॥ १ ॥....
कृष्णसुतो गुणाढ्यश्च सूत्रधारोत्र णण्णकः ।
एतत्काण्वाश्रमं ज्ञात्वा सर्वपापहरं शुभम् ॥
कृतं हि मन्दिरं शंभोर्धर्मकीर्त्तिविवर्द्धनम् ।

१३१ १६ मयणल्लदेवी. टि. चा. सुं. ग. कृ. कु. च. सर्गे. १
(भीमपुत्रप्राग्यपुत्रः क्षेमराजो "हरिपाल इति केचित्"

मरुराजपुत्रीं तारामुपयेमे)

कर्णोपि कर्णाटनृपाङ्गजाया-

श्चकार पाणिग्रहणं जयायाः ।

(ताते मृते क्षेमराजेन पितृवचनत्वात्कनिष्ठोभिषिक्तो राज्ये श्रीकर्णः)

श्रीकर्णः किमु वर्ण्यते स कविभिः सद्धर्मचिन्तामणि-

र्विज्ञाम्भोजविकाशवासरमणिर्भूमीशचूडामणिः ।

स्फूर्जत्कीर्त्तितरंगिणीं दिशि दिशि प्रध्वस्ततापा जना

यस्य श्रोतृपुटैः पिबन्ति विकटैरद्याप्यपूर्णस्पृहाः ॥१॥

गोपीपीनपयोधराहतमुरः संत्यज्य लक्ष्मीपते-

र्मन्ये पङ्कजशङ्कया नयनयोर्विश्राम्यति श्रीस्तव ।

श्रीमत्कर्णनरेन्द्र यत्र चलति भ्रूवल्लरीपल्लव-

स्तत्र त्रुव्यति भीतिभङ्गुरतया दारिद्र्यमुद्रा यतः ॥२॥

(कर्णोपि पुनः मीणलदेवीमुपयेमे)

कर्णाय काश्मीरपतिः स्वपुत्रीं

प्रैषीदथो मीणलदेवीनाम्नीम् ।

चकार पाणिग्रहणं महेन

तस्याः स लोकोत्कृतविस्मयेन ॥

(सोन्यासक्तस्तस्या नामापि न जगृहे)

बालाबलाबालिशभूमिपाला

नटा विटा वानरवारनार्यः ।

चौराश्चरा याचकवञ्चकाश्च

भवन्ति नूनं क्षणरागिणोमी ॥ ९ ॥

१३४ १० कर्णावतीपुरं· टि· तत एव ।

(मातङ्गीवेषवर्तीं मीणलदेवीं बुभुजे कर्णस्ततः सिंहस्वप्न-

सूचितः पुत्रो नाम्ना जयसिंहोभूत् । सोष्टवार्षिकः प-
ट्टणे राज्यं चकार । कर्णस्तु आशापल्लीं " आशाउर
सैव कर्णावती तत्र " गत्वा राज्यमकरोत् ।)

१४४ ६ श्रीपत्तनं प्राप. टि. (तत एव ।)

बालोपि जयसिंहः आलिङ्गसचिवं पुरे संस्थाप्य
मालवं जेतुं गतः । द्वादशवर्षैर्मालवेशं जित्वा षड्गुणै-
र्बध्वा " तेन षड्वारं पराजितत्वात् " नीतः
कर्णाटलाटमगधाङ्गकलिङ्गवङ्ग--
काश्मीरकीरमरुमालवसिन्धुमुख्यान् ।
देशान्विजित्य तरणिप्रमितैः स वर्षैः
सिद्धाधिपो निजपुरं पुनरास्ससाद ॥ ३८ ॥

१४४ ८ श्री हेमचन्द्रमुख्याः टि. (तत एव)
अथ श्रीपूर्णतल्लाख्यगच्छे स्वच्छेन्दुसुन्दराः ।
सूरयो देवचन्द्राव्हा दध्युरेवं हृदा स्वयम् ॥ १ ॥
पादलिप्तबप्पभट्टिवज्रार्यखपुटादयः ।
प्रभावकाः पुराभूवन्सूरयो दूरितारयः ॥ २ ॥

(नाधुनास्ति कोपि, ततस्ते सर्वलक्षणसंपन्नं जैनशा-
सनप्रभावकं मोढब्राह्मणस्य चाचिगनाम्नः सुतं चाङ्गदेवं
तन्मातुः पाहिणीनाम्न्याः समभ्यर्थ्य शिष्यं सोमचन्द्र-
नामानं कृतवन्तः । पुनरपि मुनिचन्द्रेण सह गोचरचर्यां
गतेन तेन कस्यापि सोमाख्यदरिद्रतरवणिजो गृहेङ्गार-
पुञ्जं हेमरूपं दृष्टं ततो हेमचन्द्र इति नाम तस्य चक्रुर्गु-
रवः । दशाब्देनापि निःशङ्केन तेन सिद्धराजायाशीर्दत्ता)

१९८ ९ खंगाराहिं. टि. (गङ्गाधरकृतमण्डलीकनृपचरित्रसर्गे १
यदुकुलोद्भवः खङ्गारनामा राजा जीर्णदुर्गपुरे)

शृङ्गारः शास्त्रविद्यानां भृङ्गारः सद्गुणाम्भसाम् ।
अङ्गारः शत्रुयूपानां खङ्गारः समभून्नृपः ॥ ६७ ॥
प्रभासपत्तने येन गृहीत्वा यवनभूपतीन् ।
श्रीसोमनाथप्रासादजीर्णोद्धारः कृतः कलौ ॥....
सुराष्ट्रदेशसाम्राज्यसिंहासनसुखस्थिते ।....
तस्याभूत्तनयः श्रीमाञ्जयसिंह इति श्रुतः ।
येन यावनराजेभघटा विघटिता रणे ॥ ७७ ॥
गिरिनारायणगिरौ जयसिंहेतिगर्जति ।
प्रतिभूपतिसारङ्गा व्यद्रवन्विदिशो दिशः ॥ ७८ ॥
तस्मान्मोलकसिंहोभूद्विभूतेरास्पदं सताम् ।
यस्याभिधानमात्रेण व्यद्रवन्दैन्यवारणाः ॥ ७९ ॥....
तस्मान्मोलकसिंहेन्द्रादाविरासीज्जयन्तवत् ।
श्रीमान्मिलिङ्गभूजानिर्यो रणे शत्रुमृत्युदः ॥ ८२ ॥
तस्मिन्मिलिङ्गभूपाले सुराष्ट्रधरणीतलम् ।
पालयत्यरिभूपानां बलं विगलतां गतम् ॥ ८५ ॥ ....
योहम्मदसुरत्राणं निजदुर्गग्रहाग्रहम् ।
न्यगृह्णाच्च गृहीततृणं तत्सर्वस्वं समग्रहीत् ॥ ८८ ॥
तस्मादुदभवच्चन्द्रात्प्रकाश इव नन्दनः ।
महीपाल इति ख्यातः सार्थयाभिधया भुवि ॥ ८९ ॥

(इत्यादि टिप्पणं प्रतिप्रबन्धं बहु दर्शनीयमपि विस्तरादिभयादलं कृतम् ॥)

प्रबन्धचिन्तामणिस्थश्लोकानामकाराद्यनुक्रमः॥

॥नरनगनगरनद्यादिविशेषनाम्नामकराद्यनुक्रमः॥

॥ प्राकृतशब्दपदानामकाराद्यनुक्रमः ॥

इक्कज—एक एव ११२-९
इक्कस्स—एकस्य ७१-८
इक्कह—एकस्य २३८-८
इक्कारसेहिं-एकादशभिः T२२४ ७
इच्छए—इच्छति २०७-१
इत्थंतरि—इत्यन्तरे T८१-२
इत्थी—स्त्री. १६५-१६६
इस—एषा ९९-१४
ई—इति १६५-१३
ईस—ईषत् २३५-१८
उच्छंग—उत्सङ्ग २९-६
उज्जंत—उज्जयन्त T३१९-१
उड्डावियउ—उड्डायितः ७०-१६
उत्ताणु—उत्तानं २२८ ७
उत्तु—पुत्रः १४१ १६
उन्नयाण-उन्नतयोः २७-१
उप्पत्ती—उत्पत्तिः T२२५-२
उब्बिंबो—उद्विग्नः २७-२
उब्भुय—उद्भूत २९-२
उम्मीयइ—उन्मीयते १५७-५
उम्मुहं—उन्मुखं ६१-५
उर—उरसि १०९-५
उयर—उदर. ७४-११
उरुयंतर—ऊर्वन्तर. १६-१
उरे—उरसि २७-२
उवएसाउ—उपदेशात् T२७-२
उएवरिं—उपरि २२४-५
उवसग्गो—उपसर्गः २२५-६
उव्वण्णो—उत्पन्नः T२३-२
उव्वरिए—उद्धरित. ९१-८
ऊग्या—उद्यताः ४६-१७
ऊण—पुनः २७९-१२
ऊपहरी—उपहृताः २३६-६
एऊ—एतत् ८०-३
एकला-एकाकी १२१-१०
एक्क—एकम् १५८-९
एक्को—एकः ३१९-१
एगारस-एकादश T२२५-१
एयं—एतत् १६५॥२९॥
एयइ—एतैः २३५-१७
एयाइ—एताः २६-७
एयाओ-एताः ३१-२
एरिसं—एतादृशम् ७२-१
एस—एषः T३०-२२५
एसा—एषा T२२३-२
एसो—एषः T३४-३
एहु—एतत् १०९-४
कइ—किमपि २०४-२
कओ—कृतः T२२५॥७५॥
कच्चम्मि—अपेक्षे ९१-७
कज्ज—कार्य. १२१॥२०५॥
कंचयउ—कञ्चुकः २२८-७
कट्ठं—कष्टम् २०-४
कणग—कनक. ९२-३
कणगु—कनकम् ९२-२
कणयं—कनकम् १००-९
कंठि—कण्ठे ७०॥१७॥
कंठुलउ—कण्ठीयकम् १०९-४

गढपइ–दुर्गपतिः ६३-६
गणहर–गणधर. T२७-२
गणियं–गणितम् ७२-८
गणिया–गणिताः ४१-१८
गदा–गतानि T२३-१
गंधव्वा–गन्धर्वाः १६-२
गम्भारि–जाल्म ९६-९
गय–गज (गत) ६१-४घ.
गयणि–गगने T८१-१
गयह–गजानाम् ६१-११
गयाइं–गतानि ६१-११
गयुं–गतम् ५९-१२
गरूया–गुरवः २९-६
गलि–गले ८०॥१०९॥
गव्वु–गर्वम् ६१-१०
गहणु–ग्रहणम् २२८-९
गहणे–गहने १६-१
गहिऊ–गृहीत्वा ३०-१
गहियाइ–गृहीताः २१-७
गहीयाओ–गृहीताः ३१-२
गिउ–गतम् ८०-३
गिहिणा–गृहिणा १३९-९
गिहिमत्ते–गृहिमात्रे २०७-१
गुंजाहि–गञ्जाभिः १००-९
गुरू–गुरुः T२९-११
गुरूणं–गुरूणां T२२४-६
गोरी–गौरी १९७-३
गोवाल–गोपाल. T३४-२
चउक्कड–चापोत्कट T३४-३
चउदस–चतुर्दश ६१-११
चउसउ–चतुःशत. T२२४-८
चक्कवइ–चक्रवर्ती. १४१-१९
चंदगुत्तो–चन्द्रगुप्तः T२२४-४
चंदण–चन्दन. ३१-१
चंदलेहा–चन्द्रलेखा T२१॥२२४॥
चंदस्स–चन्द्रस्य १९७-९
चारित्तं–चारित्रम् T१९-१०
चिक्खिलि–पिच्छिला ९६-६
चिंतंति–चिन्तयति २९-४
चिंतवइ–चिन्तयति ७०-१३
चिय–एव २७॥१३०॥
चीत–चित्तम् १४१-१९
चुलसीहिं–चतुरशीत्या T२२४-८
चूरि–चूर्णिता ५९-१४
चेइयस्स–चैत्यस्य T२२४-६
चेव–एव १३९-६
छक–षट् T२३-१
छड्डंति–त्यजन्ति २९-६
छहूत्तरइं–षडुत्तराणि ६१-११
छार–भस्म. ६१-१
छित्तूण–छित्त्वा १८९-४
जं–यत् ३०-२
जइ–यदि ५९॥७०॥११३॥
जइवि–यद्यपि २९९-२
जउणानइ–यमुनानदी २७-२
जग–जगत् १७-६
जडाण–जडानाम् २८९-१
जण–जन. ३०-३
जणणि–जननी ७०॥७९॥
जणेसु–जनय ७९-१

जंबूय–जम्बूक. २४७-८
जम्मु–जन्म ८०-३
जयउ–जयतु १८९-३
जयपयडो–जयप्रकटः T२३-७
जरठत्तण–जरठत्वेन २९-२
जरि–यदि T८१-२
जसु–यस्य २२८-९
जस्स–यस्य ३० ३
जह–यथा T२७॥२९॥ख.॥
जहा–यथा T२५-१२
जाहिं–यैः ४६-१७
जांह–यत्र २३६-५
जा–यावत् (या) ९१॥६५॥
जाआ–जातः (जाता) T२५ ॥ T२२४ ॥
जाइ–यानि २८-१
जाइवो–यामः १२१-१०
जाईयउ–जातः ७०-१२
जाउं–जातः T२५-११
जाण–जानातु २९-१
जाणइ–जानाति १४१-१५
जाणीसीइ–ज्ञायते T८१-२
जाणुउम्मि–जानौ T२७-९
जायइ–जायते १३९-६
जायंति–जायते २८-१
जिण–जिन. २३८॥२४८॥३१९
जिणंद–जिनेन्द्र. T२३-१
जिम–यथा ६१॥५९॥
जविंत–जीवतः २२५-१
जीविज्जइ–जीव्यते २८९-२
जीवुप्पत्ती–जीवोत्पत्तिः ९१-८
जुत्त–युक्तम् २२८-७
जुव्वण–यौवन. ५९-११
जे–ये २९॥९०॥६०॥२३५
जेण–येन T१९॥७२॥१३९॥ १८९॥
जेवं–यदेवं २३६-६
जेसल–जयसिंह. १८९-३
जेसलु–जयसिंह. १५८-६
जोहिं–यैः ७५-३
जो–यः १३९॥२४७॥
जोगिंदो–योगीन्द्रः T२७-३
झाङ्गी–घर्षित्वा १२१-१०
झाली–ज्वलित्वा ६१-१
झीणित्ते–क्षीणत्वे २८९-२
झुरि–खिद्यस्व ५९-१३
ठाणे–स्थाने T३४॥T२७॥
ठाविउ–स्थापितः १३९-५
ठाविसु–स्थापयित्वा T२५-१३
डीहियां–दाक्षिण्यां ६०-१३
डुब्बिउ–ब्रूडितं १७-६
ढालिउं–ढौकितम् १५८-९
णह–नच १७-६
णिव्वाणं–निर्वाणं T२३-१
तइं–तदा १५८-८
तउ–ततः T८१॥२७९॥
तउं–ततः T२५॥T२७९॥
तडे–तटे T२५-१३
तत्थ–तत्र T२६॥ख॥
तदणु–तदनु २२५-४

तवो–ततः T२८०-१
तस--त्रस. ९१-८
तसु–तस्य २१८-२
तस्स–तस्य. ३०॥१३९॥२२४
तह–तथा २७॥ख.२९॥३०॥
तहय–तथात्र २६-६
तांह–तत्र २३६-६
ता–तस्मात् । तदा ६१॥९१॥
ताई--तानि २८-२
ताए–ताभ्यां T२६-२
ताण--तेषां २९-३
तारय–तारक १७-१
तालाहलं–हालाहलम् २९-२
ताव–तावत् १९७ १
ताविउ–तापितः ४६-१७
तिक्खा–तीक्ष्णाः ८०-४
तिगसी--त्र्यशीति. T२३-१
तिणिसिउं-तन्निश्रया २३८ ९
तित्थयर–तीर्थंकर. ख. २९८-१३
तित्थस्स–तीर्थस्य T२२९-७
तित्थाणि-तीर्थानि T२२९-३
तिदिण–त्रिदिन. ९१-८
तिन्नि–त्रीणि २७९-१२
तिम–तथा ६१-२
तिसिएहिं–ताभिः ३०-१
तिहुयण-त्रिभुवन. १८९-३
तीसा–तस्याः T२९-९
तीसे–तस्याः T२२४-९
तुज्झ–तव ७२॥१००॥
तुटी--त्रुटित्वा ६१-१
तुमं–त्वम् T२२४-६
तुम्ह–तव ९२-२
तुरय–तुरग. ६१-४
तुरियां–स्त्रीकटाक्षाः ८०-४
तुह–तव १८॥१४१॥
तुहाला–तावकीनः २३६-५
ते--तौ T२६-२
तेण–तेन ९०-९
तेनेव–तेनैव T२६-३
तेहिं--तैः ३०-१
तो–तदापि (तु) ५९॥१५९॥
तोलंतु–तोलयन् १००-९
थण–स्तन १६-१
थणाण–स्तनयोः २७-१
थंभण–स्तम्भन. T२६-४
थंभाण--स्तम्भानाम् २९-३
थिय--स्थितं (जाता) ५८ १५
थियां–स्त्रियाम् ६०-१४
दढ–दृढम् ६०-१४
दलइ–दलति २४७-७
दसासिरु–दशशिराः ६३-६
दसा–दशा ११२ ॥ख॥
दह–दश २६॥७०॥
दहक–दशक. ४६-१८
दहिए–दध्नि ९१-८
दाऊण–दत्त्वा २४७-७
दाणाउ–दानात् १३९-६
दालिद्दिहि–दारिद्र्येण १७-६
दिक्खाए–दीक्षायाः T२२५-१
दिट्ठ–दृष्टम् ७१-१

दिणेसरह–दिनेश्वरस्य २४८-२
दिण्हा–दत्ता २४८-१
दिंता–ददन्तः २९-४
दीहडा–दिनानि ४६-१८
दुक्ख–दुःखम् २३८-९
दुब्बलो–दुर्बलः ९६-११
दुमस्स–द्रुमस्य ३०-४
दुमो–द्रुमः ३१-१
दुरुत्तरेसु–दुरुत्तरेषु T१४-२
दल्ललियं–दुर्ललितम् २९-२
दुवार–द्वार. ९६-१०
देअइ–ददाति २३८-८
देवीए–देव्या T२२९-५
दोजीहा–द्विजिह्वाः२८९-१
दोण्हं–द्वयोः T२६-१
दोमुहय–द्विमुखक. १००-७
दोरडी–दवरकी ५६-२
धडक्कइ–गर्जति T८१-१
धम्मगुरू–धर्मगुरुः ११९-६
धम्मम्मि–धर्मे १२९-९
धम्मो–धर्मः ९२-१
धरइ–धराति २९-५
धारिउ–धृतः १९८-८
धरिज्जसु–धारय ७९-३
धी–ही १२१-९
धुआ–पुत्री T२९॥६९T२२४॥
नई–नदी T२९॥११४॥१९९॥
नकुलाइ–नकुलानि १९८-४
नग्गवीआ–नग्नीकृताः १६-२
नग्गु–नग्नः ८०-३
नच्चंतस्स–नृत्यतः T२२९-६
नात्थि–नास्ति १६९॥२९८॥
नमंसंति–नमस्यन्ति २९९-१
नयरे–नगरे T२६॥२२४॥
नरिंदो–नरेन्द्रः १८॥१८९॥
नवइ–नवाति T२२९-१
नवनवइ–नवनवति. १८-३
नवरि–नवरम् २६॥३१॥
नवोरहि–अनपरा ११२-९
नाऊण–ज्ञात्वा T२९॥T२६॥
नागज्जुण–नागार्जुन. T२९॥ T२६॥
नाणा–नाना ९०-९
नामिआ–नामिका T२९-९
नाराय–नाराच. १००-७
नाह–नाथ. १४१-१९
निअ–निज. T२६-१
निअं–निजम् २६-२
निएवि–निजेपि ९६-१०
निग्गुणंपि–निर्गुणमपि २९-६
निघट्ठ–निकृष्ट. ४६-१७
निद्दलिय–निर्दलित. ७२-१
निबद्धि–निबद्धम् १०९-९
निभिच्च–निर्भृत्यः ११-४
निम्मिओ–निर्मितः ७२-६
निय–निज. ७४-११
निरक्खर–निरक्षर. १००-७
निव–नृप. ९६-११

पायाल–पातालम् १००-९
पालित्त–पादलिप्त. २७-२
पालित्तउ–पादलिप्तः T२७-९
पावइ–प्राप्नोति २५८-१५
पाविओ–प्रापितः T१९-१०
पासं–पार्श्वम् T२६-२
पासनाह–पार्श्वनाथ. T२९-१२
पासाय–प्रासाद. T२२९॥ख.५
पिउणो–पितुः T२२९-४
पिक्खि–प्रेक्ष्य ६१-१०
पिच्छाति–पश्यति ३०-२
पियसहि–प्रियसखि २८-२
पियावउ–पाययामि ७०-१२ख.
पिल्लणं–पीडनम् २४७-८
पुट्ठिहि–पुष्टैः २२८-९
पुट्ठो–पृष्ठः ९६-११
पुत्तं–पुत्रम् ७५-१
पुत्ताणं–पुत्रयोः। पुत्राणां च T२६
T२२४॥
पुण–पुनः T२२५-१
पुणो–पुनः ११३-४
पुण्णत्थ–पुण्यार्थम् T२२५-५
पुत्तेण–पुत्रेण T२२५-२
पुन्ने–पूर्णे १८-3
पुरिसुत्ति–पुरुष इति T२५-१०
पुरिसाण–पुरुषाणाम् २९-३
पुहवी–पृथ्वी T२५॥७३॥७५
पूरणम्मि–पूरणे ७४-११
पेक्खसि प्रेक्षसि ५६-५
फुल्लह–पुष्पस्य २३८-८
बत्तीस–वार्तायाम् ६०-१३
बापो–पिता ६९-१०
बाहडेण–वाग्भटेन T२२५-४
बिंटं–वृन्तम् १२१-३
बिंबम्मि–बिम्बे २७-३
बीजउ–द्वितीयः २०४-३
बे–द्वौ १२१-१०
भग्गक्खय–भाग्यक्षये ६३-७
भग्गु–भग्नः ८०-३
भंगि–भङ्गि. ९६-१०
भज्जिगय–भग्नम् ६३ ७
भंजिऊण–भङ्क्त्वा T२७९-७
भंजित्ता–भङ्क्त्वा T२८०-३
भडसिरि–भटश्री. ८०-३
भणइ–भणति ४६॥५९॥
भणिमो–भणामः १००-८
भमइ–भ्रमति २७-२
भमाडेइ–भ्रामयति T२७-९
भरउ–भृतः २३५॥२३६॥
भरीया–भृताः T८१-१
भरुअत्थे–भृगुकच्छे T२२५-3
भवणे–भवने ९६-१०
भुंजइ–भुङ्क्ते १६५॥१६६॥
भुयंग–भुजंग. २७-४
भागी–भाग्यैः २३५-१७
भारिआ–भार्या T२२४-४
भावम्मि–भावे ३०-४
भावी–भविष्यति T२२५-२

वाढी–वृश्चितः १९९–३
वाणिया-वणिजः १९८–६
वास–वर्ष. १८–३
वासाइं-वर्षाणि २७९–१२
वासाणं वर्षाणाम् २२४॥२२५॥
वासेषु-वर्षेषु ३४-२
वाहली–लघुस्रोतः १६-१
वि–अपि २९॥३०॥६१॥११३॥
ख॥२९८॥३१९
विउषी-विदुषी ६२-११
विउल-विपुल. २९८॥२९९
विक्कम विक्रम. १८॥२०॥T२३॥
T३४॥T२२४॥T२२९॥२७९ख॥
विक्खाओ–विख्यातः २९-१०
विग्गहो–विग्रहः ७२-२
विघन–विघ्न. ६२–६
विज्जपुंजं–विद्यापुञ्जम् ६९ –१३
विज्जा विद्या २२९–७
विञ्झ-विन्ध्य. २९॥३१॥
वाणिजड्ड-वाणिज्यम् १९८-७
विणु-विना १९९–२
विदलं–द्विदलम् ९१-७
विम्हउ-विस्मयः २८९-२
वियणा–वेदनाT २७-१०
वियंभी-विजृम्भिणी ७०–१३
वियरंतो–विचरन्T २९-१०
वियाणंतो=विजानन्तः २९८-१३
विरहाओ–विरहात् २८-२
विलुट्टइ-विलुठति ७०—१४

विसाउ-विषादः ६३-७
विसारतां-विस्मारितम् १९९-३
विहारस्स-विहारस्यT २२९-२
विहि–विधि २४७-८
विहिणा--विधिना ७२-७
वीरस्स-वीरस्यT २३–१
वीसरइ–विस्मरति ६०॥१९९॥
वुच्चंति उच्यन्ते ९०— ९
वेढइ-सहते ६२-६
वैसानरि–वैश्वानरे १९८–९
व्व–इव २७ ख.
संजयेण–संयतेन १३९-९
संदेसडओ–संदेशकः १७-१.
संपइ–संप्रति T१९-९
संपज्जइ–संपद्यते ६२-९
संपत्ते–संप्राप्ते T२३-२
संवच्छरो–संवत्सरो T२२४-८
सइं–शतानि ६१-१५
सइ–सत्यः १९८ ९
सइरू–सख्यः १९८-४
सई–सती T२६-१
सउलिया–शकुनिका T२२९-२
सउ–सर्व. ६०॥१९८॥
सउणी–शकुनी. T२२४-९
सउलिआ–शकुनिका T२२९-५
सएहि–शतैः T२७९-६
सक्कर-शर्करा ९९-१४
सग्गठिय–स्वर्गस्थित. ६१-५
सच्चउरे–सत्यपुरे T२८०-१

सठाणं–स्वस्थानम् T२७९-७
सत्तरोहिं–सप्तदशभिः T२२४-८
सत्तहं-सप्तानाम् T२२४-९
सत्ति–शक्ते २०७-१
सत्थेण–शस्त्रेण T२६-३
सन्नेण–सैन्येन T२७९-६
समुप्पन्नो–समुत्पन्नः २७९-१३
समुब्भडो-समुद्भट. १२१-३
सय–शत. २३॥९९॥
सयम्पि–शतमपि ७२-८
सयम्मि–शते १८-३
सयल–सकल. ३०-३
सयाइ–शतानि २७९-१२
सये–शते T२३ ७
सयेसु–शतेषु T२४-२
ससिय–स्वसित. ९९-२
सहइ–सहते २४७-८
सहस्से-सहस्रे १८-३
सहस्सेहिं–सहस्रैः T२२४॥T२२९
साह–सखि ७१॥२२८
सहिअस्स–सहितस्य १६९॥१६६
सरइ-सरति ११३-४
सरसति–सरस्वत्याः १०९-५
सारिस–सदृश. २९-३
सरीरु–शरीरे ७०-१२
सवण–श्रवण २८९-१
सव्व–सर्व. T१९॥१९८
सव्वत्थ–सर्वत्र ९२-१
साडी–शाटिका २०३-६

सामि-स्वामी T २१४॥२२८॥२८९
सामिअ-स्वामिनः T२२९.१
सायर-सागर. ६३-६
सारित्थो–सदृशः १८-४
सलाहण-शालिवाहन T२४॥T२९
२६॥३१॥
सासणं–शासनम् ९२-१
साहणत्थे–साधनार्थे T२९-१२
साहा–शाखा १२१-४
साहुणो–साधवः ९०-९
सिज्झइ–सिध्यति १६९॥१६६
सिढिलं–शिथिलम् १२१-३
सित्तुञ्ज–शत्रुंजय. T२२९-४
सिरि–श्री T२९॥T२६॥T२७॥
T२२४॥ख.T२२९॥
२४८
सिहरु–शिखरम् १९८-९
सिहरे–शिखरे T२२९॥ ३१९
सीज्झे–खिद्यते ६०-१४
सीहो–सिंहो २४७-८
सुक्कस्स–शुक्रस्य ३०-३
सुक्के–शुष्के २९-९
सुक्खाइं–सौख्यानि २८-१
सुच्चा–श्रुत्वा T२२४-६
सुणउ-श्रुत्वा T२९-१२
सुणियइ–श्रूयते ११२-८
सुदंसणा–सुदर्शना T२२४-९
सुद्धीए–शुध्या ११९-२
सुंदराइं–सुन्दराणि २८-१

पत्र. पङ्क्ति.	अशुद्धम्. शुद्धम्.
२ १८	सन्यरः–सन्परः
३-६	संस्पस्य–संस्पश्य
३-१२	आचख्यौ–आचख्यौ
३-१९	लक्ष्य–लक्ष.
३-२०	आछिद्य–आच्छिद्य
४-१	दाद्य-दारिद्य
४-१५	आछादित-आच्छादित.
५॥११४॥१५३॥ २०४॥२०५	मित्र–मिश्र.
५-१४	उपरुध्य–उपरुध्य
६॥११ख. ४२॥ ५७॥५८॥११७ ॥१४६॥१८३	राज्ञः-राजस्य
६-९	गतः स. गतस्तत्.
६-२०	त्वद्विषां--त्वाद्विषां
७-४	रोचते-रोचन्ते
७-१८	अभावात्यशु -अमावात्पशु.
८॥३१॥५५॥ १३२॥ १९२	दत्वा–दत्त्वा
९-९	प्रतिष्टां--प्रतिष्ठां
१०-३	वर्द्धकि–वार्द्धकि.
१०-६	तावत्य–तावत्प.
११-२	बुध्वा——बुद्ध्वा
११॥२०२॥२८९	सत्व–सत्त्व.
१३-13	श्रीक्रमो-श्रीविक्रमो
१३-१४	किक्रम—विक्रम.
१४-९	तत्यारि—तत्पारि.
१९-१३	लक्षणि—लक्षाणि
१८-९	जगत्प—जगत्य.
२०-८	याके——पाके
२४-८	युरा—— पुरा
२४॥२९॥९७॥ ६६॥२०६॥ २०७॥२८०॥घ	काष्ट-काष्ठ.
२६॥६९॥	चष्टय—चतुष्टय.
३१-९	षाड्त्रिंशत्–षट्त्रिंशत्
३१-१३	अपराह्ने-अपराह्णे
३६-१९	सर्वो——सर्वा.
४०-१६	सं कुचाति–संकुचति
४२-८	तिष्टति—तिष्ठति
४३-१	त्य———तंनिहत्य
४४-१९	निमार्य—निर्माय
४४॥ ९८॥ ८०॥ ९४॥१११॥११२ ॥११८॥ १३१॥ ११६॥ १९४॥ २०९॥२२९॥ २४४॥२६४	पत्र–पत्त्र
४५-१८	कामालता-कामलता
४६-१	कमलता—कामलता
४७-११	आयातं–आयातम्
४७-१९	आमूला—आमूलं
४९-१६	मातुः——भ्रातुः
५४-१६	हम्मरि—हम्मीर.
५६-१४	स्पर्शात्–स्पर्शात्
६०-२	अपि—अपि

६१-८	तत्यत्नी—तत्पत्नी
७१-८	छत्रेण—छत्रेण
७१-१९	प्राहिणाति-प्राहिणोत्
७६-३	चितां—चिन्तां
७६-१०	रुप——रूप.
७७-९	अप्पत्र—अप्यत्र
८२-१९	इमाकृतिः—इयमाकृतिः
८२-१८	दृग्ताद्दशं-दृकुतादृशं
८३-१३	सकृत्य—सत्कृत्य
८३-१९	आछादन—आच्छादन.
८५-६	प्रसादः—प्रासादः
८६-९	संभ्रमाश—संभ्रमःश.
८६-१६	अल्यं——अल्पं
८७-८	दानत्—दानात्
८७-९	याञ्चा—याच्ञा
८७-२	लाघव—लाघव.
९०-६	वृहस्पति—बृहस्पति.
९१-१	ताम्य—ताभ्यां
९५-५	निर्गत्य—निर्गत्य
९५-५	भित्वा—भित्त्वा
९८-६	घत——घृत.
९८-८	पौष्यं—पौष्पं
१०१-१३	वान्धव—बान्धव.
१०६-१०	नरग——नगर.
१०७-९	भ्राक्षी—माक्षी.
१०७-१६	प्रभावाभिः-प्रभावाविः.
११०-२	अल्यं——अल्प.
११२-५	भिंति——मिति.
११६-८	कम्यात्—यम्पात्
११६-१२	दष्टं——दृष्टं
११७-१	प्रत्युत्पन्न-प्रत्यत्पन्न.
११७-४	याषाण—पाषाण.
११७-८	अतीशय—अतिशय.
११७-१०	उत्यातं—उत्पातं
११९-१९	प्रसादं—प्रासादं
१२०-९	आमीनू—आसीत्
१२२-१	मत्यारि—मत्परि.
१२२-१४	वाल——बाल.
१२३-९	कैटिभ—कैटभ.
१२९-१५	व्यार—व्यापार.
१३०-३	मृत जगत्—मृतजगत्
१३०-१०	वषा——वर्षा.
१३१-१२	वृक्षछाया—वृक्षच्छाया
१३७-१६	वाहड—चाहड.
१३९-१७	स्वामिनि—स्वामिनि
१४०-२	प्रट्टक—पट्टक.
१४१-१२	अलय—अल्प.
१४४-१४	घत्या——धृत्वा
१४९-१०	देद्रव्य—देवद्रव्य.
१५१-१०	पतका—पताका.
१५२-१३	पञ्चचजन-पञ्चजन.
१५३-३	पेदषु——पदेषु
१६०-१२	इत्पत्र—इत्यत्र
१६२-७	वासन — वसनः

१६५-२	पाक्षे—-पक्ष.
१६५-४	चर्येण—चार्येण
१६८-१३	कुमुदः- मुखकुमुदः
१६९-३	षाडशे—षोडशे
१७०-१७	चद्रं——चन्द्रं
१७४-५	स च—-सा च
१७४ १३	तरोस्छाया-तरोश्छाया.
१७५-८	चित्रायिमाण-चित्रीयमाण
१७५-१९	प्रमोदा —प्रमोद.
१७६-२	अन्यास्यां अन्यस्यां
१७६-११	कम्या —-कम्पा
१७६-१६	तच्छाशने-तच्छासने
१७७-११	प्रभूष्णु-प्रभुष्णु.
१७८ १०	पृच्छमानि-पृच्छचमाने
१७८-१२	पृच्छना—पृच्छता
१८०-१७	इत्युप—-इत्युप.
१८३-९	पथानं—पन्थानं
१८३-११	नगरराज्ञ-नगरस्यराज्ञः
१८४-१९	अस्पृशा—-अस्पृश्य.
१८४-१९	सवकाः—-सेवकाः
१८७-७	वृतान्ते—वृत्तान्ते
१८८॥२६५	पृष्ट——पृष्ठ.
१९२-२	तय——तस्य
१९२-१४	मृत्यात्राणां-मृत्पात्राणां
१९९-१३	उद्धर्वं—-उर्ध्वं
१९६-५	प्रवेशं—-प्रदेशं
२००-१७	ददर्शय--दर्शय
२०४-३	आत्थि—अत्थि
२०७-१८	चाविग—चाविग.
२०९ ८	पाल्प—पाल्य.
२१२-४	ऊपेतः—उपेतः
२१४-१०	इत्पाभि—इत्याभि
२१४-१६	द्वन्द्व——द्वन्द्व.
२१६-१७	उत्यत्ति—उत्पत्ति.
२१९॥२३१	प्रातिष्टा—प्रतिष्ठा
२२३-२	अप्पतः—अप्यतः
२२८-११	प्रत्पूषे—प्रत्यूषे
२२८-१४	अन्त्यापि-अन्त्योपि
२२९-९	लखित्वा—लिखित्वा
२३१-६	नाय——नायक,
२३९-१	परास्पिन्—परास्मिन्
२४८-१५	संग——सङ्ग.
२४९-१४	उत्संग—उत्सङ्ग
२५१-१४	यत्तने—पत्तने.
२५२-८	कर्पूरमयो-कर्पूरमयं
२५२-१२	पुनरेव—न पुनरेव
२५३-४	मूआल—मुआल.
२५६-८	यङ्क ——पङ्क
२५९-१४	प्रपच्छ—पप्रच्छ
२६३-१९	वर्षैः——वर्षैः
२७०-१२	ताद्——तावद्
२७१-४	पत्रितं——पावित्रितं
२७२-६	अमूत्——अभूत्

२७३-१७	भीष्म---ग्रीष्म	२८८-१०	अन्तरिमेव-अन्तरितमेव
२८३-१८	पमछ---पप्रच्छ	३०२-१०	पतिर्बिग्रह-पतिविग्रह.
२८४-४	पटकं---पेटकं	३०३-१	निग्रही--निग्रहीत.
२८९-६	रुं चरता-संचरता	३०४-१८	अधिष्टातृ-अधिष्ठातृ.
२८५-६	ज्ञानवृत्या-अज्ञानवृत्त्या	३०७-२	उधिद्दिर्षवः-उद्दिधीवः
२८७-१२	सम्यर्थयन्-समभ्यर्थयन्	३०७-१९	नेष्ठं---निष्ठं
२८८-२	अनापृछय-अनापृच्छय	३११-१	परपरया-परंपरया
२८८-८	गहीत्वा---गृहीत्वा	३१९-१७	यदद्या---यदृद्य
		३१९-१९	बुन्नारव--बुम्भारव.

प्रबन्धचिन्तामणेर्भाषान्तरम्.

ગૂજરાતી

અનેક ગ્રન્થોક્ત ટિપ્પણાર્થ સહિત.

ઉપજાતિવૃત્ત.

શ્રી ઈષ્ટ દેવ પ્રભુને નમીને,
શરીર વાણી હૃદયે કરીને॥
પ્રબન્ધચિન્તામણિનું પ્રસિદ્ધ,
કરૂછું ભાષાન્તર સાર શુદ્ધ. ॥ ૧ ॥

અનુષ્ટુપ્છન્દ.

રૈવૈં જ્ઞાતિ **दीननाथ** શાસ્ત્રિ પુત્રે યથારૂચિ ॥
रामचन्द्रे છપાવ્યું છે આ ભાષાન્તરને રચિ ॥ ૨ ॥

અમદાવાદ.

"અમદાવાદ ટાઈમ્સ" પ્રેસમાં છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૫—સને ૧૮૮૯

કીંમત રૂ ૨-૦-૦

પ્રસ્તાવના.

સદ્ગ્રંથો રચનાર સત્પુરૂષોનો સાક્ષાત્ અથવા પરંપરા સંબંધે કહેવાનો આટલોજ અભિપ્રાયછે જે સર્વ સાધન કરતાં મોક્ષ સાધન કરવું એજ અતિશે શ્રેષ્ઠછે. એજ વાત સર્વ વિદ્વાનોના વચનમાં અતિશે નિર્વિવાદપણે વર્તે છે. માટે આ લોકપરલોક સંબંધિ સકળ દુઃખથી મુક્ત થવા રૂપ મોક્ષનું અસાધારણ કારણ અવશ્ય ખોળવું જોઈએ, ને તે કારણની એક વાક્યતા સર્વ દર્શનની સાથે આવવી જોઈએ ત્યારે તે ખરૂં કારણ કહેવાય. એવું કારણ એક વિદ્યા સમાન એટલે જ્ઞાન સમાન બીજુ કોઈ નથી. એ વાતનો વિશેષ જૈન દર્શનમાં છે. એટલે વેદમાં કહ્યુંછે તો ખરૂ કેઃ-**'ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः'** જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી. પરંતુ એકલા જાંણપણાવતે શું? માટે તે વાતનો સ્પષ્ટ વિસ્તાર જૈનના મહાપ્રભાવિક ઉમાસ્વાતિ વાચક નામના પ્રાચીન આચાર્યે જે ચંદ્રગુપ્ત રાજા અને ચાણાકયની વખતે હતા તેનાં કરેલાં સૂત્રમાં છે **'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः'** એટલે જે જે ઉદ્યોગ કરવો તેનું પરિણામ પ્રથમથી વિચારીને કરીએ તો તેથી મોક્ષ થાય. પ્રથમ જ્ઞાન ને પછી ક્રિયા આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. માટે તેજ વાતની પુષ્ટિ કરનાર મેરૂતુંગાચાર્યે, કરોડો રૂપૈઆ ખરચી વિદ્યાનું ઉત્તેજન કરનાર વિક્રમરાજા તથા શાલિવાહન રાજા એ બે શક પ્રવર્તક રાજાઓનાં ચરિત્ર આ ગ્રંથમાં પ્રથમ કહ્યાં છે. વળી તેનું બીજું પણ કારણ છે તે આગળ કહીશું. પરંતુ ગ્રંથકર્તાને આ ગ્રંથ કરવાનું કારણ શું છે તેનો જૈનશાસ્ત્રાનુસારી સવિસ્તર વિચાર.

આજીવ પ્રથમ કેવી નઠારી સ્થિતિમાં હતો ને પછી ભવસ્થિતિ પાકવાથી ઉત્તરોત્તર સારી કેળવણી મળતાં, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતાં, મહા મોટો ઈશ્વર થાય! તે દેખાડે છે.

જેનો આદિ અંત નથી એવા નિગોદ સ્થાનમાં રહેલા જીવો મહામોટાં ભોગવાતાં દુઃખવડે કર્મ પુદ્ગલોને હલકાં કરનારી અકામ નિર્જરાવડે, જીવ ઊંચી સ્થિતિમાં આવે છે. (એટલે અસંખ્યાતા નિગોદ ગોળા છે તેમાં એક ગોળામાં અનંતા નિગોદીઆ જીવ રહ્યા છે તે એક શ્વાસોશ્વાસમાં સત્તર ભવ કરતાં પણ કાંઈક અધિક ભવ કરે છે. માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે **(मरणसमा वेयणानत्थि)** મરણસમાન બીજુ દુઃખ નથી. સૌ કરતાં જન્મ મરણનું ઘણુંજ દુઃખછે. તે કહી ન શકાય એવા દુઃખને ભોગવતા તે જીવો

સૂક્ષ્મનિગોદથી બાદર (સ્થૂલ) નિગોદમાં આવેછે. એટલે અવ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં આવેછે. કેમકે, અકામ નિર્જરાને ભવસ્થિતિ, એ બે કારણ મળવાથી અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન કાળ[૧] સુધી સંસારરૂપી સમુદ્રમાં તળે ઉપર નીચીઉંચી ગતિ થતાંથતાં છેદન ભેદનાદિ મહાકષ્ટને ભોગવતો એકેંદ્રિય, બેરિંદ્રિય, તેરિંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય, પંચેંદ્રિય તિર્યંચમાં, ઘણી ઉત્સર્પિણી નેં અવસર્પિણીકાળ[૨] ભમતો ભમતો, આ અવસર્પિણીકાળ[૩] રૂપ સાપણની ક્રોધ, માન, માયા રૂપ ડાઢ તળે ચગદાઈ ગયેલોછે. તે મહાપાપ રૂપ, દુઃખમા નામે, પાંચમા આરા[૪] રૂપ મોટી બરછીના પ્રહાર વડે મૂર્છા પાંમવાથી વિવેક રહિત થએલો ને જૈનશાસ્ત્રમાં દેખાડેલા દશ દૃષ્ટાંતથી દુર્લભ એવો મનુષ્યભવ મળવો એતો, ઘણોજ અલભ્ય લાભછે તે પણ અઢીદ્વીપમાં[૫] રહેલા સુંદર ભરતખંડમાં! તેમાં વળી સાડી પચ્વિશ આર્યત્રક્ષેમાં ઘણો દુર્લભછે. એમ ચોવીશ દંડકમાં દંડાતા[૬] જીવને છેવટના આ છઠા સંઘયણમાં[૭]! મોટા ઉદયને પમાડનારી પવિત્ર શુભલેસ્યાના[૮] લેશનો ઉદય, થવો તે ઘણો અશકય છે. આ સઘળી ઉત્તરોત્તર અતિશે દુર્લભ પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ, વળી અવિકળ પંચેદ્રિય મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થવો એ મહા મોટો લાભ છે. તેમાં પણ ઉત્તમ પુરૂષો માન્ય કરે, એવી ઉત્તમ પંક્તિમાં જન્મ થવો એ અશકય છે. એતો ચારિ સંજીવિનીના ન્યાયે અતિશેજ દુર્લભ છે (તે ન્યાય દૃષ્ટાંત (પૃષ્ટ ૨૦૮ મેં જુઓ) આ પ્રકારની શુભ સામગ્રી, અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી, નેં મહા પુણ્યોદયના યોગથી, થોડા જીવોનેજ મળે છે. તે પામેલા ભવ્ય જીવોનું હિત કરવા વાસ્તે આ ગ્રંથ રચ્યો છે.

વળી સિદ્ધશિલામાં નિરંતર રહેલા એટલે મોક્ષ પામ્યા પછી કોઈ કાળે પણ આ લોકમાં ન આવતા પરંતુ સર્વે ભાવને યથાર્થ જાણતા એવા, નેં અઢાર પ્રકારના દોષ રહિત, મહા દયાળુ પરમેશ્વરે ધર્માદિ પુરૂષાર્થનું સાધન દેખાડેલું છે એટલે સર્વને ધારણ કરે તેને ધર્મ કહીએ તે ધર્મરૂપિ સન્માર્ગમાં ચાલવું એજ યુક્ત છે, જેથી સ્વ પરને મોટો ઉપકાર થાયછે, કેમકે અર્થ કામ

---

૧ એક જાતની સંખ્યા વિશિષ્ટ મોટો કાળ. ૨ ચડતો ને પડતો કાળ વિશેષ. ૩ હુંડાવસર્પિણી નામે મહાઘોર કાળ. ૪ કાળચક્રના ૭ આરા છે તેમાંનો આ પાંચમો આરો. ૫ જંબુદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પુષ્કરદ્વીપનું અર્દ્ધ. ૬ સાત નારકી ૧, દશભવનપતિ ૧૦, પાંચ સ્થાવરના ૫, ત્રણ વિગલેદ્રિયના ૩, તિર્યંકપંચેંદ્રિય ૧, મનુષ્ય પંચેંદ્રિય ૧, વ્યંતર ૧, વૈમાનિક ૧, જોતિષી ૧. એમ ચોવિશ ૭ ૭ પ્રકારના સંઘયણ (શરીર) માં આ ઘણુંજ નિર્બળ છે. ૮ આત્માની શુભાશુભ પ્રણતિ.

ને મોક્ષ તેનું મૂળ ધર્મ છે. તેવી સત્ક્રિયામાં પ્રવર્તવું એજ મનુષ્ય જન્મનું સફલપણું છે. પરંતુ તે પ્રવૃત્તિ, જ્ઞાનપૂર્વક થવી જોઈએ. એટલે ચારિત્ર લેવું જોઈએ, કેમકે આત્મ સ્વરૂપમાં ચાલવું પ્રવર્તવું તેનું નામ ચારિત્ર કહેવાય છે. તેમાં જ્ઞાન દર્શનનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રકારનો સિદ્ધાંત છે. માટે તે ચારિત્ર પંચમહાવ્રત રૂપ છે તે માર્ગે ચાલવુ જોઈએ પરંતુ તે મુનિમાર્ગ ઘણો કઠણ છે. પણ તેને મળતા નિયમાદિક જોઈએ તે બાર અણુવ્રત રૂપ છે. તે સર્વનું મૂળ સમકિત છે. તે પણ માર્ગાનુસારીના ગુણપૂર્વક છે. માટે તે સર્વ સંબંધી ઈતિહાસો આ ગ્રંથમાં પાંચ સર્ગે કરી નિરૂપણ કર્યા છે. મુખ્ય પ્રબંધ ને અવાંતર પ્રબંધ તેથી સુંદર મોટા પુરૂષોનાં આશ્ચર્યકારી ચરિત્રોથી ભરપૂર છે. એટલે પામર, વિષયિ ને મુમુક્ષુ એમાં સર્વે પ્રકારના પુરૂષો આવિ ગયા, તે સર્વેને ઉત્તરોત્તર મોટિ સ્થિતિમાં આવવાને, ઉપકાર કરનાર, સર્વ પ્રકારના વ્યવહારને દર્પણની પેઠ દેખાડનાર. મનોવાંછિત પૂર્ણ કરી આપનાર માટે ચિંતામણિ સમાન. આ પ્રબંધ ચિંતામણિ છે તેને, છત્રીશ આચાર્યગુણે યુક્ત એવા મેરૂતુંગ નામે આચાર્યે, સત્તાવીશ સાધુગુણોએ યુક્ત એવા શિષ્યોની, પ્રીતિ સહિત પ્રેરણાથી એટલે એમણે પ્રથમ સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃતભાષામાં કરેલા મોટા મહાપુરૂષચરિત્ર નામે ગ્રંથને સાંભળી અકળાઈ ગએલા, સંક્ષેપ રચિ શિષ્યોની આધુનિક સત્પુરૂષોનાં, નવ રસ મિશ્રિત ચરિત્ર સાંભળવાની પ્રેરણાથી, શિષ્ય બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરવા, ઘણા ગ્રંથોનો સાર લેઈ આ ઐતિહાસિક ગ્રંથ રચ્યો છે. તેમાં પૂર્વે કહેલાં વ્રત (એક જાતની નિયમ પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા) તેમાં પ્રથમ વ્રત અહિંસા (કોઈ જીવને દુઃખ થાય એમ ન કરવું) તેનું મૂળ દયા છે. ને દયા પણ પારકુ દુઃખ ભાગવાથી જણાય છે. માટે પરદુઃખભંજન બિરૂદાવળીને ધારણ કરનાર વિક્રમ રાજાનું પ્રથમ ચરિત્ર લખ્યું. તથા ત્રેસટ* સલાકા પુરૂષો થઈ ગયા, તેમાં પણ હાલમાં ઉપકાર કરનારૂ શ્રીમહાવીરસ્વામિનું તીર્થ ચાલે છે. જેણે કરી દુઃખ સમુદ્ર તરિએ ને સુખી થઈએ તે તીર્થ કહીએ. શાસન કહીએ .તેઓએ પૂર્વ જન્મમાં સાધુને અન્નદાન આપવાથી તીર્થંકર કર્મ ઉપાર્જન કર્યું, તે તીર્થમાં શાલિવાહન રાજાએ પણ પૂર્વ જન્મમાં સાધુને સાથવો વોહરાવ્યો‡ હતો તેથી. એટલે છેલ્લુ અતિથિસંવિભાગ નામનુ વ્રત તેનો અંશ આવવાથી તેને

* તીર્થંકર ૨૪, ચક્રવર્તિ ૧૨, વાસુદેવ ૯, પ્રતિવાસુદેવ ૯, બળદેવ ૯, એ ત્રેસટ શલાકા પુરૂષો. ‡ આપ્યો.

મોટું રાજ્ય મળ્યું. એમ તે વ્રતનો પ્રતાપ દેખાડવાને વિક્રમની જોડે શાલિવાહનનો પ્રબંધ કહ્યો. આદિઅંત વ્રત લેવાથી વચલ્યાં સઘળાં પણ જાંણવાં.

વળી તે સઘળાં વ્રતની શોભા પણ બ્રહ્મચર્યથીજ છે એમ દેખાડવાને શીલંપટ થવાથી કુન્યકુબ્જના રાજાને (ભૂદેવને) રાજ્ય મુકી છેવટ તાપસ થવું પડ્યું મહા વિદ્વાન્ મુંજરાજા રાજ્યભ્રષ્ટ થયો ને કમ્હોતે મરી ગયો. તેનું ચરિત્ર સવિસ્તર વર્ણન કર્યું. વળી મહા પુણ્યશાળી પ્રતાપી વનરાજ પ્રમુખ ગૂજરાતના મોટા રાજાઓ પણ અદત્તાદાન એટલે ચોરી કરવી તેથી રાજકુળમાં કલંકવાળા ગણાયા છે. માટે તસ્કરપણું સર્વથા ત્યાગ કરવું એમ દેખાડવાને વનરાજાદિ પ્રબંધ કહ્યા. ત્યાર પછી ઈંદ્રિ જેવી મહા મોટી સંપત્તિને પામેલા મહા દાનેશ્રી હોય તોપણ, મૃષાવાદ એટલે જુઠું બોલવું પ્રતિજ્ઞા ભાગવી. તેથી મોટો પરાભવ પામી મરે છે. એમ દેખાડવાને કાશી દેશનો કર્ણરાજ ને માળવાનો ભોજરાજ ને ગૂજરાતનો ભીમદેવ એ સર્વેના સંક્ષેપ વર્ણનમાં પ્રતિજ્ઞા ભાગવાથી ભોજરાજનો મોટો પરાભવ વર્ણન કર્યો. વળી જૈનશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવાં ન્હાનાં બાર વ્રત* ને મોટાં પાંચ વ્રત તે સર્વે પણ નીતિને જાણનાર પુરૂષનેજ શોભે છે. વ્યવહારનીતિ (વ્યવહાર નય) પણ સારી પેઠે જાણવી જોઈએ. એમ પ્રતિપાદન કરવાને રાજાના છન્નુ ગુણોથી વિરાજમાન સિદ્ધરાજ મહારાજનો પ્રબંધ કહ્યો.

તેની જોડે વળી, નીતિ પણ પારકી સત્તાની અપેક્ષાથી રહિત થઈ, સ્વપરાક્રમથી દેદીપ્યમાન થતા પુરૂષોને શોભે છે એમ જણાવવાને મહા શૂરવીરપણાથી મોટું રાજ્ય મેળવી મહા પુણ્યશાળી ગણાતા કુમારપાળ રાજાનો પ્રબંધ કહ્યો.

ત્યારપછી વળી શૂરવીરપણું પણ પોતાના ઈષ્ટદેવ પરમાત્મા ઈશ્વરની ઉપાસના ભક્તિથી મેળવેલું હોય તેજ પરિણામે સુખફળને આપે એવું થાય છે એમ જણાવવાને પરચુરણ કેટલીક વાતો કહી, છેવટ ગ્રંથને અંતે શુદ્ધ અંતઃકરણથી પરમાત્માની ભક્તિ કરવાથી આ લોક પરલોકમાં મહા સુખી થવાય છે એમ દેખાડવાને ઈશ્વર ભક્તિનો પ્રબંધ દેખાડ્યો.

આ પ્રકારે સંસ્કૃતમાં લખેલી પ્રસ્તાવનાનો સાર કહ્યો.

મુંમ્બાપુરમાં સર્વવિદ્યાલય
(યૂનીવર્સિટિ).
ઈસ્વિ૦ ૧૪–૧૦–૧૮૮૮
સંવત્ ૧૯૪૪ વિજયા દશમી

શાસ્ત્રી રામચન્દ્ર દીનાનાથ.

---

* અહિંસા ૧, બ્રહ્મચર્ય ૨, અચૌર્ય ૩, સત્યભાષણ ૪, અપરિગ્રહ ૫, એજ મહાવ્રત ને એજ અણુવ્રત ૫ તથા ગુણવ્રત ૩ ,દિશાપ્રમાણ, ભોગોપભોગ, અનર્થદંડ તથા શિક્ષાવ્રત ૪ સામાયિક, દિશાવકાશિક, પૌષધ, અતિથિ સંવિભાગ. એ બારવ્રત છે.

ગ્રંથ સ્થસમસ્ત વિષયાનુક્રમઃ

મુંજરાજ પ્રબન્ધ

પ્રથમ સર્ગની સમાપ્તિ.

ભોજ તથા ભીમનો પ્રબન્ધ

બીજા સર્ગની સમાપ્તિ

સિદ્ધરાજ પ્રબન્ધ.

ત્રીજા સર્ગની સમાપ્તિ ૩.

કુમારપાલ પ્રબન્ધ.

ચોથા સર્ગની સમાપ્તિ ૪

પ્રકીર્ણક પ્રબન્ધો.

પાંચમા સર્ગની સમાપ્તિ ૫

॥ ॐ ऐं ह्रीं नमः ॥

श्रीमेरुतुङ्गाचार्यकृत प्रबन्धचिन्तामणि ग्रन्थनुं गुजराती भाषान्तर.

૧—પરમ પદમાં રહેલા, અને સંસારના અન્તને કરનાર, નાભિરાજાના પુત્ર આદિતીર્થંકર શ્રીઋષભદેવજી તમારૂં રક્ષણ કરો. જે તીર્થંકર સંબંધી લક્ષ્મી અને સરસ્વતીનાં ચાર દ્વાર યોગ્ય છે; કેમ કે–તિર્થંકર નામ, ગોત્ર અને કર્મના ઉદયથી છદમસ્થ અવસ્થાની સમાપ્તિ કરી, કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી, ઈન્દ્રાદિક દેવતા સમોસરણની રચના કરેછે, તેમાં પ્રથમ મણિરત્નમય, બીજો સૂવર્ણમય, ત્રીજો રૌપ્યમય, એ રીતે ત્રણ ગઢ રચે છે. જે પ્રત્યેક ગઢનાં ચારે દ્વાર લક્ષ્મીનાં દ્વાર છે, એમ કહેવું ઉચિત છે. તેમજ ચોત્રિશ અતિશયના પ્રભાવથી તીર્થંકર મહારા-

જનું એક મુખ છે, તોપણ સમોસરણમાં દેશના સમયે ચતુર દિશાએ બેઠેલા દેવાદિકોની પ્રત્યે, એકજ વખતે સર્વને સન્મુખ દેખાવાથી, તેમની સરસ્વતીનાં ચાર દ્વાર પણ ઘટે છે. શ્રીતીર્થંકર મહારાજની દેશના એક રૂપની છે, તથાપિ સઘળા બેઠેલા દેવતા, દેવતાની ભાષામાં, મનુષ્યો માનુષી ભાષામાં, તિર્યંચો[1] તિર્યંચની, એમ પોત પોતાની ભાષામાં તેઓ સમજેછે; માટે શ્રીતીર્થંકર મહારાજની સરસ્વતીને ચાર મુખછે તે વાર્તા નિઃસંદેહ છે. તેમની વાણીમાં દાન, શીલ, તપ, અને ભાવના તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું વર્ણન ચાલ્યું આવે છે. તે જૈનશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૨. જે ગુરૂનો હાથ પાષાણ તુલ્ય પુરૂષોને ગાળે એવો છે; જેની ચન્દ્રના સરખી કાન્તિ છે, એવા કળાઓએ યુક્ત જગપ્રસિદ્ધ મહેન્દ્રપ્રભસૂરી નામના તે મારા ગુરૂને હું સ્મરણ કરૂં છું. ચંદ્રપ્રભ એવું વિશેષણ મુકયું છે, તેનો શ્લેશાર્થ એવો છે કે જેમ ચન્દ્રના કિર્ણો પડવાથી ચન્દ્રકાન્ત જાતના મણિમાંથી જળનો પ્રવાહ છુટે છે, તેમ મારા જેવા પાષાણ તુલ્ય પુરૂષોને જેમના હસ્તસ્પર્શથી સરસ્વતીનો પ્રવાહ છુટે છે.

૩—બુદ્ધિમાનોના સુખને માટે પ્રાચીન કવિઓના કરેલા અનેક પ્રબન્ધોને ડહોળીને, શ્રીમેરૂતુંગાચાર્ય આ પ્રબન્ધચિન્તામણિ નામનો ગ્રન્થ ગદ્યમાં વિસ્તારે છે.

૪—સદ્ગુરૂના પરંપરા સંપ્રદાયરૂપી રત્નાકર (સમુદ્રમાંથી) પ્રબન્ધ ચિન્તામણિ નામના ગ્રન્થને ઉદ્ધાર કરવાને ઇચ્છતા એવા, અને પ્રથમથીજ એ કાર્યમાં વૃત્તિ રોકાએલી એવા, મને આ ગ્રન્થમાં શ્રીધર્મદેવ નામના પુરૂષે સહાય કરી છે.

૫—ભારતના જેવો મનોહર, આ પ્રબન્ધ ચિન્તામણિ નામનો નવો ગ્રન્થ કે જેનો પ્રથમ આદર્શ (પેલી પ્રત) ગણના અધિપતિ શ્રીગુણચન્દ્રે લખ્યો છે.

૬—સવિસ્તર પુરાણ કથાઓ વારંવાર સાંભળવાથી, પંડિતોનાં અન્તઃકરણ એટલાં બધાં પ્રસન્ન થતાં નથી, માટે અર્વાચીન સત્પુરૂષોનાં સવિસ્તર વૃત્તાન્તો આ ગ્રન્થમાં કહું છું.

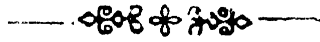
૭—વિદ્વાન પુરૂષોએ સુબુદ્ધિથી કહેલા દરેક પ્રબન્ધો જો કે અ-

---

૧ પશુપક્ષ્યાદિ.

નશ્ય જુદા જુદા ભાવ વાળા થાય છે, તોપણ પરંપરા સદ્ગુરૂ સંપ્રદાયથી ઉદ્ધાર કરેલા આ ગ્રન્થની કોઇ વિદ્વાનોએ ચર્ચા ન કરવી, અર્થાત્ કાક ચાતુર્ય ● કરવું.

૮—વિક્રમાર્ક રાજા છેલો થએલો છે, પણ શૌર્ય, ઉદારતા, ઈત્યાદિક તેના ગુણોને લઇ તે અદ્વિતિય છે. રાજાઓનાં ચરિત્ર સાંભળનાર પુરૂષોના કાનને, વિક્રમ રાજાનું ચરિત્ર અમૃતાભિષેક તુલ્ય લાગે છે, માટે તેનાં ચરિત્ર ઘણાં છે તથાપિ, પ્રથમ સંક્ષેપથી થોડું ચરિત્ર આ ઠેકાણે વર્ણવું છું.

પ્રારંભમાં વિક્રમાર્ક પ્રબન્ધ કહુછું.

અવન્તિ[૧] દેશમાં સુપ્રતિષ્ટાન[૨] નામના નગરમાં અનુપમેય, સાહસિકપણાનો ભંડાર, અને દિવ્ય લક્ષણોથી ઓળખાતો, પરાક્રમ ઈત્યાદિ ગુણો વડે સંપૂર્ણ, વિક્રમ[૩] નામનો રાજપુત્ર હતો. તે રાજપુત્ર જન્મથીજ દારિદ્ર કરીને પીડાએલો હતો, પણ નીતિમાં ઘણો તત્પર હતો. સેંકડો ઉપાયથી પણ દ્રવ્યને નહીં પામેલો એ રાજપુત્ર એક દિવસ ભટમાત્ર નામના પોતાના મિત્રની સંગાથે રોહણાચળ[૪] પ્રર્વત પ્રત્યે ગયો. ત્યાં રોહણાચળ પર્વતની તળેટીમાં પ્રવર નામના નગરમાં રહેનાર કુંભારના ઘરમાં નિવાસ કરીને પ્રાતઃકાળમાં તે કુંભારની પાસે તે ભટમાત્ર નામના મિત્રે એક કોદાળો માગ્યો; ત્યારે કુંભારે કહ્યું કે, આ પર્વતની ખીણ માંથી રત્ન કાઢવાની રીત તમે જાણો છો? તે આ પ્રમાણે છે. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી, પુણ્યવાન પુરૂષોનું નામસ્મરણ સાંભળીને, કપાળમાં હાથનો સ્પર્શ કરીને, હા દૈવ! એમ નિસાસો મુકીને પછી ખનીત્રશસ્ત્રે[૫] ખાણમાં ઘા માર્યાથી, બિનનસીબદારને પણ રત્ન મળે છે. આવું વૃત્તાંત ભટ-

૧ માળવા દેશ એમ બીજા ગ્રન્થોમાં પ્રસિદ્ધ છે પણ અહીંયાં તેને ઉજ્જેણી નામ આપેલું છે. ૨ આ નામનું નગર દક્ષિણ દેશમાં છે. ૩ ભર્તૃહરિનો તે ભાઇ હતો. ૪ જાવાના ટાપુમાં જે પર્વતો છે તે. ૫ ખોદવાનું હથીઆર.

માત્રે કુંભારથી સાંભળીને મનમાં વિચાર્યું કે, વિક્રમ પાસે એવું દીનપણું કરાવવાને હું સમર્થ નથી. માટે કંઇક યુક્તિથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો. પછી કુંભારે આપેલા ઉપકરણો લઈને વિક્રમાર્કને તેડી, રત્નની ખીણ પ્રત્યે ગયો. હાથમાં કોદાળો લઇ વિક્રમાર્ક જ્યારે ખોદવાને ઉદ્યોગવાળો થયો ત્યારે ભટમાત્ર યુક્તિથી બોલ્યો. ભાઈ આપણા અવન્તિ દેશમાંથી કોઈ પુરૂષ અત્રે આવ્યો, તેને મેં આપણા ઘરની ખબર પુછી, તો તેણે કહ્યું કે તમારી માતા મરી ગયાં. તપાવેલી વજ્રની સોયના સરખુ તે પરદેશીનું વચન સાંભળી હાથવડે કપાળ કુટી, હા દૈવ! એમ પશ્ચાત્તાપ કરી હાથમાંથી ખનીત્ર ખીણમાં ફેંકી દીધું. ફેંકવાથી કોદાળાની ધારે ખોદાએલી માટીમાંથી સવાલક્ષ રૂપીઆ જેની કિમ્મત છે એવું એક રત્ન નીકળ્યું. ભટમાત્રે તે રત્ન ઉપાડી લીધું. અને વિક્રમાર્કની સાથે પાછો વળ્યો. માર્ગમાં વિક્રમાર્ક રાજાના હૃદયને ભેદનારી, શોક રૂપી ખીલાઓ જેવી ખોટી શંકા તેને ટાળવા માટે, કુંભારનું બતાવેલું ખની સંબંધી સઘળું વૃત્તાંત તેને સમજાવી પોતાની માતાની કુશળતા છે એમ તત્કાળ જણાવ્યું. ભટમાત્રનું આવું વચન સાંભળી, વિક્રમાર્કે વિચાર્યું કે જેમ સઘળા લોકોમાં સ્વભાવગત લોભ રૂપી દોષ રહેલો છે. તેવો લોભ બ્રાહ્મણનામાં સ્વાભાવિક છે. તે દોષ મારે વિષે આરોપણ માં થાઓ. એમ વિચારીને ક્રોધાવેશ થઈ ભટમાત્રના હાથમાંથી તે રત્ન છીનાવી લઇ ખીણની સમીપ આવી બોલ્યો કે—(धिक्० पृ० ४ जु.

શ્લોકનો અર્થ.

કંગાલપણું અને દરિદ્રતા રૂપી છિદ્રનું રેઠાણુ એવા આ રોહણાચળ પર્વતને ધિક્કાર છે, કારણ કે—યાચક લોકો હા દૈવ!!! એ પ્રમાણે ખેદકારક ઉચ્ચાર કરી કપાળ કુટે છે ત્યારે તેને રત્ન આપે છે.

એમ કહી, સઘળા લોકોના દેખતાં તે રત્ન તેજ ખાણમાં ઉશેટી દઈ, વળી બીજા દેશોમાં ફરતા ફરતા, માળવાની સમીપ આવી પોહોલ્યા. નગરમાં પેસતાંજ વિક્રમાર્કે એક સુંદીર રાજ ઢંઢેરો સાંભળ્યો. તે ઢંઢેરો કરનાર પુરૂષને ઝાલી ઢંઢેરાનું વૃત્તાંત તેનાજ મુખથી સાંભળ્યું. પછી ઢંઢેરો પીટનારની સંઘાથે તે રાજમંદીર આગળ આવ્યો. તેજ વખતે મુહૂર્ત જોયા વગર એક દહાડો રાત્રીજ ભોગવી શકાય એવી રાજ્યગાદી ઉ-

પર પ્રધાનોએ મળી, વિક્રમાર્કને રાજ્યાભિશેક કરી ગાદીપર બેસાડ્યો. વિક્રમાર્કે પોતાની મેળે દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર્યું કે, આ દેશના રાજાને ધ્વંસ કરનાર અત્યંત બળવાન કોઇ દૈત્ય અગર દેવ ઘણો ક્રોધાયમાન્ છે, જે રોજ રોજ અકેક રાજાનો સંહાર કરેછે. રાજાનો અભાવ રહે તો દેશ ભંગ કરેછે, એટલા માટે શુશ્રુષા રૂપી ભક્તિથી અથવા બળ રૂપી શક્તિ વડે તેને સ્વાધીન કરવો એજ યોગ્ય છે; એમ હૃદય સાથે વિચારી, અનેક પ્રકારના ભક્ષ, ભોજ્ય નિર્માણ કરાવી, સંધ્યાકાળે અગાશીમાં સઘળાં ઠીકઠાક કરી, આરતિ સમય વિત્યા પછી કેટલાક પોતાના શરીરને રક્ષણ કરે એવા ચાકરોએ વિંટાએલો, બારવટીઆ સાથે લટકાવેલી સાંકળોએ ઝુલતી પોતાની સુવાની શય્યામાં, પોતાના કિમતી રેશમી વસ્ત્રથી વિંટાળેલું ઓશીકું સુવાડી પોતે દિવાની છાયા પછવાડે, આશ્રય કરી, હાથમાં શસ્ત્ર લઇ, પોતાની ધીરજ વડે જાણે ત્રણલોકને જીતી લે એવો બની, ચારે દીશાઓમાં સમાન દ્રષ્ટિ રાખી સાવધાન થઇ ઊભો રહેછે, એટલામાં બરોબર મધ્યરાત્રી સમયે ઓચિંતો પાસેના જાળીઆમાં ધુમાડો દીઠો. વળતી અકસ્માત્ જવાળા થએલી નજરે પડી. એટલાજ અન્તરમાં સાક્ષાત (પ્રેતપતિ) યમરાજાના જેવા વિક્રાળ, વેતાળને દીઠો. તે વેતાળની કુખો ભુખથી સંકોચાઇ ગએલીછે, માટે આગળથી ગોઠવાએલાં તે ભક્ષ્ય ભોજ્યને સારી પેઠે તૃપ્તિ થાય, એમ ખાઇને, પાસે પડેલાં નાના પ્રકારનાં અત્તર પ્રમુખ સુગંધીદ્રવ્યોને, સારી પેઠે શરીરે ચોળી, ચારે પાસથી નાગરવેલના પાનના તમામ બીડાં ચાવી જઇ પુષ્કળ રાજી થઈ પાથરેલા સુંદીર ઝુલતા પલંગપર બેસી વિક્રમાર્ક પ્રત્યે બોલ્યો. રે[1] મનુષ્ય ? હું અગ્નિવેતાળ નામે ઈન્દ્રનો પ્રસિદ્ધ દ્વારપાળ છું. હું દરરોજ એક એક રાજાનું ભક્ષણ કરૂં છું, પણ આ તારી અનન્ય ભકિતથી પ્રસન્ન થઈ, અભયદાન પૂર્વક તને આ સઘળું રાજ્ય આપું છું. તે એવી સરતથી કે, હરરોજ આટલું ભક્ષ ભોજ્યાદિ મને અર્પણ કરવું. એમ અન્યોઅન્ય કોલકરાર કર્યો. એમ કરતાં કરતાં કેટલોક કાળ જવા પછી એક દિવસ વિક્રમે અગ્નિવેતાળને પુછ્યું કે, મારૂં આયુષ્ય કેટલું છે. અગ્નિવેતાળે કહ્યું કે, તે હું નથી જા-

---

૧ રે સંબોધન મુકવાનું કારણ પોતાથી હલકાને તિરસ્કાર પૂર્વક આમંત્રણ કર્તાં સંસ્કૃતમાં હે ને બદલે રે મુકાય છે.

ણુતો. પરન્તુ, મારા સ્વામિને પુછ્યા પછી તને કહીશ, એટલું કહી તે ગ- યો. બીજા દિવસની રાત્રિએ આવ્યો ત્યારે કહ્યું, ઇન્દ્રે તારૂં આયુષ્ય સંપૂર્ણ સો વર્ષનું છે, એમ મને કહ્યું છે. વિક્રમાર્કે અગ્નિવેતાળની સાથે ઘણી મિત્રાચારી દેખાડી, અને કહ્યું જે મારૂં સો વર્ષનું આયુષ્ય ઇન્દ્રે કહ્યું, તે ઠીક છે, પણ સોની સંખ્યામાં બે મીડાં આવે છે, તે અશુભ છે માટે તે સંખ્યામાંથી એક ઓછું યા વધારે તું કરાવે તો ઠીક, એમ આગ્રહ પૂર્વક કહ્યું. તેણે વિક્રમાર્કની તે વાત અંગિકાર કરી, પછી અગ્નિવેતાળ ગ- યો. જ્યારે ફરી આવ્યો, ત્યારે વિક્રમને કહેવા લાગ્યો કે, ઇન્દ્રથી પણ ન- વ્વાણું અથવા એકસો ને એક, એ બેમાંથી એકે પ્રકારનો ફેરફાર થઇ શકે નહીં, અગ્નિવેતાળના મુખથી એવો નિશ્ચય સાંભળી, હમેશની પેઠે તેને યોગ્ય એવા પાકનો નિષેધ કરી, વિક્રમ સંગ્રામને માટે સાવધાન થઇ રાત્રિ- એ ઉભો રહ્યો. તેટલામાં રોજની પેઠે અગ્નિવેતાળ આવીને જુએ છે તો તેણે હમેશની પેઠે મુકેલું ભોજ્યાદિક ન દીઠું, તેથી વિક્રમના ઉપર ઘણો તિર- સ્કાર કરી બરબડવા લાગ્યો. પછી બેઉનું ઘણી વાર અન્યોઅન્ય યુદ્ધ ચાલ્યું. પોતાના પુણ્યની સાહ્યતાથી વિક્રમે તેને પૃથ્વીતળમાં પાડીને હ- દય ઉપર પગ મુકી કહ્યું કે, હવે તારા ઈષ્ટદેવને સંભાર. તારો કાળ આ- વી પહોંચ્યો. આવું વિક્રમનું વચન સાંભળી, તે બોલ્યો. આશ્ચર્ય પમાડે તે- વા આ તારા સાહસકર્મથી હું અત્યંત રાજી થયો છું. તું મને જે જે કામ બતાવીશ તે તે કરવાને આજથી હું અગ્નિવેતાળ નામે દેવ તારે વશ થયો છું. અગ્નિવેતાળ દેવના પ્રતાપથી વિક્રમનું સઘળું રાજ્ય નિષ્કંટક થયું. એજ પ્રકારે વેતાળના પરાક્રમથી આક્રમણ કર્યું છે દિગ્મંડળ જેણે એવા વિક્રમે પોતાનાથી વિરૂદ્ધ એવાં છનું રાજમંડળોને પોતાની વશમાં આ- ણ્યાં. તે સમયે કોઇ પંડિતની કરેલી સ્તુતિ નીચે પ્રમાણે છે. (ग्रन्थ पृ० ૬ मु.)

સાહસ[1] કર્મરૂપી જેને ચિન્હ છે એવા, હે વિક્રમાર્ક! તારા પ્ર- તિસ્પર્ધી રાજાઓની સાથે યુદ્ધ કરતાં, તે શત્રુઓનાં સ્ફાટિકમણિની ભીંતો વાળાં મંદિરો ઉજડ થઈ જવાથી ખંડેર રહેલાં સ્ફાટિકનાં કોટડાં વાળી

૧ સાહસાંક એવું વિક્રમ રાજાનું બીજું નામ છે, એવું બીજા ગ્ર- ન્થોથી જણાય છે.

જગોને આ વનની જગો છે, એમ ધારી વનમાં રહેનાર હાથીઓ ત્યાં આવી, દૂરથી સ્ફાટિકની ભીંતોમાં પોતાનાં પ્રતિબિંબ જોવાથી, કોઇ આ અમારા શત્રુ હાથી છે, એમ ચમકી ઉઠી પોતાના દંતુશળ સ્ફાટિકની ભીંતોમાં કોપથી પછાડે છે. તે ભીંતોની સાથે અફળાવાથી દંતુશળ ભાગીને ખરી પડેછે, ત્યારે દાંત વિનાનાં પ્રતિબિંબ ભીંતોમાં જણાય છે, એટલે વનના હાથીઓ જાણે છે કે, ના, ના, આતો હાથીઓ નહોય પણ કરિણિઓ છે, એમ ધારી હાથિણીઓને વરાંસે તેઓ ધીરે ધીરે સ્ફાટિકની ભીંતોને પોતાની સુંઢ વડે ચાટે છે.

ઉજ્જેણી નગરીમાં વિક્રમાદિત્ય રાજાની પ્રિયંગુમંજરી નામની પુત્રી, જેને વિદ્યાભ્યાસ કરવાને વરરૂચિ નામના પંડિતને સોંપી હતી, તે તિવ્ર બુદ્ધિ વડે વરરૂચી પંડિતની પાસે કેટલીક મુદતમાં સઘળાં શાસ્ત્ર ભણી; અને તેને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થવાથી જલદી પરણાવાની આશાએ તે દરરોજ પોતાના પિતા વિક્રમની સેવા કરતી હતી. એક દિવસ તે વસંતઋતુના સમયમાં મધ્યાન્હકાળે, પોતાના છજાની બારીએ સુખાસનપર બેઠેલી હતી. તેવામાં રસ્તામાં ચાલવાથી મધ્યાન્હ સમયને ઉગ્ર તડકે જેનું કપાળ તપી ગયું છે એવા પોતાના ગુરૂને વિશ્રામને માટે મેહેલના છજાની છાયા નીચે આવી ઉભા રહેલા જોઇ, હાસ્ય કરતી કરતી પરિપૂર્ણ પાકેલાં આમ્ર ફળ હાથમાં લઈ દેખાડતી દેખાડતી, ફળને વિશે તૃષ્ણા યુક્ત બ્રાહ્મણને જાણવાથી, તમને ટાડાં ફળ પ્રીય છે કે ઉષ્ણ એ પ્રકારે બોલી. તેના વાક્ચાતુર્યરૂપી તત્વને ન સમજવાથી તે ઉનાં ફળ મને ઇપ્સિતછે, એમ તે બોલ્યો. આવું વચન સાંભળી રાજકન્યાએ, છજા ઉપરથી નીચે ઉત્તરીય વસ્ત્રના છેડા પહોળા કરીને ફળ ઝીલી લેવાની આશાએ ઉભેલા બ્રાહ્મણની પ્રત્યે તે ઉનાં ફળ તિર્યક (વાંકાં) ફેંક્યાં. જે ભોંય પડી જવાથી ધુળમાં રગદોળાયાં; તેને હાથમાં લઇ મોઢાની ફુંકો વડે ધુળ ઉડાડતો જોઈ રાજકન્યા ઉપહાસ્ય યુક્ત બોલી. આ ફળો ઘણાં ઉનાં છે? તેને ફુંકો વડે ટાડાં કરો છો શું? કન્યાનું એવું મશકરી યુક્ત વચન સાંભળી, બ્રાહ્મણ ક્રોધ કરી બોલ્યો. રે! પંડિતપણાના અભિમાનવાળી? ગુરૂને વિશે કુતર્કોમાં કુશળ એવી તારો પશૂપાળ પતિ હો.

એ પ્રકારનો ગુરૂનો શાપ સાંભળી, તે બોલી. ત્રણ વેદને જાણવા

વાળો તું છે, પણ તારાથી જે વિદ્યામાં વધારે કુશળ હશે, તે પરમ ગુરૂ સંઘાથેજ હું લગ્ન કરીશ; એવી તેણીએ પણ પ્રતિજ્ઞા કરી.

એટલામાં તે કન્યાનો પિતા વિક્રમ પણ તેને પરણવાને યોગ્ય એવો વર ખોળવાની ચિંતામાં ઉદ્યુક્ત થયો. કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

कुलं च शीलं च सनाथता च
विद्या च वित्तं च वपुर्वयश्च ।
एतान् गुणान् सप्त निरीक्ष्य देया
ततः परं भाग्यवशा हि कन्या ॥ १
मूर्खनिर्धनदूरस्थशूरमोक्षाभिलाषिणाम् ।
त्रिगुणाधिकवर्षाणां तेषां कन्या न दीयते ॥ २

અર્થ—કુલ, શીલ, જેને માથે કોઇ નીયન્તા હોય એવો વિદ્યાવાળો, ધનવાળો, નિરોગી, અને જુવાન અવસ્થાવાળો, આબરૂદાર, એટલા સાત ગુણ જેનામાં હોય તેને જોઇને કન્યા આપવી. ત્યાર પછી જો કન્યા દુ-ખી થાય તો તેનું નસીબ સમજવું. મૂર્ખ, નિર્ધન, દૂરદેશમાં રહેનાર, શૂરવિર, મોક્ષની ઇચ્છાવાળો, કન્યાની ઉમ્મરથી ત્રણ ઘણા કરતાં અધિક વય વાળો, એટલા દોષ યુકત વરોને કન્યા ન આપવી. એવો પાઠ બીજી પ્ર-તોમાં છે. એક દિવસ તે વરરૂચી પંડીતને વિક્રમે કહ્યું જે મારા મનને ગમતો, વિદ્વાન વર તમે ખોળી કાઢો. રાજાનું વચન અંગીકાર કરી પોતે પૂર્વે કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સિદ્ધ કરવા, મૂર્ખ વર મેળવવા માટે અરણ્યોમાં શો-ધ કરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં ઘણી તૃષા લાગી. વિક્રમના રાજ્યમાં મૂર્ખ પુરૂષ મળવો ઘણોજ દુર્લભ હતો. માટે કેટલીક મુસીબતે અરણ્યમાં તેણે એક પશુપાળ જોયો. તે મૂર્ખ હશે એમ માની, તેની પાસે જળની યાચના કરી. તે સાંભળી ગોવાળીએ ઉત્તર આપ્યો કે, મારી પાસે જળ નથી. લે આ દુધ પી. તે વાતો બ્રાહ્મણે અંગિકાર કરી. પછી ગોવાળીએ તેને કરવડી કરવાને કહ્યું. પંડિત વિચારમાં પડયો કે કરવડી શું હશે? એમ આશ્ચર્ય પામતો સઘળા સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત કોશના શબ્દો અને ધાતુઓ

સ્મરણ કરી ગયો, પણ તે શબ્દનો અર્થ સુઝી ન આવ્યો. કરવડીનો અર્થ નહી સમજાવાથી જેનું અન્તઃકરણ દગ્ધ થએલું અને મુખનો ચેરા ચિંતાથી ફીકો થએલો છે, એવા તે વરરૂચી પંડિતને જોઈ, ગોવાળીએ પોતાનો હસ્ત તેના શીર ઉપર મૂકી દોરી જઈ, ભેંશ તળે બેસાર્યો. પોતાના બેઉ હાથના અંગુઠા અવળા સંપુટે મેળવી તેને કરવડી કરતાં શિખવી. જેમાં ભેંશનું દુધ ગોવાળીએ દોવા માંડયુ. આકંઠ સુધી (પરીપૂર્ણ તૃપ્ત થાય ત્યાંસુધી) તેણે દુધ પાયું. પોતાના મસ્તક પર હાથ મુકવાથી અને કરવડીનું જ્ઞાન આપવાથી તે ગોવાળીઆને ગુરૂ તુલ્ય માન્યો. પંડિતે વિચાર્યું કે રાજ કન્યાનો પતિ થવા યોગ્ય આ હૃષ્ટ પુષ્ટ પુરૂષ છે. એમ વિચારી ભેંશો ચારવાનું કામ ત્યાગ કરાવી, કંઈક લાલચ આપી પોતાને ઘેર આણ્યો. તે ગામડીઆના શરીરને ડોળમાં લાવવાને છમાસ પર્યંત ઘટતા ઉપચાર યોજ્યા. તેની સંગાથે છ માસ સુધી "ૐ નમઃ શિવાય" એ પ્રકારનો ખટ અક્ષરનો મંત્ર ઘણી મુશીબતે રાજાને આશિર્વાદ દેવાને માટે શિખવ્યો. પુરે છ માસે પંડિતે નિશ્ચય કર્યો કે, હવે દરેક અક્ષર એક પછી એક એમ એ અનુક્રમે છ અક્ષર બોલી શકે એવો થયો છે. તોપણ જ્યોતિઃશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે શુભ મુહૂર્ત્ત વિના દરબારમાં લઈ જઇશ તો કાર્યની સિદ્ધિ નહી થાય એવી દેહેશતે અતિ મહેનતે નિર્દોષ મુહૂર્ત્ત શોધી કહાડયું. રાજાના દરબારમાં જવાના શુભ મુહૂર્ત્તને દિવસે તે ગોવાળને મઝેના શણગાર પેહેરાવી, સારાં ખાન પાન કરાવી, સભામાં બેસવું, ઉઠવું, બોલવું, ચાલવું વિગેરે રીત ભાત ઠીકઠાક શિખવી. મહાન પંડિતનો વેશ બનાવી વરરૂચિ તેને લઇ, વિક્રમની સભા પ્રત્યે ગયા. દરબારના દરવાજામાં પેસતાં વરરૂચિએ તેને ફરી શિખામણ આપી આશિર્વાદ વિગેરે બોલી બતાવ્યો, અને સાવધાન કરી તેની સંઘાથે વિક્રમની સભામાં પ્રવેશ કર્યો. વિક્રમની ભરાએલી દરબારનો ભભકો અને ઠાઠ જોઇ તે બિચારે છ માસ સુધી જે ષડક્ષર મંત્રાશિર્વાદ માટે પરિશ્રમ કર્યો હતો, તે વિસરી ગયો, અને તે મંત્રને બદલે ઉ, શ, ર, ટ એમ બોલી વિક્રમના ખોળામાં શ્રીફળ મુકયું. અને પાસેની ગાદીપર બેઠો. કોઇ દિવશ નહીં સાંભળેલો એવો અપૂર્વ આશિર્વાદ આ નવીન પંડિતના મુખથી સાંભળી વિક્રમ ઓચિંતો ચમકી ઉઠયો. વરરૂચિએ મનમાં વિ

ચાર્યું કે આતો એની જાતપર ગયો, રખે મારૂં ભોપાળુ નિકળી આવે. માટે હવે શી વલે કરવી. એમ વિચારી સમયસૂચકતામાં કુશળ એવો શીઘ્ર બુદ્ધિમાન્ વરરૂચિ પંડિત મોઢું ઠેકાણે રાખી વિક્રમ પ્રત્યે નવીન પંડિતનું ચાતુર્ય પ્રતિપાદન કરવા આ પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યો. (**उमया. पृ. ८ जु.**)

અર્થ.

હે રાજન્! ઉમયાએ સહિત શંકર તમારૂં રક્ષણ કરો. તે શંકર કેવા કે જેણે હાથમાં શુલ લીધેલું છે. ધનુષના ટંકારના બળવડે કરીને ગર્વિત છે એવા (શંકર તારૂ રક્ષણ કરો.) જુઓ? પંડિતના વચનમાં કેટલી ગંભીરાશ અને મીઠાશ છે, વિચાર કરતાં તેના થોડા અક્ષરોમાં આખા શ્લોકનાં પદ સમાએલાં છે, એક ઉકારમાં ઉમયાએ સહવર્તમાન એકાદશ રૂદ્ર રહેલા છે. શકારમાં શુલપાણીનો અર્થ સમાએલો છે, રકારમાં તમારા રક્ષણરૂપી અર્થ છે, ટકારમાં બળના મદનો અર્થ સમાએલો છે. આવો ગંભીર સંકો-ચાર્થ શ્લોકનો અંશ નવીન પંડિત વિના બીજાના મુખમાંથી પરિશ્રમે પ-ણ ન નિકળે એવું સાંભળી રાજા ઘણો ખુશી થયો. વરરૂચી પંડિતના વચન પર રાજાને ઘણો વિશ્વાસ હતો માટે પશુપાળને પોતાની પ્રિયંગુમંજરી નામની, વિદ્વાન, જુવાન અને સુરૂપા પુત્રી પ્રસન્ન થઇ પરણાવી.

મૂર્ખ પશુપાળને પંડિતે કહ્યું કે, તારે હવે મૌન રાખવું એમ રહેવાથી તારી જાતિ હમેશાં ગુપ્ત રહેશે. રાજ કન્યાએ તેની વિદ્વત્તા જાણવાની ઈચ્છાએ નવીન લખેલું પુસ્તક શોધવાનું (સુધારવાનું) કામ એને સોંપ્યું. હાથમાં પુસ્તક લઇને આ મૂર્ખે અક્ષરોનાં બિંદુ, માત્રા, દીર્ઘ, હ-સ્વ વિગેરે અક્ષરછેદીનીથી‡ ઉખેડી નાખી કેવળ શુદ્ધ વ્યંજન કરીને મુ-કયા. પ્રિયંગુમંજરીએ નિશ્ચય કર્યો કે, એ ભેંશોનો પાળનાર ગોવાળીઓ છે. પશુપાળે જે આ પુસ્તક શોધ્યું, તે ઉપરથી આજે પણ લોકમાં કહેવત છે કે "જમાઇ શોધ" (પુસ્તક શોધવાને બદલે તેને ઉલટું અશુદ્ધ કરવું તે જમાઈ શોધ) કોઇ સમયે એની બરોબર પરિક્ષા કરવા, તે રાજ કન્યાએ ચિતારાઓને બોલાવી પોતાના સુવાના મહેલમાં ભેંશો ગાયો વગેરેનાં આ-બહુબ ચિત્રો ચિત્રાવ્યાં, અને તેજ ઓરડામાં પોતાને સુવાનો પલંગ ઢળા-

‡ અક્ષર છેદવાનું ઓજાર.

વી, રાત્રિની પ્રત્યે સ્વામીને કહેવા લાગી. આપ તેમાં પધારો મારે જરા કાર્ય છે, માટે હું પછી આવીશ. એવું કહેવાથી તે ઓરડા પ્રત્યે ગયો. રાજકન્યા છાનીમાની કમાડ ઓઠે તેની ચિકિત્સા માટે ઉભી. ઓરડામાં ભિંતો ઉપર પશુઓનાં આબેહુબ ચિત્ર જોઇ, હું રાજાનો જમાઈછું એ ભાન ભૂલી જઇ તેને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું ભાન આવ્યું. મોટા આનંદથી જાણે વગડામાં ભેંશો ચારતાં તેને આવાહન કરવાના, બેસારવાના, ઉઠાડવાના જે શબ્દો બોલતો, તેજ શબ્દો અત્યારે મોટા ધાંટા કાઢીને કહેવા લાગ્યો. રાજપુત્રીએ જાણ્યું કે આ નક્કિ ગોવાળીઓ છે. તેથી રીસાઈને ચાલતી થઇ, ગોવાળીએ જાણ્યું કે એણે મારૂં અપમાન કર્યું. એમ સમજી આ જીવવા કરતાં મરવું સારૂં એવો મરણનો નિશ્ચય કરી ઉજ્જેણીની અધિષ્ઠાત્રી કાલિકાદેવીના મંદિરમાં ઉપવાસ કરી આરાધન કરવા બેઠો. આઠ દિવશની લાંધણો ખેંચી. આ વાર્તા વિક્રમના જાણવામાં આવી, ત્યારે તેણે જાણ્યું કે મારી પુત્રી વિધવા થશે, એવા ભયથી તેને કાલિકાનું આરાધન કરતો જાણી કપટથી પોતાની કાલિકા નામની દાસી કે જે રૂપે અને રંગે કાલિકા સદ્રશજ છે, તેવીને મધ્ય રાત્રિએ તેની પાસે મોકલી. તે તપશ્ચર્યા કરતો એવો જે ગોવાળ તેની પ્રત્યે બોલી, ઉઠ હું તારા પર પ્રસન્ન છું. પ્રત્યક્ષ કાલિકાએ પોતાના મંદીરમાંજ આ પ્રકારે થયું, તે નજરો નજર જોઇને વિચાર્યું કે, આતો મારે માથે એક મોટો ઉપદ્રવ થયો, એમ વિક્રમ રાજાથી બીને પોતે તેને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી, તેને સર્વ વિદ્યા સંપન્ન કર્યો. આ વૃત્તાંત રાજ કન્યાના જાણવામાં આવ્યું, જેથી તે ઘણી પ્રસન્ન થઇ, પોતાના પતિ સન્મુખ આવી. મારો પતિ વિદ્વાન થયો કે નહીં, તેની પરિક્ષા માટે નીચે પ્રમાણે સમશ્યામાં શ્લોક બોલી.

श्लोक:

अनिलस्यागमो नास्ति, द्विपदं नैव दृश्यते॥
वारिमध्ये स्थितं पद्मं, कम्पते केन हेतुना ॥१

અર્થ—વાયુ આવતો નથી, મનુષ્ય જણાતું નથી, જળના મધ્યમાં રહેલું કમળ શા કારણથી કંપે છે?

પશુપાળે નીચે પ્રમાણે શ્લોકમાં જવાબ આપ્યો.

શ્લોક

पावकोच्छिष्टवर्णाभः । शर्वरीकृतबन्धनः॥

मोक्षं न लभते कान्ते । कम्पते तेन हेतुना ॥ २

અર્થ—શંકરના નેત્રના અગ્નિથી જેનો વર્ણ ઉચ્છીષ્ટ થયોછે, રાત્રિનું જેને બંધન છે, એવો કામદેવ હજુ મુકત થયો નથી માટે હે કાન્તે તે નેત્રકમળ કંપે છે. આ બે શ્લોક બીજી પ્રતોમાં છે તે સંબંધ મેળવવા અત્રે લખ્યા છે.

એ પ્રમાણે વાણીવિલાસ કર્યા પછી, તે સ્ત્રી પુરૂષ ઘણા હર્ષ વડે દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં. કાલિકાના પ્રસાદથી તેનું નામ કાળીદાસ એ પ્રકારનું રાખ્યું. જે પ્રખ્યાત કાળીદાસ નામના મહાન કવિ સંસ્કૃતમાં ગણાય છે તેજ આ થયા. તેણે કુમારસંભવ, મેઘદૂત અને રઘુવંશ એ ત્રણ કાવ્ય અને છ પ્રબંધ રચ્યા. જે પ્રબંધો અદ્યાપિ હાથ લાગ્યા નથી.

॥ अथ सुवर्णपुरुषप्राप्तिः ॥

ઉજ્જેણી નગરમાં રહેનારો દાન્ત નામનો એક નગરશેઠ હતો. એક દિવસ તે શેઠ હાથમાં કેટલીક ભેટો લઈ સભા ભરીને બેઠેલા વિક્રમની સમીપ આવી, વિક્રમના મોં આગળ મુકી, નમસ્કાર કરી હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો. સ્વામિન્ મેં શુભ મુહૂર્તમાં શિલ્પ વિદ્યામાં કુશળ એવા કારીગરોને બોલાવી એક સુંદિર ધવલ ગૃહ બંધાવ્યું છે, તે નવા ગૃહમાં મોટા ઉચ્છવે સહવર્તમાન મેં પ્રવેશ કર્યોછે. પણ જ્યારે હુ તે ઘરમાં રાત્રિએ પલંગમાં સુઈ જાઉં છું, ત્યારે મધ્ય સમયે અર્ધી નિદ્રા અને અર્ધી જાગૃત અવસ્થામાં "હું પડું" એવી આકસ્મીક વાણી થાય છે, પ્રથમ દિવસે તે વાણીથી ભયભિત થયેલો હું બીન્યો. અને કહ્યું કે નપડીશ. એમ કહી માંહીથી નાઠો પછી તે ધવલગૃહ બાંધવા સંબંધી કાર્યના કરનાર સુથાર, કડીઆ અને વિદ્વાન જોશીઓ વગેરેને બોલાવી મેં તેમને મોટા સત્કાર કરી, તેમના કહેવા પ્રમાણે કર્યું. પરન્તુ મારૂં સઘળું તે નિષ્ફળ

ગયું અને હું મિથ્યા દંડાયો. છેવટે હવે મેં આપના શરણનો નિશ્ચય કર્યો છે માટે આપની મરજી મુજબ કરો. શેઠની આ પ્રમાણે બોલેલી વાણી રૂડે પ્રકારે મનમાં ધારણ કરી, વિક્રમ રાજા બોલ્યો. તે મહેલ બનાવતાં તમને શું ખર્ચ થયું છે? શેઠ કહે ત્રણ લાખ રૂપીઆ. વિક્રમે ત્રણ લાખ રૂપિઆ શેઠને આપી ઘર વેચાથી લઇ, સંધ્યાકાળ પછીનું સઘળું કૃત્ય કરીને આવી તે પોતાના ઘરમાં સુતો, રોજની વખત પ્રમાણે આકસ્મિક વાણી થઈ "હું પડું" એવી વાણી સાંભળી, વિક્રમ અનુપમ સાહસપણાથી બોલ્યો કે, પડતો હોય તો જલદી પડ, એમ કહેતાં પોતાની નજીક એક સોનાના પડેલા પુરૂષને પામ્યો. **इतिसुवर्णपुरुषासिद्धिः** અન્ય ગ્રન્થોમાં સુવર્ણ પુરૂષની સિદ્ધિ અન્યથા પ્રકારે થએલી સંભળાય છે.

क्रयविक्रयदोषापनयनासिद्ध

હવે કૃયવિક્રય દોષાપનયન સાહસકર્મ સિદ્ધિનું વર્ણન કરીએ છીએ. વિક્રમના નગરમાં વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલતો હતો. પરદેશનો ગમે તેવો આવેલો માલ ખપી જતો અને પોતાનો માલ બીજા દેશમાં જતો. એવી રીતનો ક્રય વિક્રય જોઇ એક દરિદ્ર પણ વિદ્વાને પોતાનું દરિદ્ર દુર થવાના હેતુથી પાસે જે કાંઈ પદાર્થો હતા, તે વેચી તેની અમુક રકમ કરી તેનું લોઢું હોરયું અને રાજદ્વાર આગળ જઈ પ્રતિહારને કહેવા લાગ્યો કે મારે રાજાને મળવું છે. પ્રતિહારે વિક્રમ રાજાને જાહેર કરી તેની આજ્ઞાથી સદરહુ પુરૂષને અંદર આવવાની રજા આપી. વિક્રમની પાસે આવી તે કહેવા લાગ્યો કે, આપના શેહેરના ચોરાસી ચૌટામાં આ દરિદ્ર પુરૂષને લઇ હું વેચવા માટે ફર્યો પણ કોઈએ તેને ગૃહણ કર્યો નહીં, ને ઉલટો મારો તિરસ્કાર કરી કાઢી મુકયો અને કહેવા લાગ્યા કે પૈસાને સાટે દરિદ્ર આપવા આવનાર એવો તું કોણ છે. આવું નગર સંબંધી કલંક તેણે વિક્રમના મોં આગળ જઇને નિવેદન કર્યું. અને કહ્યું કે, હે સ્વામિન્ તમે જેને માથે ધણી છો, એવી પ્રસિદ્ધ આ ઉજ્જેણી નગરીમાં સર્વ વસ્તુઓનો ક્રય વિક્રય થાય છે તે નગરનું કલંક મેં તમને જણાવ્યું. હવે મને શી આજ્ઞાછે, હું આ નગરમાંથી જાઉં કે શી રીતે તે તમને પુછુ

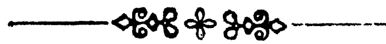
છું. તેજ વખતે રાજાએ પોતાની નગરીને માથે કલંક લાગશે એમ વિચારી તેને એક લાખ મોહોરો આપી. અને તે લોઢાનો દરિદ્રી પુત્ર પોતાના ભંડારમાં મુક્યો. તેજ રાત્રીએ પહેલા પહોરમાં રાજ્યાધિષ્ટાત્રી દેવતા આવી અને સુતેલા વિક્રમને જગાડી કહ્યું કે તેં દરિદ્રી લોહપુત્ર વોર્યો, માટે અમે અહીયાં રહીએ તે યોગ્ય નહીં. અવશ્ય તને પુછીને જઇએ છીએ. એટલામાં બીજે પહોરે હય અને હાથીની દેવતા આવી એજ પ્રમાણે પુછવા લાગી. અને ત્રીજે પોરે સાક્ષાદ્ લક્ષ્મીએ આવીને વિક્રમને તેજ પ્રકારે પુછયું. વિક્રમે જરા પણ આનાકાની ન કરતાં સાહસપણે તે ત્રણેને રજા આપી, જેથી તે ગયાં. ચોથે પહોરે એક ઉદાર દિવ્ય અને તેજોમય પુરૂષ પ્રગટ થઇ વિક્રમની પ્રત્યે બોલ્યો. હું સત્વ નામનો પુરૂષ જન્મથી તારો આશ્રય કરીને રહેલો છું. તે હું જવા માટે આજ તારી રજા માગું છું. એવાં તેનાં વચન સાંભળી તત્કાળ હાથ વતે તરવાર ખેંચી વિક્રમ પોતાનો આત્મઘાત કરવાનો નીશ્ચય કરેછે તેટલામાં તે દિવ્ય પુરૂષે તેનો હાથ પકડયો. ને તે કહેવા લાગ્યો કે હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. એમ કહી મરતાં તેને રોકયો. રાજાનું આ સાહસ કર્મ જોઈ પ્રથમ ગએલાં ત્રણે દૈવત પાછાં આવી વિક્રમ પ્રત્યે બોલ્યાં. જવાને સંકેત વાળાં અમો ત્રણે તારા સત્વ પુરૂષે ટપકો અપાએલાં, તને મુકાને જવું એ અયોગ્ય છે, એમ ધારી વગર પ્રયત્ને પાછાં આવી મુકરર જગોએ રહીએ છીએ. इतिश्रीविक्रमदोषापनयनसिद्धिःसमाप्ताः

सामुद्रिकापलक्षणदोषापनयनसाहसकर्मसिद्धिः

એક વખતે સભામાં બેઠેલા વિક્રમની પ્રત્યે, સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો જાણનાર, કોઈ પરદેશીને દ્વારપાળે રાજાની આજ્ઞાથી, અંદર નીવેદન કરેલો, સભામાં પ્રવેશ કરી, રાજાનાં સામુદ્રિક ચિન્હોને, જોતો સતો માથુ ધુણાવતો એવાને, વિક્રમે જોઇ, તે માથુ ધુણાવવા રૂપી ખેદનું કારણ પુછવાથી તે પરદેશી બોલ્યો. જે તારી સઘળાં અપલક્ષણનો ભંડાર એવી છન્નુ દેશની દશવિધ સામ્રાજ લક્ષ્મી તેને ભોગવતો જોઈ, હું સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં નિમગ્ન થયોછું. તે સામુદ્રિક સંબંધિ કંઇપણ વિચિત્ર ચિન્હ

તારા શરિરમાં હું દેખતો નથી; કે જેના પ્રભાવથી તું પણ રાજ્ય કરે છે, પરદેશીનું આવું વાકય સાંભળતાંમાં વિક્રમ હાથમાં ખડ્ગ લઇ જેવો પોતાના પેટને ચીરવા માંડે છે, તેવો સામુદ્રિક વિદ્વાન કહેવા લાગ્યો. આ સાહાસ શું કરે છે? વિક્રમ કહેવા લાગ્યો, પેટ ચીરીને રાજ્ય પ્રાપ્તિને યોગ્ય એવું આંતરડાનું ચિન્હ તને દેખાડીશ. એમ બોલતાં આ વિક્રમની પ્રત્યે બત્રીસ લક્ષણથી અધીક આ તારૂં સત્વ લક્ષણ, સાહાસ કર્મ મારા જાણવામાં આવ્યું, વિક્રમનું દેહની દરકાર રહીત એવું, આટલું બધું સાહાસ કર્મ જોઈ, તે વિદ્વાન મનમાં ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. તે પ્રસન્ન થાય તેવું દાન આપી વિક્રમે તેને રજા આપી **इति सामुद्रिकाय लक्षण दोषापगनसाहसकर्मसिद्धिसमाप्ता.**

परकायप्रवेशविद्या.

કોઇ સમયે વિક્રમે સાંભળ્યું કે, પરકાય પ્રવેશ વિદ્યાએ તિરસ્કાર કરેલી સઘળી પણ કળાઓ નિષ્ફળ છે, એમ જાણી, તે વિદ્યા મેળવવા માટે, શ્રી પર્વતમાં કોઈ ભૈરવાનંદ યોગીની સમીપ રહી, વિક્રમ ઘણો કાળ તે યોગીને આરાધતો હતો. એના જવા પેહેલાં કોઈ બ્રાહ્મણ આ વિદ્યા મેળવવા માટે તે યોગીની શેવા કરતો હતો, પરન્તુ અત્યાર સુધી તે વિદ્યા બ્રાહ્મણને મળી નહોતી. તેણે વિક્રમાર્કની આગળ એ પ્રકારે કહ્યું કે, તારે મને ત્યાગ કરી, ગુરૂ પાસેથી, પરકાય પ્રવેશ વિદ્યા એકલાએ ગૃહણ ન કરવી. એ પ્રકારે પૂર્વ શિષ્યે ઉપરોધન[૧] કરેલો, રાજા, પોતાને વિદ્યા દાન આપવાને ઉદ્યોગ યુક્ત થએલા ગુરૂને વિજ્ઞાપન કરવા લાગ્યો. પ્રથમ આ બ્રાહ્મણને વિદ્યા આપો, પછી મને આપજો. ત્યારે યોગી બોલ્યો. હે રાજન! આ બ્રાહ્મણ પરકાય પ્રવેશ વિદ્યાને યોગ્ય નથી. સર્વથા અયોગ્ય છે. એ પ્રકારે તે યોગીએ કહ્યું, ત્યારે ફરીથી રાજાનો આગ્રહ જોઇ યોગી કહેવા લાગ્યો કે, એને વિદ્યા આપવાથી તને પશ્ચાતાપ થશે. એમ કહીને રાજાના આગૃહ થકી, તે બ્રાહ્મણને ગુરૂએ (પરકાય પ્રવેશ) વિદ્યા આપી. પછી બેઉ જણ ગુરૂથી વિદ્યા મેળવી, ઉજ્જેણીમાં આવીને વિ-

૧ આગ્રહ પુર્વક રોકેલો.

ઘાની પરિક્ષા કરવા માટે પોતાનો પાટવી હાથી મરી ગએલો તેના દુઃખ થી ખેદ પામતો રાજ લોક તેને જોઈને, પરપુર પ્રવેશ વિધાનો અનુભવ કરવા માટે રાજાએ પોતાના તે હસ્તીના શરિરમાં પોતે પ્રવેશ કર્યો. તે આ પ્રકારે (श्लोक. पृ. १३. जुओ.)

વિક્રમ આગળથી જાણતો હતો કે, મારૂ શરિર સુનુ પડવાથી આ બ્રાહ્મણ મારા શરિરમાં પ્રવેશ કરી, મારૂ રાજ્ય લઇ લેશે, તોપણ પોતે પરદુઃખ ભંજન છે, માટે દેહની દરકાર ન કરતાં તે સાહસ કર્મ કર્યું. વિક્રમના ધારવા પ્રમાણે નક્કિ બ્રાહ્મણે રાજાના મૃત શરિરમાં પ્રવેશ કરી, રાજ્ય ધમધોકારે ચલાવ્યું. વિક્રમની રાણીનો ઉપયોગ બ્રાહ્મણ કરવા લાગ્યો. જેથી બેઉને પરસ્પર ધાડ પ્રિતિ બંધાઇ. એક દીવસ રાણીને ઘણો વ્હાલો એવો ક્રીડા શુક અકસ્માત મરણ પામ્યો. વિક્રમે વિચાર્યું કે રાણીનું શરીર બ્રાહ્મણને ઉપભોગ્ય થયું તેનો સ્પર્શ થવા વારો મારે તો રહ્યો નહી. વારૂ લાગ ઠીક છે લાવ હું પોપટના શરિરમાં પ્રવેશું તો રાણીના સુકોમળ હસ્તનો સ્પર્શ તો મને થશે. એમ ધારી મરેલા પોપટના શરિરમાં રાજાએ પ્રવેશ કર્યો. મરેલો પોપટ ઓચિંતો જીવ્યો તેથી રાણીની પ્રિતિ જે પ્રથમ પોપટ પર હતી, તેના કરતાં વિશેષ બંધાઈ. બ્રાહ્મણ રાણીમાં ઘણો લુબ્ધ થયો હતો. માટે તેને રાજી કરવાના ઉપાય તે સત્વર કરતો. તેણે જાણ્યું કે મારા કરતાં પણ રાણીને પોપટપર વિશેષ વ્હાલ છે, માટે લાગ આવે તો હુંજ પોપટ થાઉં. આ વાત પોપટના શરિરમાં રહેલા વિક્રમે ચિકિત્સાથી જાણી. વિક્રમ પોપટના શરિરમાંથી નિકળવાનો લાગ જોતો હતો તેવામાં મેહેલમાં એક મરેલી ગરોળીનું ખોખુ જોયું. વિક્રમ ફટ પોપટમાંથી નીકળી ગરોળીના શરિરમાં ગયો, કે બ્રાહ્મણ રાજાના શરિરમાંથી નીકળતો કે તર્ત પોપટમાં પેશી ગયો. રાજા ગરોળીનું શરિર છોડી દઇ સત્વર પોતાના શરિરમાં પેઠો. કમનસીબ બ્રાહ્મણ કપટ કરવાથી રાજ્ય અને રાણી મેળવતાં પોતાનું શરિર ખોઇ, પોપટ થઈ પાંજરે પડયો. રાણીએ રાજા થકી સઘળું વૃત્તાંત જાણી તે પોપટનો ઘણો અનાદર કર્યો. એ પ્રકારે પર પુરપ્રવેશ વિદ્યાની સિદ્ધિ થઇ.

વિક્રમ અને સિદ્ધસેન દિવાકર.

સિદ્ધસેન દિવાકર અને વિક્રમ, એ બેઉના સંવાદ વિષય દરેક ગ્રન્થોના અભિપ્રાય ભિન્ન ભિન્ન છે, પરન્તુ ઘણી પ્રતો અને ટિપણ મેળવી, તેમાંથી અમને અન્યોઅન્ય એક સંબંધવાળું લખાણ ભાસ્યું, તેઓના અભિપ્રાય સાથે અત્રે યોગ્ય વિવેચન કરીએ છીએ. કેટલીક જગોએ મૂળ કરતાં વિશેષ વ્યાખ્યાન વાંચનારાઓને લંબાએલું લાગશે, તેનું કારણ, જીનપ્રભ સૂરિનો કરેલો તીર્થકલ્પ નામનો ગ્રન્થ, તથા રાજશેખર સૂરિનો કરેલો પ્રબન્ધકોષ, તથા પ્રભાવકચરિત્ર, હેમાચાર્યનું કરેલું પરિશિષ્ટપર્વ, હરિભદ્રસૂરિની કરેલી આવશ્યક વૃહદ્‌વૃત્તિ વગેરે ગ્રન્થોની સમ્મતિ મેળવી, આ ભાષાન્તર કરવામાં આવ્યું છે.

છેલા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર સ્વામિ મોક્ષે પધાર્યા પછી, એકસો સિત્તર વર્ષે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિ સ્વર્ગે પધાર્યા. તેમના પછી મોટા શિષ્ય સ્થુળીભદ્ર નામના આચાર્ય થયા. તે શ્રીમહાવીરસ્વામિથી બસો પંદર વર્ષે સ્વર્ગ પ્રત્યે પધાર્યા. તેમણે નવાણું વર્ષ સુધી આ પૃથ્વીમાં દેહ રાખ્યો તેની પાટે શ્રીઆર્યમહાગિરિ અને શ્રીઆર્યસુહસ્તી એ બેઉ આચાર્ય થયા. આર્ય મહાગિરિની શિષ્ય પરંપરાથી દિગમ્બર મત ચાલ્યો, અને આર્યસુહસ્તિ આચાર્યની શિષ્ય પરંપરાથી શ્વેતામ્બર મત પ્રવર્ત્યો. સદરહુ બે જૈનમતની પ્રવર્તી સમયે બાર વર્ષની મોટી દુકાળી પડી હતી. જે દુકાળીમાં બિલકુલ અન્ન નહી મળવાથી ઘણા લોકો મરવા લાગ્યા અને કેટલાક ગરિબ લોકો અન્નને માટે એટલો બધો અન્યાય કરવા લાગ્યા કે, જો કોઇ પુરૂષ તતનો જમેલોછે, એમ તેઓને ખબર પડે તો તેનું પેટ ચીરીને હોજરીમાંથી કાઢી લઇ, પોતે અન્ન ભક્ષણ કરી જાય, એટલીબધી નિર્દયતા પ્રવર્તી. એ અરસામાં આર્યસુહસ્તિના શિષ્ય ગોચરી[1] હોરીને[2] અપાશ્રય ભણી આવતા હતા. તેટલામાં કોઈ ભિક્ષુક તેમની પછવાડે માગતો, માગતો લાગુ થયો. આચાર્યના શિષ્યે કહ્યું કે, અમારાથી વગર દિક્ષાવાળાને અન્ન અપાય નહી. ત્યારે ભિક્ષુકે વિચાર્યું કે, દિક્ષા લઇને પણ મારે નક્કિ તેમની પાસેથી અન્ન લેવું, એમ ધારી તે અપાશ્રયે આવ્યો. આર્યસુહસ્તી આચાર્ય તે

---

૧ ભિક્ષા. ૨ લઇને.

ભિક્ષુકનો આગળ સારો પરિણામ જોઇ, તેને દિક્ષા આપી ભોજન કરાવ્યું. તેને ઘણા દિવસથી અન્ન નહીં જડેલું, અને સારૂ અન્ન મળ્યું માટે તે આકંઠ પર્યંત જમ્યો. જેથી પાણી અને વાયુ જવા આવવાનો સંચાર નહીં રેહેવાથી રાત્રિએ મૂર્છા થવાથી પ્રાતઃકાળ થતાંમાં તો તે મરણ પામ્યો. તે જીવ આ ભિક્ષુકનો દેહ છોડી, જૈન માર્ગમાં અનન્ય શ્રદ્ધાવાળો અને પ્રખ્યાત એવો સંપ્રતિ નામે રાજા થયો. તે મહાવિરસ્વામિથી ત્રણ-સો ને પાંચ વર્ષે રાજ્ય પામ્યો. તે રાજાને આર્યસુહસ્તી આચાર્યે ઉપદેશ કરી જૈનમાર્ગી કર્યો. તિર્થકલ્પ ગ્રન્થને આધારે મહાવિરસ્વામિથી વિક્રમ ચારસે સિત્તેર વર્ષે થયો તેની વચમાં જે રાજાઓ થયા તેમની અનુક્રમ-ણિકા નીચે પ્રમાણેઃ—

રાજાનું નામ.	કેટલા વર્ષ રાજ્ય કર્યું.
૧ પાલક	૬૦
૨ નવનંદ	૧૫૫
૩ મૌર્યવંશિઓ	૧૦૮
૪ પુષ્પપુત્ર	૩૦
૫ બલમિત્ર ભાનુમિત્ર	૬૦
૬ નરવાહન	૪૦
૭ ગર્ધભિલ્લ	૧૩
૮ શક	૪
	૪૭૦

વિસ્તારની રૂચિવાળાએ તિર્થ-કલ્પમાં અપાપાપુરી બ્રહત્કલ્પ છે તે જોવો પા. ૪૮ મેં. આ વાત શ્વેતામ્બરને મતે લખી છે, અને દિગમ્બરને મતે તો, શ્રીમહાવિરસ્વામીથી છસેં ત્રાશી વર્ષે વિક્રમ રાજા થયો. તે ગોમટસાર તથા ષટ્પાહુડાની ટિકા શ્રુતસાગરે કરેલી તથા ત્રૈલોકય દિપક વગેરે દિગમ્બરના ગ્રન્થોમાં પ્રસિદ્ધછે. તે વખતના આચાર્યોની પરંપરા તથા રાજ્ય તે તે ગ્રન્થમાં રૂચિવાળાએ જોઈ લેવાં.

ઉપરની વંશાવળી મેળવવાનું કારણ એટલુંજ છે કે, પ્રાચિન રાજાઓના ઈતિહાસ ઉપરથી જણાય છે કે, જૈનમત અનાદિછે, અને તે વિક્રમના પૂર્વજોએ અંગિકાર કરેલોછે.

કલ્પસૂત્રની ટિકાઓના અભિપ્રાયથી, મહાવિર સ્વામિના વખતમાં શ્રેણિક નામે મોટો રાજા હતો. તે મરણ પામ્યા પછી તેનો પુત્ર કુણિક નામનો રાજા થયો. જેનું બીજુ નામ અશોકચંદ્ર હતું, તેનું સવિસ્તર ચરિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સુત્રની ભાવવિજય પ્રમુખે કરેલી ટીકામાં લખેલું છે. એ અશોકચંદ્રનો પુત્ર ઉદાયી નામે રાજા થયો. તે છ વર્ષની ઉમ્મરમાં પોસો

કરીને બેઠેલો હતો. તેવામાં કપટ કરી તે બાળકને મારી નાખી કોઇ નંદ નામે રાજા થયો. તે નવ રાજાઓ નંદ એ નામથી ઓળખાયા. આઠમા નંદને પુત્ર ન હતો, માટે પ્રધાનોએ, એક વાળંદથી ગુણકાને વિષે ઉત્પન્ન થએલા પુત્રને નવમો નંદ ગણી ગાદી પર બેસાર્યો. ચાણ્યાકય નામનો નીતિ શાસ્ત્રનો પ્રખ્યાત ગ્રન્થ રચનાર કોઇ ચાણાકય નામનો વિદ્વાન થયો, તેણે કપટથી નવમા નંદને મારી મૌર્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા કોઈ ચન્દ્રગુપ્ત નામના રાજાને રાજ્ય ગાદી પર બેસાર્યો. જે પ્રખ્યાત રાજાનું ચરિત્ર પૂર્વે ભર્તખંડમાં યુદ્ધને માટે આવેલા સિકંદર વગેરે ગ્રીસ દેશના રાજાઓના પ્રાચીન ઇતિહાસોમાંથી નીકળે છે. તે ચંદ્રગુપ્તનો પુત્ર બિંદુસાર નામે રાજા થયો. તેની ગાદી પર અશોકશ્રી થયો. જેના પ્રાચિન લેખો અદ્યાપી પણ ગિરનાર વગેરે પર્વતોના પાષાણમાં કોરેલા નજરે આવેલા છે, જે પ્રાચિન ઇતિહાસોની સમ્મતિ મેળવવામાં સહાયભૂત ગણાયા છે. તે અશોકનો પુત્ર કુણાલ થયો. જેણે પોતાના નામથી કુણાલા નામનું નગર વસાવ્યું. તેનો ઈતિહાસ જૈન સૂત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. કુણાલનો પુત્ર સંપ્રતિ થયો. તે સંપ્રતિ રાજાના ગુરૂ આર્યસુહસ્તી નામના આચાર્યે અવન્તિસુકુમાળ નામના પુરૂષને બોધ કર્યો. જેનું ચરિત્ર સંસ્કૃતમાં અને રાસ પ્રાકૃત ભાષામાં, એમ જૈન ગ્રન્થોમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે અવન્તિસુકુમાળના પુત્રે પોતાના પિતાના મરણ સ્થાન ઉપર કુડંગેશ્વર નામે શિવાલય કરાવ્યું. જે મહાદેવ મહાકાલેશ્વર એ નામથી હાલ પણ ઉજ્જેણીમાં પ્રસિદ્ધ છે.

વસિષ્ટ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા આર્યસુહસ્તી નામના જૈનાચાર્યને બાર શિષ્ય હતા. તેમાંથી વ્યાઘ્રાપત્ય ગોત્રના સુસ્થિત અને સુપ્રતિબુદ્ધ નામના જે બેઉ શિષ્યો થયા, તેમાં પ્રથમ શિષ્યે સૂરીમંત્રનો કોટિ જાપ કર્યો, તેથી તેમની પરંપરાને જૈન માર્ગીઓ કોટિક ગણ એ નામથી ઓળખે છે. બીજો સુપ્રતિબુદ્ધ કાકન્દિ નામે નગરમાં રહેતો હતો, તેથી તેની શિષ્ય પરંપરા કાકન્દિક એ નામથી ઓળખાય છે સુસ્થિત આચાર્યના બે નાના શિષ્ય અદ્રશ્ય વિદ્યાના બળ વડે રોજ ચંદ્રગુપ્ત રાજાના ભેળા પાટલીપુત્ર નગરમાં જમતા હતા. તે પાટલીપુત્ર નગરની ઉત્પત્તિ તિર્થકલ્પ ગ્રન્થમાં તથા સમ્યકત્વ કૌમુદિમાં નીચે પ્રમાણે આપેલી છે. (श्लोक.

पृ. १७ टिप. नु) નગરનું વર્ણન આપ્યા પછી ઉત્પત્તિ લખીશું.

જે પાટલીપુત્ર નગરમાં બૌદ્ધ માર્ગિઓનાં મંદિર એટલાં બધાં ઊંચાં છે કે, તે ધર્મના મોટા ઋષિઓ તે મંદિરોની અગાસીઓમાં ચઢી જલદી સિદ્ધશિલાને પામી ગયા. જે નગરી બુંદેલખંડમાં આવેલા વૈભારગિરિ પર્વતની તલેટીમાં છે. અસલના વખતમાં જે નગરીનું નામ ક્ષિતિપ્રતિષ્ટ, અને ત્યાર પછી કેટલોક કાળ ચંપાપુરી, પછી ઋષભપુર, કુશાગ્રપુર અથવા કુસુમપુર ને રાજગૃહ, એમ કાળને અનુસરી જુદા જુદા નામથી ઓળખાતી હતી. જે નગરીમાં છત્રીશ હજાર તો ફક્ત વાણીઆનાંજ ઘર હતાં. તેમાં મધ્યમાં આવેલાં અરાડ હજાર વરમાં રહેનાર વાણીઆઓ જૈન ધર્મી હતા, અને આસપાસ અરાડ હજાર ઘરના રહેનાર વાણીઆઓ બૌધ માર્ગી હતા. મગધ દેશની રાજધાની એવી તે પ્રખ્યાત નગરીમાં તે સમયે જરાસંધ રાજા રાજ્ય કરતો હતો; તેના જવા પછી કેટલીક મુદતે શ્રેણીક નામનો રાજા થયો. જેનો પુત્ર કોણિક તથા મન્ત્રિ અભયકુમાર નામે જૈન ગ્રન્થોમાં ઘણા પ્રસિદ્ધપણાને પામેલા જણાયા છે. શ્રેણિકને બીજા મેઘ, હલ્લ, વિહલ્લ, તથા નંદિષેણ વગેરે પુત્રો હતા. તે રાજાઓના વખતમાં પ્રાચિન કવિઓએ લખેલું પાટલીપુત્ર નગરનું વર્ણન નીચેના શ્લોકોમાં આ પ્રમાણે દર્શાવેલું છે.

क्षणभङ्गः सौगतेषु भ्रान्तिरर्हत्प्रदक्षिणे ।
नैस्वं गुरुप्रणामेषु गुप्तिर्यत्र मुमुक्षुषु ॥१॥
करग्रहो विवाहेषु द्विजपातश्च वार्द्धके ।
यत्र शून्यगृहालोको द्यूतकेलिषु केवलम् ॥२॥
तरवः स्वापदाक्रान्ताः सरोगाः कमलाकराः।
सदण्डाश्छिद्रशावासा यत्रासन्न पुनर्जनाः ॥३॥
छत्रेषु दण्डाश्चिकुरेषु बन्धः
सारीषु मारिश्रवणं जनानाम् ।
हारेषु च्छिद्रस्य विलोकनानि
यस्यां विवाहे करपीडनानि ॥४॥

यस्यां कुसंसर्गरतिर्द्रुमेषु
कलिर्ध्वनेषु श्रवणेषु वेधः ।
त्रासश्च रत्नेषु खलास्तिलेषु
मदो गजेन्द्रेषु न सज्जनेषु ॥५॥
यस्यां देवगृहेषु दण्डघटना स्नेहक्षयो दीपके-
ष्वन्तर्जाङ्गुलिकाजयं द्विरसनाः खड्गेषु मुष्टिर्दृढा ।
वादस्तर्कविचारणासु विपणश्रेणिषु मानस्थिति-
र्बन्धः कुन्तलवल्लरीषु सततं लोकेषु नो दृश्यते ॥६॥

જે પાટલીપુત્ર નગરની પ્રજા ક્ષણભંગુર એ શબ્દની પ્રવૃત્તિ ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધાદિ શિવાય બીજી જગોએ દેખતી નહતી. અર્થાત્ કોઇપણ કાર્યમાં પ્રતિજ્ઞાનું ખંડન થાય, તેવી રીતે અપ્રમાણિકપણે તે નગરના વસનાર લોકો વર્તતા નહતા. નગર વાસી લોકોમાં જ્ઞાન સંબંધિ કોઈ પ્રકારની ભ્રાન્તી નહતી. ફકત ભ્રાન્તીશબ્દ શ્રીઅરિહંત મહારાજની પ્રદક્ષિણા સમયેજ પ્રવર્તતો હતો. વૈરાગ્ય યુક્ત ધર્મ ગુરૂઓ નૈસ્વ (કંચન કામનીથી રહિત) હતા, પરન્તુ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ તે નગરમાં કોઇ પણ દરિદ્રિ નહતા. મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, અને કાયગુપ્તિ, એ ત્રણ મુમુક્ષુઓની ધર્મ ક્રિઆમાં ગૃપ્તિ શબ્દ વપરાતો, પરંતુ ધુનો કરવાથી કોઇ પુરૂષને બંધીખાને નાખ્યો તેવે સમયે જે ગુપ્તિ શબ્દ વપરાય છે, એમ તે નગરમાં બનતું નહતું. એવી સંપીલી પ્રજા હતી કે, કોઇ પણ ધુનાહના કારણથી રાજ્યાધિકારિઓ, અમુક મનુષ્યનો હાથ પકડી, રાજ્યદ્વારમાં ખેંચી જાય છે તેમજ નહતું પણ ફકત વિવાહ સમયે વરકન્યાનો હાથ પકડવામાંજ કર ગૃહ શબ્દની પ્રવૃત્તિ લાગુ પડતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યાદિ, વર્ણની દ્વિજ એવી સંજ્ઞા છે, એ ત્રણે વર્ણનો કોઇ પુરૂષ તત્ તત્ વર્ણાશ્રમના ધર્મથી પડયો, એમ તે નગરમાં કદી બન્યું નથી. પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા થવાથી, દ્વિજ એટલે દાંત પડી જતા, તે જગોએ દ્વિજપાત્ શબ્દની પ્રવૃત્તિ એ નગરમાં ચાલતી હતી. જ્યાં કોઇ ઘર નિર્વંશ જવાથી વસ્તી વિના ખાલી પડેલું છે, એમ જણાતું નહી. ફકત શૂન્યગૃહ શબ્દ

સોગટાં રમનારાઓની ઢાળેલી બાજીમાં દા ગણીને સોગટું મુકવાનાં ઘરોમાંજ પ્રવર્તિને રહેલો જણાતો હતો. વૃક્ષો તરેહવાર પશુ, પક્ષિઓએ આક્રમણ થએલાં જણાતાં હતાં તેથી સ્વાપદ શબ્દ ત્યાં પ્રવર્તતો પણ નગર નિવાસીઓને પોતાની કોઈ પ્રકારની આપદા છે, તેવી જગોમાં સ્વાપદ શબ્દની ખપત થતી નહતી. કમળના સમુહો (જથાઓ) સરોગ એટલે સરોવરમાં રહેલા જણાતા હતા. પણ નગર નિવાસી કોઇ લોક સરોગ (રોગીષ્ટો) ન હતા. સદંડ (દંડે સહવર્તમાન) ફક્ત દેવતાનાં મંદિર જણાતાં હતાં પરન્તુ કોઈ પણ મનુષ્યનો આ નગરમાં દંડ થયો, તેવી જગાએ સદંડ શબ્દ કોઇ કહેતું નહીં. વળી બીજા કવિએ કહ્યું છે કે, દંડ એ શબ્દ છત્રીની દાંડીને ઠેકાણે વપરાય છે, પણ કોઇ મનુષ્ય દાંડીઓ છે, અગર દંડાઓ છે, એમ નહતું. સ્ત્રીઓ ચોટલો વાળીને દોરડાએ અંબોડો ખેંચી બાંધતી, ત્યાં બંધ શબ્દ લોકોના જાણવામાં હતો; પણ તે વિના કોઇ પુરૂષ સકારણ બંધાયો છે, એવું તે નગરમાં દેખાતું નહીં. સોગટાં રમનારાઓ સોગટી મારતાં મારી એવી વાણી બોલતા, પણ ગેરવ્યાજબી મારી એવી વાણી લોકોપદ્રવ સંબંધમાં કદી સંભળાતી નહતી. પુષ્પથી ગુંથેલા હારમાં સોયનાં છિદ્ર કરવાથી તે સછિદ્ર થતા, પરન્તુ એક એકનાં માંહો માંહી જાતિ છિદ્ર ખોળી લોકો સછિદ્ર બનતા નહતા. કરના બોજાથી પ્રજા પીડાતી નહતી, પણ વિવાહ સમયે વર કન્યા અન્યોઅન્ય નવો સંબંધ બાંધતાં પ્રેમથી એક બીજાનો કર પીડન કરતાં, અર્થાત્ હાથ દાબતાં. ત્યાં એ શબ્દ વપરાતો. કુસંસર્ગરતિ એટલે કુત્સિત મનુષ્યનો સંગ કરવામાં રૂચીવાળા કોઇ મનુષ્યો એ નગરમાં વસતા નહતા. પરન્તુ કુ જે પૃથ્વિ તેનો સંસર્ગ જે સંગ, તેથી કરીને રતિ જે પ્રિતિ તે વડે પ્રફુલ્લિત થવું, એ ગુણ ત્યાંના વૃક્ષોમાં બહુ જણાતો હતો. પુષ્પિત વનોમાં કુમળાં પુષ્પની દીશીઓ જોઇ હવે કળીઓ આવી તેમ લોક કહેતા, પરન્તુ કોઈ મનુષ્યમાં કળી (કલેશ) જણાયો, એમ કદી ન થતું. બાળકોને અગર સ્ત્રીઓને પોતાની અલંકાર ધારણ કરવાની રૂચીથી કાનમાં અગર નાકમાં વેધ કરાવતા. પરન્તુ પોતાની સંસારી સ્થિતિમાં કોઇ જાતનો વેધ (અડચણ) થાય તેવું તેઓ કરતા નહતા, એટલા બુદ્ધિમાન તે લોકો હતા. હીરા, માણેક અને રત્નને પેલ પાડતાં

ત્રાસ્યો એવો શબ્દ લોકો બોલતા, પરન્તુ કોઈ બીન્યો એવી જગોમાં ત્રાસ શબ્દ બોલાયો છે, એવું કદી ત્યાં બન્યું નથી. તલ પીલાવીને ખળ (ખોળ) તે લોકો કઢાવતા, પણ મનુષ્યને ભેળા કરી તેમાંથી ખળ પુરૂષ કોઇ સોધી શકતું નહીં. અર્થાત્ નગરમાં સજ્જન પુરૂષોજ વસતા. યુવાવસ્થાને પામેલા હાથિઓના કુંભસ્થળમાંથી મદ ઝરતો દેખાતો, પણ કોઈ મનુષ્યોના શરિરમાં મદ (અહંકાર) નહતો. વળી એક બીજા કવિએ કાવ્ય કહેલું છે--પાટલીપુર નગરમાં દેવનાં મંદિરની ધ્વજાઓ ફરકતી તે ઠેકાણેજ દંડ શબ્દની ઘટના થતી, પણ એવો પ્રસંગ ન આવતો કે, મારામારી વગેરે ઉદ્ધત કાર્યમાં દંડ શબ્દની યોજના થાય. સ્નેહક્ષય (પ્રિતિનો નાશ) અન્યોઅન્ય મનુષ્યમાં જણાતો નહીં, પણ દિવામાંથી તેલ ખુટી ગયે સ્નેહ ક્ષય શબ્દ લોકો વાપરતા. મદારી લોકોના ઘરોમાં કંડીઆમાં બે જીવ્હાવાળા સાપ રહેતા, પરન્તુ નગરના કોઇ ઘરમાં દ્વિ રસના (એટલે બે બોલી વાળો) મનુષ્ય રહે છે, એમ નહતું. તરવાર ઝાલનારાઓ દ્રઢ મુષ્ટિથી તે હથિયારને પકડતા, પરન્તુ દાન કરવામાં દ્રઢ મુષ્ટિ (બદ્ધ મુષ્ટ) પુરૂષો કોઈ નહતા. સારા સારા વિષયો ઉપર તર્ક અને વિચાર કરવામાં માંહો માંહ્ય વાદ ચલાવતા હતા, પણ મિથ્યા વાદ વિવાદ કોઇ કર્તુ નહતું. દરેક બજારની હારબંધ દુકાનોમાં અમુક ચીજ વેચવાને માપ (માનસ્થિત) રાખતા, પરંતુ નગર નિવાસીઓમાં કોઇ માનસ્થિતિવાલો (અહંકારી) નહતો. ફગફગાવેલા કેશવાળી કોઇ સ્ત્રી નગરમાં ન જણાતી પણ હમેશાં માથુ હોળી ચોળી કેશની વેણીઓ બાંધીને ફરતીઓ કે જેથી નિત્યબંધ શબ્દ તેમનેજ આશ્રિને રહેલો હતો, તે શિવાય નગરમાં હમેશાં કોઇ નિત્યબંધ ન હતું. અર્થાત્ લોકો પોતાના કાર્યમાં સ્વતન્ત્ર હતા. મહાવિર સ્વામિની વખતમાં રાજગરી નગરીમાં આગળ ગણાવેલો શ્રેણિક નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનું મરણ થવા પછી, તેનો પુત્ર અશોકચન્દ્ર તે ગાદી પર આવ્યો; પણ આ નગરીમાં પોતાના પિતાનો કાળ થયો, તેટલા માટે તેનો ત્યાગ કરી, તેણે કોઈ કૌશાંબી નગરની પાસે નવિન ચંપા નામની નગરી વસાવી, તેને પોતાની રાજધાની કરી. તે નગરમાં સયંભવસુરીએ પોતાનું મરણ સમિપ જાણી, પોતાના મનક નામના શિષ્યને સાધુ માર્ગનો પ્રતિબોધ થવા માટે, દશવૈકાળીક નામનું સૂત્ર

શ્રીમહાવિરસ્વામિથી અઠાણુમેં વર્ષે રચ્યું. તે નગરના રાજાનો જ્યારે નાશ થયો ત્યારે તેનો પુત્ર ઉદાયી નામે રાજા થયો. તેણે પણ પોતાના પીતાની પેઠેજ તે નગરીનો ત્યાગ કરી બીજું નગર વસાવવાને કાજે યોગ્ય જગા ખોળવા શેવકોને આજ્ઞા આપી. તે શેવકો ગંગાને કિનારે કિનારે શુદ્ધ જગો ખોળતા ખોળતા એક પાટલના વૃક્ષ નીચે આવ્યા. તે અપરાન્હનો સમય હતો, પરંતુ પાટલના વૃક્ષની છાયા મધ્ય બિન્દુ છોડી આગળ વધેલી ન દીઠી. તેનું કારણ પોતાને ન જડવાથી કોઇક મહામુનિ તે વનમાં તપશ્ચર્યા કરતા હતા, તેમને નમૃતાથી પુછ્યું. મુની કહેવા લાગ્યા કે, અન્નિકાપુત્ર જયસિંહ નામના આચાર્ય પાસેથી દિક્ષા લઈને અન્નિકાપુત્રાચાર્ય એ નામથી જગતમાં પ્રસિદ્ધપણે વિચરતા હતા. તે ફરતાફરતા એક દિવસ ગંગાતટમાં રહેલા પુષ્પભદ્ર નામના નગરમાં આવ્યા. તે સમયે ત્યાંનો રાજા પુષ્પકેતુ હતો. તેની રાણીનું નામ પુષ્પવતિ હતું. તેનાથી થએલો એક પુષ્પચૂળ નામનો પુત્ર અને પુષ્પચૂળા નામની પુત્રી એ બે સંતાન તે રાજાને હતાં, તે ભાઇ બહેનને એવી ધાડી પ્રીતિ બંધાએલી હતી કે તે એક બીજા વિના રહી શકે નહી. તેના પિતા પુષ્પકેતુએ વિચાર્યું કે, આ બેઉનો વિયોગ અન્યોઅન્ય નહી સહન થઇ શકે, માટે મોટી ઊંમરે તે ભાઇ બહેનનું લગ્ન કર્યું; પણ લોકાપવાદ રાણિથી ન સહન થઇ શક્યો માટે સંસાર છોડી અન્નિકાપુત્રાચાર્યની પાસે વૈરાગ્યની દિક્ષા લીધી. સત્સમાગમથી ઘણું તપ કરી કર્મ ખપાવી (કર્મ નાશ કરી)કેવળી થઇ, તેનો કાળે કરીને દેહ પડી ગયો. દૈવ યોગે ગંગામાં પુર આવવાથી તેના માથાની ખોપરી તણાતી તણાતી આ જગોમાં આવી. પુર ઉતરી જવાથી તે અત્રે ખળી રહી. માટિ મિશ્રીત થવાથી તેમાં પાટલનો વૃક્ષ ઉગ્યો. તે પ્રભાવથી પાટલના વૃક્ષની છાયા અદ્યાપિ પણ નમતી નથી. મુનિનું વચન સાંભળી સેવકોએ આ વાર્તા બાળ રાજાને નિવેદન કરી. જેથી તે જગા યોગ્ય ધારી ત્યાં પાટલીપુત્ર નામે નગર વસાવ્યું જેને હાલ પટણા એ-નામથી ઓળખે છે. તે નગરમાં નવમો નંદ જ્યારે ગાદી ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેના શકટાળ નામના પ્રધાનનો પુત્ર સ્થુળીભદ્ર નામે આચાર્ય પદ-વીને પામેલા હતા. તે જાતે નાગર બ્રાહ્મણ હતા. તે નવમા નંદની પાસે જે પંડિત હતો, તેનું નામ વરરૂચી હતું. તેની વિશેષ વાર્તા જૈનના પ્ર-

ખ્યાત બેઉ મતના સ્થુળીભદ્ર ચરિત્રમાં લખેલી છે. આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્તિ એ બેઉ સ્થુળીભદ્રના શિષ્ય હતા, અને તે બે સગા ભાઇ થતા હતા. તેમાં મોટા ભાઇ જીનકલ્પિ માર્ગ સ્થુળીભદ્રના મર્ણ પછી ઉત્ચ્છિન્ન થઇ ગયો હતો તોપણ એજ માર્ગની રીતે વર્તતા. નાનાભાઈ આચાર્ય પદવીમાં હતા. જેણે સંપ્રતિ રાજાને બોધ આપ્યો છે. જે ગાથા ઓગણીસમે પાને ટીપ્પણુમાં જોવાથી જણાશે.

આર્યસુહસ્તીના ઘણા શિષ્યોમાં એક શિષ્યે વૃદ્ધાવસ્થામાં દિક્ષા લીધી હતી. તે જ્યારે ત્યારે સમય વિચાર્યા વગર મોટા બરાડા પાડી ગોખતો હતો. રાજાએ આ પ્રમાણે તેને બરાડા પાડીને ગોખતો જોઇ હસીને કહ્યું કે, "આ તે મુશળ ફુલાવશે કે શું"? વૃદ્ધ શિષ્યે રાજાનું વચન કાનો કાન સાંભળ્યું. તેણે મારૂં અપમાન કર્યું, એમ ધારી વાગ્દેવીનું આરાધન કરી સકળ કળાઓ સંપાદન કરી. પછી એક દિવસ શેહેરના રાજ માર્ગમાં ચોગાન વચ્ચે એક મોટું મુશળ રોપી તેને વિદ્યાના બળથી પ્રફુલ્લિત કર્યું. આવા અલૌકિક ચમત્કારથી નગરના લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. તે વાર્તા રાજાને કાને આવી. તે ઉપરથી રજા નીચે પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યો.

(पृ० २० टिप्पण० जु०)

અર્થ—આ લોકો શું કહે છે? વૃદ્ધ શિષ્ય શું મોટા વાદિ થયા? એ વાર્તા શું માનવા યોગ્ય છે? જેમ જળકાગનું શિંગડુ ઈન્દ્ર ધનુષ્યના જેવડું થયું, અગ્નિનો સ્વભાવ શિતળ થયો, વાયુનો સ્વભાવ નિર્કંપ થયો, એ વચન જેમ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય નથી તેમ વૃદ્ધ વાદિને વિષે પણ તેવુંજ જણાય છે. રાજાએ પ્રત્યક્ષ જોઈ નક્કિ કર્યું કે મારી કલ્પના તદન ખોટી છે, અત્યારથી જૈન માર્ગમાં વૃદ્ધવાદિ મોટા આચાર્ય થયા. જે સિદ્ધસેનદિવાકરના પણ મોટા ગુરૂ કહેવાય છે.

વૃદ્ધ વાદિએ સિદ્ધસેનદિવાકરને પોતાના શિષ્ય કરયા, તે સંબંધમાં નિચે પ્રમાણે ઈતિહાસ છે.

સ્વેતામ્બરના આચાર્ય અને જંઘાચારણમુની એ પ્રકારનું જેનું ઉપનામ છે, એવા વજ્રસેન નામના મુનિએ, પૂર્વે લાટદેશનું આભૂષણ એવા ભરૂચ શેહેરની સમિપે નર્મદા કીનારે શકાવતાર તિર્થ છે, ત્યાં નાભિરાજાના પુત્ર શ્રીઋષભદેવજીનું સ્થાપન કરેલું છે. જે જગો હાલ શકુનિકાવિહાર એ

નામથી ઓળખાય છે. તે સ્થળમાં આવી વૃદ્ધવાદિએ ચોમાસુ ગાળ્યું. તે સમયે દક્ષિણ કર્ણાટક દેશમાં દિવાકર નામે કોઈ મહાન્ પંડિત બ્રાહ્મણ થયો. તેને વિદ્યાનો ગર્વ વિશેષ હતો. દક્ષિણ દેશમાં વિદ્યાના બળથી સઘળા વિદ્વાનોને જીતી, પોતે પ્રસિદ્ધિ મેળવી. તેટલાથી સંતોષ ન પામી, ઉત્તર દિશાના વિદ્વાનોને જીતવા કેટલાક શિષ્યોને સંગાથે લઈ નીકળ્યો. વિદ્યાનો મોટો અહંકારી હતો, માટે તેણે પણ કીધું કે, જે કોઈ પંડિત મને જીતે તેનો હું શીષ્ય થાઉં. હમેશાં તે પોતાને પેટે પાટા બાંધતો, એટલુંજ નહી પરંતુ સંઘાથે એક લાંબી નીસરણી, જાળ, કોદાળો, અને ઘાસની પુળી, એટલાં સાધન ફેરવતો હતો. કોઇ તેને એનું કારણ પુછે તો તે એવો જવાબ આપતો કે, હું સમસ્ત વિદ્યા ભણ્યોછું, તેના બોજાથી વખતે મારૂં પેટ ચીરાઇ જાય, એ ભયથી હમેશ હું પેટે પાટો બાંધી રાખુછું. નિસરણી રાખવાનું કારણ એટલુંજ કે, કોઇ વિદ્વાન મારી સાથે વાદ કરતાં હારવાના ભયથી, કંઇ ઊંચો ચઢી જાય, તો આ નીસરણી ઉપર ચઢી, તેને પકડી નીચો ઉતારવો. કદી જળમાં ડુબકી મારે તો જાળથી ખેંચી કાઢવો, અને પૃથ્વીમાં પેશી જાય, તો કોદાળે માટીમાંથી ખોદી કાઢવો. તેમ કરતાં હારેલો ભોંયપર સ્તબ્ધ થઇને બેસી રહે તો, ઘાસનું તરણું દૂર લેવા ન જતાં, આ પુળીમાંથી ઝટ તેને દાંતે લેવરાવવું. એવી રીતે વિદ્વાનોના માનનું ખંડન કર્તો કર્તો, નર્મદા કીનારે ભૃગુકચ્છ નગરની નજીક આવી ચઢયો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે, આ શેહેરમાં વૃદ્ધવાદિ નામે જૈન ધર્મના મોટા પ્રખ્યાત આચાર્ય આવેલાછે. તેથી હરખાતો હરખાતો ઉતાવળો તે ભરૂચ શેહેરમાં પેઠો. અપાશ્રય આગળ આવી પુછયું કે, જૈનના વૃદ્ધવાદિ નામે આચાર્ય આવ્યા છે, તે કયાં છે ? લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે, તે નવકલ્પ વિહારી છે, માટે કલ્પ પુરો થવાથી આજજ વિહાર કરી પધાર્યા. દિવાકર પંડીતે જાણ્યું કે, મને આવતો જાણી નક્કી . તે નાશી ગયા, માટે તેને પકડુ, એમ ધારી પુંઠે ચાલ્યો. થોડે છેટે વગડામાં તેમને મળ્યો. વૃદ્ધવાદિના મનમાં કે એને ઉપદેશની અપેક્ષા છે, માટે એક વૃક્ષ તળે બેસી, શાન્તિથી ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. દિવાકર પંડિત કહેવા લાગ્યો કે હું તમારો ઉપદેશ સાંભળવા નથી આવ્યો, મારે તમારી સંઘાથે વિદ્યાનો વાદ કરવો છે. જો તમે મને જીતશો તો હું તમારો શિષ્ય

થઈને રહીશ, અને જો હાર્યો તો મારા શિષ્ય થવું પડશે. એવી પ્રતિજ્ઞાથી મારી સાથે વાદ કરવો પડશે. વૃદ્ધવાદિએ વિચાર્યુ કે એને વિદ્યાનો ગર્વ વિશેષ છે. આત્માનું કલ્યાણ શી રીતે થાય, તે વાર્તા હજુ એના લક્ષમાં નથી. પરન્તુ કોઇ પણ જીવ કર્મ મુક્ત થાય, એવો ઉપદેશ કરવો, એ શાસ્ત્ર સિદ્ધ છે. શ્રુતજ્ઞાનના બળથી આગળ ઘણો નફો થશે એમ વિચારી હરેક રીતે એના મનનું સમાધાન થવું જોઇએ, માટે વૃદ્ધવાદિ આચાર્ય શાન્તતાથી કહેવા લાગ્યા. આપણે વાદ કરીએ એ વાત ખરી, પણ વાદ કરવામાં મારો જય અથવા પરાજય થયો, એ વાત વાદિ પ્રતિવાદિના અન્તઃકરણને પોતાની મેળે સમજાતી નથી. માટે તેમાં માધ્યસ્થ મનુષ્યની જરૂર છે, કોઈ માધ્યસ્થ ખોળી કાઢો, અને તેણે નક્કિ કરેલું વચન તમારે માન્ય હોય તો મને વાદ કરતાં કોઇ જાતની હરકત નથી. આચાર્યના આ પ્રામાણિક વચનપર દિવાકરને શ્રદ્ધા બેઠી. વગડામાં માધ્યસ્થ મનુષ્ય કયાંથી લાવવો, એવો વિચાર દિવાકર કરવા લાગ્યો, તેવામાં તેને સુઝી આવ્યું કે, જેને હું માધ્યસ્થ કલ્પિશ તે મારે તો પશુવત્ છે તો આ ઢોર ચારનાર ગોવાળોને મધ્યસ્થ કલ્પું તેમાં મને શી હાની થવાની છે; એમ વિચારી ગોવાળીઆને માધ્યસ્થ તરીકે બેસારી, તે વૃદ્ધવાદિ આચાર્યની સંઘાથે વિવાદ કરવા લાગ્યો. વ્યાકરણશાસ્ત્ર, ન્યાય, મિમાંસા, વેદાન્ત વગેરે અનેક ગ્રન્થોના પ્રમાણો સાથે તેણે પૂર્વપક્ષ ઉપાડયો. ઘણી વાર સુધી એક વિષય ઉપર યથાસ્થિત ભાષણ કર્યું. છેવટે બોલતાં બોલતાં પોતાની મેળે વિરામ પામ્યો. વૃદ્ધવાદિએ વિચાર્યુ કે, વિદ્વતાની બાબતમાં કદાપિ એ મારા કરતાં વિશેષ હોય, પણ એથી આત્માનું કાંઈ સાર્થક થવામાં તે વિદ્યાનો એણે ઉપયોગ કર્યો નથી. મારી સાથે માધ્યસ્થોનાં વચન પર ભરોંસો રાખવાને એ બંધાએલો છે. માટે યુક્તિથી એને શિષ્ય કરી લેવો. કેમ જે આગળ જતાં એ જૈન માર્ગનો પ્રભાવિક પુરૂપ થશે એમ વિચારી સમય સુચકતા બુદ્ધિમાં ઘણા નીપુણ હતા, માટે ઉભા થઈ કેડે ઓઘો બાંધ્યો, પછી હાથના તાબોટા વગાડતા વગાડતા ફેર કુદડી ફરી માધ્યસ્થ ગોવાળીઆઓને સમજણ પડે એવો એક પ્રાકૃત ગરબો મઝેનો રાગ કાઢી ગાયો. તેથી ગોવાળીઆ ઘણા ખુશી થયા. માધ્યસ્થોને પુછયું, ભાઈ અમારા બેઉમાંથી કોણ જીત્યું. તે બોલ્યા કે વૃદ્ધવાદિ આચાર્ય મહારાજ

જીત્યા, જીત્યા. પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી પોતે બંધાએલા દિવાકર પંડિતને વૃદ્ધ વાદિ આચાર્યનો શિષ્ય થવું પડયું. ત્યાંથી ગુરૂ શિષ્ય બેઉ જણા જૈન ધર્મનો ઉદ્યોત કરતા કરતા ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં વિચારવા લાગ્યા.

એક દિવસ સિદ્ધસેનદિવાકર મહારાજ ગુરૂને કહેવા લાગ્યા કે તીર્થંકરે અર્ધ માગધી ભાષામાં અર્થથી કહેલાં અને ગણધર મહારાજે ગુંથેલાં સકળ સિધાન્તોને હું સંસ્કૃત ભાષામાં કરૂં. શિષ્યનું વચન સાંભળી, આશ્ચર્યથી ગુરૂ બોલ્યા. અહો! તીર્થંકર મહારાજની તેં મોટી આશાતના* કરી. માટે તારે તેનું આલોયણ (પ્રાયશ્ચિત) કરવું પડશે. શિષ્ય બોલ્યા. જેમ ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા હોય તેમ કરૂં. ગુરૂએ કહ્યું. પારાંચિક (બાર વર્ષ તપ સહિત તિર્થ યાત્રા) વૃત્ત તથા એક મોટા રાજાને બોધ કર. એ વચન અંગિકાર કરી બાર વર્ષને અન્તે તે માળવા દેશમાં ઉજ્જેણી નગરીમાં વિક્રમને પ્રતિબોધ કરવા પધાર્યા. ક્ષીપ્રાના તટ ઉપર કાલાગ્નિ રૂદ્ર અથવા મહાકાળેશ્વર મહાદેવના આલયમાં આવી, શિવના સન્મુખ લાંબા પગ ઘાલી, સોડો તાણી સુતા. શિવમંદિરના સેવકોએ મારવા માંડ્યા. તેમની પાસે કોઈ એવી ચમત્કૃતિ હતી કે, જે માર સેવકો એમને મારે, તેની પીડા પોતાને કિંચિત થાય નહીં પણ દરબારમાં રાજાની રાણીઓના બરડામાં તે પ્રહાર વાગે. તેથી જનાનામાં કોલાહલ શબ્દ થયો.

આ ચમત્કાર જોઈ વિક્રમ રાજા ગભરાટમાં પડયો. તપાસ કરતાં માલમ પડયું કે મહાકાલેશ્વરના મંદિરમાં કોઇ પુરૂષ લાંબા પગ ઘાલીને સુતો છે, તેના પ્રભાવનું આ ફળ છે. પ્રધાનોએ સહિત રાજા શિવાલય પ્રત્યે આવ્યો. સિદ્ધસેનદિવાકરને લાંબા પગ ઘાલી સુતેલા જોઈ, રાજા નમસ્કાર કરી બોલ્યો. મહારાજ, શંકરને નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરવી જોઈએ, તેને બદલે આપ આમ ઉલટું કેમ કરોછો? દિવાકર મહારાજ કહેવા લાગ્યા. રાજન્, જો હું શીવને નમસ્કાર કરીશ તો, તે બાણ ફાટશે. એવું વચન સાંભળી ચમત્કાર જોવાને આતુર વિક્રમે નમસ્કાર કરવાનો અત્યાગ્રહ કર્યો. રાજાના આગ્રહથી ઉભા થઇ હાથ જોડી સિદ્ધસેનદિવાકર મહારાજા દ્વાત્રિંશિકાના પ્રથમ કાવ્ય વડે શંકરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એક શ્લોક બોલ-

* અવિનય.

તાંજ તુર્ત શંકરનું બાણુ ફાટી પ્રથમ તેમાંથી ધુમાડો ઉત્પન્ન થયો. પછી અગ્નિની જ્વાળા નીકળી, અને છેવટે ઋષભદેવજી મહારાજની દીવ્ય પ્રતિમા પ્રગટ થઇ.‡ આ ચમત્કાર જોઈ વિક્રમ ઘણું આશ્ચર્ય પામી, તેના પર પ્રસન્ન થયો. રાજાએ જાણ્યું કે આ સમયમાં જૈનમાર્ગમાં કાંઇક વિશેષ દૈવતછે તેથી તેને શ્રદ્ધા ચોટી. જેથી આચાર્ય મહારાજે તેને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. જે તેણે શ્રદ્ધાથી સ્વિકાર્યો. આ વખતે નગરના શ્રાવકોનો સમુહ ભરાએલો હતો, તેમણે મોટા સત્કારથી સિદ્ધસેનદિવાકરને નગરમાં લઇ જઇ, અપાશ્રયે ઉતાર્યા. રાજા પોતાના મહેલ તરફ ગયો. બીજે દિવસે સવારમાં હમેશાંના નિયમ પ્રમાણે રાજા રાજપાટિએ* નિકળ્યો હતો. તે ફરીને દરવાજામાં આવ્યો. તે વખત ઘણા શ્રાવકોએ વિંટલાએલા સિદ્ધસેન જૈનધર્મના દેવાલય પ્રત્યે જતા હતા. ભાટ ચારણો "જય સર્વજ્ઞપુત્ર" "જય સર્વજ્ઞપુત્ર" એ પ્રકારે જેની સ્તુતિ કરતા હતા. તે સર્વજ્ઞપુત્ર એવું વચન સાંભળી કોપ કરી, તે સર્વજ્ઞ છે કે, આ લોક મિથ્યા કહે છે, એમ વિચારી રાજાએ તેમને માનસિક નમસ્કાર કર્યો. સિદ્ધસેન દિવાકર પોતાની પૂર્વગત વિદ્યાના બળથી રાજાના મનનો અભિપ્રાય જાણી, જમણો હાથ ઊંચો કરી "ધર્મલાભ" એમ મોટે સ્વરે તેને આશિર્વાદ આપ્યો. રાજાએ તેને આશિર્વાદનું કારણ પુછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યા કે, આ આશિર્વાદ તમારા માનસિક નમસ્કારનું ફળછે. સિદ્ધસેનનું આવું જ્ઞાન જોઇ તેમને કરોડ સોનઇઆ આપવાને સેવકને આજ્ઞા કરી. વિક્રમની દાન આપવાની રીતી નીચેના શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે હતી. (શ્લોક ૧૪ પૃ. જુ).

અર્થાત—હે કોશાધિશ! આપ્ત વર્ગનો પુરૂષ મારી નજરે પડે તો તેને એક હજાર મોહોરો આપવી. તેની સાથે હું સંભાષણ કરૂં તો દશ હજાર આપવી. જેના વચનથી હું હસું તેને એક લક્ષ મોહોરો આપવી. મને સંતોષ પમાડે તેને કરોડ સોના મોહોરો આપવી. એવી મારી નીરંતર આજ્ઞા છે, એવું વિક્રમે કોશાધિપતિને નીવેદન કરેલું હતું. દાન-

---

‡ તે કાવ્ય ૨૨ પૃ. હિ. જુ.

પરિશિષ્ટપર્વ તથા પ્રભાવક ચરિત્રને મતે તો પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ નીકળી એમ જણાવ્યુંછે. પણ આ વાર્તા તીર્થકલ્પને મતે લખેલી છે.

* નગરની બહાર ફરવા જવું.

ની સ્થિતિ મુકરર કરી રાખેલી હતી, તેથી એ નિયમને અનુસરી આ વખતે સિદ્ધસેનને પણ મોહોરો આપી. અને તે ચોપડામાં નીચે મુજબ શ્લોક લખીને ઉધારીઓ. (**श्लो. १४ पृ. जु. ८**)

અર્થ—દુરથી ઊંચો હાથ કરી ધર્મલાભ કહેનાર સિદ્ધસેનદિવાકરને કરોડ મોહોરો આપી, એમ ચોપડામાં ઉધારી, મોહોરોની થેલીઓ સિદ્ધસેનને આપવા માટે સભામાં આણી. તેને રાજાએ કહ્યું કે, તમે આ લ્યો. સુરી બોલ્યા. "**वृथातृप्तस्यभोजनं**" (તૃપ્તિ પામેલાને ભોજન આપવું એ મિથ્યા છે) માટે અમારે ત્યાગી પુરૂષોને મોહોરોનું શું પ્રયોજન છે. કોઇ મનુષ્ય પૃથ્વિમાં દેવાથી દુખી થતો હોય, તેને એ સંકલ્પિત દ્રવ્ય અર્પણ કરી, રણમુક્ત કરવો ઘટે છે. દિવાકરના ધર્મ યુક્ત વચનથી સંતોષ પામેલા વિક્રમે તે વચન અંગિકાર કર્યું. સઘળી મોહોરો દેવાદારોને આપી, તેઓને રણ થકી છોડાવ્યા, અને પોતાનો શક પ્રવર્તાવ્યો. બીજે દિવસે સિદ્ધસેનદિવાકર ચાર શ્લોક બનાવી, દરબારના દ્વાર આગળ આવી, દ્વારપાળને કહ્યું કે, વિક્રમને નિવેદન કર કે કોઇ ભિક્ષુક પધારેલાછે તેણે રાજાને કહ્યું. (**श्लो. १५ पृ० जु०**)

અર્થ—આપના દર્શનને માટે કોઇ ભિક્ષુક આવ્યો છે. તેને વારી રાખવાથી દ્વાર નજીક ઉભો છે. તેના હાથમાં ચાર શ્લોક છે, તે અંદર આવે કે જાય. રાજા બોલ્યો. જેના હાથમાં ચાર શ્લોક છે, તે ભિક્ષુકને દસ લાખ રોકડ આપો, અને ચોદ લેખ કરી આપો. પછી તેની ઇચ્છા હોય તો અંદર આવે, અગર જાય.

રાજાનું કહેલું વચન સાંભળવાથી દિવાકર સભામાં પ્રવેશ કરી આ પ્રમાણે બોલ્યા. હમેશાં તું સર્વ વસ્તુને આપેછે, એવી તારી સ્તુતિ વિદ્વાનો મિથ્યા કરે છે. એમ હોય તો તેં શત્રુને કદી પુંઠ આપી નથી, અને પર સ્ત્રીને પોતાનું હ્રદય આપ્યું નથી, તે છતાં **सर्वद** (સર્વને આપનાર) એવી તારી સ્તુતિ કરવી તે મિથ્યા છે. આ શ્લોક સાંભળી વિક્રમ દિવાકરના સામું મુખ હતું તે ફેરવી, બીજી દિશામાં મોઢું કરી બેઠો. તેમ કરવાનું કારણ એ હતું કે, આ શ્લોકનો ભાવ એટલો ગંભિર છે કે, મેં ખુશી થઇ, એક દિશાનું રાજ્ય તમને બક્ષિસ આપી દીધું. જે દિશામાં વિક્રમે મુખ ફેરવ્યું હતું, તેના સામા જઇ સિદ્ધસેન બીજો શ્લોક બો-

લ્યા. હે રાજન ! તારી સરસ્વતિરૂપી સ્ત્રીને તેં વ્હાલી ગણી મુખમાં રાખી છે, અને લક્ષ્મીને કર કમળમાં બેસારી છે, તેથી તારી કિર્તિરૂપી સ્ત્રી સપત્નીઓનું સુખ જોઇ તારા ઉપર કોપેલી છે, તેથી તે દેશાંતરમાં ફરતી ફરે છે, કે જે દેશમાં જઇએ તે દેશમાં સામી અથડાય છે. શ્લોકનો ચમત્કાર જોઇ વળી રાજાએ બીજી દિશામાં મોં ફેરવ્યું; સિદ્ધસેન તેના સામા આવી ત્રીજો શ્લોક બોલ્યા. જેમાં એટલી બધી ચાતુરીછે કે, એક તો વિરોધાભાસ અલંકાર જણાયછેછે, તેની સંધાથે દ્વિઅર્થીછે, એટલે વિરોધનો શ્લેશથી પરિહાર થાય છે. હે રાજન ! આવી અપુર્વ ધનુરવિદ્યા તું કયાં શિખ્યો ? કે જે દેખવામાં પણ આવી નથી, એટલું નહી પરન્તુ સાંભળી પણ નથી. જે ધનુર્વિદ્યાના બળથી માર્ગણૌઘ (બાણનો સમૂહ) સામો ન જતાં પોતાની ભણી આવે છે, અને ખેંચવાની ગુણ (પણછ) તે સામી જાય છે. માટે તે વિદ્યા ઉલટી છે, પણ તેમ કહેવું નથી. તેનો ભાવ એવો છે કે, માર્ગણ જે (યાચકોનો સમૂહ) તે દાનની આશાએ તારા સામા આવે છે, અને તેથી કરી ગુણ જે (પ્રશંસા) તે દૂર દેશાવર ખાતે જાય છે, એવી પરોપકારરૂપી ધનુવિદ્યા તું કયાં શિખ્યો. આવો ભાવ સમજી આશ્ચર્ય પામેલો રાજા વળી બીજી દીશામાં મુખ કરી બેઠો વળી સિદ્ધસેન દિવાકર રાજાના સન્મુખ આવી ચોથો શ્લોક બોલ્યા. જેમાં સહોક્તિ અલંકાર સમાએલો છે. હે રાજન ! સૈન્ય સંધાથે ચાલવાને તું તત્પર થાઉં છું, તે સમયે તારી નોબતપર જેવો ડંકો પડે છે, તેવાજ શત્રુના હૃદયરૂપી ઘડા ફુટી જાય છે, વળી તે ઘડામાંથી જળનો પ્રવાહ નહીં ચાલતાં શત્રુઓની સ્ત્રીઓના નેત્રમાંથી જળની ધારાઓ વહે છે, એ શું ઓછું આશ્ચર્ય છે? અર્થાત ઘણું આશ્ચર્ય. ચારે શ્લોકથી ખુશી થઈ, ચારે દિશાનું રાજ્ય સિદ્ધસેનને જેણે અર્પણ કર્યું છે, એવો વિક્રમ રાજા હાથ જોડી લાંબો થઇ, તેમના પગમાં પડયો. મતલબ કે હવે મારી પાસે કંઈ પણ પદાર્થ તમને આપવા સરખો રહ્યો નહી, માટે આ દેહ પણ તમને અર્પણ કર્યો. તમારી ઈચ્છામાં આવે તેમ કરો. એ પ્રકારે સર્વસ્વ અર્પણ કરી, રાજા સપરીવાર જૈનધર્મી થયો. સિદ્ધસેનદિવાકરસુરીના ઉપદેશથી ઉજ્જેણીના પ્રખ્યાત વિક્રમ રાજાએ સેત્રુન્જાનો ઉદ્ધાર વગેરે ભારે ભારે જૈન માર્ગ સંબંધી ધર્માદાનાં કામ કરાવેલાંછે.

વળી એક વખત સિદ્ધસેનદિવાકરસુરી અને વિક્રમ બેઉ જણા બેઠેલા હતા, તેવામાં રાજાને તૃશા લાગી. તેણે હજુરી પાસે જળ માગ્યું, તે વખતે શિઘ્ર કવિતામાં કુશળ એવા દિવાકર મહારાજ આ પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યા. (श्लोक पृ. १५ मु.)

અર્થાત—હેરાજન્ તારા મુખકમળમાં સરસ્વતીરૂપી નદી વસેલી છે, અને હમેશાં તારા હોઠના ભાગમાં શોણ (લાલાશ) નદ વહ્યા કરેછે, કાકુસ્થ† રાજાના પરાક્રમને સંભારી આપવામાં દક્ષ એવો તારો દક્ષિણ કરરૂપી દક્ષિણ સમુદ્ર (મીઠો મેરામણ) તારા હાથમાં રહેલો છે, આ સઘળી સેનાઓરૂપી નદિઓ તને રોજ ક્ષણ પણ વિલો મુકતી નથી, વળી સ્વચ્છ અન્તઃકરણરૂપી માનસ સરોવર તારા દેહમાં ભરેલુંછે, તે છતાં હે પૃથ્વિપતે! તને જળ પીવાની આવડી અભિલાષા કેમ થાય છે? વળી એક સમયે વિક્રમે કંઈ કારણસર પોતાનું સૈન્ય દેશાન્તરમાં ફરવા મોકલ્યું હતું. તેવામાં કોઇ રાજા વિક્રમના ઉપર ઘણા સૈન્ય સંઘાથે ચઢી આવ્યો. પોતાની પાસે પુરતી સેના નહી હોવાથી, વિક્રમના મનમાં ધભરાટ પેદા થયો તેથી તેણે સિદ્ધસેનની પ્રાર્થના કરી. સિદ્ધસેને કહ્યું તમારી આપત્તિ નિવારણ થશે. પછી તેમણે પોતાના પ્રભાવથી વિક્રમનું સૈન્ય થોડુ છતાં તેને વિકુરવ્યું. (વસ્તાર વાળું કર્યું.) લબ્ધિના પ્રતાપથી શત્રુએ વિક્રમનું અસંખ્ય સૈન્ય દીઠું. પ્રતિપક્ષી રાજા બીન્યો કે વિક્રમની સાથે યુદ્ધ કરતાં મારો પરાભવ થશે, એમ ધારી તે પાછો ગયો.

† સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થએલો તે રાજા ઘણો બળવાન હતો. એક વખત સ્વર્ગના રાજા ઈન્દ્રને રાક્ષસો સાથે ભારે યુદ્ધ જોડાયું. તેમાં ઈન્દ્ર સહિત દેવતાની હાર થઇ રાક્ષસો તેમને પીડા કરવા લાગ્યા ત્યારે ઇન્દ્રે પૃથ્વીમાં આવી તે સૂર્યવંશી પરાક્રમી રાજાની સહાય માગી. ત્યારે તેણે કહ્યું કે ઈન્દ્ર તું બળદ થાય. અને હું તારા ઉપર બેસી રાક્ષસોની સાથે યુદ્ધ કરૂં એ વાત તારે અંગિકાર હોય, તો હું તારી સહાય કરૂં. રાક્ષસોના ભયથી આ ગ્લાની ભરેલી વારતા ઈન્દ્રે કબુલ કરી. ઇન્દ્ર બળદ થયો. તેના ઉપર બેસી તેણે સૈન્યસુધાં રાક્ષસોની સાથે યુદ્ધ કરી, તેઓને હરાવ્યા. ત્યારથી તેનું નામ કુકુદ્સ્થ કહેવાયું અને તેના વંશમાં જે રાજાઓ થયા, તે બધા કાકુસ્થ રાજાઓ કહેવાય છે. જે વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રામચંદ્રજી કાકુસ્થ કહેવાય છે.

દિવાકરનું આટલું બધું પરાક્રમ જોઈ વિક્રમે તેના નામની સાથે સિદ્ધસેન એવું બીરૂદ આપ્યું. જેથી તેમને લોકો સિદ્ધસેનદિવાકર એ પ્રકારે કહેવા લાગ્યા.

સિદ્ધસેનદિવાકરની વિદાયગીરીને દિવસે રાત્રીએ વિક્રમ નગરચર્યા માટે બહાર નીકળ્યો હતો તેવામાં મધ્ય રાત્રીએ તે ફરતો ફરતો ઘાંચી લોકોના મેહેલ્લા આગળ આવી ચઢ્યો. ત્યાં કોઇ ઘાંચી ઘાણી ફેરવતો ફેરવતો વારે વારે નીચેનો દોહરો રાગ કાઢી બોલતો, બોલતો, બળદીઆના પુંછડા ઉપર હાથ મુકી તેને ચલાવતો હતો. (गा० १७ पृ० जु.)

રાજાને તે સાંભળવાને રસ લાગ્યો. વારે વારે દોહરાનું પૂર્વાર્દ્ધ તે સાંભળવા લાગ્યો. ઉત્તરાર્દ્ધ સાંભળવાની તેને ઘણી અપેક્ષા હતી. પણ તે તેણે કહ્યું નહીં. છેવટે પ્રાતઃકાળ સુધી તેણે વાટ જોઈ. ઘાંચીના ઘરની નિશાની રાખી સવારે તેણે તેને કચેરીમાં બોલાવી, રાતે બોલેલા દોહરાને ફરી સંપૂર્ણ બોલવાને કહ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો. (गा० पृ० १७ जु.)

અર્થ—બળદ ચાલ, બાપ ચાલ, તું સંસારરૂપી સમુદ્રને તારક એવા કૃષ્ણની કને જા. કેમકે સર્વ લોક માત્રના સમસ્ત દુઃખને ખેંચી લેનાર તે છે, માટે તેનું કૃષ્ણ એવું નામ છે. તેને કહે કે તારક એવું વિશેષણ તમારા નામને વળગ્યુંછે, અને કૃષ્ણ એવું તમારૂં નામછે, તેમ છતાં આ બધું જગત દારિદ્રરૂપી સમુદ્રમાં કેમ ડુબ્યુંછે? વળી સમસ્ત જેણે દાન કર્યું એવો ઉદાર બળી રાજા પાતાળમાં કેદખાનામાં સડે છે, તેને હજુ કેમ છોડાવતો નથી? માટે તેને આ અમારો સંદેશો સત્વર કહે. ચાલ બાપ ચાલ. એમ તે ઘાંચીનો અભિપ્રાય સાંભળી, સિદ્ધસેનદિવાકરે પૂર્વે કરેલો ઉપદેશ, ઘાંચીની દ્વારાએ પુનર થતો હોયની શું? એમ વિચારી વિક્રમ પોતાની પ્રજાને રૂણ મુક્ત કરવાને તત્પર થયો. તેણે વિચાર્યું કે મારા રાજ્યમાં કોઇ દુઃખી ન જોઈએ.

એક વખતે વિક્રમે સિદ્ધસેન દિવાકરને પુછ્યું, મારા જેવો જૈની રાજા આગળ થશે? (पृ. १८ गा. जु)

ત્યારે દિવાકરે કહ્યું કે હે વિક્રમ રાજન! સંવત ૧૧૯૯ ની શાલમાં કુમારપાળ નામે રાજા તારા જેવો થશે. એ રીતે પોતાના ગુરૂની આજ્ઞાથી દિવાકર બાર વર્ષનું પારાંચિક વ્રત પુરૂ કરી પુનઃ ગુરૂને મળી ઉજ્જ્વ

ઠીયુ વંદન કરી ખમાસણું કર્યું. સઘળી હકીકત તેમને નિવેદન કરી. થી ગુરૂયે પ્રસન્ન થઇ. આચાર્ય પદવી આપી‡. સિદ્ધસેનદિવાકર એવા ઇન્દ્રિયજીત હતા કે, જેને માટે કોઇ પંડિતે નીચે પ્રમાણે શ્લોક કરયોછે. (पृ० १६ जु० गा).

અર્થ—કામદેવ રૂપી ચોરે મોટા અને નાના પ્રવાહો જેમાંથી નીકળે છે એવા, બે નિતંબ† રૂપી પર્વતના સંધિમાં રહેલી ગુફાનો આશ્રય કરી, બે સ્તન રૂપી જે પર્વતનાં ઊંચા શિખર છે, અને રોમરાજી રૂપી મોટું ગહન વન છે, તેવી વિકટ જગોમાં દેવ મનુષ્ય અને ગાન્ધર્વોના સમુહને વસ્ત્રાહરણ કરી નગ્ન કરી નાખ્યા છે, તે ચોરને સિદ્ધસેનદિવાકરે જીતી વશ કર્યો છે, કારણ કે આટલી સત્તા શિવાય વિક્રમ સરખા પરાક્રમી રાજાએ અર્પણ કરવા માંડેલી રાજ્ય સ્મૃદ્ધિનો તિરસ્કાર કરી ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે દ્વાદશ વર્ષનું પારાંચિક વૃત્તની સમાપ્તિ કરી પુનઃ ગુરૂને મળ્યા, એવું કાર્ય બીજાથી બનવું અશક્ય છે.

વળી કોઇ સમયે, જગતને રણ મુક્ત કરયા પછી, પોતાના ઉદારતાના ગુણવડે અહંકારને ધારણ કરેલો વિક્રમ રાજા પ્રાતઃકાળમાં હું કીર્તિસ્તંભ કરીશ, એ પ્રકારે ચિંતવન કરતો કરતો, તેજ દિવસની મધ્ય રાત્રિયે, નગરમાં ચર્ચા જોવાને નિકળેલો, ફરતો ફરતો ચાર રસ્તાના મેદાનમાં આવ્યો. ત્યાં મદોન્મત્ત બે આખલાઓના યુદ્ધથી ત્રાસ પામેલો વિક્રમ આગળ જવાને રસ્તો ન જડવાથી કોઈ દરિદ્રથી પિડાએલા અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણની બળદ બાંધવાની જુની ઝુંપડીમાં રહેલા મજબુત લાકડાના થાંભલા ઉપર ચઢી તેને હાથ પગ ભેરવી, અદ્ધર ટિંગળાયો—તેવામાં યુદ્ધ કરતા કરતા તે બેઉ આખલા થાંભલા કને આવી, પોતાના શિંગડાના અણીયાં થાંભલામાં વારે વારે અફાળવા લાગ્યા. એટલામાં અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ તે આખલાના પ્રહાર શબ્દોથી ઓચિંતો નિંદ્રાભંગ થઇ, જાગી ઊઠયો. ઉતાવળો

‡કેટલાક પ્રબંધોમાં ગુરૂયે આવી રાજ્ય સમૃદ્ધિમાં લુબ્ધ થએલા સિદ્ધસેનને યુક્તિથી ઉપદેશ કરી પાછા ઠેકાણે લાવ્યા એવી વ્યાખ્યા છે. પરંતુ તે આ સિદ્ધસેનદિવાકર નહી તે તો જેનો જન્મ ઉજ્જેણીમાં થયોછે, એવા સિદ્ધસેનસૂરિ, તેનું વૃત્તાંત જુદા પ્રકારનુંજછે પણ ગ્રંથકારોની રીત્ય મિશ્ર કરીને લખવાની છે

†સ્ત્રીની કેડથી નીચે રહેલો પાછલો ભાગ.

ઘરમાંથી બહાર આવી તેણે આકાશ સામી દ્રષ્ટી કરી, તો ગુરૂ અને શુક્ર એ બેઉ ગ્રહોએ આક્રમણ કરેલું ચંદ્રમંડળ તેણે દીઠું. ભયભિત થએલે બ્રાહ્મણે ઘરમાં આવી નિંદ્રામાંથી પોતાની સ્ત્રીને જગાડી, બહાર લાવી તેને આકાશ તરફ નજર કરાવી, આ ગૃહમંડળમાં થતું ગૃહયુદ્ધ તેને બતાવી, કહેવા લાગ્યો. આપણા ચક્રવર્તિ રાજાને પ્રાણ સંકટ પડયા શિવાય આવું ગ્રહયુદ્ધ થાય નહીં. માટે તે રાજાના સંકટની શાન્તિને અર્થે તું ઉતાવળી ઘરમાંથી હુતદ્રવ્ય લાવ્ય, હું હોમ કરૂં. જેણે કરી આપણો રાજા ઉપદ્રવ રહિત થાય. સ્તંભે લટકેલો વિક્રમ રાજા આ હકીકત સાંભળે તેમ, તે સ્ત્રી હોકારો કરી બોલી. વિક્રમ રાજાયે પૃથ્વિ રણરહિત કર્યા છતાં, પોતાના નગરમાં રહેલી મારી સાત કુંવારી કન્યાઓનું લગ્ન કરવાને દ્રવ્ય આપતો નથી, તેને શાન્તિકર્મવડે પ્રાણ સંકટથી છોડાવવો તે યોગ્ય કર્મ કેમ કહેવાય? સ્ત્રીનું આવું વચન સાંભળી થાંભલે વિંટાએલા વિક્રમે પોતાનો કીર્તિસ્તંભ રોપવા સંબંધી ગર્વ છોડી દઇ, બ્રાહ્મણે કરેલા યજ્ઞકર્મથી સંકટમાંથી છુટી ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ગર્વથી મુક્ત થવા માટે પોતાના મન સાથે વિક્રમ નિચેનો શ્લોક બોલ્યો. (શ્લોક પૃ.૨૦ જુઓ).

અર્થ—કષ્ટ અને સાહસકર્મ કરીને આત્મા મલિન કર્યો, તથાપિ હે વિક્રમ તું અજરામર પદને ન પામ્યો–અફસોસ! અફસોસ! તું જન્મ હાર્યોછું.

કયારેક પોતાના મરણ સમયે કોઈ આયુર્વીદ્યાનો જાણનાર વૈદ્ય વિક્રમનું વ્યાધીગ્રસ્ત કળેવર જોઇ, કહેવા લાગ્યો કાગડાનું માંસ ભક્ષણ કરવાથી તમારા રોગની શાન્તિ થશે એવો ઉપદેશ કરવાથી વિક્રમે અનેક કાગડાઓના વધ કરાવી, પાક તૈયાર કર્યો. દિવસે દિવસે વિક્રમની પ્રકૃતિ છેક હાડ જતી વિચારી, કોઈ પાસે રહેલા અનુભવી વૈદ્યે રાજાને કહ્યું. હમણાં ધર્મ એજ ઔષધ બળવાન છે કારણ કે પ્રકૃતિ છેક હાડ જવાથી ઔષધોનો ગુણ ન લાગતાં વીકૃતી ઉત્પન્ન થઇ છે. જીવવાની લલુતાએ લોકોત્તર એવી ધીરજ રૂપ પ્રકૃતીને ત્યાગ કરી કાગડાનું માંસ ખાવાની ઈચ્છા કરેછે તથાપી સર્વ પ્રકારે તું જીવવાનો નથી. એ પ્રકારે વૈદે કહેલા વિક્રમે, તે વૈદ પ્રસન્ન થાય તેટલું અનરગળ ધનનું દાન આપી તેને પોતાનો પરમાર્થ બાંધવ એમ કહી, તેને

સ્તુતિ કરી વિદાય કર્યો. હાથી, ઘોડા, ભંડાર ઇત્યાદિ સઘળું દ્રવ્ય યાચકોને આપી રાજલોક અને નગરના લોકને પુછી કોઈ મનુષ્ય રહિત એકાન્ત મેહેલમાં ગયો. મરણકાળને ઘટે તે સમયનાં દાન અને દેવાર્ચન કરી, દર્ભની પાથરેલી સાદડીપર સુતો સુતો વિચાર કરવા લાગ્યો. અસદ્ગતિને નિવારણ કરે તેવી મરણ કાળને યોગ્ય ક્રિયા મેં કરી, હવે મારા પ્રાણને બ્રહ્મદ્વાર[૧] વડે હું કાઢીશ. જેથી સદ્ગતિ થાય. એવો વિચાર કરે છે તેવામાં અકસ્માત્ અપ્સરાઓનો સમુહ પ્રગટ થએલો તેણે દીઠો. હાથ જોડી પ્રણામ પૂર્વક તમે કોણછો એ રીતે પુછવા લાગ્યો. અપ્સરાઓ બોલી. વાણી વિસ્તારને યોગ્ય આ અવસર નથી. અમે તને પુછવાને આવીઓ છીએ. એ પ્રકારે કહી પાછી વળતી અપ્સરાઓની પ્રત્યે વિક્રમે ફરીને કહ્યું. નવિન બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરેલી અદ્વિતિય સ્વરૂપવાળીઓ પણ નાસિકાએ રહિત એવી તમને હું જાણવાને ઇચ્છુ છું. વિક્રમનું આતુર સમયનું વચન સાંભળી માંહોમાંહ્ય તાળીઓ લઇ હસીને બોલી કે, પોતાનો અપરાધ રાજા અમારે વિષે કલ્પના કરે છે, એમ કહી મૌન કરેલી અપ્સરાઓ પ્રત્યે વળી વિક્રમ કહેવા લાગ્યો. સ્વર્ગને આશ્રય કરેલીઓ તમારે વિષે મારો અપરાધ શી રીતે કલ્પાય. એ રીતે રાજાના વચનની અન્તે તે મુખ્ય અપ્સરાઓની મધ્યે કોઇ સુમુખ્યા નામની અપ્સરા બોલી. હે રાજન્ ! પૂર્વના પુણ્યોદયથી નવનિધિ તારા મેહેલમાં ઉતરેલા છે, અમે તેની અધિષ્ટાતૃ દેવતાઓ છીએ. જન્મથી આરંભીને આ નાસિકા અદર્શન[૨] કાળ પર્યન્ત દેવરૂપ એવા તેં મોટાં દાન કર્યાં તે ફકત તારા એકજ નિધિમાંથી, હજુ આઠે એમના એમ અકબંધ છે. એ પ્રકારનું તેણીઓનું વચન સાંભળી, વિક્રમે પોતાનો હાથ કપાળપર મુકયો. જો મેં નવનિધિ જાણ્યા હોત તો નવ પુરૂષોને બોલાવી પ્રત્યેકને એક એક આપી દેત. દૈવે મને અજ્ઞાનથી ઠગ્યો. એ પ્રકારે કહેતા વિક્રમ પ્રત્યે અપ્સરાઓ બોલી. કળીયુગમાં તું એકજ ઉદાર છે. ઈત્યાદિ પ્રશંસા કરેલો વિક્રમ પરલોકને પામ્યો. તે દિવસથી અદ્યાપીસુધી જગતમાં પ્રસિદ્ધ વિક્રમનો સંવત્સર પ્રવર્તે છે. વિક્રમ રાજાના દાનવિષે જુદા જુદા પ્રબન્ધોછે **इति विक्रमप्रबन्धः समाप्तः॥**

૧ સમાધિ ચઢાવવી   ૨ મરણકાળ.

अथ शालिवाहनप्रबन्धः

દાન અને વિદ્વતામાં શાલિવાહનની કથા જેવી સાંભળીએ તેવીજ જાણવી. તેના પૂર્વ જન્મની કથા આ પ્રકારે છે. એક સમયે પ્રતિષ્ઠાન નગરમાં શાલિવાહન રાજા ઘોડાપર બેસી ફરવા જતો હતો, તે ગામની ભાગોળે વેહેતી ક્ષિપ્રા નદીને કિનારે આવ્યો. તે નદીના જળતરંગથી અથડાતું એક મચ્છ નદીના આરાપર આવીને પડતાં શાલિવાહને જોયું. રાજા તેની નજીક ગયો. શાલિવાહનને જોઈ તે મચ્છ હસવા લાગ્યું. રાજાએ વિચાર્યું કે, મચ્છ કદી હશે નહી, માટે તેની સ્વાભાવીક પ્રકૃતિમાં આ વિકૃતિ થઇ, તે મોટો ઉત્પાત કહેવાય. અચંબાથી ભયભિત થએલો રાજા નગરમાં આવી સઘળા વિદ્વાનોને આ સંદેહનું કારણ પુછવા લાગ્યો. આ બાબતનું સમાધાન તેઓને પૂછતાં કંઇ થયું નહી. છેવટે તેણે જ્ઞાનસાગર નામના કોઇ જૈન મુનિને મચ્છ કેમ હસ્યું ? એ પ્રકારે પુછયું. જ્ઞાનના અતિશય પ્રભાવથી તેમણે તેના પૂર્વ જન્મનું ચરિત્ર જાણવાથી આ પ્રકારે કહ્યું. પૂર્વ જન્મમાં હે રાજન્! તું આજ નગરમાં નિર્વંશ એવા લાકડાનો ભારો વેચનાર કઠીઆરો હતો. હમેશાં કાષ્ટ વેચી તેના જે પૈસા ઉત્પન્ન થાય, તેનો સથુ લાવી ક્ષિપ્રા નદીમાં પડેલી શીલાપર તે સથુ મુકી નદીનું પાણી ભેળી તેના પિંડ બનાવી તું ભોજન કર્તો એક દીવસ કોઈ જૈન ધર્મી મુની એક માસનો ઉપવાસ કરી તેજ દીવસે પારણાને માટે નગરમાં ગોચરી કરવા જતા હતા, તેને તેં દીઠા. તેમને બોલાવી, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાથી સાથવાનો પીંડ આપ્યો. તારો તે દેહ પડતાં પાત્રને દાન આપવાથી તેમના પ્રભાવ વડે આ જન્મમાં તું શાલિવાહન નામનો રાજા થયોછું. મુનિનો દેહ પડી જવાથી તે મોટા દેવ થયા છે. તે દેવ મચ્છના શરીરમાં પ્રવેશ કરી, પૂર્વે કાષ્ટવહન કરનાર જીવની આ જન્મમાં રાજાની પદ્વીને પોંહોચેલી તારી સ્થિતિ જોઇ તેને પ્રેમથી હસવું આવ્યું. તે વાર્તા સંબંધી શ્લોક કથા સંગ્રહ નામે ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણેછે.

(શ્લો૦ પૃ૦ ૨૫ જુ૦)

અર્થ—મચ્છનું મોઢું હસેલું જોઈ, ભયભિત થયેલા શાલિવાહન

રાજા પ્રત્યે જ્ઞાનસાગર મુનિ કહેવા લાગ્યા. હે શાલિવાહન રાજન્! પૂર્વે જન્મમાં આ ક્ષિપ્રા નદી ઊપર એક માસના ઉપવાસ વાળા જૈન મુનિને તેં સથુવડે પારણું કરાવ્યું, જેથી તારો કઠીઆરાનો દેહ છુટી તું શાલિવાહન નામે મોટો રાજા થયો છું, દૈવયોગે તારા દર્શન થવાથી તારી પૂર્વ સ્થિતિને સંભારી તે મચ્છને હસવું આવ્યું. શાલિવાહનના મનમાં તેમનું કહેલું બરોબર સત્ય ભાસ્યું એવા તે મુનિ સમયસુચક બુદ્ધિવાળા હતા.

શાલિવાહન રાજાએ પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત જાણી, જાતિ સ્મર્ણથી તેનો અનુભવ કરી, તે દિવસથી દાન ધર્મને વિશેષપણે આરાધન કરવા લાગ્યો. સઘળા વિદ્વાન અને કવિઓનો સત્કાર કરવામાં તે તત્પર થયો. શાલિવાહન રાજાની ઉત્પતિ વિશે તીર્થકલ્પ વિગેરે ગ્રન્થોમાં નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય છે.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાં સુપ્રતિષ્ઠાન* નામે નગર હતું. એક વખતે કોઈ પ્રદેશી ત્રણ યાત્રાળુ મનુષ્યો પ્રવાસ કરતાં કરતાં આ નગરમાં આવી, કોઇ કુંભારને ઘેર ઉતારો લઇ ઉતર્યા. તેમાં બે પુરૂષ અને એક સુરૂપા પણ તર્તની થએલી વિધવા સ્ત્રી હતી. તે સ્ત્રી એ બેઉ પુરૂષોની સગી બેન હતી. છેક સાંજની વખતે તે સુરૂપા વિધવા જળને માટે ગોદાવરી નદીમાં આવેલા નાગ-હૃદ પ્રત્યે ગઈ.

અર્ધો સૂર્ય પશ્ચિમની છેવટ મર્યાદાને છોડી ડુબી ગએલો નજરે પડતો હતો. સાયંકાળનો સમય નજીક આવવાથી પશૂપાળો ત્વરાથી પોતાના પશૂ વન પ્રદેશમાંથી નગર ભણી હાંકી જતા હતા, તેમની ખરીઓએ ચંપાએલી રજ ઊંચી ચઢવાથી સૂર્યનો અર્ધ પ્રકાશ ઝાંખો થએલો જણાતો હતો. ગોદાવરીના પહાડી કીનારાઓ પર ઊંચા વૃક્ષની ગવ્હર લતાઓમાંથી મનુષ્યનો પડઘા ઓછો થવાથી વન પશૂઓ બીતાં બીતાં પોતાનાં ડોકાં બહાર કાઢી અંદર ખેંચી લેતાં જણાતાં હતાં. આકાશ પંથમાં કતારબંધ પક્ષિઓના જથા કલોલ શબ્દ કરતા કરતા, (જેમ વ્યાપારી લોકો પ્રદેશમાં ઘણા દિવસ રહી વ્યાપારથી ધન કમાઈ પોતાને ઘેર આનંદભેર

*આ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાં આવેલું શહેર છે. ઉજ્જેણીને પણ એ નામ આપેલું છે.

ચાલ્યા જતા હોય તેમ) આખો દિવસ ચારો ચરી પોતાના માળા ભણી ચાલ્યાં જતાં હતાં. પ્રદોષ સમય થવાથી ગોદાવરીપરની મનુષ્યની ભીડ તદ્દન વેરાઇ જવાથી નદીનો ડોળાએલો પ્રવાહ વિધવાનું રૂપ જોઈ જેમ વિરામ લેતો હોય તેમ નિર્મળ સ્થિતિમાં ધીમે ધીમે ગતિ કરતો હતો. આવા સમયમાં કુંભારને ઘેરથી કોરી ગાગર લઇ પોતાના સુકોમળ હાથમાં પકડી, સોળ વર્ષની યુવાવસ્થામાં દૈવકોપથી અઘટિત સમયે વૈધવ્ય વ્યાધીએ ગ્રસ્ત થએલી નાજુક અબળા જળ માટે ગોદાવરીને પૂર્વ કિનારે નાગ-હ્રદની સમીપ આવી પહોચી. વસંતઋતુ હોવાથી આખા દિવસના તાપથી તપેલાં વન બાગનાં વૃક્ષોપર રહેલાં વિલાએલાં પુષ્પોના સામી પોતાનાં નિર્વીકાર સુકોમળ નેત્રોથી તે નિહાળવા લાગી, જેની પ્રેમ દૃષ્ટિથી એકદમ પુષ્પની કળીઓ જાગૃત થઇ ફટોફટ ફાટી પ્રફુલ્લિત થવા લાગી. વિધવા થવાથી તેણે કાંઈ અલંકાર ધારણ કર્યા નહતા, તથાપિ ગોદાવરી પ્રદેશના ઘરેણા રૂપ અત્યારે એજ હતી. ગાગરને વિંછળી નિર્મળ જળની અપેક્ષાએ, નાગ-હ્રદમાં ઉંડા પાણીમાં પ્રવેશ કરવાને પલળવાના ભયથી તેણે પગનું વસ્ત્ર ઊંચુ લીધું, તે સમયે જેમ સૂર્યોદય થવાથી આરસના પાહાડ ઉપરથી ગળેલો બરફ ખસી પડવાથી દીપી ઉઠે તેમ સ્વચ્છ તેની બેરૂ ઝંઘાઓ ચળકી ઉઠી. ઢીંચણ બરોબર જળમાં પ્રવેશ કરી વાંકી વળી હાથ વતી જળ ભરવાને ગાગર અંદર નમાવી, તે સમયે વસંતના વાયુથી તેના માથાનું વસ્ત્ર ખસી ગયું. માથાના કેશની સુંદર લટરો બેઉ ખભાના ભાગ ઉપર થઈ વાંકડી વળી ખીલેલાં સ્તન શિખરોપર જેમ પહાડનાં શિખર ફોડી નાગણીઓ બહાર નીકળે તેમ ઝુકી રહેલી જોઇ, અપૂર્વ નાગકન્યા મને વરવા આવે છે, તે ભરોંસાથી અચુંબિત થએલો નાગરાજ અકસ્માત્ હ્રદમાંથી બહાર આવ્યો. જેમ વિજળી થવાથી નેત્ર મીંચાઇ જાય તેમ તે વિધવાનું મુખકમળ જોવાથી વારે વારે તે નાગરાજનાં નેત્ર તેજથી પુરાઇ જતાં હતાં. બળ કરી તે પોતાના નેત્રને ફાડી જોવા લાગ્યો. જળમાં ઉભેલો છે, સાયંકાળનો સુંદર ઠંડો પવન પુષ્પોને અથડાઇ તેના શરિરપર મંદ મંદ પડે છે તથાપિ ઓચિંતો નાગરાજના શરિરમાંથી એવો કામાગ્નિ ઉત્પન્ન થયો કે જેને જીરવવાને પોતાનું મન હદ છોડીને તુર્ત કુચ કરી ગયું. વિધવા ગમનનો દોષ જાણ્યા છતાં સ્વરૂપમાં મોહિત થએલો નાગરાજ સા-

માન્ય પુરૂષની પેઠે તેની પ્રત્યે વિનયથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. હતૂભાગ્ય વાળો હું આજ તારા પ્રસાદને પાત્ર થવા ઇચ્છા કરૂં છું. મને આશા છે કે તું મારૂં કદી નહીં થએલું આતિથ્ય અંગિકાર કરીશ. એમ કહી અંગ સ્પર્શથી પોતાના કામાગ્નિની વેદના ઘટાડવાના હેતુથી તેણીગમ ધસ્યો. નિર્વિકાર વિધવાએ તેનું અઘટિત સાહસ જોઇ, માનુષી છતાં તેની દુષ્ટ વાન્છાનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો. પરન્તુ છેવટે દેવની સત્તા ધરાવનાર તે નાગરાજના અસાધારણ બળાત્કારથી નેત્ર મીચી તે અઘટિતાચરણ સહન કરી રહી. નાગરાજે પોતાનું અમોઘ ઐશ્વર્ય છે, એમ વિચારી તે અબળા પ્રત્યે કહ્યુ. તું ફીકર કરીશ માં. જ્યારે જ્યારે તને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મને સંભારીશ તો હું તને એ અસહ્ય દુઃખમાંથી દૂર કરીશ. તેવી પ્રતિજ્ઞા કહી નાગરાજ ગયો. જળ ભરીને શોકયુક્ત વિધવા કુંભકારના મંદિર પ્રત્યે પોતાના ઉતારામાં આવી. અમોઘ ઐશ્વર્યનું તેજ આરોપણ થવાથી વૈધવ્ય ધર્મનો નાશ થયો, એમ પોતાની બેનની ચીકિત્સાથી ગર્ભનું સ્વરૂપ તેના બેઉ ભાઇઓના જાણવામાં આવ્યું. તેનો તિરસ્કાર કરી કલેશ યુક્ત બેઉ જણ તેને કુંભારના ઘરમાં મુકી ચાલ્યા ગયા. પ્રારબ્ધ ઉપર ભરોંસો રાખી સગર્ભા વિધવા કુંભારના ઘરમાં સેવા કરવા લાગી. કેટલેક દિવસે તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો. દેવરૂપ નાગરાજના પ્રભાવથી તે બાળક મહા તેજસ્વી અને પ્રતાપી ઉત્પન્ન થયો. કુંભારને ઘેર ઉછર્યો માટે લોકો તેને કુંભારનો પુત્ર છે, એમ કહેવા લાગ્યા. તે કુંભારને ઘેર રહી, તેના રોજગારમાં ઘણો નિપુણ થયો. માટીના ઘોડા, હાથી મનુષ્ય વગેરે તરેહવાર જાતનાં રમકડાં કરવા લાગ્યો. તેનું નામ શાતવાહન એવું પડયું. એક વખતે એમ બન્યું કે ઉજ્જેણીમાં સાહસકર્મા કર્તા વિક્રમાર્ક રાજા વૃદ્ધાવસ્થામાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, કોઇ મારા પછી એવો પુરૂષ ઉત્પન્ન થશે કે મારૂં રાજ્ય હરણ કરે, આવી ચિંતામાં પડયો. એક દિવસ હોંશીયાર જ્યોતિર્વિદ બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેમને સત્કાર પૂર્વક વિક્રમે પુછયું. મહારાજે, મારી પુંઠે આ ચક્રવંતિ રાજ્યને ખુંચી લે એવો કોઈ પુરૂષ પૃથ્વિમાં છે શું ? વિદ્વાનો માંહો માંહ્ય વિચાર કરવા લાગ્યા. એક વૃદ્ધ અને જ્યોતિર્વિદ્યામાં ઘણો કુશળ બ્રાહ્મણ નિર્ભયતાથી, ઉતાવળો ધાંટો કાઢી વિક્રમ પ્રત્યે બોલ્યો, રાજાધિરાજ પ્રતિષ્ઠાન નામના નગરમાં કુંભકારને ઘેર તેનો પુત્ર છે. તે ઉજ્જેણીની ગાદીનો ભોકતા થાય તે-

...ને આ વાર્તાને ટેકો આપ્યો વિક્રમને ઘણી
...ન્ય તૈયાર કરી પોતે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર પ્રત્યે પ્રતિ-
તેણે કુંભારનું ઘર રોકી લીધું, અને બળાત્કારથી તેને
ર્યો. પોતાના પુત્રનું મૃત્યુ થશે, એવા ભયથી તે વિધવાએ
સંભારી તેનું સ્મરણ કર્યું. તાત્કાળ પ્રગટ થઇ તે નાગે એક
અને એક મોટી શક્તિ તે કુમારને આપી. તેની મદ-
માટી વડે બનાવેલું સૈન્ય અમૃત છાંટી સજીવન કર્યું. અને
શક્તિની સહાયતાથી તે સૈન્ય લઈ વિક્રમની પુંઠે પડયો. તેનું ઘણું સૈન્ય યુદ્ધમાં માર્યું ગયું. વિક્રમને હઠાવીને તાપીના ઉત્તર કિનારા સુધી આણ્યો. પોતાનું ઘણું સૈન્ય મરાયું, તેથી વિક્રમે વિચાર્યું કે મારી છેલી અવસ્થામાં વખતે હાર થાય, માટે સંધિ કરવો તે ઠીકછે, એમ વિચારી શાલિવાહનની સાથે સલાહ કરી. તે એવી મતલબની કે, તાપિના ઉત્તર ભાગમાં વિક્રમનું રાજ્ય પ્રવર્તે અને દક્ષિણ ભાગમાં શાલીવાહનનું રાજ્ય પ્રવર્તે. તે પ્રમાણે કોલ કરાર કરી પ્રતિષ્ઠાન નગરમાં પોતાની ગાદી સ્થાપી. તાપીના દક્ષિણમાં પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવ્યો. અદ્યાપી પણ તે ભાગમાં શાલીવાહનનો શક ચાલે છે.

શાલિવાહન દક્ષિણ માહારાષ્ટ્રના પતિષ્ઠાન નગરમાં રાજ્ય ચલાવતો હતો. તેવામાં તે નગરમાં કોઇ બ્રાહ્મણનો ગર્વિષ્ટ છોકરો શુદ્રક નામે હતો. તે એટલો બધો બળવાન હતો કે, તેનાથી પોતાનું બળ સહન થઇ શકે નહી. રોજ પાષાણના કકડાઓ હાથમાં લઈ તેને ચોળી મસળીને લોટ કરી નાખે. એક વખતે તેના અત્યંત બળની પ્રશંસા શાલિવાહને સાંભળી તેનું પરાક્રમ પ્રત્યક્ષ જોવાથી શાલિવાહને તેને નગરનો અધ્યક્ષ (કોટવાળ) નીમ્યો.

એ અરસામાં કોઇ માયાસુર નામનો માયાવી દૈત્ય ઉત્પન્ન થયો. તે વામમાર્ગી હતો. તેણે વિચાર્યું કે હું તામસી દેવીનું આરાધન કરી, તેને પ્રસન્ન કરૂં જેથી તે મારે વશ થવાથી જગતનાં સમસ્ત સુખ ફક્ત મનેજ પ્રાપ્ત થાય, કેમકે પરને સુખ જોઇ તેનાથી સહન થઈ શકે નહી એવો તે સ્વભાવગત દોષવાળો હતો માટે આ દુનીઆમાં સમસ્ત સુખ ઈશ્વર રૂપે સ્વતંત્ર ભોગવવાં એમ વિચારી પોતાનું સુખેશ્વરપણું સિદ્ધ કરવાને માર્ગના ગ્રન્થોના અભિપ્રાય પ્રમાણે મંત્ર સિદ્ધિની અપેક્ષાએ પશ્ચિ-

ની સ્ત્રીની શોધ કરવા નીકળ્યો. તે ફરતો ફરતો
લા પ્રતિષ્ઠાન નગરમાં આવી પોહોચ્યો. ત્યાં સાંભળ્યુ
ન કર્મમાં .ઉત્તરસાધનભુત થાય તેવી પદ્મિની
સ્ત્રી શાલિવાહનને છે. પરન્તુ તેનું ગ્રહણ કરવું તે અશક્ય
ને તેટલો પ્રયત્ન કરી તે સ્ત્રીને લેવી. શંકરની ઇચ્છા હ.
યે પરિપૂર્ણ થશે. પછી માયાસુર દૈત્ય વ્યંડળનું સ્વરૂપ ધા
લેખાના જનાનખાનામાં નોકર રહ્યો. થોડે દિવસે તેના જાણ
કે આ સુરૂપા સ્ત્રી ગાયન સાંભળવામાં ઘણીજ આશક્તિવાળી છે. પોતાના
કંઠ ઘણો સુકંઠ હતો, માટે ગાયનના છંદમાં તેને ફસાવી. વિશ્વાસુ નોકર
ધારી એકાંતમાં ગાયન સાંભળવાને તે તેની પાસે નિઃશંક બેસતી. એક
વખતે મધ્ય રાત્રીએ શાલિવાહનની ઘેરહાજરીમાં એકલી પોતાની પાસે ગા-
નમાં આશકિત પામેલી જોઇ તે ઊંચકીને ચાલતો થ. ક્ષણવારમાં પ-
ર્વતની વિકટ જગોમાં પોતાની સાધન કરવાને નિ. કરેલી ગુફામાં તે
આવ્યો. આગળથી નક્કી કરેલા વિશાળ યજ્ઞકુન્ડની સન્મુખ ચન્દ્રલેખાને
વૃક્ષના થડ સરસી નગ્ન બાંધી ઉભી રાખી. અગ્નિની જ્વાળાથી પ્રદિપ્ત યજ્ઞ
કુન્ડના ઉપર આવેલા શાલમલિવૃક્ષના ડાળે પોતાના ટાંટીઆના અંગુઠા ભેરવી
ઊંધે માથે કુન્ડપર ટટળતો ટટળતો પદ્મિનીના મધ્યસ્થળે દ્રષ્ટિરાખી સુખ
સંપત્તિ મેળવવાને અપૂર્વ મંત્રનો જપ કરવા લાગ્યો. પ્રાતઃકાળમાં શાલિ-
વાહનના દરબારમાં કોલાહલ શબ્દ થયો—કે જનાનખાનામાં થોડા દિવસ
થી નોકર રહેલા વ્યંડળે ચન્દ્રલેખા રાણીનું હરણ કર્યું. તે ખેદયુક્ત વા-
ર્તા સાંભળી શાલિવાહન રાજાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે એ દુષ્ટકર્મ કરનાર ને મા-
રી પ્રિયાને જે કોઈ આણી આપે તેને હું મારૂ અરધું રાજ્ય આપું.
આ કામ શૂદ્રકે માથે લીધું. તેની પાસે આખા સૈન્યનું કામ એકલા બ-
જાવે એવા ગુણવાન બે કુતરા હતા. તેમને લઇ, તે દૈત્યની ખોળ માટે
નીકળ્યો. દેશાંતરમાં ઘણી તદબીરથી ખોળ કરી પણ હજુ સુધી તેનો
કંઇ પત્તો લાગ્યો નહી. શૂદ્રકે વિચાર્યું કે મારૂ પણ મિથ્યા જશે, પણ નિ-
રાશ ન થતાં તે કોહોલાપુરમાં આવ્યો. ત્યાં તે પ્રખ્યાત મહાલક્ષ્મી દેવીના
મંદિરમાં માતાજીનું આરાધન કરવા બેઠો. થોડી મુદતમાં દેવી તેનાપર
પ્રસન્ન થયાં. તેમણે તેને તે પર્વતની જગો બતાવી, તેનું શીર છેદવાને

ગાપ્યું. દેવીને નમસ્કાર કરી હાથમાં ખડ્ગ લઇ કુત-
,તે બતાવેલે માર્ગે ચાલ્યો. જગ્યા થોડે છેટે રહી તેવામાં
ઓરમાઇ ભાઈ મળ્યો. તેને માયાસુર બહુ પીડા કર્તો હ-
,ષ્ટાચરણથી તે મોટાભાઇની કીર્તીને ઘણું દુષણ લગાડતો
ાની યુકતિ તેણે બરોબર બતાવી. તેન્હે પર્વત આગળ મુ-
ા થયો. પછી શૂદ્રક પર્વતની કડાણમાં થઇ ને યજ્ઞશાળા
.વ્યો. જુએ છે તો પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે સઘળી બીના જોઈ
તણે અત્યંત ક્રોધ કરી કહ્યું કે, હે ચંડાળ! બ્યંડળરૂપ તેં રાજાની ગેરહા-
જરીમાં રાણીને ઉચકી આણી. તે દુષ્ટકર્મનું ફળ આજે તું પરિપૂર્ણ ભો-
ગવ્ય. એમ કહી કુન્ડપર ઉંધે માથે ટટળતા દૈત્યના ગળામાં દેવીએ આ-
પેલું ખડ્ગ વાપર્યું. આ તેનો પૂર્ણાહુતિનો દિવસ હતો માટે છેવટ બળીદાનમાં
દૈત્યનું મુસ્તક હોમાયું જેથી વામમાર્ગની અધિષ્ટાત્રુ દેવી ઘણી પ્રસન્ન
થઈ. વૃક્ષે બાંધેલી રાણીને છોડી, હર્ષ ભેર શાલિવાહનને પ્રતિષ્ઠાન નગરમાં
આવી અર્પણ કરી. રાજા તેના ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થઈ તે દેવીના પ્રસાદથી
તેને અર્ધું રાજ આપ્યું[1]. શાલિવાહન રાજાએ આ વાત સાંભળી ગોદાવરી
નદીને કાંઠે એક મહાલક્ષ્મી દેવીનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો જે અદ્યાપિ પ્રસિદ્ધછે.
વળી શાલિવાહન સઘળી કળાઓમાં પણ નિપૂણ હતો, જૈનના આચાર્ય શ્રી
પાદલિપ્ત ગુરૂનો શિષ્ય નાગાર્જુન યોગી કળા સંબંધી વિદ્યા શીખવવાને
તેનો ગુરૂ થયો હતો. જેનો ઈતિહાસ અત્રે ટુંકામાં વર્ણવીએ છીએ.

ઋક્ષ[2] પર્વતના પ્રદેશમાં તે સમયે કોઈ રણસિંહ નામનો રાજા રા-
જ્ય કર્તો હતો. તેને એક ભોપલા નામની પુત્રી થઈ. તે ઘણી સુરૂપા
હતી. નાનપણથીજ રૂપ લાવણ્યતાના ગુણવાળી તે પુત્રી જોઈ, રણસિંહને
તે ઘણીજ વ્હાલી લાગતી. જ્યારે તે યુવાવસ્થા વાળી થઇ, ત્યારે તેને પ-
રણાવવા માટે પિતાએ વરની શોધ કરાવવા માંડી. પોતાની પુત્રી જેવી
રૂપાળી અને ગુણવાળી છે તેના સરખો વર ખોળવાને રાજાએ ઘણો
પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ હજુ સુધી તેવો વર હાથ લાગ્યો નહી. એક સમયે

૧ જે શૂદ્રક રાજાનું વિશેષ વૃત્તાંત બાણ પંડિતની કરેલી કાદંબરી
ગ્રંથમાં દેખાય છે.

૨ શેત્રુંજો પર્વત જે પાલીતાણા પાસે છે તે.

તે યુવાન પુત્રી પોતાની દાસીઓ સંઘાથે ઋક્ષ પર્વત
નીકળી. વૃષા ઋતુની શોભા જોતી જોતી પર્વતના છેક
આવી. તેવામાં મન્દારના પુષ્પનું વન તેની નજરે પડયુ
વામાં આસક્ત હતી માટે દાસીઓને આજ્ઞા કરી કે આજ
ચમી છે. અને મારે પ્રદોષ સમયે શંકરનું પુજન કરવું
ણે આ મન્દારના સુન્દિર પુષ્પો વિણિએ. કેમકે શંકરને
મ છે. રાજપુત્રીની આજ્ઞાથી સઘળી સખીઓ પુષ્પ વીણવા
ની લતાઓમાં પ્રવેશ કરી પુષ્પ વીણવા લાગીઓ. રાજપુત્રી છતાં શિવ-
જીની સેવામાં આરૂઢ થએલી માટે એક પ્રદેશમાં પોતે પણ મન્દારના
પુષ્પ વીણતી વીણતી જરા આઘી ચાલી. તે નાગનો આનંદનો દીવસ હ-
તો માટે વાસુકીનાગ પોતાના સમૂહ સાથે ઋક્ષ પર્વતમાં આવેલો હતો.
તેણે મન્દારના ઉપવનમાં આ સુન્દીર કુમારીકા દીઠી. તેના રૂપથી મોહિ-
ત થએલો વાસુકી એકલો તેની સન્મુખ આવ્યો. રાજકન્યા કોઇ દિવસ
ન દીઠેલો એવો અનુપમેય પુરૂષ જોઇ, જરા ડરી. પણ ધીરજથી બો-
લી. કોઇ દિવસ નહી દીઠેલા અને દેવના સરખી કાન્તિ વાળાતમે કોણછો? મા-
રી નિયમિત પુજાનું ફળ આપવાને ઉતાવળથી કૈલાસ પર્વતપરથી ઉતરી આવે-
લા ગૌરવર્ણુ શંકર હોય એમ હું તમને ધારૂછું. વાસુકી વિનયથી કહેવા લાગ્યો.
પ્રિયે ! હું શંકર નહી પણ તારો શંકર[1] છું. તેમની કૃપાથી જગતમાં
તું પ્રસિદ્ધ થાય તેવું શીઘ્રફળ આપવાને વાસુકી નામે નાગદેવ હું તારી
કને આવ્યો છું, તે તું સ્વિકાર. રાજકન્યા કહેવા લાગી, તમે વાસુકી છો
અને શંકરને ઉદ્દેશીને મને ફળ આપવા ઈચ્છા કરોછો તો તે હું ઘણી
ખુશીથી સ્વિકારૂં છું. પણ તે ફળથી મારો સંપુર્ણ હેતુ પાર પાડવાને હું
ઈચ્છુંછું. નાગરાજ કહે, જા તથાસ્તુ. એમ કહી તેણે વચન આપ્યું કે તારા
ગર્ભમાં જે પુત્ર થશે તે મોટો વૈદ્યશાસ્ત્રી રસ કળાઓમાં ઘણો કુશળ થશે.
તેનું નામ તું સિદ્ધનાગાર્જુન રાખજે. તેના ગર્ભના પોષણ માટે વાસુકીએ
સઘળી વનસ્પતિઓ તેને ખવડાવી. પુરે માસે તેને સુન્દીર પુત્ર જન્મ્યો.
વાસુકીના કહેવાથી તેણે તેનું નામ નાગાર્જુન પાડયું. જેમ જેમ તે મો-
ટો થતો ગયો તેમ તેમ ઘણી કળાઓ શિખ્યો. મૂળથીજ તેને વૈદ્ય વિદ્યા

---

[1] शं सुखं करोतीतिशंकरः સુખ કરનાર

ાને તેના પિતા નાગદેવનું વરદાન છે માટે કળાઓ શિ-
ત ઘણો લાગ્યો. આખા ભરતખંડમાં રટણ કરી જેટ-
. તે બધી શીખ્યો અને જગતમાં સિદ્ધ એ પ્રકારે
ાયું. એટલાથી સંતોષ ન પામીને વિશેષ વિદ્યા શિખવા
ા માર્ગી પ્રખ્યાત પાદલિપ્તાચાર્યને પોતાના ગુરૂ કર્યા. જૈન
પણ પ્રખ્યાત વિદ્વાન અને સમર્થ આચાર્ય ગણાયછે. તેનો
જાણવા યોગ્ય છે. માટે થોડો કહુછું. એક કોશલા નામનું નગ-
ર તેમાં વિજયવરમા નામનો રાજા રાજ્ય કર્તો હતો તે નગરીમાં
એક ફુલચંદ નામનો શ્રાવકવાણીઓ મોટો ધનાઢ્ય હોવાથી નગર શેઠ ગ-
ણાતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ પ્રતિમાણા હતું. તે પણ રૂપ શીલ વગેરે સદ્-
ગુણોથી શેઠને યોગ્ય હતી. દ્રવ્ય વગેરે બીજી બધી બાબતથી તે સ્ત્રી પુ-
રૂષ સુખી હતાં, પરન્તુ તેમને પુત્ર ન હતો. રાત્રિ દિવસ પુત્રને માટે ઘ-
ણી ચિંતા કર્તો. તે શેઠને કોઈ યોગીએ વૈરોટયા[1] દેવીનું આરાધન બતા-
વ્યું. તે પ્રમાણે તેણે કર્યું. થોડી મુદતમાં તે દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ શેઠને કહેવા
લાગ્યાં કે તું માગ્ય તારે શી ઇચ્છા છે. તેણે કહ્યું કે મારે પુત્રની ઇચ્છા
છે માટે આપો. એવું વચન સાંભળી દેવીએ કહ્યું પુત્રને માટે હું તને જે
ઉપાય બતાવું તે તું સત્વર કર. વિદ્યાધર વંશમાં કાલીકાચાર્ય નામે પ્રખ્યા-
ત પુરૂષ થયા છે તેના શિષ્ય આર્યનગહસ્તી નામે સુરી હાલ આપણા
નગરમાં આવેલા છે. તેનું ચરણોદક જો તારી સ્ત્રી પીએ તો તેને પુત્ર ઉ-
ત્પન્ન થાય. આટલું વરદાન આપી વૈરોટયા દેવી અન્તર ધ્યાન થયાં
દેવીનું વચન સાંભળી હરખાતો હરખાતો શેઠ પોતાને ઘેર આવ્યો. આ
સઘળી બીના શેઠાણીને કહી. તત્કાળ તે નાગહસ્તી આચાર્યને અપશ્રયે
ગઇ. અપાશ્રયમાં પેસતાં આચાર્યનો મુખ્ય શિષ્ય તેને સામો મળ્યો. તે-
ના હાથમાં પાત્ર જોઇ શેઠાણીએ પુછ્યું, આ શું છે મહારાજ? શીષ્યે જવા-
બ આપ્યો કે તે ગુરૂનું ચરણોદકછે. તે સાંભળી ઝટ તેણીયે પઈઠવતી[2] વખત
લઇ આચમન કરી લીધું. પછી ગુરૂના દર્શન માટે અપાશ્રયમાં પ્રવેશ કર્યો. ગુ-

---

૧ તે દેવીનો ઈતિહાસ પ્રબન્ધકોષમાં આર્યનંદીલ સુરીના પ્રબ
ન્ધમાં જોવો

૨ ભૂમિ ઉપર પુંજીને રેડતી વખત.

રૂને વન્દના કરી ઉભી રહી. ગુરૂ મહારાજે જ્ઞાનના
ણી જોઈ કહ્યું કે તારે દશ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે. પણ તેં દ
ચરણોદક લીધું માટે જે પેહેલો પુત્ર થશે તે તારાથી
રહેશે. નવ છોકરાઓ મોટી સ્મૃદ્ધિના ભોક્તા થશે. ગુરૂનો
ભળી તેણે કહ્યું જે મારો પ્રથમનો પુત્ર હું તમને અર્પણ કર
કહી પોતાને ઘેર આવી. થોડે દિવશે ગુરૂ કૃપાથી તેને પ્રથ
થયો. તેનું નામ નાગેંદ્ર પાડયું. પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તે દસ દી
શે અપાશ્રયે ગુરૂને નિવેદન કર્યો. ગુરૂ બોલ્યા કે હમણાં તેને અમારે માટે
ઉછેરીને મોટો કરવો એ પણ ગુરૂભક્તિ છે, તે પ્રમાણે કરવાથી તે શેઠને ત્યાં
સાત વર્ષનો થયો. આઠમે વર્ષે આચાર્ય મહારાજે તેને દિક્ષા આપી. તેને ભ-
ણાવવા માટે મંડન મુનિને સોંપ્યો. નાની વયમાંજ તે સર્વ વિદ્યા સંપન્ન
થયો. એક દિવસ ગુરૂએ જળ હોરવાને મોકલ્યો- તે હોરી આવીને આલો-
યણ* કરતી વખતે નીચે પ્રમાણે ગાથા બોલ્યો.

अम्बं तम्बच्छीए अपुप्फिअं पुप्फदन्तपन्तीए ।

नवसालिकाञ्जिअं नववहूइ कूडएणमह दिन्नम् ॥ १ ॥

અર્થ—રક્ત કમળનાં જેવાં જેનાં નેત્ર છે. અને પ્રફૂલિત પુષ્પની કળીઓ જેવી જેના દન્તની પંક્તિ છે. એવી નવોઢા સ્ત્રીએ નવી ડાંગરના તર્ત છડેલા ચોખાના ધોવરામણનું હોરેલું પાણી મને ઘણા હર્ષ વડે હોરાવ્યું છે. તે વચન સાંભળી ગુરૂએ કહ્યું. હવે તું પલિત્ત (પ્રદિપ્ત) થયો. હાથ જોડી શીષ્યે કહ્યું. આપે જે કૃપા કરી તેમાં એક માત્રા ઉમેરો. (માત્રા વધારો એમ કહેવામાં એટલો શ્લેષાર્થ રહ્યો છે કે ગુરૂએ એને **पालित्त**‡ કહ્યો ત્યારે તેણે **पाल्लिप्त** કરો એમ માગ્યું. **पाद् + लिप्त=पाल्लिप्त** એટલે આકાશ ગમન વિદ્યા.) શિષ્યની આટલી બધી વિદ્વત્તા જોઇ ગુરૂએ પ્રસન્ન થઇ તેને પાદલિપ્ત વિદ્યા આપી. દશ વર્ષની ઉમ્મરે ગુરૂની કૃપા થકી તે પાદલિપ્ત નામે મોટા આચાર્ય કહેવાયા. એ પાદલિપ્ત

* ગુરૂને સર્વ બીના કહી નિર્દોષ થવું.

‡ માગધી ભાષામાં **पालित्त** એમ લખાય છે.

ના શિષ્યોએ સહવર્તમાન વિહાર કર્તા કર્તા પાટલી-
નાં આવી પોહોચ્યા.

..લીપુત્ર નગરમાં મુરૂંડ રાજા રાજ કર્તો હતો. તેના
પંડિત બ્રાહ્મણો રાત્રિ દિવસ રાજાના પગાર ખાતા હતા
કે જૈનના પ્રખ્યાત આચાર્ય નામે પાદલિપ્ત ગામને શીમા-
તર્યા છે અને એ વિદ્વાનછે માટે તેમની પરિક્ષા આપણે કરવી
। વિચારી મુરૂંડ રાજાના અભિપ્રાયથી તેમણે તે આચાર્યની પ-
... ..ના માટે એક સોનાની વાડકીમાં થીનું ઘી ટાંકોટાંક ભરીને તે આ-
ચાર્યને આપવા મોકલ્યું. આચાર્યે વિચાર્યું કે આ બાબતમાં રાજાની હ્રગા-
ઇ છે માટે એને કંઇ ચમત્કાર બતાવવો જોઈએ; એમ વિચારી તેમણે
તે વાડકીમાં ભરેલા ઘીના મધ્યમાં એક બાવળીઆની મોટી સુળ ઉભી
ખોશી, વાડકી પાછી મોકલી. રાજા અને પંડિતોએ વિચાર્યું કે તે ઘણા-
જ સમર્થ છે. આપણું હાર્દ તેણે જાણ્યું. પંડિતની સલાહથી રાજાએ તે-
મને વાજતે ગાજતે નગરમાં આણી અપાશ્રયમાં પધરાવ્યા સુળ ઘાલીને
વાડકી પાછી મોકલી તેનું કારણ મુરૂંડ રાજાએ તેમને પુછ્યું, ત્યારે પાદ
લિપ્તાચાર્યે કહ્યું કે તારો વાડકીમાં ઘી ભરીને મોકલવાનો હેતુ એવો હતો
કે મારૂં નગર પંડિતોથી ભરપુર છે માટે વિચારીને પ્રવેશ કરજો. તેના
ઉત્તરમાં મે તને કહાવ્યું કે જેમ ઘીની વાડકીમાં સુળ સુંસરી નીકળી
જાય છે તેમ હું પણ પંડિતોના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશ કરી જઇશ. રાજા
આવું તેમનું ગંભીર ને ચમત્કારી જ્ઞાન સાંભળીને ઘણો ખુશી થયો. તે-
મને પોતાના ગુરૂ માન્યા. મુરૂંડ રાજાને શિરઃશૂળનો રોગ હતો તે કશા-
થી મટે નહી. ઘણા વૈદ્યો અને મન્ત્ર શાસ્ત્રિઓ રાજાના રોગને માટે મહે-
નત કરી ચુકેલા તે સઘળી નિષ્ફળ ગએલી તે રોગ પાદલિપ્તાચાર્યે એક
ક્ષણમાં મટાડી દીધો એવા તે મંત્ર વિદ્યામાં કુશળ હતા. તે મુરૂંડ રા-
જાનો ઘણા કાળનો માથાનો રોગ મટાડયો તેને માટે કોઇ પંડિતે નીચેનો
શ્લોક કહ્યો છે. (પૃ. ૨૮. જુ.)

અર્થ— જેમ જેમ પાદલિપ્ત પોતાના ઢીંચણની ઢાંકણી ઉપર આં-
ગળી ફેરવે છે તેમ તેમ મુરૂંડ રાજાના મસ્તકની પીડાની નિવૃત્તિ થાયછે.

એ પ્રમાણે મુરૂંડ રાજાના માથાનો રોગ મટાડવાથી તેની પાટલી-

પુત્રમાં વિશેષ ખ્યાતી થઇ. વિદ્વત્તામાં તેણે તે નગર
તાકા રોપી. જ્યારે તે નગરમાં રહેતા હતા ત્યારે પાદ
ચંપુકાવ્ય અને નિર્વાણકળિકા એ બે નામના ગ્રન્થ
ને પ્રસિદ્ધ સભા ભરી વ્યાખ્યાન આપતા હતા. જે સાંભ
ત્રમાં રહેનાર લોકની ભારે ભીડ થતી હતી. લોકો તેમની
જ વખાણ કર્તા હતા. રાજા તે સાંભળી ઘણો ખુશી થતો.
તે આચાર્યનું વખાણ કરે પરન્તુ પ્રમદલોચના નામની એક મું
ની વ્હાલી વેશ્યા હતી, તે ઘણી વિદ્વાન હતી તે તેને વખાણે નહીં. એક
દિવસ રાજા આચાર્યને કહેવા લાગ્યોઃ—

મહારાજ આપની પ્રશંસા આખું નગર એક જીભાએ કરી રહ્યું છે તથાપિ આ પ્રમદલોચના નામની વેશ્યા હજુ સુધી આપનું વખાણ કર્તી નથી તે ઠીક નહીં. મહારાજે મુરૂડને કહ્યું ભાઇ તારા મનમાં એટલી વાંચ્છા છે તો તે પણ પૂર્ણ થશે. કેટલાક દિવસ વિત્યા પછી પાદલિપ્તાચાર્ય સેજસાજ માંદા થયા એમ કરતાં કરતાં પાંચ સાત દિવસમાં તો જાણી જોઈને મંદવાડ વધારી નાખ્યો. નગરના શ્રાવકો અને રાજાએ તો નિશ્ચય કર્યો કે તે ખરા માંદા થયા છે. પણ છેવટે યોગ માર્ગના બળ વડે આચાર્યે પોતાનો આત્મા બ્રહ્મ રૂન્ધ્રમાં ખેંચી લીધો. સર્વે જાણ્યું કે તે મરી ગયા. વિમાનમાં બેસાડી ઉત્સવ સાથે તેમની અવસાન ક્રિયા કરવા સારૂ બજાર માર્ગે લેઇ ગયા તે સમયે લોકોના મુખ ઉપર ઉદાશી ઘણી છવઈ ગએલી દેખાતી હતી, તે કહેવા લાગ્યા અરે આવા મોટા ઇશ્વરાવતાર પુરૂષ પૃથ્વિને છોડી ચાલતા થયા હતા. હતભાગ્યવાળા આપણને મોટા પુરૂષનો સમાગમ ઘણા કાળ રહેવો એ દુર્લભ છે. એમ બધા પશ્ચાતાપ કરેછે તેવામાં ગણિકાએ તેમનું શબ જવું જોયું. તેથી વ્હેલી વ્હેલી તેમના વિમાનની નકજી આવીને પ્રશંસા કરવા લાગી અરેરે ! આ પ્રખ્યાત પુરૂષ પરલોક પધાર્યા કે, તે પરમેશ્વર રૂપ હતા. તેમ કહી તેમને નમસ્કાર કર્યો. એટલે વેશ્યાએ કરેલી સ્તુતી સાંભળી પાદલિપ્તાચાર્ય પાલખીમાંથી ઝટ બોલી ઉઠયા. તે જોઇ નગરમાં મોટો આનંદ વર્તાયો, અલ્યા મહારાજ જીવ્યા જીવ્યા, આપણા ઉપર દયા કરી. એ પ્રમાણે ખુશી થતા થતા પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા એ પ્રકારે કરીને પણ ગણિકા પાસે સ્તુતિ કરાવી.

મુરૂંડ રાજા ઘણો ખુશી થયો. વેશ્યાએ કરેલી સ્તુતિનો શ્લોક નીચે પ્રમાણે પ્રબંધ કોશમાં છે.

सीसं कहं न फुट्टं जमस्स पालित्तयं हरन्तस्स ॥

जस्स मुहनिज्झरओ तरङ्गमाला नई वूढा ॥१॥

શ્લોકનો અર્થ—પાદલિપ્તાચાર્યને હરનાર યમરાજાનું માથું કેમ ન ફુટયું. કે જેના મુખમાંથી તરંગલોલા નામની નદીનો પ્રવાહ છુટતો હતો ઇત્યાદિ.

પાદલિપ્તાચાર્યની ઘણી કીર્તિ સાંભળીને પૂર્વે કહેલા નાગાર્જુન વધારે વિદ્યાબળ મેળવવાના અભિલાષથી તેની સેવામાં હાજર થયા. ઔષધી જ્ઞાનમાં પાદલિપ્તાચાર્યથી નાગાર્જુન કાંઇ ઉતરે એવા નહિ હતા, તોપણ પાદલિપ્તાચાર્યમાં વધુ શક્તિ એ હતી કે સ્વપગે કેટલાક પ્રકારની ઔષધિઓનું લેપન કરીને તેના બળથી આકાશ માર્ગે ગમન કરી અષ્ટાપદ વિગેરે તિર્થોમાં હમેશાં દર્શન કરી આવતા હતા. ગુરૂની આ પ્રકારની ચમત્કારીક ગતિ જોઈ નાગાર્જુન તો વિચારસાગરમાં ડોળવા લાગ્યા; પણ કાંઇ કીનારો હાથ લાગે નહીં. એમ છતાં પણ નાગાર્જુન કાંઇ સ્વમતલબ પાર પાડવામાં પાછા હઠે એવા નહિં હતા. આકાશ ગમન વિદ્યા શિખવાના દૃઢ નિશ્ચયે કરીને એક દિવસ લાગ જોઇને અષ્ટાપદ વિગેરે તિર્થોમાં દર્શન કરીને પાછા સ્વસ્થાનમાં આવેલા પાદલિપ્તાચાર્યના પાદપ્રક્ષાલન માટે, ઘણા શિષ્યો છતાં નાગાર્જુન પ્રથમ ગુરૂ સમક્ષ આવી ઉભા; અને ઝટપટ ગુરૂના પગ ધોઈ ચર્ણોદક પઇઠવતી વખત લાગ જોઇ ગુરૂની નજર ચૂકવી એકાન્તમાં જઈ તે ચર્ણોદકનો સ્વાદ તથા વાસ લઇ જોયો. પછી સ્વબુદ્ધિની કલ્પનાથી આ લેપમાં સમાયલી એકસોને સાત પ્રકારની ઔષધિઓ શોધી કાઢી. પછી તેનો લેપ કરી પોતાને પગે ચોપડીને ગુરૂની માફક ઉડવાનો આરંભ કર્યો. ગુરૂગમ્યરહસ્ય મળ્યા વગર નાગાર્જુન સ્હેજસાજ ઉડ્યા તો ખરા પણ પાછા પૃથ્વિપર પડ્યા. પાછા પોતે ટટાર થઇ કુકડા માફક ઉડાઉડ કરવા મંડી ગયા પણ આકાશમાં તો જવાયજ શાનું? ઉલટા ધોબીનાં લુગડાં માફક ધીબોધીબ કુટાવા લાગ્યા. એમ છતાં પણ ઔષધિઓમાં કાંઇ ન્યુનતા નથી એ વિશે પુનઃ ખાત્રી

કરી. પછી મન સાથે પુખ્ત વિચાર કરી જે ઓષધિ જે કાળે અને જે નક્ષત્રે લાવવી જોઇએ તે પ્રમાણે લાવીને પાછો લેપ તૈયાર કરી પગે ચોપડીને ઉડવા માંડયું. પણ નાગાર્જુન જરા ઊંચે ગયા ન ગયા એટલામાં તો પાછા ચક્રી ખાતા અને લોટતા, આડી અવળી ખભાણુવાળા ઊંડા ખાડામાં જઈ પડ્યા. શરીરે ઘાયલ થયા અને ખાડામાં ઉગેલી ,વનસ્પતિઓના ઘસારાથી અંગ ઉપર ઉઝરડા પડી લોહી નીકળવા માંડયું. ઊંડી ખભાણમાં ડબાઇ જવાથી આપ બળે ઉઠી બ્હાર નિકળવાની શક્તિ રહી નહિ એટલે નાસિપાસથઈ નાગાર્જુન તો જંગલની ખુલ્લી હવા ખાતા ખાડામાં પડી રહ્યા. નાગાર્જુન વખતસર આશ્રમમાં ન જવાથી પાદલિપ્તાચાર્યના અન્ય શિષ્યો તેની શોધ કરવાને જંગલમાં નિકળી પડયા. એક ગોવાલણીના કહેવા ઉપરથી તેઓ તે ખાડા પાસે ગયા તો નાગાર્જુન દ્રષ્ટે પડયા. જેમ તેમ કરી મહાપ્રયત્ને નાગાર્જુનને ખાડાની બ્હાર ખેંચી કાઢયા ને ઝોળીમાં નાંખી ઘેર લાવી પાદલિપ્તાચાર્યની સમીપ મેલ્યા. કમકમાટ ભરેલી સ્થિતિમાં પડેલા નાગાર્જુનને જોઈ પાદલિપ્તાચાર્યે પૂછયું કે હે ! નાગાર્જુન આ દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયા ? નાગાર્જુને બ્હીતાં બ્હીતાં જવાબ દીધો કે હે મ્હારાજ મુજ સરખા અલ્પમતિ શિષ્ય ઉપર કોપાયમાન ન થતાં મ્હારો મનોર્થ પૂર્ણ કરશો એવી આશા રાખુછું. પાદલિપ્તાચાર્યે કહ્યુંકે તું તે વિષે બેધડક રહે. નાગાર્જુન પાદલિપ્તાચાર્યનું સંક્ષેપમાં પણ દિલાસો આપતું વચન સાંભળીને પાદલિપ્તાચાર્ય પ્રત્યે બોલ્યા. હે મ્હારાજ! આકાશ માર્ગે આપની પક્ષિ તુલ્ય ઉડન શક્તિ જોઇ તે યુક્તિ ગ્રહણ કરવા તરફ માÿું મન લોભાયું. પછી એક સમયે આપનું તિર્થ રૂપ ચર્ણોદક માર્ગમાં નહીં પડવતાં તેનું આચમન કરી જોયું તે વડે તથા તેના વાસ વડે, માહા કષ્ટે તેમાં સમાયલી ઔષધિઓ મેળવી તેનો લેપ પગે ચોપડીને ઉડવા માંડયું તેમાંથી આ દશાને પ્રાપ્ત થયોછું. નાગાર્જુનનું બુદ્ધિબળ જોઇ પાદલિપ્તાચાર્ય સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા અને સ્વગત વિચાર્યું કે મા'રા અન્ય શિષ્યોમાંનો કોઈ પણ આની બુદ્ધિની બરોબરી કરી શકે એમ નથી. માટે એજ શિષ્ય આકાશ ગમન વિદ્યાના જ્ઞાનનું પાત્રછે એમ ધારી પોતે નાગાર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે હે નાગાર્જુન તારી બુદ્ધિની તિક્ષણતા જોઇ હુંપ્રસન્ન થયોછું. ત્હારી મેળવેલી

સર્વે ઔષધિઓ ખરી છે પણ કચાશ માત્ર એજ છે કે એ ઔષધિઓની કેલવણી સાઠી ચોખાના ધોણમાં થવી જોઈતી હતી. કારણકે સાઠી ચોખાના ધોવણમાં વાટી લેપ કરવાથી માણસ નિર્વિઘ્ને આકાશ ગમન કરી શકે છે. આ સાંભળી નાગાર્જુને પાદલિપ્તાચાર્યજીને વંદન કરીને કહ્યું. કે હે મહારાજ આપે મને આકાશગમન વિદ્યા કળા શિખવી તેને માટે મ્હોટો આભાર માનું છું. વળી નાગાર્જુને દિવસાંતરે ગુરૂ મુખથી એવું સાંભળ્યું કે રસસિદ્ધિ વિદ્યા જ્યાં સુધી સિદ્ધ થઇ નથી ત્યાં સુધી મનુષ્યની મન માનતું દાન કરવાની ઇચ્છા સંપૂર્ણ થતી નથી. આ સાંભળી નાગાર્જુને રસસિદ્ધિ વિદ્યાના ચડસમાં લપટાવવાથી, તે શીખવાને માટે પોતાનો પ્રયત્ન શરૂ કીધો. નાગાર્જુન એ વિદ્યાથી બીલકુલ અણવાકેફ હતા એમ નહોતું. પોતે પણ શાસ્ત્રાનુસારે પારાને જે જે સંસ્કાર કરવા ઘટે તે સર્વેમાં પ્રથમથીજ કાબેલ હતા, પણ તેમાં પોતાની કચાશ મટાડવા માટે ગુરૂને વારંવાર એ વિષે પૂછતા હતા. ગુરૂનું મન રંજન કરી પોતાની મતલબ પાર પાડવાના હેતુથી નાગાર્જુન અહોનિશ ગુરૂની સેવા ભક્તિમાં સારી પેઠે સાવધ રહેતા હતા. એક દિવસ ગુરૂને પ્રસન્ન થએલા જાણી નાગાર્જુને આગ્રહપૂર્વક પુછ્યું કે હે મહારાજ કોટીવેધી રસસિદ્ધી થવાનો ઉપાય કૃપા કરી મ્હને કહેવો જોઈએ. શિષ્યનો અભિલાષ જોઇ ગુરૂએ વિચાર કર્યો જે આવી મ્હોટી વિદ્યાનું એ પાત્ર નથી. ગુરૂ મ્હારાજ જાણતા હતા કે એ વિદ્યા શિખવવામાં એનો પરિણામ સારો નહિ નીપજે. એમ છતાં પણ નાગાર્જુનની દૃઢ ભક્તિ તથા આગ્રહ જોઇ ભાવિભાવ બનવા કાળછે માટે ગુરૂજી બોલ્યા કે હે નાગાર્જુન મહારી મરજી વિરૂદ્ધ ત્હારો અતિ આગ્રહ જોઈ એ વિદ્યા વિશે મને કહેવાની ફરજ પડેછે માટે સાંભળ. મ્હાપ્રતાપવાળી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મ્હારાજની દૃષ્ટિ સમીપ સર્વે સુલક્ષણ સહિત મ્હાસતિ પદ્મિની સ્ત્રી, દિવ્યઔષધિઓના રસથી શુદ્ધ કરેલા પારાનું ખળમાં મર્દન કરે તો તેથી કોટીવેધી રસ ઉત્પન્ન થાય. આનું સંક્ષેપથી ગુરૂના વચનનું રહસ્ય સમજી નાગાર્જુન લાગ જોઈ એકદમ ગુરૂનો પરિત્યાગ કરી પૂર્વે કહેલી વસ્તુઓ મેળવવાના પ્રયત્નમાં સાવધ થયા. નાગાર્જુને પ્રથમ પોતાના, વાસુકીનાગ નામના પીતાની આરાધના કરી પ્રત્યક્ષ કરી પૂછ્યું કે હે પીતાજી, મહાપ્રતાપવાળી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા ક્યાંથી

પ્રાપ્ત થશે. વાસુકીનાગ બોલ્યા કે હે પુત્ર! એકાંત પણ નિર્ભયાશ્રમમાં પ્રભુસ્મર્ણ ન કરતાં આવાં સંકટ ભરેલાં કામમાં પડવાની તને શી જ- રૂર પડી? આ સાંભળી નાગાર્જુન પ્રથમ તો વિચારશુન્ય થયા પણ પોતે મહા પુગેલી માયા હોવાથી ધીમે રહી પ્રત્યુતર વાળ્યો કે હે પીતાજી! એક પ્રસંગે અમો ગુરૂ ચેલા વચ્ચે પૃથ્વિ માંહેલા સકળ દેવાદિઓ વિષે વાદ ચાલેલો તે સંબંધમાં મેં ગુરૂ મૂખે, મહા પ્રતાપવાળી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મ્હા- રાજની પ્રતિમા અદ્યાપી પૃથ્વિ ઉપર છે એવું સાંભળ્યું. ગુરૂના ઘણા શિ- ષ્યો એ અનુપમ પ્રતિમા મેળવવાના યત્નમાં નિષ્ફળ થવાથી તે પ્રાપ્ત કર- વાની મને ઉત્કંઠા થવાથી ગુરૂ આગળ એ બીડું ઝડપ્યું તે કારણથી મેં આપનું આરાધન કર્યું. પુત્ર નાગાર્જુનની હિંમત જોઈ વાસુકીનાગ પ્રસ- ન્ન થઇ બોલ્યા, હે પુત્ર! એ પ્રતિમા મેળવવામાં તહારો દૃઢ નિશ્ચય જો- ઈ કહું છું તે શ્રવણ કર. અસલ દ્વારકામાં સમુદ્રવિજય નામના રાજાએ શ્રીનેમીનાથ તિર્થંકરના મૂખથી મ્હાપ્રતાપવાળી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજ- ની પ્રતિમાનું વર્ણન સાંભળી પોતાના કરાવેલા અનુપમ રત્ન જડીત પ્રા- સાદમાં તે સ્થાપન કરેલી હતી. તે દ્વારિકા જળમય થવાથી સમૂદ્રમાં તે પ્ર- તિમા બુડેલી હતી. કાળાન્તરે એવો બનાવ બન્યો કે કાન્તિપૂરમાં રહેનાર ધનપતિ નામના એક શેઠનું વ્હાણ વ્યાપારાર્થે સમૂદ્ર માર્ગે આવતાં તે સ્થ- ળ આગળ આવી અટકી પડયું. વૃષાઋતુની શરૂઆત હોવાથી પળે પળે વિજળીના થતા ચમકારા, સિંહ પોકાર તુલ્ય વાદળામાં થતી મેઘ ગર્જના, જોરમાં પવનનું ફુંકવું, તેની સાથે મ્હાસમુદ્રના મોજાંનું પર્વતની ઊંચ્ચાઈ એ જવું, તેમાં વળી અધુરામાં પૂરૂ અચાનક વ્હાણનું અટકી પડવું, વગેરે ભયભિત બનાવો નજરે પડવાથી ધનપતિ શેઠ પ્રથમ તો દિગમૂઢ જેવા બનિ ગયા પણ દૈવ કૃપાએ પાછા શુદ્ધિમાં આવી વહાણ અટકી પડવાના કારણની શોધ કરાવવા લાગ્યા. અંતે મહાકષ્ટે માલમ પડયું કે જ- ળ મદ્ધે શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા છે. પણ સ્થાનભ્રષ્ટ, દેવતાની ઇચ્છા જાણ્યા વગર કરવાથી સુખનો જીવ દુઃખમાં આવી પડે છે, તેથી શેઠે, સ્થાનભ્રષ્ટ કરવામાં શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રસન્નતા જાણવાને માટે મનમાં વિચાર કીધો કે સુતરના તારથી જો મુર્ત્તિ ઉચકાઇને બહાર આવે તો સ્થાનભ્રષ્ટ કરવામાં એની ઇચ્છાછે એમ સમજવું. આ શુભ વિ-

ચારની મન ઉપર અસર થવાથી તેજ વખતે અંતઃકરણપૂર્વક સ્તુતિ કરી. સુતરના સાત તાંતણા એકઠા કરી તેણે વતી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમાને જળ બહાર કાઢી તે વખતે દેવકૃપાએ તે મૂર્ત્તિના અધિષ્ઠાયકનો અભિપ્રાય માલમ પડવાથી તે શેઠે સ્વજન્મભૂમિ કાન્તિપૂરમાં અતિખરચે કારિગીરીથી ભરપૂર એવું મહા દેવાલય બંધાવી મ્હોટી ધામ ધુમથી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમાની સ્થાપના કરી. પછી પોતે તે પ્રતિમાની હમેશાં અતિશય ભાવ ભકિતથી આરાધના કરવાથી ઘણો સમૃદ્ધિવાન થયો છે. આ પ્રકારનું પોતાના પિતા વાસુકીનાગનું, સ્વેચ્છા સંપૂર્ણ કરતુ વચન સાંભળી, નાગાર્જુન યોગી કપટ સેવક થઈ, કાંતિપુરમાં જઈ, તેજ પ્રાસાદમાં સામાને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય એવી રીતની કળા કરી, પરમ ભક્ત થઈ બેઠા. પછી આસ્તે આસ્તે કળાએ કરી સર્વના મનમાં, નાગાર્જુને ભકિતમાર્ગમાં પોતાની નિપૂણતા વિષેના વિચારો ઠસાવી પ્રિત્યાકર્ષણ શકિતમાં વધારો કીધો. ખેલાડી નાગાર્જુને સર્વેનું ચિત્ત હરણ કીધું ને માત્ર બહારથીજ ભક્તિભાવ બતાવીને પણ અંતર્ભાવના જોઈએ તો જેમ બને તેમ જલદી તે અનુપમ પ્રતિમાનું હરણ કરવામાં લાગેલી હતી. નાગાર્જુન ભાગ્યશાળીતો ખરા. અંતે લાગ જોતાં જોતાં એક સમયે કેટલાક પુજારીઓ નિદ્રાવશ હોવાનો તથા બીજાઓની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ પોતે આમ તેમ જોઇ કોઇ ન જાણે એવી રીતે તે મહા તેજસ્વિ પ્રતિમાને અધ્ધર ઉપાડી લઈને આકાશ માર્ગે ચાલતા થયા તે ખંભાતની નજીક આવેલી સેઢી નદિને કાંઠે નિર્ભય સ્થાન ખોળી ત્યાં નિવાસ કર્યો.

શ્રી પાર્શ્વનાથજી મ્હારાજની પ્રતિમા ગ્રહણ કરી લાવવામાં નાગાર્જુન ફતેહમંદ તો થયા પણ એટલાથીજ પત્યું એમ નથી. હજુ દેહ રટન બાકી છે. પદ્મિની સ્ત્રી મળ્યા વગર કોટીવેધી રસ સિદ્ધ કરવાનું કામ થઈ શકતું નથી માટે હવે તેની શોધમાં નિકળવાનો પોતે નિશ્ચય કર્યો. ચોરને ઘેર ચોર પરોણો ન મળે તેથી તે પ્રતિમાને ગુપ્ત સ્થાનમાં સંતાડી પદ્મિની સ્ત્રી શોધનાર્થે પોતે નિકળી પડયા. આકાશ માર્ગે ગમન કરતાં એક દિવ્ય શેહેર જોઇ પોતે પૃથ્વિ પર ઉતર્યા. પછી પ્રશ્ન પૂછવામાં તેનો મૂળાર્થ કોઇ નહીં સમજી શકે એવી યુકિતએ તે શેહેરના રહેવાશીથી પદ્મિની સ્ત્રી વિષે તપાસ કરવા માંડી, પણ વ્યર્થ. લોકો તો સાંભળી હસવા લાગ્યા

કે આને તે શું આ ધ્યાન લાગ્યું છે. હે મ્હારાજ એ ખ્યાલ છોડી દો ને સત ગુરૂના આશિર્વાદ લઈ આત્માનું સાર્થક કરો. વળી તેમાંથી બીજો કોઇ બોલી ઉઠયો, પદ્મિની સ્ત્રી શું રસ્તામાં પડી છે કે તે વળી આવા જોગીને માટે, શું તે નિર્માણ થએલી કે તે એને પ્રાપ્ત થાય? વળી ત્રીજો કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષ બોલી ઉઠયો કે મ્હારાજ પદ્મિની-સ્ત્રી મળવી દૂર્લભ છે માટે મિથ્યા શ્રમ છોડી દો. નાગાર્જુન બોલ્યા કે હે વૃદ્ધ પુરૂષ, આ યુવાનિયાઓ, હુ કોણ છું એ વિષેના અંધકારમાં હોવાથી, મ્હારી ચેષ્ટા કરેછે તે હું સમજુ છું પૃથ્વિ વિષે વાસૂકી નાગનો પુત્ર નામે નાગાર્જુન કહેવાય છે તે હું પોતે છું. નાગાર્જુન નામ સાભળતાંજ પેલો વૃદ્ધ પુરૂષ તેને સાષ્ટાંગ દંડવત કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો કે હે મ્હારાજ અમારો અજ્ઞાનથી થયેલો અપરાધ કૃપા કરી ક્ષમા કરો. નાગાર્જુને કહ્યું કે હે વૃદ્ધ પુરૂષ એ વીશે ફીકર ન કરમાં. વૃદ્ધ પુરૂષ બોલ્યો, અમારા ધન ભાગ્ય કે આપના દર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત થયો, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. એમ કહી નાગાર્જુન તો ચાલતા થયા. પોતે મહા તર્કબાજ હોવાથી રસ્તે ચાલતાં વિચાર કીધો કે ગામ ગપાટાનું મૂળ ભંગીનો* અખાડો છે માટે ત્યાં જવાથી મનોર્થ પૂર્ણ થશે એમ ધારી તેણી તરફ પગલાં ભરવા માંડયાં. શોધ કરતાં તે સ્થળે ગયા તો કોઈના હાથમાં ગાંજાની ચલમ રહી ગઇ છે, કોઇ ભાંગના કટોરા ચઢાવે છે, તો કોઇ કસુંબા વગેરેમાંજ મશગૂલ છે ને કેટલાક તો કેફની મૂનમાં ગપધ્યાન ચલાવતાજ બેઠા છે, આ પ્રમાણેના દેખાવની કેફાધિન જન મંડળીમાં જેવા નાગાર્જુન દાખલ થયા કે તરતજ કોઇ ભાંગ, તો કોઇ ગાંજાની ચલમ તો કોઈ કસુંબો વગેરે આણી તેનો આદર સત્કાર કરવા લાગ્યા. પછી નાના પ્રકારની પણ સાંભળ્યાથી દૂર એવી વાતોના ગપાટાના સંબંધમાં સ્ત્રી વિષય દાખલ કરી નાગાર્જુન બોલ્યા કે હું નથી ધારતો કે આમાંથી કોઈએ પદ્મિની સ્ત્રીને જોઇ હોય. આ સાંભળી અંદરથી એક અફિણી બોલી ઉઠયો કે મહારાજ એમ તે શું કહો છો; અત્રેથી સાઠ કોશને અંતરે પ્રતિષ્ઠાનપૂર નામે મ્હોટું શેહેર છે ને ત્યાંના રાજા શાલિવાહનની અર્ધાંગના નામે ચંદ્રલેખા કરીને છે તેજ માત્ર સાંપ્રત કાળમાં પદ્મની સ્ત્રી છે. મનની મૂંઝણ દૂર થવાથી નાગાર્જુન, ત્યાં વધુ કાળ ગ-

* ભાંગ વગેરે કેફ વસ્તુનો ઉપભોગ કરનારા.

મન નહી કરતાં, સત્વર ત્યાંથી ઉઠી આકાશ માર્ગે પ્રતિષ્ઠાનપૂરમાં આવી પહોંચ્યા. પોતે શેહેરમાં દાખલ થઇ તદબીરે શાલિવાહનને ત્યાં ચાકર તરીકે રહ્યા. ચારે પ્રકારની સ્રીની પરિક્ષા કરવાના જ્ઞાનમાં પોતે કુશળ હોવાથી નાગાર્જુનની મનોવૃત્તિ, તેની કાન્તિ, રૂપ,ગુણ અને વાચા વગેરે ઉપરથી ચંદ્રલેખા પદ્મિની સ્રી છે એમ સંપૂર્ણ રીતે ખાત્રી થવાથી, જેમ બને તેમ જલ્દી તેનું હરણ કરવા તરફ દોરવાઇ. પરન્તુ રાણિ ચંદ્રલેખા દિવસના વખતમાં સખી સહવર્તમાન મંડળમાં બેશી આત્માને આનંદ આપવામાં અને રાત્રીને વિષે પતિ સેવામાં રોકાયલી રહેવાથી નાગાર્જુનને તેણીનું હરણ કરવામાં કાંઇ લાગ ફાવે નહીં. મનમાં એવી પણ ધારતી કે ચંદ્રલેખાનું હરણ કરતાં શ્રીપાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાનું હરણ ન થઇ જાય. આ પ્રમાણેના વિચારમાં ને વિચારમાં કેટલાક દિવસ વિત્યા પછી, હવે આ સ્થળે વધૂ વખત રહેવાથી કંઈ કાંદો નહી કાઢીએ એવી ધારણાથી, લોભી નાગાર્જુને એવી તરકયુકિત વાપરી કે લાગ જોતાં જોતાં એક દિવસ, રાજા રાણીના રાત્રી ગમનાર્થે, શયનગૃહમાં જવા અગાઉ, પોતે નાગાર્જુન, નિશાચરની માફક અંદર દાખલ થઇ, હમેશાં નહી ઉઘાડા રાખવામાં આવતા બારણાની સાંકળ, નકુચાથી વિખુટી કરીને ચુપચુપ બ્હાર નિકળી આવી મનમાં મકલાવવા લાગ્યા કે હવે આજે તો મનોર્થ પૂર્ણ થશે ખરો. અને થયું પણ તેમજ. રાજા રાણી જે દ્વારે શયનગૃહમાં દાખલ થયાં તે દ્વાર બંધ કરી નિર્ભય પણે, સ્વસ્થ પણ અર્ધાંગના સાથની, મનના અનેક પ્રકારના દુઃખોની વીસ્મૃતી કરાવતી, ક્રિડામાં ચુસ્ત મનથી, નાના પ્રકારના વૈભવો ભોગવી, તથા મન રમણિય વાદ વિવાદ કરી, બેઉ જણાં, અત્તરાદિ સુગંધિથી ભરપૂર એવા પલંગ ઉપર નિદ્રાવશ થયાં. આગ, નાગાર્જુન પણ એજ તર્કની લેહેરમાં ઘૂમે છે કે કયારે તે રાજા રાણી નિંદ્રાવશ થાય કે ચંદ્રલેખાનું હરણ કરૂં. પછી માંજાર જેમ ઊંદરના શિકારને માટે તેમ નાગાર્જુન ચંદ્રલેખાના શિકારને માટે આસ્તે આસ્તે, રાજા રાણિને પોઢવાના ઓરડાનું જે દ્વાર કપટ કારણાર્થે, સાંકળ રહિત રાખેલું તેણી તરફ જઈ, કાન દઇ કોઇને સ્વર નહિં સંભળાવાથી, તથા ઉઘડતા બારણાના મદ અવાજે સુતેલા રાજા રાણી જાગૃત ન થાય એવી રીતે ધીમેથી તે દ્વાર અર્ધ ખુલ્લું કરી

માંહે દ્રષ્ટિ કરી, રાજા રાણી ભર નિંદ્રામાં છે એવી ખાત્રી થવાથી, અંદર પ્રવેશ કીધો. પછી રત્ન જડિત શૈયા આગળ જઇ ચંદ્રલેખાને અદ્ધર ઉંચકી લઇ આકાશ માર્ગે શેઢી નદીને કાંઠે આવિ પ્હોચ્યો. ચંદ્રલેખા, પોતાને જંગલમાં આવી પડેલી જોઇ, મૂર્છાંગત થઇ પડી. પછી શુદ્ધિમાં આવી આજુ બાજુ જોયું તો કોઈ દૃષ્ટે પડયું નહી તેથી કોમલાંગિ, અતિ ગભરાટમાં પડી અચાનક સ્થાનભ્રષ્ટ થયેલું, તથા જંગલનો બિહામણો દેખાવ જોઈ, તેમજ ક્રુર પશુઓના પોકાર તથા સર્પના સુસવાટા સુણવાથી, પદ્મિની તો હેબકીજ ફાટી ગઇ. બોલવા જાય તો કંઠ બંધ થઇ ગયેલો, જોવા જાય તો આંખે આંધળી, ને સુણવા જાય તો કાને બ્હેરી એવી અવસ્થામાં સપડાયેલી, નિષ્કપટી, ચંદ્રલેખાને પાછી મૂર્છાંગત થતી હાલતમાં જોઈ નાગાર્જુન પ્રત્યક્ષ થઇ બોલવા લાગ્યા કે હે! ભગિની તુલ્ય ચંદ્રલેખા તું ધભરાઇશ માં. આ મ્હા તેજસ્વિ શ્રી પાર્શ્વનાથજી મ્હારાજની પ્રતિમા સમક્ષ કહું છું કે, વિષયાર્થે, તેમજ અન્ય પ્રકારના બીજા દુષ્ટ વિચારોથી મેં ત્હારૂં હરણ કર્યું નથી પણ માત્ર પદ્મિની સ્ત્રી હસ્તે પારાનું મર્દન થયા વિના ધારેલી ક્રિયા સિદ્ધ થઇ શકતી નથી, તે કરાવવાના હેતુથી, હે ભગિની તુલ્ય ચંદ્રલેખા આ સ્થળને વિશે તને આણી છે. માટે સત્વર, આ મહા પ્રતાપી શ્રીપાર્શ્વનાથજી મ્હારાજની પૂજ્ય પ્રતિમા સમક્ષ, મનમાં ઉછળતા વિચારો બંધ કરી, સ્વસ્થ મને આ ઔષધિનું મર્દન કર. ખાત્રીથી માન કે એ કામ કર્યા વિના તહારો છૂટકો થનાર નથી. માટે મિથ્યા વાદમાં કાળ ગમન નહિ કરતાં ઝટ કામે વળગી જા. પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં હું તને તહારા મહેલમાં પહોચાડીશ માટે એ તરફની કિન્ચિત માત્ર ચિંતા રાખીશ માં. પણ આટલું તો ખૂબ યાદ રાખજે કે જો આ વાત તું કોઈને પણ કહીશ તો તું, તહારા પતિ તથા પુત્રાદિ સહવર્તમાન કુટુંબના મૃત્યુની કાળ રૂપ થઇશ અને મહા વિસ્તરેલું રાજ્ય પાયમાલ થઇ જશે અને તેનો દોષ તહારા શિર ઉપર આવી પડશે. આવાં ભય ભરેલાં વચન સાંભળી નિરાધાર પદ્મિની જેની મુખાકૃતિ આકાશ ગંગામાં રહેલો ઈન્દુ, પોપટની ચાંચ તુલ્ય જેનું નાસિકા, નાગની ફેણુ સરખા જેના કેશ, અરે! જેના કોમળ હાથ તો જાણે કમળપત્રને ભૂલાવતાં હોયની એવી અનુપમ આ-

કૃતિની પતિવ્રતપણાના સકળ ગુણુ સંપન્ન ચંદ્રલેખા અરે! જેણે પા- ણીની કશલી સરખી સ્વહસ્તે કદી ખશેડેલી નહિં, સુખાલય છોડી જં- ગલનો દેખાવ જેણે કદી જોએલો નહિં, મધુર ગાયન શિવાય સિંહ, વ્યાઘ્રાદિક પશુઓના ત્રાસજનક પોકાર જેણે કદી સાંભળેલા નહિં તથા પરમ પ્રિય પતિ સખ્યાદિ સ્નેહીમંડળથી કદી વિખૂટી નહિં રહેલી એવી ચંદ્ર- લેખા, આવા દુ:સહ સંકટમાં સપડાવાથી, ઝાડીથી ગીચ્ચ એવા ઘોર વનને વિષે, તાડપત્રની ઝુંપડીમાં, શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા સમક્ષ, મનમાં ને મનમાં મૂંઝાતી તથા રૂદન કરતી ખલ મર્દન કરવા બેઠી. આવી કમળનયની કોમલાંગીને માટે આ શું થોડું દુ:ખ છે? પ્રતિનિશ[૧] આ પ્રમાણેનું દુ:ખ એનાથી કેમ સહન થઈ શકે!! પણ કરે શું. આવાં દુ:સહ સંકટમાં આવી પડેલી ચંદ્રલેખા મનમાં ને મનમાં બ- ળવાથી દિનપર દિન કૃશ થતી ગઈ. શાલિવાહને પ્રિયા કમલાક્ષી ચંદ્રલેખાને શરીરે કૃશાતી જોઇ ઔષધાદિ ઘણા ઈલાજ કર્યા પણ કાંઈ ટિકી લાગતી નથી. તેમ ચંદ્રલેખાથી ધાસ્તિને માટે ગુપ્ત વાત પ્રગટ પણ થઇ શકતી નથી. એવી રીતના ફસાટમાં ફસેલી ચંદ્રલેખાનું નાગાર્જુન પ્રતિનિશ હરણુ કરી જતા, અને પોતાનું ખલ ઘૂંટવાનું કામ કરાવી પ્રાત:કાળને વિષે પાછી તેણીના શયનગૃહમાં મૂકી જતા હતા. એક સમયે રાજા શાલિવાહન અચાનક જાગૃત થવાથી કોમલાંગિ ચંદ્રલેખા ઉપર હાથ નાખવા ગયો તો પોતાની બાજુમાં તેને સુતેલી જોઇ નહિં. રાજા આ દેખાવ જોઈ ઘણો વિસ્મય થયો ને વિચાર કરવા લાગ્યો કે આટલી રાત્રે એ કયાં ગઈ હશે!! આમ તેમ જોયું પણ દષ્ટે નહિં પડવાથી ક્રોધના ઉભરા ઉભરાવવા માંડ્યાં, ને હાથ- માં નાગી તરવાર લઈ, કયારે મળે કે એ રાંડ વ્યભિચારણીનું ડોકું કાપી પશૂ પક્ષિને ભોગ આપું એમ ક્રોધાવેશમાં બડબડતો તથા હાથમાં આમ તેમ નાગી તરવાર ફેરવતો મહેલ મધ્યે શોધ કરવા લાગ્યો, પણ નિરપરાધી ચંદ્રલેખા તે સમયે મહેલમાં હોય તો મળેને!!! રાજા અતિક્રોધાવેશમાં આવી મહેલમાં ઉપર નીચે તેમજ આજુ બાજુના ખાંચાખૂંચા અને ઓ- રડાઓમાં શોધ કરવામાં ગુંથાયલોછે એટલામાં પ્રાત:કાળનો સમય થવાથી, પ્રપંચી નાગાર્જુન, ગુપ્ત રીતે ચંદ્રલેખાને શૈયામાં સુવાડી ત્યાંથી પલા-

૧ નિત્ય રાત્રીએ.

યન કરી ગયા. રાજા પાછો શયનગૃહમાં આવ્યો તો ચંદ્રલેખાને પાસા ભેર સુતેલી જોઈ બોલ્યો. હે દુષ્ટ વ્યભિચારણી! ત્હારૂં કાળું મ્હોં મને બતલાવ માં. આ તરવાર તારૂં રકત પીવાને ટમટમી રહી છે માટે આ ત્હારા અંતકાળને સમયે, વ્યભિચારણી સ્ત્રીને પ્રભુ પ્રીતિ તો કયાંથી હોય એમ છતાં પણ તને ચેતાવું છું કે જો વ્હાલી હોય તો ત્હારા ઈષ્ટદેવની સ્તુતિ કરી લે. ચંદ્રલેખા થરથર ધ્રુજતી ને કાંપતી બોલી, હે પ્રાણ નાથ! આ દુનિયામાં મ્હારા દેવ અને ઈષ્ટદેવમાં હું તમને ગણું છું. સ્ત્રીને પતિ જેવો પ્રત્યક્ષ દેવ બીજો કોઇ નથી અને તેથીજ તમારી આગળ હાથ જોડી સ્તુતિ કરી કહું છું કે હે પ્રાણનાથ! હું નિરપરાધી છું. મ્હારી જાત ઉપર લગાડેલાં વિશેષણમાંથી હું કેવળ મુક્ત છું. જે દુઃસહ સંકટમાં હું સપડાયલી છું તે મ્હારાથી કહી શકાય એમ નથી, માટે હે પ્રાણાધાર! જો આપણા સહકુટુંબ પરિવારનું પરસ્પર શૌખ્ય જોવું વ્હાલા હો તો એ વાત સાંભળવા વિષેની ઝેરી આતુરતાનો ઘૂંટડો પાછો ગળી મ્હારો અપરાધ ક્ષમા કરો. રાજા સકળ વિદ્યામાં પ્રવીણ હોવાથી, સ્ત્રીના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ નહિં રાખતાં, તેણીએ સજેલા વસ્ત્રાલંકાર, તથા મુખાર્વિંદનો દેખાવ અને મસ્તક ઉપરના કેશની સ્થિતિ વગેરેની પરિક્ષા કરવા ઉપરથી, એ વ્યભિચાર રહિતછે, એવી મનને ખાત્રી થવાથી, તરવાર હાથમાંથી મુકી દેઇ, ચન્દ્રલેખાને, તેણીના દુઃસહ સંકટમાં આવી પડ્યાનો પ્રકાર પૂછવા લાગ્યો. ત્યારે ચંદ્રલેખાએ જવાબ દીધો કે હે પ્રાણના પ્રાણ! કૃપા કરી હું અબળાના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી, એ વાત સાંભળવાની હઠ છોડી દ્યો. કારણ કે એ વાત કહેવાથી આપનો તેમજ આપણા સંતાનાદિ સહકુટુંબ અને રાજ્યનો નાશ થશે અને તે હત્યાનું મૂળ હું થઈશ, માટે કૃપા કરી મને માફ કરો. પણ જ્યારે હઠ છોડે ત્યારે રાજા શાના. શાલિવાહનની અતિ હઠ જોઇ, હવે કહ્યા વિના સિદ્ધિ નથી એમ ધારી ખેદયુક્ત ચંદ્રલેખા બોલી, હે પ્રિય સ્વામિનાથ! જે બનવા કાળ હોય તે બનો, પણ તમારી હઠ ભરેલી પણ આજ્ઞા, તેનું ઉલ્લંઘન નહિં કરવાથી હું કહું છું કે નાગાર્જુન નામે યોગી, પ્રતિનિશ અત્રે આવી, મને નિંદ્રાવસ્થામાં આકાશ માર્ગે, ખંભાત આગળ આવેલી સેઢી નદીને કાંઠે લઇ જઈ, શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા સામે બેસાડી, મ્હારા જા-

ણી લીધા મુજબ, કોટીવેધી રસ ઉત્પન્ન કરવાને પારાનું ખળ મર્દન કરાવે છે અને દિનકરોદય થતાં પહેલાં પાછા આકાશ માર્ગે મને અત્રે મેલી જાય છે. આ સાંભળી શાલિવાહન તો મહા ઊંડા વિચારસાગરમાં પડયો પણ ધૈર્યામૃત પાન કરી, ચંદ્રલેખા પ્રત્યે બોલ્યો કે હે પ્રિયે! તું ગભરાઇશ માં. મ્હારો વિચાર એમ છે કે નાગાર્જુનનો ક્રોધ સમાવવાને માટે આપણે આપણા બે પુત્રો સહિત તે સ્થળે જઇ સાષ્ટાંગ દંડવત કરી તેની સ્તુતિ કરવી. ચંદ્રલેખા બોલી, પ્રાણપતિ! આ ઉત્તમ પ્રકારનો વિચાર, દૈવકૃપાયે મનમાં ઉત્પન્ન થવાથી, મને શેર લોહી ચઢયું. જરૂર આજ આપણે એજ પ્રમાણે કરવું. એમ વાતો કરી સ્નાનાર્થે રાજા રાણી વિખુટાં પડ્યાં.

પછી સ્નાનાદિ નિત્ય ક્રિયામાંથી મુક્ત થઇ નાગાર્જુનની સેવામાં હાજર થવાને તેઓ જવાની તૈયારી કરતા હતા, એ સમયમાં ચાર મહા પંડિતો પોતપોતાનો લાખ લાખ શ્લોકનો એક એક ગ્રંથ બનાવી પોતપોતાની વિદ્વત્તા બતાવવાને શાલીવાહનના દરબારમાં આવી, પ્રત્યેક ગ્રંથની ખૂબીનું વર્ણન કરવા લાગ્યા પણ શાલિવાહને, જવાની ઉતાવળમાં હોવાથી, તેમજ ગ્રન્થ પણ દીર્ઘ કદના તેથી, તેનું યથેષ્ટ વર્ણન સાંભળવાને આ વખત અનુકૂળ ન હોવાથી પંડિતોને કહ્યું કે એક શ્લોકમાં એ પ્રત્યેક ગ્રંથનો અભિપ્રાય કહી જાઓ. તે ઉપરથી પંડિતો જે શ્લોક બોલ્યા (તે પૃ૦ ૨૮ ટી૦ જુ૦) તેનો ભાવાર્થ નિચે મુંજબ છેઃ—

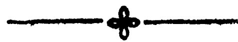
અર્થઃ—આત્રેય નામના પંડિત બોલ્યા કે મ્હારા વૈદકશાસ્ત્રનો સાર, અજીર્ણાશમાં ભોજન ન કરવું. એટલોજ છે. પછી કપિલ નામના બીજા પંડિતે કહ્યું કે મ્હારા સાંખ્ય શાસ્ત્રનો સાર માત્ર એટલોજ છે કે, પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી. વળતી બૃહસ્પતિ (ગુરૂ) બોલ્યા, કે મ્હારા નીતિશાસ્ત્રનો સાર, એકદમ કોઈનો વિશ્વાસ ન કરવો, એજ છે. પછી ચોથા પંડિત પાંચાલે (બાભ્રવ્ય) કહ્યું કે મ્હારા કામશાસ્ત્રનો સાર, કોમળમાં કોમળપણું સ્ત્રીઓને વિષે રહ્યું છે એટલોજ માત્ર છે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક ગ્રંથનો, ટૂંકમાં પણ સઘળો ભાવાર્થ દર્શાવતો સાર સાંભળી શાલિવાહને, પ્રસન્ન થઇ તેમની મન કામના ધાર્યા કરતાં અધિક પૂર્ણ કરી, (તથા પાછળથી એ ગ્રંથોનો જગ વિષે પ્રચાર પણ કર્યો) તેમને વિદાય કરીને, શાલિવાહન, પોતાના બે પુત્રો તથા અર્ધાગના

ચંદ્રલેખાને લઇ ચારે જણાં વાયુવેગી અશ્વો ઉપર સજ્જ થઈ સેઢી નદિને કાંઠે નાગાર્જુનની સેવામાં હાજર થવાને નગર છોડી માર્ગે પડ્યા. વિકટ પણ ચંદ્રલેખાને જાણીતે રસ્તે અશ્વ ફેંકવાથી તેઓ જોત જોતામાં સેઢી નદીને કાંઠે નાગાર્જુન યોગીના આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યાં. પછી ચારે જણાં, નાગાર્જુનને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી, જાણે નાગાર્જુનના કીધેલાં છળ ભર્યાં કૃત્યો વિષે ચંદ્રલેખાથી જાણ પડી એમ છતાં પણ, તે વિષેનો તેઓના મનમાં બિલકુલ કિનો કે ક્રોધ નથી, એવો દેખાવ દેખાડીને તેની વિનય પૂર્વક સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે હે મહારાજા તમારે શર્ણે આવેલા સેવકોના અપરાધ કૃપા કરી ક્ષમા કરો. નાગાર્જુન મહાબુદ્ધિશાળી તથા પૂગેલી માયા હોવાથી, તેઓના દેખાવ ઉપરથી, ચારે જણાનું સાથે આવવાનું કારણ તરત સમજી ગયા. રાજાએ પણ ટૂંક વખતમાં નાગાર્જુન સાથે ધાઢી મિત્રાચારી કરીને પોતાના બે પુત્રોને યુદ્ધવિદ્યા શિખવા માટે તેની મરજીથી ગુરૂ સેવામાં રાખી, પોતે રાજા રાણી ત્યાંથી નાગાર્જુનને વંદન કરી વિદાય થયાં. નાગાર્જુનને પોતાનું કામ સિદ્ધ થઇ જવાથી, હવે વધુ ચંદ્રલેખાની ગરજ રહી નહિં. કોટીવેધી રસના તૈયાર થયલા બે કુપ્પાઓ, પેલા બે રાજ્યપુત્રોથી છૂપા રાખવાના હેતુએ રાત્રિને સમયે, કોઇ ગુહ્ય સ્થળને વિષે દાટવાને પોતે ચાલ્યા. પેલા બે રાજ્યપુત્રોને નાગાર્જુનની રાંધનારીથી નાગાર્જુનને મારી નાખવાની યુક્તિ માલમ પડવાથી તે પ્રમાણે સજ્જ થઇ રહેલા બેઉ રાજ્ય પુત્રો, ગુપ્ત રીતે નાગાર્જુનની પૂંઠે પૂંઠે ચાલ્યા. જેવા નાગાર્જુન રસ કુપ્પા સંતાડી પાછા ફર્યા કે તરતજ પેલા બે રાજપુત્રોએ, અંધારી રાત્રિનો લાભ લેઈ, પૂંઠેથી, નાગાર્જુનને દર્ભની ઝૂડિથી ઝૂડવા માંડ્યા. એટલે એતો, સિદ્ધ કરેલા કોટીવેધી રસનો ઉપભોગ નહિં કરતાં, આખરે મૃત્યુ પામી ગયા. નાગાર્જુનગુરૂને ગુરૂદક્ષણામાં સ્વર્ગવાસ આપી બેઉ રાજપુત્રો, પેલી સંતાડેલી કોટીવેધી રસની કુપ્પીઓ કાઢી લઇ સ્વદેશ તરફ ચાલતા થયા. પણ તેમનાથી કમનશીબે જઇ શકાયું નહિં. બનાવ એવો બન્યો કે કોટીવેધીરસનો ઉપભોગ કરવાને એ બેઉ રાજપુત્રો પણ પાત્ર નથી એમ તેના અધિષ્ઠાયક દેવતાએ જાણી, બેઉ રાજપુત્રોના જીવ દેહથી વિખૂટા કરી સિદ્ધ કરેલા રસના કુપ્પા લઈ ચાલતા થયા. આ કોટીવેધી રસ ઉત્પન્ન થવામાં પરિણામ એ નિપજ્યું કે, નાગાર્જુન

પાદલિપ્તાચાર્યની પ્રથમ ધારણા પ્રમાણે, કાંઇ ફાયદો ન કાઢતાં, મૃત્યુ પામ્યા અને પિતાનું શિક્ષણ ન માનતા, બેઉ રાજપુત્રો કિમીયાના છંદમાં પડવાથી, રાજ્ય ન ભોગવતાં મૃત્યુ પામી ગયા.

જે જગ્યાએ નાગાર્જુને કોટીવેધી રસ સિદ્ધ કરવાને પારાનું સ્થંભન કર્યું, તે જગ્યા આજ સ્થંભનપૂર (ખંભાત) ના નામથી ઓળખાય છે. એ ખંભાતમાં પૂર્વે કહેલી પ્રભાવિક શ્રીપાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમાનું સ્થાપન નવાંગિવૃત્તિ કરનાર શ્રી અભયદેવસૂરીએ કર્યુંછે. તે પ્રતિમા આજ સ્થંભણાપાર્શ્વનાથના નામથી ઓળખાય છે, અને તેનો ઇતિહાસ ડાકટર પી. પીટર્સન સાહેબના સને ૧૮૮૫—૮૬ ના રિપોર્ટને ૨૪૬ પાને બતલાવેલોછે.

શાલિવાહન સપ્તશતી.

એક સમયે વિદ્વાન પણ ગરીબ, ભિક્ષા માગી ગુજરાન ચલાવનાર એવા એક બ્રાહ્મણને, મૃત્યુના બીછાનામાં પડેલો જોઇ, અસાધ્ય રોગમાંથી મુક્ત થશે નહિં એવી મનમાં ખાત્રી થવાથી, તેની અર્ધાંગના બોલી, હે સ્વામિનાથ! આ ક્ષણભંગુર દુનિયાની મોહજાળમાંથી મનોવૃત્તિ ખેંચી લઇ, પ્રભૂ ભક્તિ માર્ગે જવા દ્યો. પોતાના સ્વામિને વધારે ગભરાટ થતો જોઇ, મહા રૂદન કરતી તેના મોઢા ઉપર મોઢું રાખીને બોલી હે પ્રાણનાથ! અજાણપણાથી કાંઇ પણ મ્હારાથી અપરાધ થયો હોય તેને માટે આપની ક્ષમા માગું છું. મનોભિલાષ દૂર કરવા માટે સ્વામી પ્રત્યે બોલતાં આ સ્ત્રીની જીભ અચકાય છે પણ કરે શું? બોલ્યા વિના બોર વેચાતાં નથી તેથી આખરે એ સુપાત્ર સ્ત્રી, રખેને તેના પૂછવાથી સ્વામિના મનમાં માઠું આવશે એવા વિચારની મનપર અસર થયેલી પ્રીક્ષા ચેહેરાથી, ગદગદિત કંઠે બોલી. આપણી સ્થિતિથી અંજાણ નથી એમ છતાં પણ મ્હારા નિર્વાહાર્થે જે કાંઇ કહેવું હોય તે હે પ્રાણાધાર! આ વખત કહો તો વધારે સારૂં. પેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણે જવાબ દીધો કે હે પ્રિયે! તને રોકડ આપવા

જેવું મ્હારી પાસે કાંઇ દ્રવ્ય નથી પરંતુ લે આ ચાર શ્લોક તને આપી જાઉ છું, તે પ્રત્યેકની કિંમત જે કોઇ એક કરોડ રૂપીઆ આપે તેને વેચાતા આપી, ત્હારો નિર્વાહ ચલાવજે. આ પ્રમાણે કહી ચાર શ્લોક આપી બ્રાહ્મણ તો સ્વર્ગવાસી થયો. પછી પેલી બ્રાહ્મણી પોતાના મૃત્યુ પામેલા ધણીની ઉત્તરક્રિયા વાસ્તે તેના આપેલા શ્લોક લઇ તરતની વિધવા હોવાથી રાત્રિને સમયે બજારમાં વેચવા ગઇ. મ્હોટી મ્હોટી પેઢીઓ ઉપર જઇ પેલા શ્લોક બતાવી તે પ્રત્યેકની કિંમત એક એક કરોડ રૂપીઆ કહી. આ સાંભળી લોકોએ અણઘટતાં વિશેષણ વાપરી હડેધુત કરી તેને કાઢી મેલી. આથી પેલી વિધવા નિરાશ થઇ એક ખૂણામાં ઉભી રહી રૂદન કરતી હતી. એવામાં નગર ચર્ચા જોવા માટે નિકળેલા શાલિવાહનનું તે સ્થળે આવવું થયું. આ વિધવા સ્ત્રીને તિરસ્કાર કરીને લોકોએ કાઢેલી તે તેણે જોએલું તે ઉપરથી શાલિવાહન તે સ્ત્રી પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યો કે હે બાઇ! તું કોણ છે અને શા વાસ્તે રૂદન કરે છે? તે ઉપરથી પેલી વિધવાએ પોતાનું વૃત્તાંત કહી ચારે શ્લોક રાજાને બતાવ્યા તે વાંચી જોયાથી તેની અદ્‌ભૂત ખુબી જોઈ તે સ્ત્રીને ચાર કરોડ મહોર આપી વિદાય કરી.

પછી બીજે દિવશે શાલિવાહને પ્રાતઃકાળમાં દંતધાવનાદિ કર્મ કરી રહ્યા બાદ મહા વિદ્વાનોની સભા મેળવી, ચાર ક્રોડ મહોરો આપી ખરીદ કીધેલા ચારે શ્લોક, તેમાં રજુ કીધા તેમાંના એક શ્લોકમાં મુક્તાહાર, બીજામાં વેણીદંડ, ત્રીજામાં ભુકતોદ્‌ગિર્ણ અને ચોથામાં તાળાહળનું વર્ણન કરેલું છે. તે પ્રત્યેક શ્લોકના અર્થ નિચે મુજબ છેઃ—

૧ લા શ્લોકનો અર્થ એવો થાય છે કે "પુષ્ટ, સજ્જડ ને શિખર સમ છે સ્તન જેના, એવી કોઈ સ્ત્રીનો મોતીનો હાર, તેને નિવાસ કરવાનું સ્થાન જે હૃદય તેને પામતો નથી એટલુંજ નહિં પણ તે હૃદય સ્થળ પ્રાપ્તિ થવાનો માર્ગ સરખો પણ ન મળવાથી, વિકટ જગ્યામાં ગભરાયલા બેબાકળા માણસની માફક ભૂરાંટો પડીને, યમુના નદિના, પર્વત સાથે અથડાતા પ્રવાહના ફીણના સમૂહની પેઠે આમ તેમ ભમે છે, એવું કોઈ કામાભિલાષી પુરૂષ વર્ણન કરે છે."

૨ જા શ્લોકમાં એવો અર્થ રહેલો છે કે "કાળો ને ચળકતો વેણિ-

દંડ[1], કોઇ દેવાંગના સ્ત્રીના સુરત[2] રૂપી મહા નિધાન[3]નું રક્ષણ કરવાને માટે, રત્નનિધિ[4] ઉપર ભમતા સર્પની પેઠે, તે સ્ત્રીના નિતંબના[5] ભાગ ઉપર, ભમતો શોભે છે."

૩ જા શ્લોકનો એવો અર્થ છે કે "હે પ્રિયસખિ ! સંભોગ કાળને વિષે અતિશે સુંદર સંતોષકારક જે જે સુખ ઉત્પન્ન થયેલાં ભોગવાય છે તે સર્વે વિરહ[6] દશામાં અતિશે દુઃખદાઈ થાય છે." એટલે જેમ સુંદર પદાર્થ, ભોજન કરતી વખતે તો હોંસે હોંસે ભોગવાય છે, પણ જ્યારે ઉલટીને રસ્તે, પેટમાં એક કણ સરખો ન રહેતાં, બિલકૂલ બ્હાર નિકળતી વખતે જેવી દશા પ્રાપ્ત થાય છે તેવી દશા વિરહી સ્ત્રીની થાય છે. અર્થાત—ભોગવેલાં સુખના સ્વાદ કરતાં સેંકડો ઘણાં તેજ સુખ, દુઃખરૂપ થઈ સંતાપે છે.

૪ થા શ્લોકનો અર્થ એવો લાગેછે કે "જાણે કોઈ [7]કૃશાંગિ સ્ત્રી, શંકાપાત્ર નિરૂત્સાહ[8] થતા પુરૂષને જોઇ, પોપટ પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરી કહેતી હોય કે "હે પોપટ ! ચાંચવતી હાલેલાં પાકાં આમ્રફળની પેઠે આ તૂટી પડશે એમ તું ન જાણીશ. પણ આતો કઠીણ ત્વચાવતી ઘણું વિંટાયલું પરિપક્વ શાલી[9] ક્ષેત્ર સમાન છે." અર્થાત્ પોપટને યથેષ્ટ ભોગવવા યોગ્યછે.

હવે કેટલાક પંડિતોનો એવો પણ મત છે કે શાલિવાહને, ઉપલા ચાર શ્લોક સુધાં નવ કરોડ રૂપીઆ આપી બીજા ચાર શ્લોક ખરીદેલા જેનો ભાવાર્થ નિચે મુજબછેઃ-

૧ લા શ્લોકનો ભાવાર્થઃ—"હે શિષ્ય ! કદળી સ્થંભ સદૃસ[10], શાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણ યુકત સત્પુરૂષો કે જેઓ સાહ્માને મનગમતું

---

૧. વેણિદંડ=કેશપાશ=લાંબા છૂટા ગુંથેલાવાળ (અંબોડો નહી વળેલો પણ ચીના લોકની માફક ગુંથેલા પગ સુધી લટકતા રહેલા તે.) ૨. સુરત=સંભોગ. ૩ નિધાન=ભંડાર. ૪ રત્નનિધિ=આ ઠેકાણે દાટેલા દ્રવ્યનો ભંડાર. ૫ નિતંબ=કેડની પાછળનો નીચેનો ઉપસેલો ભાગ. ૬. વિરહ=સ્ત્રિ પુરૂષનો વિયોગ. ૭ કૃષાંગિ=પાતળાં શરીરવાળી સ્ત્રી. ૮. નિરૂત્સાહ=ઉમંગ રહિત=જેનો ઉમંગ મટી ગયોછે એવો. ૯. શાલી=એક જાતની ડાંગેર. ૧૦ તુલ્ય.

ફળ આપવામાં, કોઈ વખતે પોતાના અમૂલ્ય દેહવટિકનો નાશ થશે એવું પણ વિચારતા નથી, તેવા સત્પુરૂષોની આગળ અતડા રહેલા મનુષ્યે પોતાનો હઠાત્કાર મુકી દઈ, તેમની અવગણના ન થાય એવી રીતે વર્ત્તવું એ યોગ્ય છે."

૨ જા શ્લોકનો અર્થઃ—"ગુરૂજનોમાં[1] એવો સ્વભાવ છે કે, જેમ વિંધ્યાચળ પર્વત, સરસ તથા શુષ્ક બેઉ વૃક્ષોમાં તફાવત ન ગણતાં તેમને નિરંતર ધારણ કરે છે તેમ પોતાને આશ્રિત થયેલા નિર્ગુણપુરૂષોનો પણ તેઓ ત્યાગ કરતા નથી."

૩ જા શ્લોકનો એવો ભાવાર્થ છે કે "પ્રથમથીજ કોઇ પ્રકારે કોઇ પુરૂષ તેમજ સ્ત્રીના મનમાં એવું ઠશી જાય છે કે મ્હારા સ્નેહનો આધારભૂત એટલે પ્રીતિને નિવાસ કરવાનું સ્થળ (પુરૂષના મનમાં) આ સ્ત્રી, તેમજ (સ્ત્રીના મનમાં) આ પુરૂષ છે. એવું વિચારી ખરા સ્નેહરૂપી ખીલાથી જોડાયલાં સ્ત્રી પુરૂષ, જો કે બીજાં અધિક રૂપાદિ ગૂણોથી ભરેલાંને જોઇને પણ તેનું અવલંબન ન કરતાં, ઘર મધ્યેના આડા ઉભા પરસ્પર જોડાયલા ભારોઠીઆની પેઠે, મરતાં સુધી કદી જુદાં પડતાં નથી."

૪ થા શ્લોકનો ભાવાર્થઃ—સકળ સ્ત્રી પુરૂષોને આનંદ ઉપજાવનાર એવો જે શુક્રનો[2] પરિમળ[3] છે, તે શું નવા ને રસ સહિત ચંદનવૃક્ષનો હોય ? નહીંજ.

એજ પ્રમાણે કદળી તરૂ, વિંધ્યગિરિ, સ્નેહાધાર ને ચોથો ચંદનદ્રુમ એવા અર્થના શ્લોક પણ શાલિવાહને નવ કરોડ મહોરોથી વેચાતા લઇ, જગ વિષે પ્રસિદ્ધ એવો શાલિવાહન સપ્તશતિ નામનો ગ્રંથ પ્રગટ કર્યોછે. એ વેચાથી લીધેલા શ્લોકો (ગાથા)માંના કેટલાક શ્લોક આજ પણ એ ગ્રંથમાં જોવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે શાલિવાહન નામના રાજાનો પ્રબંધ પુરો થયો.

---

૧ માત પિતા વગેરે શિક્ષકો. ૨ વીર્ય. ૩ સુગંધ, સંભોગ. અર્થાત્ સંભોગ કાળને વિષે ઉપજતા આનંદ રૂપ સુગંધથી જેવું માણસનું મન પ્રફુલિત થાય છે તેવું ચંદન વૃક્ષના સુગંધથી થતું નથી.

वनराजादि प्रबन्धो

વનરાજાદિ પ્રબન્ધો કહેવાને ઉપક્રમમાં* શીલવૃત્ત સંરક્ષણ વિષેનું વૃત્તાંત નીચે મુજબછે:—

પૂર્વે જેમાં છત્રીશ લાખ ગામ આવેલાં એવા કન્યકુબ્જ દેશમાં કલ્યાણકટક નામની રાજધાનીમાં ભૂદેવ (ભૂય, ભૂવડ અથવા ભૂયડ કરીને પણ કહેતા હતા એ) નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક સમયે પ્રાતઃકાળમાં રાજપાટિકાર્યે‡ ચાલતાં ચાલતાં એક હવેલીના ગોખમાં બેઠેલી કોઇ અતિ રૂપવાન સ્ત્રીને જોઇ રાજાનું મન સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયું. આ દુષ્ટ મનોવૃત્તિમાંથી મુકત થવાને ઘણુંએ બળાત્કારે પોતાના મનને રોકી રાખતાં પણ તેની લગામ હાથમાં નહીં રહેવાથી આખરે તે ચિત્તહર સ્ત્રીનું હરણ કરવાનો નિશ્ચય કરી, સાથે રાખેલા પોતાને પાણી પાનાર પુરૂષને એવો સખત હુકમ કર્યો, કે સૂજે તે પ્રકારે પેલી મનહર કમલાક્ષિને અમૂક મહેલ મધ્યે શીઘ્ર લાવ. આ પ્રમાણેનો હુકમ કરી ચિત્તભંગ થયેલો રાજા પાછો ફરી પોતાના મહેલમાં ગયો.

હવે બનાવ એવો બન્યો કે જે સ્ત્રી હરણ કરી લાવવાને રાજાએ પેલા પાણી પાનારને હુકમ કર્યો તે તેની પોતાની સ્ત્રી હોવાથી તે બાપડો તો ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો, કે હવે કરવું કેમ! પણ કરે શું? "ગમે તેમ થાવ, પણ રાજાનો હુકમ લોપવો નહિં" એવા વિચારમાં ગરકાવ એવા ચ્હેરા સહિત પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરી રાજાની નીચ બુદ્ધિ વિષે અર્ધાંગના આગળ વાત કહી. વાતની મતલબ તે સ્ત્રિ સહજમાં પામી અને કહ્યું કે હે પ્રાણનાથ! અદ્યાપિ સુધી સાચવી રાખેલા શીલવ્રતનો હું ભંગ થવા નહીં દઈશ, માટે એ વિષેની મન ચિંતા દૂર કરી, રાજા કોપાયમાન ન થાય માટે તે સ્થળને વિષે હમણાં તો ચાલો. પછી મુકરર કરેલા મેહેલમાં પોતાની સ્ત્રીને લેઇ જઇ ત્યાં મુકી તે પુરૂષ પોતાના રાજાને એ વિષેની ખબર કરવાને ગયો. રાજા પણ ઘણોજ કામાન્ધ થવાથી તત્કાળ તે

---

*જ્ઞાન પૂર્વક આરંભ. ‡સવાર સાંજ રાજાનું ફરવા નીકળવું તે.

મેહેલમાં આવી પહોંચી, કાંઈ પણ હાસ્ય વિનોદ કર્યા વગર, "હે પ્રિયે!" એમ કહી એકદમ તે સ્ત્રીને પોતાની બાથમાં લીધી. પણ પેલી સ્ત્રી પતિવ્રતા હોવાને લીધે પોતાનું અંગ સંકોચતી રાજા પ્રત્યે બોલી, હે રાજન! તમો ધર્મિષ્ટ તથા સર્વદેવતારૂપ થઈ, તમારે મ્હારા જેવી નીચ દાસીમાં આવો ખોટો અભિલાષ રાખવો ઘટતો નથી. તે સ્ત્રીના વચનરૂપી અમૃતથીજ રાજાનો કામાગ્નિ જરા શાંત પડયો. એટલે તે બોલ્યો, હે સ્ત્રી! તું જાતે કોણછે? તેણે પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું, હે પિતા તુલ્ય રાજન! હું તમારી દાસી છું. એટલુંજ નહિ પણ દાસાનુદાસી છું. ત્યારે રાજાએ કહ્યું, ત્હારાં ભેદ ભરયાં વચનથી સંપૂર્ણ રીતે મ્હારી શંકા દૂર થતી નથી માટે જે ખરી વાત હોય તે સત્વર કહી દે. સ્ત્રીએ ઉત્તર વાળ્યો, હે મ્હારાજ! વિશેષ તો શું કહું, પણ આપને પાણી પાનારની હું પતિવ્રતા સ્ત્રી છું.

આ પ્રમાણે એ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી અંતરમાં અત્યંત ચમત્કાર પામતા રાજાનો સર્વકામ શાંત પડી ગયો. એટલુંજ નહિ, પણ શરમિંદો પડી, દિંગમૂઢ જેવો બની ગયો ને પેલી સ્ત્રીને પોતાની પુત્રી સમાન ગણીને જવાની આજ્ઞા આપી, પોતે પણ મ્હા પશ્ચાતાપ કરતો રાજ મંદીર તરફ પાછો ચાલ્યો. ગુન્હેગારને શિક્ષા થવીજ જોઇએ, એમ ધારી પોતાથી થયેલા અપરાધને માટે, પોતાના મનમાં ન્યાય કર્યો જે "કામભાવથી તે સ્ત્રીના શરીરને સ્પર્સ કરેલા મહારા બેઉ હાથ મહા પાતકી છે," એમ વિચારી, તેનો નિગ્રહ કરવાની ઈચ્છાએ, મધ્ય રાત્રે ઉઠીને, પોહોરેદારને સખત હુકમ આપ્યો કે આ ગવાક્ષની+ બહાર નિકળતા માણસના હાથને તત્કાળ છેદી નાંખવા. એમ કહી પછી કોઇ ન જાણે એવી રીતે, તેજ ગવાક્ષમાં રાજાએ પોતાના બેઉ હાથ લાંબા કરી, બહારથી પેલા પોહોરેદાર પાસે છેદાવી નંખાવ્યા.

હવે રાજાના બેઉ હાથ મધ્ય રાત્રે પેહેરેદારે કાપી નાખ્યાની ખબર પ્રાતઃકાળમા પ્રધાનોને થતાં તુરત ત્યાં દોડી આવી તેને શિક્ષા કરવા હુકમ કર્યો, પરંતુ રાજાએ શિક્ષા કરવાનો નિષેધ કર્યો. એ રાજા શિવભક્ત હોવાથી માળવામાં કુડગેશ્વર મ્હાકાળ મ્હાદેવના મંદિરમાં જઈ, તે દેવનું અતિશે આરાધન કરવા બેઠો. તે મ્હાદેવની પ્રસન્નતાથી

+ગવાક્ષ=ગોખ.

રાજાના બેઉ હાથ પાછા પ્રથમ હતા, તેવાજ થયા; પણ મ્હાદેવના આ-પેલા આ હાથ વતે હવે સંસાર સંબંધી કામ નહિં કરવું એમ ધારી રાજાએ સઘળો માળવા દેશ તથા પોતાનું સઘળું અન્ત:પૂર તે દેવને અર્પણ કરી, તેમની રક્ષા કરવાને માટે, પરમાર રાજાના પુત્રોને સઘળો અધિકાર સોંપી, પોતે તાપસી દિક્ષાનો અંગીકાર કરી એટલે તપસ્વી થઈ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. આ પ્રમાણે શીળવ્રત સંરક્ષણ વિષેનું જેવું સંક્ષેપમાં રસ ભર્યું વૃત્તાંત વાંચનારના જાણવામાં આવ્યું તેવુંજ સંક્ષેપમાં શીલવ્રતધારીના (શીલાંગ સૂરિના) પ્રભાવથી વનરાજનું શૌર્ય ભર્યું વૃત્તાંત નીચે મુજબછે:--

હવે તેજ કન્યકુબ્જના એક દેશ રૂપ ગૂજરાતની ભૂમિમાં, વઢિયાર નામના દેશમાં, પંચાસર નામે ગામમાં, ચાવડાવંશના બીજ રૂપ બાળકને, વણ એટલે બાણ નામે વૃક્ષની ડાળીએ ઝોળી બાંધી તેમાં સુવાડી, તેની માતા (જયશેખર રાજાની નાશી ગયેલી રાણી નામે રૂપસુંદરી) ઈંધણાં ખોળતી હતી, એટલે, ઝાડના સૂકાં સૂકાં ડાળાં ભાંગી એકઠાં કરી ભારો કરતી હતી, તે સમયે જૈનના મ્હોટા આચાર્ય નામે શીલગુણસુરી, કોઇ પ્રસંગથી તે જગ્યાએ આવી ચડ્યા. પાછલો પોહોર થઇ ગયો છે તોપણ, બાળકનું તડકાથી રક્ષણ કરનાર, તે વૃક્ષની થંભેલી છાયા જોઈને, શીલગુણસુરીએ વિચાર કર્યો કે આ વૃક્ષની છાયા થંભી રહીછે તેનું કારણ એજ છે કે, ઝોળીકામાં રહેલા આ કોઈ પુણ્યશાળી બાળકનો પ્રતાપ છે. એવો મનમાં નિશ્ચય થવાથી, આ બાળક આગળ જતાં જિન સાસનનો (જૈન માર્ગનો) મ્હોટો પ્રભાવિક પુરૂષ થશે એવી આશાએ તે બાળકની માતાનું દુ:ખ શાંત કરી આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરી તેની પાસેથી તેબાળકને પોતાના સ્વાધીનમાં લઇ અપાશરામાં આણ્યો. પછી તે આ ચાર્યની શિષ્યાઓમાં મ્હોટી વીરમતી નામની આરજાએ પરિપાલન કરેલો, ને ગુરૂએ જેનું નામ વનરાજ સ્થાપન કર્યું છે એવો તે બાળક વૃદ્ધિ પામતો આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે, તેને દેવ પૂજાનો વિનાશ કરનારા ઉંદરોની રક્ષા કરવાના અધિકારનું કામ સોંપ્યું. પણ આ બાળકે તો જૈન ધર્મથી ઉલટું કામ કરવા માંડયું. પેલા ઉંદરો ઉપર લોષ્ટ (ગલોલ) ફેંકી તેનો પ્રાણઘાત કરવા માંડયો; તે જોઇ ગુરૂએ તે કામ નિષેધ કર્યું તોપણ પેલા બાળકે તો એવો ઉત્તર વાળ્યો કે ગુરૂ મ્હારાજ! ચોથા ઉ-

પાયથીજ (એટલે દંડથીજ)એ સાધ્યછે. બાળકનાં હિંમત ભર્યા લક્ષણ જોઈ, તથા એની જન્મકુંડળીમાં રાજ યોગ પડયોછે, માટે નિશ્ચે આગળ જતાં એ મ્હોટો રાજા થશે, એવી ખાત્રી થવાથી, તે આચાર્યે તે બાળક પાછો તેની માને અર્પણ કર્યો. પછી તે બાળકે સ્વજનેતા સહીત, કોઈ પલ્લિભૂમિમાં[1] પોતાના મામા (સુરપાળ) સાથે રહી, ચોર વૃત્તિથી સર્વ જગ્યાએ ધાડ પાડવાનું કામ ચાલુ કર્યું. એક દિવસ કાકર નામે ગામમાં, કોઈ વ્યાપારીના ઘરમાં ખાતર પાડી, તેમાં પેશી દ્રવ્ય ચોરતાં દધિપાત્રમાં વનરાજનો હાથ પડયો, કે તરતજ "ઓ–મને ખાધો તો," એ પ્રકારે ચમકી તે ચોરેલું સઘળું ધન ત્યાંજ રેહેવા દઇ ઘર બ્હાર નિકળી ગયો. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પેલા વ્યાપારીની બ્હેન શ્રીદેવી કંઇ કામસર દહીં લેવાને ગઇ, તો તે પાત્રમાં પડેલી હાથની રેખા ઉપરથી એવું ધાર્યું કે "આ કોઈ ભાગ્યવાન મ્હાપુરૂષ છે ને એ મ્હારા ભાઈ રૂપ છે, માટે તેને જોયા વગર મારે ભોજન ન લેવું" એવી પ્રતિજ્ઞા લઈ તેની શોધ કરાવતાં "એ વનરાજજ છે" એમ ખાત્રી થવાથી તેને રાત્રે ગુપ્ત રીતે પોતાના ઘરમાં બોલાવીને ભોજન કરાવ્યું તથા ખરચીપાણી પણ આપી ઘણો ઉપકાર કર્યો, ત્યારે વનરાજે કહ્યું કે ગુરૂના પ્રતાપે જો મને રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે તો, મ્હારા પટ્ટાભિષેક વખતે તને મ્હારી બ્હેન ગણીને તારેજ હાથે તિલક કરાવીશ. એવું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક વચન આપી ત્યાંથી ચાલતો થયો.

વળી એક દિવસ આવા પ્રકારની ચોરી કરવાના કામમાં ચોરોની સાથે પ્રવર્ત્તતા વનરાજે, કોઇ જંબા (એને ચાંપો પણ કહે છે) નામના વાણિયાને, કોઇ અરણ્ય પ્રદેશમાં રોકયો. તે વણિકે ત્રણ ચોરોને દેખી પોતાની પાસે રહેલાં પાંચ બાણમાંથી બે બાણ ભાંગી નાંખવા માંડયા, તે જોઇ પેલા ચોરોમાંથી વનરાજે પૂછયું કે તું આ બાણ શા સારૂ ભાંગી નાંખે છે? ત્યારે વણિકે જવાબ દીધો કે તમો ત્રણ ચોર છો, તે એક એકને એક એક બાણથી મારીશ, ત્યારે બે બાણ વધશે તે નીષ્ફળ જાણી ભાંગી નાંખ્યાં. આ પ્રકારનું તેનું બળ ગર્ભિત વચન સાંભળી, તેની પરિક્ષા કરવાના હેતુએ, કોઇ અમૂક વસ્તુ બતાવી, તેને એકજ બાણથી વિંધવાને કહ્યું. તે કામ તેણે અતિશે ચાલાકીથી કરેલું જોઈ તેઓ ઘણા

૧ વનમાં ભીલ લોકો ન્હાનાં ઝુંપડાં બાંધી વાસ કરે છે તે.

પ્રસન્ન થઈ તેને તેઓએ પોતાના ટોળામાં લીધો. તેની યુદ્ધ વિદ્યાથી ચમત્કાર પામેલા વનરાજે કહ્યું કે, મ્હારા પટ્ટાભિષેક સમયે ત્હને મ્હારો મ્હોટો પ્રધાન કરીશ; એમ કહી તેને વિદાય કર્યો.

હવે કન્યકુબ્જના રાજા ભૂવડે, ગુજરાત દેશ, પોતાની મહણિકા નામે કુંવરીના કંચુક[1] સંબંધમાં આપેલો, તે દેશની ખંડણી ઉઘરાવવાને રાખેલું પંચકુળે (જેમાં પાંચ મ્હોટા કુલવાન્ અધીકારીઓ રહેલા છે તે) વનરાજની હોંશીયારી જાણી, તે ખંડણી ઉઘરાવવાનું કામ વનરાજને (બરછીના અધીકાર સાથે) સોંપીને તે બીજા દેશ તરફ ચાલ્યું.

પછી તે પાંચ છ મહીને સોરઠ વગેરે દેશ તરફથી ખંડણી ઉઘરાવી પોતાના દેશ ભણી જવું હતું તેવામાં વનરાજે, તે લોકોને વિકટ માર્ગમાં ઘેરી મારી નાંખી, તેમની પાસે એક લાખ રૂપા નાણું અને જાતવંત ચાર હજાર તેજી ઘોડા હતા* તે સર્વે લુંટી લીધા, પણ કન્યકુબ્જના રાજાના ભયથી પોતે એક વર્ષ સુધી ગુપ્ત પણે (કાલુંભાર) વનમાં રહ્યો અને રફતે રફતે યુક્તીથી ધન અને બળ સંપાદન કરી કન્યકુબ્જના રાજ્યની સ્થિતિ ઉખેડી નાંખી. એવી રીતે ઘણી ફતેહ મેળવી પોતાના બાપનું ગયેલું રાજ્ય મેળવ્યું, તથા રાજ્યાભિષેકની વખતે નવું નગર વસાવવાની ઈચ્છાથી, શૂરવીર‡ ભૂમિની શોધ કરતાં કરતાં થાકી છેવટે તેઓ પીપલુડા તળાવની પાળ ઉપર આવી વિશ્રામ લેવા બેઠા. ત્યાં સાખડ નામે ભરવાડના પુત્ર અણહિલે તેઓને પૂછ્યું કે તમે શૂં શોધમાં ફરો છો? ત્યારે તે લોકોએ જવાબ દીધો કે નવું નગર વસાવવાને માટે શૂરવીર ભૂમિ ખોળીએ છઈએ. હમે ઘણી શોધ કરી પણ હજુ સુધી કાંઇ પત્તો લાગ્યો નથી. તું જંગલનો ભોમિયો છે માટે એ વિષે જો તને કંઇ ખબર હોય ને હમને કહે તો ત્હારો મ્હોટો આભાર માનીશું. ત્યારે અણહિલ બોલ્યો કે જો તે નગરનું નામ મ્હારે નામે રાખવાને કબુલ થાઓ

---

૧ કન્યાને પરણાવી પેહેરામણીમાં આપે છે તે.

* બીજી પ્રતોને મતે ૨૪ લાખ સોના મોહોર અને ૪૦૦ જાતવંત ઘોડા છે વળી બીજી પ્રતમાં ૧ લાખ કોરી જણાવેલી છે.

‡ ભૂમી જોવાને માટે, વનરાજે પોતાના વિશ્વાસુ માણસનો સમૂહ મોકલ્યો. તે લોક શૂરવીર

તો હું તમને તેવી જગ્યા બતાવું. આ પ્રમાણેનો કરાર તેઓ કબુલ થવા ઉપરથી અણહિલે, તે લોકોને જાલી વૃક્ષની સમીપે સસલાએ કુત્રાને ત્રાસ પમાડીને જેટલે દૂર સુધી હકાવેલો તેટલીજ માત્ર સર્વોત્તમ શૂરવીર ભૂમિ બતાવી. તે ઉપરથી એ સ્થળ ઉપર અણહિલપૂર નામનું નગર વસાવી, વિક્રમ સંવત ૮૦૨ ના વર્ષમાં વૈશાખ સુદ ૨ ને વાર સોમે, જાલી વૃક્ષના મૂળ ઉપર બંધાવેલા ધવળગૃહમાં[૧], રાજ્યાભિષેકના મુહૂર્ત વખતે, કાકર ગામની રેહેનાર શ્રીદેવીને બોલાવી, વનરાજે વચન આપ્યા પ્રમાણે તેને હાથે તિલક કરાવ્યું. આ રાજ્યાભિષેક વખતે વનરાજની ઉમ્મર આશરે ૫૦ વર્ષની હતી. પછી વનરાજે અરણ્ય પ્રદેશમાં મળેલા જંબા નામના વણિકને પોતાનો પ્રધાન કરી સ્થાપ્યો. ત્યાર બાદ પંચાસર ગામથી શીલગુણ સુરીને ભક્તિ સહિત બહુ માનથી મેહેલ મધ્યે લાવી પોતાના સિંહાસન ઉપર બેસાડી, પોતે કૃતજ્ઞ શિરોમણી છે માટે, સઘળું રાજ્ય તેમને અર્પણ કરવા માંડયું. પણ આચાર્ય પોતે નિસ્પૃહ હોવાથી તેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો નહીં. પછી વનરાજે, તે આચાર્યના પ્રત્યુપકાર બુદ્ધિમય થયેલા આદેશથી, શ્રી પાર્શ્વનાથજી મ્હારાજની પ્રતિમાએ સુશોભિત, પંચાસર નામનું ચૈત્ય[૨] કરાવી તેમાં પોતાની (વનરાજની) આરાધક[૩] મૂર્તિ કરાવી તેનું પણ સ્થાપન કર્યું. તેમજ વળી વનરાજે ધવળગૃહના પ્રાંત ભાગમાં કંઠેશ્વરી (કંટેશ્વરી) દેવતાનો પ્રાસાદ પણ કરાવ્યો છે.

ગૂજરાતમાં પેહેલો મ્હોટો રાજા ગુર્જર જાતમાં વનરાજ થયો એ રાજ્ય જૈનાચાર્યોએ મંત્ર બળથી સ્થાપન કરેલું તેથી સ્વાભાવિક રીતે જૈન મતને નહીં માનનારા લોકો આ રાજ્યની વીશેષ કારકીરદી જણાવતા નથી. એ મતલબનો સંસ્કૃતમાં શ્લોક પૃ૦ ૩૫. જુઓ

વનરાજે પોતાનું (૧૦૯) એકસો નવ વર્ષ (૨) બે માસ અને (૨૧) એકવીશ દિવસનું આયુષ્ય ભોગવ્યું તેમાં (૫૯) ઓગણસાઠ વર્ષ (૨) બે માસ ને (૨૧) એકવીશ દિવસ રાજય કરી પોતે સંવત ૮૬૨ ના વર્ષમાં સ્વર્ગવાસી થયો.

---

૧. ધવળ, મ્હોટા; ગૃહ=મેહેલ. ૨. મંદીર. ૩. ભક્તિ કરતી; જાણે પોતે શ્રી પાર્શ્વનાથજી મ્હારાજની ભક્તિ કરતો તેની સામે ઉભો હોય એવી ઢબની; મૂર્તિ=પોતાની પ્રતિમાં, કરાવી.

પછી વનરાજનો પુત્ર યોગરાજ સંવત ૮૬૨ના વર્ષમાં અષાડ સુદ ૩ ને વાર ગુરૂએ, અશ્વિની નક્ષત્ર ને સિંહલગ્નમાં ગાદીએ બેઠો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. એક દિવસ તે ત્રણ પુત્રોમાંથી ક્ષેમરાજ નામના કુમારે રાજાને કહ્યું કે દેશાન્તરીય બીજા રાજાના વ્હાણો, સમુદ્રમાં પવનનું તોફાન લાગવાથી વિખરાઇ ગયલાં, બીજા સમૂદ્ર તટથી, શ્રી સોમેશ્વર પત્તન (પ્રભાસ પાટણ)માં આવ્યાં છે, અને તે વ્હાણો તેજશ્વી ૧૦૦૦ ઘોડા તથા ૧૫૦ હાથ્થી વગેરે બીજી કરોડો વસ્તુથી ભરેલાં છે; તે સર્વે આપણા દેશ ઉપર થઇ પોતાના દેશ ભણી જશે. માટે જો સરકારની આજ્ઞા હોય તો તેને પકડી લૂંટી લાવીએ. એ પ્રકારનું પોતાના કુમારનું વચન સાંભળી રાજાએ તેનો નિષેધ કર્યો; ત્યારે ત્રણે કુમારે પિતાથી છાના એકઠા થઇ વિચાર કર્યો કે મ્હારાજા ઘણા વૃદ્ધ થયા છે તેથી તેમની બુદ્ધિ પણ વિકળ[૧] થઇ છે; માટે તેમની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચાલવામાં લાભ શો એવા પ્રકારના વિચાર કરી ત્રણે ભાઈઓ એક મત થયા કે એ કામ આપણે ગુપ્તપણે કરવું. એમ ઠરાવ કરી તેઓએ પોતાના દેશ પ્રાંત ભૂમિમાં ગુપ્ત સૈન્ય સજ્જ કરી, કોઇ ન જાણે એવી ચૌર વૃત્તિએ, આવતાં વ્હાણો ઉપર હુમલો કરી, તેમાંની સર્વ માલ મતા છીનાવી લાવી, પોતાના બાપની આગળ રજુ કરી. તે જોતાંજ રાજાને સ્વાંતઃકર્ણમાં કોપ ઘણો ઉત્પન્ન થયો, પણ તે વખતે ગમ ખાઇ, મૌનવૃત્ત ધારણ કરી, તેમને કાંઈ પણ સારૂં નરસું વચન કહ્યું નહિં. ક્ષેમરાજને પોતાનાં કરેલાં કૃત્યો વિષે પિતા તરફથી કાંઇ પણ ખુલાસો ન મળવાથી, તેણે પોતાના પીતાને "મૌન વૃત્ત ધારણ કરી બેસવાનું" કારણ પૂછ્યું; ત્યારે રાજાએ ખુલાસો કર્યો કે જો આ તમારૂં કરેલું કૃત્ય સારૂં કહું તો પારકા ધનની ચોરી રૂપ પાતકનો હું વિભાગી થાઉ, અને જો નરસું કહું તો મ્હારા ઉપર તમો સર્વેની અરૂચી થાય, માટે આ વખતે મૌન રાખવું એજ મારે શ્રેય છે; પણ પ્રથમ મેં જે ના કહી તેનું કારણ જો તમે જાણવાને ઇચ્છતા હો તો તેનો ઉત્તર સાંભળોઃ—

અન્ય દેશના રાજાઓ એકઠા મળી એક બીજાના રાજ્યની પ્રસંશા કરતી વખતે આપણા રાજ્ય વિષે એમ બોલતા હતા કે, ગુજરાતમાં રાજ્ય કરનાર રાજા તો ચોર વૃત્તિના છે માટે તેઓ આપણી પંક્તિમાં ન

૧ ગાંડી.

ગણાય; વગેરે એવાજ પ્રકારની ટીકા કરી તેઓ ઉપહાસ્ય કરતા હતા. એ વાત આપણી તરફના મનુષ્યોએ પત્ર વ્યવહારે આપણને જણાવ્યાથી, મનમાં ખેદ પામી પૂર્વજોની કલંકવાળી રૂઢી મુજબ ન વર્તવાથી હાલમાં આપણા વૃદ્ધોને લાગેલું તે કલંક સર્વ લોકના હૃદયમાંથી નિસરી ગયું અને સઘળા રાજાઓની પંક્તિમાં આપણે પણ ગણાવવા લાગ્યા, પણ થોડા ધનનો લોભ કરનાર તમોએ, પૂર્વજનું ગયલું કલંક આજ પાછું તાજું કર્યું; એટલું કહી રાજાએ પોતાની આયુદ્ધશાળામાંથી ધનુષ્ય મંગાવી કહ્યું કે તમો ત્રણમાંથી જે અધિક બળવાન હોય તે આ ધનુષની પણછ ચઢાવો. એવું રાજાનું વચન સાંભળી તે ત્રણે ભાઈઓએ પોત પોતાનું સામર્થ્ય વાપરી જોયું, પણ કોઈથી તે ધનુષની પણછ ચઢાવાઇ નહિં; ત્યારે રાજાએ પોતે તે ધનુષ્ય ઉચકી લઇ, એક ક્ષણ માત્રમાં તેની પણછ ચઢાવી, એક શ્લોક કહ્યો. (પૃ૦ ૩૭ જુ૦) તેનો અર્થ:--

" રાજાની આજ્ઞાનો લોપ કરવો, સેવક લોકોની આજીવિકાનો છેદ "
" કરવો તથા સ્ત્રીઓને જૂદી શૈયામાં (પોતાથી દૂર) સૂવાડવી એ "
" ત્રણે (રાજા, સેવક અને સ્ત્રી) નો શસ્ત્ર વિનાનો વધ કર્યો "
" કહેવાય. " એ પ્રકારનો નીતિશાસ્ત્રનો ઉપદેશ છે; માટે શસ્ત્ર વિના મારો વધ કરનાર તમોછો તેથી હવે તમને હું શિક્ષણ પણ શું કરૂં? માટે મારે હવે જીવતાં, પણ મુવેલા જેવા થઇ રહેવું, તેના કરતાં મરવું એ વધારે સારૂં છે. એમ કહી રાજાએ મૌન ગ્રહણ કર્યું અને પ્રાયોપવેશનવૃત્ત[1] ધારણ કરી, ચિતા પ્રવેશ કરી પોતાની ૧૨૦ વર્ષની વૃદ્ધ ઉમરે દેહ ત્યાગ કર્યો.

કોઇકના મત ઉપરથી માલમ પડે છે કે એ રાજાએ પોતાની ઈષ્ટ દેવિ ભટારિકા યોગિનિશ્વરીનો પ્રાસાદ પોતાના રાજ્યમાં કરાવ્યો છે.

એ રાજા ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એના પછી એનો પુત્ર ક્ષેમરાજ સંવત ૮૯૭ માં ગાદીએ બેઠો. એણે ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એના પછી એનો પુત્ર ભૂયડ સંવત ૯૨૨ માં ગાદીએ બેઠો ને ૨૯ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એણે શ્રીપત્તનમાં ભૂયડેશ્વર નામના મહાદેવનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો છે.

---

1 અન્નજળનો ત્યાગ કરવો તે.

એના પછી એનો પુત્ર ત્રૈરિસિંહ સંવત ૯૫૧ માં ગાદીએ બેઠો તે ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

તે પછી એનો પુત્ર રત્નાદિત્ય સંવત ૯૭૬ માં ગાદીએ બેઠો તે ૧૫ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

એના પછી એનો પુત્ર સામતસિંહ (ભૂયડદેવ) સંવત ૯૯૧ માં ગાદીએ બેઠો તે ૭ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

એ પ્રકારે ચાવડા વંશમાં ૭ રાજા થઈ, એ વંશની સમાપ્તિ સંવત ૯૯૮ માં થઇ.

હવે પૂર્વે કહેલા ભુયડરાજાના વંશના (ભુવનાદીત્યના) રાજ, બીજ અને દંડક નામના ત્રણ સગા ભાઈઓ સોમેશ્વરની યાત્રા કરી પાછા વળતાં અણહિલપાટણમાં આવી પ્હોંચ્યા. ત્યાં ઘોડો ફેરવવા નિકળેલા રાજા સામતસિંહને જોયો. એ રાજાયે અજ્ઞાતપણે ઘોડાને ચાબખ મારી તે જોઈ પેલા ત્રણ ભાઇમાંથીએક જણ હં–હં કરતો માથું હલાવી પીડા પામતો બોલ્યો, તેના સાદથી ચમકીને રાજાએ પોતાના અશ્વને ઉભો રાખી તેને "હં હં" એમ કરવાનું કારણ પૂછયું; ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે અતિશેં વખાણ કરવા તેમજ ન્યૂન્છન[૧] લેવા યોગ્ય તમારા અશ્વની ગતિ છતાં, તે તમો ન સમજવાથી તમે ઘોડાને ચાબુક મારી તે જોઈ, જાણે તે ચાબુક મારી પીઠ ઉપર પડી હોય ને મને કમકમાટો છુટયો હોય, ને તેનાથી મારૂં મર્મ સ્થળ ભેદાયું હોય, એવી રીતની પીડાકારી લાગણી લાગવાથી હું "હં -હં" કરીને બોલ્યો. એવું તેનું વચન સાંભળી ચમત્કાર પામી તે રાજાએ પોતાનો અશ્વ તેને આપીને કહ્યું કે જોઉ વારૂ, તું કેવી રીતે અશ્વ ફેરવે છે તે મને બતાવ. ઘોડો જેવો તેજસ્વી છે તેમજ તેનો અસ્વાર પણ તેવોજ મળવાથી, તેને જોનારા માણસો, ઘોડાની ચાલમાં તેમજ તેને ફેરવવામાં તેના ઉપર સ્વાર થયલા માણસની છટા જોઇ ન્યૂન્છન લેતા હતા. રાજાએ પણ તે જોઈ વિચાર કર્યો કે નિઃશંક આ કોઈ ઉત્તમ કુળનો પુરૂષ છે; એમ ધારી લીલાદેવી નામની પોતાની બ્હેનને તેની સાથે પરણાવી. પછી કાળાન્તરે તે ગર્ભવંતી તો થઇ પણ તેથી તે મ્હા કષ્ટ પામવા લાગી. તેમાં પરિણામે તેનું મરણ સમીપ આવ્યું જોઈ પ્રધાન લોકોએ વિચાર કર્યો

૧ ઓવારણા.

કે લીલાદેવી મરશે તેની સાથે તેનો ગર્ભ પણ મરણ પામશે. એવો સર્વેને નિશ્ચય થવાથી તેનું પેટ ચીરી છોકરાને બ્હાર કાઢી લીધો. એ છોકરો મૂળ નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થવાથી તેનું નામ મૂળરાજ પાડ્યું. બાળ સૂર્યની[1] પેઠે તેજસ્વિ ને પરાક્રમી થવાથી સર્વ પ્રજાને તે ઘણો પ્રિયંકર થયો. યુવાવસ્થામાં આવ્યા પછી રાજ્ય કરતા પોતાના મામાનું રાજ્ય, એણે પોતાના પરાક્રમથી ઘણું વધારી આપ્યું. એથી એનો મામો ઘણો મદોન્મત થયો. પછી તો એ એવું કરવા લાગ્યો કે કોઇ કોઇ વખત મૂળરાજને રાજ્યાભિષેક કરી પોતાની રાજ્ય ગાદીએ બેસાડે, ને વળી મદ ચઢે ત્યારે ગાદી ઉપરથી તેને પાછો ઉઠાડી પણ મૂકે. આ પ્રકારનો બનાવ બનવા માંડયો તે દિવસથી આરંભીને ચાવડા વંશના રાજાઓનું દાન ઉપહાસ કરવા યોગ્ય થયું. મૂળરાજને ગાદીએ બેસાડે ને પાછો ઉઠાડે એમ ઘણી વખત થવાથી તે ક્રોધયુક્ત થઇ, પોતાના મામાનો પ્રાણ કાઢવા વિષેનો તેના મગજમાં ફાંટો આવ્યો. એક દિવસ મૂળરાજને પાછો રાજ્યાભિષેક કરી તેના મામાએ પોતાની ગાદી ઉપર બેસાડયો છે તે સમયમાં, મામાને પડેલી આદત સમજી, પોતાનો પરિવાર સજ્જ કરી, મામાને સ્વર્ગપૂરી દેખાડવામાં તૈયાર થઇ રહ્યા હતો તેજ વખતમાં, બનવા કાળ સર્જિત છે માટે વિકળ મામાએ મૂળરાજનું પુનઃ ઉત્થાપન કરવા માંડયું તે સમયે મૂળરાજ, તેનેજ સ્વર્ગવાસ કરાવી સંવત ૯૯૮ માં પોતાની ૨૧ વર્ષની ઉમરે ખરો સ્વતંત્ર રાજા થઇ બેઠો.

એક સમે સપાદલક્ષ નામનો (નાગોર અથવા સાંબેરનો) રાજા, મૂળરાજ સાથે યુદ્ધ કરી તેને જીતવાના હેતૂએ ગૂજરાતની હદ ઉપર ચઢી આવ્યો. તેમજ ત્યાં તૈલંગ દેશના તૈલિપ નામે રાજાનો બારવ (બારપ) નામનો સૈનાપતિ પણ તેજ વખતે ચઢી આવ્યો. બેઉ દેશના રાજાઓનું લશ્કર એકિ વખત ચઢી આવવાથી મૂળરાજ પોતાના પ્રધાનો સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે જો આપણે પ્રથમ સપાદલક્ષની સામે યુદ્ધમાં પડીશું તો તે સમયનો લાભ લઈ તૈલિપનો સૈનાપતિ બારવ; તેમજ બારવ સામે પ્રથમ યુદ્ધ કરીશું તો સપાદલક્ષ રાજા, આપણા ઉપર ઓચિંતો હુમલો કરી આપણો પરાભવ કરશે; માટે હવે આપણે કરવું કેમ? ત્યારે સુજ્ઞ પ્રધાને

---

૧ ઉગતા સૂરજની

જવાબ દીધો કે હાલમાં રણસંગ્રામ સળગાવવાં કરતાં કેટલાક દિવસ કંથાદુર્ગ (કંથકોટ—એ કચ્છની પાસે છે) માં જઇ નિર્ગમન કરવા એ વધારે યોગ્યછે. કારણ કે એટલામાં નવરાત્રિના દિવસ આવી પહોંચવાથી એ સપાદલક્ષ રાજા પોતાની રાજધાની શાકંભરી (સાબર) માં જઇ સ્વગોત્ર દેવિનું આરાધન કરવામાં ગુંથાશે તે વખતે આ બારપ સેનાપતિને આપણે નિર્વિઘ્ને હરાવી એકદમ સપાદલક્ષની પણ ખબર લઈશું. એવી રીતનું પ્રધાનોનું વચન સાંભળી મૂળરાજ બોલ્યો, એ યુક્તિ તો તમોયે ઠીક શોધી કાઢી, પણ એવા હેતુએ કિલ્લામાં ભરાવવાથી આ પણે હિચકારા ગણાઈશું અને તેથી લોકોમાં આપણી હાંસી થશે. ત્યારે પ્રધાને કહ્યું કે પશુયુદ્ધમાં ઘેટો જે પાછો હઠી ધસે છે, તે વધારે જોરથી સામાવાળાને મારવા સારૂ અને સિંહ જે તલપ મારતી વખતે પોતાનું અંગ સંકોચી નાખે છે, તે ઘણી ઊંચી તલપથી શિકારને એકદમ પકડવા સારૂ; તેમજ હૃદયમાં ગુપ્ત વૈર રાખનાર કે જેનો મંત્ર વિચાર ગુપ્ત છે એવા બુદ્ધિવાન પુરૂષો, બીજા ક્ષુદ્રજ અલ્પબુદ્ધિવાળા માણસોથી થયેલી અવગણનાને સહન કરે છે. એવાં તે પ્રધાનોનાં ઉદાહરણ યુકત વચનથી મૂળરાજે કંથાદુર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રમાણેની મૂળરાજની યુક્તિ, ગૂર્જરદેશનું આક્રમણ કરતા સપાદલક્ષરાજાના જાણવામાં આવવાથી, નવરાત્રીના દિવસ આવ્યા ત્યારે, પોતે સ્વરાજ્યમાં ન જતાં, જે ઠેકાણે પડાવ નાખ્યો હતો તેજ ઠેકાણે, શાકંભરી નામનું નગર વસાવી, ત્યાં પોતાની ગોત્રદેવિ મંગાવીને નવરાત્રિના ઉત્સવનો આરંભ કર્યો. આ વાત મૂળરાજના જાણવામાં આવવાથી, પોતે ક્રોધાયમાન થઇ આવી પડેલા ફ્સાટમાંથી મુકત થવા માટે પોતાના તર્કને અનુસરી જાણે પોતે લહણિકા કરવા સમારંભથી પોતાના સર્વે ન્હાના મ્હોટા શૂરા સામંતોને એકઠા કરતો હોય એવી રીતનું બ્હારથી ડોળ બતાવી, તેમના ઉપર સંકેતયુકત પત્રિકાઓ મોકલી આપી. પત્રદ્વારે તેમને સૂચવ્યું કે "તમારે સપાદલક્ષ રાજાના કટક સમીપ અમૂક દિવસે અને અમૂક વખતે સંકેત સાધવાને આવી પહોંચવું, અને હું પણ અમુક વખતે ત્યાં હાજર થઈશ. પણ બ્હારથી એવું ડોળ બતાવવું કે મૂળરાજ લહણિકા કરે છે માટે ત્યાં જઇયે છીયે એવા ભેદ ભર્યા પત્રો લખી મોકલ્યા પછી તે આવનાર સામંતોના પરાક્રમ, કીર્ત્તિ અને

કુળને ઘટતું આદરમાન આપવાને કેટલાક રાજપુત્રોનો નિર્દ્ધાર કરી તેમને અગાઉથી તે સ્થળે મોકલ્યા. પછી પોતે ઠેરવેલે દિવસે અતિ વેગવાળી સાંઢણી ઉપર બેશી તેનો સેવક સાથે લઈ દડમજલથી ઘણી પૃથ્વિ ઉલ્લંઘન કરી પોહ ફાટતાંજ અકસ્માત સપાદલક્ષ રાજાના કટક આગળ આવી, જાણે કોઇ તેનો ઈષ્ટમિત્ર મળવા આવ્યો હોય તેમ, આસપાસના કટકનો કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં, સાંઢણી સહિત એ રાજાના તંબુમાં પ્રવેશ કરવાના દ્વાર આગળ આવી સાંઢણી ઉપરથી ઝટ ઉતર્યો. આ રાજતંબુની રક્ષા નાગી તરવારથી કરતો દ્વારપાળ ઉભો હતો. તે પ્રત્યે મૂળરાજ હાથમાં તરવાર રાખી બોલ્યો. અરે દ્વારપાળ! આ વખતે ત્હારો રાજા શું કરે છે અને તે કયાં છે? અહિંથી જા, અને ત્હારા રાજાને વિદિત કર કે ગૂર્જરદેશના મ્હારાજ શ્રી મૂળરાજ ત્હારા રાજદ્વારના તંબુ આગળ આવી બીરાજ્યા છે. એમ બોલતાં બોલતાં આસપાસના દ્વારપાળોને પોતાના વિશાળ બાહુ બળથી વિખેરી, સર્વેને ત્રણા માત્ર ગણી, મદોન્મતપણે, પ્રતિઆજ્ઞાની રાહ ન જોતાં આગળ ધસ્યો અને જે વખતે આગલો દ્વારપાળ સપાદલક્ષ રાજાને મૂળરાજ પધાર્યાના સમાચાર વિદિત કરે છે એટલામાં, મૂળરાજ પોતે તે રાજાની સમક્ષ આવી તેના સુવર્ણમય પલંગ ઉપર સિંહની પેઠે ગર્જતો બેઠો. મૂળરાજ આ પ્રમાણે અકસ્માત પ્રગટ થવાથી સપાદલક્ષ રાજા કિંચિત ભયભિત થઈ સ્તબ્ધ રહ્યો; પણ સ્હેજ વારમાં પાછો શુદ્ધિમાં આવી પોતાના પલંગ ઉપર બેઠેલા શૂરવીરને પ્રશ્ન કર્યો કે તમેજ શ્રી ગુર્જરદેશના મ્હારાજા મૂળરાજછો? મૂળરાજે જવાબ દીધો કે હા, તે નામની કીર્તિ મને છે. એવું મૂળરાજનું પ્રતિવચન સાંભળી સપાદલક્ષ રાજા પોતાના અતિથિ મૂળરાજનું સન્માન કરવાને કંઈક વધુ સમયસુચક બોલવાનું આરંભે છે, એટલામાં તો, મૂળરાજના પ્રથમ સંકેત પ્રમાણે તેના શૂરા સામંતોએ ચાર હજાર ઘોડેસ્વાર સહિત તે રાજ તંબુને ચારે પાસથી ઘેરી લીધો. આ જોઇ મૂળરાજે સપાદલક્ષ રાજાને કહ્યું, કે હે રાજન! આ ભૂમંડળમાં મને યુદ્ધ આપે એવો સકળ ગુણ સંપન્ન અતિ બળવાન કોઈ મુગટધારી મ્હારાજા મારી નજરમાં હજુ સુધી આવ્યો નથી, પરંતુ હું એમ કલ્પના કરૂં છું કે તેવા તમે છો; અને એ સમય અત્રે આપના યુદ્ધાર્થે પધારવાથી મ્હને અનાયાસે પ્રાપ્ત થયો હતો,

પણ જેમ અતિ દુર્લભ અને ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ ભોજનને આરોગવાની વખતે, મક્ષિકા અકસ્માત તેમાં પડી મરવાથી જેવું તે ભોજન ત્યાગ કરવા યોગ્ય થાય છે, એ ન્યાએ તેલંગ દેશના તૈલિપ નામે રાજાનો સેનાપતિ બારપ ગુજરાત ઉપર ચઢી આવવાથી આપણા યુદ્ધમાં વિલંબ થયો છે, તેથી હું ઘણો ખેદ યુક્ત થયોછું. માટે એ બારપ સેનાપતિને શિક્ષા કરીને હું પાછો ફરૂં, ત્યાં સુધી આપે નિસ્પક્ષપાતે સ્થિર અહિંયાંજ રહેવું, અને પછી આપણે યુદ્ધ રસનો પરસ્પર અનુભવ કરીશું એવો મ્હારો દ્રઢ નિશ્ચય જણાવવા માટે મ્હારૂં અત્રે આવવું થયું છે. મૂળરાજનું આ પ્રકારનું વચન સાંભળી તે રાજાએ કહ્યું, કે તમારા જેવા મ્હોટા મ્હોટા હિંમતવાન રાજાને ધન્ય છે, કે શત્રુના અગણિત દળની વચ્ચે અને શત્રુની સમક્ષ એક કટારીના બળ ઉપરજ ઝૂમી એક સાધારણ માણસની પેઠે આવવું એવા સાહસિક ધૈર્યવાન અને બળવાન રાજાની સાથે શત્રૂતા રાખવી તેના કરતાં તેની સાથે મિત્રતા રાખવી એ વધારે હું પ્રસન્ન કરૂં છું. માટે આ દેહાંત સુધી આપની સાથે મિત્રતા રાખવા ઈચ્છું છું. આવું રાજાનું બોલવું સાંભળી મૂળરાજ તેના જવાબમાં હા, એમ કરવું ન ઘટે, ઘટે, એમ ના, હા, કરતો તથા તે રાજાયે કરેલા ભોજનના આમંત્રણને કબુલ, નાકબુલ, કરવાનું ડોળ બતાવતો એકાએક પોતાની સમશેરને રમાડતો જેવી રીતે આવ્યો, તેવીજ રીતના સાવધાનપણાથી ઝડપબંધ ત્યાંથી ઉઠી તંબુની બ્હાર આવી, પોતાને માટે રાહ જોતી સાંઢણી ઉપર સ્વાર થઈ પોતાના લશ્કર સાથે કુચ કરી એકદમ બારપ સેનાપતિના લશ્કરને છાપો માર્યો. અને દાતરડાથી ખેડુત ઘાસ કાપે તેમ તેના લશ્કરનો ઘાણ કાઢી વિજય મેળવી તેના દશ હજાર ઘોડા અને અઢાર હાથી લૂંટી લઈ હર, હર, મ્હાદેવના પોકાર અને જયના ડંકા દેતો ત્યાંથી પાછો ફર્યો; અને થોડે દીવસે સપાદલક્ષ રાજાના વસાવેલા શાકંભરી નામના નગરમાં આવી પોહોચ્યો. પણ તે અરસામાં સપાદલક્ષ રાજા, મૂળરાજની બારપ સાથેની જીત સાંભળી પલાયન કરી ગયો હતો. આ જોઇ મૂળરાજના હર્ષનો કંઈ પાર રહ્યો નહિં; અને પોતે જે વિઘ્નમાં આવી પડેલો હતો તેમાંથી નિવૃત થયો તે નામને અમર કરવાને પોતે શ્રીપત્તનમાં મૂળરાજ વસહિકા ને મૂંજાળ દેવસ્વામિનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. પછી પોતે ભક્તિ

ભાવે દર સોમવારે શિવ દર્શન કરવાનો નિયમ રાખ્યો. તેમાં તેની દૃઢ ભક્તિ જોઈ મૂળરાજને તેના મંડલિક નગરના મુકામે શ્રી સોમનાથ મ્હાદેવે સાક્ષાત દર્શન દીધાં. તે કારણથી મૂળરાજે તે સ્થળે મૂળેશ્વર નામના શિવલિંગની સ્થાપના કરી. આથી શિવે, વિશેષ પ્રસન્ન થઇ ઉપદેશ કર્યો કે હું તને નિરંતર પ્રસન્નછું માટે હવેથી હું તહારા અણહિલપાટણમાં મ્હારા સેવક સહિત નિવાસ કરૂંછું, અને તેનો પરચો તને ત્હારા નગરમાંજ માલમ પડશે; એમ કહી શિવ અદૃશ્ય થયા. થોડે દિવસે મૂળરાજ અણહિલપાટણમાં આવ્યો ત્યારે ત્યાંના વાવ, તળાવ, કુવા વગેરે સઘળા જળાશયોનાં પાણી ખારાં થયલાં જોઈ તેને ખાત્રી થઇ કે સાક્ષાત શ્રી સોમેશ્વર મ્હાદેવ પોતાના સેવક સમુદ્ર સાથે મારા નગરમાં પધાર્યા છે માટે મ્હારે યથા શક્તિ પૂર્વક તેમની ભક્તિ કરવી એવા વિચારથી તેમના નિવાસને વાસ્તે અણહિલવાડમાં ત્રિમૂર્તિ પ્રાસાદ કરાવ્યો, જેથી સઘળાં જળાશયો પાછાં મીઠાં થયાં.

આ ચમત્કારથી રાજાનું મન શિવભક્તિમાં વધારે ભેદાયું. અહર્નિશ "શિવ શિવ" ધ્યાન લાગ્યું. પોતાના સ્થાપન કરેલા શિવાલયમાં શું કરવું અને શું ન કરવું તેના વિવેચનમાં પોતાનો કાળ ગમન કરવા લાગ્યો. પ્રથમ તો દેવાલયમાં ભક્તિમાન બ્રહ્મચારી તપસ્વિ પૂજારીની જરૂર છે એવી મનમાં પ્રેરણા થવાથી તેવા પૂજારીની શોધ કરાવવા માંડી. શોધ કરાવતાં એવી ભાળ મળી કે શ્રી સરસ્વતી તીરે કંથડી નામનો મ્હાન તપસ્વી નિવાસ કરી રહ્યો છે. તેનો નિયમ એવો છે કે તેણે એકાન્તરીએ ઉપવાસ કરવો ને પારણાં પાંચ ગ્રાસ ભિક્ષા માગી કરવાં. આ ઉપરથી શ્રી મૂળરાજે પ્રથમ તો આ તપસ્વીના દર્શનલાભ લેવાનો વિચાર કર્યો કારણ કે એના મનમાં એમ આવ્યું કે જો હું એને આમંત્રણ કરી બોલાવીશ તો આવે કે ન આવે, માટે જાતેજ એ સ્થળે જઈ સાક્ષાત એ તપસ્વીનાં દર્શન કરી મનોભિલાષ પૂર્ણ કરવો; એવો વિચાર કરી પોતે બીજે દિવસે સરસ્વતી તીરે જઈ કંથડી તપસ્વિની ખોળ કરી તેનો શરણાગત થયો. પણ એ કંથડી આ વખતે ચોથીઆ તાવની વારીના પંજામાં સપડાયલો હોવાથી તેણે વિચાર્યું કે હું આ દુષ્ટ જ્વરને આધીન રહી રાજાનું સન્માન શી રીતે કરી શકીશ તેથી તેણે એ ચોથીઆ તાવને પોતાની એક પુરાણી ઓઢેલી કંથામાં સમાવી પોતે જ્વર મુક્ત થઇ રાજાનું

સન્માન કરવામાં તત્પર થયો. બેઉ જણા વાતચિત કરતા બેઠા છે, એ-વામાં રાજાની નજર ત્યાં પડેલી પેલી કંથા ઉપર પડી. એ કંથા થરથર ધ્રુજતી હતી એ જોઇ રાજાએ અચંબો પામી તે કંપવાનું કારણ આશ-પાશ ખોળ્યું પણ કાંઇ ન માલમ પડવાથી વિસ્મિત થઇ, તપસ્વિને પ્રશ્ન કર્યો કે હે મ્હારાજ! આ કંથા નિર્જીવ છતાં કંમ્પેછે કેમ? યોગીરાજે માથું ધુણાવી મંદ હાસ્ય કરી કહ્યું કે હે રાજન! હું જ્વરથી સપડાઇ સૂતેલો હતો એવામાં આપના આવાગમનની વાત સાંભળી એ જ્વરને હાલમાં શરીરથી વેગળો કરી આ કંથાને સ્વાધીન કર્યો છે; માટે જ્વરના સ્વાભાવિક ગુણે કંથા કમ્પે છે. આ સાંભળવા ઉપરથી રાજાએ તપસ્વિને પ્રશ્ન કર્યો કે જ્યારે યોગિરાજો યોગબળે જ્વરનો અલ્પકાળ ત્યાગ કરી શકે છે, ત્યારે સર્વથા કેમ ત્યાગ કરી સકતા નથી? રાજાનું આ પ્ર-શ્ન સાંભળી કંથડીએ તેનો ઉત્તર શિવપુરાણનો શ્લોક (પૃ૦ ૪૪ જુ૦) બોલી કર્યો, જેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

અર્થઃ—"પૂર્વેના સંચિત કર્મથી રોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ રોગ આ દેહને ભોગવવા એ અવશ્ય છે; અને તે ભોગવ્યા વગર પ્રારબ્ધ કર્મથી મુક્ત થવાતું નથી માટે તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે તપસ્વિઓ વ્યાધિઓની પીડા સહન કરે છે."

હે રાજન! ઉપલા કારણથી મેં એ ચોથીઆ તાવનો સર્વથા પરિત્યાગ કર્યો નથી. આ વાત સાંભળી રાજાને, એ કન્થડી પોતાના શિવાલયના અધિકારનું સંપૂર્ણ પાત્રછે, એવી ખાત્રી થવાથી તેણે એ કન્થડીને ઘણા વિનય સાથે કહ્યું, કે હે મહારાજ! મેં અણહિલપાટણમાં ત્રિમૂર્ત્તિ પ્રાસાદ બંધાવ્યોછે તેમાં અધિકારી આપને કરવાના હેતૂએ હૂં અત્રે આવ્યો છું; માટે કૃપા કરી મ્હારો મનોરથ પૂર્ણ કરશો. આ સાંભળી તે કન્થડી ત-પસ્વિએ રાજાને સ્મૃતિનું વાક્ય (પૃ. ૪૪ જુ.) કહી સંભળાવ્યું, જેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

અર્થઃ—હે રાજન! "રાજ્યના અધિકારીને ત્રણ માસે, મઠના અધિ-કારીને ત્રણ દિવસે અને પુરોહિત (રાજાનો ગોર) ને એક દિવસમાં નર્ક પ્રાપ્ત થાય છે." એમ જેની શીઘ્રતાયે નરકમાં પડવાની વાંછા હોય તેનું એ કામછે.

માટે હે રાજન ! આ સંસાર સમુદ્ર નિર્વિઘ્ને તરવાના હેતુએ અદ્યાપિ સૂધી ઉપલા અધિકારોથી હું દૂર રહ્યો છું તો હવે આ આખરની વખતે, આખો સમુદ્ર તરી હું શું ગાયના પગલામાં (ખાબોચિયામાં) બૂડું? માટે કોઇ બીજા તપસ્વિને શોધી લ્યો. આ સાંભળી રાજા કંઇપણ તેને વધારે આગ્રહ પૂર્વક ન કહેતાં, "આપનું કહેવું વ્યાજબી છે" એમ કહી તેની આજ્ઞા માગી ત્યાંથી ચાલતો થયો. બીજે દિવસે યોગિરાજને ભિક્ષા કરવા નીકળ્યા જોઇ રાજાએ તેને આમંત્રણ કર્યું; અને તેનેજ પોતે બંધાવેલા ત્રિમૂર્તિ પ્રાસાદનો અધીકારી કરવામાં, એક રીતે નહિં તો બીજી રીતે પણ પોતાનો મનોભિલાષ પૂર્ણ કરવા માટે, દૂધપાક ને માંડાની રસોઈ તૈયાર કરાવી. પછી એક તામ્રપત્ર ઉપર "મ્હારા દેવાલયનો અધિકાર તમને અર્પણ કર્યોછે" એવી નોંધ કરી તે તામ્રપત્ર પેલા માડા (જાડી રોટલી) ના પડમાં છૂપાવી, તેના ભિક્ષાપાત્રમાં દૂધપાક સાથે અર્પણ કર્યું. તપસ્વિ આ કપટથી અણજાણ હતો તેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યાંથી પાછો વળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં શ્રી સરસ્વતિ તીરે આવી પોહોચ્યો, પણ તે નદીએ તપસ્વિને હમેશના નિયમ પ્રમાણે માર્ગ આપ્યો નહિં, તેથી પોતે ચિન્તામગ્ન થઇ, સરસ્વતિએ નહિં માર્ગ આપવામાં પોતાનો શો દોષ છે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. મન મન્થન કરતાં આખરે તેનું લક્ષ, મળેલી ભિક્ષા તપાસવા તરફ દોડયું તેથી તેને તપાસી જોતાં માંડાના પડમાં ગુપ્ત કરેલું તામ્રપત્ર એને માલમ પડયું. તે જોતાંજ તપસ્વી તો અતિ ક્રોધાયમાન થઈ મૂળરાજ ઉપર રાતો ને પીળો થવા લાગ્યો, એટલામાં અગમચેતિ મૂળરાજે ત્યાં હાજર થઈ અતિ વિનય પૂર્વક વચન વાપરી તેને શાંત પાડયો. પછી તપસ્વિ કન્થડીએ કહ્યું કે જમણે હસ્તે ગ્રહણ કરેલી ભિક્ષા મ્હારાથી વૃથા થતી નથી, તેમ દેહ સાર્થક કરવા અદ્યાપી સુધી અતિ કષ્ટ વેઠી કરેલાં તપમાં વિઘ્ન કરી હું નર્ક પામવા ઇચ્છતો .નથી, માટે સવળ માર્ગ એ છે કે મ્હારો શિષ્ય વૈજલદેવ નામે એક રાજવંશી તપસ્વીછે તે હે રાજન ! તમારા દેવાલયના અધિકારનું પાત્ર છે, માટે આ અધિકાર મ્હારી તરફથી તેમને અર્પણ કરી આપનું મનવાંછીત કાર્ય સિદ્ધ કરો. આ વચન માથે ચઢાવી રાજાએ ત્યાંથી પાછા ફરી વૈજલદેવની પાસે જઈ સર્વે બિનાથી વાકેફ કર્યો; ત્યારે તેણે કહ્યું કે હું મૂળ રાજવંશી

છતાં તત્ ગ્રહસ્થાશ્રમ સુખેયુક્ત નિર્વિઘ્ન બ્રહ્મચર્ય ભોગવુંછું ગ્રહસ્થાશ્રમ માટે દરરોજ મ્હારી સેવામાં ૩૨ વારાંગના, ૮ પળકેશર, ૪ પળ કસ્તુરી, ૧ પળ કપૂર આટલુંતો ન્હાવાની સામગ્રીમાં અને ઓઢવાને ૧ શ્વેત છત્ર એ વિગેરે સઘળું પૂર્ણ કરવાની અને તેને પેટે ગરાસ બાંધી આપવાની જો તમારી શ્રદ્ધા હોય તો તમારૂં મનો વાંછિત કામ હું માથે લઊં. આ માંગણી રાજાએ કબૂલ રાખીને તે તપસ્વિ ભૂપતિ વૈજલ્લદેવને પોતાના ત્રિપુરૂષ પ્રાસાદના અધિકારનો અભિષેક કર્યો. જે સ્થલે એને અભિષેક કર્યો તે સ્થળ આજ કાંકરોળ નામના ગામથી ઓળખાય છે.

વૈજલ્લદેવને ત્રિમૂર્તિ દેવાલયના પૂજારીનો અધિકાર મળ્યા પછી તેણે એ કામ એવી તો ભક્તિમય નિષ્ટાથી ચલાવવા માંડયું કે જગતમાં એજ એક અદ્ભૂત નિષ્કપટ બ્રહ્મચારી છે એવી તેની મોટી કીર્તિ થવા લાગી. આ પ્રકારની તેની કીર્તિ સાંભળવા ઊપર મૂળરાજની રૂપ ગર્વિતા પટરાણીને વિશ્વાસ બેઠો નહિં, તેથી તેણીએ એ બ્રહ્મચારીના નિષ્કપટ બ્રહ્મચર્યનું પારખુ જોવાનો નિશ્ચય કરી, એક દિવસ પોતે સોળે શણગાર સજી, પુષ્પ, ધૂપ દીપાદિ પૂજાપાથી ભરેલી સોનાની રત્ન જડિત થાળ હાથમાં લઈ, પૂર્ણિમાના ચંદ્રને લજ્જા પમાડતી ત્રિમૂર્તિ પ્રાસાદ તરફ ચાલી. પ્રથમ શિવપૂજન કરી પોતે વૈજલ્લદેવના એકાન્તાલયમાં ગઇ તો ત્યાં હાંડી ઝુમ્મરાદિ દિપકનો ઝગઝગાટ થઈ રહ્યો છે, પુષ્પાત્તરાદિનો સુવાસ બ્હેકી રહ્યો છે, અને કર્ણને આનંદ પમાડનારા નાના પ્રકારના વાજિંત્રોમાંથી પોતાની મેળે મધુર સ્વર નિકળી રહ્યાછે, એવા રમણિય મહેલમાં રત્ન જડિત સૂવર્ણમય પલંગ ઉપર વૈજલ્લદેવ બ્રહ્મચારીને આનંદમાં બેઠેલા નિહાળી, તે રાજ્ઞિએ તેને છળવા માટે હાવ ભાવ કટાક્ષ સહિત નૃત્ય કરી કામાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર રાધાકૃષ્ણના સંભોગ શૃંગારની ગરબી ગાઇ પણ વૈજલ્લદેવને તેનો કંઈ પણ અસર થયો નહિં. આખરે વૈજલ્લદેવને પોતાનો કામાગ્નિ શાંતિ કરવા સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કર્યું; પણ એ બ્રહ્મચારીએ તે પણ ન સ્વિકારતાં, ઉલટું તિરસ્કારથી તે રાજ્ઞિના રૂપાભિમાનને તુચ્છ થૂંક રૂપ ગણી. પોતે ચાવતા તાંબુલના રસની પિચકારી તેના અંગ ઉપર મારી, તેથી રાણીના શરીર ઉપર જે જે ઠેકાણે પાનની પિચકારીના છાંટા ઉડયા તે સઘળી જગ્યાએ કોડ થયા. આ જોઇ તે રાજ્ઞી અત્યંત ખેદ

પામી પશ્ચાત્તાપ કરી પુનઃકોડ રહિત થવા માટે અત્યાગ્રહ પૂર્વક તેની વિનતી કરવા લાગી. ત્યારે વૈજલ્લદેવે કહ્યું કે અહર્નિશ મ્હારા ન્હાવણનું ત્યાગ કરેલું પાણી શરીરે મર્દન કરવાથી તું પાપમુકત થઈશ અને ત્હારો કોડ પણ જતો રહેશે. આ વચન સાંભળી રાણી પોતાના મ્હેલમાં ગઈ અને નિરંતર તે પાણીનું મર્દન કરવાથી થોડે કાળે કોડ મુકત થઇ. પણ એજ રોગ મૂળરાજને થવાનું જાણવા યોગ્ય કારણ નિચે પ્રમાણે છે.

પૂર્વે પરમાર રાજાના વંશમાં કીર્તિરાજ નામે દેશાધિપતિની કામલતા નામે પુત્રી હતી. તે બાલ્યાવસ્થામાં સખી સહવર્તમાન એક દિવસ સંધ્યા કાળને સમયે કોઈ પ્રાસાદમાં બાળ રમત રમતી હતી. રમતાં રમતાં તે- માંની એક સખી તે દેવાલયના રંગમંડપમાં આવેલા એક સ્થંભને વળ- ગી બોલી કે આ (સ્થંભ) મ્હારો ધણી; તેમજ દરેક સખી એક એક સ્થંભને વળગીને તેને પોત પોતાનો ધણી કરી કહેવા લાગી. પણ કામલતા જરા ઉભી રહી દમ ખાતી હતી તેને પેલી સખીઓએ પૂછયું કે અલી હવે ત્હારો વર કિયો તે બતાવ! કામલતાએ આમતેમ દ્રષ્ટી ફેંકી તો સંધ્યા કાળના અંધકારને લીધે, એક સ્થંભને અઢેલી બેઠેલા ફુલડા નામ- ના એક ગોવાળીયાને ન જોઇ શકવાથી, રમતના ઉમંગમાં આવેલી કા- મલતા એકદમ તેને વળગી પડી બોલી કે આ મ્હારો વર. એટલામાં પેલો ગોવાળિયો હાલી ઉઠયો તેને નજરમાં ઘાલી, ચાલતી રમતની સમા- પ્તિ કરી સર્વે સખીઓ પોતપોતાને ઘેર વેરાઇ ગઈઓ.

પછી વર્ષાન્તરે એ કામલતાને પરણવાની વખત આવવાથી એના મા બાપે સુરૂ, કાન્તિવાળા અને કુલ દિપક વરો શોધી કાઢી તેની પ્રસન્નતા વાસ્તે બતાવવા માંડ્યા. પણ કામલતાએ તેમાંથી કોઈનો પણ સ્વિકાર ન ક- ર્યો ને પોતાના મનમાં ઘોળાયાં કરતો વિચાર બ્હાર પાડવાની આ સારી તક જોઇ, તે બોલી ઉઠી, કે હે પૂજ્ય માત પિતા! મ્હારો મન કલ્પિત પણ દ્રઢ નિશ્ચય સાંભળી મ્હારા ઉપર કોપાયમાન થશો માં. એક સમે બાળ ક્રીડા કરતી વખતે એક ફુલડા નામના ગોવાળિયાને અગર જો બાલ્યા- વસ્થામાં "મ્હારો વર" એમ ત્હેને મ્હારાથી કહેવાઈ ગયું તોપણ મેં ત્હેને મ્હારા મનથી મ્હારા પતિ તરીકે માની લીધો છે. માટે હવે એ શિ- વાયના અન્ય પુરુષો મ્હારે ભાઇ બાપ સમાન છે. આ પ્રમાણે તડને ફડ

કરતા કામલતાના મુખથી ખરતા શબ્દો સાંભળ તેના માત પિતા વાચા બંધ થયાં એને અન્તે એ ગોવાળિયાને વરવામાં પોતાની પુત્રીનો અત્યાગ્રહ જોઈ નિરૂપાય થયેલાં મા બાપે તે ગોવાળિયાને બોલાવી તેની સાથે તેને પરણાવી.

એ કામલતાને એક પુત્ર થયો જેનું નામ તેણે "લાખો" પાડયું હતું. એ લાખો આજ "લાખો ફુલણીઓ" એ નામથી ઓળખાયછે. કાળાન્તરે તે કચ્છ દેશનો મ્હોટો વિખ્યાત રાજા થયો. એ રાજા યશોરાજ દેવનો પૂર્ણ ભકત હોવાથી તેના વરદાનના બળે કરી એકાએક કોઈથી ન જીતાય એવો મ્હા સમર્થ રાજા થયો. એ રાજાએ ૧૧ વખત મૂળરાજના સૈન્યને ત્રાસ પમાડી પાછું હઠાવ્યું હતું. એ દ્વેષથી લાગ જોઇ, એક વખતે એ લાખાને કપિલકોટી નામના કિલ્લામાં એશઆરામ કરવામાં પડેલોજોઈ મૂળરાજે તેના ઉપર ઓચિન્તો હૂમલો કરી તેને ઘેરી લીધો. લાખો શત્રૂના હાથમાં એવા વખતમાં સપડાયો, કે આ વખતે તેનો માહેચ નામનો શૂરવીર મ્હાન યોદ્ધા, જેને એણે બીજા મુલક ઉપર લશ્કર આપી જીતવા મોકલ્યો હતો તે પણ પાછો આવ્યો ન્હોતો. માહેચ લાખાનો જમણો હાથ હોવાથી તેનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો કે જો આ વખતે માહેચ હોય તો મૂળરાજના સૈન્યની જોત જોતામાં ચટણી કરી નાંખે. આ વાત મૂળરાજના જાણવામાં આવવાથી તેણે એ માહેચને આવવાના સઘળા માર્ગો પોતાના લશ્કરથી બંધ કર્યા. એ અરસામાં માહેચ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી ઘસ્યો ચાલ્યો આવતો હતો, પણ માર્ગમાં મૂળરાજના માણસોએ તેને અટકાવી કહ્યું, કે જો તમારે તમારા રાજને મળવાની ઘણી જરૂર હોય, તો તમારાં શસ્ત્રો આ સ્થળે મૂકી છડે દોપટ્ટે જાઓ. પોતાનો રાજા સંકટમાં સપડાયલો જાણી, ગમે તેમ પણ તેને મળી, તેનું હિત કરવાના હેતૂએ આ મ્હા બુદ્ધિવાન માહેચે આ વખત તેના વચન રૂપ ઝેરનો પ્યાલો પી જઇ, પોતાનાં શસ્ત્ર ત્યાંજ મૂકી, ખાલી હાથ હલાવતો પોતાના રાજા પાસે આવ્યો. બેઉ રાજાનું દ્વંદ યુદ્ધ ચાલી રહેલું જોઈ પ્રથમ તેણે પોતાના રાજાને નમસ્કાર કર્યો. પછી તેને શૌર્ય ચઢાવનારાં વાકયો (પૃ૦ ૪૬ જુ૦) કહ્યાં તેનો અર્થ નિચે પ્રમાણે છે:—

ભાવાર્થ:—"ગુપ્ત ન રહેતા સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે બારણે છતાં થઈ

શત્રુરૂપી અંધારૂ પાછું ન હઠાવ્યું તો, લાખા નામને નિકૃષ્ટપણાનો[1] મ્હોટો બટ્ટો લાગે; માટે શત્રૂને તો મારેથીજ છૂટકો છે. પોતાના પુરમાં પધારવાને પ્રતિજ્ઞા કરેલા ગણત્રીમાં આઠ કે દસ દિવસજ બાકી રહ્યા છે." એ વગેરે અનેક પ્રકારના સૌર્ય ગર્ભિત વાકયો કહી "યા હોમ" કરી શત્રૂ ઉપર તૂટી પડવા ઘણો ઉશ્કેર્યો, તેથી તેણે ત્રણ દિવસ સુધી તો મૂળરાજ સાથે ભારે દ્વંદયુદ્ધ મચાવ્યું, પણ ચોથે દિવસે "હવે મ્હારાથી મૂળરાજ જીતાશે નહિં" એવા વિચારમાં પોતે પડયો. કારણ કે મૂળરાજ સોમેશ્વર મ્હાદેવનો કટ્ટો ઉપાસક હોવાથી તેના શરીરમાં રૂદ્રકળાનો[2] આવેશ થયો હતો. આ કારણથી આખરે મૂળરાજે લાખાને મારી નાખ્યો. આટલાથી સંતોષ નહિં પામતાં, મૃત્યુ પામી રણસંગ્રામ ભૂમિ ઉપર પડેલા લાખાની ડાઢી મૂછો પવનથી હાલતી જોઇ,તેને ડબાવવા માટે અપમાન પૂર્વક પોતાના પગથી સ્પર્શ કર્યો. આવું તેનું અધમ કાર્ય જોઇ, કિલ્લામાં રહિ નિહાળતી લાખાની જનેતાએ મૂળરાજને શ્રાપ દીધો કે તૂં અને ત્હારો વંશ લૂતી રોગથી નાશ પામો.

આ યુદ્ધને લગતા કવિના અલંકાર ગર્ભિત શ્લોક (પૃ૦ ૪૭ જુ૦) નો ભાવાર્થ નિચે પ્રમાણે છે.

અર્થઃ—૧. જેમ અગ્નિકુંડમાં લક્ષ હોમ કરવાથી મેઘજળની ધારા છૂટેછે, તેમ મૂળરાજે પોતાના પ્રતાપ રૂપી મ્હાઅગ્નિમાં લક્ષ હોમને ઠેકાણે લાખાની આહુતિ આપી, તેથી તેની ઘણી સ્ત્રીઓના નેત્રમાંથી અશ્રુધારાઓ ચાલવા લાગી.

૨. જેમ માછી સમૂદ્રમાં પડી પોતાની લાંબી જાળમાં મચ્છ કચ્છ વગેરે લાખો જીવોને હણી પાછો આવતાં તેનો જેવો દેખાવ માલમ પડેછે તેવો દેખાવ, કચ્છપતિ લાખાને મારી, સંગ્રામ રૂપી સમૂદ્રથી છૂટા પડતા, મૂળરાજનો હતો.

આ પ્રકારે લાખાની ઉત્પત્તિ તથા વિનાશની સમાપ્તિ થઈ.

વળી મૂળરાજની બીજા કવિઓએ અલંકાર યુક્ત કરેલી સ્તુતિનો અર્થ નિચે પ્રમાણે છે.

---

૧. અધમ, નીચ.

૨. સંહાર કરતા શિવ.

૧ "પૃથ્વિ ઉપર દાન રૂપી લતાનો જન્મ મ્હા સામર્થ્યવાનને જીતનાર"
"બળીરાજાથી થયો; દધિચિ ઋષિના દાનથી એ લતાનું મૂળ બંધાયું;"
"રામના રાયજમાં તે લતાને નવા અંકૂર ફુટયા; કર્ણ રાજાના વખત"
"માં તે લતાને કળીયો પ્રાપ્ત થઇ; સાહસાંક રાજાના વખતમાં તેને"
"પુષ્પ આવ્યાં; એમ છતાં પણ એ દાન રૂપી લતા અદ્યાપિ સુધી"
"નિષ્ફળ હતી, પણ હે મૂળરાજન્ ! ત્હારા દાનથી તો એ લતાને"
"મૂળથી તે ટોચ સુધી સ્વાંગે ફળ પ્રાપ્ત થયાં". અર્થાત્—મૂળરાજ
ના જેવો દાનેશ્રિ કોઇ થયો નથી.

૨ "જેમ કોઇ પ્રેમી પુત્ર પોતાના પોષણ કરનારનું મરણ થયા પછી"
"તેની પાછળ સ્નાન કરી, હાથમાં દર્ભ લઇ જળના ખોબલા ભરી"
"તર્પણ કરી પિંડ ક્રિયા કરે છે, તેમ હે મૂળરાજન્ ! ત્હારા શત્રૂના"
"પ્રાસાદ (મ્હોટી મ્હોટી ઇમારતો) પોતાના ગત થયલા ધણી "લા-"
"ખાની" પાછળ પિંડ ક્રિયા કરવા વાસ્તે વર્ષા ઋતુમાં મેઘ જળ-"
"થી સારી પેઠે સર્વાંગે સ્નાન કરેછે, પોતામાં પ્રગટ થયેલી (ઉગેલી)"
"દૂર્વારૂપી દર્ભ ગ્રહણ કરી પરનાળોમાંથી પડતા જળના પ્રવાહરૂપી"
"ખોબલા ભરી જાણે, તર્પણ કરેછે, અને આજુ બાજુથી તૂટિ પ-"
"ડતી મોટી મોટી ભેખડોરૂપી મહોટા ગોળ મટોળ પિંડ પ્રદાન કરી"
"જાણે શ્રાદ્ધ ક્રિયા કરતા હોય એવો દેખાવ આપે છે."

અર્થાત્—હે મૂલરાજન્ ! તેં ત્હારા શત્રૂના વંશનો એવો નાશ કર્યો કે તેની પાછળ પિંડ દાન આપે એવો કોઈ બાકી રહ્યો નહિં.

એ પ્રમાણે મૂળરાજે ૫૫ વર્ષ સુધી નિષ્કન્ટક રાજ્ય કર્યું. એક દિવસ સંધ્યાકાળની આર્તિનો વિધિ સમાપ્ત થયા પછી રાજાએ પ્રસાદીરૂપ પોતાના મુખવાસનું તાંબૂલ એક વંઠ નામના પોતાના સેવકને આપ્યું. તે તેણે બે હાથે સન્માન પૂર્વક ગ્રહણ કરી જોયું તો તેમાં ઝીણા ઝીણા ક્રમિ પડેલા તેની દૃષ્ટે પડયા. આ વાત તેણે રાજાને નિવેદન કરી તે સાંભળતાંજ રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી તેણે સંન્યસ્ત દિક્ષાગ્રહણ કરી. પછી પ્રથમ તેણે પોતાના જમણા પગના અંગુઠામાં અગ્નિપ્રદિપ્ત કરી હસ્તિ વગેરેના મ્હોટાં મ્હોટાં દાન આઠ દિવસ પર્યંત આપ્યાં. એને લગતા વર્ણનના કવિના કરેલા શ્લોક (પૃ. ૪૮ જુ.) નો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

અર્થઃ—"જેમ કોઈ પુરૂષ પોતાના કરતાં અધિક પ્રતાપિ પુરૂષથી જી-"
"તાયલો હોય ને તે જેમ ફગફગ ઉડતા કેશ સહિત પોતાનું"
"માથું નીચું નમાવી ચરણમાં મુકી ઘણા વિનયથી તે અ-"
"ધિક પ્રતાપિ સ્વામિની પ્રાર્થના કરે, તેમ ઊંચા જતા ધૂમાડા"
"રૂપી જેના કેશ છે ને જે મૂળરાજના પ્રતાપથી જીતાઇ જ-"
"ઈને તેના જમણા પગના અંગુઠામાં વળગી પડેલો છે એવા"
"અગ્નિની પીડાસહન કરતો વિનય કરવા યોગ્ય તે મૂળરાજ"
"સૂર્યમંડળને પણ ભેદીને આગળ ચાલ્યો, તો અન્યપ્રતાપિ"
"પુરૂષના પ્રતાપનો એ પરાભવ કરે તેમાં શી નવાઈ?"

ઈત્યાદિ સ્તુતિથી સ્તવન કરેલો મૂળરાજ સ્વર્ગવાસી થયો.

એના પછી સંવત ૧૦૫૩ માં શ્રાવણ શુદિ ૧૧ ને શુક્રવાર પુષ્પ નક્ષત્ર ને વૃષભ લગ્નમાં ચામુંડ નામે રાજા ગાદીએ બેઠો. તેણે શ્રીપત્તનમાં ચન્દનાથ અને ચાચિણેશ્વર દેવનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. એ રાજા ૧૩ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

પછી સંવત ૧૦૬૬ માં વલ્લભરાજદેવ ગાદીએ બેઠો. એ રાજાએ માળવા ઉપર ચઢાઇ કરીને ધારા નગરીનો કોટ ઘેરી લીધો, પણ તેવામાં અકસ્માત શિલિનો રોગ ઉત્પન્ન થવાથી તે મરણ પામ્યો. એ રાજાએ ૫ માસ ને ૨૯ દિવસ રાજ્ય કર્યું. એ રાજાને બીરૂદાવળી (નેકી)નો પોકાર "રાજદમનશંકર" તથા "જગઝંપણ" એ બે પ્રકારે કરવામાં આવતો હતો.

એના પછી એજ વર્ષમાં એટલે સંવત ૧૦૬૬ માં એનો ભાઈ દુર્લભરાજ ગાદીએ બેઠો. એણે પ્રથમ પોતાના ભાઈ વલ્લભરાજના શ્રેય માટે મદનશંકર નામનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. પછી શ્રીપત્તનમાં સપ્ત માળનો ધવળગૃહ જેમાં દાનશાળા, હસ્તિશાળા તથા ઘટિકા ગૃહ છે તે, તથા દુર્લભ સરોવર નામનું તળાવ બંધાવ્યું. એ રાજા ૧૧ વર્ષ ને ૬ માસ રાજ્ય કરી, પોતાના ભાઇના પુત્ર[1] ભીમને રાજ્યાભિષેક કરી પોતે તીર્થ નિવાસ કરવાની ઇચ્છાએ કાશિ તરફ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં માળવ દેશ આવ્યો. ત્યાંના રાજા મુંજરાજે તેને અટકાવી કહ્યું કે આ મ્હારી હદ છે

---

૧ બીજી પરતમાં પોતાનો પુત્ર ભીમછે.

માટે આ તમે ધારણ કરેલાં છત્ર ચમ્મર વગેરે રાજ ચિન્હો અત્રે છોડો અને કાપડીનો વેશ લઇ એટલે ભગવા લુગડાં પેહેરી અહિયાંથી પરવરો; અગર તેમ કરવાની ઇચ્છા નહિં હોય તો તમો રાજ ચિન્હ ધારણ કરો છો માટે મ્હારી સાથે યુદ્ધ કરો. આ સાંભળી રાજા વિચારમાં સ્થિર થયો. પોતાના ધારેલાં ધર્મ કાર્યમાં અન્તરાય આવી પડયો, એમ દુર્લભ-રાજના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થવાથી, સઘળી હકીકત ભીમરાજને નિવેદન કરાવી પોતે વખત વિચારી જઈ મુંજરાજના કહેવા પ્રમાણે કાપડીનો વેશ ધારણ કરી કાશિ ક્ષેત્રમાં જઈ પરલોક સાધ્યો.

ઉપલા બનાવથી માળવા અને ગુજરાતના રાજા વચ્ચે શત્રુતાનું બીજ રોપાયું.

આ પ્રસંગમાં ઉપર ગવાઈ ગયલા માળવાના તિલાટ રાજા મુંજ-નું ચરિત્ર નિચે પ્રમાણે છે.

मुंजराज प्रबन्ध.

પૂર્વે માળવામાં પરમાર વંશનો સિંહદન્ત (સિંહભટ શ્રીહર્ષ) નામે રાજા હતો. એ રાજા વૃદ્ધાવસ્થાને પામ્યો તોપણ એને કંઈ પુત્ર પ્રાપ્તિ ન થવાથી એનું રાજ્ય એના પિત્રાઇઓ લેવાને ટમટમી રહ્યા હતા પણ બનતા સુધી પોતાનું રાજ્ય તેમના હાથમાં નહિં જવા દેવાના વિચારથી એ વિશેની કાંઇ પણ ગોઠવણ કરવા સારૂ પોતાના વિશ્વાસુ પ્રધાનો સાથે મસલત કરી, આખરે એવો વિચાર કર્યો કે હાલ નગરમાં એવી વાતની ચર્ચા ચલાવવી કે રાણીને ગર્ભ રહ્યો છે. પછી એટલામાં જો કોઈનું તરતનું જન્મેલું ભાગ્યશાળી બાળક મળી આવશે તો તો ઠીકજ છે નહિં તો પછી પડશે તેવા દેવાશે. આ પ્રકારનો ઠરાવ અમલમાં લાવી તે વિશે રાણીને વાકેફ કરી નગરમાં વાત ચર્ચાવી.

દૈવ યોગે બનાવ એવો બન્યો કે સિંહદન્ત રાજા એક સમયે રાજ્યપાટિકામાં ફરતો ફરતો કોઇ વનમાં જઈ ચડયો તો ત્યાં ઉગેલા શરવણ મધ્યે મુંજના ભોથામાં તરતનું જન્મેલું ખુબ સુરત બાળક કોઇ મુકી

ગયલુ તેના દિઠામાં આવવાથી, પોતાને પુત્ર પ્રાપ્તિની ઘણી અપેક્ષા હતી માટે અતિપ્રેમથી તેને ઉચકી લીધો. આજુ બાજુ જોયું પણ કોઇ તેનું વાલી વારસ નજરે ન પડવાથી, ઈશ્વરે આજ પુત્રની મને બક્ષિસ કરી એમ પોતાના મનમાં માની લઇ, તે પુત્ર રાણીને સ્વાધિન કર્યો તે તખતે વધામણીમાં નોબત પ્રમુખ વાજિંત્રોનો ધડધડાટ આખા નગરમાં કરાવી મેલ્યો જેથી સઘળા લોકોને ખબર થઈ કે રાણીને પુત્રનો પ્રસવ થયો. ને તેથી ઘેર ઘેર રાજપુત્રના જન્મોત્સવનો મ્હોટો સમારંભ થયો, અને પિતાએ એનું સાર્થક નામ મુંજ* પાડયું. આ સપગલાના પુત્રથી રાજાને બીજો સિંધલ (સિંધુલ) નામનો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો, પણ તે બ્હાદુરીમાં કાંઇ મુંજથી ચઢે એવો ન્હોતો. મુંજ સિંધુલ કરતાં સકળ ગુણ રૂપમાં સમ્પન્ન હોવાથી રાજાનું મન પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાએ મુંજને રાજ્યાભિષેક કરવા તરફ લોભાયું, તેથી રાજાએ એક દિવસ અવસર જોઈ મુંજના શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો, તે વખતે મુંજે પોતાની અર્ધાગનાને પડદામાં રાખી અતિ માન પૂર્વક રાજાનું સન્માન કર્યું. પછી મુંજ સાથે વાતપરથી વાત ચલાવતાં ચલાવતાં, આજુ બાજુ કોઇ ત્રાહિત માણસ દૃષ્ટે ન પડવાથી, રાજાએ તેની ઉત્પત્તિ વિષે અથથી તે ઇતી સુધી વૃતાંત કહી સંભળાવ્યું, તે સાંભળતાંજ મુંજરાજની આંખમાંથી અશ્રુધારાઓ ચાલવા લાગી. તે જોઈ રાજાએ તેને છાતી સરસો ચાંપી, દિલાસો આપી અન્તે કહ્યું કે ત્હારી અંતઃકરણ પૂર્વક ભક્તિથી સંતોષ પામી, મ્હારા ખરા પુત્રને રાજ્યાધિકાર ન આપતાં તને આપું છું, પણ એટલું કરજે કે તેની સાથે, પોતાના સગા ભાઇની માફક અતિ પ્રીતિ ભાવથી વર્તજે. ને ત્હારા કરતાં ન્હાનો હોવાથી તેને કદી દગો દેતો નહિં. આ વાત મુંજરાજે કબૂલ રાખી વિનય પૂર્વક નમસ્કાર કર્યો. પછી એ સિંહદન્ત રાજા મૂહૂર્ત્ત વખતે મુંજરાજને રાજ્યાભિષેક કરી મરણ પામ્યો.

હવે સિંહદન્ત અને મુંજ વચ્ચે થયેલી ગુહ્ય વાત મુંજની રાણીએ પડદામાં રહી સાંભળેલી તે ઉપરથી એ સ્ત્રી કેવા પેટનીછે, તે વિષેની પરિક્ષા કરવાના હેતુએ, એક દિવસ રાજા રાણી બેઉ નાના પ્રકારના હાસ્ય વિનોદથી મન રંજન કરતા હતા, તે સમયમાં મુંજરાજે તે રાણીના પિયેરીયા

* મુંજના ભોથાંમાંથી મળેલો માટે.

સંબંધી વાતનો ઉપાડ કરી તેમને મેણાં ટોણાંથી ભરેલા શબ્દો વાપર્યા. મુંજના શબ્દો બાણરૂપ થઈ પડવાથી મુંજની રાણીએ જવાબ દીધો કે હા, મ્હારા ભાઈ બાપ તો કલંકથી ભરેલા છે પણ તમો તમારી જાતનોજ વિચાર કરોની કે તમેજ ક્યાં સિંહદન્તના ખરા પુત્ર છો? એતો ન બોલ્યામાં નવ ગુણ.

આ ઉપરથી મુંજરાજે તેની તૂલના કરી વિચાર કર્યો કે સુજે તેવી ડાહાપણ ભરેલી સ્ત્રી હોય તોપણ તેના પેટમાં ગુહ્ય વાર્તા ટકી શકતીજ નથી એવું નીતિશાસ્ત્રનું વચન છે માટે હવે એ રાંડને જીવતી રાખવાથી મારી ગુહ્ય વાર્તાનો ફેલાવ થશે કારણ કે એ હલકા પેટની હોવાથી મ્હારી આગળ મ્હારી ગુહ્ય વાત પ્રગટ કરતાં એને આંચકો ન પડયો તો એની ખરી સખીઓ આગળ ખુલ્લી કરતાં એ શાની ડરે?! માટે એનોજ વધ કરવો એ શ્રેષ્ટ છે, એમ ધારી એકદમ ક્રોધમય થઇ પોતાની તરવારથી તેનું શિર છેદન કરી નાંખ્યું[૧].

પછી એ રાજાએ પોતાના પરાક્રમથી સ્વરાજ્યમાં ઘણો વધારો કર્યો, પણ પોતે કુસંગતિથી ઉન્માર્ગે ચાલ્યો અને રાજ્યનો સઘળો વહિવટ, સમસ્ત સજ્જનોમાં બુધ્યાદિબળમાં શ્રેષ્ટ એવા એક રૂદ્રાદિત્ય નામના પોતાના પ્રધાનને સોંપી સ્વચ્છંદે કાળ ગમન કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ કાન્તિમાં બીજો કંદર્પ એવો મુંજરાજ પોતાના પાણીદાર અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈ, નમતા પહોરના મંદ મંદ વાયુની લહેરમાં ને લહેરમાં, તેણે પોતાના રાજ્યથી બાર કોશ દૂર કોઈ માંડલિક રાજાના નગરમાં પ્રવેશ કર્યો તો ત્યાં કોઈ ધનાઢય પણ નીચ વર્ણની પુત્રી શોળે શણગાર સજી દેવાંગના સરખી શોભતી પોતાના મેહેલના ઝુલતા ઝરૂખામાં બેઠેલી, તેણે મુંજરાજને દૂરથી આવતો જોતાંજ, "આ કોઇ યુવાન મ્હારી તૃષ્ણા તૃપ્ત કરે તેવો નર છે." એમ તેના મનમાં આવવાથી, દાસીને તેને લઈ આવવાનો હુકમ કરી, પોતે ઝરૂખામાંથી મુખ બ્હાર કાઢી મુંજરાજ પ્રત્યે કટાક્ષ બાણ ફેંકતી ઉભી રહી. એટલામાં મુંજરાજની નજર પણ તેજ મ્હેલના ઝુલતા રવેશ ઉપર જવાથી તેમાં ઉભેલી ચંદ્રમુખીના કટાક્ષબાણથી બેભાન થઈ મૂર્છા પામતા મુંજને ઝટ પેલી દાસીએ ઝાલી

૧ ગુજરાતના ભીમરાજાની એ પુત્રી હતી.

લીધો શીતળવાયુથી ક્ષણમાત્રમાં મૂર્છા વળી દાસીએ તેને મેહેલ મધ્યે આવવાને વિનંતી કરી. પરદ્વાર પ્રવેશ કરવામાં રાજાને અચકાતો જોઇ ચંદ્રમુખીએ ઝરૂખામાં ઉભા રહી નેત્રદ્વારાએ પોતાનો સંકેત સમજાવ્યાથી મુંજરાજે પોતાના અશ્વને કોઈ ગંભીર વડવૃક્ષ નીચે બાંધી, તે મેહેલ મધ્યે પ્રવેશ કર્યો. પછી નાના પ્રકારના વૈભવ ભોગવ્યા બાદ વિખુટા પડતી વખતે ચંદ્રમુખીએ નેત્રાંશુ સહિત અતિ પ્રેમભાવ દર્શાવ્યો, તેમજ મુંજરાજ પણ તેને જોયા વિના સઘળું અંધારૂ દેખતો એવા પરસ્પરના સ્નેહ બંધથી કામાંધ થઇ દર રાત્રીએ પોતાની અતિ વેગવાળી ચિરિકલ્લા નામની સાંઢણી ઉપર બેશી ત્યાં જતો અને પ્રાતઃકાળમાં પોતાના મેહેલમાં પાછો આવતો. એમ કેટલાક દિવસ સુધી તો ચાલ્યું, પણ આખરે પાપનો ઘડો ફુટયા વિના રહ્યો નહીં. કોઈ પ્રકારે એ વાત એના ભાઈ સિંધુલના જાણવામાં આવવાથી તેણે એ વાત નગરમાં ચર્ચાવી મેલી; તે કારણાર્થે કલંક-મુક્ત થવાના હેતુએ, પોતાની આંખની પુતળી ચંદ્રમુખીને ત્યાં જવું મોકુફ રાખ્યાથી ચંદ્રમુખીએ, તેના ઉપર પત્ર મોકલી પુછાવ્યું કે તમે હમણાં કેટલાક દિવસ થયા આવતા નથી તેનું કારણ શું? તેના પ્રત્યુત્તરમાં મુંજરાજે એક દોધક છંદ (પૃ૦ ૫૬ જુ૦) લખી મોકલ્યો તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છેઃ-

અર્થઃ—"મુંજરૂપ દોરડી તૂટી પડી તેનું કારણ શું તું દેખતી નથી? એવી તું ગમાર છે? આષાડનો મેઘ ગાજે એટલે પૃથ્વિ ચિકણા કાદવવાળી થયા વિના કેમ રહે?"[૧]

હવે સીન્ધલ મુંજથી ન્હાનો પણ તામસી મનોવૃત્તિવાળો હોવાથી, મુંજની મરજી વિરૂદ્ધ વર્તવામાં રાજાની આજ્ઞા ભંગ થાય છે, એવો જેના મનમાં ખ્યાલ આવતોજ નથી એવા, નઠોર સીન્ધલને તેની રીતભાત સુધારવાને મુંજે ઘણોએ સમજાવ્યો પણ તે મૂળ ઉપર લીપણ જેવું માલમ પડવાથી, હમેશનું દુઃખ ટાળવાને માટે મુંજરાજે તે નફ્ફરા સીન્ધલને આખરે દેશનિકાલ કર્યો અને પોતે સુખ શાન્તિમાં રાજ્ય કરે છે, પણ હવે સીન્ધલની શી ગતિ થઈ, તે નીચે પ્રમાણે છે.

---

૧ લોક નિંદારૂપી મેઘગર્જના=લોકમાં, હું ત્હારે ત્યાં આવું છું. તેમાં મ્હારી નિંદા થાય છે તેથી હાલમાં મેં મારૂ આવવું બંધ કીધું છે. એ વીશે શું તારા જાણવામાં કંઇજ આવ્યું નથી?

દેશનિકાલ થયેલો સીન્ધલ ગૂર્જર દેશમાં આવી, કાશહૃ નામના નગરની પાસે ન્હાના, ન્હાના ઝૂંપડાવાળું ગામ વસાવી ત્યાં કાળક્ષેપ કરવા લાગ્યો. એક વખતે આશ્વિન કૃષ્ણુપક્ષની ચતુર્દશિની રાત્રીએ, શિકાર કરવામાં મ્હોટું મહાત્મ્ય છે એમ પોતે સમજી, હાથમાં ધનુષ બાણ લઈ વગડામાં નિકળ્યો; તે ફરતો ફરતો, ચોર લોકને ફાંસી દેવાની ભારેવ ભૂમિ આગળ આવી જુવે છે, તો ચળકતા તારાના અલ્પ પ્રકાસથી, થોડે છેટે એક સુહર જેવા પશુનો આભાશ દીઠો; તેવોજ પોતે ઘૂંટણિયે પડી તે શિકાર કરવા સારૂ ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવ્યું. તેમાં એ એવો તો એકાગ્ર બની ગયો કે પોતાના ઘૂંટણ નીચે કોઇ ચોરનું શબ આવેલું તેનું જ્ઞાન સરખું પણ તે વખતે એના જાણવામાં આવ્યું નહિં, બનાવ એવો બન્યો કે તે શબમાં તે વનવાસી કોઈ ભૂતે પ્રવેશ કરી જરા શરીર હલાવી સંકેત કીધો પણ સીન્ધલનું ચિત્ત શિકારમાં એટલૂં તો લીન થયલું કે પોતાના ઘૂંટણ નીચે કોણ છે, અને તે શું કરે છે, તે વિષેની તપાસ કરવાનો પણ જેના મનમાં ખ્યાલ સરખો ઉત્પન્ન થતો નહોતો એવો વજ્ર-હૃદયિ સીન્ધલે તેણે, તે પ્રેતના સંકેતને લક્ષમાં ન લેતાં, શિકારની મોટી લહેરમાં ને લહેરમાં એક હાથે પોતાના ઘૂંટણ નીચે હાલતા શબને દબાવી, સચોટ ધનુષ બાણથી તે સુહરને માર્યો, કે તરતજ ત્યાંથી એકા છલંગે ઉડી શિકારને મુવેલો જોઇ તેના કાન પકડી ઘસડી લાવે છે એટલામાં તો, શબને ઉભું થઈ ખડખડ હાસ્ય કરતું તેણે જોયું. આ વખતે, સીન્ધલ, મનમાં કોઇ પણ પ્રકારની શંકા ન રાખતાં, તેના સન્મુખ જઇ ઉભો રહ્યો. તેને જોઈ શબ ખડખડ હસી બોલ્યું, "ખૂબ મ્હોટો શિકાર માર્યો." આ સાંભળી સીન્ધલ બોલ્યો "ત્હારા ધારેલા સંકેત પ્રમાણે સુહરનો સારો શિકાર થયો કે નહિ ?" આ પ્રમાણે સીન્ધલને હિમ્મત ગર્ભિત ભાષણ કરતો જોઈ તે છિદ્રાન્વેષી શબ બોલ્યું, "ધન્ય છે તને, ત્હારૂં ધૈર્ય ગર્ભિત સાહસિકપણું જોઈ હું ત્હારા ઉપર પ્રસન્ન છું, ત્હારી ઇચ્છા હોય તે વર માગી લે". સીન્ધલે જવાબ દીધો "મ્હારૂં બાણ પૃથ્વી ઉપર ન પડે એવો વર આપ;" તથાસ્તુ કહી ફરી બીજો વર માગવા માટે સીન્ધલને સૂચના કરવાથી તેણે કહ્યું

૧ ભય ઉપજાવે એવી

"એવો વર આપ કે આખા જગતની લક્ષ્મી મ્હારે સ્વાધીન થાય." આ પ્રમાણે વર માગવામાં પણ તેનું સાહસિકપણું જોઈ ચમત્કાર પામેલો પ્રેત બોલ્યો કે માળવાના મુંજરાજનો વિનાશ સમીપે આવ્યો છે, માટે નિશ્ચે હવે ત્હારે ત્યાંજ જવું; કારણ કે એ રાજ્ય ત્હારાજ વંશમાં પ્રાપ્ત થનાર છે. આ ઉપરથી સીન્ધલે માળવાના કોઇ પેટા ગામમાં જઈ નિવાસ તો કર્યો, પણ એ વાત મુંજના જાણવામાં આવવાથી તેણે ખાત્રીદાર છૂપા જાસૂસો મોકલી તેને પકડાવી મંગાવી તેની આંખો ફોડી કાષ્ટના પિંજરામાં કેટલાક દિવસ સુધી રાખી અન્તે તેને પોતાના રાજ્યમાં નજર કેદ રાખ્યો

પછી સીન્ધલને ભોજ નામનો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો, તે એવો તો ચતુર નિકળ્યો કે થોડા વખતમાં તેણે રાજકીય શસ્ત્ર માત્રનુ જ્ઞાન મેળવ્યું એટલુંજ નહિં પણ ૩૬ પ્રકારના આયુદ્ધની શિક્ષા સંબંધીના ગ્રંથો ભણી, ૭૨ કળા રૂપી સમુદ્રનો પારગામી થયો તથા સમસ્ત સત્પુરૂષોના લક્ષણોથી ભરપૂર તે બાળક દિનપર દિન વૃદ્ધિ પામતો ગયો. એ ભોજનો જન્મ થયો તે વખતે કોઇ વિદ્વાન જોશીએ તેનું ભવિષ્ય કહી સંભળાવ્યું તે વિષેનો શ્લોક (પૃ૦ ૫૭ જુ૦) તેનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ છે.

અર્થઃ—" ૫૫ વર્ષ ૭ માસ ને ૩ દિવસ સુધી ગૌડ દેશ સહિત આખા દક્ષિણ દેશનું ભોજરાજા રાજ્ય ભોગવશે. "

ઉપર મુજબનું ભોજનું વૃત્તાંત મુંજરાજને શ્રવણ થતાંજ તેણે વિચાર કર્યો કે " જ્યારે ભોજને રાજ્ય ગાદી પ્રાપ્તથવાનો સંભવ છે ત્યારે તે મ્હારા પુત્રને કેમ મળે? માટે પ્રથમથીજ જો હું તેનું નિકંદન કરીશ તો મ્હારા પુત્રને રાજ્ય પ્રાપ્તિ થવામાં કંઈ ભય ભરેલું રહેશે નહિં ". આવા દુષ્ટ વિચારની મનમાં ભરપૂર અસર થવાથી મુંજરાજે મારાઓને બોલાવી હુકમ કર્યો કે, મધ્ય રાત્રીએ ભોજને વનમાં કોઈ ન જાણે એવી વિકટ જગ્યામાં લઇ જઇ મારી નાખવો. આ પ્રમાણે હુકમ કરી રાજાએ શયન ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો.

પછી રાજાના હુકમ પ્રમાણે મારાઓ મધ્ય રાત્રે ભોજને પકડીને અરણ્ય મધ્યે લઈ ગયા પણ તેના શરીરનું અનહદ માધુર્ય જોઇ તેના

ઉપર તરવાર ચલાવવામાં તે નિર્દય લોકોને પણ દયા ઉત્પન્ન થઇ. નીર-અપરાધી ભોજને મારી નાખવામાં મારાનો હાથ ઉપડતો નથી તેમ રાજા-ના હુકમનો લોપ થઇ શકતો પણ નથી તેથી હવે એને મારવો કે ન મા-રવો એ વીશેના વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રભાતનો સમય થવા આવ્યો ત્યારે આખરે ન છૂટકે કહ્યું કે હે ભોજ! "હવે તું ત્હારા ઇષ્ટ દેવને યાદ કરી લે." આ સાંભળતાંજ ભોજનું લોહી ઉડી ગયું પણ મન સ્થિર રાખી એક શ્લોક લખી આપી કહ્યું કે આ શ્લોક મુંજરાજને હાથો હાથ આપજે. હવે ત્હારા રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે જે કરવું હોય તે સત્વર કરી લે.

પ્રથમથી દયા ઉત્પન્ન થયેલી તેથી અને વળી આ શ્લોકમાં કોણ જાણે શા પ્રકારનો અર્થ રહ્યો હશે અને તે વાંચવાથી રાજાનું બોલવું કેવા પ્રકારનુ થાય છે તે જાણી લીધા પછી ભોજનુ જેમ કરવું ઘટશે તેમ ક-રીશુ એમ વિચારી તેને ઘોર અરણ્યને વિષે કોઈ ન જાણે એવે અમુક ઠે-કાણે થોડો કાળ નિવાસ કરાવી તે મારાઓ ત્યાંથી પાછા ફરી મુંજરા-જના દરબારમાં આવ્યા અને ભોજનો આપેલા શ્લોક (પૃ૦ ૫૮ જુ૦) નો પત્ર તેને અર્પણ કર્યો તેનો અર્થ:—

સત્યુગના આભૂષણ રૂપ માન્ધાતા રાજા તે પણ આ પૃથ્વિને ભોગ-વી ચાલતા થયા; વળિ પૃથ્વિ ઉપર રાજ્ય કરનાર અને જેણે સમુદ્રમાં સેતુ બાંધી રાવણને મારયો એવા માહા સમર્થ શ્રી રામચંદ્રજી તેનું પણ નામ માત્ર અવશેષ રહ્યું, તેમજ વળી બીજા પણ યુધિષ્ટિર આદિ જે જે રા-જા આજ સુધીમાં પૃથ્વિ ઉપર રાજ્ય કરતા થઇ ગયા તે સઘળા રાજાઓ આજ પૃથ્વિને મ્હારી મ્હારી કરી ભોગવી ચાલતા થયા છે પણ આ પૃ-થ્વિ હજુ સુધી કોઇની સાથે ગઇ નથી, પણ હે મુંજ! ત્હારા કૃત્યો ઉ-પરથી હું એમ કલ્પના કરૂં છું કે પતિવ્રતા સ્ત્રીની માફક આ પૃથ્વિ તો ત્હારી સાથેજ સતી થૈને આવશે"!!!

ઉપર મુજબનો અર્થ ગર્ભિત શ્લોક વાંચતાંજ મુંજરાજ અતિ ખેદ-યુક્ત થઈ અશ્રુપાત કરતો બોલ્યો "બાળહત્યા કરનાર મારા જેવાને ધિક્કાર છે" ઇત્યાદિ વચનો વાપરી પોતાના આત્માની નિંદા કરવા લાગ્યો.

આ બનાવ જોતા ઉભેલા મારાઓના ચ્હેરા ઉપર કાંઇ દીલગીરીનો આભાસ ન માલમ પડવાથી રાજાના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેની

પ્રત્યે મુંજરાજ બોલ્યો "આ શ્લોકથી મ્હારૂં હૃદય ભેદાય છે! એના વિના હવે મ્હારૂં જીવતર વૃથા છે. આ ક્ષણભંગુર દૂનિયામાં હવે મ્હારે મ્હોડું બતાવવું એમાં મને ધિક્કાર છે" હવે એ ભોજ ન મળે તો દેહ ત્યાગ કરવો એવાં વચનો રાજાના મુખથી નિકળતાં સાંભળીને મારા એ કહ્યું કે હે રાજન્! અંતઃકરણ પૂર્વક તેને મળવામાં તારી પ્રીતિ જોઈ, કહું છું કે હજુ તે આ પૃથ્વિ ઉપર હયાતછે. એમ કહી પોતાના મનનો સઘળો ખુલાસો કર્યો. તે સાંભળતાંજ રાજાએ અતિ પ્રસન્ન થઈ તેને અરણ્યમાંથી બોલાવી મંગાવી યુવરાજ પદવી આપી ને મારાઓને મ્હોટો શિરપાવ આપી વિદાય કર્યાં. હવે એ અરસામાં તૈલંગ દેશનો તૈલિપ નામે રાજા માળવા ઉપર છ વખત હુમલો કરવા આવેલો પણ મુંજરાજે તેને છએ વખત મારી પાછો હઠાવેલો તોપણ સાતમી વખત ભારે લશ્કર તૈયાર કરી માળવા ઉપર ચઢી આવ્યો. આ વખતે મુંજરાજનો પ્રધાન રૂદ્રાદિત્ય કોઈ પ્રકારે ઉત્પન્ન થયલા શરીરના રોગથી પીડાતો હતો તેણે રાજાને તેની સાથે લડાઈ કરવામાં નિષેધ કરી કહ્યું કે, કોઇ પણ યુક્તિ બજે તેને સમજાવીને પાછો વાળો. પણ એ વાત રાજાની નજરમાં ન આવવાથી બોલ્યો "એની સાથે લડાઇ કર્યા વિના સિદ્ધિજ નથી" રાજાનો એવો આગ્રહ જોઇ રૂદ્રાદિત્યે તેને કહ્યું, "ભલે ત્હારી મરજી છે તો યુદ્ધમાં લડ પણ ગોદાવરી નદીને પેલે પાર જતો નહિં" કારણ કે તે શૂરવીર ભૂમી છે તેથી તેનો જય થશે એમ તેને પ્રતિજ્ઞા આપી લડવાને મોકલ્યો. પણ પ્રથમ મેળવેલી જીતના અહંકારથી, રૂદ્રાદિત્યનું વચન લોપી ગોદાવરીને સામે કાંઠે લશ્કર સહિત પોતાનો પડાવ નાંખ્યો- આ વાત રૂદ્રાદિત્યના જાણવામાં આવવાથી તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે હવે જરૂર રાજાની હાર થશે ને આખરે એ અત્યંત દુઃખી થશે. આજ સુધી આપણા રાજ્યની યશ યુક્ત વૃદ્ધિ થતી જોયલી ને હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં આખરની વખતે તેની પડતી દશા જોવી, ને મારા શિષ્ય મુંજને શત્રુના હાથમાં સપડાયલો દુઃખ પામતો જોવો તેના કરતાં બળી મરવું એ વધારે ઉત્તમ છે એમ ધારી ચિતા ખડકાવી પોતે રૂદ્રાદિત્ય જીવતો બળી મુઓ.

હવે તૈલિપે છળ બળ વાપરી મુંજરાજના લશ્કરમાં ભંગાણ પાડી મું

જરાજને પકડી મુંજની દોરીથી બાંધી કેદ કરી સિંહ માફક કાષ્ટના પીંજરામાં ઘાલી પોતાના નગરમાં લાવી કેટલાક દિવસ સુધી તેમજ કેદ રાખ્યો, પણ પાછળથી નજર કેદ કરી તેની સરભરા કરવામાં પોતાની બ્હેન મૃણાલવતીને રાખી. તે ઘણી રૂપવાન નેબાલ અવસ્થામાંથીજ વિધવા થવાથી અતિ કામાતુર થઈ જેમ અતિ ભુખી વાઘેણ સારા શિકારપર તલપ મારે તેમ મુંજની કંદર્પ જેવી કાન્તીથી ભરપુર યુવા અવસ્થા જોઇ તેના ઉપર અતિ આસક્ત થઇ હાવભાવ કટાક્ષથી થોડા કાળમાં સ્નેહની વૃદ્ધિ કરી આખરે પોતાની મોહજાળમાં મુંજને ફસાવી તેની અર્ધાગના તુલ્ય થઇ સેવામાં રહી. આથી મુંજ પણ એની સાથે એટલો બધો લપટાઈ ગયો કે પોતાનું સઘળું દુઃખ વીસરી ગયો.

એક વખત મુંજરાજ દરપણમાં પોતાનું પ્રતિબીંબ ખુરશીપર બેશી જુવે છે તેવામાં ગુપ્ત રીતે પાછળથી ઉભેલી મૃણાલવતીનું મુખ દરપણમાં રાજાના જોવામાં આવ્યું. મૃણાળવતીને પણ પોતાની મુખ મુદ્રા દર્પણમાં રાજા કરતાં રૂપમાં ઉતરતી માલમ પડવાથી તેના ચ્હેરા ઉપર ગ્લાની આવેલી તેવો ચ્હેરો રાજાના જોવામાં આવવાથી તેણે એક દોહરો કહી સંભળાવ્યો (પૃ૦ ૫૯. જુ૦)

અર્થ-મુંજ બોલ્યો હે મૃણાલવતી, ત્હારી યુવાવસ્થા ગઇ તેથી ઝુરાઈશ માં. "શર્કરાના સેંકડો કટકા થતાં તેની મીઠાશ કાંઇ ઓછી થતી નથી પણ તેના કરતાં સ્ત્રીના શરીરનું તો જેમ જેમ મર્દન થાય તેમ તેમ ઉલટી મીઠાશ વધતી જાય છે માટે "મર્દનં ગુણ વર્ધનં," એ વાત સાચી છે એમ કહી તેના મનનું સમાધાન કર્યું.

હવે માળવામાં રહેલા પ્રધાનોએ મુંજરાજને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરવાના હેતુથી, તેના શયનગૃહ સુધી જમીનમાં ગુપ્ત રીતે સણુંગ ખોદાવી, મુંજનો મેળાપ કરી, પોતાની સાથે પોતાના દેશમાં નાશી આવવાની યુકતી બતાવી પણ આ સ્ત્રીના વિરહને ન સહન કરતો તેમ ભયથી તે વૃતાંત મૃણાલવતીને ન કહી શકતો મુંજરાજ અતિશે ચિંતામાં પડયો. રાજાને ચિંતાતુર થયલો તથા તે વિષે કાંઈ પણ ખુલાસો ન કરતો જોઇ તેની મૂઢ બુદ્ધીની પરીક્ષા કરવા માટે કોઇ પ્રસંગે લૂણ વીનાની તેમજ કોઇ વખતે

લુણ વધારે નાખી બેસ્વાદ રસોઈ કરી રાજાને જમાડવા માંડયો પણ તે વિષે મુંજ કાંઇ તેને ન કહેતાં મુંગે મોઢે ખાયા કરતો તે જોઈ મૃણાલવતીએ ધાર્યું કે એના પેટમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ચોર પેઠોછે ખરો. પછી એક દિવસ ઘણો સ્નેહ દેખાડી આલિંગન કરી ચુંબન કરી તેના મનનો ભેદ ભાગવા માટે પોતે અતિ આગ્રહ પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા આપી તેના મનની ખરી વાત સર્વે જાણવાને મધુર વચનથી વાતનો ઉપાડકરી પુછવા માંડયું તે વખતે મુંજરાજ પણ ઘણો વિદ્વાન હોવાથી "સ્ત્રીનો વિશ્વાસ ન કરવો" એમ સમજે છે તે છતાં પણ ભાવીભાવ બનવાકાળ છે માટે મુંજરાજની સઘળી સમજણ મૃણાલવતીના પ્રેમરસના પ્રવાહમાં ઘસડાઇ જવાથી સઘળી ગુહ્યવાર્તા કહી સંભળાવી કહ્યું કે આ સણુંગમાં થઇ મ્હારા સ્થાનમાં જવાનો મ્હારો વિચાર છે, પણ હે પ્રિયે ! ત્હારા વિના જવું મને ઝેર જેવું લાગેછે માટે તું પણ મારી સાથે આવવાને સત્વર તૈયાર થા. ત્યાં તને મ્હારી મ્હોટી પટરાણી કરી મ્હારી પ્રસન્નતાનું ફળ દેખાડીશ. આ વાત સાંભળી મૃણાલવતી બોલી "ઘણું સારૂ સ્વામીનાથ! હું પણ તમને લઇ કોઇ પ્રકારે ગચ્છન્તિ કરવાની કલ્પનામાં ઘુમતી હતી, આ યુક્તિ ઠીકછે. એક ક્ષણ માત્ર કૃપા કરી ઉભા રહો; હું સ્હેજમાં મ્હારા આભૂષણનો કરંડીયો લઇ આવુંછું;" એમ કહી ત્યાંથી મેહેલ મધ્યે જઇ તે કાત્યાયિની[1] મૃણાલવતીએ વિચાર કર્યો કે, કપટથી ત્યાં લઈ જઇ, મને વૃદ્ધ જાણી મ્હારો પરીત્યાગ કરી બીજી સ્ત્રી વિષે જરૂર આસકત થશે માટે હુંજ પ્રથમ મારા ભાઇને કહીને એનું અત્રેજ કાત્યાયન (વિનાશ) કરાવી નાખું, તો કેવું ? એમ ધારી તત્કાળ પોતાનો ભાઇ જે તૈલીપ રાજા તેની પાસે જઈ મુંજરાજનો ગમન સંકેત કહી સંભળાવ્યો; તે શ્રવણ થતાં રાજા તો મુંજ રાજ ઉપર રાતો ને પીળો થઇ ગયો ને તત્કાળ પોતાના સેવકો મોકલી પકડાવી મંગાવ્યો ને તેની વિડંબના કરવા માટે તેના હાથ પગમાં બેડીઓ નખાવી. એવો સખત હુકમ કર્યો કે આ કટ્ટા શત્રુ મુંજ પાસે આખા નગરમાં ઘેરઘેરથી ભીક્ષા મંગાવી તેજ એને ખવરાવ્યા પછી એકદમ શૂળીએ ચઢાવવો.

રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે તેના પરિજનો મુંજરાજને સાથે લઇ હાથમ

---

૧ પેટમાં પાપ રાખી મ્હોટે મીઠાશ વાપરી વિનાશ કરનારી

રામપાત્ર આપી ઘેર ઘેર ફેરવી તેની પાસે ભિક્ષા મંગાવતા તે વખતે કોઇક પાષાણ -હૃદયના માણસો તેનો તિરસ્કાર કરી શ્વાન તુલ્ય રામપાત્ર-માં ભિક્ષા નાખતા તે જોઈ મુંજરાજને અતિશે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો તેથી બોલ્યો તે તથા મુંજની દશા જોઈ બીજાઓના બોલેલાં વચનો (સં. પૃ. ૬૧ થી ૬૩ જુ.) તેમનો અર્થ નીચે પ્રમાણેછે:–

૧ ગમે તેવા પુરૂષને ફસાવવાને માટે, ચિત્તને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર વિ-ષય સંબંધી નાના પ્રકારની વાર્તાલાપ કરવામાં ઘણી ચતુર એવી સ્ત્રીઓના ઉપર જે પુરૂપ વિશ્વાસ રાખેછે તે નિશ્ચે હૈયામાં અતિશે સીઝેછે. મહાપશ્ચાત્તાપ પામેછે.

૨ અહો ! હું બાળપણુમાંજ બળી–ઝળી તૂટી-ફાટી કેમ ન મુવો ને રક્ષાનો ઢગલો કેમ ન થઇ ગયો ! ! આ મુંજ માંકડાની માફક દોરીએ બંધાયલો ચાલે છે.

૩ હાથી, રથ, ઘોડા તથા પાયદલ વગેરે મ્હારૂં સર્વે લશ્કર છે પણ અરેરે ! ! આ વખતે તેમાંનું કોઇ મને ખપ લાગતું નથી. પરિજન રહિત થયોછું. (ઉંચે સ્વર્ગ પ્રત્યે જોઈ કહે છે) હે રૂદ્રાદિત્ય ! તું આ વખતે મ્હને સહાય થઈ સ્વર્ગમાં ખેંચી લે.

જેને ફાટાં તૂટાં વસ્ત્ર પેહેરાવેલાંછે. તથા જેના હાથમાં છાશ પીવાને રામપાત્ર આપેલું છે. એવા મુંજ પાસે (ઘેર ઘેર ભિક્ષા મંગાવતી વખતે કોઈ જગ્યાએથી છાશ માગતાં, તેની સ્થિતિ જોઈ, કોઈ સ્ત્રી તેને મજાક પૂર્વક હસવાથી મુંજે તેને કહ્યું) કે:—

૪ ચોદસેંને છોત્તેર હાથી જેના લશ્કરમાં અગ્રેસર ચાલતા હતા એ-વો હું મુંજરાજ તે આજ દૈવયોગે આ દશાને પ્હોંચ્યોછું; તે મ્હારૂં સઘળું સૈન્ય છતાં આ વખતે મ્હને ખપ લાગતું નથી તો હે સ્ત્રી! તું શાના ઉપર ગર્વ રાખે છે ?

(કોઇ વિદ્વાન પણ સન્યાસપણાનો ગર્વ રાખનાર ભિક્ષા કર-તી વખતે કોઇ અતિ રૂપવાન સ્ત્રીના ઝપાટામાં આવ્યા પછી પશ્ચાતાપની શાંતિ માટે મુંજની દશા જોઈ તે બોલ્યો) કે:—

૫ હે મનરૂપી માંકડા ! " મ્હને સ્ત્રીએ આ પ્રકારે *ખંડીત કર્યો " એમ તું ઉદ્વેગ ના કર. તું વિચાર કર કે, રામ, રાવણને મુંજાદિ મ્હોટા મ્હોટા કિયા પુરૂષોને સ્ત્રીએ ખંડીત નથી કર્યા ?

(કોઇ સ્ત્રી રેંટિયો ફેરવતી હતી તે રેંટિયાની ચીસ સાંભળી તેને કોઇ ફરતા શન્યાસીના ગુરૂ કહેછે) કેઃ—

૬ હે યંત્રક ! હે રેંટિયા ! " આ સ્ત્રી મ્હને ભમાવી ચક્રિએ ચઢાવે છે " એમ ધારી તું રડ માં. સ્ત્રીના કટાક્ષ માત્રથીજ ભલભલાઓની ત્હારા જેવી ભ્રમણદશા થાય છે તો તુંતો એના હાથમાં સપડાયલોછું એટલે તું એ દશાએ પ્હોંચે તેમાં શી નવાઇ?

(ભિક્ષા માગતા માગતા મુંજરાજ રાજ મેહેલ આગળ આવ્યા ત્યારે તેની ફજેતી જોતી ગવાક્ષમાં ઉભેલી મૃણાલવતીના મન વેધક સાભિપ્રાય કટાક્ષથી મુંજ તેની પ્રત્યે કહે છે) કેઃ—

૭ હે મૃણાલવતી ! માણસને દુઃખ પડયા પછી જેવી મતિ ઉત્પંન થાય છે તેવી મતિ જો પ્રથમથીજ ઉત્પંન થતી હોય તો કોઇ માણસ દુઃખ વેઠેજ નહીં.

(મુંજને આવી દશામાં જોઈ તેની ચેષ્ટા કરનાર કોઇ દ્રવ્યવાન પુરૂષના પુત્રને, કોઈ જ્ઞાની પુરૂષ શિક્ષણ પૂર્વક કહેછે) કેઃ—

૧૦ દ્રવ્યથી અંધમૂઢ થયેલા હે યુવાન ! આપત્તિમાં પડેલાને જોઈ તું હસે છે ? લક્ષ્મિ કોઇને ઘેર સ્થિર થઇ રહેતી નથી એમાં શું આશ્ચર્ય ? જળયંત્ર ચક્રમાં (કુવામાંથી પાણી કાઢવાની રેંટમાળ)માં ઘડિયાં ભરાય છે ને વળી ઠલવાય પણ છે તે શું તું નથી દેખતો? એજ પ્રમાણે કોઇક ધનવાન થાયછે તેજ કાળે કરી દરિદ્રિ પણ થાયછે. તેમાં ઉપહાસ્ય કરવું એ મુર્ખતાનું લક્ષણછે.

(ઘેર ઘેર ભિક્ષા મંગાવી રહ્યા પછી રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે તેના પરિજનો મુંજને શૂળીએ ચઢાવવાને લઇ ચાલ્યા તે વખતે આત્મા, અધો ગતિને ન પામવા માટે મુંજરાજ પોતાના મનને બોધ કરે છે) કેઃ—

૧૧. હે મન ! હવે શોચના કરવી મેલી દે. તું વિચાર કર કે સર્વ

---

* બ્રહ્મચર્ય વ્રત્ત તથા માનનો ભંગ.

દેવતાના ગુરૂ સાક્ષાત્ શંકર તેની અવસ્થા પણ દૈવ વાંકો થ-
વાથી વિપરિત જોવામાં આવે છે; જેનું મ્હાસમર્થપણુ છતાં પણ
તેના અલંકારમાં જુવો તો (માણુસને કમકમાટો ઉપજાવે એવી)
રૂંઢમાળા છે, ને તેના *પરિજનમાં જુવે તો વિશાર્ણ×અંગવાળો
ભૃંગી નામે સેવકછે, ને તેના ઘરની સમૃદ્ધિમાં જુવો તો એક વૃદ્ધ
નંદિકેશ્વર નામે પોઠિયો છે; માટે હે મન ! આપણુ કોણ માત્ર
જેને માથે દૈવ વાંકુ થઇ રહ્યું છે તેની આવી દુર્દશા થાય તેમાં
શીનવાઈ ?

વળી પોતાની જાતને કહી સંભળાવે છે કેઃ—

૧૨. સમુદ્રરૂપી તો જેની આજુ બાજુ ખાઇ છે એવો લંકારૂપી
ગઢ તે, તથા તેનો ધણી જે દસ માંથાવાળો રાવણ તે પણ દૈવ
કોપથી એકદમ નષ્ટ થઇ ગયા. તો હે મુંજ તું શાનો ખેદ કરેછે?

આ પ્રકારે મુંજને સંસ્કાર વિતાવ્યા પછી તેને શુળી આગળ લેઇ
જઈ રાજાના પરિજને કહ્યું "હે મુંજ ! દેહસાર્થક કરવાને હવે તું ત્હારા
ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી લે, તે વખતે મુંજ બોલ્યો કેઃ—

"મ્હારા મરવાથી મ્હારી લક્ષ્મી રૂપી પટરાણી તો ગોવિંદને ઘેરથી
આવી હતી માટે તેતો પાછી ત્યાંજ જશે, ને બીજી વીરલક્ષ્મી
(કીર્તિરૂપી માહારાણી) તે પણ મ્હારા મરણથી પાછી શૂરવીર
પુરૂષોને ઘેર જશે,પણ સરસ્વતિરૂપી સતિ સ્ત્રી તો, સહગમન કરી
મ્હારી સાથેજ સ્વર્ગમાં પણ આવશે" હવે મ્હારે બીજા કોનું સ્મ-
રણ કરવું ? માટે ત્હારે હવે જે કરવું હોય તે સત્વર કરી લે.

આખરે ધીરતાથી આવાં દીનપણ શૂરાવેશથી ભરેલાં વચન બોલ-
નાર મુંજરાજને શૂળીએ ચઢાવ્યો, તે વખતે લોકોમાં અને નગરમાં
હા-હાકાર વર્તિ રહ્યો તેમજ સ્થાવર જંગમમાં એટલી બધી ઉદાશી પેસી
ગઇ કે નદિના જળ થંભી ગયાં તો પશુપક્ષિ તથા મનુષ્યની શી વાત
કહેવી !

આ પ્રકારનો બનાવ જોઇ જૈનાચાર્યો નીચે પ્રમાણેના અર્થનાં બે
કાવ્યો બોલી પોતાના શિષ્યોના અંતરનું સમાધાન કરતા હતા.

---

* આ ઠેકાણે પરિવાર. × ભાગલા શરીરનો

૮. અહો શિષ્યો ! આ વિષમ કર્મની ગતિતો જુવો ! યશના સમૂહરૂપ હાથી વગેરે ઘણા સૈન્યનોપતિ અવંતી દેશનો રાજા જે સરસ્વતીને રહેવાનું ઘર (મ્હા વિદ્વાન) ઈત્યાદિ સર્વે ગુણથી કૃતાર્થ થયલો મુંજરાજ કે જેને કર્ણાટકદેશના રાજાએ બંધીખાને રાખીને પણ પોતાના મ્હોટા પ્રધાનજી પેઠે સેવના કરેલો તે છેવટે બેહાલ થઈ શૂળીથી મરણ પામ્યો માટે કર્મને શરમ નથી.

૯. દેવતાનો અધિપતિ ઇંદ્ર જેવો તો જેનો મિત્ર છે ને સાક્ષાત્ યજ્ઞ પુરૂપ શ્રીરામચંદ્રજીનો તો જે જનક કહેવાય છે એવા દશરથ રાજા તે પોતાના પુત્રના વિરહદુઃખથી શૈયામાં ને શૈયામાં વિલાપ કરતા મરણ પામ્યા એટલુંજ નહી પણ તેનું શબ તેની પ્રિયા કૈકૈની હઠથી દેદિપ્યમાન કરેલા તેલની કોઠીમાં સાચવી રાખ્યા પછી તેને અગ્નિ સંસ્કાર પણ ઘણે દિવસે થયો; એ શું થોડું આશ્ચર્ય છે? માટે હે શિષ્યો કર્મની ગતિ ઘણી વિષમ છે.

મુંજને ધૂળીથી ભૂંડો કરી તેને શૂળીએ ચઢાવ્યો તોપણ તૈલીપ રાજાએ હજુ તેનો કેડો મેલ્યો નહિં. મૃત્યુ પામેલા મુંજનું ડોકું કાપી લેવડાવી તેને પોતાના રાજ્યમેહેલના આંગણામાં શૂળીકા ઉપર લટકાવી તેના મુખને દધીલેપન કરી તૈલિપ રાજા પોતાના ક્રોધને શમાવતો હતો.

એ પ્રકારની મુંજની અવસ્થા માળવામાં તેના પ્રધાનોના જાણવામાં આવ્યાથી મુંજના ભત્રીજા ભોજને રાજ્યાભિષેક કરી રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કર્યો.

એ પ્રકારે વિક્રમ પ્રમુખ રાજાઓનું જેમાં વર્ણન છે એવો પ્રબન્ધ ચિન્તામણીનો પ્રથમ સર્ગ સમાપ્ત થયો.

ભોજ તથા ભીમરાજાનો પ્રબન્ધ.

જે સમયે છેલ્લો પ્રખ્યાત ભોજ રાજા માળવદેશમાં રાજ્ય કરતો હતો તેજ અરસામાં ગુજરાતની રાજ્ય ગાદી ઉપર ચૌલુક્ય વંશનો ભીમ નામે રાજા હતો. ભોજ રાજાને હમેશાં એવો નિયમ હતો કે પાછલી થોડી રાત્રી બાકી રહે, ત્યારે શય્યામાંથી ઉઠી સાવધાન થઈ મનમાં એવું ચિંતન કરતો જે લક્ષ્મી તથા આયુષ સમુદ્રના તરંગની પેઠે ચંચલ છે. એવી રીતે અનિત્ય ભાવનાનો વિચાર કરી સ્નાનાદિક પ્રાતઃકાળનું કૃત્ય કર્યા પછી દાન આપવાના મંડપમાં દાન દેવા બેસતો હતો તથા યાચકોને ચાકરો પાસે બોલાવી સન્માન કરી તે જેવી રીતની યાચના કરે તેવીજ રીતે તેઓને સુવર્ણટંક (સોના મોહોરો વિગરે) આપી સંતોષ પમાડતો હતો. આવી રીતે હમેશાં યાચકો જેટલું દ્રવ્ય માગે એટલું આપે છે, તેથી લક્ષ્મીનો ભંડાર ખાલી થઈ જઇ રાજા ભીખ માગતો થઇ જશે એવો વિચાર ધારી રાજાના ઉદાર ગુણને દોષ રૂપી માની, રાજાને બીજી રીતે ઉપદેશ નહી લાગે એવું સમજી, તેના દોહક નામે પ્રધાને સભા મંડપમાં ભારોટીયા ઉપર ખડીથી મોહોટા અક્ષરોમાં એક શ્લોકનું પદ લખ્યું જે (**आपदर्थे धनं रक्षेत्**) આપત્તિ કાળને વાસ્તે ધન રાખી મુકવું. રાજા હમેશાંના નિયમ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળમાં સભામાં આવી જુવે છે તો ભારોટીઆ ઉપર ખડીથી લખેલું પદ દીઠામાં આવ્યું, તે વાંચી લખનારનો અભિપ્રાય સમજી, સેવકોને પુંછયું જે આ પદ કોણે લખ્યુંછે? ત્યારે શેવકો અગર જો કે એ વાત જાણતા હતા તોપણ કાંઈએ જબાપ ન આપતાં પ્રધાનના ભયથી મૌન રહ્યા. ત્યારે રાજાએ પણ તે પદના જવાબમાં જોડે બીજુ પદ લખ્યું જે(**भाग्यभाजः क चापदः**) ભાગ્યશાળીને આપદા કયાંથી હોય, એટલે જયાં સુધી ભાગ્યનું બળ છે ત્યાં સુધી આપદા આવવાનીજ નથી.

બીજે દીવસે પ્રધાને રાજાનું લખેલું પદ વાંચી તેના જવાબમાં તેની જોડે પોતે ત્રીજુ પદ લખ્યું જે (**दैवं हि कुप्यते कपि**) કોઈ વખતે દૈવ કોપ થાય ત્યારે ધનની ખરી જરૂર પડે છે, એવું પ્રધાનનું પદ વાંચી

તેના જવાબમાં રાજાએ પણ તેનીજોડે વળી એવું પદ લખ્યું જે (**संचयोपि विनश्यति**) સંચય કરેલું પણ નાશ પામે છે, એટલે જ્યારે દૈવ કોપ થાય છે ત્યારે સંચય કરી સાચવી રાખેલું સર્વ ધન મૂળમાંથીજ નાશ પામે છે, માટે દાન આપવું એજ શ્રેષ્ટ છે. આવી રીતે રાજાનો અદભૂત ગુણ જોઈ નિરૂત્તર થયલો દોહક નામે પ્રધાને બે હાથ જોડી શીર નમાવી રાજા પાસે અભયદાન માગી એવી વિજ્ઞાપના કરી જે એ પદો મેં લખ્યાં છે માટે મારો અપરાધ ક્ષમાં કરો.

ત્યાર પછી ભોજ રાજાએ વિચાર કર્યો કે મારા મન રૂપી મદોન્મત્ત મોહોટા હાથીને વશ કરવામાં જ્ઞાન રૂપી અંકુશની ખરી જરૂર છે; એમ વિચારી દેશ દેશાંતરોથી મોહોટા મોહોટા પંડીતોને પોતાની દાન શકતી રૂપી દોરથી બાંધી લાવી જેમ તેમણે માગ્યું • તેમ તેમની આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરી પાંચસો પંડીતોનો સમાગમ કરી વિદ્યાનંદ સમુદ્રમાં અખંડ મગ્ન રહી વિદ્યાનું ઉત્તેજન કરતો હતો. તે સમે કોઈ પંડીતોના કરેલા આર્યાછંદમાં ચાર શ્લોક હતા, તેને અતિશે સ્નેહથી નિત્ય સ્મરણ કરવા વાસ્તે પોતાના હાથમાં ધારણ કરેલા વીરવલય (કંકણ) માં ઝીણા **અક્ષરથી** કોરાવી ધારણ કરતો હતો તે (પૃ૦ ૬૫ જુઓ)

• અર્થઃ ૧

સ્વભાવથીજ ચંચળ એવી આ સંપત્તિ જ્યાં સુધીછે ત્યાં સુધીજ સામાને ઉપકાર કરવાનો અવસર છે. જ્યારે ત્યારે પણ પ્રાણી માત્રને વિપત્તિનો નિશ્ચય ઉદય થાય છે ત્યારે સામાને ઉપકાર કરવાનો અવસર મળતો નથી, માટે ચાલતા ચલણમાં જેટલો ઉપકાર બની શકે તેટલો કરી લેવો.

૨. સંપૂર્ણ કળા સહિત હે પૂર્ણિમાના ચંદ્ર! તું ત્હારા કર (કિરણ) ના સમૂહના સામર્થ્યથી આ સઘળા જગતને ઉજવળ કર. અર્થાત્ હે રાજન્! તું ત્હારા હસ્તથી ઉપાર્જન કરેલી સમૃદ્ધિથી આ જગતનું દારિદ્રય રૂપી અંધકાર દૂર કરી ઉજવળ કર. કેમકે આ જગતમાં દૈવનો એવો સ્વભાવ છે કે કોઇને પણ ઘણાકાલ સુધી સારી સ્થિતમાં રહેવા દેતુંજ નથી એટલે કોઈથી દૈવનું

સારૂ દેખી ખમાતુંજ નથી. એ વાત પણ ખેદ યુકત છે (એ પ્રમાણે અન્યોકિત ગર્ભિત આ ઉપદેશ છે)

૩. હે સરોવર! યાચક લોકોને જળથી નિરંતર ઉપકાર કરવાને આ તારે અવસર છે કેમકે હાલ મેઘ વૃષ્ટિથી ત્હારામાં જળ ટંકો ટંક ભરેલું છે માટે સુલભછે પણ તે વિપરીત કાળ વખતે બિંદુ માત્ર પણ આપવું દૂર્લભ થઈ પડશે.

અર્થાત—હે રાજન્! યાચક લોકોને દ્રવ્યાદિથી ઉપકાર કરવાનો આ-શુભ સમય છે. તે સમય ગયા પછી સરોવરની પેઠે તારાથી લેશ માત્ર પણ ઉપકાર થઈ શકવાનો નથી એવી રીતે અન્યોકિત ગર્ભિત આ ઉપદેશ છે)

૪. ચોમાસામાં નદિનું પૂર ઘણું ચડયું હોય ને તેનો વેગ પણ અતીશેં આકરો હોય તોપણ તે ઘણા દિવસ સુધી રહેતું નથી પણ તે આવી ગયાનું ચિન્હ તટ ઉપર રહેલાં મૂળમાંથી ઉખડી ઘણા કાળ સુધી પડી રહેલાં વૃક્ષોથી માલમ પડે છે. તેમ લ-ક્ષ્મિનું સુજે તેવું પૂર ચડયું હોય તે ઘણુ કાળ સુધી રહેતું ન-થી પણ તે આવી ગયાનું ચિન્હ તેનાથી સારાં અથવા નરસાં જગત પ્રસિદ્ધ કૃત્યોથી માલમ પડે છે.

વળી ભોજરાજાએ પોતાને નિત્ય સ્મરણ વાસ્તે પોતાની મેળે એ-ક શ્લોક કરી કંઠાભૂષણની પેઠે કંઠે રાખી ઇષ્ટમંતની પેઠે નિરંતર જપ-તો હતો (તે શ્લોક પૃ૦ ૬૬ જુ૦)

તેનો અર્થઃ—આપવાનું ધન યાચક લોકોને સૂર્ય આતથમ્યો નથી ત્યાર પેહેલાં જે આપ્યું તે ખરૂં હું જાણુતો નથી કે તે ધન સૂર્ય આથમ્યા પછી પ્રાતઃકાળે કોનું થશે (તેનો ધણી કોણ થશે)

માટે હે પ્રધાન! ત્હારા જેવા પ્રેતપ્રાય (પ્રેતની માફક ભક્ષણ કરના-રા) લોકના કહેવાથી મ્હારૂ દાન આપવાનું કર્મ હું કેમ ઓછું કરૂં? ઇ-ત્યાદિ શિખામણ દેતો તથા પ્રવર્ત્તાવતો રાજા એક દીવસ રાજપાટિકાર્થે ભ્રમણ કરી આવતાં નદિને કાંઠે આવ્યો ત્યારે ત્યાં, ભોજ રાજાની કીર્તિ સાંભળી પોતાની વિદ્વતા બતાવવા સારૂ કોઇ બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રી સહિ-ત આવી, નગર બાહાર ધર્મશાળામાં નિવાસ કરી, સ્ત્રીની પ્રેરણાથી કાષ્ટ-

નો ભારો લઇ આવી નદિ ઉતરીને આવતો હતો તેને દેખી ભોજ રાજાએ પુછ્યું કે,(**कियन्मात्रं जलं विप्र**) હે બ્રાહ્મણ ! નદિમાં પાણી કેટલું છે?.(**ब्रा० जानुदघ्नं नराधिप**) હે રાજન્! જાનુદઘ્ન* ઢીંચણ પ્રમાણે) છે (**रा० ईदृशी किमवस्था ते**) ત્હારી આ પ્રકારની દુર્દશા કેમ છે? (**ब्रा० न सर्वत्र भवादृशा**: સર્વ જગાએ તમારા જેવા એટલે દારિદ્રના શત્રૂ વસતા નથી.

બ્રાહ્મણનું આ પ્રકારનું વચન સાંભળી સંતુષ્ટ થયેલા રાજાએ જે દાન અપાવ્યું તે મંત્રીએ ધર્મ વહિકામાં એટલે ધર્માદા આપેલું લખવાના ચોપડામાં શ્લોક રૂપે લખ્યું ('તે પૃ૦ ૬૬ જુ૦)

અર્થઃ—જાનુદઘ્ન શબ્દ બોલવાથી પ્રસન્ન થયેલા ભોજ રાજાએ ત્રણ લાખ.રોકડ ધન તથા દશ મદોન્મત્ત હાથી આપ્યા.

એક દિવસ મધ્ય રાત્રીએ નિદ્રા ઉડી જવાથી અકસ્માત જાગી ઉઠેલા ભોજ રાજાએ આકાશમાં સુંદર નવા ઉગેલા ચંદ્રની અતિશે નિર્મળ શોભા જોઇ પોતાના અંતરમાં ભરેલી વિદ્વત્તા રૂપી સમુદ્રનું ઉભરાઈ જવું તેની એક છાલક સમાન નિચે લખેલું શિખરિણી વૃતનું અર્ધ કાવ્ય બોલ્યોઃ—

यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां प्रकुरुते
तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा॥

અર્થઃ--જે આ સંપૂર્ણ ચંદ્ર મંડળની વચ્ચે મેઘના લેશ જેવી શોભાને ધારણ કરનાર લાંછન જણાય છે તેને લોક સસલું (હરણ) એમ કહે છે પણ એમ મને લાગતું નથી.

એમ વારંવાર અડધું કાવ્ય, સર્વ પ્રાણિ અતિશે જંપી જવાથી શબ્દ રહિત નિર્મળ વખતે અગાશીમાં ફરતાં ફરતાં બોલતો હતો તે વખતે એવો બનાવ બન્યો કે રાજાના મ્હેલમાં કોઈ મહાવિદ્વાન્ પણ ચોરી કરવા પેઠેલો તેને કવિતા શક્તિનું ઘણુ જોર ઉભરાયુ તે સહન ન થવાથી તે કાવ્યનુ ઉત્તરાર્દ્ધ (છેલ્લાં બે પદ) બોલી ઉઠયો કેઃ—

* દઘ્નટ્પ્રત્યય વિદ્વાનોની જાણમાં હોય છે તેથી એ પણ કોઇ સારો વિદ્વાન્ હોવો જોઈયે એમ રાજાને માલમ પડયું.

अहं त्विदं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणी—
कटाक्षोल्कापातव्रणशतकलङ्काङ्किततनुम् ॥१

અર્થઃ- હું તો એમ માનુંછું કે તમારા શત્રુ રાજાઓનો વિરહ થવાથી વનમાં રઝળતી તેમની તરૂણીઓ ચંદ્રોદયથી વાગેલા કામબાણની વ્યથામાં વ્યાકુળ થવાથી તે સ્ત્રીઓના ચન્દ્ર મંડળ સામા ઉલ્કાપાત સરખા કટાક્ષ બાણના સેંકડો પ્રહાર થવાથી છિદ્રરૂપ કલંકવાળો એ ચંદ્ર થયોછે.

એમ બોલવાથી ચમત્કાર પામેલા રાજાએ તે ચોરને અંગરક્ષક પાસે પકડાવી એક ઓરડામાં પુરી મુકાવ્યો. પછી પ્રાતઃકાળમાં સભા કરી તે ચોરને બોલાવી જે શીરપાવ રાજાએ આપ્યો તે મંત્રીએ ધર્મ વહિકામાં કાવ્ય રૂપે લખ્યો તે. પૃ૦ ૬૭ જુ૦ તેનો

અર્થઃ—મૃત્યુના ભયને પણ ન ગણી રાજાના બોલેલા કાવ્યનું ઉત્તરાર્દ્ધ પુરૂં કરનાર ચોરને પ્રસન્ન થયલા રાજાએ દશ કરોડ સોના મોહોર તથા દાંતના અગ્ર ભાગથી પર્વત શિખરોને તોડવાને સમર્થ ને પોતાના મદરૂપી દાન આપવાથી ભ્રમર રૂપી યાચકો અતીશે હર્ષ પામી જેનું યશગાન કરે છે એવા આઠ ગજેન્દ્ર આપ્યા.

એક વખત એ વહી (આપેલા દાન લખવાનો ચોપડો) સાંભળી પોતાના અંતરમાં સર્વોપરિ દાની હું છું એમ અહંકારથી માનતો એક શ્લોક બોલ્યો તેનો

> અર્થઃ જે કામ બીજાથી થઈ શકતું નથી તેવું કામ મ્હે કરયું છે તથા જેવું દાન બીજા રાજાથી આપી શકાતું નથી તેવું દાન હું સહેજ આપુછું તથા જે કામ બીજાને અસાધ્ય છે તે કામ હું સહેજ કરૂછું તેથી હવે મારા ચિત્તમાં અપૂર્ણપણુ માની ખેદ કરવા યોગ્ય કોઇ વસ્તુ નથી. સર્વ વસ્તુથી, સર્વ ગુણથી, સર્વકળાથી સંપૂર્ણ હુંજ છું

એમ વારંવાર પોતાનાં વખાણ કરતા રાજાને જોઇ એક જુના પ્રધાને એનો ગર્વ ભાગવાને વિક્રમ રાજાની ધર્મવહિકા લાવી બતાવી તેમાં પ્રથમ લખેલુ એક કાવ્ય વાંચી જોયું (પૃ૮ ૬૮ જુ૦)

અર્થઃ-આઠ કરોડ સોનૈયા તથા મોતીની તુલાઓ* ૯૩ ને મદના સુગંધથી વારંવાર ઝંપાપાત કરતા ભ્રમરથી ક્રોધાયમાન થયલા ૫૦ પચાસ હાથી તથા દશ હજાર ઘોડા તથા કામ પ્રપંચોમાં ચતુર એવી સો વારાંગના એટલો દંડ પાંડુ દેશના રાજાએ વિક્રમ રાજા પાસે આણેલો તે સર્વ એક શ્લોકથી રાજી થએલા રાજાએ વેતાલ ભટ્ટને આપ્યો. કેટલાકને મતે એ શ્લોક સિદ્ધસેનના સંવાદમાં થયેલો બંદીજનોએ ગાન કરેલોછે તેનો અર્થ પ્રથમ પૃષ્ટ ૩૨ માં આવેલો છે.

એ પ્રકારની વિક્રમ રાજાની ઉદારતાદિ ગુણો જોઈ ભોજ રાજાનો સર્વ ગર્વ મૂળમાંથીજ નાશ પામ્યો. પછી એ ધર્મવહિકાની પૂજા કરી પાછી જે ભંડારમાં હતી ત્યાં સ્થાપન કરાવી.

એક સમે કાશ્મીરદેશથી ભોજ રાજાની કીર્તિ સાંભળી આવી દરવાજે ઉભેલું સરસ્વતી કુટુંબ[1] દ્વારપાલે રાજાની આજ્ઞાથી શીઘ્ર સભામાં પ્રવેશ કરાવેલુ દેખી એક મશકરો સેવક શ્લોક બોલ્યો પૃ૦ ૬૯ જુ૦)

અર્થઃ-બાપ વિદ્વાન્, બાપનો દીકરો પણ વિદ્વાન્, માજી વિદ્વાન્, માજીના દિકરાની વહુ પણ વિદ્વાન્ વળી એક આંખ્યે કાંણી બીચારી દાસી તે પણ વિદ્વાન્ માટે હે રાજન્! આ સરસ્વતી કુટુંબ છે એમ હું માનુંછું.

એ પ્રકારનું ઉપહાસ્ય વચન સાંભળી રાજાએ કાંઇક હસી તેમાં જેષ્ટ પુરૂષ સામું જોઇ એક સમસ્યા પદ કહ્યું.

असारात्सारमुद्धरेत् અર્થ-અસારમાંથી સાર કાડી લેવો. આ પ્રકારનું રાજાનું સમસ્યા પદ સાંભળી જયેષ્ટ પુરૂષ બોલ્યો.

दानं वित्तादृतं वाचः कीर्त्तिधर्मौ तथायुषः ।
परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥१

અર્થ-અસાર રૂપ ધનથી દાન રૂપ સાર ઉપાર્જન કરી લેવો એમજ વાણીથી સત્યપણુ તથા આયુષથી કીર્તિ તથા ધર્મ એમજ અસાર એવા શરીરથી પરોપકાર રૂપી સાર કાડી લેવો.

---

* ત્રાજવામાં પુરૂષને બેસારી તેના બરોબર જોખીને આપવું તે.

૧ ધારા નગરમાં પ્રવેશ થતી વખતનો ઈતિહાસ આ પ્રબંધને અંતે જુવો.

વળી રાજાએ તે પુરૂષના પુત્રને શ્લોકનુ બીજુ તથા ચોથુ પદ સમસ્યા પુરવા કહ્યું તે **हिमालयो नाम नगाधिराजः। चकार मेना विरहातुरांगी ॥**

એ પ્રકારે રાજાનું વચન સાંભળી તે પુત્ર બોલ્યો.

तव प्रतापज्वलनाद्गगाल

हिमालयो नाम नगाधिराजः।

चकार मेना विरहातुराङ्गी

प्रवालशय्याशरणं शरीरम् ॥

અર્થ:-હે રાજન્ તારા પ્રતાપ રૂપી અગ્નિથી હિમાચલ નામે પર્વતોનો રાજા ગલિગયો (પાણી થઇ ગયો) આ દુઃખથી તેની અર્દ્ધાગના મેનકા નામે સ્ત્રિએ પોતાનું પતિ વિરાહાગ્નિથી બળતું શરીર નવા અંકુર યુક્ત પાનડાંની શય્યામાં ભારી રાખ્યું છે.

એ પ્રકારની સમસ્યા પુરયા પછી જ્યેષ્ટ પુરૂષની સ્ત્રી સામું જોઈ રાજા બોલ્યો

कवणु पियावउ खीरु અર્થઃ—હું તે દુધ કોને પાઉં

એ પ્રકારનું રાજાનું સમસ્યા પદ સાંભળી જ્યેષ્ટ પુરૂષની સ્ત્રી બોલી.

जइ यह रावणु जाईयउ दहमुह इक्कु शरीरु ।

जणणि वियम्भी चिन्तवइ कवणु पियावउ खीरु ॥१

અર્થ:—જ્યારે રાવણ જન્મ્યો તેનું એક શરીર ને દશ મોંઢાં દેખી તેની જનેતા ગભરાઇ ગઇ કે હું તે હવે કીયા મુખને ધવરાવું.

એ પ્રકારે સમસ્યા પુરયા પછી પુત્રની સ્ત્રી સામું જોઇ રાજા બોલ્યો

मइं कण्ठइ विलुलई काउ॥ અર્થ:-હવે મારે કોને ગળે વળગવું,

એ પ્રકારનું રાજાનું સમસ્યા પદ સાંભળી વહુ બોલી

काण वि विरह करालिइं पइ उड्डावियउ वराउ ।

सहि अच्चब्भुउ दिट्ठु मइं कण्ठि विलुलइ काउ ॥१

અર્થઃ-કોઇ કલહાંતરિતા[1] સ્ત્રીએ વિરહથી વ્યાકુળ થતો પતિ, એવો તો ચપટીઓમાં ઉડાડયો કે તે બિચારો નિરાશ થઈ પાછો વળી ગયો. પછી એ સ્ત્રી કામાગ્નિથી બળવા લાગી ત્યારે બોલી જે હે સખિ હવે મારે કોને ગળે વળગવું આ વાત પણ દેખનારને આશ્ચર્યકારી છે?

આ પ્રકારની સમસ્યા પૂર્યા પછી તે ટોલામાં રહેલી અતિરૂપવાન તેની પુત્રી સામું જોઇ રાજા બોલવા ગયો પણ અતિ કામ રાગથી કંઠ બંધ થઇ ગયો તેથી બોલાયું નહીં પણ તે પુત્રી વિના સર્વેને મનોવાંછિત ઘણું દ્રવ્ય શિરપાવ આપી વિદાય કર્યા.

હવે સંધ્યાકાળ થવાથી રાજા તથા તે રૂપવતી કન્યા એક બીજામાં ચિત્ત પરોવી વિખુટાંતો પડયાં પણ રાત્રિયે ચંદ્રોદય થવાથી અગાશીમાં ભ્રમણ કરતા રાજાને એ કન્યાના રૂપનું સ્મરણ થવાથી ઘેલા માણસની પેઠે લવારો કરતાં કરતાં આજ્ઞા કરી કે મારાથી આ ચંદ્રકિરણ સહન થતાં નથી માટે મારા ઉપર છત્ર ધરો એમ સેવકને આજ્ઞા આપવાથી માથા ઉપર છત્ર ધરાવી તે રૂપવતીના અંગો અંગનુ ધ્યાન કરતો જાય છે ને અગાશી પૂરતો જાય છે એજ વખત તે રૂપવતી પણ દ્વારપાલ સાથે સંદેશો કાહાવી રાજાની આજ્ઞાથી આવી હાજર થઇ ત્યારે રાજા બોલ્યો કે હે રૂપવતી આ અસાધ્ય વ્યાધીથી મુક્ત કરવા તારા વચન રૂપી અમૃતનો એક ઘુંટડો પા!

આ રાજાનું વચન સાંભળી કામાગ્નિથી રાજાને થયેલી દુર્દશા જાંણી એક કાવ્ય મધુર સ્વરથી રાગે પાડી બોલી (પૃ૦ ૭૨ જુ૦)

અર્થઃ—હે ભોજ રાજન્ હે ભોજ કુલમાં દીવા સમાન હે સમસ્ત રાજામાં ચૂડામણિ સમાન આ જગતમાં તમારે રાત્રિયે પણ માથા ઉપર છત્ર ધરાવી ફરવું એ યુક્તછે કેમ જે તમારૂ મુખ જોવાથી લજ્જા પાંમતો ચંદ્ર ભુરાંટો પડી શીઘ્ર ગતિ કરી માં સંતાઇ જાવા વળી આ બિચારી વૃદ્ધ વશિષ્ટની પતિવ્રતા સ્ત્રી અરૂંધતી નામે તમારૂ રૂપ જોઈ પોતાનુ ઘણા કાળથી સાચવી રાખેલું પતિવૃતાપણુંમાં ખંડન કરો એટલે છત્ર વના તો તમારૂ રૂપ અરૂંધતીના દીઠામાં આવે તો તેની પણ ધીર-

[1] પતિનો તિરસ્કાર કરી પછી પાછો પસ્તાવો કરનારી.

જ ન રહે તો બીજી સ્ત્રીની તો ક્યાંથી રહે માટે તમો રાત્રિયે પણ છ-ત્ર ધરાવોછો તે યુક્ત છે.

આ અભિપ્રાય સહિત્ત રૂપવતીનું વચન સાંભળતાં તેજ જગાયે રાજા સ્તંભિત થઈ પાણી ગ્રહણ કરી અર્દ્ધાગના સમાન તેને ભોગિની[1] સ્ત્રી કરી લીધી

એક સમે ભોજ રાજાયે તથા ભીમ રાજાયે પરસ્પર લેખ પત્રથી નિશ્ચે કર્યો હતો જે તમારે હમારે આજ પ્રકારે વર્ત્તવું પણ તેમાં કોઇ પ્રકારે વાંધો ઉઠાવવા વાસ્તે, તથા ગુજરાતી ગાંડુ કેહેવાય છે તેમાં કોઇ પણ સારા સુજ્ઞ છે કે નહી એ વાત પણ જાણુવા વાસ્તે એક ગાથા કરી સંધિવિગ્રહ કરનાર દૂતના હાથમાં આપી ગુજરાતમાં ભીમ રાજા પ્રત્યે મોકલી તે (પૃ-૭૨-જુ)

અર્થઃ—જેણે ક્ષણ માત્રમાં મોટા મોટા ગજેંદ્રનાં કુંભસ્થળ પોતાના હાથના પંઝાથી ચીરી નાંખ્યાં છે તેથી જગતમાં મોટો પ્રતાપી દેખાતો સિંહરાજ તેને મૃગલાં સંગાથે વિરોધ પણ નથી ને સંધિ પણ નથી એટલે ભોજ રાજાને લખવાનો આટલો અભિપ્રાય જે તુ મ્હારા જેવો વિદ્વાન્ નથી ને તારી પાસે રહેનાર પ્રધાનો તે જીવ દયા પાળનાર ભાજી ખાઉ વાણિયા છે માટે તારૂં રાજ્ય લઈ લેવું એ કાંઈ મારી ગણતીમાં નથી.

આ પ્રકારના અર્થથી ભરેલી ભોજ રાજના તરફથી આવેલી ગાથા વાંચી ભીમ રાજાએ ક્રોધાયમાન થઈ એના માથામાં વાગે એવા અર્થથી ભરેલી ઉત્તર રૂપ એક ગાથા કરવા પોતાના પંક્તિ માત્રને આજ્ઞા આપી. તે સર્વ પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કરી લાવ્યા પણ ભીમ રાજાની ધ્યાનમાં કોઈ ગાથા ન આવી. પછી જૈન ધર્મમાં પ્રખ્યાત ગોવિંદાચાર્ય નામે મહાન્ પુરૂષ તે સમે વિદ્યમાન હતા તેણે એક ગાથા કરી આપી તેથી ભીમરાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો તે ગાથા (પૃ ૭૨ જુ.)

અર્થઃ—અંધક રાજાના પુત્રોનો (ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના પુત્ર કૌરવનો) કાળ રૂપ દૈવે નિપજાવેલો ભીમ સર્વ જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે જેની ગણતીમાં તે રાજાના સો પુત્રો પણ ન આવ્યા એટલે દુર્યોધનાદિક સો ભઈયોનો જે-

---

૧ કામ ભોગ વાસ્તે રાખેલી સ્ત્રી તે.

ણે ભુક્કો કરી નાંખ્યો તે ભીમને તારા એકલાની શિ ગણતી હોય એટલે ચંદ્ર વંશમાં આવેલા યાદવકુળમાં એક અંધક નામનું કુળ છે તે રાજાની કૂળ પરંપરામાં તું ઉત્પન્ન થયો છું માટે તારૂ જ્ઞાન રૂપ અંતર નેત્ર ફુટયું છે ને મિથ્યા અહંકારથી બાહાર પણ બરોબર દેખી શકતો નથી એમ બે પ્રકારે અંધ ધંધ થયેલા તારાં જેવા રાજા તો ફક્ત અમારી કૃપાથીજ વિદ્યમાન છે માટે તારા જેવા સેંકડો હમારા પગ તળે ઘસડાઇ ગયા તો હમારે તારા એકલાની તે શિ ગણતી હોય

આ પ્રકારના ગંભીર અર્થ ભરેલી ગોવિંદાચાર્યની કરેલી ગાથા આપી. એક પ્રધાનને ભોજ રાજા પાસે મોકલ્યો પછી ભોજ રાજાયે ભીમ રાજા તરફથી આવેલી એ ગાથા વાંચી ચમત્કાર પામી માથુ ધુણાવી બોલ્યો કે અહો ગુજરાતમાં પણ આ પ્રકારના મહાન્ પંડિતો વસે છે એમ કહી પોતાના ગર્વનો ત્યાગ કર્યો.

એક સમે ભોજ રાજની આજ્ઞાથી દ્વારપાળે સભામાં પ્રવેશ કરાવેલા કોઇ પંડિતે શ્લોક બોલી રાજાને પ્રશ્ન પુછયો તે (પૃ ૭૨ જુ)

અર્થઃ—હે રાજન્ મારી મા મને દેખિ પ્રસન્ન નથી થતી તેમજ મારી સ્ત્રીને દેખીને પણ રાજી થતી નથી, ને મારી સ્ત્રીં પણ મારી માને દેખી રાજી થતી નથી, તેમજ મ્હને દેખીને પણ ખુશી થતી નથી, ને હું પણ મારી માને દેખીને આનંદ પાંમતો નથી તેમજ મારી સ્ત્રીને દેખીને પણ સંતોષ પાંમતો નથી માટે આ દોષ તે કોન્હો છે ! તે મ્હને કૃપા કરી કહેવો જોઇએ.

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં રાજાએ જણાવ્યું જે પરસ્પર અણબનાવ થવાનું કારણ કલહછે ને કલહનું મૂળ પણ દારિદ્રયછે એમ કહી જીવતા સુધી એમને દારિદ્રય નવળગે એમ ધારી ત્રણ લાખ સોના મ્હોરો આપી તે પંડિતને ઘણો પ્રસન્ન કરી વિદાય કર્યો.

બીજી પરતમાં નીચે પ્રમાણે ઈતિહાસ છે.

એક સમે તે નગરનો રહેનાર કોઇ બ્રાહ્મણ કેવળ ભિક્ષા માગીને આજીવીકાનું પુરૂ કરનાર રહેતો હતો. કોઈ મોટું પર્વ આવ્યું ત્યારે નગરની સર્વે સ્ત્રીઓ નદીએ નાહાવા ધોવાના ગરબડાટમાં રોકાયલી હતી પેલો બ્રાહ્મણ હમેશના નિયમ પ્રમાણે ભિક્ષા માગવા આવ્યો પણ તેના

ધણીએ કહ્યું કે તમને આપે એવું કોઇ માણસ ઘરમાં નથી. એમ દરેક ઘરની ભિક્ષા ન મળવાથી ભિક્ષાનું ત્રાંબપાત્ર ખાલી લઇ જેવો ગયો હતો તેવો ધક્કા ખાઇ પાછો આવ્યો. તેને જોઈ તેની સ્ત્રી બ્રાહ્મણીએ એનો ઘણો તિરસ્કાર કરી ગાળો દીધી. તેથી પેલા પુરૂષને ઘણો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેથી તે બ્રાહ્મણીને લાકડીએ લાકડીએ કુડવા માંડી. તેથી તેણીએ ઊંચે સ્વરે બરકા પાડ્યા. તે સાંભળી આવેલા રાજપુરૂષોએ (ફોજદારી સિપાઇઓએ) તે બ્રાહ્મણને ઝાલી બાંધીને રાજદ્વારમાં લઈ ગયા. ત્યારે રાજાએ વઢવાડ થવાનુંકારણ પુછ્યું. તે વખત તે બ્રાહ્મણ ઘણો પંડિત હોવાથી આ શ્લોક બોલ્યો. જેનો અર્થ આગળ દરસાવ્યોછે તે.

કોઇ વખત ભોજ રાજા શીઆળાની રાત્રે ફરવા નીકળ્યો હતો નગર ચર્ચા જોતો જોતો કોઈ દેવમંદીરની પાસે લાંબા ઝીણા સ્વરથી એક કાવ્ય ને વારંવાર બોલતો કોઇ મહાદરીદ્રી પુરૂષને જોઈ રાજા સાંભળવા ઉભો રહયો તે કાવ્ય (પ્ર૦ ૭૩ જુ૦)

અર્થઃ—ટાઢ સહન કરી કરીને મારૂ શરીર અડદ જેવું શ્યામ થયું છે, ને કુટુંબ પોષણ કરવાની ચિંતારૂપી સમુદ્રમાં વારંવાર મુશળ સ્નાન કરવાથી બધું શરીર બરહટ થયું એટલુંજ નહીં પણ ઘણી ક્ષુધા લાગવાથી કૃષ થઇ ચોટી ગએલા નાભી મંડળમાંથી પરાણે શ્વાસ ઉપાડી, શાંત થએલા અગ્નિને વારંવાર ધમતી વખત ટાઢ્યથી ફાટેલા હોઠમાં થઈ તરેહ વાર નિકળતા શબ્દ સાંભળી જાણે અપમાન પામેલી સ્ત્રીની પેઠે નિંદ્રાતો મ્હારો ત્યાગ કરી અતિશે દૂર જતી રહીછે, ને સત્પાત્રમાં આપેલી લક્ષ્મીની પેઠે આ શિઆળાની રાતતો વધતી જાય છે પણ ખુટતીજ નથી, એ કાવ્ય સાંભળી રાજા પોતાના મેહેલમાં જઇ પ્રાતઃકાળે તે બ્રાહ્મણને સભામાં બોલાવી પુછ્યું કે તમે પાછલી રાત્રે અત્યંત ટાઢનો ઉપદ્રવ શી રીતે સહન કર્યો ને સદપાત્રમાં આપેલી લક્ષ્મીના દ્રષ્ટાંતથી સંકેતમાં ઉપદેશ કરવાથી હું તમારા ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. આ પ્રકારનું રાજાનું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે હે રાજન્! મારૂ મોટું ત્રિવેલી બળછે તેથી શિઆળો નિર્ગમન કરૂછું ત્યારે વળી રાજાએ પૂછ્યું કે એ તમારી ત્રિવેલી કેવી છે તે કહો! તે સાંભળી બ્રાહ્મણ એક શ્લોક બોલ્યો તે (પ્ર૦ ૭૪ જુ૦)

અર્થઃ– બે ઢીંચણ ટુંકા કરી છાતી જોડે દબાવી એટલે ટુંટીયું વાળી રાત્રી નિર્ગમન કરીએ છીએ ને સૂર્યનો તડકો શરીર ઉપર ઓઢી દિવસ નિર્ગમન કરીએ છીયે ને સાયંકાળ ને પ્રાતઃકાળ એ બે સંધ્યા વખત અગ્નિનું સેવન કરીએ છીએ. એ પ્રકારે જાનું, (ઢીંચણ) ભાનુ (સૂર્ય), કૃશાનું, (અગ્નિ) એ ત્રણવેલીઓના પ્રતાપથી શિઆળાની ટાઢને ધક્કા મારી વિદાય કરીએ છીએ. એ પ્રકારે પંડિતનો શ્લોક સાંભળી રાજાએ ત્રણ લાખ મહોરો આપી ખુશી કર્યો પણ એ બ્રાહ્મણ ઘણો લોભિ હોવાથી બીજો શ્લોક બોલ્યો. તે (પ્ર૦ ૭૮ જુઓ).

અર્થઃ—હે રાજન્ સતપુરૂષોના ચિત્તરૂપી બંધીખાનાના ઘરમાં બળી રાજા તથા કર્ણ રાજા ઇત્યાદિ દાનેશ્રી રાજાઓ આજ સુધી પડી રહ્યા હતા તેમને આજ તમે દાન દેવાનું મોટું અભિમાન ધારણ કરી બંધીખાનામાંથી મુકાવ્યા એટલે તમારી દાનશકિત વધારે જોઇ સજ્જન પુરૂષોને બળી પ્રમુખ દાનેશ્રી રાજાનું વિસ્મરણ થયું ઈત્યાદિ. સાક્ષાત્ સરસ્વતીના ઉદય પામતા પ્રવાહને જોઇ, ભોજરાજાએ બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરી આ શ્લોકનું મૂલ્ય મારાથી આપી શકાય તેમ નથી કેમ જે બધું મારૂં રાજ્ય અર્પણ કરૂં તો પણ આ શ્લોકનો બદલો વળે તેમ નથી માટે આ મારૂં શરીર તમને અર્પણ કરૂંછું એમ કહી સંતોષ પમાડી નમસ્કાર કરી વીદાય કર્યો વળી એક દિવસ રાજા રાજપાટિકા વાસ્તે હાથી ઉપર બેશી નગરમાં ફરતો હતો તે વખત કોઇ દરિદ્રી પુરૂષને પૃથ્વી ઉપર પડેલા દાણા વીણતો જોઈ રાજા અડધો શ્લોક બોલ્યો તેનો અર્થઃ—જે પોતાના ઉદરનું પણ પોષણ કરવાને અસમર્થ છે, તેવા પુરૂષો પૃથ્વી ઉપર જન્મ્યા તોય શું? ને ન જન્મ્યા તોય શું? આ પ્રકારે રાજાનો કહેલો અર્ધો શ્લોક સાંભળી તે પુરૂષ એ શ્લોકનું ઉત્તરાર્ધ બોલ્યો તેનો અર્થઃ—જે પુરૂષ પોતે સમર્થ થઈને પણપારકો ઉપકાર નથી કરતા તેવા પુરૂષો પૃથ્વી ઉપર જન્મ્યા તોય શું ? ને ન જન્મ્યા તોય શું ? પછી વળી રાજા અર્ધ શ્લોક બોલ્યો તેનો અર્થઃ—લોક પાસેથી ભિખ માગીને જે નિરંતર પોતાની આજીવીકા ચલાવનાર પુરૂષને હે જગતને ઉત્પન્ન કરનારી યોગમાયા તું તેવા પુરૂષને જન્મજ ન આપીશ, આ પ્રકારે રાજાનો અર્ધ શ્લોક સાંભળી પંડિત ઉત્તરાર્ધ બોલ્યો તેનો અર્થ હે પૃથ્વી માતા જોગું યાચકની પ્રાર્થનાનો ભંગ કર્યો છે

તેવા પુરૂષને તું ધારણ ના કરીશ કેમ જે તે પ્રાર્થના ભંગ કરનાર પુરૂષના મહા પાપના ભારથી તું રસાતળમાં જતી રહીશ તો લોકની શી વલે થશે આ પ્રકારનું વચન સાંભળી રાજાએ પૂછયું કે આ પ્રકારની તમારી મોટી વિદ્વત્તા છતાં પણ આવી દુર દશાને ભોગવતા તમે કોણછો; એમ રાજાએ પૂછયું ત્યારે તે બોલ્યો તમારૂં રાજદ્વાર, નાના પ્રકારના પંડીતો રૂપી મેઘ ઘટાથી છવાયી રહેલું છે, માટે ત્યાં પ્રવેશ કરવામાં બીજો માર્ગ ન મળવાથી નગરના પ્રધાન પુરૂષે દેખાડેલા રસ્તા પ્રમાણે આ પ્રપંચથી તમારૂં દર્શન કરવા ઇચ્છતો, હું, રાજશેખર નામે કવિછું. એમ પોતાનું નામ ઓળખાવતા મહાકવિ રાજશેખરને યોગ્ય મોટાં દાન આપી પ્રસન્ન કર્યો. બીજી પ્રતમાં નીચે પ્રમાણે છે.

કવીનું વચન સાંભળી રાજાએ ઝટ હાથીપરથી ઉતરી પોતાનો ગજેંદ્ર કવિને અર્પણ કરયો કે તે વખત કવિએ વિચાર કર્યો કે ગજદાન ગ્રહણ કરવાનું ઘણું પાપ છે પણ આપદ્ધર્મ જાણી હાથી લીધો તો ખરો પણ પછી વિચાર થયો જે આ હાથી કયાં બાંધીશું ને શું ભોજન કરાવીશું એવું મનમાં ધારી એક કાવ્ય બોલ્યો.

निर्वाता न कुटी[१] न चाग्निशकटी[२] नापि द्वितीया पटी[३]
वृत्तिर्नारभटी[४] न तुन्दिलपुटी[५] भूमौ च घृष्टा कटी[६] ॥
तुष्टिर्नैकघटी[७] प्रिया न वधुटी[८] तेनाप्यहं संकटी[९]
श्रीमद्भोज तव प्रसादकरटी[१०] भङ्क्त्वा ममापत्तटी[११] १ ॥

અર્થઃ—મારી નાની ઝુંપડી ચારે પાસથી ઘણોજ વા આવી શકે એવી છે, ને મારી ઝુંપડીમાં તાપવાને શઘડી પણ નથી. પહેરવા ઓઢવા તથા દરેક કામમાં વપરાતુ આ એકજ વસ્ત્ર છે તે શિવાય બીજુ વસ્ત્ર નથી. ભણવાની તથા ભણાવવાની વૃતી શિવાય મારે બીજી કાંઇ વૃતી નથી, અને શીઆળામાં ઓઢવાની ગોદડી પણ નથી, તેથી ભુમી ઉપર કેડ તથા પાસાં ઘસી ઘસીને રાત્રી નીર્ગમન કરૂ છું. અન્ન પુરૂ ન મળવાથી એક ઘડીનો પણ જંપ નથી. અને મારી દરીદ્રતાને લીધે કુલીન સ્ત્રી નહી મળવાથી ને કભારજા મળવાથી રાત દિવશ તેના વચન પ્રહારથી પણ હું

* ઉપર કહેલા શ્લોકમાં જેનો અંત્યાક્ષર ટી છે તે.

સંકટવાળોછું. માટે હે ભોજ રાજન્ તમે પ્રસન્ન થઇ આપેલો આ ગજેંદ્ર મારી આપદા રૂપી નદી તટને પોતાના દંતુશળ વતે ભાગો.

આ પ્રકારના અર્થ યુક્ત એ કવીના કાવ્યમાં રહેલાં અગીઆર અનુપ્રાસના શબ્દો જોઈ ચમત્કાર પામી અગીઆર હજાર મહોરો અપાવી.

ત્રીજી પ્રતમાં નીચે પ્રમાણે છેઃ—એ રાજશેખર કવી સંધ્યાકાળે મહાકાળેશ્વર મહાદેવના મંદીરમાં સુતો સુતો એક શ્લોક બોલીને પોતાની સ્ત્રીને સમજાવતો હતો. તે શ્લોકનો (ટી. પૃ. ૭૬ જુ.) અર્થ નીચે પ્રમાણે—

રાજશેખર કવિ પોતાની ગુણવતી નામની કભારજાને કહે છે કે અન્ન વાસ્તે રડતાં કકળતાં છોકરાને થોડું ઘણું કાંઇપણ ખાવાનું આપીને જેમ તેમ કરી આ ઉનાળાના દિવશ પુરા કર. પછી વર્ષા ઋતુમાં વરસાદથી જ્યારે તુમડી તથા કહોળી ઉત્પન્ન થઇ પરીપકવ થશે ત્યારે તો આપણા સુખ આગળ રાજાનું સુખ શી ગણતરીમાં છે. આ અર્થ યુક્ત શ્લોક રાજાએ એકાંત સ્થળે ઉભા રહી સાંભળ્યો તેથી તે કવિને પોતાનું વાહન તથા વસ્ત્રાભૂષણાદીક સર્વસ્વ આપી દઇ તેને પ્રસન્ન કર્યો. જેથી તે પોતાના જેવાજ દરીદ્ર પુરૂષોનું દારીદ્ર કાપી શકે એવો ધનાઢ્ય થઈ પડયો. ત્યારે તે કવી એક અન્યોક્તિ ગર્ભીત કાવ્ય બોલ્યો (પૃ. ૭૫. જુ.) જેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે.

અર્થઃ—જે સરોવરનું પાણી ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સુકાઇ જવાથી મોટી મોટી ફાટો પડેલી તેની અંદર મરી ગએલા જેવાં દેડકાં ભરાઈ રહેલાં હતાં તથા કાચબા પણ તેમાં ઉંડા પેશી રહ્યા હતા, મોટા મોટા મગર મચ્છ પણ બાકી રહેલા કાદવવાળા ભાગમાં તરફડતા આળોટતા તથા વારંવાર મુર્છા પામતા કાળક્ષેપ કરતા હતા, તેજ સરોવર ઓચીંતા સર્વ પ્રાણીને સજીવન કરનાર વરસાદના આગમનથી એટલું બધું ભરાઈ ગયું કે વનનાં હાથીનાં ટોળે ટોળાં પાણી પીધાંજ કરે તો પણ તેમનાં કુંભસ્થળ ડુબે એટલું પાણી રહે પણ કદી ખુટેજ નહી. કવિનો ભાવાર્થ એવો છે કે તારા અકસ્માત આપેલા ઘણાજ દાનથી હું પણ તે સરોવર માફક સંપુર્ણ થયો છું. એ પ્રકારે અકાળ જલદ એવી અટક ધારણ કરનાર રાજશેખર કવિને ભોજની વચ્ચેનો સંવાદ પરીપૂર્ણ થયો.

તેજ વરસમાં ગુજરાતમાં કાળ પડયો હતો તેથી અન્ન તથા ઘાસ-

ની ઘણીજ અછતને લીધે પીડાતી પ્રજાના સંકટથી ચીંતામગ્ન થઈ બેઠેલા ભીમરાજાને એવી ખબર મળી કે માળવ દેશનો રાજા ભોજ તમારા ઉપર ચઢાઈ કરી આવે છે. આ સાંભળીને પોતાના બુદ્ધીશાળી નાગર ગ્નાતીના, સંધીવીગ્રહ કરવામાં નીપુણ એવા ડામર નામના મુખ્ય મંત્રીને બોલાવી કહ્યું કે કોઈપણ પ્રકારે, દંડ આપીને પણ અહીં આવતા ભોજરાજનો તું અટકાવ કર. આ પ્રકારનું ભીમરાજનું વચન માથે ચઢાવી, પોતાનો વેશ બદલી તે માળવામાં ભોજરાજા પાસે ગયો. તે વખતે ભોજરાજા બાહેરના મહેલમાં સ્નાન કરતો હતો તે વખતે ડામર જઇ મળ્યો, તેને જોઇ તેને સંભળાવવાના હેતુથી પોતાના અંગ ઉપર તેલમર્દન કરનાર સેવક સામું જોઈને બોલ્યો કે આજકાલ ભીમલો[૧] હજામ.શા કામમાં ગુંથાયો છે? આ વાકયનો મર્મ સમજી હાથ જોડીને ડામર બોલ્યો. હે રાજન્ ઘણાએક રાજાનાં માંથાં મુડી નાંખ્યાં છે. ફકત હવે એકજ રાજા બાકી રહ્યો છે તેનું માથુ મુંડવાને પલાળેલું છે તે હવે મુડશે. રાજાએ આ તેનું મર્મ ભરેલું વાકય સાંભળી આશ્ચર્ય પામી ગુજરાત ઉપર ક્રોધ પામી ચઢાઇ કરવાને નીશાન ડંકા વગડાવ્યા. આ પ્રમાણે લશ્કરની સઘળી તૈયારી થયા પછી પ્રયાણ કરતી વખતે ભાટ ચારણ વીગરે બંદીજનો સ્તુતી કરતા હતા. તે કાવ્યનો (પૃ૦ ૭૭ જુ૦) અર્થ નીચે પ્રમાણેઃ—

(૧) હે ભોજરાજન્ તારા લશ્કરની તૈયારી સાંભળી ભયથી આકુળ વ્યાકુળ થતા રાજાઓ ત્રાશ પામેછે. ચોળદેશનો રાજા પોતાના બચાવ વાસ્તે દરીઆમાં સંતાઇ પેસે છે. અંધ્ર દેશનો રાજા પર્વતની ગુફામાં પેસીને બચાવ કરે છે અને કર્ણાટક દેશનો રાજા પોતાનું રાજપાટ તજી વેશ બદલીને દેશાંતરમાં ભીખ માગીને બચાવ કરે છે, અને ગુજરાત દેશનો રાજા પોતાના નગરમાંથી નાશી જઇ કોઈ પર્વતમાં પેશી તેમાંથી વહેતા ઝરણનું પાણી પીને પોતાનો બચાવ કરે છે, ચેદી દેશનો રાજા સેવક થઇ આપને પ્રશન્ન કરવા વાસ્તે લશ્કરમાં પ્રમુખ રહી શસ્ત્રના પ્રહાર સહન કરે છે. રાજાઓમાં શીરોમણી ગણાતો કન્યકુબ્જનો રાજા પણ હમેશાં આપની નમ્રતા પૂર્વક સેવામાં રહેવાથી જાણે કુબ્જ (કુબડો) થઇ ગયો હોય એવો દેખાય છે.

---

૧ ભોજરાજના હજામનું નામ ભીમલો હતું.

(૨) હે રાજન્ તારા બંધીખાનામાં એટલા બધા રાજાઓછે કે જે રાત્રીએ પથારીની જગ્યાને વાસ્તે એક બીજા સાથે વઢી મરે છે. કુંકણ દેશનો રાજા કહે છે કે મારી પથારી તો આ ખુણામાંજ થાય છે તે થશે, અમે તો ખસવાના નથી. લાટ દેશનો રાજા કહે છે કે આ કમાડ પાસે તો અમારે સુવાનો મુકામ છે. કલીંગદેશનો રાજા કહેછે કે આ આંગણામાં અમારો સંથારોજ[1] થશે કેમકે અમારા બાપ પણ જ્યારે આ બંધીખાનામાં પડયા હતા ત્યારે તેમનો પણ અહીંજ હતો. માટે હે કોશળદેશના રાજા તુંતો નવો આવેલો છે માટે તારે વાસ્તે કંઇ હમે અમારી જગ્યા મુકી બીજે કઈ ખસવાના નથી.

આ પ્રમાણે બોલી બોલીને બંદીજનો રાજાને પાણી ચઢાવતા હતા. તે વખત લશ્કરને ચાલવાનો ડંકો વગડાવ્યા પછી જેમાં સમસ્ત રાજાઓની વીડમ્બનાનાં (મશકરીનાં) ચીત્રોછે તેવા નાટકના મોટા મોટા પડદા ખુલ્લા કરીને બતાવી શૌર્ય ચઢાવતા હતા. તે વખત રાજાએ ડામરને આ પ્રકારનું ચીત્ર દેખાડયું, જેમાં બંદીખાને પડેલા તૈલીપ રાજાને કોઇ રાજા ધ્વ સહીત ઉઠાડેછે. તે વખત તૈલીપ રાજાએ જવાબ આપ્યો કે હું તો આ જગાએ મારા વંશ સહીત ઘણા કાળથી રહેલો છું ને. તું તો આજ નવો આવ્યો છું તે તારા વચનથી હું મારા સ્થાનનો કેમ ત્યાગ કરૂં. એ પ્રકારનું હાસ્યકારક નાટક જોઇ ડામરને કહ્યું કે આ સંપૂર્ણ રસ ભરેલું કેવું વખાણવા યોગ્ય નાટક છે. તે સાંભળી ડામર બોલ્યો કે આ નાટક ઘણું સારૂં છે પરંતુ તેમાં એક ખોટછે. તે એ કે આ નાટકના નાયક તૈલીપ રાજાના હાથમાં શુળીકામાં પરોવેલું મુંજરાજનું એટલે તમારા કાકાનું લટકતું માંથુ જોઇએ. આ પ્રકારે સભા સમક્ષ એટલે ઘણા માણસ વચ્ચે સામા પક્ષવાળાએ (ડામરે) મર્મ ભેદી મહેણું માર્યું તેથી તેનો તિરસ્કાર કરી તત્કાળ મહા ક્રોધ યુક્ત થઈ ઘણીજ ધામધુમથી તીલંગ દેશ ભણી જવાનો સખત હુકમ ફરમાવ્યો. તે વખત કોઈ પુરૂષે આવી ભોજરાજાને ખબર આપી કે તીલંગ દેશનો તૈલિપ નામે રાજા ઘણું લશ્કર લેઇ તમારા સાંમો લઢવા આવે છે, તે સાંભળી આકુળ વ્યાકુળ થઈ લશ્કર વધારવાની ગોઠવણ કરેછે તેવામાંજ પેલો ડા-

૧ સુવાને પથારી.

મર ભીમ રાજાના નામનો એક કલ્પીત કાગળ લખી તૈયાર કરી ભોજ રાજા પાસે આવી દેખાડેછે. તેમાં એવું લખ્યું હતું કે ગુજરાતના ભીમ રાજાએ માળવા ઉપર ચઢાઇ કરી માર્ગમાં આવેલા ભોગપુરનામના ગામમાં મુકામ કર્યો છે. આ વાર્તા સાંભળી ભોજરાજા ઘણો ગભરાયો. જેમ દાઝયા ઉપર ડાંમ અને ક્ષત ઉપર ક્ષાર (વાગ્યા ઉપર મીઠું) તેમ તે વખતે ભોજરાજાને થયું. ભોજ રાજા થોડી વાર વિચાર કરીને ડામર પ્રત્યે નમ્રતાથી બોલ્યો, કે હે ડામર જેમ તેમ કરી આ વરસમાં તારા સ્વામીને મારા દેશ ઉપર ચઢાઇ કરતો બંધ રાખ. એમ વારંવાર કહેવાથી ડામરે તેનું વચન માથે ચઢાવ્યું, તેથી ભોજ રાજાએ પ્રસન્ન થઈ હાથી સહીત હાથીણી સીરપાવમાં આપી. તે લઈ પાટણમાં જઈ ભીમ રાજાને બેહદ ખુશી કર્યો.

કોઈ વખત ભોજ રાજાએ ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળતાં અર્જુને કરેલા રાધાવેધની કથા સાંભળી વિચાર કર્યો કે આપણે પણ અભ્યાસ કરીએ તો રાધાવેધ કરવો એ દુષ્કર નથી એમ વિચારી અભ્યાસ કરી રાધાવેધ સિદ્ધ કર્યો. પછી રાજાએ નગરમાં આ મ્હોત્સવની વખતે સઘળી દુકાનો શણુગારવાનો હુકમ કર્યો તેથી સઘળા લોકોએ પોત પોતાની દુકાનો ઘણી શણુગારી. પણ એક ઘાંચીએ તથા એક દરજીએ પોતાના હુન્નરના અભીમાનથી દુકાનો ન શણુગારી, અને ઉલટો ઠપકો દેનાર રાજ્ય પુરૂષોને ઉદ્ધતાઈથી જવાબ દીધો. તે સાંભળી તે બંનેને બાંધી રાજા પાસે લઈ જઇ ઉભા કર્યા. રાજાના પ્રશ્ન ઉપરથી તેમણે જવાબ દીધોકે હે રાજન્ અમારા કરતાં તમોએ અભ્યાસ કરી એવો શો મોટો હુન્નર કર્યો છે કે જેથી આનંદ પામી અમે દુકાનો શણુગારીએ. આ સાંભળી રાજાને તેમનો હુન્નર જોવાની જીજ્ઞાસા થઇ. પ્રથમ ઘાંચી પોતાનો હુન્નર દેખાડવા ઊંચા મેહેલના સાતમા માળની અગાસી ઉપર ઉભો રહ્યો અને ત્યાંથી તેણે તેલની ધાર એવી તો સફાઈથી કરી કે નીચે જમીન ઉપર સાંકડા મોંની મુકેલી બરણીને હેઠે એક ટીંપુ પણ પડયા શિવાય મોં સુધી ભરી કાઢી તથા દરજીએ હાથમાં સીવવાની સોય ઝાલી ભોંય ઉપર રાખેલા ઉંચા મુખવાળા દોરામાં ઉભા થઈને ઊંચે હાથેથી એવી તો ધારીને ફેંકી કે તત્કાળ તે સોય પેલા દોરામાં પરોવઈ ગઈ. આ પ્રકારે પોતાના અભ્યાસ-

ની કુશળતા દેખાડી રાજા પ્રત્યે બોલ્યા કે આપ સરકારથી જો બને તો આ કરો તો અમે અમારી દુકાનો ઘણી ખુશીથી શણગારી આપના મહોત્સવની ખુશીમાં ભાગ લેવા તૈયાર છીએ. આ તેમનું વચન સાંભળી ભોજરાજાએ પોતાના કાર્યનો ત્યાગ કર્યો. તે વખતે વીદ્વાન લોકોએ સ્તુતી કરેલો શ્લોક (પૃ૦ ૭૯ જુ૦) તેનો અર્થઃ--હે ભોજરાજ આપે રાધાવેધ કર્યો તેનું કારણ અમે નીશ્ચય જાણ્યુંછે. તમારી ધારા નામની નગરીથી વીપરીત નામની રાધા* છે માટે તેનો વેધ કર્યો તે યુક્ત છે. કેમકે જે ધારાથી ઉલટું છે તેનું તમે શહન કરતા નથી.

ધારા નગરીની ઉત્પત્તી સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છેઃ—

આકાશ ગમન વીદ્યાનો જાણ મહા વિદ્વાન પુર્વે ઉજ્જેણી નગરીમાં અગ્ની વૈતાળ નામનો કોઈએક ચમત્કારી દેવાંશ પુરૂષ રહેતો હતો. તે એક વખતે કાશ્મીર દેશમાંથી આવીને તેજ નગરીમાં વશેલી મહા રૂપવાન તથા ગુણવાન તેમ વિદ્વાન ધારા નામની ગુણકા સાથે એટલો તો લુબ્ધ થઈ ગયો હતો કે લાજ આબરૂ દુર કરી તથા પૈસો ટકો સઘળુ તેનેજ અર્પણ કરી તેનોજ જાણે વેચાણ દાસ હોય તેની પેઠે તેનાજ ઘરમાં રહી કાળક્ષેપ કરતો હતો. ઉજ્જેણી નગરીના રાજાએ કોઇ વખતે પુરાણમાંથી લંકા નગરીનું અતીશયોકતી ગર્ભિતવર્ણન સાંભળી, તેવુંજ નવું નગર વસાવવાની ઇચ્છા થઇ. તેથી લંકા પુરીની રચનાનું ચીત્ર જે કોઈ આણી આપે તેને માગે તે બક્ષીસ મળશે એવો રાજાએ આખા નગરમાં પડહો વગડાવ્યો. આ કામ કરવાની કોઇની હીંમત ચાલી નહીં. પણ પેલી ધારા નામની વારાંગનાએ એ કામ માથે લેવાનું કબુલ કર્યું. પછી પોતાના પતી અગ્નીવૈતાળના ખભા ઉપર બેશી લંકા નગરીમાં જઇ તેનો આબેહુબ ચીતાર લઇ તે પાછી ઉજ્જેણી નગરીમાં આવી રાજાને દેખાડ્યો. રાજાએ પ્રસંન થઇને તેની મરજી પ્રમાણે માગવાને કહ્યું. જાતે ઘણી ધનાઢ્ય હોવાને લીધે આખા રાજ્યની સમૃધી એની ગણતરીમાં નહી હોવાથી એણીએ પોતાનું નામ અજર અમર રાખવા રાજાને કહ્યું કે એ નગરીનું

* વીપરીત નામની રાધા એટલે 'ધારા' નગરીનું નામ ઉલટાવ્યાથી રાધા થાય છે માટે તેને ધારાથી વિપરીત નામની કહીછે.

મારા નામે નામ રાખો એમ કહી પેલું ચીત્ર આપ્યું એ પ્રમાણે ધારા નગરીની ઉત્પત્તિ થઈ.

એક દીવશ ભોજ રાજા સંધ્યાકાળનો સર્વ વિધી સમાપ્ત કરી નગરમાં ફરવા નિકળ્યો હતો. તે વખતે કોઇ દીગમ્બર પુરૂષ એક ટેલીઆ બ્રાહ્મણની પેઠે એક ગાથા બોલતો બોલતો નગરમાં ફરતો હતો. તે ગાથા રાજાને કાને પડી તેથી તેણે તેને પ્રાતઃકાળે બોલાવી પુછ્યું. ગાથાનો (પૃ. ૮૦. જુ.)અર્થઃ—

અતિશે શુરવીરપણાની શોભા રૂપી ખડ્ગ (તરવાર) ધારણ કરતો દીગમ્બર થઇ ભ્રમણ કરવામાં મેં મારો જન્મ ગુમાવ્યો. પરંતુ સ્ત્રીનાં તીખાં કટાક્ષ તથા સુખ શૈયા ઉપકરણ સહીત કામ ભોગની સામગ્રીનો અનુભવ ન લીધો. કારણ કે નાનપણથીજ વાંઢા જોગટાની સંગત થવાથી કોઈ દીવસ રૂપવાન સ્ત્રીના ગળામાં હાથ નાંખી કામરસ ચાખ્યો નથી. માટે મારો જન્મ નીરર્થક ગયો. માટે હે રાજન્ આ પ્રકારનો પોકાર કરી આખા નગરમાં ભ્રમણ કરૂછું.

રાજાએ પુછ્યું કે તમારૂ સામર્થ્ય કેટલું છે ? ત્યારે તેણે તેના જવાબમાં એક શ્લોક કહ્યો (પૃ૦ ૮૦ જુ) તેનો અર્થઃ—

હે રાજન્ મારૂ સામર્થ્ય એટલું બધું છે કે હાથીના કુંભસ્થળમાં પણ મદ માઇ શકતો નથી.તેથી બહાર ઝરી જાય છે એવા કાળમાં દીપોત્સવીના પહેલાં ગૌડ દેશ સહીત દક્ષીણ દેશનો એક મોટો છત્રપતી રાજા કરી શકુ. આવું તેનું પરાક્રમ સાંભળીને સેનાપતી પદનો પટ્ટાભિષેક કરી રાખ્યો, તે વખત ગુજરાતનો ભીમરાજા સીંધ દેશ જીતીને પાટણમાં આવ્યો એવી ખબર સાંભળીને તે દીગમ્બર સેનાપતીને સામંતો સાથે અણહીલપુર ચઢાઇ કરવાને મોકલ્યો. ત્યાં જઈને થોડા કાળમાં અણહીલપુરને ભાગી તોડી ફોડીને તથા રાજમેહેલ વંખેરી નાંખીને અને રાજદ્વારે કોડાવાવીને એટલે ગુર્જરદેશના નાણાનું ચલણ બંધ કરી પોતાના દેશના નાણાનું ચલણ કરી જય પત્ર લેઈ પાછો માળવામાં આવ્યો. તે દીવસથી લોકમાં એવી ખ્યાતી ચાલી કે કુલચંદ્ર નામના દીગમ્બર પુરૂષે અણહીલ સેહેર ભાગ્યું. ભોજરાજને સઘળું વૃતાંત કહ્યું ત્યારે ભોજરાજા બોલ્યા કે તમે અંગારા કેમ નવાવ્યા, એટલે તે દેશની ખંડણી આપણા દેશમાં

આવે એવા બંદોબસ્ત કેમ ન કર્યો ? આનો ઉલટું આપણું દ્રવ્ય ત્યાં જશે.

કોઈ શરદપુનમની રાત્રીએ ભોજરાજા અને ફુલચંદ્ર અગાસીમાં બેઠા૰છે તેવામાં ભોજરાજા શ્લોકનો પૂર્વાર્ધ બોલ્યા તે સાંભળી તે શ્લોકનો ઉતરાર્ધ ફુલચંદ્ર બોલ્યો (પૃ૦ ૮૧ જુ૦) અર્થ:--ચંદ્ર સામું જોઇને રાજા બોલ્યો કે આ ચંદ્ર, જે પુરૂષો પોતાની વહાલી સ્ત્રી સહીત રાતને એક ક્ષણની પેઠે નીર્ગમન કરે છે તેને શાન્તી કરનાર છે પણ વીરહી પુરૂષોને તો અગ્નીના જેવો સંતાપ ઉપજાવનાર છે. ફુલચંદ્ર બોલ્યો કે હમારે તો સ્ત્રીએ નથી તેમ વીયોગ પણ નથી માટે સંયોગ વીયોગથી ભ્રષ્ટ થયેલા માહારા જેવા પુરૂષોને દર્પણના જેવો જણાતો આ ચંદ્ર ઉનો પણ નથી તેમ ટાઢો પણ નથી. આ પ્રકારે ફુલચંદ્રનું વચન સાંભળી એક સુંદર વારાંગના અર્પણ કરી.

બીજી પ્રતનો એવો અભીપ્રાય છે કે ભોજરાજની અતિશે રૂપવાન પુત્રી ગુપ્ત રીતે એ ફુલચંદ્ર નામના દીગમ્બર સાથે ઘણીજ આશક્ત હતી. આખરે આ વાત જાણવામાં આવેથી રાજાએ પોતાની પુત્રી તેને આપી દીધી.

ડામરનામે સંધીવીગ્રહ કરનાર પુરૂષ જ્યારે માળવામાંથી આવે ત્યારે ભોજરાજની સભાનું વર્ણન કરી ભીમરાજને મોટુ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે અને જ્યારે ગુજરાતમાંથી જાય ત્યારે ભીમરાજાના રૂપનું અતીશે વર્ણન ભોજરાજા પાસે કરે. આથી બેમાંનો દરેક જણ કહે કે મને ત્યાં લઈ જા અગર તેને અહીં લાવ, એમ એક બીજાને જોવા વાસ્તે એટલા બધા બેહદ આતુર કરતો. એક વખત ભોજરાજની સભા જોવાને ઘણાજ આતુર થયેલા ભીમરાજાને વેશાંતર કરી હાથમાં છાબ આપીને ભોજરાજની સભામાં લઇ ગયો ત્યારે ભોજરાજાએ ડામરને પુછ્યું કે ભીમને વેશ બદલી અહીં લાવીશ, કે મને વેશ બદલીને ત્યાં લઇ જઈશ? હું ભીમનું રૂપ જોવાને ઘણોજ આતુરછું. એ વચન સાંભળી આશપાશ જોઇ, સમીપે ઉભો રહેલો પેલો હાથમાં છાબડીવાળો હતો તેના સામી આંગળી કરી એક શ્લોક બોલ્યો (પૃ. ૮૨. જુ.) તેનો અર્થ:—આજ આકૃતિ, આજ વર્ણ, આજ રૂપ, આજ ઉમ્મર, જાણે આજ સાક્ષાત હેય

પરંતુ આ ગરીબ ને તે રાજા. જેમ કાચને ચીંતામણી. આ પ્રકારની મુ-
ક્તીનું વચન સાંભળી ચતુર શિરોમણી ભોજરાજા એકીનજરે તેના
સામુ ટગટગ જોઇ મનમાં વિચાર કરે છે કે આવાં દરેક સામુદ્રીક શાસ્ત્રના
લક્ષણ યુકત માણસ કાંઇ નીચા કુળનો હોય નહી. માટે એ ભીમ તો
નહી હોય, એવી મનમાં આસંકા કરે છે. એવામાં ભોજ રાજાની આં-
ખની ઉપચેષ્ટા ઉપરથી તેના મનનો અભિપ્રાય ડામર જાણી ગયો તેથી તે-
ને રાજાની આંખ તળેથી કાઢવા વાસ્તે ડામરે કહ્યું કે તમે રાજાને ભેટ
કરવાને જે જે વસ્તુ કહેતા હતા તે લાવવાનો આ સારો વખત છે. આ
સાંભળી પેલો છાબડીવાળો પરૂષ તત્કાળ અતી શીઘ્રતાથી અદૃષ્ય થઈ ગયો.

આ વખતે ડામરે ભેટમાં આપવા લાવેલી વસ્તુઓના ગુણનું વર્ણન
આપવામાં રાજાનો કેટલોક વખ્ત ગુમાવ્યો; ત્યારે રાજા બોલ્યો કે પેલા
છાબડીવાળાને કેમ વાર લાગી અને હજુ સુધી કેમ આવ્યો નહી.

આ પ્રકારનું વચન સાંભળી ડામરે હસીને કહ્યું કે હે રાજન્ એજ
ગુજરાતના મહારાજ ભીમદેવ હતા. આ અક્ષર સાંભળતાંજ અતિશય
ચમત્કાર પામી તેને પકડવાને માણસ, સાંઢણી વિગરે ઘણું લશ્કર
દોડાવા માંડયું. ત્યારે ડામરે કહ્યું હે, મહારાજ આ મિથ્યા શ્રમ
શું કરવા લ્યો છો? એક ઘડીમાં ચાર ગાઉ ચાલે એવી સાંઢણીઓ તથા
અતી વેગવાળા ઘોડા બાર બાર ગાઉને છેટે રાખેલા ઈત્યાદી સમગ્ર ત-
જવીજથી ઘણેજ છેટે જતા રહેલા ભીમદેવ તમારે હાથ આવે એમ
નથી. આ વાત સાંભળી ભોજે હાથ ઘસ્યા.

એક દીવસ ભોજ રાજા માઘ પંડિતની વીદ્વતા તથા દાન
શકતી સાંભળીને એને જોવાને નિરંતર ઇચ્છાતુર થઈ વારંવાર
સંદેશા તથા માણસો મોકલી શ્રીમાલપુરથી શીઆળામાં લાવી ઘણા
માનથી ભોજનાદીક સત્કાર કરી રાજાને ઘટે એવા વીનોદ દે-
ખાડતો હતો. રાત્રીએ પોતાને સમીપે પોતાના જેવાજ પલંગમાં
સુવાડી પોતાને હોડવાની પામરી તેને આપીને પ્રીય વાર્તા કરતા
કરતા સુખે રાત્રી નિર્ગમન કરતા હતા. પ્રાતઃકાળે માંગલીક વાજીંત્રના
શબ્દ સાંભળી જાગેલા રાજા પાસે માઘ પંડિતે પોતાને ઘેર જવાની આજ્ઞા
માગી. તે સાંભળી આશ્ચર્ય પામી રાજા બોલ્યો કે આપની ભોજન આ-

છાદન વિગરે શેવામાં કાંઇ ખામી પડી કે શું જેથી આપ આટલી બધી જવાની ઉતાવળ કરોછો? ત્યરે પંડિતે કહ્યું કે મારાથી ટાઢ સહન થતી•નથી; એમ કહી આગ્રહથી જવાની તૈયારી કરનાર માઘ પંડિતને બળાત્કારે જવાની આજ્ઞા આપીને નગર બારણે વાડી સુધી વળાવવા ગયો. માઘ પંડિતે કહ્યું કે આપે મારે ઘેર જરૂર પધારવું. એમ કબુલ કરાવી પોતાને ઘેર આવ્યા. ત્યાર પછી કેટલેક દીવસે ભોજ રાજા માઘ પંડિતનો વૈભવ જોવાની ઇચ્છાથી શ્રીમાળ નગરમાં ગયો. માઘ પંડિતે સામા આવી તેનું ઘટીત ભક્તિથી સન્માન કર્યું. રાજા પોતાના સૈન્ય સહીત માઘ પંડિતની ઘોડા બાંધવાની જગ્યાના • ખુણામાં સમાઇ રહ્યો. તોપણ માઘ પંડિતે ભોજ રાજાને પોતાને રહેવાના મ્હેલમાંજ નિવાસ કરાવ્યો. તે મેહેલની સઘળી ભુમી સુવર્ણમય હતી અને તેની અંદર દેવસ્થાનની જગ્યા મણી મરકત વિગેરે કીમતી હીરાથી જડેલી હતી તેથી શેવાળ સહીત જળ ભરેલું છે એવી ભ્રાંતીથી સ્નાન કરીને જતી વખતે રાજાએ પોતાનાં વસ્ત્ર સંકોચવા માંડયાં. તે વખતે સેવકોએ ખરેખરી વાત નિવેદન કરી તેથી રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. વળી ભોજન સમયે આવેલી કંચનની થાળમાં પોતાના દેશમાં ન ઉત્પન્ન થતાં ભાત ભાતનાં શાક, ફળ ફુળાદી, તથા ઋતુએ ઉત્પન્ન થયેલા તરેહવાર મેવા, તથા સંસ્કાર કરેલી દુધ ભાત વિગેરે અનેક પ્રકારની સામગ્રી જોઇ ઘણા આશ્ચર્ય સહીત તે સર્વને સારી પેઠે ઉપભોગ લઇ ચંદ્રશાળામાં ભોજરાજા ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારના કોઇ દીવસ નહી સાંભળેલા અને નહી દીઠેલા ગ્રંથો તથા તરેહવાર વસ્તુઓ દીઠી. શીયાળામાં પણ ઉનાળાની ભ્રાંતીથી સ્વચ્છ શ્વેત વસ્ત્રા રણ કરી ચંદનને લેપ કરી, પંખાના મંદમંદ વાયુને અનુભવ લેતાર. જાને સુખ નીંદ્રાથી રાત્રી કયાં ગઇ તે માલમ પડયું નહી. પ્રાતઃકાળમાં શંખનાદ સાંભળી જાગેલા રાજાને માઘ પંડીત ક્ષણેક્ષણે ખબર પુછતા હતા. આ પ્રમાણે કેટલાક દીવસ સુખમાં નિર્ગમન કર્યા પછી પોતાના દેશમાં જવાની આજ્ઞા માગી. તે વખતે માઘ પંડિતે પ્રસન્ન થઇ શીરપાવમાં પોતે નવોજ રચવાને ઇચ્છેલો 'નવ્ય* ભોજસ્વામી પ્રાસાદ નામનો ગ્રંથ,' તેનું પુન્ય અર્પણ કર્યું. તે લઇ રાજા માળવામાં ગયો સારા જોશીની ક-

* એ ગ્રંથમાં તેજ ભોજરાજાનું ચરીત્ર વર્ણવ્યું હતું.

રેલા માઘપંડિતની જન્મોત્રીમાં એવું લખેલું હતું કે પૂર્વ અવસ્થામાં ઘણીજ સમૃદ્ધી મળવાથી ઘણો ઉદય થશે. અને ઉત્તર અવસ્થામાં ઘણી સમૃદ્ધી ઘટી જવાથી ઘણોજ દરીદ્ર થશે. પગમાં સોજાનો રોગ ઉત્પન્ન થવાથી મરણ પામશે. આ પ્રકારે જોશી લોકોએ નીરધાર કરીને કહેલી અદ્ગતીને મટાડવા માઘપંડિતના પીતાએ, માણસનું આયુષ્ય સો વરસનું હોય છે એમ ધારી તેના છત્રી હજાર દીવસ ગણી તે પ્રમાણે સોનામાં જડાવેલા હીરાના છત્રી હજાર હાર કરાવી એક નવા ભંડારમાં રાખી મેલ્યા, તથા તે શિવાય બીજી ઘણી સમૃદ્ધી માઘપંડિતને અર્પણ કરી, પોતાના કુળને ઘટે તેવી શીક્ષા આપી તે મરણ પામ્યો. પછીથી માઘ પંડીતે પોતાને કુબેરના જેવો ધનવંત જાણી પંડિતોને તેમજ યાચકોને મોં માગ્યું ધન આપવાથી તથા દેવતાના જેવા વૈભવ ભોગવવાથી થોડા કાળમાં પોતાની સઘળી લક્ષ્મી ઉડાડી દીધી.

'શીશુપાળ વધ' નામે મહા કાવ્ય રચી પંડિતોના મનમાં ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરનાર માઘ પંડિત પોતાના પુન્યના લયથી છેક દરીદ્ર થયો. પોતાના દેશમાં ન રહી શકવાથી કેટલાક કાળ સુધી ધારા નગરીમાં જઇ પુસ્તક ઘરાણે મુકી કાળક્ષેપ કર્યો. પછી પોતાના દેશમાં આવી પોતાનો નવો કરેલો ગ્રંથ સ્ત્રીને આપી ભોજરાજા પાસે દ્રવ્ય લેવા મોકલી. ભોજરાજા માઘ પંડિતની સ્ત્રીની દુર્દશા જોઈ ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. માઘ પંડિતનું મોકલેલું પુસ્તક સલાકા મુકી જોયું, એટલે (ઓચીંતું ઉઘાડી ગમે તે જગ્યાએ જોવું તે) તે વખતે એક શ્લોક દીઠો (પૃ૦ ૮૬ જુ૦) તેનો અર્થઃ - જયારે દૈવ રૂઠે છે ત્યારે તેની કરમ ગતી પણ નીશ્ચે વીચીત્ર થાય છે, જેમકે જ્યારે સુર્ય ઉદય પામે છે ત્યારે ચંદ્ર અસ્ત પામે છે તેથી રાત્રી વિકાશી કુમુદવન (પોયણાનું વન) શોભારહીત થઈ મીચાઇ જાયછે અને કમળવન ખીલી રહેછે. અને ઘૂડ પક્ષી દીવસે અંધ થવાથી પોતાના મદનો ત્યાગ કરે છે. અને ચક્રવાકપક્ષી દીવસ ઉગવાથી સ્ત્રીવીરહ ટળવાથી અતી આનંદ પામે છે. આ કાવ્યનો અર્થ વિચારી ભોજરાજા બોલ્યો કે આ કાવ્યના બદલામાં આખી પૃથ્વી આપું તોપણ ઘણીજ ઓછી છે. પણ પોતાના સમય ઉપર જોઈતા અર્થની પુષ્ટી કરનાર 'હી' શબ્દનું મૂલ્ય એક લાખ રૂપીઆ આપુછું, એમ કહી તે

સ્રીને આપી વીદાય કરી. માર્ગમાં યાચક લોકોએ માઘ પંડિતની સ્રીછે એ-મ જાણી યાચના કરી, તેથી તેમને આપતાં આપતાં જેવી ગઈ હતી તેવી ખાલી હાથે ઘરમાં પેઠી. તે વાત પોતાના સોજા રોગથી પીડાતા ધણીને નિવેદન કરી. તે વાત સાંભળી માઘ પંડિત બોલ્યો કે તું મારી મુર્તી-માન કીર્તીછું. એમ કહ્યા પછી પોતાને ઘેર યાચના કરવા આવેલા ભીક્ષુક-ને જોઈ કાંઇપણ આપવા જોગ ન દેખી અતીશે વૈરાગ પામી આ પ્રકારનું કાવ્ય બોલ્યો કે, હે પ્રાણ! ઘરમાં દ્રવ્ય નથી તેથી દાન આપવામાં હાથ સંકોચાય છે. ને કોઈ પાસે કાંઇક માગીને આપવું તે શરમ ભરેલું છે. ને આત્મઘાત કરીએ છીએ તો પાપ લાગે છે. માટે હવે શોક કરવાથી શું. હે પ્રાણ! તમે તમારી મેળેજ ચાલ્યા જાઓ.

(૧) દારીદ્ર રૂપી અગ્નીથી તપેલો સંતોષ રૂપી જળથી શાંત થાય છે પણ ગરીબ લોકની આશા ભાગવાથી ઉત્પન્ન થએલો સંતાપ શાંત ક-રવાનો ઉપાય નથી.

(૨) વળી દુકાળમાં ભીક્ષા મળતી નથી, તેમ કોઇ ધીરતુ પણ નથી. તે-મજ કોઇના દાસ થવા જઈએ તો બ્રાહ્મણ જાણી દાસ તરીકે રાખી દ્ર-વ્ય આપતું નથી. માટે હે સ્રી આજ હું એક ગ્રાસની પણ ભીક્ષા આ-પ્યા વગર નાશ પામીશ, માટે કયાં જઉં ને શું કરૂં; મારાથી પણ અન્ન વિના જીવાય એમ નથી. આવું જીવવું ઘણું કઠણ છે.

(૩) ભુખથી પીડાતો મારગનો જનાર મારૂ ઘર પુછી આવ્યો માટે હે સ્રી એ જમે એવું કાંઇપણ ઘરમાં છે? ત્યારે સ્રીએ છે એમ કહીને આંખમાંથી નિકળતાં મોટાં મોટાં આંસુનાં બીંદુ વતે વગર બોલેજ નથી એમ જણવ્યું.

(૪) માટે હે પ્રાણ! યાચક લોકો નિરાશ થઈને જાય છે તેનો સંગા-ત કરી તમો પણ ચાલવા માંડો, કેમજે આવો સંગાત તમને ફરીથી કયાં મળશે. એ વાકયનો અંત્યાક્ષર બોલતાંજ માઘ પંડિતના પ્રાણ નીકળી ગયા.

પ્રાત:કાળે ભોજરાજાએ તેની ખબર જોવાને મોકલેલા માણસ પાસેથી માઘ પંડિતના પ્રાણ અન્ન વીના ગયા એ વાત સાંભળી ખેદ યુકત થઇ સ્વજાતી-ના ધનવાન બ્રાહ્મણો ત્યાં ઘણા હતા તેમ છતાં પણ માઘ પંડિતની દુર્દશા નિર્દયપણે જોઇ રહ્યા માટે તે નગરનું નામ શ્રીમાળને બદલે ભીલમાળ પાડ્યું.

પૂર્વે ઘણીજ સમૃદ્ધીવાળી વિશાળા નામની નગરીમાં, મધ્ય દેશમાં જન્મેલો કાસ્યપગોત્રી સર્વદેવ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે જૈન લોકના પ્રસંગથી જૈન માર્ગી થયો હતો. તેણે પોતાના ધનપાળ અને શોભન એ નામના બે પુત્ર સહીત ત્યાં આવેલા વર્ધમાનસુરીના ગુણથી રાજી થઇને પોતાના સ્થાનકમાં તેમને નીવાસ આપી નીષ્કપટ ભક્તિથી શેવા કરી પ્રસન્ન કર્યા અને તેમને સર્વજ્ઞ જાણી પોતાને પુર્વજના હાથ નહી લાગતા દ્રવ્ય ભંડાર સંબંધી વાત પુછી. તેમણે પણ પોતાને દોષ ન લાગે એ યુક્તિથી અડધો વિભાગ ધર્માદામાં દેવો એવા સંકેત વચનથી સઘળો દ્રવ્ય ભંડાર દેખાડયો. ત્યાર પછી તે ભાઇઓએ તે દ્રવ્ય વેંચી લીધું મોટો ભાઇ ધનપાળ જૈન માર્ગનો દ્વેષી હતો તે વાંકુ બોલ્યો તથા અર્ધ ભાગ ન આપતાં નાના ભાઈને પણ રોકયો. નાના ભાઇએ તે વચન ન કબુલ કરી ઘણો સમજાવ્યો પણ ન સમજ્યો. પછી ધનપાળ એ પ્રતિજ્ઞા ભંગના પાપનું નિવારણ કરવા તીર્થમાં ગયો અને નાનો શોભન તો પોતાના બોલ્યા પ્રમાણે વર્તવાથી તથા પીતૃ ભકતીથી વૈરાગ પામી તેજ આચાર્યને પોતાના દેહનું અર્પણ કરી જૈની દીક્ષા લીધી. પછીથી પોતે મહાવિદ્વાન થયો, અને તેમણે શોભન સ્તુતિ નામનો ગ્રંથ દીક્ષા લઈને આવતાં મારગમાં બનાવ્યો એવા તે શીઘ્ર કવી અને મહાવિદ્વાન હતા. ધનપાળ દેશાંતરથી ઘણા શાસ્ત્ર ભણી આવીને ભોજરાજાની સભામાં મોટી પ્રતીષ્ટા મેળવી રાજાનો માનીતો પંડિત થઇને રહ્યો. પોતાનો ભાઈ જૈનમાર્ગી થયો છે તે દ્વેષથી બાર વર્ષ સુધી પોતાના દેશમાં કોઇપણ જૈન આચાર્ય ન પેસે એવો રાજા તરફથી બંદોબસ્ત કરાવ્યો. પછી તે દેશના શ્રાવક લોકોએ વર્ધમાનસુરી ગુરૂની ઘણી પ્રાર્થના કરી, પણ તે ના આવતાં તેમની આજ્ઞાથી સકળ સીદ્ધાંતના પારગામી શોભન નામે મુની આવ્યા ને ધારા નગરીમાં પેસતી વખતે તેમના મોટા ભાઈ ધનપાળે દીઠા તેથી મશ્કરીમાં ધનપાળ બોલ્યો કે (ગર્દભદંતભદંત નમોસ્તુ.)અર્થ—ગધેડાની પેઠે જેના દાંત બહાર નીકળેલા છે અને જેને લોક ભદન્ત કહે છે તેને નમસ્કાર હો. ત્યારે શોભનાચાર્યે બોલ્યા કે (કપિવૃષણાસ્ય વયસ્ય સુખંતે) અર્થઃ—વાંદરના *(વૃષણ) જેવું લાલ ચોળ જેનું મોં છે એવા હે મિત્ર તને સુખછે ? આ પ્રકારનું શોભન મુનીનું-

* વાંદરના લટકતા લાલ અંડ

વચન સાંભળી ચમત્કાર પામી ધનપાળનો વિચાર થયો કે હું એની બોલાવાની અધીક ચતુરાઈથી જીતાઈ ગયોછું એમ ધારી બોલ્યો કે તમે કોના અતીથીઓ. એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું કે તમારા છીએ. આ વચન સાંભળી પોતાની પાસે રહેલા એક બટુક વિદ્યાર્થીની સાથે તેમને મોકલી પોતાની ખાલી રહેલી બીજી હવેલીમાં મુકામ કરાવ્યો. અને ધનપાલે ઘેર જઈ તેમને વાસ્તે ભોજનની ઘણી સામગ્રી કરાવી તેમને પરીવાર સહીત પ્રીય વચનથી ભોજન વાસ્તે તેડવા આવ્યો. તેનાં વચન સાંભળી શોભન મુની બોલ્યા કે નીર્દોષ ને પ્રાસુક (નીરજીવ) ભોજન જૈન સાધુઓ કરે છે માટે તે વાતનો જોગ નહી બને. આ વચન સાંભળી ધનપાળે દોષનું કારણ આગ્રહથી પુછ્યું ત્યારે શોભનાચાર્યે પોતાના તેમજ અન્યમતના શ્લોક કહ્યા (પૃ૦ ૯૦ જુઓ) તેનો અર્થઃ—મુની જન ભમરાની પેઠે થોડું થોડું ઘણી જગ્યાએથી કોઈને દુઃખ ન ઉપજે એવી રીતે ગ્રહણ કરવા રૂપ માધુકરી વૃત્તી નીચ કુળથી પણ કરે. પણ બ્રહસ્પતિ જેવા એક પુરૂષ થકી અન્ન ગ્રહણ કરી નિર્વાહ કરે નહીં. વળી જૈન મતના દશવૈકાળીક નામના શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ભ્રમરની પેઠે વૃતીના કરનાર ને દોષના જાણનાર તથા પોતાના વાસ્તે કરેલી ભીક્ષાનો ત્યાગ કરનાર ઘણી જગ્યાએથી થોડું થોડું ગ્રહણ કરનાર, ઇંદ્રીઓનું દમન કરનાર મુની પોતાનું તથા પારકું મોક્ષ રૂપિ કાર્યને સાક્ષાત અથવા પરંપરાયે સાધે છે માટે તેમને સાધુ કહીએ છીએ. આ પ્રકારના સ્વપર શાસ્ત્રનાં વચન સંભળાવી અતી શુદ્ધ ભોજન કરનાર જૈની સાધુછે એમ એના અંતરમાં ચમત્કાર ઉત્પન્ન કર્યો. તે દીવસ માન કરી ધનપાળ ઉઠી ઘેર ગયો. બીજે દીવસ પોતાના સ્નાનની તૈયારી વખતે ગોચરી આવેલા બે સાધુને જોઇ ધનપાળની સ્ત્રીએ રાંધેલું અન્ન તથા દહીં આપવા માંડ્યું. ત્યારે સાધુએ પુછ્યું કે આ દહીં કેટલા દીવસનું છે. સાધુનું આ વચન સાંભળી છેટેથી ધનપાળ મશકરીમા બોલી ઉઠ્યો. શું એમાં કાંઇ પોરા છે? એટલે બ્રાહ્મણી બોલી કે એ દહીંને બે દીવશ થઈ ગયા છે. આ સાંભળી મુની બોલ્યા કે હા, એમાં પોરાછે. પછી તે જોવાને ધનપાળ નાતાંનાતાં ઉઠીને આવ્યો. તે મુનીએ થાળમાં દહી નાંખી અળતાના રસમાં રૂનુ પુમડુ બોળી તેને અડાડયું તેથી કેશ કરતાં પણ અતીશે સૂક્ષ્મ ધોળા જીણા જીવ તો

ચુમડા ઉપર ચડતા દેખાડયા. આ જોઇ જૈન ધર્મમાં જીવ દયાનું પ્રધાન પણું તથા જીવની ઉત્પત્તીનું જ્ઞાન ઘણું છે એમ ધાર્યું. તે ઉપર એક ગાથા (પૃ૦ ૯૧ જુ) બોલ્યો તેનો અર્થ:—મગ. અડદ પ્રમુખની દાળ કાચા ગોરસમાં પડે તો તેમાં તરસ જીવની ઉત્પત્તી થાયછે તથા ત્રણ દીવસના વાશી દહીંમાં પણ ત્રસ જીવ ઉત્પન્ન થય છે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન જૈન શાસ્ત્રમાંજછે એમ શોભન મુનીની સારી વાણીથી તે પ્રતીબોધ પામી સમકિત પામ્યો. ને કર્મ પ્રકૃતી આદીક ઝીણા વિચારના જૈનશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં પ્રવીણ થયો. ને નીત્ય પ્રાતઃ કાળે જૈન પ્રતિમાની પુજા કરતો થયો. તે વખત આ પ્રકારનું કાવ્ય બોલી આત્મ નીંદા કરે છે. (પૃ૦ ૯૧ જા૦)

અર્થ:—હે પ્રભો અહો માર‍ું અજ્ઞાન તો જુઓ ? કે થોડાંજ નગરનો સ્વામી તેને પ્રસન્ન કરવાને મોહના ઉદયથી દુખ પણ ગણ્યું નહી ને એ પ્રકારની શેવામાં આજ સધી મેં મારો કાળ ફોગટ ગુમાવ્યો. તમે તો ત્રણ ભુવનના સ્વામી છો ને મોક્ષ પદને આપનાર છો પણ તમારી આરાધના ન કરી તે ગએલો કાળ સંભરવાથી મને ખેદ થાય છે.

(૨) વળી હે વિતરાગ તમારૂં શાસન જાણ્યા વીના સર્વ જગ્યાએ ધર્મ છે એમ જાણ્યું. પણ શુદ્ધ ધર્મ જૈન શાસ્ત્રમાંજ છે તેનો બીલકુલ વિચાર કર્યો નહી. જેમ ધતુરાનો રસ પીને ઉન્મત્ત થએલો પુરૂષ બધી જગ્યાએ પીળુ દેખે પણ પોતાના શુધ ઉજ્વળ પદને ન દેખે તેમ મારે થયું.

(૩) દેશનો અધીપતી રાજી થાય તો એક ગામ આપે, ગામનો ધણી રાજી થાય તે એક ખેતર આપે અને ખેતરનો ધણી રાજી થાય તો ખેતરમાં પાકેલી શીંગો વીગેરે શાક આપે પણ તમે રાજી થાઓ તો પોતાની સઘળી સંપદા એટલે મોક્ષ આપો ઇત્યાદી સ્તુતી કરતો ધનપાળ જૈની થયો. કોઇ એક વખતે ભોજ રાજાએ મૃગયા કરતી વખત ધનપાળને જોડે રાખી એક શ્લોક પુછ્યો કે, હે ધનપાળ આ મૃગ આકાશમાં કુદે છે ને વરાહ પૃથ્વીને ખોદે છે તેનું શું કારણ છે. ત્યારે ધનપાળે ઉત્તર દીધો કે હે દેવ તમારા શસ્ત્રથી બ્હીને ચંદ્ર મંડળમાં પોતાની જાતીના રહેલા મૃગનો આશ્રય લેવાને તે આકાશ તરફ કુદે છે. તેમજ પાતાળમાં રહેલા આદી વરાહનો આશ્રય લેવા આ વરાહ પૃથ્વી ખોદે છે. આ કવિતા સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો. વળી બાણથી

મૃગને વીંધી તેનું વર્ણન કરવાને ધનપાળના સામુ જોયું, ત્યારે ધનપાળ બોલ્યો. શ્લોક (પૃ૦ ૯૩ જુ.) અર્થઃ–હે રાજન્ તમારૂ પુરૂષાતન પાતાળ માં પેસી જાઓ. આ મોટી અનીતી છે, કેમકે બળવાન પુરૂષ થઇ દોષ રહીત દુર્બળ પ્રાણિને મારેછે તેનું રક્ષણ કરનાર કોઇ પણ નથી. માટે આ જગત રાજા વીનાનું થયું એ મહા ખેદ ભરેલી વાત છે. આ તીરસ્કારથી રાજા ક્રોધ પામી બોલ્યો કે આમ કેમ બોલોછો ત્યારે ધનપાળે શ્લોક કહ્યો. અર્થઃ—ગમે તેવો વૈરી હોય તોપણ પોતાને પ્રાણ સંકષ્ટ આવી પડવાથી મુખમાં તૃણ ગ્રહણ કરે તો તેને માર્યા વીના મુકી દેછે પરંતુ આ પ્રાણી તો નીર્દોષી તથા હમેશાં તૃણનુંજ ભક્ષણ કરે છે તો તેને કેમ મરાય. આ પ્રકારનાં ધનપાળનાં વચન સાંભળી રાજાના અંતરમાં દયા પ્રબળ થઈ તેથી ચઢાવેલું ધનુષ ઉતારીને આજ પછી મૃગવધ નહી કરૂં એવો સંકલ્પ કરી ધનપાળની સાથેજ ઘરભણી પાછા વળતાં માર્ગમાં યજ્ઞમંડપમાં બ્રાહ્મણો એકઠા થઈ યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં થંભલે બાંધેલા બોકડાની ગરીબ વાણી સાંભળી રાજાએ ધનપાળને પુછ્યું કે આ બોકડો શું કહેતો હશે? ધનપાળે કાવ્ય બોલી જવાબ દીધો, અર્થ—યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણ લોક બોકડાને મારી હોમ કરે છે. તેનો અભીપ્રાય એવો છે કે તે પશુ સ્વર્ગમાં જાય. તેના ઉત્તરમાં આ બોકડો બોલેછે કે હે વીદ્વાનો મારેતો સ્વર્ગ ફળ ભોગવવાની જરા પણ તૃષ્ણા નથી. પણ તમારે સ્વર્ગ ફળ ભોગવવાની તૃષ્ણા ઘણીછે તો તમે એક બીજાના મુખમાં સારી પેઠે પવીત્ર ધાન્યજવ ભરી કુણીના પ્રહારથી પ્રાણ કાઢી તેના માંસની આહુતી આપો કે જેથી તમારી આશા ફળીભુત થાય. મને મારવાથી તમને શો લાભ થવાનોછે. વળી હે વીદ્વાનો મારા પ્રાણ પરાણે કાઢી મને સ્વર્ગ મોકલો એવી સ્તુતી પણ મ્હેં કરી નથી. હું તો મારી મેળે તૃણ ભક્ષણ કરી સંતોષ પામી વગડામાં રઝળતો ફરીશ, માટે હે સજ્જનો મારા ઉપર આ જુલમ ગુજારવો એ તમને યોગ્ય નથી. અને યજ્ઞમાં મારેલા પ્રાણી નીશ્ચે સ્વર્ગમાંજ જાયછે એવી જો તમને પુરી ખાતરીછે તો તમે તમારા મા બાપ તથા દીકરા દીકરીઓ તથા ભાઇ ભાંડુ વિગરેને બળાત્કારે પણ મારી કુટી તેમનો યજ્ઞમાં હોમ કરી સ્વર્ગમાં કેમ મોકલતા નથી હે રાજન્ આ પ્રમાણે બોકડો પોતાની ભાષામાં પોકાર કરેછે. આવાં ધનપાળનાં વચન સાંભળી રાજાએ ક

મકમી ખાઇને ફરીથી બોલવાની રજા આપી તેથી તે બોલ્યો કે, આ પ્રકારે યજ્ઞમાં પશુ હત્યા કરી તેના લોહીથી કાદવ કરી અતી નીર્દયપણું વાપરી જો સ્વર્ગમાં જવાય તો પછી નર્કમાં કોણ જાય? માટે શાસ્ત્રનો અર્થ આ બ્રાહ્મણો જેવો ઊંધો સમજે છે તેવો નથી. પણ તેનો અર્થ આ પ્રકારે છે કે, સત્ય રૂપી યજ્ઞ સ્થંભ આરોપણ કરી તેમાં કર્મ રૂપી કાષ્ટની અહીંસા રૂપી આહુતી આપી યજ્ઞ કરવો એ સત પુરૂષનો અભીપ્રાય છે. ઈત્યાદી ઘણા શાસ્ત્રોક્ત વચન રાજા પ્રતે બોલી હીંસા કરનાર બ્રાહ્મણ રાક્ષસ જેવાજ છે એવું રાજાના અંતઃકરણમાં ઠસાવી રાજાને પણ જૈન ધર્મનો અભિલાષી કર્યો. વળી કોઈક દીવસ રાજા પોતાના સરસ્વતી કંઠાભર્ણ નામે મહેલમાં જતો હતો ત્યારે જૈન ધર્મની પ્રશંસા કરનાર ધનપાળને કહ્યું કે જૈનના દર્શનમાં કોઇ કાળે સર્વજ્ઞ થયા હશે તેના મતમાં હાલ કોઈ જ્ઞાનાતિશય છે કે નહી? ત્યારે ધનપાળે કહ્યું કે અર્હતનો કરેલો અર્હન્ત ચુડામણી નામનો ગ્રંથ છે, જેમાં ત્રણ લોકની વસ્તુનું ત્રીકાળ સંબંધી જ્ઞાન અદ્યાપી દેખાય છે. આવું વચન સાંભળી તેની પરીક્ષા કરવાને ત્રણ દ્વારના મંડપમાં જઇ ઉભો રહી રાજા બોલ્યો કે, હે ધનપાળ મારૂં નીકળવું કિયા દ્વારમાંથી થશે? આ પ્રકારે શાસ્ત્રને માથે કલંક બેસાડવા રાજા તૈયાર થયો તેને જોઇ ધનપાળે વિચાર કર્યો કે લોકમાં એવો ઉખાણો છે કે 'પુનમનો પડવો, અમાંસની બીજ, વણ પુછયું મહુરત તેરશ ને ત્રીજ.' તેની પેઠે રાજાના મનમાં શાસ્ત્ર સાચાંછે એમ ઠસાવવાને આ વણ પુછયું મહુરત છે. માટે આનો નીર્ણય ઘણી બુદ્ધિથી કરવા યોગ્ય છે. જેમ પુર્વે જોશી લોકોએ સર્વે કામ સિદ્ધ થાય એવી પોતાના બુદ્ધિબળે તેરશ કલ્પી છે એ વાત આ વખતે મારે પણ બુદ્ધિબળથી સાચી કરવી જોઇએ એમ ધારી ભોજ પત્રમાં રાજાના પ્રશ્નનો નિર્ણય લખી, એ માટીના ગોળામાં ઘાલી રાજાની પાસે ઉભેલા સેવકની છાબડીમાં એ ગોળો મુકી કહ્યું કે હે રાજન્ હવે તમારે જે દ્વારથી નીકળવું હોય તે દ્વારે નીકળો. પછી રાજા પણ વિચારમાં પડયો કે હું પણ એની બુદ્ધિ રૂપી સંકટમાં પડયો. પણ કાંઇ ચીંતા નહી. આ ત્રણ દ્વારમાંથી એક દ્વારનો નિશ્ચય કર્યો હશે એમ વિચારી પાસે ઉભેલા સુત્રધારો પાસે તે મંડપમાં રહેલી પદ્મશીલા (વચમાં મોટી છાટ) ખશે-

ડાવી તેમાં રહેલા ગુપ્ત રસ્તા વડે બહાર નીકળી ગયો. પછી પેલો ગોળો ભાગી પેલા ભોજપત્રમાં લખેલા અક્ષરો વાંચ્યા તો તેમાં તેજ વાત લખી હતી. તે જોઇ જૈન શાસ્ત્રની ઘણી પ્રસંસા કરી. તે ઉપર એક કાવ્ય છે (*પૃ૦ ૯૫ જુઓ) અર્થઃ— જે વસ્તુને વીષ્ણુ બે નેત્રથી શિવજી ત્રણ નેત્રથી, બ્રહ્મા આઠ નેત્રથી, સ્વામી કાર્તીક બાર નેત્રથી, રાવણ વીસ નેત્રથી, ઇદ્ર હજાર નેત્રથી, તેમજ અસંખ્ય નેત્રથી જે વસ્તુને દેખી શકતા નથી તે વસ્તુને પંડિત પુરૂષ પોતાના બુદ્ધિરૂપ નેત્રથી જુએછે. વળી ધનપાળે ઋષભપંચાશીકા નામે ઋષભ દેવની સ્તુતીનો ગ્રંથ કરી રાજાને દેખાડી પ્રસન્ન કર્યો. વળી એ સરસ્વતીકંઠાભર્ણ નામના પ્રાસાદ પ્રશસ્તીના શ્લોક પોતે કરી રાજાને દેખાડયા. એમાંના એક શ્લોકનો અર્થઃ– હે રાજન્ તેં પૃથ્વીને ધારણ કરી, શત્રુનું હૃદય વીદારણ કર્યું, ને બળવાન રાજાની લક્ષ્મી ગ્રહણ કરી, એ ત્રણે કામ તેં જુવાનીમાં કર્યાં ને પુરાણ પુરૂષ વીષ્ણુએ એ ત્રણ કામ કરવા વાસ્તે ત્રણ અવતાર ગ્રહણ કર્યા. વરાહ અવતાર લઇ પૃથ્વી ધારણ કરી, નરસીંહ અવતાર લઈ શત્રુનું હૃદય ભેદ્યુ, વામન અવતાર લેઈ બળીરાજાની લક્ષ્મી લીધી.

આ પ્રકારનો કાવ્યનો અર્થ સાંભળી તે પટ્ટીકાના શીરપાવમાં રાજાએ એક સુવર્ણનો કળશ આપ્યો વળી તે પ્રાસાદમાંથી નીકળતાં તેની બારસાખના ભાગમાં કામદેવની મુર્તી પોતાની રતી નામની સ્ત્રી સાથે હાથ તાળી આપી હાસ્ય કરતી જોઈ રાજાએ તેનું કારણ ધનપાળને પુછ્યું. શ્લોક (પૃ૦ ૯૬ જુ૦)

અર્થઃ—આ શંકર કામને બાળી પોતાના બ્રહ્મચર્યથી સર્વોપરી ત્રણ જગતમાં વિખ્યાત સંયમ ધારણ કરતા હતા તે શિવ, પાર્વતીના વીયોગને ન સહન કરતાં પોતાના અર્ધા શરીરમાં નિરંતર સ્ત્રીને રાખે છે. એમ સ્ત્રીવિના ક્ષણમાત્ર પણ જેને ચાલતું નથી તેણે આપણને જીતી લીધાછે એમ કહી પોતાની સ્ત્રીના હાથમાં તાળી દઈ આ કામદેવ હાસ્ય કરેછે.

એક દિવસ ભોજરાજા ધનપાળને સાથે લેઈ શિવનાં દરશન કરી બારણે નીકળતાં શિવના ભ્રંગી નામના દુર્બળ ગણને (સેવકને) જોઈ ધનપાળને પુછ્યું કે આ સેવક આટલો બધો દુર્બળ કેમ થયો હશે ? તેના ઉત્તરમાં ધનપાળે કાવ્ય કહ્યું તેનો અર્થઃ—આ સેવકના અંતરમાં આ પ્રકારની નિ-

રંતર ચિંતારૂપી ચિતા બળેછે કે આ શિવ દિગમ્બર રહેછે, તેને કોઇ લુંટે એમ નથી તેમ છતાં પણ ધનુષ કેમ ધારણ કરે છે? અને એમ કરતાં કદાપિ ધનુષ રાખે તો ભભૂત ચોળવાનું શું પ્રયોજન છે? અને કદાચિત ચંદન વિગરેના લેપથી વૈરાગ પામીને. રાખ ચોળે છે તો સ્ત્રીનું શું કામ છે? ને એમ કરતાં એમને સ્ત્રી વિના ન ચાલતું હોય તો કામ દેવ સાથે દ્વેષ શું કરવા રાખે છે? આ પ્રકારના પોતાના સ્વામીનું પરસ્પર વિરૂદ્ધ ચેષ્ટિત દેખી તેની ચીંતામાં ને ચીંતામાં ગુંચાયેલો આ બીચારો સેવક, બધા શરીરમાં નસો તથા હાડકાં દેખાય એવો દૂબળો પડી ગયોછે. એટલે શિવ ત્યાગી કે ગ્રહસ્થ એમ પુછનારને ઉત્તર શો આપવો? ॥

વળી શિવના ભકત તો આ પ્રકારની સ્તુતિ કરી નવા ગ્રંથનો આરંભ કરે છે તેનો[1] અર્થઃ-રાખ ચોળવાથી શોભતું શિવજીનું શરીર પાર્વતીનો હસ્ત મેલાપ કરતી વખત રોમાંચિત થયું માટે તે ઉપર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે, કામને બાળ્યો તેજ રાખ શિવજીયે શરીરે ચોળી હતી માટે પાર્વતીના હસ્ત સ્પર્શથી કામદેવ જાણે તેજ રાખમાંથી રોમરોમ ફુટી નીકળ્યો હોયની એમ જે શરીરનો દેખાવ પરણતી વખતે છે તે જયવંતુ વર્તો॥.

વિવાહ વિગરે શુભ કાર્યમાં ગાયનું દાન, પૂજન, વંદન વિગરે બહુમાન થાય છે એ પણ એક અંધ પરંપરાજ છે કેમકે હે રાજન્ કુતરાની પેઠે અપવિત્ર એટલે વિષ્ટાનું પણ ભક્ષણ કરતી ને પોતાના પુત્ર સાથે અતિ આસક્ત થઈ કામસેવન કરતી ને ખરીયોથી તથા શિંઘડાંથી જંતુનો નાશ કરતી, એમ ઘણા દોષથી ભરપૂર ગાય કીયા ગુણથી વંદન કરવા યોગ્ય છે.

વળી દૂધ આપવાના બળથી ગાય વંદનિક હોય તો 'ભેંશ કેમ વંદનિક ન હોય.' ભેંશથી લગાર પણ ગાયમાં વિશેષ ગુણ દેખાતો નથી એટલે એમાં પશુ ધર્મ બરોબર છે.

ઇત્યાદિ સુંદર વાણિના ચાતુર્યથી રાજાને રંજન કરતો ધનપાળ કવિ બેસે છે એટલામાં કોઇક વાહાણવટિયો વહેપારી દ્વારપાળ સાથે પોતાની ખબર કહાવી આજ્ઞાથી સભામાં આવી નમસ્કાર કરી મેણપટ્ટી (શિલા

---

૧ ગોવર્ધન સપ્તશતી ગ્રંથનું મંગલાચરણ.

વિગરે વસ્તુ ઉપર કોતરેલા અક્ષરો લેવાને મેણથી કરેલી યુક્તિ વિશેષ તે) માં ઉતારેલાં પ્રશસ્તિનાં કાવ્ય રાજાને દેખાડયાં, તે જોઇ રાજાએ પુછ્યું કે આ કયાંથી મળ્યાંછે. તે સાંભળી પેલો પુરૂષ બોલ્યો કે હે રાજન્ સમુદ્રમાં મારૂં વહાણુ ઓચિંતુ અટકયુ, તેનું કારણ શોધાવતાં માલમ પડયું કે અતિશે ઊંડા જળની અંદર એક શિવ મંદીર હતું પણ તેને જળનો સ્પર્શ લગાર પણ લાગેલો નહીં એવું મહાપ્રતાપિ તે મંદિરની ભીંતે લખેલા અક્ષરો છે એમ સાંભળી ત્યાંથી મેણપટ્ટી વતે સુંદર અક્ષર વાળી ગ્રહણ કરેલી આ પટ્ટીકા છે. આ પ્રકારનું વૃત્તાંત સાંભળી રાજાએ મૃત્તિકાની તેના ઉપર બીજી પટ્ટીકા ડબાવી તે ઉપર પડેલાં કાવ્ય પંડિતો પાસે વંચાવ્યાં તેનો અર્થઃ-

આ રાજાની બાળપણમાંથીજ મોટી ઉન્નતિનો કરનાર વૃદ્ધિ પામતો ગુણનો સમૂહછે, તે ગુણનું સ્મરણુ લજ્જા.પામી પોતાના મુખથી કોઇ દિવસ રાજા કરતો નથી માટે જાણે રીસાવીને તે ગુણ પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા યશને લેઈ સમુદ્રના તીર સુધી વિસ્તાર પામતા ચાલ્યા ગયાછે. જેમ કોઇ સારા પુરૂષને બાળપણમાંથીજ ઉછેરી મોટો કરે, પછી તે ઉછેરી મોટો કરનારનું નામ તેની વૃદ્ધાવસ્થા થતાં સુધી પણ ન લે, ત્યારે તેના ઉપર રીસ ચડાવી પોતાના પુત્રનો હાથ ઝાલી ખેદ પામી સમુદ્રને કાંઠે જઇ તપ કર્યા કરે તેમ આ રાજાના ગુણ તથા યશ સમુદ્ર પર્યંત ગયા તે પ્રસિદ્ધછે ॥ ૧ ॥ આ રાજા દિગ્વિજય કરવા નિકળ્યો ત્યારે જે કોઈ શત્રુ, ધનુષ બાણ હાથમાં ઝાલી બારણે નિકળે તેની સ્ત્રીને તત્કાળ વિધવા કરે એવી જગતમાં મોટી હાક વાગવાથી ભય પામતી કામદેવની રતિ સ્ત્રી પોતાના ધણીને, મદોન્મત્તપણે વળગેલી ભ્રમરની સ્ત્રીયોની કાળાશ રૂપી ગળિથી રંગેલા પેહેરવાના વસ્ત્રથી ઢાંકી રાખેલું પુષ્પ રૂપિ ધનુષ હાથમાં ઝાલવા દેતી ન્હોતી, કેમ જે ક્રોધ કરી મારા ધણીને કદાપિ મારી નાંખે તો હું વિધવા થાઉ ! ॥ ૨ ॥ હે રાજન્ તમારા વૈરીની સ્ત્રીયો, પોતાના અંતરની ઉંડી ચિંતા રૂપી મહા ગંભીર કુવાથી ઘણા શોક રૂપી મોટી રેહેંટ માલ ફેરવી તેથી નેત્ર રૂપી ઊંચી નીચી થતી ઘડીયોમાં ભરાતું ખેંચી કાડેલું આંસુ રૂપી જળ, તેની ધારાઓ નાસિકા રૂપી પડનાલ્યને રસ્તે ચાલતાં આગળ આવતાં વિષમ માર્ગને લીધે ચ્યારે પાસ વિ-

ખરાબ જતા જળપ્રવાહને પોતાના ઉંચા મોટા સ્તન રૂપી ઘડામાં વારં-વાર ભરી લે છે એટલે તે સ્ત્રીયોને વનમાં રઝળતાં પાણી પીવાના પણ સાંસા પડે છે ।। ૩ ।। ઈત્યાદિ અર્થ ભરેલાં તે પ્રશસ્તિનાં કાવ્ય સંપૂર્ણ વંચાવતાં જેનું ઉત્તરાર્દ્ધ છિન્ન ભિન્ન થયું છે એવું એક કાવ્ય આપ્યું તેનું પૂર્વાર્દ્ધ.

अपि खलु विषमः पुराकृतानां
भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥

અર્થઃ—જીવ માત્રને પૂર્વે કરેલા નાના પ્રકારના કર્મનો ઉદય નિશ્ચે વિષમ છે એટલે નાના પ્રકારનો છે.

આ કાવ્યનું ઉત્તરાર્દ્ધ ઘણા છિન્નવાદી કવિયો[૧] પાસે રાજાયે કરાવી જોયું પણ પોતાની ધ્યાનમાં ન આવવાથી ધનપાળ પંડિતને કહ્યું ત્યારે તે બોલ્યા.

हर शिरसि सिरांसि यानि रेजु–
र्हरि हारितानि लुठन्ति गृध्रपादैः॥

અર્થઃ—જે માથાં શિવના મસ્તક ઉપર શોભતાં તેજ માથાં આજ ગધ્રપક્ષિના પગમાં અથડાય છે.

આ પ્રકારના અર્થ ભરેલું ઉત્તરાર્દ્ધ સાંભળી રાજા બોલ્યો કે આ ઉત્તરાર્દ્ધ મળતું આવે એમ જણાય છે, તે સાંભળી ધનપાળ બોલ્યો કે જો શબ્દથી તથા અર્થથી આજ ઉત્તરાર્દ્ધ શ્રી રામેશ્વર મહાદેવની પ્રશસ્તિ લ-ખેલી ભીંતમાં ન હોય તો આજથી આરંભીને જીવતા સુધી મ્હારે કવિ-તાજ કરવી નહીં એવી પ્રતિજ્ઞાછે. આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી એ કવિની પરીક્ષા કરવા ઘણીજ મ્હેનત તથા દ્રવ્ય નાશ કરી સમુદ્રમાં વહાણ મુકાવી તે કામમાં ઘણા ચતુર લોકો પાસેથી છ માસે તે મંદિર ખોલાવી પ્રશસ્તિ ઉતરાવી મંગાવી જોયું તો જે ધનપાળ પંડિતે કહ્યું હતું તેજ ઉત્તરાર્દ્ધ નિ-કળ્યું. આ જોઇ રાજા ઘણો પ્રસન્ન થઇ તેને યોગ્ય શીરપાવ આપ્યા. આ પ્રકારે ખંડ પ્રશસ્તિનાં ઘણાં કાવ્ય છે તેનું સંક્ષેપ વૃત્તાંત કહ્યું.

---

૧ ગયેલા અક્ષર તથા પદોને નવા કરી જુના સાથે મેળવવા ચતુર હોય તે.

ક્યારેક ધનપાળને ભોજ રાજાએ પુછ્યું કે હાલમાં શ્યા કામમાં રોકાયાછો કે પ્રથમની પેઠે અત્રે આવી શકતા નથી. તેનો ઉત્તર ધનપાળે કર્યો કે, હું હાલમાં તિલકમંજરી નામના ગ્રંથની રચનામાં વ્યગ્રછું. પછી તે ગ્રંથ સાંભળવામાં રાજાની ઘણી રૂચિ જોઈ ધનપાળ બોલ્યો કે એ ગ્રંથમાં તમારૂ નામ મારાથી દાખલ નહીં થઇ શકે માટે તે વાત જવાદો. પણ રાજાએ કહ્યું કે હું તમને હરકત નહી કરૂ, એવું નક્કી કરી શિયાળાની પાછલી રાત્યના છેલા પોહોરમાં સારો અવકાશ મળવાથી તેજ પ્રથમ લખેલી તિલકમંજરીની પરત લઈ તેનું વ્યાખ્યાન રાજા આગળ ધનપાળ કરતા હતા. રાજાએ એ ગ્રંથમાં ઘણોજ ઉભરાઇ જતો રસ છે એમ ધારી તે પરતની નીચે સોનાનો થાળ મુકી તેમાં એક કચોળુ (પડઘીવાળા વાડકા જેવુ) મુકી તે ઉપર પુસ્તકની ગોઠવણી કરી હતી કે રખે એમાંથી રસ ઉભરાઇ બાહિર નિકળી ન જાય. એવા હેતુથી પ્રીતિ પૂર્વક તે ગ્રંથ સાંભળી રહ્યા પછી તે ગ્રંથની બે હદ કવિતાથી અતિ આશ્ચર્ય પામેલો રાજા બોલ્યો કે આ ગ્રંથમાં કથાનો નાયક મને કરચ, ને વિનતાનગરીને ઠેકાણે અવંતીનગરી કરચ, ને શક્રાવતાર તીર્થને ઠેકાણે મહાકાળેશ્વર મહાદેવને કરચ આ પ્રકારની ગોઠવણ એ ગ્રંથમાં કરૂં તો જે માગે તે તુને તરત આપું. આ પ્રકારનું રાજાનું વચન સાંભળી ક્રોધાયમાન થઇ ધનપાળ બોલ્યો, અરે ખજુઆેજીવ ને સૂર્ય એ બેમાં જેટલો ફેર છે તેમજ સર્ષપ ને મેરૂ પર્વતમાં તથા કાચ ને કાંચનમાં તથા ધંતૂરા ને કલ્પવૃક્ષમાં જેટલો તફાવત છે તેટલો મોટો અંતરાય તમારા કહેવા પ્રમાણે કરવામાં છે એમ કહી એક ગાથા બોલ્યો (પૃ. ૧૦૦ જુ.)

અર્થઃ—દુર્જનની પેઠે બે મ્હોડે બોલતો ને મૂર્ખપણું છતે મહા કવિનું નામ ધરાવતો, વળી તારા નામના ઘણા ગ્રંથ કરી આપ્યા છતાં પણ જેનો લોભ તો માતેજ નથી ને તરેવાર પીડા કરતા બાણની પેઠે હૈયામાં સલ્ય સમાન નડતો તું મરીને પાતાળમાં કેમ પેશી જતો નથી? કે ચનોઠીથી સોનું જોખી કીમત પણ બેની બરોબરચ કરવા ઇચ્છુછું ? !

ઇત્યાદી ધનપાળની ગાળો સાંભળી ભોજરાજાને અતીસે ક્રોધ ચડયો તેથી તેણે તે મુળ પરત બાળીને ખાખ કરી; તે જોઇ ધનપાળને ઉપરથી તથા અંતરથી વૈરાગ્ય થયો ને નીચુ મોઢું કરી પોતાના ઘરના પાછલા ભાગમાં

એક જુના માંચા ઉપર નીશાસા ખાતો ઘણીવાર સુધ રહ્યો. તે ધનપાળની તીલકમંજરી નામની પુત્રી ઘણી પંડિત હતી, તેણીએ ભક્તિસહીત સ્નાન પાન ભોજનાદિક કરાવ્યું. ઘણા આગ્રહથી ઉદાસીનું કારણ પુછતાં ધનપાળે બનેલી વાત કહી દેખાડી. તે સાંભળી, તીલકમંજરીએ કહ્યું. તમે કાંઈ ચિંતા કરશો નહીં કેમકે દીવશ રાત્રીથી કરેલો ગ્રંથ હું પ્રાતઃકાળમાં તમારા સ્થાનમાંથી પુંજો વાળતી વખત બધો વાંચી જોતી હતી. તેથી એ ગ્રંથ મારે કંઠે છે. તે સાંભળી ધનપાળ ઘણો ખુશી થયો. પછી તીલકમંજરીએ પોતાના કંઠથી સંભારી સંભારીને તે ગ્રંથ અરધો લખ્યો. અને તેનું ઉત્તરાર્દ્ધ નવું કરી આખો ગ્રંથ કરી દેખાડયો. આથી ધનપાળ તથા ભોજ રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયા ને ઘણા માનથી તીલકમંજરી એવું એ ગ્રંથનું નામ સ્થાપન કરી તેની ખ્યાતી કરી.

વળી એક દિવસ ધનપાળે એક કાવ્ય કહ્યું તેનો અર્થઃ-એક દીવસ બ્રહ્માને પૃથ્વીના મહાન રાજા ગણવાનું કૌતુક થયું. તેથી હાથમાં ખડીનો કાંકરો લઇ, હે રાજન્ તમારૂંનામ પહેલું ગણી આકાશમાં એક લીટી દોરી. પછી વિચાર કરતાં તમારા જેવો બીજો કોઇ રાજા દીઠો નહીં ત્યારે તે ખડીનો કાંકરો ફેંકી દીધો તે પૃથ્વી ઉપર પડયો તે કાળે કરી વૃદ્ધિ પામીને હીમાચલ પર્વત થયો. ને પેલી આકાશમાં રેખા કરી હતી તે આકાશગંગા થઈ. આ અર્થ ભરેલું કાવ્ય સાંભળી બીજા પંડિતોએ ધનપાળનું ઉપહાસ્ય કર્યું કે, ધનપાળે આ અતિશયોક્તિ ભરેલી ગપ ઠોક મારીછે. તે વખતે ધનપાળ એક શ્લોક બોલ્યો. તેનો અર્થઃ-કે રામાયણ કરતાં વાલ્મીકી કવીએ એવી ગપ મારી છે કે વાંદરાએ પર્વતો ઉચકી લાવી સમુદ્ર ઉપર પાજ બાંધી. અને ભારત કરતા વ્યાસ મુનીએ એવી ગપ મારી છે કે અર્જુનનું બાણ લાખ રૂપ ધારણ કરી લાખ માણસને મારી પાછું આવી ભાથામાં પેસી જતું હતું. એમ માહા કવીઓની અતિશયોક્તિ જોયા વગર મારી કહેલી વસ્તુ સાંભળી આશ્ચર્ય પામતા લોક મોઢું પાછું કરી પોતાની પ્રતિષ્ટા મેળવવા હસે છે તે પ્રતિષ્ટાને હું નમસ્કાર કરૂંછું.

એક દિવસ ભોજરાજાને મહાભારત વાંચનાર પંડિતે પવિત્ર ભારતની કથા સાંભળવા કહ્યું, ત્યારે ભોજ રાજા જૈન ધર્મ ઉપર પ્રીતી થવાથી નિષેધ કરી એક કાવ્ય બોલ્યો તેનો અર્થઃ—કન્યાના વ્યભિચાર કર્મથી ઉ-

ત્પન્ન થયેલાને પોતાના બાંધવની સ્ત્રીના વિધવાપણાના દુઃખને નાશ કરના-ર વ્યાસમુનીનો કરેલો ભારત ગ્રંથ, તેમાં નાયકરૂપે વર્ણન કરેલા વ્ય-ભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલા પાંચ પાંડવ છે. તે ગોલક પુત્ર છે એટલે પોતાના પતિના મરણ પછી બીજા પુરૂષથી ઉત્પન્ન થએલા પુત્ર પાંડુ રાજા તેના પુત્ર કુંડ એટલે ભર્તા જીવતો હોય ને જાર પુરૂષથી ઉત્પન્ન થાય તે કુંડપુત્ર કહીએ, એવા પાંચ પાંડવ છે તેમની કથા, વળી તેમનાં આચરણ જોઇએ તો કુળનો ક્ષય કરવાનાં અને પાંચ વચે એક સતી સ્ત્રી રાખવાનાં, આવી વાતો સાંભળે જો પુણ્ય થતાં કલ્યાણ થાય તો પાપની શી વલે થશે.

વળી એક દીવસ રાજાએ ધનપાળને પુછ્યું કે હાલ કોઈ પ્રબંધાદીક ગ્રંથ કરવા માંડયોછે! ત્યારે ધનપાળે એક શ્લોક કહ્યો (પૃ૦ ૧૦૨ જુ) તેનો અર્થઃ—૧ વૈરીની લક્ષ્મી રૂપી સ્ત્રીના કેશ પાશનું ગ્રહણ કરવામાં જેના હાથ શકતીવાન છે એવા હે રાજન્ હું જૈનધર્મી હોવાથી હમેશાં ઉનુ પાણી પીઉંછું. માટે ગળામાં રહેલી સરસ્વતીને ગરમઇ લાગવાથી મારા મુખરૂપી ધરમથી તેણીયે ઉચાળો ફેરવ્યોછે માટે મારાથી કવીતા થઈ શકતી નથી. ૨॥

વળી ધનપાળનું વચન અને મલીયાગરનું ચંદન રસ સહીત જેના હૃદ-યને લાગ્યું તે શાંત અને સુખી ન થાય એવો જગતમાં કોણ છે.

એક દિવસ છ દર્શનના મોટા મોટા પુરૂષોને બોલાવી રાજાએ મુકતી માર્ગ પુ-છયો ત્યારે સર્વે પોત પોતાના દર્શનનો પક્ષપાત દેખાડયો. પછી સાચો મારગ જાણવાને છ મહીના સુધી સર્વેને એકઠા રાખ્યા. પછી તેમણે સારદા દેવીનું આરાધન કરવા માંડયું ત્યારે એક દીવશ પાછલી થોડી રાત બાકી રહી ત્યારે સારદાદેવીએ આવી રાજાને જગાડી કહ્યું કે બૌધ ધર્મ સાંભળવા યોગ્યછે ને જૈન ધર્મ કરવા યોગ્ય છે વૈદીક (વેદ સંબંધી) ધર્મ વ્યવહાર કરવા યોગ્યછે. ને પરમ-ાનંદ ધ્યાન કરવા યોગ્યછે. આ પ્રકારનું રાજાને તથા સર્વ દર્શનના પુરૂષોને કહી ભારતી (સારદા દેવી) અંતર ધ્યાન થઇ પછી સર્વે દર્શનના પુરૂષોએ એક શ્લોક કરી રાજાને આપ્યો તેનો અર્થઃ—કે અહીંસા લક્ષણ ધર્મ પાળ-વા યોગ્ય છે. ભારતી દેવી માનવા યોગ્ય છે. ધ્યાનથી મુક્તી પમાય છે એ-વો સર્વ દર્શનીઓનો મત છે.

વળી એક દિવસ એ નગરમાં રહેનારી સીતા નામની રંધવારી પરદેશી લો

કોનું રાંધણુ રાંધી પોતાનો નિર્વાહ કરતી હતી. ત્યાં કોઇ પરદેશી સૂર્ય ગ્રહણને દિવસે જલાશયમાં જઇ મંત્ર જપી માલકાંકણીનું તેલ પીને ઘેર આવી રાંધી મુકેલી રસોઇ જમ્યો. તેથી તતકાળ તેને ઉલટી થઈ. ને અચેતન થયો. તેની પાસે તે વખતે ઘણા પૈસા હતા તે જોઈ આ સ્ત્રીને વિચાર થયો કે આની પાસે દ્રવ્ય છે તેથી એને માર્યાનું કલંક મારે માંથે આવ્યા વિના રહેશે નહી. અને તેથી મારૂં કમોત થશે. તે કરતાં પહેલાં મરવું એ ઉત્તમ છે. એમ ધારી ઉલટી કરેલું અન્ન ઝેરવાળું જાણી પોતે મરવાને વાસ્તે ખાઈ ગઈ. તેમાં રહેલુ માલકાંકણીનું મંત્રેલું તેલ તેના પેટમાં સ્થિર રહેવાથી એકદમ જીભ્હાગ્રે સર્વ વિદ્યા પ્રગટ થઇ. તેથી રઘુવંશાદિક કાવ્ય તથા વાત્સ્યાયનાદિક કામશાસ્ત્ર તથા ચાણાક્યાદિક નીતિશાસ્ત્ર તેમનો પોતાની મેળે અભ્યાસ કરી નવી યૌવન અવસ્થામાં આવેલી મહા વિદ્વાન્ વિજ્યા નામની પોતાની પુત્રી સહિત ભોજરાજાની સભામાં આવી તેના સામુ જોઇ બોલી. તે વખતે ભોજરાજાની આખી સભા ચિત્રામણના આકારે સ્થંભિત થઇ ગઇ. શ્લોક (પૃ. ૧૦૩ જુ૦) તેનો અર્થઃ

હે રાજન્ શત્રુ કુળનો નાશ કરવો એ શૌર્યનો અવધિ છે. આ આખું બ્રહ્માંડ રૂપી પાત્ર ભરઈ જાય એ યશનો અવધિ છે. અને સુતરનો ત્રાગડો (તાંતણો) પણ ન રાખતાં જે માગે તે આપી દેવું તે દાનનો અવધિ છે, ને સમુદ્ર એ પૃથ્વીનો અવધિ છે. હિમાચલની પુત્રી પાર્વતીના પાત શિવના ચરણ યુગળને પ્રણામ કરવો એ શ્રધ્ધાનો અવધિ છે. એમ સર્વે વસ્તુનો અવધિ છે પરંતુ હે ભોજ રાજન્ તારા ગુણનો અવધિ નથી. આ સાંભળીને આનંદ પાંમતા રાજાએ વિજ્યા સામુ જોઇ તેના રૂપમાં મોહીત થઈ ઘેલછાના જોરમાં બોલ્યો કે તુ તારા સ્તનનું વર્ણન કર. આ સાંભળી વિજયાબોલી (પૃ. ૧૦૪ જુ૦)

સ્તન મંડલની ઉંચાસનો અવધિ, ચિબુક પર્યંત છે એના સંભવનો અવધિ, હાથના મૂલ પર્યંત છે. એના વિસ્તારનો અવધિ, હૃદય પર્યંત છે. એના પરસ્પર સજ્જડ મળિ જવાનો અવધિ, કમલના તાંતણાનો પણ એ એની વચે પ્રવેશ ન થાય એ છે. ને એના સુંદર વર્ણનનો અવધિ, સુવર્ણ સરખી ઉપમા આપવી એ છે. વળી એની કઠિણતાનો અવધિ, વજ્રભૂમિનિ ઉપમા આપવી એ છે પરંતુ એ સ્તન મંડળમાં રહેલા લાવણ્ય પણાનો તો (એક જાતના સુંદર ચમત્કારિ ગુણોનો) અવધિજ નથી ॥૯॥

કામદેવની વિજયપતાકા રોપનારી વિજયા પંડિતાનું આ પ્રકારનું વર્ણન સાંભળી ભોજરાજા ચમત્કાર પામી અર્ધ શ્લોક બોલ્યો.

किं वर्ण्यते कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः ।

અર્થઃ—આ કમળાક્ષીના યુગલસ્તન મંડળનું શું વર્ણન કરીયે!

આ વચન સાંભળી વિજયા, એ શ્લોકનું ઉતરાર્ધ બોલી.

सप्तद्वीपकरग्राही भवान् यत्र करप्रदः ॥ १

અર્થઃ—હે રાજન્ ખરી વાત કહી! પૃથ્વીના સાતે દ્વીપમાંથી કરગ્રહણ (વસુલાત) કરવા સમર્થ તમો સાક્ષાત્ જેને કર (**हस्त**) આપવા તૈયાર થયા તો તે સ્તનમંડળનું, શુ વર્ણન કરી શકાય! સર્વનો કર તમો ગ્રહણ કરો ને તમારો કર સ્તનમંડળ ગ્રહણ કરે માટે એનું ઐશ્વર્ય કહેવા કોણ સમર્થ થાય.

આ પ્રકારે કામબાણ રૂપ વિજયાના મુખમાંથી નિકળતા અક્ષરોથી રાજાનું હૃદય ભેદાયું. તેથી વળી અર્દ્ધ શ્લોક બોલ્યો.

प्रहतमुरजमन्द्रध्वानवाद्भिः पयोदैः

कथमलिकुलनीलैः सैव दिग् संप्ररुद्धा॥

અર્થઃ— મૃદંગના જેવા ગંભીર ગાજતા ને ભ્રમર જેવા શ્યામ મેઘોએ તેજ દિશ કેવી રીતે રોકી!

આ વચન સાંભળી વિજયા, શ્લોકનું ઉત્તરાર્દ્ધ બોલી.

प्रथमविरहखेदम्लायिनी यत्र बाला

वसति नयनवान्तैरश्रुभिर्धौतवक्त्रा ॥ १

અર્થઃ—જેવી રીત્યે નેત્રમાંથી નિકળતી આંસુની ધારાથી મુખ ધોવાય એવી રીત્યે, જે દિશમાં પ્રથમજ સ્વામિનો વિયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થએલા દુઃખથી ગ્લાની પામતી વિરહિણિ સ્ત્રી વસે છે તે દિશ મેઘથી છવાઈ ગઇ છે. વિજયા પંડિતાનો અભિપ્રાય જે હું તો મારા મનથી તમનેજ પરણી ચુકીછું. હવે મારા ઘર તરફની દિશ મેઘ મંડળથી છવાઈ ગઇ છે માટે મારાથી ઘેર જવાશે નહી કારણ કે મારી નવી યુવાવસ્થામાં પ્રથમ વિરહ સહન થઇ શકે એમ નથી તેથી લોકપ્રસિદ્ધ મારો અંગીકાર કરો.

ભોજ રાજા, એ સ્ત્રીયે પ્રગટ કરેલી કામ ચેષ્ટાના ચમત્કારમાં અં-જાઇ જવાથી એકદમ કામાતુર થયો પણ સભા વિસર્જન કરવાનો કાંઇક વિલંબ હતો માટે કાલક્ષેપ કરવા, વળી અર્દ્ધ શ્લોક બોલ્યો.

सुरताय नमस्तुभ्यं जगदानन्ददायिने ।

અર્થ:—જગતને આનંદ આપનાર હે કામ સંભોગ હું, તુને નમસ્કાર કરૂં છું.

આ વચન સાંભળી વિજયા, એ શ્લોકનું ઉત્તરાર્દ્ધ બોલી.

आनुषङ्गि फलं यस्य भोजराज भवादृशाः ॥

અર્થ:—હે રાજન્ આ વખ્ત તમારે કામ સંભોગને નમસ્કાર કરવો યુક્ત છે. કેમ જે જેને તમારા જેવા એટલે ઘણી સ્ત્રીઓનાં ધણી, તેનો લાભ થવો તે ફળ તો આનુષંગિક છે એટલે કોઈ વખત અણધાર્યું વીજળીના ઝબકારા જેવું થઇ જાય છે.

આ પ્રકારે મર્મ ભેદી વિજયાનું વચન સાંભળી રાજાએ લજ્જા પામી નીચુ જોયું. પછી છેવટ તેમને પોતાની ભોગિની સ્ત્રી (કામભોગ વા-સ્તે રાખેલી સ્ત્રી તે) કરી જનાનખાનામાં રાખીઓ. પછી વિજયા એક દિવસ મ્હેલના જાળીયામાંથી પોતાના સ્તન ઉપર પડતા ચંદ્રકિરણ જોઇ શ્લોક બોલી તેનો અર્થ: હે ચંદ્ર તું ચંડીકાના પતિ શીવના માથેથી ચડી ઉતરેલું ધોળુ ફુલ છું અટલે શિવ નિર્માલ્ય છું કલંક યુક્ત છું માટે મ્હને કર સ્પર્શ (હસ્તસ્પર્શ) કરવા યોગ્ય નથી. ઇત્યાદી ઘણો વિસ્તાર પર પરાથી જાણજો એમ સીતા પંડિતાનો પ્રબંધ પુરો થયો.

ભોજરાજાની સભામાં મુખ્ય રહેલા મયૂર અને બાણ નામના બે પંડિત સાળો બનેવી થતા હતા. અને એક બીજા સાથે સ્પર્ધા કરી સભામાં મોટી પ્રતિષ્ટા વારા ફરતી મેળવતા હતા. કોઇ એક વખત બાણ પંડિત બેનને મળવાને ગયો. તે વખત ઘણી રાત જવાથી બારણે સુઇ રહ્યો. અને બનેવીના ઘરમાં થતું રાત્રિનું સઘળુ વૃતાંત એકાગ્ર ચિત્તે તે સાંભળતો હતો. મયૂર પંડિતને રીસા-યેલી પોતાની સ્ત્રીને મનાવતાં આખી રાત વહી ગઈ અને પ્રાતઃકાળ થતાં એક શ્લોક બોલ્યો. (૧૦૫ જુ)તેનો અર્થ:—સઘળી રાત્રી વહી ગઇ અ-ને દુબળો થતો ચંદ્ર પણ હમણાં અસ્ત પામશે. આ દીવો પણ નિ-

દ્રાવશ થઇ જાણે હમણાં ઓલવાઇ જશે એવો દેખાય છે. ને સ્ત્રીને માન રાખવાનો પણ અવાધ છે જે પતિ પ્રણામ કરે એટલે સ્ત્રીએ માનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ પણ હું તો વારંવાર તને પ્રણામ કરૂં છું તોપણ તું ક્રોધ નો ત્યાગ કરતી નથી. આ મોટું આશ્ચર્ય છે. એમ શ્લોકનાં ત્રણ પદ બારંવાર બોલતો જોઇ બારણે બેઠેલા બાણપંડિતથી પોતાની કવિતાનું બળ સહન ના થઇ શકવાથી ચોથું પદ બોલી ઉઠયો. જે . હે અત્યંત ક્રોધ વાળી તારા અતિશે કઠણ એવા સ્તનના સબંધથી તારૂ હૃદય પણ કઠણ થયું છે. કે હજુ સુધી આટલી બધી નમતી આપતાં પણ તારૂ હૃદય લગારે કોમળ થતું નથી. આ પ્રકારના અર્થ ભરેલું ભાઈના મુખમાંથી નીકળેલુ શ્લોકનું ચોથું પદ સાંભળી ક્રોધ કરી લાજ પામી 'તુ કોડીઓ થા' એવો શ્રાપ દીધો. તે પ્રતિવ્રતાના શ્રાપથી તે દિવશથી આરંભીને બાણપંડિત કોડ વાળો થયો. પ્રાતઃકાળે તે કોડ ઉપર રાખ ચોળી સભામાં આવીને બેઠો ત્યારે મયૂરપંડિત મોરના જેવી કોમળ વાણીએ માગધી ભાષાનો શબ્દ બોલ્યો. તે સાંભળી રાજાએ લજ્જા પાંમતા બાણપંડિતના સામું જોયું ત્યારે લાજ પામી ત્યાંથી ઉઠીને નગર બારણે જઇ સૂર્યનું આરાધન કરવા વાસ્તે એક મોટો થંભ રોપ્યો. નીચે ખેરના અંગારાથી ધગધગતો એક કુંડ રચ્યો. થંભના ઉપર અનુક્રમે શીકાં લટકાવેલાં તેમાં ઉભો રહી સૂર્યની સ્તુતીનું એક કાવ્ય બોલી, તે શીકાને છરીવતે કાપી બીજા શીકામાં વળગી રહી વળી કાવ્ય બોલ્યો. એ પ્રકારે પાંચ કાવ્ય બોલ્યો પછી છઠું કાવ્ય બોલતાં સૂર્ય દેવે પ્રસન્ન થઈ આવી કોડ મટાડી તેનું શરીર કંચન જેવુ કર્યું. બીજે દિવસ સભામાં જઈ સુંદર ચંદનચોળી સારાં વસ્ત્ર પહેરી સુંદર શરીરને દેખાડતો સભામાં બેઠેલો જોઇ રાજાએ મયૂરપંડિતના સામુ જોયુ ત્યારે મયૂરપંડિત બોલ્યો કે પ્રસન્ન થએલા સૂર્યનો આ પ્રતાપ છે. આ સાંભળી બાણપંડિત બાણના જેવી વાણી બોલ્યો. કે જો દેવતાનું આરાધન સુખેથી થતું હોય તો તું પણ કાંઇક આરાધન કરી ચમત્કાર દેખાડ. એમ કહ્યુ ત્યારે મયૂર પંડિત બોલ્યો કે જે વ્યાધી રહીત છે તેને વૈદનું શું કામ છે તોપણ તારા વચનથી મારે મારા હાથ પગ કાપી ભવાની દેવીને કાવ્યના છઠા અક્ષરમાંજ પ્રસન્ન કરવી. એવી પ્રતિજ્ઞા કરી પાલખીમાં બેસી ચંડીકા દેવીના મંદીર પછવાડે જઇને બેઠો ને પોતાના કહેવા પ્રમાણે હાથ પગ

કાપી, કાવ્યના છઠા અક્ષરમાં દેવીને પ્રસન્ન કરી. તેથી ચંડિકાનું મંદિર બધું પોતાના સન્મુખ થયું. ને પોતાનાં સઘળાં અંગ હતાં તેથી પણ ઘણાં સરસ થયાં. આ પ્રકારનો મોટો પ્રતાપ જોઈ રાજા આદિક સર્વે લોકોએ જય જય શબ્દ કહ્યો. અને મોટા ઉત્સવથી તેનો નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

એ વખત મિથ્યા દર્શનીના શાસનમા ઘણો જય થતો જોઈ, કેટલાક જૈન દર્શનીના દ્વેષી પ્રધાન લોકોએ રાજાને કહ્યું કે જો જૈન મતમાં કોઈપણ પ્રતાપી પુરૂષ હોય તો આ શ્વેતાંબર જતીઓને આપણા દેશમાં રહેવા દેવા, નહી તો આપણા દેશમાંથી કાઢી મુકવા, આવી રીતનું કરવાથી આ કેટલાક લોકોએ માનતુંગઆચાર્યને પોતાના નગરમા લાવી રાજાને નિવેદન કર્યું. ત્યારે રાજા બોલ્યો કે ચમત્કાર દેખાડો નહીતો અહીંથી પલાયન કરો. આ વાત સાંભળી આચાર્ય બોલ્યા કે અમારા ઈષ્ટદેવ તો મુક્ત છે તે પાછા અહીંયાં આવતા નથી માટે તેમનો તમને શો ચમત્કાર દેખાડીએ પરંતુ તેના સેવક દેવતાઓના પ્રભાવનો જગતને આશ્ચર્યકારી કોઈ ચમત્કાર છે. એમ કહી ચુંવાળીસ બેડીઓના બંધથી પોતાનું શરીર બંધાવી એ નગરમાં રહેલા આદિનાથ તીર્થંકરના મોટા દેવાલયની પછવાડે ઉભા રહી મંત્ર ગર્ભિત ભક્તામર નામનું સ્તોત્ર નવું બતાવાને બોલ્યા. એક કાવ્ય બોલી રહે ત્યાં એક બેડી તુટે એમ ચુંવાળી કાવ્ય બોલી સઘળી બેડીઓ તોડી, એ મંદિર પોતાના સન્મુખ કરી, જૈનશાસનનો મોટો પ્રતાપ દેખાડ્યો. એ પ્રમાણે માનતુંગાચાર્યનો[1] પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

કોઈ એક દિવસ ભોજરાજા પોતાના દેશના પંડિતોનું પંડિતપણું વખાણતો હતો, ને ગાંડી ગૂજરાતમાં પડિત ક્યાંથી હોય એમ નિંદા કરતો હતો. તે વખતે કોઈ ગૂજરાતી પુરૂષ બોલી ઉઠ્યો કે, અમારા ગૂજરાત દેશમાં તો બાળકથી આગંભી ને ગોવાળીયા પર્યંત જે કોઈ માણસ છે તે તમારા પંડિતો કરતાં શ્રેષ્ટ છે. માટે તેની બરોબરી તમારાથી થઈ શકે એમ નથી એમ કહી ગુજરાતમાં ભીમરાજા પાસે આવી તેણે બનેલી વાત સર્વે કહી. ત્યારે ભીમરાજાએ કોઇ મહા ચતુર પ્રતાપદેવી નામની વેશ્યા તથા કોઈક મહાવિદ્વાન્ ગોવાળીઓ, એ બેને

૧ માનતુંગાચાર્ય પહેલા ભોજની વખતે સંવત્ ૭૦૦ ના વર્ષમાં હતા. તાર પછી ત્રેણસેં વર્ષ સુધી તેની ગાદીએ જે રાજા થયા તે ભોજ નામથી ઓળખાતા.

ભોજરાજાની સભામાં મોકલ્યાં. પ્રાતઃકાળમાં આવીને ઉભેલા ગોવાળને ભોજે કહ્યું કે કાંઈ બોલો. ત્યારે તેણે એક દુહો કહ્યો (પૃ૦ ૧૦૯ જુ૦) તેનો અર્થ—
હે ભોજ તારા હૃદયમાં લક્ષ્મી રહેલી છે. ને મુખમાં સરસ્વતી રહીછે. એ બેનો શીમાડો જુદો જુદો પાડવા વાસ્તે શું કંઠે આ શોભીતું આભરણ પહેર્યુંછે.

આ સાંભળી વિસ્મય પામે છે એટલામાં સુંદર શણગાર સજી સભામાં આવી ઉભી રહેલી વારંગનાને જોઈ ભોજરાજા બોલ્યો. **इहकिम्** આટલા અક્ષર સાંભળીને મહા ચતુર વારાંગના બોલી કે **पृच्छान्ति** આટલા અક્ષર સાંભળી રાજાએ અતીશે પ્રસન્ન થઈ ત્રણ લાખ મોરો આપવા હુકમ કર્યો. પરંતુ એક બીજાએ શી વાત કરી તે સભામાં બેસનારને તથા કોશાધિપતિને સમજાણુ ન પડવાથી રાજાએ ત્રણ વખત કહ્યું. પછી સભામાં બેસનારની વિનંતીથી રાજાએ તેનો અર્થ પ્રકાશ કર્યો. કે આ વારંગનાના, અંજન રેખા સહિત કટાક્ષ, કાન સુધી જતા આવતા હતા તે જોઇ મેં પુછ્યું કે એ વારંવાર કાન આગળ શું કરવા જાય છે. ત્યારે એ બોલી કે પુછવા જાય છેકે, હે કાન, તમોએ જે ભોજરાજાને સાંભળ્યો હતો તેજ આ ભોજરાજા છો એમ નિર્ણય કરવા કર્ણ સુધી ગમન આગમન કરે છે. આ મનના અભિપ્રાયને ઉપલી ચિકીત્સાથી જાણીને કહેનારી વારાંગનાને આખુ રાજ્ય આપી દઈએ તોપણ થોડું છે. માટે આ સાક્ષાત્ સરસ્વતી છે. એમ કહી નવ લાખ મોહોરો અપાવી. કારણ કે ત્રણ લાખ મોહોરો આપવાનું ત્રણ વખત કહ્યું હતું માટે (* વળી ભોજરાજા ગૂજરાતની સ્રીયોની પ્રશંસા કરી એક શ્લોક બોલ્યો.

नासाभूषाङ्गदपिता वानरवाहो दृगञ्जनम्।
अहो भाग्यं गूर्जरीणां गृहसंमार्जने मनुः ॥१॥

અર્થઃ—જે ગૂજરાતની સ્રિઓના નાકનું આભૂષણ તો વાળી નામે અંગદનો પિતા છે. એટલે વાળી નામે મહા સમર્થ વાંનરને અંગદ નામે પુત્ર થયો ત્યારે તેને ખુશી કરવા વાળીએ માર્ગમાં જતાં દશ માથાના રાવણને પકડી લાવી ઊંધે માથે અંગદને પારણે રમકડા માફક લટકાવી મુક્યો હતો. જેમ પારણામાં સુતેલો બાળક પોતાના પગ ઊંચા કરી નીચે લટકતાં રમકડાંને લાતો મારી તેના શબ્દથી ખુશી થાય તેમ અંગદ રાવણનાં માથાંને લાતો મારી ખુશી થતો હતો. એવો સમર્થ વાળી પણ ગૂજરાતની સ્રીઓની સેવામાં નાકનુ આભૂષણ થઇ રહ્યોછે. ને વળી

નેત્રનુ આભૂષણ અગ્નિનુ વાહન છે. એટલે–**મેષ**–(બોકડો) એ નામનુ છે. ગૂજરાતની સ્ત્રીઓ નેત્રના અંજનને મેશ એમ કહે છે. યજ્ઞમાં આપેલા સઘળા દેવના બળિદાનને અગ્નિદેવ પોતાના વાહન ઉપર બેશી પોકાડે છે. તે વાહન પોતાના દેહનું અગ્નિમાં આરોપણ કરી (નાખીને) કાળી મેશ રૂપે પ્રગટ થઇ ગૂજરાતની સ્ત્રીઓની સેવામાં નેત્રના આભૂષણરૂપે વપરાય છે માટે તેને મેશ શબ્દથી ઓળખે છે વળી સાવર્ણિ નામે મનુ જેના ઘરનો પુંજો વાળે છે. એટલે સ્વર્ગમાં જેટલા કાળ સુધી ઈંદ્ર રાજ્ય કરે તેટલા કાળ સુધી મનુ રાજા પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે છે જેમ આ કાળમાં વૈવસ્વત નામે મનુ રાજ્ય કરે છે એમ આવતા કાળમાં સાવર્ણિ નામે મનુ રાજ્ય કરશે. એમ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે તે ઉપર અતિશયોક્તિ અલંકાર કહે છે કે ગૂજરાતની સ્ત્રીયો ઘરમાં પુંજો વાળવાના ઝાડુને સાવર્ણિ કહે છે માટે આગળ રાજ્ય પામવાની ઈચ્છાયે સેવામાં રહેલો સાવર્ણિ નામે મનુ હોય એમ જણાય છે તેથી બધી સ્ત્રીયોની અપેક્ષાયે ગૂજરાતની સ્ત્રીયોનું ભાગ્ય ઘણું આશ્ચર્યકારી છે.*

વળી બાળપણમાંથીજ આ રાજા ઘણો જ્ઞાની હતો તે એમ બોલતો કે આ લોક પોતાના માંથા ઉપર રહેલા મૃત્યુને જોતો હોય તો એને ખાવું પીવું કાંઇ પણ ન રૂચે તો અધર્મ કરવો ક્યાંથી રૂચે. એમ ઉપદેશ કરતો વળી નિદ્રામાંથી જાગે એટલે કોઈ વિદ્વાન કહે કે વેગવાળા ઘોડા ઉપર બેશી આ યમરાજ આવ્યો માટે તૈયાર થાઓ. એમ કહી ધર્મ કૃત્ય સંભારી આપનારને ઉચિતદાન આપતો હતો. કોઈ વખત પાછલે પોહોર સિંહાસન ઉપર બેઠેલો હતો. તે વખત પાન બીડાં આપનાર પુરૂષ, છાબડીમાં પાનબીડાં લઈ પાસે ઉભો હતો તે પાસેથી પાન બીડું લઇ મુખમાં મેલી પછી ભોજન કરવા ગયો ત્યારે સેવકે તેનું કારણ પુછ્યું ત્યારે ચાર શ્લોક બોલ્યો. (પૃ. ૧૧૧ જુ.) અર્થઃ—

(૧) જે આપ્યું અને જે ખાધું તેજ પોતાનું છે. બીજુ બધુ બોટુ છે. કેમકે નિત્ય ઉઠીને વિચાર કરવો કે આજ મેં શું પુણ્ય કર્યું. મારૂ આયુષ્યનું હરણ કરી સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. (૨) લોક મને વાત કરતાં પુછે છે કે તમારે શરીરે કુશળ છે? પણ કુશળ કયાંથી હોય નિત્યે આવરદામાંથી ઓછુ થાય છે. (૩) કાલ કરવાનું હોય તે આજ કરવું. પાછલે પ-

હોર કરવાનું હોય તો પહેલે પહોર કરવું કેમ જે મૃત્યુ વાટ નહી જુએ. કે આ કામ કરી રહ્યો ને આ બાકી છે. (૪) આ લોક રાજી શું સમજીને થતા હશે ? શુ કોઇ એ મૃત્યુ નાશ કર્યો એવી વધામણી આવી ? શું જરા અવસ્થા ઘણી વૃદ્ધ થવાથી આપણી પાસે ચાલી આવી નહી શકે? શું વિપત્તીને કાળ ખાઇ ગયો ? શું નાના પ્રકારના વ્યાધીઓ કેદખાને પડ્યા ? જે ફરીથી નીકળશેજ નહી ? આ પ્રકારે અનિત્યભાવનાનો પ્રબંધ ચાર શ્લોકમાં આવી ગયો.

એક દિવસ ભોજરાજાએ દૂત મોકલી ભીમરાજા પાસેથી ચાર વસ્તુ મંગાવી તેમાંપહેલી, આ લોકમાં છે ને પૂરલોકમાં નથી. બીજી, પરલોકમાં છે અને આ લોકમાં નથી ત્રીજી. આ લોકમાંએ છે ને પરલોકમાં પણ છે. ચોથી, આ લોકમાં નથી અને પરલોકમાંએ નથી. આ વાતનો વિચાર ભીમરાજના પંડિતોથી ન થયો ત્યારે ત્યાંની રહેનાર એક વેશ્યા એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા કબુલ થઈ.ને ભીમની આજ્ઞાથી ભોજરાજની સભામાં જઇ વેશ્યા, તપસ્વી, દાનેશ્રી, ને જુવારી. એ ચાર વસ્તુ દેખાડી તેનો ઉત્તર આપ્યો (૧) વેશ્યાને અંહા સુખ છે પણ પરલોકમાં નથ. (૨) ને તપસ્વીને અહી સુખ નથી પણ પરલોકમાં છે. (૩) દાનેશ્રીને આ લોકમાં સુખ છે અને પરલોકમાં પણ છે. (૪) ને જુવારીને આ લોકમાં સુખ નથી ને પરલોક માં પણ નથી. આ પ્રકારે ચાર વસ્તુનો પ્રબંધ પૂર્ણ થયો.

એક દિવસ રાત્રીએ ભોજરાજા ફરવા નીકળ્યો હતો ત્યારે કોઇ દરિદ્રી પુરૂષની સ્ત્રી એક દુહો વારંવાર બોલતી હતી (પૃ. ૧૧૨ જુ.) અર્થ કે માણસ માત્રને દસકે દસકે ચડતી પડતી આવે છે એ વાત લોક પ્રસિદ્ધ છે પણ મારા સ્વામીને તો જન્મારાથી એકજ દશા ચાલ્યાં કરે છે. પણ ઉત્કૃષ્ટ દશા સ્વપનામાં પણ દીઠી નથી આ સાંભળી રાજાને દયા આવી તેથી તેનું દારીદ્ર મટાડવા પ્રાતઃકાળે તેના ધણીને બોલાવી, બે બીજોરાંનાં ફળ મંગાવી દરેકમાં લાખ લાખ રૂપીઆનું એક એક રત્ન ગુપ્ત રીતે ઘાલી તે અર્પણ કર્યાં. તેણે બજારમાં જઈ કાછીઆને હાટે થોડે મૂલે વેચ્યાં તેજ ફળ ઉપરથી સારાં દેખી આ ફળ રાજાને ભેટ કરવા યોગ્ય છે એમ ધારી કોઇ ગૃહસ્થે તેને ત્યાંથી ખરીદીકરી તેણે ભોજરાજાને અર્પણ કર્યાં ત્યારે ભોજરાજા એક શ્લોક બોલ્યા (પૃ. ૧૧૩

જુ.) અર્થ:—કે સમુદ્રમાં રહેલું રત્ન કોઈ વખત પાણી ઉભરાવાથી અથડાતું અથડાતું કદાચિત્ પર્વતમાં રહેલી નદીને પામ્યું તોપણ તેજ પ્રસંગથી પાછું અથડાતું કુટાતું રત્નાગરમાં આવે છે. માટે ભાગ્ય એ સાચી વાત છે. કેમ જે આખા જગતને તૃપ્તિ કરનાર મેઘ વર્ષાઋતુમાં ઘણો વરસે તોપણ ચાતકના મુખમાં લવ માત્ર પણ પાણી ન જાય. માટે જે ન ગળવાનું તે કયાંથી મળે. આ પ્રમાણે બીજોરાનો પ્રબન્ધ સંપૂર્ણ થયો.

એક દિવસ રાજાએ પોપટને **एकोन जव्यः** એટલે એકે વસ્તુ સારી નથી. એવું ભણાવ્યું. પ્રાતઃકાળે પંડીતોની સભા કરી પોપટનો આ શબ્દ બોલેવો સાંભળી તેનો અર્થ રાજાએ પંડીતોને પુછયો. ત્યારે તેમણે ૭ મહીનાની મુદત નાંખી તેમાંનો એક વરરૂચી નામનો પંડીત તેનો નિર્ણય કરવા દેશાંતર ગયો. ફરતો ફરતો કોઇ જગ્યાએ થાકીને બેઠો. ત્યાં આવેલા ગોવાળીઆએ પેલા ચિંતામાં બેઠેલા બ્રાહ્મણને ઘણા આગ્રહથી પુછયું ત્યારે તેણે પોતાનું સર્વ વૃતાંત કહી દેખાડયું. પછી ગોવાળીઆએ કહ્યું કે મને જો તમારા સ્વામી પાસે લઈ જાઓ તો હું નીશ્ચે ઉત્તર કરૂં. પરંતુ આ મારી પાસે જે શ્વાન છે તેને મારાથી વૃદ્ધા અવસ્થાને લીધે ઉચકાતું નથી તેમજ સ્નેહને લીધે મારાથી મુકાતું પણ નથી. એવું વાકય સાંભળી પંડીતે પેલા શ્વાનને પોતાના ખભા પર નાખી ગોવાળીઆને સંગાથે લેઇ રાજાની સભામાં આવી પંડિતે કહ્યું કે હે રાજન્ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પુરૂષ કરશે. એમ કહ્યું ત્યારે રાજાએ પણ પશુપાળને એજ પ્રશ્ન પુછયુ. ત્યારે પશુપાળે ઉત્તર કર્યો કે હે રાજન આ જગતમાં એક લોભજ સારો નથી. ત્યારે રાજાએ પુછયું કે કેમ સારો નથી ત્યારે પશુપાળ બોલ્યો કે, બ્રાહ્મણ થઈ જેને અડકીને સ્નાન કરવું પડે એવા આ પંડિત અહીં શ્વાનને ખભે ઉચકીને લાવ્યો. એ લોભનો પ્રતાપ છે.

એક દિવસ એક મિત્રને લેઇ રાજા રાત્રે ફરવા નીકળ્યો હતો. ફરતાં ફરતાં તરસ લાગી ત્યારે પાણી લેવા વાસ્તે સમીપે રહેલા વેશ્યાના ઘરમાં મિત્રને મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઇ પાણી માગ્યું ત્યારે ઘણા સ્નેહથી સેલડીનો સાંઠો કોલમાં પીલી ઘણા ખેદથી એક વાટી ભરીને તે રસ આપ્યો તે લેઈ રાજા પાસે ગયો. રાજાએ વાર લાગવાનું કારણ પુછયું ત્યારે તે મિત્રે વેશ્યાનું કહેલું વૃતાંત રાજાને કહી સંભળાવ્યું કે પ્રથમ એક સેલડીના સાંઠામાંથી એટલો બધો રસ નીકળતો હતો કે એક ઘડો અને એક વાટી ભરાતી હતી માટે

આજે ઓછો રસ નીકળ્યો તેનું કારણ એજ છે કે રાજાનું ચીત્ત પ્રજા ઉપર કફા થએલું જણાય છે. આ સાંભળી રાજા બોલ્યો કે એ વાત સાચી છે કેમકે મોટા શીવાલયમાં કોઈ વાણીઆએ નાટકનો આરંભ કરાવ્યો છે માટે તેનું ઘર બાર લુટી લેવાનો મારો વીચાર ચાલતો હતો માટે હે મિત્ર તે સર્વ વિચાર બંધ રાખુ છું. એમ કહી પોતાના સ્થાનમાં જઈ સુખે સુતો બીજે દિવસ પ્રજા ઉપર કૃપા રાખી. પ્રથમના દિવસની પેઠેજ અનુભવ કરતાંજ સેલડીનો રસ વૃદ્ધી પામતો જોઇ વેશ્યાને શિરપાવ આપી પ્રસન્ન કરી આ પ્રકારે સેલડીના રસનો પ્રબંધ પુરો થયો.

આ ગ્રંથની મુખ્ય પરત વિના બીજી પરત્યોને આસપાસ ટિપેલા કેટલાક શ્લોક છે તે આ ગ્રંથના નથી તથા વિક્રમ ભોજ, કાળિદાસ એ ત્રણ નામના ઘણા પુરૂષો જુદા જુદા કાળ વખત થએલા ઘણા છે તોપણ લોક પ્રસિદ્ધ કેટલીક વાતો જાણવી જોઇએ એમ ધારી લખુ છું.

એક દિવસ ભોજરાજાએ પોપટનો બોલેલો (**नष्टं**) એ શબ્દ ચાર વખત સાંભળી તેનો અર્થ સરસ્વતી કુટુંબને[૧] પુછ્યો. ત્યારે તેમાંથી વૃદ્ધ બોલ્યો. (**कुभोजने दिनं नष्टं**) જે દિન ભોજનનો તાલ બગડ્યો તે દિન બધો ખરાબ થયો જાણવો. પછી તેની સ્ત્રી બોલી (**नष्टं कुनारि यौवनम् ।**) જે પુરૂષ ને કુભાર્યા મળી તેની જવાની ખરાબ થઈ સમજવી પછી તેનો પુત્ર બોલ્યો. (**कुपुत्रेण कुलं नष्टं**) કુળમાં એક કપુત ઉઠે તો બધા કુળમાં કલંક બેસાડે. પછી પુત્રની સ્ત્રી બોલી. (**तन्नष्टं यन्न दीयते ॥ १ ॥** દ્રવ્યાદિ જે વસ્તુ દાનમાં નથી અપાઈ તે સઘળી નાશ થઈ ગઇ જાણવી કેમ જે સત્પાત્રમાં આપેલું દાન અવિનાશી છે ને બીજુ બધુ નાશવંત છે. ॥૧॥ આ સાંભળી પ્રસન્ન થએલા રાજાએ તેઓને એક લાખ રૂપૈયા આપ્યા.

એક દિવસ ભોજ રાજાના નવા મ્હેલમાં સંગદોષથી ચોરી કરવા આવેલા ભૂકુંડ નામના મહા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે વિચાર કરયો કે અહો આ

---

૧ વૃદ્ધ પુરૂષ ૧. તેની સ્ત્રી ૨. પુત્ર ૩. પુત્રની સ્ત્રી ૪.એ ચાર મળી સરસ્વતી કુટુંબ કહેવાય છે.

મારી શી કંબખ્તી થઇ જે હું ચોરી કરવા આવ્યો. એટલામાં એક દિશથી શબ્દ સંભળાયો. ત્યાં જઈ કાન દેઈ સાંભળે છે તો, નિદ્રા પામેલી રાણીના ચળકતા સુંદર સ્તન ઉપર ગવાક્ષ (ગોખ) માર્ગથી આવી પડતા ચંદ્ર કિરણોનું પ્રતિબિંબ જોઈ ભોજ રાજાએ કરેલો અડધો શ્લોક વારંવાર સંભળાયો. જે—

गवाक्षमार्गप्रविभक्तचन्द्रिको
विराजते वक्षसि सुभ्रु ते शशी ।

અર્થઃ—હે સુંદરિ ગોખમાં રહેલી સોનાની જાળીવતે જેના જુદા જુદા ભાગ થયેલા, એવો ચંદ્ર તારી છાતી ઉપર ઘણો શોભે છે.

બ્રાહ્મણે મનમાં વિચાર કર્યો જે આ શ્લોકનું ઘટતું ઉત્તરાર્દ્ધ રાજાને યાદ આવતું નથી માટે વારંવાર પૂર્વાર્દ્ધ બોલે છે. એમ ધારી પોતાના અંતરમાં ઉભરાયેલું કવિતાનું બળ ન સહન કરવાથી ઓચિંતું બોલી જવાયું જે—

प्रदत्तझंपः स्तनसङ्गवाञ्छया
विदूरपातादिव खण्डतां गतः ॥१॥

અર્થ—હે રાજન્ આ વખત ઉત્પન્ન થયેલી સ્તનમંડળની બેહદ શોભા જોઈ તેની આગળ પોતાના મંડળની (ચંદ્ર મંડળની) થતી ગ્લાની (ઝાંખાપણું) જોઈ, સંગ કરવાની ઈચ્છાએ ઘણે ઊંચેથી ઝંપાપાત કરી પડતુ નાખનાર ચંદ્રના થયેલા જાણે કડકા હોયની શુ એમ જણાય છે.

આ પ્રકારનું ઓચિંતુ વાક્ય સાંભળી ચમકેલા રાજાએ આશપાશ જોયું તો કોઈને ન દેખવાથી સેવકોને બોલાવી તપાસ કરાવ્યો તો, માલમ પડયું કે કોઈ કાલિકા દેવી જેવો કાલોચીટ પુરૂષ છે. પછી રાજાને ક્રોધ ચડવાથી સેવકોને આજ્ઞા આપી કે, હવડે તો પોહોરામાં બેસાડો પછી પ્રાતઃકાલે ફાંસીએ ચડાવજો. એમ કહી રાજા નિદ્રા સુખમાં લીન થયો. પછી પ્રાતઃકાળે સભા કરી રાતવાળા પુરૂષને નજરે જોવા મંગાવ્યો. સેવકોએ તેને લાવી ઉભો કર્યો. ત્યારે તે એક શ્લોક બોલ્યો જે—

भट्टिर्नष्टो भार्गवश्चापि नष्टो
भिक्षुर्नष्टो भीमसेनोपि नष्टः ।
भुकुण्डोहं नृपतिस्त्वं च राजन्
भानां पङ्क्तावन्तकः संप्रविष्टः ॥१॥

હે રાજન્ જેના નામમાં પ્રથમ ભકાર છે. તે ભભાની પંક્તિમાં અંતક (કાળ) પેઠો. કેમ જે (भिक्षु, भट्टि, भार्गव, भीमसेन,) એ સર્વે કવિઓ નાશ પામ્યા. ને મારૂ भुकुण्ड નામ છે. ને તમારૂ ભોજ નામ છે. એ બે વિદ્યમાન છીએ. પરંતુ મારે તો ફાંસીનો હુકમ થઈ ચુક્યો છે. તે તમારે વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

બ્રાહ્મણનું આવું સમય સૂચક પણું જોઈ રાજાને હસવું આવ્યું અને ફાંસીનો હુકમ માફ કરી, ઘણું દ્રવ્ય આપી પ્રસન્ન કરી વિદાય કર્યો.

એક દિવસ રાજાએ માર્ગમાં ફરતાં કોઇ રૂપવાન સ્ત્રીને ડાંગર ખાંડતી જોઈ એક સમસ્યાપદ મનમાં ગોઠવીજ રાખ્યું અને પંડિતોની સભા મેળવીને પુછ્યું તે પદ—

मुशल किसलयं ते तत्क्षणाद्यन्न जातम्

આ પદ સાંભળી સર્વે પંડિતો, એક બીજા સામું જોઈ રહ્યા. ત્યારે કાલિદાસ બોલ્યા.

जगति विदितमेतत्काष्ठमेवासि मन्ये
तदपि च किल सत्यं कानने वर्द्धितोसि ।
नवकुवलयनेत्रापाणिसङ्गोत्सवेऽस्मि-
न्मुशल किसलयं ते तत्क्षणाद्यन्न जातम् ॥१॥

અર્થ——હે મુશલ તને નવયૌવના કમલાક્ષી સ્ત્રીના હાથનો સંગ થવા રૂપ મોટા ઉત્સવમાં પણ પ્રફુલ્લિતપણું ન થયું (નવા અંકુર ન ફુટયા) ત્યારે અવસ્ય હું એમ માનું છું કે, જગતમાં જેને કાષ્ઠ કહે છે, તેજ તું છું; વળી વગડામાં ઉગેલા કાષ્ઠમાં જડતા વિશેષ હોય તેમાં નવાઈ નહી. આ પ્રકારે કાલિદાસના ઘણા ગંભીર અર્થથી ભરેલી અન્યોક્તિ સાંભળી સઘળી સભા તથા રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયા ॥ ૧ ॥

ભોજ રાજાના દરબારમાં નવસે નવાણું પંડિતો રાખેલા હતા તે સઘળાં શાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. રાજાએ તેમને ભારે વર્ષાસન બાંધી આપેલાં હતાં. તેમની સાથે એવી પલકણ હતી કે તમારે રોજ કામ કરવાની જરૂર નથી પરંતુ કોઈ પ્રદેશથી વિદ્વાન આવે તેના પુછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો તથા તેની સાથે વાદ કરી સત્યથી જય મેળવવો. જો તેમનાથી તેમ નહી બને તો ખાધેલો પગાર પાછો લેવો એટલુંજ નહી પણ મરજી મુજબ શિક્ષા કરવાનો કરાર કરેલો હતો. સઘળા પંડિતોમાં મુખ્ય કાલીદાસ ગણાતો હતો. શાથી કે તેના ઉપર કાલિકા પ્રસન્ન હતી.

એક સમયે એમ બન્યું કે કોઇ નગરના ચાર સદ્ગૃહસ્થોની સખી વયની ચાર કન્યાઓ નાનપણમાંથી કાશીમાં રહી ઘણાં શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી વિદ્યામાં પારાંગત થઇ. ચારે કન્યાઓ જુદીજુદી ગ્નાતીની હતી પણ તેમનું રૂપ, વય અને વિદ્યા સમાન હતાં. જ્યારે તેઓ યૌવન-અવસ્થામાં આવિઓ ત્યારે એવો વિચાર કર્યો જે આપણે મૂર્ખ પુરૂષને તો પરણવુંજ નહી કેમ જે તેમ કરવાથી આપણો અવતાર રદ થશે. એમ ધારી વિદ્વાનની પરીક્ષા કરવી તથા દેશાટન કરી પ્રસિદ્ધ રાજાઓની સભામાં રહેલા પંડિતોનો મદ ઉતારવાનું પણ[1] લઇ નિકળી. તેઓ દેશ દેશના પંડિતોનો પરાજય કરતી કરતી સુવર્ણ મહોરોનું ગાડુ ભરી, એક દિવસ અપરાન્હ (પાછલે પોહોર) સમયે ભોજ રાજાની ધારાનગરી પ્રત્યે આવી પહોંચી. તેણીઓએ વિચાર્યું કે ભોજરાજાની સભામાં ઘણા પ્રખ્યાત પંડિતો છે, અને તે ઘણા છે માટે શાસ્ત્રાર્થથી તેઓને જીતવા કઠણ પડશે માટે એક યુક્તિ ગોઠવી રાખી ભોજના દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. ભોજે તેમનો સત્કાર કર્યો. તે કહેવા લાગીઓ. આયુષ્મન્ અમે કુંવારી કન્યાઓ છીએ. ચારે અમે એક ગ્નાતિની નથી પણ અમે સમાન વયની અને સાથે અભ્યાસ કરેલો છે માટે એક એકને બેનો કર્તાં અધિક સ્નેહ છે. અમોએ દેશ દેશના પંડિતોને જીતવાનું પણ લઈ જીતી લીધા છે. તેની નીશાનીમાં અમારી સાથે તામ્રપત્રના લેખો અને સુવર્ણ મ્હોરો ગાડામાં ભરીને લાવીઓ છીએ. અમે સાંભળ્યું છે કે ભોજ રાજાના દરબારમાં મહા વિદ્વાનો છે અને તે રાજાનાં ઘણાં દિવસથી બેઠા વર્ષાસન ખાય છે તો અમને તેઓની સાથે વા-

---

૧ જીતે તો પોતાની બરોબર સોનાની મહોરો લેવી તેવું પણ હતું.

દ કરવાની ઈચ્છા છે. વાદ કર્તા પહેલાં અમારી એટલીજ વિનંતિ છે કે અમે પ્રત્યેક શી જ્ઞાતી છીએ તેની પરિક્ષા તમારા પંડિતોમાંથી જે કરે તેની સાથે અમો વાદ કરીએ; આવું તેમનું વચન સાંભળી ભોજે પોતાના નવસે નવાણું પંડિતોની સભા સત્વર મેળવી તેનો હેવાલ સભામાં જણાવ્યો. પંડિતો આ કન્યાઓનું અપૂર્વ રૂપ, સમાન વય, વિદ્વત્તા અને ચાલાકી જોઈ અચંબો પામ્યા. ભોજે હુકમ કર્યો કે કાલ સવાર સુધીમાં કોઇ વિદ્વાન તેમની જાતીની પરિક્ષા નહી કરી શકે તેમને ધનમાલ ખુંચી લઇ દેશ નીકાલ કરવામાં આવશે. રાજાએ એકાંત મેહેલમાં તે કન્યાઓને ઉતારો આપ્યો. રાત્રી પડી. સઘળા વિદ્વાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. અરે હવે શું થશે એમની ચાલાકી એવી છે કે તે સઘળી એકજ જણાય છે. તેમની પરીક્ષા શી રીતે કરવી. સવારમાં રાજા શિક્ષા કર્યા શિવાય રહેશે નહી. પંડિતો એ પ્રકારે શોકમાં પડયા. કન્યાઓ રાત્રીએ મેહેલમાં આનંદ કરવા લાગીઓ ને કહેવા લાગીઓ કે સવારમાં ભોજના સઘળા વિદ્વાનોને ગર્દ્ભારોહણ સંસ્કાર શિક્ષા આપણી પરીક્ષા નહી થવાથી પામશે તે માઠી દશા આપણે સવારે જોઇશું એમાં સંદેહ નહી.

મહાન કવી કાળીદાસ પંડિત પણ સભામાંથી સાયંકાળે પોતાના ઘેર તરફ આવ્યા. પણ તેને કળ પડતી નથી. સમાન રૂપ અને વયવાળી તે કન્યાઓની જાતી શી રીતે ખોળી કાઢવી. આવા વીચારમાં તેને સુઝી આવ્યું કે રાત્રિએ કાલિકાનું સ્તવન કર્યું. જેથી અપૂર્વ આકાશ વાણી થઈ કે તું ડરીશ નહી. તેમની પ્રાતઃકાળે પરિક્ષા થશે. એવું વચન સાંભળી કાલીદાસને ધીરજ આવી એકદમ રાત્રીએ તે કન્યાઓના ઉતારામાં છાનોમાનો એકાન્ત જગોમાં ગુસી બેઠો. બધી રાત જતી રહી તોપણ તે થાકેલી માટે ઉંધી ગઇ તેથી કંઇપણ વાત ચીત તેમને થઈ નહી. છેવટે સૂર્યોદય સમય થયો. કાલીદાસે વિચાર્યું કે આજે નક્કી લાજ જવાની. છેવટે તે ઘણો ગભરાયો. એટલામાં એક કન્યા ઉઠી ગવાક્ષમાં જોઇ નીચેનું પદ બોલી.

अनुत्प्राची विहगा रसपातिरिव प्राप्य कनकं

અર્થ—સૂર્યોદય થવાથી પૂર્વદિશા પીળી થઇ. જેમ સોનાના મેળાપથી પારો પીળો થાય છે તેમ, એવુ પદ સાંભળી નીચે સાંભળવાને બેસી રહેલા કાલીદાસે નક્કી કર્યું કે એ સોનારણ છે.

શ્લોકનું પેહેલું ચરણ બીજીને કાને પડવાથી તે ઉઠી અને બીજુ ચરણ બોલી.

गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।

ચન્દ્રની કાન્તિ ઝાંખી થઇ, જેમ પંડિત પુરૂષ મૂર્ખની સભામાં જઇ ગ્લાની પામે તેમ. બીજુ પદ સાંભળી કાલીદાસે જાણ્યું કે તે બ્રાહ્મણીની પુત્રી છે.

ત્રીજી કન્યા ઉઠીને ત્રીજુ ચરણ બોલી.—

क्षणात्क्षीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा

જોત જોતાંમાં આકાશમાં તારાઓ અસ્ત થયા જેમ નિરૂદ્યમી રાજાઓ ક્ષિણ પામે તેમ. આ વચન સાંભળી કાલીદાસે નક્કી કર્યું કે તે ક્ષત્રીની પુત્રી છે.

ચોથી ઉઠીને ચોથુ પદ બોલી.—

न राजन्ते दीपा द्रविणरहितानामिव गृहाः॥१॥

દીવા શોભતા નથી જેમ દ્રવ્ય રહીતનાં ઘર ન શોભે તેમ કાલીદાસે જાણ્યું, તે વાણીયાની પુત્રી છે.

આ શ્લોક ગ્રહણ કરી કાલીદાસ છાનોમાનો પોતાને ઘેર આવ્યો.

કન્યાઓ પોતાનો નિત્ય વિધિ કરી દરબારમાં ગઇ. રાજાએ સઘળા પંડિતોને બોલાવ્યા. તેમનાં મોઢાં ઉતરી ગયાં હતાં. ચેરા ઉપરથી કન્યાએ જાણ્યું કે બધા ઠુંઠીઆર થયા છે, તેવામાં કાલીદાસ સભામાં આવ્યા રાજાએ પંડિતોને પુછ્યું કહો આ કન્યાઓની શી જાત છે. પ્રશ્ન સાંભળી કાલીદાસે ઉપલો શ્લોક સભાને બોલી બતાવ્યો અને દરેકની જાત ઉપર પ્રમાણે કહી બતાવી. સઘળી સભા પ્રસન્ન થઇ. અને ચારે કન્યાઓ કાલીદાસને મનથી વરી ચુકી. **कन्यारत्नंतुदुष्कुलादपि** એ ન્યાયથી કાળીદાસે તેમને અંગિકાર કરી. ને દેશાંતરથી આણેલું ધન કાળીનું

દાસને આપ્યું. પછી તેમાંથી એક બ્રાહ્મણની કન્યા કાલિદાસનો સંગ-કરવાની ઇચ્છા બંધકરી રીસાઇ બેઠી હતી. તેને મનાવતાં મનાવતાં ઘણો શ્રમ થયો. ત્યારે એ સ્ત્રીના મુખથી એવા અક્ષરો નિકળ્યા જે જ્યારે ગ્રહયોગ અનુકૂલ આવશે ત્યારે એ વાત પણ બનશે. આ વાત સાંભળી કાલિદા-સ એક શ્લોક બોલ્યા.

> वक्त्रेन्दुः कबरीभरस्तव तमः सीमन्त सूर्यो गुरू
> वक्षोजावधरः स चावनिजनिः केतुर्भ्रुवौ सुन्दरि ।
> वाक्यं काव्यमयं शनैश्चरगतिर्मध्यस्तु सौम्योऽपरः
> सा त्वं चेत्कुरुषे कृपां मयि तदा सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ॥१॥

અર્થઃ—હે સુંદરિ તારા મુખ રૂપ ચંદ્રગ્રહ છે ને કાલો કેશપાશ, એતો રાહુ નામે ગ્રહ છે સેંથો પાડી વાળેલા ચોટલામાં વચ્ચે કરેલું હિં-ગલોકનુ ટપકુ એ સૂર્ય નામે ગ્રહને ઠેકાણે છે. છાતીમાં ઉપડતા મોટા સ્તન, એતો ગુરૂ નામે ગ્રહ છે તથા લાલ હોઠ તો મંગલ નામ ગ્રહ છે ને તારી ભ્રકુટી કેતુ નામે ગ્રહ છે કાવ્ય એટલે શુક્ર નામે ગ્રહ તો તારા વાક્યમાંજ રહ્યો છે. મંદગતિ એટલે શનીશ્ચર નામે ગ્રહ તારી સેવામાં સેહેજ સભાવે રહ્યોછે. તારે મધ્ય ભાગ એટલે કેડય અતિ-શે સૌમ્ય (સુંદર) છે બીજે અર્થ સૌમ્ય એટલે સોમનો (ચંદ્રનો) પુત્ર બુધ નામે ગ્રહ છે. આ પ્રકારે સર્વે ગ્રહ તારા શરીરમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે માટે જો તું મારે અનુકુળ થાઉં તો મારા સર્વે ગ્રહ પાધરા પડ્યા. ને જો તું પ્રતિકૂળ થઇ તો મારા સર્વે ગ્રહ વાંકા થયા એટલે આકાશમાં ટટળતા ગ્રહનું મારે કાંઇપણ પ્રયોજન નથી ફક્ત તારી કૃપા થવી જોઈ-એ. આ વચન સાંભળી અતિ પ્રસન્ન થએલી તે સ્ત્રીએ પોતાની મેળે જ કાલિદાસનું આલિંગન કરયું.

વળી એજ પ્રસંગમાં નાના પ્રકારની યાત્રા કરવા વિશે રૂચિ વાળી વાણીયાની કન્યાએ પોતાના શરીરને સ્પર્શ કરવા ઈચ્છતા કાલિદાસને ક-હ્યું કે તમો એક મોટી તીર્થ યાત્રા કરી આવિ પવિત્ર થયા પછી મને હાથ અડાડો. ત્યારે તેનું મનરંજન કરવા એક શ્લોક બોલ્યા જે—

मध्यं विष्णुपदं कुचौ शिवपदं वक्त्रं विधातुः पदं
धाम्मिलः सुमनःपदं प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली ।
वाणी चेन्मधुराधरोऽरुणधरः श्रीरङ्गभूमिर्वपुः
किं ते स्त्रि कथयामि पुण्यचरितं त्वं निर्झरैः सेव्यसे ॥२॥

અર્થઃ— હે સ્ત્રિ તારી અતિશે પાતળી કેડ છે, તેની ઉપમા દેવા ઝીણામાં ઝીણી વસ્તુનો તપાસ કરતાં વિષ્ણુપદ (આકાશ) આવે છે, માટે વિષ્ણુનાં પદ કહેતાં સ્થાન માત્ર, તે તીર્થયાત્રાઓ તો તારા કટી ભાગમાં નિવાસ કરી રહીઓ છે. ને શિવ સબંધી જેટલી તીર્થયાત્રાઓ છે. તે શિવના સ્થાનમાંજ કહેવી સંભવે. છે. માટે તે શિવના સ્થાનરૂપ કૈલાસ-પર્વતનાં ઊંચાં બે શિખરની ઉપમા સ્તનને અપાય છે. તેથી શિવજીની સઘળી તીર્થયાત્રાઓનો સમાવેશ તારા હૃદય ઉપર કહેવો એ અશક્ય નથી. તથા બ્રહ્મા સબંધી સઘળી તીર્થયાત્રાઓ તેના સ્થાન રૂપ કમલમાં છે, એમ કહેવું અઘટિત નથી. માટે તારા મુખ કમલમાં બ્રહ્મતીર્થનો સમાવેશ સહજ થાય છે. વળી તેત્રીશ કોટી દેવતાનો નિવાસ તારા કેશપાશમાં છે. કેમ જે ચોટલામાં ગુંથેલા પુષ્પના સમૂહથી જાણે સત્પુરૂષોએ ભક્તિભાવથી પૂજન કરી પુષ્પોથી ગરકાવ કરેલા દેવના સમૂહ જેવો તે કેશપાશ દેખાય છે, માટે "સુમનસ્ (પુષ્પ તથા સત્પુરૂષો) નું સ્થાનછે એમ કહેવું યોગ્ય છે. વળી નિતંબભાગ ઉપર રહેલી શોભતી કાંચી (કટી મેખલા) એજ શિવકાંચી, વિષ્ણુકાંચી નામની બે પુરીઓ મોક્ષ આપનારી તીર્થયાત્રા છે. તે પુરાણમાં કહ્યું છે કે—

अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची ह्यवन्तिका॥
पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायकाः १॥

એટલે તારા નિતંબ ભાગ ઉપર કાંચી તો અથડાયા કરે છે. વળી તારી મધુર વાણી એજ મથુરા[૧] નગરીની તીર્થ યાત્રા છે. ને અધરોષ્ઠ એટલે નીચેનો હોઠ ઘણો લાલ છે એજ અરૂણધર (લાલાશને ધારણ કરતો તથા અરૂણહૃદ નામે મોટું તીર્થ) છે. તથા શ્રીરંગક્ષેત્ર નામે તીર્થ ભૂમિ તો તારૂ સઘળુ શરીર છે. એટલે શોભાયમાન રંગભૂમિ છે. માટે તારા

૧ મથુરા મધુરા એ બે સરખા અર્થોના શબ્દો વ્યાકરણમાં થાયછે.

પુણ્ય ચરિત્રનું કેટલું વર્ણન કરૂ. સમગ્ર તીર્થ તારા શરીરમાં રહ્યાં છે. નિર્જર પુરૂષો (દેવ તથા જવાન પુરૂષ) તારી સેવા કરે છે એટલે હવે મારે બીજી કઈ તીર્થયાત્રા કરવાની બાકી છે. જે તને મુકી તીર્થયાત્રા કરવા ભટકુ" ॥૩॥ આ પ્રકારે કાલિદાસનાં અતિ પ્રેમ ગર્ભિત વચન સાંભળવાથી તે સ્ત્રીએ પોતાની મેળે આલિંગન કર્યું.

વળી એજ પ્રસંગમાં ત્રીજી સોનીની કન્યાનો પ્રથમ સમાગમ થતાં ક્રોધનું નિવારણ કરી, તેને ઘણી ખુશીમાં લાવવાને પ્રયત્ન કરતાં કાલિદાસ કવિયે એક શ્લોક કહ્યો જે.

कान्ते रोमालिवल्ली तव तु समुदिता नाभिनिम्नालवाला
चित्रं वक्षोजहैमाचलयुगलफलापीक्ष्यते पुष्पशून्या॥
किं वान्तर्भूम्यमुष्याः पनसवदुदितं मूलदेशेऽस्ति पुष्पं
तद्द्रष्टुं मेतिवाञ्छेत्यभिवदति कवौ सा नतास्याहसच्च ॥३॥

હે સુંદરિ તારી નાભિ રૂપી ગંભીર ક્યારામાંથી ઉગેલી મનોહર ઝીણાં રૂંવાડાની પંક્તિ રૂપી, નાભિને આરંભી હૃદય પર્યંત વેલ વૃદ્ધિ પામી. ને જોતાં જોતાં થોડા કાળમાંથી તે વેલને મોટાં મોટાં બે ફળ (સ્તન રૂપી ફલ) બેઠાં, જે ફલને હૈમાચલ પર્વતના શિખરની ઉપમા અપાય છે. પરંતુ એવી સુંદર ચમત્કારી વેલનું પુષ્પ પણ જરૂર હોવું જોઇયે, તે જણાતું નથી એ મોટું આશ્ચર્ય છે. માટે પનસના વૃક્ષની પેઠે તે વેલનું પ્રફુલ્લ થયેલું ફુલ, મૂળ ભૂમિમાંજ હશે. તે જોવાની મારી વાંછા છે. આ પ્રકારે શૃંગારરસ સહિત પ્રેમરસથી ભરેલાં વચન સાંભળી નીચુ મુખ કરી હસિ પડી. ॥૩॥

હવે એજ પ્રસંગમાં ચોથી રાજકન્યાના પ્રથમ સમાગમમાં કાલિદાસ કવિયે એકજ શ્લોકમાં તેનું મન ચોરી લીધું એ શ્લોક જે.

पद्मेन्दीवरकुन्दचम्पकजपाजातिषु जातस्पृहं
क्रीडाकाञ्चनशैलतुङ्गशिखरारोहावरोहालसम् ।
मार्गे प्रस्खलितं तथापि विषमे मग्नं सरोमण्डले
दुःखाद्‌दूतमनङ्गनेऽत्र कदलीमूले मनो मूर्छितम् ॥४॥

અર્થઃ—હે મારી પ્રાણપ્રિયે આજ મારી એક મોટી વસ્તુ ચોરાઈ ગઈ છે એમ કહી, કાવ્ય સાંભળવામાં સાવધાન કરી કાલિદાસ કહે છે.

એક મારી જીવ જેવી અતિશે વાલ્હી ચંચળ વસ્તુ (મન રૂપી) આ દેખાતા મોટા વનમાં (તારા શરીર રૂપી મોટા અરણ્યમાં) ખોવાઈ ગઇ છે. તેની તપાસ કરતાં એટલી શોધ મલી છે કે આ ખીલેલા બાગમાં (તારા મુખ રૂપી બાગમાં) એ વસ્તુ (મનરૂપી વસ્તુ) ઘણો લોભ પામી ઘણીવાર અથડાઇ માંહ્ય ટીચાયું તેમાં પ્રથમ તો તેણે કમલમાં (તારા મુખમાં) પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી કાલા કમલમાં (તારા નેત્રરૂપી કાલા કમલમાં) પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી મોગરાની કલીયોમાં (તારા દાંત રૂપી મોગરાની કલીઓમાં) પ્રવેશ કર્યો. પછી ચંપાની કલીમાં (તારી નાસિકા રૂપી) પ્રવેશ કર્યો. પછી જ્યાં પુષ્પ (જાસુડીનુ ફુલ) માં (તારા લાલ હોઠમાં) પ્રવેશ કર્યો. પછી જાઇના ફુલમાં (તારી હાસ્ય કન્તિમાં) પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રકારે બગીચામાં ફરી ત્યાંથી નાઠું તે એ વનમાં રહેલા લીલા પર્વતનાં ઉચાં બે સોનાના શિખર (તારા સ્તન રૂપી શિખર) હતાં તે ઉપર ઘણી ચડ ઉતર કરી તેથી થાકી ગયુ પછી હળવે હળવે નીચે ઉતરતાં ઉતરતાં નીચા ઉંચી વિષમ મારગમાં (તારી ત્રિવલી ભાગમાં) તેણે (મનરૂપી વસ્તુએ) ઘણી ઠેસુઓ ખાધી. પછી ત્યાંથી નીચે ઉતરી જુવે છે તો એક સુંદર ઉંડો કુંડ (તારી નાભિમંડલ) દેખી તેમાં નાના પેઠુ ત્યાં બુડી ગયું પણ બલાત્કારે નીકળી આગલ ચાલ્યુ. ત્યાં આવેલા કદલી શંભોના વચમાં થઇ ચાલતાંજ તેના મૂલમાં [તારી સાથલના મૂલ ભાગમાં] ચક્રભિમ્મર ખાઇ એવું પડયું કે અદ્યાપિ નીકલી શકતુંજ નથી? ॥૪॥ આ પ્રકારના શ્રૃંગારરસ ગર્ભિત રહસ્ય વચન સાંભળી રાજ કન્યા તો પોતાના શરીરની પણ સુધ બુધ વિસરી કાલિદાસમાંજ લેલીન થઈ ગઇ,

આ પ્રકારના ચાલતા પ્રસંગમાં પ્રથમ પરણેલી પ્રેમથી ગર્વ પામેલી સ્ત્રીએ વિચાર કરયો કે આ મારો પતિ, સ્ત્રીઓના વિષયમાં આસક્ત થઈ છેક હદપાર ગયો જો? એમ ધારી ક્રોધ કરી ઓચિંતી સપાટાબધ આવી કાલિદાસની છાતિમાં ઘણા જોરથી એવી લાત મારી કે તે પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડયા. તે વખત પડયા પડયા સ્ત્રીના સામુ જોઇ એક શ્લોક બોલ્યા જે,

दासेकृतागसि भवत्युचितः प्रभूणां
पादप्रहार इति सुंदरि नास्मि दूये।
उद्यत्कठोर पुलकाङ्कित कण्टकाग्रै-
र्यत्खिद्यते तव पदं मनसि व्यथा मे ॥१॥

અર્થઃ-હે સુંદરી દાસ અપરાધ કરે ત્યારે ધરધણી લાત મારી કાઢી મુકે એ વાત ઘટિત છે. એટલે ગૃહેશ્વરી (ઘરધણી) તુ છું કેમકે તારી સેવા કરવામાં અમારે સાવધાન રહેવુ પડે. એમ છતાં સેવામાં ચુક પડી માટે તમોએ લાત મારી એ વાતનું મારા મનમાં લગાર પણ દુખ નથી. પરંતુ તારા ચરણ કમલના સ્પર્શથી પ્રફુલ્લિત થયેલા ને ઘણા બરછટ મારી છાતિના વાલ રૂપ કાંટાનાં અણીયાં તારા અતિશે કોમલ ચરણમાં વાગ્યાં હશે તે પીડા સંભારી મારા મનમાં ઘણો ખેદ થાય છે. ॥૧॥ એમ કહી તેને પ્રસન્ન કરી.

એક દિવસ ભોજ રાજાએ કોઇ જગ્યાથી સાંભળેલા શ્લોકનાં બે પદ હતાં. એટલે પેહેલું પદ ને ચોથુ તેને સભામાં સમસ્યા રૂપે પુછ્યાં તે સમસ્યા કાલિદાસે પુરી કરી. એટલે બીજુ પદ ને ત્રીજુ નવું કરી શ્લોક સંપૂર્ણ કરી કહી દેખાડયો. જે

अणोरणीयान्महतो महीया-
न्मध्यो नितम्बश्च तव प्रियायाः।
तदङ्गसङ्गारुणितं मदङ्गे
यज्ञोपवीतं परमं पवित्रम् ॥१॥

અર્થઃ—તમારી સ્ત્રીનો મધ્ય ભાગ (કટી ભાગ) ઝીણામાં ઝીણો છે એટલે ઘણો પાતળો છે ને નિતંબ ભાગ મોટામાં મોટો છે એટલે ઘણો સ્થૂલ છે. તેના અંગ સંગથી લાલ રંગાએલું પરમ પવિત્ર જનોઇ મારા અંગ ઉપર છે ॥૨॥ આ સાંભળી રાજા ઘણુ પ્રસન્ન થયો. પરંતુ રાજાના અંતરમાં કાલિદાસ વિષે કંઇ વેમ આવ્યો જે મારી લીલાદેવી નામે સ્ત્રીમાં આસક્ત તો નહી થયો હોય? એમ રાજા મનમાં વિચારે છે તેવામાં કેટલાક કાલિદાસ ઉપર ઇર્ષ્યા કરનારા પંડિતોએ એ વેમને પુષ્ટ કરયો તોપણ કાલિદાસને ને મારી લીલાદેવીને પરસ્પર ગુપ્તપણે સ્નેહ છે કે નહી. આ-

વાતની મારી મેળે યુક્તિથી પરીક્ષા કરવી એવો નિશ્ચય કર્યો. પછી એક દિવસ રાજા કપટથી માંદા જેવો થયો ને ઔષધને અંગે કરી પાળવા સારૂ, છોડાં વનાની મગની દાળ તથા ભાત વિગેરે જમે છે, ને લીલાદેવી પીરસે છે, ને કાલિદાસ વિગેરે કેટલીક પોતાની પરમસ્નેહી મંડલી બેઠી છે, એવો યોગ બનાવી કાલિદાસ સામું જોઇ ભોજ રાજ અડધો શ્લોક બોલ્યો.

मुद्गदाली गदव्याली कवीन्द्र वितुषा कथम् ॥

અર્થ--હે કવીંદ્ર રોગને નાશ કરનારી મગની દાળ, છોડા વિનાની કેમ થઈ છે! કાલિદાસ બોલ્યા.

भक्तवल्लभसंयोगे जाता विगतकञ्चुकी ॥१॥

અર્થ—ભક્ત એટલે ભાત રૂપી પોતાના પ્રિયતમ સ્વામિનો સંયોગ થવાથી મગની દાળે છોડાં રૂપી કાંચલીનો ત્યાગ કર્યો. એટલે જેમ કોઇ સ્ત્રી, પોતાનો ભક્ત એટલે પ્રીતિ પૂર્વક સેવા કરનાર સ્વામીનો સંયોગ થવાથી વસ્ત્ર વેગળાં કરે, તેમ મગની દાળે પણ કર્યું. આ ભાવાર્થ સમજી પીરસવા આવેલી લીલાદેવીને હસવું આવ્યું. તે જોઇ રાજાના મનમાં નક્કી થયું જે જરૂર આ સ્ત્રી કાલિદાસ સાથે લપટાઇ છે, એમ ધારી એ સ્ત્રીને તથા કાલિદાસને શિક્ષા કરવી એવો વિચાર થયો, પણ પોતે ઘણો વિદ્વાન્ હોવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય એવું સાહસિક ન કરવું, એમ ધારી, તેની ખરી ખાત્રી ફૂ. રીથી કરવી જોઈએ એમ ધારી, એક દિવસ કાલિદાસને સંગાથે લેઈ મૃગયા કરવા ગયો.

ત્યાં મૃગયાના ચડસમાં ભોજનની વખત વીતી જવાથી ઘણી ગ્લાની પામી કાલિદાસને કહ્યું કે, હમેશાં મારે લીલાવતીનું મુખ જોયા વિના ભોજન ન કરવું એવો નિયમ છે. ને આજ તો, લીલાવતીનું મુખ જોયાવિના પ્રાતઃકાળમાંથીજ આવ્યા છીએ ને અત્રે ઘણી વેળા થઈ. હવે ભુખ લાગી છે માટે કેમ કરવું. ત્યારે કાલિદાસ બોલ્યા કે હું લીલાવતીનું ચિત્રામણ કરી આપુ છું તેનું દર્શન કરી ભોજન કરો. આ વાત રાજાએ કબુલ કરી. તેજ વખત કાલિદાસે કાલિકાદેવીનું સ્મરણ કર્યું. તેજ વખત દેવી આવી કલમ ઉપર બેઠી. એટલે જેવું લીલાવતીનું સ્વરૂપ હતું તેવું આબેહુબ ચિત્રામણ બનાવી રાજાને દેખાડે છે, એટલામાં કલમમાંથી એક બિંદુ લીલાવતીની છબીની સાથળ ઉપર પડ્યું. પછી રાજા અદ્ભુત ચિત્ર જોઇ

ઘણો પ્રસન્ન થયો, પણ વિચાર કરતાં એમ માલમ પડયું કે લીલાવતીની સાથળે કાળુ ચાઠુ છે, તેની આ કાલિદાસને કયાંથી માલમ પડે આ જોતાં એમ નિશ્ચય જણાય છે કે, ગુપ્તપણે લીલાવતીનો એને સંયોગ છે. આ પ્રકારે મનમાં ધારી નગરમાં જઇ એકદમ હુકમ આપી કાલિદાસનો પરિત્યાગ કર્યો. કાલિદાસ પણ દેશાંતર જવા તત્કાળ નીકળ્યા. પરંતુ વિચાર કર્યો કે, એકદમ દેશાંતર જતું રહેવું તે ઠીક નહીં. એમ ધારી, પોતાની પાસે ફુલ ગુંથવાની ઉત્તમ કળા હતી માટે, વેશાંતર કરી એજ રાજાની ફુલહાર ગુંથનારી માળણને ઘેર, તેની પુત્રી થઇ રહ્યો. પછી એક દિવસ રાજા મૃગયા કરવા ગયો હતો ત્યાં,કોઈ નાઠેલા મૃગની પછવાડે પડવાથી પોતાના સેવકો ઘણા દૂર થઇ ગયા ને, રાત્રિ પડી ગઈ તે વખત વનમાં અંધારે એકલો ભટકતો ભટકતો એક મોટા વૃક્ષ નીચે આવી તેણે વિચાર કર્યો જે, સઘળી રાત્રી અત્રે નિર્ગમન કરવી. એટલામાં તે વૃક્ષ ઉપર પ્રથમથી રહેલા વાનરને દૈવ યોગે વાચા ઉત્પન્ન થઈ, તે બોલ્યો કે, તું કોણ છે. રાજા બોલ્યો કે તું કોણ છે. વાનર બોલ્યો કે, આ વનનો રહેવાસી વાનર છું. રાજાએ વિચાર કર્યો જે, માણસની પેઠે વાનર બોલે છે એતો ઘણું આશ્ચર્ય છે માટે આપડે આ વખત નમ્રતા કરવી એજ ઉત્તમ છે એમ ધારી બોલ્યો જે, હે ભાઈ હું તો તારે શરણે આવ્યો છું. એમ કહી પોતાનું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું, ત્યારે વાનરે મનમાં વિચાર કર્યો જે, કષ્ટમાં આવી પડેલો દેશનો ધણી છે, માટે એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ એમ ધારી બોલ્યો જે, આ વનનો અધિપતિ એક મોટો સિંહ છે, તે દર રોજ રાત્રિએ અત્રે આવે છે ને, નિદ્રાવશ થયેલા એક જીવને મારે છે માટે, તમો પણ આ ઝાડ ઉપર આવો ને, આપણ બે વારા ફરતી જાગીશું. આ પ્રકારે વાનરના કહેવાથી રાજા વૃક્ષ ઉપર ચડી સુખે બેઠો. વાનર બોલ્યો કે અડધિ રાત તમો જાગો. ને અડધિ રાત હું જાગું તેમાં તમો બધા દિવસના ઘણા થાકેલા છો. માટે, પ્રથમ તમો સુઈ રહો. ને મધ્યરાત્ર પછી જાગજો. આ વાત કબુલ કરી, રાજા સુખેથી સુતો. રાજાની તરવાર લેઈ સાવધાનપણે વાનર ચોકી કરે છે એવામાં રાત્રિ ડોઢ પહોર ગઈ છે, તે વખત વનના રહેવાસી સિંહે આવી વાનરને પુછ્યું કે, આ તારે ઘેર કોણ આવ્યું છે? વાનર બોલ્યો કે, આતો મારે શરણ આવેલો માણસ છે. સિંહ બોલ્યો કે, એને ઝાડ ઉપરથી ધક્કો મારી હેઠલ પાડી નાખ. એટલે હું ભક્ષણ કરૂં, નહિ તો તારૂ ભક્ષણ

કરીશ. વાનર બોલ્યો કે મારૂં ભક્ષણ કરવું હોય તો સુખેથી કરય. પરંતુ હું કદાપિ વિશ્વાસઘાત કરનાર નથી. પછી સિંહે ઘણું ઘણું સમજાવ્યો પણ છેવટ વિશ્વાસઘાત ન કરતાં રાજાની રક્ષા કરીને સિંહ પાછો વનમાં ફરવા ગયો. પછી મધ્ય રાત્રિ થઈ ગઇ ત્યારે રાજાને જગાડી પોતાની ચોકીમાં બેસાડી સિંહની સઘળી વાત કહી સંભળાવી. વાનર સુઇ ગયો ને રાજા ચોકી કરે છે એવામાં પેલો સિંહ પાછો ફરતો ફરતો તેજ વૃક્ષ તળે આવી ચોકી કરતા રાજાને કહ્યું કે આ વાનરને ધક્કો મારી હેઠળ ગરબડાવી પાડો કે તેનું હું ભક્ષણ કરૂં નહીં તો જરૂર તમારૂં ભક્ષણ કરીશ. રાજા બોલ્યો કે મારો વિશ્વાસ કરી સુતેલાને મારાથી કેમ મારી નંખાવાય? માટે મારૂં ભક્ષણ કરવું હોય તો સુખેથી કરય પણ હું વિશ્વાસઘાત નહી કરૂ ત્યારે સિંહ ખડ ખડ હસીને બોલ્યો કે હું તો તને અત્યાર સુધી ડાહ્યો માણસ જાણતો હતો પરંતુ તુંતો છેક મૂર્ખો જણાઉ છું કેમકે તું માણસ જાત છું એ વાનર જાત છે. માટે વિજાતીમાં વિશ્વાસ તથા સ્નેહ તથા મિત્રતા એ કાંઈપણ કરવું ઘટે છે? આ વાનર ઘણો જબરો છે તે તને જીવતો ઘેર જવા દેવાનોજ નથી એમ જાણ્ય કે એ જાગશે એટલે તને ફાંફરડી ખાશે માટે વેળાસર ચેતી લેઉ તો સારૂં. તું જીવીશ તો તેમાંથી સર્વે સારાં વાનાં થશે ઈત્યાદિ સિંહની યુક્તિથી રાજાનું મન ભમાયું. છેવટે રાજાએ ઝાડ ઉપરથી ધક્કો મારી વાનરને પાડી નાંખ્યો. તેનું ભક્ષ સિંહે કરી લીધું. તે વખત વાનરો મરતાં મરતાં આટલા અક્ષર બોલ્યો જે (વિસમર)* રાજા આ અક્ષરોનો વિચાર કરતો કરતો પ્રાતઃકાળે પોતાના નગરમાં આવ્યો પણ મનમાં લગાર પણ ચેન ન પડે પછી ઝટપટ પોતાનો નિત્ય વિધી કરી તમામ પંડિતોની મોટી સભા મેળવી વાનરના કહેલા ચાર અક્ષરનો અર્થ પુછયો. સર્વે પંડિતો એક બીજાના સામુ જોઈ ગભરાટમાં પડયા પણ કોઇથી એ વાતનું સમાધાન ન અપાયું. છેવટ સર્વે પંડિતોને પલાયન કરી જે તે પ્રકારે પોતાનો પરાણે જીવ બચાવવો એવી આપત્ આવી પડી. રાજા પણ ઘણો ઉદાશ થઈ વારંવાર કાઢી મુકેલા કાલિદાસ પંડિતને સંભારે છે ને કહે છે કે જો કાલિદાસ હોય તો જરૂર આ અક્ષરોનો અર્થ કરે. પણ તે કયાંથી લાવીએ કોઇ દેશ દેશાંતરમાં પણ એનો પત્તો લાગતો

---

*વિ, સ, મ, ર, એ દરેક પદનો સમસ્યા ક્ષર છે.

નથી. આ પ્રકારની રાજદ્વારમાં થતી વાતો પેલી માળણ સાંભળી લાવી પોતાના ઘરમાં રહેલી પેલી કાલિદાસ રૂપી પુત્રીને કહે છે. એટલામાં પંડિતોની સ્ત્રીઓનો તથા તેનાં છોકરાનો થતો ઘણો કલકલાટ સાંભળી કાલિદાસને દયા ઉત્પન્ન થઈ. પછી તેણે પેલી માલણને કહ્યું કે જા તું રાજાને કહે. મ્હારા ઘરમાં નવી રાખેલી ભણેલી ગણેલી ઘણી ડાહી પુત્રી છે તે તમારા અક્ષરોનો અર્થ કરી આપશે પણ તે મોટી પતિવ્રતા છે તે તમને મુખ નહી દેખાડે. પડદામાં રહી જવાપ આપશે. આટલી વાત રાજાને કાને નાખો. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી માળણ ક્રોધ કરી બોલી. જે "બેશ્ બેશ્ રાંડ ચાવલી" તારા જેવા ભણેલા શું પડિતો નહી હોય? તે તું અર્થ કરીશ. ઈત્યાદિ બોલી પરંતુ છેવટ તેના આગ્રહથી માળણે રાજા આગળ વાત કરી. રાજાએ ઘણી ખુશીથી એ વાત અંગીકાર કરી. પડદામાં પેલી માળણની છોડીને બેસાડી બારણે પોતાના મિત્રો સહિત રાજા સાંભળવા બેઠો. લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા પેલા ચાર અક્ષરો ફરીથી રાજાએ કહી સંભળાવ્યા, ત્યારે પડદામાંથી પેલી પુત્રી શ્લોક બોલી જે.—

विश्वासघाती वनपस्य सेतुबन्धादिसवनैः।
महादानैर्न शुध्येत राजा विप्रावमानकृत् ॥१॥

અર્થ:—વનના રેહેનારને (વાનરને) વિશ્વાસ દેઇ મારી નંખાવનાર રાજા સેતુ બંધાદિ તીર્થયાત્રાઓ કરવાથી તથા મહા મોટાં દાન આપવાથી શુદ્ધ થતો નથી કેમકે બ્રાહ્મણનો અપમાન કરનાર છે માટે. ॥૧॥

આ પ્રકારે પોતાના મનના અભીપ્રાય પ્રમાણે સમાધાન આપનાર વચન સાંભળી ઘણો ચમત્કાર પામી બોલ્યો જે નિશ્ચે આજ કાલિદાસ છે તે વિના બીજો કોઇ ઉત્તર આપવા સમર્થ નથી એમ કહી માળણ તો બુમો પાડતી રહી અને રાજાએ તે પડદો પોતાને હાથેજ ઊંચો કરી જોયું તો સ્ત્રીનો વેષ લઇ બેઠેલા કાલિદાસને ઓળખી સાષ્ટાંગ દંડવત કરી હાથ જોડી ક્ષમા માગી બોલ્યો કે આ મારા અનુભવ પ્રમાણે બનેલી સઘળી વાત તમે કયાંથી જાણી? કાલિદાસ બોલ્યા કે જે રીતે લીલાવતીની સાથળનું કાળુ ચાઠું જાણ્યુ તેમજ આ વાત પણ જાણી. આ પ્રકારનું કહેવાથી રાજાનો વેમ મટી ગયો ને પ્રથમ કરતાં પણ અધીક સ્નેહ થયો.

એક વખત શરીરે અતિશે સુંદર દેખાતા પણ બુદ્ધિના ઠોઠ, ચાર સરખી અવસ્થાના બ્રાહ્મણોએ ઘણા કાળ સુધી કાશીમાં રહી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરયો પણ તે ન આવડી છેવટ પોતાના ઘેરથી યૌવન અવસ્થામાં આવેલી. સ્ત્રીના હાથના લખેલા પત્ર આવવાથી ભણવાનું રહેવા દેઈ ઘેર આવતા હતા. મારગમાં આવતાં ભોજ રાજાની ઘણી કીર્તિ સાંભલી વિચાર કર્યો જે છેક ખાલી હાથે ઘેર જઇશું તે કરતાં ઉજ્જેણુ થઇ ભોજરાજનાં દર્શન કરીને ઘેર જવું તે ઠીક છે એમ ધારી ધારાનગરીમાં આવ્યા ત્યાં કોઈ સામાન્ય પંડિત મળ્યો તેને પુછ્યું કે દેશાંતરથી નવા પંડિત આવે તેમે રાજા પાસે જવું હોય તો શી રીતે જવાય છે. તેણે તેમની રૂપ આકૃતિ જોઈ વિચાર કર્યો જે આ કોઈ દેશાંતરથી આવેલા અજાણ્યા પંડિતો છે એમ ધારી કહ્યું કે સવાપહોર દિવસ ચડને નિત્યે મોટી સભા ભરાય છે. તે વખત હાથમાં નાલિકેર લેઇ જે પોતાને આવડતો હોય તે આશિર્વાદ દેઇ તેફુલ રાજાને અર્પણ કરી બેસવું. પછી જેનુ જેવું અદૃષ્ટ હોય તેને તેવું મળે છે. પણ ભોજરાજની સભામાંથી કોઇ ખાલી હાથે જતો નથી. તમોએ કીયા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે. એમ સર્વે સામુજોઇ તેણે પુછ્યું. ત્યારે તેમાંનો એક પુરૂષ બોલ્યો જે (અશ્વિની) બીજો. (પુનર્વસુ) ત્રીજો. (કૃત્તિકા) ચોથો (રોહિણી) એ ચારેના મુખથી અપૂર્વ શાસ્ત્રનાં નામ સાંભળી ચમત્કાર પામી મનમાં વિચાર કર્યો કે અનેક શાસ્ત્ર છે. તેમાનાં આ પણ કોઈ શાસ્ત્ર હશે. એમ ધારી તેણે બધા નગરમાં અન્યોન્ય વાત ચર્ચાવી જે દેશાંતરથી કોઇ મહાન્ ચાર પંડીતો આવેલા છે તે કાલ્ય સભામાં દાખલ થશે. આ વાત સાંભલવાથી સર્વે પંડીતોને આખી રાત અજંપો થયો. પેલા ચાર પુરૂષે પણ એક બીજા સાથે વાત કરે છે. કે કાશીમાં જોતિષ્ ભણવા ગયા તો ખરા પણ જો બાલબોધ બરો આવડયો હોત તો સારૂ. બીજો બોલ્યો જે આખા ગ્રંથની કયાં વાત કરે છે પાંચ પચ્ચી નક્ષત્રનાં નામ આવડયાં હોત તોપણ સારૂ ઇત્યાદિ વાતોથી રાત્રિ નિર્ગમન કરી સવારમાં ભોજરાજની સભામાં આવો એક જણે (અશ્વિની) એવું નામ દેઇ રાજાના ખોળામાં નાલિકેર મુકયુ. એજ પ્રકારે બીજાએ (પુનર્વસુ) એમ કહી ત્રીજાએ (રોહિણી) એમ કહી ચોથાએ (કૃત્તિકા) એમ કહી નાલિકેર અર્પણ કરી સભામાં બેઠા. આ આશિર્વાદનો અર્થ ન સમજવાથી

પંડિતોએ એક બીજા સામું જોયું. તથા રાજાને પણ અર્થ ન સુઝવાથી કાલિદાસ પંડિત સામું જોઇને બોલવાને અણસારો કર્યો ત્યારે કાલિદાસે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ કોઈ મુર્ખા બ્રાહ્મણ સભામા આવ્યા છે પરંતુ એમનો કાંઇ ઉપકાર કરાવવો જોઇએ. એમ ધારી રાજાને કહ્યું કે આ પંડિતોએ આશિર્વાદ દીધો તેમાં આ અભિપ્રાય રહ્યા છે એમ કહી એક શ્લોક બોલ્યા જે—

अश्विनी भवतु नृप मन्दिरे
मन्दिरे वसतु ते पुनर्वसु ।
रोहिणीपति कनिष्ट सेवया.
कृत्तिकातनयविक्रमो भव ॥१॥

અર્થ:—હે રાજન્ તમારા મંદિરમાં જેમ સુંદર ઘોડા ઘણા છે તેમ ઘોડીયો પણ ઘણી થાવ. વળિ તમારા મંદીરમાં અખુટ દ્રવ્ય ભંડાર ભરપૂર રહો. વળિ રેવતીજીના પતિ શ્રી બલભદ્ર દેવના નાના ભાઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવા કરવાથી સ્વામી કાર્તિકના જેવા પરાક્રમી થાવ ॥ ૧ ॥ આવા ગભીર અભિપ્રાયવાળાં એ આશિર્વાદ પદ છે. આ પ્રકારનું કહેવાથી રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયો ને દરેકને લાખ લાખ રૂપૈયા આપી વિદાય કર્યા

ભોજરાજની દેવ સેવામાં શ્રી કૃષ્ણ તથા બળભદ્ર તથા સુભદ્રાજી એ ત્રણ મૂર્તિઓ રહેતી હતી. એક દિવસ સેવા કરતાં કરતાં ભોજરાજના હાથમાથી બલભદ્રની મૂર્તિ પડી ગઇ. તેથી ઘણો ખેદ થયો ને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો આતો મહામોટો ઉત્પાત થયો આમાંથી શું ફળ ઉત્પન્ન થશે. મારૂં રાજ્ય જશે કે મારો દેહ પડશે. આ પ્રકારની મોટી ચિંતામાં પડી એકદમ હુકમ આપી તમામ પંડીતોની મોટી સભા મેળવી. આ પ્રશ્ન પુછયું કે બલભદ્રજીની મૂર્તિ પડી ગઈ તેનુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા યોગ્ય છે. આ સાંભળી સર્વે પંડિતો ધર્મશાસ્ત્રનો તપાસ કરવામાં પડયા. પણ કોઈ જગાએથી એવું પ્રાયશ્ચિત્ત હાથમાં ન આવ્યું. ત્યારે રાજા પણ ભોજન કરવા ન ઉઠયો તેમ પંડિતોથી પણ ઘેર ન જવાયું તેમ રાણિઓને પણ ઉદાસીપણામાં કસર ન રહી. આ પ્રકારની ચિંતામાં રાજા પ્રમુખ સર્વે પડયા.

છે. એવામાં એક કાઠીયાવાડનો રહેવાસી જડથા જેવો શંકર નામનો પંડિત ધસ્યો ધસ્યો આવતો હતો, તેણે લોકના મુખથી આ વાત સાંભળી. પછી તેને તત્કાળ એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ જે અહો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો કાંઈ મુશકલ નથી એમ ધારી પોતાનાં નવાં ખાસડાં હતાં તેને કોઈ લેઇ જશે એવી ધાસ્તીથી એક લુગડે વીંટી બગલમાં મારી રાજસભામાં જાયછે. એવામાં કોઈયે પુછ્યું કે તમે કીયું ધર્મશાસ્ત્ર લેઈ સભામાં નિર્ણય આપવા જાઓછો? તેના ઉત્તરમાં તેણે એટલોજ જવાબ દીધો કે, આ નવીન કંટકમર્દન નામે શાસ્ત્ર છે. એટલે મનમાં પેઠેલા કાંટા (ખોટા ખોટા વેમ) ને નાશ કરનાર છે. એમ કહેતો કહેતો મલીન વસ્ત્રથી તથા સ્યામ સ્થૂલ ને કદ્રૂપી શરીરની આકૃતિથી સર્વને વિસ્મય પમાડતો એકદમ સભામાં આગળ જઇ રાજાના સન્મુખ ઉભો રહી લાંબા સ્વરથી એક શ્લોક બોલ્યો જે—

उत्पादिकं तदिह देव विचारणीयं
नारायणो यदि पतेदथवा सुभद्रा ।
कादम्बरीमदविघूर्णितलोचनस्य
युक्तं हि लाङ्गलपतेः पतनं पृथिव्याम् ॥१॥

અર્થઃ—હે રાજન્ જો નારાયણની મૂર્તિ, અથવા સુભદ્રાની મૂર્તિ, પડી ગઈ હોય તો તેનું નામ ઉત્પાત થયો કહેવાય. ને તેનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. પરંતુ કાદંબરી નામની મહા આકરી મદિરાનું પાન કરવાથી લાલ ચોળ ઘૂમરાતાં જેનાં નેત્રકમલ છે એવા સાક્ષાત્ હલ મુશળ ધારણ કરનાર બળભદ્રજી મહારાજનું પૃથવી ઉપર ઢળી પડવું થયું. એમાં તે શો ઉત્પાત થયો છે? એ પડવું તો ઘટિત છે એટલે આ બધો મહા સમારંભ કેવળ ભ્રાંતિથી થયો છે. આ પ્રકારનું તેનું વચન સાંભળી જેમ કોઈ નિદ્રામાંથી ઝબકી ઉઠે તેમ રાજા ઉત્પાતનો વેમ ટળવાથી જાગ્રત થયો ને ભુખ્યા થયેલા સર્વે પંડિતોએ પણ એ વાતને ટેકો આપ્યો. પછી રાજાએ શંકર પંડિતને ઘણી સાબાશીની સાથે એક લાખ રૂપૈઆ અપાવી સભા વિસર્જન કરી.

ભોજરાજની કીર્તિ દેશ દેશાંતરમાં એવી ચાલી કે, એક શ્લોક નવો કરી જે લેઇ જાય છે તેને રાજા લાખ રૂપૈઆ આપે છે. આ સાંભળી ધ-

ણા પંડિતો એક એક શ્લોક કરી લાવી લાખ લાખ રૂપૈઆ લેઈ ગયા. પછી રાજાનો એક મતિસાગર નામનો પ્રધાન હતો તેણે વિચાર કર્યો જે, આ પ્રકારે દ્રવ્ય આપવાથી થોડા કાળમાંજ રાજા ભીખ માગતો થશે. માટે કાંઇક યુક્તિ કરવી. એમ વિચાર કરી, ધારણા શક્તિવાળા ચાર પંડિતોને ખોળી કાઢી, નિરંતર રાજા પાસે રાખ્યા. તેમાં પ્રથમ પંડિતમાં એવો ગુણ હતો કે કોઈ એક વખત શ્લોક બોલે તો તેવોને તેવોજ તુરત બોલી બતાવે. એમજ બીજો પંડિત બે વખત બોલેલું સાંભળવાથી, એમ ત્રીજો ત્રણ વખત, ચોથો ચાર વખત બોલેલો શ્લોક કહી સંભળાવે એવા ગુણી પુરૂષો રાખ્યા. પછી તે પ્રધાને રાજાને એવું સમઝાવ્યું કે, હે મહારાજ કોઇ પંડિત નવો શ્લોક કરી લાવતાજ નથી એતો જુનાને જુના શ્લોક પાઠે કરી આવીને તમારી પાસેથી ધન લુંટી લે છે. ને તે વાત તમો સાચી ન માનતા હો તો, અનુભવ કરી જુવો. આ પ્રકારની વાત કરે છે એવામાં એક પંડિત, નવો શ્લોક કરી લાવી સભામાં બોલ્યો. આ સાંભળી પેલો એક વખત બોલવાથી ધારણ કરી લેનાર પંડિતે તે શ્લોક બોલી દેખાડયો. પછી બીજે, પછી ત્રીજે, પછી ચોથે પંડિતે એજ શ્લોક બોલી બતાવ્યો. ત્યારે પ્રધાને કહ્યું કે, જુવો માહારાજ! ચાર પંડિતને કંઠે આવડે છે તો એ નવો શ્લોક કેમ કહેવાય? આ પ્રકારે એ પ્રધાને ઘણાજ પંડિતોને ખષ્ટ કરી અપમાનથી કહાડી મુકયા. એમ કરતાં કેટલોક કાળ વીતી ગયો પણ કોઇથી આ શ્લોક, મેં નવો કર્યો છે. એમ સભામાં પ્રતિપાદન ન થઈ શકયું. આ પ્રકારે ઘણા પંડિતોને માનભ્રષ્ટ થતા સાંભળી એક સુંગધપુરના પરદેશી પડિતે યુકિતબંધ શ્લોક કરી, કોઈ મોટા પર્વ દિવસે ભોજરાજની ઘણા ઠાઠથી ભરાયલી મહા પંડિતોની મોટી સભામાં પ્રવેશ કરી, રાજા સામું જોઈ તે શ્લોક બોલ્યો. જે.

देव त्वं भोजराज त्रिभुवनविजयी धार्मिकः सत्यवादी
पित्रा ते मे गृहीता नवनवतियुता रत्नकोट्यो मदीयाः।
तास्त्वं मे देहि राजन्सकलबुधजनैर्ज्ञायते वृत्तमेत-
त्त्वं वा जानासि नो वा नवकृतिरथ चेल्लक्षमेकं ददस्व॥१॥

અર્થઃ—હે ભોજરાજ તમો સાક્ષાત્ દેવ છો, ત્રણ જગતનો વિજય કરવા સમર્થ છો. મહા ધર્મ નિષ્ઠ છો તથા ઘણા સત્યવાદી છો. માટે આ વાત સાંભળી તેનો ઘણો વિચાર કરવો ઘટે છે કે, તમારા પિતાએ મારી પાસેથી નવ્વાણું કરોડ રત્ન કરજે લીધાં છે તે તમો આપો. તે વાતના તમારે સાક્ષી જોયતા હોય તો આ ચાર પંડિતો છે. એટલે તારે બાપે મારી પાસેથી કરજે લીધાં છે એમ બોલી સાક્ષી પુરશે. એ વાતની ખબર તમને હો. અથવા ન હો. પણ તે વાતના આ સાક્ષીઓ તમારી પાસેજ વિધમાન છે. એમ છતાં કદાચિત્ તમો એમ કહેતા હો. કે આતો નવો શ્લોક કરી આણ્યો છે તો તમારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે એક લાખ રૂપૈઆ આપો. આ પ્રકારના યુક્તિબંધ શ્લોક સાંભળી પંડિતો તથા રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયા. ને પેલા પ્રધાનનું મુખ ઝાંખુ થઇ ગયું. છેવટ રાજાના હુકમથી તે બ્રાહ્મણને લાખ રૂપૈઆ આપી વિદાય કર્યો.

એક દિવસ ભોજરાજાની મોટી સભામાં ગૂજરાતના કોઈ પ્રખ્યાત મહાન્ પંડિતે માર્ગમાં આવતાં આવતાં પોતાના અનુભવ પ્રમાણે એવો વિચાર કર્યો કે જગત્માં ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ પ્રસિદ્ધ છે. જે અધ્યાત્મ ૧ અધિભૂત ૨ ને અધિદૈવ ૩ પરંતુ તેનું પ્રતિબિંબ સ્ત્રી ૧ છોકરાં ૨ ને દ્રવ્ય ૩ એ ત્રણ જણાય છે. મારે તો એ ત્રણે દુઃખ સંપૂર્ણ છે. માટે ભોજરાજને એવો આશિર્વાદ દેવો જે (त्रिपीडानिरसनमस्तु) તમારાં ત્રૈણે પ્રકારનાં દુઃખ, નિરંતર નાશ પામો. આ પ્રકારના વિચારથી રાજાની-સભામાં એ પંડિત પેઠો તો ખરો, પણ સભાનો ભારે ભપકો જોઈ સભા ક્ષોભ લાગવાથી મનમાં, પલાયન કરી જવાનો વિચાર થયો પણ, રાજાની નજર સાથે પોતાની નજર એક મળવાથી રાજા બોલ્યો કે, પધારો! પધારો! આ સાંભળી કોઈ દિવસ સભામાં ન જવાથી શરીર ધ્રુજી ઉઠયું ને હાથમાંથી આશિર્વાદ દેવા રાખેલું નાળિએર પણ પડી ગયુ ને મુખમાંથી બોલાઈ જવાયું કે (त्रिपीडास्तु दिनेदिने) અર્થ—તમારે દિન પ્રતિદિને ત્રૈણ પીડાઓ થાવ- આ અપૂર્વ વાકય સાંભળી રાજા બ્રહ્મશાપ સમજી ગભરાટમાં પડયો. તેમ સર્વે સભા પણ ક્ષોભ પામી

(ખબલાઈ ગઈ). તે વખત કાલિદાસ પંડિતે જાણ્યું કે, નિશ્ચે આ બ્રાહ્મણને સભા ક્ષોભ લાગ્યો, માટે વિપરીત ભાષણ થઈ ગયું. પણ એનો જેમ તેમ કરી ઉપકાર કરાવવો. એમ ધારી તત્કાલ બોલ્યો. અહો આ પંડિતના અપૂર્વ આશિર્વાદમાંજ કેટલી ગૌરવતા ને કેટલી વ્યંજનાઓ છે ? (એક પદમાંથી અનેક પ્રકારના અર્થનો ઉત્તરોત્તર ચમત્કાર ભાસન થાય તે) એમ કહી માથુ ધુણાવી બોલ્યા કે, એ પંડિતનું બોલેલું વાક્ય, તે શ્લોકનું ચોથુ પદ છે, પરંતુ પ્રથમનાં ત્રણ પદ આ પ્રમાણે છે જે—

आसने विप्रपीडास्तु शिशुपीडास्तु भोजने ।
शय्यायां दारपीडास्तु त्रिपीडास्तु दिने दिने ॥१॥

અર્થઃ—આસનમાં બ્રાહ્મણથી પીડા થાવ. એટલે રાજાની અતિશે કીર્તિ સાંભલી આવેલા મહા પંડિતોને પોતાનું આસન આપી સન્માન કરતી વખત સંકોચ પામવા રૂપ પીડા (સંકડાસ) થાવ. ભોજન વખતે નાનાં છોકરાંથી સંકડાશ પામો. એટલે ઘણા પુત્ર પૌત્રઆદિ નાનાં છોકરાંની તરેહવારની મરજી સંપાદન કરતી વખતે ઉભરાઈ જતા પ્રેમરસના પ્રવાહમાં ખેંચાઈ જવા રૂપ પીડા થાવ. શૈય્યામાં સ્ત્રીઓથી તમારૂં શરીર પીલાવ (મર્દન થાવ) એટલે અનેક દેશની અનેક પ્રકારની આંણેલી તરેહવાર સ્ત્રીઓની ઉત્તમ નાયકની (સારા ધણીની) પેઠે તેમની યોગ્ય કિંવા અયોગ્ય મરજી સંપાદન કરવાની ચતુરાઈને, એક શય્યા રૂપી સાક્ષી વિના બીજુ કોઈ યથાર્થ જાણી શકતું નથી. માટે સુખશય્યા પ્રમુખ સંભોગ કરવાના સ્થાનમાં સ્ત્રીકૃત આલિંગન પ્રમુખથી પીડાવા (સજ્જડ થાવ.) આ પ્રકારે અનેક અનેક ધ્વનિ ભરેલાં એ વાકયોછે. ઈત્યાદિક કાલિદાસ પંડિતનું કરેલુ શ્લોકનું વ્યાખ્યાન સાંભળી રાજા ઘણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો ને પેલા પંડિતને જીવતાં સુધી કોઈની યાચના ન કરવી પડે એટલું ધન આપી વિદાય કર્યો.

એક દિવસ ભોજરાજા વર્ષાઋતુમાં થોડા સેવકો લેઈ નગર બારણે ઘણે છેટે ફરવા નિકળ્યો હતો. ત્યાં શૌચ જવાની આશંકા ઉત્પન્ન થઈ માટે શિપ્રા નદીને કાંઠે સઘળાં વસ્ત્ર ઉતારી એક જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરી નદીના અંતરમાં શૌચ જઇ આવી, હાથ પગ ધોવા નદીના જળ પાસે રહેલી

મોટી શિલા ઉપર બેસે છે તેવામાં દૂર દેશમાં વર્સાત ઘણો થવાથી નદીના મોટા પૂરમાં ખેંચાઈ આવતી કોઈ અદભૂત સ્ત્રીને છેટેથી જોઇ ધોતીયાનો કછોટો વાળી નદીના પૂરમાં પડતુ નાખી તેને ખેંચી કાઢી. જુવે છે તો તે સ્ત્રી થોડી વખતથી મરણ પામેલી છે એમ જાણ્યું તથા હીરા મણી મોતિ સુવર્ણ વિગેરેનાં અનેક આભૂષણ પેહરેલાં છે. તથા અતિ જીર્ણ ને ઉજળું ઘણાં મુલ્લનું વસ્ત્ર મજબુતપણે ધારણ કરેલું છે તથા બીજા પણ ઘણા શણગાર સજેલા છે તેથી એમ કલ્પના કરી જે આ કોઈ મોટા શાહુકારની પુત્ર વાસ્તે નવી પરણેલી સ્ત્રી છે તે પોતાના વૃદ્ધ પુરૂષથી ન સંતોષ પામી જાર પુરષ પાસે જતાંજ નદીમાં ઓચિંતાં આવેલા પૂરમાં તણાઈ આવી છે. વળી એ સ્ત્રીનું અદભૂત રૂપ જોઈ મોહથી વિચાર કરે છે કે, આ એકાંત સ્થળમાં મને ઉઘાડા શરીરનો જોઇ મારા રૂપથી મોહ પામીને સ્વર્ગમાંથી ભુશકો મારી આ નદીમાં પડેલી રંભા નામની અપ્સરા હોય કે શું ચારે પાસ મેઘની ઘટા ઝુકી રહી છે તેની વચમાં સુગંધિ પુષ્પોથી ભરપૂર થયેલા વૃક્ષોનો સંગ કરી નદી જળમાંની લેરીઓ સ્નાન કરી આવતી વાયુથી માથાના હાલતા કેશ જોઇ, અરે જીવી જીવી ! એમ બોલતા રાજાએ તે સ્ત્રીના મુખનુ ચુંબન કરયું. છેવટ તેનો સાક્ષાત્-સંભોગ કરયો. પછી રાજાના મનમાં ઘણો પશ્ચાતાપ થયો જે આ મ્હેં ઘણું અયુક્ત કામ કરયુ. પછી ઊંચા તટ ઉપર ચડી સેવકોને બોલાવી કહ્યું કે આ સ્ત્રીને મ્હેં નદીમાંથી ખેંચી આણી માટે મ્હારે હાથે અગ્નિ સંસ્કાર કરવો છે. એમ કહી ચંદન કાષ્ટ મંગાવી પરણેલી સ્ત્રીની પેઠે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે અગ્નિ સંસ્કાર કરયો. તથા શ્રાદ્ધદાન, બ્રહ્મભોજન વિગેરે સઘળી ઉત્તર ક્રિયા જેમ પટરાણીની કરે તેમ અતિશે પ્રીતિથી કરી. આ સઘળી ચિકિત્સા જોઇ કાલિદાસના અંતરમાં ખટકયા કરતું હતું કે પરસ્ત્રીની ક્રિયા આવા હેતથી કદાપિ કાળે ન થાય માટે કોઈ મોટું કારણ હોવું જોઇએ. એવામાં રાજાએ કાલિદાસને અડધો શ્લોક પુછયો જે.

मनोभहेलाविषयादितानाः कामस्य सत्यं जनकः कवे कः

અર્થઃ—હે કવે કામદેવના બાપ એટલે ઉત્પન્ન કરનારા ઘણા છે જે મકે મનોભૂ એટલે મનથી ઉત્પન્ન થનો. એમ સ્ત્રી સબંધી શબ્દ સ્પર્શ

રૂપ રસ ગંધ એ પંચવિષયથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ તેના ઘણાં જનક (બાપ) છે પરંતુ ખરેખરો સાચો બાપ કોણ છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કાલ્ય કરીશ. આ પ્રકારે કહી કાલિદાસ પોતાને ઘેર જઇ ઉદાશ થઈ બેઠા. ને તે દિવસ ભોજન પણ ન કર્યું. કેમકે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર શાસ્ત્રને મળતો યુક્તિબંધ ને રાજાના અનુભવમાં આવેલો એવો ન મળવાથી પછી કલાવતી નામે એ કવિની પુત્રી અતિશે રૂપ ગુણ ને વિદ્યાવાળી હતી ને એજ નગરમાં કોઈ મહા પંડિતને પરણાવેલી હતી. તે માતાનું મરણ થયા પછી નિત્ય સાયંકાળે સાસરે જતી ને પ્રાતઃકાળે પિતાની સેવા કરવા આવતી. તેણીએ પોતાના પિતાની ઘણી ઉદાસીનું કારણ આગ્રહથી પુછયું ત્યારે તેણે બનેલી સઘળી વાત કહી. પછી પુત્રીએ કહ્યું કે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સવારમાં જરૂર હું કહીશ માટે તમો ભોજન કરો. એમ કહી કામોદ્દીપન થાય એવી સુંદર રસોઇ કરી પિતાને જમાડયા. પછી પોતે સોળે શણગાર સજી સાસરે જવા તૈયાર થઇ. ને પિતાની આજ્ઞા લેઇ બારણે નિકળી પાછી ઘરમાં પેઠી ને પિતા પ્રત્યે બોલી કે હાવે આજ તો ઘણી રાત્રિ ગઈ છે માટે કાલ્ય સાસરે જઇશ એમ કહી પિતાની સુખશય્યા આગળ ઝગઝગતા દીવાને સમીપ સોગટાની બાજી ઢાળી પિતાની સાથે રમવા બેઠી. અનેક પ્રકારની કામચેષ્ટાથી કાલિદાસને ઘણોજ કામાંધ કર્યો ને એક કટાક્ષ બાણથીજ એનું સઘળું જ્ઞાન ડાહાપણ ઉડાડી મુકયું તેથી બેશુદ્ધ થઇ ગયો માટે દીવાને ઝાપટ મારી ઓલવી કામભાવથી પુત્રીનો હાથ ઝાલ્યો. આ વખત એ પુત્રીએ પ્રથમથીજ સંકેત કરી બારણા પછવાડે ઉભી રાખેલી પોતાના જેવીજ દાશીને પિતા ઉપર ઉશેટી જવાનીના જોરથી પોતાનું કાંડુ વછોડાવી પિતાને ન માલમ પડે એમ મેડીથી નીચે ઉતરી ગઇ. પિતાએ તો જાણ્યું કે આજ એ (પુત્રી) છે એમ ધારી શય્યામાં આરોપણ કરી. પછી ઘણી વારે કામ મુક્ત થઈ પોતાને પ્રથમ હતું તેવુંજ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું જે (**सुतयापि रहो नस्यात्**) અર્થઃ જવાન અવસ્થામાં આવેલી પુત્રી સાથે પણ એકાંતે ન રહેવું. એ વાત સાચી છે. ઇત્યાદિ ઘણો વિચાર કરી મરવાનો નિશ્ચય કરે છે. એવામાં પેલી પુત્રી નીચેથી દીવો કરી હાથમાં લેઇ ઉપર ગઇ

તેને જોઈ કાલિદાસ ઘણું આશ્ચર્ય પામી પુત્રીની સ્તુતિ કરવા મંડયા. ત્યારે પૂત્રી બોલી જે હે પિતાજી આ, રાજાના પ્રશ્નનો ઉત્તર થયો જે એકાંત સ્થળ એજ કામદેવનો બાપ છે. આ પ્રકારે પૂત્રીનું વચન સાંભળી ઘણો આનંદ પામ્યો ને પ્રાતઃકાળે ભોજરાજ પાસે જઈ પ્રથમ પુછેલા શ્લોકનું ઉત્તરાર્દ્ધ કરી સંભળાવી ઉત્તર આપ્યો જે.

एकान्तमेवैकमतोहि राज-

न्सर्वेपि तेनैव विना ह्यलीकाः ॥१॥

અર્થઃ—હે રાજન્ એકાંત સ્થળ એજ કામદેવનો ખરેખરો સાચો જનક (બાપ) છે કેમ જે એકાંત વિના બિજા સઘળા ઉપજાવનાર નિષ્ફળ છે.

આ પ્રકારે પોતાના મનમાં ગોઠવી રાખેલો ઉત્તર કાલિદાસે કહ્યો તેથી તેના ઉપર રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયો ને તેને એકાંતે લેઇ જઇ પોતાનુ બનેલુ સઘળુ વૃતાંત કહી પાયશ્ચિત્ત કરી પવિત્ર થયો.

આ પ્રકારે ભોજરાજ સંબંધી ઘણા ઇતિહાસોછે તે પરંપરાથી જાણવા.

ધારી નગરીના પરાંમાં ગોત્રદેવીનું મોટું મંદિર હતું. ત્યાં રાજા પોતાનું નિત્ય કર્મ કરી હમેશાં દર્શન કરવા જતો હતો.

એક દિવસ વેળા વટી જવાથી ગોત્ર દેવી પ્રત્યક્ષ થઇ પોતાના સ્થાનથી બારણા આગળ આવી જોયું તો ઓચિંતો થોડાં માણસ લેઇ આવતો રાજાને જોઇ પોતાનુ મૂળ સ્થાનક મુકી સંભ્રમથી બીજે સ્થાનકે બેશી ગયો. તે જોઇ નમસ્કાર કરી સ્થાનભ્રષ્ટ થવાનું કારણ પુછતાંજ ગોત્ર દેવીએ કહ્યું કે અહીંથી સત્વર પલાયન કરી નગ્રમાં પ્રવેશ કર નહી તો ગુજરાતના રાજાનું લસ્કર તેને ઝાલી લેશે. આવું વચન સાંભળી રાજા તરત વેગવંત અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈ, નગરમાં પ્રવેશ કરતાં દરવાજે આલુયા ઉલય એ નામના બે ગુજરાતી રાજાના સ્વારો ધનુષ ચડાવી ઉભા હતા. તેમણે ભોજરાજાના કંઠમાં ધનુષ આરોપણ કર્યા. તેથી રાજાએ પૃથ્વીનું આલીંગન કર્યું. તે જોઇ પેલા બે સ્વારો રાજા પડયો. રાજા પડયો એમ કહેતા કહેતા નાશી ગયા. તે ઉપર કવીનો શ્લોક (પૃ૦ ૧૧૬ જુ.)

અર્થઃ—આ ભોજરાજા ગુણી છે. જે કંઠમા વળગી પડેલું ધનુષ તે પણ ગુણી છે માટે નગના ગુણી પુરૂષને જોઇ નમી પડવું એ યુક્ત છે એમ ધારી રાજાએ ઘોડા ઉપરથી પડતુ નાંખી નમસ્કાર કર્યો એ પ્રમાણે અશ્વદાર (અસ્વાર) નો પ્રબંધ પુરો થયો.

એક દિવસ રાજા રાજપાટીકામાંથી (નગર બહાર ફરી આવી) પાછા નગરમાં આવતા હતા તેવામાં દરવાજામાં પેસતાં જાસુસોની બુમોથી ધભરાઈ નાસાનાસ કરતા લોકોની હીલચાલથી એક છાશ વેચનારીને હડશેલો વાગવાથી તેના માંથા ઉપર ગોરસનું માટલું ગડેલું પડવાથી ફુટી ગયું તેથી તેનો પ્રવાહ મારગમાં ચાલ્યો. તે જોઇ પેલી સ્ત્રીએ હસવા માંડયું તે જોઇને રાજાએ તેને પૂછયું કે તારૂ નુકશાન થયું તોપણ તું હસે છે તેનું કારણ શું છે? ત્યારે તેણે એક શ્લોક કહ્યો (પૃ. ૧૧૯ જુ) તેનો અર્થઃ—હે રાજન્ મારો ઇતિહાસ મોટો છે. પણ સંક્ષેપમાં કહું તે સાંભળો, હું અમુક રાજાની સ્ત્રી હતી, જાર પુરૂષમાં આશક્ત થવાથી રાજાને મારી, નદી ઉતરી બાગમાં જાર પુરૂષને મળવા આવી. ત્યાં તેને સાપ ડસવાથી મરણ પામેલો દીઠો. ત્યાંથી ભયની મારી હું દેશાંતરમાં જઇ ગુણકા થઇને રહી. તેજ નગરમાં મારો દીકરો આવેલો તેના મોં આગળ નાચ કર્યો તેથી તે મારા ઉપર ઘણોજ આશક્ત થયો. તેથી તેનો પતિભાવે સંગ કરતાં માલમ પડયું કે આતો મારો પુત્ર છે. પછી બ્રહ્મણને પુછી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં હું તથા મારો પુત્ર પીંપળાના લાકડામાં પેસી ચિતામાં પડી બળી મુવાં. ત્યાં દૈવયોગથી મારો પુત્ર બળી મુઓ. અને વરસાત આવવાથી સળગેલી ચિતા ઓલવાઇ ગઈ તેથી હું નદીના પુરમાં તણાતી તણાતી બહાર જીવતી નીકળી. તે ગોવાળીઆને ત્યાં સ્ત્રી થઇ ગોરસ વેચી મારો નિર્વાહ કરૂં છું. આટલું બધું જેના શરીર ઉપર વીતેલું છે તેને આ દુઃખ શા લેખામાં! . પરંતુ આ ગોરસ નિમિત્ત લોકોના દયા ભરેલાં વચન સાંભળી મને હસવું આવ્યું. આ વચન સાંભળી રાજાએ તેને સુખી કરી.

લોકમાં એવું કહેવાય છે કે એજ જગ્યાએથી મહી નદીનો પ્રવાહ ચાલ્યો. આ પ્રમાણે ગોપિકાનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

એક દિવસ ભોજરાજા એક મોટી પથ્થરની શિલા સામું લક્ષ રાખી ધનુર્વેદનો ઘણો અભ્યાસ કરતો હતો. તે વખત શ્વેતામ્બર શ્રીચંદનાચાર્ય તે જગ્યાએ આવી, એક કાવ્ય બોલ્યા (પૃ૦ ૧૧૭-જુ.)

હે રાજન્ ધનુષ્ ક્રીડાથી જેટલી શિલા વિંધાઈ એટલેથી બંધ રાખો. આ પાષાણભેદ કરવાનું વ્યસન મુકી દો. કેમકે એ છંદે ચાલતાં મોટા મોટા પર્વત પણ વિંધવાથી કુળપર્વતને આધારે રહેલી આ પૃથ્વી છેવટ પાતાળ મૂળમાં જશે. માટે આ ચડસ મુકી ધો, આ પ્રકારની કવિતાનો ચમત્કાર જોયો પણ કાંઈક મનમાં વિચાર કરી બોલ્યો કે, (ધ્વસ્તાધારા) આ પ્રકારનું પદ, તમારા જેવા સર્વ શાસ્ત્રવેત્તાના મુખમાંથી નીકળ્યું માટે ભવિષ્ય કાળમાં કાંઇ ઉત્પાત થશે એમ મને જણાય છે.

ડાહાળદેશના રાજાની દેમતી નામે સ્ત્રી મહા યોગાભ્યાસવાળી હતી. કયારેક તે ગર્ભવંતી થવાથી જોશીઓને પુછે છે કે મને એક સારૂ શુભ લગ્ન દેખાડો, કે તે લગ્નમાં ઉત્પન્ન થયેલો મારો પુત્ર ચક્રવર્ત્તી રાજા થાય. પછી જોશીઓએ ઉચ્ચરાશિના કેંદ્રિઆ સારા ગ્રહ આવે એવા શુભ દિવસમાં શુભ લગ્ન આપ્યું. તે સાંભળી યોગબળથી ગર્ભને રોકી રાખી કહેલા શુભ લગ્નમાં પુત્રને જન્મ આપી પોતે આઠમે પહોર મરણ પામી. તે પુત્ર કર્ણ નામે મોટો વિખ્યાત રાજા થયો. એક સો છત્રીસ રાજા તેની સેવામાં હતા. રાજવિદ્યામાં તે ઘણો પ્રવીણ હતો. વિદ્યાપતિ પ્રમુખ મોટા કવિઓ એની સ્તુતિ કરતા હતા. તેનું કાવ્ય (પૃ૦ ૧૧૮ જુ.) તેનો અર્થ—

હે કર્ણ રાજ, તમારા શત્રુની અરણ્યમાં નાસતી સ્ત્રીઓને દૈવ યોગથી પ્રથમના જેવો અપૂર્વ એટલે વિપરીતપણે અલંકારનો વિધિ થાય છે. તે સ્ત્રીઓના હૃદયઉપર **हारावाप्ति** એટલે હારની અવાપ્તિ કહેતાં પ્રાપ્તિ થતી હતી. એટલે હાર ધારણ કરતી હતી. તે હવે એજ શબ્દને **हा राव आप्ति** એટલે ખેદ યુકત પોકાર અર્થે સહિત કરી મુખમાં ધારણ કરે છે. વળી હાથમાં કંકણ ધારણ કરતી હતી. તે હવે **कं कण** એટલે આંસુના બિંદુ રૂપ અર્થે સહિત કરી, એજ શબ્દને નેત્રમાં ધારણ કરે છે. ને લલાટમાં ચંદનની પત્રાળી (પીલ રચના) ધારણ કરતી હતી. તે હવે નિતમ્બ ઉપર (ગુડા ઉપર) **पत्र आळी** એટલે પાંદડાના સમૂહને વસ્ત્રરૂપે ધારણ કરે છે, એટલે

કે, ભોજપત્ર વીગરેની છાલનાં પાદડાંનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. ને પ્રથમ તિલકથી પોતાનું મુખ સોભાવતી હતી. તે હવે **स तिलक** એટલે તલ જેવા કાળા ડાઘ સહિત પોતાના હાથનાં તળીઆંને ધારણ કરે છે. ॥૧॥

હે શ્રી કર્ણરાજ જેના ઉપર તારી મીઠીનજર પડે છે તેનું દારિદ્ય મહા ભય પામી એકદમ જતું રહે છે. માટે લક્ષ્મી તો લક્ષ્મીપતિ નારાયણના હૃદયમાં રહેલી હતી તે ગોપીજનના પુષ્ટ સ્તનના પ્રહાર વાગવાથી નાશીને પોતાના સ્થાન રૂપ કમળમાં જતાં, ભ્રાંતિથી તારા નેત્રરૂપી કમળમાં નિવાસ કરી રહી છે. એમ હું કલ્પના કરૂં છું. ॥૨॥

આ પ્રમાણે સાહેબી ભોગવતા કર્ણરાજાએ દૂત મોકલી ભોજ રાજાને કહેવડાવ્યું કે તારી નગરીમાં તારા કરાવેલા એકસો ચાર પ્રાસાદ છે. તથા તેટલાજ ગીત પ્રબન્ધ છે. તથા તેટલાંજ બીરૂદ છે. માટે ચતુરંગ યુદ્ધથી, અથવા દ્વંદ્વયુદ્ધથી, અથવા ચારે વિદ્યામાંથી ગમે તે વિદ્યાથી, વાદિની પેઠે મને જીતી, અથવા દાન શક્તિથી મને જીતી એકસો પાંચ બીરદનું પાત્ર થા. અથવા હું તને જીતી એકસો સાડત્રીસ રાજાનો અધિપતિ થાઊં? આ પ્રકારનું તેનું વચન સાંભળી ભોજરાજાનું મુખ ઘણું કરમાઈ ગયુ. કેમ જે એ કાશીપુરનો અધિપતિ કર્ણરાજ સર્વ પ્રકારે મારા કરતાં ઘણો સમર્થ છે. એમ જાણે છે તોપણ ઘણા આગ્રહથી ભોજરાજાએ એક વાત અંગીકાર કરાવી જે મારે અવંતિ નગરીમાં અને કર્ણ રાજાએ વાણારસી નગરીમાં એક દિવસે ને એક લગ્ને પાણિ નીકળે ત્યાં સુધી ઊંડો પાયો નાખી પ્રાસાદનો આરંભ કરવો. ને તે પ્રાસાદ પચાસ હાથ ઊંચો પોલ્હો કરી તેના ઉપર કલશધ્વજનું આરોપણ કરતી વખત જે જલદીથી પ્રથમ કરી રહે તેની નગરીમાં બીજાએ પોતાનાં છત્ર ચામરાદિકનો ત્યાગ કરી હાથણી ઉપર બેસી સેવકરૂપે આવી હાજર થવું.

આ પ્રકારનું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક ભોજરાજનું વચન કર્ણરાજે અંગીકાર કર્યું. કેમ જે એ પ્રકારે પણ ભોજરાજને હઠાવવો.

પછી એક વખતમાંજ બે જણે પ્રાસાદનો આરંભ કર્યો. કર્ણરાજે પોતાના સૂત્રધારને બોલાવી પુછયું કે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત થતાં ઘણા પ્રયત્નથી કરવા માંડેલું કામ કેટલુ ઊંચુ આવે! આ વચન સાંભળી સૂત્રધારે ચઉદશના અણોજાના દિવસમાં સાત હાથ પ્રમાણના અગીયાર પ્રાસાદ પ્રાતઃકાલે આરંભ

કરી સાયંકાળે કલશ આરોપણ થાય એવા કરી બતાવ્યા. આ જોઈ રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયો, પછી પોતાના કામમાં પ્રમાદ રહિત કર્ણરાજાએ પ્રાસાદ તૈયાર કરાવી કળશારોપણ કરી ધ્વજારોપણ કરવાનું શુભ લગ્ન લેઇ ભોજરાજાને તેડવાને સારૂ કર્ણ રાજાએ દૂત મોકલ્યો! ભોજરાજ પોતાનો પ્રાસાદ જલદી કરવા ન સમર્થ થવાથી પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ જોઈ મૌન રહ્યો. પછી કર્ણરાજે પોતાના પ્રાસાદમાં ધ્વજારોપણ કરી પોતાના સેવક ૧૩૬ રાજાએ સહિત ભોજરાજ ઉપર ચઢાઈ કરી. વળી તેણે ગૂજરાતના ભીમરાજાને ભોજરાજાનું અડધુ રાજ્ય આપવું કબુલ થઇ તેની મદત માગી. ત્યારે ભીમરાજા પણ ઘણું લશ્કર લેઈ માળવદેશ ઉપર ચડાઈ કરી તુરત આવ્યો. આ વખત બે પાસથી, મંત્રનું જોર લાગવાથી ગભરાઈ ગયેલા સર્પની પેઠે ભોજરાજા અહંકાર રૂપી ઝેર રહિત થયો, ને ઓચિંતો શરીરે કાલજ્વર પ્રગટ થયો, પછી ભીમરાજાયે નગર પ્રવેશ કરવાના ઘાટ માર્ગ સર્વે પોતાના માણસોથી રોકી લેઈ કર્ણરાજ પાસે રહેલા પોતાના ડામર નામના સંધિવિગ્રહિક પાસે ભોજરાજનું વૃત્તાંત જાણવા એક પુરૂષને મોકલ્યો. ત્યારે તેણે એક ગાથા લખી આપી. ને પાછો ભીમ પાસે મોકલ્યો. તે ગાથાનો (પૃ. ૧૨૧ જુ.) અર્થ:

આંબાનું ફૂલ સંપૂર્ણ પાકી ગયું છે તેનું ડીંટુ પણ શિથિલ થયું છે તેને વાયુ પણ જોરમાં અફલાય છે તેની શાખા પણ કરમાઇ ગઈ છે એ કામનો પરિણામ શ્યો થશેતે જણાતો નથી।

આ અર્થ ભરેલી ગાથા વાંચી ભીમરાજ સ્થિર થઈ રહ્યો. એટલામાં ભોજરાજને પરલોકમાં જવાની ઘણી શીઘ્રતા થઇ, અંતકાલ સબંધી દાન પુણ્ય કરી, મારૂ મરણ થયા પછી મારા હાથ શબવિમાનથી (ઠાઠડીથી) બારણે લટકતા રાખજ્યો એમ કહી તત્કાલ સ્વર્ગવાસી થયો. મરતી વખતે ભોજરાજનું બોલેલું સાંભળી વેશ્યાએ લોકની આગળ કહેલું તે ગાથાનો અર્થ:—

શું કરૂ રે ! આ પુત્ર કલત્રરૂપી વાડી વસ્તાર. અરેરે સઘલો મુકી જેમ એકલો આવ્યો તેમ એકલુજ જવું પડે છે. કોઇપણ જોડે આવતું નથી. હાથ પગ ખંખેરી ખાલી થઇ જવુ છું.

તે ઉપરથી લોકમાં ચાલેલો ઉખાણો. " આવ્યા ત્યારે બાંધી મુઠીયે ને ચાલ્યા ત્યારે ઉઘાડી મુઠીયે " વેશ્યાનું કહેલું ભોજરાજાનું મરણ લોક પરંપરાથી સાંભળી કર્ણરાજાએ કિલ્લો તોડી નગરમાં પ્રવેશ કર્યો, ને સઘળી લક્ષ્મી પોતે લૂટવા માંડી. તે વખત ભીમરાજાએ ડામરને આજ્ઞા આપી કે કર્ણ પાસેથી કબુલ કરેલું અડધું રાજ્ય અથવા તેનું માથુ બેમાંથી એક શીઘ્ર લાવ્ય. આ વચન સાંભળી જે તંબુમાં કર્ણરાજા મધ્યાને સુતો હતો ત્યાં જઇ બત્રીશ સ્વાર સહિત તે તંબુમાં છાંનો પેશી તેને ઘેરી લીધો. તે વખત સઘળું લશકર ભોજરાજાના નગરની લુટફાટ કરવામાં વ્યગ્ર હતું. માટે કર્ણરાજ અડધો ભાગ આપવા તત્કાલ કબુલ થઇ, એક ભાગમાં નીલકંઠ મહાદેવ તથા ચિંતામણિ ગણેશ વિગેરે દેવતાઓ, પોત પોતાની સકળ સામગ્રી સહિત મૂકી. ને એક ભાગમાં બધું રાજ્ય સબંધી દ્રવ્ય મુકયું. આ બે ભાગોમાંથી ગમે તે ભાગ લ્યો. આ પ્રકારનું કર્ણરાજનું વચન સાંભળી સોળ પોહોર સુધી એ ભાગ વેંચવાની પંચાત કરી. છેવટ સઘળી દેવ સેવા ગ્રહણ કરી ભીમરાજ પોતાના દેશ ભણી ગયો. તે સબંધી કવીનાં કાવ્ય (પૃ. ૧૨૨ જુ.) તેનો અર્થ:—

ભોજરાજાએ તથા કર્ણરાજાએ હાર જીતની સરત બાંધી. પચાસ હાથનાં દેવપ્રાસાદ એક વખતમાંજ કરવા આરંભ્યાં. તેમાં એવી સરત હતી કે પોતાનો પ્રાસાદ તૈયાર કરી જે પ્રથમ કલશારોપણ કરે તેને ત્યાં બીજાએ પોતાનાં છત્ર ચામરાદિક રાજચિન્હો મૂકી શરણે જવું. આ પ્રકારના સંવાદમાં ભોજરાજા ખરચ કરવાથી હાર્યો, ને કર્ણરાજ જીત્યો. ॥૧॥

અર્થ: ભોજરાજ સ્વર્ગવાસી થયો. ત્યાર પછી બળવાન્ કર્ણરાજાએ ભીમરાજાની મદત લીધી ને ધારાનગરી ભાગી લૂટી લીધા પછી ભીમરાજની આજ્ઞાએ ડામરે કર્ણરાજને રોકી લીધો. તેથી તેણે પૈઠણ કરેલા અર્ધ ભાગ બદલ સુવર્ણની માંડવી તથા ગણપતિ યુક્ત નીલકંઠેશ્વર મહાદેવ આપ્યા. તે સર્વ દેવપૂજા લેઈ ભીમ પોતાને દેશ ગયો. ॥૨॥

આ જીત મેળવ્યા પછી કર્ણરાજાની આગળ કર્પૂર કવિએ પ્રથમ લખેલો **मुखे हारावाप्ति:** આ શ્લોક કહ્યો. આ શ્લોકમાં અપશબ્દો (અપશુકની શબ્દો) દેખી રાજાએ કવિને કાંઈપણ ન આપ્યું, આ જોઈ નાચીરાજ નામના કવિએ એક કાવ્ય કહ્યું (પૃ. ૧૨૩ જુ.) તેનો અર્થ—

કૈટભ નામે દૈત્યના શત્રુ વિષ્ણુ પોતાની કુખના ખૂણામાં ત્રેણુ લોકને ધારણ કરે છે ને, તે વિષ્ણુને શેષનાગ પ્રસન્ન થઈ ધારણ કરે છે. તે શેષનાગ શિવના કંઠમાં કંઠસૂત્ર જેવો જણાય છે. તે શિવને તું હૃદયે ધારણ કરૂં છું. માટે હે! કર્ણરાજ આ પ્રકારના મહા પરાક્રમને વિચાર કરનાર પુરૂષોના અંતરમાંથી બીજા કોઇ વિક્રમી રાજા થયા હશે! એવી ભ્રાંતિ ટળી ગઇ.

આ અર્થ ભરેલું નાચીરાજ કવિનું કાવ્ય સાંભળી રાજાએ આપ્યું તે શ્લોકનો અર્થ.

દશ કરોડ સોનઇઆ ને મદોન્મત દશ હાથી પ્રસન્ન થએલા કર્ણરાજાએ નાચીરાજ કવિને આપ્યા.

કર્પૂર કવિની સ્ત્રી જાતે ઘણી કભારજા હતી માટે પોતાના ધણીને સરપાવ ન મળ્યો ને નાચીરાજને મળેલા સરપાવની વાત સાંભળી તેણીને તત્કાલ ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધથી કર્પૂર કવિને તેણીએ તાડન કર્યું (માર્યો) ને ઘણો તિરસ્કાર કરી, ઘસેડી ઘરમાંથી બહાર કહાડી મુક્યો. તે બીચારો રાજદ્વારમાંથી આવતા નાચીરાજ કવિને સન્મુખ માર્ગમાં મળ્યો. ત્યારે તે એક કાવ્ય બોલ્યો. તેનો અર્થ:

(નાચીરાજને સાક્ષાત્ બાળ સરસ્વતી જાણી કર્પૂર કવિ બોલ્યો,) જે હે કન્યેતું, કોણ છુ?

નાચીરાજ બોલ્યો કે હે કર્પૂર કવે તું મને શું નથી ઓળખતો.

કર્પૂર કવી બોલ્યો કે તમે તો સાક્ષાત્ ભારતીદેવી છો.

નાચીરાજ બોલ્યો કે હા! તુ. કહું છું તે સત્ય છે.

કર્પૂર કવિ બોલ્યો કે તમે આકુળવ્યાકુળ કયમ છો.

નાચીરાજ બોલ્યો કે હે, વચ્છ હું લૂંટાઇ છું.

કર્પૂર કવિ બોલ્યો કે તમને કોણે લૂટયાં છે.

નાચીરાજ બોલ્યો કે દૂષ્ટ દૈવે લુંટી છે.

કર્પૂકવિ કવિ બોલ્યો કે તારૂં શું લૂટાયું છે.

નાચીરાજ બોલ્યો કે, મુંજરાજ ને ભોજરાજ રૂપી બે મારાં નેત્ર લુટાયાં છે.

કર્પૂર કવિ બોલ્યો કે નેત્ર વિના તમો શી રીતે ચાલો છો ?

નાચીરાજબોલ્યો કે, જેમ આંધળો લાકડી લેઇ ચાલી જેમ તેમ પોતાનું આયુષ પુરૂ કરે. તેમ હું મારૂ આયુષ્ય પુરૂ કરૂં છું. ॥૧॥

પછી નાચીરાજ કવિએ વિચાર કર્યો કે મારા કરતાં કર્પૂરકવિ ઘણો વિદ્વાન્ છે. પરંતુ એમાં સમય સૂચકતા ગુણ નથી માટે રાજદ્વારમાંથી પણ દ્રવ્ય ન મળતાં ઉલટો કુંભારજાના હાથનો માર ખાઈ ખાઇને એનો દમ નીકળી જશે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી પોતે દયા આણી પોતાને મળેલું સઘળું દ્રવ્ય કર્પૂર કવિને આપી દીધું. આ પ્રકારે ભોજરાજ સંબંધી અનેક પ્રબન્ધો છે તે યથાશ્રુત જાણવા.

વળી કોઈ કવિએ છેલાં બે કાવ્ય ભોજરાજને કહ્યાં હતાંતે (પૃ૦ ૧૨૪ જુ.) તેમનો અર્થ.

હે, ભોજરાજ પ્રારબ્ધ પુણ્યથી ઉદય પામતો, તારા હાથ રૂપી મેઘ, દશ દિશામાં સુવર્ણ કંકણની ચંચળ કાંતિ રૂપ વિજળીના ચમત્કાર સહિત સુવર્ણરૂપી અમૃતધારાનો વરસાદ વરસે છે. તેથી વૃદ્ધિ પામતી કીર્તિરૂપ નદીનો પ્રવાહ ચાલે છે. ત્યારે ગુણિના સમૂહ રૂપ સઘળી પૃથ્વી પ્રસન્ન થાય છે. ને યાચક રૂપી સરોવર સંપૂર્ણ ભરાય છે. ને વિદ્વાન્ લોકોનો દારિદ્ધરૂપી દાવાનલ ઓલવાય છે. ॥૧॥

ઘણુ દાન આપવાથી પૃથ્વીમાં ઉદય પામેલા કલ્પવૃક્ષની પેઠે યાચકોના મનોરથને સંપૂર્ણ કરતો તથા સમગ્ર લોકના દારિદ્ધને ત્રાસ પમાડતો તથા નાના પ્રકારના પ્રબંધો રચવામાં સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ જેવો જણાતો. ને ધનુર્વેદમાં અર્જુન જેવો જણાતો ઈત્યાદિ ભોજરાજાની ઘણી કીર્તિ સાંભળી તેને જોવાની ઉત્કંઠા (ઘણી ઈચ્છા) કરનાર સ્વર્ગવાસી દેવતાઓએ બોલાવેલો ભોજરાજ સ્વર્ગવાસી થયો. ૨

આ પ્રમાણે મેરૂતુંગાચાર્યના રચેલા પ્રબન્ધ ચિંતામણિ ગ્રંથમાં ભોજ રાજાના તથા ભીમરાજાના નાના પ્રકારનું યશવર્ણન કર્યું એ નામનો બીજો પ્રકાશ (સર્ગ) પૂરો થયો.

—:—:—

सिद्धराजप्रबन्धः

કોઇ એક સમયે ગુજરાતમાં વરસાદ નહિં થવાથી લોકો (રૈયત) રાજાનો કર આપી શકયા નહિં, તેથી રાજ સેવકોએ તેમાંના ઘણા લોકને પાટણમાં ભીમરાજા સમક્ષ પકડી લાવીને કેદ કર્યા. એક દિવસે પ્રાતઃકાલમાં મૂળરાજ કુમાર બારણે ફરવા નિકળ્યો હતો ત્યાં છેવટ તે લોકોના મુખથી તેમનો ઘણો કકળાટ સાંભળ્યો તેથી તેને દયા ઉત્પન્ન થઇ, અને આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. પછી મૂળરાજે પોતાની ઘોડા ખેલાવવાની કળાથી ભીમદેવને ઘણોજ પ્રસન્ન કર્યા. ભીમદેવે કહ્યુ કેઃ—તું વર માગ. ત્યારે મૂળરાજે કહ્યું કે આ બધા દ્રવ્ય ભંડારો તે મારે વરજ છે. રાજાએ કહ્યુ કે તું કોઇ વસ્તુનો વર કેમ માગતો નથી! ત્યારે કુમારે કહ્યું કે તમે મારી માગેલી વસ્તુ આપી શકશો એમ મને લાગતુ નથી તેથીજ હું માગી શકતો નથી. પછી રાજાના ઘણા આગ્રહથી વરદાન માગ્યું કેઃ—આ સર્વ લોકોનું મેહેસુલ લેવું મૂકાવો. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી રાજાની આંખમાં આનંદના આંસુ આવી ગયાં ને તેની માગણીનો અંગીકાર કરી સર્વ લોકને છોડી દીધા; અને તેને ફરીથી વર માગવાને કહ્યું. પણ તે પોતે નિર્લોભી તથા માની હોવાથી બીજુ કંઇ ન માગતાં પોતાના સ્થાનમાં ગયો. તેની સજ્જનતા ઉપર એક કાવ્ય છે (પૃ૦ ૧૩૦ જુ૦;) તેનો અર્થઃ—પોતાનુંજ ભરણ પોષણ કરવાને ઉદ્યોગ કરતા સત્ પુરૂષો તો હજારો છે, પરંતુ પારકો અર્થ સાધવો તેનેજ પોતાનો સ્વાર્થ જાણે છે તેજ સત્ પુરૂષમાં અગ્રેસર છે. જેમ કેઃ—વડવાનળ અગ્નિ સમુદ્રનું પાન કરે છે તોપણ પોતાનું પેટ ભરી શકતો નથી; ને મેઘ છે તે સમુદ્રનું પાણી પીને તાપથી તપેલા જગતને શાન્ત કરવા માટે વરસે છે. વડવાનળ ક્ષુદ્ર પુરૂષોને ઠેકાણે છે અને મેઘ સત્ પુરૂષોને ઠેકાણે છે. સત્ પુરૂષમાં શ્રેષ્ટ એવા મૂળરાજની સ્તુતિ બંધન મુકત થયેલા લોકોએ ઘણીજ કરી. તેઓની ઘણી મીઠી નજર મૂળરાજ ઉપર બેઠી તેથી ઓચિંતું તેનું મરણ થયું.

આથી લોકોમાં એવી અફવા ચાલી કે મીઠી નજરથી મૂળરાજનો પ્રાણ ગયો. આ પુત્રના શોક રૂપી સમૂદ્રમાં રાજા સહિત સમગ્ર લોક નિ-

મગ્ન થઈ ગયા જ્ઞાની લોકોએ ધીમે ધીમે તેમનો શોક નિવારણ કર્યો. બીજે વરષે વરસાદ થવાથી પુષ્કળ અન્ન પાકયું તેથી સર્વે લોકોએ બમણો કર (મેહેસુલ) લઈ રાજા પાસે આવ્યા, ને બળાત્કારે તે રાજાને આપવા માંડયો. તોપણ રાજાએ ન લીધો તેથી એક ઉત્તર સભા કરીને તેનો નિર્ણય કરાવ્યો. તે સભાના લક્ષણનો શ્લોક (પૃ૦ ૧૩૦ જુ૦); અર્થઃ—જેમાં વૃદ્ધ પુરૂષો ન હોય તે સભાજ ન કહેવાય ને જે ધર્મ યુક્ત ન બોલે તે વૃદ્ધ પુરૂષ ન કહેવાય, જેમાં સત્ય નથી તે ધર્મ પણ ન કહેવાય, અને તે સત્ય પણ બનાવટનું ન જોઇએ વાસ્તવિક હોય તેજ સત્ય કહેવાય, સભાના લોકે એ બે વરષનું મેહેસુલ રાજાને અપાવ્યું. રાજાએ પણ તે દ્રવ્યથી મૂળરાજના કલ્યાણને અર્થે નવો વીરપ્રાસાદ કરાવ્યો; વળી પાટણમાં ભીમદેવે ભીમેશ્વર દેવ નામનો પ્રાસાદ કરાવ્યો તથા ભીરૂઆણી એ નામની ભટ્ટારિકાનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. આ પ્રમાણે ભીમરાજ પચાસ વરષ રાજ કરી દેવલોક પામ્યો. ઉદેમતી નામની રાણીએ પાટણમાં સહસ્રલિંગ સરોવરથી પણ અતિ ઉત્તમ વાવ કરાવી. પછી સંવત ૧૧૨૮ ના ચૈત્ર વદ સાતમને સોમવારે હસ્ત નક્ષત્ર અને મીન લગ્નમાં કર્ણદેવને રાજ્યાભિષેક કર્યો. આ સમયે કર્ણાટક દેશનો શુભકેશી નામે રાજા મૃગયા કરવા નિકળ્યો હતો તેણે પોતાના જાતવાન ઘોડાને કોઇ એક મૃગ પછવાડે છુટો મુકયો તેથી તેનું લશ્કર પાછળ રહી ગયું; અને તે પોતે એક અરણ્યમાં ઉનાળાના તાપે વ્યાકુલ થયેલો એક ઘટાદાર વૃક્ષ તળે જઈને બેઠો. એટલામાં દાવાનળ બળતો બળતો ને વૃક્ષ પાસે આવી પોહોચ્યો. પોતાને ઉપકાર કરનાર વૃક્ષને એકલો બળી જતો ન જોઇ શકવાથી તે પણ વૃક્ષ સાથે બળી મુવો. ત્યાર પછી તેના પુત્ર જયકેશીને પ્રધાન લોકોએ (કર્ણાટકની) ગાદીએ બેસાર્યો. તેને મીનલદેવી (મયણલ્લદેવી) નામની એક પુત્રી થઇ. યાત્રાએ જતાં શિવભકતોએ સોમેશ્વર દેવનું નામ ગૃહણ કર્યું તેથી તેને પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન પ્રગટ થયું—કે પૂર્વ જન્મમાં હું બ્રાહ્મણી હતી ને બાર માસોપવાસ[1] કરી બાર બાર વરસુ

[1] બાર માસોપવાસ—એક દિવસ ઉપવાસ કરી બીજે દીવસે ખાય ને ત્રીજે દિવસે વળી ઉપવાસ કરે એમ બાર મહીના સુધી કરવાનું એક વ્રત.

મુકી તે વ્રતનું ઉદ્યાપન કરી સોમેશ્વરની યાત્રાએ જતી હતી. ત્યાં માર્ગમાં બાહુલોઢ નામે નગર પાસે આવી પણ પછી ત્યાં રાજાનો કર ન આપી શકવાથી તેનાથી આગળ સોમેશ્વર સુધી જવાયું નહીં તેથી એને વૈરાગ ઉત્પન્ન થયો તેથી હું આવતા બીજા જન્મમાં આ રાજાની સ્ત્રી થઇ આ કર કાઢી નંખાવું. એ પ્રકારનું નિયાણું (નિયમ) કરી અનશન કરી મરણ પામી. તેથી હું આ રાજાને ઘેર જન્મી છું. એ પ્રકારે પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન થવાથી સઘળી વાત પોતાના પિતાને નિવેદન કરી કહ્યું કેઃ—મારે ગુર્જરેશ્વરને પરણી એ કામ કરાવવું છે. આ વાત સાંભળી જયકેશી રાજાએ પ્રધાનો મોકલી પોતાની પુત્રીનો અંગિકાર કરાવવાની પ્રાર્થના કરાવી. કર્ણરાજા, એ કુંવરીને કદ્રૂપી સાંભળી પરણવાને માટે ઘણો ઉદાસ થયો. જ્યારે જયકેશી રાજાએ ઘણા આગ્રહવાળી મીનલદેવીને પોતાની મેળે ઈચ્છેલા વરને પરણવા મોકલી ત્યારે કર્ણરાજાએ ગુપ્ત વૃત્તિએ એ કન્યા કદ્રૂપી છે એમ નકી કરી તેણીનો અનાદર કર્યો. ત્યારે મીનલદેવી પોતાની આઠ સખિઓ સાથે ચિતામાં પડી બળી મરી પ્રાણ હત્યા આપવાને તત્પર થઇ. આ વાત કર્ણરાજાની માતા ઉદેમતીએ જાણી અને એ મારાથી ત્રાસદાયકત દુઃખ જોવાશે નહી એમ ધારી પોતે પણ મરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે વિષે એક શ્લોક છે (પૃ૦ ૧૩૩ જુ૦), તેનો અર્થઃ—મોટા પુરૂષો પારકાને આવી પડેલી આપદાથી જેવા ખેદ યુક્ત થાય છે તેવા પોતાને આવી પડેલી આપદાથી ખેદ યુક્ત થતા નથી. જેમ પૃથ્વી પોતાને છેદન ભેદન કરવાથી કંપતી નથી. પણ બીજા લોકને આવી પડેલું દુઃખ દેખી કંપે છે; એમ ઉદેમતીને પારકા દુઃખથી દુઃખીત થયેલી જોઇ માતૃ ભકિત વિષે પ્રેમવાળો કર્ણરાજા મીનલદેવીને પરણ્યો તો ખરો પણ ફરી તેને દ્રષ્ટિએ પણ જોતો કે મળતો નહોતો, આગ કેટલોક સમય ગયા પછી કોઈ એક અતિ રૂપવાન પણ જાતની ચંડાળણી સ્ત્રીનું[1] ગાનતાન જોઇ રાજા મોહપામ્યો અને તેણીનો સંગ કરવા અતિશે કામાતુર થયો. આ વાત મુંજાલ નામે મંત્રીના જાણવામાં આવી; તેથી રજસ્વળા થયા પછી ચોથે દિવસે સ્નાન કરાવેલી મીનલદેવીને ચંડાળણીનો વેશ પેહેરાવી મુકરર કરેલા સંકેત સ્થાનમાં ઘણી યુકતીથી મોકલી. આ વા-

૧ ગણિકાનું એમ પણ કેટલીક દંતકથામાં કહેવાય છે.

ત ન જાણનાર કર્ણરાજાએ તેજ આ સ્ત્રી છે એમ ધારી અપાર પ્રીતિથી તેને ભોગવી તેથી ગર્ભ રહ્યો પછી રાણીએ (મીનલદેવીએ) નિશાની માટે તેના હસ્તમાથી વીંટી કાઢી લઈ પોતાની આંગળીએ રાખી. આ સઘળો બનાવ રાતે અંધારે બન્યો. પ્રાતઃકાલે કર્ણરાજાના મનમમાં ચંડાળ કન્યા ભોગવી તેથી ઘણો પશ્ચાતાપ થયો, તેથી મોટા મોટા શિવમાર્ગી શાસ્ત્રીઓને બોલાવી આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂછ્યું. તેમાં એ સ્માર્તશાસ્ત્રીઓએ મોટાં મોટાં ધર્મશાસ્ત્રનાં પોથાં ફેરવી એક ઉત્કૃષ્ટ પ્રાયશ્ચિત્ત શોધી આપ્યું કેઃ—હે રાજન! એ સ્ત્રીના આકાર પ્રમાણે બરોબર લોઢાની પુતળી કરાવી તેને તપાવી લાલચોળ ત્રાંબા જેવી કરી સારી પઠે તેનું આલિંગન કરો. આ દેહાન્ત પ્રાયશ્ચિત કરવા તત્પર થયેલા કર્ણરાજાને મુંજાલ મંત્રીએ સાચું વૃતાંત કહી દઇને બચાવ્યો ને તે દિવસથી રાજા કર્ણ અને રાણી મીનલદેવી વચ્ચે અપાર પ્રેમ જોડાયો પછી થોડા દિવસે શુભ લગ્નમાં રાણીને પુત્ર પ્રસવ થયો. જ્યારે કુમાર ગર્ભમાં (ઉદરમાં) હતો ત્યારે રાણીને એક વખત એવુ સ્વપ્ન આવ્યું હતું કેઃ—" જાણે મારા મુખમાં સિંહ પેઠો " આ શુભ સ્વપ્નાનુસારે એ પુત્રનું નામ પણ જયસિંહ રાખ્યું. તે બાળક ત્રણ વર્ષનો થયો તેવામાં એક દિવસ પોતાના બરોબરીયા મિત્રોની સાથે રમતો રમતો રાજાના સિંહાસનપર ચઢી બેઠો. ત્યારે રાજાએ જોશી લોકોને બોલાવી આ વાત પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કેઃ—આ પુત્રને રાજ્યાભિષેક કરવાનો આજ શુભલગ્નનો સમય છે એમ નિશ્ચય કરી રાજાએ તેજ સમયે કુંવરને રાજ્યાભિષેક કરી ગાદીએ બેસાડયો.

સંવત ૧૧૫૦ ના પોષ વદ ૩ ને શનિવારે શ્રવણ નક્ષત્ર ને વૃષ લગ્નમાં સિધ્ધરાજને ગાદીએ બેસાડી પોતે રાજાએ આશાપલીનો રહેનાર આશા નામના છ લાખ ભીલ્લના અધિપતીને ભૈરવદેવીના સારા શુકનથી જીતી લઈને કર્ણાવતી[1] નામની નગરી વસાવી ત્યાંજ રાજ્ય કર્યું. જે જગ્યાએ ભૈરવદેવીના શુભ શુકન થયા હતા તે જગાએ કોચ્છરવા એ નામની દેવીનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો. જે જગાએ ભીલ્લરાજને જીત્યો હતો તે ઠેકાણે જયંતીદેવીનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. તથા કર્ણેશ્વર નામનું એક દેવાલય પણ બંધાવ્યું. કર્ણસાગર નામે સરોવર ખોદાવ્યું. તથા પાટણમાં કર્ણમેરૂ

---

૧ આસાવરી એ નામથી આજ પ્રસિદ્ધ.

નામનો મેહેલ કરાવ્યો. આ પ્રકારે ૨૯ વર્ષ ૮ માસ અને ૨૧ દિવસ રાજ્ય કરી (કર્ણરાજા) દેવલોક પામ્યો.

ત્યાર પછી ઉદેમતીનો ભાઇ મદનપાળ માઠી ચાલ ચલાવવા મંડયો. તે વખત લીલા નામનો એક રાજવૈદ્ય દેવતા પાસેથી વર પામી નગરમાં વસનાર સર્વ લોકને પોતાની કળાથી અચંબો પમાડતો ધીરે ધીરે દાનમાન પામી ઘણોજ વિખ્યાત થયો હતો. તેને મદનપાળે પોતાના શરીરમાં જાણી જોઇને રોગ ઉત્પન્ન કરી પોતાને ઘેર બોલાવી નાડી દેખાડી ત્યારે વૈદે કહ્યું કે અપથ્યથી તમને રોગ ઉત્પન્ન થયો છે. ત્યારે તેણે એ જવાબ દીધો કે મને તો કોઇ દિવસ અપથ્ય જણાતુંજ નથી માટે મેં તને રોગ મટાડવા બોલાવ્યો નથી પણ મને તો ઘણી ભુખ વધી છે તેનો ઉપાય કરવા બોલાવ્યો છે માટે તું બાવીસ હજાર (રૂપિઆ) દંડ આપ એમ કહી તેને બાંધી લીધો. પછી તેણે (વૈદરાજે) દંડ લાવી આપી નિયમ *લીધો કે મારે રાજાનું ઘર મૂકી બીજે કંઈ વૈદુ કરવા જવું નહિં. વળી નાડી જોવી મૂકી દઇને રોગીઓના મૂત્રની પરિક્ષા કરીને ઓસડ આપવા માંડયું ત્યારે કોઈ માયાવી પૂરૂષે તેની પરિક્ષા જોવાને બળદીઆનું મૂત્ર લાવી કહ્યું કેઃ-'આ મારા ભાઈના રોગની પરિક્ષા કરી ઉપાય બતાવો. ત્યારે વૈદે કહ્યું કે આ માણસનું મૂત્ર નથી પણ બળદનું છે. વળી માથુ હલાવીને કહ્યું કે એ બળદ ઘણું ખાવાથી ગુંડાઈ ગયો છે એટલે ગજા ઉપરાંત ખાધાથી મુંઝાઇ ગયો છે, તેથી તમે તત્કાળ જઈને એક નાળ તેલની ભરીને જો પાશો તો જીવશે નહીં તો મરી જશે. આ સાચી વાત સાંભળી તેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. એક દિવસ રાજાએ પોતાની ડોક દુખતી હતી તેનો ઉપાય પુછયો ત્યારે તેણે કહ્યું કે બે પળ કસ્તુરીનો લેપ કરો તેથી એ પીડા મટી જશે. તેમ કરવાથી (રાજાની) પીડા મટી ગઇ. ત્યાર પછી રાજાની પાલખી ઉચકનાર એક જણે એજ રોગનો ઉપાય પુછયો. ત્યારે તેણે (વૈદે) કહ્યું કે ઘણા વર્ષના કેરડાના મૂળનો રસ તેની મૃતિકા સહિત ચોપડવાથી તે મટી જશે. આ સાંભળી રાજાએ પુછયું કે આમ કેમ ! ! મને જુદુ દેખાડયું ને એને જુદુ દેખાડયુ. ત્યારે વૈદે કહ્યું કે દેશકાલ બળ શરીરની પ્રકૃતી એ સર્વ ઉપર વચાર કરીને ઔષધ કરવામાં આવે છે, માટે સૌને ઘટિત ઉપાય દેખાડાય

છે. એક દિવસ ધૂર્ત લોકોએ એકઠા મળી એવો વિચાર કર્યો કે આજ આપણે એને વારંવાર પુછી ઘણોજ ટોકવો. પછી સ્ત્રી પુરૂષનો વેશ લઈ બેઉ જણે વૈદને પુછ્યું કે આજ શરીર કેમ નરમ જણાય છે. એમ બીજાએ ગુંજાલસ્વામિના મંદિરના પગથીયાંમાં પુછ્યું ત્રીજાએ રાજદ્વારમાં પુછ્યું. ચોથાએ દરવાજામાં પુછ્યું એમ વારંવાર ખબર પુછવાથી તેના મનમાં રોગની શંકા ઉત્પન્ન થઈ તેથી ટાઢીઓ તાવ આવવાને લાગ્યો તેરમે દિવસે તે વૈદ મરણ પામ્યો. આ પ્રમાણે લીલા વૈદનો પ્રબંધ કહ્યો.

હવે સાંતુ નામના મંત્રીના ઉપાયથી ફરવા નિકળેલા અન્યાય કરતા મદનપાળને કર્ણ પુત્રે માર્યો. બીજી પ્રતમાં એવો પાઠ છે કે સાંતુ મંત્રીએ કપટથી મદનપાળને પોતાને ઘેર બોલાવી સેવકો પાસે મારી નંખાવ્યો.

કોઇ એક મારવાડનો રહેવાશી શ્રીમાળ નાતનો ઉદો નામનો વાણીઓ એક વખત ચોમાસામાં ઘણું ઘી ખરીદ કરવાને મધ્ય રાત્રીએ જતો હતો. તેણે માર્ગમાં ખેતરના કયાયડાનું પાણી વાળનાર માણસોને પુછ્યું કે તમે કોણ છો ? ત્યારે તેમણે કહ્યું કે અમે અમુક માણસના ઉધડીઆ સેવકો છીએ. ત્યારે વળી વાણીઆએ પુછ્યુ કે મને કોઈ ચાકરીમાં રાખે એમ છે ? ત્યારે પેલા લોકોએ જવાબ આપ્યો કે કર્ણાવતીમાં તમારૂ ધરાક થશે. આ સાંભળી કુટુંબ સહિત તે વાણીયો કર્ણાવતીમાં ગયોત્યાં જઇને વાયટગચ્છના જૈન મંદિરમાં વિધિ સહિત દેવને નમસ્કાર કરી બેઠો. એટલામાં શ્રાવક ધર્મ પાળતી કોઇ લાછી નામની છીંપણે તેને સાધર્મિક જાણી નમસ્કાર કરી પુછ્યું કે તમે કોને ઘેર અભ્યાગત થયા છો? ત્યાંરે તે બોલ્યો કે હું પરદેશી છું એટલે જે બોલાવે તેનો અભ્યાગત છું-તમે બોલાવો તો તમારો બીજો કોઇ બોલાવે તો તેનો. પછી લાછી છીપણ તેને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ ને કોઈ વાણીઆને ઘેર રંધાવી જમાડી પોતાના એક ખાલી ઘરમાં ઉતારો આપ્યો. એમ કરતાં કરતાં થોડાક દિવસ પછી તે વાણીઆને કેટલોક પૈસો મળ્યો તેથી તેણે પીઢરયુ ઘર પડાવી ઈંટેરી ઘર કરાવવાને પાયો ખોદાવ્યો, તેમાંથી તેને એક મોટો દ્રવ્ય ભંડાર મળ્યો. ઉદા વાણીઆએ પેલી છીપણને બોલાવી સઘળુ દ્રવ્ય આપવા માંડયુ પણ તેણીએ તે લીધું નહીં. આ દ્રવ્યના પ્રતાપથી તે ઘણો

પૈસાદાર થયો, તથા પછીથી એ ઉદયન એ નામથી પ્રખ્યાત પ્રધાન થયો. એણે કર્ણાવતીમાં ત્રણે કાલના તીર્થંકરોથી શોભિત ઉદયન નામનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો. ઓરમાન માના પેટના બાહડ (ચાહડ) આમ્બડ બાહડ, અને સોલાક નામના એને ચાર ભાઈઓ હતા.

એક વખત સાંતુ નામે પ્રધાન હાથી ઉપર બેસી ફરવા નિકળ્યો હતો ત્યાંથી પાછા ફરતાં પોતાના કરાવેલા સાંતુ નામના દેવાલયમાં દેવને નમસ્કાર કરવાને ગયો; ત્યાં એક ચૈત્યવાશી શ્વેતાંબર ગોરજી વેશ્યાના ગળામાં હાથ નાખી બેઠેલો દીઠો. પછી તે પ્રધાને તે ગોરજીને મોટા ગૌતમ સ્વામિ જેવો જાણી ઉત્તરાસંગ કરી ખમાસણું દેઈ (પંચ અંગથી નમસ્કાર કરવો તે) ઘણા ભાવથી નમસ્કાર કર્યા. ક્ષણ માત્ર તેની પાસે બેસી પાછો નમસ્કાર કરી હાથી ઉપર બેસી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. આ જોઈ પેલો ગોરજી એટલી તો લજ્જા પામ્યો કે જાણે અત્યારે ધરતી માર્ગ આપે તો પાતાળમાં પેસી જઉં. એવી રીતની ગ્લાની પામી તત્કાળ સર્વસ્વ ત્યાગ કરી મળધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરીની પાસે જઈ અપાર વૈરાગ પામી તેમની આંમનાય ગ્રહણ કરી પાલીટાણે જઈ બાર વર્ષ સુધી ઉગ્ર તપ કરી ઘણાકને પ્રતિબોધ કરી કેટલાકને પોતાના જેવા મહાવૈરાગવાન કર્યા. તે મુની નિરંતર આ પ્રકારનો વિચાર કરતા તે શ્લોક ૨ (પૃ૦ ૧૩૮ જુ.) તેનો અર્થઃ—હે ચિત્ત! હે ભાઈઃ તું પિસાચની પેઠે કેમ દોડતું ફરે છે; તું એક આત્માને જોને, રાગનો ત્યાગ કરી સુખી થા. ॥૧॥ સંસાર રૂપી મૃગ તૃષ્ણામાં તું શું દોડે છે (સંસારમાં સુખ નથી તોપણ તેમાં સુખ માની ભ્રાન્તિમાં શું કરવા ભમે છે) આ અમૃતરૂપી પ્રફુલ સરોવરમાં કેમ પ્રવેશ કરતો નથી; કે જેથી તું અતિશે શાંત અને સુખી થાઉ. ॥૨॥ કેટલોક સમય ગયા પછી તે મંત્રી પાલીટાણે દેવને નમસ્કાર કરવા (યાત્રા કરવા) ગયો. ત્યાં તેજ ગોરજીને મહા મુની જેવો જોઇને તેને નમસ્કાર કરી તેને ઓળખી આશ્ચર્ય પામી ગુરૂ કુલ ઇત્યાદિ પુછ્યું. ત્યારે તે મુની બોલ્યા કે ખરૂ પુછો તો તમેજ મારા ગુરૂ છો. આ વચન સાંભળી કાને હાથ દઇ તે મંત્રીએ ઘણા વિનયથી કહ્યું કે આમ કેમ બોલો છો? ત્યારે તે સાધુએ એક ગાથા કહી (પૃ૦ ૧૩૯ જુ.); તેનો અર્થઃ—જે સાધુ અથવા ગૃહસ્થ શુભ ધર્મમાં જેને

સ્થાપન કરે છે તેને તે પુરૂષ ધર્મોપદેશ કરવાથી તેનો ધર્મગુરૂજ કહેવાય છે, આ પ્રમાણે કહી પ્રથમનુ સર્વ વૃતાન્ત સંભારી આપી સાંતુ મંત્રીને જૈન ધર્મમાં ઘણો દૃઢ કર્યો. આ પ્રમાણે સાંતુ મંત્રીને જૈન ધર્મમાં દૃઢતા થવા•વિષેનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

મીનલદેવીએ પોતાના પૂર્વ જન્મનું સઘળુ વૃત્તાંત સિદ્ધરાજને કહ્યું, પછી મીનળદેવી સોમનાથને યોગ્ય સવા કરોડ સુવર્ણ મોહોરની સેવા લઇને યાત્રા કરવા ચાલી. બાહુલોઢ ગઈ ત્યાં યાત્રાળુ લોકને રાજાના સેવકોએ રોકયા હતા, તેમાં જેમનાથી કર ના આપી શકાયો તેમને રોતા તથા પાછા વળતા જોઈ મીનલદેવી પણ પાછી વળી સિદ્ધરાજને મળી. સિદ્ધરાજે તેને પાછા વળવાનું કારણ પુછયું•ત્યારે મીનલદેવીએ કહ્યું કે જો આ કર તું કોઈપણ પ્રકારે નિવર્ત કરીશ તો હું સોમનાથ જઇશ, ત્યાં સુધી મારે અન્ન જળનો ત્યાગ છે. પોતાની માતાનો આ પ્રકારનો આગ્રહ જોઈ રાજાએ તે કર ઉઘરાવવાને મોકલેલુ પંચકુલ પાછું બોલાવી બોહોતેર લાખનો તેમનો પટો ફાડી નાખી તેનું પુણ્ય હાથમાં જળ લેઇ માતુશ્રીને અર્પણ કર્યું. પછી મીનલદેવીએ સોમેશ્વરના દર્શન કરી સુવર્ણ પુજાની ભેટ•તથા તુળા પુરૂષાદિક મહાદાન આપ્યાં. આથી મીનલદેવીના મનમાં અહંકાર થયો કે આજને સમે મારા જેવી દાનેશરી કોઇ થઈ નથી ને થશે પણ નહી. તે દાનના મહિમા સંબંધી ત્રણ શ્લોક છે. [પૃ૦ ૧૪૦ જ,] તેમનો અર્થ:-સંગ્રહ કરવામાંજ તત્પર એવો પુરૂપ રસાતળમાં જાય છે જેમ પાણીનો સંગ્રહ કરનાર સમુદ્ર, ને આપનાર પુરૂપ જગતના લોકની ઉપર ગાજે છે જેમ જળનો આપનાર મેઘ ગાજે છે તેમ. (૨) સેના, શરીર, પરિવાર ઈત્યાદી સર્વ વસ્તુ નાશ પામે છે પણ દાન આપી લોકને આનંદ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી કિર્ત્તીજ માત્ર અમર રહેછે. (૩) દાનેશરી પુરૂષને યાચક સમાન બીજો બન્ધુ નથી કારણ કે યાચક દાતા પુરૂષ પાસેથી લક્ષ્મિરૂપી પાપનો ભાર પોતાને માથે લઈ તેને હલકો કરી આ સંસાર સમુદ્રમાંથી તારે છે. માટે દાન એ આ જગતમાં સર્વોપરી વસ્તુ છે. આ પ્રકારના વિચાર કરતાં કરતાં ઘણા અહંકારથી ભરપુર મીનળદેવી નીંદ્રાવશ થઇ. રાત્રિએ સોમનાથ મહાદેવે તપસ્વીનો વેશ ધારણ કરી મીનલદેવીને કહ્યું કે:-આ મારા દેવ મંદીરમાં કોઈ એક ઘણીજ ગરીબ યાત્રાળું સ્ત્રી

આવી છે, તેનું પુણ્ય તું માગ એમ કહી અદૃશ્ય થયા. મીનલદેવીએ વિચાર કર્યો કે એ ગરીબ સ્ત્રીનું પુણ્ય, દ્રવ્ય આપીને લેવું એ કંઈ કઠિણ નથી. એમ ધારી સેવકો પાસે તે સ્ત્રીની શોધ કરાવી પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું કે, તારૂં પુણ્ય મને આપ; તેના બદલામાં તું માગીશ એટલું દ્રવ્ય હું તને આપીશ. એમ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ પેલી સ્ત્રીએ તે કબુલ કર્યું નહીં, ત્યારે મીનલદેવીએ પુછ્યું કે, તેં એવું શું પૂણ્ય કર્યું છે, તે મને કહી દેખાડ. ત્યારે પેલી સ્ત્રી બોલી કે, હું ઘરથી નિકળી બિક્ષા માગી નિર્વાહ કરતી (માગતી માગતી) ચારસેં ગાઉથી આવી ને ગઈ કાલે તીર્થોપવાસ કર્યો હતો. બીજે દિવસે કોઈ પુણ્યશાલી પાસેથી જેવો તેવો મીઠા વગરનો સાથવો મળ્યો, તેનો અર્ધો ભાગ કરીને સોમેશ્વરની પૂજા કરી, બાકી રહેલા અર્ધમાંથી અર્ધું અતિથિને આપી શેષ રહેલા સાથવાનું મેં પારણું કર્યું, ને આપ તો મહા પુણ્યશાળી છો, આપના પિતા, ભાઈ, સ્વામિ, તથા પુત્ર સર્વે રાજા છે. વળી યાત્રાળુને માથેથી આપે કર કાડી નંખાવ્યો, સવા કરોડ મોહોરની પુજા કરી, એવાં મોટાં પુણ્ય કરનાર છતાં, અલ્પ જણાતું મારૂં પુણ્ય લેવાની આપ ઇચ્છા કરો છો એ શું!! પરંતુ મારા ઉપર કોપ ન કરો તો આપને કહું. પછી રાણીની આજ્ઞાથી બ્રાહ્મણી બોલી કે:—ખરી વાત વિચારીએ તો આપના કરતાં મારૂં પુણ્ય ઘણું છે. તે ઉપર એક શ્લોક છે (તે પૃ. ૧૯૧ જુ.) તેનો અર્થ:—

ઘણી સંપત્તિ છતાં પણ નિયમ પાળવો, છતી શકિતએ સહન કરવું, યૌવન અવસ્થામાં વ્રત પાળવું, તથા દારિદ્ર અવસ્થામાં દાન આપવું, એ સર્વે અલ્પ હોય તોપણ તેમાંથી મોટો લાભ થાય છે. આ પ્રકારની યુક્તિવાળાં વચનો સાંભળી, મીનલદેવીનો અહંકાર ઉતરી ગયો.

સિદ્ધરાજ સોમનાથની યાત્રા કરી એક સમે સમુદ્રના તીર ઉપર ઉભો હતો, તેવામાં એક ચારણે તેને દોહો કહ્યો, તેનો અર્થ:—હે સિદ્ધરાજ તારા ચિત્તને કોણ જાણે છો ચક્રવર્તિપણું તો તું પામ્યો, પણ એ થકી અધિક લંકા રૂપી ફળ પામવાને ઘોડેસ્વાર થઇ લંકામાં જવાનો માર્ગ તું ખોળતો હોય એમ મને લાગે છે. ઈત્યાદી ચારણ લોકની ઘણી સ્તુતિ છે. એ સમયે સોમેશ્વરની યાત્રા કરવાને સિદ્ધરાજ ગયો છે એમ જાણી માળવદેશનો રાજા યશોવર્મા ગુજરાત ઉપર ચડી આવ્યો. તેને સાંતુમંત્રીએ વિનય પૂ-

વૈક પુછયું કે, તમે અહિંથી આવ્યા તેવા પાછા વળો એવો કંઇ ઉપાય છે? ત્યારે તે રાજાએ કહ્યું કે, જો તું તારા સ્વામિની સોમેશ્વરની યાત્રાનું પુણ્ય મને આપે તો હું પાછો જાઉં. આ વચન સાંભળી મહાબુદ્ધિશાળી સાંતુ મંત્રીએ, તે રાજાના પગ ધોઇ, પોતાના સ્વામિની સોમેશ્વર યાત્રાનું સઘળું પુણ્ય, હાથમાં જળ લેઇ તેના હાથમાં અર્પણ કર્યું. આ પુણ્ય મળ્યાથી ઘણો પ્રસન્ન થએલો માળવરાજા, પાછો પોતાને દેશ ગયો. આ પ્રકારે આખા રાજ્યનો બચાવ સેહેજ થયો, તેથી પ્રધાનની સમય સૂચકતાને લીધે લોકમાં તેની પ્રશંસા થઇ કે " વાણીઆ વિના રાવણ સરખાનું રાજ્ય ગયું એ વાત ખરી છે "; પણ સિદ્ધરાજે તો આ વાત સાંભળી ક્રોધાયમાન થઈ, સાંતુમંત્રીને બોલાવીને ઠપકો દીધો. ત્યારે તે મંત્રી બોલ્યો કેઃ–હે સ્વામિન્! આપ તો મહારાજાધિરાજ છો, માટે આટલો વિચાર કરો કે મારૂં આપેલું આપનું પુણ્ય જાય? ને જતું હોય તો, હું આખા જગતમાં જેટલા પુણ્યશાળી છે તે બધાનું પુણ્ય હરણ કરી આપને એકલાને અર્પણ કરવાને તૈયાર છું. આ વચન સાંભળી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો. પ્રધાને કહ્યું કે, હે રાજન! રાજાની ગેરહાજરીમાં શત્રુના લશ્કરને કોઈપણ પ્રકારે દેશમાં આવતું રોકીને સ્વદેશની રક્ષા કરવી એ મંત્રીનો ધર્મ છે. આ ઉપરથી માળવદેશના રાજા ઉપર ઘણો ક્રોધ કરી, સિદ્ધરાજે માળવા ઉપર ચઢાઇ કરવાનો લશ્કરને હુકમ કર્યો. સહસ્રલિંગ સરોવરનું કામ જલદી સમાપ્ત કરવાને કેટલાક મેહેતા મુસદ્દી નીમી, બીજો સઘળો બંદોબસ્ત કરી, સિદ્ધરાજે માળવા તરફ શીઘ્ર પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં બાર વર્ષ સુધી સંગ્રામ ચાલ્યો, આખરે સિદ્ધરાજે એવું પણ લીધું કે, આજ તો મારે ધારાનગરીનો ભંગ કર્યા પછીજ ભોજન લેવું. રાજાની આ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવામાં, પરમાર વંશના પાંચસેં રાજપુત્રો તથા કેટલાક બુદ્ધિમાન પ્રધાનો અને ઘણાક સૈન્યનો નાશ થયો, પણ સંધ્યાકાળ થતામાં રાજાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઇ શકી નહીં. તે વખત મુંજાલ નામે મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે, જો હવે રાત્રિ પડતાં પણ પાછા નહિં વળીએ તો અનર્થ થશે. એમ ધારી રાજાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવાને કોટનો એક કાંકરો ભાગી મંગાવી જેમ તેમ રાજાને સમજાવી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરાવી પાછો વાળી લાવ્યો. પછી હલકે હલકે પોતાનાં ગુપ્ત માણસ મુકી ધારાનગરીનો દુર્ગ કેમ ભાગે, એવી વાત ચકલે ચઉટે ચર્ચાવી,

તેવામાં ત્યાંના રહેવાસી કોઇ પુરૂષે કહ્યું કે, જો દક્ષિણ દરવાજેથી શત્રુનું દળ હલ્લાં કરેતોજ ધારાનગરીનો કિલ્લો ભાગે, નહિં તો કોઈ કાળે ભાગવાનો નથી. આ વાત સાંભળી લાવી તે ગાણુસોએ પ્રધાનને કહી અને પ્રધાને ગુપ્ત રીતે રાજાને જણાવી. રાજાએ આ વાત ખરી ધારી તેજ દરવાજે બધું લશ્કર રાખી, યશઃપટહ નામના બળવાન હાથી ઉપર બેસી તે દરવાજો તોડાવવાને માટે મહાવતને કહ્યું. શામળ નામના માહાવતે તે ત્રીપુળીઆ દરવાજાનાં બે કમાડની લોઢાની ભૂંગળ હાથીના જબરા હચરકાથી તોડીનંખાવી. આવું અકળિત બળ વાપરવાથી હાથીનાં આંતરડાં તુટી ગયાં છે એમ અનુમાન કરી રાજાને નીચે ઉતાર્યો કે તરતજ તે હાથી પૃથ્વી ઉપર પડી મરણ પામ્યો. આ મોટા શૂરવીરપણાનું કામ કરવાથી વળસર ગામમાં યશોધવળ (યશળ દેવનામે) ગણપતિ રૂપે એ હાથીનો અવતાર થયો. એ જન્મ્યા ત્યારે તેને હાથીના જેવા બે બાહાર નિકળતો દાંત હતા. તેમાંનો એક દાંત જાણે સિદ્ધિ સ્ત્રીના સ્તન રૂપ પહાડમાં અફળાવાથી ભાગ્યો હોય એમ ખરી ગયો, ને ગણપતીની પેઠે માત્ર એક દાંત રહયો. તેની સિદ્ધરાજે તથા બીજાયે પ્રાર્થના કરી છે. ધારાનગરીનો દુર્ગ તોડયા પછી સંગ્રામમાં પકડાયલા યશોવર્મરાજાને છ દોરડે બાંધી લીધો. કારણ કે એ રાજાએ સિદ્ધરાજને છ વખત પાછો હઠાવ્યો હતો. પછી ધારાનગરીમાં પોતાની આણ ફેરવી યશોવર્મ રૂપી પતાકાથી શોભતો સિદ્ધરાજ પાટણમાં આવ્યો. તે સમયે દેશના સર્વ વિદ્વાનોને અનુક્રમે આશિરવાદ દેવાને બોલાવ્યા. તેમાં હેમચંદ્ર પ્રમુખ જૈન આચાર્ય પણ આવ્યા. તેમનો રાજાએ ઘણું દાન માનથી સત્કાર કર્યો. બેઠા પછી બીજા આચાર્યોના આગ્રહે ઘણા બુદ્ધિમાન હેમાચાર્ય રાજાને આશિરવાદનો એક શ્લોક બોલ્યા (પૃ. ૧૪૪ જુ.) તેનો અર્થઃ—હે કામદુધા ગાય! તું તારા ગોમય રસથી પૃથ્વીનું સિંચન કર, હે રત્નાકર સમુદ્રો તમે મોતીના પવિત્ર સાથીઆ પૂરો, હે ચંદ્ર! તું જળ ભરેલા પૂર્ણ કુંભ જેવો થા, હે દિગ્ગજો કલ્પ વૃક્ષના પત્ર પોતાને હાથે લઇ તમે તોરણ બાંધો, કારણ કે સિદ્ધરાજ પૃથ્વીમાં દિગ્વિજય કરી આવે છે માટે માંગલીક પ્રકટ કરો. આ કાવ્યની ચાતુરીથી ચમત્કાર પામેલા રાજાએ હેમાચાર્યની ઘણી પ્રશંસા કરી. તેને ન સહન કરી શકતા કેટલાક બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, અમારાં વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્ર જણ્યા તો વિદ્વાન થયા

એમાં શું આશ્ચર્ય!! ત્યારે રાજાએ હેમાચાર્યની સામું જોયું એટલે હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, પૂર્વે શ્રી તીર્થંકર મહારાજે બાલ્યાવસ્થામાં ઇન્દ્રની આગળ કહેલું વ્યાકરણ તે જૈનેંદ્ર વ્યાકરણ કહેવાય છે તે ભણેલો છું. આ વચન સાંભળી બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે:—એ બધાં પૂર્વનાં ગપ્પાં જવા દઇ તમારામાં આધુનિક કાલમાં કોઇ વ્યાકરણ કર્તા થયો હોય તો બતાવો. આ વચન સાંભળી હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, જો મહારાજ સિદ્ધરાજ સહાય કરે તો થોડા કાળમાં પંચાંગ નવીન વ્યાકરણ હું બનાવું. આ વચન રાજાએ ઘણા માનથી અંગીકાર કરી હેમાચાર્યને કહ્યું કે, તમે નવીન વ્યાકરણ કરો તેમાં જેટલી મદદ જોઇશે તેટલી કરીશ, પણ બોલ્યા પ્રમાણે પળજો, એમ કહી વીદાય કર્યા. આચાર્ય પોતાના સ્થાનમાં આવ્યા. પછી મુંજાલ નામે મંત્રીએ એવી વાત સાંભળી કે, સિદ્ધરાજે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, યશોવર્મના હાથમાં ઉઘાડી તરવાર આપી, તેની આગળ હાથી ઉપર બેશી નગરમાં પ્રવેશ કરવો. આ નીતિ વિરૂદ્ધ શત્રુનો વિશ્વાસ કરવા રૂપ વાત સાંભળી, તેણે રાજા પાસે આવી કહ્યું કે, આજથી મારે આપનું પ્રધાનપણું કરવું નથી. રાજાએ ઘણા આગ્રહથી પ્રધાનપણું મુકવાનું કારણ પુછ્યું, ત્યારે મંત્રીએ એક શ્લોક કહ્યો (પૃ૦ ૧૪૭ જુઓ) તેનો અર્થ:—શત્રુ સાથે સંધિ વિગ્રહ કરવો એમાંની કોઇ વાત રાજા ઠીક સમજતા નથી, પરંતુ પ્રધાનની કહેલી વાત સાંભળે તો તેણે કરીને રાજા પંડિત કહેવાય છે. આ પ્રમાણે નીતિનું વાક્ય છે. પણ સ્વામિએ પોતાની બુદ્ધિથી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેનું પરિણામ સારૂં નથી. આ પ્રકારનું મંત્રીનું વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો કે:—પ્રાણ ત્યાગ કરવો એ શ્રેષ્ઠ છે, પણ લોક પ્રસિદ્ધ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરવો એ શ્રેષ્ટ નથી. પછી મંત્રીએ રાજાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ ન થાય માટે લાકડાની તરવાર કરાવી તેને ચકચકતો ધોળો રંગ ચઢાવી, યશોવર્મના હાથમાં આપી; તેને રાજાના હાથી ઉપર પછવાડે બેસાડી ઘણી ધામધુમથી નગર પ્રવેશ કરાવ્યો. આ માંગલિક મહોત્સવ સમાપ્ત થયા પછી, રાજાએ વ્યાકરણ સબંધી વૃતાંન્ત સંભારી દેશે દેશ પંડિતો મોકલી તમામ વ્યાકરણના ગ્રંથો મંગાવી હેમાચાર્ય પાસે "**सिद्ध हेम**" એ નામનું સવાલાખ શ્લોકનું પંચાંગ વ્યાકરણ એક વર્ષમાં કરાવ્યું. તે પુસ્તકને રાજા ને બેસવા યોગ્ય મોટા હાથી ઉપર મુકી તે ઉપર શ્વેત છત્ર

પધરાવી બે બાજુએ ચમર કરનારાઓને ઉભા રાખી અતિ અદ્ભૂત શોભા સાથે હેમાચાર્યના સ્થાનમાંથી રાજમંદીરમાં લાવી રાજાએ પોતાના હાથે ઘણી અષ્ટ પૂજા કરી તેને પોતાના પુસ્તકાલયમાં સ્થાપન કરાવ્યું. પછી રાજાના હુકમથી બીજાં વ્યાકરણોનો ઉપયોગ ન કરતાં એજ વ્યાકરણ (વિદ્યાલયોમાં) ભણાવાનું શરૂ થયું. ત્યારે કોઈ મત્સરી બ્રાહ્મણે રાજાના કાન ભર્યા કે આ વ્યાકરણમાં નથી આપનું નામ, કે નથી તમારા વંશનું વર્ણન, એ વ્યાકરણ તે શી રીતે ભણ્યું જાય.

આ સાંભળી રાજાના મનમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો કે ઓહો ! એમાં એટલું બધું અંધેર છે. આ વાત કોઇ પુરૂષે આવી હેમાચાર્યને કહી, ત્યારે હેમાચાર્યે અધિષ્ઠાયક દેવના બળથી તત્કાલ રાજકીર્તિના બત્રીસ નવા શ્લોક બનાવી વ્યાકરણના બત્રીસ પાદની સમાપ્તિને ઠેકાણે મુકયા. પ્રાતઃકાળે રાજસભામાં વ્યાકરણ વાંચતાં તે જોવામાં આવ્યા કે જેમાં ચૌલુકયવંશનું ચમત્કારી વર્ણન છે. આ ઓચિન્તો થયેલો બનાવ જોઇ રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો ને પેલા બ્રાહ્મણનો તિરસ્કાર કરી શિક્ષા કરી. તે વંશ વર્ણનનો શ્લોક (પૃ. ૧૪૮ જુ.) તેનો અર્થઃ—મૂળરાજ સૃષ્ટિ કરતા બ્રહ્માની પેઠે શોભે છે. જેમ બ્રહ્માને કમળનો આશ્રય છે તેમ મૂળરાજને કમળા (લક્ષ્મી) નો આશ્રય છે, ને વિષ્ણુએ જેમ બલિરાજને બાંધ્યા તેમ મૂળરાજે બળવાન શત્રુઓને બાંધ્યા માટે વિષ્ણુરૂપ પણ છે. વળી મૂળરાજ ત્રિશૂળ ધારી શંકરની પેઠે પ્રભુશક્તિ, મંત્રશક્તિ, ઉત્સાહશક્તિ, યુક્ત છે માટે સર્વોપરી છે. ઇત્યાદિ વર્ણનના શ્લોકો છે. વળી શ્રી હેમાચાર્યે સિદ્ધરાજના દિગ્વિજયનું જેમાં વર્ણન છે એવો એક દ્વયાશ્રય નામે ગ્રંથ કર્યો છે. હેમાચાર્યની પ્રશંસા જગતમાં ઘણી ચાલી હતી તે ઉપર એક કવિએ શ્લોક કરેલો છે (પૃ. ૧૪૮ જુ.) તેનો અર્થઃ—હે પાંણિનિ આચાર્ય તું તારો લવારો હવે બંધ રાખ્ય, કારણ કે હેમાચાર્યની મધુરતા આગળ તારા વ્યાકરણ કાવ્યની વાણી જેમ તેમ બકયા જેવી જણાય છે, વળી હેમચંદ્રના વ્યાકરણ આગળ કાત્યાયન વ્યાકરણ કરનારની બધી મેહેનત છુટી પડી છે, કારણ કે એ વ્યાકરણ ચીથરાં વીણી લાવી બનાવેલી કંથા જેવું તુટક તુટક લાગે છે. વળી શાકટાયનને કહે છે કે તું તો તારૂં કડવું વચન ઢાંકી રાખ્ય, પ્રકાશ કરીશજ નહી. ને ઐંદ્ર વ્યાકરણ તો જાનેજ

હલકું ને નિઃસાર છે, માટે તેની વાત તો કરતાજ નથી, તો વામન પ્રમુખનાં બનાવેલાં વ્યાકરણ સામું તેપુંજુવેજ કોણ! જ્યાં સુધી મહામધુર હેમચંદ્રની વાણી વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી કયો પુરૂષ બીજા ગ્રંથોને હાથમાં પણ ઝાલશે!

• સિદ્ધરાજે પાટણમાં યશોવર્માને ત્રિપુરૂષઆદી સર્વે રાજ પ્રાસાદ તથા સહસ્ત્રલિંગ સરોવર વગેરે દેખાડી તથા દેવનિમિત્ત બાંધેલો વર્ષોવર્ષનો એક કરોડ રૂપિઆનો ખરચ બતાવી પુછયું કે, આ ધર્માદાનું કામ મેં સારૂં કર્યું છે કે નહી? આ વચન સાંભળી યશોવર્મ રાજા બોલ્યો કેઃ—અઢાર લાખ માળવાનો ધણી તે તમારાથી પરાભવ પામે! પરંતુ સઘળો માળવદેશ મહાકાલ મહાદેવને અર્પણ કરેલો છે તે એ સર્વ દેવ દ્રવ્ય છે, માટે દેવનું દ્રવ્ય ભક્ષણ કરનાર ગમે તેવો સમર્થ હોય પણ અંતે તેનું ભુંડુંજ થાય; એમાંથી કદાપિ શ્રેય થાયજ નહી, માટે અમે સુઝે તેટલી મોટી પદવી પામ્યા હતા તોપણ છેવટ આ દશાને પ્રાપ્ત થયા છીએ; માટે તમારા વંશના રાજાઓ પણ આટલું બધું દ્રવ્ય પાળી શકવાના નથી, માટે છેવટ તે દેવ દ્રવ્ય ભક્ષણ, જરૂર અમારી પેઠે દુર્દશા કરાવશે.

વળી એક વખત સિદ્ધરાજે સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળો કરાવવામાટે કોઈ સારા મોટા કારીગરને પોતાની પાસે બોલાવી, તેને સર્વનો ઉપરી નીમી, તેની કંબાસિકા(માપણી કરવાનું રાચ) ધરેણે મુકેલું હતું એને લાખ રૂપિઆ આપી મુકાંવ્યું. તે વાંસનું બનાવેલું નિકળ્યું ત્યારે રાજાએ પુછયું કે, આ લાખ રૂપિએ શું ધરેણે મુકયું હતું? ત્યારે કારીગરે હાથ જોડી વિનયથી એ દ્રવ્ય પાછુ આપી કહ્યું કે, મહારાજ મેં તો આપની ઉદારતાની પરિક્ષા કરવા માટે આમ કર્યું હતું, માટે આપનું ધન પાછું લ્યો. રાજાએ ઘણા આગ્રહથી એજ દ્રવ્ય તે કારીગરને આરંભ મુહૂર્તના શિરપાવ તરિકે બક્ષિસ કર્યું. એ પ્રાસાદ ત્રેવીહસ્ત પ્રમાણ (૨૩ ઘન ફુટ) પરિપૂર્ણ થયો ત્યારે અશ્વપતિ, ગજપતિ, નરપતિ ઇત્યાદિક ઉત્તમ રાજાઓની મૂર્તિઓ કરાવી તેમની આગળ હાથ જોડીને ઉભી રહેલી પોતાની મૂર્ત્તિ કરાવીને મુકી; તેનો અભિપ્રાય એ હતો કેઃ—હે ઉત્તમ પુરૂષો! તમે કદાચિત્ દેશ ભંગ કરો તો પણ આ પ્રાસાદનો ભંગ ન કરશો એવું તમારી પાસે હાથ જોડી માગી લઉં છું. આ પ્રાસાદનું ધ્વજારોપણ કરતી વખતે સર્વ જૈન મંદીરોની ધ્વજાઓ ઉતરાવી. જેમ માળવા દેશમાં મહાકાલેશ્વર મહાદેવની ધ્વજા થ-

તાં જૈનમંદીર ઉપર ધ્વજાઓ ન હતી તેવી આ દેશમાં પણ આજ્ઞા પ્રવર્તાવી.

એક દિવસ સિદ્ધરાજે માળવે જવાની તૈયારી કરી હતી, તે વેળાએ કોઇ વ્યાપારીએ આવી સહસ્ત્રલિંગ ધર્મસ્થાનમાં દ્રવ્ય આપી પોતાનો ભાગ તે પુણ્યમાં ઘાલવાની પ્રાર્થના કરી; તે પ્રાર્થના ન સ્વીકારતાં તે માળવે ગયો. કેટલાક દિવસ પછી દ્રવ્ય ખુટવાથી તે કામ અટકી પડયું. આ વાત પેલા વ્યીપારીના જાણવામાં આવી, ત્યારે તેણે એવી યુક્તિ કરી કે:— પોતાના છોકરાને શીખવી, કોઈ ધનાઢયની સ્ત્રીનું ગુપ્ત રીતે કર્ણપૂર[1] ચોરાવી તે વાત પોતેજ જાહેર કરી. તેના અપરાધના દંડમાં પોતે ત્રણલાખ રૂપિઆ આપ્યા. આ દ્રવ્યથી બંધ પડેલું સહસ્ત્રલિંગનું કામ પાછું ચાલતું થયું. આ વાત માળવે રહેલા સિદ્ધરાજે સાંભળી ત્યારે તે ઘણો આનંદ પામ્યો. પછી ચોમાસામાં પુષ્કળ વરસાદ વરસવાથી પૃથ્વી એક રસ થઈ ગઈ, તેની વધામણિ આપવા પ્રધાનોએ એક મારવાડીને માળવે મોકલ્યો. તે મારવાડી પુરૂષ રાજા આગળ આવી વરસાદનું વર્ણન કરતો હતો, એટલામાં ત્યાં આગળ ઉભા રહેલા કોઈ ગુજરાતી ધૂર્ત પુરૂષે વધામણી ખાધી કે, મહારાજ! સહસ્ત્રલિંગ સરોવર ટોકાટોક ભરાઇ ગયું છે. આ વચન સાંભળી રાજાને એટલો બધો હર્ષ થયો કે, પોતાનાં પહેરેલાં વસ્ત્રાભૂષણ સર્વ પેલા મારવાડીના દેખતાં ગુજરાતીને આપ્યાં. આ ઉખાણો શિંકાથી તલપ મારી લઈ જતા બિલાડાની માફક મારવાડીનો શિરપાવ ગુજરાતી લઇ ગયો. ચોમાસુ ગયા પછી માળવેથી પાછા ફરતાં રાજાએ, શ્રીનગરમાં નિવાસ કર્યો હતો, ત્યાં નગરના પ્રાસાદો ઉપર ધ્વજાઓ ફરકતી જોઈ રાજાએ બ્રાહ્મણને પુછયું કે, આ પ્રાસાદો કોના છે? ત્યારે બ્રાહ્મણ બોલ્યા કે, બ્રહ્માનો તથા જૈનનો પ્રાસાદ છે. આ સાંભળી રાજા ક્રોધાયમાન થઇ બોલ્યો કે, જૈન મંદીર ઉપર ધ્વજાનો મેં નિષેધ કર્યો છે, તેમ છતાં તમે કોના હુકમથી ધ્વજાઓ રાખી છે. ત્યારે બ્રાહ્મણ હાથ જોડી બોલ્યા કે, મહારાજા! અમારી વિનંતી સાંભળવી જોઈએ. એમ કહી બોલ્યા કે:—

---

૧ કાનનું એક જાતનું આભૂષણ

શ્રી મહાદેવે સત્યુગના આરંભમાં (ઉત્સર્પણી કાલમાં) આ જગ્યાનું નામ મહાસ્થાન એવું રાખ્યું, ને તેમાં શ્રી રૂષભદેવ તથા બ્રહ્મદેવના પ્રાસાદ નો પુણ્યશાળી પુરૂષોએ ઉદ્ધાર કરતે કરતે ચાર યુગ કાહાડી નાંખ્યા. એવો પ્રાચીન આ પ્રસાદ છે. વળી શ્રી શત્રુંજય તીર્થની સમીપ ભૂમિમાં આ નગર છે. તે વાત પુરાણમાં પણ કહેલી છે તે શ્લોક(પૃ. ૧૫૨ જુ.) અર્થઃ—શ્રી શત્રુંજય પર્વતની મૂળ ભૂમીનો વિસ્તાર પ્રથમ પચાસ યોજનનો હતો ને ઉપલી ભૂમીનો વિસ્તાર દશ યોજનનો હતો, ને એ પર્વત આઠ યોજન ઉંચો હતો એમ એનું પરિમાણ કહ્યું છે. વળી સત્યયુગમાં શ્રી રૂષભદેવના પુત્ર ભરત મહારાજ હતા. તેમના નામથી આ ભરતખંડ નામ પ્રસિદ્ધ છે. એ વાત ભાગવત પુરાણમાં છે તે શ્લોક (પૃ. ૧૫૨ જુ.) તેનો અર્થઃ—શ્રી નાભિરાજાથી શ્રી મરૂદેવી માતામાં શ્રી રૂષભદેવ ઉત્પન્ન થયા, તેમણે મુનીયોને યોગ માર્ગ પ્રથમ દેખાડયો તથા બ્રહ્મ સ્થિતિ (આત્મા રૂપે રહેવું તે) દેખાડી, માટે મોટા મુનીઓ પણ તે મનુજ પૂજ્ય પદ કહે છે, તથા અરિહંત કહે છે. તેમનું અંતઃકરણ નિર્મળ, અતિ પવિત્ર, સમદૃષ્ટિવાળું હતું !! વળી તેજ ગ્રંથમાં બીજી જગાએ પરમેશ્વરના અવતાર ગણાવ્યા છે તેમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—નાભિરાજથી મરૂદેવીને વિષે મહાપરાક્રમી પરમેશ્વરનો આઠમો અવતાર થયો, જેણે ધીર પુરૂષોનો માર્ગ (મુનિ માર્ગ) દેખાડયો, જેને સર્વ આશ્રમવાળા નમસ્કાર કરે છે.

ઇત્યાદિ ઘણાં પુરાણનાં દૃષ્ટાન્ત ભણી દેખાડયાં. વળી ઘણો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે, શ્રી રૂષભદેવના ભંડારમાંથી, શ્રી ભરત મહારાજનો નામાંકિત મોટો કાંસાનો થાળ ઘણા માણસ ભેળા થઈ ઉંચકી લાવીને દેખાડયો. આ પ્રકારે જૈન પ્રાસાદનું તથા જૈન ધર્મનું પ્રાચીનપણું સ્થાપન કરી દેખાડયું. તોપણ રાજહઠ એકદમ મટતી નથી, માટે તત્કાળ જૈન મંદિરની ધ્વજાઓ ઉતરાવી, પરંતુ છેવટ એક વર્ષ ગયા પછી પાછી ધ્વજાઓ ચડાવવાની બલાત્કારે આજ્ઞા આપી.

એક દિવસ સહસ્રલિંગ સરોવરના ખરચનો ચોપડો રાજાને વાંચી સંભળાવતા હતા. તેમાં આવ્યું કે ત્રણ લાખ રૂપિઆ વ્યાપારીના છોકરાનો દંડ આવ્યો, તે પણ આ કામમાં વપરાયો છે. આ વાત સાંભ-

ળી રાજાએ તે વ્યાપારીના રૂપિઆ તેને ઘેર પાછાં મોકલાવ્યા. ત્યારે તે વ્યાપારીએ આવીને રાજાને કહ્યું કે, આમ કરવું હવે આપને યોગ્ય નથી ત્યારે રાજા બોલ્યો કે, કોટીધ્વજ મોટો વ્યાપારી હોયતે આ પ્રકારે ચોરી કરે ! નજ કરે માટે એમાં કપટ છે. મારી પાસે જતી વખતે આ ધર્મસ્થાનના પુણ્યમાં ભાગ ઘાલવાને માટે તેં માગણી કરી હતી તેનો મેં ઈનકાર કર્યો હતો, માટે પ્રપંચ કરવામાં ચતુર, મૃગ જેવું ગરીબ મુખ રાખી, અંતરમાં વ્યાઘ્ર જેવું કુરપણું રાખનાર, ઉપરથી સરલ અને અંતરમાંથી શઠ એવો તું જાતે વણિક છું, તેંજ આ પ્રપંચ કર્યો છે. તે ઉપર નીતિશાસ્ત્રના શ્લોક કહી સંભળાવ્યા તેમનો અર્થઃ—પ્રત્યક્ષ મીઠું બોલી પછવાડેથી કામનો બગાડનાર જેમ ઝેર ભરેલા ઘડાના ઉપર થોડું દુધ ભર્યું હોય એવા મિત્રનો ત્યાગ કરવો. ૧ વળી મુખકમળ પ્રફુલ્લિત રાખે ને ચંદનના જેવી શીતળ વાણી બોલે ને -હૃદયતો બીજાનું છેદન કરવામાંજ તત્પર રહે એવું ધુર્ત પુરૂષનું લક્ષણ છે. ૨ વળી જેનું અંતર શ્મશાનમાં બળતા ભડકા જેવું તથા પાતાળવાસી સર્પના માથામાં રહેલા મણિની કાન્તિ સરખુ દેદીપ્યમાન રહે છે તેની શોભા રાતે જણાય પણ દીવસે ન જણાય તેમ અંતરમાં સાવચેત ને ઉપરથી ભોળા એવા માણસની શોભા રાત્રિ સમાન અંધેરે રાજમાંજ ઘટે છે. પણ દીવસ જેવા ઉજ્વળ રાજમાં એવી યુકિત ચાલવાની નથી એમ કહીને દ્રવ્ય તેને સ્વાધીન કરી વિદાય કર્યો.

એક દિવસે સિદ્ધરાજે રામચંદ્ર કવિને પુછ્યું કે ઉષ્ણુકાળમાં દિવસ કેમ મોટા થાય છે ત્યારે તેણે એક શ્લોક કહ્યો તે (પૃ૦ ૧૫૯ જુ.) તેનો અર્થઃ—હે સિદ્ધદેવ શ્રી પર્વતના કિલ્લાને તોડવામાં સમર્થ, તમારા દિગ્વિજયના મહોત્સવમાં ઘણા જોરથી દોડતા ઘોડાઓની ખરીઓથી ખોદાઇ મર્દન થતી પૃથ્વિની ઘણી ઉંચે ઉડતી ધૂળ આકાશ ગંગાના તટ ઉપર પડી તેના કાદવમાં ઉગેલી લીલી દૂર્વા દેખી સૂર્યના ઘોડાનું મન હાથ નથી રહેતું માટે તેનો ચારો ચરતા ચરતા ચાલે છે તેથી દિવસ મોટા લાગે છે. એમ કહીને રાજાને પ્રસન્ન કર્યો.

વળી માર્ગણ યાચક (બીજો અર્થ બાણ) તમારાથી અવળા થઇ શત્રુ સન્મુખ લક્ષ દઇ ચાલતા થાય છે તોપણ તમારો દાનેશ્વરીપણા

રૂપ મોટો યશ જગતમાં વ્યાપ્ત છે એટલે એક માગણ યાચક તો તમારા સન્મુખ આવે છે ને બીજા માર્ગણ બાણ તો શત્રુ સન્મુખ જાય છે. એમ કહી રાજાને ખુશી કર્યો.

વળી એક વખત રાજાએ ઉપરથી ગાંડા મેલા જેવા દેખાતા જયમંગળ નામના આચાર્યને પુછ્યું કેઃ—આ નગરનું વર્ણન કરો ત્યારે તેમણે એક કાવ્ય કહ્યું તે (પૃ૦ ૧૫ ૪. જુ.) તેનો અર્થઃ—આ નગરની અતિશે ચતુર સ્ત્રીઓની ચતુરાઇ દેખી સરસ્વતી દેવી પરાભવ પામી જડ રૂપ થઈ (જળ રૂપ થઇ) સેવકની પેઠે પાણી વહન કરતી તે સ્ત્રીઓની સેવામાં નદી રૂપે હાજર જણાય છે ને તેણીએ પોતાના કરતાં અધિક ગાનકળા નગરની સ્ત્રીઓમાં દેખી રીસ કરી પોતાના હાથમાં રહેલી વીણા પણ પટકી દીધેલી જણાય છે, કારણ કે તે વિણાનું તુંબડું હતું તે તો આપનું મોટુ ગોળાકૃતિ સહસ્રલિંગ સરોવર થયું. ને વીણા દંડ હતો તે કીર્તિસ્થંભ રૂપે મોટો ઉંચો પ્રત્યક્ષ જણાય છે. આ કવિતાનો ચમત્કાર જોઈ રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો, વળી સિદ્ધરાજે જેવાં મોટાં મોટાં સરોવરો, યાત્રાસ્થાન, મ્હેલ વગેરે કામ કર્યાં છે તેવાં કામ બીજો કોણ પૃથ્વીમાં કરી શકનાર છે! વળી શ્રીપાલ કવિએ સહસ્રલિંગ સરોવરની પ્રશસ્તિ કરી; તેને શિલામાં કોરાવી પંડિતો પાસે શોધાવતી વખતે રાજાએ સર્વ દર્શનના પંડિતોને એકઠા કર્યા તે પ્રશસ્તિના પ્રથમ કાવ્યનો અર્થઃ— સિદ્ધરાજની કીર્તિથી પરીપૂર્ણ ભરાયલા સહસ્રલિંગ સરોવરમાં નિર્મળ જળવાળા અચ્છોદ નામે સરોવરનો સમગ્રસાર વિરાજમાન રહ્યો છે. માટે તેને જોઇ મારા મનમાં માનસ નામે સરોવર નથી રૂચતું, તથા પંપા સરોવર પણ હર્ષ નથી ઉપજાવતું ઇત્યાદિ. કાવ્યોને શોધતા પંડિતોમાં જૈન દર્શનમાંથી રામચંદ્ર નામે હેમાચાર્યનો શિષ્ય ગુરૂની આજ્ઞાથી સભામાં આવ્યો હતો. ગુરૂએ તેને કહ્યું હતું કે એ પ્રશસ્તિનાં કાવ્ય સર્વ પંડિતોને માન્ય છે તથા શ્રીપાલ કવિ જાતે ઘણો નમ્ર છે માટે એનું ખંડન કરશોમાં. એમ કહી તેમને સભામાં મોકલ્યા હતા પરંતુ સર્વ પંડિતોએ પ્રશસ્તિ કાવ્ય વખાણ્યાં તેના ભેગું તેમણે પણ હાજી હા કહ્યું તો ખરૂં પરંતુ સિદ્ધરાજે ઘણા આગ્રહથી પુછ્યું ત્યારે એ કાવ્યમાં બે દોષ દેખાડ્યા. જે કાવ્યને બીજા પંડિતોએ ઘણું વખાણ્યું હતું તે. [પૃ૦ ૧૫૫ જુ.] તેનો અર્થઃ—

લક્ષ્મીએ કમળનો ત્યાગ કરી તમારા ખડ્ગનો (તરવાર) આશ્રય કર્યો. કારણ કે કમળ, કોસે (કોશડોડો તથા દ્રવ્ય ભંડાર) સહિત છે તથા દલે (પત્રે તથા લશ્કરે) સાહત છે તોપણ પૃથ્વી ઉપર રહેલા શત્રુરૂપ કંટકને પણ છેદવા સમર્થ નથી થતું માટે એને નિત્ય નપુંસક જાણી તે કમળનો ત્યાગ કરી તમારા ખડ્ગનો આશ્રય કર્યો. કારણ કે શત્રુરૂપ કંટકનો નાશ કરતી વખતે કોશનો (જેમાં તરવાર રહે છે તે) પણ ત્યાગ કરે છે તથા દલ [લશ્કર]. નો ખપ રાખતો નથી. તથા નિત્યે પુરૂષ ચિન્હ ધારણ કરે છે એવા ગુણ જોઈ લક્ષ્મી (વિજય લક્ષ્મી) તમારા ખડ્ગને બાઝી પડે છે.

આ કાવ્યમાં દલ શબ્દનો સૈન્યરૂપ અર્થ તથા કમળ શબ્દને નિત્ય નપુંસક ગણ્યો. એ બે દોષ દેખાડયા પછી શ્રીપાલ કવિએ પ્રાર્થના કરી જેમ તેમ કરી દલ શબ્દનું તો સ્થાપન કર્યું ને કમળ શબ્દનું નિત્ય નપુંસકપણુ મટાડવાને પાઠ ફેરવી દેખાડયો. આ પ્રકારે રામચંદ્ર કવીની સૂક્ષ્મદૃષ્ટીનો ચમત્કાર જોઇ સર્વ પંડિતોએ ઘણી પ્રસંસા કરી પણ સિદ્ધરાજની નજર લાગી તેથી તે કવિનીતો પોતાના સ્થાનમાં જતાં માર્ગમાં એક આંખ ફુટી ગઇ.

એક દિવસ ડાહલ દેશના રાજાએ કોઈ જગ્યાથી જડેલાથમલ પત્ર [તામ્રપત્ર] તેમાં લખેલો એક શ્લોક જેનો અર્થ કોઇથી ન થઇ શકયો માટે સિદ્ધરાજની સભામાં તે શ્લોકનો અર્થ પુછવા મોકલ્યો ત્યારે રાજાએ સભા કરી સર્વે પંડીતોને તેનો અર્થ પુછયો પણ તેમનાથી શ્લોકનો અર્થ ન થયો. પછી સર્વે પંડિતોની તથા સભાની લાજ જશે એમ ધારી તેનો અર્થ હેમાચાર્યે કરયો, તે શ્લોક [પૃ૦ ૧૫૬ જુ.]

અર્થ—આકાર જોડીએ તો જે શબ્દનો અર્થ લોકને જીવાડે એવો થાય ને वि એવો અક્ષર જોડીએ તો જે શબ્દનો અર્થ મુનિ લોકને વહાલો લાગે એવો થાય ને स અક્ષર જોડીએ તો જે શબ્દનો અર્થ સતને અનિષ્ટ એવો થાય ને કાંઇ ન જોડીએ તો જે શબ્દનો અર્થ સ્ત્રીઓને વહાલો એ પ્રકારનો થાય એવો શબ્દ કીયો? તેના જવાબમાં હાર શબ્દ છે. આ ઉત્તર સાંભળી સર્વેને આશ્ચર્ય થયું જેમકે હાર શબ્દને આકાર

જોડીએ તો આહાર ૧ તેમજ વિહાર ૨ સંહાર ૩ હાર ૪ એવા શબ્દો થાય છે.

• એક દિવસ સપાદલક્ષ રાજાએ પોતાની સ્ત્રી સહિત અગાશીમાં ચડી બીજના ચંદ્રનું દર્શન કરી એક સમસ્યાનો અડધો શ્લોક કરી તેણે સિદ્ધરાજની સભામાં તેનો અરથ પુછાવ્યો, ત્યારે તેનો અર્થ પણ બીજા પંડીતોથી ન થયો ત્યારે હેમાચાર્યે કર્યો. તે પ્રશ્ન તથા ઉતરનો શ્લોક (પૃ૦ ૧૫૭ જુઓ) અજવાળી બીજના ચંદ્રની કાંતિ સ્ત્રી મુખ કમળને નથી અનુસરતી ઉપમા યોગ્ય કેમ થતી નથી એ પ્રશ્નનો ઉતર, પડવે પડવે ચંદ્રની કાંતી દેખાતી નથી. બીજથી જરા દેખાવા માંડે એવી એની પ્રકૃતી છે માટે ન દેખાતી ચંદ્ર કાંતિની શું ઉપમા થાયા નજ થાય. એને તો પૂર્ણિમાના ચંદ્રની ઉપમા દેવાય. ભાવાર્થ એ છે કે ચંદ્ર જ્યારે પૂજવાને નમવાને યોગ્ય છે [બીજને દિન] ત્યારે ઉપમા યોગ્ય હોતો નથી ને જ્યારે ઉપમા યોગ્ય હોય છે. [પુનમને દિન] ત્યારે પૂજવા યોગ્ય હોતો નથી માટે નિત્ય માનવા યોગ્ય સ્ત્રી મુખ્ય ચંદ્ર, ને કદાચિત્ માનવા યોગ્ય આકાશ ચંદ્ર એ બેમાં ઘણો તફાવત છે. વળી એક દિવસ આભીર લોકનો રાણો [રાજો] નવઘન[1] નામે મહા સમર્થ હતો તેણે સિદ્ધરાજનું સૈન્ય અગીયાર વખત મારી પાછું હઠાવી કહાડી મુકયું. આ મોટો થયેલો પોતાનો પરાભવ જોઇ બારમી વખતે રાજાએ પોતે જાતે ચડાઈ કરી સંગ્રામ કરવાનો વિચાર કર્યો. ને વર્દ્ધમાનપુર (વઢવાણ) આદિકપુરના કીલ્લાની મજબુતી વિગેરે લડાઇ કરવાને ઉપયોગી વસ્તુની ઘણી તૈયારી કરાવી. આ વખત નવઘન રાજાના ભાણેજોએ[2] તેનાથી ફુટેલ થઇ સિદ્ધરાજને આવીને મળી સંકેત કર્યો કે, જુનાગઢના કિલ્લાના ધણી તમો થાવ તો આ નવઘનને શસ્ત્રથી તમારે ન મારવો. સોના રૂપાની ઢેલીઓથી તથા તેના વાસણથી એનો નાશ કરવો. આ પ્રકારનું સિદ્ધરાજને કબુલ કરાવી ઉશકેરી સૈન્ય સહિત સિદ્ધરાજને યુકિતથી લેઇ ગયા, ને

---

૧ જુનાગઢનો રાજા રાયખેંગાર કહીએ છીએ તે જણાય છે. બાબ ૪૪.

૨ સિદ્ધરાજના સબંધી પુરૂષને નવઘન રાજાએ પોતાની બેહેન પરણાવીતી તેના પુત્રો.

કપટથી તેને પકડાવ્યો. પછી સિદ્ધરાજે તે શત્રુને અંદરના કિલ્લાથી બહાર ખેંચી કહાડી મજબુત વાસણુ મારી મારીને તેનો પ્રાણ લીધો. ને સ્ત્રીઓને જણાવ્યું કે, જુવો આ પ્રકારે દ્રવ્યથી દાટી મારી નંખાય છે.૧ (આ જગ્યાએ ગ્રંથકર્તાએ ઘણા સંક્ષેપમાં આ ઇતિહાસ લખ્યો છે, માટે તેનો વિસ્તાર રાસમાળા તથા સોરઠના ઈતિહાસમાં વાંચ્યાથી આ વિનાની બીજી વધારે બીના જાણવામાં આવશે)

હવે એ મરણ પામેલા રાજાની સ્ત્રીના તથા બીજી રાણીઓના ઘરમાં તથા માર્ગમાં તથા સતી થતી વખત વિલાપના પાંચ શ્લોક છે [દોહા પ્રાકૃત] તેમનો અર્થ.

હે, સખીઓ આ રાણો (રાજા) જાણે કોઈ દિવસ રાજા થયોજ ન હોય એમજ દેખાય છે! ને આ સઘળાં રાજકુળ જાણે નકુળી [નોળવા] હોય એવાં નિસ્તેજ થઈ ગયાં. અહો! ખેંગારરૂપી ખેરના લાકડાના અંગારામાં સર્વે સ્ત્રીઓના પ્રાણની આહુતી આપવાનો આ સમય આવ્યો! ૧

અરેરે! રાણા સર્વે વાણીઆ થઇ ગઆ! તમારૂ શૂરવીરપણુ કયાં ગયુ? એ રાણીઓમાં એકનું નામ જેસલ પણ હતુ તથા જેસલ એવું જયસિંહનુ નામ પણ છે માટે તે સ્નેહથી તદ્રુપ થઇ પતિને કહે છે કે અહો! સ્વામિન્ હમારે વાસ્તે એક મોટા જેસલ નામના વેપારી શેઠનો વેશ લેઇ મોટા મોટા વાસણના ઢગલા કરી, દુકાન જમાવી, જાણે હમને બોલાવી કહેતા હોય જે આ ઢગલામાંથી તમારે ગમે તે લ્યો. આ પ્રકારનું બોલી બોલી છાતી ફાટય રૂવે છે. ૨

વળી શત્રુના હાથમાં સપડાઇ, જતાં જતાં માર્ગમાં ઉંચા શિખરવાળો ગિરનાર પર્વતને પાછું વાળી જોઇને બોલે છે, હે! ગિરનાર પર્વત તું તો હમારો મોટો ગુરૂ છુ. ગુરૂની પેઠ માનવા, પૂજવા યોગ્ય છુ. તો તારે

૧ થોડુ આપવાથી ન સંતોષ પામતા ભાણેજોને મામીઓએ વચન માર્યાં કે, તમને શું! દ્રવ્યથી દાટી મારીએ? આ પ્રકારનું કઠણ વાકય વારંવાર સાંભળવાથી રીસ ચડાવી એવો વિચાર કર્યો કે હમો ખરા ત્યારે કે જ્યારે તમનેજ દ્રવ્યથી દાટી મારીએ. આ વિચારથી સિદ્ધરાજને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક લેઇ જઈને તેનો ઘાંણ (નાશ) કહડાવ્યો.

આ પ્રકારનો મત્સર રાખવો શું ઘટે છે? ખેંગાર જેવો તારો રાજા મરણ પામ્યો તેને જોઇ તું તારૂ એક શિખર [માંથુ] પણ નમાવતો નથી! શું મોઢુ લેઈ ઉંચુ માથું કરી હમને જોયા કરે છે, હમારી દુર દશા જોઇ તને જરા લાજ પણ નથી આવતી! ૩

વળી તે સ્ત્રીઓ પોતાનો દેશ છોડી શત્રુ સાથે પરદેશ જતાં માર્ગમાં આવેલો ભોગાવો નામે નદ તેને જોઇ કહે છે કે હે! હે નદ જેમ અમો અમારો મુખ્ય દેશ છોડી નવઘન વના વિરૂપ થયાં છીએ તેમ તું પણ નવા મેઘવિના દુર્બળ થયો જાણુઉં છું. તેના વિના સંપૂર્ણ શોભા થતી નથી. તેં તારા પર્વત રૂપી મુખ્ય સ્થાનનો ત્યાગ કર્યો છે) એમ અમોએ પણ કર્યું છે. માટે તારેને અમારે સરખાપણું થયું. તેથી તારે કાંઠે હમારે સતી થવુ ઘટે છે. ૪

વળી આ વઢવાણ શેહેર મનમાંથી વાઢા કાઢી નાંખીએ છીએ તો પણ વીસરતું નથી. સુવર્ણ સરખા મોંઘા પ્રાણનો ભોગ આ ભોગાવા નંદને આપીએ છીએ ઈત્યાદિ એ સતી સ્ત્રીઓના વિલાપ છે. છેવટે સર્વે સ્ત્રીઓ સતી થઇઓ પણ સિદ્ધરાજના ભોગમાં ન આવી. ૫

જાંબ નામના વનરાજના પ્રધાનના વંશનો સજ્જન નામે દંડાધિપતીને સોરઠ દેશની ખંડણી ઉઘરાવવા નિમ્યો હતો. તેણે સિદ્ધરાજને પુછયા વગર ત્રણ વર્ષની ઉઘરાણીના દ્રવ્યથી શ્રી રૈવતાચલ ઉપર શ્રી નેમિનાથજીનું કાષ્ટમય મંદીરનો ઉદ્ધાર કર્યો. નવું પાષાણમય મંદિર કરાવ્યું. ચોથે વર્ષે સિદ્ધરાજે ચ્યાર સામંતોને તે કામ સોંપી સજ્જનને પાટણમાં બોલાવી લેઇ તેની પાસે રાજાએ ત્રણ વર્ષની ઉઘરાણીનું દ્રવ્ય માગ્યું ત્યારે સજ્જનને તે દેશના વેપારી લોકો પાસેથી દ્રવ્ય લેઈ એકઠુ કરી રાજા પાસે લેઇ જઈ કહ્યું કે, એક પાસ આ સઘળુ ત્રણ વર્ષનું દ્રવ્ય છે તે લ્યો. અથવા એ દ્રવ્યથી રૈવતાચલ ઉપર શ્રી નેમિનાથના ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે તેનું પુણ્ય લ્યો. આ બેમાંથી જે સરકારની ધ્યાનમાં આવે તે લ્યો. આ પ્રકારનું તેનું તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનું ચાતુર્ય દેખી રાજા પ્રસન્ન થયો, ને પુણ્ય લીધું પણ દ્રવ્ય ન લીધું. પછી પાછો રાજાએ પ્રસન્ન થઈ તેજ દેશનો અધિકાર સોંપ્યો. ત્યારે શત્રુંજા ઉપર તથા રૈવતાચલ ઉપર બાર બાર યોજન ફરતે સઘળી જગાએ હારાગલ વસ્ત્રની ધ્વજાયો તથા મહાધ્વજ

આરોપણ કરાવ્યા. એ પ્રકારે સજ્જન દંડાધિપતિનો કરાવેલો ઉદ્ધાર પ્રસિદ્ધ છે.

વળી સિદ્ધરાજ ફરીથી સોમેશ્વરની યાત્રા કરી પાછો વળી રૈવતાચલની સમીપ ભૂમિમાં નિવાસ કરી તે પર્વતની ઘણી પ્રશંસા સાંભળવાથી તે ઉપર ચડીને જોવાની ઘણી ઈચ્છા થઈ. પરંતુ ત્યાંના રહેનાર પરસ્પર મહા મત્સરવાળા બ્રાહ્મણ લોકોએ આવી રાજાને કહ્યું કે હે રાજન્ તમો પરમ શિવ ભક્ત છો, ને આ પર્વત જલાધારીએ સહીત શિવલિંગના આકાર જેવો છે; માટે એના ઉપર તમારે પગ દેવો યોગ્ય નથી. આ પ્રકારના કપટરૂપી વચનથી યુક્તિ કરી તેને નિષેધ કર્યો. ત્યારે રાજાએ ત્યાં સઘળી પૂજા સામગ્રી મોકલી દીધી ને પોતે શત્રુંજય મહા તિર્થની સમીપ સૈન્યનો પડાવ નંખાવી રહ્યો. ત્યાં પૂર્વે કહેલા ચાડીઆ બ્રાહ્મણ લોકોથી યાત્રાળુ લોકોને થતો ઉપદ્રવ સાંભળી તે જોવા રાજાએ કાર્પટિક વેશ [ભગવાં વસ્ત્ર ધારક યાત્રાળુ] ધારણ કરી ગંગાજળ ભરેલી બે ગાગરો બે પાસ સિંકામાં મૂકેલી કાવડ પોતાના ખભા ઉપર મુકી ચાલ્યો. ત્યાં માર્ગમાં હાથમાં તરવાર લેઇ નિર્દયપણે તિર્થના માર્ગને રોકી દંડ લેનારની વચે થઈ કોઇ ન ઓળખે એમ પર્વત ઉપર ચડી જઈને રાજાએ ગંગાજળ વતે શ્રીયુગાદી દેવને સ્નાન કરાવ્યું ને પર્વત સમીપ રહેલાં બાર ગામનો લેખ કરી શ્રીદેવની પૂજા નિમિત્ત અર્પણ કર્યાં. તીર્થનું દરશન કરવાથી રાજાનાં નેત્ર તથા અંતઃકરણ આનંદરૂપી સમુદ્રમાં ઠરી ગયાં. જાણે અમૃતનો અભિષેક થયો હોય એમ પોતાને વિષે કૃતાર્થપણું માન્યું.

વળી રાજાના મનમાં આ પ્રકારે વિચાર થએલો, જે આ પર્વતમાં વિંધ્યાચળ પર્વતની પેઠે સલ્લકી નામે તૃણનાં વન તથા નદીઓ ઈત્યાદિક સામગ્રી છે, માટે અહિંજ વિંધ્ય વનની રચના કરી હાથીની ઉત્તપત્તિ કરાવવી. આ પ્રકારની મનથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું મને ઘણું પાપ લાગ્યું. મનથી તીર્થની આશાતના [અપરાધ] થઇ એમ જાણી ઘણો પશ્ચાતાપ કરી શ્રી દેવતાની સમક્ષ પોતાને ધિક્કાર કરતો રાજલોક જાણે એમ પોતાના આત્માની નિંદાગર્હણા કરી પાતક રહિત થઇ તીર્થનો ઉપદ્રવ નિવારણ કરી પર્વતથી ઉતરી પોતાને નગર પોહોચ્યો.

હવે દેવસૂરિનું ચરિત્ર કહીએ છીએ.

એક સમયમાં કુમુદચંદ્ર નામે પ્રખ્યાત દિગંબરનો મોટો આચાર્ય દેશદેશાંતરમાં ચોરાશી પ્રકારના વાદથી પંડિતોને જીતતો જીતનો કર્ણાટક દેશથી ગુજરાતની કર્ણાવતી નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં ભટ્ટારક શ્રી દેવસૂરિ ચોમાસુ રહ્યા હતા ને અરિષ્ટ નેમિનાથના પ્રાસાદમાં ધર્મશાસ્ત્ર વાંચતા હતા તેની મોટી કીર્તિ પંડિતોથી સાંભળી તેમના ઉપાશરામાં તૃણ સહિત જળ નંખાવ્યું[1] એટલે વાદ વિવાદ કરવા જૈન લોકને ઉશ્કેર્યા પણ આતો મહા ક્ષમાના સમુદ્ર હતા તથા મહા તર્કશાસ્ત્રમાં કુશળ હતા તેથી તે મુનિ પંડિતોએ એ વાત ગણગારી નહી. ત્યારે તે દિગંબર શ્રી-દેવી નામે એ આચાર્યની બેહેન સાધ્વી હતી તેને મંત્ર વિદ્યાના જોરથી, એટલે ભૂતપ્રેતનો પ્રવેશ કરાવી ગાંડી વિકલચિત્તની કરી તેની પાસે પાણી ભરાવવા વિગેરે પોતાનું કામ કરાવી ઘણી હેલના કરવા મંડયો. પછી તે સાધવીના શરીરમાંથી ચેટકનો પ્રવેશ મુનિજનના પ્રતાપથી દૂર થયો; ત્યારે ઉલટા જાણીજોઈને વઢવા માંડેલા મહા ઉદ્ધત દિગંબરોને દેવસૂરીએ કહયું કે જો તમારે વાદવિવાદ કરવો હોય તો પાટણ જાઓ ત્યાં રાજસભામાં તમારી સાથે વાદ કરવા તૈયાર છીએ. આ વાત સાંભળી તે દિગંબર ઘણુ પ્રસન્ન થયો ને પોતાને કૃતાર્થ માનતો તે દિગબર પાટણ શેહેરમાં આવ્યો. આ વાત સિદ્ધરાજે જાણી તે પોતાની માતુશ્રીના પિતાનો ગુરૂ છે એમ જાણી ઘણા સનમાનથી સન્મુખ આવી સત્કાર કર્યો, ને નગરમાં લાવી નિવાસ કરાવ્યો. પછી સિદ્ધરાજે હેમાચાર્યને પુછ્યું કે જૈન આચાર્યમાં વાદવિવાદ કરી શકે એવા સમર્થ કોણ છે? તેમને બોલાવીએ કારણ કે અત્રે કુમુદચંદ્ર નામે દિગંબરાચાર્ય શ્વેતાંબરો સાથે વિવાદ કરવા આવ્યા છે. આ પ્રકારનું રાજાનું વચન સાંભળી હેમાચાર્યે કહયું કે કર્ણાવતીમાં રહેલા શ્રી દેવાચાર્ય ચાર વિદ્યામાં કુશળ છે તથા વિવાદ કરવા સમર્થ છે. સર્વ જૈન મુનીના અધિપતી છે. સ્વેતાંબર સાસનને રક્ષણ કરવામાં વજ્રકોટ સમાન છે. વળી રાજસભામાં બોલવાની ચાતુર્યતાથી પરીપૂર્ણ ભરેલા ને વાદી સિંહસમાન એવા તો એજ છે, માટે તેમને આ

---

૧ અસલ એવી રીત્ય હતી કે જેની સાથે વાદવિવાદ કરવો હોય તેના સ્થાનમાં ઘાસનો તૃણ સહિત જલ નંખાવતા.

કામમાં અગ્રેસર કરવા ધટે છે. આ વાત સાંભળી રાજાએ તેમને બોલાવવા માણુસો મોકલ્યાં તથા શંખની લખેલી બોલાવવાની વિનંતી પણુ મોકલી. પછી દેવસૂરીયે રાજાના ઘણા આગ્રહથી પાટણમાં આવી સરસ્વતી દેવીનું આરાધન કરી દિગંબરને જીતવાનો ઉપાય પુછયો. ત્યારે દેવીએ કહ્યું કે, વાદિ વેતાલ શ્રીશાંતિસૂરીની કરેલી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકામાં દિગંબરના વાદસ્થળમાં ચોરાશી વિકલ્પ જાલ લખી છે, તેથી તે જીતાશે. આ પ્રકારનું વરદાન આપી દેવી અદૃશ્ય થઇ. પછી પોતાની પાસે રહેલા પંડિતોને કુમુદચંદ્રની વિદ્વત્તા જોવા સારૂ મોકલ્યા. તેમણે જઇ પુછયું કે, આપનો વિશેષ અભ્યાસ કીયા શાસ્ત્રમાં હશે ?

આ સાંભળી મહા અહંકારથી એક કાવ્ય બોલ્યો તેનો (પૃ૦ ૧૬૩ જુ.) અર્થઃ—અરે સર્વ શાસ્ત્રમાં સંપૂર્ણ અભ્યાસ હોય એમાં શી નવાઈ! પરંતુ હે ભૂદેવ! તમે કહેતા હો તો શીઘ્રપણે લંકાનગરીને અહીં લાવી બતાવું! અથવા આખા જંબૂદ્વીપને ઝાલી અહીંથી અન્યત્ર પટકી દેઉં! અથવા આખા સમુદ્રનું શોષણ કરી લેઉં! અથવા હેલા માત્રમાં મોટા મોટા પર્વતોનાં શિખરો તોડી સમુદ્રમાં નાખી તેને પૂરી દેઉં! તથા હિમાચલ વિગેરે પર્વત નાંખી સમુદ્રની પાળ બાંધી દેઉં! આ પ્રકારના અતિ અદભૂત ચમત્કાર કરનારને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ પુછતાં તમને લજ્જા કેમ નથી આવતી?

આ પ્રકારે દિગંબરની વાતોના ગપાટા તે પંડિતોના મુખથી સાંભળતાં, શ્રીદેવસૂરીને તથા હેમાચાર્યને આનંદ થયો અને જાણ્યું કે એ ઘણો વિદ્વાન નથી. એને જીતવો મુશ્કેલ નથી. એ જૈન સિદ્ધાંતમાં કાંઇ સમજતો નથી. આ પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યો. પછી દેવસૂરીનો રત્નપ્રભ નામે મુખ્ય શિષ્ય સંધ્યાકાળે ગુપ્ત વેશ કરી કુમુદચંદ્રના ગુપ્તસ્થાનમાં પ્રવેશ કરી ગયો. ત્યારે તેણે પુછયું કે તું કોણ છું! ત્યારે મુનિ બોલ્યો કે હું દેવ છુ! **दिगं**—દેવ કોણ? **मुनि**—હું. **दिगं**—હું કોણ? **मुनि**—તું. **दिगं**—તું કોણ? **मुनि**—શ્વાન. **दिगं**—શ્વાન કોણ? **मुनि**—તું. આ પ્રકારે હું તું! રૂપી ચક્રભ્રમ (ચકડોળ) ઉપર દિગંબરને ચડાવી તેને શ્વાનતુલ્ય સ્થાપન કરી, પોતાને દેવતુલ્ય સ્થાપન કરી ચાલ્યા આવ્યા. દિગંબર તો વિચારમાં પડયો કે, અહો આ તો શ્વેતાંબરો ઘણા ધૂર્ત્ત દેખાય છે, એમ ખેદ કરી એક કાવ્ય લખી દેવસૂરી પ્રત્યે મોકલ્યું. તેનો (પૃ૦ ૧૬૪ જુ.).

અર્થઃ—હે શ્વેતાંબરો મોટી મોટી વિદ્વત્તાના જુઠા ભપકા દેખાડી ભોળા લોકોને ભમાવી સંસારરૂપી આંધળા કુવામાં શીદ નાખો છો? કેમ જે તમો તત્વ અથવા*અતત્વ એ સબંધી વિચારમાં કાંઇપણ જાણતા નથી. એમ છતાં પણ જો કાંઇ જાણવાની ઇચ્છા હોય તો, સાચે સાચુ કહું છું કે, કુમુદચંદ્રઆચાર્યના આ ચરણકમળનું રાત્રિ દિવસ ધ્યાન કરો કે, જેથી પાપ રહિત થઈ કાંઇક તત્વજ્ઞાન પામો.

આ પ્રકારનો એ કાવ્યનો અર્થ જાણી હેમચંદ્રાદિ સર્વ પંડિતોને ઘણું હાસ્ય થયું. પછી દેવસૂરીના શિષ્ય જે બુદ્ધિના વૈભવે કરીને ચાણાક્યથી પણ અધિક પંડિત માણીકયચંદ્રે તથા રત્નાકર પંડિતે નવાં બે કાવ્ય ઉત્તર રૂપ કરી, કુમુદચંદ્ર પ્રત્યે મોકલ્યાં (પૃ. ૧૬૪ જુવો) તેનો અર્થ—

દેવતાને પણ વંદન કરવા યોગ્ય એવા શ્વેતાંબર મતની નિંદા કરવી તેતો સુતેલા સિંહની કેશવાલીને પગની ઠેસ મારી સ્પર્શ કરવા જેવી છે. વળી આંખમાં થએલી ચેળ મટાડવા વાસ્તે તીખા ભાલાની અણીવતે ખંજાળવું તેના જેવી છે, તથા મોટા મણિધર સર્પના માથામાંથી મણિ લેઈ પોતાની શોભા કરવા જેવી છે. એટલે એ નિંદા ઉલટો પોતાનો નાશ કરે એવી છે, માટે કોણ મૂર્ખ પુરૂષ જાણી જોઇ પોતાનો વિનાશ કરે? ॥૧॥ નાગા લોકો એમ માને છે કે, સ્ત્રીની મુક્તિ ન થાય, તે માટે તેનું જુઠુ કારણ દેખાડે છે, પણ એમ નથી જાણતા જે આ પ્રકારના શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ કુતર્ક કરવાથી આપણોજ અનર્થ થશે! માટે આ તારા સઘળા મનોરથ તારૂંજ બગાડે એવા છે. ॥૨॥

વળી મયણલદેવીને પોતાના પીઅર તરફથી દિગંબરનો મત હતો, માટે દિગંબરનો જય થવા સારૂં સારા સારા માણસને શિપારસથી ભમાવતી હતી.

આ વાત હેમાચાર્યના જાણવામાં આવી ત્યારે હેમાચાર્યે સારા માણસો સાથે કહાવી મોકલ્યું જે, તમારા ગુરૂતો સ્ત્રીઓએ કરેલું દાન પુણ્ય સઘળું મિથ્યા છે એમ સભામાં વિવાદ કરી સ્થાપન કરવાના છે, ને શ્વેતાંબર તો તે પુણ્ય સત્ય છે એમ સ્થાપન કરવાના છે, માટે જેનો પક્ષ તમને રૂચે તે અંગીકાર કરો. આ વચન સાંભળી મયણલ દેવીએ વ્યવહાર વિરૂદ્ધ તેમનો કદાગ્રહ જાણી તે પક્ષનો પરિત્યાગ કર્યો.

હવે દિગંબરને શ્વેતાંબરના મત સબંધી વિવાદની સભા થવા વાસ્તે પ્રથમ રાજદ્વારમાં આવી પોત પોતાનો પક્ષ લખી આપવો જોઈએ, તે કામ સારૂં કુમુદચંદ્ર તો પાલખીમાં બેશી ઘણા આડંબરથી રાજદ્વારમાં (અદાલતની કચેરીમાં) ગયો ને દેવસૂરી તરફથી તો રત્નપ્રભસૂરિ પગે ચાલી ત્યાં ગયા. પછી અધિકારી પુરૂષોએ કુમુદચંદ્રનો પક્ષ લખી લીધો જે કેવલજ્ઞાની આહાર ન કરે ૧. વસ્ત્રધારણ કરનારાનો મોક્ષ ન થાય ૨. સ્ત્રીનો મોક્ષ ન થાય ૩. આ પ્રકારનો ભાષામાં લેખ કરી લીધો. પછી દેવસૂરિનો મત લખી લીધો જે કેવલજ્ઞાની આહાર કરે ૧ વસ્ત્ર ધારણ કરનારનો મોક્ષ થાય ૨. સ્ત્રીનો પણ મોક્ષ થાય ૩. આ પ્રકારે ભાષા લેખ થયા પછી નિશ્ચય કરેલા દિવસે મોટી સભા મળી, તેમાં સિદ્ધરાજ બિરાજ્યા તથા છ દર્શનના મોટા મોટા વિદ્વાન્ લોકોને બોલાવી સનમાનથી બેસાડયા. પછી કુમુદચંદ્ર તો ઘણા આડંબરથી આવ્યો. જેની આગળ જયઢંકો વાગે છે ને માથા ઉપર ધોળું છત્ર ધરેલું છે. પત્રાવલંબ (વિજયપત્ર) જેની આગળ ચાલે છે. આ પ્રકારની શોભાથી સભામાં આવ્યો તેને સન્માન પૂર્વક રાજાએ ઘટતા સિંહાસન ઉપર બેસાડયો, અને દેવસૂરિ તથા હેમચંદ્ર પ્રમુખ પંડિતોને એક તરફના સિંહાસન ઉપર બેસાડયા. હવે કુમુદચંદ્ર વાદી પોતે અતિશે વર્ષે કરી મોટો છે ને હેમચંદ્રની તો બાલ અવસ્થા છે, માટે તેના સામું જોઇ

કુમુદચંદ્ર ઉપહાસ્યમાં બોલ્યો જે **पीतं तक्रं*** (અર્થ)—તેં છાશ પીધી ! આ વચન સાંભળી હેમચંદ્ર બોલ્યા જે હે જરઠ ! વૃદ્ધ અવસ્થાથી અધીર થઇ છે બુદ્ધિ જેની એવા હે દઠ્ઠ ! છાશ તો ધોળી હોય ને પીળી તો હલદર હોય એમ કહી તેના વાકયનું ખંડન કર્યું. પછી રાજાએ પુછયું કે તમારા બેમાંથી કોણ વાદી ત્યારે દેવસૂરિ બોલ્યા કે આ કુમુદચંદ્ર વાદી તેના પ્રતિવાદી હેમચંદ્ર છે. આ સાંભળી કુમુદચંદ્ર બોલ્યો કે હું વૃદ્ધ થઈ આ બાળક સામું શું બોલું? આ વચન સાંભળી હેમચંદ્ર બોલ્યા કે હું મોટો, ને કુમુદચંદ્ર બાળક, શાથી કે, એ હજુ સુધી કેડે કંદરો તથા વસ્ત્ર પેહેરવાનું શિખ્યો નથી ને નાગો ફરે છે. પછી રાજાએ બેઉનો વિતંડાવાદ નિવારણ કર્યો. પછી એ બેઉની આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા થઇ જે, જો શ્વેતાંબર

---

* **पीतं तक्रं**—દ્વિઅર્થી—૧ તેં છાશ પીધી? ૨ પીળી છાશ. આમ વક્રોક્તિ કરી તેનું ખંડન કર્યું.

હારે તો દિગંબરપણું અંગીકાર કરે, ને દિગંબર હારે તો આ દેશનો ત્યાગ કરી દક્ષિણ દેશમાં જતા રહે. આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા થયા પછી દેવાચાર્યે સર્વાનું મત લઇ કુમુદચંદ્રને કહયું કે, તમે તમારો પક્ષ અંગીકાર કરી બોલો. પછી તેણે રાજાને આશિર્વાદ દેઇ પોતાનો પક્ષ પ્રગટ કર્યો. તે કાવ્ય (પૃ૦ ૧૬૭ જુઓ) તેનો અર્થ:

જે આકાશની મહત્તા આગળ સૂર્ય તો (ખદ્યોત)ખજુવા જીવ જેવો જણાય છે ને ચંદ્ર તો કરોળીઆના ઘર જેવો ગોળ ચાંલ્લો જણાય છે ને પર્વતો તો ગગતરા જેવા જણાય છે. આ પ્રકારે આકાશનું વર્ણન કરતાં હે રાજન્! તમારા યશનું સ્મરણ થયું. ત્યારે તેના વિસ્તારનો વિચાર કરતાં તે આકાશ ભ્રમર જેવું જણાયું. પછી તેથી કોઈ વસ્તુ મોટી ન દેખી ને વાણી બંધ થઇ.

આ પ્રકારનો રાજાને આશિરવાદ દીધો તેમાં અપશબ્દ (અપશુકનના શબ્દ) આવ્યા. તે જોઇ સભાના બેસનાર પંડિતોએ કલ્પના કરી કે, પરિણામે આ દિગંબર હારશે. હવે દેવાચાર્યે રાજાને આશિર્વાદ દીધો તે કાવ્યનો અર્થ:—

હે રાજન્! તમારૂં રાજ્ય અને જિનસાસન એ બે ઘણા કાળ સુધી જયવંતુ વર્તો. જે જિનશાસનમાં સ્ત્રીઓની પણ મુક્તિ થાય છે ને જે શ્વેતાંબરની કીર્તિથી મનોહર છે. જેમાં સાત પ્રકારના નયનો તથા નીતિ મારગનો વિસ્તાર છે તથા જેમાં કેવળજ્ઞાનીને પણ આહાર કરવાનું કહ્યુ છે. (રાજ્યપક્ષે પણ આ કાવ્યનો અર્થ થાય છે તેથી બે અર્થ વાળું છે) પછી કુમુદચંદ્રે ખણુતરના જેવી સ્ખલના પામતી વાણીથી પોતાનો પક્ષ કહી સંભળાવ્યો. તેને સાંભળી સભાના પંડિતોએ અંતરગાં હાંસી કરી, ઉપરથી પ્રશંસા કરી, દેવસૂરિને કહ્યું કે, હવે તમો બોલો. ત્યારે પ્રલયકાળના પ્રચંડ પવનથી ક્ષોભ પામી, ગર્જના કરતા સમુદ્ર જેવી વાણીના પ્રબલ પ્રવાહના પ્રકાશથી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકામાંથી ચોરાશી જાતના વિકલ્પ જાળનો ઉપન્યાસ કર્યો. તે દેખી બધી સભા ઘણી ચમત્કાર પામી અને કુમુદચંદ્રનું મુખ ઉતરી ગયું અને તેમનાં વાકય ધારણ કરવા સમર્થ ન થયો તો ઉત્તર આપવાને કયાંથી સમર્થ થાય. એ પ્રકારે સોળમા દીવસમાં બનાવ બન્યો ત્યારે કુમુચંદ્ર બોલ્યો જે, મારા સમજવામાં બરોબર આવ્યું નથી, માટે ફરીથી

બોલો એમ દેવાચાર્યને કહ્યું. ત્યારે સિદ્ધરાજ પ્રમુખ સર્વે પંડિતોએ ના કહી, તોપણ દેવાચાર્યે ફરીથી કહી દેખાડી પ્રમાણ સમુદ્રમાં કુમુદચંદ્રને મગ્ન કર્યો. ત્યારે મંત્ર શકિતના બળથી કેશચંદુ નામે જક્ષ દેવાચાર્યના ગળામાં બેસાડી દીધો, તેથી દેવાચાર્યથી ઓચિંતું બોલાયુંજ નહીં. પછી કુરૂકુલ્લાદેવીથી શાક્ષાત્ વરદાન પામેલા યશોભદ્રસૂરિયે તે દિગંબરનું કરેલું કામણ તત્કાળ ઉઠાવી દીધું. આ ચમત્કાર જોઇ સભાના લોકોએ કુમુદચંદ્રની ઘણી નિંદ્યા કરી અને યશોભદ્રસૂરિની ઘણી સ્તુતિ કરી. વળી દેવસૂરિયે કોટાકોટી શબ્દ કહ્યો. ત્યારે કુમુદચંદ્ર બોલ્યો કે, એ શબ્દ અશુદ્ધ છે. એ વખત, જેને કંઠે આઠ મહા વ્યાકરણ રહયાં છે એવો કાકલ નામે પંડિત બોલ્યો કે, એ શબ્દ શાકટાયન વ્યારણને મતે થાય છે, તેમાં કોટાકોટિ તથા કોટીકોટિ તથા કોટિકોટિ એ ત્રણ શબ્દ સાચા છે.

આ પ્રકારનો વિવાદ ચાલતે ચાલતે છેવટ દિગંબર બોલ્યો કે, હું હવે બોલવા સમર્થ નથી. મનેં દેવાચાર્યે જીતી લીધો. એમ પોતાના મુખથી કબુલ થયો. પછી સિદ્ધરાજે એને અપદ્વાર માર્ગે (રાજ માર્ગવનાને રસ્તે) કહાડી મુકયો તેથી કુમુદચંદ્રને મહા ખેદ થવાથી મોટો રોગ ઉત્પન્ન થયો ને મરણ પામ્યો.

હવે સિદ્ધરાજ ઘણોં આનંદ પામી શ્રીદેવાચાર્યનો મોટો પ્રભાવ વિસ્તાર કરવાને મોટી ધામધુમથી વાજતે ગાજતે તથા તેમના માથા ઉપર ધોળાં ચાર છત્ર ધારણ કરાવીને તથા ઘણા સેવકો ચામર કરે છે એ પ્રકારે શોભાનો ઠાઠ કરાવી, પગે ચાલતા રાજાએ દેવસૂરિનો હસ્ત ઝાલી, થાહડ નામા શ્રાવકે કરાવેલા મહાવીર સ્વામીના મંદીરમાં દરશન કરાવી, તેમના સ્થાનમાં મોટા ઉત્સવથી પ્રવેશ કરાવ્યો. તે થાહડે એ દિવસ ત્રણ લાખ રૂપૈયા વાપર્યા. યાચકોને દાન આપ્યાં. હે વાદિ ચક્રવર્તી! આ જગાએ પધારો ઇત્યાદિ શબ્દોને બોલતા બંદીજનોને એ માંગલિક મહોત્સવમાં ઘણો દ્રવ્ય લાભ થયો ને સઘળા નગરમાં એ આનંદ ઉત્સવ છવાઇ રહ્યો.

જીત પામેલા એ આચાર્યોને ઇચ્છા ન હતી તોપણ બળાત્કારે સિદ્ધરાજે પ્રસન્ન થઇ બાર ગામનો લેખ કરી આપ્યો. તે સમે ઘણા આનંદથી પંડિતો દેવસૂરિની સ્તુતિના શ્લોક બોલેલા (પૃ૦ ૧૭૧ જુઓ.) તેમનો અર્થઃ—

જેમ કોઇ આચાર્ય દેવની પ્રતિષ્ટા કરે તેમ તમે વસ્ત્રની પ્રતિષ્ટા કરી તેથી તમારા પ્રતાપથી અમારાં વસ્ત્ર રહ્યાં નહીં તો જરૂર દિગંબર થવું પડત. અન્યદર્શની (બીજા મતવાળા) સુખ પ્રશ્ન પૂછતી વખતે કહેશે કે, ઘણું સારૂં થયુંજે, તમારાં લુગડાં રહ્યાં. તે જગ્યાએ તમારૂં નામ અજર અમર થઇ ગયું, એવા તમને નમસ્કાર કરૂં છું. એમ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ બોલ્યા. ૧.

સૂર્યસમાન દેવસૂરિ જો કુમુદચંદ્રને ન જીત્યા હોત તો આ જગતમાં કેડે વસ્ત્ર કોણ શ્વેતાંબરી પંહેરી શકત કોઇથી નજ પહેરાત! એટલે સૂર્યના પ્રતાપ આગળ ચંદ્રનો પ્રતાપ ઝાંખો પડે તેમાં શી નવાઇ! એમ હેમચંદ્રસૂરિ બોલ્યા. ૨.

કુમુદચંદ્ર અકિંચન (નિગ્રંથ સાધુ) થઇ પોતાનું મુનિવ્રત ભાગવા દેશ દેશાંતરે રઝળીને કીર્તિરૂપી કંથા ઉપારજન કરી લાવ્યો હતો. તેને દેવસૂરિએ છીનાંવી લેઇ નાગો કરી કાઢી મુકયો, એટલે એનું નિગ્રંથપણું ભાગવા ન દીધું. ભાવાર્થ જે કુમુદચંદ્રની બધી કીર્તિ લૂંટી લીધી! આ પ્રકારે ઉદયપ્રભસૂરિ બોલ્યા. ૩.

સ્વર્ગમાં રહેલા દેવોના સૂરિ બૃહસ્પતિ છે તેની ઉપમા આ દેવસૂરિને આપાય તેમ નથી કેમ જે આતો તેથી ઘણી અધિક વાદ વિદ્યા જાણે છે અને તેતો હજુ લેખશાળામાં (નીશાળમાં બીજો અર્થ દેવસભામાં) અભ્યાસ કરે છે. નિવાસ કરે છે. આ પ્રકારે મુનિદેવસૂરિ બોલ્યા. ૪.

જેની બુદ્ધિપ્રતાપના બળથી શરીર ઉપર ઓઢેલી કીર્તિરૂપી કંથાનો ત્યાગ કરી નગ્ન થયેલા કુમુદચંદ્રનો સરસ્વતી દેવીએ લજ્જા પામી ત્યાગ કર્યો, એવા દેવસૂરિ તમને આનંદ ઉપજાવો. વળી સમગ્ર કેવળીને આહાર છે. ૫.

આ પ્રકારનું અન્નછત્ર (સદાવ્રત) પ્રતિપાદન કરતા. વળી સ્ત્રીયોનો પણ મોક્ષ યુકિતથી પ્રતિપાદન કરતા. બૃહસ્પતિથી પણ અધિક પ્રતાપ દેખાડતા, ને દિગંબરને જીતી શ્વેતાંબરની મોટી પ્રતિષ્ઠા મેળવી આપનાર દેવસૂરી સાક્ષાત્ પ્રભુ છે. આ પ્રકારના બે શ્લોક મેરૂતુંગસૂરિ બોલ્યા. આ પ્રકારે દેવસૂરીનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

હવે પાટણનો રહેનાર વંશ રહીત આભડ નામે વાણિયાનો પુત્ર એક કંસારાને હાટે વાસણ ઘસવાનું કામ કરી નિત્ય પોતાને અવસ્ય જોઇએ

એટલા પઈશા પેદા કરી શરીરનો નિર્વાહ કરતો હતો. તે એ વખત હે માચાર્યના ચરણ કમળમાં પડિકમણું કરતો હતો. તે ઘણો ચતુર હોવાથી અગસ્તિ મતની તથા બૌદ્ધ મતની રત્ન પરિક્ષાના ગ્રંથોનો જાણ થઇ, રત્ન પરિક્ષક પુરૂષોનો સમાગમ કરી તે કામમાં તેણે ઘણું ડહાપણ મેળવ્યું. પછી કોઇ સમયે પેલો વણિક, શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પાસે અલ્પ પરિગ્રહ પ્રમાણનો નિયમ લેવા તૈયાર થયો, તે વખતે સામુદ્રિક શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી તેનું મોટું ભાગ્ય છે, એમ ધારી હેમાચાર્યે ત્રણ લાખ રૂપીયાનો પરિગ્રહ બળાત્કારે તેને રખાવ્યો.

પછી કોઇ દિવસે કોઇક ગામ જતાં તે વણિકને મારગમાં બકરાંનું ટોળું મળ્યું. તેમાં એક બકરીને ગળે તેના ધણીએ પથ્થરનો કડકો સારો જાણી બાંધેલો, તે દેખી આ વાણીઆને રત્નની પરિક્ષા હોવાથી તેણે તે બકરી તત્કાલ વેચાથી લીધી અને તેની કોટે બાંધેલા પથ્થરને ઘસાવી જોયો તો તે ઘણું ઉત્તમ જાતનું મોટુ રત્ન નીકળ્યું. પછી સિદ્ધરાજના મુગટ ઘડાવવાના પ્રસંગમાં તે રત્ન લાખ રૂપીએ વેચ્યું. તે મૂળ ધનથી વેપાર કરતાં એક દિવસ મજીઠની ભરેલી ગુણો આવી તે સર્વને વેચાતી લીધી. તેમાં વહાણવટીઓએ ચોરના ભયથી સંતાડી ઘાલેલી સોનાની કાંબીઓ (લાંબી લાકડીઓ) નીકળી. તે ધનથી નગરનો મોટો મુખ્ય શાહુકાર થયો. રાજાનો મોટો માનીતો નગરશેઠ બન્યો. જીનશાસનનો શોભાવનાર મહા દાનેશરી થયો. તેણે ગુપ્તપણે પોતાના દેશમાં તથા પરદેશમાં ઘણા જીર્ણોધાર પ્રશસ્તિ રહિત કરાવ્યા. વળી તે એમ સમઝતો હતો કે, ગુપ્તદાનનું મહા મોટું ફળ છે, એમ ધારી ધર્મ સબંધી કૃત્યો સર્વે ગુપ્ત કરતો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જેમ વેલીયોથી વીંટાયલો વૃક્ષ તથા મૃત્તિકાથી ઢંકાયલા સમસ્ત બીજ જેમ ઘણી વૃદ્ધિ પામે છે તેમ ગુપ્ત કરેલું પુણ્ય સેંકડો ઘણું થાય છે. આ પ્રકારે આભડશાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ સિદ્ધરાજે સંસાર સમુદ્ર તરવાની ઇચ્છાએ સર્વ પંડિતોને એકઠા મેળવી દેવતત્વ તથા ધર્મતત્વને પાત્રતત્વ શું છે તેનો નિશ્ચય કરી કહો એમ પુછ્યું, ત્યારે સર્વે પંડિતોએ પોત પોતાના દર્શનને શ્રેષ્ટ બતલાવી અન્ય દર્શનની નિંદા કરી, તેથી રાજાનું ચિત્ત ચકડોલે ચડયું. ત્યારે હેમાચાર્યને બોલાવી આ સંદેહ કહ્યો. તે સાંભળી હેમાચાર્યે ચઉદ વિદ્યાનું રહસ્ય વિચારી પુરાણ સબંધી નિર્ણય કહ્યો.

પૂર્વે કોઈ મોટા વેપારીએ પોતાની પ્રથમ પરણેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ ક-
રી પોતાના ઘરની સર્વ સમૃદ્ધિ કોઈ રાખેલી સ્ત્રીને અર્પણ કરી, તેને સ્વા-
ધીન રહેલા હતો. પછી પ્રથમ પરણેલી સ્ત્રીયે પતિવશ કરવાના ઔષધ
ની તજવીજ કરવા માંડી. તે વખત કોઇ ગૌડ દેશના બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, હું
તને તારો પતિ એવો વશ કરી આપું, કે જેમ કોઈ જડ પદાર્થને દોરીએ
બાંધી જેમ નચાવે તેમ નાચે. એવું પતિને વશ કરનાર મહા પરાક્રમી
કામણ ઔષધ આપું. આ વાત સાંભળી તે સ્ત્રીએ તે પુરૂષનું મનરંજન
કરી તે ઔષધ લાવી અન્નમાં પતિને ભક્ષણ કરાવ્યું, પણ તે દિવસ ક્ષય-
તિથીવાળો હતો એટલી ચુક પડવાથી, તે દિવ્ય ઔષધના પ્ર-
તાપથી તે ધણી પુરૂષ મટી તત્કાળ બળદ થયો. ફરી તે બ્રાહ્મણ
ન મળવાથી તથા તે બળદપણું મટાડવાનો ઉપાય પણ ન પુછી
લેવાથી, એ સ્ત્રીને ઘણો પશ્ચાતાપ થયો. આ વાત પ્રસિદ્ધ થવાથી લો-
કોના તિરસ્કારને સહન કરતી તથા રૂદન કરતી સમૃદ્ધિનો નાશ થવાથી
એ સ્ત્રી ઘણું કષ્ટ ભોગવતી હતી. એક દિવસ વનમાં મધ્યાન સમયે ઉ-
નાળાના તાપથી તપેલી કોઈ લીલા તૃણવાળી જમીનમાં બળદરૂપી પતિને
ચારતી થાકીને કોઇ વૃક્ષ તળે બેઠી બેઠી પોતાના કર્મની નિંદા કરી અ-
તિશે વિલાપ કરતી હતી. એ સમયમાં આકાશમાર્ગે વિમાનમાં બેશી ઇ-
શ્વર પારવતી જતાં હતાં, ત્યારે પારવતીએ તે સ્ત્રીનો વિલાપ સાંભળી તેનું કારણ
ઈશ્વરને પુછ્યું. પછી પારવતીએ ઈશ્વરથી સઘળી વાત જાણી એ સ્ત્રીના
દુઃખને મટાડવાનો આગ્રહ કરી ઇશ્વર પાસે આકાશવાણી કરાવી તે સ્ત્રીને
સંભળાવ્યું જે, આ વિમાનની છાયા નીચે રહેલું ઔષધ ભક્ષણ કરાવવાથી
એ પુરૂષ થશે, એમ કહી ઈશ્વર પાર્વતી અંતરધ્યાન થયાં. પછી તે સ્ત્રીએ
વિમાનની છાયાની એંધાણી રાખી હતી તે છાયા તળેની ઔષધીના
અંકુરા લાવી લાવી ખવરાવવા માંડયા. તેમાં એક ઔષધીનો અંકુરો
એવો આવી ગયો કે, તેનું ભક્ષણ થવાથી તત્કાળ બળદ મટી પુરૂષ
થયો. તેમજ હે રાજન્ કળિકાળના પ્રતાપથી મહા મોહવડે પાત્રનું જ્ઞાન
ઢંકાઇ ગયું છે માટે સર્વ દર્શનનું આરાધન કરવાથી અજાણપણે પણ
પાત્ર મળવાથી મોક્ષ થાય છે. એ પ્રકારનો હેમાચાર્યનો નિર્ણય સર્વને
માનવા યોગ્ય થયો ને સિદ્ધરાજે સર્વ દર્શનનું ઘણું સનમાન કરવા માં-
ડયું. આ પ્રકારે સર્વ દર્શન માન્યતાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ સિદ્ધરાજ કર્ણમેરૂ નામે પ્રાસાદમાં બેઠા બેઠા નાટક જુવે છે, તે વખત કોઇ ચણાના વેચનાર વાણિયાએ, તે નાટકમાં એવો ચમત્કાર દેખાડયો કે. પોતાના ખભા ઉપર કેટલાકને ઉપરાઉપરી બેસાડી તથા હાથ મુકાવી, અતોલ ભાર ઉચકી બનાવી અપૂર્વ નાટક લીલા કરી રંજન કરી ઘણા ઉંચે બેઠેલા રાજા પાસેથી કર્પૂર સહિત પાનબીડાની મોજ વારંવાર લીધી. પછી નાટકની સમાપ્તિ કરાવી સેવક પાસે તે વાણીયાનું ઘર જોવડાવી, પ્રાતઃકાળે સભામાં તે વાણિયાને બોલાવી રાજાએ પુછયું કે ,રાત્રિએ ઘણો ભાર ઉંચકવાથી તારો ખભો દુઃખતો હશે?

આ વચન સાંભળી વણિક્ બોલ્યો જે, હે રાજન્ ! આ સમુદ્ર, પર્વત યુક્ત સકલ પૃથ્વીનો ભાર આપ સાહેબ ખભે ઉપાડો છો તો તેની આગળ મારો ઉપાડેલો ભાર તૃણમાત્ર પણ નથી. આ પ્રકારનું તે વણિકનું સમયોચિત વચન સાંભળી રાજાએ ઘણો શિરપાવ આપ્યો. આ પ્રકારે ચણા વેચનાર વાયિાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ સિદ્ધરાજ કર્ણમેરૂ નામે પ્રાસાદમાં નાટક વિગેરે તમાસો જોઇ, રાત્રિયે પાછો પોતાના મેહેલમાં આવતાં, માર્ગમાં કોઈ સાહુકારના ઘર ઉપર ઘણા દીવા જોઇ, ઘરના કોઈ માણસને બોલાવી પુછયું કે, આ ઘરમાં કેટલાક દીવા થતા હશે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે એક લાખ દીવા થાય છે. પછી રાજાએ કહ્યું કે એને ધન્ય છે જે પોતાના ઘરમાં રહિ આ પ્રકારે દીવા બાળી રાત્રિ નિર્ગમન કરે છે! પ્રાતઃકાળે રાજાએ સભામાં બોલાવી તે ઘરધણીને પુછયુ કે તારી પાસે કેટલું ધન છે કે જેથી નિરંતર આ પ્રકારના દીવા બાળી ઉજ્જ્વળાશ રાખે છે? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, મારા ઘરમાં ચોરાશી લાખ રૂપીઆ છે. પણ કોટિ દ્રવ્ય નથી, માટે રીસ કરી ચારે પાસ ઘરને પ્રદીપ્ત કરૂં છું આ વચન સાંભળી સિદ્ધરાજે દયા લાવી સોળ લાખ રૂપીઆ આપી તેને કોટિધ્વજ કર્યો. આ પ્રકરે ષોડશલક્ષ નામે પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

વળી એક દિવસ સિદ્ધરાજે, વાલાક દેશમાં સિહોર નામે મોટા ગામનું, બ્રાહ્મણ લોકને નિવાસ કરવા સ્થાપન કરી, એક સો છ ૧૦૬ ગામનો લેખ કરી આપી આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો હતો. પછી વાઘ સિંહના શબ્દ સાંભળી ભય પામતા બ્રાહ્મણોએ રાજા પાસે આવી મધ્ય દેશમાં નિવાસ

માગ્યો. ત્યારે સાબરમતીને કાંઠે આશાંબલી નામે ગામ રહેવા આપ્યું અને સિંહપુરથી ધાન્ય લેઇ આવતા જતાનું દાણુ માફ કરયું.

એક દિવસ સિદ્ધરાજે માળવે જતાં માર્ગમાં આવેલા વારાહી ગામના પટેલોને બોલાવી તેમની ચતુરાઇ જોવા સારૂં પોતાને બેસવાની સેજવાળી નામે વાહનને ઠીક કરવા થાપણ મુકી (રોગાન દેવા વાસ્તે ત્યાં રહેવા દેઈ) માળવે ગયો. ત્યારે તે ગામના સર્વે પટેલોએ એકઠા થઈ વિચાર કર્યો કે, આ સરકારી ભારે વસ્તુ સાચવવી એ કામ એક જણનું નથી, માટે આપણ સર્વે વેંહેચી લેઈએ. એમ કહી તેના અંગોપાંગ ભાગી તોડી કડકા કરી એક એક અંગ પોતપોતાને ઘેર લેઇ સાચવી રાખ્યાં. પછી રાજાયે માળવેથી આવી પોતે મુકેલી થાપણ માગી, ત્યારે સર્વેએ પોતપોતાના ઘેરથી એકએક કડકો લાવી રાજા પાસે નિવેદન કર્યો. રાજાયે આશ્ચર્ય પામી પુછ્યું કે આમ કેમ કર્યું? ત્યારે તે સર્વે બોલ્યા કે હે મહરાજ! અમારામાંથી કોઈ એક જણ એવો સમર્થ નથી કે જે આ વસ્તુને સાચવી રાખે? ચોરનો ભય ઘણો છે માટે એ વસ્તુ ચોરીમાં જાય તો સરકારને કોણ જવાબ આપવા સમર્થ થાય, માટે તેનાં અંગોઅંગ જુદાં કરી ઘણી ગુપ્ત રીત્યે સાચવી રાખ્યાં હતાં. આ વાત સાંભળી રાજાએ આશ્ચર્ય પામી તેમને બુચા એપ્રકારનું બિરૂદ આપ્યુ. તે ઉપરથી આજ ગામડાના બુચા (મૂર્ખા) એવો ઉખાણો કહેવાય છે. એ પ્રકારે વારાહી ગામના બુચાનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

કયારેક સિદ્ધરાજે માળવો જીતી પાછા વળતાં ઉંજા ગામમાં સેનાનો પડાવ નાખ્યો હતો. તે ગામના લોક ઘણા રાજભક્ત હતા. તે એમ માનતા હતા કે આતો અમારા મામા આવ્યા છે. એમ વિચારી વિશેષ સ્નેહ બતાવી દહિ, દુધના પ્રવાહથી રાજાને ઘણા પ્રસન્ન કરતા હતા. તેજ રાત્રીએ રાજા ગુપ્ત વેશ કરી તે લોકનું સુખ દુઃખ તથા રાજા ઉપર પ્રીતિ જોવાને કોઇ એક પટેલને ત્યાં જઇ ઉભા રહયા. તે વખત તે પટેલ ગાયો ભેંસોને દોહન કરવાના કામમાં વ્યાકુલ હતો તોપણ આદરભાવ સન્માનથી બેસારી પુછ્યું કે હે મહારાજા! તમે કોણ છો? ત્યારે રાજા બોલ્યો કે ભાઇ હું તો શ્રીસોમેશ્વરની યાત્રા કરવા નીકળેલો દક્ષિણ દેશનો રહેનાર છું. ત્યારે તે બોલ્યો કે દક્ષણ દેશ કેવો છે, ને ત્યાંનો રાજા કેવો છે. ઈત્યાદિ વાતોનો

પ્રસંગ ચાલતે સિદ્ધરાજે કહ્યું કે, અમારા દેશના તથા અમારા રાજાની શી વાત કહીએ! નીતિશાસ્ત્રમાં રાજાના છન્નુ ગુણ કહ્યા છે, તે સર્વે અમારા રાજામાં છે. પણ તમારા ગુજરાતનો રાજા કેવો છે? ત્યારે તે બોલ્યો કે અહો અમારા રાજાનું પ્રજા પાલણ કરવાનું ડહાપણ તથા સ્નેહ એવો કોઇ રાજામાં થયું નથી ને થવાનું પણ નથી. પછી સિદ્ધરાજે ગુજરાતના રાજામાં કલ્પિત દોષ દેખાડવા માંડયા, ત્યારે તે બોલ્યો કે અમારા કમનશીબથી રાજાને પુત્ર નથી એટલોજ દોષ છે. પણ તે શિવાય દોષનો લેશ પણ નથી એમ કહેતાં શુદ્ધ અંતઃકરણથી આંખમાં આંસુ ધણાંઆવી ગયાં. આ પ્રકારનો સ્નેહ જોઇ, રાજા ધણુ પ્રસન્ન થઇ પોતાના સ્થાનમાં આવ્યો. પછી પ્રાતઃકાળે ગામના સર્વ પટેલો એકઠા થઇ રાજાને જોવા સારૂં આવી રાજાની આજ્ઞાથી સેવકોએ ન રોકતાં રાજતંબુમાં પેસી ગયા અને રાજાને રામરામ કહી સુવાના મોટા પલંગ ઉપર ઉપરાઉપરી પડતું નાંખી સર્વે બેશી ગયા. રાજસેવકોએ તેમને બેસવા વાસ્તે ખુરસી ઓદી આસન આપવા માંડયાં. ત્યારે તે બોલ્યા કે અમારે તો અહિં બેસવાનું ઠીક છે. એમ કહી પલંગ ઉપર હાથ ફેરવી તેનું કોમળપણું કહેવા માંડયું. આ જોઈ રાજાને ધણુ હસવું આવ્યું. એ પ્રકારે ઉંઝાના રહેનાર ગામડીઆ જડથા લોકનો પ્રબન્ધ પુરો થયો.

એક દિવસ ઝાલા રજપુતની જાતીનો માંગુનામે ક્ષત્રી સેવક સિદ્ધરાજની સભામાં આવે ત્યારે પોતાના શરીરનું ઘણું બળ જણાવવા વાસ્તે લોઢાની બે પરાઇયો પૃથ્વીમાં ખુપાવી તે ઉપર બેસતો ને ઉઠે ત્યારે ઉપાડી લેતો. તેને ભોજન કરવામાં એક ઘીનું કુલ્લુ (ઘીનો ઘડો) જોઈતુ હતું અને જમ્યા પછી દાઢી ધણી ધુવે તોપણ એ દાઢી મોટી હોવાથી એક આની પણ તેમાં ઘી ભરાઈ રહેતું હતું. એ ક્ષત્રી કયારેક શરીરે માંદો થયો ત્યારે રાજવૈદે પથ્ય પાળવા સારૂં કેવળ ખીચડી ખાવાની કહી. ત્યારે પાંચ માંણો (શેર ૧૨॥) ખીચડી વૈદના દેખતાં ખાઈ ગયો. તે ઉપર સારી પેઠે પાણી પીધું. ત્યારે વૈદ બોલ્યો કે આ શું કર્યું? હું તો આ વાતમાં હતો પણ તેં ભોજન વચે પાણી કેમ ન પીધુ આ કામ તો શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ થયું! કેમ જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ભોજનના મધ્ય ભાગમાં પાંણી પીવું તથા પાછલી ચાર ઘડી રાત્રિથી સૂર્યોદય થતા પેહેલું પાણી પીવું તે અમૃત સમાન

છે અને સૂર્યોદય થયા પછી જમ્યા વિના પાણી પીવું તે ઝેર જેવું છે તથા જમ્યા પછી તત્કાળ પીવું તે પણ તેવુંજ છે. ઈત્યાદિ શાસ્ત્રાર્થ સંભળાવવા માંડયો ત્યારે તે બોલ્યો કે, આ પ્રથમનું જમેલું તેનેજ આડખું ભોજન ગણી હવે તેના ઉપર એટલુંજ બીજું ભોજન કરૂં તો કેમ? એમ કહી ફરીથી ભોજન કરવાનો આરંભ કરવા માંડયો તેનો નિષેધ કરી વૈદ નાશી ગયો. એજ ક્ષત્રીને એક દિવસ સિદ્ધરાજે પુછયું જે, તું શસ્ત્ર ધારણ કેમ નથી કરતો ત્યારે તે બોલ્યો કે જે સમે જે હાથે ચડયું તે શસ્ત્રજ છે. પછી એક દિવસ એની પરીક્ષા જોવા એ સ્નાન કરવા બેઠો હતો, તે વખતે તેના ઉપર રાજાની આજ્ઞાથી માહાવતે હાથીને ધસાવ્યો. ત્યારે તેણે આસપાસ જોતાં કોઈ વસ્તુ હાથમાં ન આવી ત્યારે પાસે બેઠેલા શ્વાનને ઝાલી હાથીની સુંડ ઉપર પછાડયો. મર્મસ્થળમાં વાગવાથી ઓચકાઈ ઉભેલા હાથીનું પુછડું ઝાલી અંવળે મોઢે એટલું બધું ખેચ્યો કે, તેનાં આંતરડાં તુટી ગયાં પછી તેણે મહાવતને કહ્યું કે, તારે જીવવાની આશા હોય તો હાથી ઉપર થી ઉતરી પડ, નહિ તો હાથીની જોડે તું પણ મરીશ. એમ કહેવાથી મહાવત ઉતર્યો કે, તરત હાથી હેઠળ પડી મરણ પામ્યો. એજ ક્ષત્રી જ્યારે મ્લેચ્છ લોકના ભયથી ગુજરાતનો રાજા નાઠો ત્યારે સંગ્રામમાં ઘણા મ્લેચ્છનો ઘાણ વાળી મરણ પામ્યો. તે જગાએ પાટણમાં આજ પણ માંગૂ સ્થંડિલ, એ પ્રકારે તે સ્થાનની પ્રસિદ્ધિ છે. એ પ્રકારે માંગૂ ઝાલાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ મ્લેચ્છ રાજના પ્રધાનો પાટણમાં આવ્યા. આ વાત જાણી રાજાએ મધ્ય દેશના ચમત્કારી વેષધારીયોને બોલાવી તેમને કાંઈ રહસ્ય વાર્તા કહી અદભૂત વેષ ભજવવાની રજા આપી. પછી સાયંકાળે સિદ્ધરાજ પોતાની સભાના ઈંદ્ર સભા જેવો સારો ઠાઠ કરી બેઠો. તે સભામાં મ્લેચ્છના પ્રધાનો પણ આવી બેઠા. તેવામાં ઓચિંતો ઘણો વાયુ વાયો. એટલાકમાં આકાશથી ઉતરતા અને માથા ઉપર સોનાની મોટી ઈંટયો મુકી છે તેથી સુવર્ણ જેવા શોભતા બે રાક્ષસને આવતા દેખી, સભાના સર્વે લોક દેખતાં તેમણે રાજાના ચરણકમળમાં તે સુવર્ણની ઈંટોરૂપી ભેટ મુકી, નમસ્કાર કરી સાષ્ટાંગ દંડવત કરી હાથ જોડી બોલ્યા. હે માહારાજા! લંકા નગરીમાં વિભીષણ રાજા આજ દેવપૂજન કર્યા

પછી પોતાને રાજ્ય આપનાર શ્રી રઘુકુળ તિલક શ્રી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરતાં જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોયું, ત્યારે એવું માલુમ પડયું જે તે શ્રી રામચંદ્ર પ્રભુએ આજ ચૌલુક્ય કુળમાં શ્રી સિદ્ધરાજરૂપે અવતાર ધારણ કર્યો છે, એમ જાણી અતિ સ્નેહથી મળવાની ઇચ્છાયે કહાવ્યું છે કે હું પ્રભુચરણ કમળનાં દર્શન કરવા આવું કે, પ્રભુ મારા ઉપર કૃપા કરી અહીં આવી દર્શન આપશે?! આ વાતનો નિર્ણય કરવા અમને મોકલ્યા છે. આ વાત સાંભળી સિદ્ધરાજ મનમાં કાંઈક વિચારી બોલ્યા કે, અમેજ અમારી આનંદની લેહેર આવશે ત્યારે વિભીષણને મળવા આવીશું. એમ કહી પોતાના કંઠમાંથી એકાવલી હાર કહાડી પ્રસાદીરૂપ અર્પણ કર્યો. તે લેઇ રાક્ષસ બોલ્યા કે, અમારા લાયક કામકાજનીવખતે અમારૂં વિસ્મરણ ન કરવું. એમ કહી આકાશમાર્ગે ચાલ્યા ગયા. આ ચમત્કાર જોઇ મ્લેચ્છના પ્રધાનો ભયભ્રાંત થઇ પોતાની હીમત હારી નમ્રતાપૂર્વક વિનય વચન બોલી સિદ્ધરાજે આપેલી પોતાના રાજાને આપવાની ભેટ વિગેરે પ્રસાદી લેઇ એકદમ પલાયન કરી ગયા. એ પ્રકારે મ્લેચ્છ રાજને આવવાનાં નિષેધનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ કોલ્લાપુરના રાજાની સભામાં ભાટ ચારણોએ સિદ્ધરાજની કીર્તિ ઘણી વિસ્તારી. એ સાંભળી તે રાજા બોલ્યો કે અમે ત્યારે સાચું માનીયે કે જ્યારે અહીં અમને પ્રત્યક્ષ કાંઇપણ ચમત્કાર દેખાડે તો સિદ્ધરાજની સિદ્ધાઈ ખરી નહી તો સર્વે ગપ્પાં. એમ કહી અપમાન કરી તે લોકને કહાડી મુકયા. તેમણે આવી સિદ્ધરાજને આ બધી વીતેલી વાત સભામાં કહી. ત્યારે સિદ્ધરાજે સભામાં બધે નજર ફેરવી. ત્યારે તેમાંથી એક પુરૂષ રાજાનો અભિપ્રાય સમજી હાથ જોડી ઉભો થયો, તેને લેઇ રાજા એકાંતે બેઠા. ત્યારે તેણે પોતાના મનનો સર્વ અભિપ્રાય રાજાને જણાવ્યો કે, જો ત્રણ લાખ રૂપીઆ ખરચના આપો તો તમારા તરફથી સિદ્ધાઈનો ચમત્કાર તે રાજાને જણાય. પછી સિદ્ધરાજે તેજ વખત ત્રણ લાખ રૂપીયા આપ્યા. તેથી તેણે એક મોટા વેપારી વાણીયાનો વેશ લેઈ, ત્રાંબા પીતળના વાસણનો સંગ્રહ કર્યો. સિદ્ધરાજનો સઘળો વેષએટલે રતનજડીત સોનાની પાવડીઓ તથા બે કુંડળ તથા શ્વેત છત્ર તથા યોગ દંડ, યોગ પટ્ટ વિગેરે રાજચિન્હ લેઇ શુભ મુહૂર્તમાં પ્રયા-

ણુ કરી થોડા દિવસમાં કોલાપુર જઈ વેપારીની દુકાન માંડી રહયો. પછી તે નગરના રાજાની સ્ત્રીયો દીવાળીના દિવસમાં મહાલક્ષ્મી માતાના મંદિરમાં રાત્રિને સમયે પૂજા કરવા આવી હતી, તેજ વખતે તે પુરૂષે સિદ્ધરાજનો સઘળો વેષ ધારણ કરી, ઊંચુ ઉછાળવાની કળા જાણનાર જક્ષ જેવા બર્બર નામના બળવાન પુરૂષ ઉપર બેશી ઓચિંતો તે દેવિના પ્રાસાદમાં પ્રગટ થયો અને તેણે રત્નસુવર્ણમય પૂજા સામગ્રીથી દેવીની પૂજા કરી ત્યાં આવેલી રાજાની સઘળી રાણીયોને પણ ઘટે તેવાં પ્રસાદી પાન બીડાં આપ્યાં અને સિદ્ધરાજનો નામાંકિત સઘળો વેષ પૂજાના મિષથી દેવીને અર્પણ કરયો. તેથી રાણીયો ઘણું આશ્ચર્ય પામી અને નજરે જુવે છે; એટલામાં જેમ આવ્યો હતો તેમજ ભભકાબંધ જલદીથી આકાશ માર્ગે ઉડી પોતાના મુકામમાં દાખલ થયો. રાત્રિનું જાગરણવ્રત પુરૂ થયા પછીથી પ્રાતઃકાળે રાણીયોયે સિદ્ધરાજ દેવી પૂજન કરી ગયો, એ સઘળું રાત્રીનું વૃતાંત રાજાને નિવેદન કરયું. આ વિરોધી રાજાનું વૃત્તાંત સાંભળી ભયભ્રાંત થઇ તે સઘળી સામગ્રી સિદ્ધરાજને પાછી આપવા સારૂં પોતાના પ્રધાનોને પાટણ મોકલ્યા. પછી પેલા કપટી વેપારીએ પોતાની સઘળી દુકાન સમેટી લેઇ ગુપ્ત રીતે એક પુરૂષને મોકલી સિદ્ધરાજને એવી ખબર આપી કે, મારા આવતાં સુધી અહિંના આવેલા પ્રધાનોને દેખા નદેવી. પછી પોતે પણ થોડા દિવસમાં પાટણ આવી સઘળું વૃતાંત રાજાને નિવેદન કરયું. પછી તે આવેલા પ્રધાનોને પણ રાજાયે ઘટે તેવો સત્કાર કરી વિદાય કર્યા. આ પ્રકારે કોલાપુરના રાજાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

સિદ્ધરાજે માળવેથી યશોવર્મ રાજાને બાંધી આણ્યો એ પ્રસંગમાં સીલન નામના કોઇ કૌતકીં પુરૂષે રાજાની આગળ કૌતુક કરતાં કરતાં એમ ગાયું કે નાવડામાં (જળ તરવાનું નાનું નાવડુ) સમુંદ્ર ડુબ્યો. આ પ્રકારનું અસંભવીત કહેલું સાંભળી રાજાએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો. ત્યારે તેણે તેનો અર્થ કહી સંભળાવ્યો જે, સમુદ્ર સમાન માળવાનો રાજા નાવડા જેવી ગુજરાતની ધરતીમાં ડુબ્યો. આ પ્રકારે અલંકારની યુક્તિ કહી તેથી રાજાયે પ્રસન્ન થઇ તેને સોનાની જીભ કરાવી આપી. આ પ્રકારે સીલણા નામે મશકરાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

ક્યારેક સિદ્ધરાજનો મહાચતુર સંધિવિગ્રહનો કરનાર પુરૂષને કાશીપુરના સ્વામી જયચંદ્ર રાજાયે, અણહિલપુરના પ્રાસાદ, વાવ્ય, તળાવ કૂવા, વિગેની ખબર પુછતાં, એક મોટો દોષ દેખાડયો, જે તમારા રાજાને ત્યાં બીજુ બધું તો ઠીક છે, પરંતુ એક મોટા દોષમાં સર્વે ગુણનો નાશ થાય છે જે, શહસ્ત્રલિંગ સરોવરનું જળ શિવનિર્માલ્વ થયું, માટે તેનો સ્પર્શ પણ ન થાય. તે જળનું સેવન કરનારાઓના બે લોક બગડે છે. આ લોકમાં તેમનો ઉદય ન થાય તો પરલોકમાં શાનોજ થાય, માટે સિદ્ધરાજે સહસ્ત્રલિંગ સરોવર કરાવ્યું, એજ કામ ઘણું અઘટિત કર્યુ છે. તે રાજાનું વચન સાંભળી અંતરમાં કોપ પામેલો સંધિવિગ્રહિક બોલ્યો, આ વારાણસીમાં કયાંનું પાણી પીવાય છે? ત્યારે રાજા બોલ્યો ? સાક્ષાત્ ગંગાજીનું. ત્યારે તે બોલ્યો કે શું ગંગાજી શિવ નિર્માલ્ય નથી! શિવના મસ્તક ઉપરજ ગંગાજીનો નિવાસ છે. એમ કહી પોતાના રાજાની સરસાઈ દેખાડી. એ પ્રકારે ગુર્જર પ્રધાનની યુક્તિનો પ્રબંધ પુરો થયો.

એક દિવસ કર્ણાટ દેશમાંથી આવેલા સંધિવિગ્રહિક પૂરૂષને મહારાણી શ્રીમયણલ્લ દેવીયે, પોતાના પીતા જયકેશિના શુભ સમાચાર પુછયા ત્યારે તે પુરૂષે પોતાની આંખમાં આંસુ લાવી બોલ્યો કે હે સ્વામિનિ ! મહારાજ શ્રી જયકેશીરાજાએ ભોજન સમયે હમેશાંના નિયમ પ્રમાણે પોતાના વહાલા પોપટને પાંજરામાંથી ભોજન કરાવવા વાસ્તે બોલાવ્યો ત્યારે પોપટ બોલ્યો કે આસપાસ તજવીજ કરી જુઓ જે બીલાડો ઉભો તો નથી ? પછી રાજા ભોજન કરવામાં ઉતાવળો થયેલો માટે આસપાસ જરા જોઇ બોલ્યો કે, અહિં કોઇ બીલાડો નથી. એમ કરતાં જો બીલાડો તને આવી મારશે તો હું પણ તારી જોડે બળી મરીશ. માટે તારૂં ડાહાપણ મુકી છાનોમાનો આવી જોડે જમવા બેસ. એમ ક્રોધમાં રાજાએ કહ્યું ત્યારે તે પોપટ પાંજરામાંથી ઝટ નીકળી રાજા જોડે ભોજન કરવા સોનાના થાળમાં આવી બેઠો. આ વખત રાજાના પાટલા તળે પ્રથમથી આવી ગુપચુપ સંતાઇ રહેલા બીલાડાએ ઓચિંતો તલપ મારી પેલા પોપટની ડોકી તત્કાળ મરડી નાંખી. હાંહાં કરતા રાજાએ હાથમાં ઝાલેલો ભોજન કરવાનો કવલ (કોળીયો) તત્કાળ ત્યાગ

ર્યો તથા શોક કરી પોપટની જોડે બળવા તૈયાર થયો. તેને ઘણા સારા સારા પ્રધાનો વિગેરે પુરૂષોએ સમઝાવ્યો પણ એ રાજા સમજ્યો નહીં, ને બોલ્યો જે મારૂં સઘળું રાજ્ય જાવ, તથા મારી ધન દોલત સંપાત જાવ તથા પ્રાણ પ્રયાણ કરો, પણ જે મેં મારા મુખથી કહ્યું છે તે કદાપિ અન્યથા નહીં થાય. એમ કહેતાં કહેતાં ઇષ્ટ દેવની પેઠેજ તેનું સ્મરણ કરતાં રાજાએ ચિતા ખડકાવી તેમાં પોપટને લેઇ પ્રવેશ કર્યો.

આ વાત સાંભળી મયણલદેવી ઘણા શોક સમુદ્રમાં પડી ડુબી ગઈ. તેને ઘણા વિદ્વાનોએ ઘણે કાળે ઘણા ઉપદેશરૂપી હસ્તદાનથી (હાથે ઝાલી) બારણે કહાડી. પછી તે રાણી પિતાના શ્રેય માટે સોમેશ્વરની યાત્રાએ ગઇ ત્યાં કોઈ ત્રિવેદી બ્રાહ્મણને બોલાવી કહ્યું કે, ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન એ ત્રણ જન્મનું મારૂં પાપ ગ્રહણ કરે તો આ સઘળું દ્રવ્ય એટલે દાન વાસ્તે નાખી મુકેલું સુવર્ણ હાથી ઘોડા વીગેરે ધન તને આપું. આ રાણીનું વચન સાંભળી ઘણો આનંદ પામી તે વાતનો અંગીકાર કરી, ને બ્રાહ્મણે રાણીએ સંકલ્પ કરી આપેલું પાપના ઘડાએ સહિત સઘળું દ્રવ્ય લેઇ, સઘળા બ્રાહ્મણોને એકઠા કરી પોતે દાન કરી દીધું.

આ જોઇ રાણીએ પુછ્યું કે આમ કેમ કર્યું. ત્યારે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે, પૂર્વ જન્મમાં તમે પુણ્ય કર્યું હશે તેથી આ જન્મમાં રાજાની રાણી થયાં છો ને રાજાની માતુશ્રી પણ થયાં છો. વળી અતીશે મોટાં દાન આપ્યાથી આવતો જન્મ પણ ઘણોજ સારો થશે એમ ધારી તમારા ત્રણ જન્મનું પાપ લીધું. તે પાપનો ઘડો પણ બીજા કોઇએ લીધો હોત તો પોતાને તથા તમને સંસાર સમુદ્રમાં બુડાડત, ને મેં તો લઇ સઘળું દાન કરી દીધું તેથી આપ્યા કરતાં આઠ ઘણું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું. આપ્રકારની યુક્તિ સાંભળી સર્વે ખુશી થયાં. એ પ્રકારે પાપના ઘડાનો પ્રબન્ધ પુરો થયો.

વળી કોઈ એક દિવસ સિદ્ધરાજ માળવામાં વિરોધ કરી પોતાના દેશમાં આવતો હતો, તે વખતે મોટા મોટા ભીલ્લ લોકોએ તેનો માર્ગ રોકયો. આ વાત • સાંતૂ નામના પ્રધાને જાણી, ગામો ગામથી ઘોડા ઉઘરાવી તથા બળદ ઉપર પલાણ મંડાવી યુક્તિથી ઘણું લશ્કર મેળવી, ભિલ્લોને ત્રાસ પમાડી, રાજાને સુખેથી પોતાના દેશમાં લાવ્યો. એ પ્રકારે સમયોચિત બુદ્ધિબળ વાપરનાર સાંતૂ મંત્રીનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ વંઠ જાતિના બે બુદ્ધિમાન રાજ સેવકો, રાત્રે સિદ્ધરાજની ચરણ સેવા કરતા હતા, તે વખતે રાજાને નિદ્રાવશ થએલો જાણી, બંને જણ થોડે દૂર જઈ, પરસ્પર વાત વિનોદ કરવા લાગ્યા. તેમાંથી એક જ-ણ બોલ્યો કે, આપણો રાજા સેવક જનને કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. વળી તે સર્વ રાજ ગુણનું સ્થાન છે. બિજો બોલ્યો કે, એ વાત સાચી, પરન્તુ રાજાને પણ રાજ્ય આપનાર એના પૂર્વ જન્મનું કર્મ છે, માટે કર્મ એજ મુખ્ય છે અને અન્ય જનને રાજા તરફથી કંઈ પ્રાપ્ત થવું, એ પણ તેના ભાગ્યમાં હોય છે તોજ રાજાથી તેને આપી શકાય છે. આ વાત સિદ્ધ-રાજે સુતાં સુતાં સાંભળી અને બિજે દિવસે કર્મની પ્રશંસા કરનારને જુઓ પા ના તથા પોતાની પ્રશંસા કરનારને, પ્રસન્ન કરવા સિદ્ધરાજે એક લેખ કરી આપ્યો કે, આ લેખ લઇ આવનારને સો ઘોડાનો ઉપરી—સરદાર બનાવવો. આ લેખ લઇ તેને સાંતુમંત્રિ પાસે મોકલ્યો. પછી તે લેખ લઇ અગાશી ઉપરથી નીચે ઉતરતાં, તેનો પગ ખશી ગયો ને નિચે પડયો, તેથી તેનો પગ ભાગ્યો. કર્મવાદી તેના મિત્રે તેને ડોળીમાં ઘાલી ઘેર આણ્યો. પછી રાજાની પ્રશંસા કરનાર સેવકે પોતાનો લેખ પોતાના કર્મવાદી મિત્રને આપ્યો, તે લઈ તે મંત્રિ પાસે ગયો. લેખ જોઇ મંત્રિ-એ તેને સો ઘોડાનો ઉપરી-સરદાર બનાવ્યો. આ વાત રાજાએ જાણી સર્વ કરતાં કર્મનેજ બળવાન માન્યું. તે ઉપર શ્લોક છે (પૃ૦ ૧૮૮ જુવો) તેનો અર્થઃ—

શરીરની સારી આકૃતિ, સારૂં કુળ, સારૂં આચરણ, સદ્વિદ્યા અને સદ્ પૂરૂષની કરેલી સેવા એ સર્વે ફળીભૂત થતાં નથી, પણ જેમ કાળે કરીને વૃક્ષ ફળે છે તેમ પૂર્વે તપથી સંચય કરેલાં સુભકર્મજ પુરૂષને ફળીભૂત થાય છે.

ઇતિ વંઠ જાતિના કર્મવાદિ રાજ સેવકનો કર્મપ્રધાન પ્રબંધ પૂરો થયો.

આ જગ્યાએ કેટલાક કવિયોએ સિદ્ધરાજની કરેલી સ્તુતિના શ્લોક છે (પૃ૦ ૧૮૯ જુઓ) તેમનો અર્થઃ—

શત્રુએ કરેલા તમામ કપટોને નાશ કરનાર તેમના વંશનો ઉચ્છેદ કરી આખી પૃથ્વીમાં જેણે એક છત્ર રાજ્ય કર્યું છે એવો જયસિંહ નામે રાજા સર્વોપરિ જયવંતો વરતો. ॥ ૧ ॥

જીતવાને ઇચ્છનાર પુરૂષો શત્રુ તરફની એક માત્રા અધિક હોય તોપણ તે સહન નથી કરી શકતા એ વાત સાચી છે, કેમકે હે સિદ્ધ-રાજ! તમો ધરાનાથ છો (પૃથ્વીના સ્વામી) માટે ધારાનાથને (ધારા નગરીનો ધણી યશોવર્મા રાજાને) જીતી બાંધીને લઇ આવ્યા. ભાવાર્થ એ છે જે ધરાનાથ કરતાં ધારાનાથ શબ્દમાં એક માત્રા વધારે છે માટે ॥૨॥

જેમ કોઇ ઘણી સ્ત્રીઓના પતિને કોઇ અતિશે રૂપવાન નવીન સ્ત્રી પોતાની મેળે આવી મળે અને તેમાં તે આશક્ત થાય પછી પોતાની બી-જી બધી સ્ત્રીઓ પોતાની મેળે માનભ્રષ્ટ થાય તેમ સર્વે નદીયોને તથા સમુદ્રને ઉદ્દેશીને સિદ્ધરાજની સ્તુતિ કરે છે. હે સરસ્વતિ નદી! તું તારા માનનો ત્યાગ કર. હે ગંગા નદી ! તું તારા રૂપરંગનો ગર્વ છોડી દે! હે જમના નદી ! તું તારં કુટીલપણું મુકી દે! હે રેવા નદી ! તારી ચંચ-ળાઇ જવા દે ! કેમ જે તમારો ધણી સમુદ્ર તો નવિ રૂપવાન આવેલી સ્ત્રી-માં એક રસ રંગાઇ ગયો છે. અર્થાત્ સિદ્ધરાજની તરવારથી નાશ પામેલા શત્રુના ખભામાંથી ઉછળતા રૂધિરના પ્રવાહથી થયેલી નદીરૂપી નવિ સ્ત્રી-માં સમુદ્ર આસક્ત થયો છે. માટે તમો સર્વે ગર્વનો ત્યાગ કરો. ॥ ૩ ॥

હે શોભાયે યુક્ત શત્રુને જીતનાર! શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહ તમ-ને શત્રુ સન્મુખ પ્રયાણ કરવાનો મોટો ઉત્સાહ થાય છે. ત્યારે જળમાં રહે-નારી માંછલીઓને એવો વિચાર થાય છે કે, ઘણું લશ્કર આ સરોવરનું પાણી વાપરશે તેથી સુકાઇ જશે ને મારા સ્વામિનો નાશ થવાથી હું વિ-ધવા થઇશ, એવી ચિંતા કરી રૂદન કરે છે તથા મક્ષિકા (માખ્યો) હસે છે કે, જે મદોન્મત હાથીના ગંડસ્થળ ઉપર ભ્રમર ગુંજારવ કરતા હતા, તે સંગ્રામમાં કપાઇ પડવાથી આપણે આનંદનો દિવસ થશે એમ ધારી હસે છે. વળી સંગ્રામમાં જતા શૂરવીરની સ્ત્રિયોને એમ વિચાર થાય છે જે, અમારા ધણિ સંગ્રામમાંથી પલાયન (નાસવું) ન કરતાં સન્મુખ છા-તિના ઘા અંગીકાર કરી આવશે કેમજે, મારૂં ડાબું અંગ ફરકે છે. ॥૪॥

સિદ્ધરાજે પોતાને શરણાગત આવી નમતા આનાક નામના રાજાને ઘણા દ્રવ્ય સહિત સવા લાખ ઘોડાનું અધિપતિપણું જેમાં છે એવો સ-પાદલક્ષ દેશ આપ્યો ને લડાઈ કરનાર યશોવર્મ રાજા પાસે માલવ, (મા, એટલે લક્ષ્મી તેનો લવ માત્ર) હતો [માળવો દેશ] તે પણ છિનાવી લીધો કારણ કે તે અહંકાર કરી સામો થતો હતો ॥ ૫ ॥

ઇત્યાદિ ઘણી સ્તુતિના શ્લોક તથા પ્રબન્ધો, એ રાજા વિષે પ્રસિદ્ધ છે. એ પ્રકારે સિદ્ધરાજે ૪૯ વર્ષ રાજ કર્યું.

આ પ્રકારે મેરૂતુંગાચાર્યે કરેલા પ્રબન્ધ ચિન્તામણિનો ત્રીજો સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥ ૩ ॥

कुमारपालप्रबन्धः सर्गः ४

આ રાજાની ઉત્પત્તિ પણ મોટા ભીમદેવથી ચાલી આવેલી છે. જ્યારે મોટો ભીમદેવ અણહિલપાટણમાં રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે, એ શેહેર લક્ષ્મીથી ભરપૂર હતું. તેમાં ચૌલાદેવી નામે એક પ્રસિદ્ધ વારાંગના રહેતી હતી. તે ઘણી રૂપાળી તથા ગુણવાળી હતી. જો કે તે ગણિકા હતી તોપણ, ધર્મ મર્યાદા એવી પાળતી હતી કે, પતિવ્રતા સ્ત્રીને પણ અતિ ક્રમણ કરે !! આ વાત લોકમાં ઘણી ચર્ચાવાથી, રાજાને કાને પડી. તેનો વિચાર કરી તે વાતની પરીક્ષા કરવાને, રાજાએ સવાલાખ રૂપીઆની કટારી સેવકો સાથે મોકલી, એ ગણિકાને ઘરેણે લીધી. પ્રાચીન કાળમાં ગણિકાઓનો વ્યાપાર બે પ્રકારનો ગણાતો હતો. એક બંધીનો તથા બીજો છુટીનો. તેમાં બંધીનો ઉત્તમ ગણાતો હતો, કેમકે અમુક દ્રવ્યથી અમુક કાળ સુધી પોતાના આશકનીજ આજ્ઞામાં રહે. એ પ્રકારે એ ગણિકાને ઘરેણે રાખી. એ બંધી પ્રમાણે બરાબર વર્તે છે કે નહી ? તે ચરચા જોવાને, ભીમદેવે પોતાનાં કેટલાંક ગુપ્ત માણસો તેની દેખરેખ માંટે રાખ્યાં. તેજ રાત્રે એવો પ્રસંગ બન્યોકે, રાજાને માળવા જીતવાનું શુભ મુહૂર્ત સાધવા શેહેર બાહાર પ્રસ્થાન કરવાની જરૂર પડી અને બીજે દિવસે મોટા લશ્કર સહિત રાજા માળવે ગયો. માળવાનો રાજા પણ મહા પરાક્રમી હતો, તેથી યુદ્ધ બે વર્ષ સુધી જારી રહ્યું અને ભીમદેવથી પાટણ આવી શકાયું નહી.

હવે ભીમદેવે ઘરેણે રાખેલી ચૌલાદેવીએ બે વર્ષ સુધી, કોઈપણ પુરૂષ સામું ન જોતાં, પોતાનું શીળવ્રત પતિવ્રતાની માફક પાળ્યું. જ્યારે મહા પરાક્રમી ભીમદેવ માળવા જીતીને પાછો પાટણ આવ્યો ત્યારે, ચૌલાદેવીને ઘરેણે રાખવાની વાત યાદ આવી, તેથી તેની દેખરેખ માટે રાખેલા સેવકોને તેના સમાચાર પુછ્યા. તેઓએ તેનાં ઘણું વખાણ કરી કહ્યું કે, એ ગણિકા આપની ઉપરજ નિષ્ઠા રાખી રહી છે. અમોએ કોઇ પ્રકારનો દોષ તેનામાં જોયો નથી. રાજાએ આવી રીતનું સેવકોનું કહેવું

સાંભળવાથી તથા શેહેરના લોકોમાં પણ તેની ઘણી કીર્તિ ચાલવાથી, રાજાનું મન ચૌલાદેવી તરફ વિશેષ ખેંચાયું, તેથી અન્તે તેને પોતાના અંતઃપુરમાં સ્ત્રી કરી રાખી.

એ ગણિકાને હરિપાળ નામે પુત્ર થયો. હરિપાળનો ત્રીભોવનપાળ અને ત્રીભોવનપાળનો કુમારપાળ નામે પુત્ર થયો. કુમારપાળ ક્ષાત્રિ ધર્મમાં નિપુણ હતો તોપણ મહા દયાળું અને પરદારાનો ત્યાગી હતો. કુમારપાળમાં રહેલાં રાજ ચિન્હ જોઇ, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર જાણનાર પંડિતોએ સિદ્ધરાજને વિદિત કરયું કે, આપના પછી કુમારપાળ રાજ્યનો ભોકતા થશે. એની ઉત્પત્તિ હીન જાતિથી થએલીછે અને તે મારી ગાદીનો ભોકતા થશે, એમ વિચારી સિદ્ધરાજે નિરંતર તેના વિનાશનો અવસર શોધવા માંડયો. સિદ્ધરાજનો આ ક્રૂર વિચાર જાણી, કુમારપાળે પોતાને મારી નાખશે એવી ભીતિથી, તાપશનો વેશ લઈ, નાના પ્રકારના દેશાંતરમાં ભ્રમણ કરવા માંડયું. આમ કેટલાંક વર્ષ ભ્રમણ કર્યા પછી, પાછો પાટણ આવી કોઇ મઠમાં તપસી ભેગો રહ્યો.

આ દરમીયાનમાં સિદ્ધરાજના પિતા કર્ણદેવના શ્રાદ્ધનો દિવસ આવ્યો, તેથી સિદ્ધરાજે ઘણી શ્રદ્ધાથી સર્વ તપસ્વીઓને ભોજનનું નિમંત્રણ કરી તેડાવ્યા અને મહા આદરથી સિદ્ધરાજ પોતાના હાથે સર્વ તપસ્વીઓના પગ ધોવા બેઠો. અનુક્રમે પગ ધોતાં તપસ્વીનો વેશ ધારણ કરેલા કુમારપાળના પગ ધોવાનો વારો આવ્યો. તેના કમળ જેવા કોમળ પગ હાથ વતે સ્પર્શ કરી, તેમાં રહેલી ઉર્દ્ધરેખા આદિક રાજ ચિન્હ જોઈ, આ કોઇ રાજ્યાર્હ [રાજ્ય કરવા યોગ્ય] પુરૂષ છે, એમ ધારી નિશ્ચલ દૃષ્ટીએ જોઇ, આ કુમારપાળ તો નહિ હોય! એવા સંકલ્પ વિકલ્પમાં પડયો! તે જોઇ કુમારપાળે સિદ્ધરાજના હૃદયનો પાર પામી જઇ, ભોજનનો ત્યાગ કરી, વેશ બદલી કાગડાની પેઠે નાઠો અને આલિંગ નામના કુંભારના ઘરમાં સંતાયો, કુંભારે પોતાના આંગણામાં વાસણ પકવવાના નિમામાં સંતાડી તેની રક્ષા કરી, જેવો કુમારપાળ નાઠો તેવાંજ રાજાના માણસો પણ તેને પકડવા તેની પાછળ લાગ્યાં. રાજાનો સખ્ત હુકમ હતો જે, એને ગમે તે પ્રકારે પકડી આણવો, તેથી તેઓએ ઘણો ત્રાસ પાડયો. આથી કુમારપાળ કુંભારના નિમામાંથી નાસી ઘણા વીકટ

રસ્ત થઇ, એક ખેતરમાં જ્યાં તે ખેતરના રખેવાળો, વાડ કરવા સારૂં મોટાં ક્હાંટાવાળાં ઝાડોનાં ડાંળાં કાપી, તેના ઢગલા કરતા હતા, તે ઢગલામાં તેઓએ કુમારપાળને સંતાડયો. રાજાનાં માણસો પણ તેને પગલે પગલે એ ખેતરમાં આવ્યાં. તેઓએ ભાલાઓ મારી તે ઢગલામાં ઘણું જોયું, પણ ખેત[illegible]એ તેને એવી યુકતીથી સંતાડયો હતો કે, તેઓનો પરીશ્રમ વ્યર્થ ગયો, અને નિરાશ થઈ ત્યાંથી પાછા ફર્યાં.

બીજે દીવસે પ્રાતઃકાળમાં કુમારપાળને કાંટાના ઢગલામાંથી કાઢયો, એટલે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ઘણો થાક લાગવાથી, માર્ગમાં એક ઝાડની છાયા તળે બેઠો. ત્યાં એક ઊંદર પોતાના દરમાંથી ચાંચ વડે એક એક રૂપીઓ બહાર કહાડી લાવી, અનુક્રમે એકવીશ રૂપીઆનો ઢગલો કરી, તેની ઉપર પોતે આળોટી હમેશાં આનંદ પામતો હતો અને પાછળથી અનુક્રમે એક એક રૂપીઓ ચાંચ વડે પાછો પોતાના દરમાં લઇ જતો હતો. કુમારપાળે આ બનાવ જોઈ વિચાર કર્યો કે, મારી પાસે માર્ગમાં વાટ ખરચ બીલકુલ નથી, માટે પરમેશ્વરે મને મદદ કરી, એમ સમજી જેવો પેલો ઉંદર તે રૂપીઆમાંથી એક રૂપીઓ દરમાં મૂકવા ગયો તેવા બાકીના વીશ રૂપીઆ કુમારપાળે લેઈ લીધા. ઉંદર બીજો રૂપીઓ લેવા આવતાં બાકીના ન જોયા તે દુઃખે તત્કાલ તેનો પ્રાણ ગયો. આ બનાવથી કુમારપાળને ઘણો ખેદ થયો અને આગળ ચાલ્યો. એમ ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં ખરચી ખુટી ગઈ. ઘણા દિવસ સુધી ભોજન પણ ન મળ્યું, એવામાં એક ધનવાન પુરૂષની સ્ત્રી પોતાના સાસરેથી પીયર ભણી જતી હતી. તે સ્ત્રીએ એને આવા કષ્ટમાં જોઇ પોતાના સગાભાઇની પેઠે ગણી, ઘણા સ્નેહથી સુંદર ભાત તથા દહીંનું ભોજન કરાવી સુખી કર્યો. આવી રીતે ઘણા દેશ દેશાંતર ભ્રમણ કરતાં કરતાં, એક દિવસ ખંભાત બંદર આવી પોહોચ્યો. ત્યાં ઉદયન નામે પ્રધાન ઘણો દાનેશ્રી છે એમ જાણી તેને ઘેર ખરચી માગવા ગયો. પ્રધાન ઘેર ન હતો, પણ *પોષધશાળામાં હેમાચાર્ય પાસે હતો, ત્યાં જઇ મળ્યો. તેને દેખી પ્રધાને હેમાચાર્યને પુછ્યું કે, આ પુરૂષ આગળ જતાં કેવો થશે? હેમાચાર્યે તેના અંગના ચમત્કારી લક્ષણો જોઇ બોલ્યા કે, આનો ચક્રવર્તી રાજા થશે. હેમાચાર્યનું

* શ્રાવક લોકોને ધર્મ કરવાની જગા.

આવું બોલવું કુમારપાળ તથા ઉદયન પ્રધાનના માનવામાં આવ્યું નહીં, કેમકે જન્મારાથીજ મહાદારિદ્રથી દુખી થનારને, ચક્રવર્તી રાજ્ય મળવાનો સંભવ ક્યાંથી હોય. ઉદયન મંત્રિને તથા કુમારપાળને પોતાના કહેવાથી શંકા યુક્ત થયેલા જોઇ, હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, ક્ષત્રિમાં એ વાતનો અસંભવ નથી, તોપણ તેમની શંકાનું નિવારણ ન થયું, ત્યારે, હેમાચાર્યે બંને જણને લેખ કરી આપ્યો કે, જો આ કુમારપાળને સંવત્ ૧૧૯૯ ના કાર્તિક વદ ૨ રવિવાર હસ્ત નક્ષત્રે મહાભિષેક ન થાય તો પછી મારે નિમિત્ત જોવાનો પરિત્યાગ છે. હેમાચાર્યની વિદ્યા કળા કૌશલ્યનો ચમત્કાર જોઇ, કુમારપાળે પણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જો આપની વાણી, સાચી પડે તો, આપજ રાજા છો હું તો આપના ચરણરજનો સેવક થઉં. કુમારપાળની પ્રતિજ્ઞા સાંભળી હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, નર્કને પ્રાપ્ત કરવનારી રાજ્યની ઇચ્છા અમને શાની હોય! પરંતુ તમે કૃતઘ્ન થઇ, આ વચન ન વિસરી જતાં, જિનશાસનના નિરંતર પરમ ભક્ત થજો. આ પ્રકારનું અનુશાસન શિર ચઢાવી હેમાચાર્યની આજ્ઞા લઇ, કુમારપાળ ઉદયન મંત્રિની સાથે તેને ઘેર ગયો. ઉદયને કુમારપાળનો સ્નાન, પાન, ભોજન આદિથી સત્કાર કરી, તેની યાચના પ્રમાણે ભાતું [ખરચી] આપી વીદાય કર્યો તે ત્યાંથી માળવે ગયો. કુડંગેશ્વર [મહાકાળેશ્વર] મહાદેવના પ્રાસાદમાં એક પ્રશસ્તિ લખેલી [શિલાલેખ] હતી તેમાંની એક ગાથા [પૃ૦ ૧૯૪ જુઓ] માં એવું હતું કે હે વિક્રમ! સવંત ૧૧૯૯ ના વર્ષમાં તારા જેવો કુમારપાળ રાજા થશે. આ ગાથા વાંચી વિસ્મય પામે છે એટલામાં, ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ પરલોક વાસી થયા એમ સાંભળી, પોતાની પાસે ભાતુ ન હતું તેથી તેજ ગામના કોઈ વણિકની હાટે ભોજન કરી, તત્કાળ પલાયન કરી પાટણ આવ્યો. ત્યાં પાસે ધન ન હોવાથી રાત્રિએ કંદોઇને ત્યાં ભોજન કરી પોતાના બનેવી કાન્હડદેવને ઘેર ગયો. તે વખતે તે રાજમંદિરમાં ગયો હતો, ત્યાંથી આવ્યો ત્યારે તેણે કુમારપાળને ઓળખી ઘણા આદરથી ઘરમાં તેડી જઇ સુંદર ભોજન કરાવ્યું, તેથી તે ઘણો સૂખી થઇ જંપીને સુતો. પ્રાતઃકાળમાં કાન્હડદેવે પોતાનું સૈન્ય તૈયાર કરાવી ઘણી શોભા સહિત કુમારપાળને રાજમંદિરમાં લઇ ગયો. આ વખતે રાજમંદિરમાં રાજ્યાસને કોને બેસાડવો તેની પરીક્ષા થતી હતી. પ્રથમ કોઈ કુમારને પાટ ઉપર બેસા-

ડયો, પણ તે બેસતાંજ એટલો બધો ગભરાઇ ગયો કે, પોતાને ઓઢવાના વસ્ત્રનું પણ ભાન રહ્યું નહીં, પછી તેનું અપ્રમાણ કરી બીજા કુમારને ધામધુમથી પાટે બેસાડયો, ત્યારે તે હાથ જોડી દાસ જેવો થઈ બેઠો. તેનું પણ સર્વ પુરૂષોએ પ્રમાણ કર્યું નહીં. ત્યાર પછી કાન્હડદેવની આ-જ્ઞાથી કુમારપાળને પાટે બેસાડયો. તેનો ઘણી હોંશીઆરીથી પોતાનાં સર્વ વસ્ત્ર જેમ ઘટે તેમ રાખી સ્વાસ ઉંચો લઇ સિંહાસન ઉપર બેસી હાથ-માં લીધેલી તરવારને કંપાવતો રાજગોરે કરેલા મંગળિક તિલકને ધારણ કરતો પચાસ વર્ષની વયમાં કેટલાક માસ ઓછા હતા તે સમયે સંવત ૧૧૯૯, ઇસવી સન ૧૧૪૩ માં રાજ્યાસને બેઠો. તેને જોઇ સર્વ પુરૂષોએ વિચાર કર્યો કે ગાદીને શોભાવે એવો તો ખરેખર આજ રાજા છે. એમ પ્રમાણ કર્યા પછી, તત્કાળ અનેક પ્રકારના વાજીંત્રના ઘોષ અને જયજય-કાર શબ્દની વચ્ચે કાન્હડદેવે પંચાંગપ્રણામ* કર્યો, કુમારપાળ ઘણા દેશોમાં ભ્રમણ કરી નિપુણ થયો હતો તેથી મોટા મોટા વૃદ્ધ પ્રધાનોને પણ ન ગણતાં, પોતાની બુદ્ધિવડે સ્વતંત્રપણે ઘણા ઉંચા પ્રકારની રાજ-નિતિથી રાજ ચલાવ્યું. આ જોઇ વૃદ્ધ પ્રધાનોએ કુમારપાળને મારી ના-ખવાનો સંકેત કર્યો. કુમારપાળનું હમેશાં જે દરવાજે આવવાનું થતુ હતું, તે દરવાજે એક દિવસ અંધારી રાત્રિએ કેટલાક મારાઓને ગુપ્તપણે બે-સાડયા હતા. તે વાત પૂર્વ પુન્યના બળથી પોતાના કોઇ મિત્રદ્વારે કુમાર-પાળના જાણવામાં આવી. એટલે તરત તે દરવાજો ત્યાગ કરી બીજે, દર-વાજે થઈ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો અને દગો કરનારાઓને એકદમ મારી નં-ખાવ્યા. કાન્હડદેવ-મંડળેશ્વર જે કુમારપાળનો બનેવી થતો હતો તે સંબંધે તથા ગાદીએ બેસાડવામાં અગ્રેસર હતો તેથી તે કુમારપાળને વારંવાર પૂ-ર્વની દુર્દશા સંભારી આપી મેહેણાં મારતો હતો, તેને કુમારપાળે કહ્યું કે, પૂર્વની અવસ્થાના મર્મભેદી વચન સભા સમક્ષ આજ પછી કોઇ દિવસ મને કહેવાં નહીં. એકાંતે જેમ કહેવું હોય તેમ કહેજો. એમ કહી પોતાનો બનેવી જાણી તથા રાજ્યસ્થાપનનો આચાર્ય જાણી જવા દીધો. પણ જેનું મોત નજીક આવ્યું હોય તેને જેમ ઓષધ વિપરીત થાય તેમ કુમારપા-ળાની શિખામણ તેને વિપરીત લાગી. ને બોલ્યો જે હે મૂર્ખ! તું તારી

* શ્રાવક લોક જેને ખમાસણું કહે છે તે.

જાતનો તો વિચાર કર કે હું કોણ છું ! તને હમણાંજ અમારા પાદ સે-વનનો પરિત્યાગ કરાવી ગાદીએ બેસાડીએ છીએ ।। ઈત્યાદી ઉદ્ધતાઈથી બોલ્યો. કુમારપાળ તે વખતે ગમ ખઇ ગયો. બીજે દિવસે સંકેત કરી રાખેલા મલ્લો પાસે તેના શરીરનાં હાડકાં ભગાવી, આંખો ફોડાવી, તેને ઘેર મોકલી દીધો. આ બનાવથી કાન્હડદેવ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, (શ્લોક પૃષ્ટ ૧૯૬ જુઓ) "આ રાજા રૂપી અગ્નિને મેં મારે હાથે ઉત્પન્ન કર્યો છે, જેને હું ગમે તેમ તિરસ્કાર કરીશ તોપણ મને બાળશે નહિ, એમ હું સમજતો હતો, પરંતુ આતો એથી વિપરીત થયું, તેથી સર્વ સામંતોને પણ શિખામણ આપી કહ્યું કે, કોઇએ ભ્રાંતિ પામી રાજા રૂપી દીવાને પોતાની આંગળ ભેતી સ્પર્શ કરવો નહિ કારણ કે, દીવાને આપણે હાથે પ્રગટ કરીએ છીએ તોપણ તેને સ્પર્શ કરવાથી બાળે છે." તે દિવસથી આરંભી સર્વ સામંતો ત્રાસ પામી આ મહા પ્રતાપી રાજાની આજ્ઞામાં સાવધાન થઇ રહ્યા. પછી રાજાએ પોતાને પૂર્વે ઉપકાર કરનાર ઉદયન મંત્રિનો પુત્ર વાગભટ્ટ જે ઘણો બુદ્ધિશાળી હતો તેને પ્રધાન પદ આપ્યું. આલિંગ [નામે કુંભાર] જેણે પ્રથમ સંકટની વખતે ઘણું રક્ષણ કર્યું હતું, તેને સનમાનને અર્થે [નામનું] મ્હા પ્રધાનપદ આપ્યું. આ વખતે ઉદયનનો બીજો છોકરો વાહડ કરીને હતો, જેને સિદ્ધરાજે પોતાનો છોકરો કરી રાખ્યો હતો. તે કુમારપાળની આજ્ઞામાં ન રહેતાં, સપાદલક્ષ રાજા [વિસલદેવ ચોહાણનો આનાક નામે પૌત્ર] ની સેવામાં રહ્યા. તેણે કુમારપાળ સાથે લડાઇ કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાંના સર્વ સામંતોને લાંચ આપી, પોતાને સ્વાધીન કરી મોટું સૈન્ય મેળવી, સપાદલક્ષ રાજાને આગળ કરી, ગુજરાત દેશના સીમાડા પાસે આવી પડાવ નાંખ્યો. સોલંકી રાજા કુમારપાળ પણ પોતાનું સૈન્ય એકઠું કરી, શત્રુના સન્મુખ આવ્યો. આ વખતે કુમારપાળનો એવો હેતુ હતો કે, દેશને નિષ્કંટક કરવો, એટલે શત્રુ માત્રનો નાશ કરવો. એમ વિચારી લડાઇ કરવાનો દિવસ નક્કી કરી, લડાઈ કરવાની જગા સાફ કરાવી ચતુરંગી સેના તૈયાર કરી, શત્રુની સામે આવી ઉભો રહ્યો. લડાઇના આરંભમાં ગુજરાતના સામંતોને તથા પોતાના કેટલાક સેવકોને, વાહડે ફોડયા છે, એ વાત કુમારપાળના જાણવામાં આવી. કુમારપાળે પોતાના પટ્ટહસ્તીના ચૌલિંગ નામે મહાવતને કોઇ અપરાધથી

ઠપકો દીધેલો તેથી તેણે ક્રોધ કરી અંકુશનો ત્યાગ કર્યો. ત્યારે મહા ગુણ-વાળા શામલ નામે બિજા મહાવતને ઘણું દ્રવ્ય આપવું કરી તેની જગા-એ સ્થાપન કર્યો. પછી પોતાના કલહ પંચાનન નામે મદઝર હાથી ઉપર રાજ્યસિન તથા છત્રીસ પ્રકારના આયુદ્ધ સ્થાપન કરાવી, કલાપક ઉપર પ-ગ મૂકી, પોતાની મેળે હાથી ઉપર ચઢી બેઠો. પોતાના સામંતોને હુ-કમ કર્યો કે, શત્રુ ઉપર એકદમ તુટી પડો, પણ સઘળા સામંતોને વાહડે આગળથીજ ફોડી મૂકયા હતા, તેથી તેઓએ તેમ ન કર્યું. આ પ્રકારે પો-તાનું સઘળું લશ્કર ભેદ પામેલું જોઈ રાજાએ, વિચાર કર્યો કે હવે મા-રે પંડેજ લડાઇ કરવી. એવો નિશ્ચય કરી પોતાના શામળ નામે મહાવ તને હુકમ કર્યો કે, આપણા હાથીને, સન્મુખ સેનામાં છત્ર ચામરથી ઓળખાતો સપાદલક્ષ રાજાના હાથીની લગભગ લઈ જા, જેથી તેનીજ સાથે મારામારી કરી શકાય. આ પ્રકારે આજ્ઞા કરી તોપણ તેજ વખત તત્કાળ તેમ તેણે ન કર્યું. ત્યારે રાજા બોલ્યો કે તું પણ ફુટયો છે કે શું? ત્યારે મહાવતે જવાબ આપ્યો કે, હે સ્વામિન્! કલહ પંચાનન નામે હાથી તથા શામળ નામે મહાવત એ બે તો કોઈ કાળાંતરે પણ ફુટે નહીં! પ-રંતુ સામા લશ્કરમાં હાથી ઉપર બેઠેલો વાહડ નામે કુમારનો એવો તો ઉગ્રો અને દીર્ઘ હોંકરો છે કે, જેની હાકથી ભલભલા હાથી પણ ચીસ પાડી પાછા હઠી જાય છે. એમ કહી પોતાનું ઓઢવાનું વસ્ત્ર ફાડી, બે ક-ડકા કરી, હાથીના બે કાનમાં ઘાલી, પોતાના હાથીને એવા જોરથી ધસા-વ્યો કે, દુસ્મનના હાથીને એકદમ દંતુસલનો મોટો પ્રહાર કર્યો. વાહડે લાં-ચ આપી કુમારપાળના ચઉલિંગ નામે મહાવતને ફોડી મૂકયો હતો તેજ આ મહાવત છે એમ જાણી નિર્ભયપણે હાથમાં ઉઘાડી તરવાર લઇ, કુમાર-પાળને મારવાને પોતાના હાથી ઉપરથી કલહપંચાનન હાથી ઉપર તલપ મારી કુદી પડવા જાય છે, એટલામાં તો શામળે પોતાના હાથીને પાછો ખ-સેડી લીધો, તેથી વાહડ તુરત ભૂમી ઉપર પડયો. તેને નજીકના પેદલ સેવકોએ ઘેરી લીધો. પછી રાજાએ આનાક નામે સપાદલક્ષ રાજાને કહ્યું કે તું શું જુવે છે? હાથમાં શસ્ત્ર લઈ તૈયાર થા. એમ કહી તેના મુખ કમ-ળ ઉપર ઉચિત બાણ નાખી, તું ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ટ છું એવું ઉપહાસ તથા મિથ્યા સ્તુતિ કરી, છેતરીને નારાચ નામે બાણે ભેદી હાથી ઉપર-થી પાડયો. પછી કુમારપાળે હાથી ઉપર ઉભા થઈ પોતાનું વસ્ત્ર માથા

ઉપર ફરી, જીત્યું જીત્યું એમ ઊંચે સ્વરે બોલી, બાકી રહેલા સર્વ સામંતોનો પરાજય કરી, પકડી તેમનો નિગ્રહ કરીને મોટી જીત મેળવી. એ પ્રકારે વાહડ કુમારનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

આર પછી કૃતજ્ઞ શિરોમણિ કુમારપાળ રાજાએ આલિંગ નામના કુંભારને સાતસેં ગામની ઉપજવાળું *ચિત્રકોટપ્રગણુ બક્ષીસ કરી તેનો લેખ કરી આપ્યો. તે કુંભાર પોતાના કુટુંબ સહિત ત્યાં આવી રહ્યો. આજ પણ તે વંશના રાજાઓ લજ્જા પામતા સગરા નામથી ઓળખાય છે. જે ખેડુતોએ કુમારપાળને સંકટની વખતે પોતાના ખેતરમાં કાંટાના ભારમાં સંતાડી રક્ષા કરી હતી, તેઓને પોતાના અંગરક્ષક શેવકો કરી હજુરમાં રાખ્યા.

આ વખતમાં સોલાક નામે ગંધર્વ ગીત કળામાં ઘણો પ્રવીણ હતો. તે કેટલીક વાર રાજાને ઘણો પ્રસન્ન કરતો, ત્યારે રાજા એકસો સોળ દ્રમ્મ (રૂપીઆ) તેને આપતો. તે રૂપીઆ પોતાની પાસે ન રાખતાં, તેની મીઠાઇ લઇ, સર્વ છોકરાંઓને વેહેંચી આપતો. એ પ્રમાણે જ્યારે રાજા કાંઈ આપે ત્યારે તેની મીઠાઇ લઇ વેહેંચી નાખે. એ વાત રાજાના જાણવામાં આવી ત્યારે તેનો પોતાથી અધિક ઉદારતાનો ગુણ દેખી, કોપ કરી કાઢી મૂક્યો. તેણે પ્રદેશમાં જઇ કોઇ રાજાને પોતાની ગીત કળાથી એવો રંજન કર્યો કે, તે રાજાએ એને બે હાથી બક્ષીસ આપ્યા. તે લઇ પાછો પાટણ આવ્યો. પોતાને બક્ષીસ મળેલા બંને હાથીઓ રાજાને ભેટ કર્યા. આ પ્રમાણે તેના ગુણ જોઇ રાજાએ સનમાન કરી પાછો પોતાની સેવામાં રાખ્યો.

વળી એક દિવસે એ પ્રદેશી સોલાક નામે ગાંધર્વ રાજ સભામાં આવી એકદમ ઓચીંતી એવી બુમો પાડવા માંડી કે, મને ચોરી લીધોરે મને ચોરી લીધો!! આવા શબ્દ સાંભળી રાજાએ તેને પુછ્યું કે, તને કોણે ચોરી લીધો? ત્યારે જવાબ આવ્યો કે " મારી ગાન કળાએ ". રાજાએ પુછ્યું શી રીતે? ત્યારે બોલ્યો કે હે રાજન! વનમાંથી મારી ગાન કળાએ મોહિત થઇ એક મૃગ મારી પાસે આવ્યો હતો, તેની કોટે મારી સોનાની શાંકળ મેં કૌતુકથી પહેરાવી હતી. તેને લઇ રાજદ્વારમાં આવતાં, પાંજરા-

* જે હાલ ચિતોડ નામના કિલ્લાથી પ્રસિદ્ધ છે.

માં રહેલા સિંહનો એવો મોટો શબ્દ થયો કે, તેથી ત્રાસપામી મૃગ વનમાં નાશી ગયો. આ પ્રકારે રાજાને વિનંતી કરી, તોપણ રાજાએ તેની વાત માની નહિ. તેનો નિશ્ચય કરવાને કેટલાક સેવકો સહિત તેને વનમાં મોકલ્યો. તેણે વનમાં ગાન કરતાં ભ્રમણ કરવા માંડયું. ગાનથી આકર્ષણ પામી પેલો સોનાની સાંકળવાળો મૃગ તેની પાસે આવ્યો. તેને લઈ નગરમાં આવી રાજાને દેખાડયો. આ પ્રકારે તેની ગાયન કળાનો ચમત્કાર જોઇ, સભામાં શ્રીહેમાચાર્યે તેને પુછ્યું કે, તમારી ગાયન કળાનો અવધિ ક્યાં સુધી છે? ત્યારે તે બોલ્યો કે હે મહરાજ! જ્યારે ગાયન સાંભળવાથી સુકા લાકડાને નવાં અંકૂર ફુટે ત્યારે એ ગાયન કળાનો અવધિ આવ્યો કહેવાએ!! ગાંધર્વનું આવું આશ્ચર્યકારક કહેવું સાંભળી, કુમારપાળે તથા હેમાચાર્યે તેને કહ્યું કે એ કૌતક અમને દેખાડ. પછી આબુ પર્વત ઉપરથી વિરહક નામે ઝાડનું સુકુ લાકડું મંગાવી, કુંવારી મૃતીકાનો* ક્યારો કરાવી સભા વચ્ચે રોપ્યું. પછી પોતાની નવિ ગાયનકળાએ તત્કાળ તે કાષ્ટને નવ પલ્લવ કરી, રાજાને તથા હેમાચાર્યને ઘણાં ખુશી કર્યા. આ પ્રકારે આશ્ચર્યકારક સોલ્લાક નામે ગાંધર્વનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

એક દિવસ રાજા કુમારપાળ સર્વ સામંતોનો દરબાર ભરી બેઠો હતો, તેવામાં કોંકણ દેશથી એક બંદીજન [માગણ] આવ્યો. તે ત્યાંના રાજા મલ્લિકાર્જુનને " રાજ પિતામહ " એટલે રાજાઓના બાપનો બાપ એમ કહી તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. આવી રીતનું મિથ્યા ભાષણ સાંભળવાથી કુમારપાળને ઘણો ક્રોધ ચઢયો. સભામાં ચારે તરફ નજર કરી, તે વખત રાજાના મનનો અભિપ્રાય જાણનાર અંબડ પ્રધાન તુરત હાથ જોડી ઉભો થયો. તે જોઇ આશ્ચર્ય પામેલા રાજાએ સભા ઉઠયા પછી, એકાંતે અંબડને બોલાવી સભામાં હાથ જોડી ઉભા થવાનું કારણ પુછ્યું. ત્યારે અબંડ બોલ્યો કે, હું આપના મનનો અભિપ્રાય એવો સમજ્યો હતો કે, આ સભામાં કોઇ એવો સુભટ છે કે જે, કોંકણ દેશ જઇ ત્યાંના મિથ્યભિમાની રાજાને, જેમ સેતરંજની બાજીમાં મિથ્યા કલ્પેલો રાજા હોય તેવો ગણી તેને શિક્ષા કરે આ પ્રકારનું અંબડ પ્રધાનનું બુદ્ધિબળ દેખી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો તથા પોતે પેહેરેલો પંચાંગી પોશાક આપી

---

* કુંવારી મૃત્તિકા એટલે વાપર્યામાં ન આવેલી તે.

ઘણા લશ્કર સહિત કોંકણ દેશ મોકલ્યો. રસ્તામાં દર મજલ ચાલતાં ચા-
લતાં કેટલેક દિવસે કોંકણ દેશ જઈ પોહોચ્યો. ત્યાંની કલવિણિ નદી જે પૂર
આવવાથી ઘણા જોસમાં વહેતી હતી તે ઘણી મેહેનતે ઉતરી સામે કાંઠે
પડાવ કર્યો. મલ્લિકાર્જુને અંબડ પ્રધાનને સંગ્રામ કરવા આવેલો
જાણી પોતાનું સૈન્ય તૈયાર કરી તેની સામે જઇ મોટું યુદ્ધ કરી તેનો પરા-
જય કર્યો. હવે જીતાવલો અબંડ પ્રધાન કાળાં વસ્ત્ર પેહેરી, કાળું મુખ ક-
રી, કાળું છત્ર માથા ઉપર ધરાવી, કાળો તંબુ તણાવી, પાટણ આવી ર-
હ્યો છે, તેવામાં કુમારપાળે તે જોઈ સેવકને પુછયું કે આ કોના સૈન્યનો
પડાવ છે ? સેવકે કહ્યું કે કોંકણથી પરાજય પામી આવેલા અબંડ સેના-
પતિનો પડાવ છે. આ વાત સાંભળી ઘણો ચમત્કાર પામી કુમારપાળે તેને
બોલાવી, પ્રસન્ન દ્રષ્ટીથી સંભાવના કરી, તેને ફરીથી ઘણું સૈન્ય અને ઘણા સામં-
તો આપી, મલ્લિકાર્જુનને જીતવા ફરીથી મોકલ્યો. અંબડ પ્રધાને કોંકણ જઈ
ત્યાંની કલવિણિ નદી ઉપર પાજ બંધાવી, સૈન્ય ઉતારી સાવધાનપણે
યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. હાથીના સ્કંધ ઉપર બેશી લડવા આવેલા
મલ્લિકાર્જુનના હાથીના દંતુસલ પકડી, અંબડ પ્રધાને ઉપર ચઢી જઈ
મલ્લિકાર્જુનને કહ્યું કે, પ્રથમ તું મને પ્રહાર કર ! અગર તું તારા ઇષ્ટ-
દેવને સંભાર ! એમ કહી તીખી તરવારના પ્રહારથી મલ્લિકાર્જુનને મારી
પૃથવીપર પાડયો. જેમ સિંહ હાથીને લીલા માત્રમાં મારે તેમ અંબડે
મલ્લિકાર્જુનનો નાશ કર્યો. તે વખતે તેની સાથે પાટણથી આવેલા સામંતોએ
નગરને લૂંટયું. પછી મલ્લિકાર્જુનનું માથુ જરિના વસ્ત્રમાં વિંટી
લઈ, કોંકણ દેશમાં કુમારપાળની આજ્ઞા પ્રવર્તાવી, પાટણ આવી [illegible]
સામંતો સહિત મોટી સભામાં બેઠેલા કુમારપાળ રાજાના ચરણમાં માથુ
મૂકી, અંબડ પ્રધાને વંદન કર્યું. પછી કોંકણથી લૂંટી આણેલી સામગ્રી
અર્પણ કરી તેનાં નામઃ—

મહારાણીને શણગાર સજવા તુરત નવિ કરાવેલી એક કરોડ રૂપીઆની
પહેરવાની સાડી ૧, માણેક રત્ન જડેલો ઓઢવાનો પછેડો ૨, પાપક્ષય
નામે મોતીનો હાર ૩, સંયોગસિદ્ધિ નામે મહૌષધીથી નીપજેલી ચમ-
ત્કારી શિપ્રા ૪, સોનાના બત્રીશ કુંભ ૫, મોટા મોતીની ૭ સેરો
૬, ચાર દાંતનો એક હાથી ૭, એકસો વીશ અતી રૂપવંત વારાંગના
૮, તથા ૧૪ાા કરોડ દંડ દ્રવ્ય ૯.

પછી આંબડ પ્રધાને ઉપર કહેલી સામગ્રી સહિત મલ્લિકાર્જુનના શિરકમળે કરી કુમારપાળની પૂજા કરી. આવા તેના મહા પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈ કુમારપાળે તેને રાજપિતામહ એવું બિરૂદ આપ્યું. આ પ્રકારે આંબડનો પ્રબંધ પૂરો થયો. ×

એક વખતે હેમાચાર્યની માતુશ્રી જેણે દીક્ષા લીધી હતી, તેનો અંત કાળ પાસે આવ્યો ત્યારે હેમાચાર્યે પુણ્ય કરાવ્યું. હેમાચાર્યે કરોડ નોકાર મંત્રના નમસ્કારનું પુણ્ય આપ્યું. એટલે જેમ કોઈ માણસ પરદેશ જાય તેને ખરચી બંધાવે તેમ, હેમાચાર્યે પણ પોતાની માને દેવલોકમાં જતાં પુણ્યરૂપી ખરચી બંધાવી. ઉત્તરક્રિયાના મહોત્સવમાં પોતાની માના શબને વિમાનમાં બેસાડી, જ્યાં ઘણા તપસ્વિઓ રહેતા હતા તે, ત્રિપૂરૂષ ધર્મ સ્થાનની આગળથી લઈ જતા હતા, તે વખતે સહજ મત્સરવાળા તપસ્વીઓએ, વિમાન ભાગી અપમાન કર્યું. હેમાચાર્યે આ સર્વ સહન કરી પોતાની માની ઉત્તરક્રિયા સમાપ્ત કરી, ક્રોધ સહિત માળવે જઇ, જ્યાં કુમારપાળનો પડાવ હતો ત્યાં ગયા. પછી મનમાં વિચાર કરી એક ગાથા બોલ્યા તેનો અર્થઃ—જો કોઈ અસમર્થ પુરૂષને રાજદ્વાર સબંધી કામ કાઢી લેવું હોય તો રાજદ્વાર માંહેલા કોઈ સમર્થ પુરૂષને હાથમાં લે તોજ સમર્થ થઇ ધારેલું કામ કાઢી લેઇ શકે. એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી. એમ સમજી હેમાચાર્ય પેહેલાં ઉદયમંત્રીને મળ્યા અને ઉદયમંત્રિએ કુમારપાળને હેમાચાર્ય આવ્યાના સમાચાર કહ્યા કુમારપાળ કૃતજ્ઞ શિરોમણિ હોવાથી હેમાચાર્ય આવ્યાના સમાચાર જાણતાંજ, જાતે સામા જઈ ઘણા આદર સન્માનથી તેડી લાવી પોતાના મેહેલમાં ઉતાર્યા. કુમારપાળે પૂર્વે થયેલું રાજ્યપ્રાપ્તિનું વૃત્તાંત યાદ કરી હેમાચાર્યની પ્રાર્થના કરી કે, આપે દેવ પુજન વખતે નિત્ય અત્રે પધારવું. મને રાજ્ય મળ્યું છે તે કેવળ આપનોજ પ્રતાપ છે. ત્યારે હેમાચાર્ય શ્લોક બોલ્યા તેનો અર્થઃ—અમો ભિક્ષા માગી ભોજન કરીએ છીએ તથા વસ્ત્ર પણ જીર્ણ પેહેરીએ છીએ. વળી શયન પણ ભૂમી ઉપર કરીએ છીએ, માટે અમારે ધનવાન પુરૂષોની આર્જવતાનું શું પ્રયોજન છે? આ સાંભળી કુમારપાળને એક મહા ક-

---

× રાજશેખર કૃત પ્રબન્ધ કોષમાં આંબડનું ચરિત વિસ્તારથી વર્ણનકરેલું છે.

વિનો કહેલો નિતિશાસ્ત્રનો શ્લોક યાદ આવ્યો તેનો અર્થ:—મિત્ર તો એકજ કરવો રાજા અથવા યતિ, તેમ સ્ત્રી પણ એકજ કરવી, સુંદરી અથવા દરી* એવીજ રીતે આશ્રય પણ એકજ શાસ્ત્રનો કરવો, વેદશાસ્ત્ર અથવા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર† અને ઇષ્ટદેવ પણ એકજ કરવો, સરાગી અથવા વીતરાગી‡ આમ મહા કવિએ કહ્યું છે, માટે હું પરલોક સુધારવા વાસ્તે તમારી સાથે મિત્રતા કરવાની ઇચ્છા રાખુ છું. આ પ્રકારનું રાજાનું વચન સાંભળી હેમાચાર્ય મૌન રહ્યા. તે ઉપરથી રાજાએ કલ્પના કરી કે, મારી માગણીનો નિષેધન કર્યો તેથી જણાય છે કે, એ વાત અંગીકાર કરી. પછી રાજાએ પોતાના સર્વ પેહેરેદાર સેવકોને બોલાવી હુકમ આપ્યો કે, આ આચાર્ય ગમે તે વખતે મારી પાસે આવે, તોપણ કોઇએ એમને અટકાવવા નહિ. આ પ્રકારે બંદોબસ્ત થયા પછી હેમાચાર્યનું રાજદ્વારમાં જવું આવવું ઘણું થવા લાગ્યું. રાજા પણ પરોક્ષપણે હેમાચાર્યના ગુણનું વર્ણન કરતો હતો. તે સાંભળી એક દિવસ આમિગ નામે રાજગોર એક શ્લોક બોલ્યો [પૃ૦ ૨૦૫ જોવું] તેનો અર્થ:—વિશ્વામિત્ર અને પરાશર જેવા મોટા ૠષિઓ વૃક્ષનાં સુકાં પાંદડાં ખાઇ તથા જલપાન કરી રહેતા, તેઓ પણ જ્યારે સુંદર સ્ત્રીનું મુખ કમળ જોઇ તત્કાળ મોહ પામ્યા, ત્યારે જેઓ દુધ, દહિં, ઘી સહિત આહાર કરે છે તેમને ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ કેમ હોય! માટે દંભતો જુઓ ! ! ॥૧॥

આ પ્રકારે હેમાચાર્ય ઉપર કટાક્ષ રાખી બોલ્યો. આ સાંભળી તેનો ઉત્તર હેમાચાર્યે પણ એક શ્લોકમાં કહ્યો તેનો અર્થ:— મોટા મોટા ગજે

---

*દરી=ગુફા અર્થાત જો સુંદરી મળી તો સંસાર સાર રૂપ છે નહિ તો સંસારનો ત્યાગ કરી પર્વતની ગુફાનું પાણી ગ્રહણ કરવું—વૈરાગ ધરવો.

†વેદ—પ્રવૃત્તિ માર્ગનું શાસ્ત્ર છે એટલે સંસાર વ્યવહારની સ્થિતિને દર્શાવનાર.

અધ્યાત્મ—નીવૃત્તિ માર્ગનું શાસ્ત્ર છે એટલે સંસાર વ્યવહારનો ત્યાગ કર્યા પછી જે આશ્રમનો આશ્રય કરવાનો તે દર્શાવનાર.

‡સરાગી—કૃષ્ણ જેવા સ્ત્રી પુત્ર પરીવાર સહિત સંસારી જણાય છે તે.

વીતરાગી—જિનતીર્થંકર જેવા છતાં સ્ત્રી પૂત્રાદી પરીવારનો ત્યાગ કરી વિતરાગી જણાય છે તે.

દનું તથા સુઅરનું માંસ ખાવાથી મહા બળવાન થયલો એવો જે સિંહ તે વર્ષમાં એકજ વખત સ્ત્રી સંભોગ કરે છે તથા પારાવત [ખબુતર] કઠણ પથ્થરના નિરસ કણીઆ ખાય છે તોપણ નિત્ય કામી થઇ સ્ત્રી સંગ કરે છે, તેનું શું કારણ છે ! ! આ પ્રકારનો ઉત્તર સાંભળી તે રાજગોર ચુપ થઇ ગયો. *

વળી એક દિવસ રાજા સભા ભરી બેઠો છે, તેવામાં એક બ્રાહ્મણ ઉતાવળો આવી બોલ્યો કે મહારાજ ! આ શ્વેતાંબર લોકો જે પ્રત્યક્ષ સૂર્ય દેવ છે તેને પણ માનતા નથી, તો બીજા દેવને તો કયાંથીજ માને! આ વચન સાંભળી હેમાચાર્ય એક શ્લોક બોલ્યા તેનો અર્થઃ— -હૃદયમાં રહેલું મહા પ્રકાશક મહા સૂર્યનું સર્વોપરી ધામ (તેજ) તેની તો અમોજ ઉપાસના કરીએ છીએ. તેનું લક્ષણ સ્પષ્ટ રીતે બહારથી પણ જણાય છે સૂર્યનો અસ્ત થયા પછી અમે ભોજનનો ત્યાગ કરીએ છીએ, માટે આપ વાજબી રીતે વિચાર કરી જુઓ કે સૂર્યના ખરા ભકત તે અમો છીએ કે રાત્રિએ ભોજન કરનારા આ બ્રાહ્મણો છે ! ! આ પ્રકારે જવાબ આપી તે બ્રાહ્મણનો પરાજય કર્યો.

વળી એક દિવસ રાજા દેવપૂજામાં બેઠા છે, તે વખતે હેમાચાર્ય પોતાના યશશ્ચંદ્રગણી નામે શિષ્ય સહિત આવ્યા. ત્યારે શિષ્યે બેસવાની જગાએ રજોહરણથી પુંજીને [વાળીને] કામળ પાથરી. તે ઉપર હેમાચાર્ય બેઠા. ત્યારે કુમારપાળે પુછ્યું કે આવી ઉજ્વળ સ્વચ્છ ભૂમિને રજોહરણથી વાળવાનું શું પ્રયોજન છે? ત્યારે આચાર્ય બોલ્યા કે, કદાપિ કોઇ વખતે કોઈ શુક્ષ્મ જીવજંતુ હોય તે દબાવા ચંપાવાથી કષ્ટ પામી મરણ ન પામે, માટે અમારો એવો આચાર છે બેસવું તે જગીન વાળીનેજ બેસવું. ત્યારે રાજા બોલ્યો કે, હા એ ખરી વાત છે; પણ જો કોઈ જીવજંતુ જોવામાં આવે ત્યારે એમ કરવું એતો વાજબી છે, પણ કાંઇપણ જીવજંતુ જોવામાં ન આવે તો પણ એવી રીતે પુજીને બેસવું એ પ્ર

* હેમાચાર્યની કુમારપાળ પાસે પ્રતીષ્ટા વધી જતી જોઇ રાજગોરે ઉપહાસ્યમાં કહ્યું કે, મિષ્ટાન મારનાર જિતેદ્રિય થઇ દંભ હાંકે છે ત્યારે હેમાચાર્યે મર્મમાંજ તેને તરછોડી કાઢયો કે, ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તે કેવળ નિરસ ભોજન કરવાથી નથી થતો, એ તો માત્ર મન જીતવાથીજ થાય છે.

વાસ મિથ્યા છે. આ પ્રકારે રાજાનું વચન સાંભળી, હેમાચાર્ય રાજાને ખોટું ન લાગે એમ યુક્તિથી બોલ્યા કે, રાજા લોકો, હાથી, ઘોડા, તથા લશ્કર વિગેરે જે રાખે છે તે શું જ્યારે કોઇ દુશમન સામો લડવા આવે છે ત્યારેજ રાખે છે? ના, તેનો તો પ્રથમથીજ સંગ્રહ કરવો પડે છે. એ પ્રકારે જેમ રાજવ્યવહાર છે, તેમજ અમારા ધર્મ વ્યવહારમાં પણ પ્રથમથીજ સાવચેત રહેવું પડે છે; આ વચન સાંભળી રાજા ઘણું પ્રસન્ન થયો અને હેમાચાર્યના ગુણ દેખી હમેશાં સ્નેહ વધારતો ગયો. ત્યારપછી પૂર્વ અવસ્થામાં કુમારપાળે હેમાચાર્યને રાજ્ય અર્પણ કરવાનું કહ્યું હતું, તે વાત સંભારી રાજા બોલ્યો કે, હે મહારાજ! આ રાજ તમો કરો તો હું તમારો સેવક થઈ રહું. ત્યારે આચાર્ય બોલ્યા કે, અમારે ત્યાગીને રાજ્ય લેવું એ સર્વ શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે. એમ કહી અન્યદર્શન તથા સ્વદર્શનના કેટલાંક પ્રમાણ આપી એક શ્લોક કહ્યો તેનો અર્થ:— શ્રી કૃષ્ણ યુધિષ્ટિરને કહે છે કે હે રાજન્! જેમ દગ્ધ થયેલાં બિજ ઉગતાં નથી તેમ રાજાનો પ્રતિગ્રહ કરનાર બ્રાહ્મણને ફરીથી બ્રાહ્મણપણું મળતું નથી. અર્થાત્ રાજાનું આપેલું લેવાથી ઘણું પાપ લાગે છે.

આ પ્રકારે ભારતાદિક ઇતિહાસ પુરાણનું વચન છે. વળી જૈન શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે સાધુએ [રાજપિંડ—] રાજાના ઘરની ભિક્ષા ન લેવી. બીજા ગૃહસ્થની લેવી. ઇત્યાદિક બોધ વચનથી રાજાના ચિત્તને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરતાં હેમાચાર્ય રાજાની સાથે પાછા પાટણ આવ્યા.

એક દિવસ કુમારપાળે હેમાચાર્યને પુછ્યું કે હે મહારાજ! મારૂં યશ કલ્પાંત કાળ (એટલે જગતનો પ્રલય) થાય ત્યાં સુધી સ્થિર રહે એવી યુક્તિ બતાવો. ત્યારે હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, વિક્રમ રાજાની પેઠે જગતને ઋણ રહિત કરવાથી અથવા શ્રી સોમેશ્વર મહાદેવનો કાષ્ટમય પ્રાસાદ સમુદ્રના કિનારા ઉપર હોવાથી મોટા મોજાઓએ ખવાઇ ગયોછે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાથી આપની કીર્તિ યુગાંતકાળ સુધી રહેશે. આ પ્રકારે ચંદ્રના કિરણ જેવી હેમાચાર્યની શાંત વાણી સાંભળી, કુમારપાળને ઘણો આનંદ થયો અને તે વખતથી એ મારા પિતા રૂપ, ગુરૂ રૂપ તથા પરમ ઈષ્ટ દૈવત મિત્ર છે એમ માનવા લાગ્યો અને બ્રાહ્મણોનાં વચન ઉપરથી બીલકુલ આસ્તા ઉઠી ગઇ. પછી તત્કાળ જોશીઓને બોલાવી

શુભ મહૂર્ત નક્કી કરી, સોમેશ્વર પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાને પ્રારંભ કરાવવા વાસ્તે પંચકુળ મોકલ્યું.

આ પ્રકારે હેમાચાર્યના અલૌકિક ગુણ દેખી, રાજાનું મન એટલું બધું ખેંચાયું કે, એક દિવસ હેમાચાર્યની ઉત્પત્તિ વિષે વૃતાંત ઉદયન મંત્રીને પુછ્યું ત્યારે તે બોલ્યો કે, આ ભરતખંડમાં સાડા આઠ આર્ય દેશ કહેવાય છે તેમાં ધંધુકા નામે નગરમાં મોઢ વંશનો ચાચીગ નામે વેહેપારી રહેતો હતો. તેની સાક્ષાત લક્ષ્મી, જેવી જિનસાસનની દેવી જેવી પાહિણી નામે સતી શિરોમણી સ્ત્રી હતી. તે જૈન ધર્મ પાળતી હતી. તે બે સ્ત્રી પુરૂષનો ચાંગદેવ નામે પુત્ર થયો તેનું નામ પોતાની કુળદેવી ચામુંડા તથા કુળદેવ ગોનસ એ બેના પેહેલા અક્ષરો લઇ ચાંગદેવ પાડયું હતું. ચાંગદેવ આઠ વરસનો થયો છે એવામાં દેવચંદ્ર નામે આચાર્ય પાટણથી તીર્થ યાત્રા કરવા નીકળેલા ધંધુકે આવી મોઢવસહિકા નામે સ્થાનમાં ઉતર્યા. પછી ત્યાંના દેરામાં વંદન કરવા ગયા. તે વખતે ચાંગદેવ સિંહાસન ઉપરની આચાર્યની બેઠક ઉપર બેશી પોતાના બરોબરીયા સાથે રમતો હતો. આચાર્યને આવેલા જોઈ બધા ગુપચુપ થઇ બેશી ગયા. દેવચંદ્ર આચાર્યે ચાંગદેવનાં અંગ ઉપાંગ ઉપર રહેલા જગત વિલક્ષણ લક્ષણ જોઇને વિચાર કર્યો કે, જો આ છોકરો ક્ષત્રિ કુળમાં થયો હશે તો જરૂર ચક્રવર્તી રાજા થશે. વાણીયા બ્રાહ્મણના કુળનો હશે તો ચક્રવર્તી રાજાને પણ પોતાની આજ્ઞામાં રાખે એવો સમર્થ પ્રધાન થશે, માટે જો એ જૈન ધર્મ પામે તો જિનસાસનની મોટી ઉન્નતાઇ કરી યુગ પ્રધાનની પેઠે કલીયુગમાં પણ સતયૂગ પ્રવર્તાવે, એમ વિચારી તે નગરના કેટલાક જૈન વેહેપારીઓને સાથે લઈ એ છોકરાને ઘેર ગયા. તે વખત એ છોકરાનો બાપ ચાચીગ પરગામ ગયો હતો. પણ તેની વિવેકી માતુશ્રી ઘેર હતી તેણે તેઓને સનમાનથી બેસાડયા. પછી તેઓ બોલ્યા કે અમોતો તમારા પુત્ર ચાંગદેવને માગવા આવ્યા છીએ. આ વાત સાંભળી તે સ્ત્રીની આંખમાં હર્ષાશ્રુ આવ્યા અને પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે, અહો! મને ધન્ય છે કે, મારી કુખે રત્ન ઉત્પન્ન થયું! કેમકે જેને તિર્થંકર મહારાજ પણ નમસ્કાર કરે છે એવો જે સંઘ (શ્રાવક શ્રાવીકા સાધુ અને સાધવી) પોતાની મેળે મારે ઘેર ચાલી આ-

ની મારી પાસે પુત્ર માગે છે. !! એમ વિચારી તે સ્ત્રી બોલી કે, મને હર્ષને બદલે મહા ખેદ થાય છે કે એ પુત્રનો પિતા પરગામ ગયો છે. અગર જો તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ વાળો છે (જો કે તે જૈની નથી) તો પણ તે હાલ અહીં નથી. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી, તે વેપારીઓ બોલ્યા કે, તમે તો તમારી મેળે આપી ઘો એટલે પછી તમારે માથે તો દોષ ન રહેશે. એનો પિતા જ્યારે ગામથી આવશે ત્યારે જે થવાનું હશે તે થઈ રહેશે. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી, તેણે મહા ગુણનો ભંડાર એવો જે પોતાનો પુત્ર તે અર્પણ કર્યો. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીએ, તે આચાર્યનું નામ દેવચંદ્રસૂરી એવું જાણ્યું તેથી તેને ઘણોજ આનંદ થયો. પછી ગુરૂએ તે પુત્રને પુછ્યું કે, તું અમારો શિષ્ય થઇશ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, હા હું થઇશ. પછી તે પુત્રને લઇ પાછા વળી કર્ણાવતી નગરીમાં આવ્યા. ત્યાં ઉદયન મંત્રિને ઘેર તેના બાળકોની સાથે રાખ્યો અને તેની સેવામાં કેટલાક સેવકો રાખી તેનું પાલણ પોશણ સારી રીતે કરે છે, તેવામાં તેનો પિતા ચાચીગ જે ગામ ગયો હતો તે પોતાને ઘેર આવી પોહોચ્યો. પોતના પુત્ર વિશેનો સઘળો વૃતાંત સાંભળ્યો. તે સાંભળતા વારજ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, પુત્રનું મુખ જોયા વગર મારે અન્ન જળનો ત્યાગ છે, એમ કરી કર્ણાવતી નગરીમાં આવી ગુરૂનું નામ પુછી મહા ક્રોધથી તે સ્થાનમાં પેઠો. ગુરૂએ પણ પુત્રને અનુસારે તથા પોતે પણ ઘણા વિચક્ષણ છે તેથી, છેટેથી આવતાંજ તેને ઓળખ્યો. પોતાને લગાર નમસ્કાર જેવું કરી ઉભો એટલામાં તો ગુરૂએ તત્કાળ નાના પ્રકારના યોગ્ય વચન વાપરી લગાર તેને શાંત કરે છે, એટલામાંતો કેટલાક વિચક્ષણ શ્રાવકો તત્કાળ ઉદયન મંત્રિને ઘેર દોડી ગયા અને તેમની સાથે તે છોકરાને તેડી લાવ્યા. ઉદયન મંત્રિએ પણ આવી ચાચીગને પોતાના ધર્મ ભાઈ જેવો ગણી, ઘણા સન્માનથી પોતાને ઘેર તેડી જઈ, મોટા ભાઇની જેમ ભક્તિ કરે, તેમ તેની ભક્તિ કરી. સારાં સારાં ભોજન જમાડયાં. પછી ચાંગદેવ પૂત્રને તેના ખોળામાં બેસાડી પંચાંગ પ્રસાદ સહિત ત્રણ મહાવસ્ત્ર તથા ત્રણ લાખ રૂપીઆ આપી ઘણી ભક્તિ કરી. ત્યારે ચાચિગ બોલ્યો કે, એવી કહેવત છે કે, ક્ષત્રિનું મૂલ એક હજાર એંશી, ઘોડાનું મૂલ સાડા સતરશો અને જેવો તેવો પણ જો વાણીઓ

કરો તો તેનું મૂલ નવાણું લાખ કહેવાય છે. જ્યારે તમો તો ત્રણ લાખ આપવાથી મોટી ઉદારતાપણાનું મીશ દેખાડી કૃપણપણું પ્રકટ કરો છો, માટે મારો પુત્ર અમુલ્ય છે, તેમ તમારી ભક્તિ પણ અમુલ્ય છે, માટે એ ભક્તિજ મુલ્યને ઠેકાણે હો. એટલે તમોએ જે મારી ભક્તિ કરી છે તે ઘણી અમુલ્ય છે તથા તેના બદલામાંજ આ મારો પુત્ર તમને અર્પણ કરૂ છું. તથા આ આપવા માંડેલું તમારૂં બધું દ્રવ્ય મારે તો શિવ નિર્માલ્ય છે. એટલે એ દ્રવ્યને હું અડકનાર નથી. આ પ્રકારનું ચાચિગ વેપારીનું વચન સાંભળી, ઉદયન મંત્રિએ પ્રસન્ન થઈ ઘણો સ્નેહ દેખાડી વાહવાહ કહી આલિંગન દીધું. પછી ઉદયન મંત્રિએ કહ્યું કે, જો તમો મને એ પુત્ર અર્પણ કરશો તો જેમ મદારીનો માંકડો સર્વ લોકને નમસ્કાર કરે છે તેમ તે પણ કેવળ અપમાનનુંજ પાત્ર થશે. પણ જો ગુરૂને અર્પણ કરશો તો ગુરૂ પદવી પામી બીજના ચંદ્રમાંની પેઠે ત્રણ જગતને વંદના કરવા યોગ્ય થશે, માટે એ બાબતનો વિચાર કરી જેમ આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. આ પ્રકારે મંત્રિનું વચન સાંભળી ચાચિગે જવાબ આપ્યો કે, એ બાબત જેવો આપનો વિચાર હોય તે મારે પ્રમાણ છે. પછી ઉદયન મંત્રિએ ચાચિગને દેવચંદ્ર ગુરૂ પાસે લઇ જઈ, તેના પુત્રને અર્પણ કરાવ્યો. પછી ચાચિગે પોતાના પુત્ર ચાંગદેવનો દીક્ષામહોત્સવ કર્યો. થોડા કાળમાં જ્યારે મહા બુદ્ધિના ચમત્કારથી તે પુત્ર સઘળાં શાસ્ત્રોમાં ઘણો નિપુણ થયો. ત્યારે ગુરૂએ તેનું હેમચંદ્ર એવું નામ સ્થાપ્યું. હેમાચાર્ય થોડા કાળમાં સકળ સિદ્ધાંતના જાણ તથા આચાર્યના છત્રીસ પ્રકારના ગુણે કરી બીરાજમાન થયા. એટલે ગુરૂએ આચાર્ય પદવી આપી. આ પ્રકારે હેમાચાર્યનું જન્મ વૃત્તાંત સાંભળી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો.

હવે જે સોમનાથના પ્રાસાદના જીર્ણોદ્ધારનું કામ શરૂ કર્યું હતું, તે કામ ચાલતાં ચાલતાં, શિખર સબંધી કામનો આરંભ કરવાની વધામણીનો પત્ર આવ્યો. તે પત્ર રાજાએ હેમાચાર્યને બતાવ્યો તથા પુંછ્યું કે, આ પ્રાસાદ નિર્વિઘ્નપણે સંપૂર્ણ થાય તે સારૂં મારે શું કરવું ઘટે છે તે કહો. ત્યારે હેમાચાર્યે વિચારીને જવાબ આપ્યો કે, આ ધર્મ કાર્યમાં કોઈપણ પ્રકારનું વિઘ્ન ન આવે એટલા માટે ધ્વજારોપણ થતાં સુધી નિષ્કપટ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ અથવા મદ્ય માંસનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એ બે બાબતમાંથી

આપને જે અનુકૂળ આવે તે ખરૂં. આ પ્રકારે હેમાચાર્યનું વચન સાંભળી રાજાએ મદ્ય માંસનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી હાથમાં જળ લઇ નીલકંઠ મહાદેવ ઉપર મૂકી અભિગ્રહ લીધો. પ્રાસાદનું કામ પૂરૂં થયા પછી બે વર્ષે જ્યારે એ કળસ ધ્વજારોપણ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે, કુમારપાળે જે મદ્ય માંસ ન ખાવાનો નીયમ લીધો હતો તે મૂકવાની ઈચ્છા ગુરૂને જણાવી ત્યારે ગુરૂ બોલ્યા કે, આપે લીધેલા નિયમ સહિત સોમેશ્વરના દર્શન કરી યાત્રા પરીપૂર્ણ થયા પછી નિયમ મૂકવામાં આવે તો સારૂ. એમ કહી હેમાચાર્ય પોતાના સ્થાનમાં ગયા. રાજા તો હેમાચાર્યના ગુણથી એટલો બધો વશ થઇ ગયો હતો કે, હમેશાં એમના ઘણાંજ વખાણ કરે, તે રાજગોર વિગેરે બ્રાહ્મણોથી સહન ન થયાથી રાજા પાસે હમેશાં પાછળથી નિંદા કર્યા કરતા હતા. તે ઉપર દ્રષ્ટાંતનો એક શ્લોક છે. (પૃ૦ ૨૧૧ જુઓ) તેનો અર્થઃ—

સત પુરૂષના ઉદય પામેલા ગુણને ક્ષુદ્ર પુરૂષ દેખી કોઈ પ્રકારે સહન કરી શકતો નથી; એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું પોતાનું સર્વસ્વ નાશ કરે છે. જેમ દીવાની કાંતિને ન સહન કરતો પતંગીઓ પોતાના દેહની પણ આહુતિ આપે છે, તેમજ દુર્જન લોકોનો પણ એવો સ્વભાવીક ધર્મ છે. આવી રીતે પાછળથી નિંદા કરનાર લોકો હેમાચાર્યના હમેશાં અપવાદ બોલતા. રાજાની પાસે હમેશાં બોલતા કે, હેમાચાર્ય આપને ઉપરથી મીઠું મીઠું બોલી ખુશ કરે છે, પણ એ અંતરથી સોમેશ્વર દેવને માનતા નથી. જો તેઓ માનતા હોય એમ કહે તો જ્યારે તેઓ પ્રાતઃકાળે આપની પાસે આવે ત્યારે સોમેશ્વર દેવની યાત્રા કરવા વાસ્તે પધારવા પ્રાર્થના કરજો, એટલે આપને ખાત્રી થશે. પછી રાજાએ આ વાત ધ્યાનમાં રાખી પ્રાતઃકાળમાં પૂજા વખતે જ્યારે હેમાચાર્ય આવ્યા ત્યારે, સર્વે લોકના સાંભળતાં રાજાએ હેમાચાર્યને સોમેશ્વરની યાત્રા કરવા વાસ્તે પ્રાર્થના કરી. ત્યારે હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, જેમ ભૂખ્યા માણસને આગ્રહથી જમવાનું નિમંત્રણ કરનાર મળે તથા જેમ જવાની ઉત્કંઠાવાળાને આગ્રહથી કોઇ ખેંચી લઈ જનાર મળે એટલે જેમ ભૂખ્યાને ભોજન મળે અને જનારને લઇ જનાર મળે તેમ અમારા જેવા તપસ્વિઓને તીર્થયાત્રા કરવાનોજ અધિકાર છે, માટે આપને આટલો બધો અ-

ત્યાગ્રહ કરવાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારનું હેમાચાર્યનું વચન સાંભળી રાજાએ ઘણું પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, જવા વાસ્તે આપને પાલખી આદિ જેજે વાહનો જોઇએ તેનો અંગીકાર કરો. ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે અમો તો પગે ચાલી યાત્રા કરી પુન્ય ઉપાર્જન કરીએ છીએ. આજથીજ રજા લઈ થોડું થોડું ચાલી સેત્રુંજો ગિરનાર વીગેરે મોટાં તિરથની યાત્રા કરતા કરતા દેવ પાટણમાં આપ પ્રવેશ કરશો તે વખતે આવી મળીશું. એમ કહી ઉઠી ચાલ્યા. પછી રાજાએ સર્વ સામગ્રી કરી પ્રયાણ કરતાં કરતાં કેટલેક દિવસે દેવ પાટણ આવી પોહોચ્યા. ત્યાં હેમાચાર્ય પણ પોતાના કહ્યા પ્રમાણે રાજાને આવી મળ્યા. પછી હેમાચાર્ય સહિત રાજાએ નગરમાં મોટા ઉત્સાહથી પ્રવેશ કર્યો. પછી તીર્થ ગોર બૃહસ્પતિએ કહેલા વિધિ સહિત શ્રી સોમેશ્વર મહાદેવના મંડપમાં આવ્યા. ઘણી ભાવનાથી તે પવિત્ર ભૂમીમાં આળોટી અતિ અદભુત આશ્ચર્ય ભાવ પ્રકટ કરી સોમેશ્વર મહાદેવના લિંગનું આલિંગન કર્યું. તે વખતે કેટલાક બ્રાહ્મણોએ રાજાને કહ્યું કે, આ જતિ લોક જિનતિર્થંકર શિવાય બીજા દેવને નમતા નથી. આ વચન સાંભળી રાજાનું ચિત્ત કંઈક ભ્રાંતિમાં પડયું તેથી હેમાચાર્યનું પારખુ જોવા કહ્યુ કે આપને જેજે ઉત્તમ મનોહર પૂજાની સામગ્રી જોઇએ તે લઇ પ્રથમ આપ પૂજા કરો. હેમાચાર્યે તે વાત અંગિકાર કરી, રાજ ભંડારથી આવેલા બે સુંદર ધોએલાં હીરાગળ સ્વેત વસ્ત્ર પેહેરી ઓઢી પૂજારી બૃહસ્પતિનો હાથ ઝાલી, ગભારામાં ઉતરતી વખતે ઉંબરામાં ઉભા રહી કંઇક વિચારી પ્રકાશપણે બોલ્યા. અહોહો! આ પ્રાસાદમાં કૈલાસનિવાશિ મહાદેવ સાક્ષાત બિરાજે છે, એમ ભાવના ભાવિ રોમાંચિત્ત થઇ બોલ્યા કે, આ સઘળી પૂજાની સામગ્રી બમણી કરો. એમ આજ્ઞા કરી, શિવપુરાણમાં કહેલી દિક્ષા વિધિને અનુસારે આવાહન, અવગુંઠન, મુદ્રા, મંત્રન્યાસ, વિસરજન, ઉપચાર આદિક વિધિથી પંચોપચારે શિવનું પૂજન કરી સ્તુતિ કરી. તે શ્લોક (પૃ૦ ૨૧૩ જુઓ) નો અર્થઃ—

જે સમયમાં જે કોઈ નામથી વિખ્યાત થતા રાગ દ્વેશ રહિત મહાદેવ કહેવાતા હોય તે ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂં છું. ॥ ૧ ॥

જેથી જન્મ મરણ રૂપ સંસાર થાય છે એવા રાગ દ્વેશ જેના નાશ

પામ્યા છે એવા બ્રહ્મા અથવા વિષ્ણુ અથવા શિવ અથવા જે કોઇ નામથી કહેવાતા હોય તે ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂછું. ॥૨॥

ઇત્યાદિ સ્તુતિ વડે, રાજાને તથા લોકોને વિસ્મય પમાડી દંડ પ્રમાણુ પૂર્વક સ્તુતિ સમાપ્ત કરી.

પછી રાજાએ પૂજારી બૃહસ્પતિના કહ્યા પ્રમાણે વિધિવડે અતિશે ભાવથી શિવપૂજા કરી. પછી ધર્મશિલા ઉપર તુલા પુરૂષ ગજદાન આદિક મોટાં દાન* આપી, કરપૂરની આરતિ ઉતારી, સર્વે રાજ સેવકોને દૂર કરી, શિવના ગભારામાં પેશી, ત્યાં બેઠેલા હેમાચાર્ય પ્રત્યે કુમારપાળ બોલ્યો કે, આજને સમે મારા જેવો કોઇ રાજા નથી, આપના જેવો કોઇ મહર્ષિ નથી અને શ્રીસોમનાથ જેવો કોઈ દેવ નથી. આ પ્રકારે પૂર્વે જન્મના ભાગ્યથી અહિં [કસંયોગ* બન્યો છે, માટે છ દર્શનમાં મુક્તિ આપનાર દેવતત્વનો સંદેહ ઘણા કાળથી ચાલતો આવ્યો છે, તેનું નિવારણુ આ તિર્થમાં સાચેસાચુ બોલી નિવેદન કરો. આ વચન સાંભળી હેમાચાર્ય કંઇક વિચારી બોલ્યા કે, પુરાણુ અને છ દર્શન સબંધી સઘળી વાત જવા દ્યો. હું, શ્રીસોમેશ્વર દેવનેજ પ્રત્યક્ષ કરૂં છું. તેમના મુખથીજ મુક્તિમાર્ગનો નિશ્ચય કરી લ્યો. આ વચન સાંભળી રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યુ કે, આ તે શું બોલ્યા ! આ વાત તે કેમ સંભવે ! ત્યારે હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, એ વાત ખરી પરન્તુ આપણુ બન્ને નિશ્ચલ આરાધક છીએ, તેથી ગુરૂએ કહેલી યુક્તિવડે દેવતત્વ પ્રકટ કરવું મુસ્કેલ નથી. હું સમાધિ કરૂં ત્યાંસુધી આપ કૃષ્ણાગુરૂનો ધુપ કર્યા કરો.

પછી શિવ પ્રત્યક્ષ થઇ મોક્ષ આપનાર જે દેવ દેખાડે, તે દેવનું આપણે બન્ને જણે આરાધન કરવું. બીજા દેવનો ત્યાગ કરવો. એ પ્રકારે નિશ્ચય કરી બન્ને સોમેશ્વરનું આરાધન કરવા બેઠા. રાજાએ કરેલા ધુપના ધુમાડાથી ગભારામાં રહેલા સઘળા દીવા અસ્ત થયા. પછી અકસ્માત્ સૂર્ય જેવો એક મહા મોટો પ્રકાશ થયો. ઘણા પ્રકાશથી રાજાનાં નેત્ર અંજાઈ ગયાં, પણ બળથી ઉઘાડી જુવે છે તો, જલાધારી ઉપર જાંબૂનદ* સુવર્ણ જેવી કાન્તિવાળા દિવ્ય નેત્રથી જોવા યોગ્ય, અનુપમ, અલૌકિક, દિવ્ય તપસ્વિ વેષવાળા સાક્ષાત શિવજીને જોયા. તેથી રાજાએ ઘણું આ-

* જાંબૂનદ સુવર્ણ—દેવતાની સ્ત્રીઓ જે સુવર્ણનું ઘરેણું પેહેરે છે તે.

શ્ચર્ય પામી પગના અંગુઠાથી તે જટા સુધી હાથ ફેરવી શિવના પ્રત્યક્ષપણાનો નિશ્ચય કરી, પંચાંગ-પ્રણામ કરી, ઘણા ભાવથી વિજ્ઞાપના કરી કે, હે જગદીશ! આપના દર્શનથી મારાં નેત્ર કૃતાર્થ થયાં. હવે કંઈ આજ્ઞા કરી મારા કાન પવિત્ર કરો, એમ કહી રાજા મૌન રહ્યો. પછી મોહરૂપી રાત્રિને નાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન શિવના મુખમાંથી એવી દિવ્ય વાણી નીકળી કે, હે રાજન્! આ મહર્ષી હેમાચાર્ય મહારાજ સર્વ દેવતા રૂપ છે. હેમાચાર્ય નિષકપટપણે પર બ્રહ્મને જોવાથી, ત્રણ જગતના સ્વરૂપને હાથેળીમાં રહેલા મોતીના દાણાની પેઠે નિરંતર દેખી રહ્યા છે. માટે એ જે દેખાડે તેજ નિઃસંદેહપણે મોક્ષનો માર્ગ છે, એમ કહી અંતર ધ્યાન થયા. આથી રાજાનું મન હેમાચાર્ય ઉપર ઘણુંજ ઉત્સાહી થયું. પછી હેમાચાર્ય ધીમે ધીમે પ્રાણાયામ પવનને નિચે મૂકી સમાધી ઉતારી, આસનનો બંધ શિથલ કરી, રાજા પ્રત્યે બોલે છે, એટલામાંજ, હેમાચાર્યને ઇષ્ટદેવ માની, સઘળું રાજ્યાભિમાન ત્યાગ કરી, કુમારપાળે હેમાચાર્યના પગમાં માથુ મૂકી, ઘણા ભાવથી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે, હે મહારાજ! હવે આપ જેમ કહો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું. ત્યારે હેમાચાર્યે રાજાને જીવતા સુધી મદ્ય માંસનો ત્યાગ કરવાનો નિયમ કરાવી, ત્યાંથી પ્રયાણ કરી અણહિલપૂર આવ્યા.

શ્રી હેમાચાર્યના મુખથી સિદ્ધાંત વાણી સાંભળી રાજા પ્રતિબોધ પામી પરમ શ્રાવક થયો. પછી રાજાના કહેવાથી હેમાચાર્યે ત્રેસટશલાકા પુરૂષનું ચરિત્ર તથા વીતરાગ સ્તોત્ર સહિત યોગશાસ્ત્ર રચ્યું. પછી રાજાએ ચૌદ વર્ષ સુધી અઢાર દેશમાં હિંસા નિવારણ કરાવી. ચૌદસેં ચાલીશ જિનમંદિર કરાવ્યાં. જેનું મૂલ સમકિત છે એવાં બારવ્રત ગ્રહણ કર્યાં. તેમાં અદત્તાદાનનામે ત્રીજા વ્રતમાં (રૂદતીવિત્ત) દાણ પ્રમુખ તથા નવારસીયું ધન પાપરૂપ જાણી તેની ઉપજનો પટો બહોતર લાખનો હતો, તેને ફાડી નાખ્યો. તે કામ ઉપર નીમેલા પુરૂષોને ઉઠાડયા, તેથી લોકને અતિ શય આનંદ ઉચ્છવ થયો. તે ઉપર કવિએ કરેલો શ્લોક (પૃ૦ ૨૧૬ જુ.) તેનો અર્થઃ—

પૂર્વે થયેલા રઘુ રાજા, નહુષ નાભાગ તથા ભરત આદિ સતયુગના પણ રાજા અપુત્રિયાનું ધન કે જે ધનનો તેઓ ત્યાગ નથી કરી શકયા તે

(રૂદતીવિત્ત) કુમારપાળ રાજાએ સેવું મુકી દીધું, માટે સર્વ રાજામાં શિરોમણિ હે રાજન્ તમેજ છો. ઇત્યાદિ, વિદ્વાન લોકોએ ઘણી સ્તુતિ કરી છે તથા શ્રી હેમાચાર્યે પણ એક શ્લોક કહયો તેનો અર્થઃ—

જે રાજા અપુત્રીયાનું ધન લે છે, તે તેનો પુત્ર થાય છે, માટે હે રાજન્! તમોએ તો સંતોષવડે તે ધનનો ત્યાગ કર્યો, માટે તમો તો રાજપિતામહ છો એ વાત સાચી છે.

એક દિવસ સોરઠ દેશના સુંબર નામના રાજા સાથે યુદ્ધ કરવા ઉદયન મંત્રીને સેનાપતિ કરી ઘણું લશ્કર આપી મોકલ્યો. તે વઢવાણમાં આવી શ્રી રીખવદેવને નમસ્કાર કરવાની ઇચ્છાએ સર્વે મંડલેશ્વરોને પુછી આગળ પ્રયાણ કરી પાલીટાણે આવ્યો. ત્યાં ઘણી શ્રદ્ધાથી દેવપૂજા કરી જેટલામાં વિધિ સહિત ચૈત્યવંદન કરે છે, તેટલામાં નક્ષત્રમાળાથી (દિવાની પંક્તિથી) એક ઊંદર બળતી દીવેટ લેઇ કાષ્ટમય પ્રાસાદના દરમાં પેઠો. છેવટ દેવના અંગરક્ષકોએ તે દીવેટ ઊંદર પાસેથી મૂકાવી. પછી તે મંત્રીએ સમાધિ મૂકયા પછી કાષ્ટમય પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો વિચાર કરી, દેવની સમક્ષ એકવાર ભોજન કરવું એ આદિક અભિગ્રહ લીધા. પછી ત્યાંથી પ્રયાણ કરી લશ્કરમાં આવી મળ્યો. શત્રુ સાથે સંગ્રામ કર્યો. તેમાં શત્રુએ પોતાનું સઘળું લશ્કર પરાજય કર્યું. ત્યારે પોતે ચડાઇ કરી. તેમાં શત્રુના ઘણા પ્રહારથી જ્યારે શરીર ઘણું છિન્નભિન્ન થયું, ત્યારે સેવકો સંગ્રામમાંથી ઉંચકી મુકામમાં લાવ્યા. ત્યાં મંત્રીએ ઘણુંજ રૂદન કરવા માંડયું. તેનું કારણ પુછતાં માલમ પડયું કે, શ્રી શત્રુંજય તીર્થમાં તથા શકુનિકા વિહારમાં જીર્ણોદ્ધાર કરવારૂપ દેવઋણ મારી પાછળ વળગવાથી મને ઘણો શોક થાય છે. પછી ત્યાં રહેલા સ્નેહી સબંધિઓએ વિચાર કરી કહ્યું કે, તમારા પુત્ર વાગભટ્ટ તથા આમ્રભટ્ટ તમારા પેઠેજ અભિગ્રહ લેઈ બે તીર્થનો ઉદ્ધાર કરશે, એ વાતમાં અમો સર્વે સાક્ષી છીયે. આ વાત સાંભળી ઘણા આનંદથી મંત્રીનું શરીર રોમાંચિત થયું. પછી મરતી વખત પરમેશ્વરની આરાધના કરવા માટે કોઇ વેષધારી જૈન સાધુ જોઇએ તેનો તપાસ કરાવ્યો પણ તે ન મળ્યો ત્યારે, કોઇ વંઠ પુરૂષને કોઇ પ્રકારે સમજાવી સાધુનો વેષ પેરાવી મંત્રી પાસે લાવી બેસાડયો, મંત્રીએ તો ઘણા ભાવથી તેને મહાપ્રભુની જાણી તેના બે પગ

લેઈ પોતાના માથા ઉપર સારી પેઠે પ્રેમથી દબાવી પ્રાર્થના કરી, તેની સમક્ષ દશ પ્રકારની આરાધના કરી ઉદયમંત્રી પરલોક પામ્યા. ચંદન વૃક્ષના સંબંધથી જેમ બીજાં વૃક્ષો પણ સુગંધવાળાં થાય, તેમ ઉદયનની ભાવ ભકિત જોઈ પેલા વંઠ પુરૂષે (સાધુ વેષ ધારી) પ્રતિબોધ પામી જીવતા સુધી એમને એગ સાધુ વેષ રેહેવા દેઈ રૈવતાચલ જઈ, અનશન કરી દેહનો ત્યાગ કર્યો. પછી ઉદયનના સેવક સંબંધિયોએ અણહિલપાટણ જઈ તે વૃતાંત ઉદયનના પુત્ર વાગ્ભટ્ટ તથા આમ્રભટ્ટને નિવેદન કરયું. તેમણે પણ તત્કાળ અભિગ્રહ લેઇ, જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું કામ આરંભ્યુ. બે વર્ષે શત્રુંજય ઉપર પ્રાસાદ તઈયાર થયો. તે વધામણીનો પત્ર લઇ કોઈ પુરૂષ આવ્યો. એ આનંદની વાત થાય છે એટલામાં બીજો પુરૂષ પત્ર લેઈ આવ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે એ પ્રાસાદ ફુટી તુટી પડયો. આ તપાવેલા ત્રપુ [શીસા] જેવી કઠોર તાપકારી વાણી સાંભળી, શ્રી કુમારપાળની આજ્ઞા લેઇ વાગ્ભટ્ટ શ્રી કદર્પીનામે પ્રધાનને પોતાનું કામ સોંપી, ચાર હજાર સ્વાર લઈ, શત્રુંજય સમીપ જઇ ત્યાં પોતાના નામનું એટલે વાગ્ભટ્ટ નામે પુર વસાવ્યું. પછી પ્રાસાદ તુટવાનું કારણ ત્યાં રહેલા શિલ્પિ લોકોએ નિર્ણય કરી કહ્યુ કે ભમ* સહિત પ્રાસાદમાં પેઠેલા વાયુને નિકળવાનો માર્ગ ન મળવાથી એ નુકશાન થયું. ભમ રહિત પ્રાસાદને કોઇ પ્રકારનું નુકશાન થતું નથી પણ તેમાં એવો બાધ છે કે, જે કોઇ ભમ રહિત પ્રાસાદ કરાવે છે તે નિર્વંશ થાય છે. આ વાત સાંભળી વિચાર કરી નિશ્ચય કરી વાગ્ભટ્ટે આજ્ઞા આપી કે, ભમ તથા ભિંત એ બેની વચ્ચે શિલા પુરી સજ્જડ કરો. વંશ જશે તો ધર્મરૂપી વંશ રહેશે, કેમકે પૂર્વે ઉદ્ધાર‡ કરનારા ભરતાદિક રાજાઓમાં મારૂં પણ નામ ગણાશે. આ પ્રકારની દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી એ કામ કરતાં ત્રણ વર્ષ થયાં ત્યારે કલશદંડની પ્રિતષ્ટા કરવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે પાટણથી શ્રીસંઘને૧ નિમંત્રણ પૂર્વક ઘણા માનથી બોલાવી મોટા ઉચ્છવ સહિત સંવત્ ૧૨૧૧ વર્ષે ધ્વજારોપણ કરાવ્યું. પાષાણમય મૂળ બિંબનો પરિકર, મુંમાણીય નામે પાષાણનો કરાવી સ્થાપન કર્યો. વાગ્ભટ્ટ પુરમાં રાજાએ પોતાના પિતાના નામથી ત્રિભૂવનપાળ નામનો વિહાર ક-

*ભમ—મંદિર પાછળ પ્રદક્ષણા કરવાની ગલી ‡પૂર્વે ઉદ્ધાર—જીર્ણ થયેલાં જીન મંદિરનો ઉદ્ધાર. ૧ સાધુ સાધવી, શ્રાવક શ્રાવીકા.

રાવી, તેમાં શ્રીપાર્શ્વનાથજીનું સ્થાપન કરાવ્યું. તીર્થપૂજા નિમિત્તે ચોવિશ આરામ [બાગબગીચા] કરી આપ્યા. નગરને ફરતો કોટ કરાવ્યો. દેવ મંદિરોના નિર્વાહ વાસ્તે વસ્ત્રાલંકાર તથા ગ્રામ વિગરે ઘણું દ્રવ્ય અર્પણ કર્યું. તે ઉપર એક કવિનો શ્લોક છે તેનો અર્થઃ—વાગ્ભટ્ટ મંત્રીએ શત્રુંજા ઉપર જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, તેમાં એક કરોડ સાઠ લાખ દ્રવ્યનો ખરચ કર્યો. એવા એ મંત્રીનું વર્ણન દેવતાથી પણ થઈ શકતુ નથી. આ પ્રકારે શત્રુંજા ના જીર્ણોદ્ધારનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

હવે જગતમાં મહાસુભટપણે પ્રખ્યાત શ્રી આમ્રદેવે પિતાના શ્રેય માટે ભરૂચમાં શકુનીકાવિહાર નામે પ્રાસાદ નો ઉદ્ધાર કરવાનો આરંભ કર્યો. તેનો પાયો ઘણો ઊંડો ખોદી પુરતી વખતે નર્મદા નદીના સમીપપણાથી ઓચિંતી મોટીમોટી ભેખડો ત્રુટી પડવાથી, ઘણા ચાકર લોકો દબાઇ મરવાથી, તેમના ઉપર ઘણી દયા લાવી આત્માની ઘણી નિંદા કરી, નિરૂપાયથી આમ્રદેવે સ્ત્રી પુત્ર સહિત તે ખાડામાં ઝંપાપાત કર્યો. આ પ્રકારનું તેનું ઉગ્ર સાહસ કર્મ જોઈ, તે કામમાં વિઘ્ન કરનાર દેવતાએ પણ પ્રસન્ન થઇ સર્વ વિઘ્ન નિવારણ કરી, તેમને બચાવી મદદ આપી, તેથી પ્રાસાદ સંપૂર્ણ તૈયાર થયો. કલશ દંડની પ્રતિષ્ટા કરતી વખત, નગરના સર્વ સંઘને નિમંત્રણ કરી, ત્યાં લાવી જેમ ઘટે તેમ ભોજન, વસ્ત્ર, આભરણ આદિક વતે સન્માનથી પૂજન કર્યું. સામંતોને બોલાવી જેમ ઘટે તેમ તેમનો સત્કાર કર્યો. ધ્વજા રોપણનું મુહુર્ત્ત સમીપ આવ્યું ત્યારે, અણહિલપાટણથી ભટ્ટારક શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ સહિત કુમારપાળ રાજાને તથા તે નગરના સંઘને બોલાવી મોટો સ્વામિવત્છલ કરી, જેમ ઘટે તેમ તેમને વસ્ત્ર આભૂષણાદિકથી સંતર્પણ કર્યા. ધ્વજારોપણ કરવા ઘણા ઉત્સાહથી ઘરમાંથી નિકળ્યો ત્યારે, પોતાનું સઘળું ઘર ભાચૂકો પાસે લૂંટાવી દીધું. સુવ્રત સ્વામિના પ્રાસાદ ઉપર ધ્વજા સહિત મહાધ્વજનું આરોપણ કરી, આમ્રભટ્ટે મહા હર્ષથી નૃત્ય કર્યું. પછી રાજાએ આરતિ ઉતારવાનું કહ્યું ત્યારે, પોતાને બેસવાનો કિમતી ઘોડો હતો તેનું દાન દ્વારપાલ ભટ્ટને કર્યું. રાજાએ પોતાને હાથે આમ્રભટ્ટ મંત્રિને તિલક કરયું ત્યારે, બોહોતેર સામંતોએ ચામર તથા પુષ્પ વૃષ્ટિ આદિક ઉત્તમ સત્કારથી સહાયતા કરી ઘણી શોભા આપી.

બંદિજનને પોતાના હાથમાંનું સુવર્ણકંકણ કાઢી આપ્યું. રાજાએ આમ્ર ભટ્ટ મંત્રિને દેવની આરતી ઉતારવાનું કહ્યું તોપણ આમ્રભટ્ટે ના પાડી. ત્યારે રાજાએ ફરીને કહ્યું કે આ સ્થળે આરતી ઉતારવા તમે યોગ્ય છો. પછી રાજાએ બળાત્કારથી આમ્રભટ્ટના બે હાથ પાને ઝાલી આરતી ઉ-તરાવી. આરતી મંગળદીપક વિગરે કૃત્યની સમાપ્તિ થયા પછી, શ્રી સુ-વ્રત સ્વામિને, ગુરૂને તથા સાધર્મિકને નમસ્કાર કરી, આમ્રભટ્ટે રાજાને પુ-છ્યું કે, આપને આરતી ઉતારવી ઘટે તેમ છતાં બળાત્કારે મારી પાસે આરતી ઉતરાવી તેનું શું કારણ છે? ત્યારે રાજા બોલ્યા કે એ વખત તમારો ચડતો ભાવ એવો હતો કે, જેમ કોઇ દ્યુતકાર (જુવારી) અ-તિશે દ્યૂત રમવાના ચડસથી પોતાનું માથું પણ અર્પણ કરે, તેમ તમારો પણ તે વખત ચડતો રંગ એવો હતો કે, કોઈ તમારૂં માથું માગે તો તે પણ આપી દ્યો. અલૌકિક હેમાચાર્ય મહારાજને મનુષ્યની સ્તુતિ ન કરવી એવો નિયમ હતો, તેને પણ વિસરી જઇ, આ વખતે તમારો ઉમંગ જોઇ તેમણે તમારી સ્તુતિ કરી. ત્યારે મારે પણ તમારી પાસેજ આરતી ઉતરાવવી એમ મને યોગ્ય લાગ્યું. હેમાચાર્યે કરેલી સ્તુતિ શ્લોક [પૃ૦ ૨૨૩]. તેનો અર્થ:—તમારા જેવા ઉત્તમ ભાવના ભાવિક પુરૂષ સત્યયુગમાં [ચોથા આરામાં] નથી તો તે સત્યયુગ શા કામનો? અને તમારા જેવા પુરૂષ જે યુગમાં છે તે કળિયુગજ ન કહેવાય! એ તો સતયુગજ કહેવાય! માટે તમારો જન્મ કળિયુગમાં છે તો તે કળિયુગ પણ અમને સત્યયુગ સમાન છે. ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ, આમ્રભટ્ટની અનુમોદના કરી કુમારપાળ તથા હેમાચાર્ય અણહિલપુર પાછા પધાર્યા. હેમાચાર્ય પા-ટણમાં આવ્યા પછી, થોડા વખતમાં ભરૂચથી વિજ્ઞપ્તિપત્ર આવ્યો, તેમાં લખેલું હતું કે આમ્રભટ્ટને ઓચિંતુ દેવતાના દોષથી અંતકાળ જેવું થઇ ગયું છે. આ વાત સાંભળી તત્કાળ હેમાચાર્યે નિશ્ચય કર્યો કે, એ મહાત્મા આમ્રભટ્ટને પ્રાસાદ શિખર ઉપર નૃત્ય કરતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવીઓનો દોષ થયો છે, માટે તત્કાળ ત્યાં જવું જોઈએ. એમ વિચારી યશશ્ચંદ્ર નામે પોતા-ના શિષ્ય સહિત આકાશગામી વિદ્યાના બળથી, એક નિમેષ માત્રમાં ભરૂચ આવી પોહોચ્યા. ત્યાંની મિથ્યાદૃષ્ટિ સૈંધવી નામની દેવીનું આકર્ષણ કરવા હેમાચાર્યે કોશક* કર્યો, તે વખત તે દેવીયે જીહ્વાકર્ષણ વિગરેનો

---

* ઉભે ઉભે અચલ પણુ એક જાતનું ધ્યાન ધરવું તે.

ઘણો ઉપસર્ગ કર્યો તે જોઈ ઉત્તરસાધકપણે રહેલા યશશ્ચંદ્ર નામે શિષ્યે, ડાંગેર ખાંડવાના ખાણીઆમાં ડાંગેર નાંખી, મંત્ર ભણીને એવા પ્રહાર દેવા માંડયા કે, જેથી પેહેલા પ્રહારમાં તે દેવીનો પ્રાસાદ કંપી ઉઠયો. બીજા પ્રહારમાં તે દેવીની મૂર્તીએ પોતાના સ્થાનથી આવી હેમાચાર્યના પગમાં પડીને બોલી કે, વજ્ર સરખાજ પ્રહારથી મારી રક્ષા કરો ર-ક્ષા કરો આ પ્રકારે બુમો પાડતી દેવીને જોઇ, કૌશક ધ્યાનથી હેમાચાર્ય ઉઠયા અને દેવી જેનું મૂળ છે એવી મિથ્યાદૃષ્ટિ વ્યંતર વ્યંતરીઓનો સર્વ ઉપદ્રવ તત્કાળ નીવારણ કર્યો. પછી સુવ્રત સ્વામિનાં દર્શન કરી સ્તુ-તિ કરી તે શ્લોક [પૃ ૨૨૪] નો અર્થઃ—

સંસારૂપી સમુદ્રને તરવા સેતુ સમાન, મોક્ષ માર્ગે ચાલનારને દીપક ની પેઠે પ્રકાશ કરનારા, જગત માત્રને અવલંબન કરવા યષ્ટિ [લાકડી] સ-માન, અન્યમત સંબંધી મોહનો નાશ કરવામાં કેતુ સમાન, અને અમા-રા મનરૂપી મદોન્મત હાથીને બાંધવા મજબુત સ્થંભ સમાન શ્રી સુવ્રત સ્વામિના ચરણ નખ કિરણો જીવ પ્રાણિ માત્રની રક્ષા કરો. ॥

ઈત્યાદિ સ્તુતિ કરી શ્રી આમ્રભટ્ટને રોગ મુક્ત સ્નાન કરાવી, પ્રથ-મ હતા તેવા હુશિયાર કરી, જેમ આવ્યા હતા તેમજ પાછા અણહિલ પાટણમાં ગુરૂ શિષ્ય પધાર્યા. પછી આમ્રભટ્ટે કોંકણ દેશના રાજાના સુવર્ણ ના ત્રણ કલશ હતા, તેમાંથી એક ઉદયન ચૈત્યમાં, બીજો શકુનિકાવિહારમાં અને ત્રીજો ઘટીગૃહમાં સ્થાપન કર્યો. આ પ્રકારે રાજ પિતામહ આમ્રભ-ટ્ટનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

એક દિવસ કુમારપાળ રાજા કપર્દી મંત્રીના કહેવાથી ભોજન ક-ર્યા પછી, થોડીવાર કોઇ પંડિતના મુખથી કામંદકીય નામે નીતિસારનું શ્રવણ કરતા હતા. તેમાં એક શ્લોક આવ્યો તેનો અર્થઃ—મેઘની પેઠે સર્વ ભૂતનો આધાર રાજા છે. તેમાં પણ મેઘ વિના કદાપિ જીવાય, પણ રા-જા વિના પ્રજાથી જીવાય નહિ. આ વાક્ય સાંભળી કુમારપાળ બોલ્યો કે, રાજાને મેઘની ઔપમ્યા આપી? આ પ્રકારનું રાજાનું વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા હાજી હાજી કરનારા પુરૂષો રાજાની શબ્દ ચાતુરીની પ્રશં-સા કરી વાહા વાહા કહેવા લાગ્યા. તે જોઇ કપર્દિ મંત્રી નીચુ મુખ કરી

વગર બોલે આશ્ચર્ય યુક્ત બેઠા. તે જોઈ એકાંતે કુમારપાળે કપર્દિ મંત્રિને તેનું કારણ પુછ્યું ત્યારે મંત્રિએ કહ્યું કે, સર્વ વ્યાકરણથી વિરૂદ્ધ આપ બોલ્યા અને છંદોનું વર્તિઓ [હાજી હાજી કરનારા] એ પ્રશંસા કરી, એ બે કારણથી મારે નિચું મુખ કરવું ઉચિત્ત છે, કે રાજા વગરનું જગત હોય તે સારૂં પણ મૂર્ખ રાજા તો જોઇએજ નહિ, કેમકે શત્રુ મંડળમાં તેવાની અપકીર્તિ થાય છે, માટે એ જગાએ આપ ઔપમ્યા શબ્દ બોલ્યા, તે જગાએ ઉપમેય, ઔપમ્ય અને ઉપમા ઇત્યાદિ શબ્દો શુદ્ધ કહેવાય. આ વચન સાંભળી કુમારપાળે પોતાને શબ્દ વ્યુત્પત્તિ થવા માટે એક વર્ષમાં કકાથી આરંભિ ત્રણ વૃત્તિ વ્યાકરણ તથા કાવ્ય ભણી, શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થઇ વિચાર ચતુર્મુખ એવું બિરૂદ ઉપાર્જન કરયું. એ પ્રકારે કુમારપાળના અધ્યયનનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

એક દિવસ વ્યાખ્યાન આપવાની સભામાં કુમારપાળ સહિત હેમાચાર્ય બીરાજ્યા હતા, ત્યાં કાશીના એક વિશ્વેશ્વર નામે કવિએ આવી અર્ધો શ્લોક બોલી આશિર્વાદ દીધો તેનો અર્થ:—

હાથમાં ડંડ ને ખભે કાંમળ ધારણ કરતા હેમાચાર્યરૂપી ગોવાળ તમારી રક્ષા કરો. આ વચન સાંભળી રાજાએ ક્રોધ સહિત કવિ સામું જોયું. તે વખત સભામાં બેઠેલા હેમાચાર્યના શિષ્ય રામચંદ્ર કવિએ એ શ્લોકનું ઉત્તરાર્દ્ધ બોલી શમસ્યા પૂરી કરી તેનો અર્થ.

છ દર્શન રૂપી પશુના ટોળાને જૈન રૂપી ગોચર ભૂમીમાં ચારો ચરાવતા હેમાચાર્ય રૂપી ગોવાળ તમારી રક્ષા કરો. × આવા અર્થ વાળું શ્લોકનું ઉતરાર્ધ બોલવાથી સભામાં બેસનાર સર્વે અતિશે પ્રસન્ન થયા. પછી એ કવિયે વ્યાપિદ્ધા એ પદ બોલી રામચંદ્રાદિ કવિઓને સમસ્યા પૂરવાનું કહ્યું તે જોઇ કપર્દિ મંત્રીયે એ સમસ્યા શ્લોક સંપૂર્ણ કરી બોલી બતાવ્યો તેનો અર્થ:—

કુંવારી કન્યાઓ [સંતાકુકડીની] રમત રમતી હતી. જેની આંખ્યો દબાવી રાખી હોય તે કન્યા બીજી સંતાઇ ગએલી કન્યાઓને ખોળી કાઢે.

× કાશીના પંડીતે હેમાચાર્યને ગોવાળ કહી ઉપહાસ્ય કર્યું, તેના જવાબમાં તેમના શિષ્યે વળતું તે પંડિતનું ઉપહાસ્ય કર્યું કે તમારા જેવા પશુઓના હેમાચાર્ય ગોવાળ છે.

આ રમતમાં એક વિશાળ નેત્રવાળી કન્યાનાં નેત્ર ઢબાવી રાખવાંનો વારો આવ્યો. તે વખત એનાં નેત્ર ઘણાં લાંબા હોવાથી, હાથેળીવતે ઢંકાયાં નહિ. વળી તેના મુખચંદ્રની કાંતિથી તે જ્યાં સંતાય છે ત્યાંથી તે તરત પકડાય છે, તેથી એને રમતમાંથી કાઢી મૂકી, માટે પોતાનાં નેત્રની અને મુખચંદ્રની નિંદા કરતી સખીઓના મધ્યમાં ઉભી ઉભી રડે છે. વ્યાધિદ્ધા એ પદની સમસ્યા કપર્દી મંત્રિએ પૂરી, તેથી પ્રસન્ન થઇ તમે સાક્ષાત સરસ્વતિનું સ્થાન છો એમ કહી, તે કવિએ પોતાના કંઠમાંનો પચાસ હજાર રૂપૈઆનો કંઠો હતો તે કહાડી કપર્દી મંત્રિના ગળામાં અર્પણ કરયો. આ પ્રકારનું તે કવિનું ડાહાપણુ જોઈ રાજાએ પોતાની પાસે તેને રાખવાનું પ્રયત્ન કર્યું. ત્યારે તે એક શ્લોક બોલ્યો તેનો અર્થઃ—

કાશી દેશનો કર્ણરાજ કથા માત્ર શેષ રહયો [અર્થાત મરી ગયો] તેથી લોકો નાશી ગયા અને નગરી દુર્બલ થઇ. હમ્મીર રાજાના ઘોડા હર્ષ સહિત ખૂંખારા કરી રહ્યા છે, [અર્થાત હમીરનું રાજ થયું છે] માટે જ્યાં લવણસમુદ્ર સરસ્વતીનું આલિંગન કરે છે એવા પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં જવાને મારૂં મન ઉત્કંઠિત થયુ છે. [અર્થાત કાશીમાં હવે મારૂં કંઇ રહ્યું નથી તેથી હું પ્રભાસ જઊછું.]

એ પ્રકારે પોતાનો અભિપ્રાય જણુવી રાજાથી ઘણો શીરપાવ મેળવી, તે કવિ પોતાના મનોવાંછિત સ્થાનમાં ગયો.

ક્યારેક કુમારપાળ રાજાયે પોતાના વિહાર સ્થાનમાં બોલાવેલા શ્રી હેમાચાર્ય કપર્દી મંત્રીનો હાથ ઝાલી તે સ્થાનમાં પગથીઆં ચડે છે, એટલામાં આગળ ચાલતી નર્તકી [નૃત્યક નારી સ્ત્રી] ના કંચુઆને પકડી રાખનાર અને નિતંબ ભાગ ઉપર અથડાતી દોરી [કાપડાની કસ] સ્તન ભારના પ્રફુલ્લિતપણાથી ખેંચાતી જોઈ કપર્દિ મંત્રી અડધી ગાથા બોલ્યો તેનો અર્થઃ—

સુંદરીનો કંચુઓ સારા ભાગ્યના ઉદયને પામવા ઊંચો થઇ ઉતાવળ કરે છે તે યુક્ત છે. આટલું બોલી વિલંબ કરે છે એટલે એ ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ હેમાચાર્ય બોલ્યા તેનો અર્થઃ—

પૂવ કહી એ વાત [કપર્દિ મંત્રિએ કહી તે] સાચી છે, કેમકે પશ્ચાત્ ભાગ [નિતંબ] એના ગુણ [દોરી] ગ્રહણ કરી કરીને પુષ્ટ થયા

છે. એટલે સન્મુખ તો સ્તનની પેઠે ઉન્નતપણું દેખાડે તેમાં શું! પણ જેની ઉન્નતાઇ પછવાડે કહેવાય તે શ્રેષ્ટ, કારણકે તરૂણ જન પણ નિતંબ ના ગુણ ગ્રહણ કરે છે!!*

• એક દિવસ કપર્દિ મંત્રી એક હાથની મુઠી વાળી હેમાચાર્યને પગે લાગી ઉભા, ત્યારે હેમાચાર્યે પુછ્યું કે હાથમાં શું છે? ત્યારે કપર્દિ મંત્રી પ્રાકૃત ભાષામાં બોલ્યો કે હરડે. આ અક્ષર સાંભળી હેમાચાર્યે કહ્યું કે 'શું હજુ સુધી પણું' આ વાકય સાંભળી કપર્દિ મંત્રી બોલ્યા કે શું છેલ્લો હોય તે પેહેલો ન થાય? એટલુંજ નહિ પણ એક માત્રાવતે અધિક પણ થાય. આ વચન સાંભળી હેમાચાર્ય ઘણું હર્ષ પામ્યા અને આનંદનાં આંસુ નેત્રમાં આવ્યાં. રામચંદ્ર પ્રમુખ પંડિતોની આગળ કપર્દિ મંત્રીની વિદ્વતાનાં વખાણ કર્યાં. આ સાંભળી સભાના સર્વે પંડિતો બોલ્યા કે તમારા બે જણનો સમસ્યા ભાષણમાં અમો કાંઈપણ સમજ્યા નહિ. પછી હેમાચાર્યે એ વાતનો ખુલાસો કરી સર્વેને સમઝાવ્યા કે, હરડે શબ્દથી એક અર્થમા હરડે અને બીજા અર્થમાં હ રડે છે. ત્યારે મે પુછ્યું કે શું હજુ સુધી રડે છે? [અર્થાત કકાના અક્ષરોમાં હ સૌથી છેલ્લા છે તેથી રડે છે.] તેના જવાબમાં એમ કહ્યું કે, હાલ તે હકાર અક્ષરને પ્રથમ લાવી માત્રા વધારી હ-રડે એવું આ વસ્તુનું નામ થાયિયેતો થપાય છે. એ પ્રકારે હરડેનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

કયારેક કોઈ પંડિતે ઉર્વશી શબ્દમાં શકાર [શ] તાલવી છે કે દંતિ છે [સ] એવું હેમાચાર્યને પ્રશ્ન પુછયું, ત્યારે તેઓ કાંઇ વિચારમા રહ્યાં. એટલામાં કપર્દિ મંત્રિએ એક પત્ર ઉપર એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ લખી હેમાચાર્યના ખોળામાં મૂકી [ઉરૂ એટલે ઘણા પુરૂષોનું અશન કરે ભોજન કરે] આ પ્રકારની તેની શબ્દ વ્યુત્પત્તિ જોઈ પ્રસન્ન થઇ તે પ્રકારનો નિર્ણય હેમાચાર્યે પૂછનારને કહ્યો. એ પ્રકાર ઉર્વશી શબ્દનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

---

* કપર્દી મંત્રિએ સ્તનની ઉન્નતાઈ વખાણી, પણ હેમાચાર્યે તો એથી ઉલટુંજ કહ્યું કે, આગળ ઉન્નતાઇ દેખાડે તે કરતાં, નિતંબ પેઠે જે ઉન્નતિ પાછળ દેખાડે તે શ્રેષ્ટ.

એક દિવસ સપાદલક્ષ નામે રાજાનો સંધિવિગ્રહ કરનાર પુરૂષ કુમારપાળની સભામાં આવી બેઠો. ત્યારે રાજાએ પુછ્યું કે, તમારા સ્વામિ કુશલ છે? આ વચન સાંભળી [વિશલદેવ] મહા મિથ્યાભિમાની! તે રાજાનો દુત બોલ્યો કે, વિશલદેવ એટલે વિશ્વ કહેતાં જગત અને લ કહેતાં ગ્રહણ કરે, એવા સમર્થ પુરૂષને સદા કુશળજ હોય! એટલે સદા જીત હોય એમાં તે કંઇ સંદેહ છે? આ પ્રકારનું મહાભિમાની વચન સાંભળી, રાજાએ તે વચનનું ખંડન કરવા કપર્દિ મંત્રિને અણુસારો કર્યો. ત્યારે તે બોલ્યો કે એ નામનો અર્થ આ પ્રકારનો છે. વિ એટલે પક્ષિની પેઠે, શલ એટલે પલાયન [નાશી જાય] કરે. તેને વિશલદેવ કહીયે. આ પ્રકારે એ નામમાં દુષણ ઉત્પન કરવાથી, એ રાજાએ પોતાનું નામ વિગ્રહરાજ એવું સ્થાપન કરી પ્રસિદ્ધ કર્યું. વળી બીજે વર્ષે પણ એજ પ્રકારનો બનાવ બન્યો. ત્યારે તેજ પુરૂષ કુમારપાળ રાજા આગળ પોતાના રાજાનું નામ વિગ્રહરાજ એવું કહી, તે નામના અર્થનું વર્ણન કર્યું કે, વિગ્રહ એટલે લડાઈ કરવી, અને રાજ એટલે સર્વોપરી. આ પ્રકારની મિથ્યા પ્રશંસા સાંભળી કુમારપાળના કહેવાથી કપર્દિમંત્રીએ એ નામનો અર્થ બીજી રીતે કરી બતાવ્યો કે, વિગ્ર શબ્દનો અર્થ નાકવનારો પુરૂષ અને હરાજ કહેતાં શિવવિષણુ. આ પ્રકારનો વિપરીત અર્થ કરી એ નામનું ખંડન કરયું. ત્યાર પછી એ રાજાયે કપર્દિમંત્રીના ભયથી અભિમાન મૂકી પોતાનું નામ કવિબાંધવ એવું સાધારણ અર્થવાળું રાખ્યું.

એક દિવસ કુમારપાળ રાજાની આગળ સભામાં ઉદયચંદ્રસૂરિ શ્રી યોગશાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા હતા. તે વખત હેમાચાર્ય પ્રમુખ સર્વે વિદ્વાનો પણ બેઠા હતા. તે વખત પંદર કર્માદાનની વ્યાખ્યામાં એક શ્લોક આવ્યો. તેમાંનું પદ વારંવાર વાંચવા માંડયું. તે જોઇ હેમાચાર્યે પુછ્યું કે શું લિપિભેદ છે? ત્યારે તેમણે કહ્યું કે "રોમણાં" આ પ્રયોગ વ્યાકરણ વિરૂદ્ધ છે. આ પ્રકારની તેમની બુદ્ધિ જોઇ, હેમાચાર્ય તથા કુમારપાળ વિગરે સર્વે પંડિતોયે, તે વાત કબુલ કરી, તેમનાં વખાણ કર્યાં. આ પ્રકારે ઉદયચંદ્રસૂરિનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ કુમારપાળ રાજાએ ઘેબર જમતાં જમતાં, કાંઇક વિ-

ચાર કરી તેનો ત્યાગ કરી, હેમાચાર્ય પાસે આવીને પુછ્યું કે, હે મહારાજા! અમારે ઘેબરનો આહાર કરવો ઘટે કે નહિ? ત્યારે હેમાચાર્ય બોલ્યા કે, વાણિયા બ્રાહ્મણને કરવો ઘટે છે, પણ જેણે અભક્ષ્યનો નિયમ કર્યો છે, એવા ક્ષત્રિયને એ આહાર કરવો ઘટતો નથી, કેમકે એથી પ્રથમ કરેલા માંસાહારનું સ્મરણ થાય છે. આ વચન રાજાએ પોતાના અનુભવથી સાચે સાચું માની, પોતે પ્રથમ કરેલા અભક્ષાભક્ષણનું પ્રાયશ્ચિત હેમાચાર્ય પાસે માગ્યું. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, બત્રીસ દાંતવડે એ ભક્ષણ થાય છે, માટે બત્રીસ જીન મંદિર કરાવવાં એ એનું પ્રાયશ્ચિત ઘટે છે. આ વચન સાંભળી કુમારપાળે, અતિ સુંદર બત્રીસ જીન મંદિર કરાવ્યાં. તેમાં જીન બિંબની પ્રતિષ્ટાનું લગ્ન હેમાચાર્યે આપ્યું. તે જોઈ વટપંદ્રનગરના આન્હડ નામે એક વ્યાપારી વાણીયાએ પોતાના નગરમાં જીન મંદિર કરાવી, મૂળ નાયકની પ્રતિષ્ઠા કરાવવા પાટણ આવી તે બિંબને તે નગરના મુખ્ય જીનાલયમાં મૂકી, શેહેરમાં સામગ્રી લેવા ગયો. એટલામાં રાજાના અંગ રક્ષકોયે મંદિરના દ્વાર બંધ કરવાથી, પ્રવેશ ન પામ્યો, તેથી પ્રતિષ્ઠાનું લગ્ન વીતિ જવાથી ઘણી ચિંતામાં પડી શોક કરી, ઘણું અકળાઈ પોતાના કર્મને નિંદતો રાજદ્વારમાં પ્રવેશ કરી, હેમાચાર્યના પગમાં પડી કહ્યું કે, આપનું આપેલું પ્રતિષ્ઠાનું લગ્ન વીતિ ગયું, એમ કહી પોકેપોકે રડવા માડયું. હેમાચાર્યે વિચાર કરયો કે, આ પુરૂષના અંતરનું સમાધાન બીજે પ્રકારે નહિ થાય, એમ ધારી રંગ મંડપથી બારણે નિકળી, નક્ષત્રની ગતિ પ્રમાણે જોયું તો, તેજ લગ્ન આકાશમાં ઉગેલું જોઈ કહ્યું કે, ઘટિકાના સબંધથી લગ્ન જોઇ આ બિંબોની પ્રતિષ્ટા થઇ છે. બિંબનું આયુષ ત્રણ વર્ષનું છે. હાલમાં ઉદય પામેલા લગ્નમાં પ્રતિષ્ટા કરેલા બિંબનું ઘણું આયુષ છે એમ કહી, તે બિંબની તેજ વખત પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તેના ચિત્તનું સમાધાન કર્યું. અંતે હેમાચાર્યે તે મંદિરોના આયુષ વિશે જેમ કહ્યું હતું તેમ થયું. ઇતી અભક્ષાભક્ષ પ્રાયશ્ચિત પ્રબન્ધ સપૂર્ણ.

એક દિવસ કુમારપાળ રાજાએ હેમાચાર્ય પાસે આવી કહ્યું કે, પૂર્વે મારાથી ઉંદરના લાવેલા રૂપીઆ લેવાયા હતા, તેથીતે ઊંદર મરણ પામ્યો, તેનું પાયશ્ચિત મને આપો. ત્યારે હેમાચાર્યે તે ઊંદરના નામથી

પ્રસિદ્ધ " મુશક પ્રાસાદ " નામે એક જિન મંદિર કરાવવાનું કહ્યું, તે પ્રમાણે રાજાએ કર્યું. વળી એજ રીતે જેનું મેં જ્ઞાતિ, નામ, ગોત્ર નથી જાણ્યું એવી કોઇ વ્યાપારીની દીકરીએ મને ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો જાણીને દહીં ભાતનું ભોજન આપી તૃપ્ત કરી સુખી કર્યો હતો. તેના પુણ્ય નિમિત્ત ગુરૂની આજ્ઞા લેઈ પાટણમાં " કરંબ વિહાર " નામે જિન પ્રાસાદ કરાવ્યો.

સપાદલક્ષ નામના દેશમાં કોઇ અવિવેકી પણ ધનવાન પુરૂષ વસતો હતો. તે લોભી હોવાથી પોતાના દેહની પણ દરકાર રાખે નહિ, માથે કેશ વધી જાય તોપણ રોમશત્રુ—હજામને પૈસો આપવો પડે એ ભયથી હજામત પણ ન કરાવે. તેમ હોળીચોળી સાફ કરી સ્વચ્છ પણ ન રહે. એક દિવસ કંસારને ઘીનું ભોજન જમ્યો, તેથી હાથ ચિકણા થયા પણ બરાબર ન ધોતાં માથે ઘસ્યા. પોતાની પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીની પાસે કાંશકી માગી, ત્યારે તેને દયા આવી તેથી સ્વામિના કેશ હોળવા બેઠી, પણ કેશ એટલા બધા ચિકણા થઇ બાઝી ગયા હતા તથા એટલી બધી જુ પડી હતી કે, તેને ઘણો કંટાળો આવ્યો તેથી બોલી કે, તમે શરીરની બેદરકાર રાખો છો તેથી જુઓને, તમારા માથાના કેશ કેવા બાઝી ગયા છે અને કેટલી જુ ખદબદે છે? એમ કહી એક જુ પોતાના ધણીના હાથમાં મૂકી. આ: રંડા મને સંતાપે છો એમ ક્રોધ કરી ને મસળવા જાય છે ત્યાં તે દયાળુ સ્ત્રીએ સ્વામિના હાથ ઝાલી જુને ન મારવા ઘણી આરજવ કરી; પણ સર્વ યત્ન નિસ્ફળ ગયા અને તે વાણિઆએ તે જુને મસળી મારી નાખી. હવે કુમારપાળ રાજાએ આ વખતે પોતાના રાજમાં ૧૪ વર્ષ પરિયંત કોઇએ હિંસા ન કરવી, એવી સખ્ત આણ ફેરવી હતી, તેથી રાજ સેવકોએ તે વણિકને પકડી પાટણ લઇ જઈ શિક્ષા કરાવવા કુમારપાળ પાસે રજુ કર્યો. તેના ઉપર રાજાને ઘણો ક્રોધ ચઢયો પણ દેહાંત દંડની શિક્ષા ન કરતાં ગુરૂ પાસે આવી આ વણિકનું શું કરવું એવી પ્રાર્થના કરી? ત્યારે ગુરૂએ તેનું ઘરબાર સમૃદ્ધિ લૂંટી લઇ તે દંડ દ્રવ્યમાંથી જે જગાએ પેલી જુ મારી હતી ત્યાં " યૂકા વિહાર " નામનું જિન મંદિર કરાવા આજ્ઞા આપી. તે પ્રમાણે કરી યૂકા વિહારનું મંદિર કરાવ્યું. ઈતિ યૂકાવિહાર નામ પ્રબન્ધ સંપૂર્ણ.

કુમારપાળ રાજાએ ખંભાતમાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવી રત્નમય જીનબિં-બની સ્થાપના કરાવી. હેમાચાર્યને જે જગ્યાએ દિક્ષા આપી હતી, ત્યાં સા-લીઆવસહિકા નામનો સામાન્ય પ્રાસાદ હતો. તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી અતિશે સુંદર જીનપ્રાસાદ કરાવ્યો. એ રીતે પ્રભુદીક્ષા વસહિકાનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો એ નામનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

એક દિવસ શ્રી પ્રભાસપાટણમાં કુમારપાળ વિહાર નામના જીનમં-દિરમાં બૃહસ્પતિ નામના પૂજારીએ કોઈ પ્રકારે ન કરવાનું કોઇ કામ કર્યું, તેથી તેની રાજાએ અપ્રતિષ્ટા કરી, માટે તેણે પાટણ આવી હેમાચાર્ય-ની સમીપે ઘણું ધર્મધ્યાન સાધવા માંડયું. છ પ્રકારના આવશ્યક કર્મ કરવામાં મોટી પ્રતિષ્ટા મેળવી આચાર્યની સેવામાં સાવધાન રહ્યો. ક્યારેક ચોમાસી વ્રતના પારણાને દિવસે આચાર્યને દ્વાદશાવર્તનથી વંદન કરી હાથ જોડી પચ્ચખાણ કર્યું કે હે નાથ! તમારા ચરણ સમીપ ચોમાસાના ચાર માસ કષાય રહિતપણે છ વિગયનો પરિહાર કરવારૂપ વ્રત પૂરૂં કર્યું. હવે હે મુની શ્રેષ્ટ! મારે પાણીથી પલાળેલા અન્નથી નિર્વાહ કરવો. આ ક-ઠિન પચ્ચખાણ વૃત્ત સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા હેમાચાર્યને કુમારપાળે જોયા. તે વખતે પેલા પૂજારીનું પૂર્વસ્થાન જે કુમારપાળે પ્રથમ લઇ લીધું હતું, તે સઘળું અને તેથી અધિક આપ્યું. ઈતિબૃહસ્પતિ પૂજારી પ્રબન્ધ સંપૂર્ણ.

એક દિવસ કુમારપાળ રાજાએ, પોતાની પાસે નિરંતર રહેનારા આલિંગ નામના વૃદ્ધ પુરૂષને પૂછયું કે, હું સિદ્ધરાજથી હીન છું કે અ-ધિકછું કે સમાનછું? આલિંગે વિચાર્યું કે, રાજા નિષકપટપણે પૂછે છે, માટે યથાર્થ કહેવું, એમ ધારી બોલ્યો. સિદ્ધરાજમાં છનું રાજગુણ હતા અને બે દોષ હતા. આપનામાં માત્ર બે ગુણ અને છનું દોષ છે. કુમાર-પાળે આ વચન સાંભળી પોતાના આત્માને દોષરૂપ દેખનાર પેલા વૃદ્ધ પુરૂષની આંખો ફોડવી એમ વિચારેછે. તે ચિકિત્સાથી જાણી લઇ તે વૃદ્ધ પુરૂષે, પોતાનું બોલવું ઉલટાવી કહ્યું કે, સિદ્ધરાજમાં સંગ્રામનું કાયર-પણું અને પરદારા લંપટપણું એ બે મહા દોષ હતા, તેથી કરી તેના સર્વ ગુણ ઢંકાઇ જતા હતા, પણ આપનામાં છનું દોષ છે તે આપ

નામાં રહેલા સંગ્રામમાં શૂરવીરપણું અને પરદારા સહોદરપણું એ બે મહાન ગુણે ઢંકાઈ ગયા છે. અર્થાત આપ એ બે ગુણે એટલા બધા પ્રકાશી રહ્યા છો કે બીજા દોષ દેખાતાજ નથી. આવું યુક્તિપૂર વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલો રાજા શાન્ત થઈ સ્વસ્થ થયો. ઈતિ આલિંગ નામના રાજ શેવકનો પ્રબન્ધ સંપૂર્ણ.

હવે પૂર્વે સિદ્ધરાજના રાજ્યમાં પંડિતપણામાં સ્પર્ધા કરતો વામરાશી નામે બ્રાહ્મણ હતો. તે હેમાચાર્યની પ્રતિષ્ટા સહન કરી શકતો નહોતો. એક દિવસ હેમચંદ્રસૂરિને સન્મુખ આવતા જોઈ તેઓ સાંભળે તેમ તેમની નિંદાનો એક શ્લોક બોલ્યો (પૃ૦ ૨૩૪ જુઓ.) તેનો અર્થઃ—

કોઈ દિવસ ન ધોવાથી સેંકડો લાખો જુવો લીખોથી બણુ બણાટ થતી મેલી કાંબલવતે શોભતો, દાંત ઉપર રહેલા ઘણા મેલની દુર્ગંધથી જેનું મુખ વ્યાપ્તછે એવો, નાકની દાંડીથી જતા આવતા ગણુગણાટ શબ્દથી ભરેલો, જ્યાં ઉભો રહયો હોય તે જમીન જેથી છાક મારે છે એવો પીમલતો અને જેના માથામાં તાલા પડેલી છે એવો આ હેમડ નામનો સેવડો× સામો આવે છે ॥

આ પ્રકારે ઘણી નિંદાથી ભરેલું તેનું વચન સાંભળી હેમાચાર્યના અંતરમાં અમર્ષ આવ્યો. તેથી તેનો તિરસ્કાર થાય એવું વચન બોલ્યા. હે પંડિત! વિશેષણ હોય તે વિશેષથી પૂર્વે આવે એવું તમે નથી ભણ્યા કે શું? જેથી હેમડ શેવડ એમ બોલો છો? માટે હવેથી શેવડ હેમડ એ પ્રકારે શુદ્ધ બોલવું જોઇએ. પછી હેમાચાર્યની નિંદા કર્તા પંડિતને રાજ સેવકોએ ભાલાના પાછલા ભાગથી સારી પેઠ કુટી મૂકી દીધો. કુમારપાળના રાજ્યમાં શસ્ત્ર વનાનો વધ હતો માટે તેનો વધ ન કરતાં એની આજીવિકાનો ઉચ્છેદ કરાવ્યો, તેથી એ બ્રાહ્મણ ભિક્ષા કરી પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો અને હેમાચાર્યની પૌષધશાળાની આગળ રહેતો હતો. આનાદિ રાજાઓ જેઓ તપસ્વિ થયા હતા તેઓ યોગ્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતા હતા. તે નિર્દંભપણે સાંભળી એક શ્લોક બોલ્યો (પૃ૦ ૨૩૫ જુઓ.) તેનો અર્થઃ—

કારણવગર ક્રોધ કરનાર, સર્પ જેવા ઝેરી, જટાધર (ઋષિ) ના મુખ

×ગોરજી.

માંથી ગાલિ પ્રદાન રૂપ ઝેર નીકળતું તેને બદલે આજે યોગ્ય શાસ્ત્રરૂપ અમૃત નીકળે છે

આ બ્રાહ્મણે પૂર્વે હેમચંદ્રાદિક ઋષિઓની કરેલી નિંદાથી તેઓને થએલો ઉત્પાત આ સમયનાં તેનાં (બ્રાહ્મણનાં) અમૃત ધારા જેવાં વચન સાંભળી શાંત થયો, જોઇ કુમારપાળ રાજાએ તેને (બ્રહ્મણ) બમણી આજીવિકા કરી આપી. અહિં વામરાશિ બ્રહ્માણનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

કોઈ એક સમયે સોરાષ્ટ્ર નિવાસી દુહા વિદ્યાના કુશળ બે પ્રતિસ્પર્ધિ ચારણો પોતાનામાંથી જેને હેમાચાર્ય વખાણે તે શ્રેષ્ટ અને બીજો કનિષ્ટ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી, નીર્ણય કરાવા સારૂં હેમાચાર્ય પાસે અણુહિલપાટણ આવ્યા. અને તેમાંનો એક આ પ્રમાણે (દૂહો) બોલ્યો.

ભાવાર્થ—હેમાચાર્યના મુખમાં લક્ષ્મી તથા સરસ્વતી આદિ સુભાગ્યે નિવાસ કર્યોછે, જેથી જેઓના ઉપર તેમનાં કૃપાકટાક્ષ પડે છે, તેઓ શિઘ્રપણે મહાપંડિત અને ધનાઢ્ય બને છે.

એમ બોલી પાસે ઉભો રહ્યો એટલાગાં તેજ જગ્યાએ, એટલે કુમારપાળે કરાવેલા જિનમંદિરમાં આરતીનો અવસર થઇ રહ્યા પછી રાજાએ હેમાચાર્યને પ્રણામ કર્યો. ત્યારે હેમાચાર્ય રાજાના પૃષ્ટ ભાગ ઉપર (બયડા ઉપર) હાથ મૂકી ક્ષણ માત્ર ઉભા રહ્યા એટલામાં બીજો ચારણ આવી દુહો બોલ્યો તેનો અર્થઃ—

હે હેમચંદ્રસુરિ તમારા હાથમાં સર્વે સમૃદ્ધિઓ ભરી છે. જેના ઉપર તમારો હાથ પડે છે તે આશ્ચર્યકારી સમૃદ્ધિનું પાત્ર થાય છે, કેમકે તે વાત પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જેઓ કુમારપાળની પેઠે તમારા ચરણ નીચે પડી વંદના કરે છે, તેઓના ઉપર અષ્ટમહાસિદ્ધિઓ તુટી પડે છે.

આ પ્રકાનું વચન સાંભળી ચમત્કાર પામેલા રાજાએ વારંવાર તે દુહો બોલી, તેના પાસે બોલાવ્યો. ત્યારે તેણે ત્રણ વખત બોલી સંભળાવ્યો, તેથી રાજાએ તેને ત્રણલાખ રૂપૈઆ અપાવ્યા. આ પ્રકારે સોરઠી ચારણનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

ક્યારેક કુમારપાળ રાજાએ સંઘપતિ થઇ તીર્થયાત્રા કરવાની ઈચ્છાયે, મહા મોટા ઉચ્છવથી દેવાલયનું પ્રસ્થાન કરાવ્યું. તે વખત દેશાંતરથી કોઇ બે માણસે આવી ખબર આપી કે, ડાહલ દેશનો કર્ણરાજ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા મોટું લશ્કર લઈ આવે છે. આ વચન સાંભળતાંજ ખેદયુક્ત થઈ મહાભયથી, સંઘપતિ થવાનો મનોરથ ભાગી, વાગભટ્ટ મંત્રિ સહિત હેમાચાર્યના પગમાં પડી પોતાની નિંદા કરી. આ પ્રકારે, રાજાને મહા મોટા કષ્ટમાં પડેલો જોઇ કાંઇક વિચાર કરી હેમાચાર્ય બોલ્યા. આ પ્રહરથી આરંભી બારમે પ્રહરે દુઃખનો નાશ થશે એવું કહી હેમાચાર્યે રાજાને વિદાય કર્યો. મારે હવે શું કરવું એવા વિચારમાં રાજા દિગમુઢ થઇ રહ્યો છે, તેવામાં હેમાચાર્યે કહેલો વખત આવ્યો, ત્યારે બે પુરૂષોએ આવી વધામણી ખાધી જે, કર્ણરાજ સ્વર્ગવાસી થયા. આ વાત સાંભળી રાજાએ પાન ચાવવાનો પણ ત્યાગ કરી આશ્ચર્ય પામી પુછ્યું કે, એ બનાવ શિ રીત્યે બન્યો? ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે રાત્રિ દિવસ ઉતાવળથી પ્રયાણ કરી ચાલ્યો આવતો કર્ણરાજ, એક રાત્રિએ હાથીના કુંભસ્થળ આગળ બેસી પ્રયાણ કરતો હતો, તેવામાં નિદ્રાનું જોકુ આવ્યું તેથી તેના કંઠમાંની સોનાની સાંકળ લટકી અને વડના ઠુંઠા સાથે ભરૈ, તેથી ગળે ફાંસો આવ્યો. હાથી ચાલી જવાથી રાજા લટક્યો અને તત્કાળ તરફડી મર્ણ પામ્યો. તેને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યા પછી અમે બંને જણ નિકળ્યા અને આપની પાસે આવ્યા. આ સમાચાર સાંભળતાંજ રાજાએ તત્કાળ ઉઠી પોષધશાળામાં હેમાચાર્ય બેઠા હતા ત્યાં આવી તેમની ઘણી પ્રશંસા કરી. પછી ઘણા ખુશી થયેલા મોટા ૭૨ સાંમતો સહિત સમસ્ત સંઘના પતિ થઈ હેમાચાર્યને સાથે લેઈ, તેમનાથી આ લોક તથા પરલોકના શુભ માર્ગનું શ્રવણ કરતો રાજા ધંધુંકા નામે નગરમાં આવ્યો. ત્યાં હેમાચાર્યની જન્મભૂમિ ઉપર પોતે કરાવેલા સતર હાથના પ્રમાણવાળા ઝોલિકા વિહાર નામે પ્રાસાદમાં મોટી પ્રભાવના કરવાનો આરંભ કર્યો. તે વખતે ત્યાં સ્વભાવીક ચાડી ચુગલી કરનાર મત્સરી બ્રાહ્મણોએ ઉપદ્રવ કર્યો. તે જોઈ તેઓને ઘણા વિષય મગ્ન કરી [ખાનપાન વિગરે જોઈતા વિષયથી ભરપૂર કરી.] શ્રી શત્રુંજે ગયા. ત્યાં તીર્થની આરાધના કરી દેવની પાસે દુઃખનો નાશ કરનાર તથા કર્મનો નાશ કરનાર એ અર્થ ભરેલો પ્રણિધાન દંડક ઉચ્ચારણ કરી પરમાત્માની ઘણી પ્રાર્થના કરી તે વખત એક ચારણ એક દુહો બોલ્યો તેનો અર્થઃ—

હે જિનવર ! એક ફુલ માટે એટલે જે તમને એક ફુલ ચડાવે છે તેને તમો સિદ્ધિ સુખ એટલે જેની ઉપમા નથી એવું મોક્ષ સુખ આપી દ્યો છો. આ રીતે વિચારી જોતાં હે પ્રભુ! તમો અતીશે ભોળા છો.

આ પ્રકારે ભાવના ભાવી નવ વાર તેનો તે દુહો બોલતા ચારણને રાજાએ નવ હજાર રૂપૈયા આપ્યા. ત્યાર પછી ત્યાંથી ગિરિનારની યાત્રા કરવા ગયા. અકસ્માત્ એ પર્વત કંપવાથી હેમાચાર્યે રાજાને કહ્યું કે વૃદ્ધ પરંપરાથી એમ સંભળાય છે કે, સંગાથે આવતા બે મોટા પૂણ્યશાળી પુરૂષોના ઉપર આ છત્ર શિલા પડવાની છે માટે આપણે બે પુણ્યવાળા છીએ, તેથી એ વાણી આપણા ઉપર ફળીભૂત થાય તો મોટો લોકોપવાદ થાય, માટે હું અત્રે રહુ છું અને તમો દેવવંદન કરી આવો. એમ કહ્યું ત્યારે રાજા બોલ્યો કે, હું અત્રે રહુ છું અને સંઘ સહિત તમો વંદન કરી આવો. આ પ્રકારનો ઘણો આગ્રહ કરી સંઘ સહીત હેમાચાર્યને દેવવદન કરવા છત્રશીલાના માર્ગે મોકલ્યા અને રાજાએ છત્રશીલા માર્ગનો પરિત્યાગ કરી જે જગાએ જુનો કિલ્લો હતો તે તરફ નવિન પગથીયાં બંધાવી માર્ગ કરવાને વાગભટ્ટ મંત્રિને આજ્ઞા આપી. તે તૈયાર કરતાં ત્રેશટ લાખ રૂપયાનો ખર્ચ થયો એ પ્રકારે તીર્થ યાત્રાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

ક્યારેક રાજાયે પૃથ્વીમાં માણસ માત્રને ઋણ રહિત કરવાની ઈછાયે સુવર્ણ સિદ્ધિ કરવાની વાત હેમાચાર્યને પૂછી, ત્યારે તેમણે કહ્યુ કે એનો મારા ગુરૂ જાણે છે. રાજાયે હેમાચાર્યના ઉપદેશથી સંઘની વીનંતી સહિત પોતાની વિનંતી મોકલીને મહા તપ કરનાર દેવચંદ્રસૂરિ તેડાવ્યા. તેમણે પણ વિનંતી વાંચી વિચારયું કે, સંઘ સંબંધી કોઇ મોટું કામ આવી પડયું હશે, માટે મને બોલાવે છે, એમ વિચારી વિધિ સહિત અનુક્રમે વિહાર કરી, કોઇ ન જાણે તેમ પોતાની પોષધશાળામાં આવ્યા. રાજા તો તેમના સન્મુખ મોટા આડંબરથી જવાની સામગ્રીમાં હતો. એટલામાં ગુરૂ પોષદશાળામાં આવ્યા. આ વાત સાંભળી તત્કાળ પોષધશાળામાં આવી તેમને વંદના કરી. એ પ્રકારે રાજાયે, હેમાચાર્ય તથા સમસ્ત શ્રાવકોએ દ્વાદશાવર્ત્ત વંદન કર્યું. પછી ગુરૂ મુખથી દેશના સાંભળી સર્વે સભા ઉઠી ગઇ ત્યારે ગુરૂએ પડદો નંખાવી એકાંતે સંઘ સંબંધી

કામ પૂછયું. હેમાચાર્ય તથા રાજા એ બેઉ જણે ગુરૂના પગમાં પડી સુવર્ણ સિદ્ધિ થવાની યાચના કરી.

હેમાચાર્ય બોલ્યા કે જ્યારે હું બાળક હતો ત્યારે કઠીઆરણ પાસેથી તમોએ તાંબાનો કડકો માગી લઇ, કોઇ વેલના રસમાં પલાળી મને આપ્યો. તેને તમારા કહેવાથી અગ્નિ સંયોગ કર્યો. તેથી સુવર્ણ થયું, માટે તે વેલનું નામ સંકેત વિગેરે કહેવાની કૃપા કરો. આ પ્રકારનું હેમાચાર્યનું વચન સાંભળી કોપ કરી, પોતાના પગ ઉપર માથુ મૂકયું હતું તેને દૂર કરી, તિરસ્કાર કરી બોલ્યા કે, તું સુવર્ણ સિદ્ધિને યોગ્ય નથી. જેમ કોઇ માંદાને મગ બાફી તેનું પાણી પાય તોપણ તેનું તેને અજીર્ણ થાય તો તેને ઘી સાકર યુક્ત મોદક આપીએ તો તે શિ રીતે પચે! તેમ તને પ્રથમ કિંચિત્ વિદ્યા આપી તે તારાથી જીરવી ન શકઈ તો જેમ મંદાગ્નિવાળો મોદક જીરવી ન શકે તેમ તું સુવર્ણ સિદ્ધિ વિદ્યાને કેમ જીરવી શકીશ. એમ કહી નિષેધ કર્યો. પછી રાજા સામું જોઇ બોલ્યા કે, સુવર્ણ સિદ્ધિ મળે એવું તારૂં ભાગ્ય નથી; કે જેથી જગતને ઋણ રહિત કરનારી હેમ વિદ્યા સિદ્ધ થાય. માટે હિંસા નિવારણ કરવી તથા જિનમંદિરથી શોભતી પૃથ્વી કરવી ઇત્યાદિ પુણ્યવંતે આલોક પરલોકનું કામ સિદ્ધ થયે છતે પણ અધિક અભિલાષા શું કરવા કરે છે? એમ કહી જેમ આવ્યા હતા તેમ વિહાર કરી ગયા.

કોઇ દિવસ કુમારપાળ રાજાએ પોતાના પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત હેમાચાર્યને પુછયું ત્યારે તેમણે પણ જેમ હતું તેમ કહી બતાવ્યું.

કોઈ અવસરે સપાદલક્ષ નામે રાજા પ્રત્યે યુદ્ધ કરવા લશ્કર તૈયાર કરયું ત્યારે વાગભટ્ટનો નાનો ભાઇ બાહડ નામે પ્રધાન હતો, તે ઘણો દાનેશ્રી હતો, માટે તે લક્ષ્મીનો નાશ ન કરે તેમ ઘણી શિખામણ દેઇ રાજાયે સેનાપતિ કર્યો. પછી તેણે બે પ્રયાણ [બે મુકામ] થયા પછી ઘણા યાચક લોકો એકઠા મળેલા દેખી કોશાધિપતિ પાસે લાખ રૂપૈઆ માગ્યા. ત્યારે તેણે રાજાએ ના કહેલ હતું તેથી ન આપ્યા. પછી સેનાપતિયે તેને કોઇડા મારી લશકરમાંથી કાઢી મૂકયો. અને પોતે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે દાન આપિ યાચકોને સંતોષ પમાડયા. એક ઊંટડી ઉપર બે યોદ્ધા એવી રીતે ચૌદશે ઊંટડીયો લેઇ થોડે થોડે પ્રયાણ કરી, બિંબેરા નગરનો કીલ્લો ઘેરી લી-

યો, પણ તે રાત્રિયે તે નગરમાં સાતસે કન્યાઓનો સંધાયે વિવાહ આરંભ્યો હ-તો માટે તે વિવાહમાં વિક્ષેપ ન થાય તેથી બધી રાત્રિ સ્થિરપણું રાખી પ્રાતઃકાલમાં તે નગર લઈ લીધું. ત્યાંથી મળેલું ધન સાત કોટી સોનૈયા, તથા અગીયાર હજાર સુંદર ઘોડાયો એ સઘળું ધન વિજ્ઞપ્તિયે સહિત શીઘ્રગતિ કરનાર ચાર પુરૂષો સાથે રાજા પ્રત્યે મોકલી દીધું. પોતે તે દેશમાં કુમા-રપાળ રાજાની આજ્ઞા (આણ) દેવડાવી અધિકારીઓની યોજના કરી પાછો વળ્યો. પાટણમાં આવી રાજમંદિરમાં જઈ, રાજાને નમસ્કાર કર્યો. રાજાએ પણ ઘટે તેમ તેનો આદર સત્કાર કર્યો. પછી તેના ગુણથી ઘણો રાજી થએલો રાજા અવસર જોઇ આ પ્રકારે બોલ્યો જે, માર્યું બુધું ને કર્યું સુધું. આ પ્રકારની તમારી સ્થૂલ (જાડી) દૃષ્ટી છે, એ મોટો દોષ છે. પણ એનો ઘોડા તથા લશ્કર વિગેરે સ્થૂલ પ્રસંગે સાધનમાં ઠીક છે, પ-રંતુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી કોઇ પ્રકારનો અસાધ્ય પ્રયોગ કરવો તેમાં ઠીક નથી. જો તમારામાં સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂળ કામ કરવાનો બુદ્ધિગુણ હોય તો લોકોની નજર લાગવાથી તમે ઉભાને ઉભાજ ફાટી ગરો. માટે ઠીક છે કે તમારામાં એકજ ગુણ છે. જુઓ! જે ખરચ મારાથી ન કરી શકાય તે તમે સહજ કરો છો. આવું રાજાનું વચન સાભળી વાહડ બોલ્યો. આપે સાચી વાત કહી, કેમકે, આપ પરંપરાથી રાજપુત્ર નથી, અને હું તો રાજપુત્ર છું. માટે મારે હાથે ખરચ થાય તે શ્રેષ્ટ છે. તે આપને સારૂં લાગો; અગર ખોટું લાગો, પરંતુ એક, ઉખાણો છે કે "સોનુ જુવો કશિ, ને માણુસ જુવો વશિ." માણુસની પરીક્ષા સહવાસથી થાય છે, માટે હું આપના બળથી ખરચ કરૂં છું પણ આપ કોના બળથી ખરચ કરો! ધણીનો કોઇ ધણી નથી. આ પ્રકારનું યુક્તિ સહિત મર્મભેદી વચન બોલીને પણ રાજાને પ્રસન્ન કરી પોતાના સ્થાનમાં ગયો. આ રીતે રાજાને પણ દબાવનાર બાહડ નામે પ્રધાનનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

એજ પ્રધાનનો નાનો ભાઇ સોલાક નામે મંડળીક, સત્રાગાર‡ એવું બિરદ ધારણ કરતો હતો.

---

‡સદાવ્રત આપનાર મહા દાની.

ક્યારેક કુમારપાળ રાજાએ પોતાના આનાક નામે મસ્યે ભાઈને, તેની સેવાથી સંતોષ પામી, સામંત પદવી આપી હતી, તોપણ આનાક પ્રથમની પેઠેજ સેવા કરતો હતો. તે કોઇ દિવસ મધ્યાન્હકાળે ચંદ્રશાળામાં પલંગ ઉપર બેઠેલા રાજાની આગળ બેઠો હતો. તે વખતે ત્યાં ઓચિંતો કોઈ સેવકને સમીપ આવતો જોઇ, રાજાએ પૂછ્યું. કે આ કોણ આવે છે? ત્યારે આનાક બોલ્યો કે, એતો મારો સેવક. એમ કહી તેના સંકેતથી તત્કાળ ઉઠી તેના સન્મુખ ગયો. ત્યારે તેણે પુત્ર જન્મની વધામણી કહી. તે સાંભળી પ્રફુલ્લિત મુખારવિંદવાળો થઇ જ્યાં પ્રથમ બેઠો હતો ત્યાં આવી બેઠો. ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું કે શું હતું? ત્યારે તે બોલ્યો. આપના સેવકને ત્યાં પુત્રોત્પત્તિ થઇ તેની વધામણી કહેવાને આવ્યો હતો. આ વાત સાંભળી મનમાં વિચાર કરી, પ્રકાશપણે રાજા બોલ્યો. વધામણી કહેનાર માણસને અહિં આવતાં સુધી કોઇ સેવકે રોક્યો નહિ માટે એ પુત્ર ગુર્જર દેશનો રાજા થશે, પણ આ નગરનો તથા ધવળગૃહનો રાજા નહિ થાય, કેમકે અહિંથી તમને ઉઠાડી પુત્રની વધામણી નિવેદન કરી, માટે આ નગરનું રાજ્ય નહિં મળે. આ પ્રકારે વિચારચતુર્મુખ એટલે વિચાર કરવામાં બ્રહ્મા સમજ્ઞ ચોધારી બુદ્ધિબળવાળા કુમારપાળ દેવે નિર્ણય કર્યો. આ પ્રકારે લવણ પ્રસાદની ઉત્પત્તિનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

કુમારપાળની પ્રશંસા વિષે કોઈ કવિએ કહેલો શ્લોક (પૃ૦ ૨૪૩ જુ૦) તેનો અર્થઃ—

અઢાર ૧૮ મોટા દેશ મંડળમાં જેની આજ્ઞાનું આદર સન્માન થાય છે એવા કુમારપાળ રાજાએ પોતાના મહાપ્રતાપથી ચૌદ વર્ષ પર્યંત અમારિ (કોઇયા કોઈ જીવની હિંસા ન થાય તે) પ્રવર્તાવી. જાણે પોતાની કીર્ત્તિના મોટા થંભ હોય, એવા મોટા ચોદશેં વિહાર (જિન મંદિર) કરાવી પોતાના પાપનો નાશ કર્યો. ૧

કચ્છ દેશના લાખા રાજની મહાસતી માતાના શ્રાપથી શ્રીમૂળરાજના વંશની રાજ્યગાદી ઉપર બેસનાર રાજાઓને લૂતા (કોઢ) રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, તે રોગ ક્યારેક કુમારપાળના શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ પીડવા મંડયો. તે વાત હેમાચાર્યે જાણી. રાજાના દુઃખનું નિવારણ કરવા વાસ્તે, પોતે

રાજ્યભાર ઉપાડી કુમારપાળની પેઠે બધું રાજ્ય ચલાવવા ગંડયા. તે વખત એ રોગે પણ કુમારપાળના શરીરનો ત્યાગ કરી હેમાચાર્યના શરીરમાં પ્રવશ કર્યો. તે વખત રાજા સહિત સકળ લોકને દુઃખિ દેખી હેમાચાર્યે પોતાનું આયુષ્ય બળવાન્ દેખી અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસવડે તે રોગને લીલા માત્રમાં પોતાના શરીરથી નિર્મૂળ ઉખેડી નાખ્યો.

એક વખત કોઇ અન્યધર્મનો યોગિ યોગમાર્ગની સિદ્ધિના બળવડે માત્ર કેળના પત્રનો આશ્રય લઇ તે ઉપર સઘળી કાયા તોળી અષ્ટાંગ યોગની સાધના કરતો હતો, તેવામાં કુમારપાળે તેને દીઠો. જૈન માર્ગ શિવાય બીજા અન્ય ધર્મના લોકોમાં પણ આટલી બધી સત્તા છે, તે જોઈ તેના મનમાં આશ્ચર્ય ભાસ્યું. ઘેર આવી દીઠેલું આશ્ચર્ય હેમાચાર્ય ગુરૂને નિવેદન કર્યું. હેમાચાર્યે જાણ્યું કે રાજાની શ્રદ્ધા તેના પર લાગશે, માટે પોતે અષ્ટાંગ યોગના નિયમ પ્રમાણે આસન કરી પ્રાણાયામથી પ્રાણવાયુને રોકી નાભીથી ઉર્દ્ધ ભાગમાં લઇ અનુક્રમવડે બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચઢાવ્યો, જેનાં તેજનો સમૂહ નીકળે એવી રીતે કંઇપણ આશ્રય શિવાય પૃથ્વીથી ચાર આંગળ અદ્ધર પોતાની કાયા ઉચકી લીધી. હેમાચાર્યનું અદ્ભુત પરાક્રમ જોઈ, પેલા યોગિ ઉપરથી રાજાની શ્રદ્ધા તર્ફેટ જતી રહી.

ઉપરની વાર્તાને અન્યદર્શનમાં લોકો જુદી રીતે વર્ણવે છે—કહે છે કે પાટણમાં કુમારપાળ રાજાના વખતમાં દિવાનગીરી વિગેરે રાજકાર્યભારમાં મોટા કામદારની જગોએ નાગર લોક હતા, અને તે સઘળા શંકર મતને માનતા. કુમારપાળ જૈન ધર્મી હતો, તે પોતાના જૈન ધર્મી ગુરૂનાં ઘણાં વખાણ કરતો હતો. નાગર બ્રાહ્મણોને એ વાત મનમાં ઘણી ખટકતી. એવામાં નાગર લોકના ગુરૂ શંકરાચાર્યની ગાદીના તે વખતમાં જે મુખ્ય આચાર્ય હતા તે ફરતા ફરતા પાટણ પધાર્યા. તેમનો નાગર લોકોએ ઘણો સત્કાર કરી, તેમનું બળ રાજ સુધી પોહોચે એમ કરવાને સ્તુતિ કરી. શંકરાચાર્યે પોતાના શિષ્યોની ઉન્નતાઈ માટે તે વાર્તા સ્વીકારી. પછી તે મણે કેળનાં પત્ર મંગાવી, સૂતરના કાચા તાંતણા વડે એક મનોહર પાલખી ગુંથાવી દશ દશ વર્ષની વયના નાગર બ્રાહ્મણના છોકરાઓ પાસે તે પાંતરાની પાલખી ઊંચકાવી શંકરાચાર્ય માંહે બેઠા. પાલખીમાં યોગ માર્ગ વડે પોતાનું શરીર એવું ઉચકી લીધું કે, જરાપણ પત્રને સ્પર્શ થા-

મ નહીં. મોટી ધામધુમ સાથે આ વરઘોડો બધા પટાણ શેહેરમાં ફેરવ્યો. કુમારપાળ અને સઘળા જૈન ધર્મના લોકો માર્ગમાં શંકરનું પરાક્રમ જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. કુમારપાળે આ હકીકત હેમાચાર્યને નિવેદન કરી, હેમાચાર્યે જાણ્યું કે કુમારપાળનું વલણ વેદધર્મ ઉપર થશે તો સઘળા જૈનોની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થવાની, અને ધર્મનો ઉચ્છેદ થશે એમ ધારી, કુમારપાળને આજ્ઞા કરી કે કાલે વખાણ સાંભળવાને સઘળા જૈનોને અમુક પ્રસિદ્ધ જગામાં એકઠા થવું, અને સઘળા મેહેલાવાળાઓએ એકેકી લાકડાની પાટ લેતા આવવું. મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજે દિવસે સઘળા જૈનો મુકરર કરેલી જગોએ એકઠા થયા. દરેક મેહેલાદીઠ આણેલી એકેકી પાટ એવી પંદર વિશ પાટોને એક ઉપર એક એમ ઉપરા ઉપરી ગોઠવણ કરાવી, છેક ઉપલી પાટ ઉપર હેમાચાર્ય બીરાજ્યા. પોતે યોગાસન કરી શ્રાવકોને આજ્ઞા આપી કે હવે એક પછી એક એમ સઘળી પાટો કાઢી લ્યો, તે પ્રમાણે શ્રાવકોએ સઘળી પાટો કાઢી લીધી. સભાની ઉપર અંતરિક્ષ માર્ગે હેમાચાર્યને સૂર્યચન્દ્રાદિકની પેઠે ચળકતા અદ્દર બીરાજેલા જોઈ તેમનું મહાત્મ્ય પાટણમાં અલૌકિક વિસ્તાર પામ્યું. શંકરાચાર્ય ઉપરથી તેમની શ્રદ્ધા ઉતરી ગઇ.

શંકર અને હેમાચાર્યના સબંધમાં ધર્મને માટે એ બેઉ આચાર્યોને કુમારપાળના વખતમાં મોટો ઝગડો ચાલેલો છે. અન્ય દર્શીઓ પોતપોતાના ધર્મના ઉત્તેજન માટે પોતાનું માહાત્મ્ય વિશેષ વર્ણવે તે દેખીતુંજ છે. નીચેની વાર્તાનો આધાર તેમના ગ્રંથ ઉપરથી લીધેલો છે. માટે એમાંથી ખરૂં શું હશે તે વાંચનારાઓને પોતાની મતિ પ્રમાણે સમજાશે !

એક વખતે સોમવતી અમાવાસ્યાને દિવસે પાટણ શેહેરમાં તમામ નાગર બ્રાહ્મણ વગેરે સારાસારા ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓની ટોળી ઘરેણાંગાંઠાં પેહેરી હાથમાં પૂજાપાની થાળો લઇ શોભાયમાન વસ્ત્રોથી શરીરને શણગારી પીંપળાની ફેરી ફરવાને ગામ બહાર ગએલી પાછી ફરતી હતી. તેવામાં સંન્યાસિઓ, ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોને ઘેરથી ભિક્ષા કરી હાથમાં જળના ભરેલાં કમંડલ અને દંડ લઇ મઠ ભણી ચાલ્યા જતાં હતા. તેવામાં એક બાજુએથી હેમાચાર્યના શિષ્યો પણ શ્રાવકોને ઘેરથી ગોચરી કરી પાછા અપાશ્રયે જતાં હતા, તેવામાં કુમારપાળ દેરે દર્શણ કરી પોતાના મેનામાં બેસી

બાહાર નીકળી મેહેલ ભણી આવતા હતા તેવામાં તેણે સ્ત્રીઓની ધામ-
ધુમ જોઇ આવકના ભણી નજર કરીને પુછયું કે આજે શી તિથી છે.
શેહેરમાં આટલો બધો ઉત્સવ શાનો? ત્યારે સાધુ, જે તર્ત મુંડિત જૈન
ઉતાવળથી બોલી ઉઠયો, કે પૂર્ણિમા છે. તે સાંભળી સન્યાસીઓ
ને હસવું આવ્યું, કુમારપાળે તેમને હસવાનું કારણ પુછયુ, તો
તે કહેવા લાગ્યા, કે આજે સોમવતી મોટી અમાવાસ્યા છે, પણ તે છતાં
એઓ પૂર્ણિમા આજે કહે છે, એટલા માટે અમો આશ્ચર્યથી હસ્યા કુ-
મારપાળ મનમાં વિચાર કર્તો પોતાના મહેલમાં ગયો. સંન્યાસિઓએ પો-
તાના મઠમાં આવી શંકરાચાર્યને આ થએલું વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું. જૈન
સાધુઓએ જાણ્યુ અરે આજે અમાવાસ્યાજ છે! તે છતાં આપણે ભુલથી
કુમારપાળને પૂર્ણિમા કહી. હવે કેમ થશે? એમ વિચાર કર્તા અપાશ્રયમાં
હેમાચાર્ય ગુરૂની પાસે આવ્યા. ત્યારે તેમનાં ઉતરી ગએલાં મોઢાં જોઇ
હેમાચાર્યે તેમને પૂછયું કે તમને આજ શું દુઃખ છે? ગુરૂના પુછવાથી
તેમણે પોતાની બનેલી ખરી હકીકત તેમને નિવેદન કરી. હેમાચાર્યે કહ્યુ કે
તેમાં શી ફીકર છે. આજે પૂર્ણિમાજ છે. જો રાજા પુછશે તો તેનો જ-
વાબ હું કરીશ. થોડી વારમાં કુમારપાળે શંકરાચાર્ય અને હેમાચાર્યને પો-
તપોતાના શિષ્યો સહવર્તમાન સભામાં બોલાવ્યા. યથાસ્થિત તેમને સનમાન
કરી કુમારપાળે પુછયું. મહારાજો આજે શી તિથીછે. શંકર કહે અમા-
વાસ્યા, અને હેમાચાર્ય કહે કે પૂર્ણિમા. કુમારપાળ કહે કે આ બેમાંથી
ખરૂ કોનું કહેવું? હેમાચાર્ય કહે કે એમા ચિન્તા શી છે. સાયંકાળે પરિક્ષા કરો.
જો પૂર્ણિમાં હશે તો ચંદ્રોદય જણાશે ને અમાવાસ્યા હશે તો નહી
જણાય. પછી કુમારપાળ અને સઘળી સભાએ તે વાત અંગીકાર કરી.
સાયંકાળ થયો, તેવામાં હેમાચાર્યે પોતાની વિદ્યાના બળવડે કાંસાનો મોટો
થાળ પૂર્વ દિશામાં ચઢાવી બાર ગાઉ સુધી ચન્દ્રોદય જણાવ્યો. કુમારપા-
ળે શંકરને કહ્યું, મહારાજ તમારી અમાવાસ્યા ખોટી થઇ.

હવે હેમાચાર્યે પોતાનું ચોરાશિ વર્ષનું આયુષ્ય છે એવો પ્રથમથીજ નિશ્ચ-
ય કર્યો હતો. તે દિવસ જ્યારે નજીક આવ્યો ત્યારે અનશન કરી અંતકાળે
કરવા યોગ્ય એવી આરાધન ક્રિયાનો આરંભ કર્યો. તે જોઇ સ્નેહથી કુ-
મારપાળને અનંત કષ્ટ થયું ત્યારે હેમાચાર્ય બોલ્યા જે હે રાજન્ તું ચિ-

તા શીદ કરૂ છું. તારૂ આયુષ્ય છ માસનું છે, ને તારે પ્રજા નથી માટે તું વિદ્યમાન છતે તારે હાથે તારીઉત્તર ક્રિયા કરી લે. એ પ્રકારની શિક્ષા આપી દશમે બ્રહ્મરંધ્ર દ્વારે પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાર પછી હેમાચાર્યના શરીરને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો. પછી તેના શરીરની ભસ્મ પવિત્ર છે એમ ધારી તેનું તિલક કરી નમસ્કાર કર્યો. ત્યાર પછી સમસ્ત સામંતોએ તથા નગરના લોકોએ તે સ્થાનની ભસ્મ, તથા મૃત્તિકા, તેનો મોટો મહિમા જાણી લીધી, તે જગ્યા અદ્યાપિ હેમખંડ એવા નામથી ઓળખાય છે. કુમારપાળ રાજાને હેમાચાર્યના શોકથી આંખ્યોમાંથી ચોધારે આંસુ નિકળી પડવા લાગતાં હોય એમ ઘણો આકુલ વ્યાકુળ થતો જોઈ પ્રધાન લોકોએ શિખામણ દેવા માંડી. ત્યારે તે બોલ્યો કે, પોતાના મોટા પુણ્યથી ઉત્તમ લોકને પામેલા હેમાચાર્ય પ્રભુનો હું શોક કરતો નથી. પણ હું મારા તરફનોજ શોક કરૂ છું જે રાજપિંડ, એ નામના, સાધુ પુરૂષને લાગુ થતા દોષથી, સર્વ અંગે સંપૂર્ણ એવા મારા રાજ્યનો, એનો સર્વથા પરિહાર કર્યો જે મારા ઘરના પાંણિના બિંદુનો પણ જગદ્ગુરૂ એવા શ્રી હેમાચાર્યના શરીરને સ્પર્શ પણ ન થયો. માટે આ વાતનો શોક કરૂ છું ઇત્યાદિ હેમાચાર્યના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરી અતિશે વિલાપ કરતા રાજાને હેમાચાર્યે કહેલો મરણનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે તેમણે દેખાડેલા વિધિવડે સમાધિથી મરણ પામી સ્વર્ગ લોકને શોભાવ્યો. સંવત્ ૧૧૯૯ થી ૩૧ વર્ષ કુમારપાળે રાજ્ય કર્યું. પછી સંવત ૧૨૩૦ ના વર્ષમાં અજયદેવને અભિષેક કરી ગાદીએ બેસાડયો. એ રાજાએ પૂર્વજોના કરેલા પ્રાસાદનો (દેવ મંદિર) નાશ કરવા માંડયો ત્યારે સીલ નામે એક કુતુહલી પુરૂષે (પોતાની માયાવડે અનેક પ્રકારના આશ્ચર્ય દેખાડનાર) રાજાના આગળ માયાવડે પાંચ દેવકૂળ (દેવમંદીર) કરીને પાંચ પુત્રોને અર્પણ કરી કહ્યું કે મારા ગયા પછી અતિશે ભક્તિવડે આ મંદીરોનું આરાધન કરજો. એવી શિક્ષા આપી પોતાની અંત અવસ્થા જેવું બતાવી બેસે છે એટલામાં તે પુત્રોમાંથી નાના પુત્રે તે દેવ મંદિરનો ચુરેચુરો કર્યો. તે જોઇ પિતા બોલ્યો રે અધર્મી પુત્રા શ્રી અજયદેવ રાજાએ પણ પિતા પરલોક થયા પછી તેના કરાવેલાં ધર્મસ્થાન નાશ કર્યાં. ને તું તો હજુ હું વિદ્યમાન છું તોપણ તેં ધર્મસ્થાનનો નાશ કર્યો માટે ઘણો

અધમ છું. તે વાત સાંભળી લજ્જા પામી રાજા તે અધર્મ કરવાથી વિરામ પામ્યો. ત્યાર પછી અજયદેવે કપર્દિ નામે મંત્રીને મોટું પ્રધાનપણું આપવાની ઘણી પ્રાર્થના કરી. ત્યારે તે બોલ્યો કે પ્રાતઃકાળે શુકન જોઇ તે શુકનમાં આવશે એમ આપની આજ્ઞા અંગીકાર કરીશ. એમ કહી શુકન જોવાના સ્થાનમાં ગયો ત્યાં સાત પ્રકારનો દુર્ગાદેવી પાસેથી માગેલો શુકન પામી તે શુકનને પુષ્પ અક્ષત વીગરે વસ્તુથી પૂજી ને પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતો નગરના દરવાજામાં પેઠો, ત્યાં ઈસાન દિશાએ મોટા શબ્દથી ગરજના કરતો એક આખલો સામે જોઇને અતિસય આનંદ પામતો પોતાના નિવાસમાં આવીને ભોજન કર્યા પછી કોઇક પોરાદાર વૃદ્ધ મારવાડીને શુકનનુ સ્વરૂપ પુછ્યું. ત્યારે તેણે કપર્દિના આગળ જબાપમાં એક શ્લોક બોલ્યો તે (પૃ૦ ૨૯૬ જુઓ.)

અર્થઃ—નદી ઉતરતી વખત તથા માર્ગના વિષમપણામાં (માર્ગમાં ભુલા પડવાની વખતે) તથા ભય નજીક આવતી વખતે તથા સ્ત્રી સબંધી કામમાં તથા સંગ્રામમાં તથા વ્યાધિમાં એટલામાં એ શુકન ઉલટા થાય તો સારાં ફળ આપે, એ પ્રમાણથી તમારે નજીક કંઈ આવવાનુ છે તેથી બુદ્ધીમાં ભ્રમ થયો છે. માટે અવળા શુકનને પણ અનુકુળ માનોછો. અને જે આખલાના શુકનને તમો સારો કરી કલ્પો છો, તે પણ તમને નજીક આવી પડતી આપત્તી ને જોઈ સંહાર કરનાર શિવના ઉદયને કહેનાર એ આખલાએ મોટી ગર્જના કરી. આવી રીતે તે વૃદ્ધ મારવાડીને દેખી તેનું કહેવું ન માનતાં તેની અવગણના કરી રાજમંદીરે મોટી પદવી લેવા ગયો. ત્યાં રાજાએ પ્રસન્ન થઇ આપેલી મોટી પ્રધાનપદવી પામી અતિશે મોટા ઉચ્છવથી પોતાની હવેલીમાં આવી વીસામો કરે છે, એટલામાં રાત્રીએ પોતાની બરોબરીઆ માણસોએ રાજાનુ ચિત્ત એવું ફેરવ્યું કે તેજ વખતે એને બાંધી લાવી અતિશે કષ્ટ દેવાનો આરંભ કર્યો. તે ઉપર કોઇ કવિની કહેલી ગાથાનો અર્થ નીચે પ્રમાણેઃ—જે મોટા ગજેન્દ્રના કુંભસ્થળને પોતાના હાથના પંજાથી ચીરી મોતી કાઢે છે, એવા સમર્થ સિંહને પણ દૈવ વિપરીત થવાથી સીઆળીઆંએ કરેલો પરાભવ સહન કરવો પડે છે. એમ વિચારી તે મંત્રીએ ઘણી ધીરજ રાખી. પછી એક મોટી કઢાઈમાં તેલ નાખી ઉકાળી તેમાં પોતાને નંખાવવાનો હુકમ થયો તે વખત પોતે એક શ્લોક બોલ્યો તેનો અર્થઃ—

દીવાની સીખાના જેવા પીળા કરોડો સોનૈયા યાચક લોકોને દાનમાં આપ્યા છે. ને વાદવિવાદ કરવામાં પ્રતિવાદીની, મોટા શાસ્ત્રાર્થવતે ગંભીર વાણીઓને પણ પાછી હઠાવીછે. જેમ સોગટાંબાજીની રમત રમતાં કેટલાંક સોગટાં બેસાડે છે અને કેટલાંક ઉઠાડી દે છે તેમ કેટલાક રાજાઓને રાજ્ય ભ્રષ્ટ કર્યા. ને કેટલાએકને રાજગાદીપર બેસાડયા. એવી રીતે રાજારૂપી સોગટાંને રમાડી ચુકયો. આ પ્રમાણે કરવાનું હતું તે કરી લીધું. વળી તેમાં કાંઈ કરવાનો દૈવનો અર્થ બાકી હોય તો તે સહન કરવામાં પણ અમે તૈયાર છીએ. આવી રીતે મરતી વખત છેલ્લું કાવ્ય બોલનાર કપર્દિ મંત્રીને તેજ પ્રકારે (તેલની કઢઈમાં નાખીને) મારી નાખ્યો. આ પ્રકારે કપર્દિ મંત્રીનો પ્રબન્ધ પુરો થયો.

વળી તે દુષ્ટ રાજાએ, સેંકડો પ્રબન્ધ કરનાર રામચદ્ર કવીને મારી નાખવા માટે તપાવેલી તાંબાની પાટ ઉપર બેસાડયો. તે વખત એક ગાથા બોલ્યો. ને દાંતવતે જીભ કરડી મરણ પામ્યો. તે ગાથાનો અર્થઃ

જેણે સચરાચર પૃથ્વી ઉપર પોતાના પ્રતાપરૂપી લક્ષ્મીનો ઘણો વિસ્તાર કર્યો છે. તે સૂર્ય પણ સાયંકાળે આથમે છે. માટે ઘણે કાળે પણ જે થવાનું હોય તેજ થાય. આ પ્રમાણે રામચંદ્ર કવીનો પ્રબન્ધ પુરો થયો.

હવે રાજ પિતામહ આ પ્રકારના બીરૂદને ધારણ કરનાર આમ્રભટ નામે પ્રધાનને, તેના તેજને ન સહન કરતા કેટલાક સામંત લોકોએ અવસર જોઈ નમસ્કાર કરાવતી વખત તે આમ્રભટ આ પ્રમાણે બોલ્યો. કે આ જનમમાં મારૂ માથુ દેવબુદ્ધિથી શ્રી વીતરાગદેવને નમે છે. ને ગુરૂબુદ્ધિથી શ્રીહેમાચાર્યને નમસ્કાર કરે છે ને સ્વામી બુદ્ધિથી શ્રીકુમારપાળ રાજાને નમસ્કાર કરે છે. પણ તે શીવાયુ બીજાને નમસ્કાર કરતું નથી. આ પ્રકારે જેના શરીરના સાતે ધાતુમાં જૈનધર્મ સુસરો વરતે છે એવા આમ્રભટનું વચન સાંભળી રાજા ઘણો રોષ પામી બોલ્યો, કે અમને નમસ્કાર કર્ય ? નૈતો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થા. આ પ્રકારની રાજાની વાણી સાંભળી જૈન મૂર્તિની પૂજા કરી અનશન વ્રત અંગીકાર કરી સંગ્રામ કરવાની દીક્ષા લઈ (સંગ્રામ કરવાનાં સઘળાં હથીઆર ધારણ કરી) પોતાની હવેલીમાંથી નીકળ્યો. પો-

તાના સુભટરૂપી વાયુવડે ડાંગરના છોડાંની પેઠે રાજાની સ્ત્રીઓને ખેદાનમેદાન કરતો ઘટીકાગૃહ નામે મકાનમાં આવ્યો. પછી તે દુષ્ટ લોકોના સંગથી ઉત્પન્ન થએલા પાપને તરવારની ધારારૂપી તીર્થમાં ધોઈ, એટલે ઘણાક પાપી લોકનો ઘાંણ કાઢી પોતે સ્વર્ગવાસી થયો. તે કઉતક જોવા આવેલી દેવાંગનાઓ બોલીઓ કે—હું પેલી વરૂ. હું પેલી વરૂ. એમ કહી બધી તેને પરણી. તેની ઉદારતા સંભારી કોઈ કવીએ વૈરાગ્યથી કહેલુ કાવ્ય પૃ૦ ૨૪૯ જુઓ.

અર્થઃ—પૃથ્વી ઉપર ભટ્ટ થઈ ભીખ માગી ખાવું એ શ્રેષ્ઠછે. તથા ધન વાસ્તે વ્યભીચારી થવું તે પણ શ્રેષ્ટ છે. તથા વેશ્યાચાર્ય (વેશ્યાને ગાન કળા શીખવનાર ભડવારૂપે) થવું તે પણ શ્રેષ્ટ છે. તથા મોટાં કુડકપટ કરી રૂપૈયા મેળવી નિર્વાહ કરવો એ શ્રેષ્ટ છે. કેમ જે દાનના સમુદ્રરૂપ ઉદયનનો પુત્ર આમ્રભટ્ર દૈવ યોગથી સ્વર્ગવાસી થયા પછી બુદ્ધિવાન લોકોએ વિદ્વત્તા મેળવવામાં પ્રયાસ ન કરવો. કયમ જે વિદ્વત્તાનો જાણનાર કોઈ રહ્યો નથી.

અતિશે ઉગ્રપાપ તથા પુણ્ય કરનાર માણસને ૩ વર્ષે, ૩ માસે, ૩ પક્ષે, ૩ દિવસે આને આ જન્મમાંજ તેનું ફળ થાય છે. આ પ્રકારના વચન પ્રમાણથી તે દુષ્ટ રાજાને વયજલદેવ નામના દ્વારપાળે છરી વડે છુંદી છુંદીને એવો માર્યો કે તેમાં પડેલા કૃમીઆએ ભક્ષણ કરેલો આજ જનમમાં નર્ક દુઃખ ભોગવી મરણ પામ્યો. સંવત ૧૨૩૦ વર્ષથી આરંભી અજયદેવે ૩ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. સંવત ૧૨૩૩ થી આરંભી ૨ વર્ષ બાળ મૂળરાજે રાજ્ય કર્યું. એની નાઈકીદેવી નામે માતાએ પરમર્દિ રાજાની દીકરીએ ખોળે પુત્ર લઈ, ગાડરારઘટ નામના ઘાટમાં મ્લેચ્છ રાજાની સાથે સંગ્રામ કરતાં તેના પુણ્ય પરાક્રમથી અકાળમાં આવેલા ઘણા મેઘની સહાયતાથી તે મ્લેચ્છ રાજાને જીતી ફત્તેહ મેળવી. સંવત ૧૨૩૫ વર્ષથી આરંભી ૬૩ વર્ષ સુધી શ્રી ભીમદેવે રાજ્ય કર્યું. એ રાજા રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે સોહડ નામે માળવદેશના રાજાએ ગુજરાત લેવાને માટે સીમાડામાં આવી મુકામ કર્યો. ત્યારે તેના પ્રધાને સન્મુખ જઈ આ પ્રકારે એક શ્લોક કહ્યો, તેનો અર્થઃ

રાજા રૂપી સૂર્યનો પ્રતાપ પૂર્વ દિશમાંજ શોભે છે. ને તેને તે પ્રતાપ પશ્ચિમ દિશામાં જાય છે ત્યારે નાશ પામે છે. આ પ્રકારની તેની વિરુદ્ધ

વાણી સાંભળી તે રાજા પાછો વળી ગયો. ત્યાર પછી તેનો પુત્ર અર્જુનદેવ નામે રાજા થયો. તેણે ગુજરાત દેશ ભોગવ્યો. પછી ભીમદેવ રાજાના રાજ્યની ચિંતા કરનાર, ને વ્યાઘ્રપલ્લી નામે સંકેત.સ્થાનમાં (વાઘેલી ગામમાં) પ્રસિદ્ધ શ્રી આનાકનો પુત્ર લવણસાહપ્રસાદ નામે હતો. તેણે ઘણા કાળ રાજ્ય કર્યું. તેનો પુત્ર રાજયભાર ધુરંધર શ્રીવીરધવલ નામે હતો, તેની માતા મદનરાજ્ઞી નામે હતી, તેણીએ દેવરાજ પટ્ટકિલ નામે પોતાના બનેવીનો, બ્હેન મરણ પામ્યા પછી ઘણો નિર્વાહ ન થઈ શકે એવો આપત્કાળ (સહન ન થાય એવું કષ્ટ) સાંભળી, લવણપ્રસાદ નામના પતિને પુછી, વીરધવળ નામે બાળકને સંઘાથે લેઈ, દેવરાજને ઘેર ગઈ.

દેવરાજે તે સ્ત્રીનું રૂપ તથા ગુણ અતિશે જોઈ મહામોહ પાંમી તત્કાળ પોતાની ભાર્યા કરિ લીધી. લવણપ્રસાદે તે સઘળું વૃત્તાંત સારી રીતે જાણ્યું. પછી તેને જીવથી મારી નાખવાનો વિચાર કરી રાત્રિયે તેના ઘરમાં છાનો પેશી સંતાઈ રહ્યો. હાથમાં તરવાર લેઈ મારવાનો અવસર જુવે છે, એટલામાં તે ભોજન કરવા બેઠો. પણ એમ બોલ્યો કે વીરધવળ વિના હું નહિ ભોજન કરૂ. એમ વારંવાર બોલી ઘણા આગ્રહથી તે બાળકને મંગાવી સંઘાથે લેઈ એક થાળમાં બેઉજણ જંમ્યા બેઠા. એટલામાં જાણે મૂર્ત્તિમાન્ સાક્ષાત્ યમરાજ હોય એવી રીતે પોતાને નાશ કરનાર લવણપ્રસાદને દેખી દેવરાજનું મુખ કાળુ થયું. (ચેહેરો ઉતરી ગયો) તે જોઈ લવણપ્રસાદ બોલ્યો, કે તું બીહીશ માં. કેમજે હું તુને મારવા આવ્યોતો તો ખરો, પણ આ વીરધવળ પુત્ર ઉપર, તારૂ સ્નેહ સાક્ષાત્ મારિ નજરે દીઠું માટે મારવાના આગ્રહથી હું નિવૃત્તિ પામ્યો છું. પછી દેવરાજે આદરસત્કાર ઘણો કર્યો પણ તે ન ગણગારતાં જેમ આવ્યો હતો તેમ પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો. વીરધવળની ઓરમન માના પુત્રો રાષ્ટ્રકૂટ રાજાના વંશમાં થયેલાં. સાંગણ ચામુંડરાજ ઈત્યાદી મહા શૂરવીર પુરૂષો, તે સમે જગતમાં ઘણા પ્રસિદ્ધ હતા. પછી વીરધવળની ઊંમર મોટી થઈ તેમ જ્ઞાન પણ વૃદ્ધિ પામ્યું ત્યારે તે વૃત્તાંતથી લજ્જા પામી દેવરાજના ઘરનો ત્યાગ કરી પોતાને ઘેર આવી પિતાની સેવામાં રહ્યો. યુક્ત અવસ્થા થઈ ત્યારે સત્યગુણ, ઉદારપણું, ગંભીરપણું, ધીરજપણું, નીતિપણુ, વિનયપણું, ઉચિતપણુ તથા દયા, દાન ને ડાપણુપણું વિગરે ઘણા ગુણોથી શોભતો થયો. આસ્તે આસ્તે ક્રં-

ટાની પેઠે નડતા શત્રુઓને વેગળા કરી કેટલીક પૃથ્વીને દબાવી પોતે ધણી થઈ પડયો. પછી કેટલાક દેશો પિતાયે પણ રાજી થઈ આપ્યા. એ રાજાનો ચાહડ નામેં બ્રાહ્મણ પ્રધાન હતો પણ તેથી ધણી રાજ્ય વૃધિ ન થઈ શકી, માટે કોઈ બુદ્ધિવાન વાંણીયાને પ્રધાન કરવો. એ વિચારમાં વીરધવળ હતો, એવામાં પ્રાગ્વાટ વંશમાં (પોરવાડ વાણિયાના વંશમાં) મોતિમણી સમાન પાટણનો રહેનાર, તત્કાલ તે ગામમાં આવેલા તેજપાળ નામના મંત્રિ સાથે ધણી પ્રીતિ થઈ, તે મંત્રિની ઉત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે.

ક્યારેક પાટણમાં ભટ્ટારક શ્રી હરિભદ્રસૂરી સિદ્ધાન્તની વ્યાખ્યા કરતા હતા. તે વખત પર્વતિથિ હતી માટે સ્ત્રી પુરૂષોનો સમાજ ઘણો ભરાયો હતો. તે સભાના અલંકાર રૂપ અતિશે રૂપવાન કુમારદેવી નામે કોઈ વિધવા સ્ત્રી આવી આચાર્યની દેશના સાંભળવા બેઠી. આચાર્ય પણ તેના સામું વારંવાર જોઈ સિદ્ધાન્તમાં આવેલા સામુદ્રિકનુ (શરીરનાં લક્ષણ તથા ચિન્હોનુ) વર્ણન કરતા હતા. તે સમે તે સભામાં બેઠેલા આશરાજ નામના પ્રધાનનું મન, તે રૂપિ લોઢુ તે વિધવાના રૂપ રૂપી ચમક પાષાણમાં હદ છોડી ચોટી ગયુ. તેને ખેંચવા એ પ્રધાન સમર્થ ન થયો. અવસરના જાંણ મહા ચતુર એ આચાર્યે પણ ઝટપટ તે વ્યાખ્યાન આટોપી દીધું. પછી અવસર જોઈ મંત્રીએ સૂરિને વિધવા સામું વારંવાર જોવાનું કારણ પુછ્યુ. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે અમારે દેવતાનો આદેશ એવો થયો છે કે, આ વિધવાની કુખે સૂર્ય તથા ચંદ્ર એ બેનો અવતાર થવાનો છે, માટે તેના સામુદ્રિક ચિન્હોને વારંવાર જોતા હતા. આ પ્રકારે આચાર્યના મુખથી સાંભળી તે વિધવા સ્ત્રીનું હરણ કરી, તેને પોતાની અતિશે સર્વોપરી વાલ્હી સ્ત્રી કરી રાખી. તેની સાથે કામભોગ કરતાં કરતાં ગર્ભ થયો તે અનુક્રમે તેને પેટ જન્મ ધારણ કરતા સૂર્ય ચદ્રના અવતારરૂપ વસ્તુપાળ તથા તેજપાળ એ નામના પ્રખ્યાત પ્રધાન થયા.

એક દિવસ વીરધવલદેવે પોતાની પ્રધાન પદવી આપવા વાસ્તે તેજપાળની પ્રાર્થના કરી. ત્યારે તેણે રાજાને કહ્યું કે, એક દિવસ સહકુટુંબ મારે ઘેર ભોજન કરવા (મીજમાની) પધારો પછી હું એ વાત અંગીકાર કરીશ. એ વાત રાજાએ કબુલ કરી પછી પ્રથમ પોતાના મેહેલમાં રાણીસહિત રાજાને ભોજન કરાવી તેજપાળની અનુપમા નામે સ્ત્રીએ જયતલદેવી

નામે રાણીને પોતાના કાનનું કર્પૂરમય કોઈ તરેહવારનુ આભૂષણ, તથા કર્પૂર સુવર્ણ મણિમોતિ યુક્ત રચના વિશેષથી શોભતો એકાવલી નામનો હાર અર્પણ કર્યો. તેજપાળે રાજાની આગળ સુંદર ભેટ સામગ્રી લાવી અર્પણ કરવા માંડી ત્યારે રાજાએ તેનો નિષેધ કરી પોતાનો વેપાર અર્પણ કર્યો. (પોતાના મુખ્ય પ્રધાનની જગ્યા આપી) તેમાં આ પ્રકારનો લેખપત્ર કરી આપ્યો કે, જે આજ વર્તમાનકાળમાં તમારી પાસે ધન છે તે કાંઈ કદાપિ તમારા ઉપર કોપ કરૂં, તોપણ તે ન લેવું. એવો, પ્રતીતિ પૂર્વક આ લેખ તમને અર્પણ કરૂંછું. એ પ્રકારે ત્રાંબાપત્ર કરી આપી એવી પ્રધાનપદવી આપી, કે જેમાં અવિનાશી સ્વતંત્રપણાનોજ સંબંધ જણાયા કરે. પછી રાજાએ ઘણી પ્રસન્નતાથી પોતાનાં પંચાંગમાં ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર આભૂષણ સર્વે ઉતારી તેજપાળને આપ્યાં. તેજપાળે પણ થોડા કાળમાં યુક્તિથી એ રાજ્યની ઉન્નતાઈ ઘણીજ વધારી. તે ઉપર નીતિશાસ્ત્રનો શ્લોક છે. તેનો અર્થઃ—

અર્થઃ—રૈયત ઉપર વેરો નાખ્યા વગર કોસ (દ્રવ્ય ભંડાર) વધારે વધ કર્યા વિના દેશની રક્ષા કરે, ને યુદ્ધ કર્યા વગર દેશ વધારે, તે બુદ્ધિવાન્ પ્રધાન જાંણવો.

ઈત્યાદિ સકળ નીતિશાસ્ત્રનો સાર જાણવાથી પરીપકવ બુદ્ધિવાળા તેજપાળે, પોતાના સ્વામીની ઘણી વૃદ્ધી કરી. નિત્ય સૂર્યોદય વખતે વિધિસહિત તીર્થંકરની પૂજા કરી ગુરૂવંદન પૂજન કરતો હતો. પછી ગુરૂને દ્વાદશાવરત વંદન કરી (એક જાતનો નમસ્કાર) પચખાણ(એક જાતનો નિયમ) લેતો હતો. ને એકકે નવો નવો શ્લોક ગુરૂ પાસેથી શીખતો હતો. પછી રાજ્ય સંબંધી અવશ્ય કામકાજનો વિચાર કરી, તરતના તાજા રસથી યુક્ત ભોજન કરતો હતો.

એક દિવસ ખાનગી ખરચનો લખનાર મુંજાળ નામે મોટા શ્રાવકે અવસર જોઈ રાજાને પુછ્યું કે સવારના પોરમાં આપ સરકાર ટાઢુ જમો છો, કે તાજુ? આ પ્રકારે બે ત્રણ વખત પુછ્યું. ત્યારે આ ગામડીઓ શેઓ છે માટે કાંઈ સમજતો નથી. એમ ધારી ક્રોધથી તીરસ્કાર કરી કહ્યું કે તુંતો ગોવાળીઓ છું, એમ કહી ગાળ દીધી. ત્યારે તે ધીરજ રાખી બોલ્યો કે, આપણા બેમાંથી એક જણ હશે. આ પ્રકારનું તેના બો-

બવાનું ડહાપણ જોઈ ચમત્કાર પામી તેજપાળ બોલ્યો કે, તમારા ઉપદેશનું રહસ્ય મારા સમજવામાં આવ્યું નહીં. માટે હે સુજ્ઞ યથાસ્થિત જેમ હોય તેમ કહી સંભળાવો. પછી તે શ્રાવક બોલ્યો કે, જે રસોઈને તમો તાજી જાણી જમો છો, તે રસોઈ ઘણી ટાઢી છે. કેમ જે તે પૂર્વ જનમના પુણ્યરૂપ છે. માટે આજ તે અતીશે ટાઢી થઈ ગઈ એમ માનું છું. આ પ્રકારનો ગુરૂ મહારાજનો સંદેશો હતો તે મેં તો કહી સંભળાવ્યો. ને એનું તત્વ તો તે જાણે છે. માટે ત્યાં આપ સાહેબને પધારવું ઘટે છે. આ પ્રકારે તે શ્રાવકની વાત સાંભળી તેજપાળ પોતાના કુળ પરંપરાથી ચાલતા આવેલા શ્રી વિજયસેન નામે ગુરૂ પાસે જઈ ગૃહસ્થ સબંધી ધર્મ પુછ્યો ત્યારે તે ગુરૂએ જિનેશ્વરનો કહેલો ઉપાસકદશા નામે સાતમા અંગમાંથી દેવપૂજા, આવશ્યક, યતિદાન, આદિ ગૃહસ્થનો ધર્મ કહી સંભળાવ્યો. પછી તે દિવસથી આરંભી તેજપાળે જિનપૂજા, મુનિદાન, પ્રમુખ ધર્મ સબંધી કામ, વિશેષપણે કરવા માંડયાં. ત્રણ વર્ષથી એકઠું કરવા માંડેલા, દેવ ખાતા સંબંધી, છત્રીશ હજાર ધનવતે, બાઉલા નામે ગામમાં શ્રી નેમિનાથ દેવનો પ્રાસાદ કરાવ્યો. સરસ્વતી કંઠાભરણ, લઘુ ભોજરાજ, મહાકવિ, ઈત્યાદિ સારી નામના પેદા કરનાર શિરિ વસ્તુપાલ મંત્રીએ સંવત્ ૧૨૭૭ ના વર્ષમાં મોટી યાત્રા આરંભી. ગુરૂયે દેખાડેલા શુભલગ્ન વખત સંઘાધિપતિપણાનો અભિષેક થયા પછી શ્રીદેવાલયનું પ્રસ્થાન, આરંભ કરતાં દક્ષિણ માર્ગે દુર્ગાદેવિનો સ્વર સાંભળ્યો. તે સ્વરના શુકુનનો જાણુ કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષ ઉભો હતો; તેની સાથે વસ્તુપાળે તે શુકુનનો વિચાર કર્યો. જે .હે મરૂવૃદ્ધ (ઘયડો મારવાડી) આ સુકન ભારે થયા, એમ કહી શુકુનથી શબ્દ બળવાન છે એમ વિચારી નગરથી બારણે કરેલા નિવાસમાં દેવાલયનુ સ્થાપન કરી પેલા વૃદ્ધ મારવાડીને અવળા , સુકન થયા કે શું, એમ વાત પુછી ત્યારે તે બોલ્યો, કે જ્યાં માર્ગ સબંધી વિષમપણુ આવે, એટલે કયે માર્ગે જવુ એમ સંશય પડે તેવી જગાએ અવળા શુકનછે તેને પણ સવળા જાણવા. એમજ રાજ્યભ્રષ્ટ થયા હોય તેને પણ, જેમ માર્ગનું વિષમપણુછે, તેમ તીર્થ માર્ગનું પણ વિષમપણુ જાણવું. માટે જે જગાએ, એ દુરગાદેવી (એક જાતની ચકલી) દીઠામાં આવી, તે જગાએ કોઈ ડાહ્યા માણસને મોકલી, તે પ્રદેશની તજવીજ કરો, કે એ કેટલે છેટે બોલી. પછી તે પ્રકારે

કરવાથી માલમ પડયું જે, સાડાતેર અછોડાવા છેટે બેઠેલી દુરગાદેવી હતી. આ વાતનો નિશ્ચય થયા પછી, એનુ ફળ મારવાડીએ કહ્યું કે, સાડાતેર દેવયાત્રા તમારે થશે! એમ એ દેવી બોલી, ત્યારે તેજપાલે પુછયું?. કે છેલી અડધી થશે એનું શું કારણ? ત્યારે તે બોલ્યો, કે આ મોટા મંગલીક અવસરમાં કહેવી એ ઠીક નથી, અવસરે નિવેદન કરીસ. એમ કહ્યા પછી સઘળો સંઘ લેઈ તે મંત્રીયે પ્રયાણ કર્યું. તે સંઘમાં સાડાપાંચ હજાર સારાં વાહન હતાં. તથા એકવીસેં શ્વેતાંબર સાધુ હતા, તથા સંઘની રક્ષા કરનાર એક હજાર સ્વારો હતા, તથા સાતસે ઊંટડીઓ સંઘના કામમાં સામેલ હતી. સંઘની રક્ષા કરનાર ચાર મોટા સામંતો હતા, આ પ્રકારની મોટી સામગ્રી લેઈ ચાલતાં પાલીતાણે. પોહોચ્યા. ત્યાં પોતે કરાવેલા, મહાવીર સ્વામીના દેવાલયથી શોભતું લલિત નામના સરોવરની આસપાસ મુકામ કર્યો. ત્યાં વિધિ સહિત તીર્થની આરાધના કરી, મૂળ પ્રાસાદમાં સુવર્ણ કલસ સ્થાપ્યો. તથા શ્રી મોઢેરપુર નામે અવતારની ઉપર (ઓવારીના ઉપલા ભાગમાં) શ્રીવૃષભદેવનું તથા પાર્શ્વનાથનું સ્થાપન કર્યું. તથા શ્રી મહાવીર નામે દેવાલય કરાવી સન્મુખ પોતાની આરાધક મૂર્તિ સ્થાપન કરી. વળી દેવકુલિકા નામે મંડપશ્રેણીના બે પાસે, ચોકીની બે પંગતીઓ સ્થાપન કરી. વળી શકુનિકા નામે વિહાર સ્થાનમાં ને સત્યપુર નામના અવતાર ઉપર, ડેરાસરની આગળ, રૂપાનું તોરણ બંધાવ્યું. તથા સંઘને ઉતરવા યોગ્ય કેટલીક ધર્મશાળાઓ બંધાવી તથા સત્યક નામે ધાર્મિક પુરૂષનું દેવાલય તથા નંદીશ્વર પ્રાસાદ તથા ઇંદ્રિમંડપ એ સર્વે કરાવી ત્યાં પોતાની તથા પોતાની સાત પઢીના પૂર્વજોની ઘોડા ઉપર બેઠલી પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરી, તથા હાથીપર બેઠેલા શ્રી લવણપ્રસાદની તથા વીરધવળની મૂર્તિ કરાવી, તથા ગુરૂની મુર્ત્તી કરાવી, તેમની આગળ પોતાની આરાધક મુર્ત્તી કરાવી, તેની પાસે ચોકી ઉપર પોતાના મોટા બે ભાઈઓ માળવદેવ અને લુણિગ એ બેની આરાધક મૂર્ત્તીઓ સ્થાપન કરી. ને પ્રતોલી (પોલી) નામનાં સ્થાન, અનોપમ નામનું સરોવર, કપર્દિયક્ષનો મંડપ, તોરણ સાથે બંધાવ્યો અને તે શિવાય જૈન ધર્મનાં નાના પ્રકારનાં કર્મસ્થાનો બંધાવ્યાં વળી એણે નંદીશ્વર નામનું કર્મસ્થાન, કંટેલીયા પાષાણના (પથ્થરની એક જાત) સોળ સ્થંભવાળું બંધાવ્યું. આ પથ્થરો તેણે દરીયા માર્ગે આણ્યા હતા,

અને સમુદ્ર કીનારે બંધાવ્યું હતું. એને વાસ્તે એમ કહેવાય છે કે, જ્યારે એનો એક સ્થંભ લાવીને ઉભો કર્યો હતો ત્યારે તે જમીનમાં અપાર પેસી ગયો હતો. તેના ઉપર બીજો સ્થંભ ચણાવી કામ ચલાવ્યું હતું. અને ઘણે ધર્મે, અને ઘણી મેહેનતે, આ ધર્મસ્થાન (દેવાલય) પુરૂ કરાવ્યું હતું. પરંતુ એક વર્ષ થયુ, તેવામાં દરીયાનું અતિ બળીષ્ટ પૂર સ્વભાવિક રીતે આવ્યું અને તેની છોળોથી દેવાલયના પાયાનું ખોદાણ થયું, વિશેષપૂરવિસર્જન થયા પછી જે કાદવ મૂળ સ્થંભને લાગેલો હતો અને જેના જોરથી સ્થંભ જોરવાન અને આખા દેવાલયનો ટકાવ કરતો હતો, તે સ્થંભની જગોએ ફાટતથા બાકાં પડયાં. અને પ્રાસાદ જીર્ણ હાલતમાં આવ્યો. આ ખબર પેહેલ વેહેલી એક ખેપીઆએ આવી મંત્રીને સવિસ્તાર કહી. આ ખબર દીલગીરી ભરેલી હતી, છતાં, મંત્રીએ તે ખેપીઆને આ વાત તેની જીભેથી કહી, તેથી તેને એક સોનાની જીભ બનાવી શરપાવમાં આપી. તે જોઈ પાસે બેસનારાઓએ પુછ્યું, કે આમ કેમ? દીલગીરી ભરેલી ખબર લાવનારને સરપાવ આપવો ઘટે નહી.

તેના ઉત્તરમાં એણે જણાવ્યું કે આ મારા દ્રષ્ટાંતનોલાભ લેઈ હવે પછીના નાના મોટા ધર્માલયો બાંધનારાઓ પોતાના ધર્માલયને અતિ દ્રઢ કરવાને યત્ન કરશે, કે જેથી તેમનું ધર્માલય ઉતમ થશે. આ ધર્મસ્થાનને માટે એવું કહેવાયું છે કે તે ત્રણ વખત પડી ભાગવામાં આવ્યુ હતું. અને ત્રણ વખત ફરી બંધાવામાં આવ્યું છે, જેમાંનું ત્રીજુ, હાલ કાયમ છે. વળી એણે પાલીટાણા ઉપર મોટી પોષધશાળા બંધાવેલી છે.

વળી ગિરનાર ઉપર સંઘ સહિત ગયો. ને પહાડનું સાધન કરી, એક જળપૂર કરાવી તે ઉપર કરાવેલું આશરાજવિહાર તથા કુમારદેવી નામનું સુંદરસરોવર જોઈ શાન્ત થયો. તેવામાં સેવકોએ આવી વિનંતિ કરી કે મહારાજ હવે ધવલગૃહમાં આપ પધારો. તે આપને રહેવાને વાસ્તે પરીપૂર્ણ થયું છે. આ સાંભળી પોતે પોતાના નિવાસમાં જવાને તત્પર થયો. તેવામાં સેવકોને કહ્યું કે ઠીક હું જાઊંછુ. પણ મારા ગુરૂરાજને માટે પૌષધશાળા તઈઆર છે? કે તેઓ ત્યાં પધારે! જવાબ મળ્યો કે! અજુ તે કામ જારી છે, અને તે રહેવાને લાયક થયું નથી. આ સાંભળી એણે મનમાં વીચાર્યું કે મારૂ રહેવાનું ધવલગૃહ તઈયાર થયું છે, પરંતુ ગુરૂ-

રાજાને રહેવાની પૌષધશાળા તઈઆર નથી, ત્યારે હવે મારે શું કરવું, જો હું એકલો ધવળગૃહમાં જાઉં તો ગુરૂરાજની એથી આસાતના (અવિનય) થશે. એમ ધારી પોતે સેવકોને હુકમ કરી બહાર ડેરા તંબુ નંખાવી તેમાં ગુરૂરાજ સાથે રહ્યો. પ્રાતઃકાળે ગિરનાર ઉપર જઈ શ્રી નેમિનાથના ચરણકમળની પૂજા કરી, પોતે કરાવેલા શત્રુંજ્યાવતાર એ નામના તીર્થમાં ઘણી પ્રભાવના કરી તીર્થંકરનો જન્મ દીક્ષા, તથા કેવળજ્ઞાન જે દિવસ થાય છે, તે ત્રણ કલ્યાણક દિવસમાં ઉચ્છવ કરી પ્રતિમાનું સ્થાપન કરેલું હતું, તેવા ચૈત્યોમાં તેને ઘટતી ઘણી પૂજા સેવા કરીને ત્રીજે દિવસે જેવામાં પર્વત ઉપરથી ઉત્તરે છે તેવામાં ખબર મળી કે, પૌષધશાળા તૈયાર થઈ ગઈ. આ વાત સાંભળી ગુરૂને લઈ પૌષધશાળામાં ગયો, ને તેના કામકાજ કરનારાઓની ઘણી પ્રશંસા કરી ઘણા સરપાવ આપી રાજી કર્યા. પછી એ મંત્રી પ્રભાસપાટણમાં ચંદ્રપ્રભસ્વામીને ઘણા પ્રભાવથી નમસ્કાર કરી, જેમ ઘટે તેમ પૂજા કરી, પોતે કરાવેલા અષ્ટાપદ પ્રાસાદમાં સોનાનો કુલશ સ્થાપન કરી, ત્યાંના આપવા યોગ્ય પુરૂષોને ઘણુ દાન આપ્યું. પછી ત્યાંના વૃદ્ધ પૂજારીયોમાંથી એક પૂજારી એકસો પંદર વર્ષનો હતો, તેણે વસ્તુપાળને વાત કહી જે, શ્રી હેમાચાર્યે કુમારપાળ રાજાને શ્રી સોમેશ્વર દેવનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આ સ્થાનમાં કરાવ્યું હતું ઈત્યાદી વાતો સાંભળી આશ્ચર્ય પામતો મંત્રી પાછો વળ્યો. માર્ગમાં લિંગધારી જૈન સાધુઓનું દુષ્ટ આચરણ દેખી તેમને અન્નદાન આપવાનો નિષેધ કર્યો. તે વાત વાયડ ગચ્છના શ્રી જીનદત્તસૂરીએ પોતાના શ્રાવક પાસેથી સાંભળી. તે વખત પોતાનાં દર્શન કરવા આવેલા મંત્રીને ઠપકો દેઈ ઘણો ઉપદેશ કરી પાછું હતું તેમ અન્નદાન ચાલતું કર્યું. તે ઉપદેશના શ્લોકનો અર્થ નીચે પ્રમાણે.

" આ જીનશાસનરૂપી સમુદ્ર, લિંગધારી સાધુરૂપી ખારા પાણીથી ભરપૂર ભરેલો છે, તેથી એ ગંભીર કહેવાય છે. ૧ માટે સંવિજ્ઞ સાધુ (સંવેગી સાધુ) પણ એ લિંગધારીઓનું અનુવંદન કરે છે. માટે સંસારથી ભય પામતા ધર્મી પુરૂષોએ શા વાસ્તે તેમની પૂજા અર્ચા સબંધી નિષેધની ચર્ચા ચલાવવી જોઈએ? ૨ વળી એ લિંગધારીઓની આગળ પ્રતિમાધારી શ્રાવકો પણ પોતાના વિષયનો ત્યાગ કરેછે. એટલે પચખાણ (એક જા-

જાત્યનો(નિયમ) લેછે. માટે વિષયમાં રહેલા લિંગધારીઓની પૂજાનો નિષેધ તો ધર્મ વિરૂદ્ધ છે. ૩ લિંગ ધારણ કરી આજીવિકા કરનારનો જે પુરૂષ તીરસ્કાર કરે છે, તેને જૈન દર્શનના ઉચ્છેદ કરવાનું પાપ લાગે છે. ૪ એ ઉપર આવસ્યક નિર્યુક્તિનું પ્રમાણ દેખાડે છે. પ્રતિમામાં વિચારી જોતાં ખરેખરો તીર્થંકરનો એક પણ ગુણ નથી. એમ છતાં પણ જે એ પ્રતિમાને નમસ્કાર કરે છે, તે મોટી નિર્જરાને (કર્મ ખપાવવું તે) પામે છે. ૧ જે પુરૂષ જીનરાજે કહેલા લિંગને (લિંગધારીને) નમસ્કાર કરે છે તે જો ગુણ રહિત છે તોપણ તેથી આત્માની શુદ્ધિ પામી મોટી નિર્જરાનો લાભ પમાય છે. ૨ ઈત્યાદી ઉપદેશથી જેનું સમકિતરૂપી દર્પણ વિશેપ શુદ્ધ થયું છે, એવા મંત્રીએ દર્શનની પૂજા કરવી એ ઠીક છે એમ ધારી પોતાના નગરમાં પ્રવેશ યર્યો. જ્યારે મોટો ભાઈ લૂણિગ નામે મરવા પડયો ત્યારે તેણે કહ્યું જે મારા નામનું દેવમંદીર આબુ પર્વત ઉપર કરાવજો. આ વાત મંત્રીએ અંગીકાર કરવાથી તેના મરી ગયા પછી, આબુ ઉપર જઈ ત્યાંના રહેનારા ગોઠીઆ લોક પાસેથી જગ્યા માગી પણ તે ન મળવાથી ચંદ્રાવતી નગરીના સ્વામી પાસે જઈ પૃથ્વી માગી લેઈ વિમળશાના ચૈત્યમંદીર પાસે લુણગવસહિકા એ નામનો જગતમાં વિખ્યાત મોટો સર્વોપરિ પ્રાસાદ બંધાવ્યો. તેમાં શ્રી નેમિનાથની પ્રતિમાનું સ્થાપન કર્યું. તે ચૈત્ય મંદીરના ગુણદોષનો વિચાર કરવામાં ઘણો ડાહ્યો યશોવીર નામે પ્રધાન પુરૂષને જાવાળીપુરથી બોલાવી મંત્રીએ એ પ્રાસાદનું સ્વરૂપ પુછ્યું ? ત્યારે તેણે શોભનદેવ નામે પ્રાસાદના કરનાર સૂત્રધારને બોલાવી કહ્યું, કે રંગમંડપમાં વિશાળપણે સ્થાપન કરેલાં પુતળીઓનાં જોડવાં તીર્થંકરના પ્રાસાદમાં સર્વથા અઘટિત છે. તથા વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં પણ નિષેધ કરેલો છે એક તો એ દોષ. બીજો ગભારામાં પ્રવેશ કરવાના બારિણા ઉપર એ સિંહનું તોરણ બાંધેલું છે, તે દેવની પૂજાને વિનાશ કરનારૂ છે. તથા ત્રીજું પૂર્વજોની મૂર્તિઓ સહિત હાથીની શાળા પાછલા ભાગમાં છે તે પ્રાસાદ કરાવનારને ઉત્તર કાળમાં હરકત કરનાર છે. આ પ્રકારના મોટા ત્રણ દોષ આ મંદીરમાં થયા છે. માટે આવા વિદ્વાન્ કારીગરમાં પણ આવા દોષ આવ્યા તે ભાવી કર્મનો દોષ છે એમ નિર્ણય કરી તે યશોવીર મંત્રી આવ્યો તો, તેમ પાછો ગયો. તેની સ્તુતિના શ્લોકનો અર્થ નીચે પ્રમાણે.

યશરૂપી મોતીના સમૂહની શિખા જેવા ક્ષીર સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થએલા ચંદ્રમા રૂપ યશોવીર નામે પ્રધાનની રક્ષા કરવા પરમેશ્વરે એના નામમાં શ્રી શબ્દ સ્થાપન કર્યો છે. એટલે જેમ ચંદ્રમામાં લાંછન છે તથા જેમ કર્પૂરની રક્ષા કરવા મરીનો દાણો સ્થાપન કરે છે, તેમ યશ તથા શૂરવીરપણુ, એ પુરૂષમાંથી જતું ન રહે માટે શ્રી શબ્દરૂપી લાંછન મુકયું હોય એમ દેખાય છે. ૧ હે શ્રી યશોવીર તારા વિના સઘળુ યશ તથા શૂરવીરપણું મિથ્યા છે. જેમ એકડા વિના મીડાં ફોગટ છે ને જેમ એકડો આગળ કરી મીડાં કરીએ તે સાર્થક થાય, તેમ તમને આગળ કરીએ તો સર્વે યશ તથા સર્વે શૂરવીરો સાચા છે એમ અનુભવમાં આવેછે. ૨

કવિ કહે છે કે અમારા મનમાં એવો તર્ક થાય છે કે, હે યશોવીર બ્રહ્માએ ચંદ્રમંડળમાં તમારૂં નામ લખવાનો ઉદ્યોગ કર્યો. તેમાં પેહેલા બે અક્ષર લખ્યા, એટલે યશ એવા બે અક્ષર, તે જગતમાં પણ ના માયા માટે બીજા બે અક્ષર લખવાના રહેવા દીધા, તે અદ્યાપિ પણ ચંદ્રમંડળમાં મૃગલાંછન રૂપે દેખાય છે.

એ પ્રકારે તીર્થયાત્રાઓના પ્રબંધો પુરા થયા.

વસ્તુપાળને ખંભાતમાં સૈયદ નામે વહાણવટીઆ સાથે સંગ્રામ થયો ત્યારે તેણે ભરૂચથી શંખ નામે એક મહામોટો બળવાન કાળ પુરૂષ જેવો મહા મોટો જોરાવર પુરૂષ વસ્તુપાળની સાથે યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે તત્કાળક બોલાવી મંગાવ્યો. તેણે આવી સમુદ્રને કાંઠે નિવાસ કર્યો. નગરમાં પેસવાના માર્ગો શત્રુથી ભરપૂર જોયા તથા વેપારી લોકનાં ચિત્ત વહાણોની ખબર મળવા વિષે આકુળ વ્યાકુળ થયેલાં જોઈ સેવકો મોકલી વસ્તુપાળ સાથે સંગ્રામ કરવાના દિવસનો નિશ્ચય કરાવ્યો. ને ચતુરંગ સેના એકઠી મેળવી. તેવામાં વસ્તુપાળે પણ ગુડ જાતીનો (ગોલો) ભૂણપાળ નામે મહા મોટો સુભટ હતો તેને સંગ્રામમાં અગ્રેસર કરી લડાઈ ચાલતી કરી. તે ભૂણપાળે એવો નિયમ લીધો કે હું શંખ વિના બીજાને મારૂં તો કપિલા ગાયને મારૂં એટલું મારે માથે પાપ થાઓ. એવી રીતે પણ લઈ સંગ્રામમાં પડતું નાખી શંખ કયાં છે, શંખ કયાં છે એમ બુમો પાડતો ચાલ્યો, તેવામાં જેણે જેણે કહ્યું જે હું શંખ છું, તેમને તત્કાળ મારી નાખ્યા ને પોતે

મનમાં વિચાર્યું જે સમુદ્રમાં શંખ ઘણા પાકે છે માટે અનેક શંખ હશે. એમ ધારી મારતો મારતો ચાલે છે, તેવામાં મહાસાધનીક નામે સાચા શંખે તેનું શૂરવીરપણું જોઈ વખાણ કરી બોલાવ્યો, પછી તે શંખે એક-જ ભાલાના પ્રહારથી તેને ઘોડા સહિત મારી નાખ્યો. ત્યાર પછી વસ્તુપાળે સંગ્રામમાં આવી સિંહ જેમ હાથીના ટોળાને નસાડે તેમ ચ્યારે પાસથી શંખની ફોજને નસાડી. તે ત્રાસ પામી દિશોદિશ નાઠી. પછી સૈયદને માર્યો ને લડાઈ પુરી કરી. પછી વસ્તુપાળે લુણપાળના મૃત્યુસ્થાનમાં લુણપાળેશ્વર એ નામનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો.

એક દિવસ સોમેશ્વર નામે કવિ, વસ્તુપાળે કરાવેલા સરોવરના વ-ર્ણનનું કાવ્ય બોલ્યા, તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે—

હે પ્રધાન તારૂ કરાવેલું સરોવર વખાણવા યોગ્ય હંસ વતે શોભે છે. તથા વાયુ વતે ચંચળ થએલા કમળની કાંતિ વતે રંગાયલા તરંગોથી શોભે છે. અતિશે ગંભીર જળમાં બગલાના ભયથી સંતઈ ગએલા મચ્છ વતે શોભે છે. તથા તટ ઉપર ઉગેલા ઘણા વૃક્ષોની તળે સુખે સુતેલી સ્ત્રી-ઓના ગાનથી શોભે છે. ને ક્રીડા કરતા તરંગોથી ચંચળ થએલા ચક્રવાક પક્ષીવતે શોભે છે. આ કાવ્યની ખુબી જોઈ તે કવીને સોળ હજાર દ્રમ્મ (એક જાતનું નાણું રૂપીઆનો ચોથો ભાગ) આપ્યા.

એક દિવસ ઘણા વિચારમાં પડેલો વસ્તુપાળ મંત્રી, નીચુ ઘાલી પૃથ્વી સામું જોતો હતો. તે વખત સોમેશ્વર નામે કવી તેની પાસે આવી તે સમયને ઘ-ટતું એક કાવ્ય બોલ્યો તે (૨૫૨ પૃ૦ જુઓ). તેનો અર્થ.

જગતમાં લોકને ઉપગાર કરનાર તું, એકજ છું. આ પ્રકારનું સત્પુ-રૂષોનું બોલવું સાંભળી, લજ્જાથી નમ્ર થતા મસ્તક વડે તું પૃથ્વી તળને જોતો છું તેનું કારણ હું જાણું છું. હે સરસ્વતીના મુખકમળને શોભાવનાર વસ્તુપાળ મંત્રી, પાતાળથી બલિરાજાનો ઉદ્ધાર કરવા વારંવાર તું માર્ગ ખોળું છું. આ કાવ્યથી રાજી થએલા વસ્તુપાળે એ કવિને આઠ હજાર રૂપી-આ આપ્યા.

વળી એક દિવસ સભામાં એક શ્લોકનાં ત્રણ પદ પંડીતો બોલ્યા તેવી રીતનું ચોથુ પદ ન જડયું ત્યારે તે શ્લોકનું ચોથુ પદ જેવું જોઇએ તેવું પૂરી આપનાર જયદેવ નામે કવીને વસ્તુપાળે ચાર હજાર રૂપીઆ આપ્યા. તે શ્લોક (પૃ૦ ૨૫૨ જુઓ.) તેનો અર્થ—

કર્ણ રાજાએ પોતાના શરીરની ત્વચા માગનારને આપી. ને શીબી રાજાએ પોતાના શરીરનું માંસ આપ્યું ને જીમૂતવાહને પોતાનો જીવ આપ્યો. ને દધીચીએ પોતાના શરીરનાં હાડકાં આપ્યાં. ને વસ્તુપાળે વારંવાર ધન આપ્યું.

એક દિવસપંડીતોના દર્શનનો લાભ લેતી વખત કોઈક દરિદ્રી બ્રાહ્મણે પોતાને ઓઢવાની એક પીછોડી માગી, ત્યારે તત્કાળ સેવકોને આજ્ઞા કરી અપાવી. ત્યાર પછી તે સમયને ઘટતો એક શ્લોક એ બ્રાહ્મણ બોલ્યો (પૃ. ૨૬૩ જુઓ.) તેનો અર્થ—

હે દેવ તમારા શત્રુની સ્ત્રીઓને રેહેવાની જેવી પર્ણશાળા (ઝુંપડી) હોય તેવી આ મારી પીછેડી છે.

ઝુંપડીમાં જેમ કોઈ જગાએ આકડાનું તુર, કોઈ જગાએ બંધીઆ, કોઈ જગાએ કરાંડીઓ હોય છે, તેમ અમને દાન કરેલી પીછેડીમાં કોઈ કોઈ જગાએ, રૂનાં પુમડાં જાડા જીણા સુરતરના તાંતણા, અને કપાશીયાનાં બીયાં જણાય છે.

આ સાંભળીને મંત્રી તેના ઉપર ઘણો ખુશી થયો. તેની વાકયશક્તિને ઉત્તેજન આપવા પંદરસે રૂપીઆનો શિરપાવ આપ્યો. આ સમય સંભવે ત્યાં એક બાળચંદ્ર નામનો જૈન સાધુ, જે પ્રસિદ્ધ હેમાચાર્યનો શિષ્ય હતો. અને જે મહા કવિમાં ગણાતો હતો તેણે મંત્રીને નીચે લખેલા અર્થ પ્રમાણે કાવ્ય કહી સંભળાવ્યું.

હે મંત્રિન્ તમારામાં અને શિવમાં હવે કંઈ ફેર રહ્યો દેખાતો નથી કેમકે, કે, શિવને ગૌરી (પાર્વતી) જેમ વહાલી સ્ત્રી છે તેમ આપને ગૌર-અંગ વાળી અતિશે વહાલી સ્ત્રી છે. અને જેમ શિવને વૃષ નામે નંદીકેશ્વર ઉપર આદર છે તેમ આપને વૃષ કહેતાં ધર્મ ઉપર આદર છે. વળી શિવ જેમ ભૂતિ કેહેતાં ભસ્મ, યુકત છે તેમ તમો ભૂતિ કહેતાં સમૃદ્ધિએ યુક્ત છો. વળી શિવ, લસદ્ગુણ કહેતાં ગુણવતે શોભે છે. તેમ આપ શોભો છો ને શિવને જેમ શુભ ગણ છે, તેમ આપને શુભ ગણ કહેતાં સારા સેવકો છે. એથી હવે વધારે આપને શું કહું. ફકત શિવમાં ને આપણામાં કાંઈ ખામી દેખાતી નથી, ખામી છે તે ફકત જેમ શિવને બાલચંદ્ર લલાટને વિષે છે તેવા હોવાને આપણી પાસે કાંઈ સાધન નથી. એટલી ન્યૂનતા

દેખાય છે. આ સાંભળી મંત્રી બાલચંદ્ર ઉપર વિશેષ ખુશી થયો. અને તેની આચાર્ય પદવી સ્થાપના કરવાની વખતે તેના લાભમાં એક હજાર રૂપીઆ ખરચ કરી યથાસ્થિત શોભા આપી. વળી મલેચ્છ સુલતાનનો ગુરૂ આલમખાન જે મક્કે હજ કરવા જતો હતો તે દરમજલ કાપતાં ગુજરાતમાં આવ્યો તે ખબર લવણપ્રસાદ અને વીરધવળના જાણવામાં આવી. એને ઝાલી રાખવાની ગોઠવણ કરવા વાસ્તે વસ્તુપાળને બોલાવી સલાહ પુછી. ત્યારે તેણે એક નીતિશાસ્ત્રનો શ્લોક કહ્યો. તેનો અર્થ.

ધર્મ સબંધી કપટ પ્રયોગવતે જે કાર્યસિદ્ધી રાજાને થાય છે. તે પોતાની માના દેહને વેચી દ્રવ્ય પેદા કરવા જેવી છે. ઈત્યાદી ઉપદેશ કરી જેમ બે વાઘની વચ્ચેથી બકરાને છોડાવે તેમ આલમખાનને છોડાવી તેને માર્ગની ખરચી પાણી આપી. સત્કાર કરી તીર્થ જવા મોકલ્યો. પછી કેટલેએક વર્ષે આલમખાન જાત્રા કરી પાછો આવ્યો. ત્યારે વસ્તુપાળે પોતાને ત્યાં રાખી ઘટે તેવો શિરપાવ આપી આદર સત્કાર કર્યો. અને પોતાને મુલક જવાની રજા આપી. જ્યારે આલમખાન પોતાને દેશ ગયો ત્યાં સુલતાનની અગાડી એમણે જે જે જાત્રામાં નવું જોયું હતું તે વિષેનું વર્ણન કરતાં વસ્તુપાળનું અને તેના આદર સત્કારનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું સુલતાન અતિ પ્રસન્ન થયો. અને ઘણી નમ્રતાઈથી વસ્તુપાળને લખ્યું કે તમોજ અમારા મુલકના અધ્યક્ષ છો. તમારીજ સર્વ સત્તા છે અત્ર અમો તમારાજ સેવક છૈએ. માટે શંકા દૂર કરી અમને વખતે વખતે કામકાજ કેહેતા જવું. એવા કાગળ પત્રનો વ્યવહાર ઘણા વર્ષ રહ્યો. તેથી સુલતાન અને વસ્તુપાળ એ બેઉ એક અંતઃકરણવાળા મિત્ર થયા. કેટલેએક વર્ષે વસ્તુપાળે શત્રુંજા ઉપર આદિનાથ દેવની પ્રતિમા માટે પથ્થર જોઈએ–તે–ઉમ્માણી નામના પથ્થરની ખાણનો સારો લાયક જોઈયે એમ ધારી–સુલતાનને વિનંતિ પત્ર લખ્યો. તેણે આ કામ પોતાને ધન્યલાભ જેવું છે એમ સમજી અતિ આદર સાથે તે કામનો અંગીકાર કર્યો. અને ઘણાજ પ્રયત્નથી અને જતનથી તે ખાણનો સારો પથ્થર વસ્તુપાળને ત્યાં રવાને કર્યો. તે પાષણને પર્વત ઉપર લાવતાં પણ મૂળનાયકના (અધિષ્ટાયક દેવના) ક્રોધથી વિજળી પડવા રૂપ મોટો ઉપદ્રવ થયો. એટલુજ નહી પણ એ મંત્રીને જીવતાં સુધી શ્રી દેવતાએ દર્શન પણ ન દીધું.

કોઈ પર્વ દિવસે અનુપમા સ્ત્રીએ મુનીઓને અન્નદાન આપાવા માંડ્યું તે વખત કોઈ કામના ઉત્સાહથી વીરધવળ જાતે મંત્રીને ઘેર આવ્યો. તે વખત શ્વેતાંબર વેષધારી સાધુઓથી દ્વાર પ્રદેશ ઘણું ભીડાભીડવાળું દેખી આશ્ચર્ય પામી મંત્રીને કહ્યું. હે મંત્રિન્ આ પ્રકારના દાનથી નિરંતર, આ લોકોને કેમ સત્કાર કરતા નથી. તમારી જો શક્તી ના હોય, તો એ કામમાં મારો અર્ધો ભાગ ગ્રહણ કરો. અથવા એનું સઘળું દ્રવ્ય મારી પાસેથી લેઈ નિરંતર દાન આપો. હું તો એટલાજ કારણથી કહેતો નહોતો, કે જે કહેવાથી તમારા ઉત્સાહનો ભંગ થાય. આ પ્રકારનું વીરધવળના મુખ રૂપી ચંદ્રથી નીકળતું વાણી રૂપી અમૃતનું પાન કરી જેના સર્વે તાપ શાંત થએલા છે એવો તે મંત્રી બોલ્યો કે આ સઘળું તમારૂંજ છે. માટે સ્વામીનો અર્ધ ભાગ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. એમ કહી અતિ સ્નેહથી ખેસનો છેડો હાથમાં લેઈ ઘણા માનથી મુખભણી ફેરવી લુંછણાં (વારણાં) લીધાં, એટલે ઘણો સ્નેહ દેખાડ્યો. એક દિવસ સાધુઓને દાન આપતી વખત નાંના મોટા ઘણા સાધુ એકઠા થઈ ગયા હતા તેની ભીડાભીડમાં નમસ્કાર કરતી અનુપમા નામે એ મંત્રીની સ્ત્રીના હાથમાંથી ટોકાટોક ભરેલુ ઘીનુ પાત્ર, મંત્રીના બર્ઈડા ઉપર પડ્યુ. તે જોઈ કોપ પામેલા તેજપાળને સાંત્વન કરતી અનુપમા બોલી કે સ્વામીના પ્રસાદથી મુનિજનના પાત્રમાંથી પડેલા ઘી વતે શરીરનું અભ્યંગ (જેમ તેલ મર્દન થાય. છે તેમ ઘૃત મર્દન થયું.) આ પ્રકારના મધુર વચનથી શાંતી કરતી અનુપમાના સંપૂર્ણ દાન વિધિથી ચમત્કાર પામેલા તેજપાળે પોતાના પાંચે અંગની પ્રસાદી આપી, ઘણુ પ્રસન્ન થઈ, એ સ્ત્રીની ઘણી પ્રશંસા કરી. તે સમે તેજપાળે બોલેલા શ્લોકનો અર્થ.

પ્રિય વાણી સહિત દાન, ને ગર્વ રહિત જ્ઞાન, ને ક્ષમા સહિત શૂરવીરપણું, તથા દાન સહિત ધન, એ પ્રકારના યોગવાળાં ચાર વાનાં મળવાં ઘણાં દુર્લભ છે.

આ પ્રકારે અનુપમા, સમગ્ર દાનેશ્વરીમાં મુખ્ય ગણાતી હતી. વળી જૈનાચાર્યો પણ એને આ પ્રકારે વખાણતા હતા. તે શ્લોકનો અર્થ.

અનુપમા એવું નામ જથાર્થ છે. કેમ જે લક્ષ્મી ચંચળ છે માટે તેની ઉપમા પણ અનુપમાને સંભવતી નથી. વળી પાર્વતી, ચંડિકા (ક્રોધવાળી)

કહેવાય છે. માટે તેની પણ ઉપમા ન દેવાય. તથા ઇંદ્રાણીને ઘણી શોકયો-રૂપી દૂષણ છે માટે એની પણ ઉપમા સંભવતી નથી. તથા ગંગા પણ નીચા માર્ગમાં ચાલનારી છે. માટે એની પણ ઉપમા સંભવતી નથી. માટે એ નામમાંજ એવો અર્થ રહેલો છે કે જેને ઉપમા આપી શકાતી નથી.

એક દિવસ પાંચ ગામ સબંધી લડાઈમાં તઈયાર થએલા વીરધવળ તથા લવણપ્રસાદને જોઈ વીરધવળની સ્ત્રી જયતલદેવી નામે રાણી સંધિ, કરવા વાસ્તે પોતાનો બાપ જે શોભનદેવ નામે હતો, તેને ઘેર ગઈ. ત્યારે તે બોલ્યો કે તું વિધવાપણું થવાના ભયથી સંધિ કરવા અહીં આવી છું? આ પ્રકારનું તેનું વચન સાંભળી શૂરવીર મધ્યે ચુડામણી સમાન પોતાનો પતી વીરધવળ છે, એમ ઉન્નતાઈ જણાવતી બોલી કે પિતાના કુળનો નાશ થશે એવી શંકાથી આ પ્રકારે વારંવાર કહું છું, નહીં તો જે વખત વીરધવળ ઘોડા ઉપર બેશી સંગ્રામમાં નીકળશે તે વખત કોની મગદૂર છે કે એના સામો આવી ઉભો રહે! એમ કહી ક્રોધ સહિતજ પાછી પોતાને ઘેર આવી. પછી મુકરર કરેલા સગ્રામના દિવસમાં લડતા લડતા ઘણા પ્રહારની પીડાથી વ્યાકુળ થએલો વીરધવળદેવ પૃથ્વી ઉપર પડયો તે ઉપર એક શ્લોક છે તેનો અર્થ.

પાંચ ગામની તકરાર વાસ્તે થએલી લડાઈમાં મહાપરાક્રમી વીરધવળ ઘણાઘા વાગવાથી ઘોડાપરથીપડયો તોપણ અહંકાર રૂપી ઘોડા ઉપરથીપડયો નથી, આ પ્રકારનો બનાવ જોઈ કેટલાક સુભટો પાછા હટી ગયા. તેની પાસે આવી, લવણપ્રસાદ આ પ્રકારે બોલી ઉશકેરણી આપતો હતો જે આપણે આટલા બધા મહા શૂરવીર સ્વારો છીએ. તેમાંથી એક સ્વાર પડયો તેથી તમો શું પાછા હઠો છો. એમ કહી પોતાના લશ્કરને ઉચ્છાહ પમાડી એક ક્ષણ માત્રમાં સમસ્ત શત્રુઓને મૂળમાંથી ખોદી નાખ્યાં. એટલે તેમને જીતી લીધા. આ પ્રકારે એકવીશ વાર લડાઈ કરી, પોતાના મહા બળથી શોભતો સંગ્રામનો રશીઓ લવણ પ્રસાદ છે માટે રણક્ષેત્રમાં પિતાની આગળ પ્રાણ રહિત થઈ પડયો. તેજપાળે આખો જન્મારો તીર્થ યાત્રા કરી અનેક પ્રકારનું પુણ્ય પેદા કર્યું હતું. તે સઘળું વીરધવળના મરણ સમે તેની પાસે આવી અર્પણ કર્યું. એક ઘણું દાન ને સહસ્ત્ર ઘણું પુણ્ય એવી કહેવત છે માટે. ત્યાર પછી વીરધવળની જોડે ચિતામાં એકસોને વીશ, તેના પ્રિય સેવકો, બળી મુવા, તો-

પણ બીજા ઘણાક, મરવા તઈયાર થયા, ત્યારે તેજપાળે સ્મશાનમાં, સે-વકોને બેસાંરી ઘણો સકત હુકમ કરી, લોકને બળી મરવાનો આગ્રહ નિવારણ કર્યો. તે સમયના વર્ણનનું કાવ્ય (૨૬૭ પૃ૦ જુ.) તેનો અર્થઃ-

એક ઋતુ આવે છે, ને એક ઋતુ જાય છે. એમ વારા ફરતી અનુક્રમે ઋતુ. જગતમાં આવ્યા કરે છે પરંતુ આતો એક મોટું આશ્ચર્ય થયું; જે બે ઋતુ સંઘાથે આવી? કેમજે વીરધવળનું મરણ થવાથી લોકના નેત્રમાંથી નીકળતાં ઘણાં આંસુ વતે વર્ષાઋતુ, જણાવવા લાગ્યો ને અંતરમાં ઘણો પરિતાપ થવાથી, ગ્રીષ્મઋતુ જણાવવા લાગ્યો.

પછી તેજપાળ મંત્રીએ, વીરધવળનો પુત્ર વીસળદેવને રાજ્યાભિષેક કરી ગાદીએ બેસાડ્યો.

એક દિવસ અનુપમા નામે તેજપાળની સ્ત્રી મરણ પામી, તેનો શોક તેજપાળના અંતરમાંથી કોઈ પ્રકારે પાછો હઠતો નથી એવી વાત સાંભળી વિજયસેન નામે જૈનના આચાર્ય તેજપાળ પાસે આવ્યા. તેને જોઈ તેજપાળ કાંઈક લાજ પામી, સચેતન થયો. પછી તે આચાર્ય બોલ્યા કે અમો તો આ અવસરમાં તમારૂ કપટ જોવા તમારી પાસે આવ્યા છીએ. ત્યારે વસ્તુપાળે પુછ્યું કે હે મહારાજ, તે કપટ કીયું? ત્યારે આચાર્ય બોલ્યા કે જ્યારે તેજપાળ નાના હતા તેને પરણાવવાને અમોએ ધરણિગ પાસેથી અનુપમા નામે કન્યા માગી, ને તેનો નિશ્ચય કરયો. તે વાત એમના જા-ણ્યામાં આવી. પછી એમણે એ કન્યાનુ કેવલ કદ્રુપપણુ છે એમ નિશ્ચય કરી, એ સબંધ ભાગવા વાસ્તે ચંદ્રપ્રભ જિનના મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલા ક્ષેત્રપાળની માનતા માની. જે આ વિવાહ સબંધ ભાગશે તો હું આઠ દ્રમ્મ (બે રૂપૈઆ) નો ભોગ કરી નૈવેદ્ય કરીશ. વલી આજ, તેજ સ્ત્રીના વિ-યોગથી આટલુ બધુ ઉદાસિપણું થયું છે. માટે એ બે વૃત્તાંતમાં શું સાચુ છે, તે જોવા આવ્યા છીયે. આ પ્રકારે તે આચાર્યના મૂલ સંકેત જ્ઞાનથી તેજપાળે પૂર્વની બધી વાત સંભારી પોતાનુ હ્રદય દ્રઢ કરયું,

એક દિવસ વસ્તુપાળ મંત્રીએ પોતાનુ આઊખુ આવિ રહ્યું છે એમ નક્કી કરી શત્રુંજે જવાની ઇછા કરી, તે વાત પુરોહિત (પરોત) સોમેશ્વર દેવના જાંણ્યામાં આવી, ત્યારે તેમની તૈયારી વખત મળવા આવ્યા. તે વખત સેવકોએ સારાં સારાં આસન નાખી આપ્યાં. તોપણ તે ઉપર ન

બેઠા, ત્યારે કોઇએ, તેમને ન બેસવાનુ કારણ પુછયુ. ત્યારે એક શ્લોક બોલ્યા (તે પૃ૦ ૨૬૮ જુઓ.) તેનો અર્થઃ—

અભયદાનથી,જલપાનથી, તથા ધર્મસ્થાનથી આ બધુ પૃથ્વીમંડળ, તથા યશવતે સઘલુ આકાશ મંડળ, વસ્તુપાળે રોકી રાખ્યું છે. માટે ખાલી સ્થાન વિના કયાં બેશીએ?

આ પ્રકારે તે કવિનુ ઉચિત વચન સાંભળી, ઘટે તેમ તેને શિરપાવ આપી પ્રસન્ન કરી, તેની આજ્ઞા લેઈ વસ્તુપાળે માર્ગે પ્રયાણ કર્યું. આ કેવલીઆ ગામમાં એક નાંની ઓરડીમાં નિવાસ કર્યો હતો. ત્યાં ડાભના સાથરા ઉપર સર્વે આહારનો પરિત્યાગ કરી સંથારો (મરણ શય્યા) કર્યો. ગુરૂ મહારાજે અંતકાળની આરાધના કરાવી, તેથી જેનાં સકળ પાપ નાશ પામ્યાં છે, એવા વસ્તુપાળે આત્મનિંદા પૂર્વક સર્વ જીવને ખમાવ્યા. (ક્ષમા માગી) તે શ્લોકનો અર્થઃ—

સત્પુરૂષોને સંભારવા યોગ્ય એવું કોઈ અદ્દભુત સુકૃત (પુણ્ય) મારાથી થઈ ન શકયું. નાના પ્રકારના મનોરથમાં ને મનોરથમાંજ કેવળ સઘળું આઉખુ ચાલ્યું ગયું.

શ્રી યુગાદિ દેવને જપતાં, પૂર્વે કહ્યું તેવું ચિંતવન કરતાં, અરિહંતને નમસ્કાર એજ અક્ષરોની સાથે પ્રાણ નીકળ્યો. એ રીતે સાત ધાતુથી બંધાએલા શરીરનો ત્યાગ કરી, પોતાનુ કરેલું પુણ્ય ફલને ભોગવવા, વસ્તુપાળ મંત્રી સ્વર્ગે પધાર્યો. તેના સંસ્કારની જગાએ, નાનાભાઈ તેજપાળે, તથા પુત્ર જૈત્રસિંહદેવે, શ્રી યુગાદિ દેવની દીક્ષા વસ્થાની મૂર્તિથી શોભતું, સ્વર્ગારોહણ નામે પ્રાસાદ કરાવ્યું.

આ જગાએ વસ્તુપાળની પુણ્ય પ્રશંસા વિષે, વસ્તુપાળના કરેલા તથા બીજાના કરેલા શ્લોક છે તેમનો અર્થઃ—

આદિનાથની યાત્રા કરનાર લોકોની ઘણી સેવા કરી, ખેદ રહિત થઈ વિચાર કરે છે કે, આજ મારા પિતાની આશા સફળ થઈ. તથા માતાના સઘળા આશીર્વાદનો ઉદય થયો. જેથી મેં યાત્રાળુ લોકને પ્રસન્ન કર્યો. ૧

જે પુરૂષોએ રાજાનો મોટો કારભાર કરવો, તે રૂપ પાપથી પુણ્ય પેદા નથી કર્યું, તેમને ધુળધોયા પુરૂષ થકી પણ અતિશે અધમ, હું માનુ છું. એટલે ધૂળધોયો પણ ધૂળમાંથી કંઈક સારી વસ્તુ ખોળી કાઢે છે. તેમ

રાજ્ય કારભારરૂપી ધૂળ ઉથામીને જેણે પોતાની સારી નામના ના કહાડી તે અધમ પુરૂષ જાણવા. ઈત્યાદી. વસ્તુપાળ મહા કવિ સંબંધી કાવ્યો છે. ૨

વળી સ્વામી ગુણથી સંપૂર્ણ ભરેલો, વીરધવળ નામે રાજા હતો. જેણે વિદ્વાન્ લોકો, ભોજ રાજાની ઉપમા આપતા હતા. તથા શ્રી વસ્તુપાળ નામે પ્રધાન કવિ હતો. તથા સર્વે પ્રધાનમાં મુખ્ય તેજપાળ નામે પ્રધાન હતો. તેની સ્ત્રી ઉપમા રહિત ગુણથી ભરેલી અનુપમા નામે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવી હતી.

આ પ્રકારે મેરૂતુંગ નામે આચાર્યે પ્રગટ કરેલા પ્રબન્ધ ચિન્તામણિ ગ્રંથમાં કુમારપાળ તથા વસ્તુપાળ તેજપાળનું વર્ણન કર્યું. એ નામનો ચોથો પ્રબન્ધ સંપૂર્ણ થયો.

प्रकीर्णक प्रबन्ध.

પૂર્વે કહેલાં મહાપુરૂષોનાં ચરિત્ર છે, તે છતાં પણ જે તેમાંથી બાકી રહેલાં હોય તે, તથા તે વિના પણ બીજા પુરૂષોનાં ચરિત્ર, એ રીતે પરચુરણ ચરિત્રોનો, આ પ્રકીર્ણક નામે પ્રબંધ આરંભ કરીએ છીએ.

પૂર્વે શિપ્રા નદીના તટ ઉપર વિરાજમાન અવંતિ નામની નગરીમાં વિક્રમ નામે મહાન્ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક દિવસ પોતાની સદાવ્રત આપવાની મોટી ધર્મશાળામાં આવી ઉતરેલા પરદેશી લોકો, ભોજન કર્યા પછી સુખેથી નિંદ્રાવશ એવાં થયાં કે તેઓ સર્વે નિશ્ચે અકસ્માત્ મરણજ પામ્યા છે, એવું તપાસ કરવાથી માલમ પડયું. આ વાત સાંભળી રાજા ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો. પણ તેમના મરણનું કાંઈપણ કારણ માલમ ન પડયું, ત્યારે વિચાર કરી તે મડદાંઓને વસ્ત્ર વીંટાળી એકાંતે કરી, તે વાત ઘણી ગુપ્ત રાખી.

પછી બીજે દિવસે આવેલા પ્રવાસી લોકોને પૂર્વની પેઠેજ ભોજન કરાવી રાત્રીયે તેમને તેલ મર્દન કરાવી, ઉષ્ણ જળવતે પગ ધોવરાવી, તથા પગ ચંપી વિગેરે ઘણી સેવા કરી, સર્વ સેવક લોકો પોતપોતાના સ્થાનમાં ગયા. જ્યારે પ્રવાસી લોકો નિંદ્રાવશ થયા, ત્યારે વિક્રમ રાજા રાત્રીનું વૃત્તાંત જાણવા સારૂ હાથમાં તરવાર લઈ એક ખુણામાં ગુપ્તપણે ઉભો છે. એટલામાં મધ્ય રાત્રીએ અકસ્માત્ એક ખુણામાંથી પ્રથમ ઘણો ધુમાડો નીકળ્યો પછી તેમાં કાંઈક તેજ એમ કરતાં અધિક ઝગઝગતો પ્રકાશ, અને હજાર ફુણામંડળથી શોભતો શેષનાગ દેખી ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો. એટલામાં તે નાગદેવતાએ, રાજાની નજર આગળ એક માણસને જગાડી પૂછ્યું કે, **किं पात्रं** (પાત્ર તે શું?) એનો ઉત્તર બરોબર ન મળવાથી તેને મારી નાખી, બીજા પુરૂષને જગાડી પૂછ્યું, દરેકને પુછતાં કોઈએ ધર્મપાત્ર, ગુણપાત્ર. તપપાત્ર, રૂપપાત્ર, કામપાત્ર, તથા કીર્તિપાત્ર એમ અજ્ઞાન પણે પોતાની નજરમાં આવે તેમ જુદો જુદો ઉત્તર આપ્યો. તે વખતે શેષનાગના પ્રતાપથી મરણ પામતાં તેઓને જોઈ વિક્રમ રાજા પ્રગટ થઈ હાથ જોડી, આગળ આવી એક શ્લોક બોલ્યા, તેનો અર્થઃ—

હે સર્પરાજ જગતમાં અનેક ગુણથી અનેક પ્રકારનાં પાત્ર હોય છે, પરંતુ સર્વોપરી શુદ્ધશ્રદ્ધાથી પવિત્ર થયેલું મનરૂપી પરમ પાત્ર છે. આ પ્રકારે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે બોલતા રાજા ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થઈ, નાગરાજ બોલ્યો કે તું વર માગ્ય. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે આ સર્વને જીવતા કરો, આ પ્રકારે વર માગી. સૌને જીવતા કરાવી રાજાએ સેષનાગને વિશેષ પ્રસન્ન કર્યો. એ પ્રકારે વિક્રમ રાજાનો પાત્રપરિક્ષા નામે પ્રબંધ પૂરો થયો.

કોઈ વખતે પાટલીપૂત્ર નામના નગરમાં મોજ શોખમાં બેઠેલો નંદરાજ અકસ્માત્ મરણ પામ્યો. તે સમયે કોઈ બ્રાહ્મણે પરકાય પ્રવેશ નામની વિદ્યા સાધી, અનુભવ કરવા રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે પ્રથમ સંકેત કરેલા બીજા બ્રાહ્મણે રાજદ્વાર આગળ આવી, વેદનું ઉચ્ચારણ કરી રાજાને જીવતો કરવાનો સર્વે આડંબર દેખાડી, તેને જીવતો કર્યો. તેથી તે રાજાએ હુકમ કરી, દ્રવ્ય ભંડારના અધિકારી પાસેથી એક લાખ સોનૈયા તે બ્રાહ્મણને અપાવ્યા. આ વાત નંદરાજાના મહા બુદ્ધિવાન્ પ્રધાને જાણી મનમાં વિચાર કર્યો કે, નંદરાજમાં આટલી બધી ઉદારતા ન હતી, વાસ્તે નિશ્ચે એના શરીરમાં બીજા કોઈએ પ્રવેશ કર્યો છે, એમ ધારી સર્વ જગ્યાએ તજવીજ કરાવી કે કોઈ જગ્યાએ શબ (મડદુ) પડયું છે? તપાસ કરતાં આખરે ખબર મળી કે એક જગ્યાએ પરદેશી બ્રાહ્મણનું શબ પડયુંછે, અને તેની રક્ષા એક બીજો માણસ કરે છે. આ વાત સાંભળી પ્રધાને વિચાર કર્યો, કે તે પડેલા શબનો જીવ પરકાય પવેશ વિદ્યાનો જાણ હોવો જોઈએ. અને તણે પોતાની વિદ્યાનો અજમાયસ કરવાને નંદરાજાના શબમાં નિશ્ચે પ્રવેશ કર્યો છે. એમ પોતે ખાતરી કરી, પેલા શબને તત્કાળ અગ્નિ સંસ્કાર કરાવ્યો. એ વાતની કોઈને જાણ પડવા દીધી નહી. પછી પેલા બ્રાહ્મણરૂપી નંદરાજને મૌન ધારણ કરાવી તથા બીજી કેટલીક યુક્તીઓ શીખવી. પોતે તેની સંઘાથે હળીમળી અતિ વૈભવથી સઘળું રાજ્ય, ધમધોકારે ચલાવવા માંડ્યુ. અને મરણ પર્યંત પટરાણી વિગેરે કોઈને એ વાતની ખબર પડવા દીધી નહીં. એ પ્રમાણે નંદ રાજનો પ્રબન્ધ સંપૂર્ણ થયો.

સેઢી નદીના કાંઠા ઉપર આવેલા ખેડા નામના મહાસ્થાનમાં દેવાદિત્ય નામના બ્રાહ્મણની અતિ રૂપવાળી સુભગા નામની પુત્રી, બાળપણથીજ વિધવા થઈ હતી. તે પ્રાતઃકાળમાં નિત્ય સૂર્ય સન્મુખ ઉભી રહી અર્ઘ્યપ્રદાન (બે હાથમાં જળ લઈ આપવું તે) કરતી હતી. કોઈ દિવસે તેના સ્વરૂપથી મોહ પામેલા સૂર્યનારાયણે ઘટતા રૂપમાં આવી, તે બાળ વિધવા સાથે ગુપ્તપણે સંભોગ કરવાથી તેને ગર્ભ રહ્યો. કાળે કરી તે વાતની માત પિતાને જાણ થવાથી, ઘણું ખોટું થયું એમ મનમાં વિચારી, પોતાની લાજ રાખવા સારૂ તેનો તિરસ્કાર કરી, પોતાના એક સેવક સાથે વલભીનગરીની સમીપ જીવતી મૂકી, ત્યાં તે વિધવાને મહા તેજસ્વી પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. કાળે કરી વૃધ્ધિ પામતો બરોબરીયા મિત્રો સાથે રમતાં રમતાં કોઈએ તું ન બાપો છે; એમ મેણું દઈ તિરસ્કાર કર્યો. પછી માતા પાસે આવી તેણે પિતાનું નામ પૂછ્યું, ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે મને ખબર નથી. આ પ્રકારે સાંભળી વૈરાગ્યથી મરવા તૈયાર થયો, ત્યારે તેની પાસે સૂર્યનારાણ આવી, તેનું સાંત્વન કરી, બોલ્યા કે, હું તારો પિતા છું તું કોઈ પ્રકારની ચિંતા ન કરીશ, એમ કહી તેના હાથમાં કાંકરા આપી બોલ્યા કે, જે તારો પરાભવ કરે, તેના ઉપર કાંકરો નાખવાથી, તે શિલારૂપ થઈ તેનો નાશ કરશે. અને કોઈ નિરપરાધી ઉપર નાખીશ તો, તેથી તારો અનર્થ થશે, એમ કહી સૂર્યનારાયણ અદૃશ્ય થયા. પછી તેણે કેટલાક પરાભવ કરનારા પુરૂષોને માર્યો, તેથી તેનું નામ શિલાદિત્ય એવું પ્રસિદ્ધ થયું. તે નગરના રાજાએ તેની પરિક્ષા લેતાં તેનો અપરાધ કર્યો, ત્યારે તેને મારી પોતેજ રાજા થઈ બેઠો. અને સૂર્ય દેવતાએ પ્રસન્ન થઈ આપેલા આકાશગામી ઘોડા ઉપર બેશી, દેવતાની પેઠે પોતાની ઈચ્છામાં આવે ત્યાં ગમન કરી, ઘણા પરાક્રમથી મોટું રાજ્ય મેળવી ઘણા કાળ રાજ્ય કર્યું. જૈન મુનિના સમાગમથી સમકિત પામી શત્રુંજય મહા તીર્થનો મોટો મહિમા જાણી તેણે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. શ્વેતાંબર જૈન સાધુને તથા બૌદ્ધ સાધુને પરસ્પર વાદવિવાદ ચાલતાં શિલાદિત્ય રાજાને સભાપતિ કરી સંપૂર્ણ સભા મેળવી, પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક વાદ થયો કે, જે હારે તેને રાજા પોતાના રાજ્યમાં ન રહેવા દે. (કહાડી મૂકે) આ પ્રતિજ્ઞાથી ચાલતા વાદમાં શ્વેતાંબર હાર્યા, તેમને દેશ નિકાલ આપી, શેત્રુંજામાં મૂળ નાયક શ્રી

આદિ દેવને બૌદ્ધ રૂપે માની તેની પૂજા કરતા રાજા વિગેરે સર્વ બૌદ્ધ મતના થયા. એ પ્રકારે બૌદ્ધ મતની જીત કેટલાક વર્ષ રહી. તે સમયે શિલાદિત્યની બેહેનનો પુત્ર મલ્લનામે નાની અવસ્થાનો સાધુ, તેની ઉપેક્ષા કરવાથી* તે ત્યાં રહ્યો હતો. તે જાતે ક્ષત્રિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો માટે, મનમાં બૌદ્ધ લોકો સાથે વેર રાખી, જૈન દર્શન ન હોવાથી બૌદ્ધ પાસે ભણતો હતો. બૌદ્ધ લોકનું વેર વાળવા રાત્રિ દિવસ વિદ્યામાંજ એક ચિત્ત રાખી ઘણો અભ્યાસ કરતો હતો. એક વખત ઉનાળામાં મધ્ય રાત્રિએ સર્વ લોક નિંદ્રાવશ થતાં અગાશિમાં પોતે દિવસનું ભણેલું મોટા ઉપયોગથી સંભારતો હતો, તે વખતે આકાશ માર્ગે ગતિ કરતી ભારતીદેવીયે પૂછ્યું કે, (केमिष्टा) મીઠી વસ્તુ શી છે. આ પ્રશ્ન સાંભળવાથી ચારે તરફ જોયુ પણ બોલનાર કોઈ ન દીઠું તોપણ ઉત્તર આપ્યો જે વાલ. એટલે પો-તાને તેના ઉપર પ્રીતિ હોવાથી મીઠી વસ્તુ તે વાલ છે એમ કહ્યું. આ ઉત્તર સાંભળી ભારતીદેવી ગયાં, વળી છ માસ થયા પછી તેજ વખતે આવી પૂછ્યું કે, कनमह (કોની સાથે). આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂર્વે છ માસ ઉપર પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, તેનું સ્મર્ણ કરી ઉત્તર આપ્યો કે, ગોળ ઘીની સાથે. આ સાંભળી એ બાળકની સ્મર્ણ શક્તિ જોઈ, ચમત્કાર પામી ભારતીદેવી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યાં કે તું વર માગ. પછી મલ્લ સાધુએ બૌદ્ધ લોકનો પરાજ્ય કરવા વાસ્તે કોઈ પ્રમાણ ગ્રંથ આપો, આ પ્રકારની મા-ગણીથી તે દેવીએ નયચક્ર નામનો ગ્રંથ આપી, એના ઉપર મોટો અનુ-ગ્રહ કર્યો. આ પ્રકારે દેવીના વરદાનથી સકળ તત્વનો જાણ થઈ, શિલા-દિત્યની આજ્ઞા લઈ બૌદ્ધ લોકના સ્થાનમાં જળ સહિત ઘાસનાં તરણાં નંખાવ્યાં[૧].

આ પ્રકારનું જણાવી પૂર્વની પેઠે પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક બૌદ્ધ લોકો સાથે વાદવિવાદનો આરંભ કર્યો. કંઠમાં સાક્ષાત પ્રગટ થએલી

---

* એ બાળક, છો પડી રહયો. એમ અવગણના કરવી તે.

૧ અસલના વખતમાં કોઈ સાથે દુસ્મનાઈ કરવા સારૂ લોકો એક વાસણમાં પાણી ભરી ઉપર ઘાસનાં તરણાં નાખી જેની સાથે દુસ્મનાઈ કરવી હોય તેના બારણા આગળ ઢોળી આવતા, એટલે એમ સમજાતું કે એની સાથે લડાઈનો આરંભ થયો.

સરસ્વતીના બળથી મલ્લ સાધુએ બૌદ્ધ લોકોને તત્કાળ જીતી લીધા. અને રાજાની આજ્ઞાથી બૌદ્ધ લોકો પરદેશ ગયા. ને જૈનના આચાર્યોને પ્રદેશમાંથી બોલાવી પોતાના દેશમાં રાખ્યા. તે દિવસથી મલ્લ સાધુનું નામ મલ્લવાદી એવું પ્રખ્યાત થયું. ત્યાર પછી રાજાએ ગુરૂની પ્રાર્થના કરી તેમને આચાર્યની પદવી અપાવી. એ મલ્લવાદી સૂરી જૈન ધર્મમાં ઘણા પ્રભાવીક પુરૂષ થયા. એ વાત નવ અંગની ટીકા કરનાર તથા ખંભાતમાં થંભણા પાર્શ્વનાથને પ્રગટ કરી, તેને સ્થાપન કરનાર શ્રી અભયદેવસૂરીયે એની મોટાઈ જણાવવાને, શ્રી સંઘની આજ્ઞાથી મલ્લવાદીસૂરીએ, એ તીર્થનું ચિંતાયક* પણું અંગીકાર કર્યું, એમ લખ્યું છે. એ પ્રકારે મલ્લવાદી સૂરીનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

મારવાડમાં પલ્લી (પાલી) નામે ગામમાં કાકુ ને પાતાક એ નામના બે ભાઈઓ રેહેતા હતા. તેમાં નાનો ભાઈ ધનવાન તેથી મોટો ભાઈ, તેના ઘરનો સેવક થઈ પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો. ચોમાસામાં એક દિવસે મોટો ભાઈ કાકુ આખો દિવસ કામ કરવાથી થાકેલો મધ્ય રાત્રિએ સુતો હતો. ત્યારે નાના ભાઈએ તેને જગાડીને કહ્યું કે, આપણા ખેતરના કયારડામાં ભરાયલું પાણી પાળ તોડી જતું રહેશે? ને તમે તો દરકાર ન રાખતાં નિશ્ચિંતપણે સુઈ રહ્યા છો. આ પ્રકારનો ઠપકો સાંભળી તત્કાળ પથારીનો ત્યાગ કરી, પોતાના આત્માની નિંદા કરતો, ખભે કોદાળી મુકી ખેતર તરફ જતાં, વચ્ચે માર્ગમાં કેટલાક ચાકર લોકો પાણીથી તુટી ગયેલી પાળો સમી કરીને આવતાં જોયા. તેમને દૂરથી આવતાં જોઈને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો? ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે, તમારા ભાઈના સેવકો છીએ. એવું વચન સાંભળી કાકુ બોલ્યો કે કોઈ જગ્યાએ મારા ગ્રાહકો થાય એવું છે? એટલે મને કામે રાખે એવા કોઈ પુરૂષ તમારા દીઠામાં આવ્યા છે? ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે, વલભીનગરમાં તમારા ગ્રાહકો ઘણા છે. પછી તેણે કોઈ વખતે પોતાનો સઘળો સામાન એક માટલામાં ભરી પોતાને માથે મુકી વલભીપુરના દરવાજા પાસે ગયો. દરવાજા પાસે રહેનારા આહીર લોકોની પાસે જઈ એક ઝુંપડીમાં રહ્યો. તે શરીરે ઘણો દુબળો હતો, તેથી તે લોકોએ "રંક" એવું નામ

* સંભાળ લેવી.

આપ્યું. આ પ્રમાણે આહીર લોકોનો આશ્રય લઈ ઝુંપડામાં રહેછે એટલામાં કોઈ મોટો કાપડી (વેપારી) કલ્પપુસ્તકો* વાંચીને તેમાં લખ્યા પ્રમાણે ગિરનાર પર્વતમાં જઈ ત્યાંથી સિદ્ધરસ, એક તુંબડામાં ભરી પાછો ઘેર જ-તાં વલભીનગર પાસે આવ્યો. ત્યાં આકાશ વાણી થઈ તેમાં (કાકતુંબડી)[૧] એવા અક્ષર સાંભળી આશ્ચર્ય પામી મનમાં વિચાર કર્યો કે આ તુંબડી ભરીને રસ લાવ્યો છું, તે કોઈના જાણવામાં આવેલું જણાય છે. માટે હવે શી વલે થશે? એમ વિચારી તે રંક (કાકુ) નામના વાણીયાના ઘરમાં એ તુંબડારૂપી થાપણ મૂકી, પોતે સોમેશ્વરની યાત્રા કરવા ગયો. તે તુંબડી ચુલા ઉપર ઉંચી લટકાવેલી હતી. કોઈ પર્વને (તેહેવાર) દિવસે ચુલા ઉપર ત્રાંબાની તપેલી મુકી રંક (રાંકો શેઠ) કોઈ જાતનો પાક કરતો હતો. તે વખત તાપ ઘણો કરવાથી ઉંચી લટકાવેલી તુંબડીના છિદ્રમાંથી ઝરી, તે રસ ચુ-લા પર મૂકેલી તપેલીના કાંઠાપર પડયો, તેવીજ તત્કાળ તે તપેલી સોના-ની થઈ ગઈ. આ વાત પ્રત્યક્ષ જોઈ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે આ તુંબડીમાં સિદ્ધરસ છે, તેથી આપણે મોટા ધનાઢ્ય થઈશું, એમધારી નગરમાં એક ઘર લીધું, ને તેમાં તુંબડી સહિત સઘળો સામાન મુંકી આવ્યો. પછી તે ઝુંપડીમાં આવી, રાત્રે સુઈને, મધ્ય રાત્રિએ પોતે ઝુંપડી સળગાવી બૂમો પાડી, આથી લોકોના મનમાં અસર થઈ કે બચારા રંકની એક ઝુંપડી હતી. તે પણ બળી ગઈ.આ પ્રકારનું કપટ કરી નગરના બીજા દરવાજા પાસે ઘર કરી રહ્યો છે, એટલામાં તે જગ્યાએ ઘણા ઘીનો વેપાર કરનારી કોઈક ઘી વેચનારી આવી, તેનું ઘી જોખતાં જોખતાં તે ઘીનો અંત ના આવ્યો, ત્યારે તે વાણીઆયે (કાકુએ) વિચાર કર્યો કે આ ઘીના પાત્ર નીચે કાળી[૨] ચિત્રાવેલી નિશ્ચે હશે, એમ વિચારીને જોયું તો તેમજ દીઠું, પછી કપ ટથી તે ચિત્રાવેલ લઈ લીધી, તેથી ચિત્રકસિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થઈ. વળી-થોડાક દિવસમાં એ વાણીઆને પૂર્વ જન્મના પુણ્યથી સુવર્ણ[૩] પુરૂષની પણ

* રસાયનશાસ્ત્ર.

૧ એક જાતની ઔષધી.

૨ એ વેલમાં એવો ગુણ રહેલો છે કે જે પાત્ર નીચે રાખેલી હોય તો તે પાત્રમાં જે ચીજ હોય તે ખૂટેજ નહીં.

૩ એ સિદ્ધીમાં એવો ગુણ છે કે સોનાના પુરૂષને કાપી કાપીને ગમે તેટલું સોનું કાઢી લઈએ, પણ સવારમાં હતો તેવો ને તેવો થાય.

સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલી છે. આવી રીતે ત્રણ પ્રકારની સિદ્ધિ મળવાથી રાંકો કોટી ધનવાળો થયો. તે જાતે અતિશય કૃપણ હોવાથી કોઈ દિવસ તેણે કોઈ સદ્પાત્ર, તીર્થ અથવા દયાદાનમાં એક લેશ માત્ર પણ ધન ન વાપર્યું, એટલુંજ નહી, પણ ઉલટો બીજા લોકને સંહાર કરવાની ઈચ્છાએ તેની લક્ષ્મી કાલરાત્રીરૂપ (સંહાર કરનારી) થઈ.

એક દિવસ એની પુત્રી પાસે રત્નજડીત સુંદર કાંસકી હતી, તે રાજાની પુત્રીના દિઠામાં આવી. પછી તે લેવાની રાજપુત્રીએ હઠ કરવાથી રાજાએ બળાત્કારથી ખુંચી લઈ તે કાંશકી પોતાની પુત્રીને આપી. આ વિરોધ મનમાં રાખી તે રંક વાણીયાએ પોતાના મનમાં એવો ઠરાવ કર્યો કે સુઝે તેટલું ધન નાશ પામે, પણ મારે આ રાજાને પદભ્રષ્ટ કરવો. એમ વિચારી વુલભીનગર ભાગવા વાસ્તે મ્લેચ્છ દેશમાં ગયો. તે દેશના રાજાએ જેટલા કરોડ સોના મોહોરો માગી તેટલી તેને આપીને લસ્કર સહિત તે રાજાનું પ્રયાણ કરાવ્યું. તે પ્રયાણમાં પાછલી રાત્રિએ રાજા, અડધો ઊંઘતો અને અડધો જાગતો, એવી વખતે રાજાથી ઉપકાર નહીં પામેલો એક છત્રધર સેવક, પ્રથમથીજ કોઈ સંકેત કરેલા પુરૂપ સાથે આ પ્રકારની વાતો કરતો હતો, "કે આપણા રાજાને સલાહ આપનાર કોઈ પ્રધાન પુરૂપ ડાહયો નથી, કેમકે પૃથ્વીમાં ઇંદ્રસમાન સૂર્ય દેવતાનો પુત્ર અશ્વપતિ શિલાદિત્ય સાથે લડાઈ કરવા, જેનું કુળ તથા સ્વભાવ જાણ્યામાં નથી, એવો સારો અથવા નઠારો, કોઈ રંકનામે વાણીયાના કેહેવાથી આ પ્રકારનું અણવિચાર્યું આચરણ કરવું ઘટતું નથી." આ પ્રકારનું હિતકારી સત્ય વચન સાંભળી કાંઈક મનમાં વિચારી, તે દિવસે રાજાએ પ્રયાણનો વિલંબ કર્યો. પછી પેલા રંકના મનમાં આશંકા ઉત્પન્ન થઈ, ને રાજાના મનનો અભિપ્રાય પોતાની બુદ્ધિથી જાણી લીધો. પછી તેજ વખતે કેટલુંક સોનું આપી રાજાનું મન પ્રસન્ન કરી પ્રયાણ કરાવી ઉપદેશ કર્યો કે વિચારીને અથવા અણવિચારીને પ્રયાણ કરતો મોટો રાજા, સિંહની પેઠે શોભેછે. એટલે જેમ સિંહની તલપ મિથ્યા ન જાય, તેમ એવા મોટાનું પ્રયાણ પણ મિથ્યા જતુ નથી. કેમકે સિંહની મૃગેન્દ્ર (મૃગનો રાજા) અથવા મૃગારિ (મૃગનો શત્રુ) એમ બે પ્રકારે સ્તુતિ કરવી તે શરમ ભરેલી છે; કેમકે મોટો મદઝર હાથી હોય તો તેને પણ એક ક્ષણ માત્રમાં નાશ કરે એવો એ સમર્થ છે, માટે આપ

સરકારનું અપાર પરાક્રમ છે; વાસ્તે એવો કોણ શૂરવીર છે કે સંગ્રામમાં તમારી સન્મુખ આવી ઉભો રહેશે? ઈત્યાદિ શૌર્ય ભરેલી વાણિયાની વાણીથી ઉત્સાહ પામેલો મ્લેચ્છરાજ દુંદુભિ (નોબત) ના શબ્દોથી જગતને પરિપૂર્ણ કરતો પ્રયાણ કરી વલભી સમીપ આવ્યો. એટલામાં વલભીમાં રહેલી મહા પ્રભાવિક શ્રીચંદ્રપ્રભ સ્વામીની પ્રતિમા અંબાદેવીને ક્ષેત્રપાલ સહિત અધિષ્ઠાયકના બળથી આકાશ માર્ગે ચાલતી પ્રભાસપાટણ આવી. શ્રી વર્ધમાન સ્વામિની પ્રતિમા રથમાં બેસી અધિષ્ઠાયકના બળથી ચાલી, તે આસોસુદ પુનમને દિન શ્રીમાલપુરમાં આવી. એ પ્રકારે જે જે પ્રભાવિક પ્રતિમાઓ હતી, તે પોતાના ઘટતા સ્થાનકોમાં ગઈ. વલભીનગરની અધિષ્ઠાયક દેવીએ શ્રી વર્દ્ધમાનસૂરી પાસે આવી, રડતાં રડતાં ઉત્પાત થશે એમ જણાવ્યું. તે વાતનો એક શ્લોક છે. (પૃષ્ટ ૨૭૯ માં જુઓ) તેનો અર્થઃ-

તે દેવી સ્ત્રીનો વેશકરી વર્દ્ધમાનસૂરી પાસે આવી ઉભી રહી. તેને વર્દ્ધમાનસૂરીએ પૂછ્યુંકે, તું કોણ છે? તું કોઈ દેવીના જેવી દેખાય છે, ને શ્યા કારણથી રડે છે? ત્યારે દેવી બોલી કે હું આ નગરની અધિષ્ઠાયક દેવી છું; આ નગરીનો વિનાશ પ્રત્યક્ષ દેખું છું, વાસ્તે તમે અહીંથી પલાયન કરી જાઓ. તમને ભિક્ષામાં મળેલો દુધપાક છે, તે પણ રૂધિર થઈ જશે. અને તે પાછો જે જગ્યાએ દુધપાક થઈ જાય તે જગ્યાએ તમે સાધુ સહિત નિવાસ કરજો. એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થઈ.

હવે મ્લેચ્છના લશ્કરે વલભીનગરીને ચારે પાસથી ઘેરી લીધી હતી. તે વખતે, જેને દેશ ભાગવાનું મોટું કલંક ચોટયું છે એવા રંક વાણીયાએ પંચ શબ્દ વાદીત્રના વગાડનારાને ઘણું દ્રવ્ય આપી એવું સમજાવ્યું કે શિલાદિત્ય જે વખત રણસંગ્રામ કરવા ઘોડાપર બેસવા આવે તે, વખત એકદમ વાજાં વગાડવાં કે જેથી તેનો બેસવાનો ઘોડો ભડકે એમ કરવું. પછી જ્યારે શિલાદિત્ય રણસંગ્રામમાં જવા તઈયાર થઈ ઘોડાપર બેસવા આવ્યો ત્યારે તે લોકોએ એટલે વાજાવાળાઓએ મોટા શબ્દ કરી ઘોડો ભડકાવ્યો. ઘોડો ભડકી આકાશ માર્ગે ઉડયો અને જ્યાંથી તે આવ્યો હતો ત્યાં તે પાછો ગયો. એવા ગભરાટમાં શિલાદિત્ય પડયો એટલે તેને મલેચ્છોએ પકડીને માર્યો. પછી ક્ષણ માત્રમાં વલભીનગરી ભાગી, એટલે મ-

મ્લેચ્છ લોકોની લૂટ મારથી લોકો તથા એ રાજાનું કુટુંબ દેશાંતર જતું રહ્યું.* તે પર એક ગાથા છે (પૃ૦ ૨૭૯ જુ.) તેનો અર્થઃ—

વિક્રમના મરણ પછી ૩૭૫ વર્ષ ગયાં ત્યારે વલભીનો ભંગ થયો; એટલે વિક્રમ સવંતમાંથી ૩૭૫ કહાડી નાખીએ ત્યારે વલભી સંવત આવે. કારણ કે વલભીનો ભંગ (ભાંગો ફાંટો) એ વખત જુદો પડયો. (ને વલભીનો ખરો નાશ તો સવંત ૮૦૦ ની સાલમાં થયો છે.)

આ પ્રકારે શિલાદિત્યની ઉત્પત્તિ તથા રંકની ઉત્પત્તિ તથા વલભીનો નાશ એ પ્રકારના ત્રણ પ્રબંધ પૂરા થયા.

કોઈ રત્નમાળ નામના નગરમાં પૂર્વે રત્નશેખર નામનો રાજા રાજ્ય કર્તો હતો. એક સમયે રાજા દિગવિજય કરી પોતાના નગર ભણી પાછો આવ્યો, તેને નગરમાં વધાવી લેવા પુરજનો ગામની ભાગોળે સામા આવ્યા. પુર પ્રજાએ નગરને દબદબાથી શણગારી મોટા ઉત્સવ સાથે તેને પુરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. વેપારી લોકોએ બજારની દુકાનોને જુદે જુદે પ્રકારે શણગારેલી, તેને જોતો જોતો પોતાના દરબાર પ્રત્યે ચાલ્યો. રસ્તામાં જતાં એક દુકાનમાં તેણે આશ્ચર્ય જોયું. કોઈ વેપારીએ પોતાની દુકાનના આગલા ભાગમાં હાંડી ઝમરૂખ વગેરે જે સુંદર પદાર્થો લટકાવેલાં હતાં તેની સાથે એક લાકડાની ટોપલી તથા પાવડો લટકાવેલો હતો. આ તેના મનમાં મોટું આશ્ચર્ય ભાસ્યું, વગર બોલે રાજાએ પોતાના મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. જ્યારે તે પોતાની ગાદી ઉપર બીરાજ્યો ત્યારે નગરના મહાજનો ભેટ લેઈ તેની પાસે મળવાને આવ્યા. રાજાએ તેમનો સત્કાર કરયો, ખબર પૂછી કે તમે સઘળા ખુશી છો? રાજાનું એવું બોલવું સાંભળી મહાજનોએ ' અમે સુખી નથી ' એવો જવાબ વાળ્યો. ખાવા પીવા વગેરેમાં ચિત્તવાળા રાજાને મહાજનોની વાણી આશ્ચર્યકારક તો લાગી, તથાપિ તે વખતે તેણે તેની કાંઈ વિશેષ તપાસ કરી નહીં ને સભા વિસર્જન કરી.

---

* શિલાદિત્યની ગર્ભવંતી સ્ત્રી કોઈ શેવકને લેઈ ગુપ્તવેષ કરી નાઠી. તે ઈડરના ડુંગરમાં રહી. ત્યાં તેને પુત્ર થયો. તેનું નામ ગ્રહાદિત્ય એવું થયું. તેણે ત્યાં થોડુંક રાજ્ય મેળવ્યું. તેના વંશના પ્રથમ ગેહેલોટ ને પછી શિશોદરીઆ એ નામથી અદ્યાપિ ઓળખાય છે.

પછી એક વખતે પોતાના પ્રધાન મંડળોને એકાન્તમાં બોલાવી પૂછ્યું, ' મારા રાજ્યમાં તમે સુખી નથી તેનું કારણ શું? ' વળી નગરમાં પ્રવેશ કરતાં એક વેપારીને ત્યાં લાકડાની ટોપલી અને પાવડો લટકાવેલો મેં દીઠો. તેનું કારણ શું? તે બેઉ મને કહો. રાજાનું પ્રશ્ન સાંભળી મહાજન કહેવા લાગ્યા—લાકડાની ટોપલી અને પાવડો લટકાવાનું કારણ તો એટલુંજ છે કે તે વ્યાપારી પોતાના ઘરમાં કેટલું ધન છે, તેની સંખ્યા કરવાને શક્તિમાન નથી માટે કોઈને ધન આપવું હોય અગર લેવું હોય તો પાવડે ખાંપીને ટોપલીના માપથી આપ લે કરે છે, અને સંખ્યા પણ ટોપલીનીજ ગુમાસ્તાઓની પાસે ચોપડાઓમાં નોંધ રખાવે છે. 'અમે સુખી નથી' એમ કહેવાનું કારણ એટલું છે કે—અમારે માથે આપ આવા સ્વામી છતાં આપને પ્રજા નથી, આ નગરમાં અભાગ્યે કોઈ કોટ્યાધિપતિ નહીં હોય તેને માથે આપ ચિરકાળથી રક્ષણ કરોછો. નગરને મોટી ઉન્નતિ પમાડોછો તેમ છતાં આપના જીર્ણઅન્તઃપુરમાં સઘળી વંધ્યા રાણીઓ એકઠી થયેલી છે, તેની ઉપેક્ષા× કરી વંશવૃદ્ધિને અર્થે નવું અન્તઃપુર વસાવાની આપ સરકારને ભલામણ કરીએ છીએ. મહાજનનું કહેલું રાજાએ સ્વીકાર્યું, પછી જ્યારે પુષ્યનક્ષત્ર અને રવીવારનો શુદ્ધ દિવસ આવ્યો ત્યારે કોઈ શુકુન જાણનારામાં પ્રધાન પુરૂષ, તેને સાથે લઈ પ્રધાન મંડળો નગરની ભાગોળે શુકનસ્થાન પ્રત્યે આવ્યા.* સઘળા જનોએ પોતાના હાથમાં ચોખા રાખેલા હતા, શુકુનની વાટ જોતા હતા, તેવામાં કોઈ દરિદ્રી પુરૂષની તરત પ્રસવ થઈ જવાને યોગ્ય ગર્ભવાળી સ્ત્રી માથે કાષ્ટનો ભારો લઈ નગરમાં વેચવા જતી હતી, તેને દીઠી. તેના ભારા ઉપર એક દુર્ગા[1] બેઠેલી સર્વેની દષ્ટિએ પડી. શુકુનપરીક્ષકની આજ્ઞા પ્રમાણે સઘળા મહાજનોએ તથા તે પરિક્ષકે તે દુર્ગાને અક્ષતાદિકથી વધાવી લીધી, પછી મહાજનોએ આ શુકન કેવા ફળવાના છે, એમ તે પરિક્ષકને પુછ્યું. શુકુન પરિક્ષક બૃહસ્પતિનું રચેલું શુકુન શાસ્ત્ર

× તેમની અપેક્ષા ન કરવી તે.

*અસલની વખતમાં દરેક શુભ કામમાં શ્રદ્ધા રાખી પક્ષિઓના શુકન જોતા હતા.

૧ એક જાતની ચકલી.

પરિપૂર્ણ જાણતો હતો. તેને આધારે તે બોલ્યો, જો બૃહસ્પતિનું રચેલું શુકુન શાસ્ત્ર સાચું હોય તો, એ સ્ત્રીના ગર્ભમાં જે પુત્ર છે તેજ આપણા નગરનો રાજા થશે, એમાં કંઈ સંદેહ નહી. આ વાત સાંભળી મહાજનો અન્યોન્ય એક એકના સામું જોઈ રહ્યા કેટલાએકે વિચાર્યું કે આ વાત રાજાને કહેવી કે ન કહેવી. હવે આપણે શું કરવું, આમ વિચાર કરે છે તેવામાં કોઈ ઉતાવળીઆ પુરૂષે શુકુનપરિક્ષકની કહેલી વાર્તા રાજાને કહી દીધી. એવું આશ્ચર્યકારક વચન સાંભળી રાજા ગભરાયો ને એકદમ તેના મુખમાંથી વચન નીકળ્યું કે મોટો ખાડો ખોદી તે સગર્ભા સ્ત્રીને જીવતી અંદર દાટી દ્યો. રાજાના મોંમાંથી હુકમ નીકળતાં જાસુસો ત્વરાથી દોડ્યા. લાકડાં વેચી નગરમાંથી પાછી વળતી તે સગર્ભા સ્ત્રી, નગરની ભાગોળમાં જાસુસોને હાથ પકડાઈ, ઓચિંતા રાજદૂતોએ આવી તેને ઘેરી લીધી, વગર ગુન્હે મને કેમ પકડી જાય છે, એ વાતથી અણમાહિતગાર તે સગર્ભા જાસુસોને પૂછવા લાગી, ભાઈ મને ક્યાં લઈ જાઓ છો? મેં શો અપરાધ કર્યો છે? જેની આંખમાંથી બોર જેવડાં આંસુ પડે છે, અને બીકથી શરીરનાં સઘળાં અંગ કંપે છે, મુખમાંથી ભાગાતુટા બોલ બપરાણે નીકળે છે, એવી અવસ્થાવાળી તે અબળાની તે યમદૂતોને જરા દયા ન આવી, વગર બોલે તેનું બાવડું પકડી મહાલક્ષ્મીના મંદીર નજીક લાવ્યા. રાજાના હુકમથી મજુરો ત્યાં એક મોટો ખાડો ખોદવાને મચી પડ્યા હતા, આ મને શું કરશે, મને આ ભયંકર ખાડાની નજીક કેમ લાવ્યાછે? અરે દૈવ હવે મારૂ શું થશે? એ પ્રકારે કહી લાંબા સાદથી તે અનાથ બાઈ રડવા લાગી. તે વખત તે પુરૂષો બોલ્યા. કે, જો બુમો પાડી તો તમારૂ માથુ કાપી નાખશું! નહી તો તું તારા ઈષ્ટદેવને સંભારી આ ખાડામાં ઉતરી પડ. આ વચન સાંભલતાંજ તે સ્ત્રીનો ઝાડો પેશાબ છુટી જવાની તૈયારી થઈ ને બોલી કે જરા દૂર જઈ શરીરની શંકા મટાડુ છું; એમ કહી મહાલક્ષ્મી માતાના મંદિરને ઓઠે બેઠી, એટલે તત્કાળ પુત્ર પ્રસવ થયો! તે પુત્રને નાના વૃક્ષની ઓઠે ત્યાંને ત્યાં મુકી જેવી આવી તેવીજ તે પુરૂષોએ ઉચકી ખાડામાં નાખી ડાટી દીધી ને તે ખબર રાજાને આપી. પછી કોઈ વનની મૃગલી પ્રાતઃકાળે તથા સંધ્યાકાળે આવી, પોતાના ચ્યાર પગની વચ્ચે તે બાળકને રાખી દુધપાન કરાવતી હતી. તેથી તે બાળક વૃદ્ધિ પામી જીવતો હતો. રાજા-

એ થોડા દિવસમાં એવી વાત સાંભળી જે કોઈ મહાલક્ષ્મી માતાના મંદિર આગળ કુંભારની શાલા નજીક, વનની મૃગલી આવી કોઈ સુંદર બાળકને ધવરાવી ઉછેરી મોટો કરે છે તેજ આ નગરનો નવો રાજા થશે. આ પ્રકારની લૌકિક વાર્તાથી શંકા પામેલા રાજાએ તે બાળકનો શોધ કહાડી મારી નાખવા ઘણાં સૈન્ય તૈયાર કરી દિશો દિશ મોકલ્યાં, તેમાંના જ્યાં ત્યાં ખોળનારૂ કેટલાંક માણસોએ, તેના તેજ નગરની ભાગોળે મહાલક્ષ્મી માતાના મંદિર નજીક તે બાળકને દીઠો, પણ બાળહત્યાના ભયથી રાજાને આ વાત કહેવી કે નહી, એમ વિચાર કરે છે એટલામાં રાજા પંડયે ત્યાં આવી પોહોચ્યો. તે બાળકનું રૂપ કાંતિ ઐશ્વર્ય જોઈ રાજાનું મન પણ કોમળ થઈ ગયું. તથા તે કોઇ તહેવારનો દિવસ હતો માટે મહાજન તથા ઘણા પંડિતો વગરે માણસોનો ભરાવો એકદમ તે જગ્યાએ અકસ્માત થયો. તેમાં રાજાના પુછવાથી છેવટ એવો નિર્ણય થયો જે જો એ બાળકનું ઘણું પુણ્ય હશે તો હરેક પ્રકારે જીવશે માટે આ ગાયો આવવાની વખત થવા આવી છે માટે એ બાળકને દરવાજા વચ્ચે મૂકો ને તેના ઉપર જો કોઈ પણ ગાય પગ નહી મુકે તો જાણવું જે પરમેશ્વરેજ રાજાને પુત્ર આપ્યો. આ વાત સર્વેને સારી ભાસન થયાં પછી તેમ કર્યું. જ્યારે ગાયોનું ટોળુ આવ્યું તેમાં વચ્ચે રહેલો ગાયોનો પતિ (આખલો) આગળ આવી દરવાજામાં પોતાના ચ્યાર પગ વચ્ચે તે બાળકને રાખી ઉભો રહી બે પાસના પડખાથી સર્વે ગાયોને જવા દીધી. આ મોટો ચમત્કાર જોઈ રાજા પ્રમુખ સર્વે ઘણુ પ્રસન્ન થયા. મૂર્તિમાન્ પુણ્ય લક્ષ્મિના સમૂહ જેવા તે બાળકને સર્વે પ્રજાની સંમતિથી રાજાએ પુત્ર કરી લીધો, ને તેનુ નામ શ્રીપુંજ એવું સ્થાપન કર્યુ. તે દિનદિન પ્રત્યે વૃદ્ધિ પામી મોટો થયો. પછી રત્નશેખર રાજા સ્વર્ગવાસી થયા ત્યારે તે પુત્રનો અભિષેક કરી રાજ્યગાદીએ બેસાડયો. આ પ્રકારે રાજ્ય પાંમી સારી રીત્યે પ્રજાનું પાલન કરનાર શ્રીપુંજ રાજાને એક પુત્રી થઈ. તેના સર્વ અંગમાં સુંદરપણું ભરપૂર હતુ પરંતુ તેનું મુખ વાંનરી જેવુંજ હતુ. આ કારણથી તેના મનમાં ઘણો વૈરાગ્ય થયો ને સંસારના સર્વે વિષયો ઝેર જેવા ગણી શ્રીમાતા એ પ્રકારનું નામ ધારણ કરતી હતી. ક્યારેક તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, ને પિતાની આગળ પોતાના પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત કહ્યું જે હું પૂર્વ જન્મમાં આબુ પર્વત ઉપર કોઈ વાંનરની સ્ત્રી હતી. એક વૃક્ષ

થી બીજા વૃક્ષ ઉપર કુદતાં કોઈ પ્રકારની ચુક પડવાથી વૃક્ષનું ઠુંઠું તાલ-વામાં વાગવાથી મરણ પાંમી. નીચે રહેલા કામિત નામે કુંડમાં મારૂ શરીર ગલિ ગલિને નાશ પામ્યું. ને માથુતો તે કુંડના જલ સબંધને ન પાંમી નાશ પામ્યું. માટે તે કુંડના પ્રતાપથી આ જન્મમાં બધુ શરીર સુંદર માંણુસનું થયુ ને મુખતો હતુ તેવુ રહ્યું. આ વાત સાંભળ્યા પછી શ્રીપુંજ રાજાએ તે કુંડની શોધ કરાવી, પોતાના પુરૂષોને તથા પુત્રીને આબુ પર્વત ઉપર મોકલ્યાં ને એ કુંડમાં પુત્રીનું મસ્તક વારંવાર ઝબકોળવાનો હુકમ આપ્યો. પછી રાજ સેવકોએ તેમ કરવાથી ઘણી મહેનતે તે પુત્રીનું મુખ માણુસ જેવું થયુ. તે દિવસને આરંભી માતા પિતાની આજ્ઞા લેઈ પોતાનો યોગાભ્યાસ કરવાનો અભિપ્રાય જણવી અર્બુદ કરતાં વધારે ગુણવાળી એ પુત્રીએ, એજ પર્વત ઉપર ઘણી તપશ્ચર્યા કરી. કયારેક આકાશ માર્ગે ગતિ કરતા કોઈ મહા મોટા યોગિ પુરૂષે, અદ્‌ભુત રૂપવાળી સ્વર્ગની દેવાંગનાથી પણ અધિક મોહ ઉપજાવનારી એ પુત્રીને દીઠી. તેજ વખત એ યોગિના જ્ઞાન વૈરાગ્ય તપ આદિ ઘણા ગુણના સમૂહ એ પુત્રીના રૂપ રૂપી અગ્નિમાં બળિ ભસ્મ થઈ ગયા. એટલુજ નહી પરંતુ જેમ કોઈ મૂર્છા પામી ચક્રી ખાઈ ધબ લેઈ ધરતિમાં પડે તેમ તે યોગી પોતાની સઘળી શુધ બુધ વિસરી આકાશમાંથી ઉતરી કામાંધ થઈ ઘણી પ્રીતિ દેખાડતો ઘેલા માણસની પેઠ તેની પાસે આવી બકવા મંડયો. હે મારી પ્રાણ કરતાં પણ અતિશે વાલ્હી સ્ત્રી, આ વખતનુ મારૂ બોલેલુ વચન, તારે પાછુ ઠેલવુ નહી. દેશ કાળ તથા શુકન મુહૂર્ત તથા લીલુ સુકુ કાંઈ પણ જોયા વિચારયા વગર સત્વરપણે મને પરણેલો ધણી કરી લેતી કેમ નથી? અરે રે તું શું વિચારૂ છુ? જેને આ મહા પ્રતાપી સૂર્ય પણ આપડો થશે એવા મહા સંભોગને જોયા પેલાં લજ્જા પાંમી આંખ્યો મીચી ચાલતાં પશ્ચિમ સમુદ્રમાં ડુબી ગયો. અહો આપડાં કામમાં ઉત્તેજન આપનાર એકાંત સ્થળ કેવું મળ્યુ છે? જરાક આણી પાસ જો! નિર્મલ જળ વહન કરતી તારી સમીપે રહેલી તારી વાલ્હી નદીરૂપી સખી પણ તરંગ વાયુરૂપી પોતાના હાથવતે મારો સંગ કરવા ભણી તને ધકકેલે છે તે ને પણ તુ કેમ સમઝતી નથી? ઈત્યાદિ નમ્રતાથી ઘણુ ઘણું પુછવા માંડયુ, ત્યારે તે પુત્રિએ વિચાર કરયો કે, આ વખત પરમેશ્વર વિના મારૂ કોઈ નથી, હવે હું કેમ

કરી મારૂ શીલવ્રત રાખીશ ? અરે પરમેશ્વર આ વખત તું મારી વારે[1] ચડજે ઈત્યાદિ ઘણી પ્રાર્થના કરી વિચાર્યું જે, જો હું એને ના કહીશ તો ક્રોધ કરી એની પાસે રહેલું આ જણાતુ મહાવિદ્યાવાળુ ત્રિશૂલ મને મારશે. એમ ધારી ઘણી ધીરજ રાખી બોલી કે— હું અદ્યાપિ કોઈને પરણી નથી ને આ નાશવત દેહ કોઈ મોટા પુરૂષના કામમાં આવે તો ઘણુ સારૂ એમ સમજું છુ. પરંતુ એક મારી પ્રતિજ્ઞાછે કે, આ પર્વત ઉપર ચડવાના બાર રસ્તા પહેલા પહોરમાં આરંભી ચોથા પહોરના કુકડા બોલ્યા પહેલાં બાંધી આપે તે યોગીને શાસ્ત્રવિધિથી પરણવું, તે જો તમો કરી શકો તો મારે તમારૂં પાણિગ્રહણ કરવું. આ પ્રકારનાં શ્રીમાતાનાં અમૃતથી પણ અધિક મીઠાં વચન સાંભળી રોમાંચિત થઇ ઘણીજ પ્રસન્નતાથી નાચવા મંડયો ને બોલ્યો કે, જેમ તમારી આજ્ઞા હોય તેમ કરવા આ સેવક તૈયાર છે. આ, શંકરના આપેલા ત્રિશૂલમાં સઘળી વિદ્યાઓ રહી છે. એમ કહી ત્રિશૂલ કંપાવતાંજ અસંખ્યાત ભૂતાવળ એકઠુ થયું તેને રસ્તા બાંધવાની આજ્ઞા આપી. પછી ઝટપટ જઈ પોતાની બેહેનને ખેંચી લાવી કહ્યું કે, સઘળી વિવાહની સામગ્રી જલદી તૈયાર કર. પછી તે બેહેન બોલી કે, ગોર મહારાજના દેખાડયા વિના શાસ્ત્રોક્ત વિધી કેમ કરીને થશે? આ વચન સાંભળી કોઈ તપસ્વી મહાવિદ્વાન મોટી ડાઢીવાળો જોઈ તેની ગલચી ઝાલી ઝટ પકડી લાવી ત્યાં ખડો કર્યો. સર્વ અંગે ધ્રુજતા તે બ્રાહ્મણે પુછયું કે મને શી આજ્ઞા છે? ત્યારે યોગી બોલ્યો કે જો જરા પણ જીવવાની આશા રાખતા હોય તો આજનું મુહૂર્ત ઘણું સારૂ છે. એમ પૂછનારને કહેલું. ને આ પેલી બેઠેલી કન્યા સાથે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી મારૂ પાણિગ્રહણ કરાવ. આ વચન સાંભળી જીવ્યાની આશામાં ભળતા બ્રાહ્મણે વિધિ સહિત મંડપ આદિ સામગ્રી તૈયાર કરાવી. રસ્તા સઘળા તૈયાર થયા કે નહી, તે જોવા યોગી ગયો ત્યારે શ્રીમાતાએ વિચાર કર્યો કે દેવતાની મદતથી રસ્તા તૈયાર કરતાં ઝીઝવારૈં લાગવાની છે એમ ધારી પોતાની શક્તિથી બે કુકડા નીપજાવી છેટેથી તેના શબ્દ સંભળાવ્યા. સર્વે રસ્તા તૈયાર થયા એવી ખબર આપવા આવેલા યોગીએ કુકડાના શબ્દ સાંભળીકહ્યું કે, આ સાચા કુકડાનાં શબ્દ નથી. આતો તમારી માયા છે, તે શું હું નથી જાણતો? શ્રી માતાએ

[1] મારી સહાયતા કરજે.

કહ્યું કે ઠીક, તમે તૈયાર થાવ. પછી યોગીએ પોતાનો સઘળો વેશ ઉતાર્યો. ત્રિશૂલ પણ એ સ્ત્રીની પાસે મુક્યું, પીઠી ચોળાવવાને તૈયાર થાય છે. એટલામાં શ્રી દેવીએ ઉભાં થઈ વિચાર કર્યો કે હવે હિમત ધર્યા વિના બીજો ઉપાય નથી. એમ ધારી બે ડાધા કુતરા પોતાની માયાથી કરી તે યોગીના પગને બઝાડી તેનાજ ત્રિશૂલવડે તે યોગીને જીવથી મારી નાખ્યો અને પોતાનું શીલવ્રત અખંડ રાખ્યું. આ પ્રકારની અતિશે શીલવ્રતની લીલાથી પોતાનો સઘળો જન્મારો નિર્ગમન કર્યો. તેથી સઘળી વિદ્યાઓએ તથા દેવતાઓએ હાજર પણે તેની સેવામાં રહેવા માડયું. ને જે જગાએ તેણીએ દેહનો ત્યાગ કરયો ત્યાં શ્રીપુંજ રાજાએ શિખર બંધવનાનો મોટો પ્રાસાદ કરાવ્યો. કારણ કે, આબુ ઉપર શિખર બંધિ પ્રાસાદ થતો નથી. એ પર્વતની નીચે રહેલો અર્બુદ નામે નાગ, છ માસે હાલે છે. ત્યારે પર્વત કંપ થાય છે. માટે ત્યાંના સર્વે પ્રાસાદો શિખર વિનાનાજ છે.

આ પ્રકારે શ્રીપુંજરાજા ને તેની પુત્રી શ્રી માતા તેનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

ક્યારેક ગૌડ દેશમાં ગોવર્ધન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે નગરમાં એવો ચાલ હતો કે જે માણસને ન્યાય જોઈતો હોય તે સભા મંડપમાં આવે, ને ત્યાં રહેલા મોટા ઉંચા થંભની જોડે નીચે ટટળતો બાંધેલો ઘંટ હલાવે, એ ઘંટમાં એવો ગુણ હતો કે જો કોઈ જરા હલાવે તો તેનો એટલો બધો નાદ થાય કે આખા નગરમાં સંભળાય. તે સાંભળી રાજા પંડે આવી ન્યાય ચુકાવે. એક દિવસ એ રાજાનો પુત્ર રથમાં બેશી અતિ ઉતાવળથી જતો હતો. અજાણપણે તેના ઝપાટામાં આવેલો એક, માર્ગમાં બેઠેલો નાનો વાછરડો મરણ પામ્યો. તે જોઈ તેની જનેતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. ને પોતાના પરાભવનો ઉપાય કરવા વાસ્તે તેણીએ સભા મંડપમાં આવી પોતાના શીંગડાવતે ન્યાય ઘંટ હલાવ્યો. એટલે તે સાંભળી અર્જુન જેવી જેની કીર્તિ છે એવા રાજાએ આવી તજવીજ કરી. ગાયના દુઃખનું વૃત્તાંત મૂળ થકી જાણ્યું. ને પોતાના ન્યાયની ઉત્તમ કોટી જણાવવા વાસ્તે પ્રાતઃકાળે, છોકરો જે રથમાં બેઠો હતો તેજ રથમાં રાજા પોતે બેઠો. અને પોતાનો અતિશે વહાલામાં વહાલો જે એકનો એકજ દીકરો હતો તોપણ તેને માર્ગમાં પેલા વાછરડાને ઠેકાણે

સુવાડ્યો. ને તે ગાયને તથા નગરના ઘણા લોકોને એકઠા કરી તેમની નજર પડે તેમ તેના ઉપર પરમેશ્વરનું નામ દેઈ રથ ચલાવ્યો. તે રાજાના ઘણા સત્યથી, તથા પુત્રનું ઘણું ભાગ્ય હોવાથી, તેના ઉપર રથનું પઈડું ફર્યું તોપણ તે જીવતો રહ્યો. આ પ્રકારે ગોવર્ધન રાજાનો પ્રબંન્ધ પૂરો થયો.

પૂર્વે કાન્તિપુરમાં પુરાણુરાજા, ઘણા વર્ષથી ગર્વ રહિત રાજ્ય કરતો હતો. એક દિવસ મતિસાર નામે પોતાના પ્રિય મિત્ર પ્રધાન સાથે ઘોડાપર બેશી ફરવા નિકળ્યો હતો. ત્યાં રાજાએ ઘોડાને અણુઘટતી એક ચાબક મારી, તેથી ઘોડો એવો દોડયો કે, પછવાડે આવતું સૈન્ય તથા પ્રધાન વગેરે અતિશે દૂર રહી ગયા. ને પોતાનું અતિશે કોમળ શરીર હોવાથી તથા ઘણો માર્ગ ઉલ્લંઘન કરવાથી ઘણો શ્રમ થયો. માટે રાજાના અત્યંત સુકુમાર શરીરમાં રૂધિર ભરાવાથી ઘોડાપર ને ઘોડાપર મરણુ પામ્યો. તેની પછવાડે આવતા મતિસાર પ્રધાને રાજાના શરીરને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો; ઘોડો તથા રાજાનો દરવેષ લેઈ નગર આગળ આવ્યો. ત્યાં બુદ્ધિમાન પ્રધાને વિચાર કર્યો કે રાજાના મરણની ખબરનો ફેલાવ થશે તો, શ્રીમાળ નામે રાજા છે તે આ રાજ્યને દબાવશે. તેથી મોટો ઉપદ્રવ થશે. એવા ભયથી રાજ્યનું અનુસંધાન કરવાની ઈચ્છાએ તે પ્રધાને રાજાનો બરોબરીયો ને રાજાના જેવોજ રૂપાળો કોઈ કુંભાર જોયો. તેને બધી વાતમાં વાકેફગાર કરી, રાજાનો સઘળો વેષ પેહેરાવ્યો. અને ઘોડાપર બેસાડી સંધ્યાકાળની વખતે નગરમાં પ્રવેશ કરાવી રાજમંદીરમાં આવીને રાણીને સઘળી વાત કહી. ને સમજાવી કે આ વાતને ગુપચુપ રાખી સંસાર ચલાવવો. એવી રીતનું તે રાણીને, તથા એ રાજાને સમજાવી પછી પુણ્યસાર એવું નામ સ્થાપન કરીને પ્રથમની પેઠેજ સઘળું રાજ્ય ધમધોકારે ચલાવ્યું. રાણીએ પણ લષ્ટ પુષ્ટ કુંભારના અંગસંગનું સુખ ભોગવવાની ઈચ્છાએ સઘળા વ્યવહારમાં ઘણી મેહેનતે વાકેફગાર કર્યો. ને એ કુંભાર પણ એવા મોજશોખમાં પડયો કે પોતાનું ઘરબાર તથા કુટુંબ વિસરી ગયો. એમ કરતાં કેટલોક કાળ વીતી ગયો.

એક દિવસ સામાવાળીઆ રાજા સાથે લડાઈ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તે પ્રધાને ઘણુ લશ્કર તૈયાર કરી સંગાથે લેઈ, શત્રુની સામો દેશાંતર લડવા ગયો. નેરાજાની સેવામાં બીજો કોઈ પોતાના જેવો દાખલ કર્યો. તે પ્રધાન ગયા પછી રાજા સ્વેચ્છાચારી નિરંકુશ થયો. પછી તેણે નગરના સઘળા કુંભારો બોલાવી મૃત્તિકાના ઘોડા, હાથી, ઉંટ વગરે કરાવી તેની સાથે રમવા માંડયુ. ને કોઈની શિખામણ ગણગારી નહી. આ વાત દેશાંતર ગએલા પ્રધાનના જાણવામાં આવી. પ્રધાને વિચાર કર્યો કે એ કુંભાર રજા છેવટ પોતાની જાત ઉપર ગયો. ને રાજ્ય ડુબાવશે. એમ વિચાર કરી થોડા માણસ સંગાથે લેઈ, લસ્કરમાંથી રાતોરાત ઉતાવળથી પાછો આવી રાજાને શિખામણ દીધી. ને કહ્યું કે હમણાંજ તને તારા કુંભારપણાનો કસબ મૂકાવી રાજા કર્યો છે. તોપણ તારા સ્વભાવનું ચંચળપણું મુકતો નથી, ને કોઈની મર્યાદા માનતો નથી, માટે તને દેશાંતર કહાડી મૂકી બીજા કોઈ કુંભારના છોકરાને રાજા કરીશ. આવી રીતે ઘણો ક્રોધ કરી તેને ધમકાવ્યો. આ વખતે એ રાજા, એકાંતે સભાખાનામાં બેઠો હતો. તે ઊંચે સાદે બોલ્યો કે! અહીં કોઇ બારણે સેવકો ઉભા છે કે? એમ બોલતાંજ તત્કાળ તે સભાખાનાના ચિત્રમાં જેટલા પ્યાદલ હતા તે સઘળા મનુષ્ય રૂપે થઇ હાથ જોડી રાજાની આગળ ઉભા રહયા. તે રાજાનો અભિપ્રાય જાણી તે પ્રધાનને બાંધી લીધો. આ અસંભવનું મોટુ આશ્ચર્ય જોઈ ચમત્કાર પામી રાજાના પગમાં પડી ઘણી પ્રાર્થના કરી પોતે છુટયો. ને હાથ જોડી ભકિત સહિત વિનંતી કરી કે તમને રાજ્ય મળવામાં હું તો નિમિત્ત માત્ર છું, પણ તમારા પુણ્યથીજ તમને રાજ્ય મળ્યું છે. જુઓ આ અચેતન ચિત્ર હતાં તે પણ સચેતન થયાં ને તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરવા મંડયા. માટે તેનું કારણ તમારા પૂર્વ જન્મનાં કર્મજ છે. ને તમારૂ પુણ્યસાર નામ એજ સાર્થક છે, આ પ્રકારે પુણ્યસારનો પ્રબંધ પુરો થયો.

પૂર્વે પાટલીપુત્ર નગરમાં ચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેનો પુત્ર નંદીવર્ધન નામે હતો, એક છત્રધર સંગાથે દેશાંતર જોવાના કૌતકથી, મા બાપને પુછ્યા વગર, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલતો થયો. બધી રાત ચાલતાં

ચાલતાં પ્રાતઃકાળે કોઈ નગરની સમીપે આવ્યો. ત્યાં તે નગરનો રાજા પુત્ર વિનાનો મરણ પામ્યો હતો. તેના પ્રધાનોએ એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે આ પટ્ટહસ્તી[૧] જેના ઉપર કળશ ઢોળે તેને રાજા કરવો. આવા ઠરાવથી હાથીની સુંઢમાં કળસ આપી, આખા નગરમાં ફેરવતા હતા, તે વખત એ રાજકુમારને છત્રધર એ બે નગરમાં આવ્યા. ત્યાં સમીપ ઉભા રહેલા રાજકુમારને રેહેવા દેઈ પેલા છત્રધર ઉપર કળશ ઢોળ્યો. પછી પ્રધાનોએ મોટા ઉચ્છવથી નગરમાં પ્રવેશ કરાવી રાજ્યગાદીએ બેસાડયો. ને એ છત્રધરે રાજકુમારને પણ અતિશે મોટી ભક્તિ દેખાડી પોતાની સાથેજ રાખતો હતો, ને એમ કહે તો કે હું આ સઘળી પ્રજાનો સ્વામી છું ને મારા સ્વામી તમે છો. આ પ્રકારે ઘટતાં વચન કહી તેની સેવા કરતો હતો. પણ તે રાજામાં એક પણ રાજગુણ ન હતો. અતિશે અયોગ્ય હતો. માટે અતિશે દુષ્ટબુદ્ધિથી પ્રજાને પીડવામાં તત્પર હતો. ને ચાર વર્ણ તથા ચાર આશ્રમનું શી રીતે પાલન કરવું તે સબંધી બીલકુલ વાત જાણતો નહોતો માટે એ જેમ જેમ પ્રજાને પીડે છે તેમ તેમ એ રાજકુમાર શરીરે સુકાતો જાય છે. જેમ પશુપતિએ (શિવે) માથાપર ધારણ કરેલો ચંદ્ર દુબળો છે તેવો અતિશે દુબળો થયો. તેને જોઈ એક દિવસે તેણે પુછયું કે તમો દિવસે દિવસે કેમ સુકાતા જાઓછો! આ વચન સાંભળી રાજકુમારે ઉત્તર આપ્યો કે, તમો દુષ્ટબુદ્ધિથી પ્રજાને પીડો છો તે અત્યંત અઘટિત છે તે દુખથી હું દુબળો પડયો છુ. તે ઉપર એક ગાથા છે (પૃ. ૨૮૮ જુ.) તેનો અર્થઃ-

જેનો જડ પુરૂષો સાથે નિવાસ છે તથા જેનો ધણી ચાડીયા પુરૂષોનું કહેલું સાંભળે છે તે જેટલુંજીવે છે એજ લાભ જાણવો. દુબળું પડવું તથા નાશ પામવું એમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી આ ગાથાનો અર્થ બધો મને લાગુ પડે છે. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી છત્રધર રાજા બોલ્યો. આ પાપી પ્રજાના અભાગ્યના ઉદયે અવશ્ય પીડા થવાની વખતે મને રાજ્ય મલ્યુ છે. ને જો એ પ્રજાનું સારી રીત્યે પાલન કરવું એવી પરમેશ્વરની મરજી હોત તો તમનેજ પટ્ટાભિષેક થાત! માટે એમ પરમેશ્વરની મર-

---

૧ પાટવી હાથી.

ભુજ નથી. આ પ્રકારની ઉક્તિ યુકિત સાંભળવાથી રાજકુમારના અંતરનો રોગ મટિ ગયો ને શરીર પુષ્ટ થયું. આ પ્રકારે કર્મસારનો પ્રબંધ પુરો થયો.॥

ગૌડ દેશમાં લક્ષણાવતી નામે નગરીમાં લક્ષ્મણસેન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનો પ્રધાન ઉમાપતિધર નામે હતો, તેજ સઘળા રાજ્યની સંભાળ રાખી બુદ્ધિ બળે રાજ્ય ચલવતો. ને રાજા મદોન્મત્ત હાથીની પેઠે મદથી અંધ ધુંધ થઈ એક અતિશે રૂપવાન પણ જાતે ચંડાળની સુત્રી, તેની સાથે એવો લંપટ થયો કે લોકલાજ તથા કુળ કલંક તથા શિખામણ એ સર્વેને એકદમ ઘોઈ પીધાં. એ જોઈ ઉમાપતિધરે વિચાર કર્યો કે રાજા જાતે અતિશે આકળા સ્વભાવનો છે, તેમજ હું પણ છું, માટે રાજાને એની અપલક્ષણ માટે શિખામણ દેવી એ વ્યર્થ છે તેથી કોઈ બીજા ઉપાય શોધવાની જરૂર છે, જેથી એ સમજે એમ ધારી સભામંડપના ભારોટીઆપર કેટલાક શ્લોક ગુપ્ત રીતે લખ્યા. તેનો અર્થઃ—હે જળ, શીતળપણું એજ તારો મુખ્ય ગુણ છે. ને તારે વિષે સ્વભાવિક નિર્મળપણું રહેલું છે. વધારે શું કહીએ, પણ અપવિત્ર હોય તે પણ તારા સ્પર્શથી પવિત્ર થાય છે. વળી આથી બીજું શું વખાણવા યોગ્ય છે. તુંજ સકળ પ્રાણિ માત્રનું જીવન છું. ને તું જ્યારે નીચ માર્ગે જાય ત્યારે તને રોકવાને કોણ સમર્થ છે. એ પ્રકારે જળની અન્યોક્તિ વતે શિખામણ દીધી?

હે જગતના ઈશ, તું પોઠીઆપર બેશીને ગતિ કરીશ તેમાં મોટા દિગ્ગજ, જે આઠ દિશાના આઠ હાથીઓ પૃથ્વી ઉપાડી રહેલા છે તેમને એ તારૂ કૃત્ય શું હાનીકારક છે? ને સર્પનાં આભૂષણ ધારણ કરીશ તેમાં સુવર્ણની શી હાની છે? તથા જડાંશુ (ચંદ્ર) ને માથા ઉપર ચડાવ્યો છે તેમાં ત્રણ લોકમાં પ્રકાશ કરનાર સૂર્યની શી હાની છે। કંઇપણ નથી માટે જગતના ધણીને વધારે શી શિખામણ દેઈએ. આ પ્રકારની શિવની અન્યોક્તિના શ્લોક વતે શિખામણ દીધી.

૨ વળી એજ અન્યોક્તિના શ્લોકવતે શિખામણ દે છે. હે ઇશ્વર (શિવ) તારૂ બ્રહ્મ શિર છેદાયુંછે. ને ભૂત પ્રેતની જોડે તારે મિત્રપણું

છે. ને મદ્યપાન કરનારની પેંઠે (ગાંડાની પેઠે) માતાઓ જોડે ક્રીડા કરૂ છું. ને શ્મશાનમાં રહેવાપર પ્રીતિ રાખુ છું. ને પ્રજાને સૃજી, તેનો સંહાર કરૂ છું. તોપણ ભક્ત, તારાજ ઉપર મન રાખી સેવા કરે છે! કેમ જે જગતમાં તારા વિના બીજો કોઇ ઇશ્વર નથી. માટે અમારો કોઇ બીજો ઉપાય નથી.

૩ વળી ચંદ્રને ઉદ્દેશી કહે છે કે, આ મોટા પ્રદોષકાળમાં (રાત્રીમાં) રાજા (ચંદ્ર) તું એકજ છે કમળની લક્ષ્મી ઢાંકી દેઇ, કુમુદમાં ખોટી પ્રીતિમાં (પોયણામાં) લક્ષ્મી વાપરે છે. બ્રહ્માએ રાજાની ઉત્પત્તિ કરી છે, તેનું કારણ એટલુંજ સંભવે છે કે, સુમનસ્ (દેવતા) સજ્જનના સમૂહમાં, સારીજ સ્થિતિ પ્રવર્તાવવી. એમ રાજ શબ્દના અનેક અર્થ છે. તેમાં તું કીયા અર્થનો ધારણ કરનાર રાજા છે; એ વાતનો નિશ્ચય કરવા બ્રહ્મા પણ સમર્થ નથી. ૪

વળી હારને ઉદ્દેશી શિખામણ આપે છે. કે, હે હાર તું સારા આચરણવાળો (સારાં ગોળ મરોળ મોતીવાળો) ને સારા ગુણવાળો (દોરાથી પરોવેલો (મોટા માણસને યોગ્ય ને ઘણા મૂલ્યવાળો છું! માટે સુંદર સ્ત્રીના કઠીણ સ્તનમંડળ ઉપર રહેવું તારે ઘટીત છે પણ નીચ વર્ણની સ્ત્રીના બરહટ ગળામાં વળગવાથી ભાગી પડવું એ ઘણું નિકૃષ્ટ ભરેલું છો માટે તું તારૂ ગુણવાનપણું હારી ગયો છું એ વાત ઘણીજ ખેદ ભરેલી છે. ૫

આ સર્વે શ્લોક કોઈ વખતે રાજાના વાંચવામાં આવ્યા ને તેનો અર્થ જાણી પ્રધાન ઉપર ઘણો દ્વેષ રાખ્યો, તે વાત નીતિશાસ્ત્રમાં કહી છે. તે શ્લોક (પૃ૦ ર૯૧ જુ.) તેનો અર્થ:

અસત્ માર્ગે ચાલનાર પુરૂષને સત્માર્ગનો ઉપદેશ, તે ક્રોધનું કારણ થાય છે. જેમ નાકકટા માણસને દર્પણ દેખાડીએ તો તેને તત્કાળ ક્રોધ ચડે છે તેમ ખોટા છંદમાં પડનારને સારે રસ્તે ચડાવતાં પ્રથમ તો ખોટું લાગે છે.

આ પ્રકારનો ન્યાય છે માટે પ્રધાન ઉપર ક્રોધ કરી તેને પદભ્રષ્ટ કર્યો.

એક દિવસે એ રાજા રાજપાટિકાથી (નગર બારણે ભ્રમ કરવું તે) પાછો આવતાં માર્ગમાં મળેલો, એકલો, મહાદરિદ્રી થયેલો ને પોતાના નિ-

વાદ સબંધી ઉપાય રહિત એજ ઉમાપતિને જોઈ ક્રોધ કરી રાજાએ મ-હાવતને કહ્યું કે આ પુરૂષ મરણ પામે એમ એના ઉપર હાથીને ચલાવ. પછી મહાવતે હાથીને દોડાવ્યો તે જોઈ પેલો ઉમાપતિ ઊંચે સાદે બોલ્યો કે એક ક્ષણમાત્ર હાથીનો વેગ બંધ રાખ માહારે રાજાને કાંઈક કહેવું છે. પછી મને સુખેથી મારજે. આ પ્રકારનું વચન સાંભળી મહાવતે હાથી ઉભો રાખ્યો ત્યારે ઉમાપતિધર એક શ્લોક બોલ્યો (પૃ૦ ૨૯૧ જુ.) તેનો,

અર્થઃ—સ્મશાનમાં શિવ, નગ્ન રહે છે ને બધે શરીરે રાખ ચોળે છે, ને પોઠીયા ઉપર ચડી બેસે છે, સર્પ સાથે લીલા કરે છે તથા લોહી ચુતુ હાથીનું ચામડુ ઓઢી નાચે છે. ઈત્યાદિ આચરણથી આચારભ્રષ્ટ છે તોપણ તેજ શિવ ઉપર જેમને રાગ બંધાયો છે તે કાંઈ કહી શકતા નથી. એવા સત્પુરૂષ જેના ગુરૂ છે તેને આ કરવું ઘટે !! આ પ્રકારે ઉમાપતિના વચનરૂપી અંકુશવતે રાજાનો મનરૂપી હાથી વશમાં આવ્યો. તેથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. જે ગુરૂહત્યા કરવી એ ઠીક નહી એમ વિચાર કરતાં પોતાના નિંદિત આચરણનો પશ્ચાત્તાપ કરી હળવે હળવે તે વ્યસનને મુકી પોતાના આત્માની ઘણી નિંદા કરી. રાજાએ તેજ ઉમાપતિધરને ફરીથી પ્રધાન પદવી આપી. આ પ્રકારે લક્ષ્મણસેન રાજા ને ઉમાપતિધર પ્રધાનનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

કાશી નગરીમાં જયચંદ નામે રાજા, ઘણી રાજ્ય લક્ષ્મીનું પાલન કરતો હતો. પણ પંગુ (પાંગળો) એવું બિરૂદ ધારણ કરતો. કારણ કે, જેમ પાંગળો બે હાથમાં બે લાકડીઓનું અવલંબન કરે તેમ એ રાજાને લશ્કર ઘણું હોવાથી ગંગા નદી તથા યમુના નદીનું અવલંબન વિના કોઇ જગાએ જઇ શકાતું નહી. કોઈ અવસરે ત્યાંના રહેનાર કોઇ શાળાપતિ નામના પુરૂષની સુહવદેવી નામે, એવી તો રૂપાળી સ્ત્રી હતી કે, જેની ઉપમા ત્રૈણ લોકમાં પણ ન હતી. તે સ્ત્રી, એક દિવસે ઉનાળાના સમયમાં જળક્રીડા કરી ગંગાજીને કાંઠે ઉભી ઉભી ચારે પાસ પોતાના ચંચળ નેત્રબાણ ફેંકતી હતી. તે વખત સર્પના માથા ઉપર બેઠેલા ખંજન નામે પક્ષિને જોઈ, આ અસંભવતા શુકુનનું ફળ, કોઇ બ્રાહ્મણને પુછું. એમ વિચાર કરે છે, એટલામાં સ્નાન કરવા આવેલા કોઇ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ-

ને દેખી તેના પગમાં પડી નમસ્કાર કરી તે સુકનનું ફળ પુછયું ત્યારે તે બ્રાહ્મણ પણ જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં ઘણો હુંશયાર હોવાથી એમ બોલ્યો કે, જો તુ મ્હારી આજ્ઞામાં નિરંતર રહુ તો એ શુકન સબંધી સઘળું ફળ તેને કહી સંભળાવું. પછી તે સ્ત્રી, ચતુર હોવાથી એમ બોલી કે, મ્હારા પિતા સમાન તમને ગણિ, જે તમે આજ્ઞા કરશો તેને હું માથે ચડાવીશ. આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક તે સ્ત્રીનું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે, તું આજથી સાતમે દિવસ આજ નગરના રાજાની મોટી પટરાણી થઈશ. એમ કહી તે બ્રાહ્મણ તથા તે સ્ત્રી પોત પોતાના સ્થાનમાં ગયાં. હવે તે બ્રાહ્મણે નિશ્ચય કરી કહેલા દિવસમાં એ નગરનો રાજા રાજપાટીકાથી પાછો વળતે કોઈ રસ્તાપર વગર આભૂષણથી ઉભેલી અપાર સુંદરતાથી ભરપૂર તે સ્ત્રીને દેખતાંજ રાજાનુ ચિત્ત એટલું બધું આસક્ત થયુ કે પોતાના દેહનું પણ ભાન વિસરી ગયો. ને ચાકરને પુછયું કે હું કયાં ઉભો છું? ઈત્યાદિ બોલ્યો. એ રીતે કામદેવની અવસ્થામાં પડેલા રાજાયે તત્કાળ એ સ્ત્રીને અંગીકાર કરી પોતાની અતિશે વાહાલી પટરાણી કરી. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીયે પેલા બ્રાહ્મણને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેલું છે તે વાત સઘળી સંભારી રાજાને નિવેદન કરી. રાજાએ પણ આખા શેહેરમાં ડંડેરો પીટાવી તમામ નગરના વિદ્યાધર બ્રાહ્મણો બોલાવ્યા. તે વખત વિદ્યાધર નામ ધારણ કરનાર સાતસે બ્રાહ્મણ આવી ઉભા રહયા. તેમને જુદા જુદા એકેક એકેક એમ કરી રાણી પાસે ઓળખાવ્યા. પછી પેલા બ્રાહ્મણને જુદો રાખી બીજા બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરી તેમને ઘેર વીદાય કર્યા, પછી રાજાએ તે બ્રાહ્મણને ઘણો દરીદ્રિ દેખા કહ્યું કે જે તારી નજરમાં આવે તે માગ. પછી બ્રાહ્મણે પ્રસન્ન થઈ માગ્યું કે મને નિરંતર તમારી સેવામાં રાખો. આ પ્રકારે બ્રાહ્મણની અતિશે ચતુરાઈ જોઈ એ વાત અંગીકાર કરી, સર્વ કારભારીઓમાં મુખ્ય અગ્રેસર કર્યો. અનુક્રમે તે ઘણો ધનાઢ્ય થયો. તે પોતાની પરણેલી બત્રીસ સ્ત્રીઓને નિત્યે જાતવંત કર્પૂરનાં આભૂષણ કરાવી, એક દિવસ પહેરાવી પ્રાતઃકાળે આતો નિર્માલ્ય થઈ ગયાં એમ ધારી એક મોટા કુવામાં નંખાવી દેતો હતો. ને સાક્ષાત્ મોટા દેવનો અવતાર હોય એમ દિવ્ય ભોગને ભોગવતો હતો. નિત્યે અરાઢ હજાર બ્રાહ્મણને મનોવાંચ્છિત ભોજન કરાવ્યા પછી પોતે ભોજન કરતો હતો. એક દિવસ રાજાએ પ્રદેશ-

માં કોઈ રાજા સાથે લડવાને, ચૌદ વિદ્યાનો જાણ એ વિદ્વાન્ છે, એમ રાજા સમજતો હતો તોપણ, કોઈ વિકટ દેશમાં મોકલ્યો. ત્યાં કોઈ જગાએ ગામમાં લાકડાં ન મળવાથી બ્રાહ્મણની રસોઈ પોતાના પ્રથમ રીવાજ પ્રમાણે થવી જોઈએ. માટે રસોઈઆને એવી આજ્ઞા કરીકે આ સારાં સારાં વસ્ત્ર છે તેને તેલમાં બોળી બોળીને લાકડાને ઠેકાણે વાપરો. પછી રસોઈઆએ એજ રીતે રસોઈ કરી હરાઢ હજાર બ્રાહ્મણ જમાડી પોતે જમ્યો. પછી શત્રુને જીતી જસ મેળવી પાછો વળી પોતાના નગરની પાસે આવ્યો. ત્યાં એવી વાત સાંભળી કે, કાષ્ટને ઠેકાણે સારાં સારાં વસ્ત્ર બાળી મુકયાં. આ અનીતિથી એ રાજા તમારાપર કોપ પામેલો છે. આ પ્રકારની વાર્તાનો નિશ્ચય કરી પોતાનું સઘળું ઘર યાચકો પાસે લુંટાવી તીર્થયાત્રા કરવા નિકળ્યો. તેની પછવાડે પછવાડે રાજા મનાવતો મનાવતો કેટલાક મુકામ સુધી ગયો. પણ પોતે ઘણો અહંકારી હોવાથી એ વાત ન માનતાં રાજાના અંતરમાં પોતાનો અભિપ્રાય એવો ઉતર્યો કે, મેં ઘણા વર્ષ સેવા કરી માટે હું હવે તીર્થે જઈ મારા દેહનું, સાર્થક કરૂં એમ પુછી તીર્થમાં જઈ પોતાનો પરલોક સાધ્યો. ત્યારપછી સૂહવદેવીએ, રાજાને કહ્યું કે મારા પુત્રને યુવરાજ પદવી આપો. પણ રાજાએ રાખેલી સ્ત્રીનો એ પુત્ર છે માટે એને અમારા વંશનું રાજ્ય આપવું ન ઘટે. એવી રીતે એ સ્ત્રીને રાજાએ ઘણું સમજાવી તોપણ એણીએ સ્ત્રી હઠ ન મુકી, તેમજ રાજાએ પણ રાજહઠ ન મુકી, છેવટ એનો પરીણામ એવો થયો કે, એ સ્ત્રીએ પતિને મારવા સારૂ તથા રાજ્ય ગુમાવવાને ગુપ્તપણે મ્લેચ્છ લોકોને મળી, તેમનું લશ્કર મંગાવ્યું. હવે ઘણી જગ્યાએથી અધિકારીઓના કાગળો પત્રથી મોટું મ્લેચ્છનું લશ્કર આવે છે એમ ખબર થઈ. પછી તે વખત પદ્માવતી દેવીથી વરદાન પામેલા ઘણા પ્રસિદ્ધ કોઇ જૈન દિગંબર સાધુને આ વાત રાજાએ પુછી, ત્યારે તેણે પદ્માવતી દેવીને પુછી ઉત્તર આપ્યો કે, મ્લેચ્છનું લશ્કર નહીં આવે. એમ રાજાને કહ્યું. પછી કેટલેક દિવસે તે લશ્કર પોતાના નગરની છેક પાસે આવ્યું એવી ખબર સાંભળી પેલા દિગંબરને બોલાવી રાજાએ પુછ્યું, ત્યારે તેણે તેજ રાત્રિએ રાજાની સમક્ષ કુંડ કરી તેમાં અગ્નિસ્થાપન કરી મોટો હોમ આરંભ્યો. તે અગ્નિની જ્વાલામાં પદ્માવતી દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ તેને પુછ્યું? ત્યારે પણ તે દેવીએ એમજ ઉત્તર આ-

બ્યો. કે, મ્લેચ્છનું લશ્કર નહી આવે. એટલામાં તો એવી ખબર મળી કે લશ્કર અતિશે નજીક આવ્યું. આ વાત સાંભળી ક્રોધ કરી તે દિગંબરે દેવીના બે કાન ઝાલી કહ્યું કે તું પણ જુઠું બોલું છું! એમ કહી ઠપકો દીધો. ત્યારે તે બોલી કે, તું જે પદ્માવતીને અતિશે ભક્તિથી આરાધન કરી પુછુંછું તે હું નથી. હું તો મ્લેચ્છની ગોત્રજ દેવીછું. તે મિથ્યા ભાષણ કરી લોકને વિશ્વાસ આપી મ્લેચ્છને સ્વાધીન કરૂં છું. ને તારી દેવી તો મારા બળથી કયારની પલાયન કરી ગઈ છે, એમ કહી તે દેવી અંતર્ધ્યાન થઈ. એટલામાં પ્રાતઃકાળે તે લશ્કરે ચારે પાસથી તે નગરી ઘેરી લીધી તે વખત તેના ધનુષ્યના ટંકારમાં પોતાના લશ્કરનાં ચૌદશે વાદિત્રના શબ્દો ઢંકાઈ ગયા એવું મોટું મ્લેચ્છનું લશ્કર રાજાએ દીઠું. આકુળ બ્યાકુળ થઈ આ રાજ્ય જશે એટલુંજ નહીં પણ એ મ્લેચ્છને હાથે મારૂ મરણ થશે! એવા ભયથી પોતે સૂહવદેવીના પુત્રને પોતાની સાથે હાથી ઉપર લેઈ તે હાથી સહિત ગંગાજીમાં જઈ જયચંદ્ર રાજા બુડી ગઓ. એ પ્રકારે જયચંદ્ર રાજાનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

હાવે દયા દાન ને યુદ્ધ એ ત્રણ જગ્યાએ અતિશે શૂરવીર ને પ્રખ્યાત જગદ્દેવ નામે ક્ષત્રી હતો. તેને સિદ્ધરાજે ઘણા સન્માનથી પોતાની સેવામાં રાખ્યો હતો પણ તેના ગુણ રૂપી મંત્રથી વશ થયેલા પરમર્દિ નામે રાજાએ આગ્રહથી બોલાવ્યો તેથી, પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીના કેશપાશનું આભૂષણ રૂપ કુંતલ દેશમાં ગયો. ને તેને દરબારમાં આવ્યાની ખબર દ્વારપાળે આવી પરમર્દિ રાજાને કહી- તે વખત તે સભામાં કોઈ વેશ્યા, વસ્ત્ર રહિત થઈને પુષ્પનૃત્ય કરતી હતી, જગદ્દેવનું નામ સાંભળી તત્કાળ તે વેશ્યા વસ્ત્ર ઓઢી લાજ પામી ત્યાંની ત્યાં બેશી ગઈ. સન્માન પૂર્વક જગદ્દેવની સાથે પ્રિય સંભાષણ કરી પરમર્દિ રાજાએ મોટી શૂરવિરતાને યોગ્ય ને જેનું પ્રત્યેક લાખ રૂપૈઆ મૂલ્ય છે એવાં સુંદર બે મહાવસ્ત્રનો તેને શિરપાવ આપ્યો. પછી જગદ્દેવને મોટા મૂલ્યના સિંહાસન ઉપર બેસાડયો. સર્વે સભાનો ગરબડાટ શાંત થયા પછી રાજાએ પેલી વેશ્યાને નૃત્ય કરવાની આજ્ઞા આપી. પછી અવસર જાણ મહાચતુર ને પ્રપંચ કરવામાં જેનો પ્રથમ નંબર

ગણાય એવી એ વેશ્યા, ધીમે રહી ઝીણે સાદે બોલી કે, જગદ્દેવ નામે જગતમાં જે એકજ પુરૂષ કહેવાય છે તેજ સાક્ષાત્ પોતે પધાર્યા ત્યાં વસ્ત્ર રહિત થઈ નૃત્ય કરતાં હું લાજ પામુંછુ, કેમ જે સ્ત્રીયો તો સ્ત્રીયોના ટોળામાં ગમે તેમ ચેષ્ટા કરે. આ પ્રકારે અતિશે ચમત્કારી વેશ્યાની કરેલી પ્રશંસા સાંભળી અતિશે પ્રસન્ન થયેલા જગદ્દેવે રાજાનાં આપેલાં બે મહાવસ્ત્ર તે વેશ્યાને આપ્યાં. પછી પરમર્દિ રાજાના પ્રસાદથી જગદ્દેવ, દેશનો અધિપતિ થયો. ત્યારે તેનો ઉપાધ્યાય મળવાને આવ્યો તેણે એક શ્લોકની ભેટ કરી (પૃ૦ ૨૯૭ જુ.) તેનો સવિસ્તર.—

અર્થઃ—એક સરોવરમાં કમલ તથા ચક્રવાક પક્ષિ એ બેનો સંધાથે નિવાસ હતો માટે મિત્રતાથી પરસ્પર વાતો કરે છે.

ચક્રવાક પક્ષિ કમલને પુછેછે. હે મિત્ર! હે કમલ! આપણ બે સુખી થઇએ છીએ ને સંધાથે દુઃખી પણ થઇએ છીયે કેમ જે આપણો મિત્ર (સૂર્ય) અસ્ત થયા પછી મ્હારે માથે દૈવયોગે સ્ત્રીના વિયોગરૂપી અટાટ દુઃખ આવી પડે છે. ને તેથી તમારી પણ સઘળી પ્રફુલ્લતા મટિ જાય છે ને મહા શોકથી નીચુ મુખ પણ થાય છે માટે તમને પુછવાનું એજ કારણ છે કે, તમારા સુગંધરૂપ ગુણવતે દેશાંતરથી ખેંચાઈ આવેલા (પ્રાઘૂર્ણિક) ભમરારૂપી બોલકણા પરાંણાના મુખથી કદાપિ સાંભળ્યામાં આવ્યું હોય! તેથી પુછુ છુ કે આ પૃથ્વીમાં કોઈપણ સ્થાન એવું છો કે, જ્યાં કદાપિ રાત્રિજ ન થાય! એવા સ્થાનનો યોગ્ય તપાસ કરતાં મળે તો આપણ સર્વે સુખેથી ત્યાંજ જઈ નિવાસ કરીએ! આ પ્રકારનું હિતકારી પોતાના મિત્રનું પ્રશ્ન સાંભળી કમળ ઉત્તર આપે છે. કે, આવા મોટા કામમાં ઉતાવળથી ગભરાટ કરવો યોગ્ય નથી. કેમ જે આજકાલ એવું સાંભળ્યામાં આવેછે કે શ્રી જગદ્દેવ નામે મહા મોટા ધનવંત પુરૂષ પ્રગટ થયા છે. તે નર્દમ સોનાનુંજ ઘણું દાન કરે છે તેથી પૃથ્વીનું સોનું સંપૂર્ણ થશે એટલે સોનાનો મેરૂ પર્વત છે તેના—ટુકડા કરી કરી દાનમાં આપવા માંડશે, એટલે હું ધારૂ છું કે થોડાજ કાળમાં મેરૂ પર્વતની પણ સમાપ્તિ થશે. એટલે સૂર્યને મેરૂ પર્વતનું ઓથું પડવાથી રાત્રિ થાય છે તે મેરૂનોજ નાશ થયો એટલે આખા જગતમાં નિરંતર દિવસજ રહેશે. ॥ ૧ ॥

આ પ્રકારના અર્થવાળુ કાવ્ય સાંભળી તે ઉપાધ્યાયને શિરપાવમાં જગદ્દેવે પચાસ હજાર રૂપૈયા આપ્યા. (આ જગ્યાએ ગ્રંથકારનું લખાણુ એવું છે કે. એ કાવ્યની ગંભીરતા જોતાં કવિને ઘણુંજ ઓછુંજ ધન આપ્યું છે.) વળી એની સ્તુતિ વિષે બીજા કવિયોના શ્લોક છે, તેનો અર્થઃ

જેના જમણા હાથમાં પૃથ્વીનું રક્ષણ કરવા સંબંધી ઘણુંજ ડહાપણુ ભર્યું છે. તથા બીજાને ડાહાપણરૂપી દીક્ષા આપવામાં ગુરૂ સમાન, કલ્યાણ માત્રને રહેવાનું ઘર. જેના જન્મને ધન્ય છે, એવો જગતમાં એક દાનેશ્રી ગણાતો જગદ્દેવ નામે દેવ, જ્યાં સુધી વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી વિદ્વાન્ લોકોના ઘરોમાં, રાજદ્વારથી મળેલા ગંધહસ્તિ તેમનું સ્તંભ સાથે બાંધવું તેમજ ઘોડાનું પણ શિલા પ્રમુખ સાથે બાંધવું ઈત્યાદિ મળેલા શિરપાવની શરભરામાં, સેવક લોકો નિરંતર આકુળવ્યાકુળ થયાજ કરેછે. ॥૨॥

હે જગદ્દેવ તમો જીવોછો ત્યાં સુધી બળિરાજા તથા કર્ણરાજા તથા દધીચિઋષિ, એ સર્વે દાનેશ્રી પુરૂષો જીવેછે. ને હું જીવું છું ત્યાં સુધી દારિદ્રપણું પણ જીવે છેઃ ॥ ૩ ॥

હે જગદ્દેવ બ્રહ્મા દરિદ્રી પુરૂષોની સૃષ્ટિ કરે છે ને તમો તેમનું દારિદ્ર નાશ કરી કૃતાર્થ કરો છો. એમ જગતમાં ચાલે છે, પણ કવિ કહે છે કે, હું જાણતો નથી કે એ બેમાંથી કોનો હાથ થાકી, એ કામથી વિરામ પામશે? ॥ ૪ ॥

હે જગદ્દેવ તમારો કરાવેલો શ્રી જગદ્દેવનો (ઈશ્વરનો) મોટો ઊંચો ઉજ્વળ પ્રાસાદ, તેમાં નિવાસ કરી રહેલું તમારા જશ રૂપી શિવલિંગ, તેની પૂજા નક્ષત્રરૂપી ચોખાવતે દેવતાઓ કરે છે. એટલે તમારા જસનું ગાન દેવતાઓ પણ કરે છે. ॥ ૫ ॥

જગદ્દેવે કોઈ પંડિતને આપેલું "નનવં"એ પ્રકારનું સમસ્યા, પદ તે ઉપર કરેલા કાવ્યનો અર્થઃ

સમુદ્ર, અપાર ગંભીર છે. પૃથ્વી રૂપી પાત્ર ઘણું મોટુ છે. આકાશ અતિશે મોટુ વ્યાપક છે. મેરૂ પર્વત અતિશે મોટો ઉંચોછે. વિષ્ણુંનો મહિમા અતિશે મહોટો છે. જગદ્દેવ મહા શૂરવીર પુરૂષ છે. કલ્પવૃક્ષ ઘણો ઉદાર છે. ગંગાજી ઘણાં પવિત્ર છે. ચંદ્રમાંથી અમૃત ઝરે છે. આ સઘળી વાત નવી નથી એટલે આ વાતમાં કાંઈ નવાઈ નથી ॥ ૬

ઈત્યાદિ જગદ્દેવની સ્તુતિ સબંધી કાવ્યો યથાશ્રુત જાંણવા.

હવે પરમર્દિ રાજાની પટરાણીએ, જગદ્દેવને પોતાનો ભાઈ કરી માન્યો હતો. ક્યારેક પરમર્દિ રાજાએ જગદેવને શ્રીમાલ રાજાને જીતવા મોકલ્યો હતો. ત્યાં શ્રીમાલ રાજાને એવું માલમ પડયું જે જગદેવ, એવો ધર્મિષ્ટ છે જે દેવ સેવામાં બેઠો હોય તે વખત સુઝે તેવો ઉપદ્રવ થાય તથા પ્રાણાંત કષ્ટ આવિ પડે પણ દેવ સેવા મુકી ઉઠેજ નહી. આ પ્રકારની વાત સાંભળવાથી કપટ કર્યા વિના જગદ્દેવ નહી મરે, એવો નિશ્ચય કરી જે વખત જગદ્દેવ દેવપૂજામાં બેઠો હતો તે વખત કપટથી મારવા શત્રુનુ ઘણુ લસ્કર આવ્યું. ને જગદ્દેવની સેનાનો ઘણો નાશ કરી મોટો ઉપદ્રવ કર્યો પણ પોતે દેવપૂજા અધુરી મુકી ન ઉઠ્યો. તે વખતની વાત ચાર પુરૂષોના મુખથી પરમર્દિ રાજાએ સાંભળી પોતાની રાણીને કહે છે. કે- તમારો ભાઈ સંગ્રામમાં શૂરવીર માત્રનો અધિપતિ ગણાય છે, તો પણ હાલતો શત્રુએ એવો ઘેરી લીધો છે કે, ત્યાંથી નાશીં જવાને પણ સમર્થ નથી. આ પ્રકારે મર્મ સ્થળની ભેદનારી, રાજા એ કરેલી મસ્કરી સાંભળી પ્રાતઃકાળે ઉઠી રાણી પશ્ચિમ દિશા સામુ જોઈ રહી. તેને જોઈ રાજાએ પુછયું કે? પશ્ચિમ દિશામાં શું જોઉછુ! ત્યારે રાણીએ કહયું કે સૂર્યોદય જોઉ છું! રાજાએ કહયું કે, હે ભોળી કોઈ દિવસ પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્ય ઉદય થવાનું તે સંભવે!! ત્યારે રાણી બોલી કે દૈવી ગતિ વિચિત્ર છે માટે કોઈ વખત વિપરીત કાળમાં પશ્ચિમ દિશામાં અઘટતો પણ સૂર્યનો ઉદય થવાનો સંભવ છે. પણ જગતદ્દેવ ક્ષત્રિનો પરાજ્ય તો કદાપિ ન સંભવે. આ પ્રકારે સ્ત્રી પુરૂષ વાતો કરે છે એટલામાં તો એવી વાત સાંભળી કે દેવપૂજા કર્યા પછી જગતદ્દેવ પાંચશે (૫૦૦) સુભટો લેઈ એવો સંગ્રામમાં પડયો કે જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરે, જેમ સિંહ હાથીના ટોળાને નસાડે, તથા જેમ મોટો વાયુ મેઘ મંડળ જે વેરીનાંખે એમ શત્રુના લશ્કરને એક ક્ષણ માત્રમાં નાશ કર્યું.

હવે પરમર્દી રાજા જગતમાં દૃષ્ટાંત દેવા યોગ્ય મોટા ઐશ્વર્યને ભોગવતો, રાત્રી દિવસ પોતાના બળથી ભરેલો, છુરિકા અભ્યાસ (તરવાર ફેરવવાનો અભ્યાસ) કરતો હતો ફક્ત એક નિદ્રામાં હોય તે વખત નહીં. વળી નિત્યે ભોજન વખત અનેક પ્રકારની સામગ્રી પીરસવામાં ગભરાતા ર-

સોઇઆને તરવારવતે મારતો હતો. એમ એક વર્ષમાં ત્રણસે ને સાઠ રસોઈઆને મારવાથી, કોપકાળાનલ એ પ્રકારનું બીરૂદ ધારણ કરતો ઘણોજ ક્રોધી હતો. તેના વર્ણનનું કાવ્ય (૨૯૯ પૃ૦ જુ.) તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે.

પરમર્દી રાજાના યશનો સમૂહ ઘણોજ વિસ્તાર પામ્યો હતો. તેને જોઈ કવિ કહે છે કે. હે! આકાશ તું નાશી જા, કેમ જે તારામાં એ યશ માઈ સકશે નહીં. તથા હે દિશાઓ તમો પણ નાશી જાઓ, કેમ જે તમારામાં પણ એ યશ સમાશે નહીં તથા હે પૃથ્વી તુ પણ વિશાળ થા. કેમ જે, તારા ઉપર પણ એ યશ માશે નહીં. તમોએ પૂર્વે થયેલા રાજાઓનું પ્રગટ થયેલું યશ પ્રત્યક્ષ ધારણ કર્યું છે, તો પણ આ રાજાનુ યશ તો તેથી વધારે છે. તે તમે નજરે જુઓ જે, જેમ દાડમનું ફળ ઘણા ઉદય પામતા બીજના પ્રતાપથી ફાટી તેમાં ચીરાડા પડે છે. તેમ આ સઘળુ બ્રહ્માંડ આ રાજાના યશના ભરાવથી ફાટી જતું દેખાય છે. એ પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા રાજાએ ઘણા વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એક દિવસ સપાદલક્ષ નામે રાજાએ સહિત પૃથ્વીરાજની સાથે સંગ્રામ થયો. ત્યાં પોતાના સૈન્યનો પરાજય થયો તેથી ચારે પાસ લશ્કર નાઠું. ને પરમર્દી રાજાપણ પોતાની હાર થવાથી એક દિશા ભણી નાઠો. તે પોતાની રાજધાનીમાં આવી રહ્યો. હવે એ રાજાથી અપમાન પામેલા કેટલાક સેવકો પોતાનો દેશ મૂકી પૃથ્વીરાજની સભામાં આવ્યા. નમસ્કાર કરી બેઠા એટલે રાજાએ પૂછ્યું ? કે તમારા રાજાના નગરમાં કીયા દેવની ઘણી પૂજા માનતા ચાલે છે તેના ઉત્તરમાં એક કાવ્ય બોલ્યા તેનો અર્થઃ—

શિવની પૂજા કરવામાં ભક્તિ રસવાળા પુરૂષોનો વેગ મંદ પડયો છે ને કૃષ્ણ પૂજન કરવાની તૃષ્ણા મટી ગઈ છે, ને પાર્વતીને નમસ્કાર કરવામાં વ્યાકુળ થતા લોકો સ્થંભિત થઈ ગયા છે. ને વિધાતારૂપિ ગ્રહ (બ્રહ્મા) પણ વ્યગ્ર થયો છે. એટલે પ્રથમથીજ બ્રહ્માનું પૂજન ઓછું હતું, પણ હવે તો મૂળગુજ જતું રહ્યું માટે તે આકુળ વ્યાકુળ થયો છે! પરંતુ એ નગરમાં વિશેષ આદરથી ઘાસનો પૂળો પૂજાય છે. કારણ કે નગરના લોક એમ જાણે છે કે અમારા પરમર્દી રાજાએ આ ઘાસનું તર્ણું દાંતે લીધું તો પૃથ્વીરાજથી બચીને જીવતો પોતાના નગરમાં આવ્યો. પણ બીજા કોઈ દેવે રક્ષા ન કરી, ફક્ત ઘાસના તર્ણાએજ રક્ષા કરી.

એમ ધારી તે તર્ઈણુનુંજ પૂજન અર્ચન કરે છે. આવી આવી સ્તુતિઓ સાંભળી પૃથ્વીરાજ ઘણો સંતોષ પામ્યો..ને તે લોકપર પોતાની મોટી મેહેરબાની જણાવી.

પૃથ્વીરાજે એકવીશ વાર મ્લેચ્છરાજને ત્રાસ પમાડી સંગ્રામમાંથી નસાડયો હતો. તો પણ તેણે બાવીશમી વાર ઘણુ લશ્કર લેઇ પૃથ્વીરાજની રાજધાની ઘેરી પડાવ નાખ્યો. તે વખત રાજાની અવધિવનાની પ્રસન્નતાને રહેવાનું એક જાંણે પાત્ર, ક્ષત્રિ સબંધી અપાર તેજનો સમૂહરૂપ મહા મોટું શૂરવીરપણું ધારણ કરતો તુંગ નામે એક મોટો સુભટ હતો. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો જે ત્રાસ પમાડેલી માંખની પેઠે નિર્લજ્જ પણે વારમવાર આ મ્લેચ્છ રાજ ધસી આવે છે. પણ આપણને સુખે બેસવા નથી દેતો. આ પ્રકારે પોતાના સ્વામીના મનમાં આવેલા ઉદ્વેગની નિર્મૂલ શાંતિ કરવા વાસ્તે વિચાર કર્યો કે, જેમ તેમ કરી એને માર્યા વિના બીજો સુખનો ઉપાય નથી. એમ ધારી મધ્ય રાતે પોતાના સરખોપરાક્રમી પોતાના પુત્રને સંગાથે લેઈ જ્યાં શત્રુ ડેરા તંબુ તાણી પડયો છે. ત્યાં આવ્યો. જુવે છે તો તે તંબુની ચારે પાસ ખેરના અંગારાથી ધગધગતી ખાઈ દીઠી. પછી પુત્રને કહ્યું કે આ ખાઈમાં હું પડું ને મારા ઉપર પગ દેઈ તંબુમાં પેશી મ્લેચ્છ રાજનું માથુ કાપી લે. આ પ્રકારનું પિતાનું વચન સાંભળી બોલ્યો કે, એ અસાધ્ય કામ મારાથી સધાશે નહીં. વળી મારે જીવવાની ઈચ્છાએ આ પ્રમાણે પિતાનું મરણ જોવું એ અઘટિત છે. એમ ધારી બોલ્યો કે હુંજ આ ખાઈમાં પડું ને તમે શત્રુનો નાશ કરો! એ વિના બીજો ઉપાય નથી. એમ કહી તે પુતે ખાઈની અંદર પડતું મુકયું. તેના પર પગ દેઈ (કોઇ પરતમાં એમ છે કે ખઈમાં ઉભા રહેલા પુત્રના ખભા ઉપર પગ મુકી) શત્રુના તંબુમાં પેઠો ને મ્લેચ્છ રાજનું માથુ કાપી નાંખી એક ક્ષણવારમાં પાછો વળી ઘેર આવ્યો. મ્લેચ્છ રાજનો નાશ થવાથી એનું સઘળું લશ્કર પ્રાતઃકાળે નાશી ગયું. એ વાર્ત તુંગસુભટે કોઈ દિવસ રાજા આગળ કરી નહી. પછી એક દિવસ તુંગસુભટના પુત્રની સ્ત્રીનો વિધવા પણાનો વેશ જોઇ આશ્ચર્ય પામી રાજાએ પુછયું કે, તમારો પુત્ર કયાં ગયો! આ વચન સાંભળી ગંભીરપણાથી કાંઇપણ જવાબ ન આપ્યો. પછી રાજાએ પોતાના સમ દેઈ ઘણા આગ્રહથી પુછયું, ત્યારે આ પ્રકારે

તુંગસુભટ બોલ્યો કે, મારે મોઢે મારા ગુણ કહી દેખાડવાનું મોટું પાપ છે. તોપણ મારે આપના અત્યંત આગ્રહથી કહ્યા વિના હવે છુટકો નથી, એમ કહી સર્વે વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું તે ઉપર નીતિનો શ્લોક છે (પૃ૦ ૩૦૨ જુ૦)

અર્થઃ—મોટી બુદ્ધિવાળા મહા સત્વવંત પુરૂષોના ચિત્તનું અલૌકિક કોઈ પ્રકારનું, કઠોરપણું છે. જેથી ધણીની સ્પૃહા રાખ્યા વગર, ઉપકાર કરી ગુપચુપ રહે છે. કારણ કે ઉપકાર ધણીના જાણવામાં આવે તો એ ધણી, ઉપકાર કરતાં પણ પ્રત્યુપકાર ઘણો કરશે! તો કરેલો ઉપકાર જશે! એવી આશંકાથી ઉપકારનો પ્રકાશ કરતા નથી.

આ પ્રકારે તુંગ સુભટનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

કોઈ દિવસ મ્લેચ્છ રાજનો પુત્ર બાપનું વેર વાળવા, લડાઈની ઘણી સામગ્રી લેઈ આવ્યો. તેની સાથે લડવાને સપાદલક્ષ દેશનો અધિપતી પોતે પૃથ્વીરાજ લશ્કરનો અગ્રેસર થઈ લડવા તૈયાર થયો. જેમ ચોમાસાના દિવસમાં ઘણા વેગથી વરસાદની ઝડી પડી છે, તેમ પૃથ્વીરાજના શુભટોના ધનુષ્યમાંથી નીકળેલા બાણના સમૂહથી મ્લેચ્છ રાજાનું લશ્કર ત્રાસ પામી નાઠું. ને મ્લેચ્છ રાજાને પકડવા સારૂ પૃથ્વીરાજ પાછળ પડયો. કેટલાક મુકામ ચાલતાં એક દિવસ રસોડાના કામમાં અધિકાર પામેલા પંચકુળે* રાજા પાસે આવી વિનંતી કરી. જે સાતશેં ઊંટડીઓવતે રસોડાનો સામાન સુખેથી ઉપાડી શકાતો નથી. માટે કેટલીક વધારે ઊંટડીઓ રાખવાનો હુકમ થવો જોઈએ. આ સાંભળી રાજા બોલ્યો કે મ્લેચ્છ રાજનો નાશ કરી, તમારી માગેલી ઊંટડીઓ આપવામાં આવશે. એમ કહી ઉતાવળથી પ્રયાણ કરતો પૃથ્વીરાજ, સોમેશ્વર નામના પ્રધાને ના કહી તોપણ મ્લેચ્છની પછવાડે ગયો. પછી પૃથ્વીરાજને એવી ભ્રાંતિ પડી કે, એ સોમેશ્વર પ્રધાનને ગુપ્તપણે મ્લેચ્છ રાજનો પક્ષ છે. કેમકે મારા શત્રુની એણે વાતો સાંભળી છે. માટે મને જવાની ના કહે છે એમ ધારી કર્ણછેદ કર્યો. આ મોટા પરાભવથી પૃથ્વીરાજ ઉપર ક્રોધ કરી તેનો પરાભવ કરવાને મ્લેચ્છ રાજ

---

* પાંચ મોટા અધિકારીઓ.

પાસે ગયો. ને એના મનમાં પોતાનો વિશ્વાસ જુક્તિથી ઠસાવ્યો. ને મ્લેચ્છનું લશ્કર પાછું વાળી પૃથ્વીરાજના લશ્કર પાસે લાવ્યો. તે વખત પૃથ્વીરાજ એકાદશીનો ઉપવાસ કરી જાગરણ કરી બારસને દિન પારણાં કરી સુતો હતો. તે લાગ જોઇ હુમલો કરી આવેલા મ્લેચ્છોએ સંગ્રામ કરી ફતે મેળવી નિંદ્રામાં ભરપૂર થયેલા પૃથ્વીરાજને બાંધી પોતાના મુકામમાં લેઈ ગયા. ફરીથી પણ એકાદશીના ઉપાસના પારણાનો દિવસ આવ્યો ત્યારે મ્લેચ્છરાજે ભોજન કરવા મોકલેલો માંસ પાકનો થાળ આવ્યો. પૃથ્વીરાજે દેવપૂજન કરવામાં વિલંબ થવાથી તે જગોએ તંબુમાં ઢાંકી, થાળ મુકાવ્યો. પછી દેવપૂજામાં ઘણુ આશક્ત થયેલો પૃથ્વીરાજ હતો. તે વખત ઓચિંતો એક ડાઘો કુતરો આવી તે થાળનું સઘળું ભોજન ગ્રહણ કરી ગયો. પૂજામાંથી ઉઠી પોહોરાદારને પેલા થાળની ખબર પુછી. ત્યારે તેમણે જબાપ દીધો કે "તમે શા વાસ્તે તમારૂં ખાંણું પણ જાળવી નથી શકતા. આ પ્રકારે તેમના ધુસ્સાને સહન કરતો પૃથ્વીરાજ બોલ્યો કે, અહો! પ્રથમ જેના રસોડાની સામગ્રી,* સાતશે ઉટડીઓથી પણ ન ઉપાડી શકાતી. તેની આજ દુષ્ટ દૈવના યોગથી આ પ્રકારની દુર્દશા થઈ! આ પ્રકારના કૌતક જોવાને મારૂં મન આકુળવ્યાકુળ હતું માટે મારાથી ભોજનથાળની રક્ષા ન થઈ શકી! આ પ્રકારે પૃથ્વીરાજ બોલ્યો ત્યારે મ્લેચ્છ શેવકો બોલ્યા, કે હજુ તારા મનમાં કોઈ પ્રકારની ઉત્સાહ શકિત (ઉમેદવાર) બાકી રહી છે કે શું! આ વચન સાંભળી પૃથ્વીરાજ બોલ્યો કે જો હું મારા સ્થાનને પાછો પામું તો, મારા શરીરનું પુરૂષાતન દેખાડું, આ પ્રકારનું પૃથ્વીરાજનું સઘળું બોલવું શેવકોએ મ્લેચ્છ રાજને કહી સંભળાવ્યું. પછી મ્લેચ્છ રાજાએ પૃથ્વીરાજનું સાહસ શરીર પરાક્રમ જોવા વાસ્તે પાછો તેની રાજધાનીમાં લેઈ જઈ રાજ મંદિરમાં અભિષેક કરી રાજ્યાસન ઉપર બેસાડે છે. એ અરસામાં ચિત્રશાળામાં લખેલા અદ્ભુત ચિત્રામણ, જે સૂહરનાં (ભુંડનાં) ટોળે ટોળાં, મ્લેચ્છોની દુર્દશા કરી મારે છે આ પ્રકારના મર્મભેદી ચિત્ર જોવાથી મ્લેછરાજને ઘણોજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેથી પૃથ્વીરાજને કહોવાડાથી છુંદી છુંદી મારી નાખ્યો.

આ પ્રકારે પરમર્દિ રાજા તથા જગદ્દેવ તથા પૃથ્વીરાજ એ ત્રણેના પ્રબન્ધો પૂરા થયા.

હવે, જેને ચાર પાસ ખાઈની પેઠ સમુદ્ર વીંટાઓ છે. એવા શતાનંદ નામે નગરમાં શ્રી મહાનંદ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની મદનરેખા નામે પટરાણી હતી. એ રાજાને ઘણી સ્ત્રીઓ હોવાથી પટરાણીને કોઈ દિવસ સુખની ઘડી આવી નહી. માટે તેણીએ વિચાર કર્યો કે વશીકરણ કર્યા વિના બીજો ઉપાય નથી. એમ ધારી નાના પ્રકારના કળાવાન પરદેશી લોકોની તજવીજ કરવા માંડી. ત્યારે કોઈ પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર દેખાડે એવો સાચો વશીકરણ કરનાર પુરૂષ મળ્યો. તેથી મળેલું કામણ કરવાનું તૈયાર ઔષધનો અનુભવ કરતી વખતે વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, મંત્ર તથા ઔષધના બળથી પરાણે પ્રીતિ કરવી. એ પતિદ્રોહ છે. આ પ્રકાર ના ધર્મશાસ્ત્રનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તેથી તે ઔષધ સમુદ્રમાં નાખી દીધું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ચમત્કારી મણિ તથા મંત્ર તથા મહૌષધી એ ત્રણનો અદ્‌ભૂત મહિમા છે. માટે તે ઔષધના પ્રતાપથી વશ થએલો સમુદ્ર મૂર્તિમાન્ થઈ રાત્રિયે તે પટરાણી પાસે આવ્યો. ને તેનો સુંદર સંભોગ કર્યો. તેથી તેને ઓચિંતો ગર્ભ રહ્યો. દિવસે દિવસે ગર્ભની વૃદ્ધિ થવાથી એ વાત રાજાને માલમ પડી. તેથી તે ક્રોધ કરી એ સ્ત્રીને દેશાન્તર કહાડી મુકાવવી અથવા મારિ નંખાવવી ઈત્યાદિ દંડ દેવાનો રાજા વિચાર કરે છે એટલામાં તે સ્ત્રી આપઘાત કરી મરવાની તૈયારીમાં થઈ, તે વખત સમુદ્રના અધિષ્ટાયક દેવે પ્રત્યક્ષ થઈ આવી પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખાવ્યું. ને કહ્યું જે લેશ માત્ર ભય ન પામીશ. હું દેવ છું માટે તારી રક્ષા કરીશ. એમ કહી રાજા પાસે જઈ એક શ્લોક બોલ્યો. (પૃ૦ ૩૦૫ જુઓ.)

અર્થ:—જે પુરૂષ સુંદર શીળવાળી કુળવાન કન્યા પરણીને બરાબર નજરે નથી જોતો તે અતિશે પાપિ છે. એટલે કુળવાન કન્યાનો પરિત્યાગ કરી કુલહીન કન્યામાં આસક્ત થાય તે મહા પાપિ ચંડાળ જાણવો. માટે કુળવાન કન્યાનું અપમાન કરનાર તેને પ્રલકાળમાં જેમ સમુદ્ર મર્યાદા મુકી દે છે. તેમ હું તેને સ્ત્રી પરિવાર સહિત પાણિમાં બોળી દઈ નાશ કરીશ. એમ સઘળુ વૃત્તાંત કહી દેખાડી સર્વને શાંતિ કરી. પછી કોઈ કોઈ જગોએથી પાણી ખસેડી અંતર્દ્વીપો પ્રગટ કર્યા. તે અદ્યાપિ કોંકણ દેશ એ નામથી સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધછે. એ પ્રકારે કોંકણ દેશની ઉત્પતિ, એ નામનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

પ્રાચીનસમયમાં પાટલીપુત્ર નામના નગરમાં એક વરાહ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને જન્મત: નિમિત્ત (જ્યોતિષ) શાસ્ત્ર ઉપર ઘણીજ શ્રદ્ધા હતી. તે ઘણી ગરીબ સ્થિતિમાં હતો, માટે ઢોર ચરાવી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો. એક દિવસ વગડામાં ઢોર ચરાવતાં એક મોટી શિલા ઉપર સિંહ લગ્નની કુંડળી માંડી તેનો અભ્યાસ કરી કુંડળીનું વિસર્જન કર્યા શિવાય પ્રદોષકાળે પોતાને ઘેર આવ્યો, સાયંકાળે ઉચિતકાર્ય સમાપ્ત કર્યા પછી મધ્યરાત્રિ જતાં ભોજન કરવા બેઠો, તે અરસામાં પાષાણ શિલાપર માંડેલી કુંડળી વિસર્જન કર્યા શિવાય હું ઘરભણી આવ્યો છું તે વાત યાદ આવી. ભોજન કર્યા શિવાય એકદમ આસન ઉપરથી ઉઠી નિર્ભયપણે મધ્યરાત્રિએ વગડામાં ચાલ્યો. થોડી વારમાં કુંડળી માંડેલી શિલા આગળ આવી પહોચ્યો. તો ત્યાં શિલા ઉપર ચાર પગ મુકી એક ભયંકર સિંહ ઉભેલો દીઠો, તેનો ભય ન ધરાવતાં સિંહના પેટ તળે હાથ ઘાલી પાષાણ ઉપરની કુંડળીનું વિસર્જન કર્યું. તેજ વખતે તે લગ્નનો અધિષ્ઠાતાદેવ તેની ભક્તિથી સંતોષ પામીને સિંહનું રૂપ બદલી સૂર્ય રૂપે થયો. તેણે બ્રાહ્મણને કહ્યું, હું સૂર્ય છું; તારી ઈચ્છામાં આવે તેવો વર મારી પાસે માગી લે. સૂર્યનું એવું વચન સાંભળી, બ્રાહ્મણ બોલ્યો—મને આપનું સઘળું નક્ષત્ર મંડળ તથા ગ્રહો પ્રત્યક્ષ દેખાડો. બ્રાહ્મણની એવી પ્રાર્થના સાંભળી તેને પોતાના વિમાનમાં બેસાડી એક વર્ષ પર્યંત ગ્રહની વક્રગતિ, અતિચાર અને ઉદય તથા અસ્ત, ઇત્યાદિક ભાવને પ્રત્યક્ષ દેખાડયા. તેની પરિક્ષા કરી સૂર્ય લોકમાંથી પૃથ્વીમાં આવી, 'વરાહ મિહિર' એવું પોતાનું પ્રસિદ્ધ નામ ધરાવી નંદ નામના રાજાનો પરમ માનીતો પંડિત થઈ 'વારાહી સંહિતા' નામે નવું જ્યોતિઃશાસ્ત્ર રચ્યું.

એક વખત પોતાને ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો તે સમયે ઘટિકાનું સ્થાપન કરી શુદ્ધ જન્મકાળ કરવા માટે લગ્નનો નિર્ણય કરી જાતક ગ્રન્થને અનુસરી જન્મપત્રી કરી. પોતે પ્રત્યક્ષ ગ્રહ ચક્ર જોયું છે, તે સંબંધિ જ્ઞાનના બળથી પુત્રનું સો વર્ષનું આયુષ્ય નિશ્ચય કર્યું. પોતાના પુત્રના જન્મ મહોત્સવમાં તેમના નાના ભાઈ ભદ્રબાહુ જે જૈનાચાર્ય થયા છે તે શિવાય સઘળી નગરની પ્રજા તથા રાજા, ભેટ લઈ આવી ગયા તે પ્રસંગે નગરનું કોઈ જન આવ્યા વગર રહ્યું નહીં. વરાહ મિહિરે એ-

કાન્તમાં રાજાના શગડાળ નામના મંત્રીને બોલાવ્યો, તે જૈન મતનો હ-તો. તેની પ્રત્યે વરાહ કહેવા લાગ્યો. મારા પુત્રના જન્મોત્સવ પ્રસંગે રાજા પ્રજા વગેરે સઘળા લોકો ભેટ સહિત આવી ગયા. પરંતુ મારા ભાઈ છતાં જૈનાચાર્ય ન આવ્યા, એનું કારણ શું? એમ ઠપકો દઈને પૂછયું. મંત્રિએ સઘળી હકીકત ભદ્રબાહુ આચાર્યના મુખ આગળ નિવેદન કરી. ભદ્રબાહુ-એ સંપૂર્ણ સુતજ્ઞાનના બળથી વિચારી જોયું, તો જેમ હાથેળીમાં આંબ-ળું દેખાય તેમ ત્રિકાળજ્ઞાનના બળથી પોતાના ભાઈના છોકરાનું આયુષ્ય તેને ૨૦ દિવસનું સુજ્યું. આજથી વિશમે દિવસે બીલાડાથી તે પુત્રનું મૃ-ત્યુ થશે માટે અત્યારે ગયા કતાં તેજ વખત જવું ઉચિત છે. મંત્રિએ આચાર્યની કહેલી વાત પંડિત વરાહને કહી દીધી. પુત્રનું આયુષ્ય સો વર્ષનું પોતે નક્કી કર્યું છે. તથાપિ જૈનાચાર્ય ઘણો વિદ્વાન છે માટે રખેને તેની ધારણા ખરી પડે એવા ભયથી વરાહે રાજાની મદદથી વાઘરી લોકોને બો-લાવી લોઢાના સાણસાથી નગરનાં તમામ બિલાડાં પકડાવી દૂર વગડામાં મોકલાવી દીધાં. પ્રસૂતિગ્રહમાં બંદોબસ્તને માટે કુટુંબ વર્ગને તથા મિત્રજન અને ભૃત્ય વર્ગને સાવધાન રહેવા હુકમ કર્યો. કે અત્રે બીલાડુ પ્રવેશ ક-રવા ન પામે, એ રીતે બાળકના ઉપર જાપતો રખાવ્યો. વિસમે દિવશે એ-ટલી બધી તદબીર કરી કે સેંકડો માણસો છોકરાના રક્ષણને માટે આવ-જા કરવા લાગ્યા. એમ કરતાં દિવસ અસ્ત થયો. રાત્રિએ વરાહ પંડિત પ-ણ તે છોકરાની સેવામાં ગુંથાયો. મધ્ય રાત્રિ જવા આવી એટલામાં અક-સ્માત્ કોઈએ બહારથી પ્રસુતી ઘરમાં આવવાને બારણું ઉઘેડયું. કમાડની પછવાડે લાકડાની ભુંગળ છુટી લગાડેલી હતી તેબારણાને ધક્કો વાગવાથી ઉછળી, છોકરાની આસપાસ બેઠેલાં સઘળાં મનુષ્યો બચી ગયાં પણ ઈશ્વરે ઇચ્છાએ માંચીમાં સુતેલા બાળકના કપાળ ઉપર તે પડી, માથુ ફુટી જવા-થી છોકરો તત્કાળ મરી ગયો. સહસા બનાવ બનવાથી પંડિતના મનમાં બહુ શોક પેદા થયો, તેને નિમિત્તશાસ્ત્ર ઉપરથી તદન શ્રદ્ધા જતી રહી. તેના મનમાં ઘણો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. એક દિવસ વિદ્યાર્થિઓને ઘરમાંના જેટલા જ્યોતિષ શાસ્ત્રના ગ્રંથો હતા તેનો આંગણામાં ઢગલો કરવાનું કહ્યું ગુરૂની આજ્ઞાથી શિષ્યોએ થોડી વારમાં આંગણામાં પુસ્તકોનો મોટો ઢગલો કર્યો. તેવામાં ભદ્રબાહુ આચાર્ય પોતાના શિષ્યે સહવર્તમાન

વારાહમિહિરના દ્વારમાં આવીને ઉભા રહ્યા. બાહાર પુસ્તકનો ઢગલો જોઈ તેમણે પંડિતને પૂછ્યું કે આ શું કરો છો? પંડિતે ગ્રંથકર્તા જૈન મુનિનો તિરસ્કાર કરી મચ્છર સહિત કહ્યું, જેણે મને સંદેહ ઉપજાવ્યો તે બીજાનું શું દાળદર મારશે માટે આ ગ્રંથોને અગ્નિ સંસ્કાર કરૂ છું. એવું ખેદયુક્ત વરાહનું વચન સાંભળી જૈનાચાર્યે શ્રુતજ્ઞાનના બળથી પુનઃ જન્મ કુંડળી લખી સુક્ષ્મગણિતથી ગણી બતાવ્યું કે જો તે પુત્રનું આયુષ્ય ફકત વીસ દિવસનુંજ છે. આચાર્યે દર્શાવેલી ભૂલ મગજમાં ઉતરવાથી જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર થએલી અરૂચિ જરા નરમ પડી. પંડિત બોલ્યો, કે સક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ તપાસતાં તમારા ગણિતનું ફળતો યોગ્ય લાગે છે તથાપિ તમે બિલાડાથી મૃત્યુ આંકો છો, તે વાત જૂઠી પડે છે. વરાહનું એવું બોલવું સાંભળી જૈનાચાર્યે બારણાની ભુંગળ મંગાવી, તે લાકડાની ભુંગળના માથા પર બિલાડાનું ચિત્ર હતું, તે દેખાડી વરાહને કહ્યું કે—દૈવ કદાપિ મિથ્યા થતું નથી જૂઓ આ શું છે? બનવાકાળ એની મેળે બનેજ જાય છે, માટે તું શું કરવા શોક કરે છે? એમાં હતુંએ શું અને ગયુંએ શું, પરમાણું કોઈ દિવસ નાશ પામતાજ નથી, માત્ર પરમાણુંનો સમૂહ વીખરાઈ ગયો. વસ્તુત: પરમાણુંથી થયેલા આકાર વિશે નિશ્ચય નથી તો તેને માટે કોણ ડાહ્યો પુરૂષ મોહ કરે? તેને માટે નીચેનો શ્લોક છે. (પા. ૩૦૭ જુ.).

અર્થ—માયાના વિભવથી સંભાવના કરેલા અને અભાવથી ઉત્પન્ન થએલા સઘળા પદાર્થો અંતે અભાવ નિષ્ટજ છે, માટે પંડિત પુરૂષોને તેથી મોહ ઉત્પન્ન થતો નથી. અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થએલો દેહ મિથ્યા છે તો પછી તે દેહ સંબંધી જેટલા પુત્રાદિ પદાર્થો જણાય છે તે પણ મૃગજળની પેઠે મિથ્યાજ કલ્પના કરેલા છે, એમાં સંશય નથી.

ઈત્યાદિ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી બોધ કરી જૈનાચાર્ય પોતાને સ્થાને ગયા. વરાહપંડિતને જૈનાચાર્યે એ પ્રકારે બોધ કર્યો તેમ છતાં તેની બુદ્ધિ [1]કનકભ્રાન્તિની પેઠે પુત્રમાં આશકત થવાથી શોક કરતો કરતો તે મરી ગયો,

---

૧ કનકભ્રાન્તિ=કનક એટલે ધંતુરો તથા સોનું. જેમ ધંતુરો પીવાથી લીલાં પીળાં દેખાય છે તેમ સ્ત્રી પુત્રાદિ અસત્ય વસ્તુમાં સત્યપણાની ભ્રાન્તિ થાય છે.

ને વ્યંતર થઈને જન્મ્યો, તે યોનિમાં પણ દ્વેષભાવથી જૈનના શિષ્ય વર્ગને પીડા કરવા લાગ્યો, કેટલાક શ્રાવકોના પ્રાણ પણ લીધા. પછી જ્ઞાનના અતિશય બળથી જૈનાચાર્યે "ઉપસર્ગ હર પાસ" એ નામનું નવું સ્તોત્ર રચી સર્વ ઉપદ્રવ નિવારણ કર્યો. એ પ્રકારે વરાહમિહિરનો પ્રબંધ પુરો થયો.

પ્રથમ શાલિવાહનના પ્રબંધમાં પ્રકરણ વશથી સિદ્ધ નાગાર્જુનની ઉત્પત્તિ તથા સ્થંભન તીર્થની ઉપ્તત્તિ સવિસ્તર કહી છે. તે વિષે પૃ. ૪૩ થી પૃ. ૬૧ સુધી જુઓ. "પણ તેમાં સ્થંભણા પારસનાથની જે વાત બાકી રહી છે તે નીચે" શરૂ કરીએ છીએ.

નાગાર્જુન મરણ પામ્યા પછી મહાપ્રભાવિક પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સેઢી નદીને કાંઠે ખાખરાના વનમાં, કાળે કરીને એક મુખ માત્ર દેખાય એમ પૃથ્વીમાં સમાયલી હતી. તે સમે જૈનમાં પ્રખ્યાત શ્રીઅભયદેવ નામના આચાર્યને શ્રી શાસનદેવની આજ્ઞાથી નવ અંગની ટીકા કરવા વાસ્તે પ્રેરણા થઈ. છ માસ સુધી આચામ્લ (આંબેલ) એ નામનું વ્રત કરી મહાકઠણ પ્રયોગવતે નવ અંગની ટીકા સિદ્ધ કરી. તે પ્રસંગે શરીરમાં ઉત્પન્ન થએલા રોગને પાતાળવાસી ધરણેંદ્રદેવે ધોળા સર્પનું રૂપ ધારણ કરી તેમની પાસે આવી જીભવતે શરીર ચાટી રોગ મુક્ત કર્યા. તેમના ઉપદેશથી સર્વ સંઘને એકઠો કરી જે જગાએ વનમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાછે ત્યાં ગયા. તે પ્રતિમા ઉપર એક ગાય આવી પોતાનું દુધ વરસ્તી હતી. એ એંધાણીથી ગોવાળીઆએ દેખાડેલી પૃથ્વીમાં જઈ, અભયદેવસૂરીએ જયતિહુણનામે બત્રીસ ગાથાનં સ્તોત્ર કરી શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટ કરી. દેવતાની આજ્ઞાથી તે સ્તોત્રમાંની બે ગાથા ગુપ્ત કરી. તે પ્રતિમાનું સ્થાપન ખંભાતમાં કર્યું. જેને હમણાં સ્થંભણા પાર્શ્વનાથ કહે છે. તે. તે ઉપર તેના સંક્ષેપ વૃત્તાંતનું એક કાવ્યછે (તે પૃષ્ટ ૩૧૧ માં જુઓ) તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે—

જે પ્રતિમાની ઈંદ્રે તથા વાસુદેવે તથા વરૂણદેવે પોતપોતાના નિવાસમાં રાખી પૂજા કરેલી છે તથા કાંતિપુરમાં ધનેશ્વરશેઠે તથા નાગાર્જુન જોગીએ જેની સેવા કરી છે. એવી રીતે માર્ગમાં આવતાં જેને ચાર હજાર વર્ષ થઈ ગયાં છે, એવા સ્થંભણા શ્રીપાર્શ્વનાથ તમારી રક્ષા કરો. આ પ્રકારે નાગાર્જુન તથા સ્થંભણ તીર્થનો પ્રબન્ધ પુરો થયો.

અવંતિપુરમાં કોઈ બ્રાહ્મણ પાણિનિ વ્યાકરણ ભણાવતો હતો. તેને નિત્ય એવો નિયમ હતો કે, શિપ્રા નદીની સામે કાંઠે રહેલા ચિંતામણી નામે ગણપતીને નિત્ય પ્રણામ કરવો. એક દિવસ બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્ન પુછી ઘણો ઉદ્દ્વેગ પમાડયો હતો તેથી ચોમાસામાં દર્શન કરવા જતાં મહા નદીના પુરમાં ઝંપાપાત કર્યો. દૈવયોગથી કોઈ વૃક્ષનું મૂળ હાથમાં આવ્યું તેને બાથ ભરી લીધી. એવામાં ખેંચાતાં ખેંચાતાં પણ તે ગણપતીને નમસ્કાર કર્યો, તેથી ગણપતી પ્રસન્ન થયા; ને ઓચીંતી તણાઈ આવેલી હોડીનો જોગ બનવાથી તેમાં બેઠો. ત્યાં ગણપતીએ પ્રત્યક્ષ થઈ કહ્યું કે વર માગ. હું તારા નમસ્કાર કરવાના નિયમથી પ્રસન્ન થએલો છું. ત્યારે તેણે પાણિનિ વ્યાકરણના જ્ઞાન સંબંધી વર માગ્યો. એ વર ગણપતીએ અંગીકાર કરી છ માસ સુધી તેને ભણાવ્યો. ગણપતીએ જેવી રીતે પાણિનિનું વ્યાકરણ ભણાવ્યું તે તેણે ખડીથી લખી લીધું, ને પછી ગણપતિ મહારાજની આજ્ઞા માગી પ્રથમ લખેલું પુસ્તક લેઈ એક નગરના સમીપમાં આવી બેઠો. તે વખત એને ઘણી નિંદ્રા આવી ગઈ. પ્રાતઃકાળે સમીપ રહેલી કોઈ વેશ્યાએ દાસીના મુખથી, ઘણી વારથી સુતેલા બ્રાહ્મણની ખબર જાણી દાસીઓને આજ્ઞા આપી તે બ્રાહ્મણને પોતાને ઘેર ઉચકાવી મંગાવ્યો, ને મોટા પલંગમાં સુખે સુવાડયો! ત્રણ રાત્રિ ને ત્રણ દિવસ થયાં ત્યારે કાંઈક નિંદ્રામાંથી જાગી જુવે છે તો આશ્ચર્યકારી વિચિત્ર મોટા મેહેલની શોભા જોઈ વિચાર કર્યો જે હું તો સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયો છું. આ પ્રકારે માન્યું ત્યારે વેશ્યાએ સઘળું વૃત્તાંત કહ્યું, ને સ્નાન પાન ભોજન વિગેરે ભક્તિથી ઘણો સંતોષ પમાડયો. પછી તે રાજસભામાં ગયો ને પાણિનિ વ્યાકરણનું બરાબર વ્યાખ્યાન કહી સંભળાવ્યું. તેથી રાજા આદિ સર્વે પંડિતો પ્રસન્ન થયા ને ઘણો શિરપાવ આપ્યો. તે સઘળું દ્રવ્ય લેઈ તેણે વેશ્યાને અર્પણ કર્યું. પછી તે બ્રાહ્મણે પાણિનિ વ્યાકરણ ભણાવવાનો આરંભ કર્યો ત્યારે અનુક્રમે પરણેલી ચાર વર્ણની કન્યાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો અભ્યાસ કરે છે. તેમાં ક્ષત્રિયની કન્યાથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર વિક્રમરાજ નામે પ્રસિદ્ધ થયો તે તથા શૂદ્રની કન્યાથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર ભર્તૃહરિ નામે પ્રસિદ્ધ થયો. તે હીનજાતિની સ્ત્રીમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે માટે ભોંયરામાં રહી ગુપ્તપણે મહા વિદ્યાનો અભ્યાસ કરેછે. બીજા ત્રણ પ્ર

સિદ્ધપણે વિદ્યાભ્યાસ કરે છે. ત્રેણેને ભણાવતી વખતે સંકેત કરી ભર્તૃહરિને પાઠ સંભળાવવાની રીત્ય ચાલે છે. એક દિવસ ભર્તૃહરિને સંકેતથી બોલાવ્યા વગર પાઠ ચાલતો કર્યો તેમાં શ્લોક આવ્યો જે દ્રવ્યની ત્રણ પ્રકારે ગતિ છે. દાન, ભોગ ને નાશ, આ વચન સાંભળી ત્રેણ વિદ્યાર્થીઓ બોલ્યા કે એ શ્લોકનું ઉત્તરાર્દ્ધ બોલો. તે વખત ભર્તૃહરિ ભૂઈરામાંથી પ્રત્યક્ષ આવી ઉપાધ્યાય ઉપર ક્રોધ કરી બોલ્યો કે રે વેશ્યા પુત્ર હજુ સુધી મને કેમ બોલાવ્યો નહીં એમ કહી એ શ્લોકના કરનારની નિંદા કરતો શ્લોક બોલ્યો તે (પૃ૦ ૩૧૪ જુઓ.)

અર્થઃ—સેંકડો પ્રયાસ કરી એટલે મહા મેહેનતે ઉત્પન્ન કરેલુ ને પ્રાણથી પણ અતિશે પ્રિય એવા ધનની એકજ ગતિ છે. જે ધન આપવું અને બીજી સર્વે તો ગતિ ન કહેવાય પણ વિપત્તિજ કહેવાય.

આ પ્રકારનું ભાષણ કરી ધનની એકજ ગતિ છે એમ માન્યું. પછી તેણે વૈરાગ્યશતક આદિ ઘણા પ્રબન્ધો કર્યા.

આ પ્રકારે ભર્તૃહરિની ઉત્પત્તિનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

માળવ દેશના આભૂષણરૂપ ધારા નગરીમાં ભોજ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વખત વાગ્ભટ નામે રાજવૈદ આયુર્વેદમાં ઘણો ડાહ્યો હતો. તેણે રોગનો અનુભવ કરવા કુપથ્યથી કેટલાક રોગને ઉત્પન્ન કરીને સુશ્રુતમાં કહેલા ઔષધવતે તેનો નાશ કર્યો. આવી રીતનો અનુભવ કરતાં કરતાં એક દિવસ એવો વિચાર થયો કે પાણી વિના કેટલા દિવસ સુધી જીવાય છે. એ વાતનો અનુભવ કરવા ત્રણ દિવસ સુધી પાણી ન પીધું પછી અતિશે તરશથી તાળવામાં તથા હોઠમાં ઘણી પીડા થઈ. ત્યારે એક શ્લોક બોલ્યો (પૃ૦ ૩૧૪ જુ.)

અર્થઃ પાણિ ટાઢું કિંવા ઉનુ કિંવા ઉકાળીને ટાઢુ પાડેલુ કિંવા ઔષધિક પદાર્થોથી મિશ્રિત કરેલુ ગમેએવું પણ પાણિ, પાણિનો નિષેધાર્થ કોઈ શાસ્ત્રમાં કર્યો નથી. માટે તાત્પર્ય કે, પાણિ ઉત્તમ છે; આ પ્રકારે પાણિનો સત્કાર કરનાર વાગ્ભટ વૈદે સ્વાનુભવ સિદ્ધ વાગ્ભટ નામે વૈદક ગ્રંથ કર્યો. જે હાલ પ્રસિદ્ધ છે. તેનો જમાઈ પણ લઘુ બાહડ (લઘુ વાગ્ભટ) નામે હતો. તે બૃહત્ બાહડની (મોટા વાગ્ભટની) સાથે રાજમં-

દિરમાં નિત્યે જતો હતો. મોટા બાહડે શ્રી ભોજના શરીરની ચેષ્ટા જોઈ કહ્યું કે, આજ તમો રોગ રહિત છો એટલે દરરોજ રાજાની સારી નરતી પ્રકૃતિ કહેવાની રાજ વૈદ્યને રીત હતી તે પ્રમાણે કહ્યું. તે સાંભળી લઘુ બાહડે પોતાનુ મુખ કરમાવ્યું. તે જોઈ રાજાએ તેનું કારણ પુછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, આજ કાંઈક રાત્રિ બાકી હતી તે વખત સરકારના શરીરમાં ક્ષય રોગનો પ્રવેશ થયો છે. જેથી કાળિ છાયાનો (કાલિકાંતિનો) આભાસ થાય છે. આ પ્રકારનું જેમ કોઈ દેવનું સત્ય વચન હોય તેમ તેનું ઈંદ્રિયને અગોચર (ઇંદ્રિયથી જાણ્યામાં ન આવે તે) સત્ય ભાવને જણાવતી વચનકલ્પનાથી રાજા મનમાં અતિશે ચમત્કાર પામ્યો. ને બોલ્યો કે એ રોગનું ઔષધ તમો કરો. ત્યારે વૈદ્ય બોલ્યો કે, એ રોગનું સાધારણ ઔષધ નથી. પણ રસાયનીક ઔષધ છે. ને તેનો ખરચ ત્રૈણ લાખ રૂપૈયા થશે. આ વાત રાજાયે અંગીકાર કરી દ્રવ્ય આપી છ માસે ઔષધ તૈયાર કરાવ્યું. પછી શુભ દિવસે, શુભ મુહૂર્તે, તે ઔષધ કાચની શીશીમાં ઘાલી હાથમાં લેઈ વૈદરાજ રાજમંદિરમાં આવ્યા. ને રાજાના પલંગ પર તે શીશી મુકી. રાજાએ પણ પ્રાતઃકાળે .વહેલા ઉઠી દેવ પૂજા કરી ચારેપાસ વધામણી મોકલી. સારા સારા માણસોને તેડાવી સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી. રાજા રસાયનપાન કરવાની ઈચ્છા કરે છે એટલામાં કોઈ કારણથી વૈદરાજે કાચની શીશી ધરતી પર પછાડી ભાગી નાંખી. રાજા તો ઘણા આશ્ચર્યે સહિત બોલ્યો કે આ શું કર્યું. પણ એ રસાયનના સુગંધથી રાજાના શરીરનો તમામ વ્યાધિ શાંત થઈ ગયો. વૈદ બોલ્યો કે, વ્યાધિ વિના રસાયન ખાવું. તે ધાતુ ક્ષીણ કરનારૂં છે. માટે આ મિથ્યા રાખીને શું કરવું તમારે જો એ વાતનો નિશ્ચય કરવો હોય તો આજ રાત્રિની સમાપ્તિ થાય તે વેળાએ પ્રથમ દેખાતી કાળી છાયા સરકારના શરીરનો ત્યાગ કરી ગઈ છે, એમ તમનેજ અનુભવ થશે. પછી રાજાને પણ એ પ્રકારનો સાચો અનુભવ થવાથી વાગ્ભટને જીવતા સુધી નિર્વાહ થાય એવી આજીવિકા બાંધી આપી. હવે તે વાગ્ભટ વૈદ્યે મૂળમાંથી ખોદી નાખેલા સર્વે રોગો એકઠા થઈ સ્વર્ગમાં જઈ અશ્વિની કુમારનામે બે દેવ વૈદ્યોને પોતાનો પરાભવ કહ્યો. કે વાગ્ભટ નામે વૈદ્ય, પૃથ્વીમાં અમને રહેવા દેતો નથી ને તમો અત્રે સ્વર્ગમાં પણ રહેવા દેતા

નથી તો હવે અમારે કેમ કરવું? આ વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામી તે બે-ઉ વૈદ્ય નીલવર્ણના પક્ષિનું રૂપ ધારણ કરી વાગ્ભટની મ્હોટી હવેલીના-જ ગોખ તળે છજાના એક ભાગમાં સન્મુખ બેસી, એ વૈદ્ય સાંભળે એવે લાંબે સ્વરે બોલ્યા. (કોરૂક્) એટલે રોગ રહિત કોણ હોય. આ શબ્દને વારંવાર સાંભળી વૈદ્યરાજે વિચાર કર્યો કે આ કોઈ મને પ્રશ્ન પૂછે છે. મા ટે મારે એનો ઉત્તર આપવો. એમ વિચાર કરી ઉભો થઈ પક્ષિની પેઠે લાં બે સ્વરે બોલ્યો. કે (૧ મિતભુક્, ૨ હિતભુક્, ૩ અશાકભુક્) (શા અ-ક્ષરને ઘણો લાંબો ખેંચી બોલવો.) ૧—જેટલું પોતાના આહારનું પ્રમાણ એટલુંજ (સુખેથી પચે એટલું) જમે. પણ એક કોળીયો વધારે ન જમે, તેને મિતાહારી કહીએ. ૨—જે વસ્તુ પોતાના શરીરને સદતી હોય, પ્રકૃ-તિને અનુકુળ હોય, પરીણામે હિતકારી હોય તેનુંજ ભોજન કરે. ૩—શાક વગરનું જમે એટલે ચોમાસાના નવા પાણીથી રસ બસ થએલાં આરીયાં તુરીયાં વગેરે ન જમે તે નિરોગી રહે. વળી બીજે પક્ષી બોલ્યો તેનો ઉત્તર એક શ્લોકવતે કર્યો. (પૃ. ૩૧૬ માં જુ).

અર્થ—શાક ન જમે, ને ભાતની સાથે ઘી જમે. દુધપાક વગેરે દુ-ગ્ધમય ભોજનનો અભ્યાસ કરે. તેને જમતાં વચ્ચે પાણી ન પીએ. ઘણો ભૂખ્યો પણ ન રહે તેમ ઘણું અત્રાંત્યુ ખાય પણ નહીં. અતિશે ઘણાં વાયડાં તથા ઘણાં ગરમ પદાર્થોનું સેવન ન કરે. તથા પ્રથમનું ભોજન પા-ચન થયા વગર અજીર્ણાંશમાં ભોજન ન કરે. તથા સાર વિનાનું ભોજન ન જમે. આવી રીતે વર્તનાર પુરૂષ, નીરોગી રહે. આ સાંભળી ચમત્કાર પામી, વળી બીજે દિવસે બોલવા મંડયા. તેના ઉત્તરમાં એક શ્લોક બો-લ્યો (પૃ૦ ૩૧૭ જુવો.) તેનો

અર્થઃ—વર્ષા ઋતુમાં ઘેર બેશી રહે પણ પ્રવાસ ન કરે તથા શરદ ઋતુમાં પીવા યોગ્ય પદાર્થનું પાન કરે. ને હેમંત ઋ-તુ તથા શિશિર ઋતુમાં (શીયાળામાં) પાક વગેરે ખાવાના પદાર્થોનું સેવન કરે, ને વસંત ઋતુમાં માદક પદાર્થનું સેવન કરે, અથવા વસંત ક્રીડા કરે. તથા ગ્રીષ્મ ઋતુમાં નિંદ્રાનું સેવન કરે જેથી નિંદ્રા આવે એ-વાં પદાર્થ જમે. તે શરીરે નીરોગી રહે. વળી એજ વૈદ્યોએ ત્રિજે દિવસ મોટા યોગીંદ્રનું રૂપ ધારણ કરી વાગ્ભટને ત્યાં આવી પ્રશ્ન પુછ્યું ? કે

પૃથ્વીમાં પણ ઉત્પન્ન થયેલું નહી. અને આકાશમાં પણ ન રહેલું તથા મર્દન પણ ન કરેલું. તથા કોઈ વસ્તુના રસથી ન બાંધેલું અને સર્વ શાસ્ત્રોમાં માન્ય કરેલું એવું ઔષધ, હે વૈદ્યરાજ અમને બતાવો! ત્યારે વાગ્ભટ બોલ્યા. કે, પૃથ્વીમાં ન થએલું અને આકાશમાં ન રહેલું રસ રહિત, પથ્ય, પૂર્વાચાર્યે માન્ય કરેલું લંઘન (લાંઘણ કરવી) એ સર્વોપરિ ઔષધ છે. આ વચન સાંભળી ચમત્કાર પામી પ્રત્યક્ષ દેવતાનું રૂપ ધારણ કરી વાગ્ભટને કહ્યું જે તમે તમારી ઈચ્છામાં આવે તે વરદાન અમારી પાસે માગો. કેમ કે અમો તમારા ઉપર ઘણું પ્રસન્ન થયા છીએ આ વચન સાંભળી વાગ્ભટે પોતાના મનોવાંચ્છિત વર માગ્યો. તે આપી દેવ પોતાના સ્થાનમાં પધાર્યો. આ પ્રકારે વાગ્ભટ વૈદ્યનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

ધામણોલી ગામનો રહેનાર ધારા નામનો કોઈક મોટો ધનાઢ્ય જૈન ધર્મી વાણીયો ઘણો દાનેશ્રી હતો. કુબેરના જેવી પોતાની લક્ષ્મીવતે ઘણાક જનનું પોષણ કરતો હતો. એક દિવસ ગિરનાર પર્વતની યાત્રા કરવા વાસ્તે મોટો સંઘ કહાડી પોતાના પાંચ પુત્ર તથા પોતાનું સૈન્ય સંઘાથે લઈ યાત્રા કરવા ગયો. તે વખતે એ પર્વતનો રાજા દિગંબર ભક્ત હતો. આ શેઠને શ્વેતાંબર ભક્ત જાણી ગિરનાર ઉપર ચડતાં રોકયો. પછી સામાસામી તકરાર ચાલતાં લડાઈનો આરંભ થયો. તેમાં શ્વેતાંબર શેઠના દેવ ભક્તિથી ઉચ્છાહ પામી સંગ્રામ કરતા પાંચે પુત્રો મરણ પામ્યા. તે પાંચે પણ ત્યાંના ક્ષેત્રપાળ દેવતા થઈ રહ્યા. ને તીર્થમાં વિઘ્ન કરનારનો નાશ કરતા હતા. તેમનાં નામ.—કાળમેઘ, મેઘનાદ, ભૈરવ, એકપાદ, ને તૈલોક્યપાદ, એ નામથી ઓળખાતા હતા. હવે ધારા નામનો શેઠ એક જીવતો રહ્યો તે કન્યકુબ્જ (કનોજ) દેશમાં ગયો. ત્યાં બપ્પભટ્ટિ નામે જૈનમાં મોટા પ્રખ્યાત આચાર્ય વિચરતા હતા. તેમના વ્યાખ્યાનમાં જઈ સંઘની આજ્ઞા માગી બોલ્યો કે, રૈવત તીર્થમાં દિગંબર લોકો નિવાસ કરી રહ્યા છે. ને શ્વેતાંબરોને પાખંડી ગણી પર્વત ઉપર પણ ચડવા દેતા નથી, માટે તેમને જીતી તીર્થોદ્ધાર કરો. આ પ્રકારે બપ્પભટ્ટિ સૂરિની વિનંતી કરી. તે સાંભળી જૈન દર્શનની ઉન્નતાઈ કરવા કન્યકુબ્જ દેશના રાજાને સંગાથે લઈ મહા ક્રોધથી સોભતા તે આચાર્ય સાત દિવસમાં ગિરનાર પર્વત આગળ આવ્યા. ને દિગંબરો સાથે મોટો વાદ ચલાવ્યો. રા-

જા તથા પ્રજા સર્વને સમક્ષ દિગંબરોને થોડા વખતમાં જીતિ લીધા. ને અંબા દેવીને પ્રત્યક્ષ કરી ગિરનાર તીર્થનું મોટું માહાત્મ્ય વધાર્યું. જે રૈવતાચળ પર્વતને એક નમસ્કાર કરે તોપણુ તેનું મોટું ફળ છે. આ પ્રકારના અર્થની ગાથા દેવતાના મુખથી સાંભળી, શ્વેતાંબરનું દર્શન મોટી ઉન્નતિ સહિત સ્થાપન કર્યું. ત્યારે પરાભવ પામેલા કેટલા દિગંબર આચાર્યોએ બળાનક નામે દેવીના મંડપ આગળથી જંપાપાત કરી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. આ પ્રકારે રૈવત ક્ષેત્રના અધિપતિ ક્ષેત્રપાળની ઉત્પતિનો પ્રબન્ધ પૂરો થયો

એક દિવસ લાખો માણુસ સોમેશ્વર મહાદેવની યાત્રા કરવા આવતાં, હતાં. તેને જોઈ પાર્વતીએ શિવજીને પુછ્યું કે આ લાખો યાત્રાળુઓ આવે છે એ સર્વને શું તમો રાજ્ય આપી શકશો? શિવજી બોલ્યા કે જેને યાત્રાની વાસના હશે તેને રાજ્ય આપીશું. ત્યારે પાર્વતી બોલ્યાં કે, શું વાસના વગર ઘરબાર છોડી આ બધા લોક આવતા હશે? શિવજી બોલ્યા—હા! લોક તો ગાડરીઆ પ્રવાહની પેઠે દેખાદેખી આવે છે. આ વાત પાર્વતીએ ન માનવાથી પાર્વતીને પ્રત્યક્ષ દેખાડવાને ગાયનું રૂપ ધારણ કરાવ્યું. ને સમીપ કોઈ નાના તલાવડાના કાદવમાં વૃદ્ધ ગાય કળી ગઈ હોય એવું સ્વરૂપ દેખાડ્યું. પોતે શિવજી મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી કાંઠે ઉભા રહી. કોઈ ગરીબ માણુસની પેઠે પોકાર પાડી પેલા સોમેશ્વરની યાત્રામાં જનાર લોકોને કહે છે કે હે, પુણ્યશાળી લોકો આ મારા ગરીબની વૃદ્ધ ગાય કાદવમાં કળી ગએલી છે તેને દયા કરી કહાડી આપો. આ તેનું વચન સાંભળી કેટલાક તો સમીપ આવેલા શ્રીસોમેશ્વર મહાદેવના દર્શનમાં ઉચ્છાહવાળા હતા તે તો ઉપહાસ કરી ચાલ્યા ગયા. વળી કેટલાકને દયા આવી તેઓ કળી ગએલી ગાયને કહાડવા જાય છે. એટલામાં શિવજીએ સિંહરૂપ ધારણ યરી તેમને નસાડથા. તેમાંથી એક જણે મરવું કબુલ કરીને પણુ ગાયની સમીપ આવી તેને કહાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેજ વખત પોતાનું મૂળરૂપ ધારણ કરી, શિવ પાર્વતીએ તેને દર્શન આપ્યાં. ને શિવજીએ પાર્વતીને કહ્યું કે, આજ એક પુરૂષને યાત્રાની શુદ્ધ વાસના છે માટે એને રાજ્ય આપીશું. એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવ્યો. આ પ્રકારે વાસનાનો પ્રબંધ પૂરો થયો.

હવે કોઇ શોમેશ્વરની યાત્રા કરનાર માણુસ માર્ગમાં લવારની કોડમાં સુતો હતો. ત્યાં એવો બનાવ બન્યો કે, તે લવારની સ્ત્રી વ્યભિચારણી હોવાથી પરપૂરૂષ પાસે જઈ ઘેર આવી પોતાના કામમાં અડચણ કરનાર સુતેલા ધણીનું તરવાર વતે માથુ કાપી નાખ્યું. ને તે તરવારને પેલા આવીને સુતેલા જાત્રાળુ માણુસના ઉશીકા તળે મુકીને પોતે બુમો પાડવા મંડી કે આ પુરૂષે મને લઈ જવા વાસ્તે મારા ધણીનું માથું કાપી નાખ્યું. પછી રાજાના રખવાળ પુરૂષો આવ્યા. તેમણે યાત્રાળુ પુરૂષનું કહેલુ વૃત્તાંત સાચુ ન માનતાં છેવટ તેના હાથ કાપી નાખ્યા. ત્યારે તે સોમેશ્વર મહાદેવને ઠપકો આપવા મંડયો. ત્યારે સોમેશ્વર મહાદેવે પ્રત્યક્ષ થઈ પેલા યાત્રાળુને કહ્યું કે, તારા પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત સાંભળ.

પૂર્વે તમે બે સગા ભાઈ હતા. તેમાંથી એક ભાઈએ, બકરીના કાન ઝાલી રાખ્યા ને બીજાએ તેનું માથું કાપ્યું. માટે તે બકરી મરીને આ સ્ત્રી થઈ હતી, ને બકરીનો મારનાર જે માણુસ, તે આ સ્ત્રીનો ધણી થયો. ને જે બકરીને મારતી વખતે કાન ઝાલી રહ્યો હતો તે તુજ છું. માટે તારો જોગ બનવાથી બકરીએ આ વેર લીધું. એમાં અમારો શો અપરાધ છે. આ પ્રકારે કૃપાણિકાનો (તરવારનો) પ્રબન્ધ પૂરો થયો.

પૂર્વે શંખપુર નગરમાં શંખ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ને તે નગરનો શેઠ ધનદ નામે મહા ઉદાર હતો. તેણે કયારેક વિચાર કર્યો કે હાથીના કાન જેવી ચંચળ લક્ષ્મી છે. માટે તેનું ફળ ગ્રહણ કરવું. જોઈએ એમ વિચારી હાથમાં ઘણીક ભેટ લઈ રાજા પાસે જઈ તેને સંતોષ પમાડી તેણે આપેલી ઘણી જગામાં એક મોટો જૈન પ્રાસાદ (જૈન મંદીર) બંધાવ્યો. ને શુભ મુહૂર્ત આવ્યું ત્યારે તેમાં દેવ પ્રતિષ્ઠા કરી. પછી પોતાની ભક્તિવાળા ચાર પુત્રો સહિત વિચાર કરી તે મંદીરમાં દ્રવ્ય આવવાના ઘણા રસ્તા બાંધી આપ્યા. જેથી કોઈ દિવસ ડહેરા સંબંધી કામ અટકી ના પડે. વળી દેવપૂજા નિમિત્ત નાના પ્રકારના ઝાડથી શોભતો એક મોટો બાગ કરી આપ્યો. તથા તેની રક્ષા કરનાર માણુસોની યોજના પણ કરી. એક દિવસ પૂર્વ જન્મે બાંધેલા અંતરાય કર્મના ઉદયથી સઘળી ધન સંપત્તિ એકદમ નાશ પામી. અહીં રહેવાથી પોતાનું માન નાશ થશે, એમ ધારી સમીપ રહેલા કોઈક ગામડામાં પુત્ર સહિત રહયો. છોકરાઓની કમાણી

થી જેમ તેમ કરી પોતાનું ગુજરાણુ ચલાવતો હતો. એક દિવસ ચોમાસાના પર્વ દિવસમાં પુત્રોએ સહિત એ શેઠ શંખ પુરમાં ગયો. ત્યાં પોતાના કરાવેલા પ્રાસાદમાં પૂજા કરવા પગથારીઆ ઉપર ચડે છે એટલામાં પોતાના કરાવેલા બાગના માળીએ આવી ચારશેરનો એક મોટો હાર અર્પણ કર્યો. પછી ધનદ શેઠે ઘણા ભાવથી તે મોટા હારવતે જિનેંદ્રની પૂજા કરી. રાતીએ ગુરૂ પાસે આવી પોતાના દારીદ્ર કર્મની ઘણી નિંદા કરી. ગુરૂએ પ્રસંન્ન થઈ કપર્દીયક્ષ પ્રત્યક્ષ થાય એવો મંત્ર આપો. તેનું આરાધન કરતાં એક દિવસ કાળી ચૌદશની મધ્ય રાત્રીએ કપર્દીયક્ષ પ્રત્યક્ષ થઇ બોલ્યો કે તું મારી પાસે વરદાન માગ.

ત્યારે તે બોલ્યો કે ગુરૂના ઉપદેશથી ચોમાસામાં ચોસર પુષ્પહારની પૂજા કરી છે. તેમાંથી એક પુષ્પની પૂંજાનું ફળ મને આપ. ત્યારે યક્ષ બોલ્યો કે તીર્થંકર વિના એક પુષ્પની પૂજાનું ફળ પણ આપવા કોઈ સમર્થ નથી. એમ કહી કપર્દીયક્ષે, પોતાનો સાધર્મીક છે એમ ધારી ઘણા સ્નેહથી તેના ઘરમાં સોનાની મોહોરથી ભરેલા મોટા ચાર ચરૂ ચારે ખુણે સ્થાપન કરી અંતર્ધ્યાન થયો. પ્રાતઃકાળે પોતાના પુત્રોને તે ધન અર્પણ કર્યું. તે ધનનું કારણ તેઓએ આગ્રહથી પુછયું ત્યારે તેમના અંતરમાં જીનપૂજાનો પ્રતાપ જણાવવા વાસ્તે સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે દિવસ આરંભીને સર્વે ધનાઢ્યો થઈ પોતાના જન્મ નગરમાં નિવાસ કરી રહ્યા, ને કેટલાંક જૈનનાં મંદિર સુધરાવ્યાં. જૈનશાસનની મોટી પ્રભાવના કરી. ને અન્યદર્શની બ્રાહ્મણ લોકના મનમાં પણ જૈન ધર્મનો નિશ્ચય કરાવ્યો. આ પ્રકારે વીતરાગની પૂજાના પ્રતાપ વિષે ધનદશેઠનો પ્રબન્ધ કહ્યો.

આ પ્રકારે મેરૂતુંગાચાર્યે કરેલા પ્રબન્ધ ચિંતામણી ગ્રન્થમાં વિક્રમાદિત્ય પ્રમુખ સત્પુરૂષોનાં ચરિત્રનું વર્ણન પૂર્વક જિનપૂજા વિષે ધનદશેઠના પ્રબન્ધનું વર્ણન પર્યંત પ્રકીર્ણક નામે પાંચમો પ્રકાશ પૂરો થયો.

હવે ગ્રંથ કર્તા મેરૂતુંગાચાર્ય કહે છે કે, મોટા ગુણવાન બહુશ્રુત પુરૂષો, આ પડતા કાલમાં બહુધા દુર્લભ છે. ને શિષ્યોની બુદ્ધિનો ઉપયોગ, દિન દિન પ્રત્યે ઘટિ જવાથી તેમનો શ્રુતજ્ઞાનનું મોટુ બળ નાશ પામ્યું છે. માટે આગળ થશે એવા બુદ્ધિવાન શિષ્યોનો મોટો ઉપકાર કરવાની ઈછાએ, જેમ કોઇ અમૃત પાન કરવાનુ સદાવ્રત બાંધે એમ અમોએ આ ગ્રંથ સત્પુરૂષોના ચરિત્રથી ભરપૂર રચ્યો છે ૧.

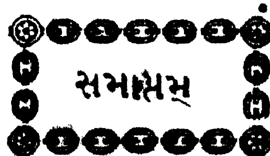
જેમ હાથમાં લીધેલો ચિંતામણી મનોવાંછિત ફૂલ આપે છે. તેમ આ ગ્રંથ મનોવાંછિત પ્રબંધોને દેખાડી આપે છે. આ ગ્રંથરત્નનો ઘણો અભ્યાસ કરવાથી સ્યમંતક નામે મણિની ગરજ સારે છે. એટલે જેમ સ્યમંતક મણિની સેવાથી સુવર્ણ પ્રાપ્તિ વગેરે તેમાંથી થએલાં ફૂલ દેખાય છે, તેવા ગુણ આ ગ્રંથમાં પણ રહ્યા છે. વળી આ ગ્રંથનુ હૃદયમાં ધારણ કરવાથી કૌસ્તુભ નામે મણિનુ કામ સરે છે. એટલે જેમ કૌસ્તુભ મણિમાં આખુ વિશ્વ દેખાય છે તેમ આ ગ્રંથથી આખી સૃષ્ટિની સ્થિતિ દેખાય છે માટે આ ગ્રંથથી શ્રીપતિ જેવો મોટો પંડિત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ પક્ષે પણ અર્થ છે. સ્યાથી કે, એ ત્રણે પ્રકારના મણિ તેમની પાસે હતા. ૨

ગુરૂમુખથી જેવી રીત્યે મ્હેં પ્રબંધો સાંભળ્યા છે. તેવી રીત્યે 'યદ્યપિ' મારી અલ્પ બુદ્ધિ હતી તોપણ પ્રયત્નથી પ્રબંધોનો સંગ્રહ કરી આ ગ્રંથ રચ્યો છે. માટે મોટી બુદ્ધિવાળા ગુણગ્રાહિ પંડિતોએ મત્સરનો ત્યાગ કરી આ ગ્રંથની ઉન્નતાઇ કરવી. ૩

જ્યાં સુધી આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર રૂપી બે (દ્યૂતકાર) રમત્ય રમનારા પુરૂષો, ગ્રહ નક્ષત્ર રૂપી કોડાવતે ક્રીડા કરે છે. એટલે આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર ગ્રહો જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી, પંડિતોએ ઉપદેશ કરેલો આ ગ્રંથ ચિરંજીવી થાવ. ૪

વિક્રમ સંવત્ ૧૩૬૧ ના વર્ષમાં ફાગણ સુદ પુનમ રવિવારે શ્રી વર્દ્ધમાનપુરમાં (વઢવાણમાં) આ પ્રબંધચિંતામણિ નામે ગ્રંથ રચ્યો છે.

શ્રીસ્વામિનારાયણીયદીનાનાથશાસ્ત્રિસુતેન રૈવજ્ઞાતિપ્રસિદ્ધેન વિધિવિષ્ણુશંકરાંશરૂપાન્, મહેરબાન ડા. બુહ્લર–ડા. કિલહોર્ણ, ડા. પી પીટર્સનસાહેબાનનું ક્રમતઃ સેવમાનેન જૈનીયશાસ્ત્રાધ્યાપકેન રામચંદ્રવિદુષા કૃતં પ્રબંધચિંતામણિગ્રન્થસ્ય સ્વસમયબોધાનુસારિ ભાષાન્તરં સંપૂર્ણમ્.

અન્યપરતના અભિપ્રાયથી થયેલા પાઠાન્તરનો અર્થ.

પ્રથમનો આંક છાપેલાં પૃષ્ટનો ને બીજો પંક્તિનો આંક જાણવો તથા —
આ પ્રકારનું ચિન્હ કરીને જે લખેલુંછે તે પ્રથમ લખેલા છાપેલા
પાઠને ઠેકાણે જાણવું. તથા ... આ પ્રકારના ચિન્હથી તે જ
ગ્યાએ કેટલુક મુકી દેઈ આગલ્યુ ખપનું લખ્યુંછે. ત-
થા = આ પ્રકારનું ચિન્હ તેનો ફરીથી પર્યાય
લખવા વાસ્તે છે. એમ સંકેત જાણવો.

પૃષ્ટ.	પંક્તિ	
૭	૧૦	વરરૂચિ નામના પંડિતને—વેદગર્ભ નામના પંડિતને.
૮	૨૫	કરવડી કરવાનું—કરચંડી કરવાનું.
૯	૧૨	ॐ नमःशिवाय—स्वस्ति એ બે અક્ષર.
૩૪	૨૩	બેઉ આખલા થાંભલા કની આવી–તે થંભના ઉપલા ભાગમાં સર્પ નીચું મુખ કરી રાજાના માથામાં દંશ કરવા–વિચારતો હતો...બ્રાહ્મણ स्वप्नमां थयेलु ग्रहयुद्ध. આ આગળ કહી તે.
૬૭	૨૭	પેલા ઊંદરો પર લાઇ ફેંકી તેના પ્રાણઘાત કરતો -- પેલા ઊંદરને બાણ વતે નાશ કરતો.
૬૯	૧૧	એક લાખ રૂપા નાણું–પારૂપક દ્રમ્મલક્ષ ૨૪.
૬૯	૪	કન્યકુબ્જના રાજા ભુવડે ગૂજરાત દેશ પોતાની મહણિકા કુંવરીને—ગૂજરાતના રાજાયે પોતાની કુંવરી કન્યકુબ્જના રાજાને આપી હતી. તેને ગૂજરાતનો એક ભાગ કંચુકી સંબંધે આપેલો.
૭૧	૨	સુદ ૩ ને વાર ગુરૂએ—સુદ ૧૩ ને વાર ગુરૂએ
૮૦	૨૧	વિનય પુર્વક વચન વાપરી શાંત પાડયો—વિનયથી બોલ્યો કે ગુરનો કોપ પ્રણામાવસાન ૧, વૈશ્યનો કોપ માનાવસાન ૨, બ્રાહ્મણનો કોપ દાનાવસાન ૩, ક્ષત્રિયનો કોપ પ્રાણાવસાન આ નીતિ શાસ્ત્રનું વચન કહ્યું.

પૃષ્ઠ પંક્તિ

૮૧ ૧ ગૃહસ્થાશ્રમ માટે દરરોજ મ્હારી સેવામાં—દેવતાના અંગોદ્વર્તન કરતી વખત કેસર.

૯૫ ૧૬ દોહરો કહી સંભળાવ્યો—કમલાન્યોક્તિ કહી કે કમલ મુકુલિત થાય છે તો પણ એની અંદરની શોભા તેવી જ રહે છે.

૧૭૪ ૬ બત્રીશ સ્વાર સહિત તે તંબુમાં પેશી—બત્રીશ અક્ષોહિણી લેઈ તંબુમાં સુતેલા કર્ણરાજને બાંધી ભીમ પાસે લાવ્યો પછી ચિંતામણિ ગણેશ.

૧૮૧ ૩ મદનપાલ માઠી ચાલ ચાલવા મંડયો—મદનપાલ મામે દુષ્ટપણે રાજ્યાધિકાર ચલવવા મંડયો. લીલા નામે વૈદ્યની સુકીર્તિ સાંભળી તેની પરીક્ષા કરવા માંદા જેવો થઈ તેણે વૈદ્યને નાડી દેખાડી. વૈદ્યે કહ્યું અત્યારે તમારા શરીરમાં કાંઇ રોગ નથી. આ વાત સાંભળી પ્રસન્ન થઈ પ્રતિવર્ષ તેને બત્રીશ હજાર દ્રવ્ય આપવું કરી પોતા પાસે રાખ્યો. ને તેને કહ્યું કે, તમારે રાજદ્વાર વિના કોઈ જગાએ વૈદુ કરવા જવુ નહી. આ વાત કબુલ કરી રહ્યો છે. એક દિન મદનની કોટયે દુખવા માંડયું ત્યારે તેણે કસ્તુરીનો લેપ કરાવી મટાડયું. તેવામાં તેના સેવકને પણ તેજ રોગ થયો ત્યારે તેને એ વૈદ્યે કેરડાના મૂળની મૃત્તિકા, ચોપડવાની કહી તેથી તેને મટયા પછી મદનપાલે વૈદ્યને કપટી જાણી, તિરસ્કાર કર્યો. ત્યારે તેના સંગનો ત્યાગ કરી વૈદ્ય પોતાને ઘેરજ રહ્યો. ત્યાં દુષ્ટ લોકના આરોપણ કરેલા વેમ રૂપિ ઉપદ્રવથી શંકિત થઈ મરણ પામ્યો.

૧૮૩ ૩ ઓરમાન માના પેટના બાહડ—ઉદયનને ચાર સ્ત્રીયો હતી તેમને એકેક પુત્ર હતો તેમનાં નામ—બાહડદેવ ૧, આંબડદેવ ૨, ચાહડ ૩, સોલ્લાક ૪.

૨૦૭ ૧ પઈશા પેદા કરી—પચીશ પઇશા.

૨૨૨ ૧૦ એક એક રૂપૈયો—એકેક રત્ન.

૨૩૫ ૨૮ ક્ષત્રિનું મૂલ્ય એક હજાર એંશી—ક્ષત્રિનું મૂલ્ય એક કરોડ એંશી હજાર ને, જાત્યવંત ઘોડાનું મૂલ્ય સત્તરસેં ને પ-